MARMARA ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nr. 136

İSLÂM'DA İNANÇ İBADET VE GÜNLÜK YAŞAYIŞ ANSİKLOPEDİSİ

Editör
Prof. Dr. İbrahim Kâfi Dönmez

ÜÇÜNCÜ CİLT

İstanbul 2006



M.Ü. İLÂHİYAT FAKÜLTESİ VAKFI YAYINLARI Nr. 136

Çağ Kültür Ürünleri End. ve Tic. A.Ş. tarafından
hazırlanan bu ansiklopedinin M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Vakfı
Mütevelli Heyeti'nin 13.12.1996 tarih ve 283-17 sayılı
kararıyla Vakıf yayınları arasında neşri uygun görülmüştür.

ISBN 975-548-083-8 (Takım No)
ISBN 975-548-087-0 (III. Cilt)

Dizgi ve Tasarım : MİFAV
Cilt ve Baskı : Sistem Matbaacılık
Yılanlı Ayazma Yolu Nr. 8 Davutpaşa
Zeytinburnu İSTANBUL
Tel: 0212 482 11 02

Adres : M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları
Bağlarbaşı Mahir İz Cad. Nr. 2
34662 Üsküdar İSTANBUL
Tel : 0216 651 15 05
Faks : 0216 651 00 61
Web : http://www.mifav.org
E-Posta : bilgi@mifav.org

KAYYÛM

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismini, her şeyin yönetimini üzerine alan, varlıkları meydana getirip ayakta tutan, asla yok olmayan, dâim, her şeyi koruyan ve gözeten, varlığı kendinden olan anlamlarına gelir. Biri "Âyetü'l-kürsî"de (el-Bakara 2/255) olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde, Hayy ismiyle birlikte geçer (Âl-i İmrân 3/2; Tâhâ 20/111). Âyetü'l-kürsî'de Hayy ve Kayyûm isimlerinden sonra gelen kısmı dikkate alarak bu iki ismi, her an gözetip duran, her şey kendi tasarrufunda olan, yaratıkların bütün hallerini bilen, göklerin ve yerin muhafazası kendine ağır gelmeyen şeklinde açıklamak mümkündür. Selbî-tenzîhî sıfatlar gurubuna giren Kayyûm ismi esmâ-i hüsnâ hadisinde yer almış (et-Tirmizî, Daavât, 82), bir hadiste de Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olarak tanıtılmıştır (Ebû Dâvud, Vitr, 23).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kaza (bk. KADER, KADI, KAZA NAMAZI, MUHAKEME USULÜ)
Kazâen (bk. DİYANETEN-KAZÂEN)
Kazaî Boşanma (bk. TEFRİK)

KAZA NAMAZI

Farz namazlarını vaktinde kılmaya "edâ", vaktinden sonra kılmaya da "kaza" denilir (Edâ kavramının kapsamı ve kısımları için bk. EDÂ). Vaktinde kılınmayan beş vakit namazın farzlarının kazası farz, vitir namazının kazası ise vaciptir. Sünnetler kaza edilmezler. Ancak kazaya bırakılan sabah namazı, aynı gün kerâhet vaktinden sonra ve öğleden önce kaza edilirse, sünneti de farz ile birlikte kılınır. Sabah namazının farzının kazası, öğle namazından sonraya bırakılırsa, o zaman sadece iki rekâtlık farzı kaza edilir.

Vaktinde kılınamayan namazın daha sonra kaza edileceği Hz. Peygamber tarafından bildirilmiş olup, bir hadis-i şerifte şöyle buyurulmuştur: "Kim namazını kılmayı unutursa, onu hatırladığında kılsın. Çünkü onun başka keffâreti yoktur" (Buhârî, Mevâkît, 37; Müslim, Mesâcid, 314, 55; Ebû Dâvud, Salât, 11). Rasûlullah bu sözün arkasından "Beni anmak için namaz kıl" (Tâhâ 20/14) meâlindeki âyeti okumuştur. Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulaması ile ilgili olarak da sahabeden Ebû Katade başlarından geçen bir olayı şöyle anlatır: "Bir gece Rasûlullah (s.a.) ile birlikte yolculuk ediyorduk. İçimizden bazıları: Yâ Rasûlallah, istirahat için konaklamamıza müsaade etseniz, dediler. Rasûlullah: "Uyuyakalıp namazı kaçırmanızdan endişe ediyorum" buyurdular. Bilal "Ben sizi uyandırırım", dedi. Bunun üzerine (Bilal'in dışındakiler) yattılar. Bilal de arkasını kendi devesine dayayıp öylece beklediği sırada, uyku ağır bastığı için uyuyakalmıştı. Rasûlullah uyandığı zaman güneşin ışıkları da gözükmüştü. Bunun üzerine Rasûlullah, "Ey Bilal! Söylediğin söz nerede kaldı!" buyurdular. Bilal: "Bu güne kadar bana böyle ağır bir uyku gelmemişti", dedi. Rasûlullah şöyle buyurdular: "Allah, istediği zaman ruhlarınızı kabzetti. İstediği zaman da iade etti. Ey Bilal! Kalk, insanları namaza davet için ezan oku. Rasûlullah abdest aldı, güneş yükselip bembeyaz olduğu vakitte de kalktı ve namaz kıldırdı" (Buhârî, Mevâkît, 35; Müslim, Mesâcid, 55; Ebû Dâvud, Salat, 11).

Her iki hadisten de anlaşıldığı üzere, namaz ancak uyuyakalma veya unutma gibi bir özür sebebiyle kazaya bırakılabilir. Meşru bir mazeret bulunmaksızın namazı vaktinde kılmayıp da kazaya bırakmak, büyük bir günahtır. Namaz kaza edilmekle insan borçtan kurtulmuş olur. Ancak bu günahın affı için tevbe ve istiğfar edilmesi gerekir. Peygamberimiz, “Dinin direği” olarak nitelendirdiği namazın “vaktinde edâ edilmesi”ni en faziletli ameller arasında saymışlardır.

Kaza namazları için, haram olan üç vaktin haricinde belli bir vakit olmamakla birlikte, fazla geciktirilmeden kılınması tavsiye edilmiştir. Kaza namazları kılınırken tertibe riâyet edilmesi gerekir. Yani önce, vaktinde edâ edilemeyip kazaya bırakılan namaz kılınacak, sonra da o vaktin namazı edâ edilecektir. Nitekim Rasûlullah’ın tatbikatının da böyle olduğu bilinmektedir. Bu hususta sahabeden Câbir b. Abdullah şöyle bir olay nakletmiştir: “Hendek günü Ömer b. Hattab güneş battıktan sonra (Rasûlullah’ın yanına) gelip Kureyş kâfirleri hakkında ağır sözler söylemeye başladı ve dedi ki: Ya Rasûlallah! İkindi namazını ancak güneş batarken kılabildim. Rasûlullah da “Vallahi ben kılamadım” buyurdular. Bunun üzerine Buthan denilen yere gittik. Rasûlullah namaz için abdest aldı. Biz de namaz için abdest aldık. Güneşin batımından sonraya raslayan o vakitte önce ikindiyi sonra da akşam namazını kıldırdı” (Buhârî, Mevâkît, 36). Rasûlullah (s.a.)’ın Hendek harbinde, öğle, ikindi ve akşam namazlarını kılamayıp sonra kaza ettiğine dair rivâyetler de bulunmaktadır (Tecrid-i Sarih, II, 535).

Üzerinde çok kaza namazı borcu olan kimse ise “SAHİBİ tertib” olmaktan çıktığı için, –Hanefî mezhebine göre– ilk veya son olarak kazaya bıraktığı namaza niyet ederek, kaza namazlarını kılar. Diğer üç mezhebe göre, (öğle, akşam gibi) hangi vaktin namazı olduğunu belirtmek yeterli olup, (falan gün, ilk veya son gibi) başkaca zaman tayini şart değildir (ayrıca bk. SAHİBİ TERTİB).

Fukahanın çoğunluğuna göre, farz namazı kaza edilmeden önce, ezan ve kamet okunur. Aynı namaz olmak şartıyla kaza namazı cemaatle kılınabilir.

Kaza, edâya göre olduğundan, yolculuk halinde kılınamayan dört rekâtlı namazların kazası, –yolcu imiş gibi– ikişer rekât olarak kılınır. Normal zamanlarda kazaya bırakılan namazlar da, yolculuk halinde kaza edilse bile, yine dört rekât olarak kaza edilir. Çünkü kişinin zimmetinde borç olarak sabit oluşu edâ vaktindeki duruma göredir. Bu hüküm Hanefîler’e ve Mâlikîler’e göredir. Şâfiîler’e ve Hanbelîler’e göre ise dört rekâtlık namazı kazaya kalan yolcu, bunu yine yolculuk halinde kaza ederse iki rekât olarak, mukîm durumunda iken kaza ederse dört rekât olarak kılar. İki ve üç rekâtlı namazlar, seferde de, sefer haricinde de değişmez.

Hanefîler’e ve Mâlikîler’e göre (öğle namazı gibi) sirrî (sessiz) namazlar gecede kaza edilse sirrî, (akşam namazı gibi) cehrî (sesli) namazlar gündüz de kaza edilse cehrî kılınır. Şâfiî mezhebine göre kaza edilen vakit esas alınır: Gece ise cehrî, gündüz ise sirrî kılınır. Hanbelî mezhebine göre, gündüz kaza edilen namazlar sirrî kılınır; gece kaza edilen cehrî namazlar –cemaatle kılınıyorsa– imam tarafından cehrî kıldırılır; gece de kaza edilse sirrî namazlar ve münferit kılınan cehrî namaz-

lar sirrî kılınır.

Üzerinde kaza namazı borcu olan bir kimsenin sünnet ve nafile namaz kılmasının doğru olup olmayacağı hususunda mezheplerin farklı görüşleri vardır. Hanefî mezhebine göre, kaza namazı kılmak için sünnetlerin terkedilmesi doğru olmayıp, kişi kaza namazlarını kıldığı gibi, sünnet namazlarını da edâ etmelidir. Şâfiî mezhebine göre ise, kaza borcu olan bir kimsenin bunları yerine getirmeden sünnet ve nafile namaz kılması câiz değildir. Mâlikîler'e göre nafile ile meşgul olarak kazayı geciktirmek günahtır; fakat üzerinde kaza borcu olanlar sabah namazının sünneti, vitir, bayram ve tahıyyetü'l-mescit gibi sünnetleri kılabilirler. Hanbelî mezhebine göre de kaza borcu olanların nafile ile meşgul olmaları câiz değildir; fakat farzlarla beraber kılınan sünnetleri ve bu hükümde olan sünnet namazları kılabilirler. Bununla birlikte bunların yerine kaza namazı kılınması efdal olup, sabah namazının sünneti bundan müstesnadır. Kazası çok olan kişinin de sabahın sünnetini kılması efdaldir.

¥ Mustafa Baktır

KAZANÇ YOLLARI

İslâm dini tabiî ve fıtrî bir din oluğundan bu dinde, insanların imkân ve kabiliyetlerine göre çalışıp kazanmaları, gerekli işbirliğini ve işbölümünü sağlamaları ve ihtiyaçları doğrultusunda harcama yapmaları tabiî karşılanmış, ancak bu konuda bazı temel ölçü ve ilkeler getirilerek iş ve ticaret hayatının düzen ve güven içinde, haksızlık ve suistimalden uzak olarak işlemesine yardımcı olmak istenmiştir. İslâm'da kazanma, mal mülk edinme, klasik ifadesiyle "kesb" veya "iktisab" tıpkı ilim gibi farz telakki edilmiş, kişinin kimseye muhtaç olmadan hayatını sürdürebilmesi, çoluk çocuğunun nafakasını temin etmesi maksadıyla meşru yoldan çalışıp kazanması ibadet ve cihad ölçüsünde kutsal ve değerli bir davranış olarak nitelendirilmiştir. İslâm'da çalışıp kazanma bu şekilde teşvik edilmekle birlikte, kazanç yolları ayrı ayrı sayılarak aralarında üstünlük ve öncelik sıralaması yapılmayıp konu tamamen kişilerin ve toplumların şart ve imkânlarına, ihtiyaç ve kabiliyetlerine bırakılarak kendi tabiî seyri içinde şekillenmesi istenmiştir. Fakat İslâm, kazanç yolları, mal ve mülk edinme konusunda önemli bir ilke olan meşruiyet prensibini esas alarak, hırsızlık, gasb, faiz, zina, kumar, rüşvet gibi kazanç yollarını dinî, ahlâkî ve hukukî planda yasaklamış, bu yollarla elde edilen kazanca ve mala da hiçbir değer atfetmemiştir (ayrıca bk. MÜLKİYET).

İslâm'da aslî ve tabiî kazanç yolu emektir. Kimsesiz ve işlenmemiş (mevât) araziyi işleyerek mülkiyete katma, sahipsiz odun ve otları mülk edinme, avlanma gibi usuller de netice itibariyle emek yoluyla kazanç kapsamına girerler (ayrıca bk. EŞYA, İHRAZ, İHYA). Miras, vasiyet, nafaka, zekât, hibe gibi ârızî ve istisnaî yollarla kazanılan mallar da başlangıcı itibariyle emeğe dayalı kazançlardır. Hz. Peygamber bir hadiste "Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir şey yemiş değildir" (Buhârî, Büyû', 15; el-Enbiyâ, 37) buyurmuş, kendisine en temiz kazancın ne olduğu sorulduğunda da "Kişinin kendi elinin emeği, bir de dürüst ticaretin kazancı" cevabını vermiştir (Müsned, IV, 141). Yine bir defasında Hz. Peygamber Tebük dönüşünde Sa'd b. Muaz ile

karşılaşıp tokalaşmış, ellerinin nasırlaşmış olduğunu görünce bunun sebebini sormuş, o da “çoluk çocuğumun nafakasını temin için hurma bahçemde çalışıyorum” cevabını verince Hz. Peygamber Sa’d b. Muâz’ın elini öpmüş ve “İşte bu eller Allah’ın sevdiği ellerdir” buyurmuştur.(El İktisâb Fir Rızkil Müstetâb: sayfa 18) Bu hadislerde övgüyle sözü edilen çalışmayı, sadece tarlada, bağ ve bahçede bedenen çalışma şeklinde değil, gerek beden gerekse zihin gücüne dayalı olarak sarfedilen her türlü emek ve çalışma şeklinde anlamak gerekir.

Kur’ân’da “Erkekler için de çalışıp elde ettiklerinden bir pay vardır, kadınlar için de çalışıp elde ettiklerinden bir pay vardır” (en-Nisâ 4/32) denilerek hem emeğin önemi vurgulanmakta hem de sermayenin kâr payına işaret edilmektedir. Ziraat, zenaat ve bir mesleğin icrası doğrudan emeğe dayalı kazanç yollarıdır. Ticaret, kabzımallık, simsarlık, komisyonculuk, ortaklık, iş ve kira akdi gibi mal ve menfaat mübadelesi aracılığı ve devren iktisap usulleri de dolaylı olarak emeğe dayalı kazanç yollarıdır. Her iki yol da kural olarak tasvip edilmiştir ve meşruiyet dairesinde kalındığı sürece değerlidir. İslâm bu konularda helâl ve meşru olan şekil ve usulleri ayrı ayrı belirtmek yerine, sadece yasak ve gayri meşru olan usul ve davranışları belirterek iş, ticaret ve kazanç hayatının kendi tabii seyrinde gelişimine fırsat tanımıştır. İş ve ticaret hayatıyla ilgili olarak karşılıklı rıza ve gönül hoşnutluğunu temel ilke olarak koymuş, akitlere ve verilen söze bağlılığı emretmiş, aldatma, yalan beyanda bulunma, zorlama, karaborsacılık, karşı tarafın sıkıntıda olmasından yararlanma, belirsizlik ve risk sömürüsü yoluyla kazancı yasaklamıştır. Sermayenin riske katılmaksızın emeksiz kazancı demek olan faiz, haksız kazanç temin etmenin başlıca yolları olan hırsızlık, gasb, rüşvet, ölçü ve tartıda hile, kumar haram kılınmış, zina gibi doğrudan haram işleyerek veya içki satımı gibi haramın işlenmesine yardımcı olunarak gelir elde edilmesi yasaklanmış, bu yollardan elde edilen gelir de değersiz ve hukuken korumasız mal kabul edilmiştir. Hatta şehre dışardan mal getiren kimselerin bilgisizliğinden yararlanarak ellerinden malı ucuza alma, elde edilmesi kesin olmayan mahsul ve meyveyi önceden satma, el altında bulunmayan veya teslimi zayıf bir ihtimal olan malı satma, bir başkasının pazarlığı devam ederken fiyat verme, müşteri kızıştırma gibi bir taraf için risk ve aldanma unsuru taşıyan ticaret de, karşılıklı rıza bulunsa bile, câiz görülmemiştir (ayrıca bk. SATIM). Kişinin bireysel ve ahlâkî yetişkinliği, kul hakkını ihlalden sakınma duyarlılığı, kendine ve Yaratan’ına karşı sorumluluk duygusuna sahip olması da yine müslüman toplumlarda ticari hayat için sağlam bir zemin oluşturur. Bu tür yasaklama ve kısıtlamalara uyularak elde edilen kazanç, İslâm nazarında, Hz. Peygamberin veda hutbesinde ifade ettiği gibi, kutsal aylar, kutsal yerler, müslümanların canları ve ırzları kadar dokunulmazdır ve saygıdeğerdir (İbn Mâce, İkame, 78).

Başlangıçtaki oluşum itibariyle emeğe dayanmakla birlikte ilgili birey açısından emek unsuru bulunmayan nafaka, miras, zekât ve sadaka, hibe, vasiyet, ödül, ganimet, iktâ, diyet, mehir, muhâlâa bedeli ve lukata gibi hukukî işlemlerin ve kazanç usullerinin meşru kılınışının da yarar ve hikmetleri açık olup, bu hükümlerin teşrî

kılınışı, –öz olarak– yakınlar arası bağı ve dayanışmayı koruma, toplumda sosyal adaleti sağlama, kişilerin ihtiyacının giderilmesi veya haklarının karşılanması gibi çeşitli amaçlar taşımaktadır.

İslâm dininin iki asli kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'te ticari hayatla ve kazanç yollarıyla ilgili olarak temas veya işaret edilen yasaklama ve sınırlamalar, örnek olay ve kavramlar itibariyle belli bir sınırlılık taşısa bile, gözetmek istediği yarar ve ilke, sakındırmak istediği zarar ve haksızlık açısından her devir ve dönemin ticari hayatını düzenlemeye imkân verir ölçüde geniş ve kapsamlıdır. Böyle olunca müslümanların çalışma ve ticaret hayatında, klasik fıkıh literatüründe kaydedilen olay ve örneklendirmeleri ölçü alıp kendilerini sadece onlarla bağımlı hissetmeleri yerine, dinin beşeri ilişkiler ve ticari hayatla ilgili olarak koyduğu açıklık, dürüstlük, güven, doğru sözlülük, sözünde durma, şart ve akidlere bağlı kalma, zayıflık, bilgisizlik ve sıkıntıda olmayı suistimal etmeme gibi genel ilkelerine bağlı kalmaları gerekir. Kanunların, polisin ve hukukî müeyyidelerin nüfuz alanının çok sınırlı olduğu ve ticari hayatın genelde ikili ilişkiler şeklinde kapalı devrede seyrettiği günümüzde ancak bu ilkelerin korunup gözetilmesi halinde helâl ve meşru kazanç elde etmek mümkün olur. İslâm bilginleri hem dini bilgileri hem de hayat tecrübelerinden hareketle, haram lokma ile beslenen vücudun ibadet ve faaliyetlerinin faydasız ve verimsiz, gayri meşru yollarla oluşturulan sermayenin kazanç ve kârının bereketsiz olacağını, gayri meşru kazancın kişiye dünyada huzursuz ve mutsuz bir hayat, ahirette de sıkıntılı bir hesaptan öte birşey getirmeyeceğini ifade ederler.

¥ Yunus Apaydın

Kazif (bk. İFTİRA)

KEBÎR

Allah'ın isimlerinden.

Kebîr, büyük, ululuğu karşısında her büyüğün küçük kaldığı mutlak büyük, kibriya (büyüklük) sahibi varlık anlamına gelir. Azîm ismi ile yakın anlamlıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de altı âyette geçen Kebîr ismi, bunların beşinde Alî ismiyle (en-Nisâ 4/34; el-Hac 22/62; Lokman 31/30; es-Sebe' 34/23; el-Mü'min 40/12) ve birinde Müteâl ismiyle (Râd 13/9) birlikte zikredilmiştir. Kebîr isminin yücelik bildiren bir isimle birlikte zikredilmesi, Allah'ın büyüklüğünün yüce ve aşkın olduğunu göstermektedir. Bu isim, esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer almıştır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Kebîr isminin masdarı olan ve büyüklük anlamına gelen "kibriya" da Kur'ân'da Allah'a nisbet edilmiştir (el-Câsiye 45/37). Kebîr ismi, tenzîhî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kebîre (bk. GÜNAH)

KEFÂET

Sözlükte denk, eşit, benzeri olma gibi anlamlara gelen "kefâet", İslâm aile hukuku terimi olarak, evlenecek çiftler arasında dinî, sosyal ve iktisadî seviye bakımından yakınlık veya denkliğin bulunmasını ifade eder.

Evlenmede denkliğin bulunması gerektiği yönünde Kur'ân ve Sünnet'te açık bir nass yoktur. Bu konuda tek açık hüküm, müslüman erkeğe müşrik kadının, müslüman kadına da müslüman olmayan

erkeğin, Ehl-i kitap bile olsa, denk olmadığıdır. Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da "İman etmedikçe müşrik kadınlarla evlenmeyin. İman etmiş bir cariye müşrik bir kadından, bu hoşunuza gitmiş olsa bile, kesinlikle daha iyidir. İman etmedikçe müşrik erkeklerle de (kızlarınızı) evlendirmeyiniz. Mümin bir köle, müşrik bir erkekten hoşunuza gitse bile, kesinlikle daha iyidir..." (Bakara 2/221 buyurulur. Ancak eşler arasındaki din farkı fıkıh literatüründe kefâet konusunda değil, geçici evlenme engelleri başlığı altında incelenir ve kefâete göre farklı hükümlere tabidir. Evlenmede kefâet denilince, evlenecek müslüman erkek ve kız arasında dindarlık, iktisadî ve sosyal seviye açısından denkliğin bulunması kastedilir.

Evliliğin hukuken geçerliliği için kefâetin şart olup olmadığı İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Hasan-ı Basrî, Kerhî, Sevrî, İmâm Buhârî gibi bir kısım İslâm bilgini "Allah katında en şerefliniz, takva bakımından en üstün olanınızdır" (el-Hucurât 49/13), "İnsanlar tarak dişleri gibidir. Arabın Arap olmayana üstünlüğü yoktur. Üstünlük ancak takvadadır" (San'ânî, Sübûlü's-Selâm, III, 274, Heysemî, Mecmau'z-Zevâid, III, 266) gibi âyet ve hadislere dayanarak evlilikte denkliğin şart olmadığı hatta böyle bir anlayışın İslâm'ın getirdiği eşitlik anlayışına aykırı olduğu görüşündedir. İslâm hukukçularının çoğunluğu ise kefâeti kural olarak gerekli görmekle birlikte bunun hangi noktalarda ne ölçüde aranacağı hususunda farklı görüşlere sahiptir. Birçok İslâm bilginine göre eşlerin dindarlık ve iyi ahlâk yönünden denk olmaları yeterlidir. Mâlikîler dindarlık ve eşlerde evliliğe engel teşkil eden kusurların bulunmaması yönüyle denkliği yeterli görür. Hanefîler ise evlilikte eşler arasında altı hususta denkliğin aranacağı görüşündedir. Bunlar da dindarlık, ailenin İslâm'a giriş tarihi, hürriyet, neseb (soy), zenginlik ve meslektir. Şâfiî ve Hanbelîler bazı maddelerde aykırı görüşte iseler de genelde Hanefîlerle uzlaşırlar. Bu noktalardan birinde kadından aşağı durumdaki erkek, denk (küfüv) sayılmaz.

Evlenmede kefâet kadında değil erkekte aranır. Diğer bir ifadeyle erkeğin belli hususlarda en az kadın seviyesinde veya ondan üstün olması gerekir. Kadın evlenmekle erkeğin ailesine intisab edeceği için erkeğin kendisine denk olmayan bir kadınla evlenebileceği, kadının ise kendine denk olmayan bir erkekle evlenemeyeceği belirtilmiştir. Böylece, velisinin izin ve bilgisi dışında evlenen kadının hakları korunmaya ve kadının evlendikten sonra baba ocağına göre daha olumsuz şartlar içine düşmesi önlenmeye çalışılmıştır. Bu itibarla evlilikte denklik telakkisi, dinî olmaktan çok sosyal yapıyla, bu konuya ilişkin somut düzenlemelerin önemli bir kısmı da Hicaz-Arap toplumunun o günkü sosyal değer yargıları, gelenek ve kültürüyle alakalı görünmektedir.

Evleneceği erkekte kefâetin bulunmasını isteme hakkı hem evlenecek kızın hem de onun velisinin hakkıdır. Birinin bu hakkından vazgeçmesi diğerinin hakkını düşürmez. Çünkü kefâetin bulunması evlenecek kız kadar o ailenin ileride evlenecek olan kızlarının evlenme şartlarını da yakından etkilemektedir. Bunun için de veliye denkliğin bulunmadığı bir evliliği engelleme, yapılmışsa feshetme hakkı verilerek hem evlenen kızının hem de ailenin ortak yararlarını koruma imkânı tanınmıştır. Ancak hem kız hem de velisi denkliğin bulunma-

dığı bir evliliğe razı oldukları takdirde bu evlilik geçerlidir. Bu itibarla evlilikte kefâet, başta Ebû Hanîfe olmak üzere İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, akdin bağlayıcılık (lüzum) şartıdır. Kadın kendisine denk olmayan biriyle evlendiğinde, akit sahih olmakla birlikte kızın velisinin bu evliliğe itiraz etme ve evliliği feshetme hakkı vardır. Ancak velinin bu itiraz ve fesih hakkı evlenen kadının hamileliği ortaya çıkıncaya veya doğuma kadar kullanabileceği, bu noktadan sonra kullanamayacağı belirtilerek, kadının sonradan yapılacak fesih sebebiyle ikinci bir mağduriyete düşmesi önlenmek istenmiştir. Osmanlı uygulamasında XVI. yüzyıldan itibaren İmâm Muhammed'in görüşü alınıp, evlenecek kızın velisinin de akit esnasında izin ve onayı alınarak ileride kefâetin bulunmadığı gerekçesiyle evliliği feshetme ihtimali ortadan kaldırılmıştır. Kefâetin bulunmadığı gerekçesiyle evliliğe itiraz hakkının hangi gurup velilere ait olduğu ise İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır.

Denklik konusunda erkeğin kızı yanıltması ve kendini kıza denk göstermesi durumunda, kızın nikah akdini feshetme hakkından söz edilir. Fakat başlangıçta var olan denkliğin sonradan kaybedilmesi akde zarar vermez, bu durumda kadının veya velisinin itiraz veya fesih hakları olmaz. Kefâetin bulunmayışı sebebiyle evliliğe son verme işleminin hakimin hükmüyle gerçekleşeceği ve bunun hukuken talak değil fesih hükmünde olduğu belirtilmiştir.

Hz. Peygamber evlilikle ilgili bir tavsiyelerinde "Kadın dört şey için nikah edilir: Malı, aile şerefi, güzelliği ve dindarlığı için. Ey eli toprak olası insanoğlu, sen dindar olanı tercih et, ki ellerin toprağa gelsin (mutlu olasın)" (Buhârî, Nikah, 15; İbn Mâce, Nikah, 6) buyurarak dindarlık ve huy güzelliğinin ailenin huzur ve mutluluğundaki payına dikkat çekmiş, fakat diğer sebepleri de tamamen inkâr etmemiştir. Zaten denkliğin hangi hususlarda aranacağı konusunda İslâm hukuk doktrininde mevcut görüşlerin ayrıntısına inildiğinde görülmektedir ki, bu konuda ileri sürülen görüş ve yorumlar tamamen ailenin sağlam temeller üzerine kurulmasını sağlamaya matuftur.

İslâm hukukçuları, erkek ve kadın arasında kadın aleyhine olacak şekilde açık bir denksizliğin bulunması halinde bundan hem kadının hem de erkeğin rahatsız ve mağdur olacağı ve bu tür bir evliliğin yürüme şansının çok az olduğu, bunun için de aile içi ihtilâfları ortaya çıktıktan sonra önlemek yerine başlangıçta buna imkân vermemek gerektiği düşüncesiyle evlilikte eşler arasında denkliğin bulunmasını özellikle kadının haklarını koruma açısından gerekli görmüşler, kadına ve velisine bu açıdan ayrı bir söz ve itiraz hakkı tanımışlardır. Ancak kefâet şartı dinî bir nassa değil, sosyo-kültürel bir temele dayandığı için İslâm hukukçuları bu şart üzerinde ısrarlı olmamışlar, tarafların ve kadının velisinin razı olması halinde evliliği geçerli saymışlardır. Ancak denkliğin hangi hususlarda aranacağı konusu ise toplumların gelenek ve telakkileriyle, sosyo-kültürel şartlarıyla yakından ilgili olduğu için hukuk ekollerine ve devirlere göre farklılık gösterebilmektedir. Nitekim soy ve asalet, baba ve dedenin müslüman oluşu, meslek ve sanat, güzellik ve bedeni kusurların bulunmaması, zenginlik, hür olma, yaş denkliği gibi birçok hususların denklikte ölçü

alınıp alınmaması İslâm hukukçuları arasında tartışma konusu olmuştur. Osmanlı toplumunda XX. yüzyılın başında hazırlanan Aile Hukuku Kararnamesi'nde, klasik literatürde yer alan denklik ölçülerinin çoğunun artık sosyal ve kültürel değerinin veya pratik öneminin kalmadığından hareketle denkliğin sadece mal ve sanat (meslek) açısında aranacağı ve bunun evlilik akdinin lüzum şartı olduğu belirtilmiştir (md. 45). Burada mal ve zenginlikten maksadın kocanın karısının mehrini ödemeye ve nafakasını temine güç yetirebilmesi, sanat ve meslekten maksadın da iki tarafın iştigal ettiği meslek ve sanatın birbirine uygunluğu olduğu ifade edilmiştir.

Günümüzde ahlâkî, dinî ve sosyal değerlerin hukukî yaptırımlardan ziyade kendi alanı ve yapısı içinde korunması temayülü hakim olduğundan, evlenecek eşlerin dindarlık, ahlâk, kültür, zenginlik ve meslek gibi açılardan denkliği hukukî bir sorun olmaktan çıkmış, tarafların insiyatifine ve toplumun sosyal yaptırımına terkedilmiş görünmektedir. Evlenecek eşlerin birbirine denk olması hususunu katı hukukî yaptırımlarla sağlamanın mümkün olmayacağı, bunun da birtakım sakıncalar taşıdığı açıktır. Fakat ailenin sağlam temeller üzerine kurulması ve sağlıklı işleyişi, eşler arası uyum ve mutluluğun sağlanması, çocukların iyi eğitimi ve yetişmesi açılarından, insanlığın asırlar boyu elde ettiği tecrübe birikiminden yararlanmak, toplumumuzun dinî, sosyal ve kültürel telakkilerini göz ardı etmemek, bunun için de evlenecek kadın ve erkeğin ortak paydalarının ve asgari müştereklerinin olmasına ve makul ölçüler içinde kalınarak denklik şartının aranmasına özen göstermek, dinin genel ilkelerine ve akl-ı selime en uygun yol olarak görünmektedir.

¥ Hamza Aktan

KEFÂLET

"Kefâlet" sözlükte bir şeyi başka bir şeye eklemek anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak kefâlet de sözlük anlamı ile bağlantılı olarak, kefilin zimmetinin borçlunun zimmetine bitiştirilmesini ifade eder; böylece alacaklıya borcun ifasına dair teminat verilmiş olur.

İslâm dini müslümanların yardımlaşmalarını ve birbirlerine destek olmalarını, borçlunun borcunu ödemesine yardımcı olunmasını genel ahlâkî ve dinî bir ilke olarak koymuş, İslâm hukukunda da bu amacı sağlamaya yönelik bir dizi tedbir hükümlerine ve akit türüne yer verilmiştir. Kefâlet akdi de gerek böyle bir amaca hizmet ettiği gerekse ticarî hayatın kaçınılmaz ihtiyaçlarından olduğu için İslâm hukuk sistematiği içinde özel bir akit türü olarak yerini almış ve konuyla ilgili ayrıntılı bir hukukî düzenleme öngörülmüştür. Bu düzenlemelerin birinci derecedeki amacı, akitlerin ve diğer hukukî işlemlerin açıklık, güven ve istikrar içinde gerçekleşmesini sağlama, haksızlık, zarar ve beklenmedik mağduriyetleri önleme olarak özetlenebilir.

Kefâlet gibi, günlük hayatın ve ticarî ilişkilerin tabiî gereklerinden olan akit türleri dinî literatürdeki tabiriyle "câiz ve mübah" gurubunda yer aldıklarından Kur'ân ve Sünnet'te bu konuda özel hükme rastlanmaz. Fakat beşerî ilişkiler ve borç münasebetleri hakkında konan genel ilkeler (bk. el-Bakara 2/177; en-Nisâ 4/29; el-Mâide 5/1), bu özel

borç ve akit türlerini de doğrudan ilgilendirir. Bunun yanısıra Kur'ân'da geçmiş olaylar anlatılırken kefâlet akdine dolaylı olarak temas eden âyetler de (bk. Âl-i İmrân 3/37; Yusuf 12/72) mevcuttur. Ayrıca, Hz. Peygamber kefilin, üzerine aldığı borcu yerine getirmesi gereğine işaret etmiş (Ebû Dâvud, Büyû', 88; et-Tirmizî, Büyû', 39), geride borç bırakarak ölen bir sahabînin cenaze namazını kıldırmak istememiş, Ebû Katâde isimli sahabînin o borcu ödemeyi üstlenmesi üzerine namazı kıldırmıştır (Buhârî, Havâlât, 3, 6).

Kefâlet, İslâm borçlar hukukunda teberru akitleri gurubunda yer alır. Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre kefâlet akdinin kuruluşu için hem kefilin hem de alacaklının kabulü, çoğunluğa göre ise sadece kefil olan kimsenin kabulü gerekir. Bu akitle borçlunun zimmetine kefilin zimmeti eklenmekte, borç hem asıl borçlu hem de kefil üzerinde sabit olmaktadır. Kefâlet akdinin konusunu genelde mal veya para borçları oluşturmakla birlikte, bir şahsın mahkemede hazır bulundurulması gibi para ve mal borcu dışında kalan belli taahhütler de bu akde konu olabilir. İslâm borçlar hukukunda akitlerin kuruluş, sıhhat, bağlayıcılık ve geçerliği için gerekli genel kural ve şartlar kefâlet akdi için de sözkonusudur (bk. AKİT). Sözgelimi kefilin temyiz gücüne sahip ve buluğ çağına ulaşmış olması, üstlendiği borcu ifaya gücünün yetmesi, kimin lehine kefil olduğunun ve alacaklının kimliğinin bilinmesi, borcun hukuken tanınan bir borç olması gibi şartlar aranmıştır. Ancak bu şartların ayrıntısında hukuk ekollerinin farklı görüşleri vardır. Kefâlet akdi borcun ödenmesi, anlaşma veya alacaklının kefili ibra etmesiyle sona erer. Mal ve para borcu ile ilgili kefâletlerde kefilin, borçlunun veya alacaklının ölmesi kural olarak akdi sona erdirmeyip borç veya hak ilgili şahsın mirasçılarına intikal eder. Ancak bunun belli istisnaları vardır. Şahısla ilgili kefâletlerde ise kefilin veya akde konu olan şahsın ölümü kural olarak akdi sona erdirir. Kefilin ödediği borç için asıl borçluya rücu edebilmesi konusunda, kefâletin borçlunun izniyle olması ve ödemenin onun adına yapılması şartları aranmıştır. Alacaklının ödeme için borçluya veya kefile hangi sıraya göre ve hangi prosedürü izleyerek başvuracağı ve bu konuda kefilin ileri sürdüğü şartların geçerliliği hususu da tartışmalı bir konudur.

Kefâlet bir nevi teberru akdi yani asıl borçluya yardımı amaçlayan ve karz-ı hasen niteliği taşıyan bir akit olduğundan, kefâlet akdi için kefilin bir ücret alması uygun görülmemiştir. Ancak borçlunun başka bir imkân bulamaması halinde, zaruret ve ihtiyaca binaen ücret karşılığı kefâlet sağlama ve böylece borcunu alacaklısı lehine sağlamlaştırma yoluna başvurması câiz görülmüştür. Günümüzde beşeri ilişkilerde ve borç münasebetlerinde karşılıklı güven ortamı iyice kaybolduğu için karz-ı hasen ve yardımlaşma niteliğinde özel bir borç ilişkisi olan kefâlet akdi önemini yitirmiş ve yeteri derecede yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayacak organizasyonlara gidilemediği için de onun yerine teminat mektubu usulü ticari bir sektör olarak ortaya çıkmıştır. Herhangi bir ticari faaliyet için başka bir imkânı olmayan müteşebbisin zaruret sebebiyle böyle bir yola başvurabileceği belirtilebilirse de, müslümanların çağdaş toplumlarda iyice yaygınlık kazanan faiz ve risk sömürüsüne karşı alternatif

kurumlar ve çözümler üretmesi de üzerlerine düşen önemli bir sorumluluktur.

¥ Ali Bardakoğlu

KEFEN

"Kefen", ölünün yıkandıktan sonra dinî usullere uygun olarak sarıldığı beze verilen isimdir (bk. CENAZE).

¥ Heyet

KEFFÂRET

Keffâret ("keffâre") kelimesi sözlükte, örtücü, gizleyici manalarına gelmektedir. Dinî bir terim olarak ise keffâret, "bazı kusur ve günahlardan dolayı, Cenab-ı Allah'tan af dilemek niyetiyle yapılan, ukûbet (ceza) özelliği de bulunan bir tür malî ve bedenî ibadet" olarak tanımlanır. Çoğulu "keffârât"tır.

Keffâretler, ya dinen yapılması gereken bir şeyin yapılmaması veya yapılmaması gereken bir şeyin yapılması suretiyle işlenen kusurlu davranışlara karşılık olarak emredildikleri için, mükellefin onu, Cenab-ı Hakk tarafından kusur ve günahının affına vesile kılınması niyetiyle yerine getirmesi gerekir ve bunun sayesinde de, Cenab-ı Hakk'ın o kulunu affetmesi umulur. Keffâretin her çeşidi, hem ibadet, hem de ceza manası taşımakla birlikte, bazılarında ceza, bazılarında ise ibadet yönü ağır basar. Keffâretlerden bazıları, Kitab, Sünnet ve İcma ile sabit iken, bazıları ise Sünnetle sabittir. Keffâret çeşitleri (başlıcaları) şunlardır:

1– Orucu Bozma Keffâreti (Keffâret-i Savm):

Ramazan orucunu edâ ederken, herhangi bir özrü bulunmaksızın, oruçlu olduğunu bilerek ve kasden orucunu bozan kimseye gereken keffârettir (ayrıca bk. ORUÇ). Bu da, keffâret niyetiyle, eğer gücü yetiyorsa bir köle azad etmek; buna gücü yetmiyorsa ardarda iki ay oruç tutmak; eğer buna da gücü yetmiyorsa, altmış fakiri sabahlı akşamlı doyurmaktır. Doyurmak, yemek yedirmek suretiyle olabileceği gibi, yemeğin bedelini kendisine vermekle de olabilir. Bu, bir fakiri, sabahlı akşamlı, altmış gün doyurmakla da yerine getirilmiş olur. Doyurulacak kimse (veya kimselerin) sadaka-i fıtırda olduğu gibi, kişinin bakmakla yükümlü olduğu yakınları (usul, furu ve eş) olmaması şarttır.

Hanefî, Şafiî ve Hanbelîler ile Süfyan es-Sevrî'ye göre oruç keffâretinde, yukarıdaki tertibe riâyet etmek şart iken, Mâlikîler'e göre, mükellef bu üç şey (köle azadı, iki ay oruç ve altmış fakiri doyurmak) arasında muhayyer olup, bunlardan dilediğiyle keffâreti ödeyebilir. Ancak Mâlikîler'e göre altmış fakiri doyurmak en üstün ödeme şeklidir.

Oruç keffâretinin köle azadı suretiyle ödenmesi halinde, mezheblerin ittifakıyla, azad edilecek olan kölenin ayıblardan salim olması şart olmakla birlikte, Hanefîler'in dışındakilere göre, kölenin ayrıca müslüman (mü'min) olması da gerekir. Hanefîler'e göre ise, müslüman olması şart değildir. Oruç keffâretindeki köle azadı veya iki ay fasılasız oruç ya da altmış fakiri doyurma hükmü, Ramazan ayında karısıyla cima eden bir sahabînin, Peygamberimiz'e durumu haber vermesi üzerine, Peygamberimiz ile o sahabî arasında geçen konuşmanın nakledildiği hadisten çıkarılmıştır (bk. Müslim, Sıyam 14; Buhârî, Savm, 31). Yani

oruç keffâretiyle ilgili hükümler, sünnetle sabittir. Cinsi temasın dışında, kasden yeme-içme yoluyla orucun bozulması halinde de keffâretin gerektiğine hükmeden Hanefîler, Mâlikîler ve İmâm Süfyan es-Sevrî, keffâretin gerekmesini, Ramazan ayınde edâ edilmekte olan farz orucun kasden bozulması şeklindeki ortak illete bağlamakta ayrıca bu hadisin dışında başka hadisleri de delil getirmektedirler (Muvatta, Sıyam, 9; Zeyla'î, Nasbu'r-Raye, II, 449-450). Şâfiîler'e ve Mâlikîler'e göre ise bu keffâret sadece farz orucun cinsi münasebetle bozulması durumunda sözkonusudur.

Oruç keffâretinin cezaî yönü ağır bastığından, oruç keffâreti, Ramazan orucunu edâ eden kimsenin, orucunu kasden bozması halinde gereklidir; yoksa ikrah, hata, unutma gibi kasdî olmayan durumlarda keffâret gerekmez. Ayrıca, Hanefîler'e göre, bu özelliği sebebiyle (araya keffâretin edâ edilmesi girmedikçe) keffâretler tedahül eder. Yani, aynı yıl veya farklı yıllarda iki veya daha çok kere keffâreti icap ettirecek davranışta bulunan bir kimse, bir keffâret ödemekle, daha öncekilerin tamamı için borcunu ödemiş olur.

Oruç keffâretinin iki ay oruç tutmak suretiyle ödenmesi halinde, tetâbu, (tevâlî), yani orucun ardarda iki ay tutulması şarttır. Keffâret orucu tutan bir kimse, hayız hali dışında, ister hastalık ve yolculuk gibi bir özür sebebiyle ister özürsüz olarak, oruca ara verirse, önceki tuttuklarını yok sayıp, keffârete yeniden başlaması gerekir. Şâfiîler'e göre lohusalık, Hanbelîler'e göre hastalık sebebiyle yemek de, –hayız halinde olduğu gibi– keffâretteki tevaliye mani değildir, yani keffâreti kesintiye uğratmaz.

İşte bütün bu hükümler dikkate alınarak, keffâret orucuna, keffâretin bitimine kadar araya kesintinin girmeyeceği şekilde hesaplanıp, başlanması gerekir. Bu hesaplamayı yaparken, araya Ramazan ayı ile Kurban bayramının girmemesine de dikkat edilmelidir. Kadınların da mazeret sayılan günleri (Hanefîler'e göre hayız, Şâfiîler'e göre hayız ve lohusalık) biter bitmez temizlendikleri gün) ara vermeden keffârete devam etmeleri şarttır. Şayet temizlendiği halde ara verirse, keffârete yeniden başlaması gerekir. Kadınlar, kendileri için özür sayılan bu günlerde tutamadıkları sayıda orucu da ara vermeden ekleyip keffâreti iki aya tamamlamalıdırlar.

Keffâret orucunda, oruca hem geceden niyetlenmek, hem de tutacağı orucun keffâret orucu olduğunu belirlemek şarttır.

2– Zıhar Keffâreti (Keffâret-i Zıhâr):

Zıhar keffâreti, hanımına zıhar yapan (yani hanımının tamamını veya onun şahsiyetini simgeleyen bir uzvunu, kendisine nikahı ebedi olarak haram olan bir kadının tamamına veya bakması haram olan bir uzvuna benzeten) kimsenin, o hanımıyla tekrar zevcî münasebette bulunabilmesi (cinsî temas veya buna hazırlayıcı fiiler yapabilmesi) için yerine getirmesi gereken keffârettir (bk. ZIHAR).

Zıhar keffâreti, Kitab, Sünnet ve İcma ile sabit olup, tamamen oruç keffâreti gibidir. Yani, keffâret niyetiyle, gücü yetiyorsa köle azat etmek, buna gücü yetmiyorsa, iki ay ardarda oruç tutmak, buna da gücü yetmiyorsa altmış fakiri sabahlı akşamlı doyurmak suretiyle yerine getirilir. Zıhar keffâretindeki yerine getirilmesi gereken bu şeyler, ilgili âyetlerde sarih olarak beyan

edildiğinden, bunlar arasında muhayyerlik sözkonusu değildir; bu tertibe uymak şarttır. Kur'ân-ı Kerîm'de konuyla ilgili âyetlerde şöyle buyurulmuştur: "İçinizden zıhar yapanların kadınları, onların anaları değildir. Onların anaları, ancak kendilerini doğuran kadınlardır. Şüphesiz onlar, çirkin ve yalan bir söz söylüyorlar. Kuşkusuz Allah, affedici, bağışlayıcıdır. Kadınlarından zıhar ile ayrılmak isteyipde, sonra söylediklerinden dönenlerin karılarıyla temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir. Size öğütlenen budur. Allah yaptıklarınızdan haberdar olandır. Buna (köle azad etmeye) imkân bulamayan kimse, temas etmeden önce, aralıksız olarak iki ay oruç tutmalıdır. Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur. Bu (hafifletme) Allah'a ve Rasûlüne inanmanızdan dolayıdır. Bunlar Allah'ın hükümleridir. Kâfirler için acı bir azap vardır" (el-Mücâdele 58/2-4).

Zıhar keffâretinin köle azadıyla yerine getirilmesi durumunda, azad edilecek kölenin müslüman olmasının gerekip gerekmediği hususu, oruç keffâretinde olduğu gibi ihtilaflıdır. Hanefîler'e göre azad edilecek kölenin müslüman olması şart değilken, diğerlerine göre şarttır.

Üzerine zıhar keffâreti gereken kimseye, keffâreti ödemeden zıhar yaptığı hanımıyla zevcî münasebetde bulunmasının haram olduğu konusunda müçtehitler görüş birliğindedirler.

3– Yemin Keffâreti (Keffâret-i Yemin):

Yemin keffâreti, bir kimsenin yaptığı bir yemine riâyet etmeyip hânis olması (yemini bozması) halinde üzerine gereken keffârettir (bk. YEMİN).

Yemin keffâreti, Kitab, Sünnet ve İcma ile sabittir. Kur'ân-ı Kerîm'de, yapılmış bir yemini bozan kimsenin ödemesi gereken keffâret, bir âyet-i kerîmede şöyle açıklanmıştır: "Allah kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren (lağv) yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutmaz; fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hallisinden on fakire yedirmek, yahut onları giydirmek, yahut da bir köle azad etmektir. Bunları bulamayan, üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde, yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyunuz. Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz" (el-Mâide 5/89).

Buna göre, müçtehitlerin ittifakıyla, yeminini bozan kimse keffâret olarak, ya bir köle azad edecek veya sabahlı akşamlı on fakiri doyuracak ya da on fakiri orta seviyede giydirecektir. Bir kimse, yemin keffâretini bu üç şeyden dilediği birisiyle ödeyebilir. Eğer bunlara gücü yetmezse, üç gün oruç tutması gerekir. Hanefî ve Hanbelîler'e göre bu üç gün orucun arka arkaya tutulması şarttır. Mâlikî ve Şâfiîler'e göre ise, yemin keffâreti orucunun peşipeşine (fasılasız) tutulması şart değildir.

Yemin keffâretinin köle azadı suretiyle ödenmesi halinde, Hanefîler'e göre azad edilecek kölenin müslüman olması şart değilken, Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre, müslüman olması şarttır. Azad edilecek kölenin değer düşürücü ayıplarından salim olması dört mezhebe göre şart iken, Zahirîler'e göre böyle bir şart sözkonusu değildir.

Bir kimse, daha yemin etmeden, keffâret verse ve daha sonra yemin etse ve o yeminini bozsa, önceden verilen keffâret yeterli

olmaz; yeniden keffâret vermesi gerekir. Fakihler bu noktada görüş birliği içindedir. Fakat bir kimse yemin edip de daha bozmadan (hânis olmadan) keffâret vermiş olsa, İmâm Şâfiî'ye göre, verilen bu keffâret yeterlidir. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre ise yeterli değildir; yeminden hânis olduktan sonra tekrar keffâret vermesi gerekir. İmâm Mâlik'ten ise bu konuda, biri İmâm Ebû Hanîfe'nin diğeri İmâm Şâfiî'nin görüşü doğrultusunda olmak üzere iki görüş nakledilmiştir.

Yemin keffâretinin fakirleri doyurmak suretiyle ödenmesi halinde, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'ye göre, doyurulacak olan fakirlerin on kişiden az olmaması, ayrıca bu fakirlerin hür ve müslüman olmaları da şarttır. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre, on kişi bir gün sabahlı akşamlı doyurulabileceği gibi, bunun yerine bir kişi on gün sabahlı akşamlı da doyurulabilir. Bu durum yemeğin bedelinin ödenmesi halinde de geçerlidir. Ayrıca, İmâm Ebû Hanîfe'ye göre, doyurulacak veya yemek bedeli verilecek yoksulların, hür ve müslüman olmaları da şart değildir.

4– Hacda Tıraş Olma Keffâreti (Keffâret-i Halk):

Bu keffâret, hacda ihrama girip de bir özür (hastalık veya başında bir rahatsızlık) sebebiyle vaktinden erken tıraş olmak zorunda kalan bir kimsenin ödemesi gereken keffârettir. Zira hac etmek niyetiyle ihrama giren kişi saçlarını tıraş edemez (ayrıca bk. HAC, HALK VE TAKSİR, İHRAM). Bu keffâret, ya üç gün oruç tutmak, ya altı fakiri (üç sa' veya bir rivâyete göre altı sa' hurma tasadduk etmek suretiyle) doyurmak veya bir koyun kurban etmek suretiyle ödenir.

Bu konuya ilişkin âyet-i kerîmede, "... Sizlerden herhangi biriniz hastalanır veya başında bir eziyeti (yara gibi) bulunur (da vaktinden evvel tıraş olur)sa, ona oruç veya sadaka veya kurban olmak üzere fidye vermesi (vacib olur)..." (el-Bakara 2/196) buyurulmaktadır. Peygamberimiz (s.a.) de böyle durumdaki birine, "Tıraş ol da, üç gün oruç tut veya altı yoksulu (üç veya altı sa' hurma tasadduk etmek suretiyle) doyur veya bir koyun kes" buyurmuştur (Buhârî, Muhsar ve Cezau's-Sayd, 5-8). Bu keffâret oruç tutmak suretiyle ödenirken, oruçların üç gün peşipeşine olması şart değildir.

5– Adam Öldürme Keffâreti (Keffâret-i Katl):

Bir müslümanın, mümin, zimmî veya muahid (müslümanlarla anlaşma yapmış) bir kimseyi hataen öldürmesi sebebiyle ödemesi gereken keffârete, "keffâretü'l-katl" (öldürme keffâreti denir) Öldürme keffâreti, İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Süfyan es-Sevrî'ye göre, sadece hataen adam öldüren kimseye gerekirken, İmâm Mâlik ve İmâm Şafiî'ye göre kasten (amden) adam öldüren kimseye de gerekir. Öldürme keffâreti, Kitab, Sünnet ve İcma ile sabittir.

Öldürme keffâreti mümin bir köle azad etmek, eğer buna gücü yetmezse iki ay peşipeşine oruç tutmak suretiyle ödenir. Köle azadı suretiyle ödenmesi halinde, azad edilecek kölenin mümin olması gerektiği konusunda müçtehitler ittifak halindedirler. Öldürme keffâreti hakkında Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulmuştur: "Yanlışlıkla olması dışında bir müminin bir mümini öldürmeğe hakkı olamaz. Yanlışlıkla bir mümini öldüren kimsenin, mümin bir köle azad etmesi ve ölenin ailesine

teslim edilecek bir diyet vermesi gereklidir. Meğer ki ölünün ailesi o diyeti bağışlamış ola (bu takdirde diyet vermez). Eğer ölen mümin olduğu halde, size düşman olan bir toplumdan ise, mümin bir köle azad etmek lazımdır. Eğer kendileriyle aranızda antlaşma bulunan bir toplumdan ise, ailesine teslim edilecek bir diyet ve bir mümin köleyi azad etmek gerekir. Bunları bulamayan kimsenin, Allah tarafından tevbesinin kabulü için iki ay peşipeşine oruç tutması lazımdır. Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir" (en-Nisâ 4/92).

Keffârette ibadet manası da bulunduğu için, gayr-i müslim olanlar hataen katl sebebiyle keffâretle mükellef tutulmayıp, sadece diyet ödemekle mükellef tutulurlar. Müslümanlar ise, hataen öldürme sebebiyle, hem diyet hem de keffâretle mükelleftirler; ancak veliyyü'd-dem denilen, maktulün yakınları affederse diyet düşer, ama yine de keffâreti ödemesi gerekir.

6– Hayızlı Kadınla Cinsî Temasta Bulunma Sebebiyle Gereken Keffâret:

Kadınların hayızlı günlerinde kocalarının onlarla cinsî temasta bulunmaları, Bakara sûresinin 222. âyeti ve hadislerle yasaklanmıştır. Bu yasak âyet ve hadislerde açıkça ifade edildiğinden, kocanın hayızlı hanımıyla cinsî temasta bulunmasının haram olduğu konusunda icma vardır. Fakat böyle bir davranışta bulunan kimseye ne gerekeceği konusu, müçtehitler arasında tartışmalıdır. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik ve İmâm Şafiî'ye göre, böyle bir kimse, haram bir fiili işlediği için günahkârdır ve Cenab-ı Hakk'ın kendisini affetmesi için tevbe ve istiğfar etmesi gerekir. Bunun dışında bir şey gerekmez. İmâm Ahmed b. Hanbel, İbn Abbas, Katâde, İbrahim en-Nehaî, Evzaî gibi bazı İslâm bilginlerine göre ise, cinsî temas, kanamanın devam ettiği sırada yapılmışsa, bir dinar; kanamanın kesilmeye yüz tuttuğu sırada (henüz temizlenmeden) yapılmış ise, yarım dinar keffâret ödenmesi gerekir. Bu keffâret, kadın istemediği halde kocasının zorlamasıyla olmuşsa sadece kocaya, iki tarafın da isteğiyle olmuşsa ayrı ayrı ikisine de gerekir. Cinsî temasın kasden, unutarak, haram olduğunu bilmeden veya hayız durumunu farketmeden yapılmış olması, sonucu etkilemez.

¥ Beşir Gözübenli

KEHANET

Kehanet, arapçada gayptan haber verme anlamına gelir. "Tekhin" ve "tekehhün" mastarları da bu anlamda kullanılır. Bu işi yapan kişilere ise "kâhin" denir. Cahiliye Arapları derin bir araştırmaya dayanan bilgilere sahip olan kişilere de kâhin derlerdi. Zaman zaman müneccim (astronom) ve tabiplere kâhin denmesi bundandır. Çoğulu kühhan ve kehenedir. Türkçede kâhin karşılığında çoğunlukla falcı ve bakıcı kelimeleri kullanılagelmiştir. kâhin, Yahudiliğin eski çağlarında dinî bir ünvanı belirten bir terim olarak kullanılıyordu (bk. KÂHİN).

Bazı tarihçiler kehanetin, "ırafet", "ilm-i nücûm", "fal" ve "hattu'r-remil"i de içine alan genel bir terim olduğu kanaatindedir. Bununla beraber bu terimlerin birbirinden bağımsız anlamlara sahip olduğunu söyleyenler de vardır. Bu sonunculara göre kâhin, istikbalde meydana gelecek işleri bildiğini iddia eden, gizli ve görünmeyen alemden haberdar olduğunu söyleyen kişilere denir. Rağıb el-Isfehanî ise bu te-

rimlerin yerini değiştirerek “geleceğe ilişkin olaylardan haber verene arrâf, geçmişte meydana gelen ve insanlara gizli kalan haberleri bildiren kişilere de kâhin denir” demiştir.

Kehanetin “ırâfet”, “tıyera” gibi terimlerle eşanlamlı olduğu da iddia edilmiştir. Hadislerde bu terimlerin atıf yoluyla ayrı ayrı zikredildiği dikkate alınınca bu görüşün isabetli olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

kâhinlerin, sanatlarını, nereden yararlanarak icra ettikleri konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür. Fahreddin er-Râzi kehanetin iki kaynağını şöyle açıklar:

1– Bazı insanlar fıtrat ve yapıları icabı bu işi yapmaya yeteneklidir. Bu, sonradan elde edilen (müktesep) bir kabiliyet olmayıp fıtrîdir.

2– Bu sanat cinlerden huddâm (hizmetçiler) kullanmak ve yıldızlardan faydalanmak (davet-i kevakib) suretiyle de icra edilir. Bu şekil, kesbidir. Birincisi ırafet ilmi içindedir, ikincisi ise kehanet olup dinimizce haram kılınmıştır.

İslâm bilginlerinin büyük bir kısmı, kehaneti üç neviye ayırarak incelerler:

1– Cinlerden bir dost edinerek onun vasıtasıyla gaybtan haber verme biçiminde gerçekleştirilen kehanet. Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde bu nevi kehanetin vukuuna dair işaretler vardır (el-Hicr 15/18; es-Sâffât 37/10; Buhârî, Bed’u’l halk, 6, 11; Tıb, 45; Tefsir, 10; Müslim, Selâm, 35, 122, 123). İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre kehanetin bu nevi Peygamberimizin nübüvveti ile son bulmuştur.

2– İnsan tabiatında bulunan bir yeteneğin harekete geçirilmesi sonucu kazanılan bir sanat anlamında kehanet, Mes’udî, Hattabî, İbn Haldun gibi İslâm bilginlerinin paylaştığı bu görüşe göre nübüvvet gibi kehanet de insanî nefsin (psikolojik muhtevanın) tabii özelliklerindendir. Ancak peygamberlerde doğrudan ve kamil manada maddi kayıtlardan sıyrılma yeteneğine sahip bulunan nefis, diğer insanlarda bu fonksiyonu kısmî biçimde ve yabancı unsurlardan yardım alarak icra edebilmektedir. O yüzden bu yetenek, sahibini doğrudan gaybî bilgilere ulaştıramaz. Nefis bu durumda, (bakıcıların yaptığı gibi) şeffaf cisimlere bakmak, (falcıların yaptığı gibi) hayvanların ciğer ve kemiklerine bakmak ve secili kelimeler kullanmak gibi bazı cüz’î vasıtalara tutunma ihtiyacını hisseder. O, bunların yardımı ile tahayyülünü tamamlar ve böylece kalbe doğanlar dilden dökülmeye başlar. Bu sözler bazan isabetli, bazan de isabetsiz olabilir. Çünkü bu nefiste tam bir arınma olmamakta ve eksiklerini kendine yabancı vasıtalarla tamamlamaktadır.

3– Putlardan kendilerine gizli sesler fısıldandığını iddia edenlerin kehaneti. Cahiliye inancına göre putların içinde ruhlar (cinler) bulunmaktadır. Bu ruhlar, kâhinlere semada olup bitenleri haber verir. Araplar bu sese “hâtif” adı veriyorlar, kâhinleri putların dilinden anlayan kişiler olarak kabul ediyorlardı. Aslında gizli ses etrafında geliştirilen hikayeler, Hz. Musa döneminden beri İsrailoğulları arasında nesiller boyu anlatılagelmiştir. İslâmiyetin doğuşu sırasında da Araplar arasında hâtif inancı çok yaygın bir durumdaydı. Bir çok kişi, bu tür seslerle Hz. Muhammed’in peygamber olarak geleceği bilgisinin kendi kulaklarına fısıldandığını söylemiştir.

Araplar arasında bir çok kâhin ve kâhine

ün salmıştı. Bunlardan en eskisi Şık ve Satîh'tı. Efsaneye göre Şık ortadan bölünmüş yarım insan şeklindeydi. Yalnız bir eli, bir gözü ve bir ayağı vardı. Satîh ise kumaş gibi dürülen bir et parçasından ibaretti. Kafatasından başka kemiği yoktu. Bu ikisinden başka Hanafir b. Tev'em el-Hımyerî, Sevâd b. Karib ed-Devsî, Yemen kâhinesi Tureyfe, Hımyerli Ufeyre, Hadramutlu Zebrâ ünlü kâhin ve kâhinelerdendi.

Cahiliye Arapları kâhine kehaneti karşılığı verilen bedele "hulvân" adını vermişlerdi. Bu sabit ve belirli bir miktar değildi. İnançlarına göre kâhine bir şey verilmezse ya da yeterli olmazsa haberi doğru çıkmazdı. Çünkü verilen bedel kâhine değil, metbûuna (kâhinin tabi olduğu varlığa) verilmiş sayılırdı. Eğer metbû verilen hulvâna razı olmazsa, ona doğru haber iletmezdi. Araplar önemli işlerde, sözgelimi, savaş ilan etme, yitik eşyayı bulma, rüya yorma, ihtilâflı meseleleri çözme, hastalıklara şifa sağlama, kısaca her türlü probleme çare bulma konusunda kâhinlere baş vururlardı. kâhinler problemleri remil atarak ve bir ipe düğümler atıp üzerine üfleyerek çözer, ihtilâfları fal oklarına başvurarak halleder, hırsızları kumkuma adında kabın içine üfürerek keşfederlerdi. Düşüncelerini secili ve kafiyeli sözlerle bildirirlerdi.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde kehanet yasak edilmekte, kâhinler yerilmekte, onları tasdik edenin Hz. Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olacağı (Ebû Dâvud, Tıb, 2; et-Tirmizî, Taharet, 102; İbn Mâce, Taharet 122; Dârimî, Vudu 114; Müsned, II, 408), cennete giremeyeceği (Müsned, III, 14) ve kırk gün namazının kabul edilmeyeceği (Müslim, Selam, 33) ifade edilmektedir.

Bazı müellifler nefsânî yeteneğe dayanan kehanetin devam ettiğini iddia etmişlerse de, İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu Hz. Muhammed'in peygamber olarak gönderilmesinden sonra kâhinleri tabi ve railerinin (cinler) terk ettiği, gökten bilgi hırsızlığı yapmaya dayanan kehanetin de son bulduğu kanaatindedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm, daha önce var olan şeytanların bazı bilgileri meleklerden çalabilme imkânlarının artık ortadan kaldırılmış bulunduğunu ve göğün koruma altına alındığını bildirmiştir (es-Sâffât 37/6-10).

¥ İlyas Çelebi

KEHF SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 18. sûresi

Bir bölümünde mağara arkadaşları demek olan "Ashâb-ı Kehf"den bahsedildiği için bu adı almıştır. Mekke'de nazil olmuştur. 110 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası elif harfidir.

Berâ b. Âzib'in bildirdiğine göre sahabeden Üseyd b. Hudayr, Kehf sûresini okurken, evinde bulunan at ürkmüş ve deprenmeğe başlamıştı. Bunun üzerine Üseyd: "Ya Rab! Sen âfetten koru" diye dua etti. Bunun üzerine onu duman veya bulut gibi bir şey kapladı. Sonra Üseyd, bu olayı Hz. Peygamber (s.a.)'e anlattı. Rasûlullah: "Oku ey Üseyd! Çünkü o bulut gibi görünen şey Sekîne'dir; Kur'ân dinlemek için, yahut onu tebcil için inmiştir" buyurdu (Buhârî, Menâkıb, 25; Fedâilü'l-Kur'ân, 11; et-Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 5). Cuma günleri bu sûrenin okunmasını tavsiye eden bir hadisin yanı sıra diğer bir hadiste de: "Kim Kehf sûresinin evvelinden on âyet ezberlerse, Deccal'den korunmuş olur" (Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 257; Ebû

Dâvud, Melâhim, 14; et-Tirmizî, Fiten, 59; İbn Mâce, Fiten, 33) buyurulmuştur.

Bu sûrede; Yüce Allah'ın varlığı, birliği ve yüceliği vurgulanır, inkârcıların olumsuz davranışlarına karşı Hz. Peygamber (s.a.)' in üzülmemesi bildirilir, Ashab-ı kehf, Hızır ve Zülkarneyn kıssaları anlatılır, müminlerin ve inkârcıların dünya ve âhiretteki durumları açıklanır:

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'ân-ı Kerîm, insanları uyarmak için, Allah katından indirilmiş dosdoğru bir kitaptır (âyet: 1-3).

* Allah'a çocuk isnat edenler, yalan söylemektedir (4-5).

* Hz. Peygamber, inkârcılar Kur'ân'a inanmıyor diye üzülmemelidir. İnsanlar imtihan edilmektedir. Dünya kimseye kalmaz (6-8).

* Ashâb-ı kehf gibi, bir toplum içinde azınlıkta kalan müminler, baskılara boyun eğmeyip, imanlarında sebat etmelidir; böylelerine Yüce Allah yardım edecektir. Ayrıca, kesin bilgiye dayanmayan söylentilere itibar edilmemeli, gaybla ilgili konularda Yüce Allah'ın verdiği bilgiyle yetinilmelidir (9-26).

* Bir işi yapmaya karar veren kimse, önce Allah'ın iznini dilemeli ve bunu Allah'ın iradesine bağlayarak "İnşaallah (Allah dilerse) şöyle yapacağım" demelidir (23-24).

* Allah'ın sözleri değiştirilemez. O'ndan başka sığınılacak kimse de yoktur. Artık isteyen inanır, isteyen inkâr eder. Ancak inkâr eden zalimlere âhirette çok acı bir azap hazırlanmıştır. İnanıp iyi işler yapanlara ise, adn cennetleri vardır (27, 29-31).

* İnsan, ihlâslı müminlerle oturup kalkmalı, Allah yolundan alıkoyan şımarık zenginleri dost edinmemelidir. Allah Teâlâ, –ister zengin ister fakir olsun– samimi olan müminin dostu ve yardımcısıdır. Varlık sahibi nankörleri ise, hiç ummadıkları bir anda perişan eder, malları mülkleri yok olur da ortada kalakalırlar. Aslında dünya hayatı, mal ve çocuklar gelip geçicidir. Asıl kalıcı olan ve Allah katında değer ifade eden şey, salih ameldir (28, 32-46).

* Âhirette herkes sıra sıra Yüce Allah'ın huzuruna çıkarılır, amel defterleri ortaya konulur. İnkârcılar, yaptıklarının birer birer tespit edilmiş olduğunu görünce şaşkına dönerler. Orada herkes yaptığının karşılığını görür; kimseye haksızlık edilmez (47-49).

* Şeytanın ve putların dostları, âhirette yapayalnız kalacak, dostlarından hiçbir yardım göremeyeceklerdir; cehenneme atılmaktan da kurtulamayacaklardır (50-53).

* İnsan tartışmaya düşkündür. Yüce Allah, elçilerini müjdeleyici ve uyarıcı olarak göndermiştir. İnkârcılar, hakkı bâtılla gidermek için mücadele ederler. Onlar, doğru yola gelmez inatçılardır. Ancak Allah, şımarmalarından dolayı onları hemen cezalandırmaz, belli bir süre tanır. O süre dolunca da, geçmiş inkârcılar gibi cezalarını bulurlar (54-59).

* (Hz. Mûsâ ile Hızır kıssasında da ifade buyurulduğu üzere) ilmin sonu yoktur, her bilenin üzerinde bir başka bilen vardır. Her olayda birçok hikmet mevcuttur. İnsanın kötü gördüğü bir şey, aslında iyi olabilir; bu bakımdan başına gelenlere karşı sabırlı olmalı, Allah'ın hikmetine havale edip hayır dilemelidir. İlim öğrenmek için her sıkıntıya

katlanılmalı, gerekirse başka belde ve ülkelere de gidilmelidir. Yolculuk için iyi bir arkadaş seçilmelidir. Hocaya saygı gösterilmeli, rütbece daha alt seviyede olanlardan bile ilim öğrenmekten çekinmemelidir. Ters bir olay görülünce hemen infiale kapılmamalı, işin iç yüzü öğrenilmeye çalışılmalıdır. Verilen sözde durulmalıdır. Hata yapınca hemen özür dilenmelidir. Çocukların geleceği düşünülmelidir. Kötülüğe karşı iyilik yapmalı ve iyilik karşılığında ücret talep etmemelidir (60-82).

* Yüce Allah'ın kendilerine mal, servet, makam, rütbe gibi imkânlar verdiği kimseler, bunları, güçsüzlere yardım, saldırganları engelleme gibi iyi yollarda kullanmalıdırlar (83-98).

* Ye'cûc ve Me'cûc'un ortaya çıkışı, kıyâmet alametlerindendir (99).

* Cehennem, Yüce Allah'ı tanımayan, Kur'ân'ı dinlemeye tahammülü olmayan, Peygamberlerle alay eden kâfirler için hazırlanmıştır. Onların dünyadaki çabaları da boşa gitmiştir. Buna karşılık, inanıp iyi işler yapanlar, içinde ebedî kalacakları Firdevs cennetleriyle ödüllendirileceklerdir (100-108).

* Allah'ın kelimeleri, bilgisi sonsuzdur; onu yazmak için denizler mürekkep olsa, hatta bir o kadarı daha ilave edilse yine de yazmaya yetmez (109).

* Hz. Muhammed (s.a.) de bir insandır, ama Allah Elçisidir. Ona vahyedilenin özeti de şudur: Allah birdir. Âhirete inanıp, Allah'a kavuşmayı uman kimse, O'na hiçbir ortak koşmadan ibadet etmeli ve salih amel, iyi işler yapmalıdır (110).

¥ Abdurrahman Çetin

KELÂM

Sözlükte konuşmak, söylemek, etkilemek gibi anlamlara gelen kelâm, Allah'ın kemal ifade eden sübutî maânî sıfatlarından biridir. Aynı zamanda İslâm dininin inanç esaslarından bahseden ilme de kelâm ilmi denilmiştir.

Allah Teâlâ bu sıfatı ile peygamberlerine kitaplar indirmiş, bazı peygamberleri ile de konuşmuştur. Ezelî olan bu sıfatla Allah'ın nitelenmesi zorunlu ve gerekli, zıddı olan sıfatlarla nitelenmesi imkânsızdır. Cenab-ı Hakk'ın kelâm sıfatının içyüzü bizce bilinemez. Ses ve harflerden meydana gelmiş değildir. Allah bu sıfatı ile emreder, yasaklar ve haber verir. "Musa tayin ettiğimiz vakitte geldiğinde Rabbi ona ilâhî kelâmını söyledi" (el-A'râf 7/143), "Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar daha yardımcı olarak ilave etsek Rabbimin sözleri tükenmeden denizler tükenirdi" (el-Kehf 18/109) meâlindeki âyetler Allah'ın kelâm sıfatının delilleridir. Ehl-i sünnet kelâmcılarına göre Allah'ın bu ezelî sıfatına "nefsî kelâm" denilir. Allah'ın nefsi kelamının varlığını gösteren, ses, harf, yazı, âyet, sûre ve cüzlerden oluşan Kur'ân'ın ezberlenmesi, yazılması ve okunmasına ise "lafzî kelâm" denilir. Bizim Kur'ân'ı okuyuşumuz, yazmamız ve ezberlememiz ezelî değildir.

İslâm dininin iman esaslarını inceleyen kelâm ilmi ise konusuna ve amacına göre olmak üzere iki şekilde tanımlanmıştır. Konusuna göre kelâm, Allah Teâlâ'nın zatından ve sıfatlarından, peygamberlikle ilgili hususlardan, başlangıç ve son itibariyle varlıkların durumlarından (yani yaratılış ve ahiretten) vahye bağlı kalarak bahseden

ilimdir. Amacına göre yapılan tanıma göre ise, kesin deliller kullanarak ve muhaliflerin ileri sürdüğü itirazları ve şüpheleri gidererek İslâm'ın dinî temellerinin sağlamlığını ortaya koyan ve iman esaslarını savunan ilme kelâm denilir. Kelâm ilmi bir ihtiyaçtan doğmuştur.

Hz. Peygamber zamanında İslâm'ın iman esaslarından bahseden bir ilim yoktu. Çünkü bu dönemde vahiy devam etmekteydi ve hiç bir konuda çözümsüz kalmış bir mesele ile karşılaşılmıyordu. Meseleler Hz. Peygamber'in yol göstericiliğinde tek kaynaktan çözülüyordu. Hz. Peygamber'in vefatından sonra ise halife seçimi, iç savaşlar, yabancı din ve kültürlere mensup kişilerin zamanla müslümanlarla ilişki kurmaları, İslâm'ın tanıdığı fikir ve vicdan hürriyetinin serbestçe görüş belirtmeye elverişli bir ortam oluşturması, felsefî eserlerin tercüme edilmesi, bilgisizlik, taklit, insanların gün geçtikçe peygamberlik nurundan uzaklaşmaları, farklı şekillerde yorumlanabilecek âyet ve hadislerin bulunması gibi sebeplerle İslâm dünyasında bazı inanç problemleri ile karşılaşılmıştır. Bu problemlerin tartışılması sonucunda da Şîa, Haricilik, Mürcie, Müşebbihe, Cebriye, Mutezile gibi bid'at mezhepleri ortaya çıkmıştır. İşte kelâm ilmi, böyle bir ortamın inanç konularındaki beklentilerini karşılamak üzere doğmuştur. Bir başka anlatımla müslümanların büyük çoğunluğunu teşkil eden Ehl-i sünnet bilginleri hicrî dördüncü asırdan itibaren bu bid'at mezheplerinin sünnî inanca yönelik karşı fikir ve delillerini çürütmek düşüncesi ile kelâm ilmini kurmuşlardır. Bir taraftan İmâm Eş'arî Eş'arîye kelâmını, diğer taraftan İmâm Matüridî de Matüridîye ekolünü kurmuştur. Ehl-i sünnet kelâmı İmâm Gazzâlî dönemine kadar daha çok bid'at mezhepleri karşısında İslâm akaidini savunurken, Gazzâlî'den sonraki kelâm bilginleri (müteahhirun) daha çok felsefeyi eleştirmekle meşgul olmuşlar, felsefenin İslâm akaidine uygun yönlerinden yararlanırlarken, zıt düşen yönlerini çürütmüşlerdir. Kelâm ilmi hicrî VIII. yüzyıldan sonra duraklama ve gerileme dönemine girmiş, bu durum yüzyılımızın başına kadar sürmüştür. Son yüzyılda İslâm dünyasında görülmeye başlayan inkârcı akımlara karşı, kelâm ilmi de kendisini yenileme gereğini duymuş ve "yeni ilm-i kelâm dönemi" denilen bir dönem başlamıştır. Bu dönemin en belirgin özellikleri her türlü maddeciliği ve felsefî bir görüş olarak pozitivizmi reddetmek, dine karşı yapılan biyolojik ve psikolojik tenkitleri (Darvinizm ve Froydizm) cevaplandırmak, yeni felsefi akımları eleştirdikten sonra pozitif bilimden de yararlanarak Allah'ın varlığını isbat etmek, İslâm'ın inanç esaslarını açıklayarak mukaddesatı savunmak şeklinde özetlenebilir.

İslâm düşünce tarihindeki gelişmeye paralel olarak kelâm ilminin konusunda da gelişmeler olmuştur. Bu ilmin konusunu başlangıçta Allah'ın zatı ve sıfatları oluştururken, Gazzâlî döneminde vahye bağlı kalmak şartıyla felsefî anlamdaki varlığın incelenmesi, Gazzâlî'den sonra da dinî esaslarla ilişkisi bulunmak şartıyla bilginin alanına giren her konu bu ilmin kapsamına girmiş, iman esaslarını ispatlamak için bazı soyut bilgi ve kavramlar da bu ilimde sözkonusu edilmiş, bir anlamda vahye dayalı bir felsefe oluşturulmuştur.

Kelâmın amacı imanı taklitten kurtarıp kişiyi sarsılmaz bir iman derecesine yük-

seltmek, iman konularını açıklayarak doğru yolu arayanlara yol göstermek, inatçıları bilimsel metodlarla susturmak, iman esaslarını savunmak, kişinin niyetini saflaştırarak inancını sağlamlaştırmak ve bütün bunların sonunda kişiyi hem dünya hem de ahiret hayatında gerçek kurtuluşa ve mutluluğa kavuşturmaktır.

Kelâm ilminin temel kaynakları Mu'tezile, Eş'ariye ve Matürîdiye mezheplerine mensup alimlerce yazılan eserlerden oluşur. Bunlar arasında Hayyat'ın el-İntisâr'ı, Câhız'ın el-Osmaniyye'si, Kadı Abdülcebbar'ın Şerhu'l-usûlı'l-hamse ile el-Muğnî'si, Gazzâli'nin el-İktisâd fi'l-i'tikad'ı, Teftâzânî'nin Şerhu'l-Akaid'i, Cürcânî'nin Şerhu'l-Mevakıf'ı, Devvânî'nın Şerhu'l-Akâidi'l-Adudiyye'sı, Matürîdî'nin Kitabu't-tevhîd'i, Ebu'l-Muîn en-Nesefî'nin Tebsıratü'l-edille'si, Hızır Bey'in el-Kasîdetü'n-nûniyye'si zikredilebilir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kelime-i Şehadet (bk. İMAN)
Kelime-i Tevhid (bk. İMAN)

KELİMETULLAH

Kur'ân-ı Kerîm'de hem Allah'ın sözü hem de Hz. İsa için kullanılan bir terim.

"Kelime", arapçada "belli bir manayı ifade eden lafız" anlamındadır. Kur'ân-ı Kerîm'de hem "kelime" şeklinde tekil olarak hem de "kelimât" ve "kelim" şeklinde çoğul olarak geçmektedir. Diğer taraftan, bu sözcük Kur'ân-ı Kerîm'de tek başına kullanıldığı gibi, "kelimetullah" (et-Tevbe 9/40), "kelimetün minallah" (Âl-i İmrân 3/39), "kelimetün minhü" (Âl-i İmran 3/45) "Kelimetü Rabbike" (el-En'âm 6/115; el-A'râf 7/137; Yunus 10/33, 96; Hud 11/119; el-Mü'min 40/6), "kelimetün tayyibetün", "kelimetün habisetün" (İbrâhîm 14/24, 26), "kelimetü'l-fasl" (eş-Şûrâ 42/21), "kelimetü't-takva" (el-Fetih 48/26) ve "kelimetü'l-küfr" (et-Tevbe 9/74) şeklinde de yer almaktadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'ın sözü ve dini" anlamında olmak üzere "kelimetullah" şeklinde sadece bir yerde geçen bu terim (et-Tevbe 9/40), "kelimetün minhü", "kelimetün minallah", ve "kelimetühû" şekliyle Allah'a izafe edilerek kullanılmakta ve Hz. İsa'ya delâlet etmektedir. Bunlardan birincisi "Allah'tan bir kelime", ikincisi "Allah'ın kelimesi" anlamına gelmektedir. Bu kullanımları içeren bazı âyetler meâlen şöyledir: "Zekeriya mabedde durmuş namaz kılarken melekler ona: Allah sana, Allah'tan bir kelimeyi (Hz. İsa) tasdik edici, efendi, nefsine hâkim ve iyilerden bir peygamber olarak Yahya'yı müjdeler diye nida ettiler" (Âl-i İmrân 3/39). (Âyette Hz. Yahya'nın, Allah'tan bir kelime diye nitelendirilen Hz. İsa'yı tasdik edeceği bildirilmektedir.) "Melekler demişti ki: Ey Meryem, Allah seni kendisinden bir kelime ile müjdeliyor: Adı Meryem oğlu İsa Mesih'tir. Dünyada da ahirette de şerefli ve Allah'a yakın olanlardandır" (Âl-i İmran 3/45). "Ey kitap ehli, dininizde taşkınlık etmeyin ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih sadece Allah'ın elçisi, O'nun Meryem'e attığı kelimesi ve Ondan bir ruhtur. Allah'a ve elçilerine inanın, "(Tanrı) üçtür" demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnız bir Tek Tanrıdır. O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil

olarak Allah yeter" (en-Nisâ 4/171).

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelişini, ilâhî kudretin bir tecellisi olarak açıklarken hıristiyanlar bunu, İsa'nın tanrılık özelliğine bağlamışlardır. Necran'dan gelen hıristiyanlar, Hz. İsa hakkında Peygamberimizle tartışmalarında, "Madem ki İsa'nın beşerden bir babası olmadığı kabul edilmektedir, o halde tanrı olması gerekir" tarzında görüş açıklanınca, şu meâldeki âyet inmiştir: "Allah yanında İsa'nın durumu, Âdem'in durumu gibidir. Onu topraktan yarattı sonra ona ol dedi, ve oluverdi" (Âl-i İmrân 3/59). Kur'ân-ı Kerîm, babasız dünyaya gelmesi sebebiyle uluhiyyet isnad edilen Hz. İsa'nın ilâh olmadığını belirtmekte, bu hususta Âdem'i örnek göstermektedir. Hz. Âdem hem anasız hem de babasız dünyaya geldiği halde kimse ona ilâh ve ilâhın oğlu dememektedir. İslâm bilginlerine göre Hz. İsa için kullanılan "kelime" lafzı, Cenab-ı Hakkın "ol" (kün) emridir. Bu husus, Kur'ân-ı Kerîm'de birçok yerde şu şekilde ifade edilir: "Yaşatan ve öldüren O'dur. Bir işin olmasını istedi mi ona sadece "ol" der, o da olur" (el-Mü'min 40/68; en-Nahl 16/40; Meryem 19/35; Yâsîn 36/82).

Esasen Hz. İsa'nın babasız dünyaya gelmesi, bir anlamda yaratılışla ilgili ilâhî şemanın tamamlanması demektir. Şöyle ki: İlk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem'in yaratılışında ne kadın ne de erkek unsuru vardır. Hz. Havva'nın yaratılışında ise erkek unsuru vardır, çünkü Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır; ancak kadın faktörü yoktur. Normal insanların yaratılışında ise hem erkek hem kadın unsuru şarttır. Şemada eksik kalan unsur Hz. İsa'nın yaratılışıyla tamamlanmış olmaktadır: Onun yaratılışında da kadın unsuru vardır, fakat erkek faktörü yoktur.

Hıristiyanlar Hz. İsa'nın tanrı özelliğine sahip olduğunu iddia ederlerken, açık ve temel kaynak olarak Yuhanna İncili'ndeki şu ifadeye dayanmaktadırlar: "Kelâm başlangıçta var idi ve Kelâm Allah nezdinde idi ve Kelâm Allah idi... ve Kelâm beden olup inayet ve hakikatle dolu olarak aramızda sakin oldu; biz de onun izzetini, Babanın biricik oğlunun izzeti olarak gördük " (Yuhanna İncili 1/114).

Hıristiyan papaz iken sonradan müslüman olan Abdülahad Dâvud ise, hıristiyanların temel dayanak olarak kabul ettikleri Yuhanna İncili'nin bu ilk cümlesinin gerçekte böyle olmadığını, tahrif neticesinde bu şekle sokulduğunu ifade ederek, İncil'in ilk cümlesinin "Kelâm başlangıçta var idi ve Kelâm Allah nezdinde idi ve Kelâm Allah'ın idi" şeklinde olduğunu belirtir (Muhammed in the Bible, s. 16).

Sonuç olarak Kur'ân-ı Kerîm'de geçen "kelimetullah" esasen Allah'ın sözü ve dini anlamında olmakla beraber, "kelimetün minallah" ve "kelimetühû" ifadeleri Hz. İsa'yı belirttiği için İslâm muhitinde "İsa kelimetullah" kullanımı yaygınlık kazanmıştır.

¥ Ömer Faruk Harman

Kelîmullah (bk. MUSA Hz.)
Kenz (bk. RİKAZ)
Kerahet (bk. MEKRUH)

KERAMET

Sözlükte şeref, değerli olma, cömertlik, bağış, ikram, lutuf, ihsan gibi anlamlara

gelen keramet, terim olarak herhangi bir peygamberlik iddiasına ve meydan okumaya bağlı olmaksızın Allah tarafından velîlere ihsan edilen olağanüstü hadiseyi ifade eder. Velînin kendisine uyduğu peygamberinin mucizesi yerindedir. Olağanüstülük açısından aralarında fark yoktur. Mucize peygamberde ve peygamberlik iddiası ile birlikte, keramet ise velîde fakat keramet iddiası bulunmaksızın meydana gelir. Velî ancak peygamberinin nübüvvetini tasdikle velî olabilir.

Ehl-i sünnete ve bazı Mutezile bilginlerine göre keramet, aklen mümkün, naklen sabittir ve bu tür olağanüstü durumlar fiilen de meydana gelmiştir.

Keramet, genel olarak iki kısımda ele alınır: 1– Duyularla algılanabilen hissi keramet. 2– Her yerde Allah ile bulunma hali diye bilinen manevi keramet. Bu tip keramet öncekinden daha üstündür. Keramet; Kur'ân, Sünnet ve İcmâ-i ümmetle sabittir. Kur'ân'da Sebe' kraliçesi Belkıs'ın tahtının bir anda getirilmesi olayı (en-Neml 27/38-41), Hz. Meryem ve Ashab-ı Kehf ile ilgili olağanüstü olaylar birer keramet örneği olarak yer almıştır. Bunun yanında hadislerde, bazı kişilerle ilgili olarak kerametler anlatılmış; bazı rivâyetlerde de ashap, tâbiun ve diğer salih kişilerden birçok keramet nakledilmiştir.

Mutezile bilginlerinin çoğunluğu, daha çok, kerametle mucizenin karıştırılabilmesi, dolayısıyla peygamberliğin ispatının sağlam temellere oturtulamaması endişesinden hareketle kerameti inkâr eder. Ancak bu, keramet olgusunun inkârı demek değildir. Ehl-i sünnete göre ise, keramette herhangi bir iddia ve meydan okuma sözkonusu olmadığı için, böyle bir karışıklığa, dolayısıyla endişeye yer yoktur. Bilginlerin çoğunluğuna göre keramette aslolan, onu gizlemek; mucizede açığa çıkarmaktır (bk. MUCİZE). Gerçek keramet sahipleri keramet göstermeyi bir üstünlük saymazlar. Çünkü velîyi velî kılan onun keramet göstermesi değil şeriata uygun olarak yaşaması ve böylelikle manevi dereceler elde etmesidir. Mucizede bir önemli husus da karşı koyanları acze düşürmesi, dolayısıyla benzerinin getirilemeyişidir. Kerамette ise böyle bir özellik sözkonusu değildir.

¥ Osman Karadeniz

Kerem (bk. CÖMERTLİK)

KERÎM

Allah'ın isimlerinden.

Kerîm, hayrı çok olan, cömert, bağışı tükenmeyen, karşılıksız veren, her türlü şeref ve fazileti kendisinde toplayan, işleri övülmeye layık yüce varlık anlamlarına gelir. Kerîm ismi, Kur'ân'da iki âyette geçer (en-Neml 27/40; el-İnfitâr 82/6). Aynı kökten türemiş olan ve keremin son mertebesinde olup kullarına sayılamayacak kadar bol nimet veren ve en şerefli varlık demek olan Ekrem ismi de bir yerde Allah'ın ismi olarak geçmektedir (Alâk 96/3). Mecîd ismi ile aynı veya yakın anlamda olan Kerîm ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de zikredilmiştir (et-Tirmizî, Daavât, 82). Bu isim sübûti sıfatlar gurubunda yer alır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KESB

Kulun iradeli hareketlerini ifade eden bir akaid terimi.

Sözlükte kazanmak, çalışmak, gayret göstermek, istemek ve rızık aramak anlamlarına gelen kesb, fayda sağlamaya, zararı gidermeye yönelik insan fiili, kulun iradeli hareketleri diye tarif edilir. Allah'ın fiili kesb ile nitelenemez. Kur'ân'da bu kelimenin, kalbin bağlanması ve azmi, ticarette mal kazanmak, gayret ve amel manalarında kullanıldığı görülür (bk. el-Bakara 2/225, 267, 286; el-A'râf 7/39).

Ehl-i sünnete göre kul iradeli fiilini bizzat kendisi seçer, Allah da yaratır. Kul fiili icra eden (kâsib), Allah ise yaratan (hâlık) dır. Selef bilginleri kesbin Allah'a, yaratmanın da insana nisbet edilemeyeceğini kulun fiili icra eden, Allah'ın ise yaratan olduğunu belirttikten sonra kesbin mahiyet ve kapsamı konusunda daha fazla konuşmayı uygun görmemişlerdir. Ehl-i sünnetin diğer iki kolu olan Eş'arîler ve Mâtürîdîler ise bu konuda fikir birliği içinde olmakla beraber, kesbin anlamı ve kulun fiildeki rolü konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Eş'arîler'in çoğunluğuna göre insanda sonradan meydana gelen bir kudret ve irade vardır. Fakat bu kudret ve iradenin insanın yaptığı işler üzerinde gerçek bir etkisi yoktur. Sadece yakınlaşması vardır. Bu yakınlaşmaya kesb denilir. İnsan kudreti bir fiili meydana getirmek için fiile yaklaştığı zaman daha evvel ilahî kudret bu fiile yönelir ve onu yaratır. Bunun için, kul kazanan, Allah yaratandır. Kulun fiille ilgisi, o fiilin mahalli olmasındandır. Yoksa kulun kudretinin fiilde gerçek bir rolü yoktur. Kul şeklen iradesi olan bir varlıktır. Ama bu irade ilâhî iradeye tabidir, fiildeki rolü ona yaklaşmaktır. Eş'arîye, kesb konusundaki bu görüşleriyle dolaylı olarak Cebr anlayışına yaklaşmış olmaktadır (bk. CEBR).

Mâtürîdîler'e göre de kul kazanan, Allah yaratandır. Fakat kesb kulun hür iradesiyle fiili seçmesi ve fiilin oluşumunda aktif rol oynamasıdır. Küllî irade, Allah tarafından kula verilmiş olan ve her iki yön için geçerli bulunan potansiyel iradedir. Cüz'î irade ise bu iki yönden birine aktif şekilde yönelmek demektir. Kul, küllî iradesiyle iyi-kötü, hayırşer, güzel-çirkin, itaat-günah yönlerinden herhangi birini seçme imkânına sahiptir. Cüz'î iradesiyle bunlardan birini tercih eder, seçer, fiile yönelir. Kulun seçimini bilen Allah da onu irade eder ve kulun seçimine uygun bir biçimde yaratır. Bu durumda kulun iradesi Allah'ın iradesinin vesile ve sebebi olmaktadır (bk. İLİM, İRADE). Mâtürîdîler bu görüşleriyle cebr anlayışından uzaklaşmışlar ve kulun gerçek anlamda bir fail ve kazanan olduğu kanaatini açıkça savunmuşlardır.

Mutezile mezhebi ise kulun fiilinde tam bir tasarrufa sahip olduğunu, fiilini bizzat kendisinin yarattığını ileri sürdüğü için kesbi kabul etmemiştir. Mutezileye göre tasarruflar insana muhtaç olduğu gibi, meydana gelmesi ve yaratılması da insana aittir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kesim (bk. HAYVANLARIN KESİMİ)
Keşf (bk. İLHAM)
Keşiş (bk. HIRİSTİYANLIK)
Kevser (bk. HAVZ)

KEVSER SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 108. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "pek çok şey, çok hayır, çok nimet" anlamına gelen

"Kevser" kelimesinden alır. Buna kurban kesmek anlamına gelen "Nahr" sûresi de denir. Mekke'de indirilmiştir. Kur'ân'ın en kısa sûresidir. 3 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası râ harfidir.

Kevser kelimesi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır: Pek çok hayır, sonsuz iyilik, cennette bir nehir ve havuz, peygamberlik, Kur'ân-ı Kerîm, İslâm dini, ümmetin çokluğu, ilim, güzel ahlâk, şefaat, dualarının kabul edilmesi, Hz. Peygamberin ailesi, Kevser sûresi... şeklindeki değerlendirmeler bunlar arasındadır. Hadislerde verilen bilgilere göre "kevser"; Yüce Allah'ın Peygamberimize bahşettiği, kilometrelerce uzunlukta ene ve boya sahip olan bir nehir ve onun uzantısı olan havuzdur. Ondan içilecek su, sütten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Altın ve gümüşten olan iki oluk, Cennetten devamlı olarak içine tazyikli su boşaltır. Gökteki yıldızlar kadar tasları vardır. Bu sudan içen bir daha susamaz. (Buhârî, Rikâk, 53; Müslim, Fedâil, 25-44).

Kaynaklarda nakledildiğine göre, müşriklerden ileri gelenlerden birisinin (Âs b. Vâil veya Ebû Cehil), Peygamberimizin kabilesinden koptuğunu, yanında birkaç kişiden başkasının kalmadığını ileri sürerek ona nesli kesik anlamında "ebter" demeleri; ya da büyük oğlu Kâsım'ın vefatı üzerine "ebter oldu / nesli kesildi" demeleri üzerine bu sûre nâzil olmuştur.

Bu sûrede, Yüce Allah'ın Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.)'e pek çok hayır ve nimetler verdiği bildirilmekte ve bunlara karşılık namaz kılması ve kurban kesmesi emredilmektedir. Son âyetinde de, Peygamberimiz'e buğz eden kimsenin adısanının unutulup sonunun kesileceği bildirilerek, Rasûlullah sevgisinin gönüllerden, adının dillerden düşmeyeceğine ve iki cihanın en şerefli kişisi olduğuna işaret edilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.)'e pek çok hayır vermiştir (âyet: 1).

* Allah'ın verdiği nimetlere karşılık bir teşekkür ifadesi olarak namaz kılmak ve kurban kesmek gerekir (2).

* Hz. Peygamber'e düşmanlık edenlerin sonu, hem dünyada hem âhirette hüsrandır (3).

¥ Abdurrahman Çetin

Kıble (bk. İSTİKBAL-I KIBLE)
Kıbleteyn Mescidi (bk. MESCİD-İ KIBLETEYN)

KIDEM

Allah Teâlâ'nın zâtî ve selbî sıfatlarındandır; varlığının başlangıcı olmaması, ezelî olması demektir. Ne kadar geriye gidilirse gidilsin Allah Teâlâ'nın var olmadığı bir zamanı düşünmek mümkün değildir. O, hem zat hem de zaman açısından kadîmdir, sonradan meydana gelmiş bir varlık değildir. Eğer sonradan meydana gelmiş bir varlık olsaydı bir meydana getiriciye muhtaç olurdu. Bu ise vacibu'l-vücud, varlığı zorunlu ve kendinden bir varlık olma özelliği ile bağdaşmaz. Kıdemin zıddı olan hudûs (sonradan meydana getirilmiş olmak) Allah hakkında düşünülemez. Kur'an'daki "O evveldir, âhirdir" (el-Hadîd 57/3) âyetindeki "evvel" ismi bütün İslâm bilginlerince Allah'ın ezelî olması şeklinde anlaşılmıştır (bk. EVVEL, EZEL).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Kılık-Kıyafet (bk. ÖRTÜNME, SAÇ-SAKAL-BIYIK, İPEK)

KILLET-İ KELÂM

“Kıllet-i kelâm”, sözlükte azlık anlamına gelen “kıllet” kelimesi ile söz ve konuşma anlamına gelen “kelâm” kelimesinden meydana gelmiş bir tamlama olup, tasavvufta zühd ve riyazet hayatının üç prensibinden biri olan “az konuşma” gereğini ifade eder (Diğer iki prensip “kıllet-i menâm” ve “kıllet-i taâm”dır).

Tasavvufta aslolan mümkün olduğunca dünya kelâmını az konuşarak dili Allah’ı zikirle, kalbi de tefekkürle meşgul etmektir.

¥ Mustafa Çağrıcı

KILLET-İ MENÂM

“Kıllet-i menâm”, sözlükte azlık anlamına gelen “kıllet” kelimesi ile uyku ve uyuma anlamına gelen “menâm” kelimesinden meydana gelmiş bir tamlama olup, tasavvufta zühd ve riyazet hayatının üç prensibinden biri olan “az uyuma” gereğini ifade eder (Diğer iki prensip “kıllet-i kelâm” ve “kıllet-i taâmdır.)

Tasavvufî hayatta, az bir uyku ile yetinerek, ruhun açılımı ve gelişmesi için en elverişli saatler olan geceleri ibadet, ezkâr ve evrâd ile geçirmek büyük önem taşır.

¥ Mustafa Çağrıcı

KILLET-İ TAÂM

“Kıllet-i taâm”, sözlükte azlık anlamına gelen “kıllet” kelimesi ile yemek ve yeme anlamına gelen “taâm” kelimesinden meydana gelmiş bir tamlama olup, tasavvufta zühd ve riyazet hayatının üç prensibinden biri olan “az yeme” gereğini ifade eder. (Diğer iki prensip “kıllet-i kelâm” ve “kıllet-i menâm”dır.)

Tasavvufî düşünceye göre, çok yeme bedenî istek ve tutkuları güçlendirdiği, buna karşılık kalbin, yani manevi hayatın gelişmesini önlediği için, olabildiğince az yemekle yetinmek bir nefis terbiyesi yöntemi sayılmıştır.

¥ Mustafa Çağrıcı

KIRAAT

Sözlükte kıraat, okumak demektir. Namaz kılanın, kıyamda iken, kendi işiteceği şekilde, harflerini belli ederek Kur’ân-ı Kerîm âyetlerinden bir miktar okuması namazın rükünlerinden olup, farzdır. Ancak, okunması gereken asgari miktar, hangi rekatlarda farz olduğu ve imama uyan için de farz olup olmadığı konusunda Hanefi mezhebi ile diğer üç mezhep arasında farklılıklar vardır.

a) Hanefî mezhebi:

Nâfile namazlar ile vitrin ve iki rekatlı farz namazların her rekâtında kıraat farzdır. Dört veya üç rekâtlı farz namazların ise herhangi iki rekâtında kıraat farzdır. Ancak bu farz namazlarda kıraatın ilk iki rekatta bulunması vacip hükmündedir. Bu yüzden, bu ilk iki rekâtta kıraatın kasten terkedilmesi mekruhtur. Sehven terkedilmesi ise sehiv secdesini gerektirir (bk. SEHİV SECDESİ). Bu durumda, farzaların diğer rekatlarında Fatiha sûresinin okunması, tercih edilen görüşe göre vacip-

tir. Başka bir rivâyete göre ise farz namazların üçüncü ve dördüncü rekatlarında kıraat câiz olduğu gibi tesbih veya üç tesbih miktarı susmak da câizdir. Ancak kıraat daha faziletlidir. Burada Fatiha'nın okunması ise sünnettir.

Namazda kıraatın farz olan miktarı, Ebû Hanîfe'ye göre, her rekatta kısa da olsa en az altı harfli bir âyettir. "Sümme nazar", "lem yelid " âyetleri gibi. Ebû Yusuf, İmâm Muhammed ve Ebû Hanîfe'den başka bir rivâyete göre bu miktar kısa üç âyet veya üç âyet miktarı uzun bir âyettir. İhtiyata uygun olan budur.

Kıraatın farz oluşunun delili âyet ve hadislerdir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun" (Müzzemmil 73/20). Burada mutlak emir vardır ve bu vücub (emredilen işin farz olduğunu) ifade eder. Hz. Peygamber de şöyle buyurmuştur: "Kıraatsız namaz (geçerli) olmaz" (Müslim, Salât, 42; Ebû Dâvud, Salât, 132, 167).

Yukarıda anılan âyet namazda mutlak olarak Kur'ân okumayı emrettiğinden, Kur'an adını taşıyan en az okuyuşla kıraat vecibesi gerçekleşmiş olur.

Namazda Fatiha'yı okumak vaciptir. Fatiha terkedilse, namaz mekruh olmakla birlikte sahihtir. Hz. Peygamber'in; "Fatiha'yı okumayanın namazı (geçerli) olmaz" (et-Tirmizî, Mevakît, 69; Dârimî, Salât, 36) hadisi Hanefi müctehitlerince, "Fatihasız namazın fazileti yoktur" anlamında yorumlanmıştır.

İmama uyan cemaatın Kur'ân okuması gerekmez. Çünkü Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki merhamet olunasınız" (el-A'râf 7/204). Âyet namazda dinlemeyi ve susmayı emretmektedir. Dinlemek açıktan kıraat yapılan namazlara mahsustur. Susmak ise hem gizli, hem de açık okunan namazları içine alır. Bu yüzden, namazda imama uyanın açık okunan namazlarda da, gizli okunan namazlarda da susması vaciptir.

Bir âyetten başkasını okumaya gücü yetmeyen kimse, bu âyeti Ebû Hanîfe'ye göre bir kere okur. Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'e göre ise bir rekatta üç kere tekrar eder. Ancak üç âyet okumaya gücü yeten kimse, bir âyeti üç kere tekrar edemez.

Bir harften veya bir kelimeden ibaret olan bir âyetin, meselâ; "Nûn" ve "Müdhâmmetân" âyetlerinin okunması sağlam görülen görüşe göre yeterli olmaz. Çünkü bu kıraat sayılmaz.

Âyetü'l-kürsî gibi uzun bir âyetin bir kısmını bir rekâtta, diğer kısmını da devamı rekatta okumak, sağlam görülen görüşe göre yeterli olur, çünkü bunlar kısa üç âyete denk sayılır.

b) Hanefi mezhebi dışındaki üç mezhep:

Fakihlerin çoğunluğuna (Hanefilerin dışındaki üç mezhebe) göre kıraatin asgari miktarı her rekatta Fatiha sûresinin okunmasıdır. Bu bilginler yukarıda anılan Fatiha ile ilgili hadisi ve benzer anlamlardaki hadisleri (msl. et-Tirmizî, 115, 116; İbn Mâce, İkame 11), "Fatiha okunmazsa namaz geçerli olmaz" şeklinde yorumlamışlardır. Bu mezheplerde kıraat, imam ve yalnız başına kılan için farz olduğu gibi sessiz namazlarda imama uyan için de farzdır. Sesli namazlarda da, Şâfiî mezhebine göre, imama uyan kişinin Fatiha'yı okuması gerekir. Mâlikî ve Hanbeli mezheplerine göre sesli

namazlarda cemaat okumaz, dinler (Ahmed b. Hanbel'e göre Fatiha'yı hem dinlemesi, hem imam ara verdiğinde ayrıca okunması daha iyidir). Ayrıca, Şâfiî mezhebine göre Fatiha sûresinden bir âyet olduğu için, besmelenin okunması da bu mezhebe göre farzdır, çünkü kıraatin bir parçasıdır.

İslâm bilginleri, kıraat farizasının ancak Kur'ân-ı Kerîm'in arapça olarak (aslına uygun şekli ile) okunması halinde yerine getirilmiş olacağı görüşündedirler. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in "arapça" olarak indirilmiş olduğu birçok âyette vurgulanmıştır. Her ne kadar arapça okuyamayacak kişiler için Ebû Hanîfe'nin başka dilden kıraate cevaz verdiği nakledilmiş ise de, bir rivâyete göre kendisi bu görüşünü daha sonra değiştirmiştir. Bu fetva ile ilgili açıklamalar ve etrafında cereyan eden tartışmalar bir yana, İslâm bilginlerince öteden beri kıraatin arapça olması gereği üzerinde önemle durulagelmiştir. (Kıraat sırasındaki yanlışlıkların hükümleri için bk. ZELLETÜ'L-KARİ).

¥ Hamdi Döndüren

KIRAAT İLMİ

Kıraat ilmi, Kur'ân kelimelerini nakli bilgilere dayanarak kıraat (okunuş) yönünden inceleyen ilim

"Kıraat" sözlükte okumak anlamına gelir. "Kıraat ilmi" ise; Kur'ân'ın okunuşu ile ilgili farklılıkları ve bunların kimlerden nakledildiğini inceleyen bilim dalıdır. Bu ilmin konusu; telâffuz durumları ve edâ keyfiyetleri bakımından Kur'ân'ın kelimeleridir.

Kıraat İmamlarından her birinin, rivâyet ve tarîklarının ittifak ile temsil ettiği okuyuşa "Kıraat"; Yedi veya On Kıraattan her birinin kendisine dayandırıldığı kimseye de "İmâm" denir. Bir İmâm'a ait Râviye (talebesine) nispet edilen kıraat farklılığına "Rivâyet"; bu rivâyeti nakleden, yani Kıraat İmamlarından birisinden kıraat rivâyet eden kişiye de "Râvi" denilmiştir. Râvilerin râvileri arasındaki farklı nakillere de "Tarîk" tabiri kullanılmıştır. Kıraatları bilen kimseye "kurrâ"; bunları sözlü olarak nakledip okutan kimseye de "mukri" denilmiştir.

Kıraat ilmi, senedleri sahabe kanalıyla Hz. Peygamber (s.a.)'e ulaşmak kaydıyla, Kıraat İmamlarından gelen sahih nakillere dayanır.

Bu ilim sayesinde; Kur'ân kelimeleri tahrif ve tağyirden korunur, Kıraat İmamlarından her birinin okuyuş şekli bilinir ve kıraat vecihlerini birbirinden ayırma imkânı elde edilir. Bu ilmin ihmal edilmesi durumunda, Kur'ân'ın mütevâtir kıraatlarından bir kısmının kaybolması ihtimali doğabileceği gibi, bu kıraatlara dayanan bazı dînî hükümler ve mânâların dayanağı da ortadan kalkacaktır. İşte bu tür kötü sonuçları önleyen Kıraat ilmidir. Bu bakımdan bu ilmin öğrenilmesi ve öğretilmesi farz-ı kifâye olarak değerlendirilmiştir (Ğazzâlî, İhyâ, I, 51). Kıraatlar sayesinde hem Kur'ân okumada kolaylık sağlanmış, hem de Kur'ân'ın yorumlanmasında anlam zenginliği ortaya çıkmıştır.

Peygamberimiz Kur'ân'ı, çeşitli kabilelerden oluşan ve farklı lehçelerle konuşan kimselere, Kur'ân okumada kolaylık sağlayan Yedi Harf ruhsatı uyarınca, onların lehçelerine uygun bir şekilde, dillerini değiştirmeye zorlamadan öğretmiştir. Bunun sonucunda gerçekleşen farklı kıraat ve vecihler, sahabe tarafından sonraki nesille-

re aktarılmış ve bunlar Kıraat ilminin müfredatını oluşturmuştur. Bunların hepsi de vahiyle verilmiş izne ve uygulamaya dayandığı için, müslümanlar tarafından titizlikle korunmaya çalışılmış ve sonunda Kıraat-ı Aşere / On Kıraat tespit edilmiştir. Zamanla bunların her biri bir kıraat imamına nispet edildiği için, bu kıraatlar bu imamların adlarıyla anılır olmuşlardır. Söz konusu kıraatlara bu imamların adının verilmesi, onların bu kıraatı çok okumaları ve o kıraatta uzmanlık kazanmaları sebebiyledir; yoksa bunlar kendi icadları değildir.

Başlangıçta hâfızlar ve kıraat imamları tarafından ağızdan ağıza, hocadan talebeye; şifâhî olarak nakledilen kıraatlar, zamanla kitaplarda toplanmaya başlamış; böylece, ortaya çıkabilecek disiplinsizlik ve karışıklık, ilk dönemlerden itibaren önlenmeye çalışılmıştır. Hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren, tâbiûndan bazıları Medine, Mekke, Kûfe ve Basra'da kıraat öğretmek üzere medreseler açmışlardır (ayrıca bk. HÂFIZ-I KUR'AN).

Konuyla ilgili kaynaklarda genellikle, kıraat vecihlerini ilk araştıran, sahih ve şâz kıraatları inceleyen ve bunların isnatlarından ilk söz eden şahsın Hârun b. Mûsâ (170/786) olduğu, bu konudaki ilk eseri de Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/828)ın yazdığı nakledilmekte ise de, aslında daha önce, Yahyâ b. Ya'mer (89/707), İmâm İbn Âmir (118/736), İmâm Ebû Amr (154/774), İmâm Hamze (156/772) ve İmâm Kisâî (189/805) gibi kişiler bu ilme dair bazı eserler yazmışlardır.

Kıraat konusunda, zamanının en ünlü kişilerinden olan Ebûbekr b. Mücâhid (324/935), hicrî 300 yılı civarında, Kitâbü's-Seb'a isimli eseriyle, kıraatları yediye hasretmiş ve onun bu tasnifi gerek ilim erbabının gerekse halkın kabulüne mazhar olmuştur. Yine aynı asırda yaşayan Ahmed b. Hüseyin b. Mihrân (381/992), el-Ğâye fi'l-Kırââti'l-Aşr adlı eseriyle, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve Halefü'l-Âşir kıraatlarını ilave ederek On Kıraatı bir araya getirmiştir. İbnü'l-Cezerî (833/1429), en-Neşr fi'l-Kırââti'l-Aşr isimli eserinde, Yedi Kıraatla birlikte bu üç Kıraatın da meşhur ve sahih olduğunu izah etmiş ve böylece On Kıraat, müslümanlar tarafından benimsenip meşhur olmuştur. Burada şu husus da ifade edilmelidir ki, yukarıda sözü edilen üç müelliften (İbn Mücâhid, İbn Mihrân, İbnü'l-Cezerî) önce de bu kıraatlar, hem kitaplarda tespit edilmiş, hem de hocadan öğrenciye, şifahi olarak nakledilmek suretiyle muhafaza edilmiş durumda idi.

Mütevâtir Yedi Kıraata "Kıraat-ı Seb'a", bunlara üç kıraat ilavesi ile meydana gelen On Kıraata da "Kıraat-ı Aşera" denir. Bu on kıraat kısaca "Aşere" diye de anılır. Söz konusu On Kıraatı temsil eden İmamlar ile onların temsil ettiği kıraatları kendilerinden nakleden meşhur ikişer râvisinin isimleri şöyledir:

1– İmâm Nâfi' (169/785). Râvileri: Kâlûn ve Verş.

2– İmâm İbn Kesîr (120/738). Râvileri: el-Bezzî ve Kunbül.

3– İmâm Ebû Amr (240/854). Râvileri: Dûrî ve Sûsî.

4– İmâm İbn Âmir (118/736). Râvileri: Hişâm ve İbn Zekvân.

5– İmâm Âsım (127/744). Râvileri: Ebû Bekr Şu'be ve Hafs.

6– İmâm Hamze (156/733). Râvileri: Halef

ve Hallâd.

7– İmâm el-Kisâî (189/805). Râvileri: Ebu'l-Hâris ve ed-Dûrî.

8– İmâm Ebû Ca'fer (132/749). Râvileri: Îsâ b. Verdân ve Süleyman b. Cemmâz.

9– İmâm Ya'kûb (205/820). Râvileri: Ruveys ve Ravh.

10– İmâm Halef b. Hişâm (229/843). Râvileri: İshâk ve İdris.

Bunlardan başka dört kıraat daha vardır ki, bunların da ilavesiyle On Dört Kıraat meydana gelmiştir. Bu dört kıraatın imamları ise şunlardır:

1– İbn Muhaysın (123/741).

2– Yezîdî (Yahya b. Mübârek) (202/812).

3– A'meş (Süleyman b. Mihrân) (148/765).

4– Hasan Basrî (110/728).

Ancak bu dört kıraat, yukarıdaki On Kıraat gibi meşhur ve mütevâtir olmadığı için, Kur'ân'ın bu kıraatlarla okunması câiz görülmemiştir.

Kıraat öğretiminde takip edilen kitaplar bakımında da üç tarîk mevcuttur: 1. Teysîr Tarîkı: Ebû Amr ed-Dânî'nin et-Teysîr isimli eseri ile, İbnü'l-Cezerî'nin Tahbîru't-Teysîr'i esas alınıp, bunlara Şâtıbiyye ve ed-Dürre ilave edilerek yapılan öğretim tarzıdır. Hicrî 10. asırdan itibaren buna "İslâmbol / İstanbul Tarîkı" denilmiştir. 2. Şâtıbiyye Tarîkı: Bu tarîk, Şâtıbiyye ve ed-Dürre esas alınıp, bunlara et-Teysîr ile Tahbîru't-Teysîr ilave edilerek yapılan öğretim tarzıdır. Bu tarîk da Hicrî 11. asırdan itibaren "Mısır Tarîkı" adını almıştır. 3. Tayyibe Tarîkı: İbnü'l-Cezerî'nin Tayyibetü'n-Neşr isimli eserinin muhtevasını tedris etmeye denir. Bunun diğer bir adı da Takrîb Tarîkı'dır.

Kıraat vecihlerini ayrı ayrı her bir Kıraat ile Kur'ân'ı hatmederek öğrenmeye "infirad tarîkı"; bir hatimde bütün Kıraatları tedris etmeye de "indirac (veya cem) tarîkı denir.

Bir kıraatın "sahih kıraat" sayılabilmesi için üç şart aranır: 1– Bir vecihten de olsa Arap gramerine uygun olmalıdır. Bundan maksat herhangi bir şekilde Arap gramerine uygunluğunun izah edilebilir olmasıdır. 2– Kıraat, takdîren de olsa, Hz. Osman Mushaflarından birisinin resm-i hattına (yazısına) uygun olmalıdır. 3– Senedi sahih olmalıdır. Yani kıraat, sağlam yollardan nakledilmiş bulunmalıdır. İbnü'l-Cezerî'ye göre bu üç şartı taşıyan kıraat, ister Yedi İmâm'dan ister On İmâm'dan isterse makbûl olan diğer imamlardan sâbit olsun, Kur'ân'ın indirildiği Yedi Harf'ten olması sebebiyle red ve inkâr edilemez. Fakat bu şartlardan birisi eksik olursa buna "zayıf" veya "şâz" kıraat denir.

Kıraatlar, senedleri bakımından mütevâtir, meşhur, âhâd, şâz, müdrec ve mevzû olmak üzere altı kısma ayrılmıştır ki, aslında bunları iki gruba ayırıp, Kıraat-ı Aşere / On Kıraatta bulunanlara sahih, bunun dışında kalan kıraatlara da şâz demek mümkündür. Şâz kıraatlarla Kur'ân okunmaz ve namaz kılınmaz.

Bugün gerek Yedi Kıraat (Kıraat-ı Seb'a; yukarıda isimleri kaydedilen ilk Yedi İmama nispet edilen kıraatlar) gerekse On Kıraat (Kıraat-ı Aşera; yukarda isimleri kaydedilen İmamların tamamına dayandırılan kıraatlar), kıraat ilmiyle meşgul olanlar tarafından okunup öğretilmektedir. Müslüman halk arasında okunan kıraatlar ise şu üçüdür: Hafs rivâyetinden Âsım kıraatı: Türkiye'de dahil, müslümanların büyük çoğunluğu tarafından okunan

kıraattır. Kâlûn rivâyetinden Nâfi' kıraatı: Libya ile Mısır ve Tunus'un bir bölümünde okunmaktadır. Verş rivâyetinden Nâfi' kıraatı: Bazı Kuzey Afrika ülkelerinde okunmaktadır. Ebû Amr kıraatı: Sudanlıların bir bölümü tarafından okunmaktadır.

¥ Abdurrahman Çetin

Kırâd (bk. ŞİRKET)
Kıran (bk. HAC)

KISAS

Hukuk dilinde kısas, suçluya işlediği suçun dengi bir cezayı tatbik etmek demektir. İslâm ceza hukukunda ise, kasden adam öldürme ve yaralama suçlarında gerekli şartların da bulunması kaydıyla suçluyu işlediği fiilin dengi bir ceza ile cezalandırmayı ifade eden bir terimdir.

İslâm öncesi birçok din ve hukuk sisteminde hayvanların hatta cansız eşyanın da cezalandırılması uygulaması mevcutken, İslâm, insanın akıl ve iradesini esas alarak varlıklar arasında sadece insanın sorumlu olduğu (el-İsrâ 17/33; el-Ahzâb 33/72), herkesin kendi işlediği sebebiyle sorumlu olacağı (el-En'âm 6/164; et-Tûr 52/21), suçluya işlediği suça denk bir ceza verilmesi (en-Nahl 16/126; eş-Şûrâ 42/40) ilkelerini koymuştur. Kasden adam öldüren kimsenin öldürülmesi (el-Bakara 2/178-179), kasden yaralayıp sakat bırakanın da aynı şekilde cezalandırılması (el-Mâide 5/45) kuralları, İslâm'ın insan hayatına verdiği değer, suç ceza dengesi, suçlunun hak ettiği ceza ile cezalandırılması, suç sebebiyle mağdur olan kişilerin haklarının gözetilmesi gibi temel düşüncelere dayanır. İslâm hukukunda adam öldürme ve müessir fiil (yaralama ve sakat bırakma) suçları, şahsi hakların ihlali olarak görüldüğünden, bu konuda mağdur olan tarafa yani öldürülenin yakınlarına, yaralanan/sakat kalan şahsa söz hakkı verilmiştir. Suç kasden işlenmişse, mağdur tarafın kısası isteme, kısas yerine kan bedelini (diyet) talep hakkı vardır. Bu guruba giren suçlarda devlete re'sen kısas isteme veya affetme hakkı tanınmamıştır. Ancak, şahsi hakkı karşılayan bu cezanın dışında, devletin de kamu düzenini koruma amacıyla toplum adına ayrı bir ceza uygulayabilme hakkından sözedilir.

Suçun hangi durumlarda kasden işlenmiş sayılacağı konusunda olabildiğince objektif ölçüler getirilmeye çalışılmış, fiille sonuç arasında yeteri derecede illiyet bağı kurulamadığı durumlarda doğrudan ve kasden değil hataen ve tesebbüben cinayetten sözedilmiştir. Suçlunun cezaî ehliyetinin bulunması, suçun maddi unsurlarının oluşumunda ve ispatında kesinliğin bulunması şarttır. Cezayı takdir ve uygulamada haksızlığı ve aşırılığı önlemek için ayrıntılı bir suç ve ispat hukuku doktrini geliştirilmiştir. Cinâyetler ve bunlara uygulanacak ceza konusunda da hakimin takdir ve yorum yetkisinin sanık aleyhine kullanılmaması, şüpheden sanığın yararlanması, kanunsuz suç ve cezanın olmaması, insanların kanun önünde eşitliği, cezanın uygulanmasından çok suçun önlenmesine öncelik verilmesi, aksine delil bulununcaya kadar insanların suçsuzluğunun esas alınması gibi ilkelerin bu doktrin içinde önemli bir yeri vardır. Gerekli şartlar oluştuğunda ise cezayı uygulamak hem suçu önlemenin, hem toplum düzenini korumanın ve adaleti sağlamanın tek çaresidir. Hakedilen cezayı uygulamakta ihmalkârlık veya gevşeklik ada-

let değil, aksine zaaf, bütün insanlara verilen bir ceza ve toplumun ortak değerlerinin ihlali demektir. Kur'ân-ı Kerîm'de de "Ey akıl sahipleri sizin için kısasta hayat vardır" (el-Bakara 2/179) buyurularak bu hususa işaret edilir.

İslâm hukuk literatüründe kısas cezası; a) kasden adam öldüren kimseye uygulanacak ölüm cezası (kısas fi'n-nefs), b) Kasden yaralayan veya sakat bırakan kimseye uygulanacak ceza (kısas fîmâ dûne'n-nefs) şeklinde iki gurupta ele alınır. Ancak ikinci gurup cezalarda suçluya, işlediği fiilin dengi bir ceza verme imkânı yoksa kısastan vazgeçilir ve yerine bir nevi maddi tazminat ve kan bedeli demek olan diyet ödenir. Bütün müslümanların, hatta İslâm ülkesinin bütün vatandaşlarının yaşama hakkı ve dokunulmazlığı aynı olduğundan kısas konusunda cins, ırk, sınıf hatta din farkı gözetilmez. Bu Hanefîler'in ortak görüşüdür. Diğer İslâm hukukçuları zimmîlere karşı işlenen suçlara gereken bedeni cezaları ayrı bir statüde ele alırlar.

Çağımızda ölüm cezalarının kaldırılması yönünde ciddi bir eğilim mevcut olup birçok ülkede yasal olarak veya uygulamada ölüm cezası mevcut değilse de bunun tamamiyle olumlu bir gelişme olduğu ve belli tür suçlarda ceza adaletini sağlamaya yettiği söylenemez. Batıda özellikle yargısız infazlara, ağır cezai yaptırımlara ve totaliter keyfi yönetimlerin uygulamalarına karşı tepki olarak doğan özgürlükçü ve hümanist hareket, ölüm cezalarının kaldırılmasının da önemli nedenleri arasında yer alır. İslâm hukukunda ise, ölüm cezası çok sınırlı birkaç halde öngörülmüş, bunun dışındaki suçlarda, suç ne kadar ağır olursa olsun, devletin ölüm cezası verme hakkının bulunup bulunmadığı tartışılmış, yasama organının ve yargının ölüm cezası verme hakkı büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Suçluya ölüm cezasının verilebileceği hallerin başında kasden adam öldürme ve (sıkı isbat şartlarına bağlanmış olan) evlinin zinası suçları gelir. Devlete silahlı isyan, eşkıyalık ve irtidad suçlarına ölüm cezasının uygulanabilmesiyle ilgili birtakım şartlar vardır. İslâm insan hayatını ve aile kurumunu korunması öncelik taşıyan iki temel değer kabul etmiş, bunlara yapılan bilinçli saldırıyı ise cevapsız bırakmamıştır. Kur'ân'da bir kimseyi öldürenin sanki bütün insanları öldürmüş gibi ağır bir suç işlediği vurgulanmış (el-Mâide 5/32), kasden işlenen cinâyetlerde gerek mağdur tarafın ve toplumun ortak duygularının tatmin edilmesi, gerekse suçun önlenmesi ve insan hayatının ve sağlığının herşeyin üstünde tutulması için suça denk bir ceza demek olan kısas ilkesi getirilmiştir. İslâm hukukunda hataen, tesebbüsen veya kasdını aşarak adam öldürene kısas cezası uygulanmaz. Buna karşılık bilerek, isteyerek ve tasarlayarak bir kimseyi öldüren caniyi korumanın, affetmenin veya birkaç yıl hapis cezasıyla yetinmenin savunulabilir bir yönü yoktur. Üstelik bu konuda af ve hoşgörü sözkonusu olacaksa, bu konuda öncelikle mağdur tarafa söz hakkı vermek gerekir. Adam öldürme suçlarında devletin kendini taraf görüp öldürülenin yakınları adına hareket etmesi doğru olmaz. (Toplum adına kamu düzenini sağlama amacıyla uygulanabilecek cezai müeyyideleri ayrı mütalaa etmek gerekir.) Günümüz Batı kökenli ceza hukuklarında, adam öldürme, ırza tecavüz, silahlı gasb gibi ağır suçlarda suçluya neticede 5-10 yılı aşmayan hapis

cezalarının uygulanması hem mağdur tarafta ve toplumda geniş infiale ve hoşnutsuzluğa yol açmakta, hem de suçun işlenmesinde hiçbir caydırıcı etki meydana getirmemektedir. Bu sebeble, suç ve suçluların sayısının hızla artması, cinâyetlerin kan davalarına sebep olması, işlenen her suçu yeni yeni suçların izlemesi gibi toplumsal problemleri insanların eğitimsizliğiyle ve polisiye tedbirlerin yetersizliğiyle açıklamak yerine bunu biraz da suçluya uygulanan cezaların yetersizliğine bağlamak daha isabetli görünmektedir (ayrıca bk. CEZA, ÖLDÜRME).

¥ Ali Bardakoğlu

KISAS-I ENBİYÂ

Peygamberlerin hayat hikayelerini ve tebliğ faaliyetlerini anlatan kitaplara verilen ad.

“Kısas-ı enbiyâ” hikâye, destan anlamlarına gelen “kıssa” kelimesinin çoğulu “kısas” ile peygamber anlamına gelen “nebi” kelimesinin çoğulu “enbiyâ” kelimelerinin oluşturduğu bir isim tamlamasıdır. Kısaca peygamberlerin hayat hikâyeleri demektir. “Kıssa” kelimesinin kökü “birine bir haberi anlatmak, bildirmek” anlamındaki “kasas” masdarıdır. Bu kelime, Kur’ân-ı Kerîm’de geçmez. “Hikaye etmek, anlatmak” anlamındaki “kasas” masdarı ise beş yerde geçer (Âl-i İmrân 3/62; el-A’râf 7/176; Yusuf 12/3, 111; el-Kasas 28/25). Diğer taraftan aynı masdar, “izini takip etmek” anlamını da taşımakta ve Kur’ân-ı Kerîm’de bir yerde masdar olarak (el-Kehf 18/64), bir yerde de emir sigası şeklinde (el-Kasas 28/11) bu manada geçmektedir. “Kasas” aynı zamanda bir surenin de adıdır. Kelimenin kökünde mevcut bu iki anlam birleştirilerek “kasas” mastarına “bir kimseye veya bir şeye dair olayları adım adım takip etmek ve bunları anlatmak” manası verilebilir. Böylece kısas-ı enbiyâ, peygamberlere dair hadiseleri adım adım izleyerek anlatan kitapları ifade etmiş olmaktadır. Kur’ân-ı Kerîm’de “en güzel anlatış veya en güzel kıssa” manasında olmak üzere Yusuf sûresinde geçen “ahsenü’l-kasas” ifadesinden veya sûre adı olan “kasas” kelimesinden hareketle bu tertibin “Kasas-ı Enbiya” şeklinde telaffuzu da söz konusudur.

Kur’ân-ı Kerîm’de bazı peygamberler hakkında bilgi verildiği halde bazıları hakkında da hiç bilgi verilmemiştir. Bu husus, Kur’ân’da şu şekilde belirtilmektedir: “Andolsun biz, senden önce de elçiler gönderdik. Onlardan kiminin hayatını sana anlattık, kimini de anlatmadık..” (el-Mü’min 40/78; en-Nisâ 4/164). Bunun yanında yine Kur’ân-ı Kerîm, geçmiş kavim ve milletlerin başlarından geçen hadiselerden bir kısmını da, ibret alınması için nakletmiştir: “İşte o ülkeler, sana onların haberlerinden bir kısmını anlatıyoruz...” (el-A’râf 7/101).

Kur’ân-ı Kerîm’de geçmiş kavim ve milletler ile, onlara hak dini tebliğ etmiş peygamberlerden bazıları hakkında verilen bilgiler, konuyla ilgili başka kaynaklardan da yararlanılmak suretiyle müstakil çalışmalar halinde kaleme alınmış ve bu tür eserler genelde, kısas-ı enbiyâ adıyla tanınmıştır. Bu sahada yazılmış pek çok eser arasında, Sa’lebî, Kisâî ve en-Neccâr’ın “Kısasu’l-enbiyâ” şeklinde aynı ismi taşıyan eserleri ile Ahmed Cevdet Paşa’nın “Kısas-ı Enbiyâ ve Tevârih-i Hulefâ” isimli kitabı anılabilir.

Kısas-ı enbiyâ türü eserlerdeki bilgiler

tamamiyle güvenilir değildir. Kur'ân-ı Kerîm ve sahih hadislerde yer alan bilgilerin dışında, bu eserlerde nakledilen pekçok rivâyet vardır ki bunların çoğu israiliyat türü bilgilerdir (ayrıca bk. İSRAİLİYAT).

¥ Ömer Faruk Harman

Kısıtlılık (bk. HACİR)

KISKANÇLIK

Bir kadın veya erkeğin, eşinin, başkalarıyla gayrı meşru ilişki kurabileceğinden kaygılanma duygusu eşinin iffeti konusunda kuşkuya kapılması.

Hadislerde ve diğer İslâmi kaynaklarda "gayret" kavramıyla ifade edilen kıskançlık psikolojik bir duygu olup, ölçülü ve dengeli bir kıskançlık duygusu psikolojide normal sayılmakla birlikte, "hezeyanlı kıskançlık" denilen aşırı şekli, bir hastalık kabul edilmektedir. Kıskançlık duygusunun aşırı bir hal alması eşler arasındaki sadakatın sarsılmasıyla yakından ilgilidir. İslâm dininde aile birliğini derinden sarsan ve eşler arasındaki sadakati ortadan kaldıran zinanın yasaklanması yanında, eşlerin birbirinden kuşkulanmasına, kıskançlık duygularının kabarmasına yol açan zinaya götürme ihtimali bulunan aşırı davranışlar da yasaklanmıştır. Nitekim gerek Kur'ân'da (bk. en-Nûr 24/2-3, 30-33; el-Ahzâb 33/32-33, 59) gerekse hadislerde (msl. Buhârî, Nikâh, 11) bu yönde hükümler bulunmaktadır. Hz. Peygamber kıskançlığın normal ve aşırı şeklini şu şekilde açıklamıştır: "Allah'ın sevdiği ve sevmediği kıskançlık türleri vardır. Sevdiği, haklı bir kuşku durumundaki kıskançlık, sevmediği ise ortada kuşkulu bir durum yokken gösterilen kıskançlıktır" (Ebû Dâvud, Cihad, 104). Gazzalî normal bir kıskançlık duygusunu, kişinin izzet-i nefis sahibi olduğunun bir belirtisi saymış ve buna Hz. Peygamber'in, kıskançlık duygusu taşımaktan memnuniyet duyduğunu belirten bir sözünü (Buhârî, Nikâh, 107; Müslim, Liân, 17) delil göstermiştir (İhyâ, III, 146). Bununla birlikte aynı müellif sebepsiz kıskançlığın aile saadetine zarar vereceğine işaret eden hadisler zikrettikten sonra eşlerin birbirinden kuşkulanmalarını "su-i zan" içinde değerlendirmek ve ilgili âyete dayanarak (el-Hucurât 59/10) bunun haram olduğunu hatırlatmaktadır (İhyâ, II, 45-46). İslâmî literatürde "gayret" kavramı, kişinin eşini kıskanması anlamından ayrı olarak; Allah'ın dinini, hükümlerini, vatanı, diğer kutsal ve manevi değerleri kötü emellere, saldırılara karşı koruma düşüncesi ve bu değerlerin her zaman yaşamalarına katkıda bulunma anlamında da kullanılmaktadır. Nitekim "gayret-i diniye", "gayret-i vataniye", "gayret-i milliye" gibi türkçe deyimler de bu anlayışı yansıtır. Ayrıca, türkçede kıskançlık bazan çekememezlik manasında da kullanılır ki, İslâm ahlâk terminolojisinde bunun karşılığı "haset"tir (bk. HASET).

¥ Mustafa Çağrıcı

KISMET

Sözlükte, bölmek, bölünme ve pay anlamlarına gelen "kısmet" (el-kısme"), İslâm hukuk terimi olarak, hisseli (şâyi) mülkiyete konu olan mal üzerinde hissedarların paylarının belirli bir ölçüyle belirlenerek müstakil hale getirilmesini ifade eder. Türk pozitif hukukunda "taksim" adı verilen bu yolla, birbirinden ayrılan (ifraz edilen) hisseler üzerinde, eski paydaşların hisseli

mülkiyeti ferdi mülkiyete dönüşmüş olur. Buna göre kısmet hisseli mülkiyetin, ferdi mülkiyete dönüştürülmesi yollarından biridir.

Hisseli mülkiyet, bir malı ortaklaşa satın alma, bir şeye birlikte varis olma, malın birden çok kişi için hisselerle vasiyet edilmesi gibi çeşitli yollarla meydana gelebilir. Böylece oluşan hisseli mülkiyet, malın satılarak bedelin paylara göre bölüştürülmesi, cebri icra yoluyla satılması vb. yollarla da sona erdirilebilir. Taksim ise hisseli mülkiyetin özel bir sona erdirme şekli olup, mal paydaşların elinde kalmaktadır. Paydaşların malın ya da malların tamamına sarî olan payları, belirli bir kısımda toplanarak mülkiyetleri ferdi hale gelmektedir.

Kısmet bir akit olup, malların karşılıklı mubadelesi ve ifrazı anlamı taşımaktadır. Meselâ iki paydaşın hisseli mülkiyetine konu olan bir ev ile arazinin taksim edilmesi sonucu ev birinin, arazi parçası da diğerinin payına düştüğü durumda; evi olan hissedar, bu ev üzerinde diğer paydaşın hissesine karşılık, arazi parçası üzerindeki kendi hissesini vererek bir nevi değişim yapmış olurlar. Bu açıdan kısmet işlemi bir akit niteliğinde düşünülmüştür.

Kısmete konu olacak şeyin ayn olması gerekir. Buna göre varislere intikal eden alacağın (deyn) alınmadan önce taksimi mümkün değildir.

Kısmet, tüm paydaşların aralarında anlaşmaları ile yapılıp yapılmamasına göre ikiye ayrılır. Paydaşların tümünün katılarak taksim şeklini kabul etmesi ve razı olmasına "rızaî taksim" (kısmet-i rıza) denir. Bu tür taksimde, karşılıklı rıza bulunması halinde, taksim her şekilde olabilir. Bunun dışında, paydaşların bir kısmının talebi üzerine hakimin cebren ve hükmen yaptığı taksime ise "kazaî taksim" (kısmet-i kaza) denir. Her paydaşın taksim isteyerek, hissesi üzerinde ferdi mülkiyet kurma hakkı vardır.

Rızaî kısmetin geçerli olabilmesi için taksim edilecek mal ile ilgili özel bir şart bulunmaz iken, kazaî kısmette malın taksime elverişli (kabil-i kısmet) olması şartı vardır. Bu temel şart, malın taksimini istemeyen ortakların zarara uğramalarını önleme amacına yöneliktir. Taksim konusunda önemli bir yere sahip "kabil-i kısmet olma" ilkesinin izahı için, kısmet, yapılış şekline göre iki guruba ayrılır. Bunlardan ilki, birden çok malın kısımlara ayrılarak taksimi demek olan "kısmet-i cem"dir. Otuz koyunun onar onar üçe taksimi gibi. Diğeri ise, tek bir malın parçalara ayrılması şeklinde yapılan taksimi ifade eden "kısmet-i tefrik"tir. Bir arsanın ikiye taksimi gibi.

Buna göre cinsleri aynı olan birden çok kıyemi ya da misli malın kazaî taksimi, kısmet-i cem yoluyla mümkün iken, cinsleri farklı olduğunda bu câiz değildir. Mesela bir sürü koyunun (aynı cins) ortaklar arasında paylarına göre bölüştürülmesi mümkün iken, bir sürü koyun ve inek (farklı cins), koyunlar birine, inekler diğerine verilecek şekilde; yine bir ev ile çiftlik (ayrı cins), ev bir paydaşa, çiftlik diğerine düşecek şekilde (kısmet-i cem ile) kazaen taksim edilemez. Bu durumlarda kazai taksim, her mal cinsinin kendi arasında taksim edilmesiyle olur ki bu kısmet-i tefrik yoludur. Bununla birlikte parçalara ayrılması tüm ortaklara zarar verecek olan, kitap, değirmen, küçük oda, bir hayvan ya da araba gibi malların bu yolla taksimi müm-

kün değildir. Fakat, meselâ iki katlı bir ev, üst kat birine, alt kat diğerine ait olacak şekilde taksim edilebilir. Rızaî taksimde ise, tarafların tümünün anlaştığı her türlü şekil geçerlidir.

Bir malın makul ve pratik taksimi esnasında şeklen eşit gibi görünen parçalar arasındaki kıymet farkını gidermek için, değeri düşük hisse için, diğer hisseye ilave para eklenerek, oranlar arasında denklik oluşturulması mümkündür. Meselâ, bir evin alt katı birine, üst katı diğerine düşecek şekilde taksiminde, katların değerleri arasındaki farklar, para ilavesiyle giderilir. Bunu taksim sonundaki kuraya göre, değerli hisseyi alan diğerine öder.

Taksim işlemi, hisseli mülkiyetin sona erdirilmesi ve bu şekilde ortaklardan her birinin kendi hissesinden dilediği şekilde müstakil olarak istifade etmesini sağlama amacına yönelik olduğu için, yapılan taksimde ortakların paylarının miktarları ve sınırları kesin ve net olarak tespit edilmelidir. Ayrıca özellikle gayri menkullerin taksiminde akarlar arasında, irtifak hakkı vb. hiçbir ilişki kalmayacak şekilde taksime çalşılır.

Taksim işleminde birbirinden ayrılan hisselerin sahipleri kura yoluyla tespit edilir. Kısmet akdi kura sonucunda herkesin payının belirlenmesi ile tamam olur.

Kısmet akdi muâvaza (karşılıklı olarak ıvazların değişimi) anlamı taşıyan bir akit olduğu için, belirli şartlar dahilinde, diğer muavaza akitlerinde sözkonusu olan, hıyar-ı ayb, hıyar-ı ru'yet ve hıyar-ı şart gibi muhayyerlikler burada da sözkonusudur. Ayrıca hisselerin oranları arasındaki denkliği açık şekilde bozacak gabin kısmetin feshini gerektirir (ayrıca bk. EŞYA).

¥ Hasan Hacak

Kıtâl Sûresi (bk. MUHAMMED SURESİ)

KIYÂDE

Cahiliye devrinde Mekke site-devletine ait önemli görevlerden biri.

Sözlükte kumandanlık anlamına gelen 'kıyâde" kelimesi, cahiliye devrinde, Mekke site devletinde savaşlarda orduyu sevk ve idare görevini ifade ederdi. Genellikle bu görevi yerine getirmekle yükümlü kişi savaşlarda, "kartal" anlamına gelen "el-Ukab" adlı sancağı da taşırdı. Ayrıca, Kıyâde görevini yürüten kişi, bilhassa, Mekke adına ortaklaşa düzenlenen ticaret kervanlarına da başkanlık ederdi.

Hz. Peygamber'e peygamberlik geldiği günlerde Kıyâde görevi Benî Ümeyye'den Ebû Süfyan b. Harpt'te idi. Dolayısıyla Ebû Süfyan, Mekke'nin fethine kadar Mekke'li müşriklerin müslümanlara karşı yürüttüğü savaşların hazırlayıcısı durumunda olduğu gibi, müşrik ordusuna da kumandanlık yaptı. Ayrıca, Bedir savaşı öncesinde müslümanlara karşı savaş malzemesi sağlamak gayesiyle Mekke'lilerin ortaklaşa hazırladığı ticaret kervanına da başkanlık etti. Cahiliye devrinde Mekke'lilerin yürüttüğü savaşlarda süvarî birliğine komuta etme görevine ise "Einne" denirdi. İslâm'dan önce bu görev Benî Mahzûm'dan Halid b. Velid'de idi. Mekke'nin müslümanlar tarafından fethinden sonra, cahiliye anlayışı doğrultusunda işletilmekte olan Kıyâde görevi ortadan kaldırıldı.

¥ Hüseyin Algül

KIYAM

Kıyâmın sözlük anlamı ayakta durmaktır. Namazın farzlarından biri olarak "kıyâm", iftitah tekbiri ve her rekâtta Kur'an'dan okunması gerekli asgari miktar süresince ayakta durmayı ifade eder. Gücü yetenin farz namazlarla, vitir veya adak gibi vacip namazlarda (ve Hanefî mezhebinde sahih sayılan görüşe göre sabah namazının sünnetinde) ayakta durması bir rükündür. Bu yüzden ayakta durmaya gücü yeten kimsenin oturarak kılacağı bir farz veya vacip namaz geçerli olmaz.

Kur'ân-ı Kerîm'de; "Allah'a itaat ederek ayakta durun" (el-Bakara 2/238) buyurulur. Hz. Peygamber, normal şartlarda "namazın ayakta kılınmasını" emretmiştir. Nitekim sahabeden İmran b. Husayn şöyle rivâyette bulunmuştur: "Bende basur hastalığı vardı. Hz. Peygamber'e namazı nasıl kılacağımı sordum: Ayakta kıl, eğer gücün yetmezse oturarak, yine gücün yetmezse yaslanarak kıl" buyurdu. Bazı hadis kitaplarında, bu hadis şu ilave ile nakledilmiştir: "Eğer gücün yetmezse sırt üstü kıl. Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez" (Buhârî, Taksîr, 19; Ebû Dâvud, Salât, 175; et-Tirmizî, Salât, 157; Zeylaî, Nasbu'r-râye, II, 175).

Bu duruma göre, hasta, ayakta namaz kılmaya güç yetiremez veya ayağa kalkınca hastalığının artmasından veya uzamasından yahut da şiddetli ağrı duymasından korkarsa, namazı oturduğu yerde kılar, gücü yeterse rükû ve secdeye varır. Çünkü İslâm fıkhının genel kurallarına göre, zorluk kolaylığı celbeder ve zaruretler kendi miktarlarınca takdir olunur.

Bir hasta bir yere dayanarak da olsa ayakta namaz kılabildiği sürece, farz namazları oturduğu halde kılamaz. Yine bir süre ayakta kılmaya gücü yeten kimse o kadar ayakta durur, sonra oturarak namazını bitirir. Hatta yalnız iftitah tekbirini ayakta alabilen kimse, bu tekbiri ayakta alır, sonra oturup namazını kılar.

Hastalığı veya bedensel bir özrü sebebiyle secdeye tam olarak kapanamayan kimsenin secde yerini sandalye veya yastık gibi bir şeyle yükseltmesi gerekmez. Rükû ve secdeleri gücünün yettiği kadar eğilerek ima ile yapar. Hz. Peygamber'in, secde yerini yastıkla yükseltmeye çalışan bir hastaya, ima ile namaz kılmasını emrettiği nakledilmiştir (Zeylaî, Nasbu'r-râye, II, 175 vd.). İma namazda başı önüne doğru eğmek suretiyle yapılan işarettir.

Yanı üzerine yatmakta olan bir hastanın yüzü kıbleye yönelik olduğu halde ima ile namaz kılması câizdir. Ancak sırt üstü yatarak ima ile namaz kılmak, yanı üzerine yatıp kılmaktan daha iyidir. Çünkü sırt üstü yatmada yüzün kıbleye daha fazla yönelme imkanı vardır.

Başı ile ima yapamayacak durumda olan hastanın, Hanefî mezhebinde kabul edilen görüşe göre, gözleri, kaşları veya kalbi ile ima yapması gerekmez. Namazlarını erteler. Çünkü namazın bir rüknü ancak başın hareketiyle yerine getirilebilir. Diğerleriyle bu mümkün olmaz. Bu, Ebû Hanîfe'nin görüşüdür. Başka bir rivâyete göre, böyle bir hastanın ima ile dahi namaz kılamama hali bir gün ve bir geceden fazla sürerse, bu süreye ait namaz yükümlülüğü aklî melekeleri yerinde bile olsa düşer. Bunları kaza etmesi gerekmez. Çünkü namaz kılmaya gücü yetmemiş olur. Ebû Yusuf'a göre, bu durumda kalbi ile imada bulunamazsa da, gözleri ve kaşları ile imada bulunur. Göz ve

kaş ile de imada bulunamayan kimse Mâlikî mezhebine göre namaza niyet eder; Hanefîler'den Züfer'e, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre kalbi ile imada bulunur, yani rükünleri kalbinden geçirir.

Namaz kılarken hastalanan kimse, namazın geri kalan bölümünü gücünün yettiği şekilde tamamlar. Namaza devam edemeyecek derecede hastalanan kimse, namazdan ayrılır ve daha sonra vakti içinde iyileşirse yeniden kılar; iyileşmezse, yukarıda "başı ile ima yapamayacak durumdaki hasta" için anılan hükümler geçerli olur. Bir hastalık sebebiyle oturarak namaz kılan kimse rükû ve secde ettikten sonra iyileşirse namazına ayakta devam eder.

Ayakta durabildiği halde rükû, secde ve oturmaya gücü yetmeyen kişi, namazını ayakta ima ile kılar. Ayakta durabildiği halde rükû ve secdeye yahut sadece secdeye gücü yetmeyen kişinin, Hanefî mezhebine göre ayakta kılması gerekmez, hatta oturup ima ile kılması daha iyidir. Hanefîlerden Züfer'e ve diğer üç mezhebe göre ise böyle kişinin namazı ayakta ima ile kılması gerekir.

Bir özür bulunmadıkça farz namazlar hayvan üzerinde kılınamaz. Vitir, cenaze namazı, tilavet secdesi ve kaza namazı da aynı hükümdedir. Ebû Hanîfe'den bir rivayete göre, sabah namazının sünneti de bir özür bulunmadıkça hayvan üzerinde kılınamaz. Hareket halindeki nakil araçları yürümekte olan hayvan hükmündedir. Bu nedenle bir zaruret bulunmadıkça üzerinde farz veya vacip namazlar kılınamaz. Yerinde duran bir araç ise, yer üzerindeki divan vb. yüksek bir zemin hükmündedir. Bunların üzerinde namaz kılınabilir.

Hareket halindeki gemi, uçak, otobüs gibi umumî bir vasıtada namaz vaktini kapsayacak kadar süre yolculuk yapan kişi, bir özrü bulunduğundan farz namazları bu araçlarda kılabilir.

Hareket halindeki bir gemi içinde, Ebû Hanîfe'ye göre, oturularak namaz kılınabilir. Zira gemide çoğunlukla baş dönmesi olur, çoğunluk ise sürekli var hükmündedir. İmameyne göre ise başdönmesi gibi bir özür fiilen bulunmadıkça oturarak kılınmaz.

Deniz kenarında veya ortasında demir atmış olan bir gemi, dalga yoksa yer hükmünde olup, içinde ayakta namaz kılınır. Fakat dalga varsa, hayvan hükmünde olur. Bu yüzden mümkün olursa gemiden çıkıp namazı dışarıda kılmak gerekir.

Hayvan üzerinde (yine, uçağın veya otobüsün koltuğunda) namaz kılan kimse rükû ve secdeleri ima ile yapar. Secde için rükûdan daha fazla eğilir. Hayvan üzerinde bir şey üzerine, meselâ hayvanın eyerine başını koyarak secde etmek mekruhtur (Kıbleye yönelme hususunda bk. İSTİKBAL-i KIBLE).

Sünnet ve müstehap namazlar, bir özür bulunmasa da oturularak kılınabilir. Çünkü nafile namazlar kolaylık ve genişlik esasına dayanır. Diğer yandan nafile ibadetler çoktur. Eğer bunlarda "kıyâm" zorunluluğu olursa, insanlara zorluk verir ve onları nafilelerden uzaklaştırabilir. Ancak bununla birlikte nafile namazları ayakta kılmak daha faziletlidir. Bu konuda görüş birliği vardır. Ebû Hanîfe'ye göre, bundan yalnız sabah namazının sünneti müstesnadır. Teravih namazını da bir özür bulunmadıkça, oturarak kılmak câiz ise de, bunda ke-

rahet vardır.

Nafile namaz kılmakta olan kimse, yorulsa bir yere dayanarak veya oturarak namaza devam edebilir. Böyle bir özür bulunmayınca bir yere dayanmak veya oturmak mekruhtur. Ancak, bir kimse oturarak kılmakta olduğu nafile bir namazı, kalkıp ayakta tamamlayabilir.

Hanefîler'e göre, namaz kılan kimse ellerini uzattığında dizlerine ulaşmıyorsa, kıyam halinde sayılır. Şâfiîlere göre, özür olmadıkça kıyamda omurga kemiğinin dik tutulması şarttır; diğer iki mezhepte de (Mâlikî ve Hanbelî mezhebinde de) kıyam, rükûda sayılmayacak derecede dik durma şeklinde tanımlanmıştır. Ayakta iken başın eğik olması ise kıyâma zarar vermez.

¥ Hamdi Döndüren

KIYAM Bİ-NEFSİHİ

Allah'ın zâtî ve selbî sıfatlarındandır. Kıyâm bi'z-zât diye de bilinir. Var olmak için bir başka varlığa muhtaç olmaması, varlığının kendinden olması demektir. Yüce Allah kendiliğinden vardır, var olmak için bir yaratıcıya, bir zamana, bir yere, bir sebebe muhtaç değildir. Çünkü ihtiyaç kavramı, varlığı kendinden ve zorunlu olmak (vâcib) özelliği ile bağdaşmaz. Bu sıfatın zıddı olan kıyam bi ğayrihi (başkasına muhtaç olmak) Allah hakkında düşünülemez. Allah'tan başka bütün varlıklar var oluşlarında da yok oluşlarında da Allah'a muhtaçtırlar, hiç birinde var olmalarını zorunlu kılacak bir özellik yoktur. Kıyam bi nefsihi sıfatı ile ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyurulmuştur: "De ki: Allah birdir, Allah her şeyden müstağnîdir ve hiç bir şeye muhtaç olmayan (samed) dır" (el-İhlâs 112/1-2), "Ey iman edenler! Siz hepiniz Allah'a muhtaçsınız, Allah ise müstağnidir (muhtaç olmayandır), övülmeye layık olandır" (el-Fâtır 35/15), "Şüphesiz ki Allah bütün alemlerden müstağnidir" (el-Ankebût 29/6).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KIYAMET

Sözlükte kalkmak, dikilmek, ayaklanmak anlamlarına gelen kıyamet bir akaid terimi olarak, evrenin düzeninin bozulması, her şeyin alt-üst edilerek yok olması, yok olan ve ölen şeylerin yeniden diriltilerek ayağa kalkması ve mahşere doğru yönelmesi demektir. Bu durumda kıyamet genel bir yok oluştan sonra genel bir dirilişi kapsamaktadır. Kıyametin kopması aklın imkânsız göreceği bir olay değildir. Çünkü evrenin yaratıcısı ve yöneticisi olan Allah'ın onu idare eden düzeni geri çekmesi, dolayısıyla bugün tabiatı düzenleyen kanunların (sünnetullahın) alt-üst olması akıl açısından mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm'de, kıyametin geleceğinden kuşku duyulmaması gerektiğini belirten ve kıyamet ile ilgili durumları açıklayan pek çok âyet vardır. Bunlardan bazıları meâlen şöyledir: "Ey insanlar! Rabbinizin azabından sakının. Çünkü o saat (kıyamet)in zelzelesi büyük bir şeydir. Onu göreceğiniz gün emzikli her kadın emzirdiğini unutup geçer. Yüklü her kadın çocuğunu düşürür. İnsanları sarhoş olmuş gibi görürsün. Halbuki onlar sarhoş değildirler. Fakat Allah'ın azabı pek çetindir" (el-Hac 22/1-2), "O gün gök, erimiş maden gibi olacak, dağlar, atılmış yün gibi olacak, kimse dostunu sormayacak" (el-Me'âric 70/8-10), "Gök yarıldığı zaman, yıldızlar dağılıp döküldüğü

zaman, denizler fışkırtıldığı zaman, kabirler alt-üst edildiği zaman herkes önündeki ve arkasındaki şeyleri bilecektir" (el-İnfitâr 82/1-5). "İnsan "kıyamet günü de ne zamanmış" diye sorar. Gözler kamaştığı, ay tutulduğu, güneş ve ay birleşip (karardığı) zaman. İşte o gün insan "kaçacak yer neresi?" diye soracak. Hayır o gün kaçıp sığınacak hiç bir yer olmayacak. O gün herkesin varıp karar kılacağı yer ancak Rabbinin huzurudur" (el-Kıyâmet 75/6-12).

Kur'ân-ı Kerîm'de kıyamet günü es-Sâa, el-Vâkı'a (kesin olarak meydana gelecek olan), et-Tâmmetü'l-kübrâ (en büyük felaket ve belâ), el-Hâkka (gerçek olan), el-Ğâşiye (şiddetiyle birdenbire halkı saran), el-Kâria (kapıyı çalacak gerçek) gibi isimlerle de anılmıştır.

Kıyametin ne zaman kopacağını ancak Allah bilir. Bu konuda ne Hz. Peygamber, ne ona vahiy getiren Cebrail (a.s.) ne de zamanı gelince kıyamet olayını fiilen gerçekleştirmekle görevlendirilecek olan İsrafil (a.s.) bu bilgiye sahiptir. Yüce Allah kıyametin kopacağı zamanı ancak kendisinin bildiğini çeşitli âyetlerde bildirmiştir. Bu konudaki bazı âyetlerin meâli şöyledir: "O kıyametin bilgisi şüphesiz Allah katındadır" (Lokman 31/34), "O saatin ilmi ancak Allah'a havale edilir" (Fussılet 41/47), "Kıyametin ne zaman kopacağını sana sorarlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbımın katındadır. Onun vaktini kendisinden başkası açıklayamaz. Göklere de yere de onu bilmek ağır basmıştır (Gökler ve yer bu bilgiye ulaşma gücüne sahip değildirler). O, size ansızın geliverir. Tam anlamıyla biliyormuşsun gibi sana tekrar onu sorarlar. Yine de ki: Onun ilmi ancak Allah katındadır. Fakat insanların çoğu bunu bilmezler" (el-A'râf 7/187). Cibrîl hadisi diye bilinen hadiste de Cebrail (a.s.), iman, İslâm ve ihsan kavramlarının ne ifade ettiğini Hz. Peygamber'e sorduktan sonra, kıyametin ne zaman kopacağını da sormuş ve şu cevabı almıştır: "Bu meselede kendisine soru sorulan, sorandan daha bilgili değildir" (Buhârî, İman, 37; Müslim, İman, 1; Ebu, Dâvud, Sünnet, 15).

Müslüman için önemli olan, kıyametin ne zaman kopacağını bilmek değil, onun kopmasıyla başlayacak ebedî hayata gerektiği şekilde hazırlanabilmektir. Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek mümkün değilse de Hz. Peygamber bazı hadisleriyle onun yaklaştığını gösteren alametlerinden insanları haberdar etmiştir (bk. KIYAMET ALAMETLERİ).

Hadislerden anlaşıldığına göre kıyamet günü önce müminlerin ruhları alınarak ahirete göçmeleri sağlanacak böylece kıyamet insanların kötüleri ve kâfirler üzerine kopacaktır (bk. Buhârî, Fiten, 5; Müslim, Fiten, 18; İmâre, 13; İbn Mâce, Fiten, 24).

Ahiret hayatının (bk. AHİRET) merhalelerinden olan kıyametin kopmasından bir süre sonra sûr'a ikinci defa üflenecek, bunun üzerine insanlar yeniden diriltilerek (ba's) yattıkları yerlerden kalkacak ve mahşerde toplanacaklardır (bk. HAŞR). Mahşerde toplanan insanlara amel defterleri dağıtılacak ve hesap başlayacaktır. Hesap sonucunda tartıları (mizan) ağır gelenler sıratı geçerek kurtuluşa erecek ve cennette mutlu bir hayat sürecekler, tartıları hafif gelenler sıratı geçemeyerek kendilerini hüsranda bulacaklar ve cehenneme gideceklerdir. Görüldüğü gibi kıyametle başlayacak ahiret hayatı, ba's, haşr, amel defterlerinin dağıtılması, hesap, mizan, sırât, şefaat, cennet ve cehennem gibi merhale-

leri kapsamına almaktadır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KIYAMET ALAMETLERİ

Kıyametin yaklaştığını bildiren belirtiler ve olaylar.

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de bir taraftan kıyametin mutlaka kopacağını ve insanlara uzak görünse bile gerçekte bunun yakın olduğunu, bir taraftan da kıyametin ne zaman kopacağını kendisinden başka kimsenin bilmediğini kesin bir biçimde belirtmiştir (msl. el-Hac 22/7; Lokman 31/34; Muhammed 47/18; el-Kamer 54/1).

Yüce Allah hikmetine binaen kıyametin zamanını insanlara bildirmemekle birlikte, müminlerin ölüme ve kıyamete daha çok hazırlanmalarını sağlamak için, kıyametin yaklaştığını gösteren birtakım belirti ve olayları Peygamberimiz vasıtasıyla bize haber vermiştir. Hz. Peygamber tarafından haber verilen ve bir kısmına Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edilen bu alâmetler, ("eşrât-ı sâat", "eşrâtu's-sâ'a") meydana gelişlerinin insanların fiil ve iradeleriyle ilişkili olması veya sadece Allah'ın iradesiyle vuku bulmaları yahut kıyametin vukuuna yakınlıkları ya da taşıdıkları bazı özelliklere binaen küçük ve büyük alâmetler diye iki kısma ayrılmaktadır.

Küçük alâmetler, kıyametin kopma zamanına daha uzak, yani gerçekleşmesi daha önce olan ve çoğunluğu itibariyle insanların fiil ve iradeleriyle ilişkili olarak meydana gelmiş yahut gelecek olan hadiselerdir. Büyük alâmetler ise kıyametin kopmasına çok yakın bir zamanda meydana gelecek ve meydana gelişinde insan iradesinin rolü olmayacak olan hadiselerdir. Büyük alâmetler olağan, alışılagelmiş hadiseler değildir, olağanüstüdür, harikuladedir.

Kıyametin küçük alâmetlerinden bazıları şöyle sıralanabilir:

a) Hz. Muhammed (s.a.)in peygamber olarak gönderilmesi ve peygamberliğin onunla sona ermesi.

b) İslâmî ilimlerin gerilemesi, cehaletin artması.

c) İçki ve zina gibi haram olan fiillerin artması (Buhârî, Hudûd, 20; et-Tirmizî, Fiten, 34).

d) Kadın nüfusun erkeklerden çok olması.

e) Adam öldürme olaylarının, ölenin ne için öldüğünü, öldürenin de ne için öldürdüğünü bilmeyeceği kadar artması (Buhârî, Fiten, 25).

f) İki İslâm ordusunun birbiriyle çarpışması (Müslim, Fiten, 4).

g) Sadaka verecek fakir bulunamayacak derecede zenginliğin artıp dünya malının çoğalması (Müslim, Zekât, 18).

Hz. Peygamber'in sağlam hadis kaynaklarından olan Müslim'de geçen bir hadisinde kıyametin büyük alâmetleri olarak da şu on husus zikredilmiştir:

1– Duman

2– Deccâl,

3– Dâbbetü'l-Arz,

4– Güneşin batıdan doğması,

5– Hz. İsa'nın inişi,

6– Ye'cüc ve Me'cüc'ün çıkışı,

7– Doğuda yer batması,

8– Batıda yer batması,

9– Arap Yarımadasında yer batması,

10– Yemen'de insanları önüne katıp mahşer yerine sürecek olan bir ateşin çıkması (Müslim, Fiten, 8).

Hadis mecmualarında ve konuyla ilgili eserlerde küçük ve büyük alâmetler başlığı altında sayılan bu hususların gerçek mâhiyeti hakkında –güvenilir kaynaklarda– açık ve kesin bilgiler bulunmamaktadır. Bu sebeple kıyamet alâmetlerinden hangilerinin gerçekleşip, hangilerinin gerçekleşmemiş olduğunu tesbit etme imkânı yoktur. Bu hususta bildiğimiz tek şey, bu alâmetler tahakkuk etmeden kıyametin kopmayacağı ve bilhassa kıyamete çok yakın olan büyük alâmetler gerçekleşir gerçekleşmez kıyametin hemen kopacağıdır.

Kıyamet alametleri insana yapılmış son bir uyarı olarak anlaşılmalıdır. Kıyametin kopuş zamanı gizli tutulduğundan kıyamet alametleri ile ilgili spekülasyonda bulunmak yerine, bunları birer uyarı kabul ederek ahiret hayatı için hazırlıklı olmak gerekir (ayrıca bk. DECCAL, DÂBBETÜ'L-ARZ, İSA (Hz.), YE'CÜC ve ME'CÜC).

¥ Süleyman Toprak

KIYAMET SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 75. sûresi

İlk âyetinde kıyâmet gününe yemin edildiği için bu adı almıştır. Buna "Lâ uksimü" sûresi de denir. Mekke'de nâzil olmuştur. 40 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, yuvarlak te, râ, kaf, he, yâ harfleridir.

Bu sûrede, kıyâmet ve âhirete ilişkin hatırlatmalarda bulunularak, o günde herkesin Yüce Allah'ın huzuruna varacağı, yaptıklarının karşılığını göreceği, insanların bir kısmının mutlu, bir kısmının da mutsuz olacağı anlatılmakta, insanı ilk defa yaratan Allah'ın ölüleri de diriltmeye muktedir olduğu bildirilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kıyâmet mutlaka gerçekleşecektir. O gün herkes, ruh ve beden olarak dirilip Yüce Allah'ın huzurunda toplanacak, iyi kötü yapılan her şey insanlara bildirilecek, hesap görülecektir. Şu halde dünyada iken ilâhî buyruklara uymalı, ebedî hayatı kaybettirecek davranışlardan sakınmalıdır (âyet: 1-5).

* Dünyayı sevip âhireti bırakmak, yanlıştır (20-21).

* Âhirette birtakım yüzler ışıl ışıl parlar, Yüce Allah'a bakar. Birtakım yüzler de, başlarına gelecek azap korkusuyla asıktır (22-25).

* Ölümden kurtuluş yoktur; can çekişen de bu gerçeği anlar; artık Allah'a dönmektedir; ona kimse yardım edemez (26-30).

* Allah ve elçisini yalanlayan, kibirli, namazdan ve hayırdan uzak kişiye, büyük belâ ve azap vardır (31-35).

* İnsan başıboş bırakılmamıştır. İnsanı bir nutfe (sperm)den yaratan Allah, elbette onu diriltecek ve hesaba çekecektir (36-40).

¥ Abdurrahman Çetin

KIYAS

"Kıyâs" sözlükte, bir şeyin başka bir şeyle ölçülmesi ve iki şeyi birbirine eşitlemek anlamlarına gelir. Fıkıh usulü terimi olarak ise kıyas, nasslarda (Kitap ve Sünnet'te) hükmü bulunmayan fıkhî meseleye, aralarındaki illet (gerekçe) birliği sebebiyle,

nasslarda düzenlenmiş meselenin hükmünü vermek demektir.

Kıyas işlemini meydana getiren unsurlara "erkânü'l-kıyas" (kıyasın rükünleri) denir. Bu rükünler şunlardır:

1– Asıl: Hükmü nass tarafından belirlenmiş fıkhî olay. Buna "el-makîs aleyh" ve "el-müşebbeh bih" de denir.

2– Fer': Hükmü nass tarafından belirlenmemiş fıkhî olay. Buna "el-makîs" ve "el-müşebbeh" de denir.

3– Aslın hükmü: Asıl hakkında sabit olan ve kıyas yoluyla fer'e de uygulanmak istenen hüküm.

4– İllet: Asla ait hükmün konmasına esas teşkil eden özellik.

Kıyas yoluyla fer' için belirlenen hüküm ise, kıyasın rüknü değil, kıyas işleminin sonucu ve semeresidir.

Meselâ, mûrisi öldüren varisin mirastan mahrum olacağı hükmü nass ile belirlenmiştir (bk. Ebû Dâvud, Diyât 18; Dârimî, Ferâiz, 41). Mûsîyi (vasiyet edeni) öldüren mûsâlehin (vasiyet alacaklısının) vasiyetten mahrum olup olmayacağı ise nass ile belirlenmiş değildir. Birinci olaydaki mahrumiyet hükmünün illeti, kişinin suç işleyerek (mûrisin canına kasdederek) bir hukukî sonucu zamanından önce meydana getirmeye yönelmesidir. İkinci olayda da aynı illet mevcuttur. Şu halde aralarında illet birliği bulunan bu iki benzer olaydan nass tarafından düzenlenmiş olanının hükmünü nasslarda düzenlenmemiş olana da vermek gerekir. Böylece, nasslarda mûsîsini öldüren mûsâ leh hakkında özel bir hüküm bulunmadığı halde, kıyas yoluyla böyle bir kimsenin vasiyetten mahrum olacağına hükmedilmiş olur. İşte bu örnekte, varisin mûrisini öldürmesi olayı "asıl", mûsâ lehin mûsîsini öldürmesi olayı "fer'", bir hukukî sonucu zamanından önce meydana getirmek için ilgili kişinin yaşama hakkına tecavüz etmek "hükmün illeti'", mirastan mahrumiyet "aslın hükmü", vasiyetten mahrumiyet de "kıyas yoluyla fer' için belirlenen hüküm"dür.

Yukarıda anılan rükünlerin bulunması, kıyas işleminin varlığından sözedilebilmesi için gerekli olmakla beraber, bu rükünlerin bulunması yapılan kıyasın geçerli olduğuna hükmetmek için yeterli değildir. Kıyas işleminin sıhhatli ve hukuken geçerli sayılabilmesi için bazı şartları taşıması gerekir. Bunlar herbir rükünde aranan şartlar şeklinde olmak üzere fıkıh usulü eserlerinde detaylandırılarak incelenmiştir. Fakat aynı şart birden fazla rükünle ilgili bulunarak tekrar edildiğinden, bazı eserlerde bu şartların sayısının oldukça kabarık olduğu görülür. Bunları üç başlık altında özetlemek mümkündür:

a) Aslın hükmü ile ilgili şartlar:

1– Aslın hükmü. Kitap veya Sünnet ile sabit bir hüküm olmalıdır. İcmâ veya kıyas ile sabit hükmün kıyas yoluyla başka olaya uygulanıp uygulanamayacağı ise bilginler arasında tartışmalıdır.

2– Kıyas yoluyla uygulanacak hükmün akılla idrak edilebilen bir illeti olmalıdır. Aslın hükmünün niçin konduğu akılla idrak edilemiyorsa kıyas yapılamaz. Namazların rekât sayısı, orucun Ramazan ayında farz oluşu, Kâbe'de yedi defa tavaf yapılması gibi "taabbüdî hükümler"in illetini akılla kavramak mümkün olmadığından bunlar kıyas yoluyla başka olaylara uygulanamaz.

3– Aslın hükmü asla (nassda düzenlenen

olaya) mahsus olmamalıdır. Eğer hükmün bu şekilde tahsisine dair delil varsa, –hükmün illeti akıl ile kavranabilen türden de olsa– başka olaya uygulanması delile aykırı davranmak olur. Meselâ Hz. Peygamber'e has olduğu bildirilen (mehirsiz evlenme, vefatından sonra hanımları ile evlenilmesinin yasak olması gibi) hükümler böyledir.

b) Fer' ile ilgili şartlar:

1– Hükmün illeti bakımından asıl ile fer' arasında tam bir benzerlik olmalıdır. Bu şartı taşımayan kıyasa "farklı iki olay arasında yapılmış kıyas" anlamında olmak üzere "kıyas mealfârık" denir.

2– Fer' nass veya icma ile düzenlenmiş bir olay olmamalıdır. Zira kıyasa ancak nasslarda veya icmada hüküm bulunmayan durumlarda başvurulabilir. Nassda veya icmada hüküm varken o olay için kıyas yoluyla farklı hüküm belirlenecek olursa buna "geçersiz sayılan kıyas" anlamında olmak üzere "kıyas fâsidü'l-i'tibâr" denir.

c) İllet ile ilgili şartlar:

1– İllet varlığına tereddütsüz olarak hükmedilebilecek ölçüde "zâhir" (açık) olmalıdır.

2– İllet kişiden kişiye, durumdan duruma farklılıklar göstermeyen "munzabıt" (belirli, istikrarlı) bir vasıf olmalıdır.

3– İllet hüküm için "münâsib" bir vasıf olmalıdır. Münâsib olmaktan ("el-münasebe"den) maksat, hüküm ile hükmün bağlandığı olay arasında aklen kavranabilen bir uygunluk bağının bulunmasıdır. Meselâ, şarabın kırmızı veya akıcı bir madde oluşu gibi özellikler, şarap içme olayına bağlanan haramlık hükmünün illeti olarak gösterilemez.

4– İllet "kâsır" yani asla mahsus bir vasıf olmamalıdır. Meselâ mest üzerine mesh verilebilmesi hükmü, ayaktan mestleri çıkarmadaki güçlüğe binaen konmuştur; hükmün illeti belirli olayla sınırlı olduğundan, kıyas yoluyla eldiven, sarık vb. şeyler üzerine de mesh verilerek abdest alınamaz.

"Ta'lil" (illeti belirleme) gerek nassların yorumlanması gerekse kıyas yoluyla yeni çözümlere ulaşılması bakımından önemli bir konu olup, fıkıh usulü eserlerinde bu konunun detayları ve özellikle illet-hikmet ilişkisi geniş bir yer tutar (ayrıca bk. HİKMET, İLLET, SEBEP).

Bir hükmün illeti nassda açık biçimde veya ima yoluyla gösterilmiş olabilir. Böyle bir imkân yoksa, illet içtihatla belirlenir. İlleti içtihatla belirlerken, "münâsebe" (hüküm ile hükmün kendisine bağlandığı olay arasındaki uygunluk bağını araştırma) yöntemi, sağlıklı sonuca ulaşabilme açısından özel bir önemi haizdir. Şayet, bir hükmün illeti konusunda (ister nassdaki delalete göre isterse re'y içtihadı ile) İslâm bilginlerinin tamamı fikirbirliği etmişlerse, "icma ile sabit illet"ten sözedilir.

Nasstaki bir hüküm için "münasib" olan vasfı ortaya çıkarmaya, bir başka anlatımla, hükmün illetinin içtihat yoluyla belirlenmesine "tahrîcü'l-menât" denir. Meselâ şarabın haram kılınmasındaki illetin "iskâr" (sarhoş edicilik) vasfı olduğunu belirlemek, böyle bir faaliyettir. Şayet nassta yer alan hükmün ta'lili ile ilişkili olduğu düşünülebilecek vasıflar üzerinde bir inceleme yapılarak, illet olarak kabul edilemeyecek olanlar ayıklanır ve nassın göstermek isteği asıl vasıf bu şekilde belirlenirse bu faaliyete "tenkîhu'l-menât" adı verilir. Meselâ Ra-

mazan gününde oruçlu olduğunu bilerek eşiyle birleşen bedevî ile ilgili hadiste geçen diğer vasıfları ayıklayıp buradaki keffâret hükmünün illetinin “orucu bozan bir fiili bilerek işleyerek Ramazan orucuna gösterilmesi gereken saygıyı ihlal etme” olduğu sonucuna ulaşmak bir “tenkîhu’l-menât” faaliyetidir. Hükmün illeti ister nass tarafından gösterilmiş ister içtihatla belirlenmiş olsun, aynı illetin başka bir olayda da varlığından emin olmak üzere yapılan incelemeye ise “tahkîku’l-menât” denir.

Meselâ, şarabın haram kılınmasındaki illet olan “iskâr” vasfının elma suyundan yapılıp fermantasyona elverişli bir ortama bırakılan içkide de bulunup bulunmadığını inceleyip, bu vasfın onda da mevcut olduğundan emin olma tahkîku’l-menâttır.

Mutezile bilginlerinden Nazzam, Zâhirî mezhebi mensupları ve bazı Şiî bilginler kıyasın şer’î-amelî hükümlerin bilinmesini sağlayan bir delil kabul edilmesine karşı çıkmışlarsa da, İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre kıyas, edille-i şer’iyeden sayılmıştır. Çoğunluğu oluşturan bilginlerce, kıyasın huccet değerini ortaya koymak üzere birçok Kur’ân-ı Kerîm âyeti, Hz. Peygamber’in uygulamaları ve sahabe icmaı delil gösterilmiş, ayrıca aklî yoldan da fıkıhta kıyasın vazgeçilmez bir istidlal yolu olduğu ispatlanmaya çalışılmıştır. Kıyasın huccet değeri ile ilgili olarak anılan âyetlerin başında, Haşr (59) sûresinin 2. âyeti gelmektedir. Burada, kendi hataları yüzünden Nadiroğullarının başına gelenlere işaret edilmekte ve sonra “Ey akıl sahipleri, ibret alın!” buyurulmaktadır. Kıyasın edille-i şer’iye arasında önemli bir yere sahip olduğunu savunanlar aklî delil olarak da şu düşünceyi ileri sürmüşlerdir: Cenab-ı Allah, İslâmiyet’in dinlerin sonuncusu olduğunu ve artık başka din gelmeyeceğini bildirmiştir. Bu ise, İslâm dininin kaynaklarının dünyanın sonuna kadar karşılaşılacak tüm olayların hükmünü bulmaya elverişli zenginlikte olduğu anlamına gelir. Buna karşılık nasslar sınırlı olaylar ise sınırsızdır. O halde nasslarda özel olarak düzenlenmemiş yeni olayların hükümlerine yine bu aslî kaynaklara dayanarak ulaşabilmek için belirli yolları izlemek gerekir. Bu yolların ve imkanların en başta geleni “kıyas”tır.

Kıyasın edille-i şer’iyeden sayılmasına karşı çıkanlar, “zann”a uymanın yasaklandığına ilişkin âyetlere (msl. el-İsrâ 17/36) ve “re’y”e göre amel etmeyi kötüleyen sahabe sözlerine dayanmalarının yanısıra, özellikle bu yolla nasslara ilaveten yeni bir kaynak benimsenmiş olacağı fikrini işlemeye çalışmışlardır. Kıyası savunanlar ise, belirtilen âyetlerin ve sahabe sözlerinin kıyası red anlamına gelmeyeceği yönünde açıklamalar yapmışlar; nasslara ek olarak müstakil bir kaynağın benimsenmiş olacağı endişesinin yerinde olmadığını, zira kıyasın “müsbit” (başlıbaşına hüküm koyan) değil “muzhır” (nasslarda mevcut gerekçeyi belirleyerek yeni olayın hükmünü yine nassdan çekip çıkaran, açıklayıcı) bir delil olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Bu konudaki fikir ayrılığının temel sebeplerinden olan kıyasın “müstakil” delil sayılması endişesini bertaraf etme ve bunun etrafında cereyan eden tartışmalara ışık tutma açısından, İmâm Gazzali’nin, çoğu fıkıh usulü müellifinden farklı olarak kıyası “edille-i şer’iye” arasında zikretmeyip onu “hüküm çıkarma metodları” arasında ele almasının çok isabetli olduğu, böylece

kıyasın bir "kaynak" değil bir "metod" olduğunun daha belirgin biçimde ortaya konmuş olduğu söylenebilir.

Günümüz hukuk metodolojisi incelemelerinde de, kanunda özel olarak düzenlenmemiş meseleleri çözümlerken (kanun boşluklarını doldururken) –kanun koyucu tarafından başka bir yol öngörülmemişse– yargıcın başvurabileceği imkanların başında kıyas metodunu uygulamanın yer aldığı kabul edilmektedir. Ancak, kanun boşluklarının doldurulmasında kıyasa başvurulması ile, bizzat kanun koyucunun kıyasen uygulanacak hükümlere atıfta bulunması ve kanunun yorumlanmasında kıyas metodundan yararlanma gibi durumları birbirine karıştırmamak gerekir.

Kıyasın İslâm hukuk metodolojisinde çok önemli bir yere sahip olmasına ve fıkıh usulü müelliflerince çok önce ayrımlara (kıyasu'ş-şebeh, kıyasu'l-ille vb.) ve tetkiklere tabi tutulmasına karşın, özellikle illet konusundaki aşırı teorik yaklaşımlar ve içtihat müessesesinin faal olmayışı sebebiyle, kıyas metodunun verimli biçimde işletilemediği gözlenmektedir.

Öte yandan, İslâm hukuk terminolojisinde ve özellikle Hanefî fıkıh ve fıkıh usulü eserlerinde kıyasın daima yukarıda incelendiği anlamda (cüz'îden cüz'iye geçiş, temsil, analogie anlamında) kullanılmadığına, pek çok yerde kıyasın genel kaide veya nassdan çıkan genel nitelikli hüküm anlamına geldiğine, dolayısıyla buradaki istidlalin külden cüz'e geçiş tarzında olduğuna dikkat edilmelidir (ayrıca bk. İSTİHSAN). Buna göre, özellikle Hanefi fıkıh literatüründe "kanuni kıyas"tan çok "hukukî kıyas"ın ağırlıklı olarak işletilen bir istidlal yolu olduğu görülmektedir. İmâm Şâfiî'nin "kıyas" ve "içtihat" kavramlarını eşanlamlı olarak kullandığı dikkate alınırsa, onun metodolojisinde de kıyasın cüz'iden cüz'iye geçiş ile sınırlı olmayıp, genel fıkıh kaidelerini ve ilkelerini fıkhî olaylara uygulayarak sonuca ulaşma (istıslah) metodunu da içine alacak bir kapsamda olduğu söylenebilir.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

KİBİR

Bir kimsenin, kendisini başkalarından daha üstün, daha büyük ve mükemmel görmesi anlamına gelen ahlâkla ilgili bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'de "kibir" kelimesi ve türevleri, bir kimsenin ululuk taslaması, kendisini başkalarından büyük görmesi ve daha özel olarak müminleri küçümseyerek onların inandıklarına inanmaması, gittikleri yoldan gitmemesi gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur'ân'da verilen bilgiye göre ilk kez Şeytan (İblis) kendisinin Âdem'den daha üstün olduğunu, çünkü Âdem'in çamurdan, kendisinin ateşten yaratıldığını söylemiş ve Âdem'in karşısında secde etmesi yönündeki ilâhî buyruğu yerine getirmemiş; "ululuk taslayıp kâfir olmuştur" (msl. el-Bakara 2/34; el-A'râf 7/12). Daha sonra çeşitli peygamberlerin kavimleri içinde inkârcı ve inatçı olanlar, müminleri inançları dolayısıyla küçümsemişler, onlarla aynı inancı paylaşmayı ve aynı yoldan gitmeyi kendileri için onur kırıcı sayarak inançsızlıkta direnmişlerdir (msl. el-A'râf 7/36, 75-76, 88, 113; es-Sebe' 34/31-33).

İslâm ahlâkına göre gerçek anlamda büyük ve ulu olan yalnız Allah'tır. Bu yüzden kulun kibirlenmesi öncelikle Allah'a karşı

bir saygısızlık kabul edilmiştir. Kibir, kişinin kendisinin başkalarından daha üstün olduğuna, herkesin kendisine saygı duyup kendi görüş ve inancına uyması gerektiğine inanmasından kaynaklandığı için, böyle bir duyguya sahip olan kişi sağlıklı düşünemez, doğru ve gerçekçi karar veremez. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de "İşte böylece Allah, kibirlilik taslayan her zorbanın kalbini mühürler" (el-Mü'min 40/35) buyurulmuştur.

Hz. Peygamber kibirlenmekten nefret eder, kendisine bir ilâh gözüyle bakılmasına asla izin vermez, meclislerde boş bulunduğu yere oturur, hastaları, dostlarını, komşularını ziyaret eder, zayıflara, yoksullara, kimsesizlere, yetimlere özel bir ilgi gösterir, davetlere katılırdı; bu yüzden her düzeydeki müslümanlar onun huzuruna çekinmeden gelir, onunla rahatlıkla konuşurlardı. Bu güzel huyları öteki müslümanlara da kazandırmak için büyük çaba gösteren Hz. Peygamber bununla ilgili bir hadislerinde "Allah bana, kimsenin kimseye karşı kibirlenemeyeceği şekilde hepinizin alçak gönüllü olması gerektiğini vahyetti" (Müslim, Cennet, 16; Ebû Dâvud, Edeb, 40) buyurmuştur.

İmâm Maverdî'nin Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn adlı eserinde (s. 231) kibir, bütün kötü huyların en başında ve en tehlikelisi olarak gösterilmiştir. Çünkü "kibir, (insanlar arasında) kin doğurur, toplumsal uyuşma ve kaynaşmayı baltalar, dostların gönüllerine nefret sokar. Bu kadarı bile kibirin kötülüğünü anlatmaya yeter". Gazzâli de İhyâ'da (III, 236-309) kalbinde zerre kadar kibir bulunan kişinin cennete giremeyeceğini belirten hadisi (Müsned, IV, 134) hatırlattıktan sonra şu görüşlere yer verir: "Kibir cennete girmeye engeldir; çünkü bu duygu insanın, –cennetin kapıları demek olan– müminlerin kalplerine yaraşır huylar kazanmasını önler. Kibir, cennetin bütün kapılarını kapatır; çünkü kibirli insan, kendisi için sevdiğini, istediğini öteki müslümanlar için sevip isteyemez. Kibirde benlik iddiası bulunduğundan, böyle biri alçak gönüllü olamaz; oysa alçakgönüllülük (tevazu) takvâ sahiplerinin başta gelen erdemleridir". Gazzâli'ye göre kibirlenen insan, egoist olması yüzünden kin, öfke ve haset duygularından da kendisini kurtaramaz; dürüstlüğü sürekli olmaz; değerli öğüt ve önerilere katlanamaz; haksız yere başkalarını çekiştirip kınamaktan kurtulamaz. Sonuç olarak, kendisinde üstünlük gördüğü için kibirlenen kişi, üstünlüğünü sürdürmek için, ister istemez, hemen bütün kötü huylarla davranışlarını lekeler. Bu yüzden İslâm ahlâkçıları kibiri ahlâkî ve ruhî bir hastalık saymışlar ve bunu tedavi etmek için çareler önermişlerdir. Bu çareler genellikle "bilgi" (ilim) ve "uygulama" (amel) noktalarında toplanır. Buna göre insan öncelikle Allah'ın "büyüklüğü"nü, O'nun büyüklüğü ve yarattığı uçsuz bucaksız evren karşısında kendisinin ne kadar küçük kaldığını düşünmeli, bilmelidir. Ayrıca insan, kibir duygusunu yenebilmek için akranıyla, dostlarıyla buluşup görüşmeli, işlerine yardımcı olmalı, yoksullara ilgi göstermeli, giyim kuşamında sadeliğe önem vermeli, her türlü lüksten kaçınmalıdır. Başlangıçta zor gelen bu tür uygulamaların zamanla kolaylıkla yapılması kibir hastalığının tedavi edildiğini gösterir.

¥ Mustafa Çağrıcı

Kilise (bk. HIRİSTİYANLIK)

KİN

İslâmî eserlerde "hıkd" terimiyle ifade edilen kin, çoğunlukla "insanın kalbinde sakladığı düşmanlık" şekliyle tanımlanır. Gazzâlî kini, daha geniş olarak "kişinin kalbine düşmanını küçük görme, ona öfke duyma ve ondan nefret etme duygusunun yerleşmesi" şeklinde tarif etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve temel hadis kaynaklarında hıkd kelimesi geçmemekle birlikte, bu huyun, müslümanlar arasında dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmeyi hedefleyen âyet ve hadislerin hükümleriyle çatıştığı açıktır (bk. DOSTLUK). Müslümanların birbirine düşman olmalarını ve düşmanca tavırlar sergilemelerini yasaklayan âyet ve hadisler dolaylı olarak kini de yasaklamış bulunmaktadır (bk. DÜŞMANLIK). Ayrıca hem âyetlerde hem de hadislerde geçen "buğz" (nefret) ve aynı anlama gelen "bağdâ" kavramları yerine göre kin kelimesine yakın anlamlarda kullanılmıştır. Meselâ, içki ve kumar yasağını bildiren âyette "şeytan içki ve kumar yoluyla aranıza, ancak düşmanlık (kin, nefret) sokmak ister" (el-Mâide 5/91) meâlindeki âyette bağdâ kelimesi bu anlamdadır. İslâm ahlâkında, şahsî çıkarların veya bencil duyguların etkisiyle kin ve nefrete kapılmak reddedilmiş; buna karşılık Hz. Peygamber'in bir hadisinde ifadesini bulan Allah için sevgi ve Allah için nefret" şeklindeki ilkesi (Buhârî, İman, 1; Nesâî, Sünnet, 2) bir ahlâk kuralı olarak benimsenmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

Kinaye (bk. LÂFIZ)

KİRALAMA

Kiralama ticarî ve günlük hayatta en çok ihtiyaç duyulan akitlerden, dolayısıyla borç ilişkilerinin en başta gelen kaynaklarından olup, mesken ve işyeri kiralamasından vasıta ve arazi kiralamasına kadar yaygın bir kullanım alanına sahiptir. Günlük hayata ve ihtiyaçlara paralel olarak şekillenen İslâm borçlar hukukunda da kira akdi, satım (bey) akdinden sonra önem itibariyle ikinci sırada yer alan ve ayrıntıyla işlenen bir akit olmuştur.

İslâm borçlar hukukunun klasik sistematiğinde kira akdi, iş akdi ile birlikte "icâre akdi" bölüm ve başlığı altında ele alınır. İcâre akdi de "Belli bir menfaatı, belli bir bedel karşılığında satma" olarak tanımlanmıştır. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, islâm hukukunun klasik sistematiğinde icâre akdi, hem gayri menkul ve menkul eşyanın kullanımını konu alan kira akdini, hem de insanın çalışmasını konu edinen iş akdini içine almaktadır. Ancak, öteden beri klasik kitaplar, özellikle konusu hayvan kiralama olan akitler için "kira" kelimesini de kullanmaktadır.

Günümüz hukukî düzenlemeleri içinde "iş akdi" olarak ele alınan "icâre-i âdemî" dışarıda bırakılmak suretiyle kira akdi, "eşyanın menfaatının bedel karşılığı temliki", daha açık bir ifadeyle, "bir malın kullanımının belli bir bedel karşılığı başkasına devredilmesi" olarak tanımlanabilir. Buna göre, kira akdinin meydana gelmesi, taraflar (kiralayan ve kiracı), akit kurucu sözler (sîğa), menfaat (kullanım) ve bedel şeklinde dört unsura dayanmaktadır.

Kira akdinin şekli, işleyişi, tarafların hak ve borçları gibi konular toplumsal şartlarla

ve telakkîlerle yakından alakalı bulunduğundan, Kur'ân ve Sünnet'te bu konuda ayrıntılı hükümler sevkedilmek yerine belli ilkeler konmakla yetinilmiş, bir bakıma borç ilişkilerinin genel çerçevesi çizilmiş, dayanacağı zemin gösterilmiştir. İslâm hukukçuları da, Kur'ân ve Sünnet'in borç ilişkilerine hâkim kılınmasını istediği ilke ve amaçların ışığında ve toplumların şartlarına göre, kira akdinin kuruluş, işleyiş ve sonuçları konusunda birtakım hukukî düzenlemeler getirmişler, bu düzenlemelerde belli hukukî ve objektif ölçüleri esas almaya çalışmışlardır. Bu itibarla, İslâm hukukunun klasik kaynaklarında kiralamayla ilgili olarak yer alan bilgi, kural ve çözümlerin önemli bir kısmı, İslâm hukukçularının doktriner görüşlerinden ibarettir.

Ancak, şunu da belirtmek gerekir ki İslâm hukukçularının kiralama ile ilgili olarak benimsedikleri görüşler, hem nassların genel çerçevesi ve bütünlüğü içerisinde oluştuğu hem de asırların tecrübesi ışığında beşerî ilişkileri sağlıklı bir zemine ve işleyişe kavuşturmayı amaçladığı için, gerek günlük hayatımız ve gerekse kültür tarihimiz açısından fevkalâde önemi hâizdir.

İslâm hukukçularının kiralama ile ilgili olarak ortaya koydukları görüş, şart ve çözümler İslâm borçlar hukukunun genel ilke ve kurallarının belli bir alana uygulanmasından ibarettir ve şöylece özetlenebilir:

Kira akdinin hukuken geçerli ve sağlam bir şekilde kurulabilmesi için tarafların akit kurma ehliyetine sahip olmaları, hangi konuda, hangi süreyle, ne gibi bir bedel karşılığı anlaştıklarını açıkça beyan etmeleri gerekir. İslâm hukukçuları akitlerin kuruluşu ve karşılıklı hak ve borçların tesisi konusunda açıklığı ve dürüstlüğü esas almışlar, birçok ayrıntının başta tek tek belirlenmesini isteyerek ilerde doğabilecek çekişme ve anlaşmazlıkları asgarî düzeye indirmeyi hedeflemişlerdir.

Kira akdinin konusu, menkul veya gayrimenkul bir malın kullanımı olduğundan, kira süresinin, kiralananı kullanım tarzının belirlenmesi, kullanımın (menfaat) mümkün, mutad ve mübah olması gerekir. Hanefîler, vakıf, yetim ve hazine mallarının en çok üç yıl süre için kiralanabileceğini belirtirken bu malların zayi olmasını, kiracılar tarafından sahiplenilmesini önlemek istemişlerdir. Kiralanan arazinin ne amaçla, ne tür bir ziraat için kullanılacağının, kiralanan elbise, çadır, silah gibi menkul eşyanın kim tarafından nasıl kullanılacağının önceden bilinmesini isterken de yine tarafların hukukunu korumayı esas almışlardır.

Hz. Peygamber'in, bu konudaki yasaklamasına binaen, dişi hayvanların aşılanması için erkek hayvanların kiralanması câiz görülmemiştir (bk. SUN'Î TOHUMLAMA). Çünkü beklenen amacın gerçekleşmesi tarafların elinde olmadığı gibi kesin de değildir. Akit bir bakıma belirsiz ve kapalı bir hususu konu almaktadır (bk. GARAR).

İslâm bilginleri, müslümanın zimmîye (Gayr-i müslim vatandaşa) evini-dükkanını kiralamasının câiz olduğunu, zimmînin (kiracının) bu gayri menkulde işleyeceği ferdî masiyetin akdi doğrudan etkilemeyeceğini belirtirler. Ancak İmameyn, zimmîye içinde içki içmek (meyhane olarak kullanmak) ve toplu ibadet etmek (kilise olarak kullanmak) için gayrimenkul kiralanmasını câiz görmez; İmâm Malik buna şarap satma ve domuz beslemeyi de ilave eder. Bu

tartışmalar, bir gayrimenkulü masiyet kapsamındaki işlerle iştigal etmek üzere tutmak istediği bilinen kişi veya kurumlara kiralamanın hükmüne de ışık tutmaktadır.

Arazi kiracılığının câiz olup olmadığı veya ne ölçüde câiz olduğu öteden beri İslâm hukukçuları arasında tartışma konusudur. Arazinin para ile veya gıda maddesi karşılığında kiralanmasını câiz görmeyenler olduğu gibi, kalkacak mahsulün belli bir oranı karşılığında kiralanmasını (zirâî ortakçılık) câiz görmeyip birinci usulü tavsiye edenler de vardır. Bu tartışmaların temelinde, arazi sahibini veya kiracıyı mağdur etmeme, beklenmedik bir zararla karşı karşıya bırakmama düşüncesi yatar. Bu konudaki hadislerde yer alan yasağı da, (Buhârî, Hars ve'l-müzâraa, 7, 18; Müslim, Büyû', 16-21; Ebû Dâvud, Büyû', 31-32) o devirde yaygın olan, "tarlanın bir kısmını kiracıya, daha verimli diğer kısmını da arazi sahibine ayırarak veya mahsulden belirli bir miktarı şart koşarak araziyi kiralama"nın yasaklandığı şeklinde yorumlamak gerekir.

Kiralamada, kira bedelinin gerek miktar ve gerekse ödeme yeri ve şekli itibariyle hiçbir nizaya yol açmayacak tarzda, önceden belirlenmesi gerekir.

Kiraya verenin (kiralayan) yükümlülüklerinin başında mecuru (kiralanan eşyayı) kullanıma elverişli şekilde kiracıya teslim etme ve kira süresince kullanıma elverişli tutma, mecurun bakım ve onarımını yapma borcu gelir. Fıkıh bilginleri, mecurun bakım ve onarımının, kiraya verenin borcu olduğu hususunda fikirbirliği içindedir. Hatta kiracı, mecurun kullanımı için yapacağı harcamaları, önceden konuşulmasa da, kiraya verenden tahsil edebilecek veya kira bedelinden mahsup edebilecektir.

Kiracının yükümlülüklerinin başında da, mecuru akdin ve örfün gerektirdiği tarzda kullanma ve kira bedelini ödeme borcu gelir. Hanefî ve Mâlikîler'e göre, kira bedeli ödeme borcu akitle değil, kullanımla doğar. Kira akdinin tam iki taraflı (muâvaza) akit olması, iki karşılık arasında dengenin bulunmasını gerektirir. Şafiî ve Hanbelîler'e göre ise, bedeli ödeme borcu akitle doğar. Mezheplerin bu görüşleri akitte özel düzenleme yapılmamış olması halinde sözkonusu olup tarafların aksine bir anlaşması varsa, o zaman anlaşma şartları uygulanır.

Kiracının, akitte peşin ödemenin kararlaştırılmış olması, mecuru kullanımı veya kullanım imkânı bulması hallerinde bedeli ödeme borcu doğar; mecurun fiilen kullanılması şart değildir.

Kiracının, akit esnasında üzerinde anlaştıkları şartlara, açıkça veya delaleten tespit edilen hususlara, toplum tarafından benimsenen usûl ve ölçülere riâyet etmemesinden ötürü bir zarara sebebiyet vermesi halinde, bunu tazmin etmesi gerekir. Kiracının tazmin sorumluluğu, fıkıh kaynaklarında ayrıntılı olarak incelenmiş bir konudur. Sözgelimi, araziye akitte kararlaştırılandan başka ve toprağa daha zararlı bir mahsul eken, kuyumculuk için tuttuğu dükkanda bakkallık, demircilik yapan, binme için kiraya tuttuğu hayvana daha ağır birini bindiren veya iki kişi bindiren, kiralık vasıtayı farklı ve daha kötü bir yoldan götüren, fazla yük yükleyen... kiracı sorumlu olup verdiği zararı tazmin etmekle yükümlüdür.

İslâm hukukçuları, kiracının akitle hak kazandığı bir menfaatı başkasına da temlik edebileceğini, bu sebeple kiracının mecuru

süresi içinde başka birine de kiraya verebileceğini, kiracının değişmesinin gayrimenkullerde önemsiz ve zararsız olduğunu belirtmişlerdir. Ancak, kiracının şahsının önemli olduğu durumlarda kiraya verenin koyduğu yasak ve kayıtlara uyulması gerektiği de benimsenmiştir (Mecelle, md. 428, 528). Ancak klasik literatürde yer alan bu tür kanaatlerde toplumun yerleşik anlayışının da önemli payı vardır. Bir başka anlatımla, doktrinde yer alan veya daha çok sözleşmede açık hüküm bulunmaması durumlarını düzenleyen bu ayrıntılı hükümler, örf ağırlıklıdır ve yedek hukuk kuralı niteliğindedir.

Kiralayan (mal sahibi) mecuru, kira akdi devam ederken bir başkasına sattığında, kira akdinin bundan etkilenmeyeceği ve satışın kiracı hakkında geçerli olmayacağı belirtilmiştir (Mecelle, md. 590).

Kira süresi sona ermekle birlikte, tarlada ekinin henüz olgunlaşmamış olması gibi, kiracının haklı mazeret ve ihtiyacı varsa, akit makul bir süre daha uzatılır. Bu, kiracının hakkı olup bu süre için kararlaştırılan bedeli (ecr-i müsemmâ) değil, emsal bedel (ecr-i misil) ödemesi gerekir.

Kira süresinin dolmasıyla kiracılık sona erer ve mecurun tahliyesi gerekir. Hanefîler, taraflardan birinin ölümü halinde kira akdinin sona ereceği görüşünde ise de, son dönemlerde sadece kiracının ölümü halinde akdin sona ermesi (infisahı) görüşü benimsenir olmuştur (Ali Haydar, Düreru'l-hukkâm, I, 743; Bilmen, Istılahat-ı fıkhiyye, VI, 182). Diğer mezheplere göre ise, tarafların ölümü halinde kira akdi sona ermeyip, ölenin hakkı vârislerine geçer.

Tarafların, kira akdi ile hedeflediği amacı tamamen yok eden bir ayıp ve kusurun ortaya çıkması halinde, akit kendiliğinden son bulur. Meselâ, kiralanan evin yanması, yıkılması, tarlanın su altında kalması, hayvanın ölmesi böyledir. Hanefîler, sübjektif nitelikteki bazı özürlerin bile akdi feshetme hakkı vereceği görüşündedir. Meselâ, dükkan kiracısının mesleği bırakması, ev kiracısının başka bir şehre taşınıyor olması halinde, mevcut kira akdini feshedebileceği görüşündedir.

Kira bedelinin çok yüksek veya düşük olması, herhangi bir aldatma, hile ve sahtekârlık olmadığı sürece, akdi fesih sebebi değildir. Ancak bunun iki istisnası vardır: 1– Vakıf, yetim ve hazine malının gabn-i fâhiş sayılacak ölçüde düşük bir bedelle kiralanması câiz değildir. Kiralanmışsa, bu bağlayıcı olmayıp hâkimin akdi feshetmesi, sebep olanların da zararı tazmin etmesi gerekir. 2– Vakıf malı, kiralandıktan sonra değer kazanmış ve emsal bedel kararlaştırılan (müsemma) kira bedeline göre bariz şekilde yükselmişse, bu da akdi fesih sebebidir. Bu iki istisnâî hüküm bu nevi malların özel olarak korunmaya muhtaç olmasından dolayı konmuştur.

Günümüzde mal sahibi-kiracı ilişkilerini olumsuz yönde etkileyip anlaşmazlıklara yol açan problemlerin başında, paranın değer kaybetmesine (enflasyon) paralel olarak, kira süresi boyunca kira bedelinin de sürekli değer kaybetmesi gelmektedir. Yüksek bir enflasyon oranının bulunduğu bir toplumda, kiracının ödediği bedel her ay, paranın değer kaybı oranınca değer kaybetmekte, mal sahibi de başlangıçta konuşulan bedeli tam tahsil edemez olmaktadır. Ancak, enflasyonun doğrudan sorumlusu kiracı olmadığından ve çoğu

zaman kiracının geliri enflasyon oranına paralel bir artış da gösteremediğinden, paranın değer kaybından doğan farkı devamlı surette ve doğrudan kiracıya yüklemek de adil bir çözüm olarak gözükmemektedir. Esasen İslâmî ilkelerin benimsenip yaşandığı bir ortamda enflasyonun uzun süre varlığını koruyan bir olay olması beklenemez (bk. ENFLASYON). Bunun bir realite olduğu durumlarda ise, enflasyondan doğan değer kaybını önleyici, iki tarafın da zararını giderici hukukî çözümler ne kadar önemliyse, beşerî ilişkilerin insanî ve ahlâkî bir kıvama kavuşması, adalet kadar hakkaniyetin gözetilmesi de o denli önemlidir.

¥ Ali Bardakoğlu

KİRAMEN KÂTİBÎN

Şerefli yazıcılar anlamına gelen bu sıfat tamlaması, Kur'ân-ı Kerîm'de insanların yanlarında bulunan ve onların yaptıkları işleri amel defterlerine yazmakla görevli bulunan melekler için kullanılmıştır. İnsanın yaptığı davranışları ve söylediği sözleri kaydetmek üzere biri sağında, diğeri solunda iki melek görevlendirilmiştir. Sağdaki melek iyi söz ve davranışları, soldaki ise kötü söz ve davranışları tesbit edip yazmakla görevlidir: "Andolsun insanı biz yarattık. Nefsinin ona ne vesveseler vermekte olduğunu da biliriz. Biz ona şah damarından daha yakınız. Hatırla ki insanın hem sağında, hem solunda oturan ve amellerini tesbit etmekte olan iki de melek vardır. O bir söz atmaya dursun, mutlak yanında hazır bir gözcü vardır" (Kaf 50/16-18), "Halbuki sizin üstünüzde hakiki bekçiler, (Allah katında) çok şerefli olan yazıcılar (kiramen kâtibîn) vardır ki, onlar ne yapıyorsanız bilirler" (el-İnfitâr 82/11-12), "Yoksa biz onların içlerinde gizlediklerini ve aralarındaki fısıltılarını işitmiyor muyuz sanıyorlar? Hayır, işitiyoruz. Onların yanında da bizim elçilerimiz var, yazıyorlar" (ez-Zuhruf 43/79-80).

Hafaza, rakîb-atîd melekleri de denilen bu meleklerin, bu yazma görevinden başka, ahiret günü hesap sırasında yapılan işlere şahitlik edecekleri de Kur'ân'da bildirilmiştir; bir âyette şöyle buyurulur: "Sûr'a da üflenmiştir. İşte bu tehdidin (gerçekleşme) günüdür. (O gün) herkes beraberinde sürücü ve şahit (iki melek) bulunduğu halde (mahşere) gelmiştir" (Kaf 50/20-21).

Esasen Yüce Allah'ın ilmi herşeyi kuşattığından, insanların davranışlarının yazılması için yardımcılara ihtiyacı yoktur. İnsan aklı ile kavranabilecek ve kavranamayacak nice hikmet ve incelikler içeren bu tarz bir düzenlemenin, meselâ yazı ve yazıya geçirmenin önemi, bir iddia ve suçlamada bulunurken delile dayanmanın gerekliliği gibi hususlarda insanlar için düşündürücü ve yol gösterici bir özellik taşıdığı söylenebilir. Öte yandan yazıcı meleklerin bu görevinden haberdar edilen insan, somut bir anlatımla, her an davranışlarında dikkatli olması ve sorumluluk duygusunu asla yitirmemesi yönünde uyarılmış olmaktadır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KİTAB-I MUKADDES

Hıristiyan kutsal kitabına verilen ad.

Genel olarak her dinin kutsal kabul edilen yazı veya kitapları olmakla birlikte, Kutsal Kitap anlamındaki Kitab-ı Mukaddes özellikle hıristiyanlarca kutsal kabul

edilen yazılar koleksiyonuna verilen addır.

Batı dillerinde Kitab-ı Mukaddes karşılığı olarak “Bible” kelimesi kullanılmaktadır ki aslı grekçede “kitaplar” anlamına gelen “Biblia” kelimesidir. İlk dönem kilisesi çoğul olan bu kelimeyi tekil ve dişil olarak almış ve Kutsal Kitap anlamında kullanmıştır. Grekçe Biblia kelimesini, kutsal kitapları ifade için ilk kullananın, 398-404 yılları arasında İstanbul Patrikliği yapan Jean Chrysostome olduğu kabul edilmektedir. Kilise, kutsal yazılar koleksiyonu bir bütün oluşturduğu, diğer bütün eserlerden daha üstün kabul edildiği ve kişinin uyması gereken en önemli kuralları içerdiği için, kutsal kabul ettiği yazıların tamamına, en üstün ve kutsal kitap anlamında “Biblia” kelimesini kullanmıştır. Kitab-ı Mukaddes karşılığı olan “Bible” kelimesi tek başına kullanıldığında, hıristiyanlarca kutsal kabul edilen Eski ve Yeni Ahid’in tamamını ifade etmektedir ki bunlar da 66 yazıdan oluşan bir koleksiyondur. Yahudi Kitab-ı Mukaddes’i sadece Eski Ahid’den, Hıristiyan Kitab-ı Mukaddes’i ise hem Eski hem de Yeni Ahid’den oluşmaktadır (Bu kitaplar hakkında bilgi için bk. ESKİ AHİT, YENİ AHİT).

¥ Ömer Faruk Harman

Kitabî (bk. EHL-İ KİTAP)
Kitabiyat (bk. EHL-İ KİTAP)

KİTAP

Sözlükte yazmak ve yazılı belge anlamına gelen kitap, Yüce Allah’ın kullarına yol göstermek ve onları aydınlatmak üzere peygamberine vahyettiği sözlerine verilen addır. Çoğulu kütüb’tür. Hıristiyan ve yahudilere ilâhî kitap olarak İncil ve Tevrat verildiğinden onlara Ehl-i kitap denilmiştir. İlâhî kitaplara “Kütüb-i münzele” ve “Semavî kitaplar” da denilir.

Kur’ân-ı Kerîm’de kitap kelimesi başta Kur’ân olmak üzere ilâhî kitaplar için kullanıldığı gibi, ahirette hesap anında insanlara dağıtılacak olan amel defteri anlamında da kullanılmıştır (el-İsrâ 17/13).

Kitaplara iman, Allah tarafından bazı peygamberlere birtakım kitaplar indirildiğine ve bu kitapların içeriğinin tümüyle doğru ve gerçek olduğuna inanmak demektir. Allah Teâlâ Hz. Peygamber’e, Allah’ın indirdiği bütün kitaplara inandım demesini ve bunu açıkca ilan etmesini emretmiş (eş-Şûrâ 42/15), müminlere de “Allah’a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz. Kim Allah’ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve ahiret gününü inkâr ederse şüphesiz derin bir sapıklığa düşmüştür” (en-Nisâ 4/136) buyurarak kitaplara inanmanın bir iman esası olduğunu ortaya koymuştur (ayrıca bk. el-Bakara 2/177, 285). İslâm’da iman esasları birbiriyle bağlantılı ve birbirinden ayrılmaz olduğu için Allah’a, peygamberlere ve kitaplara iman da birbirlerinden ayrılmazlar. Allah’a inanmak, O’nun birer yol gösterici olan peygamberleri gönderdiğini, peygamberlere iman da onların Allah’tan getirip tebliğ ettiklerini tasdik etmeyi gerektirir. Peygamberlerin tebliğ ettikleri şeyler de Allah’ın kitaplarıdır.

Peygamber göndermek ve kitap indirmek Allah için bir görev ve zorunluluk değildir. Fakat insanların peygamberlere ve kitaplara ihtiyacı vardır. Gerçi insan yaratılırken birtakım yeteneklerle donatılmıştır; bu yetenekler sayesinde insan kendi gayre-

tiyle kendisi, çevresi ve diğer yaratıklar hakkında bazı bilgiler edinebilir, birtakım gerçekleri kavrayabilir. Fakat bütün bunlar sınırlı ve kendi gücü oranındadır. İnsanın gücünü aşan hususlarda, yeterli olamadığı konularda ilâhî yardıma, vahye ve kutsal kitaba olan ihtiyacı ortadadır. İnsanın bu ihtiyacını en iyi bilen Yüce Allah kuluna bir lutuf ve ikram olarak peygamberleri aracılığıyla kitaplar indirmiş ve yol göstermiştir. İlâhî kitaplar, indirildiği ümmet için Allah'ın hükümlerinin açıklandığı ilk kaynaktır. Dinin inanç esasları, amelî ve ahlâkî hükümleri, farz ve haramlar kitap ile belirlenir.

İlâhî kitap, insanlar arasındaki anlaşmazlıkları gidermek, onlara bir tek yaratıcının yaratıkları olduğunu hatırlatmak, ancak O'na kullak ederek O'nun gösterdiği yolda birleşmelerini sağlamak amacını taşır: "İnsanlar bir tek ümmetti. Allah peygamberleri müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdi. İnsanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte hak kitaplar indirdi. Ancak kitap verilenler, kendilerine belgeler geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden onda ayrılığa düştüler. Allah inananları, ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izni ile eriştirdi. Allah dilediğini doğru yola eriştirir" (el-Bakara 2/213).

İlâhî kitaplar, peygamberlerden sonra dinin temel prensiplerini ve hedeflerini bid'atçı, sapık ve inkârcılara karşı korurlar. Bir kitabın ümmet içinde varlığını koruması, bir bakıma onu getiren peygamberin o ümmet içinde yaşamakta devam etmesi demektir. Peygamberler beşerdirler ve ölürler, onların mesajlarını ve dinin gerçeklerini kapsayan ilâhî kitaplar ise ölmezler. Ayrıca kitaplar peygamberlerin davet ve elçiliğinin yayılma ve etki aracıdır.

İlâhî kitap doğrudan Allah katından gelir. Bu bakımdan hem söz hem de mana açısından Allah kelâmıdır. Hedefi, insanı sapıklıktan kurtarmak, hidayete, iyiliğe, aydınlığa çıkarmaktır.

İnanılması farz olan ilâhî kitapların vahye dayanması ve Allah kelâmı olduğunun tevatüren bugüne kadar gelmesi gerekir. Bu iki özelliğe sahip olmayan kitaplar ilâhî kitap olma özelliğini kaybetmiştir. Tevrat, Zebur ve İncil ile Hz. İbrahim ve Hz. Musa (a.s.)'nın sahifeleri ilâhî vahy olan kitaplardır (ayrıca bk. SUHUF). Müslümanlar bu kitapların şu andaki şekillerine değil, Allah'tan gelen bozulmamış şekillerine inanmakla yükümlüdürler. Çünkü ilâhî kitaplara inanmadıkça kişinin imanı gerçekleşemez. İlâhî kitaplardan bir kısmı tamamen kaybolmuş, Hz. İbrahim ve Hz Musa (a.s.)'nın sahifeleri gibi bugün elimizde onlardan hiçbir şey kalmamıştır. Tevrat, Zebur ve İncil ise zamanla değişikliğe ve bozulmaya uğramıştır. Allah'ın vahyettiği şekilde, arılığını ve duruluğunu korumuş, hiçbir bozulmaya ve değişmeye uğramadan günümüze kadar gelmiş ve kıyamete kadar da bu özelliğini sürdürecek olan yegane kitap Kur'ân-ı Kerîm'dir: "Muhakkak Kur'ân'ı biz indirdik. Onun koruyucuları da şüphesiz ki biziz" (el-Hicr 15/9) âyetiyle Allah, insanlara Kur'ân'ın ilâhî koruma altında bulunduğunu ve kıyamete kadar değişikliğe uğramadan kalacağını bildirmektedir. Kur'ân-ı Kerîm kendinden önceki kitapları tasdik etmiş, fakat onların koymuş olduğu hükümleri ortadan kaldırarak yeni hükümler getirmiştir: "O Allah sana kitabı hak ve kendinden öncekileri de tasdik edici

olarak indirdi” (Âl-i İmrân 3/3). Mümin olabilmek için Kur’ân-ı Kerîm’e, Hz. Peygamber’e ve Kur’ân’da bildirilen hükümlere eksiksiz inanılması gerekir. Çünkü Kur’ân-ı Kerîm, çeşitli âyetlerde Hz. Peygamber’e ve O’na indirilen Kur’ân’a uymayı ısrarla vurgulamıştır (msl. bk. el-A'râf 7/3, 158; Âl-i İmrân 3/31, 32; el-En'âm 6/153, 155; en-Nisâ 4/47; el-Mâide 5/15). Buna göre Ehl-i kitabın mümin diye nitelenebilmesi ve kurtuluşa erişebilmesi için Hz. Peygamber’i ve Kur’ân’ın hükümlerini gönülden benimsemesi gerekmektedir.

Bir müslümana önceki mukaddes kitaplarda bulunan bir hususun haber verilmesi durumunda, eğer bu husus cennet ve cehennemin varlığı, Hz. Âdem’in topraktan yaratılışı gibi Kur’ân ve sahih hadislerde doğrulanıyorsa kabul edilir, âyet ve hadislere aykırı ise reddedilir. Âyet ve hadislerde hiç bahsedilmiyor ve İslâm’ın temel prensiplerine de zıt düşmüyorsa Hz. Peygamber’in tavsiyesi doğrultusunda hareket edilir. Hz. Peygamber bu hususta şöyle buyurmuştur: “Ehl-i kitabı tasdik de etmeyiniz, tekzip de. “Biz Allah’a, bize indirilene, İbrahim’e... indirilene inandık” deyiniz” (el-Bakara 2/136). (Buhârî, Tefsir, sûre: 2/11; İ’tisâm, 25).

İslâm dininin iki aslî kaynağından ilki olan Kur’ân-ı Kerîm, fıkıh usulünde genellikle “Kitâb” başlığı altında incelenir (bk. KUR’AN-I KERİM).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Koğuculuk (bk. GIYBET, NEMİME)

Kokain (bk. UYUŞTURCU MADDELER)

KOLAYLAŞTIRMA

Kolaylığın arapçadaki karşılığı “yüsr”, kolaylaştırmanın karşılığı da “teysir” dir.

İslâm dini gerek ibadetlerde gerekse dünyevî işlerde ve insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde, dinin ilke ve kurallarına aykırı düşmemesi şartıyla, daima kolaylaştırıcı olmayı öngörmüştür. Kur’ân-ı Kerîm’in bildirdiğine göre bizzat Allah Teâlâ kulları hakkında kolaylık murad eder, zorluk istemez (el-Bakara 2/185). Kendisine saygılı olup emrine asi olmaktan sakınan kimsenin işini kolaylaştırır (et-Talâk 65/4). Allah’ın kurduğu düzen içinde “mutlaka her güçlüğün yanında bir kolaylık vardır” (el-İnşirâh 94/56).

“İslâm kolaylık dinidir” (Buhârî, İman, 29) buyuran, kendisinin de “kolaylaştırıcı bir öğretmen” olduğunu (Müslim, Talâk, 4) belirten Hz. Peygamber her zaman dinde kolaylıktan yana olmuş; hoşgörülü ve kolaylık dinini getirdiğini (Müsned, VI, 116) ifade etmiştir. Bazı sahabîlerin gece gündüz ibadet ederek dindarlık namına kendilerini ve ailelerini sıkıntıya sokmalarını uygun bulmadığını açıklayan Hz. Peygamber, kendisinin hem ibadetlerini yerine getirdiğini hem de yeme içme, istirahat, evlenme gibi dünya işlerini yürüttüğünü, bunun kendi sünneti olduğunu belirttikten sonra “Kim benim sünnetimden uzaklaşırsa benden uzaklaşmış olur” buyurmuştur (Buhârî, Nikâh, 1).

Gerek hadislerde ve bunları açıklayan eserlerde gerekse diğer İslâmî bilgi kaynaklarında alış veriş, evlenme, borç alıp verme, yeme içme gibi konularda kolaylaştırmanın, her türlü tutum ve davranışlarda hoşgörülü olmanın önemi ve yararları üzerinde durulmuştur. Hz. Ayşe’nin bildirdiğine göre

Hz. Peygamber, farklı iki durumdan birini tercih etmesi gerektiğinde, eğer Allah tarafından konulmuş bir ölçü ve kural yoksa, bu iki durumdan en kolay olanını seçerdi. Ancak Allah'ın koyduğu kanunların yerine getirilmesi hususunda da herkesten daha titiz davranırdı (Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Fedâil, 20).

¥ Mustafa Çağrıcı

KOLONYA

Kolonya, günümüzde bilhassa güzel koku ve temizlik gibi amaçlarla yaygın bir kullanıma sahip olup alkol ihtiva eden sıvı bir maddedir. Genelde patates, kamış, mısır gibi maliyeti düşük hammaddelerden veya diğer sentetik yollarla üretilmekte olup içerisindeki alkol oranı ayarlanabilmektedir.

XVII. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kullanılmaya başlayan ve bugün yaygınlaşıp genişleyerek büyük bir sanayi oluşturan kolonya ve bu kapsama giren parfüm, deodorant, sprey vb'nin dini hükmüyle ilgili tartışmanın sebebi ise, bu maddelerin az veya çok alkol ihtiva etmekte oluşudur.

Dinimiz sarhoşluk veren nesnelerin bu maksatla (sarhoş olma) kullanılmalarını kesin olarak yasaklamıştır. "Müskirât" kelimesiyle ifade edilen "sarhoşluk veren nesne"lerin bazılarında ihtilaflar var ise de şarap ve ondan mamül olan içkilerin içilmesinin haram olduğunda ittifak vardır. Bunların dışında kalanların sarhoş olmak maksadıyle içilmesinin haram olduğu da ittifakla sabittir. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre, ne maksatla olursa olsun sarhoş edici içkilerin içilmesi yine haramdır.

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıldığı gibi içerisinde alkol bulunan kolonyanın sarhoş olmak maksadıyla içki olarak kullanılmasının haram olduğu ve İslâm dininin sarhoş edici içkilerle ilgili genel yasağının içerisine girdiği açıktır.

Kolonyanın içilmesi dışında değişik amaçlarla kullanılması hususunda farklı görüşler vardır. Bu farklı görüşlerin dayandığı yer ise, sarhoş edici özellik taşıyan içkilerin bizzat kendilerinin necis olup olmamalarıdır. Yani, müskirat bizzat necis midir? Yoksa sadece sarhoş ettiği için mi necis sayılır? Bu husustaki görüşler şöylece özetlenebilir:

1– Şarap: Pişmemiş, yaş üzüm suyundan yapılan şarap ilk dönem fakihlerinden İmâm Mâlik'in hocası Rebia, Zahirîler'in imamı Dâvud ve son devir İslâm bilginlerinden San'ânî, Şevkânî, Sıddık Hasen Han gibi fıkıh bilginlerine göre necis değildir; içmek haramdır, fakat elbiseye ve namaz yerine dökülmüş olsa bile namazın sıhhatine engel değildir.

Bu fakihlerin dışında kalan büyük çoğunluğa göre ise şarap necistir; namazın sıhhatine engeldir.

2– Kuru ve yaş hurma ile kuru üzüm şarabı: Bunların da azının ve çoğunun içilmesi haramdır. Bunda ittifak vardır; ancak necis olup olmamaları ihtilaflıdır. Ebû Hanîfe'den iki görüş rivâyet edilmiştir; bunlardan birine göre necis, diğerine göre ise temizdir.

3– Sarhoş eden diğer nesneler: Üzüm ve hurma dışında kalan şeylerden yapılan ve içildiği zaman azı veya çoğu sarhoşluk veren şeylerin necis olduğuna dair delil yoktur. Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un anlayışlarına göre bunlar necis değildir; sarhoş-

luk için içilmeleri haramdır, fakat elbiseye veya namaz yerine dökülmeleri halinde namazın geçerliliğini etkilemez.

Çağımız İslâm bilginlerinden M. Hamdi Yazır bu hususu şöyle ifade eder: “Meselâ; üzerine şarap, şampanya ve arak, konyak dökülmüş olanlar her halde yıkamadıkça namaz kılamazlar. Lâkin, üzüm şarabından mamül olmayan ispirto, bira ve sâir müskirat içilemezse de elbiseye veya bedene sürülmesi de namaza mâni olur diye iddia edilemez” (Hak Dini Kur’ân Dili, I, 762763).

Yukarıda özetlenen müskiratın necis olup olmadığı tartışmasından da anlaşıldığı gibi şarap dışındaki alkollü içkiler bizzat necis olmayıp, içilmeleri haramdır. Fakat elbiseye veya namaz yerine dökülmeleri namazın sıhhatine mâni değildir. Kolonya da bu hükmün içerisine girer. İçmemek kaydıyla değişik amaçlar için kullanılmasında Hanefî mezhebine göre bir sakınca yoktur.

Fakat kolonyayı da necis çerçevesinde mütalaa eden Şâfiî mezhebine göre hem içilmesi hem de kullanılması haramdır.

Özetle ifade etmek gerekirse, günümüzde genelde temizlik, dezenfeksiyon ve güzel koku amacıyla kullanılan ve alkol ihtiva eden kolonyayı şer’i bir hüküm olan “necis” kavramının kapsamına dahil edip kullanımın haram saymak, vücuda ve elbiseye döküldüğünde namazın geçerliliğine engel olacağını söylemek, bu konudaki mevcut hüküm ve yasakların genel hareket noktası ve amacı göz önünde tutulursa, isabetli gözükmemektedir. Kolonyayı yukarıda sözedilen amaçlarla kullanmanın, alkollü içkilerin tüketimini teşvik ettiği, kolaylaştırdığı veya buna vesile olduğu da söylenemez. Dinde asıl yasaklanan, şarabın, alkolün, uyuşturucu maddelerin sarhoşluk ve keyf amacıyla kullanılması olup bu yasağı ihlale vasıta ve yardımcı olabilecek yol ve durumlar da, arada sebep sonuç münasebeti kurulabildiği sürece mezkur yasağın ikinci derecede kapsamı içinde düşünülmelidir.

¥ Menderes Gürkan

Komisyonculuk (bk. KAZANÇ YOLLARI)

KOMŞU

Aynı mahalle, köy veya çevrede yaşayan insanların birbirlerine göre aldıkları ad.

Türkçede yaygın şekliyle fizikî olarak birbirine yakın veya bitişik yerlerde yaşayanlara komşu denir. Yakınlık veya bitişik olma ev bakımından olduğu kadar işyeri, arazi, köy veya şehir itibariyle de olabilir. Dilimizdeki işyeri komşusu, arazi komşusu, komşu köy, komşu kazavilayet tabirleri bunu ifade eder. Araplar komşuya “câr” derler ki, “câr” evi diğerinin evine bitişik (mücavir) olan, birbirini himaye eden, koruyan, birinin yardımına ve imdadına koşan anlamlarına gelir.

Değişik ölçülere göre komşu sınıflamaları yapılır. Bunlardan evleri yahut evlerine giriş kapıları birbirine bitişik olanlara “kapı komşusu” adı verilir. Kur’ân yakınlık esasına göre “yakın komşu”, “uzak komşu”dan söz eder (en-Nisâ 4/36). Akraba veya evleri birbirine yakın olanlara “yakın komşu”, evleri birbirine pek yakın veya akrabadan olmayan, yahut Gayr-i müslim (yahudi, hıristiyan) olanlara da “uzak komşu” denir.

Burada zikredilen yakınlıkuzaklık meselesinde tam bir açıklık yoktur: Kapı komşusu dışında olanlar veya akraba haricindekiler yakın komşu mu, uzak komşu mu kabul edilecektir? Ne kadar yakınlık, ne kadar uzaklık bu hususta ölçü olarak alınacaktır? Rivâyete göre Hz. Ayşe bunun her taraftan kırk evlik bir mesafe olduğunu ve bunlar arasında komşuluk hukukunun olacağını söylemiş, Hz. Ali de, bir kimsenin sesinin duyulabileceği yere kadar olan mesafe içinde kalanların komşu sayıldığını ifade etmiştir.

Hz. Peygamber'in yaptığı bir sınıflamaya göre hakları yönünden komşular üç guruba ayrılır:

1– Üç hakka sahip komşular. Bunlar hem akraba, hem müslüman olanlardır. Bunların komşu, akraba ve müslüman olmaktan doğan üç çeşit hakları vardır.

2– İki hakka sahip komşular. Akraba dışındaki müslüman komşular. Bunların komşu ve müslüman olmaktan ileri gelen iki çeşit komşuluk hakları vardır.

3– Bir hakka sahip komşular. Akraba ve müslüman olmayanlardır. Bunlar, akraba olmayan Ehl-i kitap (yahudi, hıristiyan) veya müşrik komşulardır. Bunların sadece komşu olmalarından kaynaklanan bir tür hakları bulunur (Zübdetü'l-İhyâ, s. 263).

Kısaca belirtmek gerekirse, komşu tabirine, müslüman, yahudi, hıristiyan, kâfir, âbidfasık, dostdüşman, mukimmisafir, zararlızararsız, yakınuzak istisnasız bütün komşular dahildir.

Kelimenin arapça karşılığından da açıkça anlaşılacağı gibi, "birbirine yakın, bitişik (mücavir) olma"nın getirdiği birtakım sosyal vecibeler ve ilişkiler düzeni vardır. Bunlara genel ifadesiyle "komşuluk" denir. Komşuluk ilişki ve vecibeleri, küçük yerleşim bölgelerinde (köy, kasaba vb.) sosyal dayanışma ve bütünleşme açısından çok önemlidir ve titizlikle korunmaya çalışılır. Eskilerin "ev alma, komşu al" sözü de bu hassasiyetin bir ifadesi sayılır. Gerçekten kapalı cemaat arzeden ve modern şehirleşmenin az olduğu yörelerde komşular birbirlerini ziyarete giderler, yardımlaşırlar, korurlar. Halk arasında komşu olmadıkları halde bir eve sık sık ziyaret yapan kimseye "komşu kapısına çevirdi" denmesi sözü edilen ilişkiler ağının yoğunluğunu gösterdiği gibi, "komşuda pişer, bize de düşer", "komşu ekmeği komşuya borçtur", "komşu komşunun külüne muhtaçtır" tarzındaki atasözleri de aynı ilişkiler yapısının mahiyetini tüm açıklığıyla ortaya koyar.

Hızlı kentleşmenin olduğu yerlerde ve değişen zaman içinde komşuluk ilişkilerinin giderek azalması, bozulması, hatta kaybolması, sosyal çözülmeyi beraberinde getireceği, içtimaî dayanışmayı zayıflatacağı için sosyal bilimciler tarafından bir tehlike işareti kabul edilir. Buralarda aynı apartmanda yaşadıkları, dolayısıyla kapı komşusu oldukları halde hiç komşuluk ilişkisi kurmayan, hatta birbirlerini tanımayan, komşularında olup bitenden habersiz bulunan pek çok insanın varlığı sosyologları haklı çıkarır niteliktedir. Modern sosyolojinin, sıhhatli, sağlam bir yapıda olabileceğini tahmin ettiği geleceğin toplumlarının, komşuluk ilişkilerinin yüksek seviyede olduğu cemaatçıcemiyetler olmasını teklif etmesi de bu yüzdendir.

Kur'ân-ı Kerîm'de, sosyal uzlaşma ve kaynaşma anlamına gelen "ülfet"in, Allah'ın insanlara bir lûtfu olarak gösterilmesi

(bk. Âl-i İmrân 3/103; el-Enfâl 8/63); ayrıca Hz. Peygamber'in "Müslüman uzlaşıp kaynaşan ve kendisiyle de uzlaşılabilen kimsedir. Kendisi insanlarla ülfet kurmayan, insanların da kendisiyle ülfet kuramadığı kişide hayır yoktur" anlamındaki hadisi (II, 400) İslâm dininin ilke olarak sosyal dayanışma ve uzlaşmayı vazgeçilmez bir hayat gerçeği kabul ettiğini göstermektedir. Sosyal dayanışma ve bütünleşme açısından aileden sonra insana en yakın sosyal çevreyi komşular teşkil ettiği içindir ki, İslâmiyet komşuluk ilişkileri ve hakları konusunda oldukça titiz davranmış ve hassasiyet göstermiştir. Nitekim Kur'ân aile fertlerinden sonra yakın ve uzak komşuya ihsanı ve iyiliği tavsiye eder (en-Nisâ 4/36). Cebrâil de bu konuda Rasûlullah'a o kadar telkinde bulunmuştur ki, bu durum karşısında Peygamberimiz "Cebrail nerdeyse komşuyu komşuya mirasçı kılacak sandım" der (Buhârî, Edeb, 123). Komşularıyla ilişkilerinde nasıl hareket etmesi gerektiğini soran bir kimseye Hz. Muhammed (s.a.) şöyle cevap vermiştir: "Hastalanırsa, ziyaretine gidersin; vefat ederse, cenazesini kaldırırsın; senden borç isterse, borç verirsin; darda kalırsa, yardım edersin; bir nimete kavuşursa, tebrik edersin; başına bir felaket gelirse, teselli edersin; evinin damını onunkinden yüksek tutma ki, onun rüzgarını kesmeyesin; ya ne pişirdiğini bilmesin, ya da pişirdiğinden ona da ver" (Tecrid-i Sarih Tercümesi, IV, 275). "Allah'a ve ahiret gününe inanan komşusuna ikramda bulunsun" (Buhârî, Edeb, 31) diye buyuran Peygamberimiz, Ebû Zerr hazretlerine "Ya Ebâ Zerr! Çorba pişirdiğin zaman suyunu çoğalt ve komşularını da unutma!" tavsiyesini yapmış, bir vesileyle "Komşusu aç iken tok yatan adam tam mümin sayılmaz" diyerek (Tecrid-i Sarih tercümesi, VII, 406) müslümanlara komşularına dikkat etmelerini özellikle hatırlatmıştır. Benzer bir hadisin anlamı da şöyledir: "Sana komşu olanlara komşuluğunu güzellikle devam ettir ki tam müslüman olasın" (İbn Mâce, Zühd, 24). Ayrıca Rasûlullah, bir defasında: "Vallahi mümin değildir, vallahi mümin değildir, vallahi mümin değildir" diyerek ashabının dikkatini çok önemli bir noktaya çekerek, "Kim Ya Rasûlallah?" sorusu karşısında: "Komşusu elinden, dilinden emin olmayan kişi" cevabını vermiştir (Buhârî, Edeb, 29).

Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde komşuluk konusuna büyük önem vermeleri dolayısıyla İslâm ahlâkı kaynaklarında bu konu ağırlıkla ele alınmış, komşuluk hakları ve bunlara riâyet etmenin gerekliliği üzerinde önemle durulmuş; bütün bu dinî ve kültürel zaruretler sonucu tarih boyunca İslâm toplumlarında, başkalarında benzeri görülmemiş bir yücelikte hak, adalet, sevgi ve saygı gibi yüksek ahlâkî değerlere dayalı bir komşuluk düzeni kurulmuş, yüzyıllar boyunca toplumsal birlik, uzlaşma ve dayanışmanın en güçlü güvencelerinden biri olarak yaşatılmıştır. İslâm ahlâkı kaynaklarında önemle üzerinde durulan başlıca komşuluk hakları şunlardır: Komşulara, iyilik ve ikramda bulunmak, işlerinde yardımcı olmak, onlardan gelebilecek bazı sıkıntılara katlanmak, onlara zarar vermekten titizlikle kaçınmak, davetlerine icabet etmek, hastalarını ziyaret etmek, cenazelerine katılmak, taziyede bulunmak, gerektiğinde iyi ve yararlı öğütlerde bulunmak, din ve dünya işlerinde aydınlatmak, yol göstermek, aynı şekilde onlardan gelen öğüt ve uyarılara değer

vermek, uygun düşen konularda görüşlerini sormak, zarara uğramalarını önlemek, acılarını gidermelerine yardımcı olmak.

İslâm dininin komşuluk konusundaki bu yaklaşımı hukuk alanına da yansımış, komşuluk ilişkisine dayalı bazı irtifak haklarının kurumlaşmasının yanısıra, –Hanefî mezhebinde– bitişik komşu için şuf'a hakkı da tanınmıştır.

¥ İzzet Er

KONUŞMA ÂDÂBI

İslâm düşünürleri, geleneksel görüşü sürdürerek insanı kısaca “hayvânı nâtık” şeklinde tanımlamıştır. Bu tanım hem “düşünen canlı”, hem de “konuşan canlı” anlamına gelir. Kuşkusuz insan, sadece konuşma özelliğiyle değil, başka bakımlardan da hayvanlardan farklıdır. Ancak yine de konuşmak insanın en temel yeteneklerinden biridir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, konuşma organları olan “dil ve iki dudak” Allah'ın insanlara verdiği başlıca nimetler arasında gösterilmiştir (el-Beled 90/9). Bununla birlikte İslâm ahlâkı kaynaklarında “Âdâbü'llisân” (konuşma âdâbı), “Âfâtü'llisân” (dilin zararları) gibi başlıklar altında, dilin yaratılış hikmetine uygun olarak, Allah'a hizmet ve insanlara iyilik yolunda kullanılmasının gerekliliği üzerinde önemle durulmuştur. Hz. Peygamber bu hususu, veciz bir şekilde şöyle ifade etmiştir: “Ya hayırlı konuş veya sus!” (Buhârî, Edeb, 31, 85; Rikâk, 23).

Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli vesilelerle “iyi söz”ün önemine işaret edilmiştir. Bu âyetlerden birinde “İyi bir söz, arkasından eziyet gelen bir sadakadan daha hayırlıdır” (el-Bakara 2/263) buyurulmuştur. Bu âyetteki “iyi söz” (kavlün ma'rûfün), öncelikle tatlı dilli olma anlamına gelir. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de “yumuşak söz” (kavlen leyyinen), “güzel söz” (kavlen kerîmen), “gönül alıcı söz” (kavlen meysûren) gibi ifadelerle genel olarak konuşmalarda kibar, terbiyeli, sevgiye dayalı ve candan bir uslûp izlemenin önemi vurgulanmış (bk. en-Nisâ 4/5, 8; el-İsrâ 17/23, 28); buna karşılık incitici konuşma (el-Ahzâb 33/19), masum insanlara kötü sözlerle dalaşıp sataşma (el-Furkân 25/63; el-Mümtehine 60/2) müşriklerin kaba ve hoyrat davranışları arasında gösterilmiştir.

Osmanlı ahlâk bilginlerinden Kınalızâde Ali Efendi “Ahlâk-ı Alâî” adlı eserinde “Konuşma âdâbı” başlığı altında şu öğütlere yer verir: Çok konuşmaktan kaçınmak gerekir. Çünkü çok konuşma hem zihni yorar ve dile zararlı olur, hem de insanı gözden düşürür. Sözün en hayırlısı, kısa ve anlamlı olanıdır. Topluluk içinde, bazı kişilerden gizli olarak bir başkasıyla ikili konuşmak edebe aykırıdır; çünkü diğerleri bu iki kişinin kendi aleyhlerinde konuştuğunu düşünebilirler. Ayrıca konuşurken ses tonunu ölçülü ayarlamak gerekir. Çünkü çok alçak sesle konuşmak, muhatabı soru sormak zahmetine sokar, yüksek sesle konuşmak da edepsizlik olarak değerlendirilir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de “Yürüyüşünde tabiî ol, sesini alçalt” buyurulmuştur (Lokman 31/19). Özellikle büyükler ve bilginler huzurunda yüksek sesle konuşmak daha da çirkindir. Kur'ân-ı Kerîm'de “Ey inananlar, seslerinizi Peygamber'in sesinden daha fazla yükseltmeyin” (el-Hucurât 49/2) buyurulmuştur. Çirkin, küfür ve kaba sayılan sözlerden, kırıcı mizahtan, soğuk şakadan kaçınmak gerekir. Çünkü bunlar insanlar arasında kin ve düşmanlık doğurur. Kişi,

duruma ve bulunulan yere göre konuşmalı; konuşurken aşırı el, kol, baş, göz ve kaş hareketleri yapmaktan kaçınmalıdır (bk. Ahlâk-ı Alâî, II, Devlet ve Aile Ahlâkı, s. 7580).

Gazzâlî, konuşma ve dilin öneminden söz ederken “Allah’ın en değerli nimetlerinden ve insana şaşkınlık veren ince sanat eserlerinden biri olan dilin cirmi (hacmi) küçük ise de itaati veya cürmü (günahı) çok büyük olabilir. Küfür veya imanın dil ile ifade edilmesi dahi bu organın önemini göstermeye yeter” demektedir (İhyâ, III, 9293). İslâm ahlâkçılarının, konuşma âdabıyla ilgili olarak, çoğunlukla “Dilin âfetleri” başlığı altında sıraladıkları başlıca sözlü kötülükler şunlardır: Körü körüne tartışma (cedel) ve yersiz itiraz, yersiz soru sorma, gereğinden fazla konuşma, düşmanca sözler söyleme, sövüp sayma, lanet etme, kırıcı ve üzücü şaka, alay, yalan, yalan şahitliği, yalan yemin, yalan vaad, gıybet, söz getirip götürme (nemîme), abartılı veya asılsız övgü, dalkavukluk.

¥ Mustafa Çağrıcı

KORKAKLIK

İslâmî kaynaklarda genellikle “cübn” ve “cebânet” kelimeleriyle ifade edilen korkaklık, ahlâk kitaplarında öfke (gazab) duygusunun kıtlığından kaynaklanan bir kötü huy (rezilet) olarak değerlendirilir. Buna göre, öfke duygusunun aşırılığına saldırganlık, kıtlığına korkaklık, dengeli olmasına da yiğitlik (şecaat, cesaret) denir.

Büyük bir cesaret sahibi, eşsiz bir kahraman olan Hz. Peygamber, korkaklık duygusunun fenalığından dolayı “Allah’ım, korkaklıktan sana sığınırım” diye dua etmiştir (Buhârî, Daavât, 3640; Müslim, Zikir, 1415). İslâm ahlakçıları da kişinin, mal, can, ırz ve namus, vatan, millet, din gibi dokunulmaz değerlerine yönelik saldırılar karşısındaki acizlik ve hareketsizliği olarak değerlendirdikleri korkaklığı önemli bir ahlâkî kusur olarak görmüşlerdir. Nitekim Gazzâlî, gerekli hallerde makul bir öfke duygusunun gerekliliği üzerinde durarak bundan yoksun kalmayı “hamiyetsizlik” sayıldığını ve böyle birinin “eksik” bir kişi olduğunu belirtir (İhyâ, III, 167) (ayrıca bk. ŞECÂAT).

¥ Mustafa Çağrıcı

KORKU NAMAZI

Cenabı Hakk, kulları için zorluk değil kolaylık dilediğini bildirmiş ve onlara takatlarının üstünde bir mükellefiyet yüklememiştir. Meselâ, mükellefin hasta olması haliyle sıhhatlı olması halini aynı tutmamış ve hasta olanlar için birtakım kolaylıklar tanımıştır (bk. HASTA NAMAZI).

İşte “salâtü’l-havf” (korku namazı) tabir edilen namaz kılma şeklinin teşrî kılınması da bu ilkenin bir uygulaması niteliğindedir. Bir taraftan namazın vakte bağlı ve imkânsızlık sınırına gelinmedikçe ileriye bırakılmaması gereken bir ibadet olduğunu, bir taraftan da can güvenliğinin ve vatan savunmasının ibadet hürriyetinin önşartı olduğunu vurgulama gibi hikmetler içeren bu hüküm, Kitab, Sünnet ve İcma ile sabittir. İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Müzeni’nin dışındaki müçtehitlere göre, korku namazının hükmü kıyamete kadar geçerlidir. Bu iki müçtehite göre ise, korku namazı sadece Peygamberimiz devrine ait idi; dolayısıyla onlara göre, Peygamberimizin vefatından sonra bu namazın hükmü kalmamıştır.

Kaynaklarda “Eğer (güvenlik içinde olmadığınızdan) endişe ederseniz (namazlarınızı) yürüyerek yahut binek üzerinde (kılın). Güvene kavuştuğunuz zaman, size bilmediklerinizi öğrettiği şekliyle Allah’ı anın (namazınızı kılın)” (el-Bakara 2/239) meâlindeki âyetin korku namazı ile ilgili olduğu belirtilir. Bundan ayrı olarak, Nisâ sûresinin 101103. âyetleri korku namazının gerek meşruiyeti (dinî bir hüküm oluşu) gerekse kılınış şekli bakımından açık ifadeler taşımaktadır. Âyetlerin meâli şöyledir:

“Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman, kafirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur. Şüphesiz kafirler sizin apaçık düşmanınızdır. Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan diğer gurup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da ihtiyat tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki, siz silahlarınızdan ve eşyalarınızdan gafil olasınız da üstünüze birden baskın yapsalar, eğer size yağmur dolayısıyla eziyet olursa yahut hasta halde bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır. Namazı bitirince de, ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah’ı anın. Huzura kavuşunca da artık namazınızı dosdoğru kılın. Çünkü namaz mü’minler üzerine vakitli olarak farz kılınmıştır.”

Korku namazının ne zaman ve nasıl kılınacağı âyeti kerîmelerde böyle toplu biçimde belirtilmiş, ayrıntılara ait açıklamalar Sünnet’e bırakılmıştır. Korku namazının mahiyeti ve kılınış şekliyle ilgili ayrıntılı hükümleri Hz. Peygamber bu namazı bir çok kere kılmak suretiyle göstermiştir. Bazı kaynaklarda Peygamberimiz’in yirmidört kere korku namazı kıldığı belirtilmektedir. Sahih hadis kitaplarında korku namazının hangi şartlarda nasıl kılınacağı konusunda Peygamberimizin fiili sünnetini anlatan ve birbirlerinden farklılık arzeden çok sayıda hadis rivâyeti bulunmaktadır.

Bu konudaki en meşhur rivâyetlerden birisinde İbn Ömer şöyle demektedir: “Rasûlullah (s.a.) ile birlikte Necid tarafına müteveccihen gazaya gitmiştim. Düşmanın hizasına geldik. Onlara karşı saf saf olduk. (Namaz vakti girdiğinde) Allah’ın Rasûlü (s.a.) bize namaz kıldırmak üzere namaza durdu ve onunla beraber bir kısım ashap da namaza durdular. Ashaptan diğer kısım ise yönlerini düşmana çevirdiler. Allah’ın Rasûlü (s.a.) kendisiyle namaza duranlarla birlikte rükûa vardı ve iki secde yaptı. Sonra, (Peygamberimiz’le bir rekât kılanlar) namaz kılmayan (ve düşmana karşı nöbet bekleyen) kısmın yerine gidip, onlar da gelerek Peygamberimizle birlikte namaza durdular. Peygamberimiz onlarla birlikte rükûya gitti ve secde yaptı. Sonra selam verdi. Sonra o iki gurubun her biri (nöbetleşe) namaza durup, kendi başlarına bir rükû ve iki secde yaptılar. (Yani, buna göre birer rekât daha kılıp namazlarını ikişer rekât olarak ve de cemaat sevabını da alarak tamamladılar)” (Buhârî, Salatü’l-Havf, 1; Müslim, Salatü’l-müsâfirîn ve kasruha, 57). (Bu rivayet ihtisar edilerek anlatılmıştır.)

İbn Mes’ud’dan da, korku namazının kılınışını İbn Ömer’in bu rivâyetindeki şekilde

tarif eden bir rivâyet nakledilmiştir (Ebû Dâvud, Salâtü's-sefer, 17).

Buhârî ve Müslim'in başka bir rivâyetine göre, İbn Ömer düşmanın (korkunun) daha çok olması halinde, namazın binit üzerinde veya yaya olarak ima ile kılınmasını söylemiştir (Buhârî, Salatü'l-Havf, 2 Müslim, Salatü'l-müsâfirîn ve kasruha, 57).

Hanefîler, İbn Mes'ud ve İbn Ömer'den (r.a.) rivâyet edilen bu iki hadisi esas alarak, korku namazının şöyle kılınacağına hükmetmişlerdir. Bir gurup düşmana karşı nöbet beklerken, diğer gurup imamla bir rekât kılar, bir rekâtın tamamlanmasından sonra, guruplar yer değiştirir ve bir rekât namazı imamla kılanlar nöbete gider, kılmayıp nöbet bekleyenler de imamla bir rekât kılar. İmamın selam vererek namazını bitirmesinden sonra, birer rekâtı imamla kılan guruplar birer rekât kendi başlarına kılmak suretiyle namazlarını tamamlarlar; namazı tamamlarken birinci gurup lâhik, ikinci gurup ise mesbuk hükmünde olur (bk. LÂHİK, MESBUK).

Korku namazının kılınış şekli konusunda Hanefîler'in esas aldığı mezkur hadisler ve korku namazının buralarda anlatılan şekli, sahabe olan ravilerinin fakih oluşu, rivâyetlerin sıhhatı ve Kur'ân'da anlatılan korku namazının kılınışına zahiren daha uygun olması açısından, başka alimlerce de benimsenerek tercih edilmiştir. Hatta bu şekil, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî'ye göre de korku namazının sahih olarak kılınış şekillerinden birisidir. Mâlikî alimlerinden İbn Abdilberr de, bu hadislerin isnadının kuvvetli oluşu ve cemaatın imamdan önce selam vermesi durumunun bulunmaması sebebiyle, burada açıklanan şekli, diğer şekillere tercih etmiştir.

Bu namazın kılınış şekli ve rekâtlarının sayısı konusunda, yukarıda zikredilen hadislerin dışında, farklı bilgiler ihtiva eden hadisler de vardır ki, müçtehitlerden bazıları bunları da dikkate alarak, korku namazının farklı şekillerde kılınabileceğine hükmetmişlerdir. Ancak bilginlerin çoğunluğunca İbn Abbas'tan nakledilen "korku namazının bir rekâttan ibaret olduğu "görüşü benimsenmemiştir. Bu rivâyet bir yana, (dört mezhep imamının da içinde bulunduğu) fakihlerin büyük çoğunluğuna göre korku dolayısıyla namazın rekâtları eksilmez. Sadece seferî olmaları ve kasretmek istemeleri halinde imam, dört rekâtlı namazı iki rekat olarak kıldırabilir; mukîm iseler veya seferî olsalar bile dörde tamamlamak isterlerse, dört rekât olarak kıldırır.

Korku namazının kılınmasının da tehlikeli olduğu durumlarda namazın yürüyerek veya binit üzerinde ima ile kılınması gerekir. İma ile de kılmanın tehlike arzettiği ve savaşın fiilen devam ettiği durumlarda ise, Hanefîler ve Süfyan es-Sevrî'ye göre namaz kılma zorunluluğu olmayıp sonraya bırakılır ve emniyete kavuşulduğunda kaza edilir. Nitekim Peygamberimiz Hendek savaşı sırasında birkaç vakit namazını kazaya bırakmışlardır. Diğer üç mezhep imamına göre ise, âyeti kerîme, kıtâl halinde de namazın edâsının vacip olduğuna delalet etmektedir.

Diğer taraftan, düşmanın baskın yapması tehlikesi karşısında korku namazı kılındığı gibi, sel korkusu, vahşi hayvan korkusu gibi can veya mala yönelik tehlikeler sebebiyle de farz namazların korku namazı şeklinde cemaatle kılınabileceğine hükmedilmiştir.

¥ Beşir Gözübenli

KÖLELİK

İslâm dini köleliği, bilindiği kadarıyla Eski Mısır, Bâbil, Mezopotamya, Eski Yunanistan ve Roma medeniyetlerinden itibaren binlerce yıllık geçmişi olan eski inanç, felsefe ve uygarlıklarda kökleşmiş bir kurum olarak buldu. O dönemde köleliğin hemen kaldırılmasını pratikte imkânsız ya da faydasız kılan başlıca sebepler şunlardı: 1– Kölelik, savaş esirlerinin toplu öldürülmelerini önlemesi bakımından yararlıydı; 2– Esirlerden köle olarak yararlanma beklentisi savaşlarda gereksiz kan dökülmesini önlüyordu; 3– Savaş sonunda karşı taraf müslüman esirleri köleleştirdiğinden, İslâmiyet'in köleliği tek yanlı olarak kaldırması düşünülemezdi; 4– Bu kurumun hemen kaldırılması köleler için de çok ciddi ekonomik ve sosyal buhranlar doğuracaktı.

Bütün bunlara rağmen İslâm dini kölelerin durumlarını iyileştirme yönünde çok önemli yenilikler getirdi. Öncelikle İslâm'ın getirdiği cihanşümul eşitlik ilkesine göre, köleözgür ayırımı yapılmaksızın bütün insanlar bir erkek ile bir kadından yaratılmıştır (el-Hucurât 49/13). "İnsanların hepsi Âdem'den gelme olup Âdem'i de Allah topraktan yaratmıştır (et-Tirmizî, Menâkıb, 73; Ebû Dâvud, Edeb, 111). Kadın olsun erkek olsun mümin bir köle, yine kadın olsun erkek olsun Allah'a ortak koşan hür bir kimseden daha değerlidir (el-Bakara 2/231). "Köle-özgür farkı gözetilmeksizin "müslümanlar kardeştir" (el-Hucurât 49/10). Hadislerde bu kardeşlik ilkesine daha da açıklık getirilmiştir: "Köleleriniz sizin kardeşlerinizdir. Onlara yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin. Ağır bir iş yüklemeyin; yüklerseniz onlara siz de yardım edin" (Buhârî, İman, 22; Müslim, Eymân, 40); "Kölelerinize, kölem, câriyem demeyin; oğlum, kızım deyin" (Buhârî, Itk, 17; Müslim, Elfâz, 3). Hanefîler'e göre bir köleyi bilerek haksız yere öldüren kimse ölümle cezalandırılır. Mâlikîler'e göre de efendisi tarafından dövülerek sakatlanan köle hakim kararıyla özgür bırakılır. Nitekim bir hadiste "Kim kölesini döverse onun cezası kölesini âzat etmekle yerine getirilir" buyurulmuştur (Müsned, II, 25, 61).

Hz. Peygamber, savaş durumu dışında, hür bir insanı yakalayarak köleleştimeyi yasaklamıştır. İslâm dini, savaş veya doğum yoluyla süren köleliğin hafifletilmesini ve zamanla ortadan kaldırılmasını sağlamaya yönelik olarak da tedbirler almıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de (bk. el-Bakara 2/177; el-Beled 90/13) ve hadislerde (msl. bk. Buhârî, Itk, 1; Keffâret, 6; Müslim, Itk, 5, 6; Ebû Dâvud, Itk, 14; İbn Mâce, Itk, 4; et-Tirmizî, Nüzûr, 20; Dârimî, Nikah, 46) gönüllü olarak köle âzat etme en değerli ibadetlerden sayılmıştır. Bazı suçların ve hatalı davranışların günahlarından temizlenmek için köle âzat edilmesi şart koşulmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'e göre bir köle özgürlüğünü kazanmak amacıyla kendi bedelini ödeyerek anlaşma yapmak (mükâtebe) isterse, efendisi bu teklifi kabul etmeli ve ödeyeceği bedeli kazanması için ona süre tanımalıdır (bk. en-Nûr 24/33). Bazı İslâm hukukçularına (Zâhirîler'e) göre, bu âyetteki emir ifadesi vücub anlamında olup, müslüman bir kölenin mükâtebe sözleşmesi yapmak istemesi halinde efendisi bunu kabul etmek zorundadır. Öte yandan, köleye verilen özgürlük vaadinden dönülemez. Efendisinden çocuk doğuran câriye (ümmü'lveled) onun ölümünden

sonra kendiliğinden özgür olur. Efendi kölesini hayatta iken azat edebileceği gibi ölümünden sonraya bağlı olarak da azat edebilir. Buna İslâm hukukunda “tedbîr”, böyle köleye de “müdebber” denilir. Tedbîr yoluyla azat da normal azat gibi dönülmesi mümkün olmayan hukukî bir işlemdir. Kur’ân-ı Kerîm’de, devletin, kölelerin özgürlüğünü sağlamak üzere bütçeden bir fasıl ayırması öngörülmüştür (bk. et-Tevbe 9/60). Savaş esirlerine –kamu yararını gözönünde bulundurarak– özgürlük verme hususunda devlet başkanına takdir yetkisi tanınmıştır.

Kölenin toplum içindeki sosyal ve geleneksel statüsü haliyle, İslâm hukuk doktrinine de yansımış, bu kölenin hukukî statüsünün ayrıntılı, çoğu kez de hür insanlara göre farklı bir şekilde ele alınması sonucunu doğurmuştur. Genelde hukuk hayatıyla, hukukî hak, yetki ve sorumluluklarla ilgili olarak kendini gösteren bu farklılığın sebebi, hukukun toplumsal şart ve vakıalarla olan yakın ilgisidir. Dinî ve ahlakî mükellefiyetler açısından köle, kural olarak hür kimse gibidir. Buna karşılık köle; borçlar, eşya, ticaret, aile, ceza hukuku gibi alanlarda hür insanlara göre farklı hükümlere tabi olmakla birlikte, haklarının kısıtlandığı oranda mükellefiyetleri de azaltılarak hak ve borçları arasında makul bir denge kurulmuştur. Meselâ, köleye mülk edinme hakkı tanınmamasına uygun olarak, malî sorumluluk da yüklenmemiş, buna karşılık, efendisi ile hürriyet sözleşmesi yapan mükâteb köle veya efendisi tarafından yetkili kılınan (me’zûn) köle ise belli derecede ehliyete sahip olduğu için aynı oranda malî ve hukukî sorumluluğa tabi tutulmuştur. Kölenin bazı cezaî sorumluluklarının da hür kimseye göre daha az oluşu bu anlayışın sonucudur. Aile hukuku alanında, şahsa sıkı sıkıya bağlı haklarda köle ile hür ayırımı gözetilmezken, malî yönü de bulunan konularda köle ve cariye için hak ve yükümlülüklerde bazı kısıtlamalar ve farklılıklar sözkonusu olmuştur.

Köleliğin devam ettiği dönemlerde müslümanlar, Kur’ân ve Sünnet’teki öğretiye uygun olarak, çoğunlukla köle ve cariyelerine birer aile üyesi olarak bakmışlar, ayrıca köle satın alıp azat ederek Allah rızasını kazanmayı ahlâkî bir şuur olarak sürekli canlı tutmuşlardır. İslâm tarihinin hiçbir döneminde kölelik önemli bir kazanç ve üretim aracı olarak görülmemiştir. Buna karşılık batıda köle ticareti yapmak ve köleleri bir üretim aracı olarak kullanmak temel bir zihniyet ve uygulama olarak sürmüştür. Özellikle Amerika’nın keşfinden sonra köle ticareti ve bu ticaretin kaynağı olarak görülen Afrika kıtasındaki köle avcılığı, asırlar boyunca en vahşi ve dehşet verici yöntemlerle sürdürülmüş; gerek avlama gerekse gemilerle taşıma sırasında milyonlarca zenci telef olmuş, sağ olarak pazarlara sürülenler ise ölenlerden daha şanslı olmayıp, akla gelmedik acılar yaşamışlardır. Batıda köleliğin fiilen ortadan kalkması, bazı insanî yaklaşımlar yanında, daha çok, sanayiin gelişmesi ve insan gücünün artık hem pahalı hem de verimsiz hale gelmesiyle mümkün olmuştur.

¥ Mustafa Çağrıcı / Ali Bardakoğlu

KÖPEK

Kur’ân ve Sünnet’te yeryüzündeki bütün canlı ve cansız varlıkların insanın emir ve hizmetine verildiği, insanın bunlardan

ölçülü olarak ve belirli bir düzen içinde yararlanıp Yaratan'ına şükretmesi gerektiği sıklıkla hatırlatılır. Akıl, düşünce ve duygu yönüyle üstün meziyetlerle donatılmış olan insan, fizikî ve biyolojik yetersizliğini, çeşitli üstün kabiliyetlere sahip hayvanlarla telafi etmeye, onlardan azamî ölçüde yararlanıp daha güvenli, huzurlu ve mutlu bir hayat sürdürmeye çalışır. Köpek de gerek evcilliği ve sıcakkanlılığı, gerekse bazı özel kabiliyetleri sebebiyle insanoğlunun yeryüzünde en çok yararlandığı hayvanlar arasında yer alır. Ancak, dinî literatürde, insanla olan yakın ilişkisi sebebiyle köpeğin beslenmesi, kullanılması, artığı ve salyasının dinî hükmü, köpeğin verdiği zararlardan sorumluluk gibi konular ayrı ayrı ele alınmış, bu konuda bir kısmı Kur'ân ve Sünnet'ten çoğu da İslâm bilginlerinin yorum, kültür ve tecrübelerinden kaynaklanan birtakım hüküm ve görüşler ortaya konmuştur.

Kur'ân'da bütün iyi ve temiz şeylerin helâl kılındığı ifade edildikten sonra eğitilmiş avcı hayvanlar kullanılarak yakalanan avların da helâl olduğuna temas edilmektedir (el-Mâide 5/4). İslâm bilginleri avlanmada diğer hayvanların kullanılmasının câiz olup olmadığında farklı görüşlere sahip iseler de, köpeğin av hayvanı olarak kullanılmasının câiz olduğunda görüş birliği içindedirler. Ancak bunun için, köpeğin avlanma konusunda eğitilmiş olması, avlanması kasdıyla salıverilmesi, tutmuş olduğu avı ondan yemeksizin sahibine getirmiş ve avı boğarak değil de yaralayarak öldürmüş olması gibi şartlar aranarak İslâm fıkhının avlanma konusundaki genel ilke ve hükümlerinin bütünlüğü korunmuştur (bk. AV).

İslâm bilginleri, avlanmanın yanısıra ihtiyaç duyulan diğer alanlarda kullanılmak üzere köpek beslenmesinin câiz olduğu, ihtiyaç olmadığı halde evde köpek beslenmesinin ise doğru olmadığı görüşündedirler. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber ziraat, veya hayvancılık faaliyeti, ya da ev bekletme veya av gibi bir sebep olmaksızın köpek besleyen kimsenin sevabından hergün bir miktar eksileceğini bildirmiş (Buhârî, Hars, 3; Zebâih, 6), içinde köpek bulunan eve meleklerin girmeyeceğini ifade etmiştir (Buhârî, Bedu'l-halk, 7, 17; Müslim, Libas, 8184). Bu hadislerden hareketle, başta Şâfiîler olmak üzere bazı fakihler, ihtiyaç yokken evde köpek beslemenin haram olduğu görüşüne sahip olmuşlardır. İslâm bilginlerinin çoğunluğu köpeğin artığının necis olduğu, yaladığı kabın da yedi defa, Ebû Hanîfe ise üç defa yıkanması gerektiği görüşündedir. Bu görüşlerle bağlantılı olarak köpeğin satışının ve bu satıştan elde edilen paradan yararlanmanın câiz olup olmadığı da tartışılmıştır. Hanefîler ve bir gurup İslâm bilgini, kendisinden yararlanılması şer'an serbest olan köpeğin alımsatımını ve satışından elde edilecek paradan istifadeyi câiz görürler.

İslâm hukuk doktrininde, hayvanların kendiliğinden verdiği zararların tazmini gerektirmediği ilke olarak benimsenmişse de, saldırgan köpeklerin başkalarına zarar ve ziyan vermemesi için sahiplerinin gerekli önlemleri almasının gerektiği açıktır. Bunun için de bu hayvanların ısırması, saldıması sonucu meydana gelen zararlardan, sahipleri kusur ve ihmallerinin bulunması oranınca sorumlu tutulurlar.

İslâm dini çevreyi, tabiî güzellikleri korumayı, hayvanlar da dahil bütün canlılara karşı sevgi ve merhametle davranmayı

emretmiş, hayvanların boş yere öldürülmesini yasaklamış, ancak insan sağlığına, temizliğe ve koruyucu hekimliğe de ayrı bir önem vermiştir. Köpeğin ihtiyaç halinde beslenmesine müsade edilmesi, fakat ev içinde süs köpeği olarak beslenmesinin hoş karşılanmaması bu anlayışın sonucudur. Müslümanların kültür tarihinde, geliri aç kalan hayvanları doyurmaya tahsis edilmiş vakıf örnekleri vardır. Fakat bugün insani ilişkilerin, aile içi ve akraba arası bağların oldukça zayıflayıp ferdiyetçi, maddeci ve bencil bir yaşama tarzının hakim olduğu Batı toplumlarda ve bu yaşam tarzının etkisi veya özentisi içinde olan müslüman bazı kesimlerde, böyle bir amaçla değil, evde süs ve eğlence olarak köpek besleme âdeti hızla yaygınlaşmaktadır. Köpek sevgisi ve köpek üzerinde odaklaşan ilgi bir bakıma, insanların diğer acımasızlıklarını, bencillik ve sevgisizliklerini kamufle eden ve kişilere sınıfsal ve kültürel avantaj sağlayan sembolik bir davranış halini almıştır. Doğal çevreden ve tabiîinsanî ihtiyaçlardan uzak bir şehirleşme, bireyselleşme ve kimsesizleşme de bu tür kötü adetlerin bilinçsiz bir şekilde yayılmasını hızlandırıcı bir ortam oluşturmaktadır. İlk bakışta hayvan sevgisinin bir uzantısı gibi algılanabilecek bu âdet esasında gerek insan sağlığı gerek ev içi ve çevre temizliği gerekse maddi imkânların israf edilmesi açısından önemli sakıncalar taşıdığı gibi, insanın sevgi ve ilgisini yanlış noktalarda yoğunlaştırarak insani ilişkileri de zaafa uğratmaktadır. Köpeğin, kuduz hastalığına yakalanma ve onu bulaştırma açısından hayvanlar arasında ilk sırayı işgal ettiği, tüyü, salyası ve pisliğiyle de birçok hastalığın yayılmasında etkin rol oynadığı göz önünde bulundurulunca İslâm'ın ihtiyaç olmaksızın zevk ve süs için evde köpek beslemeyi yasaklamasının ve köpeğin salya ve artığının necis olduğunu bildirmesinin hikmeti daha iyi anlaşılmaktadır.

¥ Menderes Gürkan

Kötülük (bk. HAYIR, HAYIRŞER)
Kuba Mescidi (bk. MESCİD-İ KUBA)
Kubh (bk. HÜSÜNKUBUH)

KUCAKLAŞMA

İnsanların uygun vesilelerle sevgi ve saygı belirtisi olarak birbirlerini kucaklamaları, İslâm'daki din kardeşliği ve akraba sevgisi gibi ilkeler açısından çok olumlu bir davranış olmakla birlikte, muhtemel sapmalar, aşırılık ve yanlışlıkları önleme düşüncesinden hareketle bazı fakihler erkeklerin ve kadınların kendi aralarında kucaklaşmasını ("muânaka"yı) mekruh olarak nitelendirmişlerdir. Ebû Yusuf başta olmak üzere Hanefî fakihlerin çoğunluğu ile diğer bir kısım fakihler ise, bunda bir sakınca olmadığı görüşündedir. Bu bilginler Hz. Peygamber'in Hayber'in fethi günü Habeşistan'dan dönen amcazadesi Cafer b. Ebi Talib'i büyük bir sevinçle karşılamış ve onu kucaklamış olmasını bu görüşü destekleyen bir delil olarak gösterirler. Birbirinin mahremi olmayan (aralarında daimi evlenme engeli bulunmayan) karşı cinsler arası kucaklaşma ise, İslâm'ın mahremiyet ve örtünme gibi ilkeleriyle bağdaşmaz.

¥ Ali Bardakoğlu

KUDDÛS

Allah'ın isimlerinden.

Kuddûs, her türlü kusurdan, ayıp ve eksikliklerden arınmış, kutlu, mübarek, varlık anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette geçen (el-Haşr 59/23; el-Cum'a 62/1) ve esmâi hüsnâ hadisinde de yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Kuddûs ismi, Yüce Allah'ın selbîtenzîhî sıfatlarını gösteren isimleri içinde ele alınır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KUDRET

Sözlükte, güç, kuvvet ve takat anlamlarına gelen kudret Yüce Allah'ın kemâl ifade eden sübuti sıfatlarındandır. Allah Teâlâ sonsuz güç ve kudret sahibidir. O bu sıfatı ile evrende dilediği gibi tasarruf etme gücüne sahiptir. Kudretin zıddı olan acizlik O'nun hakkında düşünülemez. Allah mümkün olan her şeyi yaratmaya ve yok etmeye kâdirdir. O'nun kudretinin en büyük delili son derece karmaşık ve fakat eşsiz bir düzene sahip evrenin varlığıdır. Evrende her şey O'nun güç ve kudretiyle olmaktadır. Yüce Allah Kur'ân-ı Kerîm'in çeşitli âyetlerinde kendisini bu sıfatla nitelemiş, kendisinin gökleri ve yeri yarattığı gibi onların benzerini yaratmaya (el-İsrâ 17/99; Yâsîn 36/81), ölüleri diriltmeye (el-Ahkâf 46/33; el-Kıyâmet 75/40) ve her şeye kâdir (el-Bakara 2/20, 106; Âl-i İmrân 3/189; en-Nûr 24/45; el-Hadîd 57/2); güç ve kuvvet sahibi (ez-Zâriyât 51/58), her şeye muktedir (el-Kehf 18/45); kuvvetli (el-Enfâl 8/52) olduğunu bildirmiştir. Allah'ın kuvvet ve kudreti hiçbir şekilde insanların kuvvet ve kudretine benzetilemez. O'nun kudreti sınırsız olup, bu konuda da hiçbir şeye muhtaç değildir. Allah'ın güzel isimleri (esmâi hüsna) içinde yer alan kâvî, metîn, kâdir, muktedir isimlerinin doğrudan, vâcid, azîz mukît, mâliku'lmülk, melik ve vâris isimlerinin de dolaylı olarak kudret sıfatıyla anlam bağlantısı vardır (bk. Adı geçen isimler). Allah Teâlâ'nın kudret sıfatı bütün sıfatları gibi ezelî, sonsuz ve sınırsız olup mümkün varlıklarla ilgilidir.

Mâtürîdîler'le Eş'arîler kudret sıfatının, Allah'ın zatıyla var (kâim) ve ezelî olduğunda fikirbirliği içindedirler. Fakat Eş'arîler'e göre kudret mümkin varlıkları yaratmakta da etkili olan bir sıfattır. Çünkü kudretin biri ezelî, diğeri hâdis (sonradan meydana gelmiş) olmak üzere iki ilişki yönü (taalluk) vardır. Kudretin ezelî yönü ile varlıklar yaratılmaya hazır olur, hâdis yönü ile de yaratılırlar. Mâtürîdîlere göre ise kudretin sadece bir bağlantısı vardır ve o da ezelîdir. Mümkin varlıkların yaratılmasında etken değildir. Çünkü bu tekvin sıfatının kapsamına girer (bk. TEKVİN).

İnsanlar da Allah'ın kendilerine verdiği güç ve irade ile fiillerini meydana getirirler ve bunlardan dolayı da sorumlu olurlar. Fakat insanların kudretleri sınırlıdır (bk. FİİL, İRADE, İSTİTAAT).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KUDÜS

Filistin'in yahudi, hıristiyan ve müslümanlarca kutsal sayılan eski ve meşhur şehrinin adı.

Şehir olarak Kudüs'ün bilinebilen en eski adı Uruşalim'dir. Bu isme ait ilk referanslara, m.ö. XIX ve XVIII. yy'a ait Mısır dilinde yazılmış metinlerde rastlanılmaktadır. M.ö. XIV. yüzyıla ait "Amarna Mektupları"nda "Uruşalim" diye geçen şehir m.ö. I. binin başlarına ait Asur metinlerinde "Uruşilimmu" şeklinde zikredilir. İbranice

Kitabı Mukaddes'te kelime, "Yeruşalayim" olarak kaydedilmektedir. Aramicede Yerusalém, Eski Ahid'in yunanca tercümesinde Yerusalem olan kelime batı dillerine Jerusalem olarak geçmiştir.

İsim, Talmud rivâyetlerine bakılırsa Ur (şehir) ve Şalem (huzur) kelimelerinden oluşur. Eski Ahid Mezmurlarda şehir yalnızca Salem (güvenli, salim) adıyla anılır (76/2). Fakat ismin gerçek anlamı "yarah" ("kurmak") kökünden "temel" (Uru) ve Sulmanu'dan oluşur. Eyüp 38/6'da "yarah" fiili köşe taşını "yerleştirme" anlamında kullanılır. Sulmanu m.ö. II. binden beri Batı Semitikler arasında tapınılan bir Tanrıdır. Bu durumda Uru-Salem kelimesinin tam anlamı "Sulmanu'nun Temeli veya Evi"dir. Şehrin bir başka adı da (m.ö. I. binden beri) Yebus'tur (I. Tarihler 11/4; Yoşea 15/63). Bununla birlikte Yebus daha ziyade şehrin bir bölümünün adıdır. II. Tarihler 12/1'e bakılırsa şehrin, tapınağın kurulduğu kısmının adı Moriah'tır. Mezmurlar 48 ve 88'de de şehrin kuzeybatısının adı Sion olarak geçer. Yahudi tarihçi Josephus (Miladi I. yy) dikkate alınırsa Sion, Hz. Dâvud'un inşa ettiği tapınaksarayın adıdır.

Kudüs veya eski adıyla Jerusalem Filistin'in merkezi tepelerinin üzerinde bulunur. Lut gölünün kuzey kısmının sonu olarak onunla aynı enlemi paylaşan şehir, üzerine inşa edildiği tepenin kuzey kısmı hariç platonun geri kalanından tecrit edilmiş vaziyettedir. Şehrin kuzey kısmı derin bir vadiye açılır. Kudüs'ün üzerine oturduğu tepe gerçekte üç ayrı tepecikten oluşur. Doğu, güneybatı ve kuzeybatı yükseltileri. Bu tepeciklerin en büyüğü güneybatıdakidir.

Şehirde ilk yerleşimlere Prehistorik dönemlerden itibaren rastlanılmaktadır. M.ö. II. binden beri Batı Semitiklere ait tanrı Şulamu'ya tapıldığına göre şehirde herhalde fazla sayıda Semitik guruplar vardı. Tekvin 14/18'de geçen Salem kralı Melkisedek herhalde şehrin idareci sınıfına mensup yöneticilerden birinin adıydı. M.ö. 15. yüzyıldan sonra şehrin Hurrilerin eline geçtiğini görüyoruz.

Hurrilerin şehire en büyük katkısı sur sistemini güçlendirmeleri olmuştur. Bunun yanında Hurrilerin çok sayıda istihkam binası yapmış oldukları bilinmektedir.

II Samuel 5/69'a ve I. Tarihler 11/48'e bakılırsa şehir m.ö. I. binde Hz. Dâvud'la birlikte İbranilerin eline geçer. Coğrafi öneminden dolayı Hz. Dâvud tarafından başkent yapılan Jerusalem'e çok sayıda ibrani yerleşmesi vuku bulmuştur. Ayrıca Hz. Dâvud'un buraya bir tapınaksaray yaptırdığı bilinmektedir. Hz. Dâvud'dan sonra yerine geçen Hz. Süleyman döneminde en önemli faaliyet tapınağın inşasıdır. Aynı zamanda şehir ve surları da genişletilmiştir. Hz. Süleyman'dan sonra yerine geçen Rehoboam, Asa ve Yoaş dönemlerinde şehir varlığını korudu ve Yoaş'ın yerine tahta çıkan Amatsya (Amazrah) zamanında da şehrin surlarına yeni eklemeler yapıldı. II. Tarihler 26/9'dan anlaşıldığı kadarıyla Jerusalem'in m.ö. 586'da Babilonyalıların eline geçtiğini öğreniyoruz. M.ö. 536'ya kadar Babilonyalıların elinde kalan şehir bu tarihte İran kralı Kirus tarafından zaptedildi. Bu dönemde, Babilonya işgali sonunda tamamen yıkılan tapınak yeniden inşa edildi.

Şehir Ezra döneminde tam anlamıyla Yahudi dininin merkezi oldu. M.ö. 332'den itibaren Jerusalem Büyük İskender'in eline

geçti. Bu tarihten miladi dönemlere kadar Hellenistik yöneticilerin elinde kalan (Mısır Ptolemi ve Suriye Selevkidleri) şehirde bir ara Haşmoni Yahudi sülalesi egemenliği ele geçirdiyse de, bu mutlak bir bağımsızlık anlamına gelmiyordu; Haşmoniler Hellenistik krallıkların vasisiydiler. Fakat Haşmoni döneminde şehirde Yahudi merkezlerinin güçlendirildiği ve yeni surlar inşa edildiği bilinmektedir.

M.ö. 63'de Kudüs Romalıların eline geçti. M.ö. 37'den 4'e kadar Roma'nın desteklediği bir kral olarak şehri yöneten Herod Kudüs'te bir yığın yeni düzenlemeler yaptı. Şehrin kuzey kesiminde yeni binalar inşa edildi, sarayın su ihtiyacı yeni kanallarla tekrar düzenlendi. Bugün Ağlama duvarı denilen Tapınak tepesi, dev taş bloklardan oluşan bir surla çevrildi. Tapınağın yükseklidiği iki katına çıkarılarak dekorasyonu zenginleştirildi. Şehir m.s. 6'da Roma İmparatorluğunun eyaleti haline getirildi. Bu tarihten sonra çevre ülkelerde oturan çok sayıda Yahudi Kudüs'e nakledildi. M.s. 66'da şehir halkı ayaklandı ve yaklaşık üç yıl boyunca, m.s. 70'e kadar Kudüs yahudi egemeliğinde kaldı. Fakat 70 yılında Roma İmparatoru Vespasian'ın oğlu ve halefi Titus dört Lejyonla şehri işgal etti. Onuncu Lejyonun istihkam ihtiyaçları için bırakılan Herod dönemine ait üç kule hariç, Tapınak da dahil şehrin tüm binaları tahrip edildi. M.s. I. yüzyılda Aelia Capitolina adını alan şehir Roma mimarisi tarzında yeniden inşa edildiyse de Yahudi egemenliği tamamen sona erdi. Şehirde ortaya çıkan yeni güç Hıristiyanlık oldu.

Aelia'nın statüsü hıristiyan imparator Konstantin ile birlikte tamamen değişti. İznik konsilinde Aelia Piskoposu Makarios imparatora hıristiyan merkezlerinin durumunu bildiren bir rapor hazırladı ve imparatorun annesi Helena'yı Kudüs'e gelmesi için ikna etti (326). Helena'nın ziyareti sırasında Romalılara ait venüs tapınağı yıkıldı ve bunun altındaki bir dehlizde İsa'nın gerildiği varsayılan haç bulundu. Konstantin bu noktaya Kutsal Mezar kilisesini inşa etti. Zeytin Dağı'nın yamaçlarına bir başka kilise, Eleona kilisesi yapıldı. Ağustos'un dokuzunda tapınak tepesinde ağlamalarına izin verilmesi hariç yahudilerin şehre girişi yasaklandı. M.s. 363'te putperestliğe dönen İmparator Julien, şehirdeki kiliseleri yıkıp yerlerine Papaz tapınakları yaptırdıysa da onun yerine geçen İmparator Jovian döneminde şehrin hıristiyanlaştırılması işlemine devam edildi.

M.s. 527-65'de Justinien idaresindeyken Kudüs'teki Samiriler ayaklandı (529) ve sur dışındaki bazı hıristiyan binaları yıkıldı. 614'te Perslerin eline geçtiyse de 629'da Bizanslılar şehri yeniden aldı. Yaklaşık 6 yıl Bizans idaresinde bir eyalet olarak varlığını koruyan Kudüs 636 veya 637 tarihinde (bazılarına göre 638) müslümanların egemenliğine geçti.

Şehri teslim alan halife Ömer'in Kudüs'teki yetkililerle bir antlaşma imzaladığı bilinmektedir. Belazuri'ye göre bu antlaşmanın esası şehrin ödeyeceği cizye ve haraçla ilişkilidir. Yakubi ise antlaşma metnine ait kısa bir referansla yetinir. Antlaşma metninin tümünü veren yalnızca Seyf'dir. Bununla birlikte Seyf'in rivâyetlerine karşı genel bir güvensizlik vardır. Antlaşma metnini nakleden hıristiyan tarihçiler de Seyf'e dayanırlar. Seyf'e göre antlaşma onbir maddeden oluşur. Bu maddelerin

çoğu şehirdeki yahudi ve hıristiyanların statüsü ile ilgilidir. Seyf'in naklettiği ahdin üçüncü maddesi oldukça tuhaftır. Bu maddede Kudüs'te herhangi bir yahudinin oturmasına izin verilmeyeceği kaydedilmiştir ki, bu durum tarihi gerçeklerle uyuşmaz. Kahire genizasında bulunan bir dökümandan anlaşıldığı kadarıyla yahudiler Hz. Ömer'den şehirde oturmaları için 200 aileye izin verilmesini istemişlerdir; fakat Hz. Ömer ancak 70 ailenin oturmasına izin vermiş ve bu aileler Tapınak kalıntılarının güneybatı kısmına yerleştirilmiştir. XII. yüzyıl kadar geç bir kaynak olmakla birlikte Rabbi Abraham b. Hiyya da Tapınak bölgesinde yahudilere bir sinagog ve midraş yapılmasına izin verildiğini nakleder. İslâm kaynaklarının Seyf'e olan güvensizliğinin yahudi kaynaklarınca da doğrulandığı anlaşılmaktadır.

İslâm kaynaklarının antlaşma metnini verirken Kudüs için kullandıkları kelimenin İliya olması ilginçtir. İliya herhalde şehrin o dönemdeki adı olan Aelia'nın bozulmuş halidir.

Ayrıca Hz. Ömer'in, hicretten bir yıl önce vahyedilen İsra suresindeki (17/1) âyete dayanarak Kudüs'te bir cami yaptırdığı bilinmektedir. Hıristiyan tarihçi Theophanes Hz. Ömer'in cami yapımına 643'te başladığını kaydeder. Suriyeli Michael ve Eutychius da bu camiden bahsederler. Cami hakkındaki ilk harici kaynak halife Muaviye zamanında, 680'de Kudüs'ü ziyaret eden Piskopos Arculf'dan gelir. Caminin bugünkü yeri tam olarak bilinemekle birlikte Herod kalıntılarının içerisinde olduğu düşünülmektedir.

Emevi döneminin başlaması ile birlikte Emevi halifesi Abdülmelik'in "Kutsal Kaya" olarak anılan bölgede Kubbetu's-Sahra (Kaya Kubbesi) adını alan bir cami yaptırdığı bilinmektedir. Üzerindeki yazıttan anlaşıldığı kadarıyla caminin bitiriliş tarihi 691'dir. İslâm geleneğine göre caminin üzerine inşa edildiği kaya, Hz. Muhammed'in miraca çıkarken ayaklarını bastığı kayadır. Daha sonra Abdülmelik bu caminin yanına Mescid-i Aksa'yı inşa ettirmiştir. Arap ve çağdaş yazarlara göre Abdülmelik'in Kudüs'e bu kadar çok önem vermesinin arkasında hac yolunun Mekke'den Kudüs'e kaydırılma arzusu yatmaktadır; zira Mekke'deki hacda muhalifi ve rakibi olan bir başka halife, Abdullah b. Zübeyr bulunmaktadır. Abdülmelik'in Harem bölgesinde yahudileri görevlendirdiği, şehirde bir hükümet konağı yaptırdığı ve surları onarttığı bilinmektedir. Abdülmelik'ten sonra gelen oğlu Süleyman ve diğer Emevi halifeleri de Kudüs'e oldukça yoğun ilgi göstermişlerdi. Bunda Emeviler'in Kudüs'ü Akdenize açılan bir ticaret merkezi yapmak istemeleri gözardı edilmemelidir.

750 yılında işbaşına geçen Abbasilerin Kudüs'e ilgisi hiçbir zaman Emevilerin gösterdiği ilgi kadar büyük olmamıştır. Bağdat'ta oturan halifeler için Kudüs'ün çok fazla önemi kalmamıştır. İlk Abbasi halifelerinin Kudüs'ü ziyaret ettiği bilinmektedir. 758'de ve 771'de Mansur ve 780'de Mehdi şehre gelmiş ve el-Aksa camisini onarmışlardır. el-Memun ise (813-33) hiçbir zaman Kudüs'e gelmemiştir.

878'de Kudüs Mısır Tolunoğulları'nın eline geçti. Bu tarihten itibaren Haçlı dönemlerindeki kesintiler hariç, Osmanlı dönemine kadar Kudüs Kahire'ye bağlı kaldı. 905'de Tolunoğullarının çöküşünden sonra

şehre Abbasiler yeni bir idareci atadıysa da 941'de şehir İhşidilerin eline geçti. Kudüs'e bu dönem kroniklerinde çok fazla işaret edilmez, herhalde bu dönemde şehir önemini kaybetmiştir. Yalnız X. yüzyıldan itibaren Kudüs'e bir yahudi mezhebi olan Karailerin yerleştiğini görüyoruz. Uzun bir zaman Karailerin Kudüs'teki yahudi cemaatleri içerisinde egemenliği ele geçirdiği bilinmektedir. Yine şehrin İslâm kaynaklarında Kudüs adıyla anılması X. yy'da vuku bulmuştur. 1047'de şehri ziyaret eden İran'lı Seyyah Nasiri Kusra güçlü şehir surlarından, büyük binalardan, temiz pazarlardan ve geniş sokaklardan bahseder.

Haçlıların şehri alış tarihi 1099'dur. İşgal sonunda çok sayıda müslüman ve yahudi öldürülmüş, Kudüs Haçlı krallığının başkenti haline getirilmiştir. Mescid-i Aksa ve çevresi Templar Şövalyelerine, Tapınak tepesinin çevresi Almanca konuşan Krallara ve şehir surunun dış kısmı da Lazarus şövalyelerine tahsis edilmiştir.

1187'de Selahaddin Eyyubi şehri Haçlılar'dan geri almış ise de 1229-1244 arasında Kudüs yeniden Haçlılar'ın eline geçmiştir. Bu tarihten itibaren şehrin yeniden müslümanlarca fethedildiği bilinmektedir. XIII. yy'dan itibaren şehirde müslüman nüfusu yoğunlaşmış ve çok sayıda eser inşa edilmiştir. 1495'de yazılan bir yahudi mektubundan anlaşıldığı kadarıyla XV. yy'daki yahudi nüfusu 200 aileydi.

1516'da Yavuz Sultan Selim'le birlikte şehir Osmanlılar'ın eline geçti. Fakat Kudüs'te Osmanlı izi Kanuni Sultan Süleyman döneminden itibaren ortaya çıkar. Kanuni devrinde eski İslâmî eserler onarılmış, şehrin etrafı yeni bir surla çevrilmiştir. Bu "muhteşem sur"un amacı hem şehri hıristiyan düşmanlardan hem de bedevi akınlarından korumaktı. Uzunluğu iki mil civarında olan surda 34 kule ve yedi kapı mevcuttu. Surun yüksekliği 40 fit civarındaydı. Duvarın inşası 5 yıl sürdü (1536-1540). XVI. yüzyılın ortalarında Kudüs'te Haseki Sultan İmareti inşa edildi. Osmanlı döneminde fonksiyonu hızlanan kurumların başında ise Eyyubi ve Memluk döneminde kurulan vakıflar gelmektedir. Kudüs Osmanlı döneminde Şam vilayetine bağlı bir sancak beyliği oldu.

Osmanlı idaresinin tümünde şehirde Türk nüfusunun yoğunlaştığı söylenemez. Osmanlı idaresi uzun bir zaman Kudüs'ün stratejik bir öneminin olduğunu kabul etmedi. Bununla birlikte Kudüs'e karşı yakın zamanlara kadar genel bir kayıtsızlığın olduğu söylenebilir. Öyleki Napolyon'un bile doğu seferinde Kudüs'e ilgi göstermediği bilinmektedir. XIX. yy'ın ortalarına kadar görülen bu genel kayıtsızlığa rağmen Kudüs'te ciddi müesseler Osmanlı döneminde vücuda getirilmiştir. Belediyecilik hizmetlerinden eğitime kadar tüm hizmetlerin bu dönemde sisteme oturduğu anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın başına kadar şehirdeki yahudi nüfusu birkaç yüz aileyi geçmemekteydi. Fakat XIX. yüzyılın ortalarından itibaren gelişen Siyonizm faaliyetleriyle şehire yahudi göçleri artmış, özellikle Kudüs çevresinde küçük toprak alımlarıyla başlayan yerleşmeler zamanla koloniler haline dönüşmüştür.

İki dünya savaşı arasında İngilizlerin eline geçen şehrin, 1948'de İsrail devleti kurulunca ilkin yarısı sonra da 1967 savaşında tümü bu devletçe ele geçirilerek başkent yapılmıştır (ayrıca bk. MESCİD-İ AKSA).

¥ Kürşat Demirci

KUL HAKKI

İslâm ahlâkında, insanın gereğini yerine getirmekle yükümlü olduğu bütün haklar "Allah'ın hakları" (hukûkullah) ve "kulların hakları" (hukûku'l-ibâd) şeklinde başlıca iki kısma ayrılmıştır. Hukûkullah, "Allah'ın emrine saygı" (et-ta'zîm li-emrillâh), hukûku'libâd ise "Allah'ın yarattıklarına şefkat" (eş-şefkatü alâ halkıllâh) deyimleriyle de ifade edilmiştir. Allah'a iman edip nimetlerine şükretmek, buyurduğu yoldan gitmek, ibadetleri yerine getirmek, hoşnut olmadığı tutum ve davranışlardan sakınmak, Allah'ın kulları üzerindeki başlıca haklarıdır. Kul hakları ise, genelde Allah'ın yarattıklarına şefkat ve ahde vefa ilkelerine, özellikle müslümanlar bakımından kardeşlik ilkesine (el-Hucurât 49/10) dayanır. Bu ilkelerin gerektirdiği hak ve sorumluluklar, Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli vesilelerle belirtildiği gibi, hadislerde de geniş ölçüde işlenmiş, ayrıca bizzat Hz. Peygamber, oluşturduğu ilk İslâm toplumunda son derece yüksek ve örnek bir hak ve sorumluluk bilinci geliştirmiştir.

Hayatın çeşitli hal ve şartlarına ve değişik beşerî ilişkilere göre müslümanların birbirlerine karşı yerine getirmek zorunda oldukları pek çok haklar vardır. Bu hakların en başında hayat hakkı gelmektedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de hayat hakkının önemi şu şekilde ortaya konmuştur: "Her kim, bir cana karşılık veya yeryüzünde çıkarılmış bir bozgunculuk dolayısıyla olmaksızın (yani haksız yere) bir cana kıyarsa bütün insanları öldürmüş gibi olur; kim de bir canı kurtarırsa bütün insanlara hayat vermiş gibi olur" (el-Mâide 5/32). Hz. Peygamber de en temel kul haklarını sıraladığı bir hadisinde "Ey insanlar!... Sizin canlarınız, mallarınız, namus ve şerefiniz, Rabbinize kavuşuncaya (ölünceye) kadar birbirinize haramdır" (Buhârî, İman, 22) buyurmuştur. Kul haklarına tecavüz edeni "müflis" olarak niteleyen uzunca bir hadiste şu sözler yer alır: "Benim ümmetim içinde müflis o kişidir ki, ahirette Allah'ın huzuruna namaz, oruç, zekât gibi ibadetlerini yerine getirmiş olarak gelmekle beraber, bu kişi, öyle (günahlarla da) gelir ki, kimine sövüp saymış, kiminin kanını akıtmış, kiminin malını yemiş, kimine iftira etmiştir... İşte bu durumda onun ibadetlerinden elde ettiği sevaplardan alınıp bu hak sahiplerine dağıtılır. Eğer amelleri bu hakları ödemeye yetmezse, bu kişilerin günahlarından alınıp hak yiyenin günahlarına eklenir. Böylece (sevapları elinden gitmiş, günahları daha da artmış bir müflis olarak) kaldırılıp cehenneme atılır" (Müslim, Birr, 15). Bu hadisteki tasvir, İslâm'da kul haklarını çiğnemenin son derece dehşet verici sonuçlar doğuran bir günah olduğunu göstermektedir.

İslâm ahlâkçıları arasında kul hakları konusunu en mükemmel bir şekilde işleyen, İslâm ahlâk düşüncesinin önde gelen temsilcilerinden olan Gazzâlî, kul haklarını, dostluk hakları, din kardeşliği hakları, komşuluk hakları, akrabalık hakları, anababa hakları ve vesayet hakları şeklinde başlıca altı bölüme ayırmıştır. Gazzâlî, bu haklardan her birini incelerken âyet ve hadislerle İslâm büyüklerinin konuyla ilgili açıklamalarına dayanarak kişiyi müslüman kardeşleri karşısında sevgiye, özveriye; malını ve beden gücünü yakınlarının, dostlarının ve öteki müslümanların hizmetine sunmaya; Allah'ın ve insanların haklarına zarar vermedikçe kusurları hoşgörüyle karşılamaya, eliyle ve diliyle insanları incitmekten ka-

çınmaya çağırır (bk. İhyâ, II, 172, 197). İslâm ahlâkçılarına göre kul haklarının en başında sözlü veya fiilî olarak başkalarına maddi ya da manevi bakımdan zarar vermemek gelir. Bunu yine sözlü ve fiilî olarak başkalarına yararlı olma ödevi izler (ayrıca bk. DOSTLUK, HAK, KARDEŞLİK, ANABABA).

¥ Mustafa Çağrıcı

KULLANIM

Hz. Peygamber bir hadislerinde "Altın ve gümüş kaplarda içmeyiniz ve bu ikisinin sahfa'larında yemeyiniz. Çünkü, sıhâf dünyada onlar (yani müşrikler) için, ahirette ise sizin içindir", başka bir hadislerinde ise "Gümüş kapta içen, karnına cehennem ateşini akıtmaktadır" buyurmuştur.

Altın ve gümüşün kap, yazı gereci, vb. şekillerde kullanımı, mezhep imamlarınca erkeklere ve kadınlara haram görülmüştür. (Altın ve gümüş, zinet olarak kadınlara helaldir). Buna göre altın ve gümüş kaplarda yeme ve içme, onlardan abdest alma doğru görülmemiştir.

Şâfiî ve Hanbelîler, Hanefîler'den farklı olarak, bunların evde bulundurulmasının, sonuçta bunların kullanılmasına yol açacağı düşüncesiyle altın ve gümüş kapların edinilmesini (evde bulundurulmasını) de haram kabul etmişlerdir. Hatta Şâfiîler, hadisin zahirinden hareketle ticaret maksadıyla dahi olsa altın ve gümüş kapların edinilmesinin de haram olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü ipekten farklı olarak, altın ve gümüş kabın kullanımı herkes açısından yasaktır.

Ancak altın ve gümüşün gerek zaruret gerekse ihtiyaç gerekçesiyle bazı durumlarda kullanılması câiz görülmüştür;

a) Düşen bir dişin yerine, kesilen burunun yerine, altın veya gümüşten diş ve burun yapılması çoğunluk fakihler tarafından câiz görülmüştür.

b) Ebû Hanîfe, gümüş kaplamalı kaptan içmeyi ve abdest almayı, gümüş kaplamalı eğere binmeyi ve gümüş sırmalı sedire oturmayı câiz görmüştür.

Yine Ebû Hanîfe, maddesine altın veya gümüş karışmış bulunan kapların kullanımını da câiz görmektedir.

Altın ve gümüşün yaygın kullanım maddeleri haline getirilmesine fakihlerin karşı çıkmalarının temelinde israf ve lüks kullanıma engel olma düşüncesinin yattığı söylenmektedir. Bu tahlil doğru kabul edildiği takdirde, şöyle bir manzarayla karşılaşırız; günümüzde, gümüşün bu açıdan fazla bir değeri kalmamıştır. Hatta, kristal kaplar (bardak, vazo vs) gümüşten daha fazla kıymete sahiptir. Bu noktadan hareketle, gümüş kapların kullanılmasının artık câiz olduğu fakat kristal kapların kullanılmasının, israf ve lüks gerekçesiyle, câiz olmadığı şeklinde bir sonuçlamaya gitmek mümkündür. Şurası unutulmamalıdır ki, İslâm, toplumun her kademedeki fertlerine zenginlik, fakirlik gibi sosyal statüleri açısından bir tatmin ölçüsü getirmiş, mesela, kazanma hususunda çaba göstermesine rağmen fakir durumda olanlara, sabretmeleri halinde mükafat ve kurtuluş vadetmiş, diğer taraftan zengin olup toplumun gelir seviyesi düşük kesimlerine zekat ve sadaka yoluyla değer aktarımı yapan ve yardım eden kişilere de mükafat ve kurtuluş vadetmiştir. Ancak, zenginin, zenginliğini fakiri rahatsız edecek şekilde ve onu içinde bulunduğu tatmin ortamından uzaklaşmaya sevkedecek derecede kullanarak lüks ve

israfa dalmasını da hoş görmemiştir. Elbetteki daha çok kazanan daha iyi şartlarda yaşayacaktır. Ancak, toplum kesimleri arasında hiç değilse ortalama hayat standardı açısından bir denge ve uyum sağlanamamışken, mesela, bir toplumda çoluk çocuğunun bir aylık yiyeceğini teminde zorluk çeken, tahsil yapmak isteyen çocuğuna bu imkanı sağlayamayan kişiler varken, villalarda oturmak, kapı kolları vb. yerleri altından yapılmış mersedeslere binmek nasıl bir düşünceyle hoş görülebilecektir! Bu durumda, toplum içerisinde birtakım rahatsızlıkların doğması kaçınılmaz olacaktır.

İpek giyme, Serahsî, Ebû Hanîfe'ye göre, erkeklerin, savaş durumu dışında ipek giymesinin mekruh olduğunu, Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise, ipeğin savaş durumunda giyilebilmesi için, bedeni silaha karşı koruyacak sağlamlıkta olmasının şart koşulduğunu söylemiştir. Yine ipeğin atkısı veya örgüsü ipek değilse, savaş durumu dışında giyilmesinde bir beis olmadığını belirtmiştir (İktisâb, s. 114-115).

Çoğunluk alimler, "İpek, ümmetimin erkeklerine haram kadınlarına helaldir" ve "İpeği dünyada giyen ahirette ondan mahrum kalır" şeklindeki hadislerden hareketle ipek giymenin erkeklere haram olduğunu ileri sürmüşlerdir. İbnu'lArabî, ipek giymenin hükmü ile ilgili olarak on kadar görüş bulunduğunu ifade etmiştir.

Hz. Peygamber'e ipek bir gömlek (ferace) hediye edilmişti. Bununla namaz kıldı fakat namazdan sonra bunu üzerinden çekip çıkardıktan sonra "Bu, müttekilere yakışmaz" buyurdu.

Hadisteki "müttakiler" ifadesi asıl itibariyle erkekleri içerdiği halde, tağlip yoluyla kadınların da buraya dahil olduğu, dolayısıyla ipek giymenin hem kadınlara hem erkeklere haram olduğu söylenmiştir. İbn Ebî Müleyke ve Misver b. Mahreme gibi bazı alimler ile Zahirî mezhebine mensup alimler ipek giymenin hem kadınlar hem de erkekler için helal olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Hanefiler'e göre, ipekli bir elbise içinde kılınan namaz sahih olup iadesi gerekmez. Ancak ipekli bir elbise ile namaza durmak mekruh, ayrıca giyilmesi yasak olan bir şeyi giymesi sebebiyle bu kişi günahkârdır. Şâfiî, Ebû Sevr ve bir rivâyette Mâlik, bu kişi o anda ipekten başka bir elbise bulma imkanına sahip ise, hemen iade etmelidir demişlerdir.

¥ Yunus Apaydın

KUMAR

İslâm, birçok oyun ve eğlence çeşidini helal kılmış, bunun yanında kumar bulaşığı olan her türlü oyunu da haram kılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de mealen "Ey iman edenler! Şarap, kumar, dikili taşlar (putlar) ve şans okları birer şeytan işi pisliktir. Onlardan uzak durun ki, kurtuluşa eresiniz. Şeytan, şarap ve kumar (yolu) ile aranıza düşmanlık ve kin sokmak, ve sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak istiyor. Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?" (el-Mâide 5/90-91) buyurulmaktadır. Âyette geçen "meysir" sözcüğü çoğunlukla kumar olarak açıklanmış ve şarapla birlikte zikredilmesinden hareketle kumar, şarabın kardeşiarkadaşı olarak isimlendirilmiştir. İbn Ömer ve bir gurup tâbiun alimi, âyette geçen meysir lafzının içeriğini oldukça

geniş tutarak, çocukların oynadığı ceviz oyununun bile kumar olduğunu söylemişlerdir. İbnu'l-Arabî'nin "Meysir, yapılması şu anda zaten mümkün olmayan haram bir iştir ve açıklanmasında fayda da yoktur. Adının ve şeklinin hafızalardan ve satırlardan silinmesi daha uygundur" şeklindeki açıklamasından anlaşıldığına göre, İbnu'lArabî, âyette sözü edilen meysiri, ilk dönemlerde mevcut olan fakat sonra gitgide yok olan bir kumar çeşidi olarak anlamıştır.

Meysir'in niçin günah olduğu ve yasaklandığı konusunda iki görüş nakledilmektedir. İbn Abbas'tan nakledilen birinci görüşe göre, meysir Allah'ı zikretmekten ve namazdan alıkoyduğu ve insanlar arasında düşmanlık doğurduğu için günah sayılmış ve yasaklanmıştır. Süddî'den nakledilen diğer görüşe göre, zulüm ve haksızlığa sebebiyet verdiği için günah sayılmıştır. Anlaşılan o dur ki, İslâm bilginleri meysiri, hem kumarı hem de kumar sayılmayan bazı basit oyunları içine alacak derecede kapsamlı yorumlamışlardır. Kumar sayılmayan bazı oyun ve oyalanmaların kumar mesabesinde tutulması da herhalde, içki konusunda olduğu gibi, toplumda hızla yayılma ve genç kuşakları etkisi altına alma temayülü gösteren kumarın önlenebilmesi için, esasen meşru olmakla birlikte ileride kumara dönüşebilecek şekil ve usullerin de peşinen yasaklanması gayreti ile açıklanabilir.

Gerek Kur'ân ve gerekse hadislerde kumar ilke olarak yasaklanmış, nelerin kumar olduğu tek tek sayılmayarak kumar yasağı belli birkaç örnek üzerinde gösterilmiştir. Tabiatiyle, kumarın yalnızca zikredilen çeşitlerinin yasak olduğu sonucu çıkarılamaz. İslâm kumarı yasaklarken, bunların belli nevilerini değil, götürdüğü sonucu hedef almıştır. Bu itibarla, müslümanların Kur'ân ve Sünnet'te ilke olarak geçen "kumar yasağını" her devir ve dönemde kendi şart ve toplumlarına göre yeniden ele almaları ve yorumlamaları gerekir. Bunun için de hem dinî nassların, emir ve yasakların ortam ve gayesinin iyi bilinmesi, hem de içinde yaşanıları toplumda salgın bir hastalık halini alan kötü alışkanlıkların ve yol açtığı olumsuz sonuçların devamlı izlenmesi gerekir.

Kumar yasağından çıkarılması gereken mesajlardan bazıları şu şekilde ifade edilebilir:

Öncelikle, müslümanın elbette eğlenmeye ve hoşça vakit geçirmeye ihtiyacı vardır. İnsan melek değildir. Ancak, eğlenirken meşruiyet çizgisini aşmamak ve kumara bulaşmamak esastır.

Diğer taraftan, müslümanın kazancı şansa ve tesadüfe bağlı olmayıp, çabasının ve alın terinin ürünü olmalıdır. Nitekim bir âyette, "İnsanın yararına olan, yalnızca kendi öz gayretinin sonucudur" (en-Necm 53/39) buyurulmaktadır.

Daha da önemlisi, başkalarının mallarını meşru olmayan yollarla almak ve yemek haramdır. Âyette "Mallarınızı aranızda batıl (boş ve haksız) yollarla yemeyin, ancak karşılıklı rızaya, gönül hoşluğuna dayalı bir ticaret sonucunda yiyin" (en-Nisâ 4/29) buyurulmaktadır. Meşru yollarla yapılmadıktan sonra, kumarda olduğu gibi, tarafların görünen rızaları, kumarla elde edilen malı helal hale getirmez. Aslında, kaybeden taraf, verdiğine razı görünse bile, içinden razı olması pek mümkün değildir. Öte

yandan kumar, diğer birçok eğlence ve aldatmaca çeşidi gibi, iktisadî gelişimini tamamlayamamış ülkelerde, işsizliğin, fakirliğin, sınıflar arası dengesizliğin büyük çapta olduğu toplumlarda ve kesimlerde adeta bir umut sömürüsü olarak salgın bir hastalık halini almakta, her defasında hem büyük bir kesim mağdur olmakta hem de haketmeden, emek vermeden ve alınteri dökmeden zengin olan bir kaç problemli kişi daha topluma eklenmektedir. Sonuç olarak, kumarın taraflar arasında kin, nefret ve düşmanlığa yol açması kaçınılmazdır. Bunlar yanında, kumarın sebep olacağı toplumsal yaralar, doğuracağı facialar gün gibi açıktadır. Bütün bunları gören, bilen ve üzerinde fikir yorabilen kişilere, Kur'ân'ın ifadesiyle şöyle sormak gerekir: "Artık (bunlardan) vazgeçtiniz değil mi?"

¥ Yunus Apaydın

KUNUT

"Kunût" sözlükte duâ, ibadet, huşu ve kıyam gibi anlamlara gelir. Terim olarak ise kunut, vitir namazında ve bazı farz namazlarda okunan bir dua çeşidini ifade eder.

Hanefîler'e göre vitir namazı kılan kimse, üçüncü rekâtta Fâtiha ve zammı sureden sonra tekbir alır, ellerini iftitah tekbirinde olduğu gibi kulaklarına kadar kaldırır, yeniden göbeğinin altına bağlar ve sessiz olarak kunut duasını okur. Bu duayı okumak Ebû Hanîfe'ye göre vacip, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'e göre ise sünnettir. Okuma yeri, vitir namazının üçüncü rekâtında rükûdan öncedir. Bu uygulama ashabı kiramdan büyük bir topluluğa dayanır. Hz. Ali, İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Übey b. Kâ'b (r. anhüm) Allah elçisinin kunut duasını vitirde rükûdan önce okuduğunu rivâyet etmişlerdir (Ebû Dâvud, Vitr, 5; et-Tirmizî, Vitr, 10; İbn Mâce, İkame, 117).

Kunut duasının uzunluğu 25 âyetten ibaret olan el-İnşikâk sûresi kadar olmalıdır. Çünkü Hz. Peygamber'den rivâyet edilen: "Allahümme inna nesteînüke..." veya "Allahümme'hdinâ fîmen hedeyte..." sözleriyle başlayan her iki kunut duası da bu sûre kadardır.

Hanefî ve Mâlikîler'e göre tercih edilen ve Hz. Ömer ile oğlu Abdullah'dan nakledilen kunut duası şöyledir:

اَللّٰهُمَّ اِنَّا نَسْتَعِينُكَ وَنَسْتَغْفِرُكَ وَنَسْتَهْدِيكَ وَنُؤْمِنُ بِكَ وَنَتُوبُ اِلَيْكَ وَنَتَوَكَّلُ عَلَيْكَ وَنُثْنِي عَلَيْكَ الْخَيْرَ كُلَّهُ نَشْكُرُكَ وَلَا نَكْفُرُكَ وَنَخْلَعُ وَنَتْرُكُ مَنْ يَفْجُرُكَ

اَللّٰهُمَّ اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَلَكَ نُصَلِّي وَنَسْجُدُ وَاِلَيْكَ نَسْعَى وَنَحْفِدُ نَرْجُو رَحْمَتَكَ وَنَخْشَى عَذَابَكَ اِنَّ عَذَابَكَ بِالْكُفَّارِ مُلْحِقٌ

Anlamı: "Allahım! Biz şüphesiz senden yardım ve bağış ister, senden hidayet dileriz. Sana iman eder, günahlarımızdan ötürü sana tevbe eder ve sana güveniriz. Bütün hayırlar ile sana senada bulunur, nimetlerinden dolayı sana şükrederiz. Seni inkâr etmeyiz. Sana isyan edenleri reddeder, onlarla ilişkimizi keseriz.

Allahım! Biz ancak sana ibadet ederiz, senin için namaz kılarız, sana secde ederiz. Senin rızanı ve kulluğunu elde etmek için çalışır, koşarız. Senin rahmetini umar, azabından korkarız. Şüphe yok ki, senin hak olan azabın kafirlere erişecektir" (Ebû Dâvud, Vitr, 5; et-Tirmizî, Vitr, 10).

Kunut duasını bilmeyen kimse yalnız "Rabbenâ âtinâ fi'ddünyâ haseneten ve fi'lâhireti haseneten ve kınâ azâbe'nnâr (Ey Rabbim! Bize dünyada iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru)" âyetini okuyabilir. Üç kere de;

"Allahümmeğfirli (Allahım! Beni mağfiret et)" de diyebilir. Üç kere; "Ya Rabbi (Ey Rabbim)" demesi de câizdir.

Hanefîler'e göre kunut duasını imam da cemaat de vitirde gizli okur. İmama birinci rekâttan sonra yetişen kimse, imam ile birlikte kunut okur. Yetişemediği rekâtları kaza ederken artık kunutu okumaz. Vitir namazı kılan kimse ikinci rekâtta mı, yoksa üçüncü rekâtta mı olduğunda şüphe etse, bulunduğu rekâtta kunutu okur, rükû ve secdelerden sonra bir rekât daha kılar, yeniden kunutu okur. Sabah namazında kunut duasını okuyan Şâfiî ve Mâlikî imama uyan bir Hanefî susar, kunutu okumaz. Eğer okuyacak olursa gizli okur.

Mâlikîler'e göre yalnız sabah namazında gizli olarak kunut okumak menduptur. Vitir veya başka bir namazda okumak mekruhtur. Kunutun rükûdan önce okunması daha faziletlidir, ancak rükûdan sonra okunması da câizdir. Kunutun şekli Hanefîler de olduğu gibidir. İmâm, cemaat veya tek başına namaz kılan kunutu gizli okur. Kunutta elleri kaldırmada bir sakınca yoktur.

Şâfiîler'e göre kunutu sabah namazının ikinci rekâtında okumak sünnettir. Tercih edilen kunut şekli şudur:

اَللّٰهُمَّ اهْدِنِي فِيمَنْ هَدَيْتَ وعَافِنِي فِيمَنْ عَافَيْتَ و تَوَلَّنِي فِيمَنْ تولَيَّتْ و بارِكْ لِي فيما اعْطَيْتَ ★ وقِنِي شَرَّ مَا قَضَيْتَ فإنَّكَ تقْضِي ولا يَقْضَى عليكَ و إنَّهُ لاَ يَذِلُّ مَنْ وَالَيْتَ وَلاَ يَعِزُّ مَنْ عَادَيْتَ تَبَارَكْتَ رَبَّنَا وَتَعَالَيْتَ فلَكَ الْحَمْدُ عَلَى مَا قَضَيْتَ أَسْتَغْفِرُكَ أَللّٰهُمَّ وَأَتُوبُ اِلَيْكَ و صَلَّى اللّٰهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ عَلَى آلِهِ وصَحْبِهِ و سَلَّمَ

Anlamı: "Allahım! Beni sana ulaşanların yoluna ulaştır. Sıkıntı ve belalardan kurtulanlarla birlikte beni sıkıntılardan kurtar. İşini üzerine alıp koruduğun kimselerle birlikte benim işimi de üzerine al ve beni koru. Bana bereket indir. Kaderde hükmettiğin azap ve kötü yazgılardan beni koru. Sen hükmedersin, sana hükmedilmez. Senin sahip çıktığın kimse zelil olmaz. Senin yalnız bıraktığın kimse de yükselmez. Ey Rabbimiz! Senin şanın yücedir ve yüksektir" (Ebû Dâvud, Vitr, 5; et-Tirmizî, Vitr, 10; Nesâî, Kıyâmü'l-leyl, 51; İbn Mâce, İkame, 117). İmâm kunutu okurken "beni" yerine "bizi" ifadeleriyle çoğul siygası kullanır.

Şâfiîler'in kunut konusunda dayandığı delil şu rivâyettir: "Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Rasûlullah (s.a.) dünyadan ayrılıncaya kadar sabah namazında kunut okumaya devam etmiştir" (Zeylaî, Nasbu'r-Râye, II, 131 vd.). Ancak, Şâfiîler'e göre ramazanın son yarısında vitir namazında da kunut okunması sünnettir.

Hanbelîler'e göre ise vitirde rükûdan sonra kunut duasını okumak sünnettir. İmâm olan ve tek başına namaz kılan kimse kunutu sesli okur. Duada; "Allahümme innâ nesteînüke" veya "Allahümme'hdinâ fimen hedeyte..." dualarından birisini okur. Ancak ikinciyi tercih etmek daha faziletlidir.

Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre bela, sıkıntı ve felaket zamanında kunut okumak meşrudur. Ancak Hanefîler'e göre bu cehrî (sesli) okunan farz namazlarda, diğer imamlara göre ise bütün farz namazlarda okunabilir. Hanbelîler'e göre cuma bundan müstesna olup, orada hutbe duası ile yetinilir. Bu uygulamanın delili sünnettir. Hz. Peygamber, Bi'ri Maûne faciasında, Kur'ân muallimlerini katledenler için bir ay süreyle namazlarda beddua etmiştir. Sonra Cebrail (a.s.) gelerek susmasını işaret etmiş, Allah Rasûlü susmuştur. Cebrail (a.s.) ona şöyle demiştir: "Ey Muhammed! Allah seni lanet

okumak için göndermedi, seni alemlere rahmet olarak gönderdi. Bu konuda senin yapabileceğin bir şey yoktur" sonra da kendisine "Allahümme innâ nesteînüke..." diye başlayan kunut duasını öğretti (bk. Zeylaî, a.g.e., II, 135 vd.). Hanefî bilginlere göre Rasûlullah'ın bu uygulamayı bırakmış olduğuna dair rivâyetler (msl. et-Tirmizî, Salât, 177, 178; Nesâî, Tatbik 27; Buhârî, Vitr, 7) normal zamanlarda sabah namazında kunut okunması hükmünün neshedildiğini gösterir (ayrıca bk. VİTİR).

¥ Hamdi Döndüren

Kur' (bk. KURÛ')

KUR'A

Kur'a ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyet gösterilmektedir. Birincisi Ali İmran suresindeki "Bunlar sana vahyettiğimiz gaybî haberlerdendir. Onlar Meryem'e kimin kefil olacağını tesbit için kalemlerini atarlarken (kur'a çekerlerken) ve bu hususta çekişirlerken sen onların yanında değildin" (Âl-i İmrân, 3/44) mealindeki âyet, diğeri de Sâffât sûresindeki "Yunus da gönderilen peygamberlerden idi. Tamamen dolu olan bir gemiye kaçıp kur'a çekmiş ve kur'a kendi aleyhine sonuçlanmıştı" (es-Sâffât, 37/141) mealindeki âyettir.

Birinci âyette söz konusu edilen kur'a Zekeriyyâ (a.s) lehine sonuçlanmış ve Meryem'e kefil olma, koruyup gözetme işi kendisine bırakılmıştı. Diğerinde ise, yük sebebiyle batmak üzere olan gemiden kur'a ile adam atılması düşünülmüş ve ilk kur'a Yunus (a.s.)'a isabet etmişti. Görüldüğü üzere, bu iki âyette, iki peygamberin kur'aya başvurdukları anlatılmaktadır. Bir çok İslâm âlimi, sahih olarak nakledilmiş olmaları şartıyla önceki şeriatlerin bizim için de delil olabileceği görüşünden hareketle, bu iki âyetten kur'a çekmenin câiz olduğu sonucunun çıkarılabileceğini söylemişlerdir. Diğr taraftan Hz. Peygamber'in bu konudaki birçok hadisine binaen dört mezhepçe kur'a çekmenin câiz olduğuna hükmedilmiştir. Hatta Ahmed b. Hanbel'e kur'a çekmenin hükmü ve kur'a çekmenin kumar demek olduğunu ileri sürenlerin durumu sorulmuş, Ahmed b. Hanbel, "Kur'a çekmenin kumar olduğunu söyleyen, Hz. Peygamberin verdiği bazı hükümlerin kumar olduğunu iddia ediyor demektir" diyerek cevap vermiş ve Hz. Peygamberin bazı durumlarda bizzat kur'aya başvurduğuna işaret etmiştir.

İbnu'lArabî, bu âyetlerden ve konuyla ilgili bazı israilî haberlerden hareketle önceki şeriatlerde kur'a çekmenin hemen bütün konularda câiz olduğunu belirtmektedir. Ancak Hz. Muhammed'in şeriatinde buna bazı sınırlamalar getirilmiştir. Meselâ İslâmda, kefalet (koruyup gözetme) işi, kur'a ile değil, akrabalık derecesine göre belirlenmektedir. Diğer âyette ise, Yunus (a.s.)'ın bindiği geminin ağır yük sebebiyle batma tehlikesiyle karşı karşıya kalması ve gemidekilerden birinin denize atılmasının çözüm yolu olarak görülmesi durumu anlatılmaktadır. Âyette belirtildiğine göre, denize kimin atılacağının tesbiti için kur'a çekilmiş ve kur'a Yunus (a.s.) aleyhine sonuçlanmıştır. İslâm'da, aynı durumla karşılaşılması durumunda kur'a çekilmeyeceği, çünkü herkesin eşit yaşama hakkına sahip olduğu, hatta, gemide had veya tazir cezasına çarptırılmış bir suçlu bulunması halinde, bu suçlunun dahi denize atılama-

yacağı ve daha başka çözüm yolları aranacağı görüşü benimsenmiş ve bu hükmün yalnızca Yunus (a.s.)'a mahsus olduğu belirtilmiştir.

Kur'a konusunda Hz. Peygamber'den nakledilen birçok hadis ve uygulama vardır. Ebû Hureyre'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber "İnsanlar ezan(okuma)da ve ilk safta ne (kadar fazilet ve sevab) olduğunu bilselerdi ve bunu ancak kur'a ile elde edebilecek olsalardı aralarında kur'a çekerlerdi" buyurmuştur (Buhârî, Ezân, 9, 32; Müslim, Salât, 28; et-Tirmizî, Mevakît, 52). Yine Hz. Ayşe'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber bir sefere çıkacağı zaman hanımları arasında kur'a çeker ve kur'a kime çıkmışsa beraberinde onu götürürdü (Buhârî, Hibe, 15; Müslim, Fedâilu's-Sahâbe, 13). Hz. Peygamberin bu yönde birkaç uygulaması vardır (bk. Müslim, Eymân, 12; et-Tirmizî, Ahkâm, 27; Ebû Dâvud, Akdıye, 22).

Burada, kur'a çekmenin alanı ile ilgili olarak İslâm hukukçuları arasında tartışmalı olan bir konuya kısaca temas etmekte yarar vardır: Nakledildiğine göre, altı kölesinden başka malı olmayan bir kimse, hastalığı sırasında (ölüm döşeğinde) bunların hepsini azat etmiş ve bu kişinin ölümünden sonra Hz. Peygamber, bu köleleri ikişer ikişer üç gruba ayırmış ve aralarında kur'a çekerek bir guruptaki iki kişiyi hürriyetine kavuşturmuş, diğer iki guruptaki dört kişinin köleliğini devam ettirmiştir (bk. Müslim, Eymân, 14; Ebû Dâvud, Itâk, 10). Bu uygulama, vasiyetin terekenin üçte birini geçemeyeceği yönündeki prensipten kaynaklanıyor gözükmektedir). Ancak Hanefiler, murisin azadının hepsi hakkında geçerli olduğunu ve hürriyetine kavuşmuş kişilerin kur'a ile köle haline getirilemeyeceğini ileri sürmüş ve bu uygulama ile ilgili rivâyetleri sabit görmeyerek reddetmişlerdir. Diğer ekoller ise bu uygulamayı sahih kabul etmişler ve benzer meselelerde bu doğrultuda görüş serdetmişlerdir.

İslâm bilginleri, kur'a çekmenin, Hz. Peygamberin kur'a ile ilgili uygulamalarındaki konularla sınırlı olmadığını, daha uygun yöntem bulunmayan birçok meselede kur'aya başvurulabileceğini prensip olarak kabul etmişler fakat kur'a çekmenin yalnızca, (gemiden bazı kişilerin denize atılması gibi) kur'a ile sonuçlandırılması dinen sakıncalı bulunan konularda olmaksızın ve ilgili tarafların sonuca gönül rızasıyla katlanmasını temin amacıyla yapılabileceğini belirtmişlerdir.

¥ Yunus Apaydın

KUR'AN-I KERİM

A– Kur'ân'ın Tanımı ve İsimleri

"Kur'ân" kelimesi sözlükte gerek hemzeli (Kur'ân) gerekse hemzesiz (Kurân) şekliyle okumak, ezberden okumak, toplamak, yaklaştırmak, karine gibi anlamlara gelir. Tefsir usûlü (metodolojisi) eserlerinde Kur'ân şöyle tanımlanmıştır. "Kur'ân, Hz. Muhammed'e indirilmiş, tevatür yoluyla nakledilegelmiş, Mushaflarda yazılı ve okunmasıyla ibadet edilen mu'ciz (eşi benzeri ortaya konamayan) Allah kelâmıdır". Buna göre Kur'ân'dan başka kutsal kitaplar, Kur'ân'ın tercüme ve mealleri, Kur'ân'daki bir ifadeyi metin olarak değil de anlam olarak veren Arapça sözler, Kur'ân tanımının dışında kalmaktadır. Kur'ân'ın yazıya geçirilmiş ve kitap haline gelmiş şekline Mushaf da denir.

Kur'ân'ın, "Kur'ân" lâfzı dışında daha pek

çok isim ve sıfatları vardır. Bazı eserlerde 90’dan fazla olduğu belirtilen bu isim ve sıfatların (Kur’ân’da zikredilen) başlıcaları şunlardır: 1– el-Kitâb (Kitap) (el-Bakara 2/2), 2– el-Furkân (hak ile bâtılı ayıran) (el-Furkân 25/1), 3– ez-Zikr (öğüt, hatırlatma, sakındırma) (el-Hicr 15/9), 4– en-Nûr (kalpleri ve düşünceleri aydınlatan ışık) (en-Nisâ 4/174), 5– er-Rûh (öz) (eş-Şûrâ 42/52), 6– el-Hüdâ (doğru yolu gösteren) (el-Bakara 2/185), 7– eş-Şifâ (maddî ve mânevî hastalıkları iyileştiren (el-İsrâ 17/82), 8– el-Mecîd (yüce ve şerefli) (el-Bürûc 85/21), 9– el-Mesânî (ikişerli; öğütleri, gerçekleri tekrarlanan) (ez-Zümer 39/23), 10– Ümmü’l-Kitâb (Kitabın anası, temeli) (Âl-i İmrân 3/7), 11– el-Büşrâ (müjde) (en-Neml 27/2), 12– el-Mev’ıza (öğüt) (Yûnus 10/57), 13– et-Tezkira (ikaz, uyarı) (el-Müddessir 74/54), 14– el-Urvetü’lVüskâ (sağlam kulp) (Lokman 31/22), 15– Kelâmullah (Allah sözü) (et-Tevbe 9/6), 16– Hablüllâh (Allah’ın ipi) (Âl-i İmrân 3/103), 17– el-Hakk (gerçek) (Âl-i İmrân 3/62), 18– es-Sıdk (doğru) (ez-Zümer 39/32), 19– el-Mübârek (kutlu, feyz kaynağı) (el-En'âm 6/92), 20– el-Adl (adalet) (el-En'âm 6/115), 21– el-Fasl (hak ile bâtılı ayırdedici) (et-Târık 86/13), 22– el-Kavl (söz) (el-Kasas 28/51), 23– et-Tenzîl (parça parça indirilen) (eş-Şu’arâ 26/192), 24– el-İlm, (bilgi) (er-Ra'd 13/37), 25– el-Hakîm (hikmetli) (Yûnus 10/1), 26– el-Kerîm (değerli) (el-Vâkı'a 56/77), 27– el-Kayyim (dosdoğru) (el-Kehf 18/2), 28– en-Nebeü’l-Azîm (büyük haber) (en-Nebe’ 78/2), 29– Sırât-ı Müstakîm (dosdoğru yol) (el-En'âm 6/153), 30– el-Beyân (açıklama) (Âl-i İmrân 3/138), 31– el-Mübîn (apaçık) (el-Mâide 5/15), 32– el-Müheymin (kollayıp koruyucu) (el-Mâide 5/48), 33– el-Emr (buyruk) (et-Talâk 64/5), 34– el-Besâir (açık belgeler, kanıtlar) (el-Câsiye 45/20), 35– el-Kasas (kıssalar) (Yûsuf 12/3), 36– Ahsenü’l-Hadîs (sözün en güzeli) (ez-Zümer 39/23), 37– er-Rahmet (esirgeme, acıma) (Yûnus 10/57), 38– el-Hikmet (özlü söz, bilgelik) (el-Kamer 54/5), 39– el-Vahy (Allah’ın buyrukları) (el-Enbiyâ 21/45), 40– el-Azîz (eşsiz, üstün, yüce) (Fussılet 41/41).

B– Kur’ân’ın İndirilişi, Sözlü ve Yazılı Tespiti

Kadir sûresinde de bildirildiği üzere Kur’ân-ı Kerîm, bir Ramazan ayının kadir gecesinde indirilmiştir. Kaynaklar ilk vahyin, m. 610 yılında, Hz. Peygamber’in Hira mağarasında inzivada bulunduğu bir sırada gerçekleştiğini kaydetmektedir. (Vahy; Allah’ın peygamberlerine bildirmek istediği hususları gizli bir yolla ve bunların Allah katından olduğuna dair peygamberlerde kesin bir bilgi meydana getirecek şekilde bildirmesi demektir) (bk. VAHİY, MUHAMMED (Hz.)). Hz. Muhammed’e indirilen ilk âyetler, 96. sırada yer alan Alâk sûresinin, “Yaratan Rabbinin adıyla oku” emriyle başlayan ilk beş âyetidir. (Kur’ân-ı Kerîm’in bir veya birkaç kelime veya cümlesinden meydana gelen, başından ve sonundan ayrılmış bölümlerine âyet denir.) (bk. ÂYET). (Sûre ise, Kur’ân’ın, âyetlerden meydana gelen küçük büyük her bağımsız bölümüne verilen isimdir.) (bk. SÛRE). İlk nâzil olan âyetler hakkında fikir birliği bulunmasına karşın son nâzil olan âyetlerle ilgili değişik rivâyetler vardır. Buna göre Bakara (2/278) veya (281) veya Nisâ (4/176) veya Mâide (5/3) yahut Tevbe (9/128129), son nâzil olan âyetlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm’in tamamı, lâfzı ve anlamıyla birlikte, Allah tarafından Cebrâil aracılığı ile Hz. Muhammed’e değişik yer ve zamanlarda indirilmiştir. Onun 23 yıl kadar

süren bu zaman zarfında parça parça indirilmesiyle uygulamada büyük kolaylıklar sağlanmış, ortaya çıkan problemler, olaylar ve sorularla ilgili olarak Kur’ân diliyle açıklamalar getirilmiş, sıkıntıya düşen Hz. Peygamber’e ve müslümanlara mânevî destek verilmiş, bütün bunların ötesinde vahyin eğitiminden geçen bir nesil yetiştirilmiştir. Bu bakımdan vahy, Hz. Peygamber’in vefatından çok az bir zaman öncesine kadar devam etmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber’in sağlığında hem ezberlenmek hem de yazılmak sûretiyle tespit edilip güvence altına alınmıştır:

Kıyâmet sûresinin 16. ve 17. âyetleri, Kur’ân’ın kaybolması endişesine yer olmadığını bildirdiği gibi, Hz. Peygamber’in aldığı vahyi Allah tarafından gelen şekliyle derhal bellemiş olduğunu da ifade etmektedir. Buna göre Kur’ân’ın ilk hâfızı Hz. Peygamber olmuştur. Daha sonra o, vahiy kâtiplerinden birini çağırır, gelen vahyi yazdırır ve bunun, o zamana kadar toplananların neresine konulacağını da bildirirdi. Ayrıca yazım sırasında doğabilecek yanlışlıkları düzeltmek için kâtibe yazdığını okumasını emrederdi. Ayrıca o, gelen vahyi erkeklere bildirdikten sonra kadınlara da tebliğ ederdi. İslâmiyet’in ilk günlerinden itibaren Hz. Peygamber (kendisi okuma yazma bilmediği için) sahabeden bazılarını vahiy kâtibi olarak görevlendirmiş, gelen vahiyleri, o zamanki imkânlara göre deri, bez parçaları, tahta levhalar, deve kürek kemikleri, ince yumuşak beyaz taşlar vb. üzerine yazdırmıştır. Vahiy kâtiplerinin sayısının da kırk kadar olduğu bildirilmektedir ki bunların başında Zeyd b. Sâbit, Übeyy b. Kâ’b, Abdullah b. Sa’d, Muâz b. Cebel, Abdullah b. Erkam gibi sahâbîler bulunmaktadır (bk. VAHİY).

Hz. Peygamber, kendisine vahyedilen âyetleri namazlarda ve namaz dışında okur, müslümanlara âyetlerin hüküm ve hikmetlerini anlatırdı. Her yıl Ramazan ayında da, o zamana kadar inen âyetleri Cebrâil’e arz ederdi. Vefat edeceği Ramazan ayında ise bu arz (sunuş) ve mukabele (karşılıklı okuma, birisinin okuyup diğerinin dinlemesi) iki defa yapılmıştır. Sahabe de, Kur’ân’ın öğrenilmesine, okunmasına ve ezberlenmesine son derece önem verirlerdi. Onların birbirlerine olan üstünlüğü, Kur’ân-ı Kerîm bilgilerine göre ölçülürdü. Hz. Peygamber hayatta iken, ashabın çoğu, Kur’ân-ı Kerîm’i ya tamamen veya kısmen ezberlemiş durumda idiler. Ancak, bunların içerisinde hâfız olanların sayısı kesin olarak tespit edilememiştir. Fakat bazı olayların delâletiyle, onlar arasında çok sayıda hâfız bulunduğu anlaşılmaktadır. Meselâ, h. 4 / m. 625 yılında meydana gelen Bi’ri Maûne Olayı’nda 70 kadar hâfız sahâbînin, h. 12 / m. 633 yılında yapılan Yemâme savaşında da en az bir o kadarının şehit düştüğü nakledilmektedir ki bu durum, Hz. Peygamber devrinde ve sonra Kur’ân’ın, pek çok sahâbî tarafından ezberlenmiş olduğunu gösterir. Başlıca hâfız sahâbîler arasında şu isimler zikredilebilir: Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Abdullah b. Mes’ûd, Muâz b. Cebel, Übeyy b. Kâ’b, Zeyd b. Sâbit, Ebu’d-Derdâ, Ebû Zeyd Ensârî, Ebû Mûsâ Eş’arî, Ubâde b. Sâmit, Abdullah b. Abbas, Huzeyfe, Talha, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Ömer, Ebû Hüreyre, Abdullah b. Sâib, Abdullah b. Amr, Sa’d b. Ubeyd, Hâlid b. Zeyd, Ukbe b. Âmir, Amr b. Zeyd, Temîm b. Evs Dârî,

Sa'd b. Nûmân, Sa'd b. Münzir, Mücemmi' b. Hârise, Füdâle b. Ubeyd, Mesleme b. Muhalled; kadınlardan: Âişe, Hafsa, Ümmü Seleme, Ümmü Varaka.

C– Kur'ân'ın Toplanması ve Mushafların Çoğaltılması

Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber'in sağlığında hem okunup ezberlenerek hem de yazılarak tam ve sağlam olarak tespit edilip korumaya alınmakla beraber yazılan âyet ve sûrelerin tamamı bir araya getirilerek kitap şeklini almış değildi. Peygamberimiz hayatta olduğu sürece vahy devam ettiği ve vahyin tamamlanmasıyla onun vefatı arasında geçen zaman çok kısa olduğu için böyle bir girişimde bulunulmamış ve esasen buna ihtiyaç da duyulmamıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra, halifeliğe Hz. Ebû Bekir seçildi. Bu sırada bazı yalancı peygamberler türemiş, müslümanlar arasında fitne ve irtidad (dinden dönme) hareketleri meydana getirmişlerdi. Halife Ebû Bekir, bu tür fitnelerin önüne geçmek üzere, bunların üzerine asker gönderdi. Yalancı peygamber Müseylime ve ordusuyla yapılan savaşta şehit olan müslümanlar arasında çok sayıda hâfız da bulunuyordu. İşte bu durum Hz. Ömer'i telaşlandırdı ve başka savaşlarda da aynı sonucun doğabileceğini, hâfızların azalmasıyla da Kur'ân'a zarar gelebileceğini düşünerek, Halife'ye başvurup, Kur'ân'ın bir cilt halinde bir araya getirilmesini önerdi. Halife Hz. Ebû Bekir, Peygamberimizin başkatibi durumunda olan Zeyd b. Sabit başkanlığında bir komisyon kurarak, Kur'ân'ı bir kitap halinde toplamalarını emretti. Müslümanlara çağrıda bulunularak, ellerindeki nüshaları getirmeleri istendi. Ancak getirilen âyet ve sûrelerin kabul edilebilmesi için, bunların getiren tarafından ezberlenmiş olması, Hz. Peygamber'in huzurunda yazılmış bulunması ve bunun da en az iki tanıkla ispat edilmesi şartları arandı. Bir yıl kadar süren ciddi bir çalışmadan sonra Kur'ân'ı bir araya getirme işlemi tamamlandı ve toplanan nüshaya Mushaf adı verildi. Yukarıdaki şartlardan da anlaşılacağı üzere yapılan iş, Hz. Peygamber'in huzurunda yazılan Kur'ân âyetlerini bir araya getirmekten ibarettir. Ashabın onayının da alınmasından sonra bu Mushaf, Halife Ebû Bekir'e teslim edilmiştir. Onun vefatından sonra, İkinci Halife Hz. Ömer'e, onun da vefatını müteakip, Hz. Ömer'in vasiyeti üzerine kızı ve Peygamberimizin hanımı Hz. Hafsa'ya intikal etmiştir.

Hz. Ömer ve Hz. Osman devirlerindeki fetihler sırasında İslâmiyet yeni yeni beldelere yayılıyor ve değişik kültürlere mensup kitleler müslümanlığı kabul ediyorlardı. Müslümanların çoğalmasıyla Kur'ân kıraatında görülen bazı farklılıklar ihtilaf ve şikâyet konusu olmaya başlamıştı. Ordusunda da bu tür olaylara tanık olan kumandan Huzeyfe b. el-Yemân, Halife Hz. Osman'a gelerek, bu konudaki ihtilaf ve şikâyetlerin önlenmesi için tedbir almasını istedi. Bunun üzerine Hz. Osman –gerekli istişarelerden sonra– yine Zeyd b. Sabit başkanlığında bir komisyon kurdu. Hz. Ebû Bekir devrinde derlenen ve Hz. Hafsa'da bulunan Mushaf esas alınarak yeni Mushaflar yazılıp çoğaltılmasını istedi. Komisyon ciddi bir çalışma sonunda istenilen görevi tamamladı. Esas nüsha Hz. Hafsa'ya geri verildi. Yazılan Mushaflardan birisi Medine'de bırakıldı ve adına "İmâm Mushaf" adı verildi. Diğerleri de Mekke, Kûfe, Basra,

Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderildi. Bu Mushaflarla birlikte birer Kur'ân öğretmeni de gönderilmişti. Müslümanlar, ellerinde bulunan Mushafları bunlara göre tashih ettiler, tashihi mümkün olmayanlar ise imha edildi. Bu Mushaflara göre yeni birçok Mushaf yazıldı. Böylece Kur'ân'ın, Peygamberimiz zamanındaki aslî şekliyle muhafazası sağlanmış oldu.

D– Kur'ân (Mushaf) Yazımındaki Gelişme ve Aşamalar

Hz. Osman zamanında çoğaltılan Mushaflar, harekesiz ve noktasız olarak yazılmıştı ve bu yazım şekli Kur'ân'ın çeşitli kıraat vecihlerine göre okunabilmesine imkân veriyordu. Hicri birinci asrın ikinci yarısından itibaren Arap olmayanların İslâm'a girmeleri ve bunların Arapça'yı bilmemeleri sebebiyle, Kur'ân'ı yanlış okuma olaylarına sıkça rastlanır olmuş, bunu önlemek üzere doğru kıraatı tespit edecek şekillerin aranmasına başlanmıştır. İşte bu amaçla Kur'ân, önce Basra valisi Ziyad b. Sümeyye'nin (53/673) emriyle dönemin büyük bilginlerinden Ebu'l-Esved ed-Düelî (69/688) tarafından harekelenmiştir. Daha sonra da Abdülmelik b. Mervan (86/705) zamanında, Irak valisi Haccac b. Yûsuf'un (95/713) emriyle, ed-Düelî'nin talebesi olan büyük bilgin Nasr b. Âsım (89/708) tarafından harflerin noktalanması işi gerçekleştirilmiştir. Bazı rivâyetlerde Yahya b. Ya'mer (129/746)'in ismi de geçmektedir. Ebû Amr ed-Dânî (444/1053), Nasr ile Yahya'nın Basra'da ilk nokta koyanlar olduğunu ve bunu hocaları ed-Düelî'den öğrendiklerini; daha sonra Basralılardan Medinelilere ve oradan da diğer İslâm beldelerine bu işin yayıldığını bildirmektedir (ed-Dânî, el-Muhkem, s. 6; el-Mukni', s. 124). Kur'ân-ı Kerîm bir müddet, konulan bu işaretlerle okunmuştur. Daha sonra ünlü bilgin Halil b. Ahmed (175/791), bugün bildiğimiz harekeleri ve diğer (hemze, şedde, sıla vb.) kalan işaretleri tamamlayarak Kur'ân-ı Kerîm'in harekelenmesi ve noktalanması işine son şeklini vermiştir.

İlk dönem Kur'ân yazmaları ma'kılî ve kûfî yazıyla yazılmıştır. Bu yazı türlerinin karakteri gereği ilk devir Kur'ân yazmaları oldukça hacimlidir. Nesih ve sülüs diye anılan yazı türleri yaygınlaştıktan sonra, hacimler gittikçe ufalmış; sayfaları birbirini tutan Mushafların benimsenmesinden sonra sayfa sayısı bakımından da Kur'ân hacmi belirli hale gelmiştir. Bugünkü bilgilerimize göre Mushaf'ın matbaada basılması ilk defa 1694'te Hamburg'ta gerçekleştirilmiştir. Müslüman ülkelerde ise ilk baskı Kazan'da 1801 tarihinde yapılmış, daha sonra bunu 1850'de Hindistan ve 1864'te Kahire baskısı izlemiştir. Mushaf İstanbul'da ilk olarak 1871'de Hâfız Osman hattıyla basılmıştır.

E– Kur'ân'ın (Mushaf'ın) Çeşitli Bölümlemelere Tabi Tutulması ve İşaretlenmesi

Kur'ân-ı Kerîm'in bir veya birkaç kelime veya cümleden oluşan, başından ve sonundan ayrılmakla beraber bağımsız olmayan bölümlerine âyet denir. Âyetlerin tertibi (sıralanışı) gelişigüzel olmayıp vahy ile belirlenmiştir. Kur'ân'da 6200'den fazla âyet vardır. Bazı sûrelerin başında bulunan ve hurûfi mukatta'a denilen harflerin başlı başına birer âyet sayılıp sayılmaması, Besmelenin her sûrenin başından bir âyet kabul edilip edilmemesi ve bazı bilginlerin âyet sonu saydığı yerleri bazılarının say-

maması gibi sebeplerle Kur'ân âyetleri hakkında farklı rakamlar ortaya çıkmıştır (bk. ÂYET). Mushaflara hareke ve nokta konulmasından sonra, âyetleri birbirinden ayırmak için duraklar yapılmıştır. Bunlar ilkin, daire meyilli çizgiler olarak yapılırken, daha sonraları, yalnız daire halinde gösterilmiştir. Zaman geçtikçe bu daireler gül şeklini almış veya içi süslü daireler olarak kalmıştır. Son devir Mushaflarının çoğunda durak içlerine âyet numaraları da yazılmaktadır.

Kur'ân'da görülen işaretlerden birisi de "secâvend"lerdir. Bir bakıma noktalama işareti görevi yapan secâvendler, okunan yerin anlamı göz önüne alınarak konulmuş işaretlerdir (bk. SECÂVEND).

Kur'ân okumada ve öğrenmede kolaylık sağlanması düşüncesiyle Mushaflar "hizib" ve "cüz"lere ayrılmıştır. Kur'ân'ın her beş sayfasından birine hizib denir. Bunlar, sayfa kenarlarına konulan işaretlerle gösterilir. Bir cüz içinde dört hizib vardır. Kur'ân'ın her yirmi sayfasından meydana gelen bölümüne de cüz adı verilmiştir. Kur'ân'da 30 cüz vardır. Bunlar da her yirmi sayfada bir, sol sayfa kenarına konulan işaretlerle gösterilmiştir (bk. CÜZ).

Mushaflarda görülecek işaretlerden birisi de secdelerdir. Bunlar 14 tane olup: (el-A'râf 7/206, er-Ra'd 13/15, en-Nahl 16/49, el-İsrâ 17/107, Meryem 19/58, el-Hac 22/18, el-Furkân 25/60, en-Neml 27/25, es-Secde 32/15, Sâd 38/24, Fussılet 41/37, en-Necm 53/62, el-İnşikâk 84/21 ve Alâk 96/19)'da bulunmaktadır. Bu âyetlerden birisinin metnini veya meâlini okuyan yahut dinleyen kimse secde eder (bk. TİLÂVET SECDESİ).

Kur'ân-ı Kerîm'in bağımsız bölümlerine ise sûre denir. Kur'ân'da 114 sûre vardır. Yaygın olan görüşe göre hicretten önce inen sûrelere Mekkî, hicretten sonra inen sûrelere de Medenî sûre denir. Sûrelerin sıralanışının nasıl belirlendiği hususunda farklı görüşler vardır (bk. SÛRE, MEKKÎMEDENÎ). Sûreler, "sûre başlıkları" ve besmele ile birbirinden ayrılmıştır. Sûre başlıklarında o sûrenin adı, nerede nâzil olduğu ve âyet sayısı kaydedilmiştir.

Harf sayısı gözetilerek yapılan tespite göre Kur'ân'ın ilk yarısı, Kehf sûresinin 19. âyetindeki "ve'l-yetelettaf" lâfzının "f" harfinde biter, ikinci yarısı da kalan kısımdır. Kur'ân'ın ilk üçtebiri, Tevbe sûresinin 100. âyetinin başı; ikinci üçtebiri, Şuarâ sûresinin 100 veya 101. âyetinin başı, diğer üçtebiri ise kalan kısmıdır. Bundan başka dörttebir'leri, beştebir'leri, altıdabir'leri, yedidebir'leri... de çeşitli eserlerde gösterilmiştir (bk. Dânî, el-Beyân, vr: 211a-220b; Kurtubî, Tefsîr, I, 64).

F– Kur'ân'ın Dili ve Kıraatı

Kur'ân'ın dili Arapça'dır. Esas itibariyle Kur'ân Arap lehçelerinin en üstünü ve Peygamberimizin mensup bulunduğu kabilenin lehçesi olan Kureyş lehçesi üzere indirilmiştir. Bununla beraber onda diğer Arap lehçelerinden ve yabancı asıllı olup da zamanla Arapça'ya girmiş ve Arapçalaşmış birçok kelime de vardır.

Hz. Peygamber Kur'ân'ı, çeşitli kabilelerden oluşan ve farklı lehçelerle konuşan kimselere, Kur'ân okumada kolaylık sağlayan Yedi Harf ruhsatı uyarınca, onların lehçelerine uygun bir şekilde, dillerini değiştirmeye zorlamadan öğretmiştir. Bunun sonucunda gerçekleşen farklı kıraat ve vecihler, sahabe tarafından sonraki nesille-

re aktarılmış ve bunlar Kıraat ilminin müfredatını oluşturmuştur (bk. KIRAAT İLMİ). Bunların hepsi de vahiyle verilmiş izne ve uygulamaya dayandığı için, müslümanlar tarafından titizlikle korunmaya çalışılmış ve sonunda Kıraatı Aşere / On Kıraat tespit edilmiştir. Zamanla bunların her biri bir Kıraat İmamına nispet edildiği için, kıraatlar bu İmamların adlarıyla anılır olmuştur. Söz konusu Kıraatlara bu İmamların adının verilmesi, onların bu kıraatı çok okumaları ve o kıraatta uzmanlık kazanmaları sebebiyledir, yoksa bunlar kendi icadları değildir.

Mütevâtir On Kıraatı temsil eden İmamların isimleri şunlardır: 1– Nâfi' b. Abdurrahman, 2– Abdullah b. Kesîr, 3– Ebû Amr b. Alâ Basrî, 4– Abdullah b. Âmir, 5– Ebû Bekr Âsım b. Behdele, 6– Hamzetü'bnü Habîb, 7– Ali b. Hamze Kisâî, 8– Ebû Ca'fer Yezîd b. Ka'kâ, 9 Ya'kûb b. İshak Hadramî, 10– Halef b. Hişâm (Halefü'l-Âşir).

Bugün gerek Yedi Kıraat (Kıraat-ı Seb'a; yukarıda isimleri kaydedilen ilk Yedi İmama nispet edilen kıraatlar) gerekse On Kıraat (Kıraat-ı Aşera; yukarda isimleri kaydedilen İmamların tamamına dayandırılan kıraatlar), kıraat ilmiyle meşgul olanlar tarafından okunup öğretilmektedir. Müslüman halk arasında okunan kıraatlar ise şu üçüdür: Hafs rivâyetinden Âsım kıraatı: Türkiye'de dahil, müslümanların büyük çoğunluğu tarafından okunan kıraattır. Kâlûn rivâyetinden Nâfi' kıraatı: Libya ile Mısır ve Tunus'un bir bölümünde okunmaktadır. Verş rivâyetinden Nâfi' kıraatı: Bazı Kuzey Afrika ülkelerinde okunmaktadır. Ebû Amr kıraatı: Sudanlıların bir bölümü tarafından okunmaktadır.

G– İ'câzü'l-Kur'ân / Kur'ân'ın Eşsizliği

"İ'câz", sözlükte âciz bırakmak anlamındadır. Terim olarak, Kur'ân'ın benzerini meydana getirememek demektir.

Peygamberimiz, Kur'ân'ı tebliğ etmeye başlayınca, müşrikler tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştır. Onlar, bunun Allah'ın sözü değil, Peygamberin kendi uydurması olduğunu, Allah'ın hiçbir şey indirmediğini söyleyip Hz. Peygamberi şâir, kâhin, sihirbaz, mecnûn gibi ifadelerle itham etmişlerdir. Bu suçlamalar, Kur'ân'da defalarca ve sert ifadelerle reddedilmiştir. Ayrıca Kur'ân karşıtlarına meydana okunarak, onun Allah kelâmı olduğu; eğer insan sözü ise, kendileri tarafından bir benzerinin, hiç olmazsa bir tek sûresi gibi bir sûrenin ortaya konulması istenmiştir (sırasıyla bk. el-Kasas 28/49, et-Tûr 52/3334, Hûd 11/13, Yûnus 10/38, el-İsrâ 17/88, el-Bakara 2/2324). Fakat kimse böyle bir şeyi başaramamıştır. Böylece Kur'ân'ın Allah kelâmı olduğu ve bir benzerinin meydana getirilemeyeceği (mucize olduğu) anlaşılmıştır. Bu hususa işaret eden Peygamberimiz de, Kur'ân'ın bir mucize olduğunu ifade ederek şöyle buyurmuştur: "Hiçbir Peygamber yoktur ki, insanların kendisine inanmasına sebep olacak bir mucize verilmiş olmasın. Bana verilen en büyük mucize, Allah'ın bana vahyettiği Kur'ân'dır. Bu bakımdan, kıyâmet gününde ben, peygamberlerin en çok ümmetlisi olacağımı ümid etmekteyim" (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 1; Müslim, İman, 239). (Ayrıca bk. MUCİZE).

Kur'ân, çeşitli yönlerden ele alınarak, onun mucize oluşu / eşsizlik özellikleri incelenmiş ve bu konuda "İ'câzü'l-Kur'ân" adı altında çalışmalar yapılmış, eserler

yazılmıştır.

Kur’ân’ın i’caz özelliklerini şöyle özetlemek mümkündür:

a. Dil ve üslûp yönünden i’cazı: Kur’ân, dil ve üslûp yönünden en mükemmel ve erişilmezdir. Kur’ân’ın bu açıdan mucize oluşunu anlamak için, Arap dili ve edebiyatına vâkıf olmak lâzımdır. Kur’ân’ın indirildiği devirde, onu dinleyen veya okuyan en büyük Arap edip ve şâirleri hayrete düşmüş ve o devirde altın çağını yaşayan Arap edebiyatı Kur’ân’ın bu eşsiz üslûbu karşısında cılız ve sönük kalmıştır. Onun üslûbu, Arap dilinde alışılagelen hiçbir üslûba benzemez. Şiire benzer, şiir değildir; vezinli ve kafiyeli olmadığı halde nesir de değildir. Kur’ân’ın kelimeleri, daha uygunu bulunamayacak şekilde seçilmiştir. Seçilen kelimeler, mânâya en uygun tertip ile dizilmiştir. Birçok insan, Kur’ân’ın bu eşsiz üslûbunun etkisiyle müslüman olmuştur.

b. Kuran’ın telifindeki i’caz: Kur’ân’ın eşsizlik özelliklerinden ikincisi, telifindeki i’cazdır; yani âyetler ve sûreler arasındaki tenasüp ve insicamdır. Kur’ân, yaklaşık 23 yıl zarfında, parça parça ve gerektikçe indirilmiştir. 23 yıl uzun bir zamandır. Buna rağmen, onun âyetleri, birbiriyle öyle kenetlenmiştir ki, aralarından birini çıkarmak veya yerini değiştirmek mümkün değildir. Ayrıca Kur’ân, bilinen diğer kitaplar gibi, konularına göre, bölüm bölüm ayrılmamıştır; bazen bir sayfada, birkaç konuya temas edildiği görülür. Böylece, onun hiçbir kitaba benzememesi de ayrı bir i’caz yönüdür.

c. Gayb haberleri yönünden i’câzı: Kur’ân’ın özelliklerinden birisi de, onun ihtiva ettiği bazı gayb haberleri ve bilgilerdir. O, Peygamberimizin, daha önce hakkında bilgi sahibi olmadığı, geçmiş toplumlara dair haberleri bildirmek gibi geçmişe ait bilgileri; münafıkların sırlarını açığa çıkarmak, niyet ve hilelerini ortaya koymak gibi hâldeki bilinmeyenleri ve nihayet, vukuundan önce haber vermek ve verdiği haber aynen gerçekleşmek şeklinde geleceğe dair bilinmeyenleri ihtiva etmesiyle de eşsizliğini belgelemiştir.

d. Kur’ân’ın korunması yönünden i’câzı: Kur’ân’ın indirilmesinden bu yana 15 yüzyıl geçmiş olmasına rağmen, onda hiçbir değişiklik olmamış; Allah tarafından indirildiği şekliyle günümüze kadar ulaşmıştır. Bu özellik, Kur’ân’dan başka hiçbir mukaddes kitaba nasib olmamış en değerli meziyettir, üstünlüktür.

e. Kur’ân’ın tekrarıyla usandırmaması yönünden i’câzı: Kur’ân-ı Kerîm, 600 sayfalık büyük hacimli bir kitaptır. Fakat onun hem okunması ve hem de ezberlenmesi çok kolaydır. Milyonlarca insan gecegündüz büyük bir zevkle onu tekrar tekrar okumakla meşguldür. Ancak o, defalarca okunsa bile, okuyana bıkkınlık vermez; en güzel, en hoş şeylerden usanıldığı halde, ondan usanmak şöyle dursun, okuyana haz üstüne haz katar; ilk defa okuyormuş gibi kişiyi kendisine cezbeder; insan her defasında ondan yeni şeyler öğrenir.

f. Hükümleri yönünden i’câzı: Bütün insanlığı; fert, aile ve toplum olarak doğru yola ulaştıran, dünyaâhiret mutluluğuna kavuşturan prensip ve hükümleri ve bunların hala geçerliliğini ve tazeliğini koruyor olması, onun gerçekten Allah tarafından vahyedilmiş bir kitap olduğuna delildir.

g. İlimler yönünden i’câzı: Kur’ân’ın eşsiz-

liğinin diğer bir yönü de, onun indirilişi sırasında, insanlar tarafından henüz bilinmeyen birçok ilmî meseleleri ve aradan 15 asır geçmiş olmasına rağmen, asrımızdaki ilmi araştırmaların yeni yeni keşfetmekte olduğu hususları ihtiva etmesidir. Kur'ân-ı Kerîm, bütün ilimlerin, özellikle İslâmî ilimlerin, İslâm kültür ve medeniyetinin membaı ve aslî kaynağıdır. Kütüphanelerdeki on binlerce eser, dünyanın dört bucağını süsleyen binlerce mimari yapı, sanat eserleri vs, ilhamını Kur'ân'dan alan müslümanların katkısıyla doğmuş, büyümüş, gelişmiştir. Her faydalı ve olumlu faaliyet ve eserde Kur'ân'ın izi görülür.

H– Kur'ân'ın İçeriği

Kur'ân-ı Kerîm'in içerdiği konulara a) Hükümler, b) Hükümler dışındaki konular şeklinde iki ana başlık altında topluca bir bakış yapılabilir. a) Hükümler: İnsanların maddî ve mânevî hayatlarını düzenleyen Kur'ân âyetlerini üç bölümde toplamak mümkündür: 1– İnanç hükümleri (itikâdî hükümler) içeren âyetler: Bu âyetlerde imanın ana ilkeleri, bunların insan ve topluma sağladığı faydalar, inançsız kişilerin durumları ve âkıbetleri ele alınır. 2– Ahlâk hükümleri içeren âyetler: Bu tür âyetlerde insanların ve toplumların sahip olmaları gereken iyilikler ve güzellikler ile sakınmaları gereken kötülükler ve çirkinlikler söz konusu edilir. 3– Davranış hükümleri (amelî hükümler) içeren âyetler: Kur'ân'daki amel ile ilgili hükümleri de iki grupta ele almak mümkündür: Birinci grubu kişinin Yaratıcısına karşı vecibelerini (ibadetler, ibâdât) düzenleyen hükümler oluşturur. Namaz ve oruç hükümleri gibi. İkincisi ise muâmelât hükümleridir ki bunlar kişinin başka kişilerle ve toplumla ilişkilerini düzenler. Bu gruba giren hükümler ve ilgili âyetlerde hemen bütün hukuk dallarına ait ilişkilere temas edilmiş, özellikle aile hukuku, miras hukuku, şahsın hukuku, borçlar hukuku, ceza hukuku, yargılama hukuku, devletler hukuku ve mâlî hukuk ilişkileri üzerinde durulmuştur. Ayrıca, iktisadî hayatın düzenlenmesi ile ilgili önemli ilkelere yer verilmiştir. b) Hükümler dışındaki konular: Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen hükümlerle ilgili âyetlerden başka, peygamberlere ve geçmiş toplumlara dair kıssalar, dualar, insanı düşünmeye ve Allah'ın varlığını, birliğini ve yüceliğini kavramaya yönelten tabiat olayları, imana ufuk açan olaylar ve örnekler, Peygamberimiz zamanında meydana gelen bazı önemli olaylar ile İslâm karşıtı grupların iç yüzlerini anlatan âyetler de bulunmaktadır.

İ– Kur'ân'ın Kaynaklar Arasındaki Yeri ve Hükümlere Delâleti

Kur'ân-ı Kerîm İslâm dininin iki aslî kaynağının ilkidir. Fıkıh usûlünde de İslâm hukukunun aslî ve tâlî kaynakları (edile-i şer'iye) incelenirken (bk. DELİL), öncelikle Kur'ân-ı Kerîm'e (Kitâb'a) yer verilir. Ancak Kur'ân-ı Kerîm'in sübutu ve kaynak değeri üzerinde fikir ayrılığı bulunmadığı için "Kitâb" başlığı geniş bir yer tutmaz. Buna karşılık fıkıh usûlünün önemli bir bölümünü oluşturan "lâfız" bahisleri Kur'ân'ın (ve onun yanı sıra Sünnet'in) yorumlanmasına ilişkin kuralları içerir. Hatta tümüyle fıkıh usûlünün Kur'ân ve Sünnet'in sağlıklı ve tutarlı biçimde anlaşılmasını sağlayacak metot ve kuralları belirlemeyi hedefleyen bir ilmi disiplin olduğunu söylemek mümkündür.

Mütevâtir olmayan kıraatların Kur'ân'dan sayılmayacağı hususunda İslâm bilginleri fikir birliği etmişlerdir. Ancak, bu tür kıraatlar güvenilir yolla rivâyet edilmişse Hanefîler'e göre Sünnet hükmünde sayılır ve Kur'ân'ın ifadesini takyid eden bir kaynak olarak kabul edilir. Meselâ, yemin keffâreti ile ilgili âyetin "(Bunları yapma imkânını) bulamayan kimsenin üç gün oruç tutması gerekir" (el-Mâide 5/89) kısmının sonunda, Abdullah b. Mes'ud'dan rivâyet edilen bir kıraatta "mütetâbiât / peşpeşe üç gün" ilavesi vardır. Hanefîler bu kıraata itibar ettekileri için, aralıklı olarak üç gün oruç tutan kişinin bu vecibeyi yerine getirmiş sayılamayacağına hükmetmişlerdir. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise, bu kıraata kaynak olarak dayanılamayacağı için, peş peşe olmasa da üç gün oruç tutan kişi keffâret görevini ifa etmiş sayılır.

Kur'ân-ı Kerîm'in sübûtu (aslına uygun olarak bize ulaşmış olduğu) kesin olmakla beraber, hükümlere delâleti bazen kat'î bazen zannî olabilir. Şâyet Kur'ân'daki bir ifade birden fazla manaya açık ise, bu durumda hükme delâleti zannî, birden fazla manaya açık değilse hükme delaleti kat'idir. Meselâ Kur'ân'ın Ramazan orucunun farz olduğu hükmüne (el-Bakara 2/183185) delaleti kesin, boşanmış kadınların üç âdet süresi iddet beklemeleri gerektiği hükmüne (el-Bakara 2/228) delaleti ise zannidir; çünkü bu âyetten üç temizlik süresi beklemeleri gerektiği anlamını da çıkarmak mümkündür.

Kur'ân-ı Kerîm hükümleri çoğu yerde icmâli ve külli, bazen da tafsili ve cüz'i biçimde açıklamıştır. Meselâ Kur'ân'da namazın farz olduğu mücmel (açıklanmaya muhtaç) biçimde bildirilmiş, bu ibadetin ayrıntıları Sünnet tarafından açıklanmıştır. Yine, Kur'ân'da Şûra (Âl-i İmrân 3/159; eş-Şûrâ 42/38) ve akitlerin gereğini yerine getirme (el-Mâide 5/1) ilkeleri, geniş kapsamlı (küllî) birer hüküm olarak yer almış, bu ilkelerin uygulanışı ile ilgili cüz'î düzenlemeler Sünnet'e ve içtihat müessesesine bırakılmıştır. Buna karşılık, Kur'ân'da hac ibadetinin bazı ayrıntıları ve bazı mirasçıların payları gibi tafsili ve cüz'î hükümler de yer almıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'in hükümleri açıklamadaki üslûbu da kendine has belağatine uygun farklılıklar taşır. Mesela vacip (farz) veya haram hükmü bildirilirken daima "vücub" veya "hurmet" lâfızları kullanılmamıştır. Bu sebeple, Kur'ân-ı Kerîm'in sağlıklı biçimde anlaşılabilmesi için, onun kullandığı üslupları iyi bilmek ve özellikle fıkıh usûlü bilginlerinin tespitlerinden yararlanmak gerekir.

J– Kur'ân Tercümeleri

Kur'ân-ı Kerîm, çok eski tarihlerden itibaren Arapça'dan Arapça'ya ve Arapça'dan başka dillere tercüme ve tefsir edilmeye başlanmıştır (Tefsirler için bk. TEFSİR).

Kaynaklarda ifade edildiğine göre, sahabeden Selmân el-Fârisî, Peygamberimizin izniyle, Fatiha sûresini Farsça'ya çevirmiş ve İranlılara göndermiştir.

Kur'ân'ın ilk defa 127/744'de Berberîce'ye, 270/833'de Hindçe'ye, 354/956'da Farsça'ya tam tercümesi yapılmıştır. Lâtince ilk tercüme 538/1143 yılında, Fransızca ilk tercüme 1647 yılında ve İngilizce ilk tercüme ise 1649 yılında yapılmıştır.

Günümüzde Kur'ân'ın yüzden fazla dilde tercümesi bulunmaktadır. Bunlardan Türkçe, Farsça ve Urduca tercümeler sayı itibariyle ilk sıradadır (yaklaşık yüzer tercüme). Sonra sırasıyla İngilizce, Almanca, Lâtince,

Fransızca ve İtalyanca, Kur’ân-ı Kerîm tercümelerinin en çok bulunduğu dillerdir.

Kur’ân’ın ilk Türkçe tercümesinin IV/XI. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Fakat elde mevcut en eski tercümeler, milâdî XIV. asra aittir. Bunlardan birisi İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi 73 numarada, diğeri de İstanbul Millet Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa bölümü 951 numarada kayıtlı yazma nüshalardır.

Arap harfleriyle yapılan başlıca Türkçe Kur’ân tercümeleri şunlardır: 1– Müellifi bilinmeyen Cevâhiru’l-Esdâf (IXXV. asır), 2– Ebu’l-Leys es-Semerkandî (383/993)’nin tefsirinin İbn Arapşah (854/1450) ve Mûsâ el-İznikî (933/1526) tarafından yapılan tercümeleri, 3– Ayıntaplı Mehmed Efendi’nin Arapça bir tefsirden 1110/1698’de çevirdiği Tefsîri Tibyân, 4– İsmail Ferruh Efendi’nin Farsça’dan 1246/1830’da çevirdiği el-Mevâkib, 5– Mehmed Vehbi: Hulâsatü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân, 1920, 6– İzmirli İsmail Hakkı: Meâni-i Kur’ân-ı Kerîm, 1927. Cumhuriyet döneminde yeni harflerle yayınlanmış gerek şahıslar gerekse heyetler tarafından hazırlanan pek çok Türkçe Kur’ân tercümesi bulunmaktadır.

K– Kur’ân İlimleri

Kur’ân’ın anlaşılmasına katkıda bulunan ve ona hizmet eden ilimlere Ulûmu’lKur’ân / Kur’ân İlimleri denir. Kur’ân’ın indirilmesi, okunması, ezberlenmesi, yazılması, Mushaflarda toplanıp çoğaltılması konularının yanında; âyet ve sûrelerin iniş sebepleri, muhkemmüteşâbih, nâsihmensuh gibi hususların bilinmesi vb. hususlar Kur’ân ilimlerini oluşturur. Kur’ân’ın ihtiva ettiği ilimler de bu kapsamdadır. Bunların başlıcaları ve konuları –alfabetik olarak– şunlardır: Aksâmü’lKur’ân: Kur’ân-ı Kerîm’de bulunan yeminlerden, bunların sebep ve hikmetlerinden bahseder. Emsâlü’lKur’ân: Kur’ân’da yer alan açık ve gizli meseleleri ele alır. Esbâbü’nNüzûl: Bu ilim, âyet ve sûrelerin ne gibi sebepler üzerine indirilmiş olduğunu inceler. Fedâilü’lKur’ân: Kur’ân’ın bir bütün olarak ve bazı âyet ve sûrelerinin faziletiyle ilgili âyet ve hadisler ile büyüklerin sözlerine yer verir. Fevâtihu’sSüver: Sûrelerin başlangıçlarını inceler. Ğarîbü’lKur’ân: Kur’ân’da yer almakla beraber Arapça’da az kullanılan kelimeleri açıklar. Havâssü’lKur’ân: Kur’ân’ın bazı âyet ve sûrelerinin kendine has özelliklerinden, bunların okunmasıyla elde edilen sonuçlardan bahseder. İ’câzü’lKur’ân: Kur’ân’ın bir insan sözü olmayıp Allah kelâmı olduğunu, bir benzerinin meydana getirilmesinin mümkün olmadığını, Kur’ân’ın eşsizliğini ve yüceliğini çeşitli yönlerden ele alarak inceler. İ’râbü’lKur’ân: Kur’ân kelime ve cümlelerinin, bulundukları yere göre, gramer yönünden durumlarını inceler ve bu şekilde Kur’ân’ın doğru olarak anlaşılmasına yardımcı olur. Kıraat: Kur’ân’ın okunuş şekillerini inceler. Kısasu’lKur’ân: Kur’ân’da yer alan kıssalar üzerinde durur. Mecâzü’lKur’ân: Kur’ân’da mecâzî anlamda kullanılan kelime ve cümleleri ele alır. Mekkî ve Medenî: Âyet ve sûreleri Mekkî ve Medenî oluşlarına göre durumlarını inceler (bk. MEKKÎMEDENÎ). Muhkem ve Müteşâbih: Kur’ân’ın açık veya izaha muhtaç âyetlerini inceler (bk. MÜTEŞABİH). Mübhemâtü’lKur’ân: Kur’ân’da geçen ve açıklanmasına gerek duyulan kelimelerin izahını yapar. Mücmel ve Mübeyyen: Kendisinden ne kastedildiği iyice anlaşılama-

yan bazı kelime veya cümleleri, diğer bazı âyetlerin veya hadislerin yardımıyla açıklar. Müşkilü'lKur'ân: İlk bakışta, yeterli bilgisi olmayanlar tarafından birbiriyle çelişkili gibi görülen âyetlerin, aslında böyle olmadıklarını izah eder. Nâsih ve Mensûh: Aynı konuda nispeten farklı hükümler bildiren bazı âyetlerin hükümlerinin kaldırılıp kaldırılmadığı konusunu inceler. Resmü'lMushaf: Mushaf'ın kendine mahsus yazı şeklinden ve bu yazının özelliklerinden bahseder. Tecvîd: Harflerin mahreç ve sıfatlarına uygun olarak Kur'ân-ı Kerîm'i yanlışsız ve güzel okumayı öğretir (bk. TECVÎD). Tefsir: Kur'ân âyetlerinin açıklamasını, yorumunu ve bunlara dayanarak birtakım hükümler ve sonuçlar çıkarılmasını üstlenir (bk. TEFSİR). Tekrâru'lKur'ân: Kur'ân'da yer alan tekrarlar ve bunların sebep ve hikmetleri üzerinde durur. Tenâsübü'lÂyi ve'sSüver: Âyetler ve sûreler arasındaki ilgi ve tutarlılığı inceler. Üslûbu'lKur'ân: Kur'ân'ın üslûbu üzerinde durur. Vakf ve İbtidâ: Kur'ân okunurken, geçici olarak durulup yeniden başlanacak yerleri açıklar. Vücûh ve Nezâir: Bir kelimenin birkaç anlamda kullanılması demek olan "vücûh" ile, birkaç kelimenin aynı anlamda kullanılması karşılığında kullanılan "nezâir"i inceler. Yukarıdaki ilim dallarını tek tek ele alan birçok müstakil eser bulunduğu gibi, bunları topluca ele alan ortak eserler de mevcuttur.

¥ Abdurrahman Çetin

KURBAN

A– Kurbanın Tanımı ve Mahiyeti

"Kurban" sözlükte mastar olarak "yaklaşmak", isim olarak da "Allah'a yakınlık sağlamaya vesile kılınan şey" anlamına gelir. Dinî bir terim olarak kurban, ibadet maksadıyla belirli vakitte (Kurban bayramı günlerinde) belirli şartları taşıyan hayvanı usulünce boğazlamak ya da bu şekilde boğazlanan hayvan demektir. Arapçada bu şekilde kesilen hayvanı belirtmek üzere kullanılan fıkıh terimi "udhıyye" (çoğulu "edâhıyy") ve "dahıyye" (çoğulu "dahâyâ") dir. Aynı kökten olmak üzere, kurban kesme işine "tadhıye", kurban kesilen güne "yevmü'ladhâ" ve Kurban bayramına "îdu'ladhâ" denir.

Kur'ân-ı Kerîm'in iki âyetinde "kurban" kelimesi geçer. Bunlardan birinde Hz. Adem'in iki oğlunun (Allah'a) kurban takdim ettiklerinden sözedilir (el-Mâide 5/27). Diğer bir âyette ise kelime, müşriklerin Allah'tan başka edindikleri tanrıları "yakınlık vasıtası" kılmaları anlamında kullanılır (el-Ahkâf 46/28).

İnsanlık tarihi boyunca hemen bütün dinlerde kurban uygulamalarının bulunduğu tesbit edilebilmekte; fakat gerek kurbanlıklar ve kurban etme şekilleri gerekse kurbanın amaçları bakımından farklılıkların bulunduğu gözlenmektedir. Meselâ bazı dinlerde başta tahıl olmak üzere bir kısım bitkilerin veya paranın (kansız cisimlerin) kurban edildiği, bazılarında kanlı kurbanlıklar arasında insanın da yer aldığı görülmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'deki bir âyetten (el-Hac 22/34) ilahî dinlerin hepsinde ibadet amacı ile hayvan kesme anlamında kurban hükmünün teşrî kılındığı anlaşılmaktadır. İslâmiyetin dışındaki iki büyük ilahî din olan Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta kurbanla ilgili değişik anlayış ve uygulamalar bulunmaktadır. Bu arada Hıristiyanlık'ta Hz. İsa'nın çarmıha gerilmesi, kurban kavramına özel

bir anlam katmakta, insanoğlunun günahına karşılık Baba'sının Hz. İsa'yı feda ettiğine inanılmaktadır. Bu inancın, insan için insanın kurban edilmesi anlamını içeren bir motif oluşturmasına karşın; Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail'in Allah'ın buyruğuna canı gönülden teslim olma konusunda verdikleri başarılı sınava değinildikten sonra ilahî bir armağan olarak gönderilen hayvanın boğazlanmasının istendiği bildirilmiş, insanın kurban edilmesi anlayışı kabul edilmemiştir (es-Sâffât 37/102107). Bir başka âyette de kurbanın ancak Allah'ın hoşnutluğunu kazanma iradesi ile değer kazanacağına işaret edilmiştir (el-Hac 22/37).

İslâm'da kurbanın dinî bir hüküm oluşu Kitab, Sünnet ve İcmai ümmet ile sabit olup, hicretin ikinci yılında teşrî kılınmıştır. Ancak, bu ibadetin fıkhî açıdan nitelendirilmesi hususunda görüş farklılıkları vardır: Dinen aranan şartları taşıyan kimselerin Kurban bayramında kurban kesmeleri İmâm Ebû Hanîfe'ye göre vaciptir. Tabiun müçtehitlerinden İbrahim en-Nehaî ile Leys b. Sa'd ve Evzâî gibi bazı müçtehit imamlar ve bazı bilginler de bu kanaattedirler. Hanefî mezhebi imamlarından Ebû Yusuf, Muhammed b. Hasen ve Züfer'den de bu yönde görüş nakledilmiştir. İslâm bilginlerinin çoğunluğuna (Tâbiun müçtehitlerinden Said b. el-Müseyyeb ve Alkame ile İmâm Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'e, Hanefî mezhebi imamlarından Ebû Yusuf ve Muhammed'e) göre ise vacip değil müekked sünnettir. Mâlikî mezhebine göre bu sünnet aynî olmakla beraber, kişi beraberinde bulunan ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerini de kurban sevabına ortak etme niyeti ile kurbanını kesebilir. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise kurban ibadeti aile fertleri bakımından kifaî sünnet hükmündedir; ev halkından yükümlü bir kişinin kurban kesmesi ile diğerlerinden yükümlülük düşer.

Kurban bayramında kesilen kurbanın hükmünün vacip olduğunu kabul edenler, konuyla ilgili hadislerin yanısıra, Kur'ân-ı Kerîm'den de delil getirmektedirler. Onlara göre Kevser sûresinin ikinci âyetinde geçen "...kurban kes" ifadesi Kurban bayramındaki kurban ibadeti ile ilgilidir; fakat bunun anlamı konusunda müçtehitler arasında fikirbirliği bulunmadığından, delaleti zannidir. Tüm Kur'ân-ı Kerîm âyetleri gibi bu âyetin de sübutu kesin olmakla birlikte, delaleti zanni olduğu için, bu delilden Hanefî içtihat metotlarına göre vacip seviyesinde bir hüküm çıkartılabilir (ayrıca bk. FARZ, VACİP). Yine bu görüşün sahipleri tarafından Saffât sûresinin 107. âyeti de kurbanın meşruiyetine delil olarak gösterilmektedir.

Kurban bayramında kurban kesmenin vacip olduğunu kabul edenlere göre, Kur'ân-ı Kerîm'deki bu delaletlerin yanısıra, Peygamberimiz'den "şartları uygun olanların kurban kesmeleri gerektiği" yönünde çok sayıda hadis rivâyet edilmiş olması ve Hz. Peygamber'in de bu konuda itina göstererek, Kurban bayramında kurban kesmeyi hiç ihmal etmemesi bu ibadetin vacip olduğunu gösterir. Zira, gerek yolculuk esnasında, gerekse yolcu olmadığı zamanlarda, Peygamberimizin Kurban bayramlarında kurban kesmediğine dair (hadis bilginlerince sahih olarak kabul edilen) hiç bir hadis rivâyeti mevcut değildir. Yani kurban kesmeyi Peygamberimiz hiç terketmemiştir. Kurban kesmenin önemi

hakkında kendilerinden nakledilen bazı hadislerin anlamları ise şöyledir: “Kurban kesilen günü bayram yapmakla emrolundum. Aziz ve Celil olan Cenabı Hak, Kurban bayramını bu ümmete tahsis etti” (Ebû Dâvud, Edâhî, 1). Peygamberimiz (s.a.) Arafat’ta vakfede iken bir hutbesinde şöyle buyurmuştur: “Ey insanlar! Her sene her ev halkına kurban kesmek vaciptir...” (et-Tirmizî, Edâhî, 18; Müsned, III, 210; İbn Mâce, Edâhî, 2; Nesâî, Furu’ ve’l-atîre, 1). Bir başka hadiste de Peygamberimiz (s.a.) şöyle buyurmuştur. “Kim imkânı olduğu halde kurban kesmezse bizim namazgahımıza yaklaşmasın” (İbn Mâce, Edâhî, 2; Müsned, II, 321; Darakutnî, II, 545...).

Kurban kesmenin sünnet olduğu kanaatini taşıyan bilginler ise, bu görüşlerini Peygamberimiz’in şu hadisine dayandırmışlardır: “Zilhicce ayının on günü girip de biriniz kurban kesmek isterse, ne kıllarından ne de tırnaklarından birşeye dokunmasın (yani kesmesin)” (Müslim, Edâhî, 6; Ebû Dâvud, Edâhî, 2; et-Tirmizî, Edâhî, 22). Bu bilginlere göre, hadisteki “...biriniz kurban kesmek isterse...” ifadesinde yer alan “isterse” kaydı kurbanın vacip olmayıp, şahsın iradesine bırakılmış olduğunu gösterir. Yine bu bilginlerin kanaatine göre, Peygamberimiz’in kurban kesmeyi hiç terketmemiş oluşundan ve kurban kesmenin faziletiyle ilgili hadislerinden, bu ibadetin vacip değil sünnet olduğu sonucu çıkarılabilir.

B– Kurbanın Önemi ve Yararları

Kurban, bireysel ve toplumsal açıdan önemli fonksiyonları olan malî bir ibadettir. Kişi kurban ibadeti ile, herşeyden önce, Yüce Yaratıcı’sının buyruğuna boyun eğmiş ve kulluk bilincini koruduğunu canlı bir biçimde ortaya koymuş olur. Gerçekten, müminler, her kurban kesiminde, Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail’in Cenabı Allah’ın buyruklarına mutlak itaat konusunda verdikleri başarılı sınavın hatırasını tazelemiş olmakta, kendilerini de onlarla beraber hissetmektedirler. Diğer yandan, kurban kesen mümin, bir taraftan evrendeki imkânların insanın yararına olmak üzere yaratıldığı yönündeki ilahî bildirimi fiiliyle tasdik etmiş olmakta, bir taraftan da bu imkânların belirli ölçüler içinde kullanılabileceğini iyice kavramış olmaktadır. Zira hayvanlardan istifade etmeyi tamamen terketmek, Allah’ın bahşettiği nimeti reddetme hatta insancıl görünen düşünceler uğruna hayvan neslinin devamına yardımcı olmaktan kaçınma anlamını taşır. Buna karşılık hayvanlardan hiçbir ölçü ve kurala tâbi olmadan yararlanma, onların da yaşama hakkını görmezden gelme, insanî duygu ve düşünceleri yitirme sonucuna götürür. Oysa kurban ibadeti, kişiye bu imkândan insana yaraşır bir çerçevede yararlanmayı öğretir. Gerçekten, –aşağıda görüleceği üzere– İslâm’da belirli bir yaşın altındaki hayvanların kurban edilmesi geçerli sayılmamış, kurban kesiminin (ve genelde hayvan kesiminin) belirli usul ve âdâba riâyet edilerek gerçekleştirilmesi istenmiştir.

Kurbanın toplumda kardeşlik, yardımlaşma ve dayanışma ruhunu canlı tutma konusunda önemli bir rol üstlendiği ise açıktır. Özellikle, et alma imkânını hiç bulamayan veya çok sınırlı olarak bu imkânı elde edebilen yoksulların bulunduğu ortamlarda kurban ibadetinin bu konuda ifa ettiği görev daha belirgin biçimde müşahede edilir.

C– Kurban Çeşitleri

Kurban deyince, genellikle, Kurban bayramında ibadet niyetiyle kesilen kurban akla gelmekteyse de, Allah rızasını kazanmak için ibadet niyetiyle kesilen başka kurban çeşitleri de vardır. Buna göre kurban çeşitleri şunlardır: Kurban bayramında kesilen kurban, adak (nezir) kurbanı, akika kurbanı, haccı kıran ve haccı temettü yapanların kestikleri ve hedy diye anılan kurban, hac esnasında birtakım kurallara riâyet etmemekten ötürü ceza ve keffâret olarak ya da nafile olarak kesilen ve yine hedy terimi ile ifade edilen kurban. Bu kurban çeşitlerinin herbirinin hükümleri farklılık arzetmektedir. Bir kısmı vacip, bir kısmı ise sünnet veya müstehaptır. Hedy kurbanı, haccı kıran ve haccı temettü yapanlara vacip olduğu gibi, ceza ve keffâret olarak gerektiğinde de vaciptir; fakat böyle bir sebebe dayanmadan nafile de olabilmektedir. Nezr (adak) kurbanları vacip; akika ise, bazı bilginlere göre vacip, bazılarına göre sünnet ve bazılarına göre de müstehaptır (ayrıca bk. AKİKA, HAC, HEDY, KEFFÂRET, NEZİR).

Ölmüş bir kimse adına kurban kesmenin hükmü: Ölmüş bir kimse kendi adına kurban kesilmesini vasiyet etmişse veya adakta bulunmuşsa onun vasiyeti veya adağı yerine getirilir ve kesilen kurbanın etinin tümü fakirlere sadaka olarak dağıtılır. Şayet böyle bir durum yoksa, Şâfiîler'e göre onun adına kurban kesilemez. Hanefîler'e, Mâlikîler'e ve Hanbelîler'e göre ise vasiyet veya adak bulunmasa bile sevabı ölüye bağışlanmak üzere kurban kesilebilir; ancak Mâlikî mezhebinde bu şekilde kurban kesilmesi mekruh sayılmıştır.

D– Kurbanın Şartları

Bir kimsenin kurban kesmekle yükümlü sayılması için bulunması gereken şartlara "vücub şartları" denir. (Kurbanın hükmünün sünnet olduğunu kabul edenlere göre bu şartlar "sünniyet şartları" dır).

Kurban ibadetinin geçerli ve kurban

kesenin yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılması için aranan şartlar ise "sıhhat şartları" olarak anılır.

a) Kurbanın vücub şartları:

Bir kimseye kurban kesmenin vacip olması (veya kurbanın hükmünün sünnet olduğu görüşünü benimseyenlere göre sünnet olması) için şu şartların bulunması gerekir.

1– Müslüman olmak.

2– Âkıl (mümeyyiz) ve bâliğ (ergenlik çağına ulaşmış) olmak.

Hanefîlerden İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Yusuf ile Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre kurbanla yükümlü sayılmak için akıl ve buluğ şart olmayıp, kurban kesmede aranan malî güce sahip bir çocuğun veya akıl hastasının malından velisinin kurban kesmesi gerekir (vacip veya sünnettir). Fakat Hanefîler'den İmâm Muhammed'e göre kurban mükellefiyeti için akıl ve buluğ şarttır. Ona göre, çocukların ve akıl hastalarının kanuni temsilcilerine (veli veya vasilerine) mallarından ve onların adına kurban kesmek gerekmez. Hanefî mezhebinde bu konuda fetva İmâm Muhammed'in görüşüne göredir. Şâfiîler'e göre de kurban mükellefiyeti için akıl ve buluğ şart olup, zengin olan çocuk için kurban kesilmesi gerekmez.

3– Hür olmak.

4– Yolcu (müsafir) olmamak, yani mukim olmak.

Dinen yolcu hükmünde olan kimse kurban kesmekle yükümlü değildir. Ancak yolcu hükmünde bulunan kimsenin kurban kesmesine dinen bir engel yoktur; böyle bir kimse üzerine vacip olmadığı halde kurban kesmiş ve kurban kesme sevabını haketmiş olur. Mâlikîler'e, Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre, yolcu bile olsa gerekli şartları haiz olan kimse için kurban kesmek sünnettir. Ancak Mâlikîler'e göre kurban mükellefi olmak için hac yolculuğuna çıkmış bulunmamak, yani o esnada hac farizasını yerine getiriyor bulunmamak da gerekir. Şâfiîler ve Hanbelîler böyle bir ayırım yapmaksızın diğer şartları haiz bulunan herkes için kurban kesmenin sünnet olduğuna hükmetmişlerdir.

5– Belirli bir mali güce sahip olmak.

Hanefî mezhebine göre kurban kesmeyi vacip kılan zenginlik ölçüsü, fıtır sadakasında aranan zenginlik ölçüsüdür. Buna "nisâbı istiğnâ" denir. Nisabı istiğnâ, kişinin borçları ve aslî ihtiyaçları dışında 20 miskal (85 gr.) altına, buna denk paraya veya nâmî olsun olmasın bu değerde mala sahip olmasını ifade eder. "Nisabı ğınâ" nın şart olduğu zekâtta ise, kişinin zekâtla yükümlü olması için borçları ve aslî ihtiyaçları dışında bu miktarda altın, para veya nâmî mala sahip olması gerekir. ("Nemâ" malın artıcı nitelikte olması veya hükmen bu özellikte kabul edilmesi demektir. Bu tür mallara "nâmî" denir). Bunun yanısıra, malın üzerinden bir yıl geçmiş olması ("havelânı havl") zekâtla yükümlü olmak için şart olduğu halde kurban ve fitre yükümlülüğünde şart değildir. Buna göre, nisap miktarı malı olduğu halde, malın nâmi olması ve veya üzerinden bir yıl geçmemesi sebebiyle zekâtla yükümlü olmayan kişi fitre vermek ve kurban kesmekle mükelleftir; böyle bir kimse fitre ve zekât da alamaz. Bir başka anlatımla her kurban mükellefi zekâtla yükümlü değildir, fakat her zekât mükellefi kurbanla yükümlüdür. Kurban kesme yükümlülüğü açısından aranan bu şartın gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlerken, kişinin kurban kesilebilen günlerdeki malî durumu esas alınır; yani Kurban bayramının birinci günü sabahından üçüncü günü güneşin batmasına kadarki zaman dilimi içinde bu ölçüde zengin olan kimsenin kurban kesmesi gerekir (ayrıca bk. FİTRE, NEMA, NİSAP, ZEKÂT).

Hanefîler'in dışındakilere göre kurban vacip değil sünnet olduğu için, diğer mezhepler Hanefîler'de olduğu gibi, kurban mükellefiyeti için ayrıca bir zenginlik ölçüsü tesbit etmemişlerdir. Nitekim, Mâlikîler'e göre, bir müslümana kurban kesmenin sünnet olması için, Hanefî mezhebinde belirtilen ölçüde zenginlik şart olmayıp, o yıla ait zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak meblağ dışında kurban parasına sahip bulunması yeterlidir. Şayet o yıl, kurban keseceği hayvanın parasına zaruri ihtiyaçları için muhtaç olacaksa o kimsenin kurban kesmesi sünnet değildir. Şâfiîler'e göre de kurban kesmekle mükellef olmak için belli bir zenginlik ölçüsü şart olmayıp, bayram ve teşrik günlerinde kendisi ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimselerin ihtiyaçları dışında kurban almaya parası olan kimsenin kurban kesmesi sünnettir. Hanbelîler'e göre ise, kişinin kurban alacak parası olmasa bile, daha sonra ödeyebilecekse borç alarak kurban kesmesi sünnettir.

Hanefî mezhebine göre amel eden bir kimse kurban kesmesi vacip olmayacak kadar fakir ise, kurban kesmek için kendini zorlamamalıdır. Zira, Hanefî fıkhındaki genel yaklaşıma göre, kişinin bu durumda kendisine vacip olmayan bir ibadeti vacip haline getirmesi sözkonusudur. Hatta mezhebdeki bir görüşe göre, üzerine vacip değilken kurbanlık alan fakir bir kimsenin kestiği bu kurban adak olduğu için kendisi ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimseler bu hayvanın etinden yiyemez. Böyle fakir bir kimse, kurbanlık hayvan alsa da, daha kesmeden hayvan çalınsa ya da herhangi bir şekilde kaybolsa ve bir tane daha alıp onu kestikten sonra önceki bulunsa, bir görüşe göre onu da kesmesi gerekir. Çünkü fakir kimse, üzerine vacip olmadığı halde kurban kesmek niyetiyle hayvan satınalmakla bu ibadeti üzerine vacip kılmıştır ve bir nevi adak yerine geçmiştir. Diğer bir görüşe göre, bu durumda sadece birisini kesmesi yeterlidir. Hanefî mezhebinde, fetvaya esas olan görüşe göre, fakir kimsenin kestiği kurban, özel olarak onu adamadıkça, her halükarda adak olmayıp, bu kimse kestiği bu kurbanın etinden yiyebilir ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimselere de yedirebilir.

b) Kurbanın sıhhat şartları:

Kurban ibadetinin geçerli olarak yerine getirilmiş sayılması için şu şartların bulunması gerekir:

1– Kesilecek hayvanın, dinen kurban edilebileceği kabul edilmiş türden olması.

Dinen kurban olarak kesilmesi kabul edilmiş hayvan türleri şunlardır: Koyun, keçi, sığır, manda ve deve. Dolayısıyla tavuk, ördek, kaz, tavşan, ceylan vs. gibi hayvanların kurban olarak kesilmesi geçerli değildir.

Kurbanın geçerliliği açısından kurban olarak kesilebilecek hayvanların erkek veya dişi olmaları arasında fark yoktur; fakat et ve kıymet bakımından eşit oldukları takdirde, koyunun erkeğinin, keçi, sığır, manda ve devenin dişisinin kurban olarak kesilmesi daha faziletli görülmüştür. Ayrıca bazı mezhepler, fazilet açısından hayvan türleri arasında da ayırımda bulunmuşlardır. Meselâ, İmâm Mâlik, koyunun kurban olarak kesilmesinin sığırdan, sığırın da deveden daha faziletli olduğu kanaatindedir. (Şu var ki aynı imamdan bunun aksi yönünde bir sıralama da nakledilmiştir.) İmâm Şâfiî'ye göre, devenin kurban olarak kesilmesi sığırdan, sığırın kurban olarak kesilmesi ise koyundan daha faziletlidir. Hanefîler'in de içinde bulunduğu bazı alimlere göre ise, Peygamberimiz kurban olarak hep koç kestiği için, koyun cinsinin kurban edilmesi daha faziletlidir.

Koyun ve keçi sadece bir kişi için kurban olarak kesilebilir. Deve, sığır ve manda ise, yedi kişiyi aşmamak kaydı ile ortaklaşa kurban olarak kesilebilir. Bu hüküm Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göredir.

2– Kesilecek hayvanın kurban edilebilecek yaşta olması.

Koyun ve keçi cinsinden hayvanların bir yaşını doldurup iki yaşına girince kurban edilebileceği hususunda fakihlerin büyük çoğunluğu fikirbirliği etmişlerdir. Bir yaşının altında olması halinde keçinin kurban edilmesi sahih değildir; fakat semiz ve gösteriş olarak bir yaşındakilerle aynı seviyedeyse ve altı ayını tamamlayıp yedi ayına girmişse koyunun kurban olarak kesil-

mesi Hanefîler, Hanbelîler ve bazı Mâlikîler'e göre sahihtir. Şâfiîler'e ve Mâlikî mezhebinde tercih edilen görüşe göre, bir yaşını doldurup iki yaşına girmedikçe koyunun kurban edilmesi sahih değildir. Şâfiîler'e göre keçinin en az iki yaşını tamamlamış olması şarttır.

Sığır ve manda cinsinden olan hayvanların, kurban edilebilmeleri için en az iki yaşını, devenin ise en az beş yaşını tamamlamış olması gerekir. Ancak Mâlikîler'e göre, sığır ve manda üç yaşını tamamlayıp dörde girmiş olmalıdır.

3– Kesilecek hayvanın kurban olmaya engel bir kusurunun bulunmaması.

Kurban olarak kesilecek hayvanın azalarının tamam, besili, sıhhatli ve semiz olması bütün müçtehitlerce müstehap görüldüğü gibi, bazı azaları eksik veya kötürüm seviyesinde hasta ve zayıflıktan kemiklerinde ilik kalmayacak kadar düşkün olan hayvanın ise kurban olarak kesilemeyeceği konusunda fikirbirliği edilmiştir. Buna göre, iki veya bir gözü kör, kulakları ve boynuzları kökünden kesik, dili kesik, dişlerinin hepsi veya çoğu dökülmüş, kuyruğu ve memesi kesik hayvanlar kurban olmaz. Ancak doğuştan boynuzsuz hayvanın bu özelliği kurban edilebilmesine engel değildir. Aynı şekilde, hayvanın şaşı, topal ve deli olmasında veya biraz hasta olmasında, kulaklarından birinin delinmiş veya yarılmış, ya da az bir kısmı kesilmiş olmasında, kurban açısında bir sakınca yoktur.

Kurban mükellefi olan bir kimsenin kurbanın vücup süresi içinde aldığı hayvanda, kendi yanında iken kurban edilmesine engel kusurlar ortaya çıkarsa bu kimsenin başka bir hayvan alıp kesmesi gerekir. Kurbanla yükümlü olmayan fakir veya yolcunun ya da zengin ve mukim olmakla birlikte hayvanı vücup süresinden önce satınalmış kimsenin ise böyle bir durumda tekrar başka bir hayvan alıp kesmesi gerekmez. Öte yandan, kesim mahallinde hayvanda meydana gelen (ayak kırılması vb.) kusurlar kurbanın sıhhatine engel sayılmamıştır.

4– Kurbanın hususi vaktinde kesilmesi.

Kurbanın sahih olabilmesi için bu ibadet için belirlenmiş sürede kesilmesi şarttır. Bu süre ise, Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre Kurban bayramının ilk üç günü; yani kameri aylardan zilhicce'nin on, on bir ve on ikinci günleridir. Bu müçtehitlere göre, kurban, Kurban bayramının üçüncü gününün akşamına kadar kesilebilir ve en faziletli olanı ilk gün kesmektir. Şâfiî mezhebine, Hanbelî mezhebindeki diğer bir görüşe ve İmâm Evzaî'ye göre ise, dördüncü günü akşamına kadar kesilebilir. İlk gün kesilen kurbanın sahih olabilmesi için, bayram namazı kılınan yerleşim birimlerinde bayram namazından sonra kesilmesi şarttır. Bayram namazı kılınmayan yerlerde ise, fecrin doğuşundan sonra kesilebilir, daha önce kesilemez. Kurbanı mümkünse gündüz kesmelidir. Gece kesmek, Mâlikîler'e ve Hanbelî mezhebindeki bir görüşe göre câiz değildir; fakihlerin çoğunluğuna (Hanefîler, Şâfiîler, ve Hanbelîler'e) göre ise gece kesmek mekruh olmakla birlikte câizdir.

Kurban kesilecek günler geçtiği halde (bayramın üçüncü günü akşamına kadar, Şâfiî mezhebine göre dördüncü günü akşamına kadar) kurbanını kesmeyen bir mükellef, kurbanlık hayvanı mevcut ise hayvanın aynını (kendisini), mevcut değilse

bedelini sadaka olarak fakirlere verir.

5– Kurbanın, kurban niyetiyle kesilmesi.

Kurban kesen kimsenin kurban kesmeye niyet etmesi gerekir. Zira kurban bir ibadettir ve Allah'a yakınlaşmak gayesiyle kesilmektedir. Fakat niyette asıl olan kalple yapılmasıdır; ayrıca dille ifade edilmesi şart değildir. Kurbanda niyetin önemi sebebiyle, Hanefî mezhebinde, ortaklaşa olarak kesilen kurbana tüm ortakların ibadet niyeti ile katılmaları şart koşulmuştur. Buna göre, ortak olarak bir sığır kurban edilirken, ortaklardan birinin (ister vacip ister nafile türünden olsun) kurban niyetiyle değil de sırf et yemek kastıyla katılmış olması halinde tümünün kurbanı geçersiz olur. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise böyle bir ortaklık kurbana zarar vermez; kurban niyeti ile katılanların kurbanları geçerli olur (Mâlikî mezhebine göre –daha önce belirtildiği üzere– zaten parasına ve etine iştirak edilerek ortak kurban kesilmez.)

Bir kimse tek başına kesmek niyetiyle satınaldığı deve, sığır veya mandaya, altı kişiye kadar ortak kabul edebilir ve ortaklaşa kesebilirler. Fakat bu mekruh görülmüştür. Hatta baştan tek başına kesmeye niyet ederek aldığından dolayı diğer ortaklardan aldığı parayı sadaka olarak vermesi gerektiği belirtilmiştir. Bu konuda bir başka görüşe göre ise, tek başına kesmek üzere bu tür bir hayvanı alan kimse fakir ise, kurbanı satın almakla onu kendisine adak olarak vacip kılmış olduğundan başkaları ona ortak olamaz.

E– Kurbanlık Hayvanın Ölmesi, Kaybolması vb. Meseleler

Zengin bir kimsenin aldığı kurbanlık hayvan daha kesmeden ölse, o kimsenin tekrar kurbanlık alıp kesmesi gerekir. Böyle bir durumda fakir kimseye tekrar kurbanlık almak gerekmez.

Kurbanlık niyetiyle alınan hayvanın henüz kesilmeden önce kaybolması halinde, sahibi birini daha alsa ve kurban kesme günlerinde öteki de bulunsa, sahibi zengin ise, bunlardan dilediğini keser. Ancak, daha kıymetli olanı kesmez de düşük kıymetli olanı keserse, diğeriyle arasındaki farkı tasadduk etmesi gerekir. Böyle bir durumda kurban sahibi fakir ise –daha önce belirtildiği üzere– bir görüşe göre her ikisini, diğer bir görüşe göre sadece birisini kesmesi gerekir.

Birden fazla kimseler, yanlışlıkla birbirlerinin kurbanlarını kendilerinin zannederek kesseler, her kesilen kurban sahibinin kurbanı olmak üzere sahih olup, eğer hayvanların etleri aynen mevcut ise, herkes kendi hayvanını alır ve bu kimseler birbirlerine bir şey ödemek zorunda değildirler. Şayet, yanlışlıkla kesilen kurbanlar yenilmiş veya dağıtılmış ise, bu durumda bu kimseler birbirleriyle helalleşirler. Dinen tavsiye edilmemekle birlikte, hayvanı daha semiz ve büyük olan kişinin, diğer taraftan farkını talep hakkı vardır. Ancak, bu durumda aldığı farkı sadaka olarak vermesi gerekir, bu parayı kendi ihtiyacı için sarfedemez.

Bir kimse, kendisine bırakılan bir kurbanlık hayvanı, sahibinin izni olmaksızın bayram günü sahibinin adına kesse, hayvan sahibinin kurban borcu düşer, kesen adamın da sahibine bir şey ödemesi gerekmez.

Bir kimse kendisine emanet olarak bırakılan hayvanı, kendi adına kurban kesemez. Zira o kimse kendisine emanet bırakı-

lan hayvana malik değildir.

F– Kurbanın Kesilişi

Başka gayelerle yapılan kesimlerde olduğu gibi, kurbanlık hayvan da kıbleye karşı yatırılarak, "Bismillahi Allahu Ekber" denilmek suretiyle kesilir. Kurbanı elinden gelirse, kişinin kendisinin kesmesi menduptur. Elinden gelmezse veya kendisi kesmeyecekse başkasına vekalet verip kestirir. Bu durumda da yanında bulunması müstehaptır. Ancak kurbanı mümkünse müslüman birine kestirmelidir. Yahudi veya hıristiyan bir kimseye de kestirebilirse de bu mekruhtur. Mecusi ve putperest kimselere kestirmek ise câiz değildir.

Kurbanlık hayvanı kesim yerine incitmeden götürmeye gayret edilmeli ve keserken hayvana eziyet vermemeye de özen gösterilmeli, bunu temin için keskin bir bıçak kullanılmalıdır.

Kurbanlık hayvan kesilmek üzere yatırıldığında, şayet kurbanı kesecek olan kişi biliyorsa şu duayı okumalıdır: "İnnî veccehtü vechiye lillezî fatara's-semâvâti ve'l-arda hanîfen vemâ ene mine'l-müşrikîn. İnne salâtî ve nüsükî ve mahyâye ve memâtî lillâhi rabbi'l-âlemîne lâ şerike lehû ve bizâlike ümirtü ve ene evvelü'l-müslimîn. Allahümme takabbel minnâ kemâ takabbelte min İbrâhîme halîlike ve Muhammedin habîbike" Bu duanın anlamı şöyledir: "Yüzümü gökleri ve yeri yaratan Allah'a, O'nun birliğine inanarak çevirdim. Ben müşriklerden değilim. Benim namazım, ibadetim (kurbanım), hayatım ve ölümüm hep alemlerin rabbi olan Allah içindir. O'nun ortağı yoktur. Bana böyle emrolundu ve ben (Allah'a) teslim olanların ilkiyim. Ey Allah'ım! dostun İbrahim'den ve habibin Muhammed'den kabul buyurduğun gibi benden de kabul buyur". Daha sonra, "Allahu Ekber, Allahu Ekber, Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber Allahu ekber ve lillâhi'lhamd. Bismillâhi Allahu ekber" deyip hemen hiç beklemeden ve mümkün olduğunca araya söz katmadan hayvanı kesmelidir. Besmele ile hayvanı kesme işlemi arasına başka iş veya sözün girmemesine özen göstermelidir.

Kurban kesmenin rüknü, kurbanlık hayvanın kanını akıtmaktır. Kurbanlık hayvan kesilmedikçe, vacip olan kurban ibadeti yerine getirilmiş olmaz. Sığır, manda, koyun ve keçi cinsinden olan hayvanlar, yatırılıp çenelerinin hemen altından boğazlanmak ("zebh"), deve ise ayakta sol ön ayağı bağlanarak göğsünün hemen üzerinden ("nahr") kesilir. Kurbanın kanının akıtılması, yani kesilmesi işleminin nasıl yapılacağı, hayvanın hangi damarlarının kesileceği konusunda, konuyla ilgili hadislerde, hayvanın şah damarlarının kesilmesinin gerektiği dışında, açık bir bilgi mevcut olmadığından, bu konuda müçtehit imamlar arasında farklı görüşler ortaya çıkmıştır.

İmâm Leys'e ve İmâm Mâlik'ten nakledilen bir görüşe göre, şu dört unsurun kesilmesi gerekir: Boğazın iki tarafındaki şah damarları, yem borusu ve soluk borusu (gırtlak). İmâm Şâfiî ile meşhur görüşüne göre İmâm Ahmed b. Hanbel, yemek borusu ile soluk borusunu kesmenin yeterli olacağına hükmetmişlerdir. Hanefî mezhebine (İmâm Azam ile İmâm Ebû Yusuf'a) göre yukarıda anılan dört unsurun veya bunlardan gırtlak, yem borusu ve şah damarlarından birisi olmak üzere üçünün kesilmesi gerekir. Hanefîlerden İmâm Muhammed'e göre ise, bu dört unsurdan her

birinin ekserisinin kesilmesi şarttır. Kesilen hayvanı yüzmeye başlamak için hayat emareleri kalmayıncaya dek beklenir; henüz can çekişirken yüzülmez.

G– Kurbanın Eti ve Diğer Cüzleri ile İlgili Hükümler

Kurban etiyle ilgili hadisleri dikkate alan İslâm alimleri, kurban sahibinin kurbanın etinden yiyebileceği ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimselere de yedirebileceği, etin bir kısmını ise dağıtmanın iyi (müstehap) olacağı konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak, kurban etinin ne kadarının yenilip, ne kadarının dağıtılacağı konusunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hanefîler'e ve Hanbelîler'e göre kurban etinin üçe bölünüp, bir parçasının kurban sahibi ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimselerce tüketilmesi, bir parçasının zengin bile olsalar eş, dost ve akrabaya hediye edilmesi, diğer parçanın ise kurban kesemeyen kimselere dağıtılması müstehaptır. Fakat kişinin bakmakla yükümlü bulunduğu kimselerin kalabalık olması halinde, hiç kimseye dağıtmadan evde tüketmesinde de herhangi bir sakınca görülmemiş, hatta böyle kimselerin kurban etlerini bu şekilde tüketmesi bazı alimlerce müstehap karşılanmıştır. Mâlikî mezhebinde farklı görüşler bulunmakla birlikte, İmâm Mâlik'in meşhur olan görüşüne göre, kurban sahibi kurban etinin tümünü yiyemeyeceği gibi, tümünü de dağıtamaz; ancak bir kısmını yer, bir kısmını dağıtır. Bu konuda kesin bir sınır da yoktur. Hem yemesi, hem de dağıtması esastır. İslâm alimlerinin bir çoğuna göre de, kurban etinde müstehap olan, kurban etinin üçe ayrılıp, bir parçasının yenilmesi, bir parçasının dağıtılması ve bir parçasının ise daha sonra tüketilmek üzere kaldırılmasıdır.

Hanefîler'e ve Şâfiîler'e göre, kurban etinden yenilebilmesi için kurbanın adak kurbanı olmaması şarttır (bk. NEZİR). Daha önce işaret edildiği üzere, Hanefî mezhebindeki bir görüşe göre, kendisine kurban kesmek vacip olmayan fakir bir kimsenin kestiği kurban, üstüne vacip olmayan bir ibadeti vacip kılmak anlamını taşıdığı için adak hükmünü alır ve bu kimse böyle bir kurbanın etinden yiyemeyeceği gibi, bakmakla yükümlü bulunduğu kimselere de yediremez, yer veya yedirirse, bu etin bedelini sadaka olarak vermesi gerekir. Fakat Hanefî mezhebinde fetvaya esas olan görüşe göre, kurbanı adak olarak kesmedikçe, kurban kesen kimse zengin olsun fakir olsun kurbanın etinden yiyebilir ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimselere de yedirebilir. Bu arada belirtilmelidir ki kurban kesmekle mükellef olmayan kişilerin sırf ayıp karşılanma endişesi ile kurban kesmemeleri, diğer ibadetlerde olduğu gibi bu konuda da insanların değerlendirmelerini değil sırf Allah rızasını kazanmayı esas almaya dikkat etmeleri gerekir.

Şâfiîler'e göre, kişi adak olarak satınaldığı için kesilmesi vacip olan kurbanın etinden yiyemeyeceği gibi, Kurban bayramında kesmek için alıp da "şu hayvanı kurban keseceğim" veya "şu hayvan kurbanlığımdır" demek suretiyle muayyen hale getirdiği için vacip olan kurban etinden de yiyemez. Bu şekilde kesilen kurbanların etinden kurban sahibi yiyemediği gibi bakmakla yükümlü bulunduğu kimseler de yiyemezler. Adak ve adak hükmüne geçen kurban etlerinin sahibi ve bakmakla yükümlü bulunan yakınlarının yiyip, yiyemeyeceği konusunda bu gibi ihtilaflar bulun-

makla beraber, bütün İslâm bilginlerine göre, nafile (tatavvu') olarak kesilen kurbanın etinden sahibi de, bakmakla yükümlü bulunduğu kimseler de yiyebilir.

Kurban, sırf Allah rızasını kazanmak için kesildiğinden dolayı, kurban eti, ya sahipleri ve yakınları tarafından yenilmek, eş ve dosta hediye edilmek ve kurban kesemeyen kimselere dağıtılmak suretiyle tüketilir veya tamamı sahipleri tarafından yenilir, ya da tamamı fakirlere dağıtılır. Bunların dışında satılması veya benzeri şekilde sahiplerine gelir getirici işlemlerle harcanması câiz değildir. Sadece müçtehit imamlardan İmâm Ata'ya göre satılması câizdir. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre ise, kurban etinin para ile satılması câiz olmamakla beraber, evde kullanılacak bir eşya ile değiştirilmesi câizdir. Bu durumda sanki, kurban eti yine evde kendisinden istifade edilmek suretiyle tüketilmiş olmaktadır. Diğer mezheb imamlarına göre ise, satılması câiz olmadığı gibi, evde kullanılacak başka bir eşya ile değiştirilmesi de câiz değildir.

Kurbanın derisi, tüyleri, barsakları ve iç yağı gibi etinin dışındaki kısmına gelince, bunların da para ile satılması câiz değildir. Bunları kurban sahibi evde kullanabileceği gibi, para ve başka şeyler mukabili satıp parasını sadaka olarak da verebilir. Ancak parasını kendisi harcayamaz. Kurban gerek vacip olan kurban olsun, gerekse nafile cinsinden olsun bu parçaların satımı –Peygamberimiz tarafından yasaklandığı için– câiz değildir. Bundan dolayı, kurban derilerinin, barsaklarının ve yünlerinin sadaka olabilecek yerlere verilmesine özen göstermek gerekir. Bu parçalar da kurban ibadetinin kısımları olduğundan, kurban ibadetinin sevabına nail olabilmek için bunlar da ibadet olabilecek şekilde sarfedilmelidir. Şayet kurban kasaba kestirilmişse, kasabın kesme ücreti, kurbanın eti ve derisi gibi satılması câiz olmayan cüzlerle veya bunlar satılarak ödenemez. Fakat bunlar fakir olması sebebiyle ya da hediye olarak kasaba verilebilir; bu durumda onun da bunları satması câiz değildir.

Kurbanlık hayvanın sütünden yararlanmak, kesilmeden önce yününü kırkıp kullanmak da dinen tasvip edilmemiştir; bu, Hanefîler'e göre mekruhtur. Şayet yararlanılmışsa bunların bedelleri sadaka olarak verilmelidir. Hayvan kesildikten sonra ise kırkılıp evdeki ihtiyaç için kullanılabilir; fakat bu durumda da satılıp parası kurban sahibince harcanamaz, satılmışsa tasadduk edilmesi gerekir.

Kurban etlerinin başka yerleşim birimlerine naklinin hükmü konusunda –zekât mallarının başka yerlere naklinde olduğu gibi– İslâm alimleri arasında farklı görüşler mevcutur. Kişinin muhtaç durumundaki yakınlarının bulunması ya da kurbanın etine kurbanın kesildiği yerdekilerden daha fazla ihtiyacı olanların bulunması halleri hariç, Hanefîler'e göre kurban etinin bir yerden başka yere nakli mekruhtur. Ancak, kurbanın sahih olmasına engel değildir. Mâlikîler ve Hanbelîler, –nakledilecek yerde buna şiddetle ihtiyaç duyan kimselerin bulunması halleri hariç– kurban etinin seferîlik mesafesinde ve daha uzak yerlere nakledilmesine cevaz vermezler; sefer mesafesinden az olan yerlere naklinde ise bir sakınca görmezler (ayrıca bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR, HAYVANLARIN KESİMİ, YİYECEKLER).

¥ Beşir Gözübenli

Kurban Bayramı Namazı (bk. BAYRAM)
Kurbet (bk. TÂAT)

KUREYŞ

Hz. Peygamber'in mensup olduğu, İslâm'ın tebliğine ilk muhatap olan ve Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen Arap kabilesi.

Kureyş, tarih boyunca bilinen Arap kabilelerinin ileri gelenlerindendir. Nesep bilginlerinin çoğunluğuna göre, Kureyş'in atası Nadr b. Kinâne b. Huzeyme b. Mudrike b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Maad b. Adnan'dır. Bu bilginler Kureyş'i iki guruba ayırırlar.

1– Kureyşü'l-Bitah: Bunlar Mekke vadisinde yerleşenler olup başlıca kolları: Benî Abdi Menaf, Benî Abdi'l-Uzza, Benî Abdi'dDâr, Benî Zühre, Benî Teym, Benî Mahzum, Benî Cumah, Benî Sehm ve Benî Adiyy'dir.

2– Kureyşü'z-Zevâhir: Bunlar Mekke vadisi dışında yerleşenler olup, el-Haris, Mâlik, Muhârib, Teym, Kays gibi kollar bu guruba girer.

İslâmî dönemdeki Kureyş kolları şöyle sıralanır: Benî Hâris, Benî Huzeyme, Benî Âyide, Benî Sâme, Benî Lueyy, Benî Âmir b. Lueyy, Benî Adiy, Benî Sehm, Benî Cumah, Benî Mahzum, Benî Temîm, Benî Zühre, Benî Esed, Benî Abdiddâr, Benî Nevfel, Benî Muttalib, Benî Ümeyye, Benî Hâşim.

Hz. Muhammed (s.a.)'e peygamberlik görevi verildiğinde Kureyş'e mensup on kol vardı: 1–Benî Hâşim, 2– Benî Ümeyye, 3– Benî Nevfel, 4– Benî Abdiddâr, 5– Benî Esed, 6– Benî Teym, 7– Benî Mahzum, 8– Benî Adiy, 9– Benî Cumah, 10– Benî Sehm.

Hz. Peygamber, Kureyş'in Benî Hâşim koluna mensuptur. Genellikle başkanlık Benî Hâşim'le Benî Ümeyye arasında mücadele konusu olmuştur. Mekke, Hz. Peygamber'in beşinci göbekten dedesi olan Kusay'dan itibaren planlı bir şehir hüviyetine bürünmüş, Dâru'nNedve diye bir meclis yapılmış, buna bağlı yönetim birimleri oluşturularak bir site devleti kurulmuştur.

Kureyş'in Mekke'ye yerleşmiş olan şehirli kolları genellikle geçimlerini ticaretle sağlarlardı. Bunlar arasında okuma yazma bilen de vardı. Kırsal alanda yaşayanlar genellikle hayvancılıkla uğraşırlardı. Buralarda kültür, göçebe hayatının zaruretlerinden doğan tecrübelerin ortaya çıkardığı bilgilerden ibaretti.

Cahiliye devrinde Kureyş Arapları putperest idilir. Uzza ve Hubel, onların büyük putlarındandı. Gerçi, Kureyşliler'den pek çoğu Allah'ın varlığına inanıyorlardı; ama putları Allah'a ortak koşuyorlardı. Ayrıca Kureyş kabileleri dış dünyanın tesirlerine kapalı olduğu için kendi törelerine göre cesur, konuksever, zeki, cömert ve bağımsızlıklarına düşkün idiler. Cahiliye deyimi, onların, inanç ve ahlâk bakımından sapıklıklarını ifade etmekte idi. Gerçekten de aralarında içki, kumar, soygun, vurgun, fuhuş yaygındı. Kız çocuklarını diri diri toprağa gömerek öldürmek geleneği vardı. Kanun hakimiyeti yoktu; hak haklının değil, kuvvetlinin idi.Yaygın bir adaletten söz edilemezdi (bk. ARAPARABİSTAN).

Hz. Peygamber'e m. 610 ramazanında ilk vahiy gelince Mekke'deki Kureyşliler İslâm'la tanışma şerefine eriştiler. Ancak, başlangıçta az sayıda insan İslâm'ın güzel-

liğini kavrayabildi. Çoğunluk, çıkarlarına, alışkanlıklarına ve nefsanî arzularına düşkün olan hakim zümrenin etkisiyle İslâm'a ve müslümanlara düşman kesildiler. On üç yıl boyunca Hz. Peygamber'e ve ona bağlanan müslümanlara çeşitli eziyetler ettiler. O zamanlar Kâbe'nin içinde ve civarında çok sayıda put vardı. Kureyşliler, Kâbe'nin komşuları olması sebebiyle birçok maddi ve manevi çıkarlar sağlıyorlardı. Kur'ân-ı Kerîm'de Kureyşliler bu nimetlerin değerini bilmeleri ve Kâbe'nin Rabbine kulluk etmeleri gerektiği yönünde uyarılmıştır (el-Kureyş 106/114) (ayrıca bk. ÎLÂF). Kureyş müşrikleri ise elde ettikleri bu üstünlüğü istismar ederek kabilelere baskı yapıyorlar ve onları da İslâm'a saldırmaya zorluyorlardı. Kureyş'in bu zulmü karşısında müslümanlar, önce geçici olarak Habeşistan'a sonra kalıcı olarak Medine'ye hicret ettiler. Kureyş müşrikleri, hicretten sonra da müslümanların peşini bırakmadılar. Bu yüzden Medine devrinde müslümanlarla müşrikler arasında Bedir (2/ 624), Uhud (3/ 625), Hendek (5/627) savaşları oldu. Bir süre devam eden barış döneminden (Hudeybiye barışı 6/ 628) sonra Hz. Peygamber büyük bir ordu ile (8/630) tarihinde Mekke'yi kuşattı ve fethetti. Böylece Kureyş müşriklerinin siyasî hakimiyetine son verildi. Hz. Peygamber intikam siyaseti gütmedi, genel af ilân ederek Kureyşlileri affetti. Ancak, bunlar –müslüman olmakla beraber– artık siyasî otoriteleri kalmadığı, kılıçları kırıldığı için, İslâm tarihinde "tuleka" deyimiyle anılagelmiştir.

¥ Hüseyin Algül

KUREYŞ SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 106. sûresi

Adını ilk âyetinde geçen "Kureyş" kelimesinden alır. Buna "Li îlâfi" sûresi de denir. Mekke'de nâzil olmuştur. 4 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları te, şın ve fe harfleridir.

Bu sûreden önce yer alan Fîl sûresinde, Kureyşlilerin Ebrehe ordusundan kurtarıldığı bildirilmişti. Bu sûrede ise, Kureyşlilere verilen iki önemli nimet olarak, ekonomik imkânlar ile can ve mal güvenliğine işaret edil miştir. Tarıma elverişli bir yer olmamasına rağmen Yüce Allah onlara her şeyi ihsan etmiş ve "Biz onları, kendi katımızdan bir rızık olarak her şeyin ürünlerinin toplanıp getirildiği, güvenli, dokunulmaz bir yer (Mekke)'ye yerleştirmedik mi?" (el-Kasas 28/57) buyurarak aynı konuyu vurgulamıştır. İşte bu sûrede, insanın kendisine birçok nimetler bahşeden Rabbine karşı nankörlük etmeyip O'na olan kulluk görevini yerine getirmesine; ayrıca, ekonomik gelişmede uluslararası güvenliğin, huzur ve istikrarın, iç barışın önemine ve eldeki nimetlerin değerinin bilinmesi gerektiğine de dikkat çekilmiş olmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Diğer Arap kabilelerinin "Allah'ın evi olan Kâbe'nin hizmetçileri ve komşuları" diye saygı gösterdikleri Kureyşliler, sağlanan can ve mal güvenliği sayesinde ticaretlerini yapıp rahata kavuşmuşlardır (âyet: 12).

* Öyleyse onlar, şirki bırakıp sadece Kâbe'nin Rabbi olan Allah'a kulluk etmelidir. İnsan, kendisine sayısız nimetler bahşeden Rabbine karşı nankörlük etmemeli; kulluk görevini yerine getirmelidir (3).

* Ekonomik gelişimin sağlanmasında uluslararası güven, huzur ve istikrar ile iç barışın büyük rolü vardır (1, 2, 4).

¥ Abdurrahman Çetin

Kureyza (bk. BENÎ KUREYZA SAVAŞI)

KURÛ’

Kurû, kur’ (veya kar’) kelimesinin çoğuludur. Kur’ kelimesi Arap dilinde kadının hem âdet (regl) dönemini hem de temizlik dönemini ifade eden bir kelimedir. Fıkıh usulünde bu tür lafızlar için “müşterek” terimi kullanılır.

Müşterek lâfız birden fazla manaya delalet ettiğinden, Kur’ân-ı Kerîm’deki “Boşanmış kadınlar kendi başlarına (evlenmeksizin) üç kur’ süresi beklerler” (el-Bakara 2/228) meâlindeki âyetten, İslâm hukukçuları farklı hükümler çıkarmışlardır. Hanefîler’e ve Hanbelîler’e göre boşanmış kadınların evlenmeksizin beklemeleri gereken süre üç âdet süresi, Şâfiîler’e ve Mâlikîler’e göre ise üç temizlik süresidir (ayrıca bk. İDDET).

¥ Heyet

Kuşluk Namazı (bk. NAFİLE NAMAZLAR)

Kutuplarda Namaz ve Oruç (bk. VAKİT)

Kuud (bk. KA’DE)

KUYULAR

Kuyular, insanların su ihtiyacını karşılamak amacıyla, yer altı sularından yararlanmak için toprak düzeyinden yer altına doğru kazılan derin çukurlardır.

Çeşitli amaçlar için kullanılan kuyular, kamuya ait olduğu gibi kişilere de ait olabilir. Kuyu denince ilk akla gelen kişilere ait özel kuyulardır. Boş arazide, dağda, çölde açılan kuyular, hayır amacıyla o bölgede yaşayan veya oradan gelip geçenlerin istifadesine sunulmuş su kaynaklarıdır; bunlar kamuya aittir. Hz. Peygamber “sadakai câriye” adı altında bu tür hayırların yapılmasını teşvik etmiş ve bunları yapanların amel defterlerinin kapanmayacağını haber vermiştir (bk. Müslim, Vasiyet, 14; Ebû Dâvud, Vasâyâ, 14). Nitekim İslâm’da vakıf müessesesinin nasslardaki dayanakları konusu ele alınırken, Rasûlullah’ın teşviki ve müjdeli ifadeleri üzerine Hz. Osman tarafından Medine’deki Rûme kuyusunun satın alınıp müslümanların yararına tahsis edilmesi olayı, vakfın Asrı saadet’teki ilk uygulamaları arasında anılır. Özel kuyulardan sahiplerinin izniyle başkaları da yararlanabilir.

Su kaynaklarından biri olan kuyuların, sağlık kurallarına uygun bir biçimde korunması, kirletilmeyip temiz tutulması, tahrip edilmemesi, içine pislik düşmemesi için ağızlarının kapatılması gerekir.

Hanefî mezhebine göre kuyular, suları ne kadar çok olursa olsun, yüzeyleri en az elli metre kareye ulaşmadıkça veyahut akıp giden bir su yolu üzerinde bulunmadıkça küçük havuz hükmündedir. Bu yüzden, içine bir pislik düşmesi halinde, suyun vasıflarında bir değişiklik meydana gelmese bile bu tür sular pislenmiş sayılır. Hanefî mezhebinde “çok su”yu belirleyen ölçü kuyuların büyük çoğunluğunu “küçük havuz” (az su) gurubundan saymayı gerektirdiği, bu ise pratik hayatta büyük zorluklara yol açtığı için, Hanefî bilginler istihsan

metoduna başvurarak, kuyulara düşen pisliklerin derecelerine göre belirli miktarlarda su çekilmesi ile yetinilmesi yönünde fetva vermişlerdir. Buna göre içlerine düşen pis maddelerden dolayı kuyular hakkında Hanefî mezhebinde aşağıdaki hükümler uygulanır:

1– Kuyuya canlının düşmesi:

a) İnsanın veya eti yenen koyun, buzağı gibi bir hayvanın içine düşüp diri olarak çıktığı kuyunun suyu pis olmaz. Ancak bunların üzerlerinde bulunan necasetten dolayı su pis olur.

Aynı şekilde katır ve eşeğin ve atmaca, şahin gibi yırtıcı bir kuşun, kurt, kaplan gibi yırtıcı hayvanların içine düşüp diri olarak çıktığı kuyu suyu da pis olmaz. Ancak bunların salyalarının suya akması durumunda her hayvanın salyası artığı hükmünde değerlendirilir. Buna göre, köpeğin ve yırtıcı hayvanların artığı pis, yırtıcı kuşlarınki mekruh, eşek ve katırınki ise meşkûk (şüpheli)'tur. Pis salya karışan kuyunun suyu tamamen boşaltılır. Mekruh salya karışan kuyudan 20 kova su çıkarılır (ayrıca bk. ARTIKLAR).

b) Bir kuyuya domuz düşerse (diri olarak çıkmış bile olsa); koyun, keçi gibi büyük bir hayvan ya da bir insan düşüp ölürse; ister büyük ister serçe, fare gibi küçük bir hayvan düşüp ölür ve aynı zamanda şişer, dağılır veya tüyleri dağılmış olursa, o kuyunun suyunu tamamen çıkarmak gerekir. Şu kadar var ki, kuyunun suyu çok olup devamlı olarak kaynamakta bulunursa, iki yüz kova çıkarmakla yetinilebilir; bu vaciptir. Üçyüz kova çıkarılması ise müstehaptır. Hatta ihtiyaten kuyunun bütün suyu takdir edilerek o kadar su çıkarılmalıdır. Meselâ içinde beş yüz kova su bulunduğu takdir edilirse, o kadar su çıkarılmaya çalışılmalıdır. Bazı fakihlere göre fetva bu yöndedir.

c) Bir kuyunun içinde kedi, tavuk, güvercin veya bu büyüklükte bir hayvan düşüp öldüğünde daha şişmeden çıkarılırsa, o kuyudan kırk kova su çıkarılır; bu vaciptir. Elli veya altmış kova çıkarılması ise müstehaptır.

d) Bir kuyunun içine fare, serçe gibi ufak bir hayvan düşüp ölürse ve henüz şişmeden çıkarılırsa yirmi kova su çekilir; bu vaciptir. Otuz kova çıkarılması ise müstehaptır.

e) Arı, sinek, çekirge gibi akıcı kanı olmayan haşerat ile balık ve kurbağa gibi suda yaşayan hayvanların kuyuda ölmesi ile kuyu pislenmez.

2– Kuyuya necasetin (pis bir maddenin) düşmesi:

a) Bir kuyuya –bir damla bile olsa– kan, idrar, şarap gibi pis bir sıvının, tavuk, kaz, ördek vb. hayvanların tersleri gibi necaseti galiza sayılan bir pisliğin düşmesi ile kuyu pislenmiş olur; tamamını boşaltmak gerekir.

b) Kırdaki bir kuyu, içine çok az miktarda düşen deve, koyun, keçi, katır, eşek, sığır, manda tersleriyle –muhtar olan görüşe göre– pis olmaz.Çünkü kırlardaki kuyuları bunlardan korumak çok zordur. Ancak kuyuya bakıldığı vakit bunlar çok görülürse veyahut kuyuya salınan her kovada bunlardan çıkarsa o zaman su pis sayılır ve kuyunun suyu çıkarılır. Mezhepte benimsenen bir görüşe göre, evlerdeki kuyulara bu tür pislikler düşerse, kuyu pislenmiş sayılır.

c) Güvercin ve serçe gibi eti yenen kuşla-

rın tersleri kuyulardaki ve kaplardaki suyu pislemez.

d) Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf'tan bir rivâyete göre –ki Hanefî mezhebinde benimsenin görüş budur–, yırtıcı kuşların tersleri kuyuları bozmaz. Çünkü bunlardan kuyuları korumak güçtür. Miktarları suyun vasıflarını yani renk, tat ve kokusunu bozacak kadar çok olmadıkça kuyulardaki suları pis etmiş olmaz. Fakat kaplardaki suları bozar. Çünkü kapları bunlardan korumak pek güç değildir.

Kuyuya düşüp de ölen ve ne zaman düştüğü belli olmayan hayvan şişip dağılmamış ise bir gün bir gece önce düşmüş farzedilerek kuyunun suyu yirmi dört saatten beri pis sayılır. Eğer düşen hayvan şişmiş ve vakti belli olmamış ise, üç gün üç gece önce düşmüş farzedilerek o zamandan itibaren su pis sayılır. Bu sebeple kişi, o süre zarfında o kuyudan aldığı abdestle kılmış olduğu namazları tekrar kılar. O kuyunun suyu ile gusletmiş veya necaset bulaşmış bir çamaşırı yıkamış ise yeniden gusleder ve çamaşırı yıkar.

Kuyunun suyu tamamen boşaltıldığında veya yukarıda belirtilen miktarda su çekildiğinde, son kovanın çıkarılmasıyla hem kuyu hem de kova, ip, makara ve çekenin eli temizlenmiş olur.

Kova hesabında temizlenen kuyunun kovası esas alınır. Yoksa, 1 sâ' (yaklaşık 2, 75 litre) su alan bir kovaya göre hesap edilir. Belirtilen miktarlar büyük kova ile bir veya bir kaç defada (günümüzde motorla bir defada) çekilirse kuyu temizlenmiş olur.

Bir kuyunun, abdesthane ve kanalizasyondan, necaset eserinin kuyunun suyuna nüfuz etmeyecek derecede uzak olması gerekir. Bunlardan etkilenip suyun vasıfllarından biri bozulunca kuyu pis olmuş olur. Böyle bir kuyunun suyunu içmek ve temizlikte kullanmak câiz değildir.

Yüzeyi yaklaşık elli metre kare ve daha fazla olan kuyular, havzı kebir (büyük havuz) sayılır. Bunların içine büyük hayvanlar dahi düşüp ölse, renk, tad ve kokusundan biri bozulmadıkça o kuyunun suyu pis sayılmaz.

Hanefîler'in dışındaki üç mezhebin yaklaşımına göre ise, kuyuya düşen pisliğin suyun vasıflarını değiştirip değiştirmemesi önem taşımaktadır. Çünkü Şâfiîler ve Hanbelîler'e göre "çok su" sayılmanın ölçüsü iki kulle (yaklaşık 206 litre), Mâlikîlere göre –belirli ölçü verilmiş olmamakla beraber– bundan çok daha azdır (abdest veya gusül kabının alacağı miktar). Bu durumda, şayet kuyuda bu miktardan fazla su varsa, düşen pislik suyun vasıflarında değişiklik meydana getirmedikçe kuyu temiz sayılır (ki genellikle kuyularda bu miktardan fazla su bulunur). Düşen pisliğin suyun vasıflarında değişiklik meydana getirmesi veya değişiklik meydana getirmese bile kuyudaki suyun yukarıda belirtilen miktardan az olması halinde, Mâlikîler'e ve Hanbelîler'e göre kuyunun suyunu boşaltmak gerekir; Şâfiîler'e göre ise suyun vasfındaki değişikliğin kaybolması ile veya –az su ise– iki kulle miktarına ulaşıncaya kadar su eklemek suretiyle temizlenir (ayrıca bk. HAVUZ).

¥ Mehmet Şener

Küçüklük (bk. ÇOCUK)
Küfrânı Nimet (bk. ŞÜKÜR)

KÜFÜR

Sözlükte örtmek, gizlemek nankörlük etmek ve yalanlamak anlamlarına gelen küfür, Hz. Peygamber'in Yüce Allah'tan getirdiği sübut ve anlam bakımından kesin delillere dayalı esaslardan herhangi birini inkâr etmek bu konudaki gerçeği örtmek demektir. İnkâr edene kafîr (bk. KÂFÎR) denilir. Küfür kelimesi Kur'ân'da ve hadislerde nankörlük yapmak manasına da kullanılmıştır (bk. el-Bakara 2/152; İbrâhîm 14/34; el-İnsân 76/3; Buhârî, İman, 20; Müslim, Küsûf, 3; Nesâî, Küsûf, 17).

Küfrün (inkârcılığın) cezasının ebedî cehennem azabı olduğu ve bu azabın hafifletilmeyeceği Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok âyetinde belirtilmiştir (bk. KÂFÎR). Şirk, irtidat, münafıklık ve ilhadı da kapsamına alan küfür genel bir kavram olup şu kısımlara ayrılarak incelenebilir: 1– Küfri cuhûd: Allah'ı ve Hz. Peygamber'i bildiği halde, kişinin ısrarla ve kasıtla inanç esaslarını kabule yanaşmaması demektir. Şeytanın ve meşhur müşrik Ümeyye b. Salt'ın küfrü bu çeşittir. 2– Küfri inkârî: Allah'ı, Hz. Peygamberi ve O'nun Allah'tan getirdiği esasları kişinin kalben kabullenmemesi ve inkâr ettiğini ortaya koymasıdır. "Şu muhakkak ki küfredenleri korkutsan da korkutmasan da onlarca eşittir. Onlar iman etmezler" (el-Bakara 2/6) âyetinde bahsedilen inkârcıların küfrü bu çeşittir. 3– Küfri nifâk: Kişinin inanılması gereken şeyleri diliyle söylemesi, fakat kalbiyle tasdik etmemesi demektir. Münafıkların küfrü gibi. 4– Küfri inâdî: Kişinin Allah'ı ve gerçeği bilip, dil ile de zaman zaman açıklamasına rağmen hased, sapıklık, şan, şöhret, makam endişesi ve kavmiyetçilik gibi sebeplerle İslâmı bir din olarak benimsemeye yanaşmamasıdır. Buna küfri ârî de denilmiştir. Ebû Tâlib'in küfrü bu çeşittir. 5– Küfri cehlî: Bilgisizlik sebebiyle kişinin İslâm'ın esaslarına inanmaması demektir. 6– Hükmî küfür: Kişinin Allahı ve Hz. Peygamber'in getirdiği esaslardan herhangi birini yalanlayıcı bir söz söylemesi veya bunları yansıtan bir davranış içinde olması demektir. Küfrün bu çeşidi diğerleri kadar açık değildir, kişinin niyeti ve kastı kesin olarak bilinemediğinden de tesbiti oldukça zordur. Bununla beraber müslümanı küfre düşüren söz, fiil ve davranışlar bellidir. Bu konularda titiz ve dikkatli olmak gerekmektedir (bk. ELFAZ-I KÜFÜR). Küfür her ne kadar bu kısımlara ayrılarak incelenirse de kâfir statüsündeki herkes cehennemde ebedî azaba maruz kalacak, inkârının derecesine göre, cehennemdeki azabın derecesi farklılık gösterecektir (bk. KÂFÎR). Dini esasları inkar etmeyen ve fakat yasaklardan bir veya bir kaçını çiğneyen kimse ise günahkâr mümin sayılır, Allah dilerse onu affeder, dilerse cezalandırır, imanından dolayı da sonunda cennete katar (bk. GÜNAH).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

KÜRSÎ

Kürsî, sözlükte taht, sandalye, mülk, saltanat, payitaht, ilim, âlim, Allah'ın ilmi vb. anlamlara gelir. Terim olarak kürsî; yeri ve gökleri kaplayan fakat mahiyeti tam olarak bilinemeyen varlık demektir.

Kürsî kelimesi Kur'ân'da iki yerde geçer. İlkinde Allah'ın kürsîsinin gökleri ve yeri kapladığından söz edilmiştir (bk. el-Bakara 2/256). İçinde kürsî kelimesi geçtiğinden anılan âyete "ayetü'lkürsî" denilmiştir. Bu âyette anılan kürsînin Allah'a nisbeti, Al-

lah'ın ululuk ve büyüklüğünü tasvir içindir. Allah Teâlâ, bazen zatını ve sıfatlarını tarif ederken insanların alışık oldukları ve kolayca kavradıkları somut anlatım üslûbu kullanmıştır. İkinci âyette ise kürsî, Hz. Süleyman'ın tahtını ifade etmektedir (Sâd 38/33). İslâm bilginleri arş ve kürsî kelimelerinin neyi ifade ettiği konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bazılarına göre kürsî arşla eşanlamlıdır. Bazılarına göre de Allah'ın yarattığı alemin bir sembolüdür. Bir gurup da kürsînin arşın yanında ayrı bir makam olduğu kanaatındadır. Fahreddin Râzî ise kürsîyi mutlak mekan, arşı da mutlak zaman olarak tefsir etmiştir. Kürsînin mahiyetinin ve gerçekte neyi ifade ettiğinin bilinemeyeceğini söyleyen bilginler de vardır.

¥ Mehmet Bulut

Kürsü (bk. MESCİD)
Kürtaj (bk. ÇOCUK DÜŞÜRME)
Küsme (bk. BARIŞMA)
Küsûf Namazı (bk. NAFİLE NAMAZLAR)

KÜTÜB-İ SİTTE

Kütüb-i Sitte "altı kitap" anlamına gelen bir tamlamadır. Sahih hadis kitapları içinde en başta gelen Buhârî ve Müslim'in "el-Câmiu's-Sahîh"leri ile Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin "Sünen"leri, Kütüb-i Sitte (Altı Kitap) adıyla meşhur olmuşlardır. Bunlara "Sıhâh-ı Sitte" de denilmiştir. Bunlardan İbn Mâce'nin Sünen'i, altıncı asrın başlarına kadar Kütüb-i Sitte'den sayılmamıştı. Bazı hadis alimleri, onun tenkide uğramış bazı ravilerinden dolayı, Dârimî'nin Sünen'ini altıncı kitap olarak teklif etmişlerse de bu fazla bir kabul görmemiştir. Çünkü İbn Mâce'nin Sünen'i zayıf ve hatta mevzu sayılan bazı hadisler ihtiva etmesine rağmen, bilhassa fıkıh babları yönünden büyük faydası dolayısıyla altıncı kitap olarak kabul edilip ün kazanmıştır.

Kütüb-i Sitte'nin her birinin kendisine has birtakım özellikleri vardır. Mesela, fıkıh babları yönünden Buhârî'nin el-Câmiu's-sahîh'i; tertibinin güzelliği ve ta'lik türü hadislerinin azlığı yönünden Müslim'in el-Câmiu's-sahîh'i; rivâyet sanatındaki incelikleri yönünden, Tirmizî'nin, ahkam hadislerini toplaması yönünden Ebû Dâvud'un, fıkıh bablarına ayırması yönünden İbn Mâce'nin ve nihayet bu meziyetlerin çoğunu kendinde toplaması yönünden Nesâî'nin Sünen'leri ayrı birer değer taşırlar.

Ebû Dâvud'un Sünen'i müçtehid'in bilmesi gereken hadis miktarının ölçüsü olarak zikredilir. Bazı Fıkıh Usulü kitaplarında müçtehitte aranan vasıflar sayılırken "...Müçtehit ahkam hadislerini de bilmelidir. Bu hususta Ebû Dâvud'un Sünen'i kadarı kâfidir" gibi ifadelere rastlanır.

Kütüb-i Sitte'yi oluşturan kitapların temel özellikleri şöyle özetlenebilir:

1– Kısaca el-Câmi'u's-Sahîh olarak tanınan Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî (ö. 256 h.)'nin eseri kırk yıl kadar süren bir derleme çalışmasının ardından 16 yıl kadar süren bir tasnif çalışmasıyla oluşturulmuştur. Eserin tam adı "el-Câmi'u's-sahîh el-Müsnedü'l-Muhtasar min umûri Rasûlillahi ve sünenihi ve eyyâmihi" şeklindedir. Hocası İshak b. Râhûye'nin Hz. Peygamber'in hadislerinin muhtasar kitapta toplanması yönündeki arzusu Buhârî tarafından gerçekleştirilmiştir. Buhârî'nin sahi-

hinde 97 ana başlık (kitap) altında 3400'den fazla tercemede (bab başlığı) 7275 hadis bulunmaktadır. Buhârî'nin bab başlıkları fıkhî görüşünü yansıtacak özelliktedir. Onun için "Buhârî'nin fıkhı tercemelerindedir" denilmiştir. Konusu değişik yerlerde tekrar hatırlatmayı gerekiyorsa Buhârî hadisi tamamen veya muhtasar olarak tekrarlar. Buhârî'de diğer hadis kitaplarında pek rastlanılmayan ta'likler çok sayıda bulunmaktadır.

2– Kısaca el-Câmiu's-Sahîh olarak tanınan Ebu'l-Hüseyin Müslim b. Haccac (ö. 261 h.)'ın eseri 300.000 kadar hadis arasından seçilerek oluşturulmuştur. Tam adı, "el-Câmiu'l-Müsnedü's-Sahîh"tir. Müslim kitabının mukaddimesinde tasnif metodunu açıklamıştır. Müslim kitabında bab başlığı koymamışken, sonradan Sahih'i şerheden Nevevî tarafından bab başlıkları konulmuştur. Müslim kitabında sahabe ve tabiîne dair haberler (mevkuf ve maktu hadisler) ile ta'liklere çok az yer vermiştir. Hadisleri fazla tekrarlamadan en çok ilgili olduğu yerde zikretmiş, ancak sened ve metin olarak benzerleri bir arada vermiştir ki bu özelliği Buhârî'den üstün görülmüştür.

Müslim'in Cami'i 54 kitapta, 1322 bab başlığı altında tekrarlar çıktıktan sonra 3033 hadisi ihtiva etmektedir.

3– Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî (ö. 279 h)'nin Sünen'i "câmi" adını da almıştır. Hadis tekniği açısından Müslim'in, hadislerin fıkhi yönden değerlendirilmesi bakımından Buhârî'nin eserlerine benzeyen Sünen 46 ana başlık (kitap) altında 2496 bab'da 4000 kadar hadis ihtiva etmektedir. Tirmizî rivâyet ettiği hadislerin sıhhat derecesini "sahih", "hasen", "hasen-sahih", "garib" gibi ifadelerle belirtir. Ayrıca sened, farklı rivâyetler, ittifak ve ihtilaflarla ilgili bilgiler de Sünen'de yer alır.

4– Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (ö. 275 h.)'nin Sünen'i yukarıda da belirtildiği gibi müçtehidin bilmesi gereken hadis miktarının asgari ölçüsü olarak gösterilir. Ebû Dâvud'un kitabı, ahkâmla ilgili hadislerin tasnif edildiği "Sünen"lerin en güzel örneği kabul edilir. Ebû Dâvud kitabına 400.000 hadis arasından seçtiği 4.000 kadar hadisi 40 ana başlık altında vermiştir. Sünen'de "sahih", "hasen", "leyyin" ve Ebû Dâvud'un ifadesiyle "amel edilebilir zayıf" hadisler yer almaktadır.

5– Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö. 303 h.)'nin eseri, önceden derlediği ve zayıf hadisleri de ihtiva eden "es-Sünenü'l-Kübra"sındaki hadisleri zayıflarından arıtarak meydana getirdiği el-Mücteba adlı muhtasarıdır. Nesâî, hadisleri 51 ana başlık ve 2.400 bab başlığı altında vermektedir. Nesaî kitabında rivâyet farklılıklarını göstermiş ve ravilerin tenkidinde büyük bir hassasiyet göstermiştir.

6– Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî es-Sicistanî (ö. 273 h.)'nin Süneni yukarıda da belirtildiği gibi VI. asırdan sonra Kütübi Sitte'ye dahil edilmiştir.

Bu 37 kitabı oluşturan 1515 babda 4341 hadis bulunur. Hadislerin çoğu, yukarıda tanıtılan beş kitapta yer alır. İbni Mâce'nin kitabındaki hadislerin 600 kadarının isnadı zayıf, 100'e yakını ise kabul edilmesi çok zor olan hadislerdir. Muhammed Fuad Abdülbaki tarafından yapılan baskısında zayıf noktalar gösterilerek kullanımı kolaylaştırılmıştır.

¥ Nebi Bozkurt

Kütüb-i hamse (bk. KÜTÜB-İ SİTTE)

L

LÂFIZ

Lâfız, arapçada söz ve sözcük karşılığında kullanılan bir kelimedir. İslâmî ilimler içinde, İslâm fıkhının kaynaklarının teorisini yapma ve bu kaynaklardan hüküm çıkarma yollarını belirleme görevini üstlenmiş olan fıkıh usulü ilmine ait eserlerde lâfız konusu üzerinde geniş bir biçimde durulmuştur. Çünkü bu ilmin asıl amacı nassların sağlıklı bir biçimde anlaşılmasını sağlayacak kural ve yöntemleri belirlemektedir. Bir başka anlatımla Kur'ân ve Sünnet yazılı birer kaynak olduğu ve Arap dilinin incelikleri bu konuda özel bir önem taşıdığı için, fıkıh usulü bilginleri lafzî yorum kurallarına ağırlık verme ihtiyacını hissetmişler ve lafzı değişik açılardan ayırıma tabi tutmuşlardır.

Hanefî usul bilginlerine göre, bir lafzın ifade ettiği manayı tesbit edebilmek için onu dört bakımdan ele almak gerekir:

1– Lafzın hangi mana için konduğu (vaz').

2– Vaz' olunduğu manada mı yoksa başka bir manada mı kullanıldığı (isti'mal).

3– Kullanıldığı manaya delâletin açıklık ve kapalılık durumu ve derecesi (zuhûr ve hafâ).

4– Kullanıldığı manayı gösteriş biçimi (delâlet).

1– Vaz' olunduğu mana bakımından lâfız: Bu bakımdan lâfız hâss, âmm ve müşterek kısımlarına ayrılır.

a) "Hâss", tek vaz' ile tek manayı ifade etmek üzere konmuş ve tek ferde delâlet eden lâfızdır. Ali, çocuk, kitap gibi lâfızlar hâss lâfızlardır. Muhtevasında çokluk bulunmakla birlikte bu çokluk sınırlı ise lâfız yine hâsstır; üç, beş, yüz gibi sayı isimleri böyledir.

Bilginler hâss lafzın vaz' olunduğu manaya delâletinin kat'i (kesin) olduğu ve aksine delil bulunmadıkça vaz'olunduğu mananın dışına çekilemeyeceği hususunda fikirbirliği içindedirler.

"Emir", "nehiy", "mutlak" ve "mukayyed" terimleri de hâss çatısı altında incelenmiştir (ayrıca bk. EMİR, NEHİY, TAKYİD).

b) "Âmm", tek vaz' ile tek manayı ifade etmek üzere konmuş olup belirli miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lâfızdır. Umum ifade eden lâfızlar çok çeşitlidir. Meselâ hepsi, her, bütün manasına gelen "küllü" ve "cemî'u" lâfızları, "ellezine" gibi ismi mevsuller (ilgi zamirleri, belirsiz zamirler), istiğrak ve şümul (kapsamlılık) ifade eden "el" harfi tarifi ile belirli hale getirilmiş çoğul isimler ("elmü'minûn" gibi) âmm lâfızlardır.

Âmm lafzın delâletinin kat'i veya zannî oluşu konusunda bilginler arasında görüş

ayrılığı vardır (bk. TAHSİS).

c) "Müşterek", herbiri ayrı vaz' ile olmak üzere birden fazla manaya sahip olan lâfızdır. Meselâ, casus, göz, su pınarı ve altın anlamlarını belirtmek üzere ayrı ayrı konmuş olan "ayn" lafzı böyledir. Yine, kadınların hem âdet hem temizlik dönemini ifade etmek üzere konmuş olan "kur'" kelimesi de müşterek bir lâfızdır.

Bir lafzın müşterek olduğu kabul edilmişse, bunun delâlet ettiği manalardan birisi ancak tercihi gerektiren karine veya emâre varsa tercih edilebilir.

2– Kullanıldığı mana bakımından lâfız: Bu bakımdan lâfız hakikat, mecâz, sarih ve kinaye kısımlarına ayrılır.

a) "Hakikat", konulduğu manada kullanılan lâfız demektir.

b) "Mecâz", hakiki manasının kasdedilmediğini gösteren bir "alâka" veya "karine"den dolayı konulduğu manadan başka bir manada kullanıldığına hükmedilen lâfızdır.

Lafzın hakikat anlamı mecaz anlamına tercih edilir ve hakiki manaya göre anlama imkanı bulunduğu sürece mecazi manaya göre yorum yapılmaz. Meselâ "rakabe" kelimesinin hakikat manası "boyun"dur. Köle ile boyun arasındaki cüz'ilikküllilik "alâkası" sebebiyle bazı âyetlerde "tahrir'u rakabe" (boyun azad etme) (msl. en-Nisâ 4/92) ifadesi kullanılmıştır. Burada rakabe kelimesi hakikat manasına göre değil mecaz anlamına göre (köle olarak) yorumlanır.

c) "Sarih" çok kullanılması sebebiyle –ister hakikat ister mecaz olsun– kendisiyle kasdedilen mana açıkça anlaşılan lâfızdır. Meselâ "yiyiniz, içiniz" (el-Bakara 2/60, 187) lâfızları hakikatin sarihine, "köye (köy sakinlerine) sor" (Yusuf 12/82) âyetindeki "karye" (köy) lafzı mecazın sarihine örnek gösterilebilir. Sarihin hükmü söz sahibinin niyetine bakılmaksızın gereğinin sabit olmasıdır.

d) "Kinâye", kendisiyle kasdedilen mana hemen hatıra gelivermeyen ve kapalı kalan lâfızdır. Meselâ erkeğin karısına "dilediğin yere git" sözü ile talak (boşama) veya başka mana kasdetmiş olması mümkündür. Kinayenin hükmü, gereğinin ancak niyete ve hakim delaletine göre sabit olmasıdır.

3– Manaya delaletinin açıklığı ve kapalılığı bakımından lâfız. Bu bakımdan lâfız önce iki guruba ayrılır: Açık lâfızlar, kapalı lâfızlar. Açık lâfız, zâhir, nass, müfesser ve muhkem kısımlarına, kapalı lâfız hafî, müşkil, mücmel ve müteşabih kısımlarına ayrılır.

A– Açık Lâfızlar

a) "Zâhir", manaya delaleti açık olmakla beraber, tevile ve tahsise ihtimali olan ve kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebi olmayan lâfızdır.

b) "Nass", manaya delaleti açık olduğu gibi kendisinden çıkarılan hüküm sözün asıl sevk sebebi olan, bununla beraber tevil ve tahsis ihtimaline açık bulunan lâfızdır. Meselâ "Oysa Allah alımsatımı helâl, ribayı haram kılmıştır" (el-Bakara 2/275) âyetinden gerek alımsatımın helâl ve ribanın haram kılındığı hükümleri, gerekse alım satımla ribanın aynı şeyler olmadığı manası açık olarak anlaşılmaktadır. Fakat sözün asıl sevk sebebi bu sonuncu manadır. Şu halde bu söz, helallik ve haramlığa delalet hususunda zâhir, iki muamelenin farklılığını belirtme hususunda nassdır.

Zâhir ve nassın hükmü, aksine delil bu-

lunmadıkça açıkça anlaşılan manasının dışına çekilmemesi ve bu manaya göre amel etmenin gerekliliğidir. Aksi yönde geçerli delil bulunduğunda ise zâhir ve nass tevil ve tahsis edilebilir. Ancak nassın tevil edilebilme ihtimali zâhire göre daha azdır.

c) "Müfesser", hükme açık bir biçimde delâlet ettiği gibi tevile ve tahsise kapalı olan, ancak –gösterdiği hükmün neshi kabil hükümlerden olması kaydıyla– neshe açık bulunan lâfızdır. Meselâ sayı belirten lâfızlar ve mücmelliği başka nass tarafından açıklığa kavuşturulan lâfızlar bu guruba girer.

d) "Muhkem", hükme delâleti açık, te'vile, tahsise ve –Hz. Peygamber'in hayatında dahi– neshe ihtimali olmayan lâfızdır. Meselâ, "Allah'ın Rasûlü'nü üzmeniz ve kendisinden sonra hanımları ile evlenmeniz asla câiz değildir" (el-Ahzâb 33/53) âyetindeki "ebeden" lafzı ve bundan çıkan hüküm muhkemdir (ayrıca bk. MUHKEM).

B– Kapalı Lâfızlar

a) "Hafî", esasen kendisinde kapalılık olmamakla beraber kapsamına girebilecek fertlerden bazılarına delaleti açık olmayan ve bunların onun kapsamında olduğuna hükmedilebilmesi için inceleme ve içtihada ihtiyaç gösteren lâfızdır. Meselâ "sârık" (hırsız) kelimesinin bilinen şartlar içinde "çalan" kişiye delâleti açık olmakla beraber, yankesiciyi ("tarrâr"ı) ve kefensoyucuyu ("nebbâş") kapsayıp kapsamadığını belirleyebilmek, inceleme ve içtihadı gerektirmektedir.

b) "Müşkil", kendisi ile kasdedilen mananın ancak onu kuşatan karine ve emâreler üzerinde incelemede bulunma ve derinlemesine düşünme yolu ile anlaşılabildiği lâfızdır. Müşkillik vasfı –yukarıda açıklanan– müşterek lâfızlarda bulunur. Meselâ kadınların hem aybaşı hali hem temizlik hali anlamı için vaz' olunmuş olan "kur'" kelimesi böyledir.

c) "Mücmel", söz sahibi tarafından açıklama gelmedikçe kendisi ile neyin kasdedildiği anlaşılamayacak lâfızdır. Meselâ Kur'ân-ı Kerîm'deki "zekât" ve "hac" lâfızları böyledir; Hz. Peygamber'in bu ibadetlerin nasıl yerine getirileceğine dair açıklamaları ile bu lâfızlar müfesser hale gelmiştir.

d) "Müteşabih", kendisi ile ne kasdedildiğinin hiçbir insan tarafından bilinemeyeceği veya ancak ilimde üstün mertebeye erişmiş kişilerce bilinebileceği derecede kapalı olan lâfızdır. Bilginlerce, şer'îameli içerikli nasslarda bu tür lafzın örneklerinin bulunmadığı sonucuna varılmıştır (ayrıca bk. MÜTEŞABİH).

4– Kullanıldığı manayı gösteriş keyfiyeti bakımından lâfız: Bu bakımdan lâfız, dâll bi'libâra, dâll bi'lişâra, dâll bi'ddelâle ve dâll bi'liktizâ kısımlarına ayrılır (bk. DELÂLET).

¥ Heyet

Lafzai Celâl (bk. ALLAH, İSMİ AZAM)

LÂHİK

İmama uyduğu halde, namaz esnasında kendisinde ârız olan bir durum sebebiyle, namaza ara vermek zorunda kalan ve dolayısıyla namazın bir kısmını imamla birlikte kıldığı halde, imamla birlikte bitiremeyen, namazı bırakmasına sebep olan durumun ortadan kalkmasından sonra, namazı bıraktığı yerden tek başına, imama

uyar gibi kılan kimseye lâhik denir.

Hanefî mezhebine göre, kişi imama uyduktan sonra, uyku, dalgınlık, cemaatteki aşırı izdiham veya abdestin bozulması gibi bir durum sebebiyle namaza ara verse, namaza ara vermesini gerekli kılan durumun ortadan kalkmasından sonra, konuşmadan, dünya işleriyle meşgul olmadan ve şayet abdesti bozulmuşsa, abdestinin bozulmasını gerektiren ikinci bir durum da olmadan abdestini alıp, bıraktığı yerden namaza devam edebilir. Şayet imam namazı bitirmişse, lâhik olan kimse, sanki imamın arkasında namaz kılıyormuş gibi namazını tamamlar. Lâhik, kıraat konusunda tamamen muktedi gibidir. Yani rekâtlarda kıraat yapmaz, imamın bekleyişi kadar bekler. Sadece, rükû ve secdedeki tesbihleri ve bir de ka'delerdeki okunacak duaları okur. Ayrıca, kendi başına kıldığı kısımlarda yaptığı sehivlerden dolayı da sehiv secdesi yapmaz. İmâm sehiv secdesi yapacak olsa, lâhik olan kimse bu secdeleri yapmaz ve hemen ayağa kalkıp namazını tamamlar; imamla beraber yapmadığı bu sehiv secdesini namazını tamamladıktan sonra yapar.

Lâhik durumuna düşen kimse, namaza bıraktığı yerden başlamak istediğinde henüz daha imam namazı tamamlamamışsa, mümkünse kaçırdığı rekât ve rükünleri hemen kaza edip, daha sonra imama uyar. Bununla beraber hemen ona uyarak, imamla kılamadığı kısımları imam selâm verdikten sonra tek başına ve imama uyar gibi kaza etmesi de câizdir.

Seferî (yolcu) bir imama iktida eden mukim bir kimse, imam ikinci rekâttan sonra selâm verip namazını bitirdiğinde, kalkıp diğer rekâtları kendi başına tamamlarken de tamamen lâhik hükmündedir.

Bir kimse bazan yukarıda sayılan özürlerin dışında da lâhik durumuna düşebilir. Meselâ, imamla birlikte namaz kılarken, imamdan önce rükû ve secdeye varan, imamdan önce rükû ve secdeden kalkan, ya da bir veya birkaç rekâtı imamla birlikte kılamayan kimse de, imam selâm verdikten sonra tek başına tamamlayacağı kısımlarda lâhik durumundadır.

Bir kimse, imama birinci rekâtta yetişemezse yetişemediği rekâtlar bakımından mesbuk olduğu gibi, yetiştiği rekâtlardan birinde ârız olan durum sebebiyle de lâhik durumuna düşebilir. Başka bir ifadeyle, bir kimse aynı anda, hem lâhik, hem de mesbuk olabilir (ayrıca bk. MESBUK).

Namazda iken iradî olmaksızın abdesti bozulan bir kimse, ister cemaatle, ister münferid olarak kılsın, gerekli şartlara riayet etmek kaydıyla, abdest alıp namazı bıraktığı yerden tamamlayabilir ki bu şekildeki tamamlama işine "binâ" denir. Böyle bir kimsenin abdest aldıktan sonra namazı yeni baştan kılmasına ise "isti'naf" denilir. Gerek bina gerekse istinaf câiz olmakla beraber; (cemaatle kılan kimsenin cemaat sevabından mahrum kalmaması için lâhik olarak namazını tamamlaması durumu hariç), namazda bina işleminin şartlarına riâyet çoğu kere zor olduğundan ve mükellefte gereğine uyup uymadığı konusunda şüphe uyandırabileceğinden ihtiyaten namazın istinaf suretiyle kılınması tavsiye edilmiştir. Eğer abdesti bozulan kimse imam ise, namazın cemaatla kılınmasına devam edebilmek için, imamın kendi yerine, imam olmaya ehil bir kimseyi bırakması lazımdır. Bu işleme istihlaf denilir (bk. İSTİHLAF).

Lâhik (ve bina) ile ilgili olarak yukarıda verilen bilgiler Hanefîler'e göredir. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise, imama uyan bir kimsenin imamla birlikte kılamadığı rekâtları tek başına tamamlayabilmesi için, imamdan geri kalmasını gerektiren durumun abdesti bozan bir durum olmaması gerekir. Abdestin bozulması sebebiyle namazı lâhik olarak bina etme dışında kalan hususlar, Hanefî mezhebi hükümlerine benzerliğinden dolayı, diğer mezheblere göre de bu durumlarda namazın kılınış şekilleri, Hanefî literatürüne uyularak, yeni yazılan fıkıh kitaplarının bazılarında lâhik başlığı altında incelenmiştir.

Mâlikîler'e göre, imama iktida ettikten sonra, aşırı kalabalık (izdiham) ve abdesti bozmayacak kadar uyuklama gibi bir özür sebebiyle, namazın bazı rükün veya rekâtlarını imamla birlikte kılamayan kimsenin, rükû, secde veya secdeleri, ya da rekât veya rekâtları kaçırmış olmasına göre bu üç ayrı durum için yapacağı şeyler farklılık arzetmektedir.

Eğer imama uyduktan sonra, bir veya daha fazla rekâtlık bir kaybı varsa, imamın selâm vermesinden sonra kalkıp kılamadığı rekât veya rekâtları kıraat ve kunut bakımından kaybettiği duruma göre kaza eder. Şayet rükû'u (veya rükûdan doğrulmayı) kaçırırsa, birinci rekâtta ise, hemen imama uyar ve rükûsunu kaçırdığı bu rekâtı kılmış saymayıp, imam selâm verdikten sonra bu rekâtı kaza eder. Fakat, bu durum birinci rekâtın dışındaki rekâtlarda olursa, o rekâtın ikinci secdesinde bile olsa imama yetişebilecekse kaçırdığı rüknü edâ edip imama uyar ve yetişirse o rekâtı kılmış sayılır. Şayet yetişemezse yine hemen imama uyar ve o rekâtı kılmamış sayılacağından dolayı, imam selâm verdikten sonra kalkıp tek başına kaza eder. Eğer imama uyan kimse bir veya iki secdeyi imamla kılamayıp kaçırırsa, secdeyi yaptığı takdirde sonraki rekâtın rükûsunda bile olsa o rekâta yetişebilecekse, secdeyi yapıp, o rekâtı tamamlar ve imama uyar. Eğer secde veya secdeleri yaptığı takdirde sonraki rekâta rükûda bile olsa yetişemeyecekse, secde etmeyip hemen imama uyar ve secde edemediği rekâtı kılmamış sayıldığından, imam selâm verdikten sonra o rekâtı tek başına kılar.

Şâfiîler'e göre, muktedi imama uyduğu rekâtlarda muvafık durumunda iken (bu terim için bk. MESBUK), yavaş okuması vs. gibi mazereti sebebiyle, uzun üç rükün ile imamdan geri kalırsa, geri kaldığı rükünleri bırakıp imama uyar ve rükünlerini terkettiği rekâtı imam selâm verdikten sonra kalkıp kılar. Meselâ, muktedi hala o rekâtın Fâtiha'sı ile meşgul iken, imam secdeden kalksa veya teşehhüdde bulunsa, aradaki kılamadığı kısımları bırakıp hemen imama uyar ve o rekâtı imam selâm verdikten sonra kendisi tek başına kılar. Fakat uzun üç rükün kadar olmayan geri kalmalarda, geri kaldığı rükünleri yaparak imamı takip eder. Meselâ, muktedi yavaş okuması sebebiyle Fâtiha'yı bitirmeden imam rükûya varsa, Fâtiha'yı üç rükün geriye kalmamak kaydıyla okur ve imamı takip eder. Muktedi, rükûda iken Fâtiha'yı okumadığını hatırlar veya okuyup okumadığı konusunda şüpheye düşerse, tekrar dönüp Fâtiha'yı okumaz; ancak imam selâm verdikten sonra o rekâtı tekrar kılar.

Hanbelîler'e göre de bir kimse imama uyduktan sonra dalgınlık veya abdesti bozmayacak kadar uyuma gibi bir özür

sebebiyle bir rüknü imamla kılamaması durumunda, o rüknü yerine getirdiği takdirde takip eden rekâtı kaçırmayacaksa o rüknü yapıp imama uyar. Şayet o rüknü yaptığı zaman takip eden rekâtı kaçıracaksa o rüknü bırakıp imama uyar ve kaçırdığı rüknün ait olduğu rekâtı imam selâm verdikten sonra kalkıp kaza eder. Eğer, yine bu gibi özürler sebebiyle bir veya daha fazla rekâtı kaçırmışsa, kaçırdığı rekâtları imam selâm verdikten sonra kalkıp kaza eder. Hanbelîler'e göre de bu şekilde kaçırılan rekâtları kaza ederken, hangi rekâtsa o rekâttaki kıraatların yapılması gerekir.

¥ Beşir Gözübenli

LAKAP TAKMAK

Bir insanı, asıl adının dışında başka bir isim veya sıfatla anmak anlamında kullanılan ahlâkla ilgili bir deyim.

İslâm ahlâkına göre bir kişiyi, aynı ismi taşıyan başka kişilerden ayırmak veya en iyi tanındığı bir özelliğini vurgulamaka ve bu özelliğiyle tanıtmak amacıyla lakap takmakta bir sakınca yoktur. Nitekim başta Hz. Peygamber ve sahabîler olmak üzere pek çok İslâm büyüğü, başlıca niteliklerini ifade eden bir veya birkaç lakapla anılmışlar, hatta bunlardan bazıları daha çok lakaplarıyla ün salmışlardır. Ancak, Kur'ân-ı Kerîm'de, İslâm ahlâkının başlıca ahlâk ve edep kurallarının yer aldığı Hucurât (49) sûresinin 1. âyetinde müslüman erkek ve kadınların birbirleriyle alay etmeleri, birbirine kırıcı davranmaları ve kötü lakaplar takmaları yasaklanmış; bu tür söz ve davranışlar, tevbe edilip vazgeçilmesi gereken "fâsıklık" kapsamında mütalâa edilmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

LAKÎT

Aynı kökten türetilen "lakît" ve "lukata" kelimelerinin sözlükteki kök anlamı, bir şeyi yerden zahmetsizce alıp kaldırmaktır. İslâm hukuk terimi olarak ise "lukata", buluntu eşyayı, "lakît" bulunmuş küçük çocuğu ifade etmek üzere kullanılır.

Hanefî mezhebinin önde gelen hukukçularından Serahsî, "lakît"i, "zina ithamından kaçınmak için veya fakirlik korkusuyla ailesinin bıraktığı canlı bebek" şeklinde tanımlamaktadır. Serahsî bu tanımında, küçük çocukların anneleri veya aileleri tarafından sokağa terkedilip izlerini kaybettirmek istemelerinde etken olan iki yaygın sebebi esas almış olmakla beraber, esasen başka sebeplerle terkedilen veya ailesinin yitirdiği küçükler de "lakît" kavramının kapsamı içindedir. Şafiîler lakît'i, "korunma ve gözetime muhtaç çocuk" olarak, Mâlikîler de, "aç ve kimsesiz çocuk" olarak tanımlamışlardır. Bu tanımlardan anlaşıldığına göre lakît, ailesi tarafından belli sebeplerle sokağa terkedilmiş veya yitirilmiş olup, ailesi bulunamayan ve bilinemeyen kimsesiz küçük çocuk demektir.

İslâm rahmet ve şefkat dini olduğundan, bütün sosyal problemlerle yakından ilgilenmiş, sosyal adaleti ve dengeyi sağlayıcı önlemler almış, fuhşu ve zinayı yasaklayarak aileyi korumayı hedeflemiş, bu arada toplumdaki kimsesiz çocuklara, terkedilen çocuklara sahip çıkarak onların da temel insanî haklarının güvence altına alınmasını istemiştir. Bunun için İslâm hukukçuları, bulunmuş kimsesiz çocukların korunup gözetilmesi, büyütülüp eğitilmesiyle ilgili olarak birçok doktriner görüş geliştirmişler, ilgililerin hak ve borçlarıyla alakalı ayrıntılı

hükümler getirmişler, böylece olayı kendi seyrine terketmeyerek sosyal ve hukûkî bir çözüme ve düzene kavuşturmuşlardır.

Bulunan kimsesiz çocukla ilgili meseleler, fıkıh kitaplarında "lakît" bölüm ve başlığı altında ele alınır. İslâm hukukçularının bu konudaki açıklamaları şöylece özetlenebilir:

Bulunan çocuk hukuken devletin himayesi altında olup, devlet başkanı veya temsilcisi bu çocuğun velisidir. Genellikle bu temsil yetkisi ilgili hakime aittir ve hakim çocuğun haklarını koruma, yetişmesi ve gözetilmesi için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.

Nesebi, ailesi bilinmeyen böyle kimsesiz bir çocuk bulunduğunda, önce ailesi bulunmaya, nesebi tesbit edilmeye çalışılır. Bulanın iki âdil kimseyi olaya şahit tutması tavsiye edilmiştir. Çocuğun ailesi bulunamazsa, çocuğu bulan kimse de müslüman, ehliyetli, âdil ve emin bir kimse ise, çocuğun yetiştirilmesi, bakılıp gözetilmesi bu kimsenin deruhtesine verilir. O bunda öncelikle hak sahibidir. Ancak bulan, çocuğun velisi olmayıp, çocuğun velisi olan devlet başkanı ve kadı (hakim) adına hareket etmekte, onların vekili olmaktadır. Bunun için de çocukla ilgili önemli meselelerde kadının bilgi ve izni aranmıştır. Bu düzenlemenin amacı, çocuğun eğitim ve korunmasının güvence altına alınması, kademeli bir denetim mekanizmasının işletilmesidir.

Bulunan çocuk, acil bir durum ve zaruret olmadıkça bulunduğu bölgenin dışına çıkarılamaz. Böylece ailesinin onu bulması veya bulunduğundan haberdar olması imkânı açık bırakılmış olur.

Bulunan çocuk, kural olarak hür ve müslüman sayılır. Çünkü, insanların hür doğması ve olması asıldır. Ancak çocuk, Gayr-i müslim bir bölgede, kilise gibi Gayr-i müslimlere ait bir tapınakta bulunmuşsa, Hanefîlere ve Mâlikîlere göre çocuk bu durumda kural olarak gayrı müslim sayılır. Diğer mezhepler ise, sadece çocuğun müslüman aileye ait olma ihtimalinin hiç bulunmaması durumunda onun Gayr-i müslim sayılabileceği görüşündedirler. Henüz buluğa ermemiş böyle bir çocuk hakkındaki bu görüş ayrılığının ciddi bir pratik sonucu bulunmamakla birlikte, çocuk hakkındaki neseb iddialarında önemli olabilir.

Bulunduktan sonra büyütülüp yetiştirilen çocuk, ergenlik çağına ulaştığında müslüman sayılır ve müslüman toplumun bir üyesi olarak bütün hak ve görevlere ehil olur.

Bulunan çocuğun özel bir malı yoksa veya bu yönde harcanabilecek bir vakıf, vasiyet malı mevcut değilse, çocuğun nafakası ve her türlü gideri devlete aittir. Bulan da dahil, şahısların çocuk için harcadığı alacak değil teberru kabilindendir. Bu çocuk, devletin himayesi ve velâyeti altında olduğundan borç ve diyetini hazine karşılar, öldüğünde de mirasçısı yine devlettir.

Bulunan bir çocuk hakkında neseb iddiası mümkündür ve ispat edildiğinde çocuk ailesine verilir. Öte yandan bu konuda katı bir ispat yükümlülüğü öngörülmeyerek daha esnek davranılmış, muhtemelen böylece çocuğun sıcak bir aile yuvasına kavuşması hedeflenmiştir. Bulunan çocuğun evlatlık edinilebilmesi ise, İslâm'ın bu konudaki genel kural ve sınırlamalarına tabidir (bk. EVLÂT EDİNME).

¥ Ali Bardakoğlu

LÂNET

Allah'ın, birini, kendi bağış ve marhemetinden uzaklaştırması anlamında kullanılan dinî bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'de "lanet" kelimesi on dört defa tekrar edilmiştir; ayrıca on sekiz âyette isim ve fiil şeklinde çeşitli türevleri geçmektedir. Bu âyetlerde Allah'ın kâfirlere, zalimlere, dinî konularda yalan söyleyenlere, iftiracılara, bozgunluk yapanlara, yahudilere lanet ettiği, yani rahmetinden kovduğu belirtilir; onlara "kötü bir varış yeri" olarak cehennemi hazırladığı (el-Fetih 48/6), Allah'ın lanet ettiği bir kimseye kesinlikle bir yardımcının bulunamayacağı (en-Nisâ 4/52) bildirilir. Hadislerde de içki içmek, hırsızlık, livata, faizcilik, anababaya kötülük etme gibi büyük günah işleyenlere Allah ve Rasûlü'nün lanet ettiği belirtilmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Hâris b. Hişam, Safvân b. Ümeyye, Şeybe b. Rebîa, Utbe b. Rebîa gibi İslâm'a ve müslümanlara aşırı düşman olmuş bazı kişilere lanet ettiğini bildiren hadisler vardır (Buhârî, Fedâil, 12; et-Tirmizî, Tefsir, 3, 12). Bununla birlikte Hz. Peygamber'in çoğunlukla beddua ve lânet okumaktan kaçındığını, çevresindekilere de bu yönde tavsiyede bulunduğunu ifade eden hadisler de bulunmaktadır (msl. Buhârî, Edeb, 44, 45; Ebû Dâvud, Cihad, 50).

Karısına zina isnadında bulunup da bu hususta yeterli şahit gösteremeyenler için İslâm hukukunda öngörülen karıkocanın lânetleşmesi usulü "liân" terimi ile ifade edilir (bk. LİÂN).

¥ Mustafa Çağrıcı

LATÎF

Allah'ın isimlerinden.

Latîf, faydalı şeyleri kullarına güzellik ve incelikle ulaştırarak lütuf ve ihsan eden, her şeyin en ince ve gizli yönlerini bilen, duyu organlarıyla algılanamayan varlık anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde yalnız başına (Yusuf 12/100; eş-Şûrâ 42/19), beş yerde de Habîr ismiyle birlikte zikredilmiştir (el-En'âm 6/103; el-Hac 22/63; Lokman 31/16; el-Ahzâb 33/34; el-Mülk 67/14). İlk iki âyette lütuf ve ihsan eden anlamı, Habîr ismiyle birlikte geçen yerlerde ise bütün gizlilikleri inceliklerini bilen anlamı hakimdir. Latîf ismi, esmâi hüsnâ hadisinde de yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82).

Latîf ismi, duyu organlarıyla algılanamayan varlık anlamıyla tenzîhî sıfatlar, herşeyin inceliklerini bilen ve lutfeden anlamıyla sübûtî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Lât (bk. PUT)
Lâtife (bk. ŞAKA)
Lâtife Beyanı (bk. HEZL)
Leasing (bk. SATIM)
Lebbeyk (bk. TELBİYE)
Leheb Sûresi (bk. TEBBET SÛRESİ)

LEVH

Üzerine, olacak her şeyin yazılı olduğu levha, Levh-i Mahfuz.

Levh, sözlükte, levha, yazıya elverişli düz tahta ve satıh gibi anlamlara gelir. Akaid terimi olarak ise levh, varlıklar yaratılmadan önce, olacak herşeyin üzerine yazıldığı levhayı ifade eder. Allah Teâlâ, varlıkları yaratmadan önce, ezeli ilmiyle olacak her

şeyi tesbit edip bunları –bazı hadislerde ilk yaratılan varlık olduğu bildirilen– Kalem ile Levh'e yazmıştır. Bu, aynı zamanda Allah'ın kaderi ilâhiyi tesbiti ve takdiridir ki, bunda değişme söz konusu olmayacağı, Levh'e yazılanları bozmaya ve değiştirmeye kimsenin gücü yetmeyeceği için buna Levh-i Mahfuz (korunmuş levha) adı verilmiştir.

Levh-i Mahfuz Kur'ân'da, Kur'ân-ı Kerîm'in Hz. Peygambere indirilmeden önce yazılı olduğu yer olarak zikredilir (Burûc 85/22). Özellikleri sayılırken de Levh, (bazen "Levh" kelimesi kullanılmadan), içinde hiçbir şeyin eksik bırakılmadığı (el-En'âm 6/59), her şeyin sayılıp tesbit edildiği (Yâsîn 36/12), gökte ve yerdeki tüm gizliliklerin açıkca belirtildiği (en-Neml 27/75), olacak şeylere ait bilgileri saklayan (Kâf 50/4), insanların başına gelecek tüm belaların yazılı bulunduğu (el-Hadîd 57/22) ve temiz meleklerden başka hiç kimsenin dokunamayacağı (el-Vâkı'a 56/7879) bir ana kitap olarak tanıtılmaktadır.

Dikkat edilmelidir ki, Allah Teâlâ'nın, meydana gelecek olan tüm olayları, âlemi yaratmadan önce takdir edip, Levh-i Mahfuz'a yazması ve bu olayların zamanı geldiğinde takdir ve tesbit edilmiş olduğu şekilde ortaya çıkması tamamen Yüce Allah'ın ilmi ile ilgili bir husustur. Bunları meydana gelişlerinden önce Allah'tan başka hiç kimsenin bilmesi mümkün olmadığı ve ilâhî takdir, hiç bir zaman insanı cebir (zorlama) altında tutmadığı için insanoğlu yükümlülüklerinden sıyrılamaz ve işlediği suçları kadere yükleyemez (bk. KADER).

¥ Süleyman Toprak

LEYL SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 92. sûresi

İlk âyeti "gece"ye yeminle başladığı için bu adı almıştır. Mekke'de nâzil olmuştur. 21 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası elif harfidir.

Peygamberimizin öğle ve ikindi namazlarında okuduğu sûreler arasında Leyl'in de bulunduğu nakledilmiştir (Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, V, 451).

Bu sûrede, insanların davranışlarının çeşitli olduğu; takvâ sahibi, hayırsever müminlerin işlerinin kolaylaştırılacağı; buna karşılık cimri ve şımarık inkârcıların zora koşulacağı ve ateşe atılacağı bildirilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İnsanların davranışı çeşit çeşittir. Yüce Allah, Kendisinden korkan, kendi yolunda harcamada bulunan ve en güzeli (Kur'ân'ı, kelimei tevhidi veya cenneti) doğrulayanın işini ve yolunu kolaylaştırır (âyet: 17).

* Buna karşılık, cimrilik edip, kendini beğenen, Allah'a kulluktan uzaklaşan ve en güzeli yalanlayanı da zora koşar. Böyleleri kabir çukuruna, oradan da cehenneme düşer ve malları da onlara hiçbir yarar sağlamaz (811).

* Hidâyet Allah'tandır. Her şey O'nundur. İnsanlara gerekli uyarı yapılmıştır. İnkârcıların yeri cehennemdir. Takvâ sahibi ve sırf Allah rızası için iyilikte bulunanlar ise, cennete ve ilâhî rızaya kavuşacaktır (1221).

¥ Abdurrahman Çetin

Lezâ (bk. CEHENNEM)

LİÂN

Sözlükte “liân”, kovmak, bir kimsenin Allah’ın rahmetinden uzak olmasını istemek anlamına gelir. İslâm hukukunda ise liân ve mülâane, karısını zina yapmakla suçlayan veya çocuğunun zina mahsulü olduğunu iddia eden ve bu iddiasını dört şahitle ispat edemeyen kocanın, karısıyla hakim huzurunda özel bir şekilde yeminleşmesini ifade eden bir terimdir.

Liân konusu, anahatlarıyla da olsa Kur’ân’da özel olarak yer alır. İlgili âyetlerin nâzil olmasına zemin hazırlayan şöyle bir olay rivâyet edilir: Ensardan bir sahabi Hz. Peygamber’e gelerek şöyle der: “Ey Allah’ın Rasûlü, şuna ne dersiniz? Bir adam karısını başka bir erkekle uygunsuz vaziyette yakalayıp öldürse, ona kısas uygulayarak öldürüyorsunuz. Gördüğünü söylese, (şahitle ispat edemediği için) iftira etti diye kazf haddi uygulayarak ona sopa vurduruyorsunuz. Sussa gönlünde bir kin düğümlenip kalıyor. Allah’ım bu duruma dair bir kapı aç! Bunun üzerine şu âyetler nazil olur: “Eşlerine zina isnadında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince, onların şahitliği kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşincisinde de, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesi şeklindedir. Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defada eğer kocası doğru söyleyenlerden ise Allah’ın gazabının kendi üzerinde olmasını dilemesi kendisinden cezayı kaldırır” (en-Nûr 24/69).

Liânın hukukî niteliği konusunda İslâm hukukçuları arasında görüş ayrılığı vardır. Hanefîler’e göre liân, yeminle güçlendirilmiş şahitlik niteliğindedir. Koca açısından zina iftirası cezası, kadın açısından da zina cezasının yerine geçer. Çoğunluğa göre ise, Kur’ân’da liân şahitlik olarak anılmakla birlikte esasında yemin hükmündedir. Bu yüzden liânda bulunacak tarafların taşıması gereken şartlar konusunda kısmen de olsa farklı görüşler mevcuttur.

Karı koca arasında liân olabilmesi için her ikisinin hür, temyiz gücüne sahip, buluğâ ermiş ve daha önce iftira suçundan (kazf) ceza görmemiş olmaları, ayrıca kadının iffetli olması gerekir. Mahkemede yemine önce erkek başlar. Şöyle ki: Önce koca dört defa karısına zina isnat etmekle doğru söylediğine dair Allah adıyla yemin eder. Dördüncü yeminden sonra, şayet yalan söylüyorsa Allah’ın lanetinin kendi üzerine olmasını diler. Bundan sonra kadın da dört defa kocasının yalan söylediğine dair Allah adıyla yemin eder, sonra da, şayet kocası doğru söylüyorsa Allah’ın gazabının kendi üzerine olmasını diler.

Koca karısına böyle bir isnatta bulunduktan sonra hakim huzurunda yemin etmekten kaçınırsa Hanefîler’e göre yemin edinceye veya yalan söylediğini itiraf edinceye kadar hapsedilir. Fakihlerin çoğunluğuna göre bu durumda kocaya zina iftirası cezası (haddi kazf) uygulanır. Koca yemin ettikten sonra kadın karşı yeminden kaçınacak olursa, kendisine ne tür bir ceza uygulanacağı İslâm hukukçuları arasında yine tartışmalıdır. İslâm hukukçularının çoğunluğu, bu durumda kadına had cezası uygulanacağı görüşündedir. Hanefîler ise, kadının yeminleşmeden kaçınmasını zinanın ispatı için yeterli görmediklerinden kadının liânı

kabul edinceye veya itirafta bulununcaya kadar hapsedileceği görüşündedirler.

Liân işleminin tamamlanması taraflardan dünyevi cezayı kaldırır. Kocaya zina iftirası cezası, kadına da zina cezası uygulanmaz. Bu, olayın kazaî ve dünyevî hükmü olup gerçekten suçlu olanın ahirette ayrı bir hesabının bulunduğu açıktır. Liânın tamamlanması sonunda hakim karı kocanın arasını ayırır. İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre bu bir tefrik işlemi olup evlilik bağını tamamıyla sona erdirir. Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed'e göre bu bir bâin talaktır. Ebû Hanîfe, tarafların belli şartları yerine getirmesi şartıyla tekrar evlenebilecekleri görüşünde ise de Hanefîler'den Ebû Yusuf ve diğer üç fıkıh mezhebi bilginleri tarafların ebedi olarak birbirine haram olduğu kanaatindedirler. Liân doğan çocuğun zina mahsulü olduğu iddiasına dayandırılmışsa, liânın tamamlanmasıyla birlikte çocuğun koca ile neseb bağı da kesilmiş olur.

¥ Hasan Güleç

Livâta (bk. CİNSİ HAYAT)

LİVÂU'LHAMD

Livâu'lhamd, sözlükte bayrak ve sancak anlamına gelen "livâ" kelimesi ile övme, övgü anlamına gelen "hamd" kelimesinden oluşmuş bir tamlamadır. Akaid terimi olarak livâu'lhamd, Muhammed ümmetinin mahşer günü altında toplanacağı bildirilen bayrak ve sancak demektir.

Hz. Muhammed (s.a.), kıyamet gününde, kendisinin, insanlığın efendisi olarak elinde bir sancak taşıyacağı, Muhammed ümmetinin bu sancağın altında toplanacağı, ilk şefaat edenin kendisi olacağı gibi hususları haber verirken, bu sancağı "livâu'l-hamd" diye anmıştır (bk. et-Tirmizî, Menâkıb, 1; İbn Mâce, Zühd, 37; Dârimî, Mukaddime, 8).

¥ Mehmet Bulut

Lohusalık (bk. NİFAS)

LOKMAN (Hz.)

Kur'ân-ı Kerîm'de, kendisine hikmet verildiği bildirilen salih kişi.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokman'ın şeceresi hakkında bilgi yoktur. İslâmî kaynaklarda ise onun şeceresi Lokman b. Bâ'rûr b. Nâhûr b. Târah (Âzen) veya Lokman b. Sârân (veya Ankâ veya Bâran) b. Mürîd b. Savun (Sedun) olarak verilmekte hatta onun, Hz. Eyyûb'ün kızkardeşinin veya teyzesinin oğlu olduğu da nakledilmektedir (Sa'lebî, Arâisu'l-mecâlis, s. 266). Hz. Lokman, rivâyetlere göre Habeşli veya Sudanlı siyahî bir köle idi. Kısa boylu, siyah tenli, yassı ve çökük burunlu, kalın dudaklı, enli ve yarık ayaklı olan Lokman'ın terzi veya marangoz olduğu nakledilir. Saîd b. Müseyyeb'e siyah tenli biri gelip, teninin siyah oluşunun sebebini sorunca o: "Siyah tenli olduğun için üzülme, çünkü insanların hayırlılarından üçü siyah tenli idi. Bunlar Bilâli Habeşî, Hz. Osman'ın azatlısı Mihcan ve Lokman Hekim'dir ki o, Mısır Sudan'ından Nubyeli kalın dudaklı bir siyahî idi" der.

Kur'ân-ı Kerîm'de "And olsun ki biz Lokman'a, Allah'a şükret diyerek hikmet verdik" (Lokman 31/12) buyurulmaktadır. Hz. Lokman'ın nebî olmayıp hakîm olduğu

konusunda İslâm bilginleri görüş birliğindedirler. Sadece İkrime onun nebî olduğunu iddia etmiştir. Rivâyete göre Hz. Lokman, peygamberlik ve hikmetten birini seçmekte serbest bırakılmış, o da hikmeti seçmiştir. Hz. Lokman'ın Hz. Dâvud döneminde yaşadığı ve ona ilmiyle, hikmetiyle yardımcı olduğu nakledilmektedir. Lokman köle iken bir gün efendisi, bir koyun boğazlamasını ve en iyi iki parçasını getirmesini istemiş, Lokman da koyunun yüreğini ve dilini getirmiştir. Sonra efendisi, bir başka koyun boğazlayıp en kötü iki parçasını getirmesini istemiş, Lokman yine koyunun yüreğini ve dilini getirince efendisi: "Koyunun en iyi iki parçasını getir dedim, dili ile yüreğini getirdin. En kötü iki parçasını getir dedim, yine dili ile yüreğini getirdin. Sebebi nedir?" diye sorunca Lokman: "İyi olduğu zaman bu ikisinden daha iyi ve güzel, kötü olduğu zaman da bu ikisinden daha kötü bir şey yoktur" cevabını vermiştir. Ona: "İnsanların en şereflisi hangisidir?" diye sorulmuş, "Kendisini halkın kötü görmesine aldırış etmeyendir" cevabını vermiştir. Lokman hakîm, özlü ve hikmetli sözleriyle meşhurdur. Vehb b. Münebbih, "Onun hikmetlerinden on bin bölüm okudum. İnsanlar onun sözlerinden daha güzel söz işitmemişlerdir" demiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Lokman'ın oğluna şu öğütleri verdiği bildirilir: "Lokman oğluna öğüt vererek demiştir ki: "Yavrum, Allah'a ortak koşma, çünkü ortak koşmak büyük bir zulümdür. Yavrum, (yaptığın iyilik veya kötülük) hardal tanesi ağırlığınca bir şey de olsa, bir kayanın içinde, göklerde veya yerde bulunsa Allah mutlaka onu getirir. Çünkü Allah latîftir, hakkıyle haberdardır. Yavrum, namazı kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçir ve başına gelene sabret. Çünkü bunlar, Allah'ın yapmanı emrettiği kesin işlerdendir. İnsanlardan (kibirlenip) yüzünü çevirme ve yeryüzünde böbürlenerek yürüme, zira Allah, kendini beğenip övünen kimseyi sevmez. Yürüyüşünde mutedil ol, sesini alçalt. Çünkü seslerin en çirkini eşeklerin sesidir" (Lokman 31/13, 1619).

Lokman, İslâm öncesi Arap toplumunda hikmetli ve uzun ömrüyle meşhur Lokman b. 'Ad adıyla biliniyordu. İmriû'l-Kays, en-Nâbiğa, el-A'şâ gibi şairler onun hikmetini metheden şiirler söylemişlerdir. Hakîmâne sözleri sebebiyle onun, Me'rib seddinin bânisi olduğu da nakledilmiştir. Çeşitli rivâyetlere göre o, 560, 1000, 3000 veya 3500 yıl yaşamıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de onun uzun ömürlü oluşu veya 'Âd kavmine mensubiyetiyle ilgili bilgi yoktur. Sonraki İslâmî kaynaklarda Lokman'a nisbet edilen pek çok hikmetli söz nakledilmektedir ki, bazı araştırmacılar tarafından, bu veciz sözlerin, eski yakın doğu hikmet edebiyatının müşterek ürünü olduğu, milattan önce VII. yüzyılda yaşamış hakîm Ahikar'ın sözleriyle, Lokman'a nisbet edilenler arasında büyük benzerliklerin olduğu ifade edilmektedir.

¥ Ömer Faruk Harman

LOKMAN SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 31. sûresi

Bir bölümünde Hz. Lokman'dan da bahsedildiği için bu ismi almıştır. Mekke döneminde indirilmiştir. 34 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları dal, râ, zı, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, iyi kimselerin özellikleri ve kendilerine verilecek mükâfatlar anlatılır,

inkârcıların tutumları kınanır, Yüce Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren delillere yer verilir, O'nun sıfatlarından bazıları hatırlatılır ve sadece O'na ibadette bulunulması ve şükredilmesi buyurulur. Ana babaya itaatin de emredildiği sûrede, Hz. Lokman'ın bazı öğütlerine de yer verilmiştir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'ân-ı Kerîm, namazı kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin olarak inanan muhsin (güzel davranan) kimseler için yol gösterici ve rahmettir (âyet: 15).

* İnsanlardan bazıları Allah yolundan saptırmak ve alay konusu yapmak için boş sözleri satın alırlar. Allah'ın âyetlerini duymazlıktan ve görmezlikten gelirler. İşte böylelerine alçaltıcı ve acıklı bir azap vardır. İnanıp güzel davranışlarda bulunanlara ise nimet dolu cennetler hazırlanmıştır (69).

* Gökleri, yeri ve her çeşit canlıyı yaratan Allah'tır. O'ndan başka yaratıcı yoktur. Aksini söyleyen, zalimdir, sapıktır (1011). (10. âyette, uzay cisimleri arasındaki itme ve çekim kanunlarına ve ayrıca bitkilerin erkekli dişili olarak yaratılmasına da işaret edilmiştir).

* Allah'a şükreden, bunu kendi iyiliğine yapmış olur; nankörlük eden de, kendi aleyhine bir iş yapmış olur; çünkü Allah'ın, kimsenin şükrüne ihtiyacı yoktur (12).

* Allah'a ortak koşulmamalıdır; O'na ortak koşmak büyük bir zulümdür, haksızlıktır (13).

* Ana babaya iyi davranmalı, önce Allah'a sonra onlara şükretmeli, nankörlük etmemeli, itaatkâr olmalıdır. Bununla beraber onlar, Allah'ın buyruklarına aykırı bir emirde bulunurlarsa, bu emre itaat edilmez. Fakat yine de onlarla iyi geçinilmelidir (1415).

* Küçücük de olsa, iyi veya kötü yapılan her işe Yüce Allah karşılığını verir. O, her şeyi çok iyi bilmektedir (16).

* Namazı kılmalı, iyiliği emredip kötülükten vazgeçirmeli ve bu yolda başa geleceklere sabretmelidir (17).

* İnsanları küçümsememeli, kibirden, böbürlenmekten uzak durmalıdır. Allah, kendini beğenip övünenleri sevmez. İnsan, yürümesine ve konuşmasına da dikkat etmeli, aşırılıktan kaçınmalıdır; yürüyüşünde tabiî olduğu gibi, konuşurken de bağırıp çağırmamalıdır (1819).

* Allah Teâlâ, göklerde ve yerde bulunanları, insanlara boyun eğdirmiş ve onlara gizli açık pek çok nimet ihsan etmiştir. İnsan, bunları idrak edip, sadece Allah'a ibadette bulunmalı ve şükretmelidir. Dine aykırı düşen bâtıl gelenek ve göreneklere asla itibar edilmemelidir (2021).

* Kendini Allah'a teslim eden ve güzel davranışlarda bulunan kimse, en sağlam kulpa yapışmış demektir. Buna karşılık nankörlük edenler de yaptıklarının cezası olarak, ağır bir azaba sürükleneceklerdir (2225).

* Göklerde ve yerde olanların hepsi Allah'ındır. Yeryüzünde bulunan ağaçlar kalem, denizler de mürekkep olsa, hatta bu denizlere daha nice denizler katılsa da Allah'ın kelimeleri yazılmak istense, yine de O'nun bilgisi tükenmez. Allah'a göre, gelmiş geçmiş bütün insanların yaratılması ve öldükten sonra diriltilmesi, bir tek insanın yaratılıp diriltilmesi gibi kolaydır. Her şeyi yaratan, yöneten ve kendisine boyun

eğdiren O'dur. O her şeyi bilmektedir ve O'ndan başka tapılan her şey bâtıldır (2631). (29. âyette, –çağdaş bilimin tespitlerine paralel olarak– dünyanın yuvarlak olduğuna ve ekseni etrafında döndüğüne işaret edilmektedir ve aynı şekilde güneşin ve ayın hareket halinde oldukları da bildirilmektedir).

* Yüce Allah'a her zaman ibadette bulunmalı ve şükretmelidir. Sadece başı sıkışınca O'nu hatırlamak, sonra da unutuvermek, nankörlüktür (32).

* Allah'tan korkmalı, herkesin kendinden sorumlu olduğu kıyâmetten sakınmalı ve dünya hayatına aldanmamalıdır (33).

* Kıyâmetin ne zaman kopacağını Allah bilir. Yağmuru yağdıran O'dur. Rahimlerde olanı da bilmektedir. Kimse, yarın ne kazanacağını bilmez ve hiç kimse nerede öleceğini de bilmez. Her şeyi mahiyeti ve tüm incelikleriyle bilen sadece Yüce Allah'tır (34).

¥ Abdurrahman Çetin

Lotari (bk. PİYANGO)

LUKATA

Aynı kökten türetilen "lakît" ve "lukata" kelimelerinin sözlükteki kök anlamı, bir şeyi yerden zahmetsizce alıp kaldırmaktır. İslâm hukuk terimi olarak ise "lakît" bulunmuş küçük çocuğu, "lukata" buluntu eşyayı ifade etmek üzere kullanılır.

İslâm dini, müslümanların güvenli ve huzurlu bir toplum düzeni kurmalarını ve böyle bir toplumda yaşamalarını hedeflediğinden, genellikle karşılaşılan toplumsal meseleleri hem ahlâkî ve hem de dinî ve hukûkî boyutta ele almış, toplumda istikrar ve düzen sağlamak istemiştir. Bu cümleden olmak üzere Kur'ân, müslümanların doğru, âdil, hakkaniyetli olmalarını, emaneti ehline vermelerini emretmiş, insanların haklarını eksik vermelerini ve başkalarının mallarını haksızlıkla yemelerini yasaklamış, bunları İslâmî hayat tarzının temel ilkeleri arasında saymıştır. Hz. Peygamber de, sahibi tarafından kaybedilip bir başkası tarafından bulunan eşya ve hayvanlarla ilgili olarak birtakım ilkeler koymuş, bazı emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Ancak alınan önlemlerin ve yapılan tavsiyelerin o günkü toplumun imkânlarıyla sınırlı olduğunu, burada asıl amacın malların zayi olmasını önleyip gerçek sahibine ulaşmasını sağlayıcı bir mekanizmayı kurmak olduğu söylenebilir.

Buldukları malları ne yapacaklarını soran sahâbîlere Hz. Peygamber, buldukları bu malı muhafaza edip bir yıl süre ile ilan etmelerini ve sahibini araştırmalarını, beklemelerini, bu esnada malın sahibi çıkıp gelirse iade etmelerini, gelmezse yanlarında emanet olarak bulunmakla birlikte o malı harcayabileceklerini, kullanabileceklerini, bir gün sahibi çıkıp gelirse yine iade etmelerinin gerektiğini ifade etmiştir (Ebû Dâvud, Lukata, 1). Bir başka hadiste de meâlen, "Kim bir yitik malı bulursa, iki âdil kimseyi olaya şâhit yapsın, gizleyip saklamasın. Sahibini bulursa ona iade etsin. Bulamazsa o mal Allah'ın malı hükmünde olup Allah onu dilediğine verir" buyurmuşlardır (Ebû Dâvud, Lukata, 1).

Sahibinden kaçan ve yitirilen hayvanlar hakkında da Hz. Peygamber, "Kim bir yitik hayvanı yanında barındırırsa, onu ilan edip duyurmadığı sürece yanlış yoldadır" bu-

yurmuş (Müslim, Lukata, 1), öte yandan hacıların yitirdiği mallara dokunulmamasını, kendi haline bırakılmasını istemiştir (Müslim, Lukata, 1). Yine Hz. Peygamber başıboş dolaşan develerin serbest bırakılmasını, onlara yitik muamelesi yapılmamasını, sahibinin onu veya onun sahibini bulacağını belirtmiştir (Müslim, Lukata, 1).

Hadislerden anlaşıldığına göre, bulunan malın bir yıl süre ile ilan edilerek sahibinin aranması ve beklenmesi, sahibi gelip de malını tanımlayabilirse malının iade edilmesi gerekmektedir. Öte yandan, bulan kimsenin, sahibi gelince iade edebilmek ve gerçek sahibini tanıyabilmek için, bulduğu malın ayırıcı özelliklerine dikkat etmesi ve unutmaması, yitiği de sahibine vermek kasdıyla alması istenmektedir.

Hz. Peygamber'in bu konuda koyduğu ilkeler ve açıkladığı hükümler hem müslümanların güvenilir bir ortamda yaşamasını, müslümanların birbirinden emin olmasını, zarar görmemesini sağlamayı, hem de yitirilen malın muhafaza altına alınmasını, zayi ve telef olmaktan kurtarılmasını amaçlayan önlem ve çözümlerdir.

Bulunan eşya ile hayvanlar arasında, hayvanlardan da meselâ, koyunlarla develer arasında belli bir ayırımın yapılmış olması da, maksadı sağlayacak tedbirlerin durum ve şartlara bağlı olarak değişebileceğini anlatmak içindir. Nitekim başıboş develer hakkında Râşit Halifelerin uygulamaları da birbirinden farklı olmuştur.

İslâm hukukçuları da bu konudaki hadisleri ve uygulamaları esas alarak, bulunmuş malın durumu, yapılacak işlemler, ilgili kişilerin hak ve görevleri konularında birçok ayrıntılı hüküm ve önlemlerden sözetmişler ve konuyu hukukî bir çerçeveye oturtmaya çalışmışlardır. Konu, fıkıh kitaplarında "lukata" bölüm ve başlığı altında ele alınır. Ancak muhtemelen ilgili hadislerdeki ayırımdan hareketle, özellikle Hanefî eserlerde bu konu, buluntu eşya – buluntu hayvanlar şeklinde iki açıdan incelenmekte, buluntu mallara "lukata, melkût" gibi adlar verilirken, buluntu hayvanlara "dâlle" denmektedir.

Lukata konusunda İslâm hukukçularının görüşleri şöylece özetlenebilir: Bulma (iltikat) olayı, malın konumuna ve bulanın niyetine göre farklı hükümler taşıyabilir. Rastlanan yitik mal alınmadığında zayi olacaksa, o malın alınması daha doğrudur, menduptur. Hatta bazı bilginlere göre bu durumda yitiği almak vaciptir. Yitik malın el koymak ve sahiplenmek maksadıyla alınması ise haramdır.

Buluntu mal, bulan tarafından korunmak, sahibine iade edilmek kasdıyla ve niyetiyle alınmışsa, o kişinin elinde emanet hükmündedir. Açık kusur ve kasdı olmadıkça alanın tazmin sorumluluğu yoktur. Sahiplenmek kasdıyla alınmışsa, alan her türlü telef ve zarardan sorumlu olur.

Buluntu malın, bulan tarafından ilan edilmesi gerekir. İlanda, sahibinin tanımasına imkân verecek ölçü ve bilgilerin bulunması, fakat sahte sahiplenmeleri engelleyecek bir kapalılığın da olması gerekir. İp, sopa, kamçı gibi çok önemsiz, gündelik eşyada ilanın gerekmeyebileceğini söyleyenler varsa da, bunların birkaç gün süreyle ilan edilip bekletildikten sonra bulan tarafından kullanılmasının câiz olacağı şeklindeki görüş, konu hakkındaki hadise daha uygun düşmektedir.

Buluntu malın ilan süresi, kural olarak bir yıldır. İlk hafta her gün, sonraki haftalarda ise birer gün ilan yeterlidir. Ancak Hanefîler, bulunan malın kıymetine göre ilan süresinin değişebileceği, meselâ yüz dirhemlik malın bir yıl, on dirhemlik malın on gün, daha değersiz malların daha az süreyle ilanının yeterli olacağı görüşündedirler. Esasen fakihler, malın sahibinin artık malını aramayacağı ve sahibinin bulunamayacağına dair güçlü bir kanaat oluşuncaya kadar ilana devam edilmesini ölçü olarak kabul etmişlerdir ve bu süreler de böyle bir ölçünün uygulamasından ibarettir.

İlan içerisinde malın sahibi gelir de sahipliğini ispatlarsa, buluntu mal kendisine iade edilir. İlan süresi geçer de sahibi gelmezse, Hanefî ve Mâlikîlere göre bulan kimsenin seçim hakkı vardır: İster malı elinde bekletir, ister bir fakire verir; ihtiyacı varsa kendisi tüketir, kullanır. Fakire verdikten sonra sahibi geldiğinde, değerini ödeyip ödememekte serbesttir. Şafiî ve Hanbelîler'e göre gerekli ilan yapıldığı ve ilan süresi geçtiği halde sahibi ortaya çıkmamışsa, artık buluntu mal bulanın mülkü olur.

İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre yitik malı bulan için ödül vaadinde bulunulması ve bulanın bu ödülü alması câizdir (bk. CUÂLE).

Buluntu hayvanların (dâlle) hükmü, gerek hayvanın konumu, bölgesel şartlar ve gerekse hayvanın belli harcamayı gerektirmekte olması sebepleriyle diğer buluntu eşyanın hükmünden kısmen farklıdır. Buluntu hayvanları yakalayıp korumak, kişilere değil devlete ait bir iş sayılmıştır ve ilan zorunluluğu da öngörülmemiştir.

Fıkıh kitaplarında her bir ayrıntıya göre farklı hüküm ve önlemlerin öngörülmüş olması, esasen hem malın zayi olmasını önlemeyi, hem de gerçek sahibine ulaşmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Günümüzde de bu sonucu gerçekleştirebilecek yeni önlemlerin alınması ve düzenlemelerin yapılması İslâm hukukunun özüne ve amacına uygun olacaktır.

¥ Ali Bardakoğlu

Lukman (bk. LOKMAN)

LÛT (Hz.)

Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlerden biri.

Hz. Lût, Hz. İbrahim'in kardeşi Haran'ın oğludur. İslâmî kaynaklarda soy kütüğü Lût b. Harân b. Târah olarak geçmektedir (Salebî, Arâisu'l-mecâlis, s. 78).

Tevrat'a göre de Lût Hz. İbrahim'in yeğenidir. Mezopotamya'nın Ur kentinde yaşayan Lût, babasının vefatından sonra (Tekvin 11/28) Tanrı'nın emri üzerine Haran'a gitmek üzere yola çıkan Terah ve Hz. İbrahim'e katılır. Haran'dan da, Hz. İbrahim ile beraber Kenan diyarına gider (Tekvin 12/4). Tevrat'taki ifadeden, Lût'un, Hz. İbrahim'le birlikte Mısır'a gittiği de anlaşılmaktadır (Tekvin 13/1). Mısır dönüşü beraberce Beytel ile Ay arasındaki bölgeye gelirler. Hz. İbrahim'in sürüleri, altını, gümüşü gibi Lût'un da koyunları, sığırları ve çadırları vardır. İki tarafın çobanları arasında anlaşmazlık çıkınca Hz. İbrahim, Lût'a: "Benden ayrıl, eğer sola gidersen ben sağa, ve eğer sağa gidersen ben sola giderim" der (Tekvin 13/39). Bunun üzerine Lût da, içinde Sodom ve Gomorra gibi şehirlerin bulunduğu Erden

Havzasını seçerek, Sodom çevresinde çadır kurar. Hz. İbrahim ise Kenan diyarında oturur (Tekvin 13/13). Erden Havzasındaki beş şehrin (Sodom, Gomorra, Adma, Tseboim, Bela) kralları, on iki yıl boyun eğdikleri Elam kralı Kedorlaomer'e isyan edince Siddim vadisinde savaş olur ve yenilirler. Şehirler yağma edilir ve Sodom'da ikamet eden Lût da esir olarak götürülür (Tekvin 14/112). Hadiseyi duyan Hz. İbrahim, adamlarıyla birlikte onların peşine düşer ve Lût ile malını ve diğer esirleri kurtarır (Tekvin 14/1316).

Lût'un ikamet ettiği Sodom şehrinin halkı ahlaksız ve sapık ilişkiler içindeydi. Bu yüzden Tanrı, Sodom ile birlikte diğer Havza şehirlerini helâk etmek üzere iki meleğini gönderir. Tevrat'a göre üç adam suretinde Hz. İbrahim'e misafir olan Tanrı ve melekleri, Havza şehirlerinin helâk edileceğini bildirince Hz. İbrahim, eğer orada on salih (iyi kişi) varsa helâk etmemesi için Tanrı'ya yalvarır. Rabbin iki meleği akşam vakti Sodom'a varırlar. Şehrin girişinde oturmakta olan Lût, insan suretindeki bu iki meleği misafir eder. Diğer taraftan iki erkeğin, Lût'un evine girdiğini gören şehrin gençihtiyar bütün erkekleri Lût'un evini kuşatıp, misafirleri kendilerine teslim etmesini isterler. Dışarıya çıkan Lût "Ey kardeşlerim, rica ederim, kötülük etmeyin, işte benim ere varmamış iki kızım var, rica ederim onları size çıkarayım ve onlara gözünüzde iyi olana göre yapın; ancak bu adamlara birşey yapmayın, mademki damımın gölgesine geldiler" der. Fakat halk onu dinlemez ve kapıyı kırmaya kalkarlar. Bunun üzerine insan suretindeki iki melek duruma müdahale eder ve Lût'u içeriye alarak evi kuşatan halkın gözlerini kör ederler; onlar da evin kapısını bulamazlar. Sonra da Lût'a, melek olduklarını ve burayı harap etmekle görevlendirildiklerini bildirerek Lût'tan damatlarını, kızlarını, oğullarını ve kendisine tabi olan kim varsa hepsini alıp uzaklaşmalarını isterler. Lût, damatlarına söyler fakat onlar bunu ciddiye almazlar. Seher vakti melekler: "Kalk, karını ve buradaki iki kızını al, yoksa şehrin fesadı içinde yok olursun" diyerek acele etmesini isterler. Lût ağır davranınca da, onu, karısını ve iki kızını alarak şehrin dışına koyarlar, ve "canın için kaç, arkana bakma ve bütün Havza'da durma, dağa kaç; yoksa telef olursun" derler. Lût, dağ yerine daha yakında bulunan küçük şehre kaçmak istediğini belirtir ve kabul edilir. Lût, eşi ve iki kızı ile birlikte bu küçük şehre (Tsoar) geldiğinde güneş doğmuştur. Rab, Sodom ve Gomorra başta olmak üzere Havza'daki bütün şehirler üzerine kükürt ve ateş yağdırır. Havza'daki bütün şehirler, halk ve bitkiler altüst olur. Lût'un karısı, emri dinlemeyip geriye baktığı için tuz direğine dönüşür. Lût, Tsoar'dan çıkıp dağda bir mağaraya sığınır. Lût'un iki kızı, babalarına şarap içirip onunla yatarlar ve babalarından hamile kalırlar. Büyük kız bir oğul doğurur. Onun adını Moab koyarlar ve o Moablıların atası olur. Küçük kız da bir oğul doğurur. Onun adını Benammi koyarlar ve o da Ammon oğullarının atası olur (Tekvin bab 19).

Tevrat, Lût hakkında başka bilgi vermez. Onun ne zaman ve nerede öldüğü de bilinmemektedir. Ancak rivâyete göre mezarı, Hebron'un doğusunda Benî Naîm köyü yakınlarındadır.

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lût'un, hidayete erdirilip âlemlere üstün kılındığı (el-En'âm 6/86), ona hüküm (hükümranlık, peygam-

berlik, hikmet) ve ilim verildiği (el-Enbiyâ 21/74). Allah'ın rahmetine nail olan salih bir insan (el-Enbiyâ 21/75) ve gönderilen peygamberlerden olduğu (es-Sâffât 37/133) bildirilmektedir.

Hz. Lût peygamber olarak gönderildiği kavmi uyarmış, işledikleri kötülüklerden vazgeçmelerini öğütlemiştir. Bu, Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şöyle nakledilmektedir: "Lût kavmi de gönderilen elçileri yalanladı. Kardeşleri Lût onlara: "Allah'ın azabından korunmaz mısınız? Ben size gönderilen güvenilir bir elçiyim. Artık Allah'tan korkun ve bana itaat edin. Ben sizden buna karşı bir ücret de istemiyorum. Benim ücretim yalnız âlemlerin Rabbine aittir. Âlemlerin içinde erkeklere mi gidiyorsunuz? Ve Rabbinizin sizin için yarattığı eşlerinizi bırakıyorsunuz. Siz sınırı aşan bir kavimsiniz" (eş-Şu'arâ 26/160166; el-A'râf 7/8081). Kendilerinden önce dünyada hiçkimsenin yapmadığı fuhşu yapan (el-A'râf 7/80) Lût kavmi, Hz. Lût'un bu ikazına kızıp, onu ve taraftarlarını, bulundukları bölgeden çıkarmakla tehdit ettiler (el-A'râf 7/82; eş-Şu'arâ 26/168; en-Neml 27/56). Bunun üzerine Allah, Lût kavmini helâk etmek üzere elçilerini gönderdi. Elçiler Hz. İbrahim'e uğrayıp, eşi Sara'nın çocuk doğuracağını müjdelediler. Hz. İbrahim elçilere kızarmış buzağı ikram etti; fakat elçiler hiç almadılar. İkramının kabul edilmemesi karşısında korkuya kapılan Hz. İbrahim'e de "Korkma, biz Lût kavmine gönderildik" dediler (Hûd 11/6970). Bunu duyan Hz. İbrahim, yeğeni Lût'un kavmine gelecek azabın hafifletilmesini istedi. Fakat melekler: "Ey İbrahim! Bundan vazgeç. Zira Rabbin emri gelmiştir. Onlara mutlaka geri çevrilmez azap gelecektir" dediler (Hûd 11/7476).

Elçiler Hz. Lût'a geldiklerinde, o, bir kötülük gelmesinden korktu. Elçileri gören halk da, koşarak Lût'un yanına geldi. Lût: "Ey kavmim, işte kızlarım, onlar sizin için daha güzel, daha temiz! Allah'tan korkun, konuklarım içinde beni rezil etmeyin! İçinizde aklı başında bir adam yok mu sizin!" dedi (Hûd 11/7778). Kavmi ise: "Senin kızlarında bizim bir hakkımız olmadığını ve bizim ne istediğimizi pekalâ bilirsin" diye karşılık verdi (Hûd 11/79). Bunun üzerine Melekler: "Ey Lût, biz senin Rabbinin elçileriyiz. Onlar sana asla dokunamazlar. Gecenin bir kısmında aileni götür. İçinizden, karından başka hiç kimse geri kalmasın. Çünkü ötekilere erişen azap ona da erişecektir. Onlara vadedilen azap zamanı, sabah vaktidir. Sabah da yakın değil mi?" dediler. Ve nihayet azap emri gelince oranın üstü altına getirildi ve çamurdan pişmiş taş yağdırıldı (Hûd 11/8182; el-Hicr 15/5777; eş-Şu'arâ 26/160173; el-A'râf 7/8384). Eşi dışında Lût ailesi seher vakti kurtarılmıştır (el-Kamer 54/34). Eşi bu azaptan kurtulmamıştır. Çünkü o geride kalanlardan olmuştur (el-A'râf 7/83; el-Ankebût 29/33). Hz. Lût'un karısı ile Nuh Peygamber'in karısı arasında benzerlik bulunduğunu belirten bir âyette meâlen şöyle buyurulur: "Allah inkâr edenlere Nuh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. Bu ikisi kullarımızdan iki salih kulun nikahı altında idiler, onlara hıyanet ettiler. Kocaları Allah'tan gelen hiçbir şeyi onlardan savamazdı. Onlara: Haydi, ötekilerle beraber siz de ateşe girin denildi" (et-Tahrîm 66/10).

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lût'un daha sonraki hayatına dair bilgi yoktur. Hz. Lût'un kızlarıyla zina ettiğine dair Tevrat'ta verilen bilgiye gelince normal bir insan hakkında

bile düşünülemeyecek çirkinlikteki böyle ahlâk dışı bir davranışın günahlardan korunmuş olan bir peygambere nisbet edilmeyi kuşkusuz aslı kutsal olan kitaba sonradan sokuşturulmuş bir iftiradır.

¥ Ömer Faruk Harman

M

MÂCİD

Allah'ın isimlerinden.

Mâcid, şerefli, cömert, rahmeti, lütfu ve ihsanı bol olan varlık demektir. Mecîd ismiyle aynı anlamdadır; ancak, Mecîd mübalağa ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmeyen Mâcid ismi sadece esmâi hüsnâ hadisinde yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Bu isim sübûtî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MADDECİLİK

Maddenin dışında bir gerçek tanımayan ve hayatın amacını maddi ve bedensel hazlarla sınırlayan anlayış.

Metafizikte varlığın gerçek özü ve cevherinin maddeden ibaret olduğunu savunan, ruhu ve manevi olan her varlığı inkâr eden; psikolojide bütün şuur hallerinin fizyolojik tezahürlerden ibaret olduğunu ileri süren; ahlakta ise hayatın amacını sadece maddi şeylerden yararlanmakla sınırlayan anlayışa genel olarak maddecilik adı verilmiştir.

Bütün çeşitleriyle maddecilik, alemin varlığını, maddilikten münezzeh olan Allah'ın eseri sayan, maddi varlıkların yanında ruh, melek, şeytan, cin gibi manevi varlıkların da bulunduğunu bildiren İslâm dini ve diğer ilahî dinler ile insanlık nezdinde saygınlık kazanmış düşünce sistemleri tarafından reddedilmiştir. Zira felsefî anlamdaki maddecilikte alem ve ondaki varlık ve olaylar tümüyle anlamını ve değerini yitirmekte, alemdeki mükemmel düzeni ve ahengi izah imkanı ortadan kalkmakta; ayrıca Allah, ruh, ahiret hayatı gibi konulardaki dini inançlar da inkar edilmektedir.

Ahlâk açısından da maddecilik ağır sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü her şeyin maddeye irca edilmesi ve maddeyle açıklanmaya kalkışılması halinde adalet, sevgi, merhamet, şefkat, dürüstlük, iffet, cesaret, vatanperverlik gibi ahlâkî erdemler; hatta ödev ve sorumluluk gibi ahlâk kanununun dayanakları da anlamsız, temelsiz ve birer aldatmadan ibaret kalmaktadır. Böyle bir anlayışa göre artık insanla başka maddi varlıkların, insanlarla hayvanların farkı ortadan kalkmakta; insan, tutkularının esiri olmuş bir hayvanın durumuna düşürülmektedir.

Maddeciliğin belirtilen tehlikeleri sebebiyle, başta Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler olmak üzere bütün İslâmî kaynaklarda Allah'ın varlığına ve diğer manevi ve ruhi varlıklara, realitelere iman üzerinde önemle durulmuş; insanların hem inançta hem de yaşayışta maddecilikten kurtarılması için gerekli açıklama ve uyarılara geniş olarak yer verilmiştir.

¥ Heyet

Maden (bk. RİKAZ)
Mağfiret (bk. AF, GÜNAH, ĞAFFÂR, ĞAFÛR, TEVBE)
Mahcur (bk. HACİR)
Mahkûm Aleyh (bk. MÜKELLEF)
Mahkûm Bih (bk. MAHKÛM FİH)

MAHKÛM FÎH

Sözlükte “el-Mahkûm fîh”, hakkında hüküm konan demektir. Fıkıh usulü terimi olarak elmahkûm fîh, “Şâri’in talebinin, tahyirinin veya vad’ının kendisine ilişkin olduğu fiil veya durumdur” diye tanımlanır (Talep, tahyir, teklifi hüküm, vad’ ve vaz’î hüküm tabirlerinin açıklaması için bk. HÜKÜM). Daha sade bir anlatımla elmahkûm fîh, hükmün konusu olan fiil veya durum demektir. Özellikle mütekellimîn metoduna göre yazılan fıkıh usulü eserlerinde hüküm ile ilgili bahisler içinde “elmahkûm fîh” başlığına da yer verilir.

Usulcüler elmahkûm fîh başlığı altında iki ana konu üzerinde durmuşlardır: 1– el-Mahkûm fîhin şartları: Burada, bir kimsenin bir fiil ile sorumlu tutulabilmesi için, fiile ilişkin olarak bulunması gereken şartlar incelenir (bk. EF’ÂL-İ MÜKELLEFÎN, MESULİYET). 2– Hükme konu olan fiilin ilişkili olduğu haklar: Burada kendisine şer’i hüküm bağlanan fiiller (dolayısıyla bu fiillere bağlanan hükümler) üzerinde kimin veya kimlerin hak sahibi olduğu, bazı ayırımlar yapılarak ele alınır (bk. HAK).

Kısaca, elmahkûm fîh başlığı altında İslâm hukukunda “sorumluluk” ve “hak”ların teorisinin ortaya konmaya çalışıldığı söylenebilir.

¥ Heyet

Mahlûk (bk. HALK)

MAHREM

Dinî literatürde mahrem (çoğulu: mehârim) kişinin kendisiyle evlenmeleri dinen yasaklanmış bulunan belli derece hısımlarını ifade eden bir terimdir. Aralarında evlenme yasağı bulunmayan kişiler için ise farsça bir terkip olan nâmahrem terimi kullanılır.

Diğer semavi dinlerde ve selim fıtratını yitirmemiş toplumların kültür ve geleneklerinde de mevcut olan yakın hısımlar arası evlenme yasağı, İslâm dininde de belli ölçülere bağlanarak korunmuş ve devam ettirilmiştir. Süreklilik taşıyan evlenme engelleri kan hısımlığı, sıhrî hısımlık ve süt hısımlığı şeklinde üç sebepten kaynaklanır (bk. KAN HISIMLIĞI, SIHRÎ HISIMLIK, SÜT HISIMLIĞI). Aralarında bu hısımlıklar sebebiyle evlenme engeli bulunan erkek ve kadınlar birbirinin mahremi sayılırlar. Din farkı, iddet, başkasıyla evli olma gibi geçici evlenme engelleri ise arada mahremlik doğması için yeterli olmaz. Çünkü bu geçici engel kalktığında tarafların birbiriyle evlenmesi mümkün hale gelir.

Birbirinin mahremi olan kadın ve erkeklerle ilgili dini hükümlerde de, aralarındaki evlenme yasağına ilave olarak namahremler arası ilişkiye göre bazı farklılıklar görülür. Bu farklılıklar dört grupta toplanabilir:

1– Mahrem olan uzuvların örtülmesi bakımından: Bir kadın mahremi olan erkeklerin yanında başı, kolları, göğüste gerdanlık kısımları, dizlerinden alt kısmı açık olarak bulunabileceği halde namahrem olan erkeklerin yanında sadece yüz ve elleriyle ayakları dışında herhangi bir uzuv açık

olarak bulunamaz. Bir görüşe göre ayaklar da örtülmesi gereken uzuvlardandır (bk. ÖRTÜNME).

Kadına nisbetle mahrem sayılan kişilerden de sözedilen Nur sûresinin 31. âyetinde meâlen şöyle buyurulmaktadır: “Mümin kadınlara da söyle. Gözlerini harama bakmaktan sakınsınlar, namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımlar müstesna olmak üzere zinet yerlerini (kollarını, baş ve göğüslerini) teşhir etmesinler. Baş örtülerini yakalarının üzerine kadar örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mümin kadınlar), ellerinin altında bulunanlar (köleleri), erkeklerden kadına ihtiyacı kalmamış (cinsî güçten düşmüş) hizmetçiler, yahut henüz kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin farkında olmayan çocuklardan başkasına zinet yerlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri (ayak bilezikleri) farkedilsin diye ayaklarını yere vurmasınlar.”

2– Kadınlar mahremleri olan erkeklerle birlikte yolculuk yapabilirler. Zira Hz. Peygamber bir hadisinde şöyle buyurmuşlardır: “Allah’a ve ahiret gününe iman etmiş kadının yanında kocası veya mahremi olan bir erkek bulunmadıkça sefere üç gün veya daha fazla sürecek bir yolculuğa çıkması helal değildir” (Müslim, Hac, 74). Keza yanında kocası veya mahremi bulunmadığı halde bir kadının hacca gitmesi de câiz değildir. Zira Hz. Peygamber “bir kadın yanında kocası veya mahremi olan bir erkek bulunmadıkça haccetmesin” (Mecma’ü’z-Zevâid, I, 300) buyurmuştur.

3– Bir kadının mahreminin yanında açılmasında beis olmayan uzuvlarına ihtiyaç halinde mahreminin dokunmasında beis yoktur. Bir kadına çoğu kere beraber bulunduğu, mahremi olan erkeğin günlük hayatın gerekleri veya fevkalade durumlar sebebiyle dokunması icap edebilir. Mahrem olan erkeğin görmesinde beis olmayan uzuvlara dokunmasında da beis yoktur. Görmesi helal olmayan kısımlara ise ancak elbise üzerinden dokunabilir.

Mahrem olmayan, yani namahrem olan erkeklerin fevkalade bir zaruret olmadıkça el ve yüze temas etmeleri, diğer uzuvlara ise elbisesiz dokunmaları câiz değildir.

4– Bir kadın mahremi olan erkeklerle halvet halinde bulunabilir. Mahremi olmayan namahrem erkeklerle ise halvet halinde bulunması câiz değildir (ayrıca bk. HALVET).

İslâm dini, kadınerkek ilişkilerinde insanın yaratılışı ve tabiî temayüllerini gözönünde bulundurarak tarafları koruyucu bazı sınırlamalar getirmiş, yakın hısımlar arası ilişkilerde ise hem araya sürekli evlenme engeli koyarak hem de karşılıklı davranış serbestisi getirerek bu akrabalık bağının saygınlığını ve dokunulmazlığını koruyucu, sosyal ihtiyaçları cevaplandırıcı çözümler getirmiştir.

¥ Hamza Aktan

Mahşer (bk. HAŞR)
Mahzur (bk. HARAM)

MAİDE SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 5. sûresi

112 ve 114. âyetlerinde havarilerin isteği üzerine Hz. Îsâ’nın, Yüce Allah’tan bir sofra

(mâide) indirmesi talebinden de bahsedildiği için sûreye bu isim verilmiştir. Buna akitler anlamında "Ukûd", kurtarıcı anlamında "Munkıze" ve hükümler çeşitli âyetlerine serpiştirilmiş anlamında "Müba'sire" sûresi de denir. Medine devrinde nâzil olmuştur. 120 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, dâl, râ, lâm, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, ahde bağlılık, yardımlaşmada ölçü, yenilmesi haram olan hayvanlar, avlanmanın hükümleri, Ehl-i kitabın kestiklerinin yenilmesi ve kadınlarıyla evlenilmesinin câiz olduğu, abdest, gusül, teyemmüm esasları, Ehl-i kitabın bazı inanç ve davranışlarının gerçeklerden uzak olduğu, ibadetin ve cihadın lüzumu, hırsızlık ve eşkıyalığın cezası, adaletin gereği, yemin keffâreti, içki ve kumarın yasak oluşu, bazı bâtıl âdetler, vasiyette şahit tutmak ve şahitlik hükümleri gibi konulara değinilmekte, ayrıca Hz. Mûsâ ve Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssalarıyla Hz. Îsâ'nın mucizelerinden bahsedilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İslâm'a aykırı düşmeyen bütün antlaşmalara uyulmalı, verilen sözler yerine getirilmelidir (âyet: 1).

* Allah'ın koyduğu kurallara saygı göstermeli, iyilik ve takvâ üzerinde yardımlaşmalı, günah ve düşmanlık üzerinde yardımlaşmamalıdır (2).

* Çok zor durumlar hariç meyte (murdar hayvan eti), kan, domuz eti, boğularak, darbe ile vurularak, yüksek yerden düşerek veya atılarak, bir başka hayvan tarafından boynuzlanarak öldürülen veya yırtıcı hayvanların parçaladığı –kesmeye yetişemeden– ölmüş hayvanların eti, putlara adanan, yahut Allah adına kesilmeyen hayvanların eti haramdır, bunların etini yemek câiz değildir; fal oklarıyla kısmet aramak da haramdır. Yüce Allah, iyi ve temiz şeyleri helal kılmıştır. Besmele çekilerek salınan avcı hayvanın avladığı da helaldir (34).

* Müslümanlar, kâfirlerden korkmamalı, sadece Allah'a karşı gelmekten sakınmalıdır (3).

* Yüce Allah, din olarak sadece İslâm'a razı olmuştur (3).

* Ehl-i kitabın yemekleriyle müslümanların yemekleri birbirlerine helâldir; ayrıca Ehl-i kitabın kadınlarıyla evlenmek câizdir (5).

* Namaz kılacak kimse abdest almalı, cünüp ise gusletmelidir. Su bulamazsa teyemmüm eder (6).

* Allah'a verilen sözde durulmalı, imanda sebat etmelidir (7).

*Daima âdil olmalı, düşmana bile adaletle davranmalıdır; çünkü takvâya uygun olan budur (8, 42).

* İnanıp, salih amel (iyi işler) yapanlara bağışlanma ve mükâfat vardır. İnkârcılar ise cehennem halkıdır (910).

* Allah'ın müminlere olan lütfu unutulmamalı, her zaman O'na güvenmelidir (11).

* Sûrenin uzunca bir bölümünde (âyet: 12-86) yahudilerle hıristiyanların Allah'ın buyruklarına, kendi kutsal kitaplarıyla peygamberlerine ve müslümanlara karşı olumsuz davranışlarına yer verilir. Müslümanlar uyarılarak onları dost edinmemeleri buyurulur ve bunun gerekçeleri açıklanır. Yahudilerin Allah'a verdikleri sözde durmadıkları için cezalandırıldıkları anlatılır.

Hıristiyanların Hz. Îsâ'yı Allah'ın oğlu kabul etmeleri ve teslis (üçlü tanrı) inançları reddedilir. Ehl-i kitabın Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a inanmaları istenir. Onların Rasûlüllah'a karşı olan davranışlarının tahlili yapılır ve hıristiyanların daha ılımlı olduklarına işaret edilir. İnanıp iyi hareket edenlerin mükâfat, inkâr edenlerin ceza görecekleri bildirilir. Muhtevasını topluca özetlediğimiz bu âyetlerden çıkarılan bazı sonuçlar, aşağıdaki on dört maddede kaydedilmiştir.

* Allah'a verdiği sözden cayan ve Allah'ın sözlerini tahrif edenlerin kalpleri katılaşır, Allah tarafından lanetlenir. Aynı şekilde Allah'ın buyruklarına uymayanların aralarına düşmanlık ve kin sokulur. Kitap ehlinin, Hz. Peygamber (s.a.)'i ve Kur'ân'ı tasdik etmeleri gerekir; doğru yola ve esenliğe ancak böyle erişilir (12-15, 19).

* Yüce Allah, rızasına uygun hareket edenleri esenliğe kavuşturur (16).

* Allah bir tek Tanrıdır ve hiç kimse, kendisini Yüce Allah'a karşı ayrıcalıklı gösteremez; bu bakımdan Gayr-i müslimlerin "Allah, Meryem oğlu Mesih'tir" demeleri, "Allah'ın oğulları ve sevgilileri" olduklarını söylemeleri bâtıldır. Ayrıca Allah'ın verdiği nimetlere karşı nankörlük etmemek gerekir (17-18, 20-32).

* Haksız yere bir insanı öldüren, bütün insanları öldürmüş gibidir; buna karşılık bir insanın hayatını kurtaran da bütün insanları yaşatmış gibi güzel bir iş yapmış olur (32).

* Allah'a ve Elçisine karşı savaşan ve yeryüzünde eşkıyalık, bozgunculuk yapanlar, hırsızlık edenler cezalandırılır. Tevbe edenlerin tevbesini de Allah kabul eder (33-34, 38-39).

* Müminler, Allah'tan korkmalı, O'nun rızasını elde etme çarelerini aramalı ve Allah yolunda cihad etmelidir; kurtuluşa ancak böyle erişilebilir (35).

* İnkârcılara âhirette acı bir azap vardır. Onlar, yeryüzünü ve hatta onun bir katını daha fidye vermeye kalkışsalar, yine de kabul edilmeyecek ve azaptan kurtulamayacaklardır (36-37).

* Allah'ın kelimeleri, koyduğu hükümler değiştirilemez. Ayrıca Allah'ın âyetleri menfaat vesilesi yapılmamalıdır (41, 44).

* Hz. Peygamberi hakem yapıp, sonra da verdiği hükme razı olmamak iman ile bağdaşmaz (42-43).

* Mağdur taraf bağışlamazsa, kısas farzdır (45).

* İncil Tevrat'ı doğrulayıcı olarak, Kur'ân da İncil'i doğrulayıcı ve kollayıp koruyucu olarak gönderilmiştir. Müminler, İslâm'ı alay konusu yapan Gayr-i müslim ve inkârcıları, dost ve sırdaş edinmemelidir; çünkü onlar birbirlerinin dostudur. Müminlerin dostu ancak Allah, Peygamber ve namazlarını kılan, zekâtlarını veren müminlerdir (46-53, 55-58).

* Dinden dönen toplumların yerine Allah Teâlâ, sevdiği başka bir toplumu getirir ki onlar da Allah'ı severler, müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve şiddetlidirler, Allah yolunda cihad ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar (54).

* Ehl-i kitap arasında müslümanlara cephe alıp düşmanlık edenler bulunduğu gibi, aralarında ılımlı kimseler de vardır; buna göre hareket etmek gerekir (59-86).

* Din adamları ve din alimleri, toplumu

günah olan söz ve davranışlara karşı uyarmakla görevlidirler; aksi halde ağır bir sorumluluk yüklenmiş olurlar (63).

* Yüce Allah'ın helal kıldığı iyi ve temiz şeyler yenilmeli, haramdan sakınmalıdır (87-88).

* Bilerek ve geleceğe bağlı olarak yapılan yeminlerin bozulması durumunda keffâret vermek gerekir (89).

* Şarap (bütün alkollü içkiler), kumar, üzerine kurban kesilen dikili taşlar ve şans okları şeytan işi pislik olup, bunlardan uzak durmak gerekir (90-91).

* Allah'a ve elçisine itaat etmeli, onlara karşı gelmekten sakınmalıdır (92).

* İhramda iken deniz avı serbest, kara avı ise haramdır. Bu durumda kasten öldürülen hayvandan dolayı fidye verilmesi gerekir (1, 94-96).

* Pis ile temiz, kötü ile iyi bir olmaz; haram çok bile olsa ona imrenilmemelidir; çünkü helalin azı, haramın çoğundan hayırlıdır (100).

* Gereksiz yere çok soru sormak doğru değildir (101-102).

* Din ile ilgisi olmayan bâtıl gelenek ve göreneklerden, hurafelerden sakınmak lazımdır (103-104).

* Müminler, öncelikle kendilerine dikkat etmelidir; doğru yolda olana, sapık kimse zarar veremez (105).

* Kişinin hayatta iken vasiyetini yazması ve yazdıklarına da iki şahit göstermesi, bilhassa borçlarını kaydetmesi gerekir (106-108).

* Allah Teâlâ Hz. Îsâ'ya da bir çok mucizeler vermiş fakat inkârcılar, bunları "büyü" olarak değerlendirmişlerdir. Aynı şekilde Hz. Îsâ, insanlara, sadece Yüce Allah'a ibadet etmelerini söylediği halde, onlar Hz. Îsâ'yı ve Hz. Meryem'i de tanrı ittihaz etmişlerdir. Âhirette kurtuluşa erecek olanlar yalnız Allah'a kulluk eden doğru ve samimi kullardır (109-119).

* Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır ve O'nun her şeye gücü yeter (40, 120).

¥ Abdurrahman Çetin

MAKAM-I İBRAHİM

Hz. İbrahim, Allah'ın emrini yerine getirmek için oğlu Hz. İsmail'in yardımıyla Kâbe'yi inşa ederken duvarların yüksekliği boyunun ulaşamayacağı bir noktaya geldiğinde, üzerine çıkarak inşaatı tamamlaması için kendisine Hz. İsmail tarafından getirilen ve üzerinde Hz. İbrahim'in ayak izleri bulunan bir taş...

Makam-ı İbrahim, Kâbe'nin kuzeydoğu kenarının karşısında Kâbe'ye 1520 m. mesafededir.

Yüce Allah'ın: "İbrahim'in makamını namazgâh edinin" (el-Bakara 2/125) emrine uyarak mezhep imamlarının ve cemaatin namazgâh edindikleri bu makamın korunması için halifeler ve hükümdarlar büyük ilgi göstermişler, değişik hükümdarlar zamanında bu taşın çevresine kurşun, altın karışımı ve gümüş gibi madenlerden çemberler geçirtilmiştir. Mehdî zamanında (169/785) altın karıştırılmış başka bir madenle, Muntasır Billâh zamanında (241/855) gümüş bir çemberle kuşatıldı. Sonra Makam-ı İbrahim için özel bir oda inşa edildi. Hicri 900 yılında binası yenilendi. Osmanlı padişahı Abdülaziz, kubbenin yüksekliğini 1 m. kadar artırdı. Suud ailesinden Prens Suud

b. Abdülaziz yedinci haccında kubbeyi kaldırttı. Taşı ve üzerindeki ayak izlerini insanların rahatlıkla görebilecekleri bir konuma getirtti.

Zamanla hacıların, tavaf edenlerin ve namaz kılanların sayısı artınca Harem-i Şerif’in içinde (Metâf üzerinde) yer alan Makam-ı İbrahim için yapılmış özel bina ile “Bâbı Şeybe” diye anılan kemer ve benzeri küçük yapıların tavaf edenlere ve namaz kılanlara engel teşkil ettiği görüldü. Konuyu inceleten Râbıtatü’l-âlemi’l-İslâmî (Dünya İslâm Birliği) isimli kuruluş tarafından Kral Faysal’a sonradan yapılan ilavelerin kaldırılması önerildi. Bu öneriyi yerinde bulan Kral Faysal, gereken emri verdi ve Râbıta da durumu gerekçeleriyle birlikte bütün müslümanlara ilan etti. Zira Makam-ı İbrahim için yapılan binanın yıkılmasıyla tavaf için büyük bir saha kazanıldı. Makamı İbrahim’in üzerine inşa edilmiş olan bina 18 m2 lik bir sahayı kaplıyordu. Halbuki Makam’ın kendisinin kapladığı yer en fazla 1,5 m² idi. Diğer yandan da Hz. İbrahim’in kabrinin bu binanın içinde olduğu inancı ortadan kaldırılmış oldu. Bu değişiklik sırasında Makam’ın üzerine camdan yapılmış bir sandık kondu.

18.7.1387 (1967) tarihinde Makamı İbrahim’in üzerine kıymetli kristalden yapılmış bir kapak kondu. Mermer bir kâide üzerine konan bu kristal, sadmelerden korunması için demir bir şebeke içine alındı. Bu kâidenin kapladığı toplam alan 1,80 x 1,30 = 2,34 m²’dir. Kristal fânusun konmasından sonra Metâfa 5 m² kadar bir saha daha kazandırılmış oldu. Kristal kapağın çapı 80 cm. kalınlığı 20 cm. yüksekliği ise yaklaşık 1 m.’dir. Mermer kâidenin yüksekliği ise 75 cm.’dir. Toplam ağırlığı 1700 kg. olan kâidenin 600 kilogramı onun sadece bakırdan yapılmış kısmına aittir. Makamın tepeden zemine kadar bütün yüksekliği ise yaklaşık 3 m. kadardır.

¥ Fuat Günel

Makam-ı Mahmud (bk. ŞEFAAT)

MAKÂSIDU’Ş-ŞERÎ’A

“Makâsıdu’ş-şerîa”, sözlükte amaç, gaye anlamına gelen “maksad” kelimesinin çoğulu “makâsıd” ile, yol, kanun, din gibi anlamlara gelen “şerîa” kelimesinden oluşmuş bir isim tamlamasıdır. İslâmî bir terim olarak makâsıdu’şşerîa, Yüce Allah’ın geniş anlamda “din” kavramı (“eş-şerî’a”) kapsamına giren hükümleri koymadaki hedeflerini ve amaçlarını ifade eder.

Kur’ân ve Sünnet’in doğru şekilde anlaşılıp değerlendirilmesi ve bunlardan isabetli hükümlerin çıkarılabilmesi için Allah’ın bu dini göndermedeki hedefinin ve din kapsamına giren hükümleri koymadaki amacının bilinmesi gerekir. Bu bakımdan herhangi bir şer’î meselenin hükmü araştırılırken sırf lâfızlardan çıkan anlamlarla yetinmeyip, gerek dinin genel gayelerinin, gerekse o meselelere ilişkin hükümlerdeki amaçların bilinmesi ve bu çerçevede çözümlere gidilmesi gerekir. Aksi halde verilecek hükümlerde hata etme ihtimali büyüktür.

İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre, Allah’ın bu dini koymadaki gayesi, kulların halihazırdaki ve gelecekteki yararlarını gözeterek insanın dünya hayatını düzenli ve rahat bir şekilde geçirmesini, ahirette de kendisinin yüce rızasına erip

cenneti haketmesini sağlayacak yolu göstermektir. Kişinin dünya ve ahiret mutluluğu, Allah Teâlâ'nın bu yolu aydınlatmak üzere koyduğu prensiplere uyması ile orantılıdır.

Ancak bu maslahatlar ve bunların sağlanmasına ilişkin prensipler, kulun kendi keyfi ve arzusuna göre değildir. Maslahat, dinin ölçü ve kıstaslarına göre yararlı sayılan durumlardır. İnsan nefsânî arzularıyla kısa vadede kolayca elde edeceği menfaatlere tamah ederek, gelecekte uğrayacağı büyük zararları görmeyebilir. Meselâ başkasının malını haram ve dolambaçlı yollarla alıp yemek, –toplumun haklarını hiçe sayarak– stokçuluk yapmak, riba (faiz) yemek, dünya hayatını dinin korunmasına üstün tutarak cihaddan uzak kalmak insanın nefsine hoş gelebilir. Bu davranışlarla elde edilecek sonuçlar, gerçek anlamda menfaat olmayıp şekli ve geçici yararlardır. Bu tür davranışlarıyla insan, bir yandan geçici menfaatler sağlayıp rahatına bakarken, bir yandan da ebedî hayatını mahvetmiş olur. Şu halde, hem dünya hem ahiret açısından gerçek menfaat ve zararın doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için, dinin maksad ve gayelerinin bilinmesi gerekir.

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde insanların, cinlerin ve dünya hayatının niçin yaratıldığı, peygamberlerin ve kitapların gönderiliş gayesi açık bir şekilde ifade edilmiştir:

"Ben cinleri ve insanları ancak bana kulluk etsinler diye yarattım" (ez-Zâriyât 51/56).

"O, hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü de, dirimi de yaratandır. O mutlak galiptir, çok yarlıgayıcıdır" (el-Mülk 67/2).

"Rahmet müjdecileri ve azap habercileri olarak peygamberler (gönderdik). Böylece peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın..." (en-Nisâ 4/165). "(Rasûlüm!) Biz seni alemlere (başka bir şey için değil) ancak rahmet için gönderdik" (el-Enbiyâ 21/107).

Ahkâm âyetlerinin birçoğunda, konan hüküm bildirildikten sonra o hükmün illet ve sebepleri de açıklanmıştır: "Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz" (el-Mâide 5/6). "Ey akıl sahipleri, kısasda sizin için hayat vardır. Ki böylece (cana kasdetmekten) sakınırsınız" (el-Bakara 2/179). "Sana vahyedilen kitabı oku. Namazı da dosdoğru kıl. Şüphesiz namaz hayasızlıktan ve kötülükten alıkoyar..." (el-Ankebût 29/45).

İslâm bilginleri, İslâm'daki hükümlerin ana gayelerini önem derecesine göre üç noktada toplamışlardır: 1– Zarûriyât, 2– Hâciyât, 3– Tahsîniyât.

1– "Zarûriyât":

Zarûriyât, din ve dünyaya ait maslahatların yerine getirilebilmesi için korunması gerekli olan değerlerdir. Bunlar yok olduğu zaman hayatın düzeni yok olur, fesat ve karışıklıklar başlar. Dünya hayatının düzeni alt üst olduğu gibi, ahiret saadeti de yitirilmiş olur. Bunlar olmaksızın fert ve toplum hayatının insana yaraşır biçimde devam etmesi mümkün değildir.

Bu zaruri değerler şunlardır: a) Din, b) Nefis (Can), c) Akıl, d) Nesil, e) Mal.

Bu değerlerin varlığının korunması ve sürekliliği "maslahat" sayılmış, bunu sağlayan davranışlar özendirilmiştir; bu değerle-

rin zarar görmesi ise "mefsedet" sayılmış, buna sebebiyet veren davranışlar yasaklanmıştır. Öte yandan mefsedeti ortadan kaldırmak da maslahat kabul edilmiştir. Aşağıda, "zarûrâtı hamse" diye de anılan beş temel değer hakkında kısa bilgi verilecektir:

a) Dinin Korunması: Dinin varlığı için iman esasları konmuştur. Her müslümanın iman esasları olarak bilinen, Allah'a, meleklere, kitaplara, peygamberlere, öldükten sonra dirilmeye, hayır ve şerrin Allah'tan olduğuna inanması gerekir. Bunların yanında İslâm'daki temel görevler olan namaz, oruç, hac ve zekât farz kılınmıştır. Bu ana esasların yerine getirilmesiyle din ayakta durur, toplum hayatı doğru ve düzenli olarak devam eder. Dinin korunması için müslümanın İslâm'ı tebliğ vazifesini yerine getirmesi zaruridir. Diğer taraftan dinin ayakta durması için gerektiğinde cihada iştirak etmek de her müslümanın görevidir.

b) Nefsin Korunması: İnsanlığın varlığı için her şeyden önce, evlilik müessesesi konmuştur. Hayatın devam etmesi için de, yemek, içmek, giyinmek, mesken sahibi olmak ve hayat için zaruri olan her şeyi temin etmek gerekir. İnsan hayatına kasdedenler için de kısas, diyet ve keffâretler gibi birçok hüküm konmuştur.

c) Aklın Korunması: Akıl, Allah'ın insanlara vermiş olduğu en büyük nimetlerden birisidir. İnsanın yükümlülük hitabına muhatap olması ancak akıl sahibi olmasıyla mümkündür. Bunun için de insanın aklî melekelerine halel getiren sarhoş edici maddeler haram kılınmıştır. Bu maddeleri kullananlar için de had cezası konulmuştur.

d) Neslin Korunması: Evlilikle devamı sağlanan neslin bozulmadan idâme ve muhafazası için zina haram kılınmıştır. Zina yapanlar için cezalar konmuştur. Bunun yanında bir başkasına haksız olarak zina isnadında bulunulmasını önlemek için zina iftirasında bulunup da ispat edemeyenler hakkında kazif haddi konmuştur. Diğer taraftan evlilik ve çocuk sahibi olma teşvik edilmiştir.

e) Malın Korunması: Ferdî mülkiyet dinimizin temel esaslarından biri olduğundan, birçok ticarî muamele meşru kılınmıştır. Rasûlullah her fırsatta müslümanları ticaret ve çalışmaya teşvik etmişlerdir. Malın muhafaza edilebilmesi için de, hırsızlık, yol kesme, gasb ve riba gibi gayri meşru yollardan mal elde etme, yine başkasının malının haksız olarak telef edilmesi yasaklanmıştır. Bunlara tevessül edenlere birçok cezalar konmuştur. Malını ölçüsüz şekilde sarfeden kimselerin kısıtlılığına hükmedilerek işlem ehliyetleri sınırlandırılmıştır.

2– "Hâciyât":

İnsanın dünyevî ve uhrevî vazifelerini yerine getirmede, zorluk ve meşakkatin kaldırılması için ihtiyaç duyulan şeylerdir. Hâciyât yerine getirilmediği zaman, sıkıntıya düşülür. Ancak bu sıkıntı, genel nitelikli maslahatları yok edecek derecede değildir. Hâciyâta riâyet edilmediği zaman, zarûriyât kaybolmaz, ancak zarar görür. Bunlar insanlardan güçlük ve sıkıntıları kaldırma esasına dayanır. Nitekim birçok âyet ve hadiste dinimizde güçlüğün kaldırıldığı açık olarak ifade edilmiştir.

Hastalar ve yolcular için hafifletici hükümler getirilmiştir. Hasta ve yolcular,

oruçlarını tutmayabilirler. Yolcu, dört rekâtlı namazları ikişer rekât olarak kılar. Hasta imkân bulduğu şekilde, oturarak hatta yatarak da kılabilir. Su bulunmadığı zaman teyemmüm edilebilir. Hata, unutma ve ikrâh halinde, kuldan bazı mükellefiyetler kaldırılmıştır.

Hukukî muamelelerde, genel esaslardan istisnâî olarak bazı kolaylıklar tanınmıştır. Selem, istisnâ, karz ve icâre akidleri bunlardandır.

Ceza hukukunda şüphelerle hadler düşürülmüştür. Kasâme müessesesi konmuştur. Hataen öldürmelerde, kısas yerine diyet takdir edilir ve bu da katilin yakın çevresini oluşturan âkıleden istenir (bk. ÂKILE).

3– “Tahsîniyât”:

Zarûriyât ve hâciyât seviyesine ulaşamayan, fakat kolaylık ve güzellik için getirilen düzenlemelerdir. Öz olarak tahsîniyât ile ifade edilmek istenen, gerek ibadetlerde gerekse insanlarla olan ilişkilerde izlenebilecek en güzel yolu seçmek, aklın kötü gördüğü şeylerden de sakınmaktır. Tahsinî maslahatlar yerine getirilmediği zaman, hayatın düzenine halel gelmez. İnsanlar meşakkat ve darlık içine düşmezler. Fakat selim fıtrat ve güzel ahlâk esaslarına da uyulmamış olur. Bu düzenlemelerin örneklerine ibadetlerde, muâmelatta, cezalarda ve hemen tüm hukukî ilişkilerde rastlanır.

İbadetlerde, avret mahallinin iyice örtülmesi, necasetleri gidermek, helâl olan zinetleri kullanmak, Allah için sadaka vermek tahsinî maslahatlardandır. Yapılması mendup olan ameller de bu guruba girer.

Hukukî muamelelerde necis (pis) olan şeylerin alımsatımı yasaklanmış, israftan ve cimrilikten kaçınılması emredilmiştir. Birisinin müşteri olduğu bir malı, bir başkasının almaya kalkması doğru bulunmamıştır. Bu arada yeme, içme ve benzeri konularda âdâbı muaşerete de riâyet edilmesi tavsiye edilmiştir.

Ceza hukukunda ise, kısas olunacak kimseye işkence edilmesi, harbde kadınların, çocukların ve din adamlarının öldürülmesi yasaklanmıştır.

Zarûriyât, hâciyât ve tahsinîyât içerisinde, zarûrî maslahatlar asıldır. Öncelikle onlara riâyet edilmesi gerekir. Sonra hâcî maslahatlar, daha sonra da tahsînî maslahatlar gözetilmelidir. İkinci ve üçüncüsü, birincinin kazanılıp elde edilmesi içindir. Her üçünün de ayrıca tamamlayıcıları vardır.

¥ Mustafa Baktır

Makyaj (bk. SÜSLENME)
Mal (bk. MÜLKİYET)
Mâlâyâni (bk. ABES)
Malın Korunması (bk. MAKÂSİDU'SŞERÎ'A)
Mâlik (bk. HAZENEİ CENNET)
Mâlik b. Enes (bk. MÂLİKÎ MEZHEBİ)

MÂLİKÎ MEZHEBİ

Mâlikî mezhebi, “dört mezhep” adıyla bilinen sünnî fıkıh ekollerinin kronolojik sıra itibariyle ikincisi olup, büyük hadis ve fıkıh bilgini Mâlik b. Enes'e nisbet edildiği için bu isimle anılmıştır.

İmâm Mâlik b. Enes, 93/712 yılında Medine'de dünyaya geldi. Orada yetişti. Ailesinin pek çok ferdi hadis ilminde tanınmış kişilerdendi. Dedesi Mâlik b. Ebî Âmir, tabiûn'un ileri gelenlerindendi.

Doğup büyüdüğü Medine şehri, yaşadığı devirde Peygamber'in hadisleri ve sahabe ve tabiûn fetvaları bakımından bir merkez idi. Mâlik b. Enes böylesine zengin bir ilim atmosferinde eğitimöğretim gördü. Devrinin öğretim geleneklerine uyarak küçük yaşta iken önce Kur'ân-ı Kerîm'i ezberledi. Sonra hadisleri ezberlemeye koyuldu. Kaynakların bildirdiğine göre, o önce rey taraftarı Rabîa'nın fıkıh derslerine devam etti ve ondan rey fıkhını öğrendi. Daha sonra İbn Hürmüz, İbn Ömer'in azatlısı Nâfi', İbn Şihâb ez-Zührî, Yahya b. Saîd gibi tanınmış tabiûn bilginlerinden hadis ve fıkıh dersleri aldı. Olgunluk çağına gelince, Medine'de Mescid-i Nebevî'de ders ve fetva vermeye başladı. Yaşlandığı zaman ise, fetva ve ders verme işini evinde sürdürdü. 179/795 yılında vefat eden Mâlik b. Enes, 50 yıldan fazla ders okuttu, fetva verdi ve hadis rivâyetiyle meşgul oldu.

İmâm Mâlik, bir bilim adamına yakışır ciddiyet ve vakarla ders verir, gereksiz ve uygunsuz sözlerden özenle sakınırdı. Gerek fetva verirken ve gerekse hadis rivâyet ederken yüzü parlak bir hal alırdı. Hadisleri rivâyet edeceği zaman abdest alır, en yeni ve en temiz elbiselerini giyerdi. Henüz meydana gelmemiş olaylar hakkında fetva vermekten çekinir, "olay meydana geldikten sonra fetva veririm" derdi. İmâm Mâlik, hadis ve fıkıh ilimlerindeki yetişmişliği ve davranışlarındaki olgunluk, vakar ve ciddiyeti sebebiyle kendi devrindeki bilim adamlarının takdirlerini kazandığı gibi, daha sonraları da hep bu özellikleri ile anıldı. Vâkidî, onun ders meclisini şöyle anlatır: "Onun ders meclisi vakar ve ilim doluydu. Onun meclisinde gürültü olmaz, kimse yüksek sesle konuşmazdı. Bir soruya cevap verdi mi, ona, bu nereden diye sorulmazdı. Onun sözüne itiraz edilmezdi.

İmâm Mâlik, öğretim kadar eğitimin de önemli olduğunu vurgular, derslerine devam edenlerden ilme saygılı olmalarını isterdi. Nitekim, kardeşinin çocuğuna: "Öğrendiğin bu ilmi, sükûn ve vakarla öğren" şeklinde nasihatta bulunmuştu. Derslerine devam edenlere: "İlim tahsilinde bulunan kimsenin, vakur, ağır başlı, ciddi, samimi, saygılı olması, selefin görüşlerine uyması, fazla mizahtan (şaka) uzak kalması, özellikle ilim meclislerinde bundan sakınması gerekir" diyerek öğüt verirdi.

İmâm Mâlik hem bir hadis âlimi, hem de bir fakihtir. O, hadis râvilerinde aranan şartları ve rivâyet edilen metinleri bir araştırıcı ve eleştirici gibi incelemiş ve aynı zamanda hicret yurdu Medine'nin fıkıhta imamı olmuştur.

İmâm Mâlik, fıkhi hükümleri delillerinden çıkarırken izlediği metod konusunda müstakil bir eser yazmamış, yazdığı eserlerde de istinbat usulünü açık bir biçimde ifade etmemiştir. Ancak onun fıkıhtaki usulünü bata el-Muvatta isimli eserinden olmak üzere, Hicaz, Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'e kadar uzanan topraklar üzerinde bilimsel faaliyetlerde bulunan talebelerinin nakillerinden ve bu mezhebin istinbat usulünü konu edinen fıkıh usulü eserlerinden öğrenmek mümkündür. el-Muvatta'daki şu sözler onun istinbat usulü hakkında önemli bazı ipuçları vermektedir: "Kitaptakilerin çoğu benim reyim değil, ilim ve fazilet ehli imamlardan aldıklarımdır. Benim görüşlerim, onların görüşlerinin benzeridir. Ben de onları bu halleri ile gördüm", "Bunlar fakihlerin ihtilâf etmeksizin kabul ettikleridir. Ben kendiliğimden hiç bir şey söylemedim.

Bunlar bizim beldemizde (Medine'de), halk arasında cari olan hükümler, umumî ve hususî örflerdir. Söylediklerimin bir kısmı, ilim ehlinin görüşlerinden seçtiklerimdir. İçtihatlarımdır. İçtihatlarımda Medine ehlinin ameli dışına çıkmadım". Görüldüğü gibi, İmâm Mâlik, fakihlerin bir meselenin hükmü etrafındaki icmâına, Medine ehlinin örfüne bakıyor, meselenin çözümünü bunlarda buluyorsa alıyor, bulamazsa, kendisi içtihatta bulunup hükme varıyordu. Ancak o, nassların açıkça düzenlediği durumlar hariç, her konuda Medine ehlince meşhur olan uygulamalarla kendisini bağlı hissediyordu.

Mâlikî mezhebi fakihleri, imamlarının, fer'i meselelerin hükmünü istinbatta nasıl bir yol takip ettiğini tesbit edip, bunları fıkıh usulü kitaplarında kaydetmişlerdir. Fakihler, İmâm Mâlik'in istinbat usulünü onun el-Muvatta adlı eseriyle, kendisinden fürua dair yapılan diğer nakillerden çıkarmışlardır. Mâlikî fakihi Kâdî İyâz, İmâm Mâlik'in istinbat usulünü şöyle özetlemiştir: "İmâm Mâlik sırasıyla Allah'ın Kitabı'nı, sonra Sünnet'i, sonra sahabe ve tabiûn görüşlerini alır, zayıf rivâyetleri terkeder, Medine ehlinin amel etmediklerini almazdı".

Mâlikî mezhebi fakihlerinin yazdıkları fıkıh usulü kitaplarından İmâm Mâlik'in hüküm istinbatında Kitap, Sünnet, icma, sahabe kavli, örf ve âdet delilleri dışında, kıyas, istihsan, mesalihi mürsele, seddi zerayi' gibi fer'i delillere de başvurduğu anlaşılmaktadır.

İmâm Mâlik'in fıkhının en belirgin özelliği, Medine halkının uygulamasına (amelü ehli'lMedine) çok önem vermesidir. O haberi vâhid'i kabul için, bu haberin Medinelilerin ameline muhalif bulunmamasını şart koşmuştur. Ona göre, Medinelilerin ameli mütevâtir sünnet mesabesindedir. Zira İmâm Mâlik zamanındaki Medine tatbikatı, Hz. Peygamber döneminden tevatür sayısının çok üzerinde topluluklar aracılığıyla intikal ettirilmiş uygulamalardır. Hz. Peygamber yaklaşık on yıl onların içinde yaşamış, onların örf ve âdetlerini görmüş, İslâm'ın ruhuna aykırı olanlarını ilga etmiş, bir kısmını düzeltiş, diğer bir kısmını da olduğu gibi bırakmıştır. Şu halde bu uygulamanın (amelin) mütevatir sünnet mesabesinde sayılması gerekir.

Bilindiği gibi sahabe devrinde müçtehitler, fetvalarının ve içtihatlarının yazılmasından çekinir, hatta sünnetin bile yazılmasına rıza göstermez ve tek yazılı metin olarak Kur'ân'ın kalmasını isterlerdi. Ancak sonraki devirlerde yetişen âlimler, hadislerin zayi olmasından korktukları için onun yazılmasını zaruri gördüler. Bu arada fetva ve içtihatları da yazmaya başladılar. Öyle anlaşılıyor ki ilk mecmualar bablara göre ayrılıp yazılmış değildi. Onlar müstakil konulu te'lifler idi. Halka sunulmak için değil, müçtehitlerin unutmamak için yazdıkları ve gerektiğinde müracaat ettikleri eserlerdi. Fıkıh konularını bablara göre tasnif edip yazdıran ilk müçtehidin İmâm A'zam olduğu rivâyet edilir. Ayrıca h. 123 yılında vefat eden İmâm Zeyd b. Ali'nin de "el-Mecmû' fi'l-fıkh" adlı eseri bizzat te'lif ettiği nakledilir, ancak bu eserin Zeyd b. Ali tarafından bizzat kaleme alındığı konusunda bazı tereddütler de izhar edilmiştir. Buna göre yazarına nisbeti kesin ve sabit olan ilk fıkıh eseri İmâm Mâlik'in "el-Muvatta" adlı eseridir. el-Muvatta, bir fıkıh kitabı olduğu kadar aynı zamanda bir hadis

kitabıdır. İmâm Mâlik'in bu eserde genel olarak izlediği yöntem şudur: Ahkâm hadislerinden birini ele alır, sonra Medine ehlinin bu konudaki amelini (amelü ehl'iMedine) zikreder, daha sonra tabiûn ve sonraki müçtehitlerin görüşlerine yer verir. Eğer çözümü istenen bir meselede bunlarda bir delil bulursa onu alır, bulamazsa hadislerin ışığı altında içtihat eder.

İmâm Mâlik hadisleri Kitab ve meşhur sünnete göre, özellikle Medine ehlinin amelini de dikkate alarak değerlendirir, hadis ravilerini sıkı bir surette eleştirip araştırırdı. Bu itibarla Muvatta'daki hadislerin hepsi seçme hadislerdir ve hadis alimlerine göre ondaki hadislerin pek azı müstesna, hepsi sahih ve muteberdir.

Muvatta'daki fıkhî hükümlere gelince, onların bir kısmı hadislerin, bir kısmı sahabi kavilerinin, bir kısmı Medine icmâının, bazıları tabiûn'un fetvalarının ortaya koyduğu, diğerleri de İmâm Mâlik'in bizzat içtihadı ile ulaştığı hükümlerdir. İmâm Mâlik, kırk yılda hazırladığı bu eseri, fıkıh bablarına göre tertip etmiştir.

Mâlikî mezhebi iki yolla yayılmıştır. Bunlardan biri İmâm Mâlik'in yazdığı eserler, ikincisi de onun talebesidir. İmâm Mâlik, Medine'den hiç ayrılmamış bir İslâm bilginidir. Muhtelif İslâm ülkelerinden gelen talebeler ondan ders okumuşlar, bizzat kendisinden Muvatta'ı dinlemişlerdir. Talebeleri İmâm Mâlik'in Muvatta'ında bulunan görüşleri yanında onda bulunmayan görüş ve fetvalarını da öğrenip ülkelerinde başkalarına nakletmişlerdir.

Mâlikî mezhebinin ana kitapları el-Muvatta'dan sonra sırası ile el-Müdevvenetü'l-Kübrâ, Vâdıa, Utbiyye ve Mevvâziyye'dir.

Mâlikî mezhebi, önce Hicaz bölgesinde yayılmış, sonra İmâm Mâlik'in Esed b. Fürât, Abdullah b. Vehb, Abdurrahman b. Kâsım gibi talebeleri vasıtasıyla Mısır, Kuzey Afrika ve Endülüs'e yayılmıştır. Hatta, bu mezheb bir zamanlar İspanya'da Endülüs Emevî devletinin resmi mezhebi olmuştur. Günümüzde Mısır'da, Kuzey Afrika'da (Tunus, Cezayir, Fas), Sudan'da Mâlikî mezhebi çok yaygındır. Hicaz bölgesinde ise Mâlikîler'in sayısı oldukça azdır.

¥ Mehmet Erkal

MÂLİKÜ'L-MÜLK

Allah'ın isimlerinden.

Mâlikü'lmülk, dünya ve ahiretin mülkü yalnız kendisine ait olan, mülkünde dilediği gibi tasarruf eden ve hükümran olan, iradesini geçerli kılan tek hakim ve sahip anlamına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir tek âyette geçer (Âl-i İmrân 3/26). Bir âyette de din gününün sahibi anlamında "mâliki yevmi'd-dîn" ismi geçmektedir (el-Fâtiha 1/3). Ayrıca kırktan fazla yerde mülkün yani hükümranlığın Allah'a ait olduğu bildirilmiş, mübalağa ifade eden ve mülk anlamına gelen melekût masdarı da Allah'a nisbet edilmiştir (msl. el-Mü'minûn 23/88; Yâsîn 36/83). Aynı kökten türetilmiş ve eş anlamlı olan Melik ve Melîk isimleri de Kur'ân'da geçmektedir. Ancak bilginler bu isimler içerisinde Mâlikü'l-mülk isminin diğerlerine göre daha çok mübalağa ifade ettiği görüşündedirler. Mâlikü'lmülk ismi, esmâi hüsnâ hadisinde de zikredilmiştir (et-Tirmizî, Daavât, 82). Bir hadiste de Allah'tan başka mâlik olmadığı bildirilmiştir (Müslim, Edeb, 20). Mâlikü'l-mülk ismi fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MALİYE

Sosyal ilimlerin bir dalı olan maliye ilminin konusu mali olaylardır. Mali olaylar kamu ihtiyaçlarını karşılamak üzere devlet ve diğer kamu kuruluşlarının ekonomik değerler elde etmesi ve bunları harcamasıdır. Buna göre maliye ilminin konusu kamu ihtiyaçlarından doğan kamu hizmetlerini görmek için gelir elde etmek ve bunları harcamak yoluyla devlet ve diğer kamu kuruluşlarının yaptıkları ekonomik işlemlerdir.

Toplum halinde yaşayan insanların birtakım ihtiyaçları vardır. Bunların bir kısmı tamamen şahsi karakterdedir. İnsanlar bunları kendi serbest iktisadî faaliyetleri ile karşılarlar. Bir de iç ve dış güvenlik, adalet, genel sağlık, eğitim, alt yapı ve benzeri işler ve hizmetler vardır. Bu ve bunlar gibi kamu niteliği taşıyan ihtiyaçlar kamu kuruluşları tarafından giderilirler. Devletin ve diğer kamu hükmi şahıslarının, toplumun müşterek ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla görmek mecburiyetinde oldukları sürekli hizmetlere kamu hizmetleri adı verilir. Kamu hizmetlerinin görülmesi iktisadî değerlerle mümkün olur. Buna göre devlet bu değerleri toplumdan alacak ve bunu kamu hizmetlerine harcayacaktır. Bu itibarla devletin vergi koyması, bunu toplaması, harcaması, kamu mülk ve kuruluşlarını yönetmesi mali olaylardır.

Mali olaylar hukuk düzeni içinde meydana gelirler. Vergiler kanunla konur. Her vergi devletin tek taraflı işlemi olarak görülse bile, devletle fert arasında bir alacakborç ilişkisi meydana getirir. Giderler bütçe kanunu ile tesbit edilir. Devletin mülk ve teşebbüslerinin idaresi, borçlanmalar kanunlarla düzenlenir. Mali kanunların bu anlamda incelenmesi “Maliye Hukuku”nun konusunu oluşturur. Maliye hukuku bir kamu hukuku koludur. Öte yandan maliye hukuku, kamu giderlerine ilişkin hukuk kurallarını, bütçe ve gider kanunları çerçevesinde inceler. Maliye hukukunun yalnız vergi gelirleri ile ilgili hukukî kuralları Vergi Hukuku adını alır.

Maliye ilminin Batı dünyasında müstakil eserler halinde incelenmeye başlaması çok yenidir. Bu yoldaki ilk çalışmalar klasik ekonomistlerin yazdığı kitaplar halinde ancak 1830’dan sonra meydana çıkmaya başlamıştır. Bununla beraber eski zamandaki filozoflar finansal hadiselerle ilgilenmişler fakat bu hiçbir zaman ilmi bir şekil almamıştır.

Yunan ve Roma medeniyetlerinde maliye alanında belli başlı ilmî prensipler ortaya konmamıştır. Roma’nın düşmesinden sonra maliye ile ilgili ciddi eserler bulmak imkansızdır. Ortaçağ Avrupası’nda yalnız mali değil, bütün sosyal meseleler papazların, filozofların, hukukçuların yazdığı skolastik eserler içinde dağılır. O devirde Avrupa’da ülkeler kral malikanesi şeklinde yönetilirdi. Vergi istisnai bir kurum, fevkalade bir gelir kaynağı idi. Gelirlerin önemli bir kısmı halkın ihtiyacına değil, kral masraflarına harcanırdı.

XVII ve XVIII. asırlarda vergi istisnai bir kurum olmaktan çıkmasına rağmen kral hazinesi ile devlet hazinesi birbirinden ayrılamamış, maliye devlet sırrı olmaktan kurtulamamıştır.

Maliye ilminin ilmi devresi XVIII. asrın ikinci yarısından sonra başlamış, XIX. asrın ortalarına doğru olgunlaşmıştır.

Maliye konusunu ilmî çerçevesine oturtan Adam Smith'dir. Ondan sonra maliye devlet sırrı olmaktan kurtulmuş, XIX. asrın ortalarına doğru genel bir şekilde ayrı eserler halinde incelenmeye başlanmıştır. XX. asra doğru maliye ilmi büyük bir ilerleme göstererek, artık mali olaylar yalnız ekonomik açıdan değil, sosyal, siyasi ve hukukî olaylarla olan bağlantıları da göz önünde tutularak incelenmeye başlanmıştır.

İslâm dünyasında ise maliye ile ilgili meselelerin ilmî incelemelere konu edilmesi oldukça eskidir. İslâm'ın iki temel kaynağı Kur'ân-ı Kerîm ve Sünnet'in konuya ilişkin ilke ve düzenlemeler içermesi bu sonucun ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuştur. Gerçekten Kur'ân-ı Kerîm'de mali konularla ilgili yükümlülüklere geniş yer verilmiş, devlet gelirleri ve giderleri ile ilgili temel kurallar açıklanmıştır. Hadislerdeki mali olaylarla ilgili bilgiler, Kur'ân'dakinden daha fazladır. Hz. Peygamber özellikle vergilerle ilgili olarak âmillere yazılı talimatlar göndermiş bunlar hadis kitaplarında yer almıştır. Kitap ve Sünnetle temelleri atılan İslâm maliye hukuku, içtihatlarla geliştirilerek fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde müstakil başlıklar altında incelenmiştir.

Hicretin ikinci asrından itibaren İslâm alimleri İslâm maliyesi ve maliye hukukunu konu alan müstakil eserler yazmaya başlamışlar ve bu eserlerine "Kitabu'l-Harac" ve "Kitabu'l-Emval" adını vermişlerdir. Bilindiği üzere harac, arazi ve arazi ürünlerinden alınan verginin adıdır. Ancak, Kitabu'l-harac adını taşıyan eserler (aynı şekilde Kitabu'l-emvâl'ler) incelendiğinde bu eserlerde devletin iktisadî ve mali konularının hemen tamamının işlenmiş olduğu, devlet gelirleri, giderleri, ödemelerin nasıl yapılacağı, vergilerin tarh, tahakkuk, tahsil şekilleri, tahsil devreleri, milli gelirin adil bölüşümü, vergi alacaklısı devletle vergi borçlusu mükellef arasındaki münasebetler ve kamu hizmetleri gibi konuların yer aldığı görülür. Tabii ki, bu eserlerin, maliye ilminin bir bilim dalı olmadığı zamanlarda kaleme alınmış olduğu gözden uzak tutulmamalıdır. Mesela Kitabu'l-Harac yazarı Ebû Yusuf, eserini Adam Smith'in 1776'da basılan "Milletlerin Zenginliği" adlı eserinden bin yıl önce yazmıştır.

Mali konular "el-Ahkamu's-Sultaniyye" adlı eserlerde de geniş bir şekilde yer almıştır. Bu ismi taşıyan eserden birinin yazarı olan el-Mâverdî, zekât, fey, ganimet, cizye, harac, gümrük vergisi gibi devlet gelirlerinin hukuku yanında bunların toplanması ve sarf edilmelerinde devletin rolünden bahseder.

İslâm maliye sisteminde, mali işlerin yürütüldüğü kuruma Beytülmal adı verilir. Beytülmal bugünün Maliye Bakanlığı, yahut devlet hazinesi karşılığıdır. Beytülmal'in mal varlığı sadece ambarlarına konan mallar değildir. Devlet adına tahakkuk eden mallar ile vergi olarak toplanan ve Beytülmal'e konmadan sarf yerlerine harcanan mallar da bu kurumun aktifini oluşturur. Devlet maliyesini ifade eden Beytülmal'ın yanısıra bir de devlet başkanına ait Beytülmal vardır ki, İslâm devleti baştan itibaren bu iki hazineyi ayırmış ve ikisi için ayrı hükümler koymuştur.

Devletin (Beytülmal'in) ana gelir kaynakları şunlardır:

1– Zekât. Müslüman mükelleflerden % 2.5 ile % 10 nisbetleri arasında değişen

oranlarda tahsil edilen bir vergi olup, bu verginin mevzuları şunlardır: Altın-gümüş, nakit, ticaret malları, toprak mahsülleri ve hayvanlar. Zekât tahsisî bir vergidir. Nerelere tahsis edileceği Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilmiştir.

2– Harâc. Gayr-i müslim toprak sahipleri ile harac statüsüne tabi olan topraklara sahip olan müslüman mükelleflerden tahsil edilen ve nisbeti günün şartlarına göre değişen toprak vergisi gelirleridir (ayrıca bk. HARAC).

3– Cizye. Gayr-i müslim tebanın erkek mükelleflerinden iktisâdî ve ictimâî durumlarına göre değişen oranlarda tahsil edilen vergi gelirleridir (ayrıca bk. CİZYE).

4– Humus. Ganimetlerden % 20 nisbetinde hazineye intikal eden paylar ile, Hanefîler'e göre define ve madenlerden % 20 nisbetinde tahsil edilen vergilerdir.

5– Uşur. İslâm Devleti'nin tebası olan Gayr-i müslimlerin (ehlü'z-zımme) ithal ettikleri ticaret mallarından % 5, yabancılardan (harbî) % 10 nisbetinde ya da mütekabiliyet esasına göre tahsil edilen vergiler.

6– Devlet arazisinden ve emlakından elde edilen gelirler.

7– Varis bırakmadan ölenlerin yahut bütün malları varislere gitmeyenlerin malları, ölen mürtedin malı, buluntu ve sahipsiz mallar.

Harac ile toprak ürünlerinden alınan zekât (bk. ÖŞÜR) gelir vergisi, hayvanlar, altıngümüş ve ticaret mallarından alınan zekât ise varlık vergisi niteliğindedir.

Beytülmalin gelir kaynakları sadece bunlardan ibaret değildir. Beytülmalin ihtiyaçları karşılayacak aktife sahip olmaması ve zaruret bulunması halinde, –İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre– İslâm Devleti –şûrâ kararı ile– varlık ve gelir üzerine yeni vergiler (nevâib) koyma yetkisine sahiptir. Yeni vergiler koymada şûrâ kararına istinad etmenin gerekçesi şudur: İslâm ülkesinde mülkiyet hakları dinen masûndur (korunması toplum üzerine bir borçtur ve devletin güvencesi altındadır) ve bu korunma dinin temel hükümleri arasında sayılmıştır. Diğer yandan, kişi, hakkında geçerli delil bulunmayan her türlü yükümlülükten beridir (ayrıca bk. İSTISHAB). Eğer ihtiyaç ve zaruretler kişilerin toplum adına birtakım mali yükümlülüklere katlanmasını gerekli kılıyorsa, buna elbette onları temsil eden şûrâ karar vermelidir.

Kamu hizmetleri için yapılan harcamalar:

İslâm hukukçuları devlet (Beytülmal) gelirlerini, harcama yerlerini dikkate alarak dört bölüme ayırırlar:

1– Zekât ve öşür gelirleri ile müslüman tüccarların gümrükten geçen mallarından alınan vergiler. Devlet bu gelirleri, Tevbe sûresi (9) 60. âyeti gereğince, sekiz sınıfa tevzi ve teslimle mükelleftir (Hanefîler'e göre devlet başkanı zekât gelirlerini bu sekiz sınıftan yanlızca birine de verebilir).

2– Humus (1/5) gelirleri: Ganimet, define –ve Hanefîler'e göre– madenlerden alınan % 20 nisbetindeki vergi ile –Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre– fey gelirlerinin % 20'si. Devlet başkanı bu gelirleri, Enfal sûresi (8) 41. âyeti gereğince, Hanefîler'e göre yetim, miskin ve yolda kalmışlara, Şâfiîler'e göre devlet başkanı kendine, ehli beyte, yetim, miskin ve yolda kalmışlara sarfeder.

3– Fey, Harac, cizye, Gayr-i müslimlerin gümrüğe uğrayan mallarından tahsil edilen

vergiler gibi, askerî güç kullanmadan elde edilen gelirler. Bu gelirler amme menfaatı gözetilmek şartıyla herhangi bir sınırlamaya tabi olmaksızın asker, memur maaşları, savunma giderleri, bayındırlık işleri vs. gibi devletin yapması gereken bütün hizmetlere sarfedilir.

4– Sahibi bilinmeyen buluntu mallar, mürtedin (Şâfiî, Mâlik, ve Ahmed b. Hanbel'e göre bütün terikesi, Hanefîler'e göre irtidattan sonra kazandığı malları, mirascısı olmayan terikeler. Şâfiîler'e göre varisi olmayan mal hazineye irs (mirasçılık yoluy la) kalır. Çünkü onlara göre irs sebebi dörttür: Karabet, (kan hısımlığı), sıhriyyet (evlilik bağı), velâ (bir çeşit mirasçılık sözleşmesi) ve müslüman olmak. Hanefîler'e göre ise varisi olmayan mal Beytülmale irs yoluyla değil, sahipsiz mal olması itibariyle intikal eder. Çünkü onlara göre irs sebebi üçtür: Karabet, sıhriyyet ve velâ. Ancak Şâfiî ve Hanefîler arasındaki bu görüş ayrılığı nazari olup, sonuca etkisi yoktur. Varisi olmayan mal, ister irs yoluyla isterse sahipsiz mal hükümleri gereğince hazineye intikal etmiş olsun, artık amme malı hükmüne tabidir.

Buna ilaveten Şâfiî ve Mâlikîler'e göre, asabe ve ashabı feraiz'den varislerin (bk. ASABE, ASHABI FERÂİZ) bulunmadığı hallerde de –şer'î esaslara uygun yönetilmekte olma şartı ile– Beytülmal terikeye vâris olur. Hanefîler'e göre ise mirasçı bir kişi de olsa bütün terikeyi alır. Ancak mirasçı karı veya koca ise bunlar muayyen hisselerini (karı 1/4 koca 1/2) aldıktan sonra geriye kalan terike Beytülmal'e intikal eder. Miras yoluyla ve buluntu olarak amme malı hükmünü alan bu mallar da sosyal hizmetlere harcanır.

Bu dört bölümden herbirine ait gelir ve gider hesapları ayrı tutulur; elde edilen gelirler sarf yerlerinin ayrı olması sebebi ile, kendilerine ait dairelerde toplanır, buralardan farklı sınıflara mensup müstefidlerin haklarına göre harcamada bulunulur.

Beytülmal gelir kaynaklarından en önemlileri zekât ve fey gelirleridir. Bunlar –yukarıda görüldüğü gibi– harcama yerleri bakımından da farklı hukukî statülere sahiptir. Harac da fey gelirleri içinde önemli bir yer işgal eder. Bu itibarla gerek uygulamada ve gerekse fıkhi terminolojide Beytülmal malları iki ana bölümde mütalaa edilmiş ve bundan dolayı da Beytülmal'de iki esaslı daireden sözedilmiştir:

1– Sadaka (zekât) Beytülmali: Bu dairede toplanan mallarda devletin hukukî durumu, bir müstevdanın (emanet kabul eden) hukukî durumu gibidir. Yani mal hazinede emanettir.

2– Harac Beytülmali: Buraya konulan mallarda devletin hukukî durumu mâlikin durumu gibidir. Yani bu mallarda mülkiyet hakkı devletindir. Devlet bu malları, kamu yararını gözetmek şartıyla, âmme hizmetleri ve sosyal ihtiyaçlar için, devlet başkanı veya onun yetkili kıldığı mercilerin takdiri istikametinde sarfeder.

Devlet başkanı harac hükmündeki malları, amme menfaatı bunu gerektiriyorsa, satış yoluyla nakde çevirebilir, Beytülmal topraklarını, vakıf mallarındaki hükümler geçerli olmak üzere kiraya verebilir. Meyvalıkları ortaklık (müsakât) suretiyle işletebilir. Bu arazilerin intifa ve irtifak haklarını ıkta edebilir (kesime verebilir).

Devlet başkanı, müslümanlardan bir

kısmı ihtiyaç içinde olur ve zekât geliri bulunamazsa gereken meblağı, harac beytülmalinden alıp onlara harcar. Alınan bu miktar zekât beytülmalina borç olarak yüklenmez. Çünkü harac ve bu hükümde olan gelirler, müslümanların ihtiyaçlarının giderilmesi için harcanır. Devlet başkanı kamu harcamaları için harac beytülmalinde nakit bulamazsa, bu harcamaları zekât beytülmalinden öder. Bu durumda harac beytülmaline bu miktar borç olarak yüklenir. Çünkü zekât, fakir ve yoksulların hakkıdır. Bu hak, ihtiyaç sebebiyle başka bir kesime aktarılırsa, onlar adına o kesime borç verilmiş olur.

Bu şekilde ödenek aktarılmasını tecviz eden Hanefî fakihleridir. Hanbelî fakihlerinden el-Ferrâ' da bu görüştedir.

Beytülmalde ödemelerden sonra artan mal varsa (bütçe fazlası), bu mallar Hanefîler'e göre, ileride doğabilecek masrafları karşılamak için, Beytülmalde tutulur. Şâfiîler'e göre ise amme yararına harcanır. Çünkü zarurî masraf gösterecek hadiseler ortaya çıktığında bunları yüklenmek bütün müslümanlara farzdır. Bu konudaki üçüncü bir görüş de bütçe fazlasının devlet başkanının içtihadına göre hükme bağlanması istikametindedir. O gerek görürse bu fazlalığı ya Beytülmalde tutar veya amme hizmetlerinde kullanır.

¥ Mehmet Erkal

MANASTIR

Özellikle hıristiyan dünyasında, münzevi hıristiyanların kendilerini toplumdan ayırarak barındıkları dinî mekanın adı.

Manastır kelimesi grekçe monachos'dan gelir ve daha ziyade "tek, bekâr" anlamındadır. Kelimenin bu şekilde türeyişinin sebebi, inzivaya çekilenlerin bekarlardan oluşmasıydı.

Yahudilik'te de kökü bulunan manastır hayatı hristiyan dünyasında III. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmıştır. Bilindiği kadarıyla ilk manastırlar ve manastır cemaatleri Mısır'da mevcut olmuştur. Kilisenin zenginleşmeye ve dejenere olmaya başlamasıyla birlikte buna bir tepki olarak manastırlar da çoğalmıştır. Kopt kilisesinde Fellahin adını alan manastır münzevileri hem kiliseyi hem de medeniyeti terketmişlerdi. V. yüzyılda özellikle Nitria çöllerinde ve Nil deltasının güneybatısında oldukça yayılmışlardı. Mısır'da manastır hayatının kurucusu olarak Pachomius (ö. 346) gösterilir.

Mısır'dan Filistin ve Suriye'ye yayılan manastırlar buradan da Avrupa içlerine geçmiştir. Filistin ve Suriye'de manastır mensupları için kullanılan "abba" (baba) tabiri bütün doğu memleketlerinde kullanılmıştır.

Manastır hayatı Avrupa'ya Athanajius ve Jerome gibi sürgüne gönderilen doğulu kilise babalarına Mısır keşişleri vasıtasıyla ulaşmıştı. V ve VI. yüzyılda Avrupa'da hızla gelişen manastırlar içersinde en önemlisi olan Benedictine tüm Avrupa manastır hayatını etkilemiştir.

Manastırlar şehirlerden uzakta genellikle ormanlık arazilerde kurulurdu. Burada bulunanların tek görevi dini ibadet ve misyonerlikti. Beslenme ortak bütçeden, daha doğrusu bağışlardan gelen yardımlarla karşılanırdı. Hiçbir şekilde özel mülkiyet yoktu. Oldukça katı kuralları içeren manastır düzenine herkes uymak zorundaydı.

Evlenme yoktu, cemaatın büyümesi yeni kabul edilen adaylar sayesinde oluyordu.

Bugün manastır hayatı özellikle Ortodoks kiliselerde yaygındır. Yunan ve Rus kiliselerine bağlı olarak misyon faaliyetine yönelik çeşitli manastırlar hâlâ yaygındır. Protestan kiliseleri manastır hayatını yasaklamıştır. Afrika’da bulunan bazı Katolik manastırların sayısı da gittikçe azalmaktadır.

¥ Kürşat Demirci

MÂNİ’

Allah’ın isimlerinden.

Yüce Allah’ın bu ismi, varlıkları yok olmaya götüren sebepleri ortadan kaldıran, dilediğine verip dilediğine engel olan, itaatkârları günahtan alıkoyan, bazı şeylerin yokluğunu tercih ederek onların varolmasını engelleyen anlamlarını ifade eder. Kur’ân-ı Kerîm’de geçmeyen Mânî’ ismi, esmâi hüsnâ hadisinde yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Bir hadiste de Hz. Peygamber’in namaz kıldıktan sonra “...Ey Allah’ım, senin verdiğini engelleyecek (Mânî’), engellediğini verecek hiç bir kimse yoktur” şeklinde dua ettiği haber verilmektedir (Buhârî, Ezân, 155; İ’tisâm, 3; Müslim, Salât, 194; Mesâcid, 137; Ebû Dâvud, Salât, 140). Mânî’ ismi fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MÂNİ’

Vaz’i hükümlerden biri.

Mâni’in sözlük anlamı engel demektir. Fıkıh usulünde vaz’i hükümler diye anılan hükümlerden birini (bk. HÜKÜM) ifade etmek üzere kullanılan mâni’ terimi, “varlığı sebebe hüküm bağlanmaması veya sebebin gerçekleşmemesi sonucunu doğuran durum” şeklinde tanımlanır.

Mâni’ iki nevidir:

1– Hükmün mâni’i. Bu tür mâni’in varlığı, sebebi gerçekleştiği ve şartları bulunduğu halde sebebe hüküm bağlanmaması sonucunu doğurur. Meselâ, vârisin mûrisini kasten öldürmesi miras hükmünün doğmasına engel teşkil eder. Hükmün sebebi olan akrabalık veya evlilik bağı olsa ve miras hükmü için gerekli şartlar gerçekleşmiş olsa bile, bu mâni’ malların miras yoluyla intikali hükmünün doğmasını engeller. Yine din ve ülke ayrılığı mirasçı olmaya, hayız ve nifas halleri namazın farz olmasına, kan hısımlığı, süt hısımlığı ve sıhri hısımlık nikah akdine, hata ile öldürme kısasa, şüphe halinin bulunması hadlerin (naslarla belirlenmiş cezaların) uygulanmasına, şehitlik hali cenazenin yıkanmasına, hastalık cuma namazının farz olmasına mânidir.

2– Sebebin mâni’i. Varlığı sebebin gerçekleşmesini engelleyen durumdur. Mesela, zekâta tabi mallardan nisap miktarı mala sahip olan kişinin üzerinde, bu miktarı etkileyen borç bulunması gibi. Çünkü borç, zekâtın vacip olma sebebinin gerçekleşmesini engellemektedir.

¥ Fahrettin Atar

MARAZ, MARAZI MEVT

Hastalık. ölümle sonuçlanan hastalık.

Marazın sözlük anlamı hastalık olup sağlık ve sıhhatin karşıtıdır. Burada kasdedilen hastalık, delilik (cünun: akıl hastalığı) ve bayılma (iğma) dışındaki bedeni hastalıktır.

Bu durumdaki kişiye hasta (marîz) adı verilir. Hasta; namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin hepsi ile mükelleftir. Ancak hastalık sebebiyle namazı ayakta kılamayan kişi oturarak veya ima ile kılar. Kendisinde abdesti bozan bir hastalık bulunan özürlü kişilere abdestte bazı kolaylıklar tanınır (bk. ÖZÜR HALİ). Oruç tutamayan hasta ise bunu kazaya bırakır.

İslâm hukukunda maraz (hastalık) kavramının bir de dar kapsamlı bir kullanımı vardır. Şöyle ki: Doktorların iyileşmez dedikleri ve bir yıl içinde ölümle sonuçlanan hastalığa, İslâm hukuku terimi olarak "maraz-ı mevt" (ölüm hastalığı) adı verilir. Mecelle'de (md. 1595) ölüm hastalığı şöyle tanımlanmıştır: Ölüm hastalığı (maraz-ı mevt) öyle bir hastalıktır ki, genellikle onda ölüm korkusu olduğu halde hasta erkek ise evi dışında, kadın ise evi içinde işlerini görmekten aciz olup bu hal üzere bir yıl geçmeden ölsün; gerek yatalak olsun gerek olmasın. Ve eğer hastanın hastalığı uzayıp da daima bu hal üzere bir yıl geçerse o hastanın hastalığı şiddetlenip hali değişmedikçe sahih (sağlıklı) kişi hükmünde olup tasarrufları sahihin tasarrufları gibidir. Ancak hastalık şiddetlenip hali değişip de bir yıl geçmeden ölürse, değişme anından itibaren ölünceye kadar olan hali ölüm hastalığı sayılır.

Hastanın vücup ve edâ ehliyeti tamdır. Buna göre hasta cezaî fiillerinden ve verdiği her türlü zararlardan ötürü sağlıklı kişiler gibi sorumlu tutulur. Meselâ hasta, bir kişiyi kasden öldürse kısas cezasına çarptırılır. Başkasına ait bir malı itlaf ettiğinde, bu malın bedeli ona tazmin ettirilir. Hastanın hukukî tasarruf ehliyeti vardır. Buna göre şifaya kavuşan hastanın, hastalık halinde yaptığı hukukî tasarruflarının tamamı geçerlidir. Ancak ölüme giden yolun sonuna yaklaşmış bulunan bir kişinin, hukukî tasarruflarından sağlıklı kişilere nisbetle daha duygusal davranışlarda bulunabileceği, bundan da alacaklı ve mirasçı durumunda olan kişilerin zarar görebileceği açıktır. Bu sebeple hastalığın ölümle sonuçlanması halinde alacaklı ve mirasçıların haklarının zayi olmaması için, bu hakkın korunabileceği ölçüde hastanın tasarruf yetkisi sınırlandırılır. Bu hak mirasçı için malın üçte ikisi, alacaklılar için de alacak miktarı kadardır. Bu sınırlandırma, maradu'lmevtin (ölümle sonuçlanan hastalığın) başlangıcından itibaren sabit olur. Mirasçı ve alacaklılar, hastalığın başlangıcı anından ölüm anına kadar geçen devrede hastanın kendilerine zararlı olan sözlü tasarruflarının iptalini isteyebilirler. Fakat böyle bir hastanın tasarruf yetkisi, normal geçim harcamaları, doktor ücreti gibi hayati ve asli ihtiyaçlarını karşılamak üzere yapacağı tasarruflarda –bu ölçüleri aşsa bile– sınırlandırılmaz. Yine, hastanın evlenmesi ve boşaması muteberdir; bu tasarruflarına normalde hukukî sonuçlar bağlanır. Ancak fıkıh bilginlerinin çoğunluğu karısını boşayarak onu mirastan mahrum bırakmak isteyen kocanın, bu kötü maksadına ulaşmasına engel olmak bakımından karının mirasçı olacağını ileri sürmüşlerdir.

¥ Fahrettin Atar

Marifet (bk. TARİKAT, TASAVVUF)

MARİFETÜ'N-NEFS

İnsanın kendi nefsini tanıması; bedeninin ve ruhunun nelerden, nasıl, niçin yaratıldı-

ğını anlayıp kavraması anlamına gelen bir tasavvuf ve ahlâk terimi.

İslâm bilginleri insanın kendisini tanımasına özellikle iki bakımdan önem vermişlerdir: a) Kendisini yeterince tanıyan insan evreni ve Allah'ın varlığını daha iyi bilip anlar; b) İnsanın ahlâkını geliştirmesi için kendisini yeterince tanıması gerekir.

a) İslâm düşünürlerine göre insanın evren hakkında bilgi edinmesi ve bu suretle yaratılanın bilgisinden yaratan hakkında doğru ve kesin imana (yakîn) ulaşabilmesinin yollarından biri ma'rifetü'nnefstir. Nitekim İslâmî eserlerde yaygın biçimde nakledilegelen ve hadis olduğu rivâyet edilen bir sözde "Nefsini tanıyan, Rabbini de tanır" denilmiştir (bk. Aclûnî, Keşfü'l-hafâ, II, ?). Kur'ân-ı Kerîm, dış dünyadaki (âfâk, arz) pek çok delil yanında bizzat insanın kendi varlık yapısında da Allah'ın varlığını, kudretini ve sanatının mükemmelliğini gösteren deliller bulunduğunu bildirmiştir (msl. bk. Fussilet 41/53; ez-Zâriyât 51/20-21). Bu yüzden İslâm filozofları ve mutasavvıflar, insanı bütün alemin bir özeti ve örneği gibi düşündükleri için, onun dışındaki bütün aleme "büyük alem" (alemi kebîr); insana da "küçük alem" (alemi sagîr) demişlerdir. İlk İslâm filozofu Ebû Yusuf Yakub b. İshak el-Kindî felsefe tarifleri arasında "insanın kendini bilmesi" şeklindeki tanıma da yer verir. Bu düşünüre göre evrende var olan her şeyin bir örneği insanda da vardır. Bu yüzden insan, kendini tanımak yoluyla evrenin temel gerçeklerini de tanıyabilir (Resâil, s. 173). Aynı görüş daha sonraki düşünürlerce de benimsenmiştir. Nitekim İhvân-ı Safâ adlı cemiyetin üyeleri olan düşünürlere ait Resâilü İhvâni's-Safâ'da (II, 457-460) "İnsan küçük bir alem, alem de büyük bir insandır" denilmekte ve insanın beden yapısında madde alemindeki bütün varlıkların örneklerinin, ruh yapısında da melek, cin, şeytan gibi manevi varlıkların niteliklerinin bulunduğu belirtilmektedir. Gazzâlî de İhyâu ulûmi'ddîn isimli eserinde (IV, 371-374) insanın, kendini tanımak yoluyla Allah'ı da tanıyabileceğini çeşitli deliller göstererek kanıtlamaya çalışmış, insanın, hem imanda tahkik derecesine yükselmek, hem de ahlâkını düzeltmek için kendini iyi tanıması gerektiğini belirtmiş ve bunun yollarını göstermiştir.

b) İnsanın kendini tanıması, ahlâk bakımından da büyük değer taşımaktadır. İnsanın ahlâkî olgunluğu kazanması, büyük ölçüde kendi kendini eğitmesiyle gerçekleşir. Ancak, bunun için insan öncelikle kendisini iyi tanıması, nefsinin kusurlarını (uyûbü'n-nefs) bilmesi gerekir. Bu sebeple İslâm ahlâkı kitaplarının birçoğunun baş kısmında "Ma'rifetü'n-nefs" veya benzer bir başlık altında nefsin, yani insanın ruhi ve manevi yapısının mahiyeti, özellikleri, yararlı ya da zararlı olabilecek yetenekleri, yatkınlıkları, nefsi ve dolayısıyla ahlâkı erdemli kılmanın ve kötü huylardan arındırmanın yolları gibi konular işlenmiştir.

¥ Mustafa Çağrıcı

MA'RÛF

Aklın ve dinin iyi olarak kabul ettiği, toplumda benimsenip örf haline gelmiş olan davranışlar için kullanılan bir ahlâk terimi.

"Urf" (örf) kökünden türetilmiş olan "ma'rûf" İslâmî kaynaklarda akıl ve dinin iyi bulduğu, insanların birbirlerine karşı uygulamakta sakınca görmedikleri, tutum ve davranışlar, örf halini almış uygulamalar

veya kısaca hayırlı, güzel gibi anlamlarda ve "münker"in zıddı olarak kullanılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de sekiz defa "münker"le birlikte, otuz defa da ayrı olarak geçmektedir. İslâm ahlâkı ve kelâm kitaplarında çoğunlukla "münker" kelimesiyle birlikte ve "emr bi'lma'rûf, nehy ani'lmünker" (iyiliği emretme, kötülüğü engelleme) şeklinde kullanılmakta olup, bu kullanım tarzı âyet ve hadislerden alınmıştır (bk. EMR Bİ'LMA'RÛF NEHY ANİ'LMÜNKER).

¥ Zeki Duman

Mârût (bk. MELEK)
Ma'siyet (bk. GÜNAH)
Maslahat (bk. İSTISLAH)
Mastürbasyon (bk. İSTİMNÂ)
Ma'sûm (bk. İSMET)
Matem (bk. YAS)
Materyalizm (bk. MADDECİLİK

MATÜRİDİYE

Akaid konusunda Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî'nin görüşlerini benimseyenlerin oluşturduğu Ehl-i sünnet mezhebi.

İmâm Mâtürîdî yaklaşık 238/852 tarihinde Türkistan'daki Semerkant şehrinin bir köyü olan Mâtürîd'te doğmuştur. Türk olması kuvvetle muhtemeldir. Hayatı hakkında fazla bilgi sahibi olunmayan İmâm Mâtürîdî'nin eserleri incelendiğinde, onun kelâm, mezhepler tarihi, fıkıh usulü ve tefsir alanlarında otorite olduğu görülür. Eserlerinde Ehl-i sünnetin temel prensiplerini hem âyet ve hadislerle hem de aklî delillerle savunmuş, özellikle Mutezile ve Şia'nın görüşlerini tenkit etmiştir. 333/944 yılında yine Semerkant'ta vefat etmiştir.

İslâm dünyasında hicri ikinci asırdan itibaren ortaya çıkan sapık ve bid'atçı mezheplere, özellikle akılcı bir tavır takınan Mutezile'ye, Selef'in metoduyla karşı çıkmak Ehl-i sünnet inancını savunmada yetersiz kalıyordu. Bu sebeple inanç konularında, âyet ve hadislerin yanında akla da yer verecek, aklî açıklamalar yaparak konunun daha iyi anlaşılmasını ve kabul edilmesini sağlayacak yeni doktrinlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın bir sonucu olarak Ehl-i sünnet kelâmının iki önemli mezhebi Mâtürîdiye ve Eş'ariye ortaya çıkmıştır.

Mâtürîdîlik, akaid sahasında âyet ve hadisle birlikte, aklı da dinin anlaşılması için gerekli bir temel kabul etmiş, İmâm Mâtürîdî'den itibaren kelâm metodunu gittikçe geliştirmiştir. Mâtürîdiye, bazı konularda Selef'e Eş'arîye'den daha yakındır. Bazı konularda ise, daha akılcı davrandığından Eş'ariye ile Mutezile arasında yer almıştır. Bir kısım araştırmacılar Mâtürîdîliği Hanefîliğin devamı sayarlar. Onları bu düşünceye iten sebep, İmâm Mâtürîdî'nin, İmâm Ebû Hanîfe'nin akaid konusunda koyduğu prensipleri açıklayıp geliştirmiş olmasıdır. Ebû Hanîfe'nin ve Hanefîliğin bu anlamdaki etkisi bir gerçek olmakla beraber, İmâm Mâtürîdî ve öğrencilerinin eserleri incelendiğinde, Mâtürîdîliğin inanç konularında tutarlı ve köklü çözümler getiren, meselelere çok iyi nüfuz ederek önemli bir sistem kuran müstakil bir kelam mezhebi olduğu açıkça görülür. Ne var ki Mâtürîdîlik, Maveraünnehir gibi kapalı bir havzada ortaya çıkması, Bağdat ve Basra gibi dönemin ilim ve siyaset merkezlerinden uzak bir bölgede yayılması sebebiyle Eş'arîlik

kadar şöhret bulamamıştır. Hakîm es-Semerkandî (ö. 342/953), Ebû Seleme es-Semerkandî (ö. IV/X. asır), Ebu'l-Yüsr Muhammed el-Pezdevî (ö. 493/1100), Ebu'l-Maîn (Muîn) en-Nesefî (ö. 508/1115), Ömer en-Nesefî (ö. 537/1142), Ferğanalı Alî b. Osmân el-Ûşî (ö. 575/1179), Nureddin es-Sâbûnî (ö. 580/1184), Ebu'l-Berekât Hâfızuddîn en-Nesefî (ö. 710/1310), Burhânuddîn en-Nesefî (ö. 687/1289), İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) Kadı Celâleddinzâde Hızır Bey (ö. 863/1458) ve Beyazîzâde Ahmed Efendi (ö. 1098/1687) en meşhur Mâtürîdî kelamcılarıdır.

Mâtürîdî kelâmcılarının yazmış olduğu ana kaynaklar arasında el-Mâtürîdî'nin Kitabu't-tevhîd, Ebu'l-Yüsr el-Pezdevî'nin Usûlu'd-dîn, Ebu'l-Maîn en-Nesefî'nin Tebsıratü'l-edille, Ömer en-Nesefî'nin Metnu'l-akaid, el-Ûşî'nin Emâlî Manzumesi, es-Sâbûnî'nin el-Bidâye fi usûli'd-dîn ve el-Kifâye fi'l-hidâye, İbnü'l-Hümam'ın el-Müsâyere, Hızır Bey'in el-Kasîdetü'n-nûniyye, Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin el-Umde, Beyazîzâde'nin İşârâtu'l-Merâm isimli eserlerini saymak mümkündür.

Mâtürîdiye Ehl-i sünnetin temel prensiplerinde Eş'arîler ile aynı görüşte olmakla beraber, bazı konularda kendine has görüşlere sahiptir. Bunlar şöyle sıralanabilir: 1– Dinî tebliğ olmasa da kişi akılla Allah'ı bulabilir. 2– İyi ve kötü, güzel ve çirkin akılla bilinebilir. Allah Teâlâ bir şeyi güzel ve iyi olduğu için emretmiş, kötü ve çirkin olduğu için yasaklamıştır. 3– Kulda başlı başına bir cüz'i irade vardır. Kul iradesiyle seçimini yapar, Allah ta kulun seçimine göre fiili yaratır. 4– Yüce Allah'ın diğer sıfatları gibi tekvin sıfatı da ezelîdir. 5– Allah kulun gücünün yetmeyeceği şeyleri kula yüklemez. 6– Allah'ın fiillerinin muhakkak bir sebep ve hikmeti vardır. Fakat kul her zaman bu sebep ve hikmetleri bilemeyebilir. 7– Peygamberlerde aranan niteliklerden biri de erkek olmaktır. Bu sebeple kadın peygamber gönderilmemiştir. 8– Allah'ın nefsî kelâmı işitilemez. İşitilen, nefsî kelamın varlığını gösteren lafzî kelâm yani Kur'ân'nın harf ve sesleridir. 9– Allah'ın ahirette görülmesi akılla değil ancak vahiyle sabittir.

Bugün dünyadaki sünnî müslümanların yarıdan çoğunu (yaklaşık % 53) oluşturan Hanefilerin büyük bir çoğunluğu inançta Mâtüridî mezhebine bağlıdırlar. Mâtürîdiye, Türkiye, Balkanlar, Orta Asya, Çin, Hindistan, Pakistan ve Eritre'de yayılmıştır. Genellikle Türkler fıkıhta Hanefî, inançta Mâtüridîdirler.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MAÛNET

Maunet, "avn" kökünden türetilmiş arapça bir kelime olup, sözlük anlamı "yardım"dır. Akaid terimi olarak ise maûnet, Allah Teâlâ tarafından bazı mü'min kullarına bir lütuf olmak üzere ve onların bu konuda bir iddiasına bağlı olmaksızın birtakım sıkıntı, musibet ve belalardan kurtarıcı nitelikte meydana getirdiği olağanüstü olayı ifade etmek için kullanılır. Maûnet, Allah'ın müminlere lütuf, bağış ve yardımıdır. İslâm inançları ile ilgili bilgi kaynaklarında, Allah'ın emir ve yasaklarını gözeten bir müminin Allah tarafından sevildiğini ortaya koyan bir işaret olarak nitelenen maûnetin her zaman olağanüstülük özelliği taşımayabileceği ifade edilmiştir.

¥ Osman Karadeniz

MÂÛN SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 107. sûresi

Adını, son âyetinde geçen ve “zekât, yardım etmek...” gibi manalara gelen “mâûn” kelimesinden alır. Buna “Eraeyte” ve “Din” sûresi de denir. Mekke’de nâzil olmuştur. 7 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, din (ceza) gününü inkâr edenler, yetimi itip kakanlar, yoksula yardım etmeyenler, namazdan gâfil olanlar, gösteriş yapanlar ve zekâtı vermeyenler yahut en ufak bir yardımı bile esirgeyenler kınanmaktadır. Böylece, âhirete inanmayanların, yetime acımayan, yoksula yardım etmeyen ve başkalarını da yardıma teşvik etmeyen kimseler oldukları vurgulanmakta; namazlarını önemsemeyen, ciddiye almayan kimseler kınanarak, onların gösterişi seven, gösteriş için ibadet eden, zekât vermeyen veya hatırgönül tanımayıp en küçük yardım ve iyiliği esirgeyen kişiler oldukları bildirilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İnkârcılar, yetimi itip kakan, yoksula yardım etmeyen bencil ve merhametsiz kimselerdir (âyet: 13).

* İbadet Allah için yapılır. Namazı önemsemeyen ya da gösteriş için kılanlar kınanmıştır (46).

* Zekât başta olmak üzere, başkalarına iyilik yapılmasını engellemek; ihtiyaç sahiplerine en küçük yardımı bile esirgemek de Yüce Allah tarafından kınanmış davranışlar arasındadır (7).

¥ Abdurrahman Çetin

MAZMAZA

“Mazmaza” sözlükte, ağıza su alıp çalkalamak demektir. Fıkıh terimi olarak da mazmaza, abdest ve gusulde ağıza su alıp çalkalamayı ifade eder.

Abdest alırken ağıza su alıp ağızın içinin yıkanması fakihlerin çoğunluğuna göre sünnet, Hanbelî mezhebindeki meşhur görüşe göre farzdır. Gusülde (boy abdestinde) ise mazmaza, Hanefîler ve Hanbelîler’e göre farz, Mâlikîler’e ve Şâfiîler’e göre sünnettir.

Oruçlu olmayan kimseler için, mazmazada mubalağa etmek yani suyun boğaza kadar inmesini sağlamak sünnettir. Abdestte ağıza üç defa su alınması sünnet olduğu gibi, –mesnun olan şekle uygun abdest almak da guslün sünnetlerinden olduğu için– bu hüküm boy abdestinde de geçerlidir.

Ağıza sağ el ile su verilmesi abdestin âdâbındandır. Abdestin âdâbından olan hususlar guslün de âdâbından olduğu için, bu hüküm boy abdestinde de geçerlidir (ayrıca bk. ABDEST, GUSÜL).

¥ Fahrettin Atar

Mazur (bk. ÖZÜR HALİ)
Meâl (bk. KUR’ANI KERİM)

MEARİC SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 70. sûresi

Üçüncü âyetinde geçen ve “mertebeler, yüksek dereceler, yükseklikler” anlamına gelen “meâric”, bu sûrenin adı olmuştur. Buna “Se’ele” ve “Mevâkı’” sûresi de denir. Mekke döneminde nâzil olmuştur. 44 âyet-

tir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, cim, ayn, lâm, mim, nun ve he harfleridir.

Bu sûrede, kıyâmetten bir kesit verilerek, inanan ve inanmayan kimselerin özellikleri ve bunların kıyâmetteki durumları anlatılmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İlâhi azabı alay konusu yapan inkârcılar, bu azaptan kurtulamayacaklardır (âyet: 17).

* Kıyâmet, korkunç bir gündür: O vakit, gök erimiş maden, dağlar da atılmış yün gibi olur; dost dostu sormaz, kimse kimsenin yüzüne bakmaz. Suçlular, derileri kavurup soyan alevli ateş azabından kurtulmak için çocuklarını, eşini, kardeşini, sülalesini ve hatta yeryüzündeki her şeyi kurtuluş bedeli (fidye) olarak vermek isterler; fakat boşunadır (818).

* İnsan genelde hırslı ve huysuzdur: Başına bir kötülük gelince sızlanır, hayra ulaşınca da cimri kesilir. Ancak herkes böyle değildir: Âhirete inanan, namazlarını devamlı ve usûlüne uygun olarak kılan, yoksula yardım eden, Allah'tan korkan, namuslu, emanetleri ve ahitlerini gözeten, doğru şahitlik eden kişiler cennetlerde ağırlanacaktır (1935).

* İnkârcılar, cennete gireceklerini sanmamalıdır. Allah Teâlâ isterse, onlardan daha hayırlılarını getirir ve buna kimse engel olamaz (3641).

* Kâfirlerin tutumlarına aldırmamalıdır. Onlar kıyâmet günü gerçeği anlayacak, korku ve utanç içinde Yüce Huzurda toplanacak ve hesap vereceklerdir (4244).

¥ Abdurrahman Çetin

Mecaz (bk. LÂFIZ)

MECÎD

Allah'ın isimlerinden.

Mecîd, lütuf ve ihsanı geniş, şeref sahibi, fiilleri güzel, çok cömert ve kerîm anlamlarına gelir. Aynı kökten türetilmiş olan Mâcid ismiyle eş anlamlı olup, mübalağa ifade eder. Kerîm, Alî, Celîl isimleri ile yakın anlamlıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de iki yerde geçen (Hûd 11/73; el-Bürûc 85/15) Mecîd ismi, esmâi hüsnâ hadisinde de yer alır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Ayrıca bu isim, Hz. Peygamber'in Cenabı Hakk'ı öven bir hadisinde "Şüphesiz sen hamde ve övülmeye en layık (Hamîd) ve çok şerefli ve lütfu geniş olan (Mecîd) sın" şeklinde zikredilmektedir (msl. Buhârî, Enbiyâ, 10; Müslim, Salât, 65; Ebû Dâvud, Salât, 179). Mecîd ismi sübûtî sıfatlar gurubu içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Mecnun (bk. CÜNÛN)

MECUSÎLİK

İslâmî kaynaklarda Zerdüştîliğe verilen ad.

Tekili "Mecusî" olan "Mecûs" kelimesinin aslı, eski İran dilinde "maguş"tur. Yunancası Magos olan kelime arâmîce yoluyla arapçaya geçmiştir. Kelimenin menşei samî dillerden akkadca Maguşu'ya kadar gitmektedir. Arap lugatçilerine göre Mecus bir cins isimdir. Bunların dinlerine Mecusiyye=Mecusîlik denilmektedir.

Mecusîlik, Zerdüştîlik ile Zervanizm arasında bir sentezdir. Mecusiler aslında

Zervanist iken, Zerdüşt'ün doktrinlerinden bazılarını da benimsemişlerdir. Taberî'ye göre "Mecusiyye" adlı dinin kurucusu Zerdüşt'tür. Şehristânî'ye göre ise üç esas mezhep vardır: Keyûmersiyye, Zerrâniyye ve Zerâdüştiyye. Ona göre bunlardan üçüncüsü Zerdüştün asıl taraftarlarıdır.

Gerçekte ise Zerdüşt'ün getirdiği doktrin ile Mecusîlik özde birbirinden farklıdır. Zerdüşt m.ö. VI. yüzyılda yaşamıştır. Tek tanrılı bir inanç telkin ettiği için onu bir peygamber olarak kabul edenler bulunduğu gibi, ona bir hakim veya şaman olarak bakanlar da vardır. Zerdüşt eski İrana tevhid inancını getirmiştir. Ondan önce İranlılar bir kısım tanrılara tapınmakta ve rahiplerin hazırladığı uyuşturucu bir kutsal içkiyi içmekle uygulanan Haoma kültünü devam ettirmekteydiler.

Zerdüşt, İslâmî kaynaklarda Hürmüz olarak yer alan Ahura Mazdah'a ibadeti telkin etmiştir. Alemdeki maddi ve manevi nizamı yaratan, tabiat kanunlarını koyan Ahura Mazdah'tır. Kötülüklerin kaynağı ise Ehrimen'dir. İyi güçlerle kötü güçler arasında devamlı bir mücadele vardır ve alemin gayesi, yalanın, kötülüğün hakikat tarafından yenilmesidir.

Zerdüşt'e göre bir tarafta sağduyu, iyilik ve aydınlıktan oluşan nizam; diğer tarafta suç, kötülük ve karanlığı içinde barındıran anarşi ve fesad vardır. İnsanın, bunlar arasındaki seçimi öteki dünyada sonuç verecektir.

Zerdüşt'ün doktrinine göre ölümden sonra diriliş ve muhakeme vardır. Muhakeme neticesinde iyi insanlar Çinvat köprüsünden geçerek cennete ulaşır, kötü insanlar ise bu köprüden geçemeyip cehenneme düşer. Zerdüşt ileride gelecek Saoşyant adlı bir kurtarıcıyı da müjdeler. Toplam süresi on iki bin yıl olan evrede, Ahura Mazdah ile Ehrimen arasındaki mücadelede mutlak zafer Ahura Mazdah'ın olacaktır.

Zerdüştîlerin kutsal kitabı, Gatalar'ın da içinde bulunduğu ve m.s. V. yüzyıl civarında yazıya geçirilmiş bulunan Avesta'dır.

Zerdüşt'ten sonra ise insanlar, onun karşı çıktığı çeşitli ilahlara tekrar tapınmaya başlamışlar ve çok tanrılı inançlar yayılmıştır. Diğer taraftan, önceleri manevî bir varlık kabul edilen Ahura Mazdah, Zerdüşt'ten önce olduğu gibi, nurunu ateşin ihtiva ettiği bir ışık olarak kabul edilmiş, böylece ateş kültü (mecusîlik) gelişmiştir. Zerdüşt sonrasında önemli bir kült haline gelen ve İslâmî kaynaklarda o bölgenin inançlarını ifade için kullanılan ateş kültü (ateşperestlikmecusilik), Zerdüşt'ten önce de merkezi bir öneme sahipti. Zerdüşt'ten sonra rahipler, dinî temizlik idealini ateşle sembollendirdiler. Avesta'da bu rahipler "ateş yakan" şeklinde nitelendirilirler. Sasaniler devrinde hükümdarın sarayında milli birliğin sembolü olarak kutsal bir ateş geleneği vardı. Müslümanlar İranlılar'ı "ateşe tapıcılar" olarak nitelendirdiklerinde ateş kültü, İran dinî yapısının en göze çarpan özelliğini teşkil etmekteydi.

Zerdüştîlik batıya doğru yayılırken, Tahran yakınındaki Ragha merkez olmuştu. Burada Zerdüştîlik, Mecusî (Maci) denilen bir rahip sınıfınca yönetiliyordu, ancak Zerdüşt'ün doktrininden hayli uzaklaşılmış, kabile dinlerine ait Yazata'lar tanrı kabul edilmiş, Zerdüşt'ün yasakladığı birçok şey yapılmaya başlanmıştı.

Sâsâniler devrinde (226650), mücadele ha-

lindeki İran dinleri içinde, Zervanist geleneğe bağlı olarak Zerdüştîliği yaşatan Mecusî rahipler (Mobat) üstünlük kazanınca bu inanç, Sâsâni imparatorluğunun devlet dini oldu. Sâsâni imparatorluğu müslümanlar tarafından ortadan kaldırılmakla beraber, Mecusî geleneğinin Mobatları varlıklarını korudular.

¥ Kürşat Demirci

Me'cüc (bk. YE'CÜCME'CÜC)
Medâin (bk. SALİH)
Medenî (bk. MEKKÎMEDENÎ)

MEDİH ve ZEM

Sözlükte medih (medh) "övgü", zem de "yergi" demektir. Terim olarak medih "bir kişiyi, bazı maddi veya manevi üstünlüklere sahip olduğunu açıklayarak övmek", zem ise "kendisinde bazı kusurlar ya da kötülükler" bulunduğunu ileri sürerek yermek" anlamına gelir. Belirtilen bu üstünlük veya eksiklikler o kişide gerçekten bulunabileceği gibi, övgü ya da yergi asılsız yahut abartılı da olabilir. İslâmî literatürde, özellikle zenginler ve yüksek mevki sahipleri gibi itibarlı kişilere övgü yağdırmakla tanınan, bu tutumu bir alışkanlık haline getirmiş olan kimseye meddah (dalkavuk) denir. Bu davranışın menfaat ve itibar sağlamak için yapılması hakkında daha çok "müdâhene" kavramı kullanılmıştır.

İslâm ahlâkçıları insanların genellikle medihten hoşlanmalarını ve yerilmekten nefret etmelerini başlıca şu sebeplere bağlarlar: Her insan temelde üstün, yetkin ve gerek maddi gerekse manevi bakımdan kusursuz olmayı sever; bu yüzden üstün imkân ve niteliklerle övülmek hoşuna gider; yergi ise, kendisinde kusurlar bulunduğu düşüncesini uyandırdığı için huzurunu bozar ve bu yüzden yerilmekten hoşlanmaz. Ayrıca insan başkaları nezdinde itibarlı olmayı, saygınlık kazanmayı, üstünlükleriyle şöhret bulmayı arzular; bu yüzden övülmekten zevk duyar; yergi ise bu arzusuna aykırı düştüğü için kendisini huzursuz eder (bk. Gazzâlî, İhyâ, III, 286-287).

İslâm ahlâkçıları bu şekildeki yaklaşımı, ahlâk bakımından tedavi edilmesi gereken bir hastalık olarak görmüşler; özellikle dalkavukların aşırı ve çoğu zaman asılsız övgülerini, insanların kendi kusurlarını görmelerine engel olduğu, boş ve temelsiz bir gurura götürdüğü için ahlâk açısından tehlikeli saymışlardır.

Nitekim Hz. Peygamber "Dalkavuklarla karşılaştığınızda yüzlerine toprak savurun" (Müslim, Zühd, 14) buyurarak onlara yüz verilmemesini öğütlemiştir.

Endülüs'ün tanınmış bilginlerinden İbn Hazm'e (ö. 456/1064) göre akıllı ve gerçeklere bağlı kişi –başlangıçta kendisine acı verse bile– yerilmeyi övülmeye yeğler. Çünkü, övgüde hakikat payı olsa bile, kendisini gurur ve kibire götürür; sonuçta da erdemli kişiliğine zarar verir. Eğer övgü gerçek dışı ise, bu övgüden memnun olmakla, hakkında söylenen düzmece iltifatlardan hoşlanmış olur ki bu da onun akıllılık ve gerçeklere bağlılığına aykırı düşer. Buna karşılık eğer haklı bir yergiye maruz kalırsa bu yergiyi kendisi için bir uyarı sayarak ahlâkını düzeltmede ondan yararlanabilir; haksız bir yergi ile karşılaştığında ise buna sabrederek erdemini geliştirebilir. Sonuç olarak her durumda akıllı kişi için övülmek yerilmekten daha zararlıdır (bk. İbn Hazm, el-Ahlâk ve's-siyer, s. 1718).

¥ Mustafa Çağrıcı

MEDÎNE-İ FÂZILA

Yöneticisi ve halkı erdemlerle bezenmiş olan şehir veya ülke anlamına gelen ahlâk terimi.

Medine-i fâzıla, bilindiği kadarıyla, İslâm düşünce tarihinde ilk kez Farâbî'nin kullandığı bir deyimdir. Nitekim onun en önemli kitabı Ârâu ehli'l-medîneti'l-fâzıla adını taşır. Bu deyim daha sonra Nesîruddîni Tusî, Adududdîn el-Îcî, Celâleddîn-i Devvânî, Kınalızade Ali Efendi gibi birçok ahlâk bilgini tarafından da kullanılarak bir ahlâk terimi halini almıştır.

İslâm ahlâkçıları genellikle insanı sosyal bir varlık olarak düşünmüşler ve ahlâk sistemlerini bu temel görüş üzerine kurmuşlardır. Buna göre insan doğal yapısıyla medeni bir varlıktır. Çünkü o, gelişmesi ve "en yüksek kemâl"e ulaşabilmesi için o kadar çok şeye muhtaçtır ki bunları tek başına sağlaması mümkün değildir. Bu sebeple insanlar bir arada yaşamak zorundadırlar. Ancak, bu birlikte yaşamanın bir sürü olmaktan öte gerçek ve düzenli bir toplum düzeyine ulaşabilmesi için hiyerarşik bir toplum düzenine ihtiyaç vardır. Bu, başında bir devlet başkanı (imam, reis, melik) bulunan, bir ülkede (medîne) ve bir kanunlar sistemi (şeriat, nevâmis) uyarınca yaşayan insanların kurduğu toplum düzenidir. Bu toplumda, devlet başkanından başlamak üzere herkes gerek dünyevî konularda, gerekse ölümden sonraki hayata yönelik olarak sürekli iyilikler istiyor ve gerçek mutluluğu arıyorsa bu toplumun yaşadığı ülkeye "medînei fâzıla" denir. Bu ülkenin devlet başkanı hem bilim ve düşüncede hem de ahlâkta erdemlerle bezenmiş kişidir; ayrıca o, halkını da erdemlere yöneltir. Bu suretle erdemli ülkenin devlet başkanı da, halkı da inançta doğrudan, bilimde ve düşüncede gerçekten, ahlâkta iyilik ve adaletten sapmaz. İslâm ahlâkçıları, erdemli ülkenin ilkelerine uymayan toplumların yaşadıkları ülkeleri "sapık ülke" (elmedînetü'ddâlle), "câhil ülke" (elmedînetü'lcâhile), "günahkâr ülke" (elmedînetü'lfasika) gibi adlarla anmışlar ve bunların, erdemli ülkeye göre çeşitli yönlerden kusurlarını ortaya koymaya çalışmışlardır.

¥ Mustafa Çağrıcı

MEDİNE-İ MÜNEVVERE

Suûdi Arabistan'da, merkezinde müslümanların peygamberi Hz. Muhammed (s.a.) 'in kabri ve mescidinin yer aldığı mukaddes şehir.

Arap Yarımadası'nın kuzey batısında, Hicaz bölgesinde, batısındaki Kızıldeniz sahiline yaklaşık 250 km., güneyindeki Mekkei Mükerreme'ye 400 km. uzaklıkta coğrafi konumu itibariyle 24°28'5, 35" kuzey enlemi ile 39°36'1, 61" doğu boylamının kesiştiği yerde bulunan Medine-i Münevvere, deniz seviyesinden 620 m. yüksekliktedir.

Eski adı Yesrib olan Medine'nin otuzbeş kadar ismi vardır. Başlıcaları şunlardır: Medine-i Münevvere, Yesrib, Tayyibe, Tâbe, Kubbetü'l-İslâm, Kalbü'l-İmran, el-Mü'mine, el-Mübâreke, el-Muhtâre, Dârü'l-îmân, Haremü Rasûlillah (s.a.), Dârü'l-ebrâr, Dârü's-sünne, Dârü'l-ahyâr, Dârü'l-feth, Zâtü'l-harâr, Zâtü'n-nahl, el-Bârre, el-Câbire.

Yesrib, bugünkü Medine'nin kuzey batısı ile, batısında Hz. Hamza'nın kabrine kadar olan bölgeye verilen arapça bir isimdir.

Mainîlerin kitabelerinde ve Batlamyus' un coğrafyasında da aynı şekilde geçmektedir. Bizanslılar ise Yesriba demekteydiler. Kur'ân-ı Kerîm'de Yesrib adı bir yerde (Ahzâb sûresinin 13. âyeti kerîmesinde) geçmektedir. Kays b. Hatîm gibi eski şairler ile, Hassân b. Sâbit ve Ka'b b. Mâlik gibi Hz. Peygamber dönemi şairleri de şiirlerinde Yesrib ismini kullanmışlardır. Yesrib, Hicretten sonra Hz. Peygamber tarafından Medine olarak isimlendirilmiştir. Medine, şehir anlamındadır. Bir yere nispet edilmeksizin kullanılırsa Medine-i Münevvere kastedilmiş olur. Medine'nin, ârâmîce idare merkezi anlamına gelen "Medînetâ" kelimesinden türemiş olması muhtemeldir. Medine kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de on dört defa geçmekle beraber, sadece üç medenî surede yer alan şu âyetlerde Medine-i Münevvere'ye atfen kullanılmıştır: (et-Tevbe, 101, 120; el-Ahzâb 37/60; el-Münâfıkûn 63/8).

Medine-i Münevvere, batıdan Huccâ, kuzey batıdan Sila', güneyden Ayr, kuzeyden de Uhud dağları ile çevrili olup, el-Âkıl, el-Akîk ve el-Hamad vâdilerinin birleştiği yerde kuzeye doğru meyilli geniş bir ova üzerinde kurulmuştur. Şehrin hem doğu hem de batısı harra adı verilen siyah bazalt taşları ile kaplıdır. Gerek doğu harraları ile Medine ve gerekse Medine ile Kubâ' arasında iklimi etkileyecek derecede yemyeşil vahalar uzanmaktadır.

Medine'nin su kaynağı yağmurlardır. Bol yağmur alan toprakların altındaki su seviyesi yükselince pek çok yerden sular fışkırır. Bu da sebze, meyve ve her türlü ağaçlarıyla Medine'yi âdeta çölün ortasında yer alan bir cennete çevirir. Aşırı yağmurlar bazan sel baskınlarına sebep olur ve şehri tehdit ederdi. Hz. Osman'ın bu tehlikeyi önlemek için sed yaptırdığı bilinmektedir.

Medine'de yazlar sıcak geçer, ancak bunaltıcı değildir. İlkbahar ve sonbahar mutedil, kışlar ise yumuşaktır. İklimi rutubetli olan bu şehre, çöl ikliminin hakim olduğu yerlerden gelenler bunalıyor ve ateşli hastalıklara yakalanıyorlardı. Nitekim Mekke'den göç eden sahabîler de Medine'nin havasına alışıncaya kadar aynı sıkıntıyı çekmişlerdi (bk. Buhârî, Fedâilü'l-Medine, 12).

Gerek Kayle oğulları ve gerekse yahudilerden önce Yesrib'e, Amâlikalılar ve Cürhümlüler gelip yerleşmişlerdi. Henüz bir şehir görünümünde olmayan Yesrib, düzensiz, dağınık ve basit kulübelerden oluşuyordu. Bu iptidâî evleri tarla ve bahçeler çevreliyor, ahâli ziraatla meşgul oluyordu. Tarıma elverişli bu topraklar nüfusun kısa sürede artmasına sebep oldu; evler sıklaştı ve bir şehir konumuna geldi.

Araplardan Kayle (Evs ve Hazreclilerin anası Kayle binti Kâhil b. Azre Kudaiyye) oğullarının Medine'ye yerleştikleri tarih konusundaki görüşler farklıdır. Bir görüşe göre m.s. II. asırda Yemen'de "Seylü'lArim" diye meşhur bir sel felâketi sonucu burada yaşayanlar Arabistan'ın değişik yerlerine göç etmek zorunda kalmışlardı (ibn Hişâm, I, 1314). Kahtânîlerin Ezd kolundan Hârise b. Sa'lebe b. Amr b. Muzaykıya, kabilesiyle birlikte Yesrib'in çevresine gelip yerleşti. Amr b. Muzaykıya'nın ileride Yesrib'de söz sahibi olacak Evs ve Hazrec isminde iki oğlu oldu (Belâzûrî, Fütûhu'l-Büldân, 30). Bunların soyundan gelen iki kabile ile ileride yahûdiler arasında savaş dahil çeşitli münasebetler meydana geldi.

İslâm'ı kabul ettikten sonra Ensâr olarak isimlendirilen bu iki kabilenin Yesribe yer-

leşmelerinin 85 yıl (m.s. 447 den 532'ye) kadar sürdüğü görüşünde olanlar da vardır. Bu kabileler önceleri yahudilerin hakimiyetini kabul etmişler ise de sonraları onları hükümleri altına aldılar.

Yahûdilerin Arabistan'a geliş tarihleri de tam olarak bilinmemekle beraber, Bâbil kralı Buhtunnasr'ın m.ö. 587'de Kudüs'ü işgal edip orada yaşayanları esir olarak Bâbil'e götürmesinden sonra (Taberî, Târih, I, 536; Tevrât, II. Tarihler 36, Yeremya, 40/1112) veya m.s. 70 yılında Suriye ve Rum kayserlerinden Titus'un Kudüs'ü işgali sonucu bazı yahudi kabilelerinin Arabistan'a geldikleri tahmin edilmektedir.

Arap Yarımadası'na bu şekilde geldikleri sanılan yahudiler, Hicaz, Vâdi'lKur'a, Hayber, Teyma, Yesrib, Eriha ve Eyle gibi çeşitli bölgelere yerleşmişler ve bu bölgelerde hem ziraat hem de ticaretle meşgul olmuşlardı.

Yesrib'e yerleşen Benî Nadîr, Benî Kaynuka ve Benî Kureyza gibi yahudi kabileleri, zamanla dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı bazı kaleler inşa etmişlerdi. Önceleri Kaynukaoğulları, daha sonraları ise Nadîr ve Kureyzaoğulları şehre hakim oldular. Ancak Evs ve Hazrec kabilelerinin buraya yerleşmesiyle, Medine tarihinde yeni ve önemli bir safha başlamış oldu.

Yemen'den ilk geldiklerinde yahudiler tarafından kendilerine şehrin dış mahallelerinde oturma izni verilen Evs ve Hazrec kabileleri zamanla güçlenerek şehre hakim olmuşlar, yahûdileri şehrin dışında oturmaya mecbur etmişlerdi. Bu iki kardeş kabile Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretine kadar savaş halindeydiler. Bu durum yahudilerin hoşuna gidiyor ve kargaşayı körüklüyorlardı. Ancak onların aralarında da birlik yoktu. İki kardeş kabile arasında çıkan savaşlara taraf oldukları da göze çarpıyordu. Savaşan Araplar her türlü gücünü yitirirken, yahudiler özellikle iktisâdi bakımdan güçleniyorlardı. Yahudiler, dinlerine bağlılıkları bir yana, âdeta araplaşmışlardı. İsimleri ve kabile taksimleri Araplar'a benziyordu. Bu yüzden bazı müsteşrikler onların aslen Arap olup sonradan yahudiliği kabul ettiklerini ileri sürmektedirler. Ancak çağımızdaki birçok araştırmacı, bazı Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin delâletinden yola çıkarak ve başkaca delilleri dikkate alarak bu iddiayı isabetsiz bulmaktadır.

Evs ve Hazrec kabileleri arasında 120 yıl süren Buas savaşlarının sonuncusu hicretten bir kaç yıl önce meydana gelmiş, iki kabile de büyük kayıplar vermişti. Hicretten üç yıl önce (m.s. 620) hac için Mekke'ye giden Medineliler'den Hazrec kabilesine mensup 6 kişilik bir heyet Akabe'de Hz. Peygamber'in davetini kabul edip müslüman oldular. Bunu Hicret yılındaki (m.s. 622) İkinci Akabe biatı takip etti ve Medine'de İslâm süratle yayılmaya başladı (bk. AKABE BİATLARI).

Hz. Peygamber'in Mekke'den Yesrib'e hicret etmesi, Evs ve Hazrec kabilelerinin ebediyen barışmalarına sebep oldu. Yahudilerin bu birliği bozma teşebbüsleri neticesiz kaldı.

Kitap ehli olan yahudiler, yakında bir peygamberin geleceğinin beklentisi içindeydiler (İbn Hişam es-Sîre, I, 225; Tesniye 18/15, 18, 20). Onlar beklenen peygamberin kendi soylarından geleceğini umuyorlardı. Ancak Allah Teâlâ, peygamberini Arap kavmi içinden seçince, yahudiler bunu kabulle-

nemediler. Kıskançlık duygusu, ırkçılık taassubu ile birleşince Hz. Muhammed'in (s.a.) peygamberliğini reddettiler, ona ve müslümanlara düşman oldular (en-Nisâ 4/51-54). Onların bu davranışları Medine ve çevresinden bir kaç yıl içinde sürülmelerine sebep oldu. En son yahudi topluluğu, Arabistan'da Hz. Ömer zamanında ayrıldı.

Hicretten sonra Hz. Peygamber'in yaptığı ilk iş mescid inşa etmek oldu. Caminin bitişiğine suffa denilen büyük bir oda yapıldı. Kimsesiz muhacirlerin gecelediği bu yer gündüzleri okul ve hastahane gibi kullanılıyordu. Caminin diğer tarafında ise Hz. Peygamber ve ailesi için bir kaç oda inşa edildi (ayrıca bk. MESCİD-İ NEBEVÎ). Muhâcir ve Ensar'dan Ashâbın evleri de Mescid-i Nebevî'nin etrafında inşa edilmeye başladı. Şehir, merkezi mescid olmak üzere gelişti ve büyüdü. Mescid aynı zamanda yeni kurulan devletin idare merkezi oldu. Eğitim ve öğretim faaliyetleri bu mescidde yürütüldüğü gibi, dinî, siyasî, içtimâî, iktisadî ve askerî problemler de burada çözümleniyordu. Bu mescidin bir başka özelliği de Hz. Peygamber tarafından, Kâbe ve Mescid-i Aksâ'nın yanısıra yeryüzünde, ibadet maksadıyla yolculuğa çıkılıp ziyaret edilmeye layık üçüncü mescid olarak nitelendirilmesidir. Medine, Mekke ve Kudüs gibi kutsal bir şehirdir (bk. HAREM).

Hicretle birlikte Medine'de bir İslâm devleti kuruldu. Yeni kurulan bu site devletinin başkanı Hz. Peygamberdi. Devlet başkanının ilk işi Müslim-Gayr-i müslim orada yaşayan bütün insanların haklarını ve vecibelerini belirleyen bir siyasî metin hazırlamak oldu. Medine devleti, bir taraftan teşkilatlanmasını tamamlarken, diğer taraftan da dıştan gelecek tehlikelere karşı tedbirler alıyordu.

Mekkeli müşriklerin hedefi haline gelen Medine'li müslümanlar, onlarla bir kaç defa savaşmak zorunda kalmışlardı. Medine İslâm Devleti, hicretin ikinci yılında meydana gelen Bedir Savaşı'yla varlığını bütün Arap yarımadasına duyurdu. Hicretin üçüncü yılında vukubulan Uhud'dan sonra bir savunma harbi özelliğini taşıyan ve hicri 5. yılda yapılan Hendek savaşıyla da müşrikleri ağır bir yenilgiye uğrattı. İslâm devleti, on yıl gibi kısa bir süre içerisinde hemen hemen Arabistan'ın tamamına hakim olarak, o dönemin iki büyük devletinden biri olan Bizans imparatorluğu ile boy ölçüşecek duruma geldi. Medine-i Münevvere, Hz. Peygamber devri ile ilk üç halife (Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman) zamanında İslâm devletinin başkenti olarak kaldı. Hz. Ali'nin halife seçilmesinden bir süre sonra (Receb 36/ Ocak 657'de) İslâm devletinin başşehri, Kûfe'ye nakledildi. Medine müslümanların ziyaretgâhı olarak kaldı. Hicri 62 yılında (m.s. 683), halife olduğu ilan edilen Yezid'in halifeliğini kabul etmeyen Medineli'ler, Abdullah b. Hanzale'nin başkanlığında bir araya geldiler. Medine'nin kuzeyinde hendek açmalarına rağmen, Müslim b. Ukbe komutasındaki ordunun şehre girmesine engel olamadılar; yenildiler ve kılıçtan geçirildiler.

Emevî devletinin sonlarına doğru 130 (747-48) yılında Ebû Hamza komutasındaki Hâricîler, Kubayd civarında Medineliler'i mağlub ettiler. Ancak Medine'ye giren Ebû Hamza da Mervan'ın askerleri tarafından hezimete uğratıldı ve öldürüldü.

Abbâsiler idareyi ele geçirince Hz. Ali soyundan gelen Muhammed b. Abdullah 145

(762-63) yılında istiklâlini ilan etti. Hz. Peygamberin daha önce Medine çevresinde kazdırmış olduğu surları açtırdı. Ancak İsâ b. Mûsâ komutasındaki Abbâsî askerleriyle yapmış olduğu savaşta öldürüldü. Hüseyin b. Ali isimli bir başka Hz. Ali taraftarı 169 (786) da Abbasîlere başkaldırdıysa da başarıya ulaşamadı. Acımasız bir idare sergilemesi yüzünden Medine'den kovuldu ve Mekke çevresinde Fahh yakınında öldürüldü. Medine-i Münevvere, Vâsik-Billâh zamanında 230 (844-45) yılında Benî Hilâl'in hücumuna uğradı ve pek çok bina yıkıldı. Medineliler'i onların elinden Kadim Boga kurtardı.

Muhtemelen yukarıda anlatılan çeşitli hücumlar yüzünden Medine vâlisi İshak b. Muhammed, 263 (876-77) yılında şehrin etrafına tuğladan bir sur yaptırdı. Bu, kuruluşundan beri Medine'nin etrafında yaptırılan ilk surdu. Bu sur yıkılınca Medine'nin savunmasını kolaylaştırmak için Büveyhanoğullarından Adududevle 367 ile 372 (978 ile 983) yılları arasında taştan yeni bir sur yaptırdı. Hedef, Fâtımîlerin Medine'yi istilâ etmesini önlemekti. Daha sonra bu suru yeterli bulmayan Suriye Atabeği Nureddin Zengi, hemen hemen şehrin tamamını içine alan ikinci bir sur yaptırdı (557/1162).

Diğer taraftan Medine, Haçlılarca tehdid edilmiş, Moğol istilası sırasında tehlikeli anlar yaşamıştır. Haçlılar, Kızıldeniz sahillerine çıkarma yapıp (587/1182), Medine'ye doğru yürüyüşe geçtikleri zaman, Selâhaddini Eyyûbî'nin kardeşi tarafından geri püskürtülmüşlerdi.

Medine, 654 (1256)'de "Hicaz Ateşi" denilen dehşet verici bir volkanın patlamasına sahne oldu. Cemâziyelevvelin son gününde hafif bir zelzele ile başlayan bu infilâk, sonraki günlerde devam eden zelzelelerle şiddetlendi. Yanardağdan fışkıran lavlar, doğudan kuzeye doğru bir ateş nehri halinde şehrin yakınından geçerek çevreye yayıldı. Medineliler, Mescid-i Nebeviye gelerek göz yaşları içinde dua ve niyazlarla Allah Teâlâ'ya iltica etmişlerdi. Bazı İslâm büyükleri Hz. Peygamber tarafından kıyamet alametleri arasında zikredilen "Hicaz Ateşinin" zuhûru hadisesini bu müthiş patlamaya bağlamışlardı. Aynı yıl, Mescid-i Nebevî bir ihmâl sonucu yanmış, başta Rasûlullah'ın minberi olmak üzere onun hatırasını yaşatan pek çok şey yok olmuştu.

Osmanlı döneminde Medine'de hayat genel olarak sükûnet içinde geçti. Padişahlar gerek Mekke'ye gerekse Medine'ye özel ilgi gösterdiler. Özellikle Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566), II. Mahmud (1808-1839), Abdülmecid (1839-1861) ve II. Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde iki kutsal şehre de büyük bir itibâr ve itina gösterildi. Kanuni devrinde daha önce yapılmış olan sur ve bu surun kuzey batı köşesinin dışında bulunan Medine valisinin köşkü yıktırıldı. Köşkün yerine bir kale, surun yerine de büyük bazalt ve granit taşlarından yeni bir sur yaptırıldı. Yüksekliği 10, 512 m., uzunluğu ise 2624 m. olan sur ile kalenin inşası 26 Aralık 1539 tarihinde tamamlandı. Sultan Abdülaziz (1861-1876) bu suru 25 metreye yükseltti.

Kanuni Sultan Süleyman yaptırdığı surun etrafına bir hendek kazdırarak Medine'nin güneyindeki kaynaklardan kapalı kanallarla şehre su getirtti. Mescid-i Nebevi, Osmanlı padişahları tarafından pek çok defa tamir ettirildi. Haremeyni'ş-Şerifeyn için hiçbir

fedâkarlıktan kaçınmayan Osmanlı hükümdarları büyük bir şerefle kendileri için "Hâdimü'l-Haremeyn" (Mekke ve Medine'nin hizmetkârı) ünvanını kullandılar.

Medine, 1804 yılında Vahhâbilerin eline geçince önemli tahribata uğradı. Şehirde bulunan hazineler ve mescitteki kıymetli taşlar ve mücevherler talan edildi, sahabe kabirleri yıkıldı, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret âdeta yasaklandı. 1813 yılında Osmanlı Devleti'nin Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşanın oğlu Tosun Paşa komutasında Hicaz'a gönderdiği kuvvetlerle Medine geri alındı.

II. Abdülhamid, 1901'de İstanbul'u Peygamber şehri Medine'ye bağlayacak olan Hicaz demiryolu çalışmalarını başlattı. Bu demiryolu ile bir yandan hac yolculuğu kolaylaşırken diğer yandan Hicaz'ın merkeze bağlılığı kuvvetlendirilecekti. Demiryolu stratejik açıdan da çok önemliydi. Gerektiğinde ordular mümkün olan en kısa zamanda bölgeye sevkedilebilecekti. Demiryolu ancak 1908 yılında Medine'ye ulaşabildi. Abdülhamid Han ümmetin birliğini sağlamak için elinden gelen gayreti gösteriyordu.

İngilizlerle işbirliği yaparak isyan eden Şerif Hüseyin Birinci Dünya Savaşı'nın tam ortasında 1916 yılında kendini Hicaz kralı ilan etti ve Osmanlı kuvvetleriyle savaşmaya başladı. Medine'de müdafaa savaşı veren Osmanlı kuvvetleri, 1918'de Birinci Dünya Savaşı'na son veren mütareke ile şehri boşalttılar. Şerif Hüseyin'in kendini halife ilan etme isteğini hiç kimse kabul etmedi. İngiliz desteğinin yön değiştirmesi sonucu, Hicaz bölgesi, Vahhabileri idaresi altında toplayan Abdülaziz b. Suud'un eline geçmiş oldu (1924). Hicaz ve dolayısıyla Medine bu tarihten itibaren Suud ailesinin idaresi altına girdi. Ülke bugün de (1994) aynı aile tarafından idare edilmektedir.

Medine'de bulunan tarihi bölgeler ve yerler:

Mescid-i Nebevî Medine'nin kalbi ve merkezidir (bk. MESCİD-İ NEBEVÎ). Rasûlullah'ın kabri şerifi bu mescitte bulunmaktadır (bk. RAVZA-İ MUTAHHARA).

Mescid-i Kuba, takva üzere tesis edilen ilk mesciddir (bk. MESCİD-İ KUBA).

Uhud, Seyyîdü'ş-şühedâ Hz. Hamza'nın kabrinin bulunduğu yerdir. Uhud dağı ve okçular tepesinin bulunduğu bu bölgede hicretin üçüncü yılında müslümanlarla Mekkeli müşrikler arasında islâm tarihinin ikinci büyük savaşı yapılmıştır (bk. UHUD SAVAŞI).

Mescid-i Kıbleteyn Hz. Peygambere, namazda iken yönünü Mescid-i Haram'a çevirmesini bildiren âyetlerin indirildiği mesciddir (bk. MESCİD-İ KIBLETEYN). Diğer başlıca mescitler şunlardır: Mescid-i Cuma, Mescid-i Gamâme, Mescid-i Feth, Mescid-i Müsterâh, Mesâcid-i Seb'a (Yedi Mescidler), Hz. Ebubekir Mescidi, Hz. Ömer Mescidi.

Bugün şehir olarak Medine-i Münevvere'ye ve özellikle Mescid-i Nebevî'ye gösterilen ihtimam gerçekten takdire layık boyutlardadır (ayrıca bk. MESCİD-İ NEBEVÎ).

Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu Mescid-i Nebevî ile birlikte bütün Medine Harem'dir. Bu yüzdendir ki müslüman olmayan bir kimsenin Medine'de üç günden fazla ikamet etmesi câiz değildir. Hz. Ömer yahudi, hıristiyan ve mecusilerin getirdikleri malları satmaları için onlara Medine'de üç gün kalma izni veriyordu.

Ancak bilindiği kadarıyla günümüzde Gayr-i müslimlerin oraya girmesi resmen yasaktır.

Medine'nin Harem (Kutsal yer) olduğu Hz. Peygamber tarafından pek çok defa belirtilmiştir. Nitekim bu husus, bazı araştırmacılar tarafından Medine Anayasası olarak nitelendirilen siyasi metnin 39. maddesinde şöyle ifade edilmiştir: "Bu metnin hükümlerini kabul edenler için Yesrib (Medine) vâdisi (cevfi) mukaddes (haram) bir yerdir." (Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 209). Aynı konudaki bir hadisi şerifte de şöyle buyurulmuştur: "Allah'ım! İbrâhim Mekke'yi Haram kıldı, ben de Medine'nin kara taşlı iki nahiyesi (Uhud'la Ayr dağları) arasını Haram kılıyorum" (et-Tirmizî, Menakıb, 67) (ayrıca bk. HAREM).

Hz. Peygamber, yine Medine'nin fazileti ile ilgili olarak şöyle buyuruyor: "Ben bir beldeye hicret etmekle emrolundum ki, orası bütün diğer beldelere galip gelir. Bu belde Yesrib'dir; o Medine'dir. Demirci körüğü, demirin pasını nasıl gideriyorsa Medine de pis insanları öyle giderir (dışına atar)" (Buhârî, Fedâilü'l-Medine 2; ayrıca bk. et-Tirmizî, Menakıb, 67).

Hz. Peygamber Medine'yi çok severdi. Hatta bir seferden dönerken Medine'yi uzaktan gördüğünde oraya çabucak kavuşabilmek için bineğini hızlandırmıştı (Buhârî, Fedâilü'l-Medine, 10). Hz. Ömer'in yaptığı şu dua, Rasûlullah'ın arkadaşlarının Medine'ye olan sevgilerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir: "Allah'ım! Beni senin yolunda şehid olmakla rızıklandır ve bana Rasûlü'nün beldesinde (Medine'de) ölmeyi nasip eyle" (Buhârî, Fedâilü'l-Medine, 11).

¥ Fuat Günel

Medyen (bk. ASHABI MEDYEN)
Medyumluk (bk. ASTROLOJİ, CİN, FAL, GAYB, KEHÂNET)
Mefhum (bk. DELÂLET)

MEFKÛD

Sözlükte, kaybolmuş, gözönünde olmayan ve bulunamayan şey anlamına gelen mefkûd, İslâm hukukunda, kaybolduğu halde sağ mı ölü mü olduğu konusunda bilgi alınamayan kimseyi ifade eden bir terim.

Özellikle savaşların, aylarca süren yolculukların ve tabiî felaketlerin daha yaygın olup haberleşme imkanlarının da fazla gelişmediği ilk hicri yüzyıllarda mefkûdun hukukî konumu, kendisiyle ve başkalarıyla ilgili hak ve sorumlulukları İslâm hukukçuları tarafından ayrıntılı olarak ele alınmış, bu konuda birtakım ilke ve çözümler geliştirilmeye çalışılmıştır.

İslâm hukukçuları kural olarak mefkûdu, kazanılmış haklar bakımından sağ, kazanılacak haklar bakımından ise ölü kabul ederek hem onun haklarını hem de üçüncü şahısların haklarını korumada dengeli bir yol izlemişlerdir. Bu durumun, hukukî literatürde "mefkûd kendisi hakkında sağ, başkaları hakkında ise ölü hükmündedir" cümlesiyle de ifade edildiği olur. Özetle belirtmek gerekirse, ölümüne hükmedilmediği sürece malları üzerindeki mülkiyet hakkı, evli ise evlilik bağı devam eder. Mefkûdun yakını vefat ettiğinde ona vâris olamasa da hissesi, sağ olabileceği göz önüne alınarak ihtiyaten bekletilir. Hakimin mefkûd hakkında velâyeti geçerli olup, onun mallarının ve haklarının korunması için bir kimseyi yetkili (kayyım) kılabilir.

Kaybolan ve uzun bir süre kendisinden haber alınamayan mefkûd hakkında mahkemece hangi şartlarda ölüm hükmü verileceği ise İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Hanefîler mefkûdun sağ olarak geri dönme ihtimaline ve –ölümüne hükmedildiği takdirde– bu durumda çıkabilecek sorunlara ağırlık verdiklerinden, mefkûdun sağ kabul edilmesini esas almış ve ölümüne hükmetme hususunda süreyi oldukça uzun tutmuşlardır. Onlara göre böyle bir kimse ancak o toplumdaki ortalama ölüm yaşına geldiğinde hakkında ölümüne hükmedilebilir. Bu sürenin, devlet tarafından belirleneceği yönünde de görüş vardır. Mâlikî mezhebinde ise, normal durumlarda bu kimse hakkında en son haber alındığı tarihten itibaren dört yıl beklenir. Kişinin kaybolması, savaş, deprem gibi ölüm ihtimalinin yüksek olduğu bir sebebe dayanıyorsa bir yıl beklenir. Sonra da hakim bu şahsın ölümüne hükmeder. Mahkemece mefkudun vefatına hükmedilince, hukuken vefat ettiği yönünde galip zanna dayalı bir karar verildiğinden mefkudun malları mirasçılarına intikal eder, evlilik bağı sona erer. 1917 tarihli Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi'nde de (md. 127) mefkud hakkında ölüm kararı verilmesinde, Mâlikî mezhebinin görüşü olan bir ve dört yıl ölçüleri benimsenmiştir. Hakkında ölüm kararı verildikten sonra mefkudun sağ olarak çıkıp gelmesi halinde ise, kaybedilen haklar mümkün olduğu ölçüde telafi edilmeye çalışılır.

¥ Mehmet Şener

Megazi (bk. SİYER)

MEHDÎ

Hidayete erdirilmiş olan; dünyada fesad ve bozgunculuk hüküm sürdüğü esnada ortaya çıkıp insanları hidayete erdireceğine inanılan kimse.

Mehdî kelimesi, kendisi hidayete ermiş olan (mühtedi) anlamına geldiği gibi, başkalarının hidayete ulaşmalarına yardımcı olan, onlara kılavuzluk eden, yol gösteren ve hidayete götüren manasına da gelir. Mehdi inancı, manevî bir kurtarıcının, Mehdî'nin geleceğini bekleme anlamını ifade eder ki, özellikle Şîîliğin inanç esasları arasında önemli bir yer tutar. Şîa'nın İsnâ'aşeriyye (on iki imam kabul edenler), on ikinci imam olan Mehdî'nin ölmeyip saklandığına ve bir gün geri gelip müslümanların başına geçerek onları yöneteceğine inanırlar. On ikinci imam olan Mehdî'den sonra gelen imamların ise kaybolan bu imamın vekilleri, naibleri olduğunu söylerler. Halbuki bir insanın bu şekilde harikulade bir tarzda asırlarca yaşaması fizik ve mantık kanunlarıyla izah edilemez.

Müslümanlar arasında mehdî inancının, daha çok müslümanların başlarının derde girdiği, darlık ve sıkıntı anlarında ön plana çıkması, onların ellerinden bir şey gelmediği zaman, Allah tarafından gönderilecek manevi bir kurtarıcıyı beklemeye başladıklarını akla getirmektedir. Bu sebepledir ki, her ne kadar hadis mecmualarında Mehdî'nin geleceği, Hz. Peygamber (s.a.)in soyundan olacağı ve boyu, posu, saçının, yüzünün rengi vs. ile ilgili rivâyetler yer almış olsa da bir kısım İslâm alimleri mehdilikle ilgili hususların Şîa kaynaklı olduğunu, Kur'ân ve sahih sünnette bu hususla ilgili herhangi bir şeyin bulunmadığını be-

lirtmişler, Ehl-i sünnet itikadında Mehdî inancının olmadığını söylemişlerdir.

Bununla birlikte, zaman zaman birbirleriyle uzlaştırılmasında güçlükler bulunan Mehdî ile ilgili rivâyetleri bir araya getirip Mehdî'nin özelliklerini sayanlar hatta mehdiliğini ilan edenler de olmuştur. Gerçekte hidayete ermiş ve başkalarını hidayete davet eden kişi manasında her mü'min mehdidir. Bunun dışında bir Mehdî beklemek, ancak görevini ihmale ve tembelliğe sevkeden bir amil olabilir. Kur'ân âyetlerinde geçmeyen, sadece mütevatir derecesine ulaşmamış ve bir kısım sahih bile olmayan hadislerde zikredilmesinden hareketle böyle bir inancın Ehl-i sünnet akidesine dahil edilmesi mümkün değildir.

¥ Süleyman Toprak

MEHİR

Mehir, erkeğin evlenirken kadına verdiği veya vermeyi taahhüt ettiği para veya malı ifade eden bir İslâm hukuk terimidir. Arap dilinde sadâk, sadâka, nihle, ecir, farîza, hıbâ', ukr, alâik, tavl, nikâh gibi kelimeler de aynı anlama gelmekle birlikte, hukuk literatüründe bu manayı ifade etmek üzere en yaygın olarak kullanılanı mehir kelimesidir.

Mehir İslâm hukuk doktrininde nikah akdinin bir şartı olarak değil de akdin tabii ve hukukî sonucu olarak görülür ve kadının temel hakları arasında yer alır. Kur'ân'da kadınların mehir hakkından veya evlenecek erkeğin mehir ödeme yükümlülüğünden değişik vesilelerle sıklıkla söz edilir. Gerek bu âyetler, gerekse Hz. Peygamber'in ve sahabenin bu konudaki zengin uygulama örnekleri, daha sonraki dönemde mehrin tanımı, mahiyeti ve hükümleriyle ilgili olarak geliştirilen ayrıntılı hukuk doktrininin de temelini teşkil etmiştir.

Nikah akdinde erkek tarafının kadına mehir adıyla ödeyeceği meblağ, İslâm bilginlerince hiç bir zaman kadının satış bedeli olarak görülmemiş, aksine erkeğin evlenme konusundaki ciddi niyetini ve o kadınla ömür boyu birlikte yaşama arzusunu simgeleyen, kadını da bir bakıma bu evliliğe hazırlayan ve onun için ekonomik bir güvence teşkil eden sembolik bir davranış ve maddi fedakârlık olarak anlaşılmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de mehirle ilgili olarak "kadınlara mehirlerini gönül rızası ile (cömertçe) verin. Eğer onlar gönül hoşnutluğu ile bu mehrin bir kısmını size bağışlarlarsa onu rahatlıkla yiyebilirsiniz" (en-Nisâ 4/4), "Onlardan faydalanmanıza karşılık kararlaştırılmış olan mehirlerini verin. Mehir belirlendikten sonra (bir miktar indirim için) karşılıklı anlaşmanızda sizler için bir beis yoktur" (en-Nisâ 4/24) buyrularak mehrin belirlenmesinde karşılıklı rızanın önemine ve tarafların fedakâr ve hoşgörülü olmasının faziletine temas edilir. Yine Kur'ân'da kocanın karısına verdiği mehir ve evlilik bağı kadınlar açısından sağlam bir teminat olarak nitelendirilmiş (en-Nisâ 4/21), doğrudan veya dolaylı yollarla da olsa kadınlara verilen mehrin –miktarı ne kadar fazla olursa olsun– geri alınmaması istenmiştir (en-Nisâ 4/20). Bu ve benzeri âyetler mehrin kadının evlilik akdinden doğan temel hakkı ve kadının öz malı olduğunu, bu hakka saygı gösterilip gönül hoşnutluğunun sağlanması gerektiğini belirtir. Kadınlara verilen mehrin sonradan çeşitli yollarla geri alınması da kınanır. Hz. Peygamber de

gerek kendi örnek aile hayatlarında, gerekse müslümanlara tavsiyelerinde, kadın haklarının korunması, onların gönül hoşnutluğunun sağlanması konusuna ayrı bir önem vermiş, mehrin doğrudan doğruya kadının hakkı ve malı olduğunu, onda ancak kendisinin tasarrufta bulunabileceğini sürekli ifade etmişlerdir.

İslâm hukukunda ekonomik ve hukukî değeri olan her türlü mal ve menfaat mehir olabilir. Mehrin miktarına gelince, bunun, taraflarının ekonomik gücüne, sosyal konumuna, dönemin ve bölgenin şartlarına da bağlı olarak taraflar arası anlaşma ile belirleneceği açıktır. Bununla birlikte İslâm hukukçuları mehrin en alt ve üst sınırının ne olması gerektiği konusunu ayrı ayrı tartışmışlardır. Üst sınırıyla ilgili olarak herhangi bir miktar tespit edilmiş değildir. Hatta Hz. Ömer'in hilafeti döneminde mehri 400 dirhemle sınırlandırmak istediği, fakat sahabeden bir kadının "Onlardan (kadınlardan) birine yüklerle (mehir) vermiş olsanız bile ondan hiçbir şeyi geri almayın" (en-Nisâ 4/20) âyetini hatırlatması üzerine, "kadın doğru söylüyor, Ömer hata etti" diyerek bu kararından vazgeçtiği rivâyet edilir. Bununla birlikte mehir miktarının çok yüksek tutularak evlenmelerin zorlaştırılması da kınanmıştır. Nitekim, Hz. Peygamberin, hanımlarına ve kızlarına 480 dirhemden fazla mehir verilmediği rivâyet edilmiştir. Mehrin en az miktarına gelince, Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik'in içinde bulunduğu bir gurup bilgin, bu miktarın belirlenmiş olduğu kanaatindedir. Onlara göre mehrin en az miktarı on dirhem gümüştür. On dirhem ile Hz. Peygamber devrinde iki koyun satın alınabiliyordu. İmâm Mâlik'ten mehrin en az miktarının çeyrek dinar veya üç dirhem gümüş olduğu da nakledilir. Yine, mehrin en az miktarının yirmi, kırk ve elli dirhem olduğunu söyleyen alimler de vardır. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre mehrin en az miktarı tesbit edilmemiştir. iktisadî değeri olan herşey, az veya çok olsa da mehir olabilir.

Mehir, kadının hakkıdır ve mehrin maliki odur. Baba veya dede, kadının adına mehri teslim alabilirlerse de bunun hiçbir miktarına sahip olamazlar. Eğer kadının rızası yoksa mehir onlara da teslim edilemez. Yalnız Ahmed b. Hanbel baba için mehir yanında bir meblağ alma hakkını tanımış ve Hz. Şuayb'ın, kızı ile evlendirme şartı olarak Hz. Musa'yı sekiz yıl çoban tuttuğunu delil olarak öne sürmüştür. Fakat diğer İslâm hukukçuları ve bu arada Ebû Hanîfe böyle bir hakkı kabul etmemişlerdir. Yeni kurulucak yuvanın, çeyiz, çehiz ve cihaz gibi kelimelerle ifade edilen hazırlık masraflarına katkıda bulunmak üzere erkek tarafının kadın tarafına yapacağı ödemeler kural olarak mehir yükümlülüğünün dışındadır. Ancak taraflar bunların mehre mahsuben verilip alınmasını kararlaştırmışlarsa veya örf bu yöndeki iradeyi açıkça gösteriyorsa, bu meblağlar da mehir hükümlerine tabi olur. Buna karşılık, hak sahibi olduğu anlayışına dayanan başlık parası ve kalın gibi isimlerle yapılacak ödemeler İslâm'daki mehir telakkisi ile bağdaşmaz.

Mehir, belirlilik açısından mehri müsemma ve mehri misl şeklinde ikiye, süre açısından ise mehri muaccel ve mehri müeccel şeklinde ikiye ayrılır. Tarafların üzerinde anlaştıkları ve önceden kararlaştırdıkları mehre "mehri müsemmâ", kızın babası tarafındaki benzer şartlarda bulunan kadınların mehri yani kadının sosyoekonomik

konumu göz önüne alınarak tespit edilen mehre de, “mehri misl” denilir. Evlenme akdi esnasında mehir belirlenmez veya belirlenen mehir herhangi bir şekilde geçersiz olursa kadına mehri misl ödenir. Böylece kadının hakları belli bir güvence altında tutulmuş, mehrin belirlenmemiş olmasından kaynaklanabilecek bir mağduriyeti önlenmek istenmiştir. Mehrin tamamı peşin ödenebileceği gibi, bir kısmı peşin ve bir kısmı daha sonraki bir tarihte ödenebilir. Peşin ödenen mehre “mehri muaccel”, ödenmesi ileri bir tarihe bırakılan mehre de “mehri müeccel” adı verilir. Tecilde bir zaman zikredilmemiş ise vefat veya boşanma halinde ödenmesi gerekir.

Sahih bir evliliğin yukarıdaki esaslar dahilinde mehri gerektirdiği açıktır. Ancak kadın, zifaf veya sahih halvetin bulunması (bk. HALVET) veya bunlar olmadan taraflardan birinin vefat etmesi halinde mehrin tamamına hak kazanır. Evlenme akdi yapıldıktan fakat zifaf veya sahih halvetten önce ayrılık vuku bulur ve buna da koca sebep olursa kadın mehrin yarısını alır. Ayrılığa kadın sebep olmuşsa, bir hak talep edemez.

Mehrin, erkeğin evlenme konusundaki kararlılığını göstermesi özelliğinden çok kadın için güvence teşkil etmesi özelliği ağır basar. Mehir miktarının bu amacı gerçekleştirecek ölçüde olması, kadının beklenmedik ve keyfi boşamaya maruz kalması halinde onun için belli bir ekonomik güvence teşkil etmekte, kocayı da mehir adıyla ödeyeceği bu önemli meblağ, talak yetkisini kullanıp yeni evlilikler yapma konusunda bir ölçüde frenleyebilmektedir.

Öyle anlaşılıyor ki, klasik doktrindeki konumu itibariyle mehir, erkeğe tanınan talak hakkına karşılık kadına tanınan bir hak niteliğinde olup akitte taraflar arası hakları belli seviyede dengeleyici bir fonksiyon üstlenmektedir. Ancak zamanla dini evlilik törenlerinin şekli bir hal almasına paralel olarak nikah akitlerinde mehirlerin de sembolik denecek şekilde çok cüz’i miktarlarda belirlenme yönüne gidildiği görülmektedir. Eski dönem paralarına atıfla karşılık olmaktan çok dua kabilinden bir belirleme mahiyeti kazandığından neticede mehir de uygulanamaz bir konuma gelmiş ve kadın açısından taşıdığı anlam ve amaç büyük çapta kaybolmuştur. Bunda şüphesiz, çağımızda erkeğin boşama hakkının sınırlandırılıp boşanmaların ancak mahkeme yoluyla gerçekleşmesi yönündeki değişimin önemli payı vardır. Evlenen kadınlar da çoğu zaman İslâm hukukunda kendileri için böyle bir hakkın öngörüldüğünü ve korunduğunu gerçek şekliyle bilmezler. Halbuki dini hukukta mehir kadının öz hakkı olarak nitelendirilip ancak onun rızasıyla tespit edileceği ve harcanabileceği belirtilmiştir. Bu itibarla, evlenmelerde kadının hakkının korunması, gönül hoşnutluğunun tam sağlanması hem kul hakkı ihlalinin önlenmesi hem de ailenin sağlam temeller üzerine kurulup aile saadetinin sağlanması açılarından önem taşır.

¥ Hasan Güleç

Mekârim-i Ahlâk (bk. AHLÂKI HAMÎDE)

MEKKE-İ MÜKERREME

Suudi Arabistan’da, merkezinde müslümanların kıblegâhı Kâbe’nin yer aldığı mukaddes şehir.

Arap Yarımadası'nın batısında, Hicaz bölgesinde, Kızıldeniz sahilindeki Cidde limanına 60, güneyindeki Tâif şehrine 90, kuzeyindeki Medine-i Münevvere'ye ise 400 km. uzaklıkta, coğrafi konumu itibariyle de yengeç dönencesinin güneyinde 21° 25' 19" kuzey enlemi ile 39° 49' 36" doğu boylamının kesiştiği yerde bulunan Mekkei Mükkereme deniz seviyesinden yaklaşık 300 m. yüksekliktedir.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'de özel bir yer vererek yüceltttiği Mekke'den değişik isimlerle sözeder. Bunların başlıcaları, Mekke, Bekke, el-Beledü'l-Emîn, el-Beledü'l-Âmin ve el-Haremü'l-Âmin, Ümmü'l-Kurâ'dır. Allah bu şehre, dünyada başka hiçbir yere nasip olmayacak bir kudsiyet bahşetmiştir. Mekke bölgesi her şeyden önce "Harem" (mukaddes, korunan ve sakınılan yer) terimiyle adlandırılmaktadır. Burada konu edilen arazi, şehre ait yahut ona bağlı yerlerdir ki Şehir Devletin kapladığı sahadan ibarettir. Esas şehrin kurulduğu yer "Batn-ı Mekke", "Ümmü'l-Kurâ" (şehirlerin anası) olduğu gibi, "ziraat yapılmayan vâdi" adıyla da anılmaktadır. Mescidin inşa edildiği düzlük, "Bekke" diye isimlendirilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de bu konuda şöyle buyurulmuştur: "Sırf insanların istifade ve hayrına (inşa edilen, dünyada vahdaniyete ithaf edilmiş) ilk Ev, Bekke'de bulunandır ki takdis edilmiştir ve alemler için bir hidayet ve istikamettir" (Âl-i İmrân 3/96). Beledi Haram'ın özel ismi olan Bekke, izdiham meydana gelen yer anlamına geldiği gibi, mütekebbirlerin kahrolduğu; boyun eğdiği yer manasına da gelmektedir.

Bulunduğu yer jeolojik oluşumlar açısından çok sağlam olan Mekke'nin kayalarının çoğu sert esmer renkli granitlerdir. Mekke'yi, karşılıklı iki dağ silsilesi arasında yer alan İbrahim Vadisi kucaklamaktadır. Kuzeydeki dağ silsilesi, "el-Falk" ve "Kuaykıân" dağlarından; güneydeki silsile ise, hafif batıya doğru "Ebû Hudeyde", güneydeki "Kudey", güney doğudaki "Ebû Kubeys" ve "Handeme" dağlarından meydana gelmektedir: Mekke'nin "eş-Şübeyke", "el-Mesfele" ve ("el-Hacûn" olarak da bilinen) "el-Muallâ" olmak üzere üç önemli girişi vardır. Mekkeliler, Mescid-i Haram'dan yüksek olan yerlere "el-Muallâ", alçak olan her yere de "el-Mesfele" derler.

Suriye ile Yemen arasında uzanan kervan yolunun ortasında bulunması Mekke'ye büyük bir önem kazandırmaktaydı. Bu yüzden Mekke, kuzeyindeki İran ve Bizans, güneyindeki Yemen ve Habeşistan gibi onu çevreleyen nispeten istikrarlı bölgeler arasında küçümsenemeyecek bir ticari şöhrete sahipti. Bölge, kuzey ve güneydeki medeniyetlerle devamlı irtibat halinde olduğu için coğrafi bir yalnızlık yaşamamıştı.

Yukarıda zikri geçen dağların eteklerinde kurulmuş olan bu şehirde ve çevresinde çok önemli tarihi hadiseler vuku bulmuştur. Hira Nur dağında Hz. Peygamber'e ilk vahiy inmiş (el-Alak 96/15), Sevr dağı, Hz. Peygamber ile yakın arkadaşı Hz. Ebubekir'in hicret olayına şahit olmuştur (et-Tevbe 9/40). Mekke'nin doğu tarafına doğru gidildiğinde yine dağlarla çevrili vadilerin içinde Meşâiri mukaddesenin yani Hac menâsikinin yapıldığı kutsal mekanların yer aldığı görülür. Mina, Mescid-i Hayf'i ve cemreleri (şeytan taşlama yerlerini) içinde barındıran, İbrahim (a.s.) ile İblis'in mücadelesine, Birinci ve İkinci Akabe

biatlarına, teşrik günlerinde bütün hacıların üzerinde toplanmasına şahit olan bir vadidir. Mina'nın az doğusunda, bağrında Meş'arı Haram'ı saklayan, Arafat'tan akın edip geldiklerinde hacıların vakfe için sığınağı olan Müzdelife ovası bulunmaktadır. Doğuya doğru biraz daha gidildiğinde geniş Arafat ovası ile karşılaşılır. Hz. Peygamber'in, Veda Haccı'nda eteğinde durarak meşhur Veda Hutbesi'ni irad ettiği Cebeli Rahme bu ovanın ortasındadır. Mescid-i Nemire de buradadır (bk. AKABE BİATLARI, ARAFAT, CEBEL-İ RAHME, CEMERAT, MESCİD-İ HAYF, MESCİD-İ NEMİRE, MEŞ'AR-İ HARAM, MÜZDELİFE).

Bu dağlık görünüşün yanında Mekke'nin yeryüzü şekilleri arasında dikkati çeken önemli hususlardan biri de vadilerin meydana getirdiği düzlüklerdir. Bunlardan biri İbrahim vadisidir ve Hz. İbrahim'in burada yaptığı dua Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle anılır: "Ey Rabbimiz! Ben, evladımdan bir kısmını senin mukaddes olan evinin (Kâbe'nin) yanında, ekin bitmez bir vadide yerleştirdim..." (İbrâhîm 14/37). İnsanlar önce bu vadiye daha sonra da Tuva, Fahh ve diğer vadilere yerleştiler. Evler, dağların eteklerindeki dar vadilerde kurulduğu için şehir bu vadilere göre şekil aldı.

Mekke'nin yaz mevsiminde oldukça sıcak, kış mevsiminde ise yumuşak ve güzel bir havası vardır. Yazın genellikle 48° dereceye yükselen sıcaklık kışın 18°'e iner. Yıllık ortalama sıcaklık 31° dir. Mekke'ye düşen yağmur, çöl yağmurlarına örnek teşkil edecek mahiyettedir. Gerek bolluk gerekse zaman bakımından intizamsızdır. En fazla yağış kış mevsiminde şubat ayında olur. Şiddetli yağmur yağdığında, hemen hemen her seferinde Kâbe'yi seller basmış, bunun için tarih boyunca muhtelif tedbirler alınmış, günümüzde yapılan çalışmalar çok başarılı sonuçlar vermiştir. Mekke'de esen rüzgarların yönleri değişkendir. Genel olarak kuzey batı ve kuzey doğudan, zaman zaman da güney doğudan eser.

Mekke'nin ilk ve en önemli su kaynağı Zemzem'dir. Zemzem, Hz. İsmail ve annesi Hacer'e Allah'ın lutuf ve ihsanı olarak bugün bilinen yerinden fışkırmıştır. Zamanla toz toprak ve çeşitli şeylerle dolan kaynak kaybolmuş, asırlar sonra Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalip tarafından tekrar ortaya çıkarılmıştır. Zemzem o zamandan günümüze kadar aralıksız olarak kullanılmaktadır. Bunun yanında muhtelif kuyu ve sarnıçlardan da istifade edilmiştir (ayrıca bk. ZEMZEM).

Mekke'nin tarihi su kaynaklarından biri de Aynıhuneyn ve Aynıarafat adlarıyla da bilinen Aynızübeyde'dir. Bu su yolu Abbasi halifesi Harunürreşid'in eşi Zübeyde Hanım (ö.831) tarafından 828829 yılında yaptırılarak Mekkei Mükerreme'ye ulaştırılmıştır. Kuruluşunun üzerinden on dokuz yıl geçtikten sonra ilk tamiratı Mütevekkil Alellah tarafından yaptırılmış, daha sonra da periyodik olarak 30 yılda bir bakım yapılmış, tarih boyunca pek çok devlet adamı tarafından tamir ettirilmiştir. En önemli tamirat, Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tarafından 931 (152425) yılında yaptırılmış, Mekke bol suya kavuşturulmuştur. Bugün Mekke'yi besliyen önemli su kaynaklarından biri de Vadi Fatıma'dır. Günümüzde Mekke şehrinin su ihtiyacı, tahliye istasyonları ve diğer modern tesislerle karşılanmaktadır.

Mekke'de bulunan su depolama tesisleri çok büyüktür. Mekke'nin muhtelif dağ ve

tepelerinde, orada devamlı oturanlar için 100.000 m3, hacılar için bunun dört katı olmak üzere 432.000 m3 su alacak tesisler yapılmıştır. Bugün (1994/ tabii bir şekilde muhtelif vadilerde toplanmak üzere 1.600.000 m3 su alacak tesisler yapılmaktadır.

Halen Mekke'de yaşayan insanlar üç kanaldan gelmektedir. Birincisi, muhtelif İslâm ülkelerinden gelip Mekke'ye yerleşenler ki bunlar yaklaşık olarak 35 İslâm ülkesini temsil etmektedirler. İkincisi, çoğunluğu Hicaz bölgesinde yaşayan kabilelere mensup olmak üzere Arabistan'ın muhtelif yerlerinden gelip yerleşenler. Üçüncüsü ise, aslen Mekkeli olan ve orada yaşayanlar. Günümüzde şehrin nüfusu 1.000.000 civarındadır.

Mekke sakinlerinin oturdukları eski mahalleler şunlardır: Sûku'l-leyl, Şi'b-i Ali, Şi'b-i Âmir, es-Süleymaniyye, el-Meabide, Cerval, en-Nekâ, el-Falk, el-Karara, eş-Şâmiyye, Ecyâd, el-Kaşâşıyye, eş-Şübeyka, Hâratü'l-bâb, el-Mesfele. Mekke'de oluşan yeni mahalleler ise şunlardır: el-'Uteybiye, el-Hendaviyye, Havdu'l-bakar veya el-'Aziziyye, eş-Şişe, er-Ravda, el-Hânise, ez-Zâhir, et-Tandbâvî, er-Rusayfa, en-Nüzhe.

Mekke'nin ortaya çıkışı, Kâbe'nin varlığıyla birlikte ele alınmalıdır. Allah Teâlâ bir rivâyete göre Kâbe'yi dünyadan, diğer bir rivâyete göre ise Hz. Âdem'den iki bin sene önce yaratmış, bazı tarihçilere göre de Kâbe'yi ilk defa melekler inşa etmişlerdir. Diğer bazılarına göre ise ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdem, yeryüzüne indirildiğinde Mekke'de Kâbe'yi semâdaki Beyt-i Ma'mûr'un (et-Tûr 52/4) hizasında ve karşısında olacak şekilde inşa etmiş (bk. KÂBE) ancak bir müddet sonra Tufan onu yıkmıştır. Bu görüşü benimseyenlerin delili şu âyeti kerîmedir: "Hani İbrahim o Beyt'in temellerini (yahut duvarlarını) İsmail ile yükseltiyordu (da ikisi de şöyle dua etmişlerdi:) Ey Rabbimiz! Bizden (şu hizmeti) kabul buyur. Şüphesiz hakkıyla işiten, kemaliyle bilen Sensin" (el-Bakara 2/127). Bu görüş sahiplerine göre, âyeti kerîmede "temelleri atarken" değil de "temelleri veya duvarları yükseltirken" denmesi Hz. İbrahim'in Hz. Âdem'den sonra ikinci defa ve eski temeller üzerine Kâbe'yi inşa ettiğini gösterir. Bu rivâyetler dikkate alındığında; Mekke'nin ilk insanla birlikte bir yerleşim yeri olarak kullanılmaya başlandığı anlaşılır. Beytullah, insanların ibadet etmesi için inşa edilen ilk bina (Âl-i İmrân 3/96), Mekke ise Ümmü'l-Kurâ'dır (şehirlerin anasıdır el-En'âm 6/92).

Ebû Zerr'den şöyle bir hadis nakledilmektedir: "Ey Allah'ın Rasûlü yeryüzündeki ilk mescid hangisidir" dedim. O, "Mescid-i Haramdır" buyurdu. "Sonra hangisidir" diye sorunca da: "Mescid-i Aksa'dır" diye cevap verdi. Aralarında" kaç yıl var" dedim. "Kırk yıl" buyurdu (Taberî, Tefsir, IV, 89). İbn Haldun, bu hadisi şerifi şöyle izah etmeye çalışıyor: Hiç şüphesiz Kâbe'nin bina edilmesiyle, Beytü'l-Makdis'in (Mescid-i Aksa) inşa edilmesi arasında, Hz. İbrahim ile Hz. Süleyman arasındaki süre kadar zaman var. Zira Beytü'l-Makdis'i bina eden Süleyman (a.s.)dir. Bu süre ise bin seneden fazladır. Hadisi şerifte geçen "vaz"dan (ilk vaz' ve tesis edilen ev tabirinden) maksat "bina etmek" değil, ibadet için ilk önce tayin ve tesbit edilen beyttir; ibadetgahdır. Mescid-i Aksa'nın, Hz. Süleyman'ın onu inşa etmesinden çok uzun bir müddet önce ibadet için tayin edilmiş olması uzak bir

ihtimal değildir. Mescid-i Aksa'nın Beytullah'tan kırk yıl sonra inşa edilmiş olması haberi, ikinci inşasının Hz. Süleyman tarafından yapıldığı anlamına gelmektedir. Bu rivâyete göre Beytü'l-Makdis'in bulunduğu yerde ya İbrahim (a.s.) veya oğlu İshak (a.s.) tarafından bir mescid yapılmış olmalıdır. Diğer taraftan Hz. İbrahim zamanındaki Sâbiîler'in, Sahra (Hacer-i Muallaka) üzerine Venüs Mabedi'ni (Zühre Heykeli) bina ettikleri rivâyeti de vardır. O halde bu anlayış çerçevesinde İbrahim (a.s.) tarafından Kâbe'nin ibadet için bina olunması ile Mescid-i Aksa'nın aynı maksat için yapılması arasıdaki müddetin kırk yıl olması uzak bir ihtimal değildir (Mukaddime, II, 834835).

Hz. İbrahim'in ikinci eşi Hacer'le oğlu İsmail'i Mekke vadisine bırakıp geri dönüşünden öncesine rastlayan çağlarla ilgili tarihi bilgiler sınırlı ve yetersizdir. Büyük peygamberlerden biri olan Hz. İbrahim'in karısı Sâra, ikinci eşi Hacer'i kıskanınca, Allah Teâlâ, Hz. İbrahim'e Hacer'den ayrılmasını, onu oğlu İsmail ile birlikte Suriye ve Eyle dağlarının ötesindeki Mekke (Fârân veya Parân) dağlarında terketmesini veya çölde bırakmasını emretti. Hz. İbrahim de İsmail ile Hacer'i, Kâbe'nin bulunduğu yere götürerek yanlarından ayrıldı. Bir müddet sonra şiddetle susayan ana ile oğul mucizevi bir şekilde zemzem suyunu buldular. Kendilerinden sonra oraya gelen Cürhüm kabilesiyle karşılaştılar. Bu kabile o ikisini bağrına bastı ve zemzem'in çevresine yerleşti (Olaya işaret için bk. İbrâhîm 14/37). İsmail barınmak için Kâbe'nin olduğu yeri kendisi için ev edindi. Etrafını palmiye ve hurma ağaçlarından bir çitle çevirdi ve koyunları için burasını ağıl yaptı. İbrahim (a.s.) onu ziyaret etmek için pek çok defa Suriye'den Mekke'ye gelmiş, son seferinde Allah'tan, yukarıda konu edilen ağılın bulunduğu yere Kâbe'yi inşa etme emri almıştı. Hz. İbrahim oğlu İsmail'in yardımıyla Kâbe'yi bina etti. Sonra herkesi buraya hac ve ziyaret etmeye davet etti. İsmail (a.s.) burada kaldı, annesi vefat edince onu oraya defnetti. Kendisi ölünce de annesinin yanına gömüldü. Onun oğulları, Cürhüm kabilesinden olan dayılarıyla birlikte Beytullah'a hizmete devam ettiler. Cürhüm kabilesi kuvvetlenip halka zulmetmeye başlayınca başta Huzaa kabilesi olmak üzere diğer kabileler tarafından Mekke'den çıkarıldılar. Ancak Cürhümlüler Mekke'yi terkederken Zemzem kuyusunu da doldurdular. Kuyu yaklaşık olarak üç asır bu durumda kaldı.

Bazı tarihçilere göre İslâm dininin doğuşundan çok önceki çağlarda burasının kutsal bir yer olduğu, eski dinler üzerinde yapılan incelemelerden anlaşılmaktadır. Allah'ın evi olarak kabul ettikleri başka bir mabed tanımadıkları için Araplar'ın nezdinde Kâbe'nin üstün bir yeri vardı. Binanın kıdemi (yapılan ilk bina oluşu) ve yapanın mertebesi, Araplar'dan başka İranlılar'ı, Hintliler'i, yahudiler'i ve hıristiyanları onu ta'zime sevkediyordu. Keldânîler ve İranlılar'dan yıldızlara tapan Sâbiîler onu yedi büyük evden biri kabul ediyorlardı. İran Kisrası ve diğer hükümdarlar da oraya kıymetli hediyeler gönderiyorlardı.

Yahudiler Mekke'ye geldiklerinde Hz. İbrahim'in dini üzere ibadet ettikleri Kâbe'ye çok hürmet gösteriyorlardı. Resim ve heykellerin arasında, ellerinde fal okları bulunan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in ve yine Hz. Meryem'le Hz. İsa'nın suretleri vardı. Zamanla burada hanif dininden uzaklaşan

Araplar'a ait 360 put yer aldı. Kâbe'ye ilk defa putu getirenin Amr b. Luhay olduğu ve bu konuda putperestleri örnek aldığı rivâyet edilmektedir. Bu putların Lât, Menat, Uzza, Hübel, İsaf, Nâile gibi isimleri vardı.

Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğinde Kâbe'yi putlardan temizleyerek burayı, yegâne mabud olan Yüce Allah'a ibadet için tahsis etti.

İnsanlar İslâm'dan önce de bütün Arap ülkelerinden Mekke'ye gelerek Beytullah'ı ziyaret ediyorlardı. Hac vazifesini yaptıkları en meşhur aylar şevval, zilkade ve zilhicce aylarıydı. Zikri geçen bu üç ayla birlikte recep ayını da haram aylarından kabul ediyorlar, buna "Şehrullahu'l-Esam" (Allah'ın sağır ayı) yani silah seslerinin duyulmadığı ay diyorlardı. Çünkü bu dört ayda silahları terk ediyor ve birbirleriyle savaşmıyorlardı. İslâmiyet de bu ayların hürmetini tasdik ve kabul etti (bk. HARAM AYLAR).

Avrupalı bazı tarihçiler, Kâbe'nin kutsiyet kazanmasını Zemzem'in varlığına bağlayarak meseleyi hafife alma eğilimindedirler ki bu hissî bir davranıştır. Kâbe ile ilgili ilk bilgileri veren Pholemaios'un Mekke yerine Makoroba (Mabed) demesi, bu sözün Habeş dilinde mabed anlamına gelen "Mikrab" sözüyle yakın bir ilgisinin olabileceğini düşündürmektedir. Bazı tarihçiler, kelimenin kaynağına, doğuş ve değişim biçimlerine bakarak Mikrab, Makoraba sözünden Mekke'nin m.s. ikinci yüzyılda kutsal bir yer olarak saygı gördüğünü ileri sürerler. Halbuki naklî deliller böyle bir zorlamaya ihtiyaç göstermeyecek derecede açık ve sarihtir. İkinci yüzyıldan önce de sonra da Kâbe'nin kutsallığı tartışılmaz biçimde kesindir (bk. el-Bakara 2/128).

Tübba' Ebû Kerb Es'ad isminde bir Himyerî hükümdarının ilk defa hicretten 220 yıl önce Yemen'de dokunan bir kumaşla Kâbe'yi örttüğü, burası için bir kilit ve anahtar yaptırdığı nakledilir. Zaman içinde Mekke hakimiyeti, bazı kabileler arasında el değiştirdi. Son olarak Hz. İsmail soyundan gelen Kureyş kabilesi Mekke'nin idaresini ele geçirdiğinde hicretten iki yüzyıl önce Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusay b. Kilâb'ı (ö. 480) kendilerine reis yaptı. Onun ilk işi Kâbe'yi yıkarak yeniden inşa etmek oldu. Mekke'nin idari ve içtimai yapısında bazı değişiklikler yaptı. Şehrin merkezi olan Kâbe'nin etrafına Kureyş kabilesine mensup çeşitli boyları yerleştirdi. Huzaalıları şehrin dışında ikamete mecbur kıldı. Mekke şehir devletinin parlamentosu niteliğindeki Dârünnedve'yi kurdu. Darünnedve'nin başkanlığı, savaş sancağı muhafızlığı, Kâbe ile ilgili hizmetleri, hacılara su ve yemek verme gibi vazifeleri bizzat Kusay yüklendi.

Kusay'ın Mekke idaresini ele geçirdiği tarihle Ebrehe'nin 569 yılında Mekke'ye karşı düzenlediği sefer arasında Mekke ile ilgili en önemli hadise Hz. Peygamber'in dedesi, Abdülmuttalib'in gördüğü bir rüya üzerine zemzem kuyusunu bulup ortaya çıkarmasıdır (bk. ZEMZEM).

Mekke'den Yemen'e giden bazı kimselerin kışkırtması sonucu, Kâbe'ye nazire olarak yaptırılan Sana'daki kilisenin yakılması veya aynı kiliseye bir başka şekilde hakaret edilmesi, Ebrehe'nin Mekke'yi istila sebebi olarak gösterilmektedir, Ebrehe'nin ordusunda normal büyüklükteki fillerle birlikte "Mahmûd" adında devasa bir fil de vardı. İslâm öncesi Mekke ile ilgili

tarihi bilgiler arasında “Fil Senesi” şeklinde bir deyimin bulunması bu sebebe dayanmaktadır. Ebrehe ve ordusu Mekke ve çevresine büyük zararlar verdi. Ancak Ebrehe Mekke’ye girme fırsatı bulamadan ordusuyla birlikte helâk edildi (bk. FİL OLAYI, KÂBE).

Oligarşik bir yönetim tarzına sahip olan Mekke’de otorite tek bir kimsenin elinde değildi. Meselâ Kusay Mekke’de hakimiyeti ele geçirdiğinde hem kendi kabilesi hem de yabancılar üzerinde hükmü geçerliydi. Ancak o idari imtiyazları oğulları arasında bölüştürdüğünden dolayı krallık vb. bir idareye geçiş olmamıştı. İslâm’ın zuhuru esnasında Mekke on kişilik bir şura tarafından idare ediliyordu. Şura’yı meydana getiren bu on kişiye Kureyş’in diğer ileri gelenleri de katılır, Darünnedve’de toplanır ve önemli kararlar alırlardı. Darünnedve belkide en hareketli günlerini, Hz. Peygamber’in davetini engellemek için yapılan toplantılar sebebiyle yaşamıştır. Hz. Peygamber de Darünnedve’ye karşı Darülerkâm’ı (Erkâm’ın evini) karargah yaparak mücadelesini sürdürdü.

Mekke’de dinî hayat zamanla hanif dininden putperestliğe kaymıştı. Mekkeli müşrikler Allah’ı herşeyin yaratıcısı olarak kabul etmekle birlikte O’na putları ortak koşmaktan geri kalmıyorlardı. Mekke, Arabistan’ın dinî merkezi olma özelliğini sürdürüyordu.

Mekke’de islâm’ın zuhurundan önce oturmuş bir hukuk sisteminin varlığından sözetmek pek imkân dahilinde değildir. İhtilâfa düşülen konularda kabile reislerinin hakemliğine başvurulurdu. Bunlar çözüm getiremezlerse, fazilet ve hikmet sahibi olarak bilinen bazı önemli şahsiyetlere müracaat edilirdi. Rivâyet edildiğine göre Halid’in babası Velid bunlardan biriydi.

Hilfu’lfudûl adıyla fahri olarak oluşturulmuş olan bir kurul vardı ve haksızlıkların giderilmesinde küçümsenemiyecek bir fonksiyon icra ediyordu. Hz. Muhammed (s.a.) de bu kurulun üyesiydi (bk. HILFÜ’L-FUDÛL).

Taşlık ve susuz bir vadide kurulmuş olan Mekke’nin tarım açısından bir özelliği yoktu. Bu yüzden orada yaşayan insanlar ticarete yönelmek zorunda kalmışlardı. Buna bağlı olarak da Mekke Arabistan’ın önemli bir ticaret merkezi olmuştu. Ticaret kervanları yaz mevsiminde Suriye, kış mevsiminde ise Yemen’e giderlerdi (bk. Kureyş 106/23). Ayrıca Mekke civarında kurulan Ukaz, Mina ve Mecenne panayırları, bir taraftan bu şehir devlete ihtiyaç duyduğu malları sağlarken diğer taraftan ticari hayatın hareketlenmesine ve Mekke’de ticaretle meşgul olanların bolca kazanmalarına imkan veriyordu. Elde edilen bu kârlar Mekke ahalisine aynı oranda yansımıyor, sermaye belirli kimselerin ellerinde toplanıyordu. Mallar develerle taşınır, bazan bir kervandaki deve sayısı 2500’e ulaşırdı. Kervanlar, tüccarlar, kılavuzlar ve muhafızlardan meydana gelirdi. Muhafızların sayısı, sefer esnasında geçilecek bölgelerin durumuna göre yüz ile üçyüz kişi arasında değişirdi. Mekkeliler, Bizans, İran, Habeşistan ve diğer bazı ülkelerle ticari anlaşmalar yapmışlardı.

Mekke önemli bir ticaret merkezi olması yanında Beytullah’ın bulunduğu yer olması sebebiyle de büyük bir ihtiram görüyordu. Mekke, bir çok teşebbüse rağmen hiçbir devlet tarafından işgal edilememiş, tarihi boyunca istiklalini muhafaza etmişti. İşte

Hz. Muhammed (s.a.) bu şehirde 571 yılında doğdu. 610 yılında Peygamber oldu. 622 yılında Medine'ye hicret etti. Bundan sonraki sekiz yıl boyunca Medine'de kurulan İslâm devletini yıkma faaliyetlerine sahne oldu. Bu arada, hicretin ikinci yılında Bakara sûresinin 144. âyetinin nüzulu ile, Mekke'de bulunan Kâbe müslümanların kıblegâhı oldu (bk. MESCİD-İ KIBLETEYN). Hz. Peygamber 630 yılında Mekke'yi fethederek Kâbe'yi putlardan temizledi. Kâbe'nin yapısında da herhangi bir değişiklik yapmadı.

Hz. Peygamber, Mekke'yi fethedince oradaki bütün işleri İslâmî anlayışa göre düzenledi. Rıfâde ve Sikaye dışındaki Kâbe ile ilgili vazifeleri kaldırdı. Rifâde görevinden Abbâs'ı, Sikaye'den de Osman b. Talha'yı sorumlu tuttu (bk. RİFÂDE, SİKAYE). Beni Şeybe günümüze kadar Kâbe'nin kapıcısı olmaya devam etti. Rıfâde görevi, hicretin 9. yılında Hz. Ebubekir'e intikal etti. Onun vefatından sonra da hacıların yeme içme işleriyle halifeler meşgul oldu. Hicretin 9. yılında Ebubekir (r.a.) hacılara, Hz. Peygamberi temsilen gereken emirleri verdi. Bu tarihten sonra müşriklerin (putperestlerin) Kur'ân âyetleriyle "necis" oldukları bildirilerek Mekke'ye girmeleri yasaklandı (bk. Berâe 9/112, 28, 36 v.d). Hz. Peygamber, onuncu yılda haccı bizzat kendisi idare etti. 632 yılında da Refiki Â'la'ya irtihal etti.

Fetihten sonra Mekke'nin içtimai ve iktisadî durumunda önemli değişiklikler meydana geldi. Bütün yıl boyu sürüp giden kervanla ticaret yapma faaliyetlerine eskisi kadar ihtiyaç kalmamıştı. Mekke ehlinin muhtaç olduğu şeyler çoğunlukla devlet tarafından karşılanıyordu. Diğer taraftan hac mevsiminde görülen o büyüleyici manevi atmosfere ilave olarak kutsal şehir çok kesif bir ticari faaliyete sahne oluyordu.

Hulefâi Râşidin devrinde Mekke'nin pek çok yönden sakin bir dönem geçirdiği görülmektedir. Hz. Ömer ve Hz. Osman bir taraftan Mescid-i Haram'ı genişletirken, diğer taraftan Kâbe'ye zarar veren sel baskınlarını önlemek için bazı faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunların başında bazı yüksek bölgelere sed yaptırma çalışmaları gelmektedir.

Emeviler döneminde Mekke'ye gerekli ilginin gösterildiği müşahede edilmektedir. I. Velid zamanında yapılan istimlâklar ile Beytullah'ın etrafındaki saha genişletildi. Mescid-i Haram'ın inşasına önem verildi.

Mekke, Emeviler devrinde bazı siyasi ve askeri baskılara mâruz kaldı. Yezid'in halifeliğe getirilmesini kabul etmeyen Abdullah b. Zübeyr, kendisi halifeliğini ilan etti. Bunun üzerine Husayn b. Nümeyr komutasındaki Emevi ordusu İbn Zübeyr'in üzerine yürüdü (64/683). Abdullah b. Zübeyr Kâbe'ye sığınınca, Kâbe mancınıklarla taşa tutuldu ve yandı. Abdullah b. Zübeyr Kâbe'yi yeniden inşa etti.

Abdülmelik zamanında İbn Zübeyr tekrar Kâbe'ye sığınınca, Mescid-i Haram ve Beytullah bu defa Haccac tarafından tahrip edildi ve Kâbe'nin inşasında bazı değişiklikler yapıldı (bk. KÂBE).

Mekke miladi 747 yılında Yemen'den gelen Hariciler'in eline geçti. 750 yılında hilafetin Abbasiler'e intikali ile Mekke'nin idaresi de onların eline geçmiş oldu.

Abbasiler devrinde (750-961) Mekke, hanedan mensupları tarafından idare edildi. Harunürreşid tarafından büyük bir ihtiram

gösterildi. İdare, Me'mûn döneminde Hz. Ali soyuna bırakıldı.

317 (929) yılında Karmatiler Kâbe'yi basarak tavaf edenleri kılıçtan geçirdiler ve Hacerü'l-Esved'i alıp Bahreyn'e götürdüler. Taş onların yaptırdıkları bir mabede kondu ve burada 22 yıl kaldı. Başkanları Ebû Tahir el-Karmatî'nin vücudunda bazı yaralar çıkınca, bunu yapılan işin uğursuzluğuna yorup Hacerü'l-Esved'i geri verdiler.

Fatımiler döneminde Hz. Ali soyundan gelenlerin Mekke ve çevresinde tesirlerinin arttığı görülmektedir. Bu devirde Mekke'nin idaresi Hz. Hasan neslinden gelen ve kendilerine Şerif denilen kimselerin eline geçti. Şerifler döneminde Mekke yarı bağımsız bir hale geldi ve önemli ilerlemeler kaydetti.

Hicaz bölgesinin Osmanlı sınırları içersine katılması, Yavuz Sultan Selim'in 1517 yılında Mısır'ı fethiyle gerçekleşti. Osmanlılar, Mekke'nin idaresini şeriflerin elinde bıraktı. Mekke'ye Osmanlılar döneminde ihraz ettiği yüce makama layık bir şekilde hizmet götürüldü ve hürmet gösterildi. Kanuni Sultan Süleyman çökmeye yüz tutan Kâbe'nin tavanını bir "irade" ile yeniden yaptırdı ve çevresini onarttı (960/1553). Kanuni'den sonra tekrar yıkılmaya yüz tutan Kâbe Sultan Ahmed tarafından onarıldı (1021/1612). Büyük bir sel baskınında doğu, batı ve kuzey duvarları tekrar yıkılan Kâbe'yi bu defa IV. Murad tamir ettirdi (1039/1629). Hicri 1273 yılında Sultan Abdülmecid Kâbe'ye bir altınoluk gönderdi.

IV. Murad devrinde Mekke'de bir ara sünnişiî çatışması zuhur etti. Daha sonra bazı şerifler birbirleriyle uzun süren mücadelelere girdiler.

1800'lü yıllardan sonra Necd bölgesinde güçlenen Vahhabiler Mekke'yi zorlamaya başladılar ve 1803 de Mekke'yi ele geçirdiler. Osmanlı valisi Galip Efendi şehri tekrar geri aldı. Ancak onların hakimiyetini tanımak zorunda kaldı. Sultan II. Mahmud Mehmed Ali Paşa'yı bu işle görevlendirdi. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Galip Efendi'nin de yardımıyla Mekke'yi tekrar kolayca Vahhabilerden aldı.

İstanbul'un Hicaz bölgesiyle doğrudan teması 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın açılmasıyla mümkün oldu. Şerif Hüseyin, Osmanlılar'ın Birinci Dünya Harbine girişlerinin akabinde İngilizler'in desteğiyle, önce bağımsızlığını sonra da halifeliğini ilan etti. İngilizler menfaatleri icabı daha sonra Abdülaziz b. Suûd'a destek verince Şerif Hüseyin yalnız kaldı. 1924 yılında ölünce oğlu Melik Hüseyin orada tutunamadı, önce Akabe'ye daha sonra da Kıbrıs'a kaçtı. Mekke'yi kolayca ele geçiren Abdülaziz b. Suûd 1926'da Hicaz kralı ilan edildi.

Hicri XV. asra girerken yani 1400 (1980) senesinin birinci ayı olan Muharrem'in birinci günü sabah namazından sonra Mekke'de Mescid-i Haram'da kendisinin Mehdi olduğunu iddia eden Muhammed adında biri, etrafındaki bir kaç yüz kişi ile Harem-i Şerif'i işgal etti. Cüheyman adında bir akrabası da kendisini destekleyenler arasındaydı. İşgalin 15. günü asilerin bir kısmı ölü bir kısmı da diri olarak ele geçirildi. Ulemanın fetvasıyla hepsi idam edildi. Kâbe'ye zarar verilmemesine itina gösterilmiş, ancak Mescid-i Haram'ın pek çok yeri özellikle Mes'a, tahrip olunmuştu. Osmanlı döneminde yapılan kubbeleri taşıyan bazı mermer sütunlarla, Suûdiler

döneminde inşa edilen bölümler de yara almıştı. Ancak bütün bu kısımların tamiratı çok kısa sürede tamamlandı.

XX. asrın ikinci yarısında, Beytullah'a, Mescid-i Haram'a ve Mekkei Mükerreme' ye büyük bir ihtimam gösterilmiştir ve bu ihtimam devam etmektedir (1994).

¥ Fuat Günel

MEKKE'NİN FETHİ

İslâm tarihinin en büyük fetihlerinden.

Kâbe'yi putlardan temizlemek, o bölgedeki müşrik hakimiyetine son vermek Hz. Peygamber'in ana hedefleri arasında idi. Rasûlullah, baştan itibaren, bu ideali ashabının gönlüne yerleştirmiş ve onu hep canlı tutmuştu. Hudeybiye Antlaşması'nı müteakip Hayber fitnesini ortadan kaldırdıktan sonra (bk. HAYBER SAVAŞI) kuzey yönünden rahatlayan Medine İslâm devleti, artık dikkatini Mekke'ye yöneltmiş, Mekkeli müşrikleri yakın takibe almıştı. Fakat asla yapılan anlaşmaları ilk bozan taraf olmayan Hz. Peygamber bu anlaşmanın da müslümanlar tarafından bozulmaması için özen gösteriyordu. Hudeybiye Antlaşması'nın bir maddesine göre Mekke ve Medine arasındaki kabileler diledikleri tarafın yanında anlaşmaya katılabileceklerdi. Buna göre Benî Bekirler Kureyş müşriklerinin, Huzâalar da müslümanların yanında anlaşmaya katıldıklarını belirtmişler, böylece söz konusu hükümlere uymayı taahhüt etmişlerdi. Bir gün Benî Bekir'e mensup birinin Hz. Peygamber hakkındaki hakaret ifadesine bir Huzâalının cevap vermesi üzerine Benî Bekir mensupları öteden beri hasım oldukları Huzâalılara baskınlar düzenleyip kan döktüler ve onların mallarını gasbettiler. Ana taraflardan biri olan Kureyş, buna engel olacağına adamlarını gizlice yollayarak baskınlara katılmalarını sağladı. Olayın rahatsız edici boyutlara ulaştığını gören Huzâa ileri gelenlerinden bir gurup, Medine'ye giderek durumu Hz. Peygamber'e ilettiler. Anlaşmayı çiğnememe uğruna, Ebû Basîr ve Ebû Cendel gibi müslümanları Medine'ye alamamanın acısına katlanan Hz. Peygamber, karşı tarafın anlaşmayı hoyratça bozan bu tavırları karşısında hemen Kureyşliler'e bir ültimatom gönderdi. Buna göre, Huzâalılar'dan öldürülenlerin diyetleri ödenecek, gasbedilen malları geri verilecek, Benî Bekir'le anlaşma ilişkisi kesilecekti. Aksi halde Hudeybiye anlaşması yürürlükten kalkmış olacaktı.

Kureyşliler tam bir kargaşa içindeydiler. Bu konuda görüş birliği yoktu. Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in elçisiyle işe yarar bir haber yollayamadılar. Ancak bundan, ültimatomun gereğine uymadıkları anlaşılıyor ve dolayısıyla Hudeybiye Antlaşması yürürlükten kalkmış sayılıyordu. Bunun sonucunun nereye varacağını farketmekte gecikmeyen Kureyş ileri gelenleri Ebû Süfyan'ı göndererek anlaşmayı yenilemeyi denediler. Ebû Süfyan, Medine'ye gitti; sahabei kiramdan Hz. Ebubekir, Ömer, Ali gibi Hz. Peygamber'in çok sevdiği kişileri araya koymak istedi; fakat onunla görüşme imkânını elde edemedi. Üstelik, kızı ve Peygamber'in zevcesi Ümmü Habibe bile "Müşrikler pistir" diyerek Rasûlullah'ın divanına onu oturtmamıştı. Bunun üzerine Ebû Süfyan tek taraflı olarak bazı müslümanların duyacağı şekilde anlaşmanın geçerli olduğunu söyleyip Medine'den ayrıldı. Mekke'ye döndüğünde Kureyşliler

ona; "Doğrusu sen ne bir barış, ne de bir savaş haberi getirebildin!" dediler.

Artık, Mekke'nin fethi zamanı gelmiş, Kâbe'nin, putlardan arınıp tekbirle, tevhidle şanlanacağı saatler yaklaşmıştı. Durumu iyice değerlendirdikten sonra Mekke fethine karar veren Peygamberimiz, gizlilik içinde sefer hazırlıklarını başlattı. Müttefik kabilelere haber yolladı, herkes kendi yöresinde hazır olacak ve zamanı gelince İslâm ordusuna katılacaktı. Bu şekilde ortaya çıkan ordunun mevcudu on bine ulaşıyordu. Rasûlullah ayrıca Huzâa kabilesine, güvenliğin sağlanması için Mekke yolunun kontrol altında tutulması için haber yolladı; Necid taraflarına da askerî birlik (seriyye) sevkederek düşmanı şaşırtmak istedi.

Bu sıralarda ashabtan Hâtıb b. Ebî Belta', Medine'den dönmekte olan Sâre adlı Mekkeli şarkıcı bir kadınla Kureyşliler'e gizli bir mektup yollayarak Hz. Peygamber'in Mekke seferini bildirme girişiminde bulundu. Bu şekilde aklınca oradaki aile fertlerine Mekkeliler'in zarar vermesini önlemeyi planlıyordu. Vahiy yoluyla durumdan haberdar olan Hz. Peygamber, mektubun ulaşmasına engel olmak üzere, Hz. Ali, Ammar, Talha, Zübeyr ve Ebû Mersed'den oluşan bir kafileyi görevlendirdi. Kafile, kadını yakaladı, inkâr ettiyse de ölümle tehdit edilince saçları arasından mektubu çıkarıp verdi. Hz. Peygamber, Hâtıb'ı yanına çağırıp sebebini sorunca o, halen Mekke'de bulunan aile fertlerini bu sayede Mekkeliler'in eza ve cefasından koruyacağını sandığını, yoksa imanında asla eksilme olmadığını söyledi. Hz. Ömer gibi bazı sahabiler, Hâtıb'ın cezalandırılmasını istemişlerse de Hz. Peygamber affetti. Kur'ân-ı Kerîm'de bu olay şu âyette bildirilir: "Ey iman edenler! Eğer benim yolumda savaşmak ve rızamı kazanmak için çıkmışsanız, benim de düşmanım, sizin de düşmanınız olanlara sevgi göstererek, gizli muhabbet besleyerek onları dost edinmeyin. Oysa onlar size gelen gerçeği inkâr etmişlerdir. Rabbiniz Allah'a inandığınızdan dolayı Peygamber'i de sizi de yurdunuzdan çıkarıyorlar. Ben, sizin saklı tuttuğunuzu da açığa vurduğunuzu da en iyi bilenim. Sizden kim bunu yaparsa (onları dost edinirse) doğru yoldan sapmış olur" (el-Mümtehine 60/1).

Hz. Muhammed (s.a.) on bine ulaşan ordusu ile (10 Ramazan 8/1 Ocak 630) tarihinde Medine'den hareket etti. Yolda katılanlarla ordunun sayısı daha da çoğalıyordu. Kedîd denilen yere geldiğinde ordusunun önünde su içmek suretiyle oruçlu olmadığını gösterdi. Böylece ordu içindekiler de seferî olarak yiyip içtiler. Yollar Huzâa'nın kontrolünde olduğundan Mekkeliler henüz seferden haber alabilmiş değillerdi. Bu sıralarda artık, Mekke'de görevi tamamlanmış olan Abbas b. Abdülmuttalip de orduya katıldı. Peygamberimiz; "Sen en son muhacirsin" diyerek amcasına iltifat etti. Hz. Peygamber, karargahını Mekke'nin etrafını çeviren dağların arkasında yaklaşık 16 km.'lik bir mesafede Merruzzahran denilen bir vadiye kurdu. Akşam olunca Hz. Peygamber'in emriyle İslâm ordusu on binleri aşan meş'aleler yaktı. Mekkeliler bu manzarayı görünce şaşırdılar. Ebû Süfyan ve Hakim b. Hişam gibileri meseleyi anlayabilmek için meş'alelere doğru yürüdüklerinde aralarında Hz. Ömer ve Hz. Abbas'ın da bulunduğu İslâm ön karakolları tarafından yakalanarak

Peygamberimizin huzuruna getirildiler. Hz. Peygamber İslâm ordusuna bir tören geçidi yaptırarak Ebû Süfyan'ın da seyretmesini sağladı. Sancak ve bayraklardan ayrı olarak her kabilenin kendine mahsus filamaları da vardı; İslâm ordusu son derece disiplinli bir şekilde geçit resmini tamamladı. Ebû Süfyan, dehşetle sarsılmış bulunuyordu; gördüklerinden, adeta dili tutulmuştu. Sa'd b. Ubâde'nin "Bugün, en büyük savaş günüdür, intikam günüdür" sözleri onda tedirginlik doğurdu. Peygamberimiz: "Sa'd yanlış söylemiştir. Bugün, Allah'ın, ezan sesleriyle Kâbe'nin şanını yükselteceği bir gündür. Bugün Kâbe'nin tevhid elbisesi ile giydirileceği bir gündür" sözleriyle onu teskin etti. Bu arada Ebû Süfyan'ın Hz.Abbas'a: "Kardeşinin oğlu, saltanatını ne kadar ilerletmiş!" sözüne onun: "Saltanat değil, nübüvvet!" cevabını verdiği görüldü. Hz. Peygamber, Hz. Abbas'ın da tavsiyesi ile Ebû Süfyan'ı kendi hemşehrilerinden bütünüyle koparacak ve İslâm ordusunun propagandasını yapacak bir tedbire başvurdu. Mekkeliler'den, sabahtan itibaren evlerinden çıkmayanlar, silahsız olarak Kâbe avlusunda toplananlar ve Ebû Süfyan'ın evinde bir araya gelenler herhangi bir zarar görmeyeceklerdi. Ebû Süfyan'a tanınan bu küçük imtiyaz, tesirini göstermekte gecikmedi. Ebû Süfyan ertesi sabah Mekkeliler'i toplayarak İslâm ordusunun, karşı konulmaz bir güçle geldiğini hatırlattı ve halkı evlerinden çıkmamaya, Kâbe avlusunda veya kendi konağında toplanmaya çağırdı, böyle yapanların güvenlik içinde olacaklarını bildirdi.

Ertesi sabah İslâm ordusu dört taraftan şehre girdi. Halid b. Velid şehrin güneyinden giriyordu. İkrime b. Ebî Cehil'in çeteleriyle karşılaştı. İki İslâm askeri şehit düşünce Hz. Halid hücuma mecbur oldu ve bir hamlede on üç düşman birden öldürüldü. Böylece direnişçiler dağıldılar. Hz. Peygamber buna üzüldü. Zira o kan dökülmesini istemiyordu. Ama buna sebep müşriklerdi. Hz. Peygamber'in çadırı Hacun mevkiine kuruldu. Vaktiyle müslümanlar, Mekke'de, iktisâdî ablukayı yürütmüşlerdi. Şimdi fetih günü aynı yerde Peygamber çadırının kurulması, bu tarihi olaya cevap teşkil ediyordu.

Fetih tamamlanınca Hz. Peygamber Hacun'dan devesine binip fethi müyesser kıldığı için Cenabı Hakk'a hamd ve şükür ifadeleriyle ve gayet mütevazi bir tavır içinde Kâbe'ye geldi. Devesinin üzerinde yedi şavt ile Kâbe'yi tavaf etti. "Hak geldi bâtıl zail oldu, muhakkak bâtıl gidicidir" (el-İsrâ 17/81) anlamındaki âyeti okuyarak Kâbe'ye dikilmiş üç yüz altmış kadar putu parçaladı. Sonra içeri girip eski peygamberlere ait birtakım resim, tasvir ve kabartmaları temizledi, putları kırdı ve iki rekât namaz kıldı.

Temizlik işi tamamlandıktan ve Kâbe, tevhid kimliğine büründükten sonra Peygamberimiz, tarihî fetih konuşmasını yapmak üzere dışarı çıktı. Karşısında, yirmi yıldan beri müslümanlara ellerinden gelen her kötülüğü geri koymayan insanlar sesleri, solukları kesilmiş vaziyette, derin bir sessizlik içinde duruyorlardı. Peygamberimiz şöyle buyurdu:

"Allah'tan başka ilâh yoktur. Yalnız O vardır. O'nun eşi ve ortağı yoktur. Vadini yerine getirdi. Kuluna yardım etti. Aleyhimizde toplanan kuvvetleri yalnız başına hezimete uğrattı. İyi biliniz ki, bütün cahiliye âdetleri, bütün mal ve kan davaları bu-

gün şu ayağımın altındadır. Yalnız Kâbe hizmeti ve hacılara su dağıtma işi bunların dışındadır. Ey Kureyş topluluğu! Allah sizden cahiliye gururunu; babalarla, soylarla büyüklenmeyi gidermiştir (bu anlayış ve tutum müslümana yaraşmaz). Bütün insanlar Âdem'den, Âdem de topraktan yaratılmıştır".

Rasûli Ekrem bu sözlerinden sonra şu âyetleri okudu: "Ey İnsanlar! Biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve tanışasınız diye sizi milletlere, kabilelere ayırdık. Allah'ın katında en değerliniz en müttakiniz (Allah'tan en çok korkan ve O'na en çok uyup yasaklarından en çok kaçınanınız)dır. Allah, sizin her halinizi çok iyi bilir ve gizli temayüllerinize tamamıyle vakıftır" (el-Hucurât 49/13).

Peygamberimiz bu âyeti okuduktan sonra bir süre karşısındakiler üzerinde göz gezdirip onlara: "Ey Kureyş topluluğu, şimdi size ne yapacağımı sanıyorsunuz?" diye sordu. "Hayır ümit ediyoruz. Çünkü sen değerli bir kardeşsin ve değerli bir kardeş oğlusun!" dediler. Bildikleri bu gerçeği daha evvel itiraf etmiş olsalardı, böyle zavallı bir duruma düşmemiş olacaklardı. Halbuki şimdi kılıçları kırılmış, devletleri yıkılmıştı. Peygamberimiz emsalsiz bir alicenaplık göstererek şu cümleleriyle genel af ilan etti: –"Yusuf'un kardeşlerine dediği gibi, ben de artık bugün size geçmişten dolayı azarlama ve hesaba çekme yoktur derim: Haydi gidiniz, hürsünüz!".

Böylece cinayet ve benzeri özel suçlarından dolayı cezalandırılan birkaç kişi dışında bütün Mekkeliler af kapsamına girmiş oluyorlardı. Hindler, Vahşîler, İkrime b. Ebî Cehiller, İbn Ebî Serhler, Safvan b. Ümeyyeler bu aftan yararlandılar.

Fetih günü öğle namazı vakti girince Hz. Peygamber'in emriyle Bilâli Habeşî Kâbe üzerine çıkıp ezan okudu. Namazdan sonra Hz. Peygamber Mekkeli erkeklerden "İslâm ve cihad" üzere, kadınlardan ise, "Allah'a şirk koşmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftiradan sakınmak, hak olan her şeyde Peygamber'e itaat etmek, saadet ve felâket zamanlarında Peygamber'e bağlı kalmak" üzere biat aldı.

Tabii ki Mekkeliler'in gönlü İslâm'a bütünüyle ısınmış değildi. Attab b. Esîd gibi, okunan ezandan rahatsız olanların sayısı az değildi, ama yapacakları bir şey yoktu. Her şeye rağmen genel af ilan edilince Attab b. Esîd gibiler de İslâmî hayata intibak için belirli bir çabanın içine girmiş bulunuyorlardı. Rasûli Ekrem de bu gibi kişileri İslâmiyete ısındırmak için uygun metodlar kullanıyordu. Nitekim Hz. Peygamber, Attab'ı eski mevkiine uygun bir görevle taltif ederek Mekke valiliğine getirdi. Hz. Muaz b. Cebel'i de dinî konularda insanları aydınlatmakla (irşat) vazifelendirdi. Değişik metodlarla gönülleri İslâm'a ısındırılmaya çalışılan ileri gelenler gurubu içinde, Safvan b. Ümeyye, Ebû Süfyan, Haris b. Hişam ve Süheyl b. Amr gibi isimler de vardı. Meselâ, bunlardan Safvan genel affı duyunca Hz. Peygamber'e gelip İslâm'a girme konusunda iki ay mühlet istemiş, o ise dört ay süre tanımıştı. Fakat daha sonra, elde edilen ganimetlerden fazlaca verilince hemen müslüman oldu. Mekke fethi sırasında şehre girerken İslâm ordusuna karşı çıkan İkrime b. Ebî Cehil dahil herkes sonradan affedilmiş, fetihten sonra yakalanan üç kişi öldürülmüştü.

Hz. Peygamber, Mekke'de on beş gün kadar kaldı. Bu süre içinde halka, İslâm'ın

öğretilmesi için yoğun bir çalışma yürüttü. Çevreye de seriyyeler yollayarak Mekke civarında İslâmî bir güvenlik çemberi oluşturmak istedi. Bu tip seriyyelere mümkün mertebe mala, cana saldırı yapılmamasını; insanların Mekke fethi ruhuna uygun tarzda İslâm'a davet edilmelerini tenbih ediyordu. Hatta aşırı bir direniş üzerine Cezime kabilesinden öldürülen bazılarının diyetlerini fazlasıyla göndermiş, onlar da bundan hoşnut olmuşlardı.

Bu arada ensarın, "Rasûlullah acaba kendi doğup büyüdüğü şehre yerleşir mi? Medine'de onun mübarek varlığından uzak kalır mıyız?" tarzında bir endişe geçirdiğini haber alan Peygamberimiz: "Böyle bir karardan Allah'a sığınırım. Benim hayatım sizin hayatınız, ölümüm de ölümünüzdür" diyerek onları teskin etmiş ve ölünceye kadar ensardan ayrılmayacağını müjdelemiştir.

¥ Hüseyin Algül

MEKKÎ

Gerek "Harem" bölgesi üzerinde kurulmuş bulunan Mekke'de, gerekse "Hıll" bölgesi olarak adlandırılan ve Mîkat sınırları içinde kalan mıntıkada ikamet eden kimselere "Mekkî" denilir. Bir diğer ifade ile "âfâkî" olmayan kimseler "Mekkî"dirler. Harem sınırları içinde bulunan Mekkîler için hac ve umre ihramına giriş konusunda, "Hıll" bölgesinde bulunanlar için de "Harem" bölgesine ihramsız girebilme hususunda bazı özel hükümler sözkonusudur.

Harem sınırları içinde ikamet eden Mekkîler umre yapmak için mutlaka Hıll bölgesine çıkmak ve orada ihrama girmiş olarak Harem sınırını geçmek mecburiyetindedirler. Hac yapmak niyetiyle ihrama girmek istedikleri takdirde ise bulundukları yerden ihrama girmeleri mümkün olup ayrıca ihrama girmek için Hıll bölgesine çıkmaları gerekmez.

Hıll bölgesinde ikamet edenler ise hem umre, hem de hac ihramını bulundukları yerden giyerler. Dolayısıyla başka herhangi bir maksatla Harem bölgesine girmeleri gerektiğinde ihram giymeleri şart olmayıp bu kimseler, hac veya umre niyetiyle yola çıkarlarsa, Harem sınırını mutlaka ihramlı olarak geçmek mecburiyetindedirler.

¥ Salim Öğüt

MEKKÎ-MEDENÎ

Sûrelerin nâzil oluşlarına göre gruplandırılması

Kur'ân'daki âyet ve sûreler, Mekkî ve Medenî olmak üzere iki kısma ayrılır.

Bir sûreye Mekkî veya Medenî denmesi hususunda ise üç görüş vardır. Bazıları, Mekke'de ve civarında nâzil olan sûrelere Mekkî, Medine'de ve civarında nâzil olanlara ise Medenî demiştir. Bu ölçüye göre, Mekke ve Medine'ye uzak yerlerde inen sûrelerin, bu iki gruptan hangisine dahil edileceği hususu ortada kalmaktadır. Bu bakımdan mekân esas alınarak yapılan bu ayırım, pek sağlıklı değildir. Bazıları da hitabı esas alarak Mekkelilere hitap edenleri Mekkî, Medinelilere hitap edenleri Medenî kabul etmişlerdir. Buna göre, içinde "Yâ eyyühennâs / ey insanlar" hitabı olan sûreler Mekkî, "Yâ eyyühellezîne âmenû / ey inananlar" hitabı bulunanlar Medenî'dir. Ancak bu da sıhhatli bir ayırım değildir. Çünkü Mekke'de nâzil olduğu kesinlikle belli olup da "Yâ eyyühellezîne

âmenû" hitabı bulunan sûreler bulunduğu gibi, Medine'de nâzil olduğu halde içinde "Yâ eyyühennâs" ifadesi bulunan sûreler de vardır. En sağlam ve taraftarı çok olan üçüncü görüşe göre ise, hicretten önce nâzil olan sûreler Mekkî, hicretten sonra indirilenler de Medenî sayılmaktadır. Zaman esas alınarak yapılan bu taksimde herhangi bir istisna söz konusu olmamaktadır.

Bir sûrenin tamamı Mekkî veya tamamı Medenî olabildiği gibi, Mekkî bir sûre içinde Medenî âyetler; Medenî olan bir sûre içinde de Mekkî âyetler bulunabilir.

Bir sûrenin Mekkî veya Medenî olduğu ancak sahabeden gelen nakille bilinebilir. Yapılan araştırmalarda, Mekkî ve Medenî sûrelerin, birini diğerinden ayıran bazı özelliklere sahip oldukları da tespit edilmiştir. Buna göre:

Mekkî sûrelerin özellikleri: 1– Başında hurûfi mukatta'a bulunan (Bakara ve Âl-i İmrân dışındaki) sûreler Mekkî'dir. 2– İçinde secde âyeti bulunan her sûre Mekkî'dir. 3– Geçmiş peygamber ve ümmetlerin kıssalarından bahseden (Bakara dışındaki) sûreler Mekkî'dir. 4– İçinde "Kellâ" lâfzı bulunan her sûre Mekkî'dir. 5– İçinde Âdem ve İblis kıssası bulunan (Bakara dışındaki) sûreler Mekkî'dir. 6– İçinde "Yâ eyyühennâsü" hitabı bulunan sûrelerin büyük çoğunluğu Mekkî'dir. 7– Mekkî sûrelerde ağırlıklı olarak şirke ve putlara şiddetle karşı çıkılması, çeşitli deliller ve beliğ örneklerle müşriklerin bâtıl inançlarının çürütülmesi, tek Allah inancı ve diğer iman esaslarının vurgulanması hususları üzerinde durulmuş; bütün bunlar anlatılırken en veciz ve çarpıcı ifadeler kullanılmıştır. Bu bakımdan Mekkî sûreler ve âyetler kısadır.

Medenî sûrelerin özellikleri: 1– Temel şer'î cezaları (hudûd) ve miras hükümlerini (ferâiz) içeren sûreler Medenî'dir. 2– Cihada izin veren ve cihad hükümlerinden bahseden sûreler Medenî'dir. 3– Münâfıklardan söz eden (Ankebût dışındaki) sûreler Medenî'dir. 4– Bazı istisnalar dışında, içinde "Yâ eyyühellezîne âmenû" hitabı bulunan sûreler Medenî'dir. 5– Medenî sûrelerde ağırlıklı olarak ibadet ve muamelat hükümleri, Gayr-i müslimlerin bâtıl inançları, cinâyetleri ve mukaddes kitapları tahrif etmeleri ve münâfıkların içyüzlerinin açıklanması üzerinde durulmuş, bütün bunlar anlatılırken hepsi de edebî olmak üzere uzun anlatımlar (itnab ve tatvil) tercih edilmiştir. Bu sebeple, Medenî sûreler ve âyetler uzundur.

Kur'ân-ı Kerîm'i doğru anlayıp, isabetli hükümler çıkarmakta, âyet ve sûrelerin Mekkî veya Medenî oluşlarını bilmenin büyük önemi ve rolü vardır.

¥ Abdurrahman Çetin

MEKRUH

Mekruh sözlükte sevilmeyip kerih, nahoş görülen şey demektir. Bunun masdarı olan kerâhet, kerâhiyye, kerh ve kürh kelimeleri de sözlükte çirkinlik, sevimsizlik, bir şeyi sevmemek ve hoşlanmamak gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak ise mekruh, Şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan tarzda istediği fiil ve davranışlardır. Gerek Şâri'in bu tarz yasaklaması gerekse bu yasaklamanın sonucu "kerâhet" diye anılır; yasaklanan fiil için ise mekruh terimi kullanılır. Mekruh da haram gibi meşru olmayan fiil ve davranış olmakla birlikte, aralarında bazı farklılıklar bulun-

maktadır.

Bir fiilin mekruh olduğunu tesbit edebilmek için nassların iyi incelenmesi gerekir. Zira Şâri' bu hususu değişik üslûp ve şekillerde göstermiş olabilir:

1– Şâri, bir fiilin yapılmamasını istemek üzere "kerâhet" lafzını kullanmış olabilir. Meselâ, "Allah, size dedikodu yapmanızı, çok soru sormanızı ve mal mülk ziyan etmenizi mekruh kılmıştır" (Buhârî, İstikrâz, 19) hadisinde, dedikodunun, çok soru sormanın ve mal mülk ziyan etmenin mekruh olduğu bildirilmiştir.

2– Şâri', bir fiilin yapılmamasını istemek üzere, kendisinde haramlığa değil, mekruhluğa delalet eden bir karinenin bulunduğu yasaklama ifadesi kullanmış olabilir. Meselâ "Allah nezdinde helallerin en sevimsizi boşamadır" (İbn Mâce, Talâk, 1) hadisinde, "helâl" lafzı kullanıldığından Şâri' tarafından istenmeyen bu fiilin haram değil mekruh olduğu anlaşılmaktadır.

3– Şâri bazan de fiilin yapılmamasının tercihe şayan olduğunu dolaylı bir üslupla istemiş olabilir. Meselâ, Hz. Peygamber, "Mehrin en iyisi en kolay olanıdır" hadisinde mehirde aşırılığın terkedilmesini teşvik etmiş ve mehirde aşırılığa gitmenin mekruh olduğunu zımnen ifade etmiştir.

Mekruh fiil işleyen cezayı hakketmez; bazen kınanma ve azarlanmaya müstehak olur. Ancak mekruh fiili Allah rızası için terkeden kişi, övülmeye ve sevaba müstehak olur.

Bu açıklamalar fakihlerin çoğunluğuna göredir. Hanefî fakihlere göre ise mekruh iki nevidir:

1– Tahrimen mekruh: Bu, Şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda istediği bir fiil olmakla birlikte, bu talep haberi vahid gibi zanni bir delil ile sabit olmuştur. Bu tür mekruh harama yakın olup, vacib'in karşıtıdır. Meselâ, iki kişi arasında yapılan bir akdi bozmak üzere yeni bir fiyat teklif etmek, başkasının evlenme teklifinde bulunduğu kadına evlenme teklifinde bulunmak gibi. Vaciplerin terkedilmesi de mekruhtur. Bu nev'i mekruhun hükmü, haram bir fiili işleyenin hükmü gibidir, yani cezayı gerektirir. Ancak haramdan farkı, bunu inkâr eden kişi kafir olmaz.

Cumhuru fukaha, haramı, tahrimen mekruhu da kapsayacak şekilde tanımlarlar. Onlara göre haram "Şâri"in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı tarzda kat'i veya zanni bir delil ile istediği fiildir." Şu halde Hanefîler'in tahrimen mekruh olarak değerlendirdikleri fiillere, onlar haram demektedirler. Hanefîler'den İmâm Muhammed de tahrimen mekruhu haram olarak nitelendirmekle birlikte, zanni delil ile sabit olduğundan onu inkâr edenin küfrüne hükmedilemeyeceği kanaatindedir.

2– Tenzihen mekruh. Bu, Şâri'in yapılmamasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiildir. Bu tanım, Cumhuru fukahanın mekruh tanımına uygundur. Tenzihen mekruh, helale yakın olup, mendubun karşıtıdır. İkindi namazından sonra, güneşin batmasından az önce nafile namaz kılmak, soğan, sarmısak yiyerek camiye gitmek, abdest alırken suyu israf etmek gibi fiiller bu kısma örnek verilebilir. Bu nevi mekruhun hükmü, herhangi bir cezayı ve kınanmayı gerektirmemesidir. Ancak tenzihen mekruh hükmündeki fiili istemek, üstün ve faziletli olan davranış tarzının terkedilmesi demektir.

¥ Fahrettin Atar

MEKRUH VAKİTLER

Bazı vakitler vardır ki bu vakitlerde namaz kılmak yasaklanmıştır. Namaz kılmanın yasaklandığı bu vakitlere “mekruh vakitler” veya “kerahet vakti” denilmektedir. Bunların bir kısmına ait yasağın hikmeti, ibadet zamanı olması ile açıklanır. Sırf nafile namazlar bakımından mekruh olan vakitlerde ise, ibadetlerin iç düzenine ilişkin (meselâ hutbenin daha önemli görülmesi gibi) mülahazalar sözkonusudur. Herhalükârda bu vakitlerde belirli ibadet türleri yasaklanmış olup, buradan, dinen bazı vakitlerin kötü veya uğursuz telâkki edildiği sonucu çıkarılmamalı, konan yasak kendi çerçevesi ile sınırlı olarak uygulanmalıdır.

Ukbe b. Âmir el-Cühenî’den şöyle nakledilmiştir: “Üç vakit vardır ki, Allah’ın Rasûl’ü bizi o vakitlerde namaz kılmaktan ve cenazelerimizi defnetmekten menederdi. (Bu vakitler), güneşin doğmaya başladığı andan iyice yükselmesine kadar, güneş gökyüzünün tam ortasında iken batıya meyledinceye kadar ve bir de güneş batmaya başladıktan iyice batıncaya kadar” (Müslim, Salâtü’l-müsafirîn, 51; Ebû Dâvud, Cenâiz, 51; et-Tirmizî, Mevâkît, 31, 34).

Hadiste sözü edilen üç vakit şunlardır:

1– Güneşin doğmasından bir mızrak boyu yükselmesine kadar olan vakit. Bu, güneşin ufukta 5 derece yükselmesi demektir ki, güneşin doğuşundan itibaren yaklaşık 30 dakika kadar sürer. Takvimlerde “temkin süresi” konmuş olduğu dikkate alınarak, takvimlerde gösterilen güneşin doğuş vaktinden itibaren yaklaşık 4050 dakika kadar bir süre namaz kılınmamalıdır.

2– Güneşin tam tepe noktasına gelmesinden (zeval anından) batıya doğru meyletmeye başlamasına kadar olan vakit. Güneşin tam tepe noktasında olduğu vakit, güneşin doğuşuyla batışının tam orta noktasıdır. Meselâ güneş sabah 6’da doğup akşam 6’da batacak olsa saat tam 12 zeval vaktidir. Güneş gökyüzünde yolun yarısını katetmiştir ve herşeyin gölgesi sabahtan beri batıya doğru iken bu anda tam kuzeye doğrudur. Güneşin batıya doğru meyletmeye, dolayısıyla gölgeler doğuya doğru eğim göstermeye başladığı an zeval vakti (kerahet vakti) sona erip öğle vakti girmiş olur (ayrıca bk. FEY-İ ZEVÂL). Takvimlerdeki temkin sürelerine göre bu vakit, öğle namazı vaktinden geriye doğru yaklaşık 10 dakikalık bir süreyi kaplar.

3– Akşam üzeri güneşin kızarıp gözleri kamaştırmaz hale gelmesinden batmasına kadar olan vakit. Bu da, güneşin doğmasından sonraki kerahet vakti kadar bir süredir. (Burada dakika olarak verilen sürelerin ülkemiz şartlarına göre olduğuna dikkat edilmelidir.)

Hanefîler, bu üç vakitte namaz kılmanın tahrimen mekruh olduğu görüşündedir. Onlara göre, ister farz, vacip, ister nafile, isterse kaza namazı olsun, bu üç vakitte kılınan namaz fasid (batıl) olur. Hatta, bu vakitlerde, sehiv secdesi ve daha önceden okunmuş bir secde âyeti için tilavet secdesi de yapılamaz. Önceden başlanmış olanlara devam ederken, bu vakitler girerse, onları da geçersiz kılar. Ancak, o esnada okuduğu secde âyetinin secdesi, o anda hazırlanmış cenazenin namazı, o günün ikindi namazının farzı ile, o vakitlerle kayıtlı adak (nezir) namazları ve bu vakitlerde başlandıktan sonra bozulan nafile namazın kazası bu hükümlerden istisna edilmiştir. Bunlardan,

o vakitlerde hazırlanmış cenaze namazının kılınması, kerahetsiz olarak câiz; o esnada okunan secde âyetinin secdesi tenzihen mekruh; diğerleri ise tahrimen mekruh olmakla birlikte geçerli olur. O vakitlerde okunan secde âyetinin secdesi o vakitte yapılabilirse de bunun tehir edilmesi efdaldir. Tahrimen mekruh olanların ise, başlandıktan sonra bu vakitler girerse kesilmesi ve mekruh olmayan vakitlerde kaza edilmesi gerekir. (Bu vakitlerde kılınan nafile namazın mekruh olmakla birlikte geçerli olacağı, dolayısıyla iadesine gerek olmadığı görüşü de vardır.)

Bu üç mekruh vakit dışında hazırlanmış bir cenazenin namazı bu mekruh vakitlerde kılınamayacağı gibi, mekruh vakitlerin dışında okunan secde âyetlerinin secdesi ve mutlak (vakitle kayıtlı olmayan) nezirlerle vacip olan namazlar da bu mekruh vakitlerde eda edilemez. Kılınsa, iadesi gerekir. Ancak Hanefî mezhebi içinde, cuma günü istiva vaktinde nafile namaz kılmanın kerahetsiz olarak câiz olduğuna dair İmâm Ebû Yusuf'tan nakledilen görüş, mezhebde müftabih görüş olarak benimsenmiştir.

Malikîler'e göre, güneşin doğuşu ve batışı esnasında nafile namazları kılmak haram olup, farz cinsinden namazları kılmak haram değildir. Dolayısıyla, vaktinde kılınamayarak kazaya kalmış farz namazların kazaları başka vakitlerde kılınabileceği gibi bu vakitlerde de kılınabilir. Malikîler'e göre, cenaze namazı, adanmış nafileler, başlandıktan sonra bozulmuş nafile namazların kazaları, hep nafile cinsinden olduğu için bu vakitlerde kılınamaz. Ancak, cenazenin bekletilmesinin mahzurlu olduğu hallerde, cenaze namazı kılınabilir. Yine Malikîler'e göre, cuma günü de cumanın dışındakı günlerde de istiva vaktinde nafile namaz kılınabilir.

Şafiîler'e göre, bu üç mekruh vakitte, bir sebebe dayalı olmayan nafile namazları kılmak tahrimen mekruhtur.Ayrıca, İmâm Şafiî, cuma günkü istiva vaktini bu yasaktan istisna etmiştir. İmâm Şafiî'ye göre, bu üç mekruh vakitte, öncelere ait veya yakın (mütekaddim veya mukarin) bir sebebe dayanan, farz olsun nafile olsun geçmiş namazların kazası, küsuf, istiska, cenaze ve tahiyyetu'lmescid namazları gibi namazlar kılınabilirken, böyle bir sebebe dayanmayan nafile namazların (istihare namazı, ihrama girişte kılınan iki rekât namaz gibi namazların) kılınması câiz değildir.

Hanbelîler'e göre, bu üç mekruh vakitte, geçmiş namazların kazası, bu vakitlerle kayıtlı adak namazları ve tavaftaki iki rekât namazı kılmak câizdir. Ayrıca, vaktinde kılınmış bir namazı, mescidde ve cemaatle olmak şartıyla iade etmek de câizdir. Bu üç vakitte, sayılan namazların dışında sebepli olsun olmasın nafile namazları kılmak haram olduğu gibi, bir zaruret olmadıkça bu üç vakitte cenaze namazı da kılınamaz.

Hanefi, Malikî, Şafiî ve Hanbelîler'e göre, bir kimse ikindi namazını kılarken güneş batsa da, o kimsenin namazını tamamlaması gerekir. Aynı şekilde, Malikî, Şafiî ve Hanbelîler'e göre, bir kimse sabah namazını kılarken güneş doğsa, o kimsenin namazını tamamlaması gerekir. Hanefîler'e göre ise, başlanmış olan sabah namazı güneşin doğumuyla batıl olur.

Ebû Said el-Hudrî'den rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Sabah namazından sonra, güneş do-

ğuncaya kadar namaz yoktur. İkindi namazından sonra güneş batıncaya kadar namaz yoktur (Müslim, Salatü'l-müsafirîn, 51; Buhârî, Tevhid, 47; Ebû Dâvud, İlim, 13).

Bu ve benzeri hadislerde, Peygamberimizin, sabah namazından sonra güneşin doğumuna kadar ve ikindi namazını kıldıktan sonra da güneşin batımına kadar geçen süre içinde namaz kılmayı yasakladığı görülmektedir (Buhârî, Mevâkît, 3031; Müslim, Salatü'l-müsafirîn, 51).

Hanefîler'e göre, bu iki kerahet vaktinde her türlü nafile namaz kılmak tahrimen mekruhtur. Bu vakitlerde farz ve vacip namazların kazasını kılmak, tilavet secdesi yapmak ve cenaze namazı kılmak ise mekruh değildir.

Hanefîler'e göre, sabah ve ikindi namazlarını vaktinde eda etmiş bir kimsenin, vakti içinde, bu namazları cemaate uymak suretiyle tekrar etmesi de, cemaatle tekrar kıldığı namazın nafile olması sebebiyle mekruhtur.

Mâlikî, Şafiî ve Hanbelîler'e göre de bu iki vakitte nafile namaz kılmak mekruhtur. Ancak Şafiîlere göre, bu vakitlerde sebepli nafile namazlar kerahatsiz olarak kılınabilirken, sadece sebepsiz nafile namazları kılmak mekruhtur. Meselâ İmâm Şâfiî, bu iki mekruh vakitte, tahiyyetu'lmescid ve benzeri sebepli nafile namazları kılmakta kerahet görmezken, İmâm Ebû Hanîfe, Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Evzaî ve Leys b. Sa'd bu vakitlerde tahiyyetu'lmescid namazını kılmayı mekruh görmüşlerdir.

Bu beş vaktin dışında aşağıdaki vakitlerde de nafile namaz kılmak Hanefî mezhebine göre tahrimen mekruhtur (diğer mezheplerin görüşü ayrıca belirtilecek olup, "mekruh" olanlar Hanefî mezhebindeki "tenzihen mekruh"a tekabül eder:

a) Sabah namazının vakti girdikten sonra, sabah namazının farzını kılıncaya kadar: Hanefî ve Malikîler'e göre bu vakitte sabah namazının sünneti dışında nafile namaz kılınamaz. Şafiî mezhebinde meşhur olan görüşe göre bu vakitte sabah namazının sünneti dışında nafile namaz kılmak mekruhtur. Hanbelîler'de sahih kabul edilen görüşe göre ise, bu vakitte nafile namaz kılmak câizdir.

b) Akşam namazından önce: Hanefî ve Malikîler'e göre, akşam namazından önce nafile namaz kılmak mekruhtur. Şafiîler'e göre, akşam namazından önce, iki rekât namaz kılmak sünneti gayri müekkede olup, müstehaptır. Hanbelîler'e göre ise, sünnet olmayıp sadece câizdir.

c) Hatip hutbeye çıktığı zaman ve hutbe esnasında: Hanefî ve Mâlikîler'e göre, hatip hutbeye çıktıktan sonra namazın bitimine kadar, nafile namaz kılmak mekruhtur. Şafiî ve Hanbelîler'e göre de, bu esnada nafile namaz kılmak mekruh olmakla birlikte, namaza başlama tekbirini kaçırma korkusu olmadığı takdirde, tahiyyetu'lmescid namazı kılmakta kerahet yoktur.

d) Farz namaz için kamet getirilirken: Vaktin farz namazı için kamet getirilirken, nafile namaza başlamak (sabah namazının sünneti hariç) müçtehitlerin çoğunluğuna göre mekruh, Mâlikîler'e göre haramdır.

e) Bayram namazlarından önce ve sonra: Müçtehitlerin çoğunluğuna göre, bayram namazlarından önce ve sonra nafile namaz kılmak mekruhtur.

İmâm Ebû Hanîfe'ye göre, bayram na-

mazlarından önce nafile namaz kılmak mutlak surette mekruhtur. Bayram namazından sonra ise, mescidde nafile namaz kılmak mekruhtur; evde kılmak mekruh değildir. Bayram namazı mescidden başka ayrı bir musallada kılınıyorsa, Hanbelîler'e göre, musalladan ayrıldıktan sonra nafile namaz kılınabilir; Malikîler'e göre, musallada bayram namazından önce de sonra da nafile namaz kılmak mekruh olmakla beraber, mescidde kılmak mekruh değildir. Şafiîler'e göre ise, bayram namazından önce veya sonra nafile namaz kılmanın hükmü, kılan kişinin imam olup olmamasına, cemaatin de hutbeyi işitip işitmemesine göre değişmektedir. İmâm olan kimseye, musallada bayram namazından önce de sonra da nafile namaz kılmak mekruh iken, imamın dışındakilere, bayram namazından önce (kerahet vakti çıktıktan sonra) câiz, sonra ise, hutbeyi işitebiliyorsa mekruh, işitemiyorsa mekruh değildir. Hutbeden sonra ise kimseye kerahet sözkonusu değildir.

f) Hac esnasında namazlar cem edilirken: Hac esnasında, Arafat'ta öğle ile ikindi namazları cem'i takdim yapılarak (öğle vaktinde birleştirilerek), akşam ile yatsı namazları da cem'i tehir yapılarak (yatsı vaktinde birleştirilerek) kılınırken aradaki sünnetleri kılmak mekruhtur.

¥ Beşir Gözübenli

MELEK

Sözlükte haberci, elçi, güç ve kuvvet anlamlarına gelen melek, Allahın emriyle çeşitli görevleri yerine getiren, gözle görülmeyen, nuranî ve ruhanî varlık demektir ki, İslâm'da, meleklere inanmak iman esaslarından birisini oluşturur. Melek kelimesinin çoğulu melâike'dir. Tekil ve çoğul şekliyle Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde zikredilen bu kelime iki yerde de ikil haliyle geçmektedir (el-Bakara 2/102; el-A'râf 7/20).

İslâm'da iman esasları arasında önemli bir yer tutan meleklere iman Âmentü'de ikinci sırada yer alır. Kur'ân'da meleklere imanın farz olduğunu bildiren birçok âyet vardır (msl. bk. el-Bakara 2/177, 285; en-Nisâ 4/136). Meleklere inanmayan kişi bu âyetlerin hükmünü inkâr ettiği için kâfir olur. Ayrıca Cenabı Hak Kur'ân-ı Kerîm'de meleklere düşman olanları kâfir diye nitelemiş ve böyle kimselerin Allah'ın düşmanı olduğunu vurgulamıştır (el-Bakara 2/98). Meleklere inanmamak, dolaylı olarak vahyi, peygamberi, peygamberin getirdiği kitabı ve tebliğ ettiği dini de inkâr etmek anlamına gelir. Çünkü dinî hükümler, peygamberlere melek aracılığıyla indirilmiştir.

Melekler duyu organlarıyla algılanamayan, gözle görülmeyen, nûrânî ve rûhânî varlıklardır. Bu sebeple onlar hakkındaki tek bilgi kaynağı vahiydir, âyetler ve sahih hadislerdir. Melek inancı konusunda bu kaynaklarda bulunan bilgilerle yetinilmesi gerekir. Onun ötesinde bir şey söylenemez. Öte yandan meleklerin gözle görünmez, duyu organlarıyla algılanamaz varlıklar oluşu, inkâr edilmeleri için bir gerekçe olamaz. Gerek akla, gerekse pozitif bilimlere dayanılarak, meleklerin var veya yok olduklarına dair kesin deliller ileri sürülemez. Çünkü melekler gözlem ve deneye dayanan pozitif bilimlerin ilgi alanı dışında kalan fizik ötesi varlıklardır. Hiçbir etki altında kalmadan düşünebilen insan aklı da meleklerin varlığını imkânsız değil, câiz ve mümkün görür. Bu durumda, konuyla ilgili

kesin bilgi veren manası apaçık âyetler ve hadisler bu husustaki tek bilgi kaynağını oluşturmaktadır.

Meleklerin hangi maddeden yaratıldıkları hakkında Kur'ân'da herhangi bir bilgi yoktur. Fakat Hz. Peygamber bir hadislerinde, cinlerin ve şeytanların ateşten, Hz. Adem'in Kur'ân'da bildirildiği gibi toprak ve çamurdan, meleklerin de nur'dan yaratıldığını haber vermiştir (bk. Müslim, Zühd, 10; Müsned, VI, 168). Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinden anlaşıldığına göre melekler, insanlardan önce yaratılmışlardır. Çünkü Allah insanı yaratacağını ve yeryüzünde halife kılacağını onlara haber vermiştir (el-Bakara 2/30).

Melekleri diğer varlıklardan ayıran özellikleri şu şekilde sıralamak mümkündür:

1– Melekler nurdan yaratılmış, yemek, içmek, erkeklik, dişilik, evlenmek, uyumak, yorulmak, usanmak, gençlik, ihtiyarlık gibi fiillerden ve özelliklerden arınmış nurani ve rûhânî varlıklardır: "O'nun katındaki melekler kendisine ibadet etmekten ne çekinirler ne de yorulurlar. Gece gündüz Allah'ı tesbih ederler, usanmazlar" (el-Enbiyâ 21/1920). "Onlar Rahman'ın kulları olan melekleri dişi kabul ettiler. Acaba meleklerin yaratılışına tanık mı olmuşlar!? Onların bu şahitlikleri yazılacak ve sorguya çekileceklerdir" (ez-Zuhruf 43/19. Ayrıca bk. es-Sâffât 37/149 vd.; en-Necm 53/2728).

2– Melekler Allah'a isyan etmezler, Allah'ın emrinden çıkmazlar, hangi iş için yaratılmış iseler onu yaparlar, sürekli Allah'a itaat ve kullukla meşgul olurlar, "Melekler kendilerine her şekilde hakim ve üstün olan Rablerinden korkarak ne emrolunurlarsa onu yaparlar" (en-Nahl 16/50. Ayrıca bk. el-Enbiyâ 21/2628; et-Tahrîm 66/6).

3– Melekler kanatlı, son derece süratli, güçlü ve kuvvetli varlıklardır. Bir anda gökleri ve yerleri dolaşacak kabiliyette yaratılmışlardır: "Gökleri, yeri yaratan, melekleri ikişer, üçer, dörder kanatlı elçiler yapan Allah'a hamdolsun. O yaratılışta ne dilerse onu artırır. Şüphe yok ki Allah her şeye gerçekten kadirdir" (el-Fâtır 35/1). Her mümin meleklerin kanatları olduğuna inanır, fakat bu kanatların mahiyeti konusunda bir şey söylemek mümkün değildir. Meleklerin nûrânî varlıklar olduğu gözönünde tutulursa, bunları kuş veya uçak kanatları gibi maddi tasvirlere konu etmenin doğru olmayacağı anlaşılır. Onların içyüzünü ancak Allah ve onları gören peygamberler bilebilirler. Meleklerin kanatlarının fazlalığı, belki onların sürat ve güç yönünden derecelerini, Allah katındaki değerlerini göstermektedir. Bir âyette "O gün Rabbinin arşını onların üstünde bulunan sekiz melek yüklenir" (el-Hâkka 69/17) buyurulmuştur. Arş, Allah'ın yarattığı en büyük varlığı ifade ettiğine (bk. ARŞ) ve bunu kıyamet gününde sekiz melek taşıyabileceğine göre bu âyetten meleklerin son derece güçlü ve kuvvetli varlıklar olduğu anlamı çıkarılabilir. Nitekim melek kelimesinin sözlük anlamlarından biri, güç ve kuvvet demektir. Melekler çok kısa zamanda çok uzak mesafelere gidebilirler. Fakat onların gelip gitmesi, inmesi, çıkması insanlarınkine benzetilemez. Bir saniyede gökten yıldırımlar indiren Allah, onları da dilediği zaman bütün yerleri ve gökleri dolaştırabilir. Bir âyette "(O makamlara) melekler de Cebrail de bir günde yükselir ki, onun uzaklığı elli bin yıldır" (el-Me'âric 30/4) buyurularak onların ne derece süratli oldukları haber verilmektedir.

4– Melekler Allah'ın emir ve izni ile çeşitli

şekil ve kılıklara bürünebilirler. Cebrail (a.s.) Hz. Peygamber'e bazan ashabtan Dıhye şeklinde görünmüş, bazan kimsenin tanımadığı bir insan şeklinde gelmiştir. Yine Cebrail (a.s.) Hz. Meryem'e bir insan şeklinde görünmüş (Meryem 19/1617), meleklerden bir gurup, Hz. İbrahim'e bir oğlu olacağı müjdesini getiren insanlar şeklinde gelmiş, o da onları misafir zannederek kendilerine yemek hazırlamış, fakat yemediklerini görünce korkmuş, sonra da melek olduklarını anlamıştır (Hûd 11/6970). Bu âyetten meleklerin yiyip içmedikleri sonucu da çıkmaktadır.

5– Melekler gözle görünmezler. Onların görünmeyişleri, yok olduklarından değil, insan gözünün onları görebilecek kabiliyet ve kapasitede yaratılmamış olmasındandır. Eğer Yüce Allah insan gözünü onları görebilecek yetenekte yaratsaydı görülebilirlerdi. Melekler, peygamberler tarafından asıl şekilleriyle görülmüşlerdir. Asıl şekillerinden çıkıp bir başka maddi şekle, meselâ insan şekline girmeleri durumunda diğer insanlarca görülmeleri mümkün olur. Cibril hadisinde belirtildiği gibi Cebrail (a.s.), ashab tarafından insan şeklinde görülmüştür (bk. Buhârî, İman, 37; Tefsîr, sûre: 31; Müslim, İman, 1; Ebû Dâvud, Sünnet, 15).

6– Gaybı ancak Allah bildiğinden melekler de gaybı bilemezler. Eğer Allah tarafından kendilerine gayba dair bir bilgi verilmiş ise, ancak o kadarını bilebilirler. Kur'ân'da ifade edildiğine göre Allah, Adem (a.s.)'e varlıkların isimlerini öğretmiş sonra da isimlerin verildiği varlıkları meleklere göstererek bunların isimlerini haber vermelerini onlardan istemiş, bunun üzerine melekler "Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiçbir bilgimiz yoktur. Çünkü her şeyi hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sahibi olan sensin" demişlerdir. Bunun üzerine de Cenabı Hak Hz. Adem'in, varlıkların isimlerini haber vermesini emretmiş o da söyleyiverince meleklere şöyle seslenmiştir: "Size demedim mi ki, göklerin ve yerin gaybını şüphesiz ben bilirim. Neyi açıklarsanız neyi de gizlemişseniz ben bilirim" (el-Bakara 2/3133).

Meleklerin sayısını ancak Allah bilir. Sayıları hakkında âyet ve hadislerde herhangi bir bilgi yoktur. Ancak âyet ve hadislerden sayılarının pek çok olduğu anlaşılmaktadır. Bazı bilginler melekleri, bulundukları yer bakımından yeryüzü melekleri, gökyüzü melekleri ve arş melekleri diye üçe ayırmışlardır (bk. Ö. Nasuhi Bilmen, Muvazzah İlm-i Kelâm, s. 318).

Meleklerden Cebrail (a.s.) peygamberlere vahiy getirmekle, Mikail rızıkları sağlama, yağmurun yağdırılması, bitkilerin çıkarılması ile, İsrafil kıyamet günü sûru üflemekle, Azrail insanların canını almakla, Kiramen Kâtibîn melekleri insanların yaptıklarını tesbit etmekle, Münker ve Nekir kabirde insanları sorgulamakla, hamelei arş arşı taşımakla, mukarrebûn melekler Allah'ı tesbih ve anmakla görevlidirler (bk. İlgili maddeler). Melekler Allah'ın izniyle insanlara şefaat edebilirler (el-Enbiyâ 21/28; en-Necm 53/26). Müslümanların kâfirlerle yaptıkları savaşlarda melekler müslümanlara yardımcı olmuşlardır (bk. el-Enfâl 8/910). Bunlardan başka, insanın kalbine doğruyu ve gerçeği ilham etmekle (et-Tirmizî, Tefsir, 13), namaz kılanlarla birlikte Fatiha sûresinin bitiminde "âmin" demekle (Buhârî, Ezan, 111, 112; Daavât, 63; Müslim, Salât, 18), hergün sabah ve ikindi namazlarında müminlerle birlikte olmakla (Buhârî, Mevâkît,

16; Müslim, Mesâcid, 37), Kur'ân okunurken yeryüzüne inmekle (Buhârî, Fedâilu'l-Kur'ân, 15; Müslim, Müsâfirîn, 36), sokakları ve yolları dolaşıp, zikir meclislerini arayıp bulmakla (Buhârî, Daavât, 66; Müslim, Zikr, 8), müminlere (el-Ahzâb 33/43) özellikle bilgin olan müminlere rahmet okumakla (et-Tirmizî, İlim, 19), sadece Allah'a hamd ve secde etmekle (el-A'râf 7/206) görevli melekler de vardır. Harut ve Marut da Babil halkını kötülüklere, özellikle sihre karşı uyarmak, hayrı ilham etmek üzere gönderilmiş iki melektir (bk. el-Bakara 2/102). Babilliler bu iki meleğin ilhamıyla keşfettikleri birtakım güçleri sihir ve bâtıl ve haram şeylerde kullanmışlar, onların hayır için bildirdikleri gerçekleri küfür ve diğer kötü işlere vesile yapmışlardır. Bu iki meleğin günah işlediğine dair rivâyetler, israiliyyattandır.

Ehl-i sünnet'e göre insanlar içinden seçilen peygamberler, meleklerin peygamberleri mesabesinde olan büyük meleklerden daha üstündür. Çünkü Allah Teâlâ insan için "halife" tabirini kullanarak (el-Bakara 2/30) onu melekler karşısında yüceltmiş, Hz. Adem'e secde etmeleri için meleklere emretmiş, eşya ve alemi meleklere gösterip, bunların adlarını sorduğu zaman melekler cevap verememiş, Hz. Âdem ise birer birer saymıştır (bk. el-Bakara 2/3134). Ayrıca meleklerin Allaha kullukları, ve hayırlı şeyleri yapmaları, iradeye bağlı olmayan hareketlerdir. Halbuki insan Allah'a kulluğunu ve iyi işleri, kendisini doğru yoldan ayıracak pek çok engeli aşarak yapar. Bütün bunlar insanların peygamberlerinin meleklerin önde gelenlerinden, daha genel bir ifadeyle insan cinsinin melek cinsinden üstün olduğunu gösterir. Meleklerin peygamberleri mesabesindeki büyük melekler ise peygamber olmayan bütün insanlardan, takva sahibi müminler, şehitler, salih amel işleyenler, dinde dosdoğru hareket edenler, diğer meleklerden, diğer melekler de insanların kâfir, münafık, müşrik, inancı bozuk, amelsiz, ahlâksız olanlarından daha üstündür.

Meleklerin varlığındaki hikmetin tamamını ancak Allah bilir. Bununla birlikte melek inancının insan hayatındaki yeri ve önemi gözönünde bulundurularak bazı şeyler söylemek mümkündür: 1– Meleklerin varlığına inanan kimse Allah tarafından görevlendirilmiş yüce ve gizli güçlerin gözetimi altında olduğunu, Kiramen Katibin adı verilen meleklerin kendisinin bütün söz ve davranışlarını olduğu gibi kaydettiklerini bilir ve bu bilinçle hep iyi şeyler yapmaya yönelir. 2– Melek inancına sahip olan kimse, kendisini iyiliğe çağıran her sese kulak verir. Çünkü bunun meleğin sesi olduğuna, Şeytanın ise insanı kötülüğe çağırdığına inanır. Hz. Peygamber bir hadislerinde bu konuda şu uyarıyı yapmıştır: "Şeytan da melekte insan oğluna sokularak kalbine birtakım şeyler getirirler. Şeytanın işi kötülükle korkutup Hakkı yalanlamaktır. Meleğin işi ise, iyiyi tavsiye edip, Hakkı doğrulamaktır. İçinde böyle bir şeyi bulan kişi onun Allah'tan olduğunu bilsin ve Allah'a hamdetsin. Şeytanınkini bulan ise, şeytandan korunması için Allah'a sığınsın" (et-Tirmizî, Tefsir, 3). 3– Meleklere inanan kimse, meleklerin darlık ve sıkıntılı anlarda müminlerin yardımına yetişeceğini bildiğinden, hiç bir zaman ümidini yitirmez, hayatın zorlukları karşısında azmini ve dayanma gücünü kaybetmez. 4– Kendisine yüklenen görev itibariyle, insanın melekten üstün olduğunu gözönünde tutan kimse, Allah'ın

yeryüzündeki halifesi olmanın bilinci içinde davranmak ve ahlâkî güzelliklerini arttırmak için özel bir çaba gösterir; bu düşünce ışığında kendisini bir iç kontrol ve eleştiriye tabi tutar.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MELİK

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, mülkünde dilediği gibi tasarruf eden ve hükümran olan, zat ve sıfatlarında her şeyden müstağnî fakat her varlığın kendisine muhtaç olduğu tek hakim ve sahip anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde bütün insanların hükümdarı anlamında (en-Nâs 114/2), iki yerde Hak ismiyle (Tâhâ 20/114; el-Mü'minûn 23/116) ve iki yerde de Kuddûs ismiyle birlikte (el-Haşr 59/23; el-Cum'a 62/1), olmak üzere beş yerde geçer. Melik ismi ile aynı anlama gelen Melîk ismi de bir âyette güçlü demek olan Muktedir ismiyle birlikte yer almaktadır (el-Kamer 54/55). Ayrıca kırktan fazla yerde, Allah'ın, mülkün tek sahibi olduğu vurgulanmaktadır. Melik ismi, esmâi hüsnâ hadisinde zikredildiği gibi (et-Tirmizî, Daavât, 82) başka pek çok hadiste de Allah'ın ismi olarak geçmektedir (msl. Buhârî, Tefsir, sûre: 39; Tevhîd, 6; Müslim, Müsâfirîn, 69, 201; Ebû Dâvud, Sünnet, 19; Salât, 119; Nesâî, İftitâh, 17). Melik ismi mülkünde dilediği gibi tasarruf eden anlamıyla fiili sıfatlar, diğer anlamlarıyla zâtî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MENÂSİK

Menasik "nüsük" veya "mensek" kelimelerinin çoğuludur. Allah'a yakınlık sağlayan her türlü ibadet ve taata nüsük denilmekle birlikte, daha çok Allah için kurban kesmeyi ifade etmektedir. Ancak çoğul şekli olan "menâsik", hac ile ilgili farz, vacip veya sünnet hükmündeki fiilleri genel olarak belirtmek için kullanılan bir terimdir. Sözkonusu fiillerin her birine de "nüsük" veya "mensek" denilir.

¥ Salim Öğüt

Menât (bk. PUT)

MENDÛB

"Mendûb", nedb kökünden türemiş bir kelimedir. "Nedb" sözlükte önemli bir işe davet etmek, "mendûb" ise kendisine davet olunan şey anlamına gelir. Fıkıh usulü terimi olarak ise mendûb, dinin, yapılmasını kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda istediği fiil ve davranışlardır. Yine, kesin ve bağlayıcı olmayan bir şekilde yapılmaması istenen davranışların (mekruhun) terki de mendûbdur. Bir fiilin yapılmasının istendiğini gösteren ifade bağlayıcılık taşımaz veya emir şeklinde ama onun bağlayıcılık niteliğini kaldıran bir karine bulunursa o fiil menduptur. Bu karine, bir nass veya İslâm hukukunun genel kaidelerinden biri olabilir. Meselâ, "Ey iman edenler! Tayin edilmiş bir vakte kadar birbirinize borçlandığınız zaman onu yazın" (el-Bakara 2/182) âyetindeki borcun yazılması ile ilgili emir bağlayıcı değildir, fiilin mendûb olduğunu göstermektedir. Çünkü bağlayıcılık niteliğini kaldıran bir karine bulunmaktadır; daha sonraki âyette "Eğer birbirinize güvenirseniz, kendisine güvenilen taraf, emanetini tastamam yerine getirsin" (el-Bakara 2/ 283) buyrulmaktadır. Bundan anlaşılmaktadır

ki, şayet alacaklı borçlusuna güveniyorsa borcu yazıya geçirmeden güvene dayalı bir borç ilişkisi kurabilecektir.

Fıkıhta ve özellikle Hanefî fıkıh eserlerinde Hz. Peygamber'in genelde yaptığı veya bazan yapıp bazan da yapmadığı fiil ve davranışlar mendup olarak anılır ve bu daha çok, önem derecesi itibariyle sünneti müekkede'den sonra gelen "sünneti gayri müekkede" ve "müstehab"ın eşanlamlısı olarak kullanılır. Fıkıh usulünde ise, davranışların dinen yapılmasının veya yapılmamasının istenmesi açısından yapılan beşli ayırımı içinde mendup, dinen yapılması tavsiye edilenler gurubunu oluşturur (ayrıca bk. HÜKÜM). Buradaki geniş anlamı ile "mendûb"un çatısı altında, sünnet (mesnûn), müstehap, nâfile, tatavvu', ihsân, fazilet, edeb (ve çoğulu âdâb) gibi terimler de yer alır; ancak bunların derece, mertebe ve hükümleri farklıdır.

Bunların en yüksek derecesi, dinî vecibeler için birer tamamlayıcı niteliği taşıyan fiiller ile, Hz. Peygamberin farz ve vacip dışında devamlı yaptığı ve nadiren terkettiği fiillerdir. Farz namazları cemaatle kılma, ezan, kamet, sabah namazının sünneti gibi. Bu fiillere, "sünneti müekkede" veya "sünneti hüdâ" adı verilir. Bu nevi içine giren mendubu terkeden cezaya çarptırılmamakla birlikte, dinen kınanma ve azarlanmayı hakkeder; işleyen ise, Allah katında övgüye layık görülür ve kendisine sevap verilir. Ancak farz namazların cemaatle kılınması, ezan gibi dinî şiarlardan olan mendubun fert planında terki câiz olmakla birlikte toplum düzeyinde terki câiz değildir. Bu yüzden ezanı topluca terkeden bir belde halkı bu tür bir mendubu ifaya zorlanır.

Mendubun orta derecesi, Hz. Peygamber'in genelde yaptığı veya bazan yapıp bazan da yapmadığı tâat nev'inden fiil ve davranışlardır. İkindi namazının sünneti gibi. Buna "sünneti gayri müekkede", "nâfile" veya "müstehab" adı verilir. Mendubun bu nev'ini terkeden dinen kınanmaz ve cezaya çarptırılmaz; fakat işleyen, Allah katında övgüye layık görülür ve kendisine sevap verilir.

Mendubun en son mertebesi ise Hz. Peygamber'den insan olması itibariyle sâdır olan fiil ve davranışlardır. Hz. Peygamber'in giyimi, kuşamı, yeme ve içme tarzı gibi. Mendubun bu nev'ine "sünneti zevâid" adı verilir. Esasen bu fiiller dinî bildirim çerçevesinde değildir ve dinen yapılması tavsiye edilen davranışlardan sayılmaz. Bununla birlikte kişi, Hz. Peygamber'in bu tür davranışlarını, ona olan sevgi ve bağlılığından ötürü yaparsa sevap kazanır, terkederse günah işlemiş olmaz ve kınanmaz (ayrıca bk. SÜNNET).

¥ Fahrettin Atar

Menfaat (bk. MÜLKİYET)
Menopoz (bk. ÂSİYE, HAYIZ)
Menzile Beyne'l-Menzileteyn (bk. MUTEZİLE)

MERHAMET

Allah'ın insanlara, insanların da birbirlerine ve diğer canlılara acımalarını ifade eden dinî ve ahlâkî bir kavram.

Merhamet kelimesi, sözlükte "esirgemek, affetmek, acımak, bağışlamak, yumuşak olmak, şefkat göstermek" anlamlarına gelen "rahmet" kökünden türetilmiş

olup terim olarak Allah'a izâfe edilerek kullanıldığı gibi, insanlara da nisbet edilir. Allah'a nisbet edildiğinde "Allah'ın, yaratıklarını nimetlendirmesi, ihsanda bulunması ve onlara şefkat göstermesi" demektir. Yüce Allah'ın rahmet kökünden türemiş "Rahmân=rahmeti çok olan, rahmeti ve ihsanı sınırsız olan" ve "Rahîm= çok merhametli" olmak üzere iki sıfatı vardır. Yüce Allah "Rahmân" sıfatıyla dünyada inanan ve inanmayan herkese, "Rahîm" sıfatıyla da ahirette sadece müminlere nimet ve ihsanda bulunacağını müjdelemiştir. Merhamet kavramı kula izâfe edildiğinde de, insanların birbirlerine şefkat etmeleri, karşılıklı saygılı olmaları ve diğer canlılara acımaları anlamlarına gelir. Hadislerde insanlar dışındaki diğer canlıların yavrularına acımaları da merhamet kavramıyla ifade edilmiştir.

Merhamet anlamını belirtmek için Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde "rahmet" lafzı kullanılmıştır. Bir âyette Allah'ın rahmetinin her şeyi kapladığı belirtilmektedir (el-A'râf 7/156). Bir başka âyette de Yüce Allah kendisini merhamet sahibi olarak nitelemiştir (el-En'âm 6/133). Allah'ın merhametine herkesin ihtiyacı vardır. Allah'ın merhameti ve ihsanı olmasaydı insanlar hüsrana uğrarlardı (el-Bakara 2/64). Allah'ın insanlara acıması, kullarınkinden daha hayırlıdır (ez-Zuhruf 43/32). Ne kadar hatalı ve kusurlu olurlarsa olsunlar insanların Allah'ın rahmetinden ümitlerini kesmeleri doğru değildir (ez-Zümer 39/53).

Yüce Allah, kendisi merhamet sahibi olduğu gibi, insanlara ve diğer canlılara da acıma ve şefkat duygusunu ihsan etmiştir. Bir hadiste Allah'ın, rahmeti yüz eşit parçaya ayırdığı, bunlardan doksan dokuzunu kendisinde tuttuğu, birini ise yeryüzüne indirdiği, bu bir parça merhamet duygusu sayesinde bütün yaratıkların birbirine acıdığı, hatta atın yavrusuna acıdığı için onun üzerine basmadığı ifade buyurulmuştur (Tâc, V, 1617). Zalimler hariç her insanın içinde acıma duygusu vardır (bk. Tâc, V, 17). Hz. Peygamber, bir hadislerinde güçsüz durumda olan küçük ve yaşlılara acımayanların İslâm cemaatinden olamayacağını belirtirken, bir başka hadislerinde de merhamet etmeyen kişiye merhamet edilemeyeceğini ifade etmiştir (bk. Tâc, V, 17).

Kur'ân-ı Kerîm'de birbirlerine karşı çok merhametli davranmanın Hz. Muhammed (s.a.)'e gönül verenlerin temel özelliği olduğu vurgulanmıştır (el-Fetih 48/29). Hz. Peygamber de bir hadislerinde müslümanların birbirini sevmeleri ve birbirlerine acımaları hususunda tek bir vücud gibi olmaları gerektiğini, bir insanın organlarından birisi rahatsızlandığında vücudun tamamı nasıl aynı acıyı duyarsa bir müslümanın başına gelen bir felaketten dolayı da diğer bütün müslümanların aynı acıyı duymaları gerektiğini belirtmiştir (Tâc, V, 18).

Dinî ve ahlâkî anlamda insanların birbirlerine acımaları kişinin muhatabını hakir gördüğünün ifadesi olan davranışlarla değil, kendisini onun yerine koyup ihtiyaçlarını gidermesi suretiyle olur.

İslâm, insanlardan, sadece birbirlerine değil, diğer canlılara karşı da merhametli olmalarını istemiştir. Hadislerde hayvanlara işkence edilmesi, onların aç ve susuz bırakılması, ateşle yakılarak öldürülmesi yasaklanmıştır (Konu ile ilgili hadisler için bk. Tâc, V, 1819).

¥ Ali Toksarı

MERVE

Merve, Mescid-i Haram'ın güney doğusunda bulunan bir tepenin adı.

"Merve"nin sözlük anlamı, parlak ve beyaz taştır. Safâ tepesi gibi Merve tepesi de, son dönemde gerçekleştirilen Mescid-i Haram'ı genişletme projesinin tamamlanmasından sonra, Mescid-i Haram'ın sınırları içinde kalmıştır.

Dördü Safâ'dan Merve'ye üçü Merve'den Safâ'ya olmak üzere bu iki tepe arasında yedi defa gitme ve gelmeye sa'y denir. Kur'ân-ı Kerîm'de "Allah'ın nişanlarından" biri olarak Safâ tepesiyle birlikte zikredilen Merve (el-Bakara 2/158), hem haccın hem de umrenin önemli bir nüsükü olan sa'yin bitiş noktasıdır (bk. SA'Y).

Safâ ile Merve tepeleri arasındaki mesafe yaklaşık 350 m. dir.

¥ Salim Öğüt

Meryem (bk. İSA)

MERYEM SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 19. sûresi

1640. âyetlerinde Hz. Meryem'den de bahsedildiği için bu adı almıştır. Buna, ilk âyetini teşkil eden harflerin adıyla "Kâf hâ yâ ayn sâd" sûresi de denir. Mekke devrinde indirilmiştir. 98 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, dal, mim ve nun harfleridir. 58. âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Bu sûrede, bazı peygamberlerin kıssalarına temas edilerek gerekli öğüt ve uyarılarda bulunulmakta; dünyanın geçiciliği, putlara tapmanın anlamsızlığı vurgulanmakta ve iman edip iyi işler yapmanın gereği bildirilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah dilerse yaşlı bir erkekle, kısır sanılan bir kadına da evlat verir; O'ndan ümid kesilmemelidir. Dua ederken bağıra çağıra değil, alçak sesle ve edeple Allah'a yalvarmalıdır. Ayrıca anababaya da iyilik etmelidir (âyet: 115).

* Hıristiyanların teslis akideleri bâtıldır: Allah, çocuk edinmez, Hz. Îsâ, bir insan ve peygamberdir, iffetli bir kadın olan Hz. Meryem, Yüce Allah'ın dilemesiyle Hz. Îsâ'yı babasız olarak dünyaya getirmiştir. Bunların dışındaki iddialar gerçek dışıdır, haksızlıktır (16-40).

* Peygamberler, bir Allah'a imana davet eden, namazı ve zekâtı emreden, sözlerinde duran, dürüst ve seçkin kullardır (41-58).

* Namazı terk eden ve şehvetine uyanlar, azgınlıklarının cezasını çekeceklerdir. Buna karşılık, tevbe edip, inanan ve iyi işler yapan takvâ sahibi kimseler adn cennetlerine konulacaklardır (59-63).

* Cebrâil, Yüce Allah'ın emriyle iner. Her şey Allah'ındır; O'na kullukta sebat etmelidir. "Allah" yüce ismi de sadece O'na aittir (64-65).

* İnsanı ilk defa yaratan Allah, elbette onu tekrar diriltmeye de kadirdir. Başta elebaşıları olmak üzere inkârcılar ve şeytanları cehenneme atılacak, müttakîler ise kurtulacaktır (66-72).

* İnkârcılar, dünyadaki konumlarına bakıp, kendilerini müminlerden üstün görmemelidir; onlara mühlet verilmektedir. Aslında bunlar gibi, görünüşte daha üstün

olan nicelerini Yüce Allah helak etmiştir. Onlar, âhirette gerçeği anlayacaklardır. Allah katında değerli olan şey, salih amel-dir, kalıcı ve sürekli olan yararlı işlerdir (73-76).

* İnkârcılara mal ve evlatları hiçbir yarar sağlamaz; onların sahip oldukları her şey dünyada kalacak, Yüce Allah'ın huzuruna tek başlarına çıkacaklardır (77-80).

* Müşriklerin tanrı diye taptıkları şeyler, onlara âhirette hiçbir fayda sağlamaz. İnkârcılara şeytanlar musallat edilmiştir; onlar susuz ve yaya olarak cehenneme sürükleneceklerdir (81-87).

* Allah'a çocuk isnat edenlerin bu yaptık-ları büyük bir küstahlıktır; Allah çocuk edinmez; göklerde ve yerde bulunan her şey O'nun kuludur (88-95).

* İnanıp yararlı işler yapan kimseler için Allah Teâlâ, gönüllerde bir sevgi yaratır (96).

* Kur'ân, müttakîleri müjdelemek, inat-çıları da uyarmak üzere Hz. Muhammed (s.a.)'e vahyedilmiş ilâhî bir kitaptır (97).

* Allah'a karşı gelen nice nesiller yok edilmiştir; bundan ibret almak ve Kur'ân'a uymak gerekir (98).

¥ Abdurrahman Çetin

MES'Â

"Mes'â" sözlükte sa'y edilen (koşulan, çaba harcanan) yer anlamına gelen bir kelimedir. Fıkıhda mes'â, Safâ ile Merve tepeleri arasında sa'y edilen yeri ifade eder. Sa'y ise, dördü Safâ'dan Merve'ye üçü Merve'den Safâ'ya olmak üzere bu iki tepe arasında yedi defa gitme ve gelmeyi ifade eder ki, hem haccın hem de umrenin önemli bir nüsükküdür (bk. SA'Y). Bu iki tepe arasındaki uzaklık, dolayısıyla mes'anın uzunluğu yaklaşık 350 m.dir ve Mescid-i Haram'ın doğu tarafında bulun-maktadır.

¥ Salim Öğüt

Mesâbih Sûresi (bk. FUSSILET SURESİ)
Mesâlih-i Mürsele (bk. İSTISLAH)

MESÂNÎ

Kur'ân'ın isimlerinden. Ayrıca, âyetleri yüz'den az olan surelere "mesânî" denir.

¥ Heyet

MESBUK

Mesbuk kelimesi, arapçada geçmek, ya-rışı kazanmak manasına gelen sbk kökün-den türetilmiş bir kelime olup, sözlük ma-nası olarak geçilmiş demektir. Fıkhî bir terim olarak ise, birinci rekâttan sonra –son tahiyyatta bile olsa– imama yetişen muktedi manasına gelmektedir. Yani mesbuk, birinci rekâta yetişemediği halde, kaçıncı rekâtta olursa olsun, imamın selâ-mından önce imama uyan kimse manasına gelmektedir. Bu durumda mesbuk, imama son teşehhüdde en geç cemaata yetişmiş olmaktadır (bk. CEMAAT). Bundan dolayı bazı kaynaklarda mesbuk şöyle tarif edil-mektedir: "Mesbuk, imamın bütün rekât-larda veya bir kısmında kendisini geçtiği kimsedir." Bazan da mesbuk, namazın bütün rekâtlarında veya bazılarında imama yetişemeyen kimse diye tarif edilmektedir.

Mesbuk, kavuştuğu kısmı imamla birlikte kılar; yetişemediği kısımları ise imam se-

lâm verdikten sonra kalkıp tek başına kaza eder. Mesbukun yetişemediği kısımları nasıl ve hangi esaslara göre kaza edeceği konusunda müçtehitler arasında fikirbirliği mevcut değildir.

Hanefîler'e göre mesbuk:

Mesbuk olan kimse, imama uyduğunda imam aşikare kıraat yapıyorsa Sübhaneke'yi okumaz, imam kıraatı gizli yapıyorsa Sübhaneke'yi okur. Mesbuk, yetişemediği kısımları kaza etmek için imam selâm verdikten hemen sonra kalkar, Sübhaneke'yi okur ve Euzü Besmele çekip kaza ettiği rekâtta yapılması gereken kıraatı yapar. İmamın son oturuşunda mesbuk sadece Tahiyyat'ı okuyup, Salavat ve duaları okumaz. Mesbuk, Salavat ve duaları kendisinin son oturuşunda okur.

Mesbuk, imamın namazını bitirmesinden sonra kalkıp yetişemediği kısımları kaza ederken münferid (tek başına) namaz kılan kimse gibidir. Ancak şu dört hususta münferid hükmünde olmayıp, muktedi gibidir: a) Mesbuk yetişemediği kısımları kaza ederken, başkasına iktida edemediği gibi, başkasının da ona iktidası sahih olmaz, b) Mesbuk olan kimse teşrik tekbirlerini getirir, c) Mesbuk yetişemediği kısımları kaza ederken, namazı yeni baştan kılmak niyetiyle tekbir alırsa, önceki kılmakta olduğu namaz kesilip, yeni bir namaza başlamış olur, d) Yetişemediği kısımları kaza ederken, imamın sehiv secdesi borcu varsa, kılmakta olduğu rekâtın secdesini yapmadan, imama uyar. Eğer bu konuda imama uyması gerekirken uymazsa, namazının sonunda sehiv secdesi yapar. Mesbuk tilavet secdesinde de imama uyar. Mesbuk bu dört hususta muktedi hükmündedir.

Mesbuk kaza ettiği kısımlarda sehiv secdesini gerektiren birşey yaparsa, bundan dolayı kendisine sehiv secdesi yapmak vacip olur.

Mesbukun imamla kıldığı rekât ve rekâtlar namazın ilk rekâtları sayılmakla birlikte, kıraat açısından, yetişemediği rekâtların kıraatlarını kaza ettiği rekâtlarda yerine getirir. Yani her ne kadar mesbukun imamla kıldığı rekâtlar namazın ilk rekâtları olsa da, mesbuk kıraat yönünden namazın baş taraflarını kaza etmektedir. Bu durum bir kaide olarak şöyle ifade edilmektedir: “Mesbuk kıraat açısından namazın ilk kısmını, ka'de (teşehhüd) açısından son kısmını kaza eder”. Buna göre, akşam namazının üçüncü rekâtında imama uyan kimse, kendisi açısından birinci rekâtı imamla kıldığından dolayı, imamın selâm vermesinden sonra kalkıp tek başına bir rekâtı Sübhaneke ve kıraatıyla birlikte kıldıktan sonra ka'de yapıp, Tahıyyat okuduktan sonra kalkıp bir rekâtı daha kıraatıyla kılıp tekrar son ka'de için oturur ve duaları okuduktan sonra selâm verip namazı bitirir. Bu durumda akşam namazı için böyle bir mesbuk üç defa ka'de yapmakta ve üç defa Tahıyyat okumaktadır. Şayet tek başına bir rekât kıldıktan sonra teşehhüdde bulunmasa, akşam namazının ilk ka'desini yapmamış olacağından vacibin terki sebebiyle sehiv secdesi gerekir. Çünkü imamla kıldığı bir rekâttan sonra, kendisinin tek başına kıldığı bir rekâtla akşam namazının ilk iki rekâtı kılınmış olmakta ve akşam namazı için birinci ka'deyi yapması vacip olmaktadır.

Dört rekâtlı bir namazın son rekâtında imama uyan bir kimse ise, imamın son oturuşunda sadece Tahıyyat'ı okur ve

imam selâm verdikten sonra kalkıp, Sübhaneke ve Euzü Besmele'den sonra, Fâtiha ve zammı sûre şeklindeki kıraatı yapıp rükû ve secdelerden sonra oturur, Tahıyyat okuduktan sonra kalkıp yine Fâtiha ve zammı sûre şeklindeki kıraatı yapıp, rükû ve secdelerden sonra oturmadan kalkıp sadece Fâtiha okuyarak kıraatta bulunduktan sonra rükû ve secdeleri yapıp son ka'de için oturur, Tahıyyat ve Salavatla diğer dualardan sonra selâm vererek namazını tamamlamış olur.

Dört rekâtlı bir namazın üçüncü rekâtında imama uyan bir mesbuk, imamın son oturuşunda sadece Tahiyyat okur ve imam selâm verdikten sonra hemen ayağa kalkıp, Sübhaneke, Fâtiha ve zammı sûre şeklinde kıraatta bulunup, rükû ve secdelerden sonra hemen tekrar kalkar ve Fâtiha ve zammı sûre olmak üzere kıraatta bulunur ve sonra rükû ve secdeleri müteakip son ka'deyi ve orada okunacak duaları okuyup selam vererek namazını tamamlar.

İki, üç ve dört rekâtlı namazların ikinci rekâtında imama uyan bir mesbuk ise, imamın son oturuşunda sadece Tahıyyat okur ve imam selâm verdikten sonra, yetişemediği o ilk rekâtı kaza etmek için kalkıp, Sübhaneke, Euzu Besmele, Fâtiha ve zammı sûre okuduktan sonra rükû ve secdeleri takiben son ka'deyi yapıp selâm vererek namazını tamamlar.

İmama rükûda iken uyan kimse Sübhaneke'yi okumayıp, sadece iftitah tekbirini alıp rükûya varır; imama secdede uyarsa da yine aynı şekilde iftitah tekbirini alıp Sübhaneke'yi okumadan secdeye varır. Aynı şekilde imama otururken uyan kimse de iftitah tekbirini aldıktan sonra Sübhaneke'yi okumadan hemen oturur.

Mesbuk yetişemediği rekâtları kaza etmek için imamın selâmından önce kalkabilir mi?

Mesbukun yetişemediği kısımları kaza etmek için, imamın son oturuşunda Tahıyyat okuyacak kadar oturmadan kalkması halinde namazı bozulur. Tahıyyat okuyacak kadar oturduğu halde imamın selâmını beklemeden kalkması ise tahrimen mekruhtur. Ancak, mesbukun mestleri üzerine yaptığı mesh müddetinin dolmasından korkulması durumunda; mesbukun özürlü olması halinde, vaktin çıkmasından korkması durumunda; imamın selâmını beklediği takdirde sabah namazında güneşin doğmasından korkulursa, yine aynı şekilde cuma namazında selâmın beklenmesi halinde ikindi namazı vaktinin girmesinden, bayram namazında da öğle vaktinin girmesinden korkulması durumunda; mesbukun abdestinin bozulmasından korkması halinde ve bir de imamın selâmını beklediği taktirde mesbukun önünden geçilmesi korkusu bulunduğu durumlarda, Tahıyyat okuyacak kadar bekledikten sonra mesbukun imamın selâmını beklemeden kalkıp tamamlaması mekruh değildir.

Mesbuk olan kimse unutarak imamla birlikte selâm verse, bu selâmından dolayı kedisine sehiv secdesi gerekmez. Ancak, imamın selâmından sonra selâm verirse bundan dolayı sehiv secdesi gerekir. Bu durumlarda selâmı sehven değil de kasten verirse o kimsenin namazı bozulur.

Eğer imam sehven (yanılarak) beşinci rekâta kalksa ve mesbuk da ona uysa, imam dördüncü rekâttan sonra oturmuşsa mesbukun namazı imamın bu kalkışıyla bozulur; şayet oturmamışsa imam beşinci

rekât için secdeye varmadıkça mesbukun namazı bozulmaz.

Bir mesbuk, aynı zamanda lâhik de olabilir (bk. LÂHİK). Aynı anda hem mesbuk hem de lâhik olan kimse, önce yetişemediği kısımları mesbuk olarak kaza edip, sonra imama uyduktan sonra kaçırdığı kısımları lâhik olarak kılar. Her ne kadar önce imama uyduktan sonraki kaçırdığı kısımları kılıp, sonra imama uymadan önceki kısımları kılması da câiz ise de, bu konuda meşru sırayı gözetmemiş olacağından dolayı günahkâr olacağı söylenmiştir.

Mâlikîler'e göre mesbuk:

Mesbukun imama yetişemediği kısımları imamın selâmından sonra tamamlaması, edâ mı, yoksa kaza mı olduğu konusunda İslâm alimleri arasında farklı görüşler mevcuttur.

Mâlikîler'e göre mesbukun tek başına kıldığı kısımlar, okuyuşlarda (kavlde) kaza, hareketlerde (fiilde) binadır. Kaza ve bina olmasının pratikteki sonucu şu şekilde ortaya çıkmaktadır: Okuyuşlarda kaza olması sebebiyle, yetişemediği kısım namazın ilk kısmı sayılacak, dolayısıyla da tek başına tamamlarken, yetişemediği kısımlardaki kıraatı aynı şekilde yapacaktır. Yani, Fâtiha ve zammı sureyi veya sadece Fâtiha'yı, yetişemediği kısımda cehri okunuyorsa cehri, gizli okunuyorsa gizli olarak okur. Fiilde bina olması sebebiyle ise, imamla kılınan kısım namazın ilk kısmı sayılacak, yetişilemeyen kısım ise son kısmı sayılacaktır. Dolayısıyla Mâlikîler'e göre, yatsı namazının dördüncü rekâtında imama uyan bir kimse, imamın selâmından sonra bir rekâtı Fâtiha ve zammı sureyi cehren okuyarak tamamladıktan sonra teşehhüd için oturur. Teşehhüdden sonra kalkıp bir rekâtı daha Fâtiha ve zammı sureyi cehren okuyarak tamamlar, ancak bu rekâttan sonra oturmayıp, doğrudan son rekâta kalkar ve son rekâtta sadece Fâtiha'yı içinden okur. Sonra son oturuşu yapar ve selâm vererek namazını tamamlar.

Okuyuşta kaza olmasının yine pratik sonucu olarak, bir kimse sabah namazının ikinci rekâtında imama uysa, imama tabi olarak kunut okur. İmamın selâmından sonra kalkıp yetişemediği rekâtı kılarken ayrıca kunut okumaz.

Görülüyor ki kıraattaki cehrilik durumu hariç, Mâlikîler bu konuda Hanefîlerle aynı görüştedirler. Öğle ve ikindi namazlarında ise mesbukun namazı konusunda bütün yönleriyle bu iki mezhep aynı görüştedirler.

İmâm, mesbukun iktidasından önce sehiv secdesini gerektirecek bir şey yapmışsa, bundan dolayı yapacağı sehiv secdesinde, mesbuk yetişemediği kısımları kaza etmek için ayağa kalkmadan önce imama uyar ve onunla yapar. Kendisinin iktidasından sonra gereken sehiv secdesini ise, tehir edip kaza edeceği rekâtların sonunda yapar.

Şâfiîler'e göre mesbuk:

Şâfiîler, diğer üç mezhepten farklı olarak, muktediyi muvafik ve mesbuk diye ikiye ayırıyorlar.

Muvafik, kaçıncı rekât olursa olsun, iftitah (tahrime) tekbirinden sonra mutedil bir okuyuşla imamın rükûdan başını kaldırmasından önce Fâtiha'yı okuyacak kadar bir zamanda imama yetişen kimsedir. Bu durum ister birinci rekâtta olsun, isterse son rekâtta olsun farketmez.

Mesbuk ise, birinci veya diğer rekâtlarda, mutedil bir okuyuşla Fâtiha'yı okuyabilecek kadar bir zamanda imama yetişemeyen kimseye denir.

Muvafik olan kimse, aynı zamanda mesbuk da olabilir. Şâfiîler'e göre de mesbukun imamla birlikte kıldığı rekâtlar namazın ilk kısımlarıdır. Bu yüzden, Hanefî ve Mâlikîler'de olduğu gibi, akşam namazına üçüncü rekâtında yetişen bir mesbuk, bir rekât kıldıktan sonra teşehhüd yapacaktır. Dolayısıyla bu durumdaki bir kimse Şâfiîler'e göre de üç rekât için teşehhüd yapar. Sabah namazında ikinci rekâta yetişen bir kimse, imamla birlikte kunut okur, ancak ikinci rekâtta da kunutu tekrar okuması gerekir. Zira kendisi için kunutun yeri bu tek başına kıldığı, kendisi için ikinci rekât sayılan bu rekâttır.

Hanbelîler'e göre mesbuk:

Hanbelîler'e göre, bir kimse, ister namazın başında, isterse birinci rekâttan sonraki rekâtlarda imama uysun, namazın bir kısmını imamla birlikte kılamazsa, o kimseye mesbuk denilir. Buna göre, namazın başında imama uyan, ancak gaflet ve namazı bozmayacak kadar uyku gibi bir özür sebebiyle namazın bir rüknünde imamdan geri kalan kimseye mesbuk denildiği gibi, namaza birinci rekâttan sonraki rekâtlarda yetişip imama uyan kimseye de mesbuk denilmektedir. Yani, Hanbelîler'e göre mesbuk terimi, Hanefîler'deki lâhik ve mesbuku da kapsamaktadır.

Mesbuk, namaza imamla başladığı halde, imamla birlikte kılamadığı rekâtları, imamın selâm vermesinden sonra kalkıp kaza ettiği rekâttaki okunacak her şeyi okuyarak kaza eder. İmama birinci rekâttan sonraki rekâtlarda uyan kimse de imamın selâmından sonra kılamadığı rekâtları kalkıp kaza eder. Bu durumda kaza ettiği rekâtlar, namazının ilk kısımları olur. İmamla kıldıkları ise son kısımları olur. Buna göre kaza ettiği rekâtlardaki kıraatları yapar, ancak cuma namazı hariç, cehri okunan namazlarda okuyup okumamakta muhayyerdir. Mesbukun, imam ikinci selâmı vermeden birinci selamın hemen peşinden kalkması vaciptir. Mesbuk yanılarak imamla birlikte selâm verse, namazın sonunda kendisinin sehiv secdesi yapması gerekir. Kaza ettiği sırada kendi yaptığı sehivden olduğu gibi, imamın yaptığı sehivden dolayı da namazının sonunda sehiv secdesi yapması gerekir. İmamın yaptığı sehiv secdesine uyarak sehiv secdesi yapsa bile, ayrıca kendisinin namazını bitirdikten sonra sehiv secdesi yapması gerekir.

¥ Beşir Gözübenli

MESCİD

Sözlükte secde edilen yer anlamına gelen "Mescid", terim olarak, müslümanların topluca namaz ibadetini ifa etmelerine tahsis olunmuş mekânı ifade eder. Secde namazın rükünleri arasında çok özel bir yere sahip bulunduğu (bk. SECDE) ve namaz ibadetini sembolize eden bir fiil olduğu için, namaz kılmaya ayrılmış mekan bu fiile nisbet edilerek anılmıştır. Mescidin çoğulu "mesâcid"dir. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadislerde mesacid kelimesi tekil ve çoğul şekliyle birçok yerde geçer. Sözlükte toplayan, biraraya getiren anlamına gelen "câmi'" kelimesi başlangıçta yalnız cuma namazı kılınan büyük

mescidler için kullanılmıştır. Hatta bu, “el-mescidü’l-câmi’” (büyük cemaatleri– toplayan mescid) tamlamasının kısaltılmış şeklidir. Hz. Peygamber zamanından beri bayram ve cenaze namazı kılınan yerler için “musallâ” kelimesi de kullanılagelmiştir. Yol boylarında üstü kapatılmaksızın inşa edilen mescidlere namazgâh denir (farsça olan bu kelime de namaz kılınan yer anlamına gelir).

Kur’ân-ı Kerîm’de (Âl-i İmrân 3/96) insanlar için yapılan ilk mabedin (“beyt”) Mekke’deki (Kâbe) olduğu bildirilmiştir. Bunu ilk kez bina eden kişinin Hz. Âdem olduğu rivâyet edilmiştir (bk. KÂBE). Öte yandan bir hadisi şerifte yeryüzündeki ilk mescidin Mescid-i Haram (bk. MESCİD-İ HARAM), ikincisinin de Mescid-i Aksa (bk. MESCİD-İ AKSA) olduğu ifade edilmiştir (Buhârî, Enbiyâ, 40). Hz. Muhammed (s.a.) Mekke’de peygamberlik görevini ifaya başladıktan sonra zaman zaman müşriklerin çirkin davranış ve baskılarına rağmen Mescid-i Haram’da Haceri Esved ile Rükni Yemânî arasında namaz kılıyordu. Ayrıca Daru’l-Erkam’a taşındıktan sonra burada müslümanlara cemaat namazı kıldırıyordu (bk. DARU’L-ERKAM). Hz. Ömer müslüman olduktan sonra müminler Mescid-i Haram’da açıkça namaz kılmaya başladılar. Bazı rivâyetlerden Hz. Peygamber’in Yesrib’e (Medine’ye) hicret etmesinden önce de burada mescidler yapıldığı anlaşılmaktadır. Rasûlullah, tebliğ görevinin ikinci dönemini geçirdiği Medine’ye varmadan buraya iki mil uzaklıktaki Kuba’da bir mescid inşa ettirmiştir ki, burası günümüze kadar müslümanlar için önemli bir ziyaret yeri olmuştur (bk. MESCİD-İ KUBA). Rasûlullah Medine’ye ulaşınca devesinin ilk çöktüğü boş arsayı satın alarak buraya müslümanlar için ayrı bir kudsi değere sahip olan üçüncü mescidi inşa ettirmiştir (bk. MESCİD-İ NEBEVİ). Hz. Peygamber’in bu mescidlerle ilgili hadisi şerifinin anlamı şöyledir: “Ancak üç mescid için yolculuk yapılır: Biri Mescid-i Haram, biri Mescid-i Aksa, diğeri benim mescidimdir” (Buhârî, Mescid-i Mekke, 1, 6; Müslim, Hac, 74). Daha sonra müslümanların sayısı artınca Hz. Peygamber’in emir ve teşvikiyle gerek Medine’nin mahallelerinde gerekse çevredeki kabilelerin oturdukları yerlerde mescidler yapıldı. Bu arada müslümanlığı kabul eden bazı kabilelerin eski mabetlerinin yerine mescid yaptıkları bilinmektedir. Böylece, İslâmiyet’in gittiği her yerde mescid yapımına büyük önem verildiğinden, büyük, küçük, sade ya da görkemli sanat eseri özelliği taşıyan binlerce mescid ve cami inşa edilmiş, bu yöneliş ve çabaların ürünü olarak İslâm sanatları ve mimarisinin gözkamaştırıcı örnekleri ortaya çıkmıştır.

Mescidler tevhid inancının sembolü olan Kâbe’nin birer şubesi mesabesinde olduğundan buralarda yalnız Allah’a ibadet edilir. Allah’a ortak koşarak sapık inançlara kayan müşrikler Kâbe’nin içine ve çevresine 360 put yerleştirmişlerdi ve Allah ile birlikte bu putlara da tapmaktaydılar. Kur’ân-ı Kerîm’de mealen “Mescidler yalnız, Allah’a aittir, buralarda Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın” (el-Cin 72/18) buyurularak bu sapık inanç reddedilmiş, mescidlerde yalnız Allah’a kulluk edilip yalnız O’ndan yardım dilenebileceği vurgulanmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’de mescidler Yüce Allah’ın nurunun aydınlattığı yerler olarak anılmış (en-Nûr 24/3546), Hz. Peygamber de, Allah’ın adının anıldığı, kendisine

ibadet edilen mekanlar olması sebebiyle mescidlerin Allah katında en sevimli yerler olduğunu belirtmiştir (Müslim, Mesâcid, 52).

Hz. Peygamber "Bütün yeryüzü bana mescid yapıldı" (Buhârî, Teyemmüm, 1, Salât, 56; Müslim, Mesâcid, 35) buyurarak İslâm'da ibadetin belirli mekanlara sıkıştırılmış olmadığına dikkat çekmiş olmakla birlikte, vakit namazlarının cemaatle kılınmasının önemi üzerinde ısrarla durmuştur. Bu namazların evlerde ve benzeri yerlerde de cemaatle kılınarak cemaat sevabı alınabileceği kabul edilmekle beraber, cami ve mescidlerle kılınması daha faziletli görülmüştür (Mescidlere gitmenin sevabı ile ilgili bir çok hadisi şerif vardır. Msl. bk. İbn Mâce, Mesâcid, 14; Darimî, Salat, 133). Cuma namazının ise cemaatle kılınması şarttır; yine İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre bayram namazları da ancak cemaatle kılınabilir (bk. BAYRAM, CEMAAT, CUMA). Kadınlar cemaatle yükümlü olmamakla beraber –başka bir dini kuralı ihlal etmeden– cemaate katılmaları halinde cemaat sevabını elde ederler. Hz. Peygamber'in kadınların mescide gitmelerini engellememek gerektiğine ilişkin emir ve tavsiyeleri bulunmaktadır (bk. CEMAAT).

Mescidler müslümanlar arasında birlik ve beraberlik ruhunu pekiştiren mekanlardır. Buraların müslümanları bölme amacı için kullanılması Kur'ân-ı Kerîm'de şiddetle kınanmış ve münafıkların bu maksatla inşa ettikleri mescid "Mescid-i Dırâr" şeklinde anılmıştır (bk. MESCİD-İ DIRAR).

Mescidlerin ve camilerin asıl fonksiyonu müslümanların toplu ibadet yapmalarına imkân sağlama olmakla beraber, başlangıçta bu mekanlar eğitimöğretim merkezleri ve devlet yönetimiyle ilgili bir çok faaliyetin icra edildiği mahaller olarak da kullanılmıştır. Tarih boyunca mescid ve camilerin, ilmî, kültürel, sosyal, adlî, askerî ve idarî faaliyetlerle ilgili fonksiyonları konusunda değişik uygulamalar bulunduğundan, bu yapıların sosyal hayata etkilerinde de farklılıklar görülmektedir. Fakat fonksiyonlarının çok sınırlı tutulduğu yer ve dönemlerde dahi mescid ve camilerin toplum hayatı ve sosyal yapı üzerindeki etkileri büyük olmuştur. İslâm dininin inanç ve ibadetle ilgili esaslarının özlü bir ifadesi olan ezanın her gün beş kez ilanı da, mescid ve camilerin fonksiyonlarını güçlendiren önemli bir uygulamadır (ayrıca bk. EZAN).

Mescidler tevhid inancının sembolleri olup, bu yapıların inşası birçok âyet ve hadisin de delaletiyle müminlere özgü bir ayrıcalık olarak kabul edilmiştir. Allah'a inanmayanların mescidlerde Allah'a kulluk edilmesine engel olucu tavırlarına ve bu davranışın en büyük haksızlık olduğuna Kur'ân-ı Kerîm'de işaret edilir (el-Bakara 2/114; et-Tevbe 9/17). "Allah'ın mescidlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namaz kılan, zekat veren ve sadece Allah'tan korkan kimseler imar ederler" (et-Tevbe 9/18) mealindeki âyette ve konuya ilişkin hadislerde geçen imar etme ifadesi İslâm bilginlerinin çoğunluğu tarafından hem bu mekanların inşası ve maddi anlamda bakımı hem de ibadet etme, Kur'ân-ı Kerîm okuma, ilim öğrenme ve öğretme gibi manevi anlamda ihyası olarak anlaşılmıştır. Bir beldede oturanların ihtiyacını karşılayacak kadar mescid inşası genellikle farzı kifaye olarak ve mutlak olarak ele alındığında mescid yapma veya yaptırma mendup olarak nitelendirilir. İslâm bilginleri, mescid

yapımında kullanılacak maddelerin dinen necis (pis) kabul edilmeyen nesnelerden olması gereği üzerinde durdukları gibi, buralara girecek kişilerin maddi ve hükmi kirlilikten arınmış olmalarının hükümlerini de geniş bir biçimde ele almışlardır. Özetle, cünüp, hayız ve nifas halindeki kişilerin gusül abdesti almadan mescide girmeleri haramdır; fakat Hanbelî mezhebine göre cünüp kişinin abdest alarak mescidte bulunması câizdir. Bu durumda olmayan kişilerin de mescide abdest alarak girmeleri mendup, abdestiz girmeleri mekruh olarak nitelendirilmiştir. Mescidin alt ve üst katları için hüküm böyle olmakla beraber, mescide bitişik fakat dışarda kalan revak ve avlu gibi mekanlar cünüp kişi bakımından mescide dahil sayılmamıştır. Gayr-i müslimlerin mescide girmeleri câizdir; bu, onların İslâmiyeti daha yakından görüp tanımalarına vesile olur. Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre Gayr-i müslimler mescidlere ancak izinle girebilirler. Mâlikîler'e göre ise bu kişilerin mescide girmesine müsaade edilmez. Mescid-i Haram'a ve Harem bölgesine girmeleri konusunda farklı mezhep görüşleri vardır (bk. HAREM, HILL).

Mescid ve camilerin belirli fonksiyonlara göre ayrı isimle anılan özel bölümleri vardır. Namaz kıldırırken imamın durduğu yere "mihrap", hutbe okunan yere "minber", vaaz verilen yere "kürsü" (veya vaaz kürsüsü), ezan okunan yere "minare" (arapçada yaygın şekliyle "mi'zene") denir. Ayrıca bazı camilerde "müezzin mahfili", abdest almak üzere "şadırvan", cemaate vaktinde yetişemeyenler için "son cemaat mahalli", sultanların inşa ettirdikleri camilerde sultan ve maiyetindekiler için yapılan "hünkâr mahfili" bulunur.

Cami ve mescidlerde imamın sesinin daha iyi işitilmesi için ses yükseltici cihaz kullanılmasında sakınca yoktur. Mescid ne kadar büyük olursa olsun imam ile imama uyanlar arasında fasıla olması imama iktidanın sıhhatine engel değildir. Mescidin alt ve üst katları arasında kapı veya menfez aracılığıyla irtibat varsa alt kattaki cemaatin üst kattaki imama ya da üst kattaki cemaatin alt kattaki imama uyması geçerlidir. Aralarında bu tarz bir irtibat olmaksızın sadece hoparlör aracılığıyla irtibat sağlanıyorsa bakılır. Eğer cemaat karışıklık olmaksızın düzgün bir şekilde imamı takip edebiliyorlarsa namaz geçerli olur, aksi halde olmaz. Mescidin dışındaki mekanlarda imama uymanın geçerli olması için arada dünya işlerinin görüldüğü genel bir yolun bulunmaması ve cemaatin imamı düzgün bir şekilde takip imkanına sahip olması gerekir.

Mescide girildiğinde "tahıyyetü'lmescid" niyetiyle iki rekat nafile namaz kılınması genellikle sünnet olarak nitelendirilir (bk. NAFİLE NAMAZLAR). Mescid ve camiler toplu ibadet yerleri olduğundan buralara çirkin kokuların yayılmasına sebebiyet verecek şekilde gitmekten veya cemaati rahatsız edecek davranışlarda bulunmaktan sakınmaya özen gösterilmesi gerekir.

Cami ve mescidlerin inşa amacı dışında kullanılması, yıktırılması veya satılması câiz değildir. Fakat bir yerleşim birimini müslümanların terketmesi halinde buradaki mevcut mescid ve camilerin hükmü konusunda farklı görüşler ortaya konmuştur. İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi, Amerika Birleşik Devletlerindeki müslümanlardan gelen sorulara cevap teşkil eden Üçüncü Dönem

11 nolu kararında (1116 Ekim 1986 Amman), yararlanılamaz duruma gelen veya müslümanların tamamen terkettikleri bir yerde kalan ya da Gayr-i müslimlerce el konmasından endişe edilen mescidin satılabileceği fakat bunun satım parası ile mescid edinilmek üzere başka bir yer satınalınması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca aynı kararda, ihtiyaç duyulduğu takdirde cemaatle namaz kılmak üzere kilise kiralanabileceği, heykel ve resimlere doğru namaza durulmamasına dikkat ederek ve bunlar kıble yönünde ise üzerini örterek burayı mescid olarak kullanmanın câiz olduğu ifade edilmiştir.

Hz. Peygamber müminlere kabirleri mescid yapmayı yasaklamıştır. Nitekim Hz. Ayşe'den rivâyet edilen, bir hadiste şöyle buyurulmuştur: "Allah yahudilere lanet etsin: Onlar peygamberlerinin kabirlerini mescid edinmişlerdir" (Buhârî, Salat, 48, 52; Cenâiz, 96; Müslim, Mesâcid, 19, 20, 21). Hâris en-Necrânî'den yapılan bir rivâyete göre de Rasûlullah vefatından beş gün önce şöyle buyurmuştur: "Dikkatli olun! Sizden önceki kavimler peygamberlerinin ve iyi kabul ettikleri kulların kabirlerini mescid edinmişlerdi. Sizler sakın kabirleri mescid edinmeyin. Ben size bunu yasaklıyorum" (ibn Ebi Şeybe 2/376; Müslim, 2/6768). Başka bir hadiste kabirlere doğru namaz kılınmaması uyarısında bulunmuştur (Müslim, Cenaiz, 33). Bu hadisler ışığında İslâm bilginleri kabirler üzerine mescid inşa etmeyi İslâmî öğretilere aykırı buldukları gibi, özellikle yasaklama sebebinin açıkça gerçekleştiği durumlarda, yani kabre tapınırcasına saygı duyma neticesinde bu uygulamanın yapılması hallerinde haram bir fiilin ve büyük günahlardan birinin işlenmiş olacağına hükmetmişlerdir. Rasulullah'ın defnedildiği yer ise esasen kendi odası olup daha sonra Mescid-i Nebevi'nin içine alınmıştır ve Osmanlılar tarafından kabri şerifin üzerine yeşil bir kubbe (Kubbei Hadra) yapılmıştır (bk. RAVZAİ MUTAHHARA). Bu uygulama tapınma fikrine dayalı olmayıp Hz. Peygamber'e olan sevgi ve saygının bir eseridir.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

MESCİD-İ AKSÂ

Kudüs'te eski Süleyman mabedinin bulunduğu yerde inşa edilmiş olan cami.

Mescid-i Aksâ, "en uzak mescid" demektir ve Kur'ân-ı Kerîm'de, İsrâ mucizesine değinilirken bu mescidten şöyle sözedilir: "Bir gece, kendisine âyetlerimizden bazılarını göstermek için, kulunu (Muhammed'i) Mescid-i Harâm'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah, her türlü eksiklikten uzaktır" (el-İsrâ 17/1).

Kur'ân-ı Kerîm'de sözü geçen bu mescid ve çevresi Harem-i Şerif olarak anılır. Mescid-i Aksâ adı önceleri, Harem-i Şerif'in tamamı ve oradaki binalar –ki en önemlisi Kubbetü'sSahra'dır– için kullanılırken, günümüzde Harem-i Şerif'in güney kısmındaki camiyi ifade etmektedir.

Müfessirler, Hz. Peygamberin Mescid-i Haram'dan burak ile götürüldüğü bu yerin, Kudüs'teki Beytülmakdis olduğunu naklederler. Aynı zamanda Kudüs için de kullanılmakta olan Beytülmakdis kelimesi ibrânice Beit ha-Mikdaş'ın arapçalaşmış şeklidir ve Hz. Süleyman tarafından yaptırılan mabede verilen addır. Hz. Süleyman'ın milattan önce 967 veya 953'te yaptırdığı bu mabed (Beit hamikdaş = Beytülmakdis),

milattan önce 586'da II. Nebukadnetzar (Buhtunnasr) tarafından yıkılmış, milattan önce 515'de ikinci defa yapılmış ve milattan sonra 70 yılında Romalıların, yahudi ayaklanmasını bastırmak üzere Kudüs'ü kuşatmaları sırasında yanmıştır. Roma imparatoru Hadrian 136 yılında bu mabedin yerine, ilah Jupiter için bir ibadetgâh yaptırmıştır. Konstantin'in hıristiyan oluşu ve Kudüs'te kiliseler inşa etmesinden sonra Jupiter mabedi, muhtemelen yıkılmıştır. Hıristiyanlar, İncil'deki "Ve İsa mabetten çıkıp giderken, mabedin binalarını kendisine göstermek için şakirtleri yanına geldiler. İsa da onlara cevap verip dedi: Bütün bu şeyleri görmüyor musunuz? Doğrusu size derim: Burada taş üstünde yıkılmadık taş bırakılmayacak" (Matta 24/12) ifadesi sebebiyle Süleyman Mabedi'ni yeniden inşa etmeyi reddettiklerinden burası, harap ve perişan bir vaziyette idi. 363'te Julien L'Apostat, Hz. İsa'nın geleceğe yönelik bu haberini geçersiz kılmak için Süleyman Mabedi'ni yeniden inşaya karar vermiş fakat mabedin temelleri bile atılamamıştır. 614'te İranlılar'ın daha sonra Bizans'ın eline geçen (629) Kudüs'te Süleyman Mabedi'nin bulunduğu mahal boş idi. 637 yılında, Kudüs, Hz. Ömer tarafından fethedildiğinde, halifenin, eski mabedin yerini sorup araştırdığı ve orada bir mescid yaptırdığı nakledilir. Daha sonra Emevî halifesi Abdülmelik tarafından 691'de Hz. Peygamberin mirac esnasında ayağını basmış olduğu taş üstüne, "Kubbetü's-Sahra" adı verilen bir bina yaptırılmıştır. Rivâyet'e göre daha sonra halife Abdülmelik, Kubbetü's-Sahra'nın yanında Mescid-i Aksâ'yı inşa ettirmiş veya onun başlattığı bu inşaat oğlu birinci Velid zamanında tamamlanmıştır. Mescid-i Aksâ'nın bugünkü yapısı, Emeviler dönemindeki yapıdan oldukça farklıdır. Zira Mescid-i Aksâ, depremler sebebiyle birçok defa tahribat görmüş ve yeniden yapılmıştır. Emevî halifesi el-Hakem döneminin sonuna doğru 747'de meydana gelen depremde camiin doğu ve batı kısımları yıkılmış, yıkılan kısımlar Abbâsi halifesi el-Mansur döneminde (758759) tekrar yapılmıştır. el-Mansur'un yaptırdığı kısımlar, 774 depreminde yeniden yıkılmış, halife Mehdî tarafından yaptırılmıştır. 1033'deki depremde Mescid-i Aksâ büyük ölçüde hasar görmüş ve Fâtımî halifesi ez-Zâhir tarafından yaptırılmıştır. Halife ez-Zâhir, Mescid-i Aksâ'nın doğu ve batısındaki dörder revakı kaldırmak suretiyle kısmen daraltmıştır. Bugünkü Mescid-i Aksâ'nın kuzeyindeki yedi kapı, onun eseridir.

Haçlıların Kudüs'ü alışından sonra Mescid-i Aksâ'nın bir kısmı kilise, bir kısmı da Templiers (isbitâriyye) şövalyelerine ikametgâh yapılmıştır. Salâhaddini Eyyubî Kudüs'ü Haçlılardan kurtardıktan sonra, Mescid-i Aksâ'yı eski haline getirtip kıble duvarının dekorasyonunu ve mihrabı yeniden yaptırmış, Nureddin Mahmud b. Zengî'nin Mescid-i Aksâ için yaptırdığı minberi Halep'ten getirterek yerine koydurmuştur. 1217'de Melik İsâ b. Ahmed b. Eyyûb, kuzey revakını inşa ettirmiştir. Memlûklu sultanları ve Osmanlılar tarafından Mescid-i Aksâ pekçok defa tamir edilmiştir. 1925 yılında kubbe ve bina elden geçirilmiş, 19381943 yılları arasında doğu ve orta revaklar yeniden yapılmıştır.

Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu Kudüs'ün doğu kesimi, 1967 savaşında İsrail'in eline geçmiş ve 21/8/1969'da Mescid-i Aksâ

yakılmıştır. Bu yangında, Mescid-i Aksâ'nın büyük bir bölümü ile tarihi minber de harap olmuştur. Diğer taraftan İsrail devleti, 1968 yılından buyana Mescid-i Aksâ'nın çevresinde ve altında, arkeolojik araştırmalar bahanesiyle kazılar yaptırmaktadır. Yahudiler'in inancına göre Mescid-i Aksâ, onlarca kutsal sayılan Süleyman Mabedi'nin (Beit ha-Mikdaş) bulunduğu yere yapılmıştır. Yahudilerin en büyük emeli ise, Mescid-i Aksâ'yı yıkıp yerine Süleyman Mabedi'ni yeniden inşa etmektir.

Mescid-i Aksâ'nın iç uzunluğu 80, genişliği ise 55 metredir. Mescid'de yedi revak, on bir kapı vardır ki yedisi kuzeyde, biri doğuda, ikisi batıda, biri de güneydedir.

Hz. Peygamberin, İsrâ ve Mirac mucizesi esnasında götürüldüğü Mescid-i Aksâ'nın, Kudüs'teki Süleyman Mabedi olmayıp semadaki bir makam olduğu da rivâyet edilmektedir. Bu görüşü benimseyenlere göre Kur'ân-ı Kerîm'de, İranlılar'la Bizanslılar'ın savaş yaptıkları Filistin bölgesi, "en yakın yer" olarak tavsif edilmektedir (er-Rûm 30/3). Mescid-i Aksâ ise, "en uzak mescid" demektir. "En yakın yer" diye nitelenen bir bölgedeki mescide "en uzak mescid" denilmesi çelişkili olur. Bu sebeple Kur'ân-ı Kerîm'de belirtilen Mescid-i Aksâ, tıpkı Beytülmamur gibi semada bir makam olmalıdır. Buna karşılık, Cabir b. Abdullah'tan nakledilen şöyle bir hadis vardır: Rasûlullah şöyle buyurdu: Mescid-i Aksâ'ya sefer ettiğimi söylediğimde Kureyş beni yalanlayınca, Mescid-i Haram'a gidip Hicr'de ayakta durdum. Müteakiben Allah bana, Beyti Makdis ile gözüm arasındaki mesafeyi kaldırdı da Mescid-i Aksâ'ya bakarak, onun nişanelerinden Kureyş'e haber vermeye başladım" (Tecrid-i Sarih Tercümesi, 59).

İslâm inancında Mescid-i Aksâ'nın oldukça önemli bir yeri vardır. Orası, müslümanların ilk kıblesidir ve üç önemli mescidden biridir. Ebû Hureyre'nin naklettiği bir hadiste Rasulullah şöyle buyurmaktadır: "Namaz ve ibadet için, şu üç mescidin dışındaki bir mescide yolculuk yapılması doğru değildir: Mescid-i Haram, Mescid-i Rasûl, Mescid-i Aksâ" (Buhârî, Mescid-i Mekke, 1, 6; Sayd, 26; Savm, 67). Ebû Zerr de Mescid-i Aksâ ile ilgili olarak şöyle bir hadis rivâyet etmiştir: "Bir defasında ben: Yâ Rasûlallah, yeryüzünde en önce hangi mescid bina kılındı? diye sordum. Rasûlullah: Mescid-i Harâm buyurdu. Ben: Sonra hangisi? dedim. Rasûlullah: Mescid-i Aksâ karşılığını verdi. Sonra ben: Bu iki mescidin kuruluşu arasında ne kadar zaman vardır? dedim: Rasulullah şu cevabı verdi: Kırk sene" (Buhârî, Enbiyâ, 40; İbn Mâce, Mesâcid 7; Müsned, V, 150).

¥ Ömer Faruk Harman

MESCİD-İ CİN

Cinlerin Hz. Muhammed (s.a.)'e iman ettikleri yeri simgeleyen mescid.

Hz. Peygamber, amcası Ebû Talib'i ve zevcesi Hz. Hatice'yi kaybettiği için "senetü'l-hüzün" diye anılan ve Mekke müşriklerinin baskılarını iyice arttırdıkları yıl peygamberliğin onuncu yılı (milâdi 620) yeni bir destek sağlamak ve İslâm'ı tebliğ etmek için Taif'e gitmişti. Burada ilgi ile karşılanmak şöyle dursun, hakaretlere ve kötü muameleye maruz kaldı (bk. TAİF YOLCULUĞU). Bu durumun verdiği teessür ve sıkıntı içinde oradan dönerken Yüce Allah'ın bir ihsanına mazhar oldu: Namaz-

da okuduğu Kur'ân oradan geçen bir gurup cinin dikkatini çekti. Rasûl-i Ekrem'in okuduğu Kur'ân-ı Kerîm'i ilgi ile dinleyen cinler iman edip müslüman oldular.

Cinlerin İslâm'ı kabul edişi Kur'ân-ı Kerîm'de mealen şöyle ifade edilmektedir: "(Rasûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (benim okuduğum Kur'ân'ı) dinleyip de şöyle söyledikleri bana vahyolunmuştur: Gerçekten biz, doğru yola ileten harikulade güzel bir Kur'ân dinledik de ona iman ettik. (Artık) kimseyi Rabbimize ortak koşmayacağız" (el-Cin 72/12). Cinler daha sonra kendi toplumlarına bu ilâhî mesajı iletip onları da imana davet etmişlerdir (el-Ahkâf 46/2932). Bu sebeple Hz. Muhammed (s.a) "Rasulü's-sekaleyn" (insanların ve cinlerin peygamberi) diye de anılır. İşte cinlerin iman ettikleri bu yere daha sonra inşa edilen mescid "Mescidü'l-cin" adını almıştır.

Bu mescid, Harem-i Şerif'in kuzeyindeki Hacun bölgesinde Cennetü'l-Mualla'nın doğusunda bulunmaktadır. Ezrakî'nin rivâyetine göre Hz. Peygamber, şu anda üzerinde mescid bulunan bu yeri Abdullah b. Mesud'a göstermiştir. Bu mescide Mescid-i Hares dendiği de rivâyet edilmektedir. Çünkü burası Mekke muhafızları reisinin (emniyet müdürü) emrindeki muhafızlarla toplantı yaptığı yerdi ve bir anlamda o günkü Mekke'nin kuzey sınırını oluşturuyordu.

İnşaatı birkaç defa yenilenen Mescid-i Cin'in hicri onuncu asırda oldukça mütevâzi yapısı vardı. Mescid son durumuna göre yaklaşık 600 m2'lik bir alanı kaplamaktadır. Dışardan yüksekliği yaklaşık 8 m. olan binanın duvarları –Suudi Arabistan'da yapımı yenilenen pek çok tarihi mescidde olduğu gibi– parlak kırmızı taşlarla kaplıdır. Mescidin kuzeyden güneye olan uzunluğu 37 m. kadardır. Kıble cihetine gelen güney duvarının genişliği ise yaklaşık olarak 16 m. dir. Harem caddesi ile Mescid-i Cin caddesinin birleştiği yer olan kuzey duvarının genişliği ise güney duvarının genişliğinden daha azdır. Mescidin içinde bulunan yeşile boyanmış 24 adet horasan tipi direk, küçük kavislerle tavana kadar yükselmektedir. Özel bir merdiveni olan minber güney duvarından ayrı durmaktadır. Cin Mescidi'nin minaresi, kuzeydoğu köşesinde mescidin duvarı ile kaynaşmış durumdadır. Bir şerefesi olan ve ucunda bir hilâl bulunan minarenin yüksekliği 15 m. kadardır.

Ezrakî, "Ahbâru Mekkete'l-Mükerreme" isimli ünlü eserinde, namaz kılmanın müstehap olduğu mescidler arasında bu mescidi de zikretmiştir.

¥ Fuat Günel

MESCİD-İ DIRAR

Münafıkların müminlere komplolar hazırlama ve bozgunculuk çıkarma amacıyla yaptıkları mescid.

Münafıklar, Mescid-i Kuba ve Mescid-i Nebî'ye uzakta oturan yaşlıların cemaata yetişemedikleri bahanesiyle Salim b. Avf kabilesinin bulunduğu yerde mescid yaptırmışlar, ibadete açması için de Hz. Peygamber'e başvurmuşlardı. Peygamberimiz o sırada Tebuk seferi hazırlığı ile meşgul olduğu için bunu ancak dönüşte yapabileceğini söylemişti.

Bu mescidin ortaya çıkışı, aslında münafıkların Ebû Âmiri Rahib (veya Ebû Âmiri Fasık) denilen kimse ile işbirliğinin bir eseri idi. Hıristiyan olan bu adam, Hz. Peygamber'in hicretinden ötürü, –İbn Übey b. Selül

gibi– menfaati zedelenen kimselerdendi. Bu yüzden, adamlarıyla Mekke'ye giderek Bedir'de müslümanlara karşı savaştı. Bedir yenilgisine Mekkeli müşriklerden daha çok üzüldü ve onları intikam için tahrik etti. Adamlarıyla birlikte gerek Uhud' da gerekse Hendek'te Medineli hemşehrilerini Hz. Peygamber'in aleyhine kışkırtmaya çalıştıysa da, kimse ona itibar etmedi. Bunun üzerine Mekke'ye yerleşti. Mekke müslümanlar tarafından fethedilince Tâif'e geçti. Onlar da müslüman olunca Şam'a sığındı. Daha sonra Medine'deki münafıklarla gizlice planlar ve oyunlar peşine düştü. Buna göre, görünüşte mescid vazifesi görecek bir bina yapılacak, Ebû Âmir orada gizlice münafıklarla buluşacak, onlarla işbirliği yaparak dışarıdan hıristiyan unsurunu harekete geçirecek ve Medine'yi kuşatacaktı.

İşte Hz. Peygamber Tebuk seferi dönüşünde (9/m.630 Ekim) gerçekte nifak ve fesat yuvası olarak yapılan bu mescidde namaz kılmak üzere oraya gitmeye hazırlanırken şu anlamdaki âyetler indi: "(Münafıklar arasında) bir de (müminlere) zarar vermek, (hakkı) inkâr etmek, müminlerin arasına ayrılık sokmak ve daha önce Allah ve Rasûlune karşı savaşmış olan adamı beklemek için bir zarar mescidi kuranlar vardır. "İyilikten başka maksadımız yok" diye de yemin edeceklerdir. Halbuki Allah tanıklık eder ki onlar kesinlikle yalancıdırlar. Onun içinde asla namaz kılma! İlk gününden takva üzerine kurulan mescid (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Orada temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever" (et-Tevbe 9/107108).

Âyetin baş tarafında geçen ve "zarar vermek üzere" anlamına gelen "dırar" kelimesinden dolayı, münafıkların yaptırdığı bu mescide "Dırar Mescidi" denilmiştir. Bu âyetlerle yapılan ilâhî ikazdan sonra Peygamberimiz, ashabtan bazı kimseleri görevlendirerek Dırar Mescidi'ni yıktırmıştır. Onlara bu görevi verirken "Şu zalim cemaatın mescidini yıkınız" ifadesini kullanmıştır.

¥ Hüseyin Algül

MESCİD-İ HARAM

Kâbe'yi içine alan Mekke'deki mescid.

"el-Beytü'l-Haram" da denilen bu mescid, Kâbe ile birlikte Zemzem kuyusu, Hicri İsmail ve Makamı İbrahim gibi kutsal yerleri de içine almaktadır. Üstü açık, geniş ve kare biçimini andıran bu alan, dört tarafından sağlam ve zarif sütunlar üzerine oturan kubbeli eyvanlarla çevrilmiştir. Kâbei Muazzama bu açık alanın ortasında yer almaktadır. Yukarda zikri geçen kutsal mekanlardan Hicri İsmail, Kâbe'nin kuzeybatısında, Zemzem ile Makamı İbrahim ise kuzeydoğusundadır. Mescid-i Haram daha çok "Harem-i Şerif" tabiri ile anılır. Mescid-i Haram'ın iç boyutları şöyledir: Kuzeybatı tarafı 164 m., güney tarafı 166 m., kuzey tarafı 108 m., güneybatı tarafı 109 m.dir (Batânûnî, Rihle, 96).

Bugün tamamı tavaf mahalli olarak kullanılan bu alanın üzerinde, tavafa engel olduklarından dolayı bir kısmı XIX. asrın sonlarında, bir kısmı da daha sonra kaldırılan şu yapılar vardı: Kubbeteyn, Zemzem kuyusunu örten küçük kubbeli bir bina, mezhep imamlarına ait makam binaları ve minber (bk. KÂBE).

Mescide açılan pek çok kapıdan bazıları

şunlardır: Bâbı Alî, Bâbı Benî Hâşîm, Bâbı Safâ, Bâbü'sSelâm, Bâbı Bağdâd, Bâbı Umre, Bâbı Abdülaziz.

Hz. Peygamber zamanında Kâbe'yi çevreleyen küçük alanın etrafında duvar yoktu. Çevredeki evler doğrudan mescidin sahasına açılıyordu. Hicretin 8. yılında Hz. Peygamber'in yaptırdığı mescid kısa süre sonra dar gelmeye başladı. Hz. Ömer halife olduğunda bazı evleri satın alarak yıktı ve onları mescid'in haremine dahil etti. Sonra da mescidin çevresini bir adam boyu yükseklikte bir duvarla çevirdi. Hz. Osman da tevsi işinde onu takip etti. Abdullah b. Zübeyr, mescidi biraz daha genişletti ve etrafına sur yaptı (64/683). Abdülmelik b. Mervan duvarları daha da yükseltti ve tavanı hurma lifi yerine daha dayanıklı bir ahşapla kaplattı (75/694). Kendisinden sonra mescidi genişletmeye devam eden oğlu Velid, sütunları mermerden yaptırdığı gibi duvarları renkli küçük mermerlerle, kapıları da altın ve bakırla süsletti. Abbasi halifesi Mansur zamanında Mekke valisi olan Ziyad b. Abdullah, Mescid-i Haram'ın sahasını bir kat daha büyüttü. Bir müezzin mahalli yaptırarak Hicri İsmail'i mermerle kaplattı.

Mescidi genişletme işinde Mansur'un yolundan giden Mehdi, mescidin etrafına bir cins meşe ile kaplı sütunlara oturan açık odalar inşa ettirdi. Zamanla minare sayısı yediye ulaşan Mescid-i Haram'ı aydınlatmak için Kâbe'nin çevresine küçük direkler dikildi. Mezhep imamlarına ait "makam" adı verilen küçük çatılar inşa edildi. Kâbe'yi çevreleyen tavaf mahalline giden yollar da mermerle döşendi.

Mısırlı sultanlar hem Medine hem de Mekke haremine özen gösterdiler. Özellikle Zahir Baybars ve 802/1400 yılında çıkan bir yangın sebebiyle bir tarafı harap olan Mescid-i Haram'ı yeniden yaptıran Sultan Berkuk ile Kansu Gavri bu kutsal mekana itina gösteren hükümdarlardandır.

Osmanlılar döneminde ise Yavuz Sultan Selim, Mısırlı mimarlar vasıtasıyla Mescid-i Haram'ı tamir ettirdi ve mescide doğru giden sel yatağını değiştirdi. Mescid-i Haram kesin şeklini Sultan II. Selim devrinde 15721577 yılları arasında aldı: Düz çatı kaldırılarak, yerine koni şeklinde beyaz badanalı bir çok kubbe inşa edildi, bundan başka tali derecede birçok onarım ve değişiklik gerçekleştirildi. Ancak Osmanlı padişahı Sultan II. Selim (1572-1577) ve oğlu Sultan Murad zamanında (984/1577) yapılan çalışmalar genişletmeden ziyade bir yenileme ve düzenleme faaliyetidir.

Muktedir Billah zamanından beri yapılan Mescid-i Haram'ı tevsi çalışmaları içinde en önemlisi Kral Abdülaziz zamanında gerçekleştirilenidir.

Mes'â, 1955 (1375) yılına kadar mescidin sınırları dışındaydı. Kral Abdülaziz'in emriyle o sene Mescid-i Haram'ın genişletilmesi için inşaat başladı ve hızlı bir çalışmayla mes'â, Harem-i Şerif'in sınırları içine alınarak, hacılar için büyük bir rahatlık sağlanmış oldu.

Kral Abdülaziz daha sonra mes'ânın yanında 20 m. genişliğinde ve 394, 5 m. uzunluğunda bir yol açtırdı. 9 m. yüksekliğindeki mes'ânın ikinci katını inşa ettirdi. Ayrıca mes'ânın ortasında yaşlı ve sakatların tekerlekli sandalyelerde sa'y yapabilmeleri için gidişi ve gelişi olan, ancak bunların yürüyerek sa'y yapanlarla çarpışmalarına engel olacak şekilde düşük seviyeli alüminyum duvar ile çevrili bir güzergâh yaptırdı.

Mes'ânın doğu cephesi boyunca 16 kapı ile Safa ve Merve'den ikinci kata iniş ve çıkışı sağlamak için 2 adet de merdiven inşa ettirdi. Ayrıca birinci katın altına bodrum kat ile, mescid ve mes'ânın sel baskınlarına maruz kalmasını önlemek için 5 m. genişliğinde 46 m. yüksekliğinde bir kanal yaptırdı. Bu dönemdeki çalışmalar 1381 (1961) yılında tamamlandı.

Kral Abdülaziz'den sonra Kral Suud, Kral Faysal, ve Kral Halid de tevsi çalışmalarına devam ettiler. Daha önce 29127 m2 olan saha, Suudlular döneminde yapılan 131041 m2'lik ilave ile 160168 m2'ye ulaştı.

Kral Fehd'ın Harem-i Şerif'le ilgili faaliyetleri genişletmenin yanısıra güzelleştirme ve Mescid-i Haram ile ilgili hizmetlerin kolaylaştırılması işlemlerini içermektedir. Bunların başlıcaları şöyle anılabilir: Mes'â'da 4 köprünün ve daha sonra iki köprünün inşası. Harem-i Şerif'i aydınlatma projesinin geliştirilmesi ve aydınlatma sisteminin muhafaza altına alınması. Haremin kapılarından elli dördünün yenilenmesi. Zemzemi soğutma, pompalanan suyun miktarını ve ısısını ayarlama işlemlerini gerçekleştiren sistemin kurulması. Zemin kata ve Harem'in bazı kapıları arasına 733 musluğun konması. Yangınla mücadele sisteminin kurulması. Mescid-i Haram'ın korunması ve temizliğini, özellikle tavaf mahallinin yıkamasını sağlayan sistemin kurulması. Harem-i Şerif'in halılarının yenilenmesi ve bunun sürekliliğini sağlayacak bir projenin geliştirilmesi.

Bu dönemde Harem-i Şerif, 80000 kişiyi alabilecek bir genişliğe ulaşmıştır. Mescid'in kapladığı saha ise 43800 m2 dir.

Son olarak elektrikli yürüyen merdiven için her biri dört birimden oluşan üç bina inşa edilmiştir ki bunların her biri 30000 kişiyi alabilecek durumdadır. Ayrıca ikinci katın tavanında (ki buna üçüncü kat demek mümkündür) bulunan ses, aydınlatma ve görüntü ile ilgili elektrik kablolarını ve diğer cihazları içine alacak şekilde güzel görünümlü 52 adet madenî kubbe yapılarak tavanın geri kalan kısmından ibadet esnasında yararlanma imkânı sağlanmıştır. Harem-i Şerif'in genişletilmesi için Safer 1409 (Eylül 1988)da yeni bir projenin daha uygulanmasına başlanmıştır. Bu çerçevede asıl binaya Harem'in batısından Sûku'sSağîr denen bölgeye doğru genişleyen yeni bir alan ilave edilmektedir. Bu yeni ilave harem binasını tamamlayıcı özelliktedir. 15000 kişinin namaz kılabileceği bu alan 9000 m2 dir. Ayrıca Harem-i Şerif'in doğu, kuzey ve batısını çevreleyen ilavelerle 50000 kişinin namaz kılabileceği büyük bir alan daha kazanılmış olacaktır.

Zaman içerisinde meydana gelen birçok sel baskını sebebiyle Mekke şehri yükselmiş, ancak caminin seviyesinde herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de Kâbe'yi ifade etmek üzere onbeş yerde “el-Mescidü'l-haram” ve iki yerde “el-Beytü'l-haram” terkibi geçer. Mekke'nin fethinden sonra müşriklerin Mescid-i Haram'a yaklaşmaları yasaklanmış (et-Tevbe 9/28) ve bu yasağın sınırı “Harem bölgesi” olarak kabul edilmiştir. Ancak bazı fakihler özel statüdeki Gayr-i müslimleri bu bölgeye girme yasağından istisna etmişlerdir (bk. HAREM).

Yine Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan emir üzerine Mescid-i Haram, daha önce Medine döneminde 1617 ay kadar Kudüs'teki Beyti Makdis'e yönelen müslümanların ebedi

kıblesi olmuştur (el-Bakara 2/144, 149).

Hz. Peygamber'in açıklamalarına göre Mescid-i Haram eski mescid olup, Kudüs mescidinden 40 yıl önce yapılmıştır (Buhârî, Enbiyâ, 40) ve orada kılınan namazın çok özel bir değeri vardır (Buhârî, Salât fi Mescid-i Mekke, 1).

Mescid-i Haram, müslüman toplumların dini hayatındaki önemli yerinin yanısıra İslâm tarihi boyunca İslâm ilimlerinin de hareket noktası olmuş ve Harem-i Şerif'in çevresinde Kayıtbay Medresesi gibi medreseler yaptırılmıştır. Bu gibi yerlerin müslümanlara değişik hizmetler vermek üzere kullanıldığı da olmuştur.

¥ Fuat Günel

MESCİD-İ HAYF

Mina'da Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerde yapılan mescid.

Mescid-i Hayf, Arafat istikametine giderken Mina vadisinin doğu ucunda sağ tarafta yer almaktadır. Hz. Peygamber'in Mina'da namaz kıldığı yerde inşa edilmiş olan bu mescidin önceki dönemlerdeki özellikleri ile ilgili olarak güvenilir kaynaklarda yer alan bilgiler özetle şöyledir: Hicri dördüncü asrın sonlarında, 78'i batı yönünde olmak üzere caminin 168 sütunu olduğu bilinmektedir. Batı yönündeki sütunların üzerinde bir de kubbe bulunmaktaydı. Mescidin kuzeyinde ise bir kaç kapı açılmıştı. Avlunun ortasında kubbeli ve minareli küçük bir bina yer alıyordu ki burası Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerdi. Salahaddini Eyyubi tarafından ihya olunan bu mescid, 674 (1467) yılında Memluk hükümdarı Kayıtbay tarafından yeniden yaptırıldı. Adı geçen hükümdar, Rasûlullah'ın namaz kıldığı yerin sınırını belirtmek maksadıyla mescidin ortasına büyük ve yüksek bir kubbe yaptırdı. Aynı yerin etrafını duvarlarla çevirtti. Böylece caminin içinde oluşan bu küçük mescidin, mihrabı ve –caminin kapı kemerindeki minaresinden ayrı olmak üzere– kubbeye bitişik bir minaresi vardı. Mescidin kapısına bitişik bir şekilde yapılmış ve Hac Emiri'nin ikametine tahsis edilmiş olan binanın önünde hacıların su içmesi için sebil bulunuyordu. Bu sebilin kaynağı, mescidin avlusunda bulunan büyük bir sarnıca dolan yağmur sularıydı.

Mescid-i Hayf'ın Arafat yönünde büyük, dağa açılan tarafta ise küçük bir kapısı daha vardı. Bu dağın eteğinde Hz. Peygamber'e Mürselat sûresinin nâzil olduğu Mürselat mağarası bulunmaktaydı.

Tarih boyunca pek çok defa yenilenmiş olan Mescid-i Hayf, 1980 yılından sonra, ibadet etmek isteyenlerin bütün ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde mükemmel ve görkemli bir biçimde yeniden inşa edildi ve hizmete açıldı.

Mescid-i Hayf'ta namaz kılmanın faziletine dair pek çok rivâyet bulunmaktadır.

¥ Fuat Günel

MESCİD-İ KIBLETEYN

Medine'de Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'e doğru namaz kılarken Allah tarafından Kâbe cihetine yönelmekle emrolunduğu mescid.

Bu mescidi, Hz. Peygamber zamanında Sevâd b. Ganem b. Ka'b oğulları inşa etmişti. Hz. Peygamber bu mescidde öğle namazını kıldırırken Beyti Makdis yerine

Kâbe'ye yönelmekle emrolunduğu için (el-Bakara 2/144) Mescid-i Kıbleteyn diye isimlendirildi. Bazı kaynaklar, kıble değişikliğinin Mescid-i Nebevî'de öğle namazında olduğuna işaret etmektedir. Bu kaynaklara göre müminler Benî Sevâd Mescidi'nde namaz kılarken biri geldi ve onlara kıblenin değiştirildiğini haber verdi. Onlar henüz iki rekat kılmışlardı ki haberi duyunca hemen Kâbe'ye yöneldiler. Böylece bu mescid, Mescid-i Kıbleteyn diye isimlendirildi.

Buna benzer bir hadisenin Mescid-i Kuba'da vuku bulduğu, bu yüzden de bu tabirin Mescid-i Kuba için kullanılmasının daha uygun olduğu kanaatini ileri süren yazarlar da da vardır.

Bununla beraber rivâyetlerin çoğu, kıblenin Kabe'ye tahvili olayının Hz. Peygamber (s.a.), Benû Seleme'de Bişr b. el-Berâ b. Ma'rûr'un annesinin evinde yemek yedikten sonra öğle namazı esnasında vukû bulduğunu teyid etmektedir. Bu önemli hadise, Hicretin ikinci yılının 15 şabanında (11 şubat 624) meydana geldi.

Mescid, Medine'nin kuzey batısındaki Harretü'lVebere tepesindedir. Asıl bina sıvanmış horasanla yapılmıştı. Mescid, dikdörtgen şeklinde bir harim, onun önünde kuzeye bakan bir surla çevrili avludan oluşuyordu. Kuzey doğu köşesinde uygun olmayan ölçülerde yeni inşa edilmiş bir minare vardı. Mescide batıdaki bir merdivenlikle çıkılırdı. Duvarlara dikdörtgen şeklinde pencereler yerleştirilmişti. Genel görünüşüyle Mescid bir ev havasındaydı.

Büyük bir ihtimalle Mescid-i Kıbleteyn Ömer b. Abdülaziz, Medine'ye vali olarak tayin edildiğinde (8793/706712) yenilendi ki o zaman Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bütün mescidler yenilenmişti. Daha sonra Mescid, tavanı ile birlikte Memlûk Sultanı Kayıtbay zamanında Seyfi Şücâî Şâhin el-Cemâli tarafından 893 (1488) yılında tekrar elden geçirildi.

Bundan sonra Mescid, Kânûnî Sultan Süleyman devrinde 950 (1543) yılında tamir gördü. Konuya ilişkin tesbitler içeren kaynaklardan, XIX. asrın başlarında Mescid'in tavanının kubbe ile örtülü olup, minare ve surların (mescidin önündeki alanı çevreleyen duvarların) bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Mescid-i Kıbleteyn Suud yetkililerince 1980 yılından sonra genişletilerek yeniden inşa edilmiştir.

¥ Fuat Günel

MESCİD-İ KUBA

Mekke'den Medine'ye hicret eden Hz. Peygamber'in Medine girişinde Kuba köyünde ashabıyla bina edip namaz kıldığı ve İslâm'da inşa edilen ilk mescid.

Hz. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ettiğinde 8 rebiulevvel (20 eylül pazartesi) ile 12 rebiulevvel (24 eylül cuma) arasında Kuba'da beklediği süre içinde, evinde misafir kaldığı Külsüm b. Hidm'in hurma kurutmakta kullandığı arazisini genişleterek Mescid-i Kuba'yı inşa etti.

Hz. Peygamber Kubalılar'dan (o bölgede yaşadıklarından dolayı bir anlamda mescidin kendileri için yapıldığı Amr b. Avf oğullarından) taş getirmelerini istemiş, onlardan birini alıp kıble tarafına koymuş, sonra da Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in de sırayla taş koymalarını emir buyurmuştur. Ammar b. Yasir ile Abdullah b. Revaha da mescidin

inşasında büyük gayret göstermişlerdir.

Ganem b. Avf oğulları, Amr b. Avf oğullarını kıskandıkları için Hz. Peygamber Tebük Seferinde iken Kuba'da ayrı bir mescid inşa ettiler. Gayeleri müslümanları bölüp parçalamaktı. Tebük Seferi dönüşünde orada namaz kılmaya davet edilen Hz. Peygamber, davete tam icabet edeceği esnada Allah tarafından şu âyeti kerîme ile uyarıldı: "Onun içinde asla namaz kılma. İlk günden takva üzerine kurulan mescid (Kuba Mescidi) içinde namaz kılman elbette daha doğrudur. Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever" (et-Tevbe 9/108).

Âyeti kerîmede geçen "takva mescidi"nin Kuba Mescidi mi yoksa Mescid-i Nebevî mi olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır. İbn Kayyim el-Cevziyye, birisinin takva üzerine kurulmuş olduğunu söylemenin diğerini nefyetmeyeceğini, hiç şüphesiz her ikisinin de takva esası üzere kurulmuş olduğunu belirterek telifçi bir görüş ortaya koymuştur.

Civardaki Harra'dan getirilmiş taşlardan örülmüş bir surla çevrili olan kare şeklindeki mescid ilk inşa edildiğinde revaklar yoktu. Semhûdî'nin İbn Zebâle'den naklettiğine göre daha sonra yine Hz. Peygamber zamanında yedi sütunlu bir avlu yapıldı. Hz. Osman zamanında sayısı bilinmemekle birlikte revak sayısı artırıldı.

Emevî halifelerinden Velid b. Abdülmelik zamanında Medine'de vali olan Ömer b. Abdülaziz tarafından genişletilmek üzere Mescid-i Kuba yıkıldı. Bazı revaklar daha ilave etti ve revakların ortasında açık bir saha meydana getirdi. Taştan yapılan sütunların ortasına eritilmiş kurşunla kaplı demir kondu. Duvarlar mozaik ve kireçle süslendi. Tavanı sacdan yapıldı ve caminin köşelerinden birine dört köşeli burç şeklinde bir minare inşa edildi. Muhtemelen mozaik ve işçiler Bizans'tan getirilmişti. Mescid-i Nebevî'de çalışanlar burada da çalışmışlardı.

İbn Şebbe'nin naklettiğine göre Mescid-i Kuba ile ilgili ölçüler şöyle idi. Eni ve boyu 66x66 zira' (yaklaşık 33x33 m.); uzun avlusu 50x26 zira' (25x13 m.); minarenin genişliği 9x9 zira' (4.50x4.50 m.); minarenin yüksekliği 50 zira' (25 m.). Üç kapısı, otuz üç sütunu vardı ve on dört kandille aydınlatılmaktaydı (Semhûdî, İbn Şebbe'den bu şekilde kısaltarak nakletmektedir (Vefâü'l-vefâ' II, 20).

Mescid-i Kuba, 435/1081 yılında Ebû Ya'lâ Ahmed el-Hasan b. Ahmed b. el-Hasan tarafından ve Şerif Hasan el-Müslim b. Abdullah b. Messâk'ın girişimiyle yenilendi.

Zengiler devleti vezirlerinden el-Cevadü'l-İsfahânî ismiyle meşhur Cemaleddin Muhammed b. Ali tarafından 555/1160 yılında büyük bir kısmı yıktırılarak yeniden yapıldı.

593/1196 yılında İbnü'nNeccâr'ın (ö. 643/1285) Medine hakkında verdiği bilgiler arasında Kuba Mescidi ile ilgili olarak verdiği ölçüler ile Velid zamanındaki ölçülerin aynı olduğu görülmektedir. İbnü'nNeccâr'ın verdiği bilgilere göre Mescid-i Kuba'da otuz dokuz sütun vardı ve sütunların arası (içten) yedi zira' (3.50 m.) idi. Sütunların kalınlığı 80 cm. kadardı. Caminin her tarafında sekiz pencere vardı. Ancak kuzey tarafındaki sekizinci pencerenin yerini minare işgal etmekte idi.

Memlûklular döneminde de Mescid-i

Kuba'ya ihtimam devam etti. Muhammed b. Kalavun 733 (1332) yılında, 771 (1373) yılında Baybars el-Bundukdârî ve 840 (1436) yılında da Eşref Barsbay değişik yerlerini yenilediler.

877 (1472) yılında mescidin tavanı üzerine düşen minare 881 (1476) yılında Kayıtbay tarafından yaptırıldı. Yüksekliği 61 zira' (30.50 m.) idi. 1245 (1829) yılında İkinci Mahmud tarafından tamir ettirildi. Bazı eserlerde bu tamiratın İkinci Abdülhamid'e nisbet edilmesi bir zühul eseri olmalıdır. I. Abdülmecid, daha sonra II. Mahmud'un ıslahatına bazı ilavelerde bulunmuştur.

XIX. asrın sonlarında Mescid-i Kuba hakkındaki bilgiler Eyüp Sabri'den alınabilmektedir. Bu bilgiler mimarî tafsilata girmeksizin caminin içinde ve dışındaki nassların (âyet ve hadis metinlerinin) doğru verilmesi şeklindedir.

XX. asrın başındaki (1318/1901) Mescid-i Kuba, hakkında İbrahim Rıfat'ın tasvirlerinde daha ayrıntılı bilgiler yer almaktadır: Buna göre, kare şeklindeki mescidin bir kenarının uzunluğu 40 m, yüksekliği 6 m. dir. Ayrıca mescidin sağlamlığı için dışarıdan duvarları takviye edici direkler konmuştur. Mihrab, minare ve minberi mermerdendir. Orada Ebû Eyyûb el-Ensarî hazretlerine nisbet edilen bir kuyu vardır. Yine orada Hz. Peygamber'in namaz kıldığı, mermerden yapılmış bir mihrab bulunmaktadır. Devesinin çöktüğü yer ve Tevbe sûresinin 108. âyeti kerîmesinin nazil olduğu yer de bellidir.

Filip (Phlipy), 1931 yılındaki yolculuğunda mescidin sağlam ve iyi bir durumda olduğuna işaret etmektedir.

Suudlular zamanındaki tamirat Faysal b. Abdülaziz döneminde 1968 yılında yapılmıştır. Bu esnada mescide kadınlara ait özel bir girişle kuzeyde bir revak ilave edildi. Böylece daha önce mescidin kuzeybatı köşesindeki minare mescidin sınırları içine girmiş oldu.

Mescid-i Kuba'nın dikdörtgen şeklinde avlusu her yanından revaklarla çevriliydi. Üç revaktan meydana geldiği için en büyüğü kıble tarafındakiydi. Kuzeyde iki, doğu ve batıda ise birer revak vardı. Revakların altındaki yerler ve avlu beyaz mermerle kaplıydı.

Revakların tavanı kâidesi olmayan direkler üzerine yerleştirilmiş süslü kemerlerin taşıdığı yuvarlak, alçak kubbelerden ibaretti. Alt kısımları beyaz mermerle kaplı olan direkleri beyaza boyanmıştı. Mihrab da beyaz ve siyah mermerlerle kaplıydı.

Mihrab kıble duvarında, ancak duvarın ortasında değildi. Siyah ve beyaz mermerlerle kaplıydı. Mihrabın alt kısmı ise küçük küçük mihrablara ayrılmıştı. Mihrab mermerden iki direkle çevrelenmişti. Mihrabın tepesi, bitkisel ve geometrik şekiller ve alçıdan yapılmış süslemelerden meydana geliyordu.

Mihrabın duvarın ortasında bulunmayışının sebebi, bu mihrabın Hz. Peygamber'in namaz kıldığı yerde yapılan mihrabla irtibatından dolayıdır ki, bu mihrab ortadaki iki direk arasında kalan alandadır. Pencereler tabii aydınlatmayı sağlayacak biçimde yapılmıştır.

Mihrabın sağında mermerden yapılmış bir minber bulunuyordu. Minber girişinin üst kısmı Kur'ân âyetleriyle süslüydü. Hatibin oturacağı yerin üstüne denk gelen yerde soğan şeklinde mermerden bir kub-

be bulunmaktaydı.

Ahşaptan yapılmış olan vaaz kürsüsü ise zikri geçen mihrabın arkasında ve mermerle kaplı dört taş direk üzerine oturtulmuş olup merdivenle çıkılmaktaydı.

Düz tavanlı ve tek minareli olan bu mescid, Suudî Arabistan hükümeti tarafından yıkılıp, sahası genişletilmiş, kubbeli ve çifte minareli olarak yeniden inşa edilmiştir.

Hz. Peygamber, Kuba Mescidi'ni düzenli olarak cumartesi, zaman zaman da pazartesi günleri ziyaret etmeyi âdet haline getirmişti. Oraya bazan yaya olarak bazan da binekle giderdi. Hz.Peygamber, Mescid-i Kuba'nın fazileti konusunda şöyle buyurdu: "Kim evinde temizlenip abdest aldıktan sonra Kuba Mescidi'ne gelir ve orada namaz kılarsa umre sevabına nâil olur" (Muhtasaru Kenzi'lUmmâl, V, 359; et-Tirmizî, II, 121; İbn Mâce, İkâme, 198).

Tevbe sûresinin yukarıda meali verilen 108.'i âyeti kerîmesinde "....... onun içinde temizlenmeyi sevenler vardır. Allah da çokça temizlenenleri sever" ifadesi bulunduğundan, Hz. Peygamber Mescid-i Kuba ahâlisine şu soruyu yöneltti: "Allah'ın sizi övdüğünü görüyorum; temizlik konusunda ne yapıyorsunuz? "Şöyle cevap verdiler: "Biz büyük abdestten sonra suyla temizleniyoruz" (Tefsiri Taberî, XI, 19; Mecmau'z-Zavâid, I, 211, 212).

Hz. Peygamber Kuba'ya giderken Musalla'ya uğrar, sonra oradaki Küseyyir b. es-Salt ile Muâviye'nin evleri arasından geçerdi. Dönerken de Mahrak Sakîyesindeki Safvan b. Seleme'nin evinin bulunduğu yoldan geçer, Benî Züreyh mescidine uğrar ve böylece Mescîdi Nebevî'ye çıkardı. Velid b. Abdülmelik'in Kuba Mescidine gidişgelişte yukarıdaki güzergâhı tercih ettiği rivâyet edilmektedir.

Halifeliğinde pazartesi ve perşembe günleri burayı ziyaret eden Hz. Ömer, Kuba çok uzak yerde olsaydı bile devesini oraya ulaştırmak için yine süreceğini ifade ederdi (İbn Sa'd, I, 245).

Ebû Huzeyfe'nin azadlısı Sâlim burada imamlık, Sa'd el-Kurazî de müezzinlik yapmışlardı.

Medine içme suyunun bir kısmı sulak ve münbit bir araziye sahip olan Kuba'dan gelmektedir. Bir kaç seneden beri yeşil sahalarda gözle görülür bir azalma olmasına rağmen daha iyi bir hurma merkezi olan Kuba, aynı zamanda Medineliler'in dinlenme ve mesire yerlerinden biridir.

¥ Fuat Günel

MESCİD-İ NEBEVÎ

Medine-i Münevvere'de Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu mescid.

Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber'in Mekke'den Medine'ye hicret etmesinin emrolunması üzerine Rasûli Ekrem, Hz. Ebubekir (r.a.) ile birlikte oraya hicret etti. Arkadaşlarının bir kısmı kendisinden önce bir kısmı ise daha sonra Medine'ye göç etmişlerdi.

Hz. Peygamber, Medine'ye birkaç mil mesafedeki Kuba Köyü'ne gelince ilk iş olarak bir mescid inşâ etti. Hz. Peygamber, Ebubekir, Ömer bina için taş taşıdılar. Kuba'ya varışlarının beşinci günü inşa ettikleri mescidde cuma namazını kıldılar (ayrıca bk. MESCİD-İ KUBA). Birkaç gün Kuba'da kaldıktan sonra Hz. Peygamber

kuzeye; Medine'nin Cevf vâdisine gitmeye karar verdi. Devesine bindi, yularını hayvanın boynuna doladı ve her kabilenin önünden geçerken, kabile mensupları kendisine yanlarında yerleşmesi için ısrar ettikçe onlara: "Bırakınız deve yürüsün, o bizi Allah'ın dilediği yere götürecektir" diyordu.

Bir müddet yürüdükten sonra deve çöktü. Kalkması için Hz. Muhammed (s.a.) ökçesi ile ona dokundu, deve kalktı, birkaç metre yürüdükten sonra tekrar çöktü. Burası boş bir arazi idi. Hz. Peygamber'in annesi tarafından ataları olan Benî Neccâr'a aitti. En yakın ev Ebû Eyyûb'un evi idi. Ebû Eyyûb el-Ensârî onu misafir olarak kabul etmekten büyük memnuniyet duyacağını ifade ederek hemen Hz. Peygamber'in eşyalarını aldı. Devenin çöktüğü sâhâ iki yetime âitti ve mahsülleri kurutmak için kullanılıyordu. Hz. Peygamber: "İnşaallah konağımız burasıdır" diyerek orayı on dinara satın aldı ve hemen cami inşâsına başladı. Rasûli Ekrem diğer müminlerle birlikte taş ve tuğla taşıdı. Hz. Peygamber ve arkadaşları inşaat esnasında şöyle diyorlardı: "Allah'ım yegâne hayırdır hayr-ı âhiret / Sen ensâr ve muhâcirlere yardım et". Temeli taştan, duvarları tuğladan, direkleri hurma ağacının gövdesinden yapıldı, tavanı hurma lifleri ile örtüldü. Caminin bitişiğinde inşa edilen ve Suffa denilen büyük bir oda gündüz okul, gece de fakir muhacirler için yatakhane olarak kullanıldı ki, burası İslâm tarihindeki ilk eğitim öğretim kurumudur. Caminin diğer tarafında ise Hz. Peygamber ve ailesi için bir kaç oda inşa edildi. Mescid-i Nebevî'nin ilk inşası bu şekilde tamamlandı.

Mescidin inşası tamamlandığında alanı (uzunluğu 70, genişliği 60 olmak üzere) 4200 zirâ', yüksekliği 5 zirâ' idi. Bu mescid Kuba'da inşa edilen mescidden sonra İslâm'daki ikinci mesciddi.

Hicretin yedinci senesinde Hayber'in fethinden sonra mescidin alanı Hz. Peygamber tarafından yaklaşık 100 m2 daha büyütülerek alanı 10.000 zirâ'a yüksekliği 7 zirâ'a ulaştı. Önceleri mescidin üç kapısından biri Beyti Makdis'e yönelikti. Namazda Kâbe'ye yönelme emri geldiğinde, Mekke tarafına bir kapı açılmış, Beyti Makdis tarafındaki kapı kapatılmıştı. Kıblenin tahvilinden sonra Hz. Peygamber'in kıldığı ilk namaz, ikindi namazı oldu.

Halifeler, sultanlar ve devlet başkanları tarih boyunca bu mescidin genişletilmesi, yeniden yapılması süslenmesi için büyük bir itina gösterdiler. Mescid-i Nebevi'nin tarihini, inşa, imar, tevsi, tezyin ve tecmil açılarından şu şekilde özetlemek mümkündür:

Hz. Ömer zamanında hicretin 17. yılında mescid yenilendi ve sahası genişletildi. Hz. Osman da bazı ilâvelerde bulundu. Duvarlarını yontma taştan yaparken direklerde demir kullandı. Emevî halifelerinden Velîd b. Abdülmelik zamanında Mescid-i Nebevî'nin binasında büyük bir gelişme oldu. O günkü Medine valisi Ömer b. Abdülaziz 88/706 yılında, Ümmehâtı Müminîn'in odalarını Mescid'e kattı, 4 minare yaptırdı. Mescidi mermerlerle kaplatıp, mozaikle süsledi ve kandillerle aydınlattı.

Abbasî halifesi Mehdî ise Mescid'in alanını üç misline çıkardı, çevresini kubbeli revaklarla çevirdi. Son Abbasî halifesi Müsta'sım da tamirine itina gösterdi.

Bağdat'taki Abbasî hilafetinin zevâlinden sonra Mescid-i Nebevî'nin tamir ve tezyini-

ne Mısır sultanları itina gösterdiler. Kâhire'den, mâhir ustalarla birlikte mermerler, altın zincirler, avizeler ve mozaikler gönderiyorlardı. Meselâ bunlardan Zâhir Baybars 654 (1256) yılında yanan Mescid'i yenilemişti. Nâsır Kalâvun da Hücrei Saadet'i yeniden sağlam bir şekilde inşa etmiş ve üzerine bir kubbe yaptırmıştı.

Mescid-i Nebevî'ye Zâhir Berkuk da itina gösterdi. 886 (1481) yılında yıldırım düşmesi sonucu Hücrei Saâdetin dışında bütün Mescid yandığında da Sultan Kayıtbay binayı ve tezyinâtını yeniden yaptırmıştı. Ayrıca Kabri Şerif'in üzerine öncekinden daha yüksek bir kubbe yaptırdı. Kendi adıyla bilinen mihrab ile Mescid'in batı duvarındaki Bâbü'sSelâm'ı, bir de medrese yaptırdı. Mescid-i Nebevî'ye itina gösteren Mısır sultanları arasında ayrıca Aybek es-Sâlikî, Muzaffer Şemseddin, Eşref Baybars ve Zâhir Çakmak da zikredilebilir.

Daha sonra hilafet Osmanlılar'a intikal etti. Türk hükümdarlar, Harem-i Nebevî'nin tamirine ve Hücrei Saâdetin tezyinine önem verdiler. Özellikle ikinci Selim 980/1573 yılında Minberi Osmanî'yi yaptırdı. İkinci Mahmûd ise kubbeyi yeniden inşa ettirerek yeşile boyattı. Bundan sonra da Kubbei Hadrâ (Yeşil kubbe) diye meşhur oldu. 1270/1853 yılında Sultan Abdülmecid, Mescid'in tamir ve tevsi işini ele aldı. Süslemesine ve duvarlarına Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin nakşedilmesine ayrıca itina gösterdi. Mescid'in imarında Zu'lHuleyfe'deki bir dağdan getirilen kırmızı taşlar kullanıldı. Tavan Osmanlı üslubunun mimarideki en belirgin özelliklerinden biri olan kubbelerle örtüldü. Kubbeler ve duvarlar, içerden altın suyuyla yazılmış (âyeti kerîmeler, hadisi şerifler ve kasidei bürde gibi) nefis hatlarla süslendi. Kapılar sağlam ve sanatkârâne bir şekilde yapıldı. 1326/1908 'de İkinci Abdülhamid Mescid-i Nebevî'yi elektrikle aydınlattı.

Teknik araştırmalar bu yapının sağlam ve dayanıklı oluşunun yanında tenâsüp, güzellik ve tezyinât açısından da mükemmel olduğunu göstermiş, bu yüzden Suudlular tarafından başlatılan tevsî çalışmaları hemen hemen bu binanın bittiği yerden başlatılmıştır.

Hz. Peygamber, Hz. Ayşe'nin odasında onun kucağında vefat etti ve onun odasına defnedildi. Daha sonra Hz. Peygamber'in iki halifesi; Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer de oraya defnedildiler. Bir müddet sonra Hz. Ayşe'nin evi mezarlıklar ile birlikte caminin içine alındı. Mervan Medine valisi olduğunda renkli taşlarla bir Maksure yaptırdı.

XXII. asır kaynaklarına göre Mescid-i Nebevî şu şekilde vasfedilmektedir. Mescid'ın ortası açık bir biçimde idi ki "sahn denilen bu taşlık daha sonraları da muhafaza edildi. Bu açık alanda eskiden bir güneş saati bulunuyordu. Zemini kumdu ve çakıllı olan avlunun dört tarafı (290 adet) sütunlarla çevriliydi. Güneydeki sütunların doğu tarafında Hz. Peygamber'le Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in mezarları ve Harem bulunuyordu. Hz. Peygamber'in bir hadisinde de beyan edildiği gibi Ravzai Mutahhara, Hz. Peygamber'in Kabri Şerifi'nin bulunduğu Hücrei Saâdet'le Minber arasında; Hücrei Saâdet'in batısında yer almaktaydı. Güneydeki sütunlar kireçle badana edilmişti ve yaldızlı başlıkları vardı. Diğer sütunlar ise mermerdendi. Duvarlar, mermer, altın ve mozaiklerle kaplıydı.

Ravza'nın güney tarafındaki tahta per-

denin arkasında çok kıymetli bazı dinî emânetler vardı. Hz. Osman zamanında istinsah edilen mushafın Medine nüshası da Mescid'in çok kıymetli eşyası arasında yer alıyordu.

Hz. Peygamber'in mimberini kaldırmak isteyen Muaviye manevî bir yolla ikaz edildiğinde ona 5 basamak daha ilave etmişti. 8 basamaklı bu mimberin oturacak yeri abanoz ağacındandı. 19 kapısı olan Mescid'in ikisi doğu ikisi batıda olmak üzere sadece 4'ü açık idi. Babü'sSelâm ve Babü'rRahme batıda, Babü'nNisâ ve Babü Cibril doğudaydı. İkisinin arasında Ağalara ait bölüm vardı.

Cami bugünkü şeklini Sultan Abdülmecid zamanında 1270 (1853) aldı. Cami kuzeye doğru genişletildi. Dikdörtgen şeklindeki mescidin kuzeyden güneye olan uzunluğu 116, 25 m. genişliği kuzeyde 86.35 m. güneyde ise 66 m. kadardır. Sütunların sayısı 290'dan 327'ye çıkmıştır.

Çiçekli süslemelerle tezyin edilen 22 sütun Maksûre denilen yerde, asıl Harem de güney kapısının doğu kısmındadır. Küçük kubbeler bu sütunlara istinad etmektedir. Ravzai Mutahhara'nın uzunluğu yani Hz. Peygamber'in kabri ile mimber arasındaki mesafe 22 m., genişliği ise 15 m.dir. Mescidin mihrabı ile Kabri Şerif arasında ise 25 m. kadar mesafe bulunmaktadır. Sultan Üçüncü Murad'ın yaptırdığı mihrabın sağı ve solu ve yine Kanunî Sultan Süleyman ile Kayıtbay'ın yaptırdığı mihrablar da müzeyyendir. Mimber mermerden olup yaldızlarla kaplıdır. Bunu 998 (1590)'de III. Murad hediye etmiştir. Maksûre yani asıl Harem 4 kenarlı olup kuzeyde 16 m., güneyde ise 15 m. genişliktedir. Parlatılmış bakırdan bir kafesle çevrilmiştir. Hücrei Saâdet yeşil ipekten bir örtü ile örtülü olduğundan kimse onu açık olarak tasvir etmemiştir. Bu örtünün Hârunürreşîd'in annesi tarafından hediye edildiği rivâyet edilir. Geceleyin bütün kapıları kapanan caminin 4 köşesindeki 4 minareye ilave olarak batıda; ortada 5 minare yer almaktadır.

Mescid-i Nebevî, Abdülmecid zamanında yapılan tevsî faaliyetinden sonra yüz küsür yıl öylece kaldı. 1948 yılında Melik Abdülaziz Mekkei Mükerreme'de Mescid-i Haram'ı, Medine-i Münevvere'de Mescid-i Nebevî'yi genişleteceğini İslâm âlemine açıkladı. 5 Şevval 1370 (9 Temmuz 1951) yılında başlayan istimlâk faaliyetleri, 1373 (1953) yılının başlarında son buldu. Rebiülevvel 1374 (Ekim 1954) 'de İslâm devletlerinin temsilcilerinin de bulunduğu bir merasimle projenin temeli atıldı. Sultan Abdülmecid'in genişlettiği mescidden bırakılan 4058 m2'ye yapılan ilaveyle Mescid-i Nebevî'nin alanı 163.266 m2'ye ulaştı. Suudlular dönemindeki ilk ve o güne kadarki en büyük tevsî faaliyeti budur. Bu proje Melik Abdülaziz döneminin sonlarına Melik Suûd döneminin başlarına kadar devam etti.

Faysal zamanındaki tevsî faaliyeti Mescid'in batısında yoğunlaştı. Bu faaliyette güneşliklerle kapatılan musallânın (namazgâhın) inşası ele alındı; asıl binaya hiç dokunulmadı. İlk aşamada 35.000 m2'lik bir saha musallâ haline getirildi ki bu Mescid'in aldığı cemaatin iki mislini içine alabilecek bir alan demekti. Buna daha sonra 5550 m2'lik bir saha daha ilave edildi. Melik Hâlid zamanında Menâha Caddesiyle birleşen güneşliklerle kaplı namazgâhın alanı 43.000 m2'ye ulaştı.

Hac ve Umre vazifesini yapmak üzere

mukaddes beldelere gidenlerin sayılarının bir kaç sene içinde büyük artış göstermesi hem Mekke (bk. MESCİD-İ HARAM) ve hem de Medine Harem'inde tevsî çalışmalarına girişmeyi zarûret haline getirdi.

Mescid-i Nebevî'de şu anda (1995) uygulanan tevsî projesi bizzat Melik Fehd'ın gözetiminde geliştirildi. Bu proje tamamlandığında Mescid-i Nebevî'nın alanı, şu andaki alanının 9 katına ulaşmış olacaktır.

Bu proje ile gerçekleştirilmesi planlanan değişiklik ve ilaveler ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

Mescid-i Şerif şu anda 28000 kişiyi içine almaktadır. Proje tamamlandığında bu sayı 255.000'e ulaşacaktır. Şu anda 16.500 m2 olan Mescid, proje tamamlandığında 165.000 m2'ye ulaşacaktır. Mescid'in tavanındaki 67.000 m2'lik sahada 90.000 kişi ibadet edebilecektir. Şu anda Mescid'in 72 m. yüksekliğinde 4 minaresi vardır. Bunlara 92 m. yüksekliğinde 6 minare daha ilave edilecek ve böylece minare sayısı 10'a çıkarılacaktır. Bu projeye göre Harem-i Şerif'e 16 giriş ilavesiyle toplam giriş sayısı 23 olacaktır. Mescid'in şu anda 16 kapısı vardır. Proje tamamlandığında kapı sayısı 81'e ulaşacaktır. Bodrum kat için ayrıca 8 giriş yapılacaktır. Özel olarak namaz kılınabilecek şekilde yapılan satıha çıkmak üzere 18 merdiven yapılacaktır. Zemin katın yüksekliği 4.10 m., giriş katı 12.60 m., üst kat 4 m. olacaktır. Proje, burada ilk defa olmak üzere 36 tane hareketli tavan içermektedir. Su içmek için 450 adet musluk yapılacaktır. Ayrıca projede Harem-i Şerif'i çevreleyen sahaların geliştirilmesi ve lüzumlu müştemilatın inşâsı da söz konusudur. Bu cümleden olarak kuzey, güney ve batı yönlerine geniş alanlar inşâ edilip, bu alanların altına araba park yerleri, tuvaletler, su içme yerleri ve abdest alma mahalleri, garajlara inişçıkışı sağlamak ve satıhla birinci kat arasında hizmet vermek üzere Harem'in çevresine 5 adet elektrikli merdiven yapılacaktır. Aydınlatma, havalandırma ve sulama hizmetleri temin edilecektir. Hanımlara özel bölgeler tahsis edilecek, sıcak geçirmeyen beyaz mermer kullanılacaktır.

Harem-i Şerif'in etrafında namaz kılanların istifade edebileceği toplam 135.000 m2'ye ulaşan sahalar inşâ edilecek, 4000 adet abdest alma yeri, su içmek için 560 musluk, arabalar için 4 girişçıkış, yayalar için 28 girişçıkış yapılacaktır.

Bu projenin yapımına 9 Muharrem 1406 (24 Eylül 1985) yılında başlandı. Tevsî faaliyetleri bütün hızı ile devam etmektedir. Bu faaliyetler tamamlandığında Mescid-i Nebevî'de bir milyon insan ibadet edebilecektir.

¥ Fuat Günel

MESCİD-İ NEMİRE

Arafat'ın batısında ve ilk yarısı Arafat'ın dışında bulunan mescid.

Adını, Arafat'ın güneyinde aynı adı taşıyan bir dağdan aldığı sanılan Mescid-i Nemire, Mescid-i İbrahim ve Arafat Musallası olarak da anılır. Bu mescidin kıble yönüne gelen ilk yarısı Arafat sınırları dışındaki Urene vadisinde, ikinci yarısı ise Arafat sınırları içinde kalmaktadır. Bu yüzden, günümüzde cami içerisinde değişik dillerde yazılmış levhalar asılarak hacılar vakfe zamanı caminin Arafat sınırı dışındaki kısmında kalmamaları için uyarılmaktadır.

Amr b. Dinar'ın rivâyetine göre Abdullah b. Zübeyr döneminde, Harem'le Hill arasında bulunan Urene vadisinde, arefe günü öğle ve ikindi namazının cemedilerek kılındığı yerde (Mescid-i Nemire'nin bulunduğu yerde) Hz. Peygamber için taştan yapılmış küçük bir minber vardı. Bunu sel götürünce İbn Zübeyr ağaçtan yeni bir minber yaptırdı.

Mescid-i Nemire de İslâm tarihi boyunca diğer bazı mescidler gibi pek çok defa yıkılmış ve yeniden yapılmıştır. Memlük hükümdarı Sultan Kayıtbay da bu mescidin güzel bir şekilde yenilenmesini sağlayanlardandır.

Nemire Mescidi 1980 yılından sonra çok görkemli bir biçimde ve hacıların ibadetle ilgili tüm ihtiyaçlarını karşılayacak tarzda inşa edilmiştir.

¥ Fuat Günel

Mesed Sûresi (bk. TEBBET SÛRESİ)

MESH

Mest ve sargı üzerine mesh.

"Mesh" sözlükte bir şey üzerine eli gezdirmek veya bir şeyi silmek gibi anlamlara gelir. İslâm'da maddî ve manevî temizlik (taharet) namaz ve benzeri ibadetlerin şartı, başlangıcı ve anahtarıdır. Elbise, beden ve ibadet edilecek yer temizlenmedikçe bu tür ibadetler yerine getirilemez. Maddî ve manevî temizlik genellikle su ile yıkanmakla, bazen de mesh ile gerçekleştirilir. İşte fıkıhta bir temizlik işlemi (ameliyesi) olarak kabul edilen mesh; abdestte bazı organlar (baş, kulak ve boyun) ile mest ve sargılar üzerinde su ıslaklığıyla, teyemmümde ise yüz ve kollar üzerinde toprakla yapılan sembolikmanevî bir temizlik çeşididir. Ayrıca mesh maddî temizleme (tathîr) yollarından biri olarak da kabul edilir (bk. NECASET). Abdest alırken mest ve sargı üzerine yapılan mesh yıkamağa bedel birer işlem olduğu halde, baş, boyun, ve kulaklara yapılan mesh ilkten konmuş birer hükümdür (Fıkıh eserlerinde, "bedel" özelliği için "halef" teriminin kullanılmasına özen gösterilmiştir).

A– Mest Üzerine Mesh

a) Dinî hükmü:

Ayaklara giyilen meste abdest alırken mesh etmek dinen câizdir. Abdestte ayakları yıkamağa bedel olan mesh, İslâm'ın müslümanlar için koyduğu bir kolaylık hükmü (ruhsat)dür. Bu hükmü Hanefî fıkıh bilginlerinden çoğunluğu "terfih ruhsatı", bazıları ise "iskat ruhsatı" olarak nitelendirmişlerdir. Ancak Hanefî, Şâfiî ve Mâlikîler, meshetmenin câiz olduğunu kabul etmekle beraber, mestlerini çıkarıp ayaklarını yıkamak külfetine katlanan kişinin, azimetle amel etmesi sebebiyle daha çok sevap kazanacağını ileri sürmüşlerdir. Hanbelîler ise, diğer konularda olduğu gibi mesh konusunda da ruhsatla amel etmenin daha çok sevaba vesile olacağı kanaatindedirler.

Mest üzerine mesh, Hz. Peygamber (s.a.)'in söz ve fiilleriyle sabit olmuş ve meşru kılınmıştır. Bu konu ile ilgili hadislerin sayısı oldukça çoktur ve tevatür derecesine yakındır. Tabiilerin büyüklerinden Hasan el-Basrî, ashaptan yetmiş kişinin, Rasûlullah'ın mest üzerine meshettiğini görüp, rivâyet ettiklerini söylemiştir (Bu konuda bazı hadisler için bk. Buhârî, Salât, 25; Müs-

lim, Taharet, 72). Dört mezhep de abdest alırken mestler üzerine mesh etmenin câiz olduğu sonucuna varmışlardır.

b) Mest'in tanımı:

Mest; (Arapça "elhuff", "elhuffeyn") deri, kalın kumaş (çuha), keçe, keten ve benzeri maddelerden ayaklara giymek maksadıyla yapılan, ayakları topuklarla birlikte örten, içerisine su geçirmeyen ve yere konduğu zaman kendi kendine ayakta durabilen bir ayakkabı çeşididir. Ayakları topuklarıyla birlikte örten çizmeler, potinler, kendileriyle üç mil (yaklaşık altı kilometre) yürünebilecek derecede kuvvetli kalın çoraplar, boğazlı terlikler ve benzerleri mest hükmünde olup bunlar üzerine de mesh yapılabilir. Ancak devamlı olarak yerle temas halinde olan çizme ve potin türü ayakkabılar üzerine meshedilecekse, bunların altında veya üstünde namaza engel bir pisliğin bulunmaması gerekir.

c) Meshin farz miktarı:

Fıkıh mezheplerinin başa meshetmenin farz olan miktarındaki ihtilaflarına benzer bir görüş ayrılığı bu konuda da görülmektedir. Hanefilere göre ayaklara mesh etmenin farz miktarı, mestin üzerinde her ayağın ön tarafına tesadüf eden –el parmaklarının en küçüğü ile– üç parmaklık yerdir. Bu kadar bir yerde mesh ile bu fariza ifa edilmiş olur. Mâlikîler'e göre, mestlerin üst kısmının tamamen mesh edilmesi gerekir. Hanbelîler'e göre mestlerin üstünün yarısından fazlasına mesh edilmesi icab eder. Şafiîler'e göre ise mestlerin üst kısmından bir parmak kadar yerin bile mesh edilmesi yeterlidir.

Abdest alırken yıkanacak organların bir kere yıkanması farz, üç defa yıkanması ise sünnettir. Buna karşılık mesh işleminin bir kere yapılması farz ve yeterli olup tekrarı sünnet değildir.

d) Meshin yapılış şekli:

Mesh, mestlerin altına değil üstüne yapılır. Meshe –ıslak el parmakları ile– ayakların parmak uçlarından başlanır ve aralı çizgi şeklinde yukarı incik kemiğine doğru çekilerek yapılır. Mesh, incik kemiğinden ayak uçlarına, doğru veya enine de yapılabilir. Yine mesh ıslak bir sünger veya su akıtmakla da gerçekleştirilebilir. Ancak bu şekilde yapılan meshler sünnete uygun değildir. Bir zorluk olmadıkça, sağ ayağın meshi sağ elle, sol ayağınki ise sol elle yapılmalıdır.

e) Mest üzerine meshin şartları:

Mest üzerine yapılan bir meshin geçerli olabilmesi için, aşağıdaki şartların bulunması gerekir.

1– Mestin abdestli olarak giyilmesi. Fıkıh bilginlerinin çoğunluğuna göre, mestin abdestli giyilmesi ve abdestin de su ile alınmış olması gerekir. Buna göre toprakla teyemmüm edilerek giyilen meste meshedilemez. Ancak Şafiîler'e göre bazı durumlarda mest, teyemmüm edilerek de giyilebilir. Hanefîler abdestte tertibin yani yıkanacak ve meshedilecek organların, abdest âyetinde (el-Mâide5/6) zikredilen sıraya uyularak yıkanmasını ve meshedilmesini farz değil sünnet kabul ederler. Buna göre, önce, ayaklarını yıkayıp mestlerini giyen bir kişi abdesti bozan bir şey olmadan yıkanacak veya meshedilecek diğer azalarını yıkayarak veya meshederek abdestini tamamlarsa, abdesti tamamdır. Şafiîler ise, abdestte tertibi farz kabul ettiklerinden dolayı, önce ayaklarını yıkaya-

rak mestini giyen kişinin mesti üzerine yapacağı meshin câiz olmadığını ileri sürmüşlerdir.

2– Mestin abdestte ayakların yıkanması gereken yerleri tamamen örtmüş olması. Abdestte yıkanması gereken yer, topuklarla birlikte ayağın tamamıdır. Topuklarla birlikte ayakları örtmeyen yani boğazı (gonc) kısa olan meste meshetmek câiz değildir.

3– Mestin devamlı ve normal yürüyüşle bir fersah yani üç mil (yaklaşık altı kilometre)den fazla yürüyüşe dayanıklı olması. Deri, kalın kumaş, keçe gibi maddelerden yapılan mest veya çizme türü ayakkabılar bu özelliğe sahiptir.

4– Mestlerin topuktan aşağı kısmında, altında veya üstünde ayak parmaklarının küçüğü ile üç parmak girecek şekilde delik, yarık, yırtık bulunmaması. Üç parmak girecek şekilde açık olan veya yürürken açılan yırtık da meshe engeldir. Uzunlamasına olan büyük yırtıktan ayak görünmezse, bu meshe engel değildir. Bir mestte ayrı ayrı yerdeki deliklerin toplamı üç parmak miktarını geçiyorsa, meshe engeldir. Bunu hesap ederken iki mestteki delikler ayrı ayrı dikkate alınır.

5– Mestin ayağa giyildiğinde ayak üzerinde bağlamadan kendi kendine durabilecek derecede kalın olması.

6– Mestin su geçirmemesi ve ıslandığı zaman bu ıslaklığı ayağa geçirmeyecek şekilde olması. Deri, çuha, keçe ve su geçirmeyen kalın kumaştan yapılan mestler ile, kalın örülmüş ve su geçirmeyen dayanaklı çoraplar bu ölçüye uygun olduklarından dolayı üzerlerine meshedilebilir.

7– Her ayakta ön taraftan elin en küçük parmağı ile en az üç parmak miktarda mevcut olması gerekir ki, farz olan mesih yerine gelebilsin. Buna göre, ayağının ön tarafı kesik olan veya yaratılıştan mevcut olmayan kimsenin ökçesi olsa da meste meshedemez; ökçe kısmını yıkaması gerekir. Hanefîler'in dışındaki mezheplere göre topuktan aşağıda çok az bir kısım da kalsa kalan kısma ve diğer ayağa giydiği meste meshedebilir. Ancak birini yıkayıp diğerini meshetme durumu olamaz; yıkama ile mesh yani bedel ile asıl bir arada bulunamaz. Bir ayağı topuk üzerinden kesik olan kişi, diğer ayağındaki meste mesheder. Kesik ayaktan yıkama mecburiyeti kalktığından meshedilmesi de düşünülemez.

f) Meshin süresi:

Hanefî, Şafiî ve Hanbelîler'e göre mesh süresi mukim (yolcu olmayan) için bir gün bir gece (24 saat); yolcu için üç gün üç gece (72 saat)'dir. Sahabîlerin bildirdiklerine göre bu süreyi bizzat Peygamber (s.a.) tesbit etmiş ve onlara böyle yapmalarını emretmiştir. Hz. Ali, Rasûlullah'ın; Yolcu için üç gün üç geceyi; mukim için bir gün bir geceyi, mesh süresi olarak belirlediğini söylemiştir (Müslim, Taharet, 85; ayrıca bk. Ebû Dâvud, Taharet, 60; et-Tirmizî, Taharet, 71).

Mâlikîler'e göre ise meshin herhangi bir süresi yoktur. Kişi, mesti ayağından çıkarmadıkça veya guslü gerektiren bir durum olmadıkça süre ile sınırlı olmaksızın mest yerine mesh edebilir. Bununla beraber mesti haftada bir kere mesela cuma namazı için çıkarıp yıkamak menduptur.

Mukim için mesh süresinin başlangıcı, mestin abdestli olarak giyilmesinden sonra meydana gelen hades yani abdesti bozan durumdan itibaren başlar, mestler çıkarıl-

madığı sürece ertesi günü aynı vakte kadar devam eder. Yolcu için ise, hadesten itibaren dördüncü günün aynı vaktine kadar devam eder. Mesela, sabah namazı için abdest alıp mestini giyen bir kişinin, namazını kıldıktan sonra saat yedide abdesti bozulsa, bu andan itibaren çıkarmadığı sürece, ertesi günü yediye kadar meshedebilir. Bu kişi yolcu ise, meshin süresi dördüncü günün saat yedisine kadar devam eder.

Mukim iken yolcu olan kişi, yolcu için belirlenen süreden yararlanabilir. Buna karşılık, yolculuğu sona eren bir kimse, bu imkandan bir gün bir gecelik süreden fazla yararlanamaz.

Abdestsiz iken çıkarılan mestlerin, yolcu ve mukim için belirlenen mesh süresi biter. Ancak ayaklarını yıkamak suretiyle abdestli olan kişinin mestlerini çıkarıp tekrar giymesiyle abdesti bozulmaz. Ancak mestlerinin üzerlerine meshetmek suretiyle abdestli olup mestlerini çıkaran kişi, sadece ayaklarını yıkamak suretiyle abdestini tamamlayabilir. Bu son iki durumda süre, vaki olacak hades anından itibaren başlar.

g) Meshi bozan durumlar.

1– Abdesti bozan durumlar meshi de bozar. Böyle bir durumda yeniden abdest alırken, mesh süresi devam ediyorsa, mest üzerine mesh edilir, devam etmiyorsa ayaklar yıkanır. Cünüplük, hayız, lohusalık gibi guslü gerektiren hallerde de meshin bozulacağı açıktır.

2– Üzerine meshedilmiş mestin çıkması veya çıkarılması, ya da mestin ayakdan çıkma durumuna gelmesi.

3– Mestin içine giren suyun, bir ayağın yarısından fazlasını ıslatması. Bu şekilde ayağı ıslanan kişinin, abdestli ise mestlerini çıkarıp ayaklarını yıkaması gerekir.

4– Mesh süresinin sona ermesi. Süre sona erdiğinde mestler çıkarılır; kişi o anda abdestli ise yalnız ayaklarını yıkar, yoksa yeniden abdest alır. Hanefilere göre, sürenin bitiminde mestler ayaktan çıkarılınca ayakların soğuktan donması gibi bir tehlike olursa, çıkarılmadan meshe devam edilebilir.

B– Sargı Üzerine Mesh

Sargı (Arapça "el-Cebîra") üzerine mesh, İslâm'ın müslümanların sağlığını korumak ve ibadetlerini aksatmadan yapabilmelerini sağlamak amacıyla meşru kıldığı bir kolaylık hükmü (ruhsat) dür.

Hz. Peygamber (s.a.) Uhud savaşında almış oldukları yaranın üzerine sardığı sargıya meshetmişler ve Hz. Ali'ye de Hayber'de kırılan bilek kemiğine sardığı sargı üzerine meshetmesini emretmişlerdir.

Abdest alırken veya guslederken; kırılan, yaralanan bir abdest veya gusül organındaki yara ve kırıklara sarılan sargı bezi, bant, alçı gibi sargılar –sağlığa zararlı değilse– çözülerek yara ve kırığın etrafı yıkanır ve özür yeri meshedilir. Çözülmesi sağlığa zararlı olan sargının üzerine ise, su ıslaklığı ile bir kez mesh yapılır. Ancak bu da sağlığa zararlı ise terkedilir. Hanefîler'e göre, sargının ekseri kısmına meshedilmesi yeterlidir. Mâlikî, Hanbelî ve Şâfiîler'de sahih olan görüşe göre ise, tamamının meshedilmesi gerekir. Sargının abdestli olarak sarılması şart değildir. Buna göre, abdestsiz, cünüp, hayızlı veya lohusa iken sarılan da meshedilir. Sargılar üzerine yapılan meshin belirli bir süresi yoktur; mazeret

süresince meshe devam edilir. Bir sargıya meshettikten sonra sargı değiştirilirse buna yeniden meshetmek gerekmez. Sargı üzerine ikinci bir sargı sarılacak olursa, hüküm yine aynıdır. Yara ve kırık tamamen iyileşince, mesih bozulur ve artık sargıya meshedilmez.

Hanefilere göre, sarık, takke, peçe, eldiven ve benzerlerine meshetmek câiz değildir. Diğer mezheplerde ise bazı şartlarla sarık üzerine meshetmek câizdir.

Üzerlerinde ilaç, merhem bulunan yaraların meshi de bu hükümlere tabidir.

¥ Mehmet Şener

MESİH

Yahudilerin, bekledikleri kurtarıcıya, hıristiyanların ise Hz. İsa'ya verdikleri ad.

"Mesîh", arapçada sürmek, oğmak anlamındaki "mesh" kökünden türemiş bir kelimedir ve "(kutsal yağ) sürülmüş, meshedilmiş, mübarek kılınmış" demektir. Kelimeye "günahlardan temizlenmiş", "kutsanmış" anlamları da verilmiştir. Bazı araştırmacılar tarafından, mesih kelimesinin aslının ârâmîce "meşîhâ" veya habeşce "masîh" kelimesi olduğu ve sonradan arapçaya geçtiği, diğer bazılarınca da kelimenin aslının ibrânîce veya süryânîce olduğu ifade edilmektedir. İbrânîcede "maşiah", nübüvvet veya krallık için takdis edilmiş, kendisine kutsal yağ sürülmüş demektir. Yahudilikte kral olarak seçilen veya peygamber olarak görevlendirilenler, bu kutsal görevi almalarının bir alameti olmak üzere "kutsal yağ" sürülmek suretiyle kutsanırlardı.

Kur'ân-ı Kerîm'de sadece Hz. İsa'nın lakabı olarak geçen bu kelime (Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/157, 171, 172; el-Mâide 5/17, 72, 75; et-Tevbe 9/3031), Yahudilik'te, beklenilen kurtarıcıyı ifade etmektedir. Yahudiler, Tanrı'nın seçkin kavmi olduklarına inandıkları için, çeşitli dönemlerde düştükleri kötü durumlardan kendilerini kurtaracak bir kurtarıcının geleceği inancını benimsemiş, kutsal kitaplarında çeşitli peygamberlerin ileride gelecek kişiye dair müjdelerini de hep bu kurtarıcıya (Mesih'e) yormuşlardır. Yahudiler, kendilerine göre son peygamber olan Malaki'den sonra artık bu Mesih'i beklemeye başlamışlardır. Onlara göre Mesih henüz gelmemiştir; fakat mutlaka gelecektir. Onlar, bekledikleri Mesih'in, Hz. Dâvud soyundan olacağına, yahudileri esaretten kurtarıp Arz-ı Mev'ud'a döndüreceğine, yahudileri eski şan ve şöhretlerine yeniden kavuşturacağına, yeryüzünde iyilik ve adaleti hakim kılacağına inanırlar (bk. ARZ-I MEV'ÛD). Mesih'e iman, yahudi amentüsünün temel esaslarından biridir.

Hıristiyanlar ise yahudilerin bekledikleri Mesih'in Hz. İsa olduğunu iddia etmektedirler. İbrânice maşiah kelimesi grekçeye Hristos, latinceye Christus olarak geçmiş olup, Hıristiyanlar Hz. İsa'ya "Jesus Christ =İsa Mesih" demektedirler. Hıristiyan kelimesi de Hristos'a (Mesih'e) tabi olan anlamındadır. İncil yazarları Hz. İsa'nın yahudilerin de bekledikleri Mesih olduğunu göstermek için, Hz. Dâvud'a kadar varan şeceresini kitaplarına almışlardır.

İslâm'da, Yahudilik ve Hıristiyanlık'taki gibi bir Mesih inancı ve beklentisi yoktur. Zira Tevrat ve İnciller'in aksine Kur'ân-ı Kerîm, ileride gelecek bir kurtarıcı müjdesi taşımamaktadır. Kur'ân'a göre Hz. Muhammed, Hâtemü'n-nebiyyîn'dir. Kur'ân-ı

Kerîm'de Hz. İsa'nın lakabı olarak zikredilen Mesih kelimesi bazan tek başına (en-Nisâ 4/172; el-Mâide 5/72), bazan İbn Meryem (Meryem oğlu) açıklaması ile birlikte (el-Mâide 5/17, 72, 75; et-Tevbe 9/31) bazan da "İsâ b. Meryem" (Meryem oğlu İsa) açıklaması ile birlikte (Âl-i İmrân 3/45; en-Nisâ 4/157) geçmektedir. Mesih kelimesini içeren âyetler incelendiğinde, Kur'ân-ı Kerîm'de bu kelimenin, Hz. İsa'nın bir lakabı olarak kullanıldığı görülmekte, hıristiyanların inandıkları anlamda Mesih olduğuna dair bir ifadeye rastlanmamaktadır (ayrıca bk. MEHDÎ).

¥ Ömer Faruk Harman

Mesnûn (bk. MENDUB, SÜNNET)
Mest (bk. MESH)

MESULİYET

Ehliyet şartlarını taşıyan kişilerin dinî, ahlâkî, sosyal ve hukukî görevlerinden dolayı sorumlu tutulmaları anlamında kullanılan terim.

Türkçede "sorumluluk" kavramıyla da ifade edilen mesuliyet, din, ahlâk ve hukuk alanlarının başlıca ilkelerinden biridir. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadis kaynaklarında bu ilkenin önemi üzerinde önemle duran pek çok âyet ve hadis vardır.

Din, ahlâk ve hukukta her kanun insanı bir görev ile yükümlü kılar (bk. VAZİFE). Ancak insanın görevlerinden dolayı sorumlu tutulmaması halinde kanunlar, buyruk ve yasaklar bütün gücünü ve önemini yitirir. Ayrıca, insana görevini yerine getirmemesinden dolayı verilecek ceza ile bunun ölçüsünün tesbiti, yani kısaca adalet de ancak mesuliyet aşamasında gerçekleşir. Bu yüzden, ehliyet şartlarını taşıyan her insanın, din, ahlâk ve hukuka konu oluşturan söz ve fiillerinden sorumlu tutulması dinen olduğu kadar aklen ve vicdanen de gerekli görülmüştür. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen: "Andolsun ki biz kendilerine peygamber gönderilenleri (ümmetleri) sorguya çekeceğiz; hatta, bizzat peygamberleri de mutlaka sorgulayacağız"(el-A'râf 7/6) buyurulmuştur.

Her nimet ve imkânın gerektirdiği bir görev dolayısıyla sorumluluk vardır. Bu yüzden Hz. Peygamber bir hadislerinde insanın nâil olduğu ve hemen bütün nimetleri kuşatan başlıca imkânları sıralayarak bunların gerektirdiği sorumlulukları şöyle ifade etmiştir: "Ahirette insan, hayatını nerede tükettiğinden, servetini nasıl kazanıp nerelere harcadığından, ne gibi işler yaptığından, bedenini nasıl eskittiğinden ve bilgisiyle amel edip etmediğinden sorguya çekilmedikçe Rabbinin huzurundan ayrılamaz" (et-Tirmizî, Kıyâmet, 1).

Öte yandan insanlar toplumda işgal ettikleri yerlere, makam ve mevkilerine göre sorumluluk taşırlar. Bunu ifade eden ve İslâm'da haksorumluluk dengesini en çarpıcı şekilde ortaya koyan bir hadisin anlamı şöyledir: "Her biriniz yöneticisiniz ve her biriniz yönetiminiz altındakilerden sorumlusunuz: Devlet adamı bir yöneticidir ve halkından sorumludur. Erkek ailesinin yöneticisidir ve onlardan (haklarını yerine getirmekten, gözetip kollamaktan) sorumludur. Kadın, kocasının evinin koruyucusudur ve bundan sorumludur. Hizmetçi, efendisinin malının koruyucusudur ve bundan sorumludur. Her biriniz yöneticisiniz ve yönettiklerinizden sorumlusunuz" (Buhârî, Cuma, 11).

Müslümanlar, Allah'ın kuşatıcı bilgisinden hiçbir şeyin gizli kalmayacağına (el-Mü'min 40/19), dolayısıyla O'nun karşısında sorguya çekilmekten kurtulmanın mümkün olmadığına inanmak zorundadırlar. Kuşkusuz, bu sorumluluğun gerçekleşeceği en son nokta ahirette "hesap verme zamanı"dır (el-Bakara 2/284; Sâd 38/16). Ancak bütün İslâm bilginleri, özellikle ahlâkçı ve mutasavvıflar, insanın daha hayatta iken bizzat kendi vicdanıyla kendisini hesap ve sorguya çekmesinin, görevlerini yerine getirmiş olup olmadığını, dürüstlük ve adalet ölçüleri içinde düşünmesinin, bu suretle yanlışlarını düzeltmesinin önemi üzerinde ısrarla durmuşlardır. Hz. Peygamber, sorumluluk duygusu açısından müminle münafık arasındaki farkı şöyle belirtmiştir: "Mümin, günahı, tepesine çökecek bir dağ gibi görür. Münafık ise günahını, burnunun üstüne konmuş ve hemen uçurabileceği bir sinek gibi kabul eder" (et-Tirmizî, Kıyâmet, 9). Bir müminin çok değerli bir niteliği olan bu sorumluluk duygusu, gerek bireyin kendi kişisel mutluluğu, gerekse böyle bireylerden oluşan toplumun huzur ve mutluluğu için önde gelen şartlardandır.

Ahlâk bilginlerine göre dünyada yegane mesuliyet duygusu taşıyan varlık insandır. Çünkü yalnız o bir şahsiyettir. Öteki varlıklar, Allah'ın kendileri için çizdiği bir tek ve alternatif olmayan yolda yürümek zorunda oldukları için bağımsız birer şahsiyet sayılmazlar; bu yüzden de yaşamak zorunda oldukları hayattan sorumlu tutulmazlar. İnsan ise, akıllı ve iradeli varlık olmaktan dolayı, kendisine özgü inancı, değer yargıları ve yaşama tarzıyla bir şahsiyettir. Bu sayede onun, dinî, ahlâkî, sosyal ve hukukî bakımdan doğru yolu seçmesi istenir ve bu hususlarda sorumlu tutulur.

İnsanın iradeli davranışları üzerinde hüküm veren başlıca üç otoriteye göre üç türlü sorumluluk bulunduğu kabul edilir:

a) Kendi ruhi yapımızdaki vicdan otoritesi: Vicdanî (ahlâkî) sorumluluk,

b) Bizi kuşatan sosyal çevre: İçtimaî sorumluluk,

c) Bizi aşan en yüksek kudret sahibi ilâhî otorite: Dinî sorumluluk.

a) Vicdanî (ahlâkî) sorumluluk:

İnsan, akıllı ve bilinçli varlık olarak, dış olaylar üzerinde olduğu gibi kendi duygu, düşünce ve davranışları üzerinde düşünüp taşınarak yargılara varır. Bu yüzden her insanın içinde bir hakim olduğu kabul edilir. Adına "vicdan" denilen bu hakim, sahibini sorguya çeker. Olumsuz sebeplerle fıtratı bozulmamış her insan, kendi ruhunda yerine göre kendisini takdir eden veya suçlayan böyle bir gücün varlığını duyar. İslâm dini, kalbimizdeki bu hakimin hükümlerine önem verir. Nitekim Rasûlullah (s.a.) "Müftüler sana fetva verseler de sen yine vicdanına danış" buyurmuştur (Dârimî, Buyû', 2) (bk. VİCDAN). "Kötülük insanın içine sıkıntı verir" (Müslim, Birr, 14); "Kötülük yapman seni üzüyorsa, artık sen müminsin" (Müsned, V, 251) anlamındaki hadisler, vicdanî sorumluluğun değerini ifade eder.

b) İçtimâî sorumluluk:

İslâm dini, bir kişinin hayatını, kendisinden başlayıp yine kendisinde biten bir olay olarak görmemiştir. Çünkü ilâhî takdir gereğince her insanın birçok davranışı, kendisini aşan sonuçlar doğurur. Bu durum, bir yandan bireyi toplum karşısında sorumlu kılarken, bir yandan da topluma,

insanların iyiliği uğruna çaba harcama sorumluluğu yükler. Bu sorumluluğun gereklerinin yerine gelebilmesi için, içtimaî şuurun bireylerin ahlâkî kötülükleri karşısında duyarlı olması zorunludur.

c) Dinî sorumluluk:

Bu, insanın inanma ihtiyacından doğan, diğer iki sorumluluk çeşidinin eksikliğini tamamlayan bir sorumluluktur. Dinî şuurun zayıfladığı toplumlarda gözlenen ahlâkî düşüşler gösteriyor ki, kalplerden ahiret kaygısının ve Allah korkusunun silinmesini, ahlâkî ve içtimaî sorumlulukların çökmesi izlemektedir.

İnsan, bir kötülük işlediğinde bunun sorumluluğunu vicdanında hemen hisseder. Kusurlarımızı kendi vicdanımızdan saklamamız mümkün değildir. İçtimaî sorumluluk, yapılan kötülüğün yayılmış bulunmasına bağlıdır. Dinî sorumluluğa riâyet edilip edilmediği ise tam olarak ahirette ortaya çıkacaktır. Bu sebeple Kur’ân-ı Kerîm’de ahiretten sık sık “hesap günü” diye söz edilir. O gün Allah kötüler hakkında şu emri verecektir. “Onları durdurun! Çünkü sorguya çekileceklerdir” (es-Sâffât 37/24).

Sorumluluk, insan olmanın ve Allah’ın özellikle insanoğluna bahşettiği nimetlerden pay almanın bir gereğidir (bk. İbrâhîm 14/34). Ancak prensipteki bu genellik, istisnasız her insanın kayıtsız şartsız sorumlu olacağı anlamına gelmez. Hukuk ve ahlâk bilginlerine göre sorumluluğun başlıca ilke ve şartları şu şekilde sıralanabilir: Akıl yeterliliği, yükümlülükler hakkında yeterli bilgi sahibi olma, kasıt ve niyet, irade hürriyeti, sorumluluğun şahsî olması, yani herkesin kendi tutum ve davranışlarından sorumlu tutulması (ayrıca bk. MÜKELLEF).

¥ Mustafa Çağrıcı

MEŞ’AR-İ HARAM

“Meş’ar-i Haram”, Müzdelife bölgesinde bulunan ve “Kuzah” diye anılan bir dağın üzerindeki tepenin adıdır. Müzdelife ise, hac ibadetinin edâsı esnasında Arafat vakfesinden sonra uğranılan ve geceyi geçirdikten sonra vakti gelince ikinci vakfeyi yapmak üzere konaklanan bölgenin ismidir. Bu tepe dolayısıyla (zikri cüz, irâdei kül=parçayı anıp bütünü kasdetme) kabilinden olmak üzere Müzdelife’nin tamamına da Meş’ari Haram denilir. Müzdelife vakfesinin, Müzdelife sınırları içindeki herhangi bir noktada yapılması câiz ise de, Meş’ari Haram yakınında yapılması sünnet sayılarak daha faziletli görülmüştür.

¥ Salim Öğüt

Meşîet (bk. İRADE)

MEŞRÛ

“Meşrû” dine ve hukuka uygun davranış demektir. Teklifi hükümler içinde vâcip (farz), mendub (sünnet, müstehap) ve mubah terimleri ile anılan fiiller meşru fiillerdir. Daha dar anlamıyla “meşrûiyet”, yapılması dinen talep edilen fiilleri (vacip ve mendup) ifade eder (ayrıca bk. HÜKÜM, ŞERİAT).

¥ Heyet

Meşveret (bk. ŞURA)

METÂF

“Tavaf” mastarından türetilmiş bir ismi

mekân (yer ismi)dir. Sözlük anlamı itibariyle, etrafında dönülen, dolaşılan herhangi bir yer anlamına gelmekle birlikte, dinî bir terim olarak yalnızca Kâbe'nin etrafında tavaf edilen yeri ifade etmektedir.

Metâf, Kâbe'nin etrafındaki açık alanla sınırlı olmayıp çevresini kuşatan Mescid-i Haram'ı da içine alır. Bu duruma göre Mescid-i Haram'ın içinden, hatta ikinci ve üçüncü katlarından da yapılan tavaf sahihtir. Mescid'in dışından yapılan tavaf ise geçersizdir.

¥ Salim Öğüt

Metanet (bk SABIR)

METÎN

Allah'ın isimlerinden.

Metîn, sağlam, kuvvetli, fiillerinde meşakkat, külfet ve yorgunluk asla düşünülmeyen anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette geçer. Bu âyetin meâli şöyledir: "Şüphesiz rızıklandıran da güç ve kuvvet sahibi olan (zü'l-kuvveti'l-metîn) da Allah'tır" (ez-Zâriyât 51/58). Esmâ-i hüsnâ hadisinde de geçen (et-Tirmizî, Daavât, 82) Metîn ismi ile Kavî ismi aynı veya yakın anlamdadır. Aralarındaki fark şöyle belirtilmiştir. Yüce Allah kudretinin tam ve kamil oluşu itibariyle Kavî, kuvvetinin şiddetli oluşu bakımından Metîndir. Metîn ismi sübûtî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Meûnet (bk. MAÛNET)
Mevâşî (bk. SÂİME)
Mevât (bk. İHYA)
Meveddet (bk. SEVGİ)

MEVLİD-İ NEBİ

Hz. Muhammed (s.a.)'in doğumu.

Hz. Muhammed (s.a.), Kureyş'in Benî Haşim koluna mensuptur. Rasûli Ekrem'in beşinci batından atası olan Kusay zamanından beri Kâbe ile ilgili görevler Kureyş'e ve Kureyş'in başkanlığı da Hz. Peygamber'in dedelerine intikal etmişti. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in doğumundan önceki günlerde dedesi Abdülmuttalip, hem Mekke başkanlığını hem de Kâbe ile ilgili görevlerin önemli bir kısmını elinde bulunduruyordu. Bu sıralarda cereyan eden Fil olayı'nda da Kureyş'in reisi, Abdülmuttalip idi.

Peygamberimiz 20 nisan 571 pazartesi günü (12 Rebiü'levvel, Mahmud el-Felâkî Paşa'nın hesabına göre 9 Rebiü'levvel) dünyaya geldi. Babası Abdullah, Kureyş gençleri arasında boybos, tavır ve davranışları açısından dikkat çeken, gözde ve saygın bir kişi idi. Annesi Âmine ise, Zühreoğulları'ndan Vehb'in kızı olup, soy ve mevki itibariyle Kureyş'in ileri gelen ailelerinden birine mensup idi. Akranları arasında zekâsı ve güzel konuşması ile seçkin bir yeri vardı. Peygamberimiz henüz doğmadan babası ticaret amacıyla gittiği Şam tarafından dönerken Medine'de hastalanıp vefat etmiş, Neccaroğulları'ndan Nâbiğa'nın evinin bahçesinde toprağa verilmişti. Peygamberimize hamile iken, Âmine'ye, rüyasında şöyle denildiği naklolunur: "Sen insanların hayırlısına ve bu ümmetin Efendisi'ne hamile oldun. Onu dünyaya getirdiğin zaman her hasetçinin şerrinden koruması için Bir ve Tek olana sığınırım de! Sonra ona Ahmed yahut Muhammed adını tak!" (İbn Hişam, es-Sîre, I, 168). Hz. Peygamber'in doğduğu gece meydana

geldiği rivâyet edilen, İran Kisrası'nın sarayındaki burçların yıkılması, bin yıldır tapınaklarında yanmakta olan ateşin birden sönmesi gibi harikulâde olaylar, "ileride Hz. Peygamber'in eliyle küfür ve inkâr ateşinin söndürüleceği, fazilet ve adaletin yaygınlaşacağı" tarzında yorumlanmıştır. Ebe olarak hizmet eden kadınlardan Osman b. Ebi'l-Âs'ın annesi Fâtıma Hatun da o gece "Evin nurla dolduğunu, yıldızların üzerlerine dökülecekmiş gibi sarktığını" ifade etmiştir. Doğum esnasında ebe olarak Fâtıma Hatun'la birlikte Abdurrahman b. Avf'ın annesi Şifa Hatun da hizmet etmiş ve Ümmü Eymen onlara yardımcı olmuştur.

Âmine Hatun'un, gördüğü rüyayı kayınpederi Abdülmuttalip'e anlatması üzerine, Abdülmuttalip torununu kucağına alıp Kâbe'ye gitmiş, Allah'a şükretmiş, ziyafetler vermiş ve sonra ona "Muhammed" adını koymuştur. Peygamberimiz Kur'ân-ı Kerîm'de dört yerde bu isimle anılmıştır (Âl-i İmrân 3/144; el-Ahzâb 33/40; Muhammed 47/2; el-Fetih 48/29). Muhammed "üstünlükleri anılarak övülen" demektir. Önceki peygamberlere indirilen kitaplarda onun adı Ahmed diye geçer (es-Saff 61/5). Ahmed "(Allah'ı yüce sıfatlarıyla ve kudret eserleriyle) öven ve övmesini bilen" anlamına gelir. Hz. Peygamber kendisinin en önemli isimleri arasında şunları saymıştır: "Muhammed, Ahmed, Mâhî (küfrü imha eden), Hâşir (kıyamette insanların kendisi ile haşrolunacağı kişi), Âkıb (son peygamber)".

Müslüman toplumlarda Hz. Muhammed (s.a.)'e duyulan samimi sevginin bir ifadesi olmak üzere mevlidi nebi münasebetiyle bazı merasimler yapılagelmiştir. Meselâ, Mısır'da Fâtımîler döneminde (910-1171) Mevlidi Nebi münasebetiyle kutlamalar yapıldığı bilinmektedir. Bu anlayış içerisinde sünnî İslâm dünyasında devlet düzeyinde ilk mevlid töreni Salahaddin Eyyubî'nin eniştesi Erbil Emîri Muzafferüddin Gökböri tarafından 1207 yılında gerçekleştirilmiştir. Bu hükümdar, kendi döneminde hazineden yeterli tahsisat sağlayarak her yıl Peygamberimiz'in doğumu münasebetiyle şenlikler düzenlemiş; bu vesile ile âlimlere, şâirlere, din ve devlet hizmetlerinde yararlı kişilere hil'atler giydirip hediyeler vermiş, yoksullara sadakalar dağıtmış, ziyafetler vererek bu kutlamaları halka maletmiş, ayrıca Hicaz'a kıymetli hediyeler göndermiştir. İlk mevlid kitabının da onun zamanında ve ona ithâfen Ebu'l-Hafız Hattab b. Dihye (ö. 1235) tarafından "Kitâbü't-Tenvîr fî Mevlidi's-Sirâci'l-Münîr" adıyla yazıldığı nakledilir.

Daha sonraları diğer İslâm ülkelerinde de benzeri merasimler yapılmış, bu merasimler Osmanlılar'ın bir döneminde doruk noktasına ulaşmıştır. "Mevlid Alayı" diye anılan bu görkemli törende şeyhülislâm, vezirler, büyük müderrisler ve vâizler, mülkî ve askerî erkân ile halk belirli bir düzen içinde Rebiülevvel ayının 12'sinde Sultan Ahmed Camii'ndeki yerlerini alırlardı. Padişahın teşrifinden sonra vaazlar verilir, mevlidhanlar tarafından Süleyman Çelebi'nin Mevlid'i okunur, bu esnada Medine-i Münevvere'den gelen hurmalar camide bulunanlara ikram edilirdi.

Süleyman Çelebi'nin "Vesiletü'n-Necat" adı ile Bursa'da 1409'da yazdığı ve kısaca Mevlid diye bilinen bu manzumesi, anlatımının sadeliği, üslûbunun akıcılığı ve tarzının samimiyeti sebebiyle tarih boyunca halk tarafından çok beğenilmiş; bu man-

zumenin özellikle mevlid kandillerinde okunması ve dinlenmesi günümüze kadar canlılığını koruyan bir gelenek olmuştur.

Elektriğin olmadığı devirlerde görevliler mevlid kandili dolayısıyla minareleri kandillerle donatırlar, minare aralarına gecenin anlamını belirten mahyalar (ışıklandırılmış yazı veya şekiller) asarlardı. Günümüzde elektrikle aydınlatma yoluyla bu uygulamalar sürdürülmektedir. Zamanımızda mevlid kutlamaları bir çok İslâm ülkesinde devlet düzeyinde gerçekleştirilmekte, ülkemizde de Türkiye Diyanet Vakfı'nın öncülüğünde bu amaçla özel proğramlar uygulanmaktadır. Peygamberimizin doğumunu tes'id amacıyla bir haftayı "Kutlu Doğum Haftası" ilan eden Türkiye Diyanet Vakfı bu münasebetle naat ve münacaat yarışmaları açmakta, Türkiye'nin çeşitli vilâyetlerinde konferanslar ve paneller düzenlemektedir. Bu faaliyetlere çeşitli vilâyetlerde bulunan hayır ve hizmet vakıfları da katkıda bulunmaktadır. 1991 yılında Zaman Gazetesi'nin "Mevlid-i Nebi" münasebetiyle tertiplediği "Uluslararası Ebedî Risalet Sempozyumu"na yerli ve yabancı pek çok ilim adamı katılmış ve Peygamberimizin tebliğinin çeşitli yönleri bu toplantıda tanıtılmıştır. Aynı ismi taşıyan toplantılar dizisi, belirtilen gazetenin organizasyonu ile devam ettirilmektedir.

Değişik vesilelerle mevlid okutma âdetinin İslâm dininin ilke ve hükümleri ile bağdaşmayan bazı anlayış ve uygulamaların yaygınlaşmasına yol açması birtakım haklı eleştirileri harekete geçirmiş ise de, bu olumsuzlukların ayıklanması şüphesiz yine İslâm'ın doğru anlaşılıp uygulanması ile ilgili bir husustur. Herhalükârda Mevlid geceleri, Rasûl-i Ekrem'e bağlılığın tazelenmesi, onun genç kuşaklara gerektiği biçimde tanıtılması ve Rahmet Peygamberine layık bir ümmet olma muhasebesinin yapılması açısından müslümanlar tarafından iyi değerlendirilmesi gereken güzel birer vesile sayılmalıdır.

¥ Hüseyin Algül

MEVSİM

Hac ibadetinin edâ edildiği zamana "mevsim" denir. Bu zaman ise zilhicce ayının ilk on günüdür. Bu duruma göre "mevsim" den maksat zilhicce'in ilk on günüdür.

¥ Salim Öğüt

Meysir (bk. KUMAR)
Meyte (bk. ÖLÜ HAYVAN)
Meyyit (bk. CENAZE)

MEZHEP

"Mezheb" sözlükte, gidilecek yer, gidilecek yol, görüş, doktrin ve akım gibi manalara gelir. İslâmî bir terim olarak da mezhep, kendi içinde tutarlı bir düşünce sistemine sahip olduğu kabul edilen itikâdî ve fıkhî doktrini ifade eder. Çoğulu "mezâhib" dir. Mâtürîdî mezhebi ve Şâfiî mezhebi gibi. Mezheb kurucusu kabul edilen imam veya müçtehid hiç bir şekilde bir din koyucusu veya din tebliğcisi değildir. Yüce Allah tarafından konulan ve Hz. Muhammed (s.a.) tarafından tebliğ edilen İslâm dininin gerek akaid, gerekse fıkıh alanına giren meselelerini delilleriyle birlikte ele alıp bunlara ilişkin yorum ve çözümler getirme ihtiyacı karşısında, delillerinden hüküm çıkarma yeterliğine sahip bilginler birbirin-

den farklı görüşler ortaya koymuşlardır. İşte belli bilgin guruplarının belli görüşlerine mezhep denilmiştir. Genellikle fıkıh mezhepleri, kurucularının isimleri ile anılır. Hanefî mezhebi, Mâlikî mezhebi gibi. Akaid mezhepleri ise, Şîa, Mutezile, Havariç gibi belli topluluklara nisbet edildiği gibi kurucusuna izafetle de anılmıştır: Mâtürîdî, Eş'arî gibi. Ana akaid mezheplerinin ayrıldığı kollar da fıkıh mezhepleri gibi daha çok bir şahsa nisbet edilmiştir. Akaid mezhepleri için daha çok "gurup" anlamına gelen "fırka" (çoğulu "fırak"), "görüş" anlamına gelen "makâle" (çoğulu "makâlât") ve "anlayış tarzı" manasına gelen "nıhle" (çoğulu "nihal") kelimeleri kullanılır.

İslâm'ın getirdiği fikir ve vicdan hürriyeti, fertlerin birbirinden farklı duygu, düşünce ve karakterde yaratılmış olmaları, âyet ve hadislerin bir kısmının ifade ve kapsam yönünden kolay anlaşılır, bir kısmının da manalarının kapalı olması, bunları değerlendiren bilginlerin değişik metod ve ölçülere sahip olmaları, hilafet tartışmaları, müslümanlar arasında meydana gelen iç savaşlar, müslümanların çeşitli kültürlere sahip milletlerle temasa geçmesi, felsefî eserlerin tercüme edilerek İslâm dünyasında yayılması, değişen akımlar ve gelişen toplum hayatının doğurduğu ihtiyaçlar karşısında âyet ve hadislerden hüküm çıkarma zorunluluğunun hissedilmesi ve değişik siyasi düşünceler zamanla fıkhî ve itikadî mezheplerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Zamanla Kitap ve Sünnet'ten hüküm çıkarma gücünde olmayanlar bu güçteki âlimlerin görüş ve düşünceleri etrafında toplanarak mezhepleri oluşturmuşlardır.

³ Akaid

İslâm dini tevhid dinidir. Tevhid, Allah'ı zatında, sıfatlarında, fiillerinde bir kabul etmek, onu yegane tapınılan varlık, tek otorite tanımak demektir. Bu anlayış bütün müslümanların birlik ve beraberlik içinde, ırk, dil, bölge vb. etkenlerle parçalanmamalarını da gerektirmektedir. Bu sebeple, müslümanların birlik ve bütünlüğünü bozan her türlü sosyal parçalanmalar ve bu sonuca götüren fikir ayrılıkları yasaklanmıştır. Şu âyetler bu hususu vurgulamaktadır: "Hepiniz Allah'ın ipine (dinine, tevhidine) sımsıkı sarılın, parçalanıp ayrılmayın" (Al-i İmrân 3/103), "Allah'a ve Râsûlü'ne itaat edin. Birbirinizle çekişmeyin, aksi takdirde za'fa düşer, kuvvet ve devletinizi elden kaçırırsınız" (el-Enfâl 8/46). Fikir ayrılıkları her ne kadar tabii ve kaçınılmaz ise de, bu serbesti, müslümanların bölünmesine ve parçalanmasına yol açmama şartı ile sınırlıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulur: "Siz kendilerine apaçık âyetler ve deliller geldikten sonra parçalanıp dağılanlar gibi olmayın" (Al-i İmrân 3/105). Âyetten anlaşıldığına göre sosyal anlamdaki parçalanmanın yanısıra, hakkında apaçık âyet ve deliller bulunan dinî hükümleri ihtilaf konusu yapmak da yasaktır. Bu durumda iman esaslarının, İslâm'ın şartlarının, farz veya haram oluşu kesin delille sabit olmuş diğer dinî hükümlerin müslümanlar arasında çekişme konusu yapılması câiz değildir. Bu temel hükümlerin varlığı kabul edildikten sonra, ayrıntıları ve farklı yoruma müsait olanların anlaşılması hususunda birbirinden farklı ilmi görüşler ortaya koymak ve değişik sonuçlara ulaşmak ise serbesttir. İşte İslâmî mezhepler bu metod ve anlayış farkından doğmuşlardır. Fıkhî konularda

farklı sonuçlara ulaşmak genellikle müsamaha ile karşılanmış, rahmet olarak telakki edilmiş ve hatta Hz. Peygamber tarafından teşvik edilmiştir (bk. Ebû Dâvud, Akdıye, 11; Müsned, V, 230, 236).

Hz. Peygamberin vefatından sonra ortaya çıkan ihtilafların bir kısmı siyasi bir kısmı da fikri sebeplere dayanıyordu. Ancak siyasi nitelikli ihtilaflar da zamanla fikri ve dini şekillere bürünmüş ve İslâm dininin akaid sahasını ilgilendiren meseleler arasına girmiştir. Böylece daha ilk dönemlerde çeşitli akaid mezhepleri ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber bir hadislerinde ümmetinin 73 fırkaya ayrılacağını, bunlardan birinin kurtuluşta, diğerlerinin ateşte olacağını belirtmiş, kurtuluşa erenlerin kimler olacağı sorusuna "benim ve ashabımın yolunu izleyenler" cevabını vermiştir (Ebû Davud, Sünnet, 1; İbn Mâce, Fiten, 17). Hadiste geçen "kurtuluşa erenler" ve "ateşte olanlar" ayrımı gözönünde bulundurularak akaid mezhepleri Ehl-i sünnet (fırka-i naciye) ve Ehl-i bid'at olmak üzere ikiye ayrılarak incelenmiştir. Ehl-i sünnet kendi içerisinde Selefiye, Matürîdiye ve Eş'ariye olmak üzere üçe ayrılarak, Ehl-i bid'at ise genellikle Mutezile, Şîa, Havâric, Mürcie, Mücessime-Müşebbihe ve Cebriye olmak üzere altı gurupta incelenir (bk.CEBRİYE, EHL-İ BİD'AT, EHL-İ SÜNNET, EŞ'ARİYE, HAVÂRİC, MATURİDİYE, MUTEZİLE, MÜCESSİME-MÜŞEBBİHE, MÜRCİE, SELEFİYE, ŞÎA).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

³ Fıkıh

1– Mezhebe Bağlanmanın Tarihi ve Fikri Temelleri:

İslâm hukuk tarihinde "mezhepler" konusunu iyi tahlil edebilmek için şu üç başlığı birbirinden ayırdetmek gerekir: 1– Mezheplerin ortaya çıkışı ve oluşması, 2– Mezheplerin istikrar kazanması (mezhep realitesinin toplumda yer etmesi), 3– Mezheplerin belirli bölgelerde yayılmış ve tutulmuş olması.

Birinci başlıkla ilgili olarak şu kadarını söylemek herhalde yeter: Farklı anlaşılmaya müsait yazılı bir kaynaktan hüküm çıkarma durumunda bulunan hakim veya hukukçuların farklı yöntemler izleyebileceklerini hukuk nosyonuna sahip herkes kabul eder. Bundan ayrı olarak İslâm hukukunun ikinci aslî kaynağı olan Sünnet malzemesinin sınırlandırılmasında önemli bakış farklılıklarının olması (hadisin tedvini öncesinde bir âlime ulaşan hadisin başka bir âlime ulaşmamış olması, gerek tedvin öncesinde gerekse tedvin sonrasında bir âlimin sahih saydığı hadisi diğerinin sahih saymaması, böylece birincisi bakımından konu nass ile düzenlenmiş olduğu halde diğerine göre konu hakkında kanun boşluğunun bulunduğunun kabulü) vâkıası hatırlanırsa görüş ayrılıklarının yeni bir boyut kazanmış olacağını kavramak güç olmaz.

Üçüncü başlıkla ilgili olarak, yani bir mezhebin belirli yerlerde yayılmasının âmilleri etrafında İslâm hukuk tarihi yazarları değişik tesbitler ortaya koymuşlardır. Bu çerçevede bir mezhebin belirli dönemlerde devletin desteğini almış olması veya bir mezhebin eğilim ve ilkeleriyle belirli bir bölgenin kültürünün ve sosyal yapısının uygunluk arzetmesi gibi âmiller anılabilir.

Bir mezhebe bağlanmanın gerekli olup olmadığı ve birden fazla mezhepten yararlanmanın sakıncalı olup olmadığı sorusuna sağlıklı bir cevap bulabilmenin yolu ise,

yukarıdaki ikinci başlığın tetkikinden yani "mezheplerin istikrar kazanmasının temelinde hangi ihtiyacın yattığını" tesbit etmekten geçer.

Sahabe-i kiram ve tâbîûn dönemlerinde henüz mezhepler oluşmamıştı. Bir müslüman karşılaştığı dini bir mesele için, güvendiği alimin görüşüne başvuruyor, tutumunu buna göre ayarlıyordu. Hâkimler de önlerine getirilen hukukî ihtilâfları ya kendi içtihatları ile ya da ittiba ettikleri bir müçtehitin içtihatına göre çözümlüyorlardı.

Zamanla, İslâm ülkesinin farklı bölgelerinde farklı hükümler uygulanıyor olmasının toplumda önemli rahatsızlıklara yol açmaya başladığı anlaşılmaktadır.

Esasen, bir meselede delil ve yorum farklılığı sebebiyle birbirine taban tabana zıt iki çözümü ilmî açıdan izah etmek çok güç olmayabilir. Meselâ, bir fakihin tazminat ödenmesi gerekeceğine hükmettiği bir olayda başka bir fakih tazminata gerek olmadığına; bir fakihin kadının tefrik talebinin kabul edilmesi gerektiğine hükmettiği bir olayda bir başka fakih tefrik yönüne gidilemeyeceğine, hatta bir fakihin kısas gerekeceğine hükmettiği bir olayda başka bir fakih kısas yapılamayacağına hükmedebilir ve bu içtihatların ikna edici ilmî izahları olabilir. Nitekim fıkıh kitapları bu tür görüş ayrılıklarıyla doludur ve bu farklı görüşler değişik bilginlerce savunulagelmiştir.

Yine, farklı ülkelerde veya bir ülkede olmakla beraber farklı zamanlarda, bu birbirine zıt çözümlerin herkese uygulanması halinde, –taraflardan biri mahkeme kararını kendisi için ağır bulsa bile– bu hükümlerin kişilerin adalet duygularını rencide etmeden varlığını koruması çok güç olmayabilir. Nitekim "Şeriatın kestiği parmak acımaz" vecizesi bu anlayışı yansıtmaktadır.

Fakat aynı toplumda yaşayan fertlere farklı hükümlerin uygulanmasına imkan verilmesi halinde, bu, kısa zamanda önemli sancılar meydana getirir ve hukuk anarşisine yol açar.

İşte Abbasi hilafetinin başlarında İslâm ülkesinde bu istikamette gelişen gidişatı farkeden devlet sekreteryasında görevli Abdullah b. Mukaffa', devlet başkanına sunduğu genel bir raporda, hukuk anarşisini giderici tedbirler alınmasını önerme ihtiyacını duymuştur. Bu raporda şöyle deniyordu: "Emîrü'l mü'minîn"in (Halife'nin)... üzerine eğilmesi gereken hususlardan biri de, çok önemli ihtilâflara yol açan birbiriyle çelişkili farklı hükümler meselesidir. Keşke Emîrü'l– müminîn, bu farklı hüküm ve uygulamaların –her bir tarafın Sünnet'ten ve kıyastan dayandığı delillerle birlikte– derlenip bir kitap halinde kendisine sunulmasını emretse, sonra bunlara bakıp birleştirici ve kesin karakterde bir kitap yazsa; umarız ki Allah hata ile doğrunun karışımı olan bu hükümleri tek bir doğru hüküm kılar."

Kısaca İbnu'l-Mukaffa' ülke genelinde bir kanunlaştırmaya gidilmesini teklif ediyordu.

Şüphesiz fıkhî hükümlerin tedvininin (derlenip kanun haline getirilmesinin) faydalarının yanısıra birtakım sakıncaları da vardı. Ayrıca İslâm hukukunun aslî kaynaklarından Sünnet'in henüz tedvin edilmemiş olması da, bu meyanda dikkate alınması

gerekli çok önemli bir husus idi. Bu yüzden İmâm Mâlik, halifenin kanunlaştırma yönündeki teklifini kabul etmedi.

Sonuç olarak, İslâm dünyasındaki bu ilk kanunlaştırma girişiminin olumlu neticelenmediği görülmektedir. Fakat bu, sözü edilen girişimi harekete geçiren ihtiyacın ortadan kalktığı anlamına gelmez. Aksine bu yöndeki ihtiyaç zamanın ilerlemesi ile kendisini daha fazla hissettirir olmuştu.

İşte bu açmaz (bir yandan hukuk birliği ihtiyacının bulunması, diğer yandan ise kanunlaştırmaya gidilememesi) karşısında müslüman toplumlar spontane bir çözümle bu meseleyi halletmek durumunda kalmışlardır. Bu çözüm de mezheplerin istikrar kazanması, bir anlamda, bir mezhebin esas alınıp ona kanun misyonunun gördürülmesi olmuştur.

Artık bir mezhebin çözümleri bazı konularda diğer mezheplerdekilere göre – toplumun ihtiyaçlarını karşılama, fakihe ve hakime doyurucu görünme ve hatta adalet duygusunu tatmin etme yönünden– daha zayıf görünse bile, hukuk birliğinin sağlanmış olması diğer yönlerdeki sakıncaları önemli ölçüde hafifletmiş oluyordu. Böylece İslâm dünyası –bazı sınırlı ve mevziî düzenlemeler bir yana– birden fazla mezhepten yararlanarak toplum geneline uygulanacak hukukî hükümleri kanun haline getirme yönündeki bir tercihe ancak yirminci asrın başlarında (1917 yılında Osmanlı Hukuk-ı Aile Kararnamesi'ni yürürlüğe koyarak) ulaşabilmiş, bir anlamda, "hukuk emniyeti" düşüncesine hukukun diğer fonksiyonlarına nisbetle daha fazla önem verilmiştir.

Şu halde bir mezhebe sıkı biçimde bağlanmanın temel gerekçesi, çelişmezlik ve kendi içinde tutarlılık arayışıdır. Şayet mezheplerin, kendi içinde tutarlılığı sağlayan metodlara sahip birer hukuk doktrini olduğu söylenebilirse, bir mezhebin esas alınması bu arayışı tatmin edecek en iyi yollardan biri sayılabilir. Fıkıh usulü eserlerinin kaleme alınmaya başlandığı ilk dönemlerde ortaya konan tavırlar (özellikle Hanefî usulü etrafındaki tartışmalar ve açıklamalar) dikkatle incelenirse, İslâm bilginlerinin mezheplere (özellikle kendi mezheplerine) bu nazarla baktıkları yani onu kendi içinde tutarlı kurallar bütünü olarak gördükleri anlaşılır.

Bununla birlikte her mezhepte bu hususta eleştiriye açık noktalar bulunabileceği inkâr edilemez. Öte yandan, teorik olarak mezhebin usulü kendi içinde tutarlı olsa da, pratik hayatın ortaya çıkardığı ihtiyaçlar ve toplumdaki değişmeler karşısında, ya da dayanılan delilin (özellikle Sünnet malzemesinin) yeniden gözden geçirilmesi ile, fıkıh alanında uzman kişilerce (bir mezhep esas alınmakla beraber bazı meselelerde başka mezheplerden iktibasta bulunma yahut her bir meseleyi yeniden inceleyerek en uygun çözümü belirleme şeklinde) değişik mezheplerden yararlanma yoluna gidilmesi, çelişmezlik arayışı düşüncesini ihlâl etmez.

Günümüz şartlarında, hukukî uyuşmazlıklara (yargı kararlarına) konu olan meselelerde, bu manadaki ihtiyacın giderilmesi –izlenecek yol açısından– büyük zorluklar taşımaz. Her bir konunun uzmanlarınca, toplumun ihtiyaçlarını karşılayacak ve delili en kuvvetli görüşün belirlenmesi ve bu çözümün kanunlaştırılması; sonra kazaî içtihatlar mekanizması ile bir taraftan bu

çözümlerin doyuruculuğunun kontrolü bir taraftan da uygulama birliğinin sağlanması; şartlar değiştikçe bu çerçevede gereken değişikliklerin yapılması mümkündür. Dolayısıyla, hukuk alanında tek mezhebe sıkı bir şekilde bağlanma düşüncesi, temelindeki gerekçeyi yitirmiş demektir.

İslâm fıkhının sadece günümüzdeki çerçevesi ile hukuk alanını düzenlemekle kalmayıp kişinin Allah'a karşı vecibelerini de düzenlediği dikkate alınırsa, konuya müslüman fert açısından da bakmak gereği ortaya çıkar: Dar anlamıyla dinî konularda (ibadetler ve helâl-haram konularında) da bir müslümanın kendi içinde tutarlı kurallar bütününü hayatına uygulamak istemesi tabiîdir. Hukuk birliğinin olmadığı bir ülkede farklı farklı hükümler uygulanarak bir hukuk anarşisi yaşanması ne kadar rahatsız edici ise, kişinin kendisini ikna eden haklılık gerekçeleri olmaksızın dinî yaşantısını değişken, ölçüden mahrum kurallara göre yönlendirmesi de o kadar, hatta –mahkeme kararlarında olduğu gibi dünyada olup biten bir hesaplaşma ile sınırlı olmadığı için– daha çok rahatsız edicidir.

İşte bu yönüyle bir mezhebe bağlılık, kişi için güvenli bir yol sayılabilir. Fakat bu, izlenmesi zorunlu ya da en iyi yol olduğu anlamına da gelmez.

Avâm açısından konuya bakıldığında, kişinin her bir meselede hükmün dayandığı delilleri ölçüp tartması, bir meselede başka mezhebin hükmünü aldığında metodik açıdan çelişkiye düşülüp düşülmeyeceğini tesbit edebilmesi beklenemez. Şu halde ona, bir mezhebe bağlanmanın verdiği güveni sağlayıcı bir alternatif sunmak gerekir.

Bu konuda güven verici bir yöntem olmak üzere (kişinin Allah'a karşı kulluk görevini huzurla ifa edebilmesi için) biri genel diğeri özel nitelikli iki yol önerilebilir:

Genel nitelikli güven yolu, icmaya aykırı olmayan (yapılan uygulamanın hiçbir İslâm âliminin vardığı sonuçla bağdaştırılamaz duruma düşmediği) bir çözüm olmak kaydı ile, herhangi bir müçtehidin görüşü ile amel edilebileceğinin kabulüdür. Bu yolu izleyen kişi, herbir müçtehidin Allah katında doğru olanı araştırmak için azamî çabayı harcamış olduğu, hepsinin aynı kaynakları esas aldığı ve Allah katındaki doğrunun bunlardan herhangi birindekine uygun olduğuna dair açık bir delil bulunmadığı noktasından hareket etmiş olacaktır. Felsefi temel itibariyle bu tutum tutarlı sayılır; çünkü kaynaklar birdir ve içtihatla amaçlanan hedef birdir. Metodoloji açısından ise tutarlılığına güvenle bakılabilmesi kolay değildir. Meselâ, bir meselede Kur'ân'ın mütevatir de olsa sünnetle neshini kabul etmeyen bir müçtehidin görüşünü uygularken, başka bir meselede Kur'ân'ın mütevatir sünnetle neshini kabul eden bir müçtehidin görüşünü uygulamak; bir meselede, bir sahabinin Rasûlullah'tan rivâyet edip daha sonraki tabakalarda tevatür sayısındaki ravilerce rivâyet edilen hadise (meşhur sünnet) metodik açıdan ayrı bir değer veren müçtehidin görüşünü uygularken, başka bir meselede bu tür hadisi haber-i vâhid sayan ve ona göre bir metodik rol tanıyan müçtehidin görüşünü uygulamak gibi durumlara düşülmeyeceğini garanti etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, zaruret, ihtiyaç gibi gerekçelerle (ki bunlar İslâm fıkhının herkesçe kabul edilen ilkeleridir) kişinin birden fazla mez-

hep hükmünü dinî hayatında biraraya getirmesi de, kıstastan mahrum gelişigüzel bir seçim yapmış olma endişesini ortadan kaldıran bir güvence sayılabilir.

Özel nitelikli güven yolu ise, bir meselede hangi içtihadın delillerinin daha kuvvetli ve içinde bulunulan zamanın şartlarına daha uygun olduğuna dair ehliyetli kişilerin veya kuruluşların yaptıkları tercihlerin esas alınmasıdır. Bu tür tercihler, çoğunlukla, metodik çelişki şüphelerinden uzak olup, daha çok, hadislerin sıhhat derecelerinin gözden geçirilmesine, farklı yorumlar yahut maslahatla ilgili farklı değerlendirmeler içinden mevcut şartlara en uygununun belirlenmesine yöneliktir.

Bu ikinci yolun, avâm açısından, dini yaşantıyı tutarsızlıklara düşmeden sürdürebilmek için izlenebilecek en emin yol olduğu söylenebilir. Bu yolda, tercih edilen görüşün dayanakları ve diğer görüşlerle karşılaştırmasının yapıldığı yayınları takip ederek yürünmesi halinde, bu yolun aynı zamanda kişinin fıkıh kültürünü geliştirmesine ve böylece topluma bu konuda bir seviye kazandırılmasına da yardımcı olacağı şüphesizdir.

Bu alanda müslümanları aydınlatma ve onların güvenerek uyabilecekleri tercihleri ortaya koyma hususunda ilgili kuruluşlara önemli görevler düştüğü açıktır.

Bu tahliller ışığında tek mezhebe bağlılık ve telfik ile ilgili görüşlere kısaca değinip, mezheplerin kolay hükümlerini izleme hakkında bir değerlendirme yapmak uygun olur.

2-Tek Mezhebe Bağlılık:

"Telfik" konusu ile "tek mezhebe bağlılık" meselesi arasında sıkı bir bağ olduğundan, önce bu mesele hakkındaki görüşlere kısaca değinmek gerekir.

Bu mesele ele alınırken, müçtehit olmayan bir mükellefin durumunun sözkonusu olduğuna ve böyle bir kimsenin şer'î-ameli konularda daima bir mezhebe göre davranması gerekip gerekmediği sorusuna cevap arandığına dikkat edilmelidir. Gerek devlet gerekse fert planında bir mezhebe bağlanma gereğini ortaya çıkaran tarihi ve fikri temellere daha önce temas edilmişti. İşte bu bağlanmanın "taassup" derecesine ulaşmasını takibeden dönemlerde, bir mezhebe bağlı davranmanın ve hatta hep o mezhep üzere kalmanın vacip olduğu (dahası mezhebinden ayrılana tazir cezası uygulanması gerekeceği) yönünde fikirler ileri sürülür olmuştur. Buna karşılık muhakkık âlimler, içtihat edemeyen bir mükellefin hep bir mezhebe bağlı kalmasını gerektirecek şer'î bir delil bulunmadığını, böyle bir kimse için vacip olanın, ehliyetine kani olduğu âlimlere sormak, öğrenmek ve buna göre davranmaktan ibaret bulunduğunu isbat etmeye çalışmışlardır.

3– Telfikin Kapsamı Ve Telfikle İlgili Görüşlerin Özeti:

Telfik, sözlükte, kumaşın iki kenarını birleştirip dikmek anlamına gelir. Fıkıh ve usul-i fıkıhta da bu anlamdan hareketle, farklı hükümlerin biraraya getirilmesini ifade etmek üzere kullanılmıştır. Ancak bu ortak noktanın ötesinde fıkıh ve usul-i fıkıh eserlerinde telfik başlıca üç anlamda kullanılmıştır:

a) Fıkıh eserlerinde telfik kelimesi bazan, içtihadî ihtilâftan kaynaklanmayan iki farklı hükmü birleştirerek uygulamak anlamında kullanılmıştır. Meselâ, "yemin keffâretinde

on fakirin bir kısmını yedirmek, diğerlerini giydirmek şeklinde telfik yapılması câiz değildir" denirken bu mana kasdedilmiştir.

b) Fıkıh usulü eserlerinde telfik bazan, bir meselede önceki müçtehitlerin söylemediği ve onların görüşlerinin ortak noktasını ihlal eden yeni bir görüş ortaya atmak anlamında kullanılmıştır. Daha çok icma bahsinde incelenen bu meselenin taklid değil içtihat ile ilgili olduğu açıktır. Buna "içtihadda telfik" denebilir.

c) Fıkıh ve fıkıh usulü eserlerinde, telfik denince daha çok şu anlam kasdedilir: Belirli bir meselede birden fazla içtihadî görüşü birarada (veya birarada sayılabilecek şekilde, yani birincisinin tesiri kalkmadan diğeriyle) amel edip ortaya bu müçtehitlerden hiçbirinin kabul etmeyeceği mürekkep bir durumun ortaya çıkması. Telfikin dar anlamı budur. Buna "taklidde telfik" denir.

İslâm tarihinde hicri yedinci asırdan itibaren tartışılmaya başlanan bu mesele hakkında mutlak olarak olumsuz görüş belirtenlere karşı bunun câiz olduğunu savunan pek çok âlim vardır. Bununla birlikte genellikle muhakkik âlimler ve özellikle muasır araştırmacılar bu konuda bazı kayıtlar konması ve bu kayıtlara riâyet edilmesi halinde telfikin câiz olacağını kabul ederler.

Bu kayıtları şöylece özetlemek mümkündür:

a) Telfike ihtiyaç duyulması,

b) Daima kolay hükümleri alarak dinî hayatın keyfiliğe dönüştürülmemesi,

c) Bu yolun "kanuna karşı hile" amacına alet edilmemesi,

d) Helâl-haram meselelerinde ihtiyata riâyet edilmesi.

4– Telfik Ve Mezheplerin Kolay Hükümlerini İzleme Hakkında Değerlendirme:

En geniş anlamıyla ele alınırsa telfik değişik mezheplerin hükümlerinden yararlanmayı da, dolayısıyla değişik mezheplerin kişiye kolay gelen hükümlerini seçmeyi de ifade eder. Dar anlamıyla telfik (yani bir meselede birden fazla içtihadı birleştirip bu içtihat sahiplerinin hiçbirinin benimsemeyeceği mürekkep bir durum meydana getirme) dahi –bazı kayıtlarla– tecviz edilince, bunun (mürekkep bir durum meydana getirmeden değişik mezheplerden yararlanmanın) tecvizi –belirtilen kayıtlara riâyet şartıyla– evleviyet gereği olur.

Fakat bunda, (b) şıkkında belirtilen şarta riâyet etmeme ihtimali çok kuvvetlidir. Çünkü değişik mezheplerin kolay hükümlerini alırken, kişiyi buna yönelten âmil "kolaycılık" düşüncesidir. İslâm dinindeki "kolaylaştırma" ilkesi, bu ilkenin amaçlarına uygun olarak kullanılırsa ilke hedefine ulaşmış olur. Fakat bu ilke şahsî arzulara vasıta olarak kullanılırsa, ilke hedefinden sapmış ve dinî hayat keyfiliğe dönüştürülmüş olur.

Mezhebe bağlılığın tarihi ve fikri temellerini açıklarken belirtildiği üzere, burada üzerinde durulan konu, hukukî ihtilafları çözümleyecek hükümler (kanun ve kanunlaştırma) olmayıp, müslümanın dünya ve âhiret saadetini kazanmak üzere izleyeceği ve müeyyidesi sadece uhrevî olan kurallar, kısaca dinî hayatın tanzimi meselesidir. Şu halde, kişi bu konuda tutarlılık fikrine önem vermek, telfik için konan kayıtlara riâyetsizlik halinde gerçekte kendisini aldatmış olacağının bilincinde olmak ve

azimet yahut ruhsatı tercih konusunda (Şâtıbî'nin de belirttiği üzere) kendisinin fakihi gibi davranmak durumundadır (ayrıca bk. AZİMET, RUHSAT).

İslâm Konferansı Teşkilatı'na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi de 21-27 Haziran 1993 tarihleri arasında Brunei Dârusselâm'da yapılan 8. dönem toplantısında aldığı 1 nolu tavsiye kararında, fıkıh mezheplerinin kolaylık sağlayan hükümlerini alıp uygularken başlıcalarına yukarıda değinilen ölçülere riâyet edilmesi gerektiğine dikkat çekmiş ve özellikle kişinin böyle bir yol izlerken kendisini vicdanen rahat hissetmesi gerektiğine işaret etmiştir.

Bu arada, fıkıh mezheplerine veya mezhep imamlarına bazı meselelerde farklı görüşlerin nisbet edilmesinin tabiî karşılanması gerektiğine işaret edilmesi yararlı olur. Şöyle ki: Çoğunluk itibariyle mezhep imamlarının görüşleri rivâyet yoluyla sonraki nesillere intikal ettiğinden, fıkıh eserlerinde meselede aynı fakihe ait birden fazla görüş yeralabilmiş ve bunlardan hangilerinin daha kuvvetli olduğunu ortaya koymaya yönelik tesbitler üzerinde daima fikirbirliği oluşmamıştır. Öte yandan bir fakihin değişik zamanlarda veya farklı değerlendirme sebebiyle aynı mesele için farklı görüşler ortaya koyduğu da bir gerçektir. Özellikle İmâm Şâfiî'nin Mısır'a geldikten sonra birçok görüşü değiştiğinden, genellikle ona nisbet edilen içtihatlarda "kadîm"(eski) ve "cedîd" (yeni) şeklinde bir ayırıma gidildiği görülür (Başlıca fıkıh mezhepleri için bk. HANBELÎ MEZHEBİ, HANEFÎ MEZHEBİ, HAVÂRİC, MÂLİKÎ MEZHEBİ, ŞÂFİÎ MEZHEBİ, ŞÎA, ZAHİRİYE MEZHEBİ, ZEYDİYE MEZHEBİ).

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

Mezmur (bk. ZEBUR)
Midye (bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR)
Mihne (bk. HALKU'L-KUR'AN)
Mihrap (bk. MESCİD)
Mihrican (bk. BAYRAM, NEVRUZ)

MİKÂİL

Büyük meleklerden olup yağmur yağdırmak ve bitki bitirmek gibi tabiat olaylarını düzenlemek ve yaratıkların rızıklarını idare etmekle görevlidir. Kelime olarak "Allah'ın küçük-sevgili kulu" (ubeydullah) manasına geldiği belirtilir. Mikâil ismi Kur'an'da bir âyette geçer. "Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cebrâil'e ve Mikâil'e düşman olursa, şüphesiz ki Allah da o kâfirlerin düşmanıdır" (el-Bakara 2/98). Bu âyet-i kerîme bir rivâyete göre, Hz. Peygamber'e bazı sorular soran yahudilerin, "Cebrâil'in kendilerinin düşmanı, Mikâil'in ise dost olduğunu" söylemeleri üzerine; diğer bir rivâyete göre ise, Hz. Ömer'le bir gurup yahudi arasında geçen tartışmada yahudilerin Cebrâil ile Mikâil'in, Allah'ın sağında ve solunda yer alan ve birbirine düşman iki melek olduğunu iddia etmeleri üzerine nâzil olmuştur.

Hadis kaynaklarında Mikâil hakkında bazı bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilere göre cehennem yaratıldığından beri Mikâil hiç gülmemiş, Hz. Peygamber'e Kur'ân'ı yedi harf üzere okutturması için Cebrâil'i teşvik etmiş, İsra olayından önce Rasûlullah'ın göğsünü yaran melekler arasında yer almış ve Bedir Savaşı'nda müslümanların yardımına gelen melekler içinde bulunmuştur.

¥ Ali Ataç

MÎKAT

“Mîkat”, hac ibadetinin eda edileceği zamanı (el-mîkatü’z-zemânî) ve yerleri (el-mîkatü’l-mekânî) ifade eden bir terimdir. Ancak dilimizde daha çok Mekke’ye gelen âfâkîlerin ihrama girecekleri noktaları (me-vakîtü’l-ihram) belirtmek için kullanılır.

Gerek hac, gerek umre, gerekse başka maksatlarla Mekke’ye âfâkîlerin, geliş yönlerine göre ihrama girmeleri gereken yerler, beş nokta halinde Hz. Peygamber tarafından (Buhârî, Hac, 7, 9, 11, 13; Müslim, Hac, 11-12) belirlenmiştir. Bu yerlerin isimleri ve yönleri şunlardır:

1– Zülhuleyfe:

Günümüzde “Âbâr-ı Ali” veya “Ebyâr-ı Ali” adıyla bilinen ve Medine’ye 11 km. uzaklıkta bulunan bir bölgedir. Mekke’ye en uzak mikat sınırı burası olup Medine yönünden gelecek olanların ihrama girmeleri gereken mikat noktasıdır. Hz. Peygamber de Veda Haccı için bu noktada ihrama girmiştir.

2– Cuhfe:

Mekke’ye 187 km. uzaklıkta olup Şam bölgesinden gelecek olanların mikatıdır.

3– Zat-ı Irk:

Karnü’l-Menâzil hizasında bulunan bir nokta olup, Irak yönünden gelenlerin mikatıdır.

4– Karnü’l-Menâzil:

Mekke’ye 94 km. uzaklıkta bulunan bu nokta Necid bölgesinden gelenlerin mikatıdır.

5-Yelemlem:

Mekke’ye 54 km. uzaklıkta bulunan, dolayısıyla Mekke’ye en yakın mikat sınırı olan bu nokta Yemen tarafından gelenlerin mikatıdır.

Deniz yoluyla Süveyş kanalı yönünden gelenler ise “Cuhfe” yakınında bulunan ve Mekke’ye 200 km. uzaklıkta olan Rabığ hizasında ihrama girerler.

Mekke’de bulunanların (Mekkî) ihrama girme yerleri ise, hac için bulundukları yerler, umre için en yakın hıll bölgesidir.

İslâm Konferansı Teşkilatı’na bağlı İslâm Fıkıh Akademisi’nin 3. dönem toplantısında (11-16 Ekim 1986) alınan (7) nolu karara göre, özellikle hava yoluyla gelip bu bölgelere uğramaları mümkün olmayanların, anılan bölgelerin hizasında ihrama girmeleri gerekir.

¥ Salim Öğüt

Milk (bk. MÜLKİYET)
Milletlerarası Hukuk (bk. SİYER)
Mîrî (bk. ARAZİ)
Mîzâb-ı Rahme (bk. ALTINOLUK)

MİNA

“Minâ” hem Mekke’de, hem de Necid mıntıkasında bir bölgenin adıdır. Ancak, hac ibadetinde Arafat ve Müzdelife’den sonra hacıların üçüncü konaklama mevkii olması hasebiyle fıkıh literatüründe, Müzdelife ile Mekke arasında, Harem sınırları içinde kalan bölge kastedilir. Arap dili bilginlerine göre kurban kesilip kan akıtılan bir yer olduğu için bu isimle anılmıştır.

Cemerât diye bilinen Büyük, Orta ve Küçük Cemreler (ki bunlar halk nezdinde “Şeytan” olarak adlandırılır) Mina sınırları içindedir. Dolayısıyla Kurban bayramı günleri şeytan taşlama burada yapılır ve bu

süre içinde hacılar geceyi burada geçirir. Aynı zamanda temettü ve kıran haccı yapanlar tarafından kesilmesi vacip olan hac kurbanları da genellikle bu bölgede kesilir.

Haccın vaciplerinden olan bu ibadetlerden başka, zilhicce'nin sekizinci günü (yani Terviye günü) öğle namazı vaktinde Mina'da olmak, bu vakitle birlikte beş vakit namazı burada edâ etmek de sünnettir. Buna göre sünnete en uygun olanı, zilhicce'nin dokuzuncu günü sabah namazını edâ ettikten sonra güneşle birlikte Arafat'a doğru yola çıkmaktır.

¥ Salim Öğüt

Minare (bk. MESCİD)
Minber (bk. MESCİD)

MİNNET

İyilik yapana karşı şükran duygusu ve bir kimsenin yaptığı iyiliği başa kakması şeklinde iki farklı anlamda kullanılan bir ahlâk kavramı.

Kur'ân-ı Kerîm'de minnet kelimesi geçmemekle birlikte aynı kökten gelen çeşitli kelimeler yirmi yedi defa tekrar edilmiştir. Bu âyetlerde sözkonusu kelimeler başlıca iki anlamda kullanılmıştır: a) Allah'ın kullarına lütufkârlığı, maddi ve manevi nimetler ihsan etmesi. Bu âyetlere göre Allah'ın insanlara hidâyet vermesi (el-Hucurât 49/17), peygamber göndermesi (Âl-i İmrân 3/164), sapıklık ve beladan kurtarması (el-Kasas 28/82), kuluna istediğini vermesi (Tâhâ 20/36-37) O'nun kullarına lütuflarından bazılarıdır. b) Bir kimsenin, yaptığı iyiliği önemsemesi, iyilik ettiği kişiyi kendisine borçlu görmesi, ondan minnettarlık beklemesi, iyiliğini başa kakması. Konuyla ilgili bir âyette "Yaptığın iyiliği çok görerek başa kakma" (Müddessir 74/6) buyurulur. Başka bir âyette ise "Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp mallarını insanlara gösteriş için infak eden münâfıklar gibi başa kakmak ve eziyet etmek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayınız" (el-Bakara 2/264) buyurulmuştur. Minnet ile aynı kökten gelen "mennân" kelimesi yukarıdaki iki anlama uygun şekilde hem "çok veren, çok lütufkâr" manasında Allah'ın isimlerinden biri, hem de sürekli başa kakan, iyiliğini önemseyen insanların bir niteliği olarak kullanılır. Hadislerde mennân kavramı her iki anlamda da geçmektedir (Buhârî, Zekât, 30; Müslim, İman, 171; et-Tirmizî, Birr, 41).

İslâm ahlâkında iyiliğin sadece Allah rızası için yapılması gerektiğinden, bu iyiliğin yapıldığı kimseden herhangi bir karşılık beklemek, iyiliği başına kakmak ve onu herhangi bir şekilde sıkıntıya sokmak câiz görülmemiş; hatta Hz. Peygamber, Allah'ın ahirette böyle davrananların yüzüne bakmayacağını (Müslim, İman, 171; et-Tirmizî, Büyû, 5) ve bunların cennete giremeyeceklerini (et-Tirmizî, Birr, 41; Nesâî, Eşribe, 5) bildirmiştir.

Bununla birlikte, kendisine iyilik yapılan kimsenin de iyilik yapana minnettar olması, iyiliğe iyilikle karşılık vermesi veya en azından iyiliği teşekkürle karşılaması İslâm ahlâkının bir gereğidir (Mâverdî, Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn, s. 205-206). Nitekim bir hadiste "İnsanlara teşekkür etmeyen kimse Allah'a olan şükür borcunu da ödememiş olur" buyurulmuştur (Ebû Dâvud, Edeb, 11; et-Tirmizî, Birr, 35).

¥ Mustafa Çağrıcı

MİRAC

Hz. Peygamber'in Yüce Allah'ın huzuruna yükseltilerek taltif edilmesi mucizesi.

"Mi'rac" kelimesi arapçada yükseğe çıkmak anlamına gelen "urûc" kelimesinden türetilmiş olup, sözlükte "yükselme, yükseğe çıkma aracı" demektir. Dinî bir terim olarak ise mirac, Hz. Muhammed (s.a.)'in Yüce Allah tarafından göklere yükseltilip kendi huzuruna çıkarılması ve bu arada bir çok ilâhî sırlara ve tecellilere mazhar kılınması olayını ifade eder. Peygamberimiz bu olayı anlatırken "yükseğe çıkarıldım" ifadesini kullandığı için olay "mirac" adıyla anılagelmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok peygambere verilen mucizelerden sözedilir ve bu mucizelerin peygamberlerin değil Cenab-ı Allah'ın fiili olduğu belirtilir. Peygamberlere mucizeler verilmesi bir çok hikmet içermesinin yanısıra, Yüce Allah tarafından o peygamberin taltif edilmesi anlamını da taşır (bk. MUCİZE). Hz. Muhammed (s.a.)'e de ilâhî bir lutuf olarak verilen mucizeler vardır ve bunların en önemlisi Kur'ân-ı Kerîm'dir. İşte son peygamber Hz. Muhammed'e ihsan edilen mucizelerden biri de özellikle Ebû Talip ve Hz. Hatice'nin vefatlarından sonra müşriklerin inananlara eza ve cefalarını arttırdıkları döneme raslayan mirac mucizesidir.

Mirac ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den nakledilen hadislerde yer alan bilgiler ve Kur'ân âyetlerinin konuya ışık tutan delaletleri farklı yorumlara açık olduğu için, miracın tarihi, nasıl cereyan ettiği hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür.

Kuvvetli bulunan görüşe göre mirac hicretten önce peygamberliğin 13. yılında (m. 622) recep ayının 26'sını 27'sine bağlanan gece meydana gelmiştir. Hicretten 18 ay önce peygamberliğin 12. yılında Ramazan ayının 17'sinde, hicretten bir yıl önce 17 rebiülevvelde, hicretten 6 ay önce Ramazan ayında cereyan ettiğine dair rivâyetler vardır. Buna bağlı olarak, miracın Rasûlullah'ın hayatında bir kere mi yoksa birden fazla mı olduğu hususunda farklı görüşler bulunmakla birlikte İslâm bilginlerinin çoğunluğuna göre bir kere meydana gelmiştir.

Miracın keyfiyeti, yani bedenen mi, ruhen mi yoksa rüyâyı sâdıka (şeytanî unsur karışmamış doğru rüya) şeklinde mi meydana geldiği hususunda da farklı görüşler ortaya konmuştur. Müslüman bilginlerin çoğunluğu miracın hem ruhen hem bedenen meydana geldiği kanaatindedir.

Kur'ân-ı Kerîm'de mirac mucizesinin Mekke'den Kudüs'e kadar olan kısmından söz edilirken meâlen şöyle buyurulur: "Bir gece âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye (Muhammed) kulunu Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir; O gerçekten işitendir, görendir" (el-İsrâ 17/9). Âyette, gece yürüyüşü yaptırdı, geceleyin yürüttü anlamına gelen "esrâ" fiili geçtiği için, Rasûl-i Ekrem'in bu yolculuğu aynı fiilin mastarı olan "isrâ" terimi ile de anılır. Hadislerde bu yolculuğun "Burak" isimli bir binek vasıtası ile gerçekleştirildiği belirtilir.

Yaygın görüşe göre mirac olayı şöyle cereyan etmiştir: Hz. Peygamber, Kâbe'nin yanındaki Hatim'de (veya Ümmühani Bint Ebî Tâlib'in evinde) uzanıyordu ve uyku ile uyanıklık arasında bir halde idi. Cebrail (a.s.) geldi, göğsünü yarıp zemzemle yıka-

yarak iman ve hikmetle doldurdu. Hz. Peygamber Burak'a bindirildi. Cebrail ile Mekke'deki Mescidü'l-Haram'dan Kudüs'teki Beyt-i Makdis'e gittiler. Orada Rasûl-i Ekrem bütün Peygamberler'e imam oldu ve birlikte namaz kıldılar. (Bunun, miraçtan dönüş sırasında gerçekleştiği rivâyeti de vardır.) Sonra yüksek makamlara çıkılacak bir mirac, bir manevi yükselme aracı kuruldu; gök katları açıldı, Hz. Peygamber, birinci katta Hz. Âdem'le, ikinci katta Hz. İdris ile, beşinci katta Hz. Harun ile, altıncı katta Hz. Musa ile ve yedinci katta Hz. İbrahim ile görüştü. Hz. İbrahim el-Beytü'l-Ma'mur'un duvarına yaslanmış idi. Daha ötede sınır, bir ağaç ("sidre") ile işaretlenmiş bulunuyordu.

Kur'ân-ı Kerîm'de "es-sidretül-münteha" tabir edilen (en-Necm 53/14) bu son ağaç yaratıklar aleminin son noktasını teşkil ediyordu. Cebrail kendisinin bu noktadan öteye geçemeyeceğini söyleyip Rasûlullah'a ilâhî huzurun eşiğine varan yolu gösterdi. Hz. Peygamber Refref adlı özel bir binekle Cenab-ı Hakk'ın huzuruna götürüldü ve O'na yaklaştırıldı. Kur'ân-ı Kerîm'de bu yakınlığı belirtmek üzere meâlen şöyle buyurulur: "Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu" (en-Necm 53/8-9). Yüce Allah ile mekândan münezzeh olarak konuşma mertebesine eriştirilen Rasûl-i Ekrem tazim ifadeleri ile selâmlarını arzetti. Cenab-ı Allah da rahmet ve bereket sözcükleri ile selâmını karşıladı. Namazlarda her oturuşta okunan "ettahıyyatü" duasının bu görüşmenin hatırasını yadetme anlamı taşıdığı rivâyet olunur (bk. TAHÎYYÂT). Nice sırlara ve ilâhî tecellilere mazhar kılınan Peygamberimiz doğrudan vahye muhatap oldu. Kendisine beş vakit namazın farz oluşu ve Cenab-ı Allah'ın on iki emri tebliğ edildi; Allah'ın birliğine inanan bütün Muhammed ümmetinin –günahlarının cezasını bir süre çektikten sonra– cennete gireceği müjdesi verildi; ayrıca Bakara sûresinin son iki âyeti armağan edildi. Bunlardan iman esaslarının bir bütün halinde sıralandığı birinci âyette, daha önceki peygamberlere ve kitaplara imanın da emredilmesi yeryüzünde ırk ve inanış farklılıklarına rağmen insanlar arasında bir sulh ümidini uyandırıyordu. İkinci âyette ise her müslümana güç ve kabiliyetine göre manevi alanda gelişme katedebileceği bildiriliyordu.

Mirac'ta Rasûl-i Ekrem'e bildirilen on iki emir ise şunlardı: 1– Allah'tan başkasına kulluk etmemek, 2– Ana ve babaya iyi davranmak, 3– Hısıma, yoksula, yolda kalmışa hakkını vermek, 4– Cimri ve israfçı olmamak, 5– Evladını yoksulluk korkusuyla öldürmemek, 6– Fuhuş ve zinaya yaklaşmamak, 7– Cana kıymamak, 8– Yetimin malına doğru olmayan bir surette yaklaşmamak, 9– Ahdi yerine getirmek, 10– Ölçü ve tartıda doğruluğa dikkat etmek, 11– Hakkında bilgi sahibi olunmayan şeyin ardına düşmemek, 12– Yeryüzünde gurur ve kibirle yürümemek, büyüklük taslamamak (bk. el-İsrâ 17/22-29). Hz. Peygamber Sidre'ye döndüğünde Cebrial'i asıl şekliyle gördü.

Hz. Peygamber'in dünya gözü ile Cenab-ı Allah'ı görüp görmediği hususunda farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak Allah'ın bir insanla konuşmasının ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından olabileceğini (eş-Şûrâ 42/51) bildiren, gözlerin Allah'ı idrak

edemeyeceğini (el-En'âm 6/103) ifade eden âyetler ile Hz. Ayşe'nin bu konudaki açıklamasını esas alan bilginler bu soruya olumsuz cevap vermişler, Rasûlullah'ın sadece doğrudan vahye muhatap olduğunu ve Cebrail'i aslî şekli ile gördüğünü belirtmişlerdir.

Şehitlerin ve müttakilerin ruhları ile meleklerin barınağı olan "cennetü'l-me'vâ" yı da görme şerefine erişen Rasûl-i Ekrem, dönüşte Cebrail'in delâleti ile, cenneti hakedenlerin erişecekleri mutluluklarını ve cehenneme atılmaya müstehak olanların acı akıbetlerini sergileyen ilginç görüntüler seyretti. Sonra gökten Kudüs şehrine inildi. (Burada yukarıda işaret edilen rivâyete göre Rasûl-i Ekrem kendisini karşılayan bütün önceki peygamberlere imam oldu, birlikte namaz kıldılar). Daha sonra Mekke'ye dönüldü. Hz.Peygamber uyanıp kendine geldiğinde Kâbe'nin avlusunda idi.

Hz. Peygamber ertesi gün bu gördüklerini anlatınca Mekkeli putperestler ona inanmadılar. Bazıları Rasûlullah'a Kudüs hakkında ve o taraftan gelmekte olan bir kervanla ilgili sorular yönelttiler. Allah Teâlâ, bütün soruları doğru olarak cevaplanmasını sağlayacak görüntüleri Rasulü'nün gözleri önüne serdi. Hz. Peygamber sorulan her konuda gerçeğe uygun bilgiler veriyordu. Kervan döndüğünde müşrikler kervanın yolcularından bu bilgilerin kontrolünü sağlayacak sorular sordular. Aldıkları cevapler hep Hz. Peygamber'i doğruluyordu. Fakat buna rağmen inanmamakta direndiler. Öte yandan derin iman sahibi müslümanlar Rasulullah'ı canı gönülden tasdik ettiler, hatta Hz. Ebubekir henüz bizzat Hz. Peygamber'den bu olay hakkında bilgi almadığı halde hiç tereddüt etmeden "Eğer Rasûlullah söylüyorsa muhakkak doğrudur" diyerek imanının sarsılmadığını gösterdi ve bu sebeple "sıddîk" lakabına lâyık görüldü.

Hz. Muhammed (s.a.)'e, hiçbir insana nasip olmayan mazhariyetlere erişmesini sağlayan mirac yukarıda işaret edilen önemli hükümler ve prensiplerin tebliğine zemin oluşturması bakımından İslâm tarihinde çok önemli bir yer tuttuğu gibi, İslâm'ın geleceği bakımından da müjdelerle yüklü bir olay özelliği taşımaktadır. Zira Rasûlullah'ın en sıkıntılı dönemine raslayan bu mucize ile, Allah rızası için iman mücadelesi veren ve elinden gelen çabayı harcayan müminlere ümit ve başarı mesajı verilmiştir. Nitekim Akabe Biatları, hicret ve Medine'nin yurt edinilmesi gibi mutlu gelişmeler miracın peşisıra gerçekleşmiştir.

¥ Hüseyin Algül

Miraç Gecesi (bk. MÜBAREK GECELER)

MİRAS

Sözlükte geçmek, intikal etmek, halef olmak gibi anlamlara gelen miras kelimesi hukukta, vefat eden kimsenin geride bıraktığı mal ve haklarda (terike) belli sıra, usul ve ölçü dahilinde belli şahıs ve gurupların hak sahibi olmasını ifade eden bir terimdir. Bunu konu edinen ilim dalına da miras hukuku denilir.

Miras hukukunun klasik İslâm hukuk literatüründeki adı ferâiz ilmidir. Ferâiz, muayyen pay anlamına gelen "farîda" kelimesinin çoğuludur. Miras hukuku, terikede kimlerin hangi ölçü ve miktarda pay sahibi

olduğunu belirlemeye dayanması sebebiyle ferâiz ilmi adını almıştır.

Kur'ân'da ölenin hısımlarının miras hisseleriyle ilgili olarak üç âyet mevcut olup (en-Nisâ 4/11-12, 176), bu âyetler aynı zamanda İslâm miras hukukunun temel ölçü ve esaslarını da belirlemektedir. Hz. Peygamber de ferâiz ilminin iyi öğrenilip öğretilmesini teşvik etmiş, âyetlerde yer alan hükümlerin açıklama ve uygulamasını yapmış, âyetlerin temas etmediği bazı usul ve hükümleri de ayrıca beyan etmiştir. Âyet ve hadislerde yer alan kural ve hükümler İslâm hukukçularının yorum ve katkılarıyla daha da zenginleşmiş ve İslâm hukukunun kendi içinde bütünlük ve tutarlılık gösteren bağımsız bir bölümü olarak gelişme göstermiştir.

İslâm hukukunda mirasçılığın iki temel sebebi vardır: Kan hısımlığı ve evlilik bağı. Köleliğin yaygın olduğu dönemlerde, azat etmeden ve anlaşmadan doğan hükmî yakınlık (velâ) bağı, üçüncü sırada yer alan ve diğer iki aslî sebebe göre daha tâli bir konumda yer alan mirasçılık sebebi kabul edilmiştir.

Mirasın mirasçılara intikali için miras bırakanın (mûris) ölmesi veya öldüğüne mahkemece hükmedilmesinin yanısıra, ölüm anında mirasçının hayatta bulunması ve mirasçılığa engel bir durumun da bulunmaması gerekir. Mûrisini öldürmesi halinde katilin mirastan mahrum olacağında İslâm hukukçuları ilke olarak birleşirlerse de ayrıntıda farklı yorumlara sahiptirler. Gayr-i müslimin müslümana mirasçı olamayacağında görüşbirliği olup, müslümanın Gayr-i müslim yakınına mirasçı olup olamayacağı ise tartışmalıdır.

Ölenin geride bıraktığı mal ve hakları (terike), techiz ve tekfin masrafları çıktıktan, borçları belli bir sıraya göre ödendikten ve vasiyeti de terikenin üçte birini aşmama kaydıyla yerine getirildikten sonra (bk. VASİYET), mirasçılarına intikal eder. Mirasçılar temelde üç guruptur: Ashab-ı ferâiz, asabe ve zevi'l-erham. Ashab-ı ferâiz, terikedeki hisseleri belirli olan onbir çeşit hısım olup bunlar paylarını aldıktan sonra, (bk. ASHAB-I FERÂİZ) mirasın geri kalan kısmını asabeyi teşkil eden hısımlar aralarındaki öncelik sırasına göre alırlar (bk. ASABE). Bu iki guruptan kimse mevcut değilse o zaman zevi'l-erham gurubunu teşkil eden hısımlar mirasçı olurlar (bk. ZEVİ'L-ER-HAM). Bu bazı sahabe ve tabiûn bilginleri ile, Hanefî ve Hanbelî mezheplerinin görüşü olup, Mâlikî ve Şâfiîler'e göre ilk iki guruptan hısım olmadığında miras zevi'l-erhama değil devlet hazinesine (beytü'l-mal) intikal eder.

Ashab-ı ferâiz sistemiyle eş, ana, baba, dede, kız, kızkardeş gibi birinci derecede yakın hısımlara mirastan belirli paylar verilerek onların mirasçılıkları korunmuş, geri kalan da asabeyi teşkil eden hısımlara ölene yakınlıkları ölçüsünde verilerek ölenin hısımları arasında sorumluluklarına ve ölene yakınlıklarına denk bir dağılım sağlanmıştır. Zevi'l-erham gurubunun üçüncü sırada yer alması da bu sebepledir. Terikenin üçte ikisinin mirasçıların mahfuz hissesi sayılıp, terikenin üçte birini aşan vasiyetlerin ancak mirasçıların rızasıyla veya bu üç guruptan hiçbir mirasçının bulunmaması halinde yerine getirilebilmesi, ölüm hastalığında yapılan ve mirastan mahrumiyeti amaçlayan tasarrufların geçersiz sayılması gibi önlemler de temelde

yakınların mirasçılık haklarını korumaya matuftur.

İslâm miras hukukunda ölenin hısımları, ölene olan yakınlıklarına ve aynı derecede başka mirasçının bulunup bulunmamasına göre terikeden pay aldıklarından, haliyle daha yakın varisin bulunması halinde diğer hısımın hissesi eksilebilmekte veya daha uzak hısımların mirasçılığı düşebilmektedir. Bu duruma literatürde “hacb” tabir edilir. Öte yandan mirasçıların aralarında anlaşmaları veya bazı varislerin uzlaşma ve razı edilme sonu terikeden çıkması (sulh ve teharüc) usulleriyle terikenin bölüşülmesi de mümkündür. Terikenin muayyen paylar dağıtıldıktan sonra artması ve asabeden de kimsenin bulunmaması halinde artan kısım aynı mirasçılara hisseleri oranında dağıtıldığı gibi (red), terikenin paylara yetmemesi halinde de mirasçılardan hisseleri oranında fedakârlık yapması istenerek (avl) bütün pay sahibi mirasçıların hakları dengeli bir şekilde korunmuş olur.

İslâm miras hukukunda terike belli bir sınıf ve zümreye inhisar ettirilmeyip mümkün olduğu ölçüde yakın hısımların hepsine de mirastan pay verilmeye çalışılmıştır. Ölenin çocukları bulunduğunda da baba veya dedeye, anaya mirastan pay verilir. Öte yandan kişilerin mirasçılık payları ile aile içindeki sorumluluklar arasındaki denge de gözetilmiştir. Ailenin geçim yükü, aile bireylerine, bu arada kızkardeşlere, anneye bakım sorumluluğu, ailede koca, baba, oğul, oğlun oğlu gibi erkeklerin omuzlarında olduğundan, onlara kızlara göre daha fazla (genelde iki kat) pay ayrılmış, buna karşılık onların aile içi ödevleri sadece dinî ve ahlakî alanda bırakılmayıp hukukî yaptırımlarla da kontrol altına alınmıştır. Bu itibarla İslâm miras hukuku kendi sistemi içinde tutarlılığını ve bütünlüğünü korur.

Çağımızda şehirleşmenin, ağırlaşan ekonomik şartların, dinî ve ahlakî eğitim yetersizliğinin etkisiyle olmalı ki, beşeri hatta aile içi ilişkilerde bencillik, ferdiyetçilik ve sorumsuzluğun egemen olmaya başladığı görülmektedir. Hısımlar arası ilişki ve bağların ise, ana-baba ve çocuklardan oluşan çekirdek aile tipinin dar kalıpları içine sıkışıp kaldığı söylenebilir. Böyle olunca, kişilerin özellikle de erkeklerin İslâm miras hukukunun ilke ve hükümlerine göre terikeden pay alıp, buna karşılık o fazla payın verilmesine sebep teşkil eden sorumluluk ve yükümlülükleri yerine getirmemesi, bu konuda ihmalkâr hatta kayıtsız kalması ise korunmaya çalışılan dengeyi altüst ettiğinden kızların açık bir mağduriyetine yol açmakta ve onların haklı serzenişlerine neden olmaktadır. Erkeklerin İslâm hukukuna göre hak isteyip ödevlerini cari pozitif hukukun maddi yaptırımlarıyla sınırlı tutmaları, farkında olmadan İslâm hukukunun mirasla ilgili hükümlerini de töhmet ve tartışma ortamına itmektedir. Bu itibarla, İslâm miras hukukunda yakın hısımlara terikeden verilen pay ve hakların ancak İslâm’ın öngördüğü sorumluluk ve yükümlülüklerle birlikte bir anlam ve değer ifade ettiği söylenebilir. Tek taraflı ve çıkarcı bir yaklaşımla mirastan pay almanın ise kul hakkı ihlaline yol açması ve uhrevi sorumluluk doğurması kuvvetle muhtemel görünmektedir.

¥ Ali Bardakoğlu

MİSAFİR

Yoldan gelen, yolcu, yolculuk yaparak birinin evine gelen konuk, geçici olarak bir yerden diğer bir yere giden kişi anlamlarına gelen bir kavram.

Arapçada “müsâfir” kelimesi, yolcu, yolculuk halinde bulunan kişi anlamına gelir. Başkaları tarafından ağırlanan, bir yerde konuk olan kişi için bu anlamla yakın ilişkisinden ötürü türkçede “misafir” denmiştir. Esasen türkçedeki anlamıyla misafirin arapça karşılığı “dayf”(çoğulu: duyûf)tır. “Dayf” kelimesi pek çok hadisin yanısıra Kur’ân-ı Kerîm’de beş âyette geçmekte, bir âyette de aynı kökten fiil kalıbıyla “misafir ağırlama” anlamında kullanılmaktadır.

Bir kimseye misafir muamelesi yapılması için yolculuğun belirli bir sebebe dayanması gerekmez. Ziyaret kastı ile yahut davet üzerine bir yerden diğer bir yere giden kişiye misafir dendiği gibi, sığınma, zarûrî ihtiyaçlarını giderme, ticaret ve başka sebeplerle yolculuk yapana da misafir denilir.

İslâm bilginleri, misafiri kabul edip ona ikram etmeyi peygamberler ve sâlih insanların yolundan gitme olarak kabul etmişlerdir. Hatta bazı bilginler misafire ikramın farz-ı kifâye olduğunu söylemişlerdir. İslâm adabında misafirlere güler yüzlü davranmak ve onların zarûrî ihtiyaçlarını gidermek ev sahibinin görevleri arasında kabul edilmiştir. Nitekim Hz. Peygamber “Allah’a ve ahiret gününe imanı olan kimse misafirine ikramda bulunsun” buyurmuştur (Buhârî, Edeb, 15). Bu hadisteki “ikram” kelimesi geniş kapsamlı bir kavram olup, misafirin rahat etmesi için gerekli olan ve ev sahibinin de gücünün yettiği her türlü imkânları esirgemeden ve güzellikle sunmak anlamına gelmektedir.

Ev sahibi açısından misafirliğin azami süresi üç gündür. Hz. Peygamber (s.a.), bir hadislerinde misafire ikramın üç gün olduğunu, üç günden sonra yapılacak yardımın (yedirip içirmenin) sadaka olduğunu belirtmiştir (Buhârî, Edeb, 85).

Yolculuğun kendine göre birtakım sıkıntıları bulunduğunu gözönüne alan İslâm dini, kişinin dini yükümlülüklerini yolculuk anında bazan kaldırarak bazan da azaltarak yolcu için birtakım kolaylıklar sağlamıştır (bk. SEFERİLİK).

Türkler tarih boyunca misafire ikram etmeye çok önem vermişler, Allah’ın gönderdiği ilâhî bir armağan kabul ederek konuklarına “Tanrı misafiri” demişlerdir.

Ali Toksarı

¥ Misafirlik (bk. SEFERİLİK)

MİSVAK

“Misvâk” ağız ve diş temizliği için kullanılan araç anlamında olup, İslâmî literatürde bu kelime ile özellikle “erâk” isimli meyvesiz ağacın dallarından elde edilip kullanılan parça kasdedilir. Böyle bir araçla ağız ve diş temizliği yapmaya “istiyâk”, “tesevvük” veya “sivâk” denir. “Sivâk” bu mastar anlamının yanısıra, “misvak” ile eşanlamlı olmak üzere isim olarak da kullanılır.

Ahlâkî güzelliklerin yanısıra maddi temizliğe ve bu çerçevede olmak üzere beden temizliğine büyük önem veren İslâm dini, bazı somut düzenlemelerle müslümanları temizlik fikrini daima canlı tutmaya özendirmiştir. Bu cümleden olmak üzere, ağız ve diş temizliği konusunda da sevgili Peygamberimizin ısrarlı teşvikleri

ve örnek uygulamaları bulunmaktadır (msl. bk. Buhârî, Savm, 27; et-Tirmizî, Nikah, 1; Müslim, Taharet, 47; Ebû Dâvud, Taharet, 30; Nesâî, Tahâret, 4; İbn Mâce, Taharet, 7; Müsned, I, 275, 373, V, 421).

Rasûlullah'ın sözlerindeki ve tatbikatındaki vurguyu dikkate alan İshak b. Râhûye gibi bazı bilginler dişleri temizlemenin (özellikle her zaman için) vacip (farz) olduğu kanaatine ulaşmışlarsa da; Hz. Peygamber'in "şayet ümmetimi büyük bir sıkıntıya sokmuş olmayacağımı bilsem her namaz için misvak kullanmalarını emrederdim" ifadesini ve uygulamaya ilişkin bazı delilleri dikkate alan İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu misvak kullanmanın hükmünün mendub (sünnet ve bazı hallerde müstehap) olduğu görüşünü benimsemişlerdir. Dört mezhebe göre de abdest alırken dişleri temizlemek sünnet olmakla beraber, bunun abdestin mi yoksa namazın mı sünnetlerinden olduğu hususunda görüş ayrılığı bulunmaktadır: Hanefîler'e, Mâlikîler'e ve Şâfiî mezhebindeki bir görüşe göre bu, abdestin sünnetlerindendir; Hanbelîler'e ve Şâfiî mezhebinde daha kuvvetli bulunan görüşe göre ise abdestin sünneti olmayıp namaza hazırlık olmak üzere yerine getirilen bir sünnettir. İslâm bilginleri, sağlık için yararlı ölçüler içinde ağız ve diş temizliğine özen göstermenin müslümana yaraşır önceliklerden olduğunu vurgulayıp, bunun sosyal ilişkiler bakımından da taşıdığı öneme işaret etmişler ve ayrıca (gusül, Kur'ân-ı Kerîm tilaveti, Allah'ı zikir gibi) dini nitelikteki amellere başlarken misvak kullanmanın müstehap olduğunu belirtmişlerdir. Öte yandan bilginler, misvak âdâbı ve muâşeret kuralları çerçevesinde, kalabalığın içinde ve mescitte ağız temizliği yapılmamasını, başkalarının tiksinmesine yol açacak hareketlerden kaçınmayı, dişlerin yanlarını ve çiğneme yüzeylerini fırçalayıp diş aralarındaki kalıntıların giderilmesini, tahrişe yol açmayacak biçimde tüm ağızın temizlenmesini, kullanılan fırçanın iyice temizlenmesini ve pislik bulaşabilecek yerlerden uzak tutulmasını öğütlemişlerdir.

Öncelikle son dönemlerde pozitif bilim çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmaların sonuçları, "erâk" ağacından elde edilen misvakın sağlık açısından büyük yararları olduğunu teyit etmektedir. Bununla birlikte, istiyak hükmünün asıl amacı ağız ve diş temizliğinin sağlanması olup, duruma göre, bu temizlik dinî açıdan özel bir sakınca taşımayan diş fırçası, macun vb. vasıtalarla da yapılabilir. Bunlar da bulunmazsa, eller iyice temizlenip dişler parmaklarla ovulur ve ağıza su verilip iyice çalkalanır.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

MİŞNA

Mişna ibranicede "tekrar yoluyla öğretme" anlamına gelen bir kelime olup, Yahudilikte yazılı Tevrat'ın hükümlerini açıklayan şifahi (sözlü) Tevrat'ın yazıya geçirilmiş şeklini belirtmek için kullanılır (bk. TALMUD).

¥ Heyet

MİÛN

Âyetleri yüz'den fazla veya buna yakın olan surelere "miûn" denir.

¥ Heyet

MİZAÇ

İnsan kişiliğinin daha çok duygusal yönünü ifade eden ahlâkî-psikolojik bir terim.

Sözlükte huy, tabiat, yaratılış gibi anlamlara gelen mizaç, duygusal hayat ve buna bağlı olarak ortaya çıkan tepki ve hareket özelliklerinin bütünü olarak anlaşılabilir. Bir başka deyişle mizaç, insanın duygusal denge durumunun özellikleridir. Duyguların çabuk uyanıp uyanmaması, sürekli olup olmaması, derin duyulup duyulmaması gibi nitelikler mizaç özelliğini dolayısıyla ahlâk tiplerini ortaya koyar. Bazı kişilerde duygular çabuk uyanıp süreksiz olur ama derin duyulabilir. Bazı kişilerde ise, yavaş uyanıp süreksiz ve yüzeysel olabilir. Hz. Peygamber, insanlar arasındaki mizaç farklılıklarını şu şekilde dile getirir: "İnsanlar çeşitli tabakalarda yaratılmıştır. Kimi geç kızar, çabuk barışır; kimi çabuk kızar çabuk barışır. Bunlar birbirine yakındır. Kimi çabuk kızar geç barışır. Bilmiş olunuz ki, bunların en hayırlısı, geç kızıp çabuk barışan, en kötüsü de çabuk kızıp geç barışandır" (et-Tirmizî, Fiten 26; Müsned, III, 19).

Psikologlar bir insanın mizacı ve dolaylı olarak ahlâkî tabiatı üzerinde bedenin kimyasal özelliklerinin büyük etkisi olduğunu savunmuşlardır. Aynı şekilde bez salgılarının (hormonların) ruh çökkünlüğü, huysuzluk, çabuk duygulanma, keyifsizlik gibi hallere yol açtığı anlaşılmıştır. Çeşitli bezlerin büyüklükleri ve etkinlikleri her insanda biraz farklıdır. Bu bez salgılarına göre insanlar değişik duygusal özellikler gösterirler. Ayrıca iltihaplı hastalıkların da mizaç ve tavırlar üzerinde etkili olduğu gözlenmiştir. Mizaç yapılarına göre insanlar, dört guruba ayrılır: 1– Hafif kanlı. Bunlar müzik ve eğlenceden hoşlanırlar. 2– Ağır kanlı. Dinlenmekten ve uyumaktan zevk alırlar, geç duygulanırlar, yavaş hareket ederler. 3– Sevdalı. Bunlar derin görüşlü ve cesurdurlar. Duygusal ve romantik tabiatlı olurlar. 4– Asabi. Bu kişiler ateşli ve serttirler, çabuk kızarlar. Eski ahlâkçılar insan vücudundaki dört türlü sıvının (ahlât-ı erbaa) denge ve terkip durumlarına göre çeşitli ahlâkî şahsiyetlerin ortaya çıktığını düşünmüşlerdir (bk. AHLÂT-I ERBAA).

¥ Hayati Hökelekli

Mizah (bk. ŞAKA)

MİZAN

Sözlükte mizan, terazi ve ölçü anlamına gelir. Bir akaid terimi olarak mizan, ahirette hesaptan sonra herkesin amellerini tartacak olan ilâhî adalet ölçüsünü ifade eder. Ehl-i sünnet bilginlerine göre mizanın mahiyetini kavramak mümkün değildir. Dünyadaki ölçü aletlerinin hiçbirine benzetilemez. Tartıda iyilikleri kötülüklerinden ağır gelenler kurtuluşa erecek, hoşnut olacağı bir hayata kavuşacak, hafif gelenler ise cehenneme gideceklerdir (el-Kâria 101/6-11). Cehenneme gidenlerden mümin olanlar, işledikleri suçun karşılığı olan cezayı çektikten sonra cehennemden çıkarılıp, cennete konacaklardır. İlâhî adaletin gerçekleşmesi amacıyla kurulacak olan mizan hakkında Kur'ân'da meâlen şöyle buyurulur: "Biz kıyamet günü için adalet terazileri koyacağız. Artık hiçbir kimse hiçbir şeyle haksızlığa uğratılmayacaktır. (O şey) bir hardal tanesi kadar bile olsa getirir (mizana koyarız). Hesap görücüler olarak ta biz yeteriz" (el-Enbiyâ 21/47), "Artık

kimin (sevap) tartıları ağır gelirse onlar korktuklarından güvencede olanların, umduklarına erenlerin ta kendileridir. Kimin de tartıları hafif gelirse, onlar kendilerine yazık edenlerdir. Onlar cehennemde ebedî kalıcılardır" (el-Mü'minûn 23/102-103).

Mutezile bilginleri, dönemlerindeki fizik bilgilerine dayanarak, amellerin kemiyet değil birer keyfiyet olduğunu bu sebeple ağırlıklarının olamayacağını ve tartılamayacaklarını ileri sürmüşler ve mizan ile ilgili âyetleri tevil etmişlerdir. Bazı selef bilginleri ise, mizanı tamamen maddileştirmişler, dönemlerindeki tartı işlemi ve teraziyi hatıra getirerek, iki gözü (kefesi) ve dili olan, amellerin tartılmasına yarayan alet olarak nitelendirmişlerdir. Halbuki Ehl-i sünnet kelâm bilginleri her iki görüşün ortasını bularak, mizanın amelleri ölçmeye yarayan ve aklın içyüzünü bilmekten aciz kaldığı ilâhî adalet ölçüsü olduğunu belirtmekle yetinmişlerdir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MUÂHÂT

Hicretten sonra muhacirler ile ensar arasında gerçekleştirilen kardeşlik anlaşması.

Hz. Peygamber hicretten sonra muhacirleri kendi aralarında kardeş ilan ettiği gibi, muhacirlerle ensar arasında da "muâhât" (kardeşlik anlaşmasını) gerçekleştirmiştir. Türkçe İslâm tarihi eserlerinde bu olay "Uhuvvet tesisi" diye de anılır. Esasen Hz. Peygamber'in hicretten sonraki ilk uygulamaları incelendiği zaman sosyal içerikli emir ve tavsiyelerin ön plana çıktığı görülür. Selâmın yayılması, açların doyurulması, akrabaya yardım edilmesi, yakınların ziyaret edilmesi, mescid yapılması bu kabil gelişmelerdir. İşte muâhât da bu doğrultudaki uygulamaların en önemli halkalarından birini oluşturmaktadır.

Buhârî'nin rivâyetine göre Rasûl-i Ekrem her iki taraftan eşit sayıda olmak üzere muhacirler ve ensârdan toplam doksan kişiyi Enes b. Malik'in evine davet etti. "İslâm dininde hılf (ittifak kurma) yoktur, din kardeşliği vardır" buyurarak bu doksan kişi arasında ikişer ikişer kardeşlik akdetti. İki tarafın sorumluluk ve yükümlülüklerini de açıkladı. Bu şekilde kardeş ilan edilen bazı muhacir ve ensarın isimleri şunlardır: (İlk isim muhacirûndan, ikinci isim ensardan olmak üzere)

Hz. Ebubekir / Hârice b. Züheyr, Hz. Ömer / Itban b. Mâlik, Ebû Ubeyde b. Cerrah / Sa'd b. Muaz, Abdurrahman b. Avf / Sa'd b. Rebî', Zübeyr b. Avvam / Seleme b. Selâme, Osman b. Affan / Evs b. Sâbit, Talha b. Ubeydullah / Kâ'b b. Mâlik, Mus'ab b. Umeyr / Ebû Eyyub el-Ensârî, Ebû Zerr–i Gıfârî / Münzîr b. Amr, Selmân-ı Fârisi / Ebu'd-Derdâ, Bilâl-i Habeşi / Ebû Ruveyha Abdullah b. Abdurrahman.

Hicretten yaklaşık beş ay sonra (1/623) Hz. Peygamber'in muhacirler ve ensarı bu şekilde kardeş ilan etmesi, Medine İslâm toplumunun fertleri arasında kaynaşma ve bütünleşmenin sağlanmasında ve karşılaşılan sosyal, kültürel ve ekonomik meselelerin çözümünde çok önemli bir gelişme idi. Hz. Peygamber'in bu iki zümre arasında gerçekleştirdiği kardeşliğin, "hılf" (ittifak kurma) denilen cahiliye adetinin ortadan kaldırılması, muhacirlerin Medine'ye intibaklarının sağlanması, onlara maddî ihtiyaçlarını karşılama ortamı oluştururken bunun kardeşlik temeline oturtulması, yardım görenlerin eziklik duymalarının

önlenmesi, o zamana kadar her türlü zorluğa göğüs gererek güçlü bir sabır eğitiminden geçen muhacirlerin ensara mürşid (yol gösterici, kılavuz) yapılarak hayat olaylarının akışı içinde bir eğitim hareketinin programlanması, ashap arasında ortak zevklerin yaygınlaştırılıp seciye ve karakter benzerliğinin temini, müşrik, münafık ve yahudi tehlikelerine karşı ümmet bilincinin oluşturulması gibi hedefleri vardı.

Gerçekten de bu muâhât uygulaması çok kısa süre içinde meyvelerini vermiş, müminleri inanılmaz derecede birbirlerine kaynaştırmıştır. Meselâ, ensarı oluşturan Evs ve Hazrec kabileleri, muhacirlere onları hurmalıklarına ve evlerine ortak etmeyi kararlaştıracak kadar yakınlık göstermişlerdi. Ancak Rasûl-i Ekrem, ensarın hurmalıkları taksim isteğini yerinde bulmayıp, muhacirûnun emekleriyle katılmaları ve böylece ürüne ortak olmaları yolunu önerdi.

Ensar, sahip oldukları maddî imkânların yarısını bağışlamak istedikçe, muhacirler: "Allah, malınıza, mülkünüze, yuvanıza bereket ihsan eylesin! Siz bize çarşıyı gösterin, bir miktar da borç verin!" diyorlardı. Ensarın, malvarlığının yarısını gönül hoşluğu içinde verme önerisi övgüye layık olduğu gibi, muhacirûnun bunu hemen kabul etmemeleri ve kredi isteyip, alınteriyle kazanmayı tercih etmeleri de oldukça anlamlı ve asil bir davranış idi.

Kur'ân-ı Kerîm'de, ensardan bazılarının bu samimi yardımseverlikte kendi yoksulluklarını unutup, muhacir kardeşlerinin ihtiyacını gidermeyi ön plana alacak kadar ileri gittiklerinden ("îsâr") övgü ile söz edilmiştir (el-Haşr 59/9).

Gerek Benî Nadîr, gerekse Bahreyn arazisinin taksiminde yoksul birkaç aile dışında ensara pay ayrılmamıştı. Buna karşılık muhacirlerin, ensar hurmalıklarındaki hisselerinin kaldırılması Peygamberimiz tarafından önerilmişse de ensar, hem ganimet mallarının muhacirler arasında dağıtılmasına rıza gösteriyorlar, hem de onların hurmalıklardaki hisselerinin devamında ısrar ediyorlardı. Ensarın karşılık beklemeden yaptıkları yardımlar, bir yandan müslümanların muhacirler kanalıyla Medine'nin iktisâdî hayatında söz sahibi olmalarına imkân hazırlamış oluyordu. Gerçekten bu dayanışma sayesinde müslümanlara özgü çarşı-pazar kurularak İslâm'ın ticârî hayata getirdiği değerler uygulama alanına konmuş, böylece ensar, yahudilerin iktisâdî hegomanyasından kurtulmuştu.

Belirtmek gerekir ki, muâhât uygulaması, sadece maddî yardımlaşma alanı ile sınırlı değildi. Hz. Ömer ile Itban b. Mâlik örneğinde olduğu gibi kardeşlerden herbiri sıra ile Hz. Peygamber'in yanında kalıyor ve gündüz ondan öğrendiklerini akşamleyin iş dönüşünde diğer kardeşine aktarıyordu.

Nisâ sûresinin 33. ve Enfâl sûresinin 72. âyetlerine göre muâhât kapsamındaki kardeşler arasında bir süre mirasçılık hükmü geçerli idi. Bedir Savaşı'ndan sonra (h. 2. yılda) inen "... Akrabalık yönünden yakınları olanlar Allah'ın hükmüne göre mirasta birbirine daha yakındır..."(el-Enfâl, 8/75) anlamındaki âyet ile bu hüküm yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak mirasçılık dışında kalan ve din kardeşliğinin sonucu olan yardımlaşma, birbirine destek olma, öğüt verme, öğüt alma vecibesi gibi hükümler her zaman yürürlükte kalmış ve daha sonra

inen “Müminler ancak kardeştirler” (el-Hucurât 49/10) anlamındaki âyet bütün müminlerin bu anlamdaki kardeşliğini vurgulamıştır.

¥ Hüseyin Algül

MUAHHİR

Allah’ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah’ın bu ismi, varlıkların bir kısmını rütbe ve yer açısından geride bırakan, düşmanlarını hidayetten uzaklaştıran, cezayı ve süreyi erteleyen anlamlarını ifade eder. Genellikle zıt anlamlı olan Mukaddim ismiyle birlikte kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir. Ancak bazı âyetlerde fiil kalıbıyla Allah’ın süreyi veya cezayı “erteleyen” olduğu (İbrâhîm 14/10, 42; en-Nahl 16/61; el-Fâtır 35/45) ifade edilmektedir. Muahhir ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde geçtiği gibi (et-Tirmizî, Daavât, 82) Mukaddim ismiyle birlikte Hz. Peygamber’in bir münacatında da yer almaktadır (msl. Buhârî, Teheccüd, 1; Daavât, 9; Ebû Dâvud, Vitr, 25; et-Tirmizî, Daavât, 32). Muahhir ismi, fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Muallâ Kabristanı (bk. CENNETÜ’L-MUALLÂ)

MUÂMELÂT

Fıkıh eserlerinde incelenen konular genellikle iki ana bölüme ayrılır: a) İbâdât: Kişinin Allah’a karşı vecibelerini düzenleyen ve fıkhî müeyyidesi olan hükümler, b) Âdât veya muâmelât: Kişinin kişilerle olan münasebetlerini düzenleyen ve fıkhî müeyyidesi olan hükümler. Bu ayırımda muâmelât kavramı en geniş kapsamı ile kullanılmış olup, kişinin bir tüzel kişi olan devletle olan ilişkilerini de kapsar. Bir başka anlatımla muâmelat kavramı, bu çerçevesi ile, sosyal düzen kurallarının günümüzdeki tasnifi içinde “hukuk kuralları” diye anılan kurallar manzumesine tekabül eder.

Muâmelât kavramının daha dar kapsamlı kullanımları da vardır. Meselâ, fıkıh konularının: a) İbâdât b) Muâmelât c) Ukubât şeklindeki üçlü taksiminde, ceza hukuku dışındaki hukukî hükümleri; a) İbâdât, b) Münakehât ve Mufârakât, c) Ukubât, d) Muâmelât şeklindeki dörtlü taksimde ise ceza hukuku ve aile hukuku dışındaki hukukî hükümleri ifade etmek için kullanılmış olmaktadır.

¥ Heyet

Muânaka (bk. KUCAKLAŞMA)
Muaşeret (bk. ÂDÂB-I MUAŞERET)
Muâtât (bk. TEÂTİ)
Muattıla (bk. İLHAD)
Muavenet (bk. YARDIMLAŞMA)
Muavvizât (bk. MUAVVİZETEYN)

MUAVVİZETEYN

Felak ve Nâs sûrelerini birlikte ifade etmek için kullanılan terim

“Muavviz” (veya “muavvize”) sığındırıcı, koruyucu demektir. Bu kelimenin tesniye / ikilik şekli olan muavvizetân veya muavvizeteyen, her türlü kötülüklere karşı bütün yaratılmışların Rabbi olan Allah’a sığınılması buyruğunu içeren Felak ve Nâs sûrelerini birlikte ifade etmek üzere kullanılır. İhlâs sûresinin de ilavesiyle bu üç sûreye “Muavvizât” (sığındırıcı sûreler) denir ki her iki tabir de Peygamberimize

aittir.

Ukbe b. Âmir'in bildirdiğine göre, bir yolculuk sırasında ortalığı şiddetli bir fırtına ve karanlığın kaplaması üzerine Peygamberimiz Felak ve Nâs sûrelerini okumaya başlamış ve Ukbe'ye de: "Ey Ukbe! Bu iki sûre ile Allah'a sığın" buyurmuştur (Ebû Dâvud, Vitr, 19).

Hz. Âişe'nin verdiği bilgiye göre Rasûlüllah (s.a.), ailesinden birisi veya kendisi bir rahatsızlık hissedince İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini okurdu. Ayrıca her gece yatacağı zaman bu üç sûreyi okuyup ellerine üfleyerek bütün vücudunu sıvazlardı (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14; Müslim, Selâm, 50-51).

Onun, namazlarda bu iki sûreyi de okuduğu nakledilmiştir (Ebû Dâvud, Vitr, 19; Nesâî, İftitâh, 46).

Bir müslüman, Muavvizât denilen bu üç sûreyi okumakla şirk ve küfürden, çevresinden gelebilecek her türlü şer ve kötülüklerden Allah'a sığınmış olur.

İhlâs sûresini okuyarak; en büyük mânevî şer olan şirkten dinini (kendisini) korumuş olur.

Felak sûresini okuyarak; görünür görünmez her türlü varlığın şerrinden, her türlü karanlık ve karanlığın doğurduğu kötülüklerden, büyü ve nazar başta olmak üzere bütün karanlık telkin ve düşüncelerden, ayrıca kıskanç kimselerin kötülüklerinden Allah'a sığınmış olur.

Nâs sûresini okuyarak da, insanın mânevî dünyasını tahrip eden, ahlâkını bozan, ibadetten ve iyi işler yapmaktan alıkoyan vesveselerden Allah'a sığınmış olur.

Felak ve Nâs sûrelerinin nüzul sebebiyle ilgili olarak nakledilen rivâyetlerde; Mekke döneminde müşriklerin, Medine döneminde de yahudilerin Peygamberimize büyü yapmak istedikleri, hatta yahudilerin yaptığı büyüden Peygamberimizin bir süre etkilendiği, nâzil olan bu iki sûreyi okuyarak büyünün bozulduğu kaydedilmektedir. Bu haberleri değerlendirenler, bunun mümkün bir şey olduğunu, çünkü Peygamberimizin bir insan olması itibariyle hastalanması, yaralanması gibi büyüden de etkilenebileceğini ve bunun onun peygamberliğine zarar vermeyeceğini söylemişlerdir. Ancak bazı bilginler, bu tür haberlere itibar edilmemesi gerektiğini, Hz. Peygambere sihir yapmanın mümkün olamayacağını, çünkü Yüce Allah'ın "Allah seni insanlardan koruyacaktır" (el-Mâide 5/67) buyurduğunu ve müşriklerin onun hakkında söyledikleri "Siz ancak büyüye tutulmuş bir adama uymaktasınız" (el-Furkân 25/8) şeklindeki iddialarını ve "kâhin, sihirbaz, mecnun" gibi sözlerini reddettiğini (et-Tûr 52/29, el-Kalem 68/2, et-Tekvîr 81/22) kaydetmişlerdir (bk: Elmalılı, Tefsir, IX, 6353 vd; Süleyman Ateş, Tefsir, XI, 191 vd).

¥ Abdurrahman Çetin

Muâyede (bk. BAYRAMLAŞMA)

MUBAH

"Mübah" kelimesi sözlükte, açığa çıkan, açıklanan, serbest bırakılan şey demektir. Dinî bir terim olarak ise, bu sözlük anlamıyla bağlantılı olarak, Şâri'in mükellefi yapıp yapmamakta serbest bıraktığı fiilleri ifade eder. Helal, câiz, mutlak gibi terimler de, –aralarında bazı cüz'î anlam farklılıkları bulunmakla birlikte– genelde aynı manada

kullanılır ve mükellefin yapması veya terketmesi halinde herhangi bir övgü yahut kınamayı gerektirmeyen davranışlarını belirtir.

Fıkıh usulünde şer'î-teklîfî hüküm beş kategori de ele alınır. Bunlardan vacip ve mendup yapılması gerekenleri, haram ve mekruh ise yapılmaması gerekenleri ifade eder (bk. HÜKÜM). Mübah ise iki guruba da dahil olmayıp yapılması veya terkedilmesi yönünde herhangi bir şer'î-dinî yükümlülüğün bulunmadığı fiil ve konumu ifade eder. Bazı usulcüler mübahı, Şâri'in yapılmasına izin verdiği fiiller olarak da tarif ederler.

Bir fiilin mübah olduğu; Şâri'in o şeyin helal ve mübah olduğunu bildirmesiyle (msl. bk. el-Bakara 2/187, el-Mâide 5/5), işlenmesi halinde bir vebal ve günahın, dini bir sakıncanın bulunmadığını ifade etmesiyle (msl. bk. el-Bakara 2/173, 235) veya herhangi bir yasaktan sonra gelen emirle (msl. bk. el-Mâide 5/2, el-Cum'a 62/10) bilinebileceği gibi, o konuda hiçbir dini yasaklama ve kısıtlamanın bulunmamasıyla da kendiliğinden sabit olur; usulcüler birincisine şer'i mübah, ikincisine ise aklî mübah adını verirler. Aklî mübah, berâet-i asliye veya ıstıshabu'l-asl terimleriyle de açıklanır. Bu da bir fiilin dini-şer'i hükmü konusunda herhangi bir açıklama yoksa, "eşyada kural olan mübah olmasıdır" ilkesi gereğince o fiilin mübah olduğuna hüküm verilmesini ifade eder. Kur'ân'da değişik vesilelerle zikredilen "evleniniz, yeyiniz, içiniz, gezip dolaşınız" gibi emirler, esasen helal ve mübah olan bu fiillerin mübah oluşunu desteklemek veya açıklamaktan çok bu mübah fiillerin işlenmesinde dikkat edilecek kayıt ve şartları, hikmet ve amaçları açıklamaya yöneliktir. Bu itibarla, bu son gurup fiilleri de yine aklî mübah kavramı içinde düşünmek gerekir (ayrıca bk. CÂİZ, HELÂL, İSTISHAB).

Mübahın hükmü, yapılıp yapılmamasının dinen eşit değer hükmünde olması, yapılmasında da yapılmamasında da sevap ve günahın olmamasıdır. Bununla birlikte mübahın iyi niyetle ve ibadet kasdıyla işlenmesi halinde failin ecir ve sevap kazanacağı da ifade edilir. Bir kimsenin cihada hazırlık amacıyla spor ve beden eğitimi yapması buna örnek gösterilir. Öte yandan, bir fiilin kural olarak mübah olması, o fiilin sürekli ve ölçüsüz şekilde işlenmesi veya terkedilmesinin de mübah olduğu anlamına gelmez. Kişinin dilediği zamanda istediği yemek çeşitlerinden yemesi mübah olmakla birlikte bu konuda ölçüsüz davranırsa, mesela aşırı beslenir veya açlık grevi yaparsa artık bu fiil mübah olmaktan çıkıp duruma göre mekruh, haram gibi dini hükümler alır. Bu yüzden de bazı usulcüler mübah fiillerin, cüz'iye nisbetle bu hükmü taşısa bile, külliye nisbetle ya yapılması ya da terkedilmesi gereken bir fiil olduğunu belirtirler. Aynı anlayışın devamı olarak, temiz ve mübah olan şeyleri tamamen terketmenin mekruh ve bazan haram, bunlardan kişinin makul ve meşru ölçüler içinde yararlanmasının genel hükmünün mendup, onlardan bazılarını bazan yapıp bazan yapmamasının özel (cüz'i) hükmünün ise mübah olduğu ifade edilmiştir. Oyun ve eğlence, gezip dolaşma ve dinlenme esasen ve tek tek ele alındığında mübah davranışlar olduğu halde bunları devamlı bir adet ve alışkanlık haline getirip hayatın diğer ödevlerini aksatacak şekilde ölçüsüz ve aşırı davranma mekruh veya haram görülmüştür. Aynı şekilde karı-koca

arası cinsel ilişki kaideten mübah olduğu halde bunun devamlı ve kasden terkedilmesi, taraflara veya taraflardan en az birine açık bir zarar vereceği ve evliliğin önemli bir amacını yok edeceği için haram sayılmıştır. Bu yaklaşım, İslâm'ın ferdi ve sosyal hayatı bir düzen ve bütünlük içinde ele alıp kişinin kendine, toplumuna ve Rabbine karşı ödevlerini birbiriyle irtibatlandırması ve böylece hayatın bütün yön ve ayrıntılarına dinî, ahlâkî hatta estetik bir anlam kazandırmasıyla açıklanabilr.

¥ Ali Bardakoğlu

MUCİZE

Arapça "acz" kökünden türetilmiş bir kelime olan mucize sözlükte insanı aciz bırakan, karşı konulmaz, olağanüstü, garip ve tuhaf şey anlamlarına gelir. Terim olarak mucize, "Yüce Allah'ın peygamberlik iddiasında bulunan peygamberini doğrulamak ve desteklemek için yarattığı ve insanların benzerini getirmekten aciz kaldıkları olağanüstü olay" şeklinde tanımlanır. "Âdetullah" ve "Sünnetullah" denilen tabiat kanunlarının geçerliliğini ve tesirlerini kısa ve geçici bir süre durduran mucizenin mahiyeti, pozitif bilimlerle açıklanamaz. Aksi halde bu, mucize olarak nitelenemez ve olağan bir hadise sayılır. Bir başka anlatımla peygamber olan kişinin akılların alamayacağı bir olayı Allah'ın kudreti ile göstermeyi başarmasıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadislerde mucize kelimesi terim anlamıyla geçmez. Mucize karşılığı olarak daha çok "âyet", "beyyine" ve "burhân" kelimeleri yer alır. Zamanla kelâmî tartışmalar sonucu mucize kelimesinin kullanımı yaygın hale gelmiştir. Kur'ân'da bazı mucizelerden sözedilir. Bunların en meşhurlarını şöyle sıralamak mümkündür:

1– Hz. İbrahim, Babil hükümdarı Nemrud tarafından ateşe atılmış ve ateş, Allah'ın "Ey ateş İbrahim'e karşı serin ve selamette ol" emrine uyarak onu yakmamıştır (bk. el-Enbiyâ 21/58-69).

2– Hz. Salih'in Semud kavminin isteği üzerine bir deve getirmesi, Semud kavminin azarak deveyi kesmesi, buna karşılık Yüce Allah'ın müthiş bir deprem ile onları yok etmesi (eş-Şu'arâ 26/41-158).

3– Hz. Yakub'un, oğlu Yusuf'un gömleğini kör olan gözüne sürmesi sonucu gözlerinin açılması (Yusuf 12/92, 96).

4– Hz. Musa'nın elindeki asanın yılan haline gelmesi (Tâhâ 20/17-21); elini koynuna sokup çıkardığında elinin eksiksiz ve bembeyaz olması (Tâhâ 20/22; en-Neml 27/12; el-Kasas 28/32); asasının Firavun'un huzurundaki sihirbazların ip ve sopalarını yutuvermesi (Tâhâ 20/65-70); asasını denize vurunca denizin yarılıp, İsrailoğulları'nın bu yoldan geçmesi, Firavun ve ordusu geçeceği sırada denizin tekrar kapanıp onları boğması (eş-Şu'arâ 26/61-66).

5– Hz. Süleyman'ın bir kuşla konuşması (en-Neml 27/20-28); karıncanın sözünü anlaması (en-Neml 27/18-19).

6– Hz. İsa'nın Allah'ın izniyle çamurdan kuş yapıp, ona üflediği zaman canlı bir kuş olup uçması, ölüleri diriltmesi, anadan doğma körü ve alaca hastalığına yakalanmış kimseyi iyileştirmesi (el-Mâide 5/110), havarilerin isteği üzerine gökten bir sofra indirmesi (el-Mâide 5/114-115).

İslâm bilginleri mucizenin özellikleri ve bir olayın mucize sayılabilmesi için gerekli

şartlar hakkında başlıca şu hususlara dikkat çekmişlerdir: 1– Mucize gerçekte Allah'ın fiilidir. "Peygamberin mucizesi" denilmesi mecazi olup, mucizenin onun aracılığıyla olması veya onun doğruluğunu göstermesi sebebiyledir. 2– Mucize Peygamberlik görevini yerine getiren kişilerde meydana gelir. Peygamber olmayan birinin gösterdiği olağanüstülüğe mucize denemez. 3– Mucize tabiat kanunlarına aykırı bir olaydır. 4– Mucize peygamberlik iddiası ile birlikte bulunur. Peygamberlik iddiasından önce veya çok sonra olmaz. 5– Mucize iddiaya ve peygamberin isteğine uygun olur. "Dağı yerinden kaldıracağım" diyen birisinin denizi yarması mucize sayılmaz. 6– Mucize bir inkâr ve yalanlama olayından sonra meydana gelirse daha tesirli olur. Şöyle ki: Peygamberin dinî hükümleri tebliğ ettiği toplum veya onlardan bir kısmı "Biz senin peygamberliğini kabul etmiyoruz; iddian gerçek ise, bir mucize göster" diye peygamberi yalancılıkla itham edip, meydan okurlar ve onu zor durumda bırakmaya çalışırlar. Bunun üzerine de peygamberin iddiasının gerçek olduğunun delili ve şahidi olarak mucize yaratılır (ayrıca bk. İRHAS, İSTİDRAC, KERAMET).

Peygamberlerin gösterdikleri mucizeler çeşitli şekillerde sınıflandırılmıştır. Bunlar arasında en yaygın olanı şöyledir: 1– Manevî (aklî), 2– Hissî (maddî), 3– Haberî mucize

1– Manevî (aklî) mucize: Bu tür mucizenin en önemli örneği Kur'ân-ı Kerîm'dir. Kur'ân her çağdaki akıl sahibi insana hitap eden, akıllara durgunluk veren büyük ve ebedi bir mucizedir. Diğer peygamberlerin mucizeleri, devirleri geçince bittiği, onları yalnız o devirde yaşayanlar müşahade ettiği halde, Kur'ân mucizesi kıyamete kadar sürecek bir mucizedir. Hz. Peygamber bir hadislerinde "Hiç bir peygamber yoktur ki, onlara kendi zamanlarındaki insanların inandıkları bir mucize verilmiş olmasın. Bana mucize olarak verilen ise ancak Allah'ın bana vahyettiğidir" (Buhârî, İ'tisâm, 1) buyurmuştur. Anılan hadis ve "(Mucize olarak) kendilerine okunan bir kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bunda inanan topluluk için rahmet ve ibret vardır" (el-Ankebût 29/51) meâlindeki âyeti gözönünde bulunduran müslüman filozoflar ve bazı Mutezile bilginleri, Hz. Peygamber'in Kur'ân'dan başka mucizesinin bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Ehl-i sünnet bilginleri ise Kur'ân mucizesinin yanında diğer maddi ve hissi mucizelerin de Hz. Peygamber'in peygamberliğini isbatladığı kanaatındedirler. Kur'ân-ı Kerîm, hem söz hem de anlam yönünden mucizedir. O Arap edebiyatının zirvede olduğu bir dönemde inmiş. Araplara kendisinin bir benzerini getirmeleri için meydan okumuş, onları veciz üslubu, şaşırtıcı nazmı, fesahat ve belağatı ile aciz bırakmıştır (bk. el-Bakara 2/23-24; Hûd 11/13; el-İsrâ 17/88; et-Tûr 52/33-34). Ümmi olan Hz. Peygamber'in Allah'tan aldığı vahiy ile insanlara bildirdiği Kur'ân en yüksek gerçekleri kapsamaktadır. İlmin ve tekniğin sonradan ulaştığı gerçekleri, Kur'ân asırlarca önce haber vermiş, hiç bir buluş ve bilimsel gelişme onun içeriği ile ters düşmemiştir. Bir kısım bilginler Kur'ân'ın bu özelliklerinin yanısıra, insan kalbinde meydana getirdiği olağanüstü etki, getirdiği hüküm ve öğretilerin yüceliği yönüyle de mucize olduğunu ileri sürmüşlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, okuma yazma bilmeyen peygamberini onunla

desteklemiş, Hz. Peygamber de gönülleri onunla yumuşatmış, örnek insan ve örnek toplum modelini hazırlarken muhataplarını onunla eğitmiştir. İşte bu yönüyle, yani insanları her türlü sapıklıklardan ve bayağılıklardan kurtarıp hidayete ve en sağlam hayat tarzına ulaştırması özelliğinden (el-İsrâ 17/9) ötürü Kur'ân mucizesi, asayı yılana çevirmek, ölüyü diriltmek gibi hissî mucizelerden daha üstün kabul edilmiştir.

2– Hissî (maddî) mucize: Bu tür mucize ile, bir peygamberin yaşadığı dönemdeki insanlara gösteдiği, duyu organlarıyla algılanabilen olağanüstü olaylar anlatılmak istenir. Hz. Muhammed (s.a.)'den önceki peygamberlerin mucizeleri genellikle hissî mucizelerdir. Hz. Peygamber'in bu çeşit mucizelerinin bir kısmı kendi şahsı ile ilgilidir. Ashaptan Hz. Muhammed (a.s.)'in bedenî ve ruhî özellikleri, üstün ahlâkı ve örnek davranışları ile ilgili olarak nakledilen rivâyetler, bunları değerlendiren ilim ve hikmet ehli kişiler nezdinde böyle yüce vasıfların ondan önce ve sonra hiç bir kimsede toplanmadığı yönünde kesin bir ortak kanaat oluşturmuştur. Nitekim bir yahudi iken müslümanlığı kabul eden Abdullah b. Selâm, Hz. Peygamber'le ilk karşılaştığında "Bu yüz asla bir yalancı yüzü olamaz" demekten kendini alamamıştır. Hz. Peygamber ömrü boyunca bu üstün nitelikleri kendisinde korumuş, inanmayanlar aşırı düşmanlıklarına rağmen onda eleştirebilecekleri bir yön bulamamışlardır. Bu da onun peygamberlik iddiasını destekleyen çok güçlü bir delil kabul edilmiştir. Çünkü Yüce Allah'ın, peygamber olmadığı halde peygamberliğini ileri süren bir kimsenin şahsında bunca üstünlükleri ve erdemi toplaması, ona yirmi üç yıl müsaade etmesi, sonra da tebliğ ettiği dini, diğer dinlere üstün kılıp, düşmanlarına galip getirmesi ve ölümünden sonra eserlerini kıyamete kadar yaşatması aklen imkânsızdır. Ayrıca Hz. Peygamber'in İslâm çağrısını ilk kez, kitap sahibi olmayan ve hikmetten anlamayan bir kavime yöneltmesi onlara kitabı ve hikmeti açıklaması, dinî ve hukukî hükümleri öğretmesi (el-Bakara 2/151) ve onların ahlâkını mükemmelleştirmesi de onun kişiliği ile ilgili mucizeleri arasında sayılmıştır. Hz. Peygamberin maddî-hissî mucizelerinin bir kısmı da şahsi özellikleri dışında kalan durumlarla ilgilidir. Bunların en meşhurları şunlardır: Ayın ikiye ayrılması (Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Münâfikûn, 8); bir gecenin çok kısa bir anında Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya gitmesiyle başlayan İsrâ (el-İsrâ 17/1) ve Mirac mucizesi; taşın konuşması (Müslim, Fedâil, 2); ilk zamanlar yanında hutbe okuduğu hurma kütüğünün, minber yapıldıktan sonra Hz. Peygamber'in her minbere çıkışında inlemeye başlaması, bunun üzerine Hz. Peygamber'in yanına yaklaşarak okşar gibi elini gezdirmesi ve kütüğün susması (Buhârî, Menâkıb, 25), Hayber fethinde bir yahudi kadının, Hz. Peygamber'i öldürme amacıyla ona kızartılmış zehirli koyun eti sunması üzerine koyunun kendisinin zehirli olduğunu haber vermesi (Buhârî, Tıb, 55; Müslim, Selâm, 18; Ebû Dâvud, Diyât, 6).

3– Haberî mucize: Bu tür mucize, peygamberin herhangi bir eğitim ve öğretimden geçmediği halde geçmiş ve geleceğe dair vermiş olduğu haberleri ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber, önceki ümmetlerin tarihini okumadığı halde, yahudi ve hıristiyan bilginlerinin geçmiş peygamberler ve eski ümmetler hakkındaki çeşitli

sorularını vahiyle cevaplamıştır. Bedir Savaşı'nda düşman ordusunda kimlerin nerede öldürüleceklerini bildirmesi ve olayların buna uygun olarak meydana gelmesi (Müslim, Cennet, 17); Mekke'de inen "Yakında o müşrik topluluğu bozulacak ve onlar arkalarını dönüp kaçacaklardır" (el-Kamer 54/45) meâlindeki âyette verilen haberin Bedir Savaşı'nda gerçekleşmesi; Mekke fethini müjdeleyen âyetin (el-Kasas 28/85), ümmetinin hakimiyetinin doğudan batıya kadar ulaşacağını bildiren hadisin (Ebû Dâvud, Fiten, 1) birer hakikat olarak yaşanması, Hz. Peygamber'in haberî mucizeleri arasında sayılabilir.

¥ Osman Karadeniz

Mudârebe (bk. ŞİRKET)

MUFASSAL

Mushafın son kısımlarında yer alan kısa âyetli surelere denir (ayrıca bk. SURE).

¥ Heyet

Mugayyebat (bk. GAYB)
Muğmâ Aleyh (bk. BAYGINLIK)

MUĞNÎ

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, dilediğini muhtaç olmaktan kurtaran, zenginleştiren, kulların ihtiyacını gideren, yararına olan şeyleri veren anlamlarını ifade eder. Ğanî ismiyle anlam ilişkisi olan Muğnî ismi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Ancak fiil kalıbıyla Allah'ın dilerse müminleri bol nimetiyle zenginleştireceği bildirilmekte (et-Tevbe 9/28), iğnâ masdarından türetilmiş fiiller Allah'a nisbet edilmektedir (et-Tevbe 9/74; en-Nûr 24/33). Allah'ın isimlerinin sayıldığı esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Muğnî ismi, fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Muhabbet (bk. SEVGİ)

MUHACİRÛN

İslâm'ı yaşamak istemeleri sebebiyle müşriklerce eziyete uğratılıp yurtları Mekke'den çıkmaya mecbur bırakılan ve özellikle Medine'ye göç eden müslümanları ifade etmek üzere kullanılan bir terim.

Sözlükte, "muhacir" kelimesi bir yeri terkeden, ülkesinden ayrılıp başka yere göçeden kişi anlamına gelir. Çoğulu "muhacirûn (muhacirîn)"dur. Özellikle kadın muhacirler belirtilmek istenirse "muhacire" (çoğulu "muhacirât") denilir.

İslâm tarihi terminolojisinde ise muhacirûn kelimesi ile, Allah'a ve Rasûlü'ne iman edip müslümanca yaşamaya çalışılması sebebiyle Mekke'de müşriklerce çeşitli eziyetlere uğratılan ve yurtlarından çıkmaya mecbur bırakılan kimseler kasdedilir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadis-i şeriflerde bu kimselerden sözedilirken "muhacirûn", "muhacirât" kelimeleri ile "ellezine hâceru" (hicret edenler) ifadesi defalarca kullanılmıştır.

Bu anlamda müslümanlar Mekke'den ayrılarak iki ayrı zamanda iki ayrı ülkeye göç etmişlerdir. Bunlardan ilki peygamberliğin beşinci ve altıncı yıllarında Habeşistan'a yapılan hicret, ikincisi ise Peygamberliğin

13. (622) yılında Medine'ye yapılan hicrettir. Birinci hicret kısmî olmuştur. Yani az sayıda müslüman göçetmiştir (bk. HABEŞİSTAN'A HİCRET). İkincisi ise Peygamberimiz dahil bütün müslümanları kapsayan topyekün hicrettir. Habeşistan muhâcirleri de daha sonra Medine'ye gelmişlerdir.

Muhacirler, Hz. Muhammed (s.a.)'in peygamberlik görevini ifa ve onun vefatını takibeden dönemdeki İslâmi tebliğ süreci içinde çok özel bir konuma sahip olmuş, Rasûlullah'ın zorlu iman mücadelesinde onun en yakınında yer almışlardır. Rasûl-i Ekrem'in peygamberlik görevi ile şereflendirildiği yıllarda azgın müşriklerin baskılarına boyun eğmeyip üstün bir seciye sergileyen büyük sahabilerin hicret esnasında sağ olanları, muhacirler topluluğunun önde gelen simalarını oluşturmuşlardır. Bunlar arasında, Rasûlullah'ın vefatından sonra onun halifesi olarak görev yapacak olan Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin yanısıra Zeyd b. Harise, Abdurrahman b. Avf, Sa'd b. Ebi Vakkas, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvam, Ebû Ubeyde b. Cerrah, Said b. Zeyd, Erkam b. Ebi'l-Erkam, Abdullah b. Mes'ud, Mus'ab b. Umeyr, Suheyb b. Sinan, Amir b. Fuheyre, Ayyaş b. Rebia, Ebû Fükeyhe, Bilal-i Habeşi ve Ebû Zerr el-Ğıfâri gibi isimleri özellikle anmak gerekir.

Medine'ye göç bir anda ve tek bir gurup halinde gerçekleşmemiş, önce müslümanlar birerikişer guruplar halinde, daha sonra Hz. Ebubekir'le birlikte Peygamberimiz hicret etmişlerdir. Hz. Ali ise onlara Kuba'da yetişmiştir.

Hicret esnasında başta Rasûl-i Ekrem ve yol arkadaşı Hz. Ebubekir olmak üzere, müslümanlar büyük sıkıntılar çekmişler, maddi ve manevi acılar yaşamışlardır. Bazı muhacirler aile içi iman mücadelesinden dolayı eşlerini, çocuklarını yanlarında götürememişler, bazıları Kureyşlilerden alacaklarını tahsil edemedikleri gibi, taşınabilir değerli mallarına da el konulmuş, kimileri müşrikler tarafından aile yakınları bahane edilerek getirilip hapsedilmiş, kimileri de hicret yolculuğuna henüz çıkarken yakalanıp elleri kolları bağlanarak işkenceye uğratılmıştır (bk. HİCRET).

Diğer taraftan muhacirlerin, ulaştıkları bu yeni yerlere intibakları da kolay olmamıştır. İnanmadıkları için bir kısım yakınlarını, doğup büyüdükleri yurtlarını, evlerini, mallarını-mülklerini geride bırakan bu insanların içlerinde buruk bir acı duymaları tabii olduğu gibi gittikleri beldenin insanlarına misafir olmanın ve özellikle ilk aylarda ikramlarla geçimlerini sürdürmenin psikolojik sıkıntısına maruz kalmaları kaçınılmazdı. Bununla birlikte ensarın misafirperverlikteki, kanaatkârlıktaki asil tutum ve tavırlarının, İslâm ahlâk anlayışının parlak örnekleri olarak tarihe geçtiği hatırlanmalıdır (bk. ENSAR, MUÂHÂT). Ayrıca bu beldenin havası ve suyu da genellikle muhacirleri belli bir süre hasta etmiştir. Nitekim Peygamberimizin Medine'nin havasının muhacirlerin sağlığına elverişli hale dönüşmesi ve muhacirlerin yeni şartlara uyum sağlayabilmeleri dileğini içeren duaları vardır.

Bütün bunların ötesinde, muhacirlerin imanları uğruna verdikleri şerefli mücadele hicretten sonra da uzun süre devam etmiş ve bu yolda her türlü sıkıntıya zevkle katlanılmıştır. Çünkü müşrikler, uzaklara da gitseler muhacirlerin peşini bırakmamış-

lardır. Bu durum, her iki hicrette de aynı olmuştur. Müşrikler Habeşistan hükümdarına muhtelif zamanlarda elçiler göndererek müslümanları oralarda da rahatsız etmek istemişlerdir. Medine'ye hicretten sonra da müslümanlar Hudeybiye Barış Anlaşması'na kadar Kureyş müşrikleri ile çöl müşrikleri, yahudiler ve münafıkların oluşturduğu ittifaka karşı savaşmak zorunda kalmışlardır.

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri incelendiğinde muhacirlerin özelliklerinden ve Allah katındaki konumlarından şöyle söz edildiği görülür: Allah onlardan razı, onlar da Cenâb-ı Hak'tan hoşnutturlar. Kendilerine altlarından ırmaklar akan cennetler armağan edilecektir. Allah'ın rızasını isterler, ilâhî yardım ve desteğe güvenirler. Allah'ın Rasûlüne destek olurlar. "Rabbimiz Allah'tır" dedikleri için yurtlarından kovulmuş, mallarından mahrum edilmişlerdir. Sadık insanlardır; Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad ederler. Allah'ın rahmetini umarlar. Günahları bağışlanmış, ilâhî rahmete erişmişlerdir. Allah katında dereceleri yüksektir. Zulme uğramışlardır. Hak yolunda sebat ederler ve ancak Rablerine güvenirler. Ziyana, hakarete ve işkenceye uğratılmışlardır. Hicretten sonra da Allah yolunda savaşı sürdürmüşlerdir. Her güçlüğe göğüs germişlerdir. Hicretten sonra düşmanlarla yapılan savaşlarda bir kısmı Allah yolunda şehid düşmüştür. Allah yolunda ölen muhacirler Allah tarafından güzel bir şekilde mükafatlandırılacaklardır (bk. el-Hac 22/40, 58, 59; en-Nahl 16/41, 42, 110; Âl-i İmrân 3/195; en-Nisâ 4/100; el-Bakara 2/218; et-Tevbe 9/20-22; el-Haşr 59/8).

Muhacirlerden bahseden hadislerde de genellikle onların şu özellikleri dikkati çekmektedir: Allah ve Rasûlü'nün hoşnutluğuna erişmek için hicret etmişlerdir. Cennete ilk girecek olanlar bunlardır. Ümmet arasında insanlar için çıkarılmış en hayırlı nesillerdir. Kıyamet günü yüzlerinin nuru güneş ışığı gibi parlayacaktır (bk. et-Tirmizî, Zühd, 34, 37; İbn Mâce, Zühd, 35, 37; Müsned, I, 304; II, 168-169, 177, 222, 296, 343, 451; III, 63, 132).

Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin nüzul sebepleri incelendiği zaman çok sayıda âyetin, muhacirlerden bazılarının yaptığı övgüye değer davranışlarla ilgili olarak nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Peygamberimizin de İslâm'ın yayılmasına gerçekten büyük hizmeti geçen muhacirleri ayrı ayrı övücü pek çok hadisi vardır.

¥ Hüseyin Algül

Muhaddis (bk. HADİS)

MUHADRAMÛN

Cahiliye ve İslâm devrini idrak eden, fakat Hz. Peygamber'i mümin olarak göremeyen kimseler.

Hadisçilere göre "muhadram", hem cahiliye devrinde yaşadığı hem de İslâm devrini idrak ettiği halde Hz. Peygamber'i görmek şerefine erişemeden iman edip İslâm'a girenlere denilmektedir. Muhadram kelimesinin çoğulu "Muhadramûn"dur.

Muhadramûnun bu özelliği dikkate alınarak tabiûndan mı yoksa sahabeden mi sayılacağı üzerinde durulmuştur. Bir görüşe göre muhadramûndan olan kişinin rivâyeti sabit ise sahabeden; değilse tabiundan sayılması gerekir. Diğer bir görüşe göre bunlar Hz. Peygamber'i göremeyip sadece sahabeyi gördükleri için tabiundan sayılır-

lar.

Dilciler Peygamberimizi görmek şerefine erişememekle beraber asrı-ı saâdette iman etmiş olan kişiler sahabi olsun olmasın ömrünün yarısını cahiliye devrinde diğer yarısını da İslâm devrinde (asr-ı saâdette) geçirmiş olanları "Muhadramun" dan sayarlar. Buna göre ünlü şairlerden Lebîd, Hassan b. Sâbit, Nabiga el-Ca'dî, Ebû Züeyb Hüzelî, Mütemmim b. Nüveyre gibileri Muhadrâmûn'dandırlar. Halbuki hadisçiler, mesela Lebîd, Hassan ve Hakîm b. Hizâm, Kâ'b b. Züheyr gibi zatları Sahâbeye dahil ederler.

Müslim'in Sahîh'inde muhadramûn'un tanınmışlarından yirmi kadarının adı sayılır. Ebû Amr ve Sa'd b. İyas eş-Şeybânî, Şüreyh b. Hânî, Amr b. Meymûn el-Evdî, Esved b. Yezid en-Nehâî, Esved b. Hilâl el-Muhâribî, Ma'rûr b. Süveyd, Mes'ud b. Hıraş, Mâlik b. Umeyr, Ebû Osman en-Nehdî, Hâlid b. Umeyr el-Adevî, Cübeyr b. Nüfeyr el-Hadramî bunlardan bazılarıdır. Diğer bazı kaynaklarda şu isimler de geçmektedir: Ahnef b. Kays et-Temîmî, Abdullah b. Ukeym, Eslem, Üveys b. Âmir el-Karenî, Evsat b. Âmir el-Becelî, Câbir el-Yemânî, Kadı Şüreyh b. el-Hâris, Abdurrahman b. Ganem, Alkame b. Kays, Kâ'b el-Ahbâr, Mesrûk b. el-Ecdâ, Ebû Utbe el-Havlânî.

Bu zatların çoğu birinci hicrî asrın sonuna kadar yaşamışlar, bir kısmı ise hicrî ikinci asra geçmişlerdir. Rıb'î b. Hırâş, Ebû Recâ el-Utâridî, Süveyd b. Gafele, Şüreyh b. Hânî, Kadı Şüreyh, Mağrur b. Süveyd, Süveyd b. Gafele bunlar arasındadır.

¥ Hüseyin Algül

MUHAKEME USULÜ

A– Muhakeme Usulü Kavramı ve Fıkıhtaki Yeri

Muhakeme (yargılama), karşı iki tarafı dinleyerek bir hüküm verme, muhakeme usulü ise, bir dava sırasında mahkemelerin uymak zorunda oldukları usûl kurallarının tümü demektir. Türk hukuk literatüründe, devlet organları olan mahkemelerin adaleti tevzi ederken takip edecekleri usulü düzenleyen hukuk dalına "muhakeme usulü hukuku" veya sadece "usûl hukuku" adı verilir. Hukukun bu dalı, "hukuk muhakemeleri usulü (veya medeni usul hukuku)" ve "ceza muhakemeleri usulü" olarak iki kısma ayrılır. Hukuk muhakemeleri usulü hukuku, özel hukuka ait anlaşmazlıkları çözerken mahkemelerin takip edecekleri kuralları, ceza muhakemeleri usulü hukuku ise, toplum düzenini bozanları takip edip cezalandırırken adli makamların ve mahkemelerin takip edeceği kuralları düzenler.

Bu hukuk dalına ait meseleler, klasik fıkıh kitaplarının başta "kazâ" olmak üzere "davâ", "şehâdet", "ikrar" ve benzeri bölümlerinde tetkik altına alınmıştır. Ayrıca bu konular, "edebü'l-kâdî" (yahut "edebu'l-kadâ")" veya buna yakın isimlerle yazılan müstakil kitaplarda ayrıntılarıyla incelenmiştir. Mecelle'nin dava, ikrar, beyyinât ve tahlif, kaza kitaplarında muhakeme usulü konuları kanunlaştırılmıştır.

Fıkıh bilginleri, hukuk davaları ile ceza davaları arasında bazı farkların bulunduğunu ifade etmekle birlikte, bunları ayrı birer bölümde inceleme yerine, müşterek taraflarının daha çok olduğunu göz önünde bulundurarak aynı bölümde incelemişler, yeri geldikçe bu iki dava çeşidi arasındaki

farklara işaret etmişlerdir.

B– Genel Olarak Kaza (Yargı)

a) Tanımı, Unsurları ve Mahiyeti:

Mahkemelerin adaleti tevzi görevine değinilirken, Kur'ân-ı Kerîm'de "hükm", hadislerde ve klasik fıkıh kitaplarında ise "hükm" ve "kaza" kelimeleri kullanılmıştır.

İslâm muhakeme usulünde, kazanın biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlamı vardır. Geniş anlamlı kaza, "hüküm ve hakimlik" demek olup, adaleti dağıtan teşkilatı ve bu teşkilatın işleyişini ifade etmektedir. Dar anlamda kaza ise, geniş anlamda kazanın bir unsuru olup, hakimin hükmü, mahkeme kararı manasına gelmektedir.

Kazanın unsurları (erkânu'l-kazâ) şunlardır:

1– Hüküm (veya kaza): İslâm kamu hukukunda, "hüküm kavramının –kaza kavramında olduğu gibi– biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki manası vardır, geniş manada hüküm, devlet idaresini, çeşitli kararları ve muhakeme sonucunda verilen kararı ifade etmektedir. Dar manada hüküm ise, mahkeme kararı demektir. Burada sözkonusu olan manası budur. Şu var ki, geniş manada hüküm kazanın içerdiği anlamların yanısıra başka anlamlar da içerdiğinden daha kapsamlı bir kavramdır.

2– el-Mahkûm aleyh veya el-Makdi aleyh: Aleyhine hüküm verilen taraf.

3– el-Mahkûm leh veya el-Makdi leh: Lehine hüküm verilen taraf.

4– el-Mahkûm bih veya el-Makdi bih: Hükmün konusu yani hakimin muhakeme sonucunda hükmettiği şey.

5– Tarik-i kaza: Hakimin hükme varma yolu ve hükmüne dayanak olan adli deliller. Buna esbâb-ı hüküm de denir.

6– Hakim veya kadı: İnsanlar arasında meydana gelen ihtilafları, usulüne uygun olarak çözmek üzere yetkili makamlar tarafından tayin edilen kimse.

İlk zamanlarda kadıların görevi, genellikle fertler arasında meydana gelen ihtilaflara bakmak ve devletin suç saydığı fiilleri kanunları uygulayarak kaldırmaktı. Fakat sonraları kadılara yavaş yavaş başka işler, meselâ mahcurların, yetimlerin, müflislerin, sefihlerin mallarına, vakıflara ve vasiyet işlerine nezaret etme, velisi olmayan küçük kızları evlendirme, yolların, pazarların, binaların muhafazasını ve temizliğini sağlama, camilere imam, hatip gibi din görevlileri tayin etme işleri verildi. Kadı, nizasız kaza (çekişmesiz yargı kapsamındaki) işlere de bakar, mesela vekaleti olmadan başkası hesabına tasarrufa yetki, karı nafakasına karşılık borç para alınmasına izin verir; vasi, kayyım, mütevelli tayin eder ve vekalet, hibe, kefâlet, bey', nikah gibi akitler hakkındaki beyanları zabt ve tescil ederdi. Osmanlılarda, kadı'nın yargılama (nizalı kaza) yolu ile verdiği hükmü içeren belgeye ilâm; yargılamasız (nizasız kaza yolu ile) verdiği belgeye ise hüccet adı verilirdi. Kadı, ilâmların altını, hüccetlerin de üstünü imzalar ve mühürlerdi.

Kaza, fertler lehine yeni hakların doğmasına hizmet etmez. Fertlere ait hakların doğumu objektif hukuka ait bir iştir. Mahkeme hükmü ile, davacının iddia ettiği sübjektif hakkının mevcut olup olmadığı tesbit edilir. Davacının haklı olduğuna hükmedilmesi halinde, objektif hukukun davacıya bu hakkı tanımış olduğu, davalının bu hakkın gereğine uymakla yükümlü

bulunduğu belirtilmiş olur. Davacının haksız olduğuna hükmedildiğinde de, iddia edilen hakkın objektif hukuka göre doğmamış bulunduğu tesbit edilmiş olur. Bu bakımdan kaza, izhârî ve ihbârî bir fonksiyondur. Fakat bazı hallerde kişi aslında haklı olmasına rağmen, hakkını ispat edememesi sebebiyle davayı kaybedebilir. Dava aleyhine sonuçlanan kişi, zahiren (görünüşte) geçerli olan böyle bir mahkeme kararına uymakla yükümlü tutulur. Ancak batınen (Allah indinde) geçerli olmayan bu karar ile, davanın lehine sonuçlandığı kişi için meşrû bir hak meydana gelmiş olmaz. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Bana ihtilaflarınızı getiriyorsunuz. Muhtemeldir ki bir kısmınız diğerine göre delillerini daha güzel ortaya koyabilir ve ben dinlediğime göre onun lehinde hükmederim. Bu şekilde kime kardeşinin bir parça hakkını alıp vermişsem almasın, zira ona ateşten bir parçayı vermişimdir" (Müslim, Akdiye, 4; et-Tirmizî, Ahkam, 2). Bu hadis, bir taraftan hakimin hükmünün helâlı haram, haramı da helâl yapmayacağını vurgulamakta, diğer taraftan da dünyada adaletin tevzii açısından usul hukukunun taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Gerçekten, bir kimse maddi hukuk bakımından haklı olabilir ve maddi hukuku da çok iyi bilebilir. Fakat o kişi ihtilafın nasıl çözümleneceğini ve iddiasını nasıl isbat edeceğini bilmiyorsa, hakkını kaybetmekle karşı karşıya kalabilir.

b) Tarihçesi:

İslâm öncesi, Hicaz bölgesinde teşkilatlı siyasi bir otorite ve devlet olmadığı için, adaleti tevzi edecek mükemmel bir kaza organı da mevcut değildi. Kabile hakemleri, "tahkim" sistemiyle ihtilafları çözümlüyorlardı. Hakemler, uygulayacakları tedvin edilmiş bir kanun olmadığından, örf ve adete göre ve kişisel kanaat ve sağduyularıyla davaları sonuçlandırıyorlardı. Hakemin hükmü ve kararı icra edilmekten mahrumdu; hakkın yerine getirilmesi, lehine hüküm verilen tarafın kuvvetine veya aleyhine hüküm verilenin merhametine bağlı idi.

Hz. Peygamber, adlî teşkilatın temelini atıp bunu uygulamalarıyla geliştirdi. Medine'de, İslâm devleti için vazettiği ilk yazılı siyasi metinde diğer işler yanında adli işlerin yürütülmesinin devletin aslî görevleri arasında olduğunu ilan etti. Bu metin, fertlerin hatta kabilelerin kendi haklarını kendilerinin koruması usulünü kaldırdı ve bunu merkezi bir otoriteye yani devlet başkanına tevdi etti; hükümleri infaz ve icra etmek üzere merkezi idareyi yetkili kıldı. Böylece Allah ve Rasûlü'nün üstün otoritesi kabul edildi; Kur'ân ve Sünnet'e göre verilecek kararların bozulamayacağı, onlara itiraz edilemeyeceği hükmü getirildi.

Başlangıçta kaza görevini Hz. Peygamber yürütüyordu; fakat Medine'de zamanla kazai işlerin çoğalması sebebiyle önceden hakim sıfatıyla taşımakta olduğu görevlerden bir kısmını sahabilerine devrederek bu konuda, sadece temyiz yetkisini kullanmakla yetindi. Fetihlerle İslâm ülkesine katılan şehir ve bölgelere valiler tayin etti ve onları kazai işlerden de sorumlu tuttu. Ayrıca sırf kaza görevini ifa etmek üzere kadılar da tayin etti.

Hz. Peygamber'in adlî sahada hukuk alemine getirdiği yeniliklerin en önemlileri; mes'uliyetin şahsiliği, fiillerde niyetin dikkate alınması, her ferdin mahkeme önünde

eşit hakka sahip olması, İslâm adliyesinin dünyevî ve uhrevî müeyyidelerle teminat altına alınmış olması şeklinde ifade olunabilir.

Dört halife de adlî idareyi Hz. Peygamber gibi yürüttüler. Adliyeyi yöneten Râşit halifeler, muhakeme usulünde birtakım prensip ve kaideler koydular. Özellikle Hz. Ömer'in Basra valikadısı Ebû Musa el-Eş'ari'ye gönderdiği kazaî talimatname İslâm adliye tarihi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Emeviler ile Abbasiler'de adli idare ve muhakeme usulünde çok önemli sayılabilecek bir yeniliğe rastlamak mümkün değildir. Ancak Abbasi halifelerinin, günümüz Adalet Bakanlığına tekabul edecek Kadî'l-kudâtlık teşkilatını kurmaları, bu konuda önemli bir gelişmedir. Bundan böyle kadıların tayin, terfi ve azilleri, ilk önce Hanefî hukukçusu Ebû Yusuf'un tayin edildiği Kâdi'l-kudâta bırakıldı. İspanya Emevi devletinde de Kâdi'l-kudatlık teşkilatına tekabül edecek Kadi'l-cemâa teşkilatı ihdas edildi.

Büyük Selçuklu devleti ile Anadolu Selçuklu devletinde adliye işlerine bakmak üzere kadılar tayin edildi. Ancak mahkemeler askerî ve sivil olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Askerî mahkemelerde davalara kadıasker (kazaasker) denilen ordu kadısı, sivil mahkemelerde ise kadılkudatlar bakarlardı.

Osmanlı devleti, adaletin tevzii hususunda İslâm ilkelerine uymuş ve bu konuda kendisinden önceki devletlerden istifade etmiştir. Osman Gazi, fethedilen yerlere devletin en tanınmış alimlerini kadı olarak tayin etmiştir. I. Murat zamanında askerî zümrenin şer'î ve hukukî işlerine bakmak üzere kazaskerlik teşkilatı kurulmuştur. Kazaskerlik makamına Bursa kadısı Çandarlı Kara Halil tayin edilmiştir. Daha sonra ülkede davaların artması ve hukukî işlerin çoğalması üzerine Fatih Sultan Mehmet, kazasker sayısını Rumeli ve Anadolu kazaskerliği olmak üzere ikiye çıkarmıştır.

Osmanlı devleti bünyesi içinde başlıca yerleşim birimleri olan eyalet, sancak, kaza ve nahiyelere ihtiyaca cevap verecek sayıda kadılar tayin edilmiştir. Kadıların en başta gelen görevleri, tayin edildikleri yerde halkın davalarına bakmak, ihtilafları çözümlemektir. Bunun yanında idari ve beledi işlerden de sorumlu tutulmuşlardır.

Osmanlı devleti bünyesinde adaletin tevzii ile ilgili önemli bir müessese de Divan-ı Hümayun'dur. Ülkenin bu en yetkili ve güçlü organı, icra görevi ile birlikte yargı görevini de yürütmüştür. Normal bir mahkeme gibi çalışan bu müessese, aynı zamanda bugünkü Danıştay ve Yargıtay'ın görevlerini de ifa etmiştir.

Sultan Mahmud zamanında adlî işleri yürütmek üzere "Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye" kuruldu (1837). 1854-55 yılında Meclis ikiye ayrılarak "Meclis-i Tanzimat" kuruldu. 1860'da tekrar birleştirilerek "Meclis-i Ahkam-ı Adliye" teşekkül etti. 1868'de yeniden ikiye ayrılarak "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye" ve "Şûra-yı Devlet" kuruldu. Mahkeme kararlarının kontrolünü "Divan-ı Ahkâm-ı Adliye" yapmakta idi. 1865' de kazalarda "Deâvî Meclisi"; sancaklarda hukukî işlere bakan "Meclis-i Temyiz-i Hukukî", ceza işlerine bakan "Meclis-i Cinayet" kuruldu. Vilâyetlerde ise sancak mahkemelerinin üstü olarak "Meclis-i Temyiz-i Hukuk" ve "Meclis-i Kebir-i Hukuk" kuruldu. Daha sonra bu iki kuruluşun

yerini "Divan-ı Temyiz" aldı. 1878'de "Adliye Nezareti" kuruldu.

C– Mahkemeler ve Görevli Memurlar

İslâm'da mahkemelerin tek hâkim usulü ile çalışması genel kaide olmakla birlikte, mahkemelerin toplu hakim usulü ile çalışıp çalışamayacağı doktrinde münakaşa konusu olmuştur. Bazı Hanbelî ve Şâfiî fıkıh bilginlerine göre, bir bölgeye görevleri ayrılmaksızın birden fazla hakim tayin edilmesi câiz değildir; çünkü hakimler farklı içtihatlarla farklı hükümlere varabilirler. Böyle bir uygulama, yargıda bir tıkanıklığın meydana gelmesine sebep olur. Hanefîler'e göre, hakimliğe tayinde genellikle vekalet hükümleri caridir. Vekillerin teaddüdü (birden fazla olması) câiz olduğuna göre bir coğrafi bölgeye davalara birlikte bakmak üzere birden fazla hakim tayini de mümkün ve câizdir; böyle bir uygulama, yargıda tıkanıklığa da yol açmaz.

İslâm tarihinde, mahkemelerin tek dereceli olarak görev yaptıkları görülmektedir. Mahkemelerde verilen kararlar kaziye-i muhkeme (kesin hüküm) teşkil ettiğinden, karara bağlanan bir davaya, ikinci dereceli bir mahkeme (istinaf mahkemesi) tarafından yeni baştan bakılamaz. Ancak karara bağlanan bir dava, üst dereceli bir mahkeme (temyiz mahkemesi) tarafından temyizen tetkik edilebilir. Üst dereceli bir mahkeme, verilen kararı muhakeme usulü kaidelerine ve kanunlara (Kur'ân, Sünnet ve İcma'a) uygun olup olmadığı noktasından tetkik edebilir. Kur'ân, Sünnet ve icmaya aykırı yani usulüne uygun verilmemiş bir hüküm bozulur ve o davaya yeni baştan bakılır.

İslâm'ın ilk dönemlerinde yargıda madde yönünden bir görev taksimi yapılmadığından kadılar, cezaî, hukukî, ticarî, idari davaların bütününe bakıyorlardı. Ancak Hz. Ömer, maddi kıymeti yönünden belirli bir miktarı geçmeyen davalara bakmak üzere kadılar tayin etmişti. Yine Hz. Ömer askerin şer'i ve hukukî davalarına bakmak üzere ordulara has kadı görevlendirmişti. Emeviler döneminde, Basra'da, kadi'l-mescid ünvanıyla tayin edilen kadılar, belirli bir miktarı geçmeyen nafaka davalarına bakıyorlardı. Teorik açıdan ise fıkıh bilginleri kaza görevinin; yer, zaman, esas vb. bakımlardan sınırlandırılması mümkündür.

İslâm devletlerinde kaza fonksiyonunu kadılar yürütmekle birlikte, kaza kuvveti tamamen onların inhisarında kalmamıştır. Bazı İslâm devletlerinde kaza görevini; şurta, hisbe, divan-ı mezâlim gibi kuruluşlar da belirli yetkilerle ifa etmişlerdir.

Hz. Peygamber devrinde adlî duruşmaların yapıldığı özel bir bina yoktu. Hz. Peygamber camide, pazarda, evde, çadırda ve uygun olan her yerde davalara bakıyordu. Hz. Osman zamanında, bir bina adlî duruşmaların yapılmasına tahsis edildi.

İslâm'ın ilk dönemlerinde mahkemeler haftanın her gününde davalara bakıyorlardı. Daha sonraları haftanın herhangi bir günü, mahkemelerin haftalık tatil günü sayıldı. İbadet vakitleri hariç olmak üzere güneşin doğumundan batımına kadar geçen süre de, mahkemelerin çalışma saatleri olarak kabul edildi. Bazı kadılar, Ramazan ayını adlî tatil kabul ederek bu ayda senelik izine çıkıyorlardı.

Kaza (yargı) fonksiyonunu hakimler (kadılar) yürütürler. Kadılar bu görevi yürütür-

ken müftü, avukat, noter (kâtib-i adl), mübaşir, kâtip, kasım, müzekkî, tercüman gibi memurlardan istifade ederler. Bu memurların vasıfları, tayin, terfi ve azilleri, vazife ve maaş durumları ve hukukî statülerine ilişkin diğer hususlar fıkıh kitaplarında ve özellikle Edebü'l-Kâdî adıyla yazılmış eserlerde incelenmiştir.

D– Dava, Deliller ve İspat Yükü

İslâm hukukuna göre, çok istisnai haller hariç, bir kimsenin ihkak-ı hak (kendiliğinden hak alma) yolu ile hakkını elde etmeye çalışması câiz değildir. Hakkına tecavüz edilen veya hakkı tanınmayan kimse, hususu tesbit ve diğer tarafı bunun icabını yerine getirmeye zorlamak için ancak devletin mahkemelerine başvurabilir, dava açabilir (bk. DAVA). Yine bir hak üzerinde ihtilafa düşmüş iki taraf, aralarındaki ihtilafın hallini kendi rızaları ile seçtikleri hakeme arzetmeyi kararlaştırabilirler (bk. TAHKİM).

Hakim, yargı makamlarına intikal ettirilen davaları, ancak tarafların serdedeceği delillere bağlı kalarak sonuçlandırır. Bir hak aslında mevcut olsa bile, varlığı ispat olunamadığı takdirde o hak elde edilemez. Nice haklar bu yüzden kaybolup giderler. İspat delillerle olur. Deliller davacının davasını ispat vasıtası olduğu gibi, hakimin de hükmüne dayanak ve sebep teşkil eder. İslâm hukuk literatüründe ispat vasıtalarına "turuku'l-kadâ", "esbâbu'l-hükm" adı verilir. Hanefîler "hüccet" (çoğulu: "hıcâc") kavramını tüm ispat vasıtlarını belirtmek için, "beyyine" (çoğulu: beyyinât) kavramını ise şahitlik (şehâdet)in karşılığı olarak kullanmışlardır. Buna karşılık, İbn Kayyım, İbn Ferhun gibi fıkıh bilginleri, beyyineyi "hakkı ortaya çıkaran, ispat eden her şey" şeklinde tanımlamışlar ve "beyyine", "hüccet", "delil", "burhan" ve benzeri kelimelerin eş anlamlı kelimeler olduğunu ifade etmişlerdir (ayrıca bk. BEYYİNE, DELİL). Buna göre ceza ve hukuk davalarında hakkı ortaya çıkaracak her şey delil olabilir. Bunlar arasında şehadet, yemin, yeminden nükûl, yazılı vesikalar, emâre ve karineler, kasâme ve ilmü'l-kadî yer almaktadır. Hakimler, bazı hallerde bilirkişilerin görüş ve mütalaalarını hükümlerine dayanak edebilirler.

İslâm hukukunda ispat külfeti "Davasını delil ile ispat etmek davacıya, yemin ise iddiayı reddedene düşer" (İbn Mâce, Ahkâm, 7; et-Tirmizî, Ahkâm, 12) hadisine göre davacıya aittir. Ceza davalarında bazan ispat külfeti devlete de düşebilir.

E– Muhakemenin Yapılış Şekli, Hüküm ve Temyizi

Kadı, müracaat sırasına göre davalara bakar. Ancak mâkul sebeplerle bazı davalara öncelik tanıyabilir. İslâm hukukunda duruşmalar alenî (açık) olarak yapılır. İsteyen kişiler, duruşmaları takip edebilir. Duruşmalardan bir kısmının veya tamamının kapalı yapılmasına bazı hallerde karar verilebilir. Taraflar veya temsilcileri mahkemede hazır olunca, hakim davacıya söz vererek davasını anlattırır. Bundan sonra davalıya söz vererek iddialara karşı ne diyeceğini sorar. Davalı iddiaları kabul ve ikrar ederse, hakim buna göre hüküm verir. Davalının iddiaları kabul etmemesi halinde, davacıdan iddiasını ispat etmek üzere delil ister. Davacı davasını delil ile ispat ederse, hakim lehine hüküm verir. Şayet delil getiremezse, karşı tarafa yemin teklif eder.

Davalı yemin ederse, davacı davayı kaybeder. Doktrinde, davalının yeminden nükûlü halinde, davacıya yemin teklif edilip edilemeyeceği tartışılmıştır (bk. YEMİN).

Taraflardan birisi ifadesini bitirmedikçe diğeri söze başlayamaz. Dil bilmeyenler için mahkemede güvenilir tercümanlar bulundurulur. Akraba arasındaki davalarda hakim taraflara anlaşmalarını (sulh) tavsiye edebilir.

Hakim muhakemeyi tamamlayınca gereğine göre hükmünü verir, hükmü taraflara bildirir, gerekçesiyle birlikte hükmü içeren bir ilâm (mahkeme kararı) düzenleyip taraflara birer nüsha verir. Davayı kaybeden kişi, hükmün gereğini kendiliğinden yerine getirir ve karşı tarafa hakkını teslim eder. Aksi halde hakim, mahkeme hükmünü icra eder.

Hanefî mezhebine göre mahkemeye duruşma için gelmeyen, temsilci de göndermeyen (gâib) şahıs aleyhine hükmolunamaz. Davacının talebi üzerine davalı mahkemeye davet edilir. Mazeretsiz gelmeyenler zorla celbedilir. Zorla getirilmesi de mümkün olmayanlara, hakim tarafından bir vekil tayin edilir ve ancak bu şekilde hüküm verilebilir.

Hakim hükmünü verdikten sonra, delillerde bir değişiklik, hükme tesir edecek bir fazlalık veya noksanlık ortaya çıkmamış ise, hakim yanıldığına da kani bulunmuyorsa, onun açısından dava kesinleşmiştir ve bu davayı yeniden ele alması câiz değildir. Ancak, bu karar üst bir mahkemeye temyizen tetkik edilmek üzere arzedilebilir. Üst mahkeme, bu davanın usulüne uygun olarak karara bağlandığını görürse, tasdik eder, aksi halde hükmü bozar ve o davaya yeni baştan bakılır.

F– Hakimlerin Uyması Gereken Kaideler ve Hüküm Verirken Başvuracakları Kaynaklar

Yargılamanın sağlıklı bir şekilde yapılması, hükmün isabetli olması, hakkın sahibini, yerini bulması bakımından hakimin görevi esnasında uyması gereken bazı kaideler vardır. Bunlara âdâbu'l-kâdî denir. Hakim, muhakeme esnasında alış-veriş, şaka yapmak gibi mahkemenin vakar ve mehabetini giderecek davranışlarda bulunmamalıdır. Hakim, taraflardan hediye kabul etmek, davetlerine icabet etmek gibi taraflardan birini tutuyor hissini verecek davranışlardan sakınmalıdır. Hakim davaları bir zaruret bulunmadıkça, geliş sırasına göre ele almalı, ihtiyaç duyduğunda çevresindeki fakih ve bilginlerle istişarede bulunmalı ve fetva sormalıdır. Hakim öfke, keder, açlık ve uyku galebesi gibi sağlıklı düşünmeyi engelleyecek durumlarda hüküm vermemelidir. Hakim, muhakeme esnasında, her hususta taraflara karşı adil ve eşit davranmalıdır.

Hakimler hukukî ihtilafları çözümlerken Kur'ân ve Sünnet'in açık hükümlerine uymakla yükümlüdürler. Hakkında nass bulunmayan veya farklı içtihada elverişli nassların bulunduğu meselelerde, içtihat ehliyetini haiz ise kendi içtihatlarına göre, değil ise mevcut bir içtihada göre hüküm verirler. Hz. Peygamber'in vefatından itibaren Abbasi halifesi Harun Reşid devrinde Kadı'l-kudât olan Ebû Yusuf'a kadar Kur'ân, Sünnet ve Sahabe fetvaları kadılar için birinci derecede yürürlük kaynaklarını oluşturuyordu. Bu devirde hükümlerin tedvin edildiği (toplandığı) fetva ve fıkıh

kitapları yoktu. Hicrî II. asrın ortalarından itibaren, aynı ülkede farklı içtihatların uygulanmasının sakıncaları iyiden iyiye hissedilmeye başlanmıştı. Bu dönemdeki kanunlaştırma teşebbüsü sonuç vermediği için, zamanla doktrinel içtihatlar (mezhepler) yürürlük kaynağı haline geldi ve hukuk güvenliğinin sağlanmasında önemli görev üstlendi. Abbasilerde ve Osmanlı devletinde Hanefî mezhebi fıkıh kitapları hüküm verirken (belirli konularda) kanun gibi kabul edildi. Osmanlı devletinde, idare ve ceza sahalarında çıkarılan kanunnameler de yürürlük kaynakları arasındaydı. Endülüs'te Mâlikî mezhebi, Fatımîler devrinde Mısır'da Şîa mezhebi, Eyyübiler'de genellikle Şâfiî mezhebi, Memlûkler'de dört mezhebin fıkıh kitapları hüküm merci durumunda idi. Osmanlıların son devirlerinde Mecelle kanunlaştırıldı ve kadıların medeni hukuk sahasında hüküm mercii oldu. Bunu XX. yüzyılda İslâm ülkelerinde bazı kanunlaştırma hareketleri takip etti.

¥ Fahrettin Atar

MUHÂLA'A

Arap dilinde "muhâla'a" kelimesinin kendisinden türediği hal' ve hul' kökleri elbiseyi çıkarmak, bir şeyi koparıp ayırmak, görevden azletmek gibi anlamlara gelir. İslâm hukukunda muhâla'a ve hul' ise, kadının kocasına vereceği bir bedelle evlilik bağından kurtulmasını ifade eden bir terimdir.

İslâm hukuk doktrininde boşama hakkı kural olarak kocaya ait olup koca istemediği bir evlilikten dilediği anda kurtulma imkanına sahiptir. Bununla birlikte kocanın bu hakkını keyfi ve haksız bir şekilde kullanmasını önleyici birtakım önlemler alınmış, kadına da belli kayıt ve şartlarda istemediği bir evlilikten kurtulması imkanı tanınarak tarafların hak ve sorumlulukları arasında bir ölçüde denge kurulmuştur. Kadın başlangıçta boşama yetkisi almışsa onu kullanarak evlilik birliğini sona erdirebileceği gibi belli durumlarda mahkemeye başvurarak kazai boşanma (tefrik) isteğinde de bulunabilir (bk. TALAK, TEFRİK). Kadının istemediği bir evlilikten kurtulmasının üçüncü yolu ise, belli bir bedel (genellikle mehir alacağı) karşılığında kocasını kendisini boşamaya razı etmesi demek olan muhâla'a usulüdür.

Muhâla'a ile ilgili olarak Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur: "Boşama iki defadır. Bundan sonrası ya iyilikle tutmak ya da güzellikle salıvermektir. Kadınlara (daha önce) verdiklerinizden (boşama esnasında) bir şey almanız size helal olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. Eğer Allah'ın çizdiği sınırları ikisinin de çiğnemesinden korkarsanız, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de bir sakınca yoktur..." (el-Bakara 2/229).

Hz. Peygamber döneminde de çok sık olmamakla birlikte muhâla'a yoluyla evliliğin sona ermesi örneklerine rastlanmaktadır. Sahabeden Sabit b. Kays'ın karısı Hz. Peygambere gelerek kocası ile ünsiyet kuramadığını ve bu evlilikten kurtulmak istediğini belirtince Rasûlullah "Ona (mehir olarak aldığın) bahçesini geri verir misin?" diye sordu. Kadından "evet" cevabını alınca Sabit'e "bahçeyi geri al ve onu boşa" dedi (Buhârî, Talâk, 11). O da boşamayı kabul etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber kadına,

iddetini beklemesini ve ailesine dönmesini emretti (Şevkanî, Neylu'l-evtâr, VI, 260-261).

Muhâla'ada kocanın boşama ehliyetine sahip olması yeterli olup, kadının da malvarlığı üzerinde serbestçe tasarruf edebilme ehliyetine sahip olması şartı aranır. Çünkü muhâla'a iki tarafa da borç yükleyen bir akit niteliğindedir. Muhâla'a bedeli olarak, mehir olabilen her türlü mal kararlaştırılabileceği gibi, çocuğa ücretsiz olarak bir süre süt vermek, bir süre çocuğa bakmak gibi menfaatler de sözkonusu edilebilir. Geçimsizliğe kadın sebep olmakta ise kocanın verdiği mehirden fazlasını alması, eğer koca sebep olmakta ise verdiği mehri geri alması dinen hoş karşılanmamıştır. Evlilik karşılıklı sevgi ve saygı ile yürüyen, maddi olduğu kadar manevi ve ruhî birlikteliği de gerektiren bir hayat arkadaşlığı olduğundan, kadının evlilikten kurtulmak istemesi ve aldığı mehri de geri vermesi durumunda, kocanın evliliği zorla sürdürmesinin anlamı hatta imkanı yoktur. Bu yüzden ilke olarak kocanın da kadının muhâla'a talebini kabul etmesi tavsiye edilmiş, güzel bir davranış olarak nitelendirilmiştir. Burada hukukî kuralların işleyişi ve tarafların yasal haklarını sonuna kadar kullanmalarından ziyade tarafların haklarını kötüye kullanmaması, haklı bir sebep bulunmadıkça evliliği sona erdirmemesi veya haksız olarak, zorla evliliği devam ettirmeye çalışmaması gibi ahlakî ve dinî kurallar önem taşır. Muhâla'a bedelinin genelde mehrin geri verilmesi şeklinde belirlenmesi ise, hem kadının bu konudaki ciddi niyetini simgeleyen maddi bir fedakarlıkta bulunması hem de erkeğin mağduriyetinin giderilip yeniden evlenebilmesi için maddi imkana kavuşturulması gibi anlamlar taşır.

¥ Hasan Güleç

MUHALEFETÜN LİL-HAVÂDİS

Yaratılmışlara benzememek demek olup, Allah'ın selbî (tenzihî) sıfatlarındandır. Allah'tan başka her şey sonradan meydana gelmiştir. Ezelî olan Allah sonradan meydana gelen şeylerin hiç birisine benzemez. O, kendisi hakkında hatıra getirilen şeylerin de ötesinde bir varlıktır. Sonradan olanlara benzemek (havadise mümaselet) Allah hakkında düşünülmesi imkânsız bir niteliktir. Allah, yaratıkların özelliği olan, cisim, cevher, araz, şekil, zaman, mekân, sayı, mahiyet, organ vb. özellik ve kategorilerden münezzeh ve yücedir. "O'nun (misli olmak şöyle dursun, hiç bir yönden) bir benzeri yoktur" (eş-Şûrâ 42/11) âyeti bu sıfatın temel dayanağıdır. Allah Teâlâ'nın zatı gibi, âyet ve hadislerde geçen isim ve sıfatları da yaratıkların isim ve sıfatlarına benzemez. Allah'ın isimleri ve sıfatları yaratıklara benzetilmeden ve somutlaştırılmadan ispat olunur. Çünkü O'nun zatında, sıfatlarında, isim ve fiillerinde bir dengi ve benzeri yoktur.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MUHAMMED (Hz.)

İslâm Öncesi Duruma Genel Bir Bakış:

İslâm'ın ortaya çıkışına ve ilk tebliğine sahne olan Arap Yarımadası, üç taraftan denizlerle çevrilidir. Doğusunda Uman Denizi ile Basra körfezi, batısında Kızıldeniz, güneyinde ise Aden körfezi bulunmaktadır. Kuzeyin coğrafi sınırı kesin olarak bilinmemekle beraber Kızıldeniz'in kuzey

ucundaki Akabe körfezi tepesinden Dicle-Fırat nehirlerine doğru çizilecek hayalî bir hat, sınır olarak düşünülebilir.

Araplar'ın tarihi çok eskilere uzanmaktadır. Yarımada'nın güney ve kuzeyinde çeşitli devletler kurulmuş, çeşitli medeniyetler varolmuştur.

İslâm'dan önce Güney Arabistan'da kurulan devletler arasında Maînliler devleti (m.ö.1400-650), Sebe' devleti (m.ö. 750-115), Himyerî devleti (m.ö.115-m.s. 525); Kuzey Arabistan'da kurulan devletler arasında ise Nabatîler devleti (m.ö. IV. asır-m.s. II. asrın başları), Palmirana (Tedmur) devleti (m. ö. 3000-m.s. 275), Gassânî devleti (m.ö. III. asır-m.s. 634), Hire devleti (m.s. 226-634), Kinde devleti (m.s. V-VI. yüzyıl) en önemlileridir. İslâm'dan önceki birkaç yüzyıl içinde kuzey bölgeleri Bizans ve İran'ın, güney bölgeleri ise Bizans-Habeşistan ittifakına karşı İran'ın menfaat mücadelelerine sahne olmuştur.

Hicaz bölgesine gelince, burası İsmail Peygamberden sonra ne bir din yayıcısının faaliyet alanı, ne de siyasî bir istilâcının saldırı hedefi olmuştur. Bu sebeple Hicaz Arapları, dillerini, kültürlerini, törelerini ve karakter özelliklerini koruyabilmişlerdir. Konukseverlik, cömertlik, cesaret, himayelerine aldıklarını sonuna kadar savunma, hürriyete ve bağımsızlığa düşkünlük bunlar arasında yaygın idi.

Hicaz'ın en önemli üç merkezi Mekke, Medine ve Tâif idi. Mekke, bu merkezlerin en sıcağı olup Afrika çöllerinin iklim yapısını andırmakta, Medine, ılık ülkelerin bereketliliğine sahip bulunmakta, Tâif'in iklimi ise Avrupa'nın güneyindeki ülkelerin iklimine benzemekte idi.

Mekke, öteden beri Araplarca çok değer verilen bir mabed olan Kâbe ile tanınıyordu. Kâbe'yi Hz. İbrahim ve İsmail inşa etmişti. Kâbe ile ilgili görevler başlangıçta Hz.İsmail tarafından yürütülmüş, onun ölümünden sonra oğluna geçmiş, daha sonra birtakım kabileler arasında el değiştirerek Kusayy zamanında Kureyş'e intikal etmiş idi.

İslâm'ın çıkışı öncesinde şehrin dinî faaliyetlerine Benî Hâşim önderlik ederken, askerî liderlik Benî Ümeyye'de idi. Medine'de ise Arap kabilelerinden Evs ve Hazrec bulunmaktaydı. Bunlar Arim selinden sonra güneyden kuzeye göç etmişlerdi. Şehirde ayrıca Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kureyza yahudileri yaşamakta idi. Tâif ise nispeten serin bir iklime, bağlık bahçelik bir görüntüye sahip olduğu için daha ziyade zengin kesimin dinlendiği bir yerleşim birimiydi. Burada Sakîf kabilesi bulunuyordu.

İslâm'ın ortaya çıkışı sırasında, Arap Yarımadası'nın yanısıra, yarımadanın çevresindeki Bizans, İran, Habeşistan ile bunların komşuları olan Avrupa, Türkistan, Hindistan ve Çin'de siyasî, iktisâdî ve sosyal alanda bütünüyle karışıklık, sıkıntı, ızdırap, zulüm hüküm sürmekte idi. Halk yığınları, yoksulluğun pençesinde ezilirken zenginlik ve servet belirli kişilerin elinde toplanıyordu. Her alanda adaletsizlik hüküm sürüyor, savaşlar sömürü ve esir toplama amacıyla yapılıyordu. İnsanlar arasında aşırı bir düşmanlık ve kindarlık yaygınlaşmıştı. Din adına yıldızlara, aya, güneşe, ateşe, putlara tapıyorlardı. Yahudilik, Hıristiyanlık ve Uzak Doğu dinleri, yaygınlaşan zülmü ve toplumları baskısı altında tutan maddeci dünya görüşünü islah edecek dinamizm-

den yoksun idiler.

Hicaz bölgesi Araplarına gelince, kelimenin tam anlamıyla bir cehâlet içinde idiler. Cahiliye ve cehâlet kelimeleri bu konumda Araplar'ın inanç, ahlâk ve toplum yapısı bakımından sakatlıklarını ifade etmektedir. Hak, haklının değil, kuvvetlinin idi. "Se'r" denilen kan gütme geleneği Araplar'ın en belirgin özelliklerindendi. İçki ve kumar son derece yaygındı, yağmacılık her tarafı sarmıştı. Kendileri için en önemli uğraşı, bitip tükenmek bilmeyen kabile kavgaları idi. Güçlü olan zayıfı eziyor, zayıf olan haklı da olsa maksadına erişemiyor, köle olmaktan kurtulamıyordu. Kervanlara hücum ederek yol kesicilik ve soygunculuk yapmak övünülecek bir husustu. Orta ve aşağı tabakalarda kadının hiç önemi yoktu. Bir kız çocuğu dünyaya geldiği zaman üzüntüden yüzleri kararır, halkın arasına çıkmaktan utanırlar ve onu toprağa gömerek kendi yargılarına göre "ayıp" olan bu konumdan kurtulmak isterlerdi (bk. en-Nahl 16/58-59). Hicaz bölgesi Arapları arasında Allah'ı inkâr edenler, Allah'ı kabul edip ahireti inkâr edenler, yıldızlara, cinlere-meleklere tapanlar, Yahudiliğe, Hıristiyanlığa eğilim gösterenler vardı. Puta tapanlar çoğunlukta idi. Çok az miktarda Hanîfler'e rastlanıyordu. Hanîfler, sapık inançlara bel bağlamayan, yalnız bir Allah'a inanıp O'nun iradesine teslim olan kimselerdi. Sayıları sınırlı olan bu kimseler İslâm'dan önceki yıllarda Allah'ın birliğine inanıyorlar, ama nasıl ibadet edeceklerini bilmiyorlardı (ayrıca bk. ARAP-ARABİSTAN).

Kısaca, insanlık, hem dünyevî meselelerini adalet ölçüsüyle çözümleyecek, hem de ruhî-manevi ihtiyaçlarını insana yaraşır biçimde karşılayacak bir dine ve onu getirecek bir peygambere muhtaç idi. Bu, ilâhî kanunun bir gereğiydi. Zira Cenâb-ı Allah, tarih boyunca, insanlığın bozulan ahlâkını ıslah ve zulmü ortadan kaldırıp adaleti ve doğruluğu ikame gayesiyle peygamberler göndermiştir.

Hz. Muhammed'in Soyu:

Soyu İbrahim Peygamber'e kadar uzanan Hz. Muhammed'in ataları, babasından geriye doğru sıralanacak olursa yirmi bir batın olarak ittifakla bilinmektedir. Sıralama şöyledir: 1– Abdullah, 2– Abdülmuttalip (Şeybe), 3-Hâşim (Amr), 4-Abdumenaf (Mugire), 5-Kusayy (Zeyd), 6-Kilâb, 7-Murre, 8-Kâ'b, 9-Lüeyy, 10-Galib, 11-Fihr, 12-Mâlik, 13-Nadr, 14-Kinâne, 15-Huzeyme, 16-Müdrike (Âmir), 17-İlyas, 18-Mudar, 19-Nizar, 20-Maad, 21-Adnan (İbn Hişam, Sîre, I, vd.; İbn Sâ'd, Tabakât, I, 55 vd.).

Kâbe ile ilgili görevler İsmail (a.s.)'in ölümü üzerine oğlunda devam etmiş, sonra aralarında akrabalık olduğu için Cürhümîler'e, onlardan da Huzâalılar'a intikal etmiş, Hz. Peygamber'in dedelerinden Kusayy zamanında ise Kureyş'in eline geçmişti. Kâbe'nin bakımı Kureyş'e geçtikten sonra o zamana kadar hürmetsizlik sayılan Kâbe civarına ev yapma telâkkisini ilk yıkan ve Kâbe civarını kabilelere göre bölüştürüp evler yaptırarak Kureyş'i yerleştiren kişi de Kusayy olmuştur. Böylece Mekke, ilk defa şehir olarak medenî bir hüviyete bürünmüş oldu. Kâbe'nin, etrafında sadece tavaf edilecek bir saha kalmıştı. Şûra yeri veya meclis olarak bilinen Dâ-ru'n-Nedve'nin de bânisi bu kişidir. Kureyş kabilesini bir bayrak altında topladığı için Kusayy'a (Mücemmi': toplayıcı) lakabı verildi. Kusayy'dan sonra oğlu

Abdumenaf, babasının başlattığı işleri devam ettirdi. Bundan sonra babasının görevlerini devralan Hâşim, cömertliğiyle tanınırdı. Bölgede güvenliğin sağlanması için de çok çaba gösterdiği nakledilir.

Ticaret için kuzeye gittiğinde Medine'de Benî Neccar'dan Selma adlı bir hanımla evlenmiş, daha sonra çıktığı ticarî yolculuk esnasında Gazze'de ölmüştü. Medine'de Selma ile evliliğinden Abdülmuttalip (Şeybe) dünyaya geldi. Yedi yaşına kadar orada kalan bu çocuk daha sonra amcası Muttalip tarafından baba ocağına geri getirildi. Büyüdüğünde Kureyş'in gelmiş geçmiş başkanlarının en başarılıları arasına girdi. Daha önceki bir iç savaşta üstü kapatıldığı için belirsiz hale gelmiş olan Zemzem'i bir rüya üzerine bulan kişinin Abdülmuttalip olduğu, hatta kuyuyu kazarken Kureyş'in diğer kollarının zorluk çıkarması üzerine Medine'deki dayılarından yardım istediği rivâyet edilir. Şayet zor anlarda kendini savunacak on erkek evlâdı olursa birini Allah'a kurban edeceğini de bu olay sırasında söylediği sanılmaktadır. Zemzem meselesi ise, sonunda kur'a yoluyla çözümlenmiştir.

Habeşli Ebrehe, Yemen taraflarından gelip Hıristiyanlığın hâkimiyetini gerçekleştirmek üzere Kâbe'yi yıkmaya kalkıştığı sırada bir reis sıfatıyla onunla görüşen de Abdülmuttalip idi. Ebrehe'nin bu girişimi, Cenâb-ı Allah tarafından gönderilen "ebabîl" kuşlarının attığı taşların etkisiyle sonuçsuz kalmış ve Ebrehe ordusu perişan olmuştur.

Öte yandan Kâbe'nin yıkılmaktan kurtulmasını sağlayan bu olay, Abdülmuttalib'in ününü bir kat daha artırmıştır.

Abdülmuttalib'in on erkek evlâdı oldu. Bunlar; Abbas, Hamza, Abdullah, Ebû Talip, Zübeyr, Haris, Hacl, Mukavvim, Dırar, Ebû Leheb idi. Abdülmuttalib'in oğullarından birini Allah için kurban edeceğine dair adağını yerine getirmek üzere çekilen kur'a Abdullah'a isabet etti. Yakın çevresinde yakışıklı ve nazik bir delikanlı olmakla dikkat çeken Abdullah'ın kurban edilmek istenmesi, özellikle halaları tarafından büyük tepki ile karşılandı. Esasen Abdülmuttalib'in de Abdullah'a karşı özel bir sevgisi vardı. Kendisine yapılan bir tavsiye üzerine Abdullah'ın yerine on deve kurban edilmesi yoluna başvurdu. Fakat bunun için çekilen kur'a hep Abdullah'a isabet ettiği için kur'a işlemi on kez yenilendi ve develerin sayısı yüze çıktı. Bu develer kurban edilip Mekke civarındaki yoksullara dağıtıldı. Böylece Abdullah ölümden kurtulmuş oldu.

Siyer yazarları, Abdullah'ın yüzünde diğer gençlerde bulunmayan bir parlaklığın görüldüğünü ve bunun daha sonra Âmine'ye geçen nübüvvet (peygamberlik) nuru olduğunu ifade ederler. Abdullah çok sayıda Kureyşli genç kızdan aldığı evlenme teklifini geri çevirmiş ve babasının tavsiyesine uyarak akranları arasında asaletiyle, zekası ve güzel konuşması ile seçkin bir yeri olan Vehb kızı Âmine ile m. 570 yılında evlenmiştir.

Abdullah, ticaret amacıyla çıktığı Şam (Gazze) yolculuğundan döndüğünde hastalanmış, Medine'de akrabalarının yanında bir süre yattıktan sonra yakalandığı hastalıktan kurtulamayarak ölmüş ve Nâbiğa adlı bir şahsın evinin bahçesinde toprağa verilmiştir (m. 570). Bu esnada on sekiz yaşında olduğu sanılmaktadır.

Abdülmuttalip, oğlu Hâris'i Yesrib'e (Medine) gönderdiğinde Abdullah ölmüş bulunuyordu. Böylece Hz. Peygamber henüz dünyaya gelmeden yetim kalmış bulunuyordu. Buna Kur'ân-ı Kerîm'de de işaret edilmiştir (bk. ed-Duhâ 93/6).

Hz. Peygamber, soyunun fazileti ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: "Yüce Allah, İsmail (a.s.)'in evlâdı içinden Kinâne kabilesini, Kinâne içinden Kureyş kabilesini, Kureyş içinden Hâşimoğulları'nı, Hâşimoğulları içinden de beni süzüp çıkardı" (Müslim, Fedâil, 1). Ayrıca Hz. Peygamber asırlar boyunca aileden aileye Âdemoğulları soylarının en temizinden yaratıldığını, Yüce Allah tarafından daima sahih nesepli ve helâl lokma yiyen babaların sulbünden namuslu anaların rahmine nakledilerek nihayet annesi ile babasından dünyaya getirildiğini belirtmiştir.

Hz. Muhammed'in Doğumu:

Hz. Muhammed, Abdullah ile Âmine'nin evliliğinden dünyaya gelmiştir (20 Nisan 571 pazartesi). Abdullah'ın annesi Fâtıma bint-i Amr, Âmine'nin annesi ise Berre'dir. Buna göre Peygamberimizin baba tarafından dedesi Abdülmuttalip, anne tarafından dedesi Vehb, babaannesi Fâtıma, anneannesi ise Berre'dir. Doğum, Fil olayından 50-55 gece sonrasına ve rebiülevvel ayının on ikisi-pazartesi gecesine rastlar (Mısırlı astronomi bilgini Mahmud el-Felekî Paşa'nın hesaplamasına göre pazartesi, rebiülevvel'in dokuzuna rastlamaktadır).

Peygamberimiz doğduğunda Âmine'nin yanında Abdurrahman b. Avf'ın annesi Şifa Hatun'la, Osman b. Ebi'l-As'ın annesi Fâtıma Hatun ebe olarak hizmet etmişler, Ümmü Eymen de onlara yardımcı olmuştu. Doğum esnasında hizmet edenlerin tanıklıklarına göre evin içi nurla dolmuş, Âmine ağrısızı hissetmemiş ve Peygamberimiz sünnetli doğmuştu. Evde beliren bir ışıktan neredeyse ufkun (Kudüs ve Şam taraflarının) aydınlandığı görülmüştü. Onu melekler yıkamış ve iki omuzu arasına risâlet (peygamberlik) mühürünü basmışlardı. Yahudilerin, bazı belirtilerden yola çıkarak Hz. Muhammed'in doğumuyla "Peygamberliğin İsrailoğulları'ndan gittiği telaşına kapıldıkları" belirtilmiştir. Yine siyer kaynaklarında nakledildiğine göre Hz. Peygamber'in doğduğu gece Kisra'nın sarayında on dört burcun yıkıldığı, Semave vadisinin taşıp sular altında kaldığı, Save gölünün kuruduğu, İranlılar'ın tapınaklarında bin yıldan beri yanan ateşin söndüğü görülmüştür. Son devir siyer yazarlarından bazıları bunu şöyle yorumlamışlardır: Gerçekte yıkılan Kisra'nın sarayı değil bütün İran'ın saltanat ve ihtişamı, Bizans'ın ezici kuvveti ve Çin'in azameti idi. Sönen ateş, mecûsilerin mabetlerinde parlayan alevler değil, bütün dünyadaki küfür ve zulmü, Zerdüştlüğün kuvveti ve Hıristiyanlığın baskısı idi (Şiblî, Asr-ı Saâdet, I, 125).

Hz. Muhammed'e isim konulması: Hz. Muhammed'in peygamber olarak geleceği, Hz. İbrahim'in duasında isim belirtilmeksizin anılmış, Hz. İsa tarafından isim verilerek müjdelenmiş ve annesi Âmine'ye de rüyasında bildirilmişti (İbn Sâ'd, I, 149; Tecrîd, VI, 18; Müsned, IV, 127-128). Hz. İbrahim Kâbe'yi inşa ettikten sonra Cenâb-ı Hakk'a yapmış olduğu duaların birinde kendi soyundan, Yüce Allah'a itaat edip teslim olan bir ümmet meydana getirmesini, bu ümmetle kendi arasından onlara ilâhî âyetleri okuyacak, kitabı ve hikmeti öğretecek bir pey-

gamber göndermesini istemişti (el-Bakara 2/129). Hz. İsa da çevresindekilere kendisinden sonra "Ahmed" adlı son peygamber geleceğini müjdelemişti (es-Saff 61/6). Annesi Âmine'ye ise henüz Peygamberimize hamile iken rüyasında şöyle söylenmişti: "Sen insanların hayırlısına ve bu ümmetin efendisine hamile oldun. Onu dünyaya getirdiğin zaman her hasetçinin şerrinden koruması için Bir ve Tek olana sığınırım de, sonra ona Ahmed veya Muhammed adını tak!" (İbn Hişam, I, 168).

İşte Hz. Muhammed'in doğumu; bu duanın, bu müjdenin ve bu rüyanın gün ışığına çıkışının başlangıcını teşkil ediyordu.

Doğum habercisi, dedesi Abdülmuttalib'e torununun doğumunu müjdelediğinde çok sevindi ve doğru eve gitti. Âmine Hatun, ona, hissettiği rahatlığı, tanık olduğu nurlu görüntüleri ve rüyasında kendisine, çocuğa "Muhammed" adının verilmesinin bildirildiğini anlattı.

Abdülmuttalip, torununu kucağına aldı, sonra Kâbe'ye gitti, Allah'a şükretti ve geri döndü. Bir hafta sonra develer ve davarlar keserek bu doğumu kutladı ve Mekkeliler'e ziyafet verdi. "Adını ne koydun?" diyenlere de "Muhammed koydum. Dilerim ki, göktekiler ve yerdekiler onu övsün!" cevabını verdi. Muhammed, "üstünlükleri anılarak övülen kimse" anlamına gelir. Peygamberimiz Kur'ân-ı Kerîm'de bu isimle anılır (Âl-i İmrân 3/144; el-Ahzâb 33/40; Muhammed 47/2; el-Fetih 48/29). Önceki peygamberlere indirilen kitaplarda ise "Ahmed" diye geçer (es-Saff 61/6). Hz. Peygamber, kendisinin en önemli isimleri arasında "Muhammed, Ahmed, Mâhî (küfrü imha eden), Hâşir (Kıyamette insanların kendisiyle haşrolunacağı kişi), Âkıb (son Peygamber)'ı sıralar (Tecrîd, IX, 250). Hz. Peygamber'in ilk erkek çocuğunun adı "Kasım" olduğu için, bu oğlunun doğumunu takiben Araplardaki geleneğe göre kendisine "Ebu'l-Kasım" künyesi verilmiş ve bu şekilde hitap edilmiştir

Hz. Muhammed'in Süt Anneye Verilmesi:

Yetim olarak dünyaya gelen Hz. Muhammed'e, babasından miras olarak beş deve, bir miktar koyun, Ümmü Eymen adlı bir cariye ve bir de doğduğu ev kalmıştı. Doğduğu günden itibaren bir hafta boyunca Ebû Leheb'in cariyesi Süveybe'nin kendisini emzirdiği naklolunur.

Yeni doğan çocuklara Mekke'nin havası çok ağır ve sıkıcı geldiğinden, aynı zamanda küçük yaştan itibaren sağlam bir dil öğrenmelerinin sağlanması amacıyla onları serin havalı yerlerde oturan süt annelere vermek geleneği vardı. Süt anneleri zaman zaman şehre gelerek yeni doğmuş çocukların aileleriyle pazarlık yaparlar ve ücret karşılığında süt emzirmek üzere anlaşarak çocukları alıp götürürlerdi. Şeref ve cömertlikleriyle tanınan Sâ'd kabilesinden Hâris'in zevcesi Halime o hafta ücret karşılığında çocuk alıp götürmek üzere şehre gelmişti. Ancak, komşuları yeterli ücret karşılığında emzirecek birer çocuk buldukları halde ona yetim bir çocuk olan Muhammed (s.a.) kalmıştı. Halime tatmin edici bir ücret alamamak endişesiyle bir süre tereddüt geçirdi. Sonra, içinden gelen hisse uyarak onu alıp götürmeye karar verdi. Hep gerilerde kalan Halime'nin cılız merkebinin, dönüşte öteki kadınların bineklerini geride bırakan bir hızla ilerlediği ve daha o gece Halime'nin devesinin bolca süt verdiği görüldü.

Halime'nin evine mutluluk, bolluk, bereket getiren Muhammed, diğer çocuklardan farklıydı. Bu konudaki değişik bilgilerin yanı sıra, onun süt annesinin sadece tek memesinden süt emdiği, diğerini ısrarla süt kardeşine terkettiği de kaynaklardaki nakiller arasındadır.

Halime'nin yanında dört yıl kalan Muhammed'i süt annesi ve kocası Haris, gerekse süt kardeşi ve diğer komşu çocukları çok sevmişlerdi. Nakledildiğine göre bu süre içinde bir ara, beyazlara bürünmüş iki kişi (melek) onu çocukların arasından alıp tenha bir yere götürmüş, kalbini temizleyip nübüvvet nuru ile doldurmuşlardır. Bu olay, siyer kaynaklarında "Şakk-ı Sadr" veya "Şerh-i Sadr" (göğsün yarılması, göğsün açılması) diye anılır.

Dört yıl sonra Halime onu alıp, Mekke'ye getirmiş ve öz annesi Âmine'ye teslim etmiştir.

Hz. Muhammed (s.a.), süt annelerine hayatı boyunca büyük saygı göstermiş ve her bakımdan yardımcı olmuştur. Kendisine sadece yedi gün süt emziren Süveybe'yi hicretten sonra bile arayıp sormuş, hediyeler göndererek daima gönlünü almıştır. Halime Hatun'a ise her rastladığında "anneciğim, anneciğim", diye hitabetmiştir. Bir defasında Halime Mekke'ye gelmişti. O sırada Hz. Muhammed Hz. Hatice ile evli idi. Onu görünce, hırkasını çıkarıp yere sermiş, "anneciğim, şöyle buyurunuz, hoşgeldiniz!" diyerek oturtmuştu. Halime'nin köyünde o esnada kıtlık vardı. Rasûl-i Ekrem, ona kırk koyun vermiş, ayrıca bir miktar erzakı da deveye yükleyip uğurlamıştı.

Hz. Muhammed'in Medine Ziyareti ve Annesinin Ölümü:

Hz. Muhammed, Benî Sâ'd yurdundan Mekke'ye döndükten iki yıl sonra yani altı yaşının içinde iken annesi onu Medine'ye götürdü. Yanlarında Ümmü Eymen de vardı. Âmine, oğlunu Medine'deki dayılarıyla tanıştırmak ve kocası Abdullah'ın kabrini ziyaret etmek istiyordu.

Medine'de bir ay kadar kaldılar. Hz. Peygamber, Neccaroğulları'nın çocukları ile oyunlar oynadı, havuzlarda yüzdü.

Ne var ki, Âmine, Mekke'ye dönerken Ebva denilen yerde aniden hastalandı ve ruhunu teslim etti. Âmine orada toprağa verildi.

Ümmü Eymen böylece annesini de kaybeden Muhammed'i Mekke'ye getirip dedesi Abdülmuttalib'e teslim etti.

Bu Medine ziyareti, hayatı boyunca Hz. Peygamber'in hatıraları arasında canlı bir yer tutmuştur. Hicretten sonra zaman zaman ashabına çocukken gelip oynadığı sahaları, yüzdüğü havuzların yerlerini göstermiştir. Bedir Savaşı'na giderken de Ebva civarına ulaşıldığında Rabbinden izin isteyerek annesinin kabrini ziyaret etmiş ve Âmine'nin kabri başında teessüründen ağlamıştır. Bunun sebebini soranlara, annesinin, çocukken kendisine beslediği ileri derecedeki şefkat, merhamet ve ilgiyi hatırlayarak hislendiğini söylemiştir.

Hz. Peygamber, cariye statüsünde bir hanım olmasına rağmen Ümmü Eymen Bereke'ye de "Sen benim ikinci annem sayılırsın!" diye her zaman saygı göstermiştir. Rasûlullah onu ileriki yıllarda azatlısı Zeyd ile evlendirmiştir.

Hz. Muhammed'in Ebû Talip'in Yanında Ticarî Hayata Atılması:

Hz. Muhammed, annesinin vefatından sonra Abdülmuttalib'in yanında iki yıl kaldı. Dedesi ona çok iyi bakıyor, onunla yakından ilgileniyordu. Herkes tarafından sayılan, cesaret ve cömertliğiyle tanınan Abdülmuttalip seksen yaşında vefat etti. Ölümü esnasında sekiz yaşındaki torunu Muhammed'i oğullarından Ebû Talip'e vasiyet etti. Ebû Talip zengin sayılmazdı; ancak soylu, itibarlı bir kişi idi. Ebû Talip, Peygamberimizin babasıyla ana-baba bir kardeşti.

Gerek Ebû Talip, gerekse zevcesi Fâtıma, Hz. Peygamber'e çok iyi baktılar. Bilhassa Fâtıma Hatun, Muhammed'i öz çocukları gibi bağrına basmıştı. Hz. Muhammed de ona "anne! anneciğim!" diye hürmet gösteriyordu. Gerek Ebû Talip'in gerekse yengesinin belirttiğine göre Hz. Muhammed sabahleyin yatağından uyandığında saçı başı, eli yüzü düzgün olarak görülürdü. O sofraya oturduğu zaman da sofra bereketleniyordu.

Hz. Muhammed çocukluğunun 8-13 yaşlar arasındaki dönemini bu ailenin himayesinde tamamladı. Onların yakın ilgisine karşılık Muhammed ev işlerinde sorumluluk aldı, kendisine verilen işleri hakkıyla yaptı, amcasına ve yengesine saygıda kusur etmedi. Hz. Peygamber, süt anneleri Süveybe ve Halime ile dadısı Ümmü Eymen-Bereke'ye ileriki yıllarda gösterdiği ilgi ve vefayı yengesi Fâtıma Hatun'a da göstermiştir. Hatta yengesi Fâtıma Hatun Medine'de vefat ettiğinde ona kefen için gömleğini vermiş, cenaze namazını kıldırıp mübarek eliyle kabre indirmiş, oraya alışıp ısınması için kendisi de bir süre uzanıp yatmıştı. Bu durum karşısında ashab-ı kiram hayretini gizleyemeyip sebebini sorunca Hz. Peygamber, Fâtıma Hatun'un, çocukluğunda kendisine yaptığı iyilik ve hizmetleri sıralamış ve "o benim annem yerindeydi!" buyurmuştu.

Hz. Muhammed ticarî hayata da ilk adımını amcası Ebû Talip'in yanında attı. Bir gün Ebû Talip, Suriye'ye bir ticaret kervanı sürmek üzere harekete geçtiğinde henüz dokuz yaşında olan Muhammed ondan ayrılmak istememişti. Amcası onu memnuniyetle yanına almaya karar verdi.

Kervan, Kudüs ve Dimeşk (Şam) arasında Ölü Deniz ötesinde Busra kasabasında alışveriş ve mutad değiş-tokuş için konaklamıştı. Burası Bizans topraklarına dahildi ve kervan için kurulan çadırların yakınında bir manastır vardı. Manastırdaki rahipler arasında Bahira adlı biri kervanın disiplinli davranışlarını izlemiş ve muhtemelen kendi dinine davet etmek üzere onları yemeğe çağırmıştı. Bu dönemde gerek yahudiler, gerekse hıristiyanlar bir peygamberin gelmesi beklentisi içindeydiler. Klasik kaynaklar bu rahibin Hz. Muhammed'in davranışlarından, konuşmalarından, bedenî ve ailevî özelliklerinden yola çıkarak onun son peygamber olacağını anladığını, Ebû Talip'e de çocukla ilgilenmesini tenbih ettiğini kaydederler. Fakat bazı son devir araştırmacıları, dokuz yaşındaki bir çocuğun yüz ifadelerinden geleceğin peygamberi olduğunun anlaşılabileceğini kabul etmenin safdillik olacağını söylemişler; böylece çeşitli yüzyıllarda bazı oryantalistlerin Hz. Muhammed'e peygamberlik ilhamını bir rahibin verdiği tarzındaki yersiz iddiayı çürütmeyi amaçlamışlardır (Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev: Prof. Dr. Salih Tuğ, İst, 1990, I, 47; Şiblî, Asr-ı Saâdet, I, 131 vd. d.).

Hz. Peygamber 10-20 yaş arasında muhtemelen amcasının Mekke'deki işyerinde çalışmış ve zaman zaman kervanlara katılmaya devam etmiştir. Bir diğer amcası olan Zübeyr ile Bahreyn-Uman bölgesine ticaret yolculuğu yaptığı da sanılmaktadır.

Ticarette beceriklilik, doğruluk ve dürüstlük önemli olduğundan, sermaye sahipleri bu nitelikleri taşıyan kişilerle anlaşarak kervanlarını onlara teslim ederlerdi. Arap gençlerinin müptela olduğu cahiliye kötülüklerinden uzak olduğu gibi ticarî işlerde dürüstlükle tanınan Hz. Muhammed'in de bu tür kervanları ücret karşılığında ticaret alanlarına götürüp getirdiği bilinmektedir.

Hz. Muhammed'in Cahiliye Dönemindeki Faziletli Girişimlere İştiraki ve Bu Dönemin Kötü Geleneklerinden Korunması:

Hz. Muhammed, İslâm'dan önce Araplar arasında meydana gelen bazı olaylarda Abdülmuttaliboğulları'nı temsilen bulunmuştur. Meselâ Ficar savaşları böyle olaylardan biridir. Bu savaşlar, kan dökmenin yasak olduğu aylarda meydana geldiği için bu adla anılmıştır. Bunlardan dördüncüsüne ailesini temsilen Hz. Muhammed de katılmış; amcalarına ok yetiştirmek ve düşman oklarını kalkanla karşılamak görevlerini yürütmüştür (bk. FİCAR SAVAŞLARI).

Hz. Muhammed, İslâm'dan önceki sosyal ve iktisâdî hayatı iyileştirmeye yönelik bazı organizasyonlarda genç yaşına rağmen gönüllü olarak bulunmuştur. Meselâ "Hılfü'l-fudûl"a katılışı bunun bir örneğidir. Mekke ve çevresinde ticarî faaliyetlerle ilgili konularda güvensizliğin, haksızlığın, endişe ve korkunun yaygınlaşmasını önlemek amacıyla Hılfü'l-fudûl direniş komitesi arasına isteyerek katılmış ve başta Ebû Cehil olmak üzere, yabancı tacirleri ezmek, kandırmak ve çeşitli hilelerle mallarına el koymak isteyenlerin kötü davranışlarına engel olmuştur (bk. HILFÜ'L-FUDÛL).

Hz. Peygamber Mekkeliler'i ortaklaşa ilgilendiren bazı faaliyetlere de Abdülmuttaliboğulları adına katılmıştır. Meselâ bir defasında Kâbe'nin tamiri için taş taşıyordu. Yeğeninin yorulduğunu farkeden Abbas, izarının (elbisesinin) eteğini omuzuna kaldırarak taşı onun üstüne koyarsa rahat edebileceğini söyledi. Hz. Muhammed buna teşebbüs ettiyse de gözle görülmeyen, fakat varlığı hissedilen bir kuvvet elbisesinin eteğini kaldırmaya engel oluyordu. Belli ki ilâhî kudret, geleceğin peygamberini hoş olmayan bir görüntüye düşmekten korumuş oluyordu. Hz. Muhammed'in başından geçen benzeri bir olay şöyledir: Kureyşli gençler elbiselerini omuzlarına askı yapıp içine taş koyup taşırlarken Hz. Muhammed (s.a.) de buna teşebbüs etmiş, fakat tanımadığı bir ses ona giyinmesini söylemişti. Böylece sadece o, giyinik olarak taşımıştı.

Diğer taraftan Hz. Muhammed (s.a.) gerek çocukluğunda, gerekse gençliğinde cahiliye kültürünü yansıtan toplantılara katılmaktan da korunmuştu. Putlar şerefine verilen şölene halaları tarafından katılmaya zorlanmışsa da, yolda giderken veya şölen öncesinde çadırda beklerken aniden güçsüz-mecalsiz bir duruma düşmüş ve gerisin geri eve götürülmüş, bir daha böyle bir şölene zorlanmamıştı.

Kısaca, Hz. Muhammed gerek çocukluk, gerekse gençlik yıllarını cahiliye geleneklerine bulaşmadan tertemiz bir şekilde ge-

çirmiş, yaşadığı toplumda üstün ahlâkı ile tanınmış ve “emîn” (güvenilen kişi) lâkabıyla anılır olmuştur.

Hz. Peygamber’in Hz. Hatice ile Evlenmesi:

Hz. Muhammed 25 yaşına geldiğinde artık kendi başına ticarî yolculuğa çıkabilecek tecrübeyi elde etmiş, aynı zamanda çevresinde herkesin güvendiği bir kişi olarak tanınmış bulunuyordu. Diğer taraftan hemşehrileri arasında tâhire (iffetli, temiz) diye nitelenerek anılan Hatice, ticaretle uğraşan dul bir hanımdı. İki defa evlenmiş ve her ikisinden de birer çocuğu dünyaya gelmiş olan bu hanım, zenginliği ve ahlâkî faziletleri ile tanındığından birçok erkekten evlenme teklifi alıyor, fakat o bunları hep geri çeviriyordu.

Birkaç yıldır süren kıtlık, Ebû Talip ailesini hayli sarsmıştı. Bu yüzden o, yeğenini başkalarından sermaye bularak ticaret yapmaya teşvik ediyordu. Nihayet Hz. Muhammed (s.a.), amcası Ebû Talip’in aracılığı ile Hatice’nin kervanını –ticarî sorumluluğunu üstlenerek– Suriye’ye doğru götürdü. Hz. Hatice’nin akrabasından Huzeyme’nin ve hizmetçisi Meysere’nin de katıldığı bu kervanın gidiş-dönüşü üç ay kadar sürdü, emsalleri arasında en yüksek kâr sağladı. Bilhassa Meysere ve kervandaki diğer kişiler Hz. Muhammed (s.a.)’in nezaket, zerafet ve dürüstlüğünden hayrete düşmüşlerdi. Mekke’ye vardıklarında Muhammed’i sürekli övüyorlardı. Sağlanan iki kat kazanca karşı Hz. Hatice de ücreti ikiye katlayarak ödedi. Bundan sonra da Hz. Muhammed, Hz. Hatice’nin kervanını çeşitli şehirlere ve panayırlara götürüp getirdi. Hz. Muhammed’in bu dürüstlüğünü ve beceriklililiğini farkeden Hatice, onunla evlenmek istedi. O sırada 40 yaşlarındaydı. Önce Nufeyse adlı samimi bir hanım arkadaşını göndererek Hz. Muhammed’in de bu konudaki düşüncesini öğrendi. Daha sonra her iki taraf aile büyükleri aracılığıyla evlenmek istediklerini birbirlerine ilettiler. Nikah Hz. Hatice’nin evinde kıyıldı. Peygamberimiz adına amcası Ebû Talip, Hz. Hatice’nin vekili olarak da Varaka b. Nevfel Mekkeliler’in ileri gelenlerinin huzurunda birer konuşma yaparak nikahı ilân ettiler. Böylece mutlu bir yuvanın temeli atılmış oldu. Hz. Hatice ölünceye kadar Hz. Muhammed’e içten bir sevgi duymuş, peygamberlikten sonra da ilk inanan mümin olarak ona bağlanmış, çeşitli sıkıntılara karşı ona destek olmuştur.

Hz. Muhammed’in Kâbe Hakemliği:

Kâbe örtüsünün tutuşup yanması ile duvarlarındaki ağaç malzeme yanmış, sonra da bir sel gelip binayı yıkmıştı. Kâbe’nin tamir edilmesine karar verildi ve bütün kabileler bu işe gönüllü olarak katıldılar. Çünkü Kâbe ile ilgili her şey kutsal sayılıyor ve herkes bu kutsal çabada paydaş olmak istiyordu. Ancak sıra kutsal bilinen Hacer-i esved’in yerine konmasına gelince anlaşmazlık başgösterdi. Herbir kabile, onun ilgili köşeye yerleştirilmesi şerefinin kendisine ait olmasını ve böylece bir övünç payı elde etmeyi istiyordu. Bütün kabileler aynı iddia ile ortaya çıkınca, eller kılıçlara uzanmıştı, neredeyse kan dökülecekti. Bir iç savaş çıkmak üzere iken Kureyş’in en yaşlısından bir teklif geldi: Safa kapısından gelecek ilk kişi bu konuda hakem sayılacaktı. Bütün kabile başkanları bunda anlaştılar. Ertesi sabah gözler Safa kapısındaydı. Uzaktan birisi görünmüştü. Yaklaştığında, o kişinin Hz. Muhammed (s.a.) olduğu

anlaşıldı. Güvenilir bir kimsenin gelmesi herkesi memnun etmişti. Çünkü bu güne kadar onun adam kayırdığına, hak yediğine, zulme seyirci kaldığına, haksızlığa boyun eğdiğine hiç rastlanmamıştı. Mesele kendisine anlatıldığında bir kumaş yaygı istedi. Hacer-i esved'i üstüne koydu, sonra da kumaşın kenarlarından tutturarak kabile başkanlarına yerleştirileceği köşeye kadar taşıttı ve eliyle yerine yerleştirdi. Böylece taşıma işine herkes katılmış ve her kabile eşit derecede övünç payı elde etmiş oluyordu.

Hz. Muhammed'in Amcası Ebû Talib'e Yardımı:

Hz. Peygamber vefakâr bir insandı; kendisine emeği geçenleri hiç unutmaz, onları hep iyilikle anar, mümkünse yardım ederdi. Şu anda Hz. Hatice ile evliydi, iyi bir ticarî hayatı vardı, malî durumu iyi sayılırdı. Halbuki amcası Ebû Talip yaşlanmış, artık yorucu ticarî seyahatlere çıkamaz olmuştu. Geliri de hayli azalmıştı. Üstelik birkaç yıldır yaşanan kıtlık, Ebû Talip ailesini iyice yoksullaştırmıştı. Hz. Muhammed, amcası Abbas'la konuyu görüşerek Ebû Talip ailesine yardımcı olmaya karar verdi. Ebû Talip'in onayını da aldıktan sonra onun aile fertlerinden Cafer'in bakımını Abbas, Ali'nin bakımını ise Hz. Muhammed üstlendi.

Peygamberliğe Geçiş:

35 yaşından sonra Peygamberimizde yaratılışın inceliklerini düşünmek ve kâinattaki olaylar hakkında tefekkür arzusu uyandı. Kendisine yalnızlık sevdirildi. Yaşadığı topluma baktığında insanların hal ve gidişindeki bozukluklar, ahlâkındaki düşüklükleri, onu fevkalâde rahatsız ediyordu. Bu duygular içinde zâhidâne bir hayata yönelerek Nur dağına çıkmaya başladı. Oraya özellikle Ramazan ayında gidiyordu.

Hz. Peygamber bu tür zâhidâne hayatı zaman zaman tekrarlarken sadık rüyalar görmeye başladı. Rüyasında ne görüyorsa ertesi gün aynen çıkıyordu. Öte yandan şehrin dışına çıktığında geçtiği yollarda birtakım taşlar ve ağaçlar "es-selâmü aleyke ya Rasûlallah!" diye selâm veriyorlar, gaipten "Ya Muhammed!" nidaları geliyordu. Böyle durumlarda Hz. Peygamber dört bir yanını dikkatle inceliyor, fakat kimseyi göremiyordu. Kırkına yaklaştığında bu durumlarda sıklaşma görüldü. Böylece Hz. Peygamber, Yüce Allah tarafından vahye hazırlanmış oluyordu. Nihayet m. 610 Ramazan ayında Kadir gecesi kendisine abdest aldırılan Peygamberimiz, Cebrail (a.s.) 'in "ikra'" (oku!) hitabıyla karşılaştı. Muhammed (s.a.): -Okuma bilmem, diye cevap verdi. Cebrail (a.s.), onu kuvvetlice sıkıp yine:

-İkra' (Oku!) dedi. O ise:

-Okuma bilmiyorum, ne okuyayım? cevabını verdi. Bunun üzerine Cebrail (a.s.) Kur'ân-ı Kerîm'in şu meâldeki ilk âyetlerini okudu:

-"Yaratan Rabbinin adıyla oku. O, insanı bir aşılanmış yumurtadan yarattı. Oku! Kalemle (yazmayı) öğreten, insana bilmediklerini belleten Rabbin, en büyük kerem sahibidir" (el-Alak 96/1-5).

İlk vahye muhatap olan Hz. Peygamber, evine gitmek üzere yola çıktı. Dağı iniş istikametinde yarıladığında göklerden "Sen Allah'ın Rasûlüsün, ben de Cebrail'im" diye bir ses işitti. Baktığı zaman Cebrail'i, ayaklarını gökyüzünün ufkuna germiş

bir vaziyette gördü. Hz. Peygamber onu hayretle gözlüyordu. Melek görünmez olduktan sonra Mekke'ye gidip evine ulaştı (Meleğin bu şekilde görünmesi olayının ilk vahiyden sonra bir başka zaman meydana gelmiş olması da muhtemeldir). Heyecandan yüreği titriyordu, divana uzandı, Hz. Hatice'ye "beni örtün, beni örtün" diyebildi. Bir süre istirahattan sonra başından geçenleri anlattığında Hz. Hatice ona büyük bir manevi destek verdi, onu rahatlattı ve müjdeledi. Hz. Hatice şöyle diyordu:

-Müjdeler olsun, sen sözün doğrusunu söylersin, emanete riâyet edersin, akrabanla ilgilenirsin; iyi ahlâk sahibisin. Sebat et! Vallahi ben, senin bu ümmetin peygamberi olacağını umarım. Hiç korkma! Allah seni hiçbir zaman utandırmaz, üzüntüye uğratmaz. Çünkü sen akrabana bakarsın, işini görmekten âciz olanların yükünü taşırsın. Yoksula, kimsenin veremediğini verir, kazandıramadığını kazandırırsın; misafirleri ağırlarsın; uğradıkları musibet ve felâketlerde insanlara yardım edersin.

Daha sonra Hz. Hatice, amcasının oğlu Varaka b. Nevfel'e giderek Peygamberimizin söylediklerini nakletti. Varaka, Hanîfler'den olup önce Mûsevî, sonra da hıristiyan olmuştu. Tevrat ve İncil'i okuyup anlıyordu. Gözleri görmeyecek kadar yaşlanmıştı. Anlatılanları dinledikten sonra: "Sübbûhün, Kuddûsün" diyerek Allah Teâlâ'yı tesbih ve takdis ettikten sonra "Ey Hatice, Muhammed'e söyle, kendini serin tutsun, Musa'ya gelen Namusu Ekber (Cebrail a.s.) ona da gelmiştir; o, bu ümmetin peygamberi olacaktır" dedi. Kendisiyle görüşmek istemesi üzerine Peygamberimiz Varaka ile görüştü, konuştu. Varaka, Peygamberimiz'e gelenin, Hz. Musa'ya gelen vahiy meleği olduğunu ifade etti ve Hz. İsa'nın diliyle müjdelenen son Peygamber olacağını belirttikten sonra:

-"Şayet biraz daha yaşar ve halkı dine davet edeceğin güne ulaşırsam sana inanır ve uğradığın güçlükler karşısında destek olurum" dedi.

Ayrıca Varaka, Hz. Muhammed'e kendisine ilâhî vahiy gelmiş her peygamberin, kendi milletinden anlayışsız olanların düşmanlığı ile karşılaştığını, dolayısıyle kendisinin de böyle sıkıntılarla karşılaşabileceğini hatırlattı.

İlk Müslümanlar:

İlk müslüman olanlar Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Ebubekir ve Hz. Zeyd'dir. Bazı bilginler bu dört müslümanı kendi guruplarının ilki olarak kaydederler. Buna göre, kadınlardan Hz. Hatice, çocuklardan Hz. Ali, büyüklerden Hz. Ebubekir, azatlı kölelerden Hz. Zeyd ilk müslüman olmak şerefini elde etmişlerdir.

Bunlardan Hz. Hatice hiç tereddüt etmeden İslâm'a girdiği gibi, Hz. Peygamber'i müjdelemiş ve teselli etmiştir. Beş yaşından beri Hz. Peygamber'in himayesinde olan Hz. Ali, –kuvvetli görüşe göre o sırada– sekiz yaşında idi. Hz. Peygamber'i ve Hz. Hatice'yi namaz kılarken görmüş, merak edip gördüğü durumun içyüzünü öğrenmek istemesi üzerine Hz. Peygamber gereken açıklamalarda bulunarak onu İslâm'a davet etmiş, o da kabul etmiştir. Hz. Ali, bu kararını verirken babasına danışmamışsa da, bu durumu öğrendiğinde Ebû Talip'in onu engellemediği görülmüştür.

Hz. Ebubekir ise o sıralarda Yemen taraflarına ticaret için gitmişti. Dönüşte Ebû

Cehil, Ukbe, Utbe ve Şeybe gibileri onu karşılayarak Hz. Muhammed aleyhinde dedikodu yaptılar. Fakat o bunlardan etkilenmeksizin Hz. Peygamber'e gidip durumu öğrenmek istedi. Hz. Peygamber'i dinledikten sonra hiçbir itiraz ve tereddüt göstermeksizin müslüman oldu.

Zeyd b. Harise'ye gelince, aslında hür bir ailenin çocuğu olan Zeyd, annesiyle akrabasını ziyarete giderken Benî Kays'tan bir süvari tarafından Mekke'ye getirilip Ukaz panayırında satılmıştı. Hz. Hatice'nin kardeşinin oğlu, onu satın alıp Hatice'ye hediye etmiş, o da Hz. Peygamber'in hizmetine vermişti. Daha sonraki yıllarda babası Zeyd'in izini bulmuş, hür olduğunu ispat ederek onu köle karşılığında kurtarmak istemişti. Hz. Peygamber, Zeyd'i yanında kalmak veya babasıyla memleketine dönmek konusunda serbest bıraktı. Zeyd kalmayı tercih etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber Kâbe avlusunda yüksekçe bir yere çıkarak Zeyd'i azat edip evlât edindiğini herkese duyurdu. "Evlatlıkları babalarına nispet edin" (el-Ahzâb 33/5) âyeti gelinceye kadar Zeyd, Peygamberimiz'in evlatlığı sayılıyordu. İşte bu şekilde Hz. Peygamber'in eğitiminde yetişme şerefine erişen Zeyd, ilk müslümanlar arasında bulunuyordu.

Vahyin Geçici Bir Süre Kesilmesi (Fetret):

Vahyin başlangıç dönemini takiben Hz. Peygamber, vahyin geçici olarak kesildiği bir ara dönemi (fetret) yaşamıştır. Bunun iki-üç yıl kadar sürdüğü sanılmaktadır. Bu süreyi daha aza, aylara ve günlere indiren farklı görüşler de vardır. Bu süre içinde Hz. Peygamber üç aşamadan geçmiştir. Birinci aşama ilk vahyin meydana getirdiği dehşet ve titreme halidir. Çünkü Peygamberlik, kolaylıkla üstlenilebilecek, sıradan bir görev değildir. İkinci aşama sükunet ve hoşnutluk halidir. Bu safhada Hz. Muhammed, yükleneceği risalet (peygamberlik) görevinin idraki içinde kalbini arındırmaya ve ruhunu geleceğin zorluklarını göğüslemeye hazır hale getirmeye çalışmıştır. Böylece gelecekte karşılaşacağı sıkıntılara karşı ilâhî bir metodla eğitilmiş olan Hz. Peygamber, üçüncü aşamada vahyin tekrar gelmesi konusunda dayanılmaz bir istek duymaya başlamış, bu süre uzayınca üzüntüye kapılmış; dağlara, tepelere ve özellikle ilk vahyin geldiği Hira dağına tırmanmış, ümitle meleği beklemiştir. Bu bekleyiş sırasında üzüntüsü artan Peygamberimiz, Cebrail'in "Sen Allah'ın Rasûlüsün!" nidalarını hatırlamış ve bununla teselli bulmuştu.

Nihayet fetret sona erdi, melek tekrar vahiy getirmeye başladı. Fetret döneminin peşinden ilk gelen âyetlerde Rasûlullah'a, Rabbinin kendisini bırakmış olmadığı, aksine büyük nimetlere eriştirdiği haber veriliyor (ed-Duhâ 93/1-11), iman etmeyenleri uyarması (el-Müddessir 74/1-5) emrediliyordu.

İlk vahiyde "oku!" diye hitap edilirken bu yeni dönemin ilk âyetlerinde "kalk!" emrinin verildiği dikkat çekiyordu.

İslâm'a Çağrının Açığa Vurulması:

Fetret döneminin sona ermesinden kısa bir süre sonra Hz. Peygamber Yüce Allah'tan şu emirleri aldı: "(Ey Muhammed!) Artık, sana buyurulanı açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırış etme" (el-Hicr 15/94). "(Önce) en yakın hısımlarını uyar. Sana uyan müminleri kanatların altına al. Sana başkaldırırlarsa, de ki: Şüphesiz ben sizin yaptıklarınızdan uzağım" (eş-Şu'arâ 26/214-216).

Bu âyetlerin nâzil olmasından itibaren Hz. Peygamber'in tevhid mücadelesinde açık davet başlamış oluyordu. Hz. Peygamber özellikle yakınlarını uyarmasını bildiren âyet üzerinde derin derin düşündü ve bu ilâhî emri yerine getirmek üzere harekete geçti. Önce Ebû Talip, Zübeyr, Abbas ve Ebû Leheb'in de bulunduğu amcalarını ve diğer bazı yakınlarından oluşan Abdülmuttaliboğulları'nı bir yemekte bir araya getirdi. Yemekten sonra onları İslâm'a davet etti. Ancak Ebû Leheb küstahlık yaparak yeğeninin davetini daha işin başında etkisiz kılmaya çalıştı. Topluluk, üzüntülü bir şekilde dağıldı. Bununla beraber Hz. Peygamber yılmadı. Bu defa, önemli bir haberi olduğunu söyleyerek kabilesi Hâşimoğulları'nı topladı ve Safa tepesinden şöyle seslendi:

-Size şu tepenin ardından bir düşman ordusunun geldiğini söylesem bana inanır mısınız?

Oradakilerin hepsi birden:

-Evet, inanırız. Çünkü senin yalan söylediğini hiç duymadık, dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz de şöyle buyurdu:

-"Öyleyse Allah'a yemin ederim ki, nasıl uykuda yatıyorsanız bir gün öylece ölecek ve sonra uykudan uyanır gibi yine dirilerek yaptıklarınızdan hesap vereceksiniz. Şunu da iyi biliniz ki, ebedî bir cennet ve cehennem vardır. Öldükten sonra iyiler cennete, kötüler cehenneme gideceklerdir. Önümüzdeki kıyamet gününün azabı ile sizi korkutmaya görevliyim. Benim, Allah'tan getirdiğim din dünya ve ahirette sizi selâmete çıkaracaktır. Allah'ın birliğine ve benim Peygamber olduğuma iman edenler kendisini azaptan kurtaracak, etmeyenler çok şiddetli ceza görecektir. Bu işi benimle birlikte üzerinize almağa ve bana yardım etmeğe hazır mısınız?"

Dinleyenler şaşırmışlardı, bir süre sessiz kaldılar. Henüz küçük bir çocuk olan Hz. Ali: "Benim kollarım ve bacaklarım zayıf, yaşım da buradakilerin hepsinden küçüktür. Fakat bu işte ben sizinle beraberim, size yardım edeceğime söz veriyorum" dedi. Bundan sonra bazıları Peygamberimizle alay etmeye kalkıştı. Amcası Ebû Leheb ise "Bizi bu anlamsız ve boş sözleri dinletmek için mi rahatsız ettin?" diyerek burada da küstahça bir karşılık verdi.

Ancak Peygamberimiz, sabır ve tahammül gösteriyor ve artık her yerde İslâmiyet'i yılmadan anlatmaya, gerçekleri açıkça söylemeye devam ediyordu.

İlk Yıllarda Müslüman Olanlar ve Müşriklerin Onlara Yaptığı Eziyetler:

Vahyin tekrar gelmeye başlamasından sonra ilk müslümanların arasına yenileri eklendi. Rivâyete göre, Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Ebubekir ve Zeyd b. Hârise'den sonra beşinci sırada müslüman olan zat Gıfar kabilesinden Ebû Zerr el-Ğıfârî'dir. Hz.Peygamber'in çağrısını haber alınca, bilgi toplamak için önce kardeşini yollamış, bununla tatmin olmayarak daha sonra kendisi Peygamberimizin huzuruna gelerek bilgi almış ve müslüman olmuştur. Kendi araştırması ile müslüman olan bu seçkin sahabiden sonra Sâ'd b. Ebî Vakkas, Zübeyr b. el-Avvam, Abdurrahman b. Avf, Talha b. Ubeydullah ve Hz. Osman, Hz. Ebubekir'in teşvikiyle İslâm'a girdiler. Bunlardan başka, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Osman b. Maz'un, Erkam b. Ebi'l-Erkam, Said b. Zeyd, Habbab b. Eret, Abdullah b.

Mes'ud, Mus'ab b. Umeyr, Suheyb b. Sinan, Âmir b. Fuheyre, Ayyaş b. Ebî Rebîa, Ebû Fükeyhe, Yasir, Sümeyye ve oğulları Ammar, Bilâl-i Habeşî, Nuaym b. Abdullah ve cariyelerden Ümmü Ubeys, Zinnire, (veya Züneyre), Nehdiye, Lubeyne gibi isimler de ilk sıralarda İslâm'a girenler arasındadır.

Peygamberliğin beşinci yılına (m. 615) girildiğinde iki önemli kişinin ihtidası (İslâmiyet'i kabul etmesi dikkati çeker. Bunlardan biri Hamza b. Abdülmuttalip, diğeri Ömer b. el-Hattâb'tır.

Hamza'nın ava gittiği bir gün Ebû Cehil ve yandaşları Kâbe avlusunda Hz. Peygamber'e hakaret ve eziyet etmişler, üzerine pislik atmışlardı. Hz. Peygamber sabır gösterdi ve evine gitti. Bu durumu uzaktan gören bir cariye, av dönüşü Kâbe'ye uğrayan Hamza'ya, gördüklerini anlattı. Yeğenine yapılan hakaretten ötürü son derece sinirlenen Hamza, hemen Ebû Cehil'i bularak dövmeye başladı. Ebû Cehil, belki müslüman olur korkusu ile cevap vermiyordu. Fakat Hamza bir gün sonra yeğeninin yanına giderek müslüman oldu ve Ebû Cehil'in korktuğu başına geldi.

Hz. Hamza'nın müslüman oluşu düşmanı korkuturken, müslümanları şevklendirdi. Hz. Peygamber azimle insanların toplu halde bulundukları yerlere gidip, indirilen âyetleri okuyordu. Müşriklerden bir heyet Hz. Peygamber'i Ebû Talip'e şikayet ettiler ve onu himayeden vazgeçmeye zorladılar. Ebû Talip durumu yeğenine ilettiğinde Hz. Muhammed (s.a.): "Amcacığım! Bu işten vazgeçmem için güneşi sağ elime, ayı sol elime verseler bile Allah Tealâ bu dini üstün kılıncaya veya ben bu uğurda ölünceye kadar davamdan vazgeçmeyeceğim" dedi.

Bunun üzerine Ebû Talip, yeğenini himayeye devam edeceğini söylemekte gecikmedi. Müslümanlığın hergün hissedilir derecede gelişmesi puta tapıcıları değişik tedbirler almaya zorluyordu.

Başlangıçta, Hz. Peygamber'i ve müslümanları tehdit ve işkence ile yıldırmak istediler. Ebû Cehil, Ebû Süfyan, Ebû Lehep, Ümeyye b. Halef, Velid b. Muğire, Ukbe b. Ebî Muayt ve Hakem b. Ebi'l-As gibileri, başta Peygamberimiz olmak üzere sosyal konumu ne olursa olsun bütün müslümanlara karşı rahatsız edici davranışlara koyuldular. Bedene yönelik eziyet ve işkencelerden en çok etkilenenler dışarıdan gelmiş yabancı aileler ve kölelerdi. Meselâ bu durumdaki Yasir ailesinden Yasir (r.a.) ve eşi Sümeyye Hatun, oğulları Ammar'ın gözleri önünde şehit edilmişlerdi. Öte yandan, Suheyb-i Rumî, Habbab b. el-Eret, Bilâl-i Habeşî, Ebû Fükeyhe gibi kimsesiz köleler, Zinnire (veya Züneyre), Ümmü Abîs (veya Ubeys), Nehdiye, Lubeyne gibi cariyeler ağır işkencelere uğratılmışlardı. Bunlar aç bırakılıyorlar, develerin arkasına bağlanıp kızgın kumda sürükleniyorlar, çıplak vücutları kor üzerinde dağlanıyor, karınlarına ağır kızgın kaya parçaları konuluyordu.

Varlıklı müslümanlar da farklı biçimlerde eziyet ve sıkıntılara maruz kalıyorlardı. Meselâ: Hz. Osman, amcası Hakem b. Ebî'l-As'ın uyguladığı malî harcamalarına kısıtlama koyma tarzındaki baskı ile dinden döndürülmek istenmişti. Delikanlılık çağında İslâm'a giren Sâ'd b. Ebî Vakkas, annesinin direnişi ile yüzyüze gelmişti. Hatta bu sebeple Allah'ı inkâra zorlayan ana-babalara itaat etmek gerekmediğine dair âyet gelmişti (bk. Lokman 31/15).

Kâbe avlusunda Rahman sûresini okuyarak Kur'ân âyetlerini müşriklere açıkça –Hz. Peygamber'in dışında– ilk duyuran müslüman olan Abdullah b. Mes'ud, buna karşılık neredeyse bayıltılıncaya kadar dövülmüş, her tarafı kan içinde kalmıştı. Mekke'de üstün bir mevkie ve ahali arasında önemli bir itibara sahip olmasına rağmen Hz. Ebubekir'e de açıkça namaz kılması, dışarıdan duyulacak yerlerde Kur'ân okuması yasaklanmıştı. İbnü'd-Düğünne'nin himayesi bile durumu değiştirememiş, Hz. Ebubekir evinin bahçesine kalın duvarlarla örülü bir mescit yaptırmış, namazını orada kılmaya, Kur'ân'ı orada okumaya mecbur olmuştu. Kaynaklarda, değişik baskılara uğrayan ve sıkıntılarla karşılaşan Zübeyr, Talha, Ebû Ubeyde b. el-Cerrah, Osman b. Maz'un, Mus'ab b. Umeyr ve Ebû Zerr-i Gıfârî gibi sahabilerin de yaşadıkları pek çok üzücü olay zikredilmektedir.

Özellikle amcası Ebû Leheb ile, –Ebû Süfyan'ın kızkardeşi olan– karısı Ümmü Cemil, Hz. Muhammed (s.a.)'e çok sıkıntı vermişler, bu arada Ümmü Cemil, iki oğluna baskı yaparak Hz. Peygamber'in kızları olan iki gelinini boşatmıştı. İslâm'a düşmanlıkta bu kadar ileri giden bu karı-koca –kendileri hakkında inen bir sûre– sert bir dille lânetlendikten sonra, ahirette çarptırılacakları şiddetli ceza tasvir edilerek (Tebbet 111/1-5) onların hüsranı bütün inkârcıların hüsranına örnek olarak gösterilmiştir.

Hz. Peygamber'i Davasından Vazgeçirme Girişimleri:

Hz. Hamza'nın da müslüman olması üzerine putperestler Velid b. Muğire'nin başkanlığında toplanıp Hz. Peygamber'in üstün kişiliğini lekelemek ve insanlar arasındaki itibarını sarsmak amacıyla bir fitne kampanyası başlattılar. Uzun tartışmalardan sonra, onun büyücü olduğunu yaymaya karar verdiler. Böylece, hac mevsiminde dışarıdan gelecek Arapları kandırmaya çalışacaklardı. Bu kampanyaya başkanlık eden Velid b. Muğire hakkında nâzil olan âyetlerde onun ve onun gibilerin Allah'ın âyetlerine karşı çok inatçı oldukları belirtiliyordu (bk.el-Müddessir 74/11-16).İftira kampanyasına gönüllü olarak katılıp yol boylarına dağılan putatapıcılar hakkında Cenâb-ı Hakk, bu davranışlarının hesabının sorulacağını bildiriyordu (bk. Hıcr 15/90-93).

Diğer taraftan müşrikler ünlü şair Utbe b. Rebîa'yı tam yetki ile donatıp Hz. Peygamber'e yolladılar. Utbe ona, davasından vazgeçmesi karşılığında servet, güzel kadın ve başkanlık gibi insan nefsine hoş gelecek şeyler teklif etti. Şayet cin musallat olmuşsa tedavisi için tüm Kureyş'in çaba göstermeye hazır olduğunu da söylüyordu. Utbe, sözlerini tamamladıktan sonra Hz. Peygamber bir dizi âyet okumakla yetindi. Bu âyetlerde Kur'ân-ı Kerîm'in iman eden ve iyi amel işleyenleri müjdeleyen, aksini yapanları başlarına gelecek kötü sonuç için uyaran bir kitap olduğu belirtiliyor, böyle olduğu halde çoğu kişinin bundan yüz çevirdiği, âyetleri dinlemediği, manalarını anlamak için bir çaba göstermediği, derin anlamlara kulaklarını tıkadığı hatırlatılıyor, Allah'ın birliği vurgulanıyor, O'na yönelip, O'ndan mağfiret dilemek gerektiği ifade ediliyordu (bk. Fussılet 41/1-6).

Utbe bu dinlediklerinin insan sözü olmadığını ve ilâhî kaynaktan geldiğini anlamakta gecikmedi. Dışarıya çıktıktan sonra “Muhammed'i kendi haline bırakırsanız uygun bir iş yapmış olursunuz” gibi sözler

söylemekle yetindi. Bekleşenler ise, onu, "Muhammed seni diliyle büyülemiş" diyerek terslediler.

Hz. Ömer'in Müslüman Oluşu:

Hz. Peygamber'i davasından vazgeçirme çabaları sonuç vermeyince Mekke-Site devletinin meclisi olan Dârunnedve'ye katılma yetkisine sahip olan müşrikler toplanarak Hz. Peygamber'i öldürmeyi oybirliği ile kararlaştırdılar. Bunu yerine getirme görevi de Ömer b. el-Hattab'a verildi. Hiddetli ve atak bir yapıya sahip olan Ömer kılıcını kuşanarak yola koyulduğunda müslümanlığını gizleyenlerden Nuaym b. Abdullah ile karşılaştı.

Nuaym muhtemelen hedef şaşırtmak için ona, önce kendi kız kardeşi Fâtıma ve eniştesi Said'le ilgilenmesini söyledi. Ömer, kızkardeşinin evine vardığında Habbab b. Eret, onlara Tâhâ sûresini okuyordu. Ömer içeri girer girmez bir vuruşta eniştesini yere serdi, engel olmak isteyen kız kardeşini de tokatladı. Fakat Fâtıma'nın "Ey Ömer! Allah'tan kork! Ben ve eşim Said müslüman olduk, mutluluğa kavuştuk, ne yaparsan yap müslümanlıktan vazgeçmeyeceğiz, bunu böylece bilesin" sözleri Ömer'i şaşırttı. Kızkardeşi kendisinin karşısında nasıl böyle konuşabiliyordu, ona bu cesareti sağlayan kaynak ne idi, az önce okunanlar beşer sözü olabilir miydi? Ömer, zihninden geçen bu sorulara cevap aramaya çalışırken içinde artık hidayet rüzgârı esmeye başlamıştı. İsteği üzerine ona Kur'ân sayfasını verdiler, okudu, okudukça sarsıldı, inceledi, duygulandı, bilgilendi ve İslâm'ın yüceliğine kanaat getirdi, müslüman oldu. O sırada Dâru'l-Erkam'da bulunan Hz. Peygamber'in huzuruna giderek şehâdet getirdi. Müşrikler, Ömer'den Hz. Peygamber'i öldürdüğü haberini beklerken onunla ve ashabı ile Kâbe'de açıkça namaz kılmaya geldiğini görünce şaşırdılar. Hz. Hamza'dan sonra Hz. Ömer'in de İslâm'a girişi müslümanlar için büyük bir sevinç kaynağı oluştururken, müşriklerin önemli ölçüde moral kaybına yolaçtı.

Habeşistan'a Hicret:

Hz. Peygamber Mekke'deki baskı ve zulüm ortamında bulunan müslümanlara Habeşistan'da adaletli bir hükümdar bulunduğunu söyleyerek, can güvenliği ve dinî hürriyet içinde yaşayabilecekleri bu ülkeye geçici bir süre için göç etmelerini tavsiye etti. Bunun üzerine müslümanlar, ilk kafilesi peygamberliğin beşinci yılına rastlamak üzere bir yıl arayla peşpeşe Habeşistan'a iki kafile halinde göçettiler. Her iki kafilede göçedenlerin sayısı –onyedisi kadın olmak üzere– yüzbeş idi.

Habeşistan hicreti İslâm'ın tebliğinde yeni bir sayfa oluşturuyordu. Çünkü bu, sırf sıkıntılardan kaçma hareketi olmayıp, aynı zamanda İslâm'a çağrı faaliyetinin bir uzantısı niteliğindeydi. Nitekim müşrikler, müslümanlığın Habeşistan'da yayılarak güçlenmesinden ve müslümanların sayılarının artarak kendilerini tehdit etmesinden endişe ettiler ve hükümdara iki kişilik elçi heyeti göndererek çeşitli hediyelerle saraya sızmasını sağladılar; müslümanları bozguncu gibi göstererek oradan attırmak için çaba sarfettiler. Ancak, müslümanların kafile başkanı durumunda olan Cafer b. Ebî Talip'in şaheser savunması sayesinde hükümdar, gerçekleri anlamakta gecikmedi. Elçiler elleri boş geri dönmek zorunda kaldılar (bk. HABEŞİSTAN'A HİCRET). Hz. Peygamber ile Kureyş müşrikleri arasında bir yumuşama olduğuna dair yanlış haber-

lerin Habeşistan'a kadar ulaşması ile oradaki muhacirlerden bir kısmı Mekke'ye gelmişlerdi. Müslümanlara yapılan sert muamelenin hiçbir şekilde yumuşamadığı ortaya çıkınca bazıları Habeşistan'a döndüler, bazıları da sıkıntıları göze alıp Mekke'de kaldılar.

Müslümanlara Karşı Sosyal Boykot ve İktisâdî Ambargo:

Habeşistan hükümdarının müslümanları himayede kararlı oluşu Kureşli putperestleri çılgına çevirmişti. Bunun üzerine, –yaklaşık olarak– Peygamberliğin yedinci yılında müslümanların toplum dışı bırakılmasını ve boykot edilmesini kararlaştırdılar. Buna göre Rasûlullah ve sülalesi (Haşimoğulları-Abdülmuttalipoğulları) başta olmak üzere, hiçbir müslümanla konuşmayacaklar, onlarla birlikte oturmayacaklar, kız alıp vermeyecekler, ticarî ilişki kurmayacaklar, Peygamber'in kafası teslim edilinceye kadar kendileriyle sulh ve eman (himaye) antlaşması yapmayacaklardı. Bu olay İslâm tarihinde "Kureyşliler'in antlaşma kağıdı", "iktisâdî abluka veya ambargo", "toplumdan tecrit ve boykot", "müslümanların toplum dışı bırakılması" gibi ifadelerle anılmaktadır. Müşrikler bu kararlarında o kadar azimli idiler ki, kararların yazıldığı belgeyi Kâbe'nin iç duvarına astılar.

Üç yıl boyunca müslümanlar Şîb-i Ebî Talip denilen mahallede mahsur kaldılar. Hz. Peygamber de Dâru'l-Erkam'dan oraya taşındı. Ticarî münasebetlere imkân bulamadıkları için kısa zamanda paraları bitti. Hac mevsiminde gelen yabancılardan güçlük içinde ufak-tefek erzak sağlanabiliyordu. Fakat bu yeterli olmuyordu. Konuyla ilgili rivâyetlerden bu üç yıl içinde bütün müslümanların, özellikle kadın, çocuk, yaşlı ve hastaların çok sıkıntı çektikleri anlaşılmaktadır. Meselâ, bu ablukayı yaşayanlardan birinin anlattığına göre, çok önceleri kesilen bir koyunun toprak altında kalmış derisinden bir parçayı çıkararak kaynar suda haşlayıp yemek mecburiyetinde kalmışlardı. Müşrikler Eşhürü'l-Hu-rum'da bile bu boykotu sürdürmüşlerdi (bk. HARAM AYLAR).

Aslında putperestlerin arzusu, müslümanları, dayanamayacakları kadar aç bırakarak Hz. Peygamber'i terke ve teslime mecbur bırakmaktı. Fakat sosyal boykot süresince hiçbir müslüman, dininden ve Peygamberinden dolayı herhangi bir pişmanlık duymamıştı. Bütün endişeleri Hz. Peygamber'in başına kötü bir durumun gelmesiydi. Bu yüzden evinin etrafında nöbet tutarak onun can güvenliğini sağlamaya çalışmışlardı.

Birgün müşrik olan Hakim b. Hizam, halası Hz. Hatice'ye kölesiyle biraz buğday göndermiş, Ebû Cehil de buna engel olmak istemişti. Tesadüfen bu olaya şahit olan Ebu'l-Bahteri, halasına birazcık buğday göndermeye engel çıkarmanın doğru olmadığını söyledi. Bu tip bazı olaylar, dışarıda kalanların akrabalık duygularını harekete geçirdi. Bazı müşrikler silahlanıp bir araya gelerek bu insanlık dışı olaya son verdiler. Kâbe'ye giderek asılı olan belgeyi yırtıp attılar. Rivâyete göre, Hz. Peygamber, daha önce bu belgede bulunan "Allah ve Rasûl" kelimeleri dışındaki bütün yazıların çöl karıncaları tarafından kemirildiğini bildirmiş, müşrikler girip baktıklarında bunu hayretle görmüşlerdi.

Ebû Talip'in ve Hz. Hatice'nin Ölümü:

Peygamberliğin onuncu yılı idi. Müslümanlar iktisâdî ambargodan henüz çıkmışlardı. Bu esnada Ebû Talip hasta yatıyordu. Hz. Peygamber, çocukluk ve gençlik yıllarını iyi bir şekilde geçirmesinde büyük katkısı olan, peygamberliğinden sonra da Abdülmuttalib'in nüfuzunu kullanarak düşmanlara karşı himayesini sağlayan ve şimdi ölüm yatağında bulunan amcasının İslâm'a girmesini, böylece ona ahirette şefâat etmeyi arzu ediyordu. Bu arzusunu bizzat Ebû Talip'e de iletmişti. Klâsik Siyer-i Nebî kaynaklarında verilen bilgiye göre o, Kureyş kadınları ile diğer bazı kimselerin ölümünden sonra kendisi ile alay etmelerini arzu etmediğini söyleyerek Abdülmuttalib'in dini üzere ölmeyi tercih etmiştir. İbn İshak'ta yeralan ve başka kaynaklarda pek rastlanmayan bir rivâyete göre Hz. Peygamber'in o zaman müşrik olan diğer amcası Abbas, kulağını can vermek üzere olan Ebû Talip'in kıpırdayan dudaklarına yaklaştırdığında şehâdet kelimesini telaffuz ettiğini duymuştu (İbn Hişam, II, 59). Ne var ki: "Ey Muhammed! Sen, sevdiğini doğru yola eriştiremezsin, ama Allah dilediğini doğru yola eriştirir. Doğru yola girecekleri en iyi O bilir" (el-Kasas 28/56) âyetinin nüzul sebeplerinden biri olarak Ebû Talip'in, Hz. Peygamber'in aşırı isteğine rağmen İslâm'a girmeden ölmesi gösterilir. Hadis bilginleri de bu kanaatı paylaşmaktadırlar.

Ebû Talip'in vefatından kısa bir süre sonra da Hz. Hatice vefat etmiştir.Hz. Peygamber'e ilk inanmak şerefine erişen ve ömrü boyunca en zor günlerinde onu asla yalnız bırakmayan Hz. Hatice, bizzat Peygamberimiz tarafından kabre indirilmiştir.

Hz. Peygamber bu vefakâr ve örnek İslâm kadınını daima rahmetle anardı. Rasûl-i Ekrem, bir gün Hz. Hatice'den söz ederken, onun, İslâm ümmetinin kadınları arasında kendi zamanındakilerin en hayırlısı olduğunu belirtmiş ve cennette bir köşkle ödüllendirildiğini haber vermiştir (Buhârî, Menakıbu'l-Ensar, 20; Müslim, Fedâilu's-Sahabe, 12).

Peygamberliğin onuncu yılında (620) peşpeşe gelen bu iki ölüm, Peygamberimizi ve müslümanları çok üzdüğü için bu yıla "senetü'l-hüzün" (üzüntü ve keder yılı) denilmiştir.

Tâif Yolculuğu:

Ebû Talip'in ve Hz. Hatice'nin ölümlerinden sonra Mekke'li müşriklerin, Hz. Peygamber'e ve müslümanlara olan eziyetlerini artırdıkları görüldü. Ebû Talip'ten sonra Abdülmuttalip'in nüfuzunun önemli ölçüde Ebû Leheb'e geçmesi işi daha da zorlaştırıyordu.

Bu durumda Hz. Peygamber, Mekke dışında bir şehir halkının desteğini arama ihtiyacını duydu. Bu gaye ile Zeyd b. Hârise'yi de yanına alarak Peygamberliğin 10. yılı şevval ayında (620) Mekke'ye iki günlük mesafesi olan Tâif'e gitti. Burada hüküm süren önemli ailelerden Benî Abdi Yalil ile Hz. Peygamber arasında –annesinin amcaları yoluyla– akrabalık bulunuyordu. Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın da zaman zaman onlara borç vermesi dolayısıyla bu aile ile ilişkisi vardı.

Hz. Peygamber'in, şehre girdiğinde ahaliyi İslâm'a davet etmeden önce, kendileriyle akrabalık ilişkisinin bulunduğu üç reisin birinden himaye hakkı (eman) alması gerekiyordu. Fakat bunlardan biri çok sert, ikisi de alaylı cevap verdiler. Her üçü de şehri hemen terketmesini şiddetle belirtti-

ler. Hz. Peygamber, hiç değilse bu görüşmeyi Kureyş'e duyurmamalarını rica ettiyse de kulak asmadılar; köleleri, gençleri, çocukları kışkırtarak onu taşlattılar. Ayakları kan içinde kalmıştı. Nihayet Tâif dışında Mekke'li hemşehrilerinden birinin bağına sığındı. Taşlayanlar oradan geri döndüler. Orada bir çardak altında soluklandıktan sonra şu içli yakarışta bulundu:

"Allahım! Kuvvetsiz ve çaresiz kaldığımı, halkın yanında hakirliğimi ancak sana arzederim. Ey merhametlilerin en merhametlisi olan Allahım! Zayıf düşenlerin, herkesin zayıf görüp de dalına bindiği çaresizlerin Rabbı Sensin. Kötü huylu ve yüzsüz yabancı bir düşman eline beni düşürmeyecek, hatta işlerimin dizginlerini eline verdiğin akrabadan bir dosta bile bırakmayacak kadar beni esirgersin. Allahım! Şayet bana karşı gazaplı değilsen çektiğim mihnetlere, belalara hiç aldırmam. Ancak şu var ki, Senin merhametin; kulunu koruman, bunları da göstermeyecek kadar geniştir. Allahım! Senin gazabına ve hoşnutsuzluğuna düşmekten, Senin o karanlıkları pırıl pırıl parlatan, dünya ve ahiret işlerinin yegâne yoluna koyucusu olan ilâhî nuruna sığınırım. Allahım! Sen hoşnut oluncaya kadar işte affını diliyorum. Allahım! Her kuvvet seninle kaimdir."

Bu davranışı ile Hz. Peygamber, en zor anlarda bile ümitsizliğe düşmeyip, Yüce Allah'a sığınmanın görev bilinci ve sorumluluk duygusu içinde ilâhî tebliği hakkıyla yerine getirme çabasının çok güzel bir örneğini sergilemiş oluyordu.

Naklolunduğuna göre, ilgili melek tarafından Cenâb-ı Allah'ın izni ile Mekke ve Tâif civarındaki dağların birbirine kavuşturularak içindekilerin helâk edilebileceği Hz. Peygamber'e bildirildiğinde o, bunların böyle helâk olmalarını istemedi, ıslah olmalarını ve hidayete erişmelerini diledi.

Bu yolculuk sırasında Rasûlullah'ın maneviyatını yükselten bazı olaylar da meydana geldi. Şöyle ki: Bağda bir süre dinlenirken Hz. Peygamber'e üzüm ikram eden Addas isimli bir hıristiyan İslâm'a girdi. Yine, Rasûl-i Ekrem, Mekke'ye evine gitmek üzere yola koyulduğunda geceleyin namaz kılarken okuduğu Kur'ân âyetleri cinlerden bir gurubun dikkatini çekti ve müslüman oldular. Onların müslüman olduğu, Cin sûresinin ilk âyetinde bildirilmiştir (bk. el-Cin 72/1 ve devamı; el-Ahkâf 46/29-32).

Öte yandan, Mekke yönetimi Hz. Peygamber'i toplum dışı ilan etmişti. Buna göre o, ancak bir himaye ile şehre girebilirdi. Hz. Peygamber makul düşünceli olarak tanınan bazı kişilerden eman hakkı sağlanmasını istediyse de onlar bu isteği geri çevirdiler. Sonunda, vaktiyle sosyal boykotun kaldırılmasında da katkısı bulunan Mut'im b. Adiyy'e haber yolladı. Öncekilerin aksine bu zat olumlu cevap verdi ve silahlanarak oğullarıyla birlikte Hz. Peygamber'i karşıladı. Onu Kâbe'ye getirdi, endişesizce tavaf etmesini sağladı ve daha sonra evine kadar götürdü; Mekkeliler'e de Hz. Peygamber'i himayesine aldığını açıkladı.

Mirac ve Hz. Peygamber'in Kabileleri Yılmadan İslâm'a Daveti:

Hz. Peygamber, Mekkeliler'den ve Tâifliler'den gördüğü kötü muameleye rağmen yüce davası uğrunda verdiği mücadeleyi yılmadan sürdürürken, Cenâb-ı Allah tarafından "Mirac" ile şereflendirildi.

Mirac, kuvvetli görüşe göre Medine'ye hicretten önceki bir buçuk yıl içinde (621) Recep ayının 26'sını 27'sine bağlayan gece vuku bulmuş ve Cenâb-ı Hakk Hz. Peygamber'i özel bir şekilde huzuruna yükselterek onu doğrudan vahye muhatap kılmıştır.

Hiçbir insana nasip olmayan mazhariyetlere erişmesinin yanısıra, Hz. Peygamber'in bu yolculuk sonrasında getirdiği hükümler ve prensipler bakımından da Mirac, İslâm tarihinin çok önemli olaylarından birisidir (bk. MİRAC).

Miracı takip eden günlerde Hz. Peygamber, İslâm'ın başarısına olan ümidini daha da artırmış olarak Mekke'ye dışarıdan gelen yabancılara İslâm'ın sıcak sevgisini ve şefkatli prensiplerini aktarmaya devam ediyordu. Ayrıca kabileler arasına ve kabilelerin alışveriş için biraraya geldiği panayırlara bizzat kendisi gidiyor ve ahaliye ısrarla, fakat ölçülü bir şekilde İslâm'ı anlatıyordu. Meselâ Mecenne, Ukaz ve Zülmecaz panayırları Hz. Peygamber'in tebliğ için gittiği yerlerden bazılarıydı. Üstelik müşriklerin elebaşıları da buralarda bir gölge gibi onu takip ediyorlar ve o, Kur'ân âyetlerini okudukça onlar da başka laflar söyleyerek tebliğin etkisini azaltmaya uğraşıyorlardı. Fakat Peygamberimiz bundan yılmıyor ve hedefine doğru hızla yol alıyordu. Nitekim sözkonusu panayırlarda ve diğer yerlerde Benî Âmir, Kinde, Gassan, Mürre, Fezare ve Süleym kabilesi mensuplarıyla görüşüp konuşabilmişti. Bu samimi ve yoğun çalışmalar hiç kuşkusuz hayırlı meyveler veriyordu. Meselâ Devs kabilesinden Tufeyl b. Amr Mekke'ye geldiğinde aleyhte propagandaya rağmen Peygamberimizin Kâbe yanında okuduğu Kur'ân'ı işitmiş, bundan etkilenerek onu evine kadar takip etmiş, sonra müslüman olarak memleketine dönmüş ve kabile fertlerini de İslâm'a davet etmişti. Cenâb-ı Allah bu zata müslümanlığın belirtisi olarak manevi bir nur, bir ışık ihsan etmişti. Diğer taraftan Yemen'in Ezd kabilelerinden Dımad (veya Damad) adlı bir büyücü kendi aklınca Hz. Peygamber'i yola getirmek için harekete geçmişse de Allah'ı yüceltip öven, O'nun kudret ve sıfatlarından bahseden âyetleri dinleyince kelime-i şehâdet getirerek müslüman olmuştu.

Akabe Biatları:

Hz. Peygamber, özellikle Tâif yolculuğundan döndükten sonraki tebliğ çalışmalarında Mekke'ye dışarıdan gelen kabile ileri gelenlerine ulaşmaya çalışıyor, onlara İslâm'ın ilke ve hükümlerine bağlanıp kendisini ve müminleri desteklemeleri halinde, yakın bir gelecekte büyük bir güç oluşturabileceklerini söylüyordu.

Hz. Muhammed (a.s.), peygamberliğin 11. yılında (620) Mekke'den Minâ'ya gidilirken yolun soluna düşen Akabe mevkiinde, Medine'den gelmiş Hazrec kabilesine mensup altı kişi ile karşılaştı. Bunlar hasımları olan Evs'e karşı Kureyş'ten destek aramaya gelmişlerdi. Hz. Peygamber onlara iman esaslarını anlattı, İslâm ve Kur'ân hakkında özet bilgi verdikten sonra İbrahim sûresinin 35-52. âyetlerini okudu. Bunun üzerine içlerinden Es'âd b. Zürâre'nin ilk adımı atmasıyla İslâm'a girdiler. Medine'de yahudi kabileleri de olduğu için onlardan ahir zamanda beklenen peygambere dair haberleri çok duymuşlardı. Dolayısıyla son peygambere imanda onların önüne geçmiş oluyorlardı. Bu arada, Hazrec'in Benî Neccar kolu içinde Rasûl-i Ekrem'in baba

tarafından akrabalarının bulunduğunu da hatırlatmak gerekir. İman eden bu ilk Medineliler, kavimlerinin, iç savaşlarda perişan olup bölündüğünü, Hz. Muhammed (s.a.) vasıtasıyla yeniden birlik olmayı ümit ettiklerini, kendilerinin de İslâm'ı yaymak için var güçleriyle çalışacaklarını ifade ettiler.

Bundan bir yıl sonra peygamberliğin 12. (621) yılında 10'u Hazrecli, 2'si Evsli olmak üzere 12 kişi Akabe'de buluşarak Hz. Peygamber'e biat ettiler.

Birinci Akabe Biatı denilen bu biattan sonra Hz. Peygamber Mekkeli bir müslüman olan Mus'ab b. Umeyr'i Medine'ye öğretmen ve tebliğci olarak gönderdi. Bu sahabi, Hz. Peygamber'in tebliğ inceliklerini iyi kavramıştı. Kur'ân-ı Kerîm'in o zamana kadar nâzil olan âyetlerini iyi biliyordu. Güzel giyiniyor ve güzel konuşuyordu. Muhatabının mizacını kısa sürede kavrıyor ve davetini buna göre yapıyordu. Mus'ab'ın başarılı tebliğ çalışmaları kısa zamanda ürünlerini vermeye başladı. Artık, Medine'nin evlerinde, çarşısında, pazarında, kabile ve aileleri arasında İslâm konuşuluyordu. Useyd b. Hudayr ve Sâ'd b. Muaz gibi kendi kabilelerini peşlerinde sürükleyecek nice kişiler onun çalışması ile İslâm'a girmişlerdi.

Peygamberliğin 13. (622) yılında ikisi kadın olmak üzere 75 müslüman hac mevsiminde Medine'den gelerek Akabe mevkiinde yeni bir buluşma yaptılar.

Medineliler ileride başlarına gelebilecek her tehlikeyi göze alarak daha verimli olabilmesi için aralarından 12 başkanın (nakip) ortaya çıkmasını sağladı. Herbiri kendi ailesinden ve emri altındakilerden sorumlu idi.

İslâmî davetin gelişip yayılmasına Akabe Biatları büyük bir hız kazandırmıştır. Müslümanların örgütlenmesini sağlayan Hicret de Akabe Biatlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır (bk. AKABE BİATLARI).

Mekke'den Medine'ye Hicret:

İslâm'ın cihana yayılmasında bir dönüm noktası teşkil eden hicret, Hz. Peygamber'in, "Artık, sizin hicret edeceğiniz şehrin iki kara taşlık arasında hurmalık bir yer olduğu bana gösterildi. Mekke'den çıkmak isteyenler Yesrib'e gitsinler, orada müslüman kardeşleriyle birleşip kaynaşsınlar. Yüce Allah onları size kardeş yaptı ve beldelerini sizin için güven ve huzur bulacağınız bir yurt kıldı" sözüyle başladı (Bi'set'in 13. yılı Zilhicce sonları / 622).

Kısa zamanda Mekkeli müslümanlar küçük kafileler halinde Medine'ye gittiler. Mekke'de sadece Hz. Peygamber ve aile fertleri, Hz. Ebubekir ve aile fertleri, bir de köleler, yaşlılar, bazı çocuklar ve hastalar kaldı.

Hicret hiç de kolay olmadı. Bu, bir yerden başka bir yere göç etmenin ötesinde bir olay, Allah'ın rızası için yapılan bir fedakârlıklar dizisiydi.

Müslümanların Medine'ye gidişi Kureyş müşriklerini telaşlandırdı ve derhal Dâru'n-nedve'de toplanarak ne yapacaklarını uzun uzun tartıştılar, sürgün veya hapisten vazgeçerek Hz. Peygamber'i ortaklaşa gerçekleştirilecek bir suikast ile öldürmeye karar verdiler. Bundan haberdan olan Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir'e de haber verip hazırlanmasını tenbih etti. Geceleyin kendi yatağına Hz. Ali'yi yatırdı. Kendisine bırakılmış olan emanetleri sahiplerine vermek

üzere ona teslim etti ve Yâsîn sûresinin 1-9. âyetlerini okuyarak evinin etrafında toplanan suikastçıların arasından çıkıp gitti. Sonra Hz. Ebubekir'in evinden erzaklar alındı, arka pencereden çıkılıp Sevr dağındaki mağaraya gidildi.

Pek çok tehlike ve sıkıntılarla dolu olan Hz. Peygamber'in hicreti 8-10 gün kadar sürmüş ve yanındakilerle birlikte 12 rebiülevvel'inde (622) Medine yakınlarına ulaşmıştı. Ancak, Rasûlullah doğrudan şehre girmeyip, Medine'ye yaklaşık 3 km. mesafede bulunan ve coşku ile karşılandığı Kuba'da 14 gün kaldı. Bu süre içinde mahallî başkanlardan Külsüm b. Hidm'in evinde misafir oldu. Bu arada hatırlatmak gerekir ki, Peygamberimizin evinden çıktığı gecenin sabahında yatağında Hz. Ali'yi bulan putperestler onu tartaklayıp sıkıştırmışlar, Hz. Ebubekir'in kızı Esma'ya da eziyet etmişler, ama ikisinden de sır alamamışlardı. Sonra Hz. Ali bir yolunu bularak gündüz gizlenip geceleyin yol almak suretiyle Kuba'da Peygamberimize kavuşmuştu.

Hz. Peygamber Kuba'da kaldığı kısa süre içinde, yüce görevini ifaya başladığından beri ilk kez kavuştuğu hürriyet ortamının hayırlı bir ürünü olarak, İslâm tarihinde cemaata açık ilk mescid diye bilinen Kuba mescidini yaptı. Ashabı ile birlikte kendisi de bir işçi gibi çalışmıştı. Kur'ân-ı Kerîm'de bu mescidin, takva temeli üzerine kurulu olduğu belirtilmiş, Kubalılar da gerçekten temizlenme iradelerinden dolayı övülmüştür (bk. et-Tevbe 9/108). Rivâyetlere göre, daha sonra Medine'de Mescid-i Nebî yapıldığında cuma namazlarını eda için Kuba halkı da oraya geldiğinden, o saatte, Kuba mescidi kapalı kalır, buna karşılık ertesi gün Hz. Peygamber öğleyi müteakip Kuba'ya giderek pek kıymetli hatıraları sinesinde barındıran bu ilk mescidi şenlendirirdi. Hz. Ebubekir ve Ömer gibi halifelerin de kendi dönemlerinde bu geleneği devam ettirdikleri rivâyet edilir.

Peygamberimiz, Kuba'dan Medine'ye hareket etmeye niyetlenince akrabası olan Neccaroğulları'na haber gönderdi: Onlar da silahlarını kuşanıp geldiler. Bir muhafız kıtası gibi görev yaparak Hz. Peygamber'e yol boyunca refakat ettiler. Salim b. Avfoğullarının yurdunda, günümüzde de Cuma Mescidi diye anılan yerde Rasûl-i Ekrem ilk cuma hutbesini okudu ve cuma namazını kıldırdı.

Hz. Peygamber, cuma namazını kıldıktan sonra şehre, yol boyunca kalabalık bir insan kitlesinin arasından geçerek girdi. Her kabile bütün varlığıyla Rasûl-i Ekrem'in şehre girişini takip ediyor, kutluyor, duyduğu sevinci açıkça gösteriyordu. Kadınlar def çalarak şarkılar söylüyor, çocuklar şenlik yapıyor, Benî Neccar kızları ise, "Biz Neccaroğulları'nın kızlarıyız! Muhammed'e hısımlık ve yakınlık ne güzel! anlamına gelen mısraları terennüm ediyorlardı.

Herkes şerefli misafiri bağrına basmak istiyordu. O ise hiç kimseyi kırmamak için devesini serbest bıraktığını, onun çökeceği yere en yakın evde misafir kalacağını söylüyordu. Peygamberimizi taşıyan deve Ebû Eyyub el-Ensarî (Halid b. Zeyd)'nin evinin arsasına çöktü. Benî Neccar'dan olan bu sahabi, dedesi Abdülmuttalip'in annesi Selma vasıtasıyla Hz. Peygamber'in uzaktan akrabası idi. Rasûl-i Ekrem, Mescid-i Nebî'ye bitişik olarak inşa edilecek odalara taşınıncaya kadar yedi ay boyunca orada misafir olarak kalmıştır. Ebû Eyyub, Hz.

Peygamber'e olan sevgisi ve hizmeti ile her müslüman için örnek bir tutum ortaya koymuştur. Emevîler devrinde 49 (669) tarihinde yapılan seferde İstanbul surları önünde hastalanarak vefat etmiş ve şehitlik mertebesine erişmiştir. Hz. Peygamber'in nice duasına erişmiş olan bu zatın kabrinin yeri asırlarca belirli kalmış ve İstanbul'un fethinden sonra üzerine türbe yapılmış, adına bir de cami inşa edilmiştir ki, bu, Türk milletinin Hz. Peygamber'e ve onun ashabına beslediği derin sevginin canlı bir örneğidir.

Hicretten sonra Medinetü'r-Rasûl (Peygamber'in şehri) ve kısaca Medine diye anılır olan Yesrib, kısa sürede dünya tarihinin akışını etkileyecek bir merkez haline geldi (ayrıca bk. HİCRET).

Medine'de İlk Durumlar:

(Mescid-i Nebi'nin yapılması, Kardeşlik Kurulması, Ezan, İlk Nüfus Sayımı ve Medine Şehir Devletinin Kuruluşu)

Hicretten sonra Ebû Eyyub el-Ensa-rî'nin evi bir okul gibi vazife görmüştür. Hem ensar, hem de muhacirler onu sık sık ziyaret ederek İslâmî bilgilerini derinleştirme imkânını buluyorlardı. Hz. Peygamber, başta Benî Neccar olmak üzere kabilelerden ve ailelerden gelen hediye ve yiyecekleri muhacirlere aktarıyordu. Henüz on yaşlarında bir çocuk olan Enes b. Mâlik de bu günlerde Rasûlullah'a hizmet etsin diye annesi Ümmü Süleym tarafından ona takdim edilmişti. Belirtmek gerekir ki, ensar kadınları arasında dinî bağlılığı ve zekâsı ile tanınan fakat yoksul olan bu hanım, yiyecek ikram edememesinden duyduğu burukluk sebebiyle, çocuğunu Hz. Peygamber'in hizmetine vermiştir. Bu da ensarın Rasûlullah'a ilgi, sevgi ve destek konusunda nasıl yarıştıklarının açık bir göstergesidir.

Hicretten sonraki ilk yıl içinde Hz. Peygamber'in birliği, beraberliği, dayanışmayı artırıcı ve muhacirlerin şehre intibakını sağlayıcı girişimlere ağırlık verdiği görülmektedir. Nitekim Peygamberimizin Medine'ye yerleştikten sonraki ilk hadislerinden biri şudur:

"Ey insanlar! Selâmı yayınız! Rastgeldiğinizde açıkça selâm veriniz, muhtaçlara yemek yediriniz, akrabanıza yardım ediniz ve onları ziyaret ediniz, herkesin uykuda olduğu bir sırada (geceleyin) namaz kılınız! (Böyle yaparsanız) selâmetle cennete girersiniz."

Hatta bu sözü işitenlerden Abdullah b. Selâm adlı bir yahudi bilgini bile "Bu kişinin yüzü yalancı yüzüne benzemiyor" diyerek Hz. Ebû Eyyub'un evine gelmiş, Hz. Peygamber'e bazı sorular sormuş ve tatmin edici cevaplar aldıktan sonra İslâm'a girmişti.

Müslümanların mahallelere dağılımına göre merkezî bir yerde Ulu Cami yapma geleneği de Hz. Peygamber tarafından başlatılmış ve hicri birinci yılın (622-623) ilk yarısında Mescid-i Nebî inşa edilmiştir. Kuba'dan Medine'ye gelirken Hz. Peygamber'in devesinin çöktüğü yerde geniş bir arsa vardı. İki yetime ait bu arsa hurma kurutma yeri olarak kullanılıyordu. Bedeli Hz. Ebubekir tarafından ödenmek üzere 10 dinara satın alındı. Arsa üzerinde gerekli tesviye çalışması yapılarak cami yapımına elverişli hale getirildi. İnşaat başladı. Muhacirler ve ensar büyük bir gayretle çalışıyorlardı. Hz. Peygamber de Kuba'da görül-

düğü üzere Mescid-i Nebî'nin inşasında da bir işçi gibi çalıştı. Ashabın coşku içinde çalışmasından duygulanarak "Allahım, gerçek ecir ahiret ecridir. Muhacirleri ve ensarı mağfiretine eriştir" diyerek dua buyurdu. Mescidin temeli taştan, duvarları kerpiçten örüldü. Direkleri hurma ağacından dandı. Çatı, hurma dalları ve yaprakları ile örtüldü, zemin ise çakıl ve kum idi. Caminin bir yanına (doğu duvarına) bitişik olarak Hz. Peygamber'e ait odalar yapıldı. Bu odalardan her biri İslâm tarihi eserlerinde "Hücre-i Saâdet" (Kutlu ev) olarak anılır. Peygamberimiz kendisi için yapılan eve taşındığında Zeyd b. Hârise ile Ebû Râfi'i Mekke'ye gönderdi. Kendi ailesini ve Hz. Ebubekir'in ailesini getirtti. Ayrıca mescide Suffe denilen genişçe bir oda eklendi. Burası bekâr ve kimsesiz muhacirlerin geceleri yatakhane, gündüzleri ise ders çalışma ve dinlenme yeri olarak kullandıkları bir alan idi. Suffe okulu diye bilinen bu mekanın İslâm tarihinin ilk yatılı okulu olduğu söylenebilir (bk. ASHÂB-I SUFFE).

Mescidin zemini ilk yıllarda çakıl ve kum iken, daha sonraları hasırı andıran bir sergi kullanılmıştır. Sabah, akşam ve yatsı namazlarında, ilk yıllarda kurumuş hurma dalları yakılmak suretiyle aydınlanma sağlanıyordu. Ashabtan Temîmü'd-Dârî 9. (630) yılında ticarî seyahatlerinde Şam ve diğer bazı merkezlerde hıristiyanların kandille aydınlandıklarını görmüş ve yakıtlarıyla birlikte birkaç tane alıp gelmişti. Bir yatsı namazında mescidin kandillerle iyice aydınlandığını gören Hz. Peygamber bunu sağlayan sahabiye: "Sen bizim mescidimizi aydınlattın. Allah da seni nurlandırsın!" demiş ve onun kandilleri yakan hizmetçisine de "Sirac" adını vermiştir.

Başlangıçta, kıbleyi bildirmek ve imamın namaz kıldırırken duracağı yer görevi yapmak üzere, duvar içinde oyuk bir kısım (mihrap) yoktu. Peygamberimiz hutbeyi de bir hurma kütüğüne dayanarak okuyordu. 9 (629) yılında üç basamaklı bir minber yapıldı.

Hz. Peygamber, bir yandan da muhacirlerin sağlık durumlarını dikkatle izlemekte idi.

Burada hastalanan Hz. Ebubekir ve Bilâl-i Habeşî sıla hasretini terennüm eden şiirler söylüyorlardı. Doğup büyüdükleri öz yurtlarını hatırlamaları bir yana Medine, Mekke'ye göre nemli sayılırdı. Muhacirler bu yeni yurdun iklimine bir türlü uyum sağlayamamışlar, sık sık sıtma vb. ateşli hastalıklara yakalanıyorlardı. Peygamberimiz, hastalığa yakalanan muhacirlerle karşılaştıkça "Ya Rab! Mekke'yi bize sevdirdiğin gibi, Medine'yi de sevdir, erzakımıza feyz ve bereket ihsan eyle! Ya Rab! Medine'nin havasını bizim için güzelleştir ve hastalıklardan arındır! diye dua ederdi.

Hz. Ayşe'nin ifadesine göre Rasûlullah'ın duasının kabulüyle Medine'nin suyu ve havası, muhacirlerin sıhhatini bozmayacak şekle dönüşmüş, sıtma ve veba gibi Medine'de çok rastlanan hastalıkların eseri kesilmişti.

Hicri birinci yılda (622-623) muhacirlerin Medine'ye intibaklarını ve ensarla kaynaşmalarını sağlayıcı en göze çarpan gelişme "muâhât" (kardeşlik) anlaşmasının gerçekleştirilmesidir. Buna göre kardeşler, ortaklaşa çalışacaklar, elde ettikleri kârı bölüşeceklerdi. Üstelik aralarında miras da geçerli olacaktı. Bu formül herkese duyuruldu, bütün halkın rıza gösterdiği anlaşılınca Hz.

Peygamber vakit geçirmeden muhacirlerden yaklaşık 90 aileyi aynı sayıda Medineli müslümanın yanına yerleştirdi.

Ensarın fedakârlığı ve muhacirlerin kanaatkârlığı ile ilgili pek çok örnek davranışa sahne olan bu uygulama, İslâm kardeşliğinin nasıl algılanması gerektiğini belirleyebilmek için ibretle incelenmelidir (bk. MUÂHÂT).

Hicri 1 (623) yılı gelişmelerinden biri de müslümanların, namaza, ezan ile davet olunmaya başlanmasıdır. Namaz vaktinin girdiğini anlayamayan müslümanlar namaza geç kalabiliyorlar veya çok erken geldikleri oluyordu. Bunun ötesinde, müslümanların sayısı giderek artıyordu. İslâm toplumunun istiklâlini gösterecek sembollere ihtiyaç vardı. Yapılan istişarî toplantıda boru öttürülmesi, çan çalınması, ateş yakılması, bayrak dikilmesi gibi görüşler tasvip görmedi. O gece ensardan Abdullah b. Zeyd'e rüyasında ezan öğretildi. Abdullah henüz sabah olmadan gidip Hz. Peygamber'e rüyasını haber verdi. Hz. Peygamber de "İnşaallah hak rüyadır, öğrendiğini Bilâl'e öğret de ezan okusun!" buyurdu. Böylece Bilâl ilk ezanı okudu. Naklolunduğuna göre aynı rüyayı Hz. Ömer ile başka bazı sahabiler de görmüşlerdi (bk. EZAN).

Hz. Peygamber'in daha ilk yıl içinde yaptığı birçok dinî, sosyal ve iktisadî düzenleme ve yönlendirmeler arasında, İslâmî öğretilerin uygulamaya konabileceği ve yahudi egemenliği altında olmayan bir müslüman pazarı kurmuş olmasını, yine değişik açılardan önem taşıyan bir nüfus sayımı yaptırmış olmasını özellikle zikretmek gerekir. Rivâyete göre, yapılan sayım sonunda, genel nüfusu 10.000 civarında olan Medine'de müslümanların sayısının yaklaşık 1500 kişi (400 aile) olduğu anlaşılmış bulunuyordu.

Medine'de müslümanların sayısı çoğalmakla beraber onları tehdit eden unsurlar da az değildi. Müşriklerden her an gelebilecek saldırı ihtimali, özellikle münâfıkların işbirliği ile müslümanlar aleyhine sonuçlar doğurabilirdi. Gerçekten, Medine'de nüfusun büyük kısmını oluşturan yahudilerden başka bir de Abdullah b. Übey b. Selûl çevresinde kümelenen münafıklar vardı. Bu kişi Hz. Peygamber'in Medine'ye ulaştığı günlerde reis (kral) sıfatıyla halkın başına geçecekti. Hatta kuyumculara, altından bir taç yapımı için sipariş bile verilmişti. Ancak Hz. Peygamber'in çevresinde Evs-Hazrec toplulukları İslâm düşüncesinde birleşmeye doğru gidince İbn Übey'in krallığı suya düştü. Bundan dolayı bu kişi Medine devrinde daima fesad, ihanet, bozgunculuk gibi kötü işlerin yürütücüsü ve nifak ehlinin de lideri oldu. İbn Ubey'in başkanlığındaki nifak hareketinin yer yer Mekkeli müşriklerle, yahudilerle ve hatta Ebû Âmir-i Fâsık kanalıyla hıristiyanlarla irtibatları ve dış düşmanı cesaretlendirici girişimleri olabiliyordu.

Hz. Peygamber aldığı tedbirlerle bir yandan müslümanlar arasında ağız ve gönül birliği sağlamaya çalışıyor, diğer yandan düşmanlardan gelebilecek hile ve saldırılara karşı onları bilinçlendirmek istiyordu. Bu yolda atılmış en önemli adımlardan biri de siyasî ve idarî organizasyonun oluşturulmasıdır. Hz. Peygamber ahlâkî ve manevî kıymetleri ayakta tutabilmek için birtakım dünyevî yaptırımlara ihtiyaç bulunduğunu çok iyi biliyordu. Gerek müslümanların birbirlerine karşı sorumluluklarını İslâmî

kurallar içinde yerine getirmelerinin sağlanması, gerekse yahudi sakinlerin dış düşmana karşı şehrin savunmasında üstlenecekleri sorumlulukları takibi siyasî bir otoriteyi ve idarî bir organizasyonu gerektiriyordu. Bu münasebetle Hz. Peygamber, ashab ile olduğu kadar Gayr-i müslim Medineliler'le de meseleyi istişare etti. Hz. Enes'in evinde toplandılar ve bir şehir devleti yapısı ortaya çıkarma hususunda anlaştılar. Bu anlaşmayı tescil eden vesika ("kitab", "sahife"), bazı araştırmacılar tarafından bir anayasa özelliğinde görülmektedir ki, bu bakışa göre, Hz. Peygamber'in kaleme aldırdığı bu belgeyi dünya tarihinin ilk yazılı anayasası saymak gerekir.

Hz. Peygamber, ayrıca yahudilerle, ek maddeler şeklinde olmak üzere şehrin ortak savunmasına yönelik anlaşmalar da imzalamıştır.

Böylece Hz. Peygamber evvelce sahip olduğu dinî iktidar (Allah'ın elçisi olması) yanında, dünyevî iktidarı (Medine-Şehir devletinin başkanlığı) da kendi şahsında toplanmış oluyordu.

Kıblenin Değişmesi ve Cihada İzin Verilmesi:

H. 2 (624) yılının en önemli iki gelişmesi kıblenin değişmesi ve cihada izin verilmesidir.

Hz. Peygamber daha evvel namaz kılarken Kudüs'e yöneliyordu. Fakat öteden beri kıblenin Kâbe olmasını arzu ediyordu. Kâbe'yi putlardan temizlemek ve Hz. İbrahim devrindeki tevhid kimliğine büründürmek onun gönlündeki ideallerin başında geliyordu. Öte yandan, Medine-Şehir devletinin başkanı olmak hasebiyle bölgede siyasî egemenlik konusunda da sağlam bir adım atılmış oluyordu. Artık, Peygamberimiz ve ihlaslı müslümanlar bu büyümeye paralel olarak –ezanda olduğu gibi– ümmet için önemli sembollerden biri sayılan kıble konusunda da bir beklenti içinde idiler. Bu beklenti fazla sürmedi. Yaklaşık h. 2 (624) yılı ortalarında (hicretten onaltı ay sonra) indirilen âyetle kıblenin Kâbe olduğu bildirildi ki, meâlen şöyledir: "... (Ey Muhammed) yüzünü Mescid-i Haram'a doğru çevir! Ey Müminler, bulunduğunuz yerde siz de yüzlerinizi o yöne çevirin" (el-Bakara 2/144; Ayrıca bk. el-Bakara 2/148-149). Peygamberimiz bu sırada Benî Seleme mescidinde öğle namazı kıldırıyordu. Günümüzde Mesci-dü'l-kıbleteyn (iki kıble mescidi) adıyla bilinen bu mescid, önemli bir ziyaret yeridir (bk. MESCİD-İ KIBLETEYN).

Kıble ile ilgili bu âyetin gelişi yahudileri çok rahatsız etti. Çünkü daha evvel Kudüs'e dönülmesi onları bir ölçüde teselli ediyordu. Muhammed ümmetinin her gün yeni bir şiar (sembol) ile kuvvet kazandığını gören yahudiler fitnelerini artırdılar. Bu konuda muhakemesi zayıf olanların kafalarını karıştıracak dedikodu çıkardılar (bk. el-Bakara 2/142). Yüce Allah, müslümanlar için önemli bir gelişme olan kıbleyi, hak yolda sebat edeceklerle cayacakları ayırdeden bir ölçü kıldığını bildirdi (bk. el-Bakara 2/143).

İslâm toplumunun büyümesi, içte yahudi ve münafıkları, dışta da Mekkeli müşrikleri tedirgin ediyordu. Medineli müslümanlar her an bir tehdit ve tehlike ile karşı karşıya idiler. Bu arada Mekke'de kalan müslümünlar müşriklerin büyük eziyetlerine maruz kalıyorlar, müslümanların bu yöndeki şikâyetleri üzerine Hz. Peygamber, sabretmelerini, henüz savaş müsaadesi almadığını söylüyordu. Nihayet, h. 2

yılında (624) cihada izin veren âyetler nazil oldu: "Kendileriyle savaşılanlara, zulme uğradıkları için harbe müsaade edilmiştir..." (el-Hac 22/39); "sizinle savaşanlarla siz de Allah yolunda savaşın..." (el-Bakara 2/190).

Hz. Peygamber bu âyetler nâzil olduktan sonra bir dizi tedbir aldı. Medine civarındaki kabilelerle saldırmazlık anlaşmaları imzaladı. Mekke-Şam ticaret yolunu denetlemek için seriyyeler gönderdi.

Kureyş'le İlişkiler:

Hz. Peygamber, öteden beri Mekkeliler'in İslâm'a girmesini, Mekke'nin bir İslâm beldesi olmasını, Kâbe'nin putlardan arındırılmasını arzu ediyordu. Hicretten sonra da bu arzusunda bir eksilme olmadı. Ancak gelişmeler bu sonuca pek kolay ulaşılamayacağını gösteriyordu. Çünkü Kureyş müşriklerinin düşmanlık duyguları hicretten sonra da hızla artmaya devam ediyordu. Nitekim hicretten hemen sonra Ebû Süfyan ile Übey b. Halef, genel olarak Medineliler'e yazdıkları mektupta müslüman-muhacirleri himaye etmelerinden dolayı tehdit ediyorlardı. Ensarın müslümanlara sahip çıkma arzusunda herhangi bir gevşeme sözkonusu olmayınca Kureyşli müşrikler bu kez de, münafık olarak bilinen Abdullah b. Übey b. Selûl'e yazdıkları mektupta Hz. Peygamber'i ve müslüman-muhacirleri şehir dışına çıkarmalarını, aksi halde savaşçılarının öldürülüp kadınlarına el konulacağını bildiriyorlardı. Bununla yetinmeyen Kureyş müşrikleri, Medine'deki yahudilerle de işbirliği yaparak entrikalar çevirmeye başladılar. Ekonomik açıdan başarılı olamayacaklarını bildikleri halde Medine'yi çökertme plânları üzerinde de düşündüler. Böylece Medine'nin her an bir saldırıya uğrayabileceği endişesi müslümanlar arasında yayıldı. Muhtemelen Hz. Peygamber'in evi çevresinde bazı geceler muhafızların beklediğine ve Peygamberimizin de ashabı, kılıç ve sair techizatı yakınlarında olarak gecelemelerini tenbih ettiğine dair rivâyetler bu dönemle ilgilidir.

Hz. Peygamber'in Mekkeli müşriklerin haddi aşan tehditlerine karşı bazı önlemler alması gerekiyordu. Bu esnada zulme maruz kalan müslümanların düşmanla savaşabileceğine dair âyetler de nâzil olmuş bulunuyordu.

H. 2 (624) yılı başlarında Hz. Peygamber, müslümanların kontrolündeki ticarî yollardan Kureyş kervanlarının geçmesine izin verilmeyeceğine dair bir karar aldı ve kararın uygulanması için çeşitli bölgelere seriyyeler gönderdi (bk. SERİYYE).

Bunlardan ilki, Hz. Hamza komutasında otuz askerden oluşan bir seriyye idi. Bu birliktekiler Kızıl deniz sahillerine kadar yaklaştılar. Ebû Cehil yönetiminde bir Kureyş kervanı ile karşılaştılarsa da, her iki tarafın hâmisi durumunda olan Cüheymî kabilesi başkanının araya girmesi herhangi bir çatışma çıkmasını önlemiş oldu.

Ubeyde b. el-Hâris komutasında altmış kişilik bir askerî birlik, İkrime b. Ebî Cehl başkanlığındaki bir kervanı durdurmak üzere görevlendirildi. Fakat bu ikinci seferde de herhangi bir silahlı çatışma çıkmadı. Sadece düşman kervanında bulunan ve kendilerini gizleyen iki müslümanın İslâm askerî birliğine katıldığı görüldü. Ama artık, Mekkeli müşrikler müslümanlarca rahatsız edildiklerinin farkında idiler. Bu durum onların moralini bozacak, iç bünyede huzursuzluk doğuracaktı.

Sâ'd b. Ebî Vakkas da küçük bir askerî birlikle Râbiğ-Harrar bölgesine gitti. Amacı keşifte bulunmak, bölgenin yerlileriyle işbirliği imkânlarını araştırmaktı. Çünkü bölge ahalisinin onayını almadan oralardan Kureyş kervanlarının geçmesini önlemek zordu. Bunun da sebebi, kervanların geçiş yolları civarındaki kabilelerin bunlardan birtakım kârlar sağlamalarıydı; onlara ot, hayvan yemi, su ve o bölgede yetişen ürünlerden satıyorlardı. Dolayısıyle ticarî yollarda hakimiyetin sağlanması bir ölçüde bu kabilelerin desteğine bağlıydı.

Hz. Peygamber de, bu amaçla 2 yılının Safer ayında (624 Ağustos) Veddan seferine çıktı. Burası Medine'nin güneyinde bulunan bir yerdi. Benî Damra kabilesi ikamet ediyordu. Kendileriyle saldırmazlık ve birbirinin düşmanlarına yardım etmeme anlaşması imzaladılar. Hz. Peygamber daha sonra aynı gaye ile Medine'nin kuzey batı bölgelerinde bir sefere daha çıktı. Bu sıralarda Fihr kabilesinden Kurz b. Câbir komutasında Kureyşli müşriklerden oluşan bir askerî birlik Medine'nin güneyinde dış mahallelere ani bir saldırı düzenledi, insanları öldürdü, evleri yağmaladı. Haber alınınca takip başlatıldıysa da ele geçirilemedi. Bu âni saldırıya cevap olarak Hz. Peygamber'in, Benî Damre seferine çıktığı, daha önce müslümanların kontrolündeki bölgelerden Kureyşli müşrik ticaret kervanlarının geçmesini önlemeyi amaçlarken, bu kez bir kervanı takip ettiği görülmektedir. Her ne kadar Kureyş kervanı kaçtıysa da, Hz. Peygamber böylece Benî Damre ile olan işbirliği anlaşmasını yürürlüğe koymuş oldu. Aynı zamanda Benî Mudlic ve onların komşusu olan başka bir kabileyle de yeni ittifaklar gerçekleştirdi. Hicret sırasında Hz. Peygamber'i ve Hz. Ebubekir'i yakalayıp ödül almak için girişimde bulunan Benî Mudlic kabilesine mensup Suraka'nın bu ziyareti sırasında Hz. Peygamber'e büyük bir misafirperverlik gösterdiği dikkat çekiyordu.

Bu arada 2 yılı Cemaziyelahir (624 Kasım) ayında Medine'ye dönen Hz. Peygamber'in iki tedbire daha başvurduğu görülmektedir. 1– Arap Yarımadası'nın çeşitli bölgelerine istihbarat elemanı ve casuslar göndererek bilgi toplamak, 2– Kureyş müşriklerinin etki alanlarındaki yolların civarına da düşmana gözdağı vermek üzere küçük fakat hareketli askerî birlikler yollamak. İşte Abdullah b. Cahş seriyyesi bunlardan her iki amaca yönelik idi. Sekiz kişilik bu seriyye iki gün süre ile ellerindeki mühürlü talimatı okumadan yürüyecekler, sonra talimatta belirtildiği üzere Mekke'nin ardında ve düşman arazisinde bulunan Mekke-Tâif arasındaki Nahle denilen yere gideceklerdi. Gaye, bilgi toplama, teftiş, gözetleme, gözdağı verme idi. 2 yılı Recep ayının sonlarına doğru İslâm seriyyesi ile oradan geçmekte olan bir Kureyş kervanı arasında çarpışma meydana geldi. Bir müşrik öldürüldü, ikisi esir edildi, mallarına el konularak Medine'ye getirildi. Hz. Peygamber, müslüman birliğin komutanını, talimatta olmayan bir uygulama yaptığı için azarladı. Aslında olay şaban ayına taşmış olmakla beraber, Kureyşliler bunun Eşhuri Hurum'da (bk. HARAM AYLAR) meydana geldiğini etrafta yayarak yaygara kopardılar. Ayrıca bir heyet göndererek fidye karşılığı iki esiri kurtarmak istediler. Hz. Peygamber'in Kureyş'i teskin ve çevredeki propagandalarının önüne geçmek için öldürülen kişinin

diyetini gönderdiğine ve esirleri, fidye almaksızın serbest bıraktığına dair bir görüş de vardır. Bu görüş esas alınırsa, Hz. Peygamber'in bu tutumuyla yakında görünen bir büyük savaş için zaman kazanmak istediği düşünülebilir. Esasen Hz. Peygamber, Kureyş müşriklerinin, bu olayı bahane ederek müslümanlarla bir ölümkalım savaşını başlatacaklarının farkında idi ve hazırlıklarını buna göre yapıyordu. Düşman kervanlarını takip ettirerek onları taciz etmesinin ana sebebi de müşrikleri, çıkabilecek bir savaşta zayıf ve dağınık bir vaziyette yakalamaktı. Nitekim bu ilk savaş (az sonra işaret edilecek olan Bedir savaşı) bir kervan meselesi etrafında ortaya çıktı.

Burada belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in ve seriyyelerinin ticaret yollarındaki faaliyetleri, alelâde kervan baskını niteliğinde değildir. İslâm savaşçıları, müslüman olmayan diğer unsurların değil, sadece Kureyş müşriklerinin kervanlarını saf dışı etmek istiyorlardı. Bir başka anlatımla, Kureyş müşrikleriyle Medineli müslümanlar arasında bir savaş durumu sözkonusu idi ve devletler hukukuna göre iki gurup arasında savaş kukuku yürürlükteydi. Buna göre, kervanlara yapılan saldırılar için yağmalama vb. nitelendirmelerin yapılması isabetli olmaz.

Bedir ve Uhud Savaşları:

Hz. Peygamber'in haber alma görevlileri, ortak sermayeden oluşan ve askerî maksat güden Ebû Süfyan komutasında Mekkeliler'e ait bir kervanın Suriye tarafına gittiğini ve dönmekte olduğunu belirlediler. Bu kervan bin deveden oluşuyordu. Hz. Peygamber hemen 312 kişilik ordusu ile harekete geçti. Kureyş kervanı, keşifçileri kanalıyla bunu haber almış ve süratle, değişik bir yoldan Mekke'ye kaçmıştı. Hz. Peygamber Bedir civarında on gün kadar kalarak çevre kabilelerle ittifak kurmaya çalıştı. Bu arada Kureyş müşriklerinin yaklaşık bin kişilik bir orduyla Bedir'e yaklaşmakta oldukları öğrenildi. Hz. Peygamber ashabıyla yaptığı istişareden sonra düşmanı karşılamaya karar verdi. 2 yılı Ramazan ayı (624 Mart ayı)'nda cereyan eden bu savaşta Hz. Peygamber'in o günkü şartlara göre çok etkili savaş taktikleri uyguladığı ve büyük bir başarı sağladığı görüldü. Sonuç olarak, ondört şehide karşılık düşmana yetmiş kayıp verdirildi. Bunlardan yaklaşık yirmi beşi başta Ebû Cehil olmak üzere Mekke döneminde müslümanlara çok eziyet eden mele' (ileri gelenler) gurubundandı. Şüphesiz bu zaferin ardında, – Kur'ân-ı Kerîm'de geniş olarak açıklandığı üzere - üzerlerine düşeni yaptıktan sonra Allah'a ve Rasûlü'ne bağlılıklarını yitirmeyen müslümanlara Yüce Allah'ın lâyık gördüğü destek ve yardım bulunuyordu (el-Enfâl 8/9-13; Âl–i İmrân 3/13, 123-127).

Bir taraftan bu savaşta Hz. Peygamber'in İslâm sancağını Mus'ab b. Umeyr'e teslim ettiğini ve savaş öncesinde elçilik görevini Ömer b. el-Hattab'a verdiğini diğer taraftan Mus'ab'ın ve Ömer'in kabilelerinin İslâm'dan önce Mekke-Site devletinde bu görevleri yürütmekte oluşlarını gözönüne alan bazı araştırmacılar Hz. Peygamber'in Medine'de kurduğu devlet ve hükümeti Mekke-Şehir devletinin hükümeti olarak mülahaza ettiğini, dolayısıyla Medine'deki İslâm devletinin "Sürgündeki Hükümet" statüsüne sahip olduğunu; böylece Hz. Peygamber'in Medine ile Mekke'nin İslâm devleti şemsiyesinde bütünleştirilmesi gayesine erişmek istediğini belirtirler (bk.

Hamidullah, İslâm Peygamberi, çev. Prof. Dr. Salih Tuğ, İstanbul, 1990, I, 225).

Hz. Peygamber esirlerle ilgili bir danışma toplantısı yaptı. Toplantıda, esirlerin öldürülmesi görüşü de ortaya atılmakla beraber, Hz. Ebubekir'den gelen belli bir fidye (kurtuluş akçesi) karşılığında serbest bırakılması önerisi benimsendi. 4000 dirhem karşılığında esirlerin serbest bırakılabileceği taraflara duyuruldu. Ayrıca maddî gücü yetmeyip de okuma yazma bilenler, on müslüman çocuğuna okuyup yazmayı öğreteceklerdi. Ayrıca, Ebû Azze gibi şiirini İslâm aleyhine kullanmamak kaydıyla hiçbir şey alınmadan salıverilenler de oldu. Fatak bu kişi verdiği sözde durmadığı için daha sonra yakalanarak öldürülmüştür. Böylece İslâm devletinde esirlere yapılan muamelenin ilk örneklerini içeren bu uygulama sırasında esirlere temiz elbiseler giydirildiği ve beslenmelerine yeterince dikkat edildiği de belirtilmelidir.

Kısaca, Medine'de siyasî örgütlenme imkânına kavuşan müslümanların Kureyş'e karşı girdikleri bu ilk savaştan zaferle çıkmaları, onlara büyük bir manevî destek sağlamıştır (bk. BEDİR SAVAŞI).

Büyük kervanın başında bulunduğu için Bedir savaşına katılamayan Ebû Süfyan intikam yemini etmiş ve bunu yerine getirmek üzere bir askerî birlikle gizlice Medine'ye ulaşmış, Benî Nadîr yahudilerinin yol göstermesiyle savunmasız bir bölgeye hücum edip bir müslümanı şehit etmiş, harmanları ateşe verip kaçmış, peşine İslâm askerleri düşmüşse de yakalanamamıştı.

Fakat Kureyşliler bu tip ferdî intikam hareketlerinden ziyade toplu intikama hazırlanıyorlardı. Çünkü Umeyr b. Vehb gibi tek olarak Hz. Peygamber'i öldürmeye gidip de onun mucizeleriyle yüzyüze gelip müslüman olanlar vardı.

Bu arada Hz. Peygamber de Kureyş kervanlarını daha yakın takibe almıştı. Meselâ Zeyd b. Hârise'yi Rebeze ve Gamre arasındaki el-Kared suyuna askerî bir birlikle göndermiş ve bir Kureyş kervanına el koymuştu. Ebû Süfyan ve Safvan b. Ümeyye gibi Kureyş ileri gelenlerinin canlarını kurtarma pahasına terkettikleri bu kervanın ganimeti arasında yüzbin dirhemlik gümüş bir külçe de bulunuyordu.

Buna karşılık müşrikler anonim sermaye ile gidip gelen eski kervanın 250.000 dirhem tutarındaki kârını intikam savaşı için kullanmaya karar verdiler ve 3 yılı Şevval (625 Mart) ayında 3000 kişiden oluşan bir ordu ile Medine'ye yöneldiler.

Hz. Peygamber'in yapmış olduğu toplantıda genç mücahidlerin görüşü doğrultusunda açıkta bir meydan savaşı kararlaştırıldı. 3000 kişilik düşmana karşılık müslümanların ordusu 700 kişiden oluşuyordu. Düşman Medine'nin kuzey-batısını, müslümanlar da kuzey tarafını tuttular. İslâm ordusu, Uhud dağının çıkışı olmayan boğaz noktasına kadar ilerledi. İslâm ordusunun aldığı tedbirlerle düşman, dağın ardından dolaşmak mecburiyetinde kaldı. Stratejik önem taşıyan bir tepe de belirli sayıda İslâm okçuları tarafından tutulunca düşman ordusu hareket kabiliyetini büyük ölçüde yitirip pasif bir duruma düşmüştü. Nitekim bu ordu ilk hamlede bozguna uğradı. Ne var ki, Hz. Peygamber'in kesin talimatına rağmen henüz zafer kesinleşmeden müslüman okçuların çoğunluğunun yerlerini terketmesi savaşın aniden İslâm

ordusunun aleyhine dönmesine yol açtı. Müslümanları yandan ve arkadan kuşatmak üzere bekleyen düşman süvarî birliği az sayıdaki okçuyu bertaraf ederek İslâm ordusunu arkadan kuşattı, ilk safhada bozulanlar da dönünce müslümanlar iki ateş arasında kaldılar. Hz. Peygamber yaralandı ve üstü kamufle edilmiş bir düşman çukuruna düştü; burada çok yoğun düşman saldırısı bir avuç müslüman tarafından kahramanca püskürtüldü. Kuvvetler denkleşince düşman, karargâhına çekildi ve Ebû Süfyan, Uhud'un doğu yamacına tırmanmış durumda olan Hz. Peygamber'e karşı ileri geri söylenerek ve bir yıl sonra Bedir'de buluşma hususunda meydan okuyarak çekip gitti. Her şeye rağmen şehrin ani bir saldırıya uğramasını önlemek amacıyla Hz. Peygamber'in, Medine'ye döndükten bir gün sonra düşmanı, dönemeyeceklerinden emin olunabilecek bir noktaya kadar takip ettiği görüldü (bk. HAMRÂU'L-ESED).

Uhud'da müslümanlar 70 şehit verdiler. Düşmanın kaybı ise 22 kadardı. Müşriklerden Ebû Süfyan'ın karısı Hind, şehit olan Hz. Hamza'nın ciğerini çıkartıp ağzında çiğneme, Hind'le birlikte bazı müşrik kadınlar da müslüman şehitlerin kulak ve burunlarından gerdanlık yapıp boğazlarına takmak vahşetini gösterdiler. Ümmü Umâre gibi İslâm kadınları ise Allah için savaştılar ve geri hizmetlerde koşturdular, şehit düşen yakınlarının acısını içlerine atıp Hz. Peygamber sağ olduktan sonra gam yemeyeceklerini söyleyerek fedakârlık ve vefakârlığın en güzel örneklerini verdiler (bk. UHUD SAVAŞI).

Uhud Savaşı'nda şehit düşenler hakkında nâzil olan âyette Allah yolunda öldürülenlerin ölü sanılmaması gerektiği bildiriliyor, onların Rableri katında diri oldukları, Cenâb-ı Hakk'ın fazl-u kereminden ihsan buyurduğu nimetlerle rızıklandıkları belirtiliyordu (bk. Âl-i İmrân 3/151).

Racî' ve Bi'r-i Maûne Faciaları-Benî Mustalik (Müreysi'), Hendek (Ahzâb) Savaşları:

Mekkeli müşrikler bir yandan çöl müşrikleri ve yahudi ittifakını oluşturarak Medine'ye baskın yapma hazırlığına girişiyorlar, bir yandan da bütün Arap kabilelerine haber salarak her müslüman başı için ödül koyuyorlardı. Nitekim, Hayber yahudileri ve onların da malî desteğiyle Gatafan, Fezare ve Benî Süleym kabileleriyle, Kinâne-liler ve Sakifliler'le geniş bir ittifak dairesi meydana getirdiler; on bin kişiden az olmayan büyük ordu hazırladılar.

Bu arada, Ehabişler'den Adel ve Kare kabileleri İslâm'ı öğrenmek için öğretmen istemişlerdi. Hz. Peygamber bu iş için on kadar sahabiyi görevlendirdi. Bu sahabiler Mekke yakınlarında Racî' suyu mevkiinde geceleyin baskına uğradılar; önce yedisi şehit edildi, diğer üçü Mekke'ye götürülürken yolda biri daha şehit düştü. Kalan iki sahabiyi ise (Zeyd b. Desinne ve Hubeyb b. Adiyy) Mekke'de halkın önünde İslâm'dan dönmeye zorladılar, bekledikleri sonucu alamayınca karınlarına mızrak batırarak şehit ettiler (4 es-Safer/ 626) (bk. RACÎ' OLAYI).

Buna benzer bir olay da, Maûne kuyusu yakınlarında meydana geldi: Kur'ân bilenlerden yetmiş sahabi, istek üzerine Âmiroğulları'na ve Süleymoğulları'ndan bazı boylara İslâm'ı öğretmek için gönderilmişlerdi. Bunların başında Munzir b. Amr

vardı. Maûne kuyusuna vardıklarında, görevi yerine getirebilmek için ilk irtibatı kurmak üzere Haram b. Milhan, Süleymoğulları arasına gitti. Fakat önce onu, daha sonra –içlerinden biri dışında– diğerleri olmak üzere şehit ettiler (bk. Bİ'R-İ MAÛNE OLAYI).

Müşriklerin müttefiklerine gösterdiği Medine'ye baskın hedefi bazı kabilelerin süratli bir şekilde harekete geçmesine yol açtı. Benî Mustalik, bu işe heveslenenlerin başında geliyordu. Reisleri Haris b. Ebî Dırar, adamlarını Kudeyd'e bağlı el-Müreysi denilen yerde toplamıştı. Hz. Peygamber durumu öğrenir öğrenmez onlardan önce davrandı ve 1000 kişilik bir ordu ile Benî Mustalik ordusuna anî bir saldırıda bulundu (5 yılı Şaban ayı 626-627 Aralık-Ocak). Bir müslüman şehit düştü. Düşman on kayıp verdi. 5000 koyun 2000 deve ganimet alındı. Esir sayısı 700 kadardı. Bu savaş sırasında ve akabinde İslâm birliğini etkilemesi açısından önemi haiz bazı olaylar meydana gelmiştir (bk. BENÎ MUSTALİK SAVAŞI). Bunlardan, Hz. Ayşe'nin namusuna dil uzatılmasına sebebiyet veren ve hakkında Kur'ân âyetleri nâzil olan olay, İslâm tarihinde "İfk hadisesi" diye meşhur olmuştur (bk. İFK OLAYI).

Müşrikler bir yandan bu elîm olaylara sebebiyet verirken, diğer yandan oluşturdukları ittifak çemberi ile Medine'yi sarmak istiyorlardı. Planları, Hz. Peygamber'i şehir dışına çekmek, zayıf kalan şehri, müttefiklerle vurmak, sonra da şehir dışında Muhammed (s.a.)'i öldürmek ve İslâm ordusunu imha etmekti. 5 (627) yılında müttefikler, müslümanlar aleyhine bu planı kurarlarken, casusları kanalıyla durumdan haberdar olan Hz. Peygamber, derhal harp meclisini topladı. Selmânü'l-Farisî'nin önerisi gözönüne alınarak bir savunma savaşı yapılmasına karar verildi. Bunun için İslâm ordusu şehrin içinde mevzilenecek, düşmanın girişi de etrafa kazılacak hendekle önlenecekti. Gerçekten de yediden yetmişe herkesin yoğun çalışması ile bu gerçekleştirildi.

Şehrin kuzeye bakan ve yer yer batısına taşan hendeğin uzunluğunun 5 km., eninin 9 m., derinliğinin de 4, 5 m. olduğu sanılmaktadır.

Düşman on bin kişiden az olmayan bir ordu ile bir hamlede şehri yerle bir etmek niyetiyle gelmişti. Ama beklemediği hendekle karşılaştı.

Bu arada münafıkların her zamanki bozgunculukları burada da görülüyordu. Hendeğin kazılışında hileye kaçmaları bir yana, düşman yaklaştığında da şehri savunmaktan geri durmuşlar, ailelerini korumak bahanesiyle evlerine saklanmışlardı (bk. el-Ahzâb 33/12-13).

Müttefikler ordusunun ileri gelenleri hendekle karşılaşmanın şokunu atlattıktan sonra yahudilerin, özellikle Benî Kureyza'nın ihanetini sağlamayı ve böylece müslümanları arkadan vurmayı denediler. Bu aşamada müslümanlar çok büyük sıkıntılar çektiler. Ancak Gatafan'ın Eşca kolunun başkanı Nuaym b. Mes'ud'un müslüman oluşu müslümanlar lehine bir gelişmeye vesile oldu.

27 gün süren savaşın sonuncu günü Hz. Peygamber: "Allahım! Ey Kur'ân'ı gönderen Rabbim! Ey düşmanların hesabını tez gören Rabbim! Şu düşman topluluğunu kır! Onları hezimete uğrat! İradelerini sars Allahım! diye dua etti. O gece çıkan bir

fırtına, çevrenin kumunu savurup düşman cephesine sürükledi. Bu fırtına karşısında düşman askerleri ve ordunun komutanı Ebû Süfyan orayı bırakıp kaçmak zorunda kaldılar. Kur'ân-ı Kerîm'de, Yüce Allah'ın Hendek savaşında bir rüzgâr gönderdiğini ve melekleriyle İslâm ordusuna yardım ettiğini (el-Ahzâb 33/9), düşman ordularının ise bir zafer elde edemeden öfkeleriyle geri dönüp gittiklerini açıklamaktadır (el-Ahzâb 33/25).

Bu savaşta müslümanlardan altı şehit düşmüş, düşman ordusu ise sekiz ölü vermiştir (bk. HENDEK SAVAŞI).

Hudeybiye Barış Anlaşması:

Kureyş müşrikleri peşpeşe giriştikleri savaşlarda çok büyük malî kayıplara uğramışlar, buna karşılık bir zafer elde edemeden çevrelerine övünçle anlatacakları bir sonuç alamadan elleri boş geri dönmüşlerdi. Diğer yandan, müslümanların onlara ait ticaret kervanlarını takibi onları hayli rahatsız ediyordu. Denilebilir ki, Kureyşliler, artık, sonuç alamayacakları masraflı savaşlara girişmektense prestijlerini kurtarabilecek bir barışı tercih aşamasına gelmişlerdi.

Meseleye müslümanlar açısından bakıldığında da bir barış isteği göze çarpıyordu. Çünkü Medine bir yandan Mekke müşrikleri ve onların güdümündeki kabileler, diğer yandan Hayber yahudileri ve onların güdümündeki Gatafan, Fezare gibi kabileler olmak üzere amansız iki düşman arasında kalmıştı. Kureyşle Hayber yahudileri arasında yapılan anlaşmaya göre Hz. Peygamber onlardan biri üzerine yürüdüğü takdirde, diğeri, boş bırakılan Medine'yi işgal edecekti. Bu durumda Hz. Peygamber'in Kureyş'le bir anlaşma yapması, Hayber'in hakkından kolayca gelmesini sağlaybilirdi. Üstelik o yıl Mekke kıtlık geçirmiş ve Mekkeliler'le barış ortamını hazırlayan şöyle bir olay meydana gelmişti:

Arabistan'ın buğday anbarı olarak bilinen Yemame yöresinin (Necd bölgesinde) ileri gelenlerinden Sumame b. Usal Medine'de müslüman olup ülkesine dönerken Mekke'ye uğramış, Kâbe'yi tavaf etmişti. Bu esnada, müslüman olduğu için kendisiyle alay edilmesine kızarak, Yemame'ye vardığında Mekke'ye zahire sevkiyatını durdurmuş, onlara bir çeşit ambargo uygulamıştı. Bu durumun doğuracağı vahim sonuçları tahmin eden Mekkeliler, akrabalık bağlarını ileri sürerek Hz. Peygamber'e bir mektup yollamışlar, buğday sevkiyatının başlatılması için aracı olmasını rica etmişler, Hz. Peygamber de onlara beklediklerini sağlamıştı.

Bütün bunların ötesinde, yeni kurulmuş İslâm Devleti'nin gelişmeye ihtiyacı vardı ve İslâmiyet barış ortamında esas amaçlarını ve öğretilerini daha iyi ortaya koyabilirdi.

Bir barış görüşmesi ortamı sağlamak üzere, Peygamberimiz 6. yılın (628 Mart-Nisan) aylarında 1400 müslüman ile sadece yol silahı kılıçlarını alarak Mekke'ye doğru yola koyuldu. Aynı zamanda, umre yapmak, eski vatanını görerek hasret gidermek istiyordu. Ashabın Kâbe'yi putlardan arındırma idealini canlı tutmayı amaçlıyordu. Mekke-Cidde yolu üzerinde 15 km.'lik bir mesafede Hudeybiye denilen yere ordugâhını kurdu. Mekkeliler yaklaşık elli kişilik askerî bir öncü kuvvet yolladılar; fakat hemen esir edildiler. Hz. Peygamber esirleri karşılıksız salıvererek iyi niyetini gösterdi. Hz. Peygamber, Mekkeli bir he-

yetle görüşme ve Kâbe'yi ziyaret (Umre) arzusunu Huzâalı bir müslüman olan Hıraş b. Ümeyye aracılığı ile duyurdu. Fakat sonuç alınamadı. Daha sonra –bu konuda– Hz. Ömer'in belirttiği görüş üzerine Hz. Osman gönderildi. Hz. Osman, Ebû Süfyan'ın akrabasıydı. Ne var ki, Ebû Süfyan şehirde değildi ve Mekkeliler, Hz. Peygamber'e karşı nasıl bir politika izleyeceklerini kararlaştıramadılar. Bir ara Hz. Osman'ın hapsedildiği, hatta şehit edildiği söylentisi yayılınca Hz. Peygamber, sırtını bir ağacın gövdesine dayayıp bütün müslümanlardan herşeyi göze alarak Kureyş'le mücadele edeceklerine dair biat aldı.

Bir ağacın altında müslümanların Hz. Peygamber'e sadakat andı içmelerinin Yüce Allah'ı hoşnut ettiği Kur'ân-ı Kerîm'de ifade edilmiştir (bk. el-Fetih 48/18) (bk. RIDVAN BİATI). Zor şartlar altında müslümanların Hz. Peygamber'e bağlılık yemini etmeleri, müşriklerin gözünü iyice korkutmuştu. Bunun üzerine Süheyl b. Amr başkanlığında bir heyet gönderip Hz. Peygamber'le bir anlaşma yapmaya karar verdiler. Uzun görüşmelerden sonra alınan kararlara göre müslümanlar bu yıl geri dönecekler, gelecek yıl üç gün içinde Kâbe'yi ziyaret edecekler, üzerlerinde sadece yolcu kılıcı taşıyabileceklerdi. Medine'ye sığınma isteyen bir Mekkeli'nin bu isteği geri çevrilecek, ama bir Medineli Mekke'ye sığınmak istediğinde ise bu kabul edilecekti.

Başka kabileler istedikleri tarafla anlaşıp onun yanında yer alabileceklerdi. Her iki tarafın hakimiyetinde bulunan yollarda kervanlar güvenlik içinde olacak, üçüncü şahıslarla yapılacak savaşlarda anlaşmaya giren tüm kabileler tarafsız davranacaklardı. Bu anlaşma on yıl sürecekti. Hz. Osman salıverilinceye kadar Hz. Peygamber Kureyş heyetini yanında alıkoydu.

Şunu belirtmek gerekir ki Hz. Peygamber, antlaşmada yer alan gerek bazı ifadeleri, gerekse muhteva açısından müslümanların aleyhine gibi görünen maddeleri önemsemedi; Hz. Ömer'in böyle bir antlaşmayı kabulden dolayı hayretini ifade eden sorularını sükûtla karşıladı. Önemli olan bir antlaşmanın imzalanmasıydı. Bunun yakın gelecekte müslümanlara sağlayacağı çok yararlar vardı. Nitekim, geri dönüş yolunda henüz Medine'ye ulaşmadan bu antlaşmanın "feth-i mübîn=parlak fetih!" olduğuna dair âyet geldi (bk. el-Fetih 48/1). Gerçekten de birkaç yıl içinde mevcut müslüman sayısı birkaç misli artmıştı. Çünkü barış ortamında müslümanların örnek hayatı müşrikleri etkilemişti. Meşhur cengâverlerden Halid b. Velid ile diplomat kişiliği ile ünlü Amr b. As da kendiliğinden Medine'ye gelip müslüman olmuşlardı. Ayrıca çölden Medine'ye ulaşan başka kabilelere mensup Araplar da İslâm'a giriyorlardı. İltica meselesi ise Mekkeli bir müslüman olan Ebû Busayr'ın müminlerden oluşan küçük bir silahlı gurupla el-Iys denilen yerde hemşehrilerinin kervanlarını tehdit etmesi sonunda bizzat Kureyş'in isteğiyle müslümanların lehine çözümlenmişti. Müslümanlar ertesi yıl (7/628) Mekke'ye giderek antlaşma gereğince üç gün içinde Kâbe ziyaretini yapıp umreyi îfa ettiler.

Bu süre içinde Mekkeliler şehri boşalttılar, etraftaki dağlara, tepelere tırmanıp çadır kurdular. Müslümanları merakla izledikleri anlaşılınca, Hz. Peygamber tavafın

ilk üç şavtında remel* yapılmasını yani omuzlar dik vaziyette ve çalımlı yürünmesini istedi.

Bu ziyaretten dönüşte Hz. Hamza'nın küçük kızı Umâme Peygamberimiz tarafından Medine'ye getirildiğinde amcazadeleri Hz. Ali ve Cafer b. Ebî Talip ile sağlığında babasıyla kardeş yapılan Zeyd b. Hârise onun bakımını üstlenmek üzere harekete geçtiler. Yetime ilginin pek güzel bir örneğini teşkil eden bu davranışlarından dolayı Hz. Peygamber üçüne de ayrı ayrı iltifat ve teşekkür etti ve Umâme'nin yetiştirilmesini aynı zamanda teyzesinin kocası olan Cafer'e verdi. Çünkü Hz. Peygamber'in öğretisinde teyze, anne yarısı sayılıyordu (İbn Sâ'd, Tabakât, VIII, 159 vd.).

Mekke'nin Fethi:

Hudeybiye antlaşmasında Huzâalılar müslümanların, Benî Bekirler de Kureyş müşriklerinin yanında yer almışlardı. Bir gün Benî Bekir'e mensup birinin Hz. Peygamber hakkındaki hakaret dolu sözüne bir Huzâalı'nın cevap vermesi üzerine başlayan kavga büyümüş ve Benî Bekir, Kureyş'in de fiilî katılımı ile onlara peşpeşe baskın düzenlemişlerdi. Dolayısıyla Huzâalılar'ın kanları dökülmüş, malları gasbedilmişti. Huzâalı bir heyet Medine'ye gelip durumu Hz. Peygamber'e iletti. Hz. Peygamber, Kureyş'e, derhal elçi gönderip Huzâa'ya ait gasbedilen mallarının iadesi, öldürülenlerin diyetlerinin ödenmesi, Benî Bekir'in anlaşma dışı bırakılarak yalnız kalmasının sağlanması tarzında birkaç maddelik ültimatom verdi. Bunlar yerine getirilmezse savaş hali başlayacaktı. Kureyş tam bir kargaşa içinde bulunduğundan, Hz. Peygamber'in elçisiyle işe yarar bir cevap yollayamadı. Bunun üzerine Peygamberimiz büyük bir gizlilik içinde sefer hazırlığını başlattı. Müttefik kabilelere haberciler saldı, herkes kendi muhitinde hazır olacaktı. Bu şekilde Medine ve müttefiklerinden toplanılan İslâm ordusu mevcudu 10.000'i bulmuştu. Safdil bir kimse olduğu anlaşılan Hâtıb b. Ebî Beltea isimli bir müslüman Mekkeliler'e –aklınca oradaki yakınlarına zarar verilmesini önlemek üzere bir mektup yazıp sefer hazırlığını bildirme girişiminde bulundu.

Hz. Peygamber, adamlarını göndererek bu mektubu, onu taşıyan kadının saç örgüleri arasından bulup getirtti. Fakat göndereni cezalandırmayı uygun bulmadı.

Bu arada Mekkeliler Ebû Süfyan'ı Medine'ye göndererek anlaşmayı yenilemeye ve aynen geçerli kılmaya karar vermişler, ama Ebû Süfyan ciddi bir itibar görmemişti. Peygamber'in zevcesi olan kızı Ümmü Habibe bile, "Müşrikler pistir" diye babası Ebû Süfyan'ı Hz. Peygamber'in divanına oturtmamıştı. Ebû Süfyan, ancak tek taraflı olarak anlaşma hükümlerine bağlı kalacaklarını söyleyip gitmek zorunda kaldı.

Hz. Peygamber 10 Ramazan 8 (1 Ocak 630) tarihinde Medine'den hareket etti. Mekke'ye yaklaştığında oradaki görevi tamamlanmış olan amcası Abbas b. Abdulmuttalip de İslâm ordusuna katıldı. Rasûl-i Ekrem "Sen, en son muhacirsin" diyerek amcasına iltifat etti. Hz. Peygamber karargâhını, Mekke'nin etrafını çeviren dağların arkasında yaklaşık 16 km.'lik bir mesafede Merruzzahran denilen yere kurdu. Mekkeliler'in hâlâ hiçbir şeyden haberleri yoktu. Akşam olunca, Hz. Peygamber, her askerin birer meşale yakmasını istedi. Böylece ortaya muhteşem bir görüntü çıktı. Bunu farkeden Mekkeliler adına Ebû

Süfyan, meşale istikametinde yürüdü. Tüm geçitler İslâm askerlerince tutulmuş olduğundan Ebû Süfyan yakalandı; fakat Hz. Peygamber'le görüşmek için müsade istedi ve huzura getirildi. Bu görüşme sırasında Ebû Süfyan Hz. Peygamber'in emriyle İslâm ordusunun yaptığı geçit törenini şaşkın bir halde izledi. Amcası Abbas'ın da tavsiyesiyle Hz. Peygamber Ebû Süfyan'ı hemşehrilerinden tamamıyla koparacak ve ona İslâm ordusunun propagandasını yaptıracak bir tedbire başvurdu. Alınan karara göre "Evlerinden çıkmayanlar, Kâbe avlusunda toplananlar ve Ebû Süfyan'ın evinde toplananlar" herhangi bir zarar görmeyecekti.

Ertesi sabah İslâm ordusu dört yönden şehre girerken Ebû Süfyan da Mekkeliler'e "İslâm ordusunun, karşı konulmaz bir güçle geldiğini, karşı çıkılmaması gerektiğini" söylüyordu.

Hz. Peygamber, İslâm ordusuna kan dökülmemesi talimatını vermişti. Fakat Halid b. Velid'in girdiği kısımda İkrime b. Ebî Cehil'in hazırladığı çetelerin saldırısı üzerine iki asker şehit düşünce Halid b. Velid karşı saldırıya mecbur oldu ve bir hamlede 13 müşrik öldürülünce çeteler dağılıp kaçıştılar. Hz. Peygamber buna üzülmekle beraber, müşrikler sebebiyet verdikleri için konunun üzerine gitmedi; bunun bir takdiri ilâhî olduğunu söylemekle yetindi.

Şehre girince Hz. Peygamber'in çadırı Hacun mevkiine kuruldu. Vaktiyle hicretten önce iktisadî ambargo uygulandığında müşriklerin ileri gelenleri, müslümanları bu noktadan gözetliyorlardı. Şimdi çok farklı bir konumda bulunan müslümanlarca burada kurulan çadır, bu tarihi olaya cevap teşkil ediyordu.

Fetih tamamlanınca Hz. Peygamber Hacun'dan devesine binip zikir, tesbih ve şükür ifadeleriyle ve gayet mütevazi bir tavır içinde Kâbe'ye geldi. İçeriye girerek eski Peygamberlere ait birtakım tasvir, resim, fresk ve kabartmaları temizledi, putları kırdırıp attırdı. Çünkü bugün Kâbe'nin ezanla, tevhidle şanlanacağı bir gündü. Temizlik işi tamamlandıktan sonra Kâbe'nin kapısı önünde toplanan ahaliye seslendi: "-Size ne yapmamı bekliyorsunuz?" Bu soruya muhatap olan insanlar tam yirmi bir senedir Hz. Peygamber'e ve müslümanlara her çeşit işkenceyi yapmaktan geri durmayan ve yürüttükleri savaşlarla Medine'yi yakıp yıkmak isteyen kişilerdi. Şöyle cevap verdiler: "Sen değerli bir insansın ve değerli bir kişinin evlâdısın, senden iyilik bekliyoruz!" Normalde bir komutanın eli kılıç tutanların kellelerinin vurulmasını, kadınların cariye, çocukların esir alınmasını, mallarına da el konulmasını isteyebileceği böyle bir ortamda, Hz. Muhammed (s.a.), rahmet peygamberi olduğunu gösteren bir uygulama yaparak şöyle dedi: –"Bugün herhangi bir şekilde hakir düşürülecek ve hesaba çekilecek değilsiniz; haydi gidiniz, hepiniz serbestsiniz!" Bu, bir genel af ilânı idi.

Bilâl, Kâbe üzerinde öğle ezanını okudu. Namaz kılındıktan sonra Hz. Peygamber Safa tepesinde Mekkeliler'in önce erkeklerini sonra da kadınlarını biat için kabul etti. Erkeklerden, "İslâm ve Cihad" üzere, kadınlardan ise, "Allah'a şirk koşmamak, zina etmemek, çocukları öldürmemek, iftiradan sakınmak, hak olan her şeyde Peygamber'e itaat etmek, saadet ve felâket zamanlarında Peygamber'e bağlı kalmak" üzere biat aldı.

Mekke'nin fethini hazmedemeyenlerden olmakla beraber, genel af üzerine müslüman olan Attab b. Esîd'i Hz. Peygamber eski mevkiine uygun bir şekilde taltif ederek onu Mekke valiliğine getirdi. Muaz b. Cebel'i de dinî konularda insanları aydınlatmakla görevlendirdi.

Haris b. Hişam, Safvan b. Ümeyye, Suheyl b. Amr, Ebû Süfyan gibileri de benzeri metodlarla gönülleri İslâm'a ısındırılanlar arasında idiler. Hz. Peygamber, fetihten sonra onbeş gün kadar Mekke'de kaldı (bk. MEKKE'NİN FETHİ).

Huneyn Savaşı:

Huneyn, Mekke ile Tâif arasında Mekke'ye on mil mesafede bir vadidir (Diğer bir görüş için bk. HUNEYN SAVAŞI). Mekke'nin fethinden sonra Hz. Peygamber şehrin idârî işlerini düzenlerken, Hevazin kabilesinin, aynı zamanda heyecanlı bir şair olan genç reisi Malik b. Avf'ın kabilesinin de onlara katıldığı duyulmuştu. Hevazinler, Kureyş putlarının kırılmasından sonra kendi putlarının da kırılacağı ve kabile bağımsızlığını kaybedecekleri korkusuna kapılmışlardı. Bir yandan da, müslümanları yenilgiye uğratacak Kureyş'in yapamadığına erişme ve iftihar edilecek bir sonuca ulaşma hırsı içindeydiler.

Hz. Peygamber yeni müslüman olmuş iki bin kişiyi de alarak onikibin kişilik ordusu ile Huneyn'e doğru yola koyuldu. Bazı müslümanlar güçlerine güvenerek "Artık, bizi kimse yenemez!" diye böbürlenmişlerdi. Böylece bir an için "Allah'ın yardımı ile zafere kavuştukları yönündeki inanç ve anlayışları sarsılmış oluyordu. Nitekim Huneyn geçidine girdiklerinde yamaçlara kümelenmiş ok atmakta mahir bedevîlerin ok yağmuruna hedef olunca her biri kendi canını koruyacak bir siper aramak üzere dağıldılar. Baştaki iki bin kişi bozguna uğrayıp firar etti ve soluğu Mekke'de aldı. Çevrede müslümanların kesin yenilgiye uğradıkları söylentileri yayılıyor, hatta henüz imanı içlerine sindirmemiş bazı Mekke ileri gelenleri bu sonuca sevindiklerini gizleyemiyorlardı. Hz. Peygamber'in yüz kadar sahabesi sebat göstererek onun çevresinden ayrılmamıştı. Kendisi de binmiş olduğu katırını yamaçlara doğru sürüp "Ben hak Peygamberim, Allah'ın Rasûluyüm!" diye sesleniyor ve herkesi düşmana hücuma çağırıyor; Abbas ise ona bir zarar gelmesini önlemek üzere katırın yularını tutmaya çalışıyordu. Gerek Hz. Peygamber'in, gerekse Hz. Abbas, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in çağrıları etkisini gösterdi. Yüce Allah'ın kalplere sebat ve cesaret vermesiyle müslümanlar yeniden savaş düzenine girdiler ve tepelerdeki okçuları yuvalarından söküp attılar. Böylece ikinci aşamada düşmanda bir panik görüldü. Düşman askerleri, ölümüne dirimine bir savaş yapmak üzere toplayıp getirdikleri paralarını, hayvanlarını, kadınlarını da terkederek kaçıyorlardı. Esirler ve ganimetler Ci'râne'de toplandı. Ancak savaş, kaçanları takip tarzında olmak üzere Evtâs'da, daha sonra Tâif'de devam etti. Hz. Peygamber, Evtâs'a Ebû Âmir el-Eş'ari ve Ebû Musa el-Eş'arî komutasında bir bölük asker gönderirken (bk. EVTÂS OLAYI), Tâif kuşatmasına kendisi komuta etti.

Tâif şehri dışında her yer müslümanların hakimiyetine geçmişti. Tâifliler sadece kuvvetli surların ardında saklanabilme imkânına sahip olup, bölgede siyasî bir

üstünlük kurabilme şansları yoktu. Bu münasebetle Hz. Peygamber'in akdettiği istişâri toplantıda kuşatmayı daha fazla sürdürmeye gerek olmadığı kararına varıldı. Tâif'i terkederken Hz. Peygamber'in: "Ya Rabbi! Tâifliler'i ıslah et, onları bizim cemiyetimize ulaştır" diye dua ettiği rivâyet olunur (bk. TÂİF SAVAŞI).

Ganimet ve esirlerin toplu halde korunduğu Ci'râne'de Hz. Peygamber, süt kardeşi Şeymâ'yı gördü, ona yakın ilgi gösterdi, kendisiyle gelmek veya ülkesine gitmek konusunda serbest bıraktı. O, kendi beldesine gitmeyi tercih etti. Pek çok hediye ile ve güvenliği sağlanarak uğurlandı.

Hz. Peygamber, Hevazinliler'in İslâm'a gireceği ve esirleri geri isteyeceği beklentisiyle ganimet dağıtımını bir süre geciktirmiş, daha sonra beşte birini hazineye ayırmış, geri kalanını ise savaşanlar arasında taksim etmiştir.

Ganimet taksimi sırasında Hurkus b. Züheyr adlı bir kendini bilmezin Hz. Peygamber'i adaletsizlikle itham ettiği görüldü (bk. HUNEYN SAVAŞI).

Ganimet dağıtımından sonra ilginç bazı gelişmeler oldu. Bunlardan biri şu idi: Hevazin esirleri Hz. Peygamber'e gelerek kendi beldelerinden olan Benî Sâ'd yurdunda küçükken dört yıl kaldığını, Halime'den süt emdiğini, şu andaki esirler arasında süt halaları, süt teyzeleri, süt amca ve dayılarının bulunduğunu hatırlatıp bağışlanma isteğinde bulundular. Onların bu ricası Hz. Peygamber'in çok hoşuna gitti ve derhal, Abdülmuttaliboğulları'nın kendi paylarına düşen esirleri âzât etmelerini istedi. Daha sonra Hz. Peygamber'in süt yakınlarının esir ve cariye statüsünde kalmalarını doğru bulmayan diğer müslümanlar da kendi hisselerine düşenleri serbest bıraktılar. Hiçbir fidye ödemeksizin serbest kalan bu insanlar duygulanarak topluca müslüman oldular.

Bir başka gelişme de kalpleri müslümanlığa ısındırılmak istenen bazı kişilere ganimetten çokça hisse verilmesi üzerine ortaya çıktı (bk. MÜELLEE-İ KULUB).

Şöyle ki: Ensarın bazı gençleri bunlara ganimetten fazla hisse ayrılmasındaki amacı tam anlamamış olduklarından, Hz. Peygamber'in, hemşehrilerine yönelişi gibi yanlış bir yoruma kapıldılar. Peygamberimiz bunu duyar duymaz ensarı topladı, Mekke'nin bütünüyle İslâm'a kazanılmasının ve eşraftan olan bu kişilerin kalplerinin İslâm'a ısındırılmasının önemini anlattıktan sonra, ensara olan sevgisinde en küçük bir eksilme olmadığını ve ensar ile Medine'ye döneceğini ifade etti. Ensarın desteğini şükranla yâdetti. Bunun üzerine ensar, göz yaşları dökerek özür dilediler.

Bu safhada Muhallim b. Cessame'nin yargılanması da ilginç bir olaydır. Bu kişi daha evvel katıldığı bir seriyyede Âmir b. Azbatü'l-Eşca'î'yi kendisinden İslâm'a girişine delâlet edebilecek bazı sözler sadır olduğu halde, onun bu ifadelerini ölüm endişesiyle söylenmiş sözler olarak kabul edip eski bir husumetten ötürü öldürmüştü.

Hevazin seferinden sonra ailesinin başvurusu üzerine Muhallim yargılandı; komutan da tanıklık etti. Hz. Peygamber'in ısrarı ile maktulün ailesi diyete razı oldu, karşı taraf yüz deve ödemeye mahkum edildi. Ne var ki, Muhallim özür dileyeceği halde

eski yorumunda ısrar etti. Kaynaklar, Hz. Peygamber'in, bu kişiye istiğfarda bulunmadığını söylerler. Nakillere göre Muhallim, kısa bir süre sonra ölmüş ve toprak onu iki kere dışarı atmış, Hz. Peygamber, defnolunduktan sonra üstünü ağır kayalarla bastırmalarını söylemiş, toprağın nice mücrimleri barındırdığını, ancak ibret için bu kişinin başına bunun geldiğini hatırlatmıştı (İbn Hişam, es-Sîre, IV, 276).

Hz. Peygamber savaş sonrasında yapılması gerekli işlerini tamamladı. Ci'râne'de ihrama girerek umre yaptı. Attab b. Esîd'i valilikte bıraktı. Muaz b. Cebel, dinî irşad faaliyetlerini sürdürmekle görevlendirildi. Ebû Mahzûre adlı bir genç de Mescidü'l-haram'a müezzin tayin edildi. Bu şekilde idarî ve dinî işler de düzene koyulduktan sonra Hz. Peygamber İslâm ordusu ile birlikte (8 Zilkade ayı 630 Şubat ayı) sonlarında Medine'ye döndü.

Arap Kabileleri Temsilcilerinin Medine'ye Gelişi:

Mekke fethi ve Hevazin seferlerinden sonra Arap yarımadasındaki bütün kabilelerde İslâm'a ilgi uyandı. Çünkü Kâbe'nin komşuları olan Kureyş ve cengâverliği ile tanınan Hevazin kabileleri bile müslümanlara boyun eğmişler ve Mekke-Tâif çevresi İslâm devletinin hakimiyetine geçmişti. 8(630) yılının sonlarında başlayan kabilelerin siyasî temsilcilerinin Medine'ye gelişi 9 (631) yılı boyunca devam etti. Çok sayıdaki heyetten en az yirmi tanesi müslüman olduklarını ve İslâm devletine tabi olduklarını bildirdiler. Bu yıla "Senetü'l-Vüfûd; elçilerin-heyetlerin geliş yılı" denildi (bk. SENE-TÜ'L-VÜFÛD).

İslâm Haccı ve Müşriklerin Uyarılması:

9 /631 yılında İslâmî hac uygulaması gerçekleştirildi. Hac emiri ünvanıyla görevlendirilen Hz. Ebubekir, Kâbe ve çevresinde herkese İslâmî haccın esaslarını öğretip tanıttı. Hz. Ali de, müşriklere sadece dört ay mühlet tanındığını, bu sürenin bitiminde müslüman olmaları gerektiğini, aksi halde buraları terketmek zorunda kalacaklarını duyurdu. Hz. Ali, Rasûlullah'ın emriyle müşriklerin necis (pis) olduklarını, bu yıldan sonra putperest olarak buralara gelemeyeceklerini ilân görevini ifa ederken, Berâe (ültimatom) âyetleri diye bilinen âyetleri okuyordu (bk. et-Tevbe 9/1-28). Esasen, kabilelerin pek çoğu müslümanlığa girmiş olduğundan, okunan bu âyetler ve yapılan uyarıların hacca gelenleri tedirgin etmesi söz konusu değildi. Bu uygulamada esas amaç, Kâbe'ye onun banileri olan Hz. İbrahim ve Hz. İsmail zamanındaki tevhid hüviyetini yeniden ve ebedî olarak kazandırmak idi.

Kâ'b b. Züheyr'in İslâm'a Girişi:

Kâ'b b. Züheyr, cahiliye devrinde güçlü bir şairdi. İslâmiyete düşman olarak bilinen bu kişi, kardeşi Büceyr'in müslüman olup Medine'ye gitmesine çok hiddetlenmiş, şiirini bir kılıç gibi kullanmaya başlamıştı. Hz. Peygamber'i, eşlerini ve ashabını hicvediyordu. Bu hususta çok aşırı gittiği için hakkında gıyâbî ölüm kararı alındı. Mekke fethi ile bu havalinin İslâm'a boyun eğmesi üzerine, Kâ'b b. Zehüyr kaçacak ve saklanacak yer bulmakta güçlük çekmeye başladı. İşte bu sıralarda kardeşi Büceyr, Peygamberimize giderek "Kâ'b müslüman olursa bağışlanır mı?" diye sordu. Müslüman olursa affedileceğini öğrenince hemen Kâ'b'a haber gönderdi, gelip müslüman olmasını, Rasûl-i Ekrem'den af dilemesini bildirdi. Kâ'b tanınmayacağı bir

kılıkta Medine'ye gelip Hz. Peygamber'in meclisine girdi ve "Kâ'b müslüman olarak gelse bağışlar mısınız?" diye sordu. "Evet" cevabını alınca: "İşte Kâ'b huzurunuzdadır" diyerek kendisini takdim etti. Ashab hiddetlendiyse de Peygamberimiz Kâ'b'ın bağışlandığını belirtti. Bundan duygulanan Kâ'b, irticalen bir kaside söylemeye başladı. "Peygamber dünyayı aydınlatan bir meşaledir, ışık saçarak etrafı aydınlatan bir nurdur, şerri kesip atmak için gönderilmiş Allah'ın bir kılıcıdır" mısralarına gelince Peygamberimiz çok duygulandı ve bunun bir belirtisi olarak sırtından çıkardığı bürdesini (hırkasını) şairin sırtına koydu. "Bânet Suad" diye başlayan bu kaside, Peygamberimizin bu iltifatından dolayı "Kaside-i Bürde" diye meşhur olmuştur (bk. KASİDE-İ BÜRDE).

Mekke Dışındaki Müşriklerle İlişkiler:

Hz. Peygamber henüz Mekke'de iken bile, yarımadanın çeşitli bölgelerinden oraya gelen müşrik arap kabileleri mensuplarıyla görüşüyordu. Fakat o sıralarda bu çabalardan olumlu bir sonuç alınamadı.

Bu dönemde Hz. Peygamber'in Mekke dışına çıkarak yaptığı İslâm'a davet faaliyeti olan Tâif seferinden de somut bir sonuç elde edilemedi; buradaki Sakif kabilesi daveti kabul şöyle dursun Hz. Peygamber'i Tâif'i derhal terketmeye mecbur bıraktı (bk. TÂİF YOLCULUĞU). Ancak bu çalışmalar kısa bir süre sonra Yesribliler'in (Medineliler'in) İslâm'a kucak açmaları ve müslümanların siyasî anlamda örgütlenebilmeleri sonucuna zemin hazırlamış oldu.

Müslümanların Mekke dışındaki müşriklerle ilişkileri incelenirken gözönünde tutulması gereken önemli bir nokta, Kureyş müşriklerinin yarımadadaki Arap kabileleri üzerindeki etkileridir. Gerçekten, gerek Mekke döneminde gerekse Medine döneminde yarımadadaki –ister şehirli ister göçebe Araplar'ın, İslâm'a karşı olmalarında Kureyş müşriklerinin olumsuz propagandalarının önemli bir rol oynadığı söylenebilir. Ebrehe ordusuna karşı korunmuş Kâbe'nin komşuları, hac hizmetlerinin yürütücüleri olmaları Kureyş'e bir itibar kazandırdığı için Mekke müşrikleri diğer kabileleri kolay etkileme şansına sahiptiler; üstelik onlarla putperestlikte birleşiyorlardı.

Bunlardan biri Mekke'nin güney ve kuzey bölgelerinde oturan Ehabiş kabileleriydi. Ehabiş, Habeşliler anlamına gelmekle beraber, bu kabilelerin Habeşliler'le bir ilgisi yoktur. Kureyş'in müttefiki olan bu kabileler Mekke'de Kureyş'in boykot kararına katılmışlar, Uhud ve Hendek Savaşları'nda da Kureyş'in yanında yerlerini almışlardı. Bazı kaynaklarda bunların Hudeybiye görüşmeleri öncesinde İslâm elçisinin öldürülmemesi için çaba gösterdikleri, hatta Ehabiş reisi el-Huleys'in Rasûl-i Ekrem'i dinledikten sonra müslümanların sırf dinî bir ziyaret için geldiklerine kanaat getirip, Kureyş'i de bu doğrultuda düşünmeye teşvik ettiği belirtilir.

Fakat Ehabişler, Hudeybiye anlaşmasında, Kureyş'in yanında yer aldıkları gibi, müslümanların yanında yer alan Huzâalılar'a haksız saldırılara girişmişlerdir. Mekke fethi esnasında da bir direniş denemesinde bulunan Ehabişler, Mekke'nin fethinden sonra Kureyşliler'i takiben İslâm'a girmişlerdir.

Müslümanlara karşı amansız düşmanlık gösteren kabileler arasında özellikle

Gatafanlılar'ı anmak gerekir. Fezare, Eşca, Muhârib, Sa'lebe ve Mürre gibi kolları olan bu kabile, Medine'nin kuzeyinde yerleşmiş olup müslümanlara düşmanlıkta Suleym ve Hevazin'le birlikte bir üçgen teşkil ediyorlardı. Benî Sülemliler orta Arabistan'da Medine'nin güneydoğusuna rastlayan bölgede bulunuyordu. Hevazin kabilesi ise Medine'nin güneyinde fakat Mekke'ye daha yakın idi. Bu kabileler (Suleymler, Gatafanlar ve Hevazin), İslâm öncesinde yağma ve anarşide işbirliği yaptıkları gibi, İslâm'ın tebliği döneminde de böyle davranmışlardır. Nitekim bunların çeşitli olaylarda ve Hendek savaşında Kureyş-Yahudi ittifakının yanında yer aldıkları görülür. Bunlardan Hevazin'in, Mekke'nin fethine rağmen teslim olmayıp ancak Huneyn yenilgisinden sonra İslâm'a boyun eğmiş olmaları dikkat çekicidir.

Medine'nin güneyinden kuzeyine kadar uzanan Huzâa kuvvetli bir kabile idi. Bu kabilenin iki kolundan birini oluşturan Eslemler, müslümanlara karşı nisbeten ılımlı, diğer kolu olan Mustalikler ise düşmanca bir politika uygulamışlardır. 5 (627) yılında Hz. Peygamber onlarla savaşmak durumunda kalmış, bu arada meydana gelen olaylar onları İslâm'a yaklaştırmıştır. Bu arada Huzâalılar'ın Hudeybiye Barış Anlaşması'nda Hz. Peygamber'in yanında yer almaları ilginç bir gelişme olmuştur. Hatta bu yüzden Kureyş ve müttefikleri olan Benî Bekir'in saldırısına uğrayan Huzâalılar'ın, durumu bir heyetle Hz. Peygamber'e iletmesi, Mekke fethi seferinin başlangıcını teşkil etmiştir.

Tâif'in güneyindeki Curaş bölgesinde aynı adla anılan bir şehir bulunuyordu. Ezd ve Devs kabilelerinin bulunduğu bu bölgede, müstahkem kaleler ve tarıma elverişli alanlar vardı. Hz. Peygamber'den en çok hadis rivâyet etmesi ile ünlü sahabi Ebû Hüreyre ve Ebû Musa el-Eş'arî Devs koluna mensuptu. 10 (632) yılında Ezdler'den onbeş kişilik bir heyet Medine'ye gelip müslüman olmuşlar, Hz. Peygamber kendilerine, döndükten sonra müşrik Curaş halkı ile savaşmalarını emretmişti.

Necd ve Orta Arabistan'da bulunan Tay'lar İslâm'la ancak 9 (631) yılında tanıştılar. Benî Esed de bunların komşusu idi. Kudâa kabilesi aslen güneyli olup Me'rib seddinin yıkılmasından sonra kuzeye göçetmiş ve Medine'nin kuzeyine geçmişti. Bunlar genellikle müslümanlarla iyi geçinmişlerdir. Dûmetülcendel* şehrini merkez edinmiş olan Kelbler, Kudâa'nın bir kolu olup 9 (631) yılında İslâm'a girdiler. Medine'nin kuzeyinde ve buraya hayli uzakta bulunan Cuzamlar İslâm'a aşırı düşmanlıkları ile tanınırlar. Mekke ticaret kervanlarının kolaylıkla seyrini sürdürebilmek için çaba göstermişler, Mûte savaşı'nda Bizans cephesindeki ordu arasında yer almışlardır.

Kısaca, Medine döneminde müslümanlar gerek Kureyş, gerekse diğer müşrik kabilelerden genellikle düşmanlık görmüşlerdir. Bedir Savaşı'nda Kureyş arasında Benî Zühre'den ve Benî Adiy'den hiçbir ferdin bulunmayışı gibi durumlar özel sebeplere dayanıyordu. Çünkü Hz. Peygamber'in annesi Benî Zühre'ye mensuptu. Adiy kabilesi de Hz. Ömer'in mensup olduğu kabile idi.

Bununla birlikte, Medine'ye daha yakın bölgelerde, ticaret yolları civarında, Mekke-Medine arasına düşen orta noktalarda yerleşmiş bazı kabilelerle Kızıldeniz'e doğru uzanan sahil bölgelerindeki kabilelerin –

İslâm'a girmeseler de– erken bir devirde İslâm devleti ile saldırmazlık ve üçüncü düşmanlarla savaşırken tarafsızlık anlaşması imzaladıkları görülür. Bunlar arasında Bedir yakınında Damra ve Mudlic, bir liman şehri olan Yanbu yakınında Müzeyne ve biraz kuzeyde Cüheyne kabileri bulunuyordu. Hz. Peygamber, uluslararası nitelikteki ilk anlaşmayı hicretin 2. yılında (m. 623) Benî Damre ile imzalamıştır. Daha sonra aynı yıl Buvat'ta Cuheynîler'le anlaşma yapılmıştır. Cuheynîler'le yapılan anlaşmanın bir benzeri de Benî Mudlic ile yapılmıştır. Vaktiyle hicret yolculuğunda Hz. Peygamber'i yakalamak için çaba sarfettikten sonra geri dönen Süraka bu kabileden olup, müslümanlara büyük bir misafirperverlik göstermiştir. Gıfar ve diğer bazı kabilelerle de bu kabil anlaşmaların yapıldığı sanılmaktadır. Bu gelişmeler müslümanların oldukça yararına idi. Çünkü Medine'ye gelecek Kureyş ordusu o bölgelerden herhangi bir destek görmeyecekti.

Müzeyne kabilesinden iki yüz kişi 5 (627) yılında Medine'ye gelip müslüman oldular. Kardeşi Buceyr'in İslâm'a girmesine hiddetlenerek Hz. Peygamber ve ailesini hicveden şiirler söyleyen daha sonra da tanınmayacağı bir kıyafetle Hz. Peygamber'in huzuruna gelip müslüman olan ve Rasûlullah'ın iltifatına erişen Kasîde-i Bürde şairi Kâ'b b. Züheyr de bu kabiledendir.

Kabul etmek gerekir ki, yarımadanın bütün bölgelerindeki İslâmî harekete karşı genel yumuşama 6 (628) yılında Kureyş'le imzalanan Hudeybiye anlaşmasından sonra olmuştur. Bir tek kişinin bile kanı dökülmeksizin gerçekleşen ve Kur'ân-ı Kerîm'de parlak bir fetih diye nitelendirilen (bk. el-Fetih 48/1) bu barış, gerçekten de gerek Kureyş'ten, gerekse diğer Arap kabilelerinden pek çok kişinin İslâm'a girmesine yolaçmıştır. Fakat yarımadanın İslâm'a daha bir istekle ve merakla yönelişi için birkaç yılın daha geçmesi gerekmiştir.

8 (630) yılında Mekke'nin Medine İslâm devletine katılmasından ve Huneyn savaşında Hevazinliler'in yenilgiye uğratılmasından sonra çok sayıda kabile, siyasî temsil yetkisiyle donatılmış temsilcilerini h. 9 (631) yılında Medine'ye göndermiştir. Bunların arasında müslüman olanlar az değildir (bk. SENETÜ'L-VÜFÛD).

Huneyn savaşının devamında gerçekleştirilen Tâif kuşatmasından (bk. TÂİF SAVAŞI) sonra Hz. Peygamber, öteden beri kötü muamele gördüğü bu kabilenin hidayete erişmesi için dua etmiş ve nihayet Tâifliler Medine'ye gelip İslâm'a girmişlerdir. Gerçi bunlar, müslümanlığa derece derece girmek istediklerini, bazı konularda taviz beklediklerini belirtmişlerse de İslâm bir bütün idi ve öylece kabullenilmesi gerekirdi. Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in duaları kabul edilmiş ve onlar da İslâm'a teslim olmuşlardır. Bu arada belirtilmelidir ki, Hz. Peygamber'in Tâif'teki Lat putunu kırmakla Ebû Süfyan ve Mugire b. Şu'be'yi görevlendirmesi, bu görevin onlar tarafından yerine getirilmiş olması ilginçtir.

Yahudilerle İlişkiler:

Hz. Peygamber hicret ettiğinde Medine nüfusunun yaklaşık olarak yarısını yahudiler oluşturuyordu. Bunlar, ibranice yazdıkları halde arapça konuşuyorlardı. Beytü'l-Midras diye anılan bir bilim evine, savaş harcamalarını ve benzeri ihtiyaçları karşılamak üzere belirli ödemelerin birikti-

rildiği bir hazineye (kenz) sahiptiler. Çeşitli Arap kabileleriyle ittifakları olan bu yahudilerin mensup bulunduğu en önemli üç kabile şunlardı: Benî Kaynuka, Benî Nadîr ve Benî Kureyza. Bunlardan Kaynuka yahudileri kuyumculukla, Nadîr yahudileri bahçecilikle (hurma bahçeleriyle), Kureyza yahudileri ise muhtemelen dericilikle uğraşırlardı.

Rasûl-i Ekrem, Hicretten kısa bir süre sonra ortaya koyduğu –ve bazı araştırmacılarca dünyadaki ilk yazılı anayasa olarak nitelenen– siyasi metinde bütün sakinlerin görev ve sorumluluklarını sıralarken, yahudilerin durumunu da belirtmiş, ayrıca ek maddeler halinde bunlarla anlaşmalar yapmıştı. Buna göre sakinler, şehri düşmana karşı ortaklaşa savunacaklar, birbirlerine saldırmayacaklar ve diyetlere belli esaslar dahilinde iştirak edeceklerdi. Bu gibi ortak yükümlülüklerin yanı sıra inanç hürriyetinin kabulü ile ilgili hükümler de konmuştu.

Medine'deki yahudilerden Abdullah b. Selâm gibi az sayıda kişinin müslüman olduğu görüldü. Yahudiler önceleri Abdullah b. Selâm'ı hep övgü ile anarlarken müslüman olduğunu öğrenince, onu kötülemek için söylemediklerini bırakmadılar. Yahudiler Hz. Peygamber'i ve müslümanları küçük düşürüp onların maneviyatını kırmayı amaçlayan tutum ve davranışlarını giderek artırıyorlardı. Meselâ "ölüm üzerine olsun, ölümünüzü görelim" anlamına gelmek üzere "Essâmü aleyküm" diyerek selâm veriyorlardı. Ayrıca münafıklık yapıyorlardı. Meselâ sabah müslüman olmuş gibi görünüyorlar, akşama dinden çıkıyorlardı. Böylece bunun Araplar içinde bir yol olmasını ümit ediyorlardı (Âl-i İmrân 3/72). Araplar nezdindeki itibarlarını baskı aracı olarak kullanıp, güya müşrikliğin müslümanlıktan üstün olduğunu söyleyerek onların İslâm'a yönelişini kırmayı hayal ediyorlardı (en-Nisâ 4/51). Ayrıca Evs ile Hazrec arasındaki eski kabile kavgalarını ortaya atarak tekrar kavga, gürültü çıkartmak istiyorlardı. Fakat Evs ile Hazrec takvaya dayalı İslâm kardeşliği ile kaynamıştı. Yahudilerin oyunları birer birer boşa çıkıyordu.

Öte yandan hicretten sonra İslâmî öğretilerin çarşı-pazar konusunda sağladığı gelişmelerin sonucu olarak müslümanların yahudilere iktisâdî bağımlılığı giderek azalıyordu. Üstelik müslümanlar Bedir savaşını da kazanmıştı. Bütün bunlar haset ateşiyle yanan yahudileri iyice hırçınlaştırmıştı.

Kaynuka çarşısında bir müslüman hanıma yapılan hakaret ve bu olayla ilgili olarak bir müslümanın şehit edilmesi bardağı taşıran son damla oldu.

Hz. Peygamber hemen bir ordu hazırlayıp on beş gün süre ile Benî Kaynuka mahallesini kuşattı. Kaynukalılar silahla karşılık veremeden teslim oldular ve Medine dışına sürgün edildiler. Giderken taşıyabilecekleri eşyalarını götürmüşlerse de, boşalan ev ve dükkanlardan ayrı olarak çok sayıda kılıç, zırh, mızrak ve kalkan, ganimet olarak müslümanlara kalmıştır (2 Şevval/624 Mart) (bk. BENÎ KAYNUKA SAVAŞI).

Kâ'b b. Eşref, annesi tarafından Benî Nadîr yahudilerindendi. Ünlü bir şair olup şiirleriyle Mekke müşriklerini Medine'deki müslümanlar aleyhine kışkırtıyor, Hz. Peygamber, ashabı ve aileleriyle alay ediyordu. Rasûl-i Ekrem bu kabil zararlı faaliyetlere

seyirci kalındığı takdirde benzerlerine cesaret verilmiş olacağını biliyordu. Bu münasebetle Kâ'b'ın gıyabında ölüm kararı alındı ve Muhammed b. Mesleme başkanlığında bir heyet, bir gece gidip Kâ'b b. Eşref'in ölüm cezasını infaz ettiler (2/624). Nakledildiğine göre ertesi gün bazı yahudiler bu durumu Hz. Peygamber nezdinde protesto etmeye gelince o şu cevabı vermiştir: “İhanetin, Allah'a ve Rasûlüne saldırmanın, putperestlerle işbirliği yapıp müslümanların aleyhine bozgunculuk yapmanın cezası budur. Sizden niceleri vardır ki, onlara böyle bir şey yapılmamıştır. Evinde edebiyle oturana, işinde, gücünde, geçiminde olana kimse bir şey yapmaz!” Bu olay Bedir savaşından sonra, Uhud savaşından önce olmuştur.

Bi'r-i Mâûne olayı ile ilgili olarak bir müslümanın (Amr b. Ümeyye) yanlışlıka Hz. Peygamber'den eman (koruma güvencesi) almış iki kişiyi öldürmesi üzerine, yürürlükteki malî yükümlülük hükümleri uyarınca Hz. Peygamber Nadîr yahudilerinin payına düşen diyet miktarını tahsil etmek için onların mahallesine gitmişti. Bir hisar altına oturduğunda yahudilerin Hz. Peygamber'in başına bir değirmen taşı atarak onu öldürmek istedikleri farkedildi. Hz. Peygamber ve çevresindeki müslümanlar derhal uzaklaştılar. Hz. Peygamber, Muhammed b. Mesleme'yi haberci olarak gönderip, on gün içinde orayı terketmelerini aksi halde kendileriyle savaşılacağını bildirdi. Benî Nadîr, Medine'yi terketme kararı almak üzere iken, Medine'deki münafıkların destek vadi üzerine bundan vazgeçtiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber on beş gün süre ile Nadîr yahudilerinin yurdunu kuşattı. Dışarıdan ve içeriden (münafıklardan) herhangi bir yardım gelmeyince şehri terketmeye karar verdiler. Binekleriyle, taşıyabilecekleri eşyayı beraberlerinde götürmelerine müsaade edildi, canlarına dokunulmadı. Bir kısmı Hayber'e, bir kısmı da Şam'a ve Filistin'e doğru gittiler (4/626). Benî Nadîr yahudileri ile yapılan savaşın başka sebeplerinden de söz edilir (bk. BENÎ NADÎR SAVAŞI).

Böylece Medine'de kabile olarak sadece Kureyza yahudileri kalmıştı. Bunlarla iyi ilişkiler devam ediyordu. Ancak Hendek savaşında müslümanlara hıyanet ederek dış düşmanla birleşmeleri; bu iyi ilişkilere son vermeye sebep oldu. Hendeği geçemeyen düşmanın toparlanıp gittiği gün Hz. Peygamber, hiç ara vermeden ordusu ile Kureyza yurdunu kuşattı. Kureyzalılar başlangıçta direndiler, dil ile sataştılar, kılıç kullanmaya yeltendiler. Fakat İslâm ordusuna karşı yapacakları bir şey yoktu. Bir meydan savaşını göze alamadılar. Eski müttefiklerinden Evsli Sa'd b. Muaz'ın Tevrat hükümlerine göre hakemlik yapmasını kabul ettiler. Verilen hüküm, eli silah tutan Kureyzalı erkeklerin (askerlerin) idam edilip, diğerlerinin esir sayılmasını ve mallarının da ganimet kabul edilmesi yönünde idi. Kureyzalılar Sa'd'ın kendilerini kayırmasını beklediklerinden sonuca şaşırmakla birlikte itiraz edemediler. Hz. Peygamber'in onayı ile Sa'd'ın verdiği hüküm infaz edildi (5/m.627). Kuşatma günlerinde Ebû Lübâbe el-Ensarî isimli müslümanın yaptığı bir davranış ve bunu affettirebilmek için gösterdiği çaba ilginç bir olay olarak kaynaklarda yer alır (bk. BENÎ KUREYZA SAVAŞI).

Peşpeşe şehri terkeden üç yahudi kabile-

sinden sonra mensupları daha az olan ve sözü geçen siyasî metinde adlarına işaret edilen diğer bazı yahudi aileleri şehirde tüccar olarak yaşamaya devam etmişler, faaliyetlerini kanunlara uygun olarak sürdürdükleri sürece huzur ve güvenlik içinde bulunmuşlardır. Hatta Hz. Peygamber ve ashabı bu kabil tacirlerin alanına giren çeşitlerde onlarla alışveriş yapmakta idiler. Bu ilişkilere bir örnek olmak üzere, Hz. Peygamber'in, vefatına yakın bir zamanda, ihtiyacı olan bir miktar arpayı Ebüşşehm adlı bir yahudiden zırhını rehin bırakarak satınaldığı, vefatından sonra Hz. Ebubekir'in sözkonusu borcu kapatarak alacaklıdan zırhı kurtardığı tarzındaki rivâyet (Hamidullah, İslâm Peygamberi, I, 589) anılabilir.

Üç önemli yahudi kabilesi Medine'yi terketmiş olmakla beraber, Medine dışındaki yahudiler müslümanların güvenliği ve İslâmî tebliğin mesafe katetmesi açısından olumsuz bir rol oynamaya devam ediyorlardı. Bunlar (özellikle Hayber yahudileri) öteden beri Kureyş'e destek veriyor, maddi imkânlarını seferber ederek Gatafan ve Süleym gibi vurguncu kabileleri müslümanlar aleyhine harekete geçiriyorlardı. Servetini bu yönde harcayan başlıca İslâm düşmanlarından biri Sellâm b. Ebî'l-Hu-kayk (Ebû Rafî) adlı Hayberli bir yahudiydi. Hz. Peygamber, Ebû Rafî'nin bu yöndeki suçlarının bir cezası olarak ve Hayberliler'e ibret teşkil etmesi için onu gıyabında ölüme mahkum etti. Daha önce Kâ'b b. Eşref hakkındaki benzer hükmü başarı ile infaz eden Evsliler'in yanısıra, bu kez Hazrecliler de görev istediler. Abdullah b. Atik komutasında bu iş için görevlendirilen beş kişilik askeri birlik, Hayber'e gidip diğer ev sakinlerine ve Hayberliler'e hissettirmeden Ebû Rafî'nin evine gizlice girmeyi ve onu öldürüp Hayber'den uzaklaşmayı başardı (6/627) (İbn Hişam, III, 287).

Medine'nin kuzeyinde ve yaklaşık 180 km. uzağında bulunan Hayber, müslümanların aleyhine bir fitne ateşi ve fesat ocağı durumundaydı. Müslümanların kuzey yönünde rahat edebilmeleri için bu engelin ortadan kalkması gerekiyordu. Hendek savaşında müttefikler ordusuna paralı asker temin eden ve diğer yahudi kabilelerini müslümanlar aleyhine kışkırtanlar Hayber yahudileriydi.

İşte bu yüzden, Hz. Peygamber'in Hudeybiye antlaşması ile hedeflediği sonuçlardan biri de Kureyş-Hayber ittifakını bozmaktı. Nitekim anlaşmadan sonra Hayber'i kuşatma hazırlıklarına girişmişti.

İki yüzü atlı ve bin dörtyüzü piyade olmak üzere yaklaşık bin altıyüz kişilik bir ordu oluşturan Hz. Peygamber, tekbir ve dualarla yola koyuldu. Hayber'e vardığında vakit gece idi. Hz. Peygamber kuşatma için sabahı bekledi. Sabahleyin bahçelerine gitmek üzere yola koyulan Hayberliler kuşatıldıklarını görünce şaşırıp gerisin geri döndüler ve kalelerine kapandılar.

Yirmi günü aşkın devam eden savaşta Kamus kalesi dışındaki bütün kaleler hayret verici bir hızla fethedildi. Epeyce direnen Kamus kalesi de Hz. Ali komutasındaki bir hücumla düşürüldü (7 Muharrem / 628 Mayıs).

Bu arada Rasûl-i Ekrem'in Gatafanlılar'a uyguladığı taktiğin müslümanların başarısını olumlu yönde etkilemiş olduğu belirtilmelidir. Şöyle ki: Gatafan, sefer yolu üstünde olup Hayberliler'in müttefiki idi.

Bunların Hayber'den ayrı kalmalarına karşılık İslâm devleti kendilerine Medine hurma gelirlerinden bir miktar vermeyi önerdi. Fakat kabul etmeyip askerlerini Hayber'e doğru sevkettiler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, İslâm ordusunu taktik icabı Gatafanlılar'ın boşalan yurduna doğru yürüttü. Bunu haber alan Gatafanlılar topraklarına döndüler ve savaş boyunca buradan ayrılmadılar.

Bu savaş esnasında bazı ilginç olayların meydana geldiği kaynaklarda nakledilir. Bunlardan biri Kuzman olayıdır: İslâm ordusunda bir asker olan Kuzman savaşta gösterdiği atak davranışlarıyla tanınan ve övgüyle anılan biri idi. Savaş akşamlarından birinde Hz. Peygamber bu kişinin cehennemlik olduğunu söyleyince herkes şaşırdı. Ashaptan Huzâî Eksüm, ertesi gün onu adım adım izlemeye karar verdi. Gördü ki, Kuzman nerede yaşlı ve yaralı bir yahudi varsa onun peşinden koşuyor, esas savaş alanında pek görünmüyordu. Bu arada bir yara alan Kuzman, yaranın acısına dayanamayıp savaş alanından uzaklaştı, kılıcının kabzasını bir kayaya, sivri ucunu da göğsüne dayayıp kılıcın üstüne yüklendi ve intihar etti. Bunu öğrenen Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "İnsanlar arasında bir gurup vardır ki, halkın bakışına göre cennetliklere yaraşan hayırlı işler yapar; halbuki o, cehennemliklerdendir, yine insanlardan bir gurup da vardır ki, halkın bakışına göre cehennemliklere ait kötü işler yapar; halbuki o, cennetliklerdendir" (Tecrîd-i Sarîh, X, 267).

Diğer bir olay Hayberli bir yahudinin yanında ücretle çalışan siyahî bir çoban ile ilgilidir: Savaşın devam ettiği günlerde muhtemelen patronunun çevresinde Hz. Muhammed (s.a.) hakkında anlatılanları dinleyen ve bunlardan etkilenip Rasûlullah'ı tanımayı arzulayan bu çoban, bir defasında koyun sürüsü ile giderken Hz. Peygamber'le görüşüp konuşma şerefine erişmiş ve müslüman olmuştu. Rasûl-i Ekrem kendisine, koyunları yerine yerleştirip ondan sonra müslümanlar arasına dönmesinin daha uygun olacağını söyleyerek emaneti korumak konusunda ölümsüz bir ders vermiş, o da bu talimata uymuştur. Emaneti yerine getirip müslümanların yanına dönen çoban, mücahid olarak yahudilerle savaşa girişmiş ve kısa bir süre sonra şehit düşmüştür. Şehitlerin arasında dolaşırken Hz. Peygamber'e, bu çobanın üzerindeki toprakların kendisine ihsân edilen iki huri tarafından temizlendiği gösterilmiştir. Allah'a ve Rasûlune gönülden teslimiyetinden ötürü, böyle ödüllendirilen ve adının "Yesar" olduğu sanılan bu çoban, zamanla ashab-ı kiram arasında bulmaca tarzında bir soru ile anılır olmuştur:

"-Söyleyin bakalım! Hiç namaz kılmadan cennete giden kimdir?" Sorunun cevabı da şöyledir: "Yesar adlı çobandır" (İbn Hişam, III, 358).

Hz. Peygamber zımmî (Gayr-i müslim vatandaşlar) hukukuna dair ilk uygulamaları bu savaşın sonunda başlatmış, yahudilerin isteklerini ve müslümanların yararını dikkate alarak onları, ürünlerinin yarısını Medine İslâm devletine ödemeleri ve dilediği zaman çıkarabilmek şartıyla topraklarında bırakmıştır (bk. HAYBER SAVAŞI).

Seferden dönüşte Hz. Peygamber Nadîr yahudileri reisi Huyey b. Ahtab'ın kızı Safiye ile evlenerek müslüman-yahudi ilişkilerinin düzelebilmesi yönünde etkili bir adım

attı. Müslümanlığı kabul ederek Ümmehâtü'l-müminin arasına katılan Hz. Safiye, ömrü boyunca
bazı yakınlarına sahip olduğu malından destek vermeye devam etmiş ve Hz. Peygamber'in buna engel olmadığı görülmüştür.

Hz. Peygamber Medine'ye dönüşte Vadilkura yahudileri üzerine yürüdü, kısa bir direnişten sonra Hayberlilerinki gibi bir anlaşmayı kabul ettiler. Aynı şekilde Fedekliler hiç direnmeden İslâm devletinin hakimiyetini kabul ettiler ve öncekilerin şartlarını içeren bir anlaşmaya razı oldular.

Bunu takip eden dönemde diğer yahudiler de birer birer İslâm devletine bağlandı. Bunlardan Akabe körfezi kıyısında bir balıkçı köyü kurmuş olan Makna yahudileri ile Cerba ve Azruh yahudileri Tebük seferi esnasında cizyeye bağlanmışlardır. Diğer bölgelerde dağınık vaziyette yaşayan yahudiler de, İslâm'ın oralara yayılışından sonra gayr-i müslim zimmî hukukuna tabi olmuşlardır.

Hıristiyanlarla ve Diğer Dinlerin Mensupları ile İlişkiler:

Mekke döneminde müslümanların hıristiyanlarla yoğun teması Habeşistan'a göç dolayısıyla gerçekleşmiştir (bk. HABEŞİSTAN'A HİCRET). Ayrıca bu dönemde, az sayıda da olsa tek tek İslâm'a giren hıristiyanlar olmuştur. Meselâ Temimü'd-Dârî bunlardan biridir. Bu zat Medine döneminde Mescid-i Nebi'yi kandillerle aydınlatma usulünü ilk başlatarak Hz. Peygamber'in hayır duasını almıştır. Medine içinde hıristiyan unsuruna rastlanmamaktadır. Sadece Medine'nin yerlisi olan Araplar'dan Ebû Âmir-i Rahip adlı bir papazı anmak gerekir ki, bu papaz İslâm'a karşı çok şiddetli düşmanlık beslemiş ve çevirdiği entrikalar yüzünden Hz. Peygamber ona "fâsık" demiştir. Bedir savaşında müslümanların galibiyetini hazmedemeyen bu kişi çevresindeki bir gurupla Mekke'ye gitmiş, Uhud savaşında Mekkeliler safında yer alarak, hemşehrileri olan Evs ve Hazrecliler'e Hz. Peygamber'i bırakmaları için çağrıda bulunmuş, ama bunu yaptığına pişman olmuştu. Çünkü bir tek müslüman bile Peygamberimizin yanından ayrılmamıştı.

Medine devrinde hıristiyanlarla ve diğer din mensupları ile temas, ya onların temsilcilerinin Medine'ye gelmesi ya da Hz. Peygamber'in çeşitli seferlerde onların yurtlarına ulaşması veya yöneticilerine mektuplar göndermesi tarzında olmuştur.

Hz. Peygamber Hudeybiye anlaşmasından dönünce barış ortamından yararlanarak 6 zilhicce sonları– 7 muharrem ayı başlarında komşu ülke hükümdarlarına ve yarımadadaki ileri gelen kabile reislerine mektuplar gönderdi.

Bunlardan Bizans İmparatoruna Dihye b. Halifetü'l-Kelbî, İran Kisrasına Abdullah b. Huzâfe, Mısır Azîzine Hatıb b. Ebî Beltea, Habeş Necaşisine Amr b. Ümeyye gönderildi. Hz. Peygamber mektuplarına Yüce Allah'ın adıyla başlıyor, O'na hamdü sena ediyor, şayet müslüman olurlarsa kurtuluşa ereceklerini, reddederlerse kendi ülkelerinde bütün insanların vebalini de omuzlarında taşıyacaklarını hatırlatıyordu.

Bizans İmparatoru Heraklius'a giden elçi Hz. Peygamber'in mektubunu ona Kudüs'te ulaştırdı (7. hicri yıl sonları/m.629 yılı başları). İmparatorun isteği üzerine Mekke-

li tacirlerden Hz. Peygamber'i tanıyan birini aradılar, Ebû Süfyan'ı bulup getirdiler. Hükümdar Hz. Muhammed (s.a.) hakkında yeterli bilgi aldı ve mektubunu okuttu. Hz. Peygamber'in şahsı hakkında olumlu kanaat sahibi olan hükümdarda bir inanç ışığı belirmekle birlikte, kilisenin kendi aleyhine dönerek mevkiinden olacağı endişesiyle İslâm'a giremedi. Bununla beraber İslâm elçisine çok iyi davrandı.

Hz. Peygamber'in elçisine iyi davrananlardan biri de Mısır Azizi Mukavkıs'tır. O da müslüman olmadı ama Peygamberimize değer verdiğini göstermek üzere hediyeler gönderdi. Bunlardan biri Ester adlı bir katır, diğeri de Mâriye ve Sirin adlı iki cariye idi. İkisi de Medine'ye ulaşmadan İslâm elçisi Hatıb'ın etkisiyle müslüman olmuşlardı. Bunlardan Mâriye Hz. Peygamber'in eşleri arasına girmiş ve oğlu İbrahim ondan dünyaya gelmiştir. Sirin ise Şair Hassan'a verilmiştir.

Kendisine İslâm'a çağrı mektubu yollanan hükümdarlar arasında Habeşistan Necaşisi'nin özel bir durumu vardır. Çünkü bu hükümdara, daha önce Habeşistan'a hicretleri dolayısıyla müslümanlardan İslâmiyet hakkında bilgi almış, hatta bazı kayıtlara göre Hz. Peygamber Mekke döneminde de kendisine bir mektup göndermiştir. Ayrıca Bedir savaşından sonra Mekkeli müşriklerin Habeş hükümdarına elçi yollayıp onu müslümanlar aleyhine kışkırtması girişimlerine karşı da Hz. Peygamber tarafından elçi gönderilip tedbir alınmıştır. Habeşistan Necaşisi Ashame'nin /Asham'ın müslüman olduğu rivâyet edilmiştir. Yine bu yöndeki rivâyetlere göre 9 (631) yılında Ashame'nin öldüğü haberi gelince Hz. Peygamber ashabı ile musallaya çıkıp gıyabında onun cenaze namazını kılmıştır. Bu konuda Ebû Hüreyre'den gelen bir rivâyet şöyledir: "Necaşi öldüğü gün (Rasûl-i Ekrem) onun ölümünü bildirdi, sonra ashabı ile (mescidden) musallaya çıkıp dört tekbir getirdi (Tecrîd-i Sarîh et-Tûrcümesi, IV, 303). Belirtmek gerekir ki, Hz. Peygamber'in gaip namazı kıldığı hususunda fikirbirliği bulunmakla beraber, bunun Necaşi için kılındığı noktasında bilginlerin görüş ayrılığı vardır.

Öte yandan Habeşistan'da yaşayan müslümanların etkisiyle ihtida eden Habeşîler'in olduğu muhakkaktır. Bununla beraber bu konuda bir sayı vermek zordur.

Komşu devlet hükümdarlarından İran hükümdarı Hüsrev Perviz ise, Hz. Peygamber'in elçisine çok kötü davranmıştır. Yüce Allah'ın ve Hz. Muhammed (s.a.)'in adının kendi adından önce yazılmasına hiddetlenmiş ve mektubu yırtıp atmış, üstelik "Geleneklere göre elçi öldürmek yasak olmasaydı buradan sağ çıkamazdın" tarzında sert bir ifade ile İslâm elçisini azarlamıştır. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaştırıldığında "-Allah da onun hükümdarlığını parçalasın!" dediği rivâyet olunur. Esasen bu sıralarda Hüsrev Perviz, Ninova'da Bizans karşısında aldığı yenilginin acısı içinde idi. Bu olaydan kısa bir süre sonra da (27 Şubat 628'de) oğlu tarafından bir suikastle öldürülmüştür.

Necran hıristiyanları ile yapılan görüşmelerin Hz. Peygamber'in hıristiyanlarla ilişkileri çerçevesinde özel bir önemi vardır. Bu görüşme Necran Hıristiyan heyetinin Medine'ye gelmesi ile gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in önce onlara (8-9/630-631) bir mektup gönderdiği sanılmaktadır. Hz. Peygamber, bu mektubunda onları yaratık-

lara tapmaktan vazgeçip Allah'a kulluk ve ibadet etmeye çağırıyor ve ittifak anlaşmasına davet ediyor, aksi halde cizye ödemeleri gerektiğini, bunu da yerine getirmezlerse kendilerine savaş açacağını bildiriyordu.

Bunun üzerine Necran hıristiyanları Midras (okul-mahkeme) başkanının yönetiminde altmış kişilik bir heyet halinde Medine'ye geldiler. Hz. Peygamber'le Necran papazları arasında uzun tartışmalar oldu. Âl-i İmrân sûresinin ilk seksen dokuz âyetinde tartışmalara işaretler vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de belirtildiği üzere, Allah Tealâ, Hz. Peygamber'den, bu tartışmaların sonunda Ehl-i kitab'a seslenmesini istiyordu: "Geliniz, aramızda ortak bir esasta birleşelim, yalnız Allah'a ibadet edelim. O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birbirimizi Rab tanımayalım (Âl-i İmrân 3/64).

Papazların hakikati kabulden kaçınmaları üzerine, "mübâhele" âyetinde (Âl-i İmrân 3/61) açıkladığı gibi "Allah'ın lânetinin yalancılar üzerine olmasını dileme" ye (karşılıklı lânetleşmeye) davet edildiler.

Kur'ân-ı Kerîm'in açıkça meydan okuması üzerine Necran heyeti kendi aralarında uzun bir müzakereden sonra tartışmadan geri çekilmeye ve İslâm devletinin hakimiyetini kabul edip cizye ödemeye razı oldular ve bir anlaşma imzalayarak ülkelerine döndüler. Bu anlaşmada yıllık olarak İslâm devletine ödeyecekleri vergiler belirtiliyor, İslâm elçilerine iyi davranılması gerektiği hatırlatılıyor, malları, canları ve dinî hayatlarının tamamen İslâm devletinin güvencesi altında olacağı belirtiliyor, iktisâdî hayatta riba (faiz) yasaklanıyor, ribaya girildiği takdirde Hz. Peygamber'in koyduğu güvencenin ortadan kalkacağı ifade ediliyordu.

10 (632) yılı başlarında Hz. Peygamber Halid b. Velid'i Necran bölgesinde Belharisler'den müşrik olanlara gönderdi. Onlardan İslâm'ı kabul edenler oldu. Bölgede İslâm'ı yayma faaliyetlerine hız verildi, vali ve mürşidler gönderildi.

Güney bölgelerinde (Yemen-Hadramut) İslâm'ı yayma çalışmalarında birçok bilgin sahabilerle birlikte Hz. Ali ve Muaz b. Cebel'in emek ve hizmetleri önemlidir. Bu faaliyetler sonunda 9 (631) yılı ortalarına doğru Ruhalar ve Himyeriler'den birçok kabile ve aile reislerinin İslâm'a girdikleri ve bu yolda elçi teatisinde bulundukları görüldü.

İslâm devleti Medine döneminde yarımadanın güneyinde (Yemen-Hadramut-Uman), kuzeyinde (Dicle-Fırat arası Hire, Enbar ve civarı) ve doğu sahillerinde (Bahreyn-el-Hasa) bulunan Temîmler, Abdülkayslar ve Hacer halkıyla ilişkiler kurmuş, Hz. Peygamber buraların halklarını İslâm'a davet eden mektuplarla elçiler yollamıştır. Özellikle Bahreyn (el-Hasa) bölgesinde Alâ b. el-Hadramî'nin h. 8-9 (629-630) ve devamı olan yıllarda Hz. Peygamber'in talimatı doğrultusunda önemli çalışmaları vardır; burada hızlı denilebilecek bir İslâmlaşma göze çarpmaktadır.

Basra'nın kuzey batısında Bekr b. Vailler, bunların akrabası olan Benî Tağlîbler, Necd bölgesinin büyük kabilelerinden Benî Hanîfeler, doğu Arabistan sahillerinin en güneyinde Uman ve yarımadanın en kuzeyindeki Semave halkı zaman zaman İran'ın sömürgeci yönetiminin etkisi altında bulunu-

yordu.

Hiç kuşkusuz Hz. Peygamber bu bölge insanlarıyla da ilişki kurmuş, mektup ve elçiler yollamak suretiyle özellikle mahalli reisleri etkilemeye çalışmış, onlara iltifat etmiş, payeler ve şerefler vermiştir. Bu tür politikanın çok olumlu sonuçları görülmüş ve Hz. Peygamber'in vefatına doğru yarımadanın en ücra köşelerine bile İslâm'ın sesi ulaştırılmıştır.

Hz. Peygamber'in hayatında hıristiyanlarla ilişkiler çerçevesinde savaş durumu ile ilgili iki olayın ayrı bir önemi vardır. Bunlardan Mute savaşı, Hz. Peygamber'in Hâris b. Umeyr adlı elçisinin Gassanî hıristiyan Araplarının reisi Şurahbil b. Amr tarafından öldürülmesi üzerine çıkmıştır (8 Cemaziyulevvel/629 Ağustos-Eylül) (bk. MUTE SAVAŞI). Diğer olay ise, Bizans İmparatorluğu'nun Arap hıristiyanları da yanına alarak büyük bir ordu ile Medine'ye kuzeyden saldıracağı haberi üzerine Hz. Peygamber'in 9 Recep/630 Ekim-Kasım'da tertip ettiği Tebük seferidir (bk. TEBÜK SEFERİ).

Medine'de başkanlık hesapları yapmakta olan Abdullah b. Übey b. Selûl (kısa okunuşu ile İbn Übey), hicret ve Hz. Peygamber'e Medineliler'in kucak açması ile birlikte hayal kırıklığına uğramıştı. Artık o, dıştan inanmış gibi görünüp içinden İslâmiyet'e ve müslümanlara düşmanlık besleyen münafıkların reisi durumundaydı. Mekke'de Ebû Cehil'in yeri ne ise Medine döneminde de İbn Übey'in yeri o idi, hatta bu, daha tehlikeliydi. Çünkü dıştan müslüman gibi görünüyor, içinden ise inkâr ettiğinden her fırsatta müslümanların kuyusunu kazmaya çalışıyordu. İftiralarını Hz. Ayşe'nin namusuna dil uzatmaya kadar vardırmış, yuhudilerle işbirliği yapmış, dışarıdan saldırı girişiminde bulunan müşrik ve hıristiyan Arap kabileleriyle Rumları müslümanların aleyhine tahrik etmiş, İslâm düşmanlarını her zaman cesaretlendirmeye çalışmıştır. Ayrıca içte Evs-Hazrec arasındaki eski kavgaları hatırlatmak için çok uğraşmış, bazan kan yakınlığı noktasından yaklaşarak her iki zümreyi muhacirler aleyhine tahrik etmek istemiştir. Bütün bunların yanısıra, İbn Übey'in adamları her savaş öncesinde müslümanların cesaretini kırmak istemişler, katıldıkları savaşlarda da muhakkak çeşitli bahanelerle bozgunculuk çıkartmışlardır. Kısaca, Medine döneminde içeride İslâm aleyhine meydana gelen her gelişmede bu kişinin elinin bulunduğu söylenebilir.

Münafıklar Tebük seferi öncesinde papaz Ebû Âmir-i Rahib'in teşvikiyle bir mescid yaptırmışlardı. Yaşlıların Mescid-i Nebî veya Mescid-i Kuba'ya gidemedikleri bahanesiyle inşa edilen bu mescidin yapılmasında asıl amaç şudur: Medine dışına kaçmış olan ve Hz. Peygamber tarafından fâsık diye nitelendirilen Ebû Âmir-i Rahib orada münafıklarla gizlice buluşarak, müslümanların aleyhine planlar yapacak, dışarıdan da hıristiyanların desteğini sağlayarak müslümanlara ansızın hücum edecekti. Nitekim münafıkların, mescidini "zarar vermek, inkâr etmek, müminlerin arasını ayırmak, Allah ve Peygamberine karşı savaşanlara daha önceden gözcülük yapmak" üzere yaptıklarını, fakat "bizim maksadımız iyiliktir" diye yemin ettiklerini, aslında bunların yalancı olduklarını Allah Tealâ bildirdi (et-Tevbe 9/107).

Hz. Peygamber Tebük seferine gidilirken açılış için başvuranlara sefer dönüşünde

mümkün olabileceğini bildirmişse de buranın görünüşte mescid ama gerçekte bir fesat ocağı olduğu âyetle bildirilince ashabtan iki kişiyi göndererek bu münafık topluluğun mescidini yıktırdı (bk. MESCİD-İ DIRÂR).

Genellikle savaşlardan kaçan ve bu hususta mazeret uydurma siyaseti güden münafıklar Tebük seferinde de aynı tutumu izlediler, hatta müslümanların katılımını azaltmak için olumsuz propaganda yaptılar. Ancak, olup bitenlerden haberdar olabilmek için az sayıda münafık bu sefere katıldı ve bunlar her fırsatta bozgunculuk yaptılar (bk. TEBÜK SEFERİ).

Hz. Peygamber, Tebük seferi dönüşünde Mescid'de şükür namazını kıldıktan sonra mazeretleri sebebiyle sefere katılamayan müslümanların tebriklerini kabul etti. Münafıkları da siyaset gereği dinledi; aslında onların sahte mazeret uydurduklarını ve yalan söylediklerini biliyordu (Tevbe 9/94-97).

Hz. Peygamber'in idam edilmeyi çoktan haketmiş olan bazı münafıkları ve özellikle İbn Übey'i cezalandırmaması, böyle bir ceza vermekten aciz oluşundan ötürü değil, onun İslâm'ın tebliğinde izlediği ince siyasetin bir gereğiydi. Çünkü Araplarda asabiyet anlayışı çok kuvvetliydi. İnsanlar hâlâ soy-sop güderek bazı değerlendirmelere gidebilirlerdi. Şekilde müslüman göründükleri için bunlara verilecek ceza dışarıya yanlış yansıtılabilirdi. Üstelik, dıştaki müşrik, yahudi ve hıristiyanlardan oluşan düşman tehditleri içte ihtilâfsız bir toplumun varlığını zaruri kılıyordu.

İbn Übey'in oğlu Abdullah ise babasının tam aksine olgun bir müslümandı. Hatta, verilecek bir cezanın infazı tarzında bile olsa babasının başkası tarafından öldürülmesi halinde o müslüman kardeşine karşı içinde bir kin duygusu kalabilir endişesiyle Hz. Peygamber'e başvurmuş, bir ceza vermek gerekiyorsa onu kendi eliyle yapmasının uygun olacağını söyleyebilmişti.

İbn Übey 9 Şevval (631 Ocak) ayında öldü. Oğlu Abdullah, durumu Hz. Peygamber'e ilettiğinde kefen olarak gömleğini verdi. Cenazesi hazır olduğunda da gidip namazını kıldırdı. Hz. Ömer itiraz etmek istediyse de durum değişmedi. Hz. Peygamber Tevbe sûresinin 80. âyetinde belirtilen seçim hakkını kullanıyordu. Ancak, bu uygulamadan hemen sonra, münafıklığı açıkça bilinen kişilerin namazının kılınması bir âyet ile yasaklandı (et-Tevbe 9/84).

Bazı yazarlarca Hz. Peygamber'in, gömleğini vermesinin vaktiyle İbn Übey'in Bedir'de esir düşen Hz. Abbas'a temiz elbisesini vermesinin karşılığı olduğu, namazını kılmakla da geride kalan münafıkları şaşırtarak onların İslâm'a dönmelerini sağlamak istemiş olabileceği ve nitekim bu sonuca ulaşılmış bulunduğu belirtilir (Tecrîd, IV, 345-346).

Hz. Peygamber'in Oğlu İbrahim'in Ölümü:

İbrahim, Peygamberimizin Mısırlı Mâriye'den doğma oğludur. Dünyaya geldiğinde Peygamberimiz çok sevinmiş ve yaşadığı sürece onunla yakından ilgilenmiş, bir babanın çocuğuna gösterebileceği şefkatin en ileri derecesini göstermişti. İbrahim 18 aylık iken hastalandı. Mâriye ve İbrahim, Medine civarında bir bağ evinde kalıyorlardı. Bu sırada Peygamberimiz oraya gidip oğlunu kucağına almış ve onu son defa şefkatle bağrına basıp öpmüştü

ve merhamet dolu gözyaşlarını tutamayarak "Allah'ın takdiri karşısında elden ne gelir ey İbrahim!" demişti. Sonunda İbrahim ruhunu teslim edince Peygamberimizi gözleri yaşlı bir halde gören Abdurrahman b. Avf:

-Sen de mi ey Allah'ın Rasûlü? dedi. Hz. Peygamber de şu cevabı verdi:

-Göz yaşarır, kalp mahzun olur. Biz Allah'ın rızasına uygun olmayan bir söz söylemeyiz. Ey İbrahim! Senin ölümün sebebiyle derin bir üzüntü içindeyiz. Bu, Allah'ın bir emri olmasaydı, vâde dolmuş bulunmasaydı, sonra gelenler öncekilere kavuşmayacak olsaydı senin ölümüne daha çok üzülürdük oğlum!

Öte yandan, Peygamberimizin gözlerinde yaşlar olduğunu gören bazı sahabiler bunu kendilerine yasaklamış olduğunu hatırlatınca da şöyle buyurdu:

-Ben üzülmeyi yasaklamış değilim. Bağıra, çağıra feryat ederek, dövünerek ağlamayı yasakladım. Bende gördüğünüz göz yaşları kalpteki sevgi ve acımanın eseridir.

İbrahim'in nâşı mezarlığa götürüldü, Peygamberimiz namazını kıldı. Kabre defnolundu, sonra üzerine su döküldü, bilinmesi için de bir nişan konuldu. Bu sırada güneş tutulunca ashab bunu "güneş de mateme iştirak ediyor" diye yorumlamak isteyince Hz. Peygamber, güneş ve ayın Allah'ın yüce kudretine delil olan âyetlerinden olduğunu, ilâhî kanun gereğince zaman zaman tutulduklarını, böyle olayların ölen bir fânî ile ilgisi olmadığını açıkça belirtti.

Îlâ ve Tahyîr Olayı:

9/630 yılında Hz. Peygamber bazı sebeplerden dolayı bir ay süre ile hanımlarına yaklaşmamaya karar verdi. Mescide bitişik ve diğerlerine göre yüksekçe olan odasına çekildi. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in bu tutumunun sebebini açıklayan değişik rivâyetler bulunmaktadır (bk. ÎLÂ VE TAHYÎR OLAYI).

Hz. Peygamber'in bu şekilde odasına çekilmesi ve kimseyi içeri almama yönünde talimat vermesi, sahabe arasında onun eşlerini boşadığı haberinin yayılmasına yol açtı. Herkes derin bir üzüntü içindeydi. Hz. Ömer özel müsaade ile Rasûlullah'ın huzuruna girdiğinde onun son derece mütevazi şartlar içinde yaşadığından ve özellikle mübarek vücudundaki hasır izlerini görmekten ötürü duygulandı ve ağladı. Hz. Peygamber onu, "Bu dünya hayatı sadece bir eğlence ve oyundan ibarettir. Asıl hayat âhiret yurdundaki hayattır" (el-Ankebût 29/64) meâlindeki âyeti okuyarak teselli etti.

Hz. Ömer, Hz. Peygamber'den hanımlarını boşamadığını, sadece bir ay süreyle onlara yaklaşmamaya yemin ettiğini öğrendi. Bu haberi ashab-ı kiram büyük bir sevinçle karşıladılar. Hz. Ömer kendi kızı Hafsa'yı uyardı, akrabasından olan Ümmü Seleme'ye de nasihat etti.

Ay tamamlanınca Hz. Peygamber odasından Hz. Ayşe'nin odasına geçti. Daha sonra "tahyir" âyeti nazil oldu. Âyet meâlen şöyledir:

-Ey Peygamber! Eşlerine şöyle söyle: "Eğer dünya hayatını ve süslerini istiyorsanız gelin size bağışta bulunayım ve güzellikle salıvereyim. Eğer Allah'ı, Peygamberini, ahiret yurdunu istiyorsanız bilin ki, Allah içinizden iyi davrananlara büyük ecir hazırlamıştır (el-Ahzâb 33/28-29).

Hz. Peygamber bu âyeti eşlerine ayrı ayrı

okuyarak kararlarında serbest bıraktı. Başta Hz. Ayşe ve Hafsa olmak üzere bütün zevceleri yakınlarıyla istişareye bile gerek duymadan Allah Rasûlü'nün yanında kalmaya ve Allah'ın rızasını kazanmaya karar verdiler.

Veda Haccı-Veda Hutbesi:

Mekke'nin fethinden sonra Arap Yarımadası'nda müslümanlık iyice yayılmış, kabileler temsilciler göndermiş, isteyen yerlere de Medine'den mürşidler yollanmıştı. Yarımadanın bir ucundan diğer ucuna insanlar ve kervanlar huzur ve güven içinde gidip gelebiliyorlar, artık yağma ve baskın endişesi taşımıyorlardı. Esasen bu sıralarda nâzil olan Nasr sûresinde de bu hızlı yayılışa işaret ediliyordu.

-"(Rasûlüm!) Allah'ın yardımı erişip fethin müyesser olduğunu ve insanların küme küme Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman, Rabbine hamdederek O'nu paklıkla an ve O'ndan mağfiret dile! Şüphesiz ki Allah, tevbeleri çok kabul edendir" (en-Nasr 110/1-3).

Bu sûre nâzil olduktan sonra Peygamberimiz her namazda "Rabbimiz! Seni tenzih eder ve sana hamdederim. Rabbim! Beni mağfiret et!" derdi (Tecrîd, X, 391 vd.). Hicretin 9. yılı Zilhicce ayında (631 Nisan ayı) ise, Hz. Ebubekir hac emiri olarak görevlendirilmek suretiyle İslâmî usüle göre haccın nasıl yapılacağını Kâbe ve civarındaki insanlara öğretmiş, Hz. Ali tarafından da müşriklere bir süre (dört ay) mühlet verildiği, ertesi yıl müşriklerin buralarda bulunamayacakları ve barınamayacakları bildirilmiştir.

Peygamberimiz, vefatının yaklaştığını hissettiği bugünlerde hac farizasını yerine getirmeyi ve bu sırada oluşacak kalabalık müslüman kitlelerine İslâm'ın inanç, ibadet, ahlâk, günlük hayatla ilgili esaslarını topluca hatırlatmak, İslâmî tebliğatı pekiştirmek istiyordu.

Bu düşüncesini gerçekleştirmek üzere her tarafa haber yolladı. Toplanan kalabalık hac kafilelerine hac ile ilgili bilgiler verdikten sonra, 25 Zilkade 10 (22 Şubat 632) günü öğle namazını kılıp ashabı ile birlikte Medine'den hareket etti. Zilhiccenin dördüncü günü (pazar) Mekke'ye ulaşıldı. Pazartesi, salı ve çarşamba günlerini (5-7 Zilhicce) Mekke'de geçiren Hz. Peygamber, perşembe günü Mina'ya, cuma günü de (9 Zilhicce) Müzdelife üzerinden Arafat'a gitti. Burada yüz bini aşan müslümana hitaben ünlü hutbesini irad etti.

Hac ile ilgili bütün görevler yerine getirildikten sonra, Kurban bayramının beşinci günü, Peygamberimizin müsaadesiyle dışarıdan gelen hacılar memleketlerine döndüler. Peygamberimiz de muhacirûn ve ensar ile beraber Medine'ye döndü (Hz. Peygamber'in hac uygulaması ve irad ettiği ünlü konuşma için bk. VEDA HACCI, VEDA HUTBESİ). Medine'ye yaklaşıldığında Zülhuleyfe'de hava kararmıştı. Peygamberimiz orada geceledi ve ertesi gün aydınlıkta şehre girdi. Medine'ye girerken şöyle diyordu:

-"Allahu Ekber! Allah'tan başka mabud yoktur, birdir, ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd O'na yaraşır. Herşeye gücü yeter. Tevbe ederek, ibadet ederek, Rabbimize hamdederek geri dönüyoruz. Allah vadini gerçekleştirdi. Kuluna yardım etti, aleyhimizde birleşen düşmanları, yalnız O perişan etti" (İbn Hişam, IV, 248 vd.; İbn Sa'd, Tabakât, II, 172 vd.).

Hz. Peygamber'in Hastalanması ve Vefatı:

Hz. Peygamber Veda Hutbesi'nin başlangıcında: "Ey İnsanlar! Sözlerimi dikkatle dinleyiniz! Çünkü bu seneden sonra bir daha sizinle burada tekrar buluşup buluşamayacağımı bilmiyorum" diyordu.

Nasr sûresinin sonunda da "Rabbini paklıkla an ve O'ndan mağfiret dile!" buyuruluyordu. Cenab-ı Allah'ın, yardımına karşı Peygamberi'nden, hamd ile birlikte istiğfar da istemesi Hz. Peygamber'in ölümünün yaklaştığına işaret olarak yorumlanmıştır. Nitekim Hz. Ayşe, Peygamberimizin, bu surenin indirilmesinden sonra istiğfarını her namazda artırdığını ifade etmiştir. Diğer taraftan hac esnasında İslâm'ın tamamlandığını bildiren Mâide sûresinin üçüncü âyeti de nâzil olmuştu.

Hacdan döndüğünde Hz. Peygamber, Uhud şehitlerini ziyaret ederek onlar hakkında istiğfarda bulunmuştur. Daha sonra bir gece Cennetü'l-bâkî'deki kabirleri ziyaret ederek orada yatan müslümanlar için de mağfiret dilemiştir. Mezarlıktan döndüğünde 11. yılın Safer ayının muhtemelen 19. günüydü. Başında bir ağrı hissetti. Zaman zaman ateşleniyor, ağrı şiddetleniyordu. Her şeye rağmen o, Üsâme b. Zeyd'i komutan tayin ederek Mute savaşına sebebiyet veren Kudüs-Şam arasındaki hıristiyan Araplar'a karşı ordu sevketmeye karar verdi. Sancağı Hz. Üsâme'ye tevdi etti.

Hastalığının ilk günleri nispeten hafif seyretti. Namaza giderken Ali b. Ebî Talip ve Fazl b. Abbas iki yanından ona destek veriyorlardı. Bu günlerden birinde başı sargılı olarak evinden mescide gelip minbere çıktı ve "Allah Tealâ kulunu dünya ile kendisine kavuşmak arasında muhayyer kıldı, kulu da ona kavuşmayı tercih etti" buyurdu. Burada "kul" la kastedilenin Peygamberimizin kendisi olduğunu hemen anlayan Hz. Ebubekir; "Anamız babamız sana feda olsun ya Rasûlallah!" diyerek ağlamaya başladı. Peygamberimiz onu teskin etti ve kendisinden hoşnut olduğunu, mescide açılan bütün kapıların kapatılıp sadece Ebubekir'inkinin açık tutulmasını tenbih etti.

Peygamberimiz hastalığının hafif seyrettiği bu ilk günlerde mescide gelip minbere çıkabiliyor ve bazı öğütlerde bulunuyordu. Bir gün özellikle muhacirler ve ensarla karşılıklı hal ve vecibelerine; genelde de bütün müslümanların davranışlarına ilişkin olarak şu vasiyet ve nasihatlerde bulundu:

-"Ashabım! İlk muhacirlere hürmet etmenizi vasiyet ederim. Bütün muhacirler de birbirlerine hak ve adalete göre davranıp iyilikle muamele etsinler. Her iş Allah 'ın izniyle cereyan eder. Allah'ın iznine, iradesine üstün gelmeye çalışanlar en sonunda yenilgiye uğrarlar. Allah'ı aldatmak isteyenler ergeç aldanırlar. Ey İnsanlar! Peygamberinizin öleceğini düşünüp de telaşa kapıldığınızı duydum. Hangi peygamber gönderildiği ümmet arasında ebedî kalmıştır ki, ben de kalayım! Biliniz ki, ben Rabbime kavuşacağım ve aranızda buna en lâyık benim. Yine biliniz ki, siz de bana kavuşacaksınız. Buluşacağımız yer de Kevser havuzunun kenarıdır. Orada benimle buluşmak isteyenler ellerini, dillerini günahlardan çeksinler!"

-"Ey müslümanlar! Yeryüzünde işlenilen günahlar, Allah'ın verdiği nimet ve ihsanların kulların elinden gitmesine sebep olur.

Eğer halk, dost ve itaat ehli olursa amirleri ve idarecileri (yöneticileri) de öyle olur. Şayet halk, günahlara dalmış-fâcir olursa onlar da o durum ve tavır üzerine olurlar."

-"Ey muhacirler; size, ensara iyi davranmanızı vasiyet ederim. Zira onlar, size iyilik ettiler, sizi kendi ülkelerine davet ettiler, evlerinde sizi misafir ettiler, geçim sıkıntısı çektikleri halde sizleri kendilerine tercih ederek mallarına ortak yaptılar. Bu münasebetle aranızdan hanginiz ensar üzerine hakim olursa onları koruyup gözetsin, içlerinden kusur edenler olursa müsamaha ile davransın!".

-"Ey müslümanlar! Her kimin arkasına vurmuş isem işte sırtım gelsin vursun, her kimin alacağı varsa gelip benden istesin!"

-"Ey insanlar! İçinizden borçlu olan varsa derhal ödesin. Hakir düşerim korkusuyla bunu yapmaktan çekinmesin! Zira ahirettekine göre dünyadakinin önemi yoktur."

-"Ey insanlar! Peygamberlerinin kabirlerini tapınılacak yer haline getirenleri Allah lanetledi. Benden sonra kabrimi tapınılacak put haline getirmeyin!"

Bu vasiyet ve nasihatlerini yaptığı gün, namazdan sonra, Rasûl-i Ekrem'in hastalığı ağırlaştı. Hastalandığı ilk günden sonra yaklaşık beş gün geçmişti. Odaları sıra ile dolaşamayacağını ifade edip diğer eşlerinden izin istedi ve Hz. Ayşe'nin odasında istirahate çekildi. Hz. Peygamber bir süre daha namaz kıldıktan sonra ölümüne üç gün kala iyice güçsüz düştü ve namazı Hz. Ebubekir'in kıldırmasını istedi. Ona başka bazı isimlerden söz edilmekle birlikte kararından dönmedi.

Öte yandan, Mute taraflarına gitmek üzer Üsâme b. Zeyd komutasında toplanmış olan İslâm ordusu Hz. Peygamber'in hastalığı giderek ağırlaştığı için, –komutanın erteleme kararı üzerine– hareket etmedi.

Bir ara Hz. Peygamber, kızı Fatma'yı çağırdı. Kulağına bir şey söyledi, Fatma ağladı; sonra başka bir şey söyledi, bu sefer güldü. Hz. Ayşe tarafından bunun sebebi sorulduğunda Hz. Fatma şöyle cevap verdi: "Ağlayışımın sebebi babamın yakında öleceğini söylemiş olmasıdır. Tebessüm etmemim sebebi ise yanına ehl-i beytinden ilk gelecek olanın benim olduğumu haber vermesidir."

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in vefatına yakın günlerde yaptığı bazı vasiyetlere yer verilir. Bunlardan İslâm'ın sorumluluk anlayışını veciz biçimde ifade eden bir vasiyeti şöyledir:

-"Ey Allah Rasûlu'nun kızı Fatma! Ve ey Allah Rasûlu'nun halası Safiye! Allah katında değer taşıyan güzel işler yapınız. Yoksa helâl ve haram konularında Allah'ın sualinden ben sizi kurtaramam!"

Peygamberimizin vefatından önceki vasiyetlerinden biri de müslümanların eli altında çalıştırdıkları kimselere yumuşak davranmaları, yediklerinden yedirip, giydiklerinden giydirmeleri hakkında olmuştur. Abdulmenafoğulları'na ve Abbas b. Abdulmuttalip'e de ahiret hesabına iyi hazırlanmalarını bilhassa tenbih etmiştir. Yine Arap Yarımadası'nın yahudi ve hıristiyanlardan temizlenmesini ve yabancı heyetlere-elçilere iyi davranılıp hediyeler verilmesini de vasiyet etmiştir. Hususi bir vasiyet için kalem ve kâtip istemişse de, dışarıda, içeriye birinin gönderilip gönde-

rilmemesi konusunda tartışma çıkınca bundan vazgeçmiştir.

Hz. Peygamber, bir gün kendisinde bir hafiflik hissederek namaz vakti mescidde görünmüş, Hz. Ebubekir mihraptan geri çekilmek isterken o kalmasını işaret buyurmuş ve giderek yanına oturmuştu.

12 Rebiülevvel pazartesi sabahı ise ölümden önceki son hafifliği hissetti ve evinin kapısından ashabını seyretti. Herkesin disiplinli bir şekilde saf saf olmaları onu çok sevindirdi.

Hz. Ayşe'nin nakline göre Peygamberimiz ölümünden önceki saatlerde Nisâ sûresinin 69. âyetini okumuştu. Âyetin meâli şöyledir: "Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimetler verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehitlerle, salihlerle (iyi insanlarla) beraberdirler. Onlar ne iyi arkadaştır!"

Hayatı boyunca bütün davranışlarına zerafet ve inceliğin hakim olduğu görülen Rasûl-i Ekrem'in, ruhunu teslim etmeden önce yaptığı işlerden biri, Rabbinin huzuruna temiz dişlerle çıkmayı arzulayıp, Hz. Ayşe'nin yardımıyla dişlerini misvaklamak (fırçalamak) olmuştur.

Kaynakların belirttiğine göre Peygamberimiz Yüce Allah'a ruhunu teslim ederken mübarek dilinden şu cümleler çıkıyordu:

-"Allahümme Fi'r-Refîkı'l-A'lâ! Allahümmağfir Lî ve'r-hamnî ve elhıknî bi'r-refîk! Lâ ilâhe illallâh inne li'l-mevti sekerâtin! Üdnü minnî Yâ Cibril! Allahümme Fi'r-Refîkı'l-A'lâ! Belir'r-Refîkı'l-A'lâ mine'l-Cen-neti: Allahım ! Beni Refîk-i A'lâ zümresine kat! Allahım, günahlarımı bağışla. Bana merhamet et ve beni Refîk-i A'lâ'ya eriştir! Lâ ilâhe illallah! Ölümün de şiddetli sıkıntıları var! Yaklaş ey Cebrail! Ya Rabbi, beni Refîk-i A'lâ camiasında kıl! Allah'ım! Cennetinden Refîk-i A'lâ'ya beni kavuştur!" (Tecrîd, X, 9-10, 22).

Hz. Ayşe, Peygamberimizin son anını şöyle naklediyor: "Misvakı yumuşatıp verdim. Ağzında yürütüp fırçaladı. Bir de Rasûlullah'ın yanında, sahtiyandan ufak bir su kabı, içinde su ile beraber dururdu. Arasıra iki elini bu kaba batırıyor ve ıslanan elleriyle yüzünü sıvıyor ve "Lâ ilâhe illellâh; ölümün de şiddetleri, sadmeleri var!" diyordu. Sonra elini kaldırdı (Mübarek başı benim çenemle göğsüm arasında idi). Ruhu alınıncaya kadar; Allah'ım! Beni Refîk-i A'lâ camiasında kıl! duasına devam etti ve bu dua ile Hâtemü'l-Enbiyâ'nın (mucizeler ızhar eden mübarek) eli düştü" (Tecrîd, XI, 22) (12 Rebiülevvel 11 /8 Haziran 632 Pazartesi güneşin zevalinden sonra, gruptan önce).

Hz. Peygamber'in ölümü müslümanları derinden sarsmıştı. Hz. Ömer bile teessürünün büyüklüğünden ve çektiği acının derinliğinden ötürü Rasûlullah'ın ölmediğini, tekrar aralarına döneceğini söylüyordu. Onun bu sözlerinin siyasi amaçlı olduğunu, yani müslümanlar arasında panik çıkmasını ve münafıkların haberi hemen yaymasıyla dışarıdan gelebilecek saldırıları önlemek gibi maksatlarla söylediğini ileri sürenler de vardır.

Bu esnada Hz. Ebubekir, Rasûlullah'ın bulunduğu odaya girdi.

Peygamberimizin yüzündeki örtüyü kaldırarak iki gözü arasından öptü ve "anam babam sana feda olsun Ya Rasûlallah! Senin dirin de güzel ölün de..." dedi. Sonra mescide geçti, minbere çıkarak "Hz. Pey-

gamber'in vefat ettiğini, Yüce Allah'ın ise ebedi bir hayatla diri olduğunu, Kur'ân-ı Kerîm'e tutunmak ve Rasûl-i Ekrem'in yolundan yürümek gerektiğini..." belirtmiş ve şu âyeti okumuştu: "Muhammed ancak bir Peygamberdir. Ondan evvel nice Peygamberler gelip geçmiştir. Muhammed ölür veya öldürülürse siz geriye mi döneceksiniz? Her kim geri dönerse, Allah'a hiçbir zarar vermiş olmaz. Allah şükredenleri mükafatlandıracaktır" (Âl-i İmrân 3/144).

Peygamberimizin yıkanması işini Hz. Ali yaptı. Abbas b. Abdülmuttalip, Fazl b. Abbas, Kusem b. Abbas, Üsâme b. Zeyd, Abdurrahman b. Avf ve ensardan Evs b. Havlî su dökme, bedenin iki yana çevrilmesi işlemlerinde yardımcı oldular. Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer Hücre-i Saâdet'in kapısında duruyorlar, halkın izdihamını önlüyorlardı. Hz. Ali, yıkarken: "Hayatında da temizsin ölümünde de" diyordu. Kabir Hz. Ayşe'nin odasında, Peygamberimizin vefat ettiği sedirin altına, ensardan Ebû Talha tarafından kazıldı. Definden önce Peygamberimizin cenazesi sedir üstünde dururken önce erkekler, sonra kadınlar, sonra çocuklar olmak üzere sıra ile tek tek namaz kıldılar. Namaz gece yarısına kadar devam etti. Namazda hiç kimse imam olmadı. Namaz tamamlandıktan sonra çarşamba gecesi defnolundu. Defindeki bu gecikme, araya halife seçiminin girmesi, başlangıçta kabrin yerini belirlemede tereddüt doğması, kabri kimin kazacağı konusundaki görüşmelerin uzaması, odanın dar olup namazın tek tek (imamsız olarak) kılınması gibi sebeplerle izah edilmiştir.

Hz. Peygamber "Biz peygamberler miras bırakmayız. Her ne bırakırsak sadakadır" (Tecrîd, VIII, 235) buyurmuştur. Bir başka hadisinde de şöyle buyurmaktadır: "(Öldüğümde) vârislerim ne bir dinar, ne bir derhem paylaşır. Bıraktıklarımın (hurmalıkların), kadınlarımın nafakası, işçi ücreti verildikten sonra kalanı vakıftır" (Tecrîd, VIII, 235).

Hz. Peygamber henüz sağken evinde bulunan cüzî miktardaki paranın yoksullara dağıtılmasını sağlamıştı. Ondan geriye eşya olarak kalanlar ise, izar, rida, yay, kılıç, zırh, sarık, bürde (hırka), miğfer, yatak, yorgan, ibrik, leğen, divan (sedir), su bardağı, el değirmeni, ok çantası, râye (bayrak), liva (sancak), elbise gibi şeylerdi. Bir de binek olarak kullandığı birkaç hayvan kalmıştır. Öte yandan eşyalar hatıra olarak korunmuş ve bazıları kutsal emanetler adı altında günümüze kadar gelmiştir (bk. EMÂNÂT-I MUKADDESE).

Hz. Peygamber'in bıraktığı asıl miras ise, kıyamete kadar gelecek bütün müslümanlara ışık tutacak olan İslâm öğretileridir. Nitekim Allah'ın kitabına ve Rasûlu'nun sünnetine bağlı kalanların asla sapıklığa düşmeyecekleri, Hz. Peygamber tarafından Veda Hutbesi'nde belirtilmiştir.

Hz. Peygamber'in hayatını özel inceleme konusu yapan bilim dalına ve bu konudaki eserlere "siyer" adı verlir (bk. SİYER). Ayrıca, onun bedenî özellikleri ve ahlâkî nitelikleri hakkındaki bilgiler "hilye" ve "şemâil" adı verilen eserlerde toplanmıştır (bk. HİLYE; Hz. Peygamber'in eşleri ve aile hayatı için (bk. EHL-İ BEYT, ÜMMEHÂTÜ'L-MÜMİ-NÎN).

¥ Hüseyin Algül

MUHAMMED SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 47. sûresi

2. âyetinde Peygamber efendimizin ismi geçtiği için bu adı almıştır. Buna 20. âyetinde geçen ve savaş anlamına gelen "Kıtal" sûresi de denir. Medine'de nâzil olmuştur. 38 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif ve mim harfleridir.

Bu sûrede, Allah yolunda cihadın önemi ve gereği vurgulanır; inkârcıların ve münâfıkların iç yüzleri açıklanarak kınanır; müminlerin sabırlı, cesur, fedâkâr ve itaatli olmaları buyurulur.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah, inkârcıların ve Allah yoluna engel olanların işlerini boşa çıkarır; buna karşılık, Hz. Muhammed (s.a.)'e indirilene inanıp salih amel işleyen müminlerin günahlarını örter ve durumlarını düzeltir (âyet: 1-3).

* Çökertilip tesirsiz hale getirilinceye kadar savaşta düşman öldürülür, teslim olan esir alınır. Esirler ya karşılıksız olarak veya fidye alınarak serbest bırakılabilir. Savaşta şehid olan müminlere Allah Teâlâ, mükâfatlarını verecektir (4-6).

* Yüce Allah, Kendi dinine yardım edene, O'nun yolunda çalışana yardım eder, güç verir. İnkârcılara ise mağlubiyet ve yıkım vardır; onların yaptıklarını boşa çıkarır. Geçmişteki inkârcıların başlarına gelenden ibret almak gerekir. Allah, inananların koruyucusudur; inkârcıların ise koruyucusu yoktur. Sâlih amel işleyen müminler, nimet dolu cennetlere gireceklerdir. İnkârcılar ise, âhirette azap dolu ebedî cehenneme atılacaklardır (7-15).

* Allah Elçisinin sözlerini alaya almaya kalkışanlar, Allah'ın kalplerini mühürlediği keyiflerine uymuş kimselerdir. Doğru yola erişenlerin ise Yüce Allah hidâyetlerini artırmış ve takvâya eriştirmiştir (16-17).

* İnkârcılar kıyâmeti beklemektedir; ancak o vakit gelince de öğüt almaları mümkün değildir (18).

* Bir Allah'a inanmalı, işlenen günahlar için O'ndan mağfiret dilemelidir (19).

* İnananlar, Allah yolunda cihad etmekten çekinmez. Münâfıklar ise bundan hoşlanmaz. Oysa onlara düşen de itaat etmek, Allah'a verdikleri sözde durmaktır. İslâm'dan dönenler eski cahiliye yaşantılarına dönmüş olur; bozgunculuk yapar ve akrabalık bağlarını koparır. Bunlar, Allah'ın lanetlediği, gerçeğe karşı sağır ve kör kıldığı, Kur'ân'ı anlamaz, kalpleri kilitli kişilerdir (20-24).

* Şeytan, inanmış gibi görünen iki yüzlülere hatalarını güzel göstermiş, onları ümitlendirip aldatmıştır. Onlar, inkârcılarla gizli işbirliğine girmişlerdir; fakat Yüce Allah bunu çok iyi bilmektedir. Bu yüzden melekler onların canlarını, yüzlerine ve sırtlarına vura vura alacaklardır. Çünkü bu adamlar, Allah'ı kızdıran şeylerin ardınca gitmişler, O'nu razı edecek şeylerden hoşlanmamışlardır; Allah da onların yaptıklarını boşa çıkarmıştır. Gerçekte Yüce Allah, gerçek cihad edenleri, sabredenleri belirlemek üzere insanları imtihan etmekte ve sözlerinde samimi olup olmadıklarını sınamaktadır (25-31).

* İnkârcılar, Allah yolundan alıkoyanlar, Peygambere eziyet edenler Allah'a hiçbir zarar veremezler; Allah onların işlerini boşa çıkarır. Öyleyse Allah'a ve Elçisine itaat etmeli, iyi amelleri boşa çıkaran tutum ve davranışlardan sakınmalıdır. Yüce Allah, inkâr edip Hak yoluna engel olan, sonra da

kâfir olarak ölenleri asla affetmeyecektir (32-34).

* Müslümanlar, savaştan yılmamalı, savaş sırasında galip durumda iken barış istemeyip, kesin sonuç alıncaya kadar savaşa devam etmelidir (35).

* Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden ibarettir; dünyaya fazla değer vermemek gerekir (36).

* Allah yolunda harcama yapmaktan sakınmamalı, cimrilik etmemelidir; çünkü cimrilik eden kendi aleyhine cimrilik etmiş olur; Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, ihtiyaç sahibi olan, insanın kendisidir. Allah Teâlâ, kendisine itaat etmeyip yüz çevirenlerin yerine, böyle davranmayacak başka bir toplumu getirir (37-38).

¥ Abdurrahman Çetin

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (bk. HANEFÎ MEZHEBİ)

Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (bk. ŞÂFİÎ MEZHEBİ)

MUHARREMÂT

Arapça "haram" kökünden türeyen muharremât, sözlükte, yasaklanan, haram kılınan kadınlar demektir. İslâm hukukunda ise, erkek açısından kendisiyle evlenilmesi geçici veya devamlı bir sebeple dinen yasak olan kadınları yani evlenme engellerini ifade eden bir terimdir. Ancak muharremât terimiyle genelde, evlenilmesi devamlı olarak haram olan kan, süt ve sıhrî hısımların kastedilmesi daha yaygındır (bk. KAN HISIMLIĞI, SIHRÎ HISIMLIK, SÜT HISIMLIĞI). Kendileriyle evlenilmesi, üç talak, din farkı, birinci eşin yakın hısımı olma (cem'), beşinci eş veya halen başkasının nikahı altında bulunma gibi geçici evlenme engelleri sebebiyle yasak olan kadınlar da geniş anlamda muharremât teriminin kapsamındadırlar (bk. NİKAH).

¥ Hamza Aktan

Muharrem (bk. KAMERÎ AYLAR)

MUHASEBE

Allah'ın kulunu hesaba çekmesi veya insanın kendi davranışlarını yine kendisinin sorgulaması anlamında kullanılan dinî ve tasavvufî bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde kulun ahirette Allah tarafından sorguya çekilmesi "hesap" (hısâb) kelimesiyle ifade edilmiş, gerek hesap gerekse aynı kökten gelen muhasebe masdarından çeşitli fiillerle bu sorumluluğun mahiyeti hakkında bilgi verilmiştir. Buna göre insanlar kalplerindekini açığa vursalar da gizleseler de Allah bunlardan dolayı insanları muhasebeye tabi tutacak, sorgulayacaktır (el-Bakara 2/284). O gün inanan ve hayırlı işler yapanların muhasebesi kolay olacaktır (el-İnşikâk 84/6-9); buna karşılık Allah'ın ve O'nun elçilerinin emrinden uzaklaşıp azgınlık gösterenler şiddetli bir muhasebeyle karşılaşacaklardır (et-Talâk 65/8).

Bazı hadis ve haberlerde bu muhasebenin mahiyetiyle ilgili bilgi verilmiştir (bk. Wensinck, "hsb" mad). Bunlardan, Hz. Ömer'e isnat edilen bir rivâyette "(Ahirette) hesaba çekilmezden önce (dünyada) kendi muhasebenizi kendiniz yapınız" (et-Tirmizî, Kıyâmet, 25) denilir. Bu söze özel bir önem veren mutasavvıflar

insanın kendi kötülüklerini görmesi, nefsini terbiye etmesi ve iyiliklerini artırması için bizzat kendisini sorgulamasına "muhasebe" adı vermişler, tıpkı dünyevî işlerinde periyodik olarak yaptıkları gelir-gider kontrolü gibi ahiret işlerini de kâr-zarar yanı iyilik-kötülük açısından gözden geçirmeyi ve böylece kötülüklerini azaltıp iyiliklerini çoğaltmayı gerekli görmüşlerdir. Tasavvufçular, böyle bir muhasebe yapmanın gerekliliğine dair Kur'ân'dan da deliller gösterirler. Bunlardan birinin meali şöyledir: "Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve her insan yarın (ahiret) için ne hazırladığına baksın" (el-Haşr 59/18).

¥ Heyet

Muhassab (bk. TAHSÎB)

MUHÂZÂTU'N-NİSÂ

"Muhâzâtu'n-nisâ" sözlükte, kadınlarla bir hizada bulunmak anlamına gelir. Fıkıh terimi olarak da muhâzâtu'n-nisâ, cemaatle kılınan bir namazda, namazı fasid kılacak bir şekilde erkeklerle kadınların aynı hizada veya kadınların erkeklerden önde bulunmalarını ifade eder.

Kadınların erkeklerle birlikte aynı imama uyarak cemaat olmaları halinde, Hz. Peygamber'in bu konudaki söz ve uygulamaları ışığında, kadınların arka saflarda yer almaları uygun görülmüştür (Kadınların cemaate katılmalarının hükmü için bk. CEMAAT). Şu var ki, kadının erkeklerle aynı hizada veya erkeklerden önde bulunması Hanefîler'in dışındaki üç mezhebe göre mekruh olmakla birlikte, gerek kadının gerekse erkeklerin namazını bozmaz. Bu itibarla, aşağıda belirtilecek olan "muhâzâ-tu'n-nisâ" hükümleri Hanefî mezhebine göredir.

Cemaat, erkek, çocuk ve kadınlardan oluşuyorsa imamın arkasında önce erkekler, sonra erkek çocuklar daha sonra da kadınlar saf tutarlar. Bu tertibe erkeklerle, erkek çocukların uyması sünnet, erkeklerle kadınların uyması ise farzdır. Bu sebeple bir kadın veya buluğ (ergenlik) çağına ulaşmış ya da yaklaşmış bir kız bir erkeğin önünde veya tam hizasında aynı namazı aynı imama uyarak kılacak olsa, erkeğin namazı fasit olur.

Hanefi mezhebine göre, kadınlarla aynı hizada bulunmaktan veya kadınların önde bulunmalarından dolayı erkeklerin namazının bozulması şu şartların gerçekleşmiş olmasına bağlıdır:

1– Erkeklerin önünde veya hizasında bulunan kişinin kadın veya buluğ çağına ulaşmış ya da yaklaşmış kız olması. Küçük yaştaki bir kızla aynı hizada bulunmakla namaz bozulmaz.

2– Kılınan namazın mutlak namaz, yani rükûsu, secdesi ve bütün rükünleri kâmil olarak bulunan bir namaz olması. Dolayısıyla, bu özellikleri taşımayan cenaze namazında kadınlarla aynı hizada durmak erkeklerin namazını bozmaz.

3– Aynı namaz için aynı imama uyulmuş olması. Dolayısıyla, aynı namazı erkekle kadın münferiden tek başına yanyana kılsalar erkeğin namazı bozulmayacağı gibi, birisinin imama uyarak, diğerinin tek başına kılması halinde de erkeğin namazı bozulmaz. Ancak, bu şekilde kadınla erkeğin yan yana durarak namaz kılmaları mekruhtur.

4– Aynı hizada namaza duran erkekle

kadının aralarında namazın edası açısından da bir müştereklik bulunması.Erkek ile kadın birkaç rekâtı kaçırdıktan sonra imama uyup, imam selam verdikten sonra kalkarak kılamadıkları rekâtları kılarken aralarında muhâzât vücuda gelse bununla namaz fasit olmaz. Çünkü mesbuk (bk. MESBUK) olarak tamamladıkları rekâtlarda onlar münferid namaz kılan hükümündedir.

5– Muhâzâtın en az namazın bir rüknünü eda edecek kadar sürmüş olması. Dolayısıyla bir rüknün edası için gerekli zamandan daha kısa olarak aynı hizada bulunmakla erkeğin namazı bozulmaz.

6– Beraberce uydukları imamın namaza başlama esnasında kadınlara da imam olmaya niyet etmiş olması. Zira bu durumda kadınların o imama iktidası sahih olmayıp, aynı imama birlikte uyma gerçekleşmediğinden dolayı namazı bozucu bir muhâzât sözkonusu olmaz. İmamın namaza başlarken yapmadığı halde, sonradan yapacağı niyetle erkeğin namazı bozulmaz.

7– Erkekle kadın arasında, duvar, sütun, bir insan sığacak kadar boşluk gibi muhazata engel bir durumun bulunmaması.

8– Aralarında mekan birliğinin bulunması. Birisinin mescidin alt katında, diğerinin en az bir adam boyu yüksekteki üst katta bulunması halinde aralarında mekan birliği bulunmadığı için namazı bozucu bir muhâzât sözkonusu olmaz.

9– Erkekle kadının yönlerinin bir olması. Buna göre, Kâbe'nin içinde aralarında muhazat gerçekleşse bile, farklı yönlere dönerek cemaatla namaz kılmaları halinde erkeğin namazı bozulmaz.

10– Erkekle aynı hizada bulunan kadının temyiz gücüne sahip ve kıldığı namazın şuurunda olması. Buna göre namazın ne olduğunu bilmeyen akıl hastası bir kadının, erkeğin uyduğu imama uyarak erkekle aynı hizada bulunması halinde erkeğin namazı bozulmaz.

Bu on şart topluca bulunursa muhâzât sebebiyle erkeğin namazı bozulur. Mesela aynı imama uyan kadınlar erkeklerin saffı önünde saf tutsalar, arkada kalan tüm erkeklerin namazları fasid olur. Erkeklerin safında bir kadın bulunsa sağ ve sol tarafındaki birer erkekle, arkadaki saftan bir erkeğin, iki kadın bulunsa yanlardaki ve arkadaki iki erkek olmak üzere, erkeğin namazları fasid olur. Namazı bozulan erkekler birer engel durumunda olduklarından diğerlerinin namazı bozulmaz. Fakat üç kadın bulunsa bunların yanındakiler ile birlikte arkadaki her saftan üç erkeğin namazı fasid olur.

Muhâzât sebebiyle yalnız erkeklerin namazı bozulmakla beraber, bu duruma sebebiyet veren kadınlar günah işlemiş olurlar. Buna göre, cemaate iştirak eden kadınların bu konudaki dinî âdâba riâyet için gerekli titizliği göstermeleri gerekir. Camilerde bu kuralların kendiliğinden işlemesini sağlayan bir düzen oluşmuş olmakla beraber, cami dışında erkeklerle kadınların cemaat olarak namaz kılmaları durumunda bu hususlara daha fazla dikkat etmek gerekmektedir.

¥ Beşir Gözübenli

Muhdes (bk. HUDÛS)
Muhkem (bk. LÂFIZ, MÜTEŞÂBİH)
Muhrim (bk. İHRAM)

MUHSAN

Kelimenin kendisinden türetildiği "ihsan" masdarı sözlükte menetmek, korumak anlamına gelir. Sığınanı düşman tehlikesinden koruduğu ve ulaşılmayı engellediği için kaleye arapçada hısn denilir. Bununla bağlantılı olarak, iffet ve namusunu koruyan erkeğe muhsan, kadına da muhsana denilmektedir.

Kur'ân'da ve hadislerde ihsan ve muhsan kelimeleri iffet, hürriyet, evlilik ve müslümanlık şeklinde dört anlamda kullanılır. Bu dört değer de kişiyi kötülüklerden, yanlış ve ölçüsüz davranmaktan bir yönüyle korudukları için, bu bağlardan en az biriyle bağlı olan kimseler muhsan ve muhsana olarak adlandırılmıştır (bk. en-Nisâ 4/24-25; el-Mâide 5/5; en-Nûr 24/4).

İslâm hukukunda muhsan terimiyle ise, evli, hür ve mükellef olan müslüman erkek ve kadın kastedilir. İslâm ceza hukukunda, bekar erkeklerin zinası, ilgili Kur'ân âyetinde de belirtildiği üzere (en-Nûr 24/2) yüz sopadır. Evlilerin veya başından hukuken geçerli bir evlilik geçmiş dulların zinası ise, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamasında da belirtildiği gibi, recm cezasıdır. Zina eden kimseye recm cezası uygulanabilmesi için onun muhsan olması şartı aranır. Ancak kişinin hangi durum ve şartlarda muhsan sayılacağı ise İslâm hukukçuları arasında tartışmalıdır. Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre kişinin muhsan sayılabilmesi için hür, mükellef, evli veya dul olmasının yanısıra müslüman olması da gerekir. Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve Hanefîler'den Ebû Yusuf'a göre ise muhsan sayılmada müslüman olma şartı aranmaz. Hukukçuların buradaki hareket noktası, kişinin konum ve özelliklerinin onu zinaya düşmekten koruyacak ve engelleyecek durumda olmasıdır. Bazı hukukçuların Gayr-i müslimleri muhsan saymaları da bu yüzdendir. Çünkü onların dinleri de müntesiplerini zinadan menetmektedir. Hukukçuların çoğunluğuna göre kişinin halen evli olması şartı aranmayıp başından sahih bir evlilik geçmiş olması muhsan sayılması için yeterli görülür. Ancak sadece evlileri muhsan sayıp suç anında hukuken dul olanların bekâr hükmünde olduğunu ve ona göre ceza uygulanacağını söyleyenler de vardır.

Yukarıda sözü edilen recm ihsanının yanısıra, dinî literatürde bir de kazf ihsanından sözedilir. Bir kimseye zina iftirası suçu isnad edilebilmesi için, zina isnadında bulunduğu kimsenin, namuslu bir kimse olması veya öyle bilinmesi gerekir. Kur'ân'da iffetli kadınlara zina iftirası yapanlara uygulanacak müeyyideden bahsedilirken kullanılan "muhsanât" kelimesi bu son anlamdadır (en-Nûr 24/4).

¥ Hasan Güleç

Muhsar (bk. İHSAR)

MUHSÎ

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, yaratıkların yaptıklarını hesaba çekmek için tek tek sayan ve kaydeden, her şeyi gören, sırlardan haberdar olan, her şeyin içyüzünü ve ayrıntılarını bilen anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Ancak bazı âyetlerde sayma, kaydetme fiili Allah'a nisbet edilmektedir (msl. Meryem 19/94; Yâsîn 36/12; el-

Mücâdele 58/6; el-Cin 72/28; en-Nebe' 78/29). Esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Muhsî ismi ile Alîm, Hafîz, Rakîb, Basîr ve Habîr isimleri arasında anlam yakınlığı vardır. Muhsî ismi sübûtî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Muhsin (bk. İHSAN)

MUHTAZAR

"Muhtazar", ölmek üzere olan, tecrübeler ışığında ölümünün yaklaştığı tahmin edilen kimse anlamında bir terimdir (Hükümleri için bk. CENAZE).

¥ Heyet

Muhtesip (bk. HİSBE)

MUHYÎ

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, ölüleri dirilten, can veren, hayatı yaratan, varlıkları canlandıran anlamlarına gelir. Öldüren anlamındaki Mümît ismiyle zıt anlamlıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette Allah'ın ölüleri dirilten (Muhyi'l-mevtâ) ismi geçer (er-Rûm 30/50; Fussılet 41/39). Ayrıca pek çok âyette de çeşitli fiil kalıplarıyla diriltmek Allah'a nisbet edilmiştir. Muhyî ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Ayrıca bir hadiste Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Tek Allah'tan başka ilâh yoktur. O'nun hiçbir ortağı yoktur. Mülk ve hamd O'na mahsustur. O diriltir ve öldürür..." (et-Tirmizî, Daavât, 36; Nesâî, Menâsik, 163; İbn Mâce, Menâsik, 84). Muhyî isminin masdarı olan ihyâ sıfatı, Allah'ın fiilî sıfatlarının dayanağı olan tekvîn sıfatı için de düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MU'ÎD

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, varlıkları ölümden sonra dirilten, ruhlarını iade eden, yeniden yaratan anlamına gelir. Mübdi' ismiyle yakın anlamlı olmakla birlikte aralarında şöyle bir farklılık vardır: Mübdi' önceden bir örneği olmaksızın yaratan, Mu'îd ise varlıkları yok ederek tekrar yaratandır. Sadece esmâ-i hüsnâ hadisinde yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Mu'îd ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Ancak fiil kalıbıyla Allah'ın varlıkları öldürüp tekrar yarattığı ve iade ettiği bildirilmiştir (msl. Yunus 10/4, 34; el-İsrâ 17/51; Tâhâ 20/55; el-Enbiyâ 21/104; el-Ankebût 29/19; er-Rûm 30/11, 27; Burûc 85/13). Mu'îd ismi Allah'ın fiili sıfatlarının dayanağı olan tekvin sıfatı içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MU'İZZ

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, dilediğine mülkü veren, dilediğini sıhhat, mal, mevki, şeref ve rütbece üstün kılan, müminleri hidayete eriştirerek onlara onur bahşeden anlamlarına gelir. Bu isim, Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Ancak fiil kalıbıyla bir âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır: "(Rasûlüm!) De ki: Mülkün sahibi olan Allah'ım, mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın..." (Âl-i İmrân 3/26). Esmâ-i

hüsnâ hadisinde yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Mu'izz ismi, genellikle zıt anlamlısı olan Müzill ismiyle birlikte kullanılır. Her iki isim fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MUKABELE

"Mukabele" sözlükte, karşılaştırmak, bir şeyin aslıyla başkasını karşılaştırmak, karşılıklı okumak demektir.

Bir veya birkaç kişinin, camide veya başka bir yerde, yüzünü cemaate dönerek hatmetmek üzere (bk. HATİM) Kur'ân okumasına "mukabele" denir ki, çok defa okunan bu Kur'ân, dinleyiciler tarafından Mushaflardan takip edilerek karşılaştırma yapılmış olur.

Daha çok Ramazan aylarında görülen bu uygulama, kaynağını Peygamberimizin sünnetinde bulur. Şöyle ki: Rasûlullah, her sene Ramazan ayında, o zamana kadar vahyedilmiş bulunan Kur'ân'ı, Cebrâil'e okuyarak arz ederdi ki buna "arza/sunuş" denir. Vefatından önceki ramazanda bu arz ve mukabele iki defa olmuş ve buna da "arza-i ahîre" (son arza) denilmiştir (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 7).

Peygamberimiz, Kur'ân'ı hem okumayı hem de dinlemeyi teşvik etmiş; "Kur'ân okuyana her bir harf için on sevap verileceğini (et-Tirmizî, Fedâilü'l-Kur'ân, 16); dinleyene de her âyet için kat kat sevap yazılacağını (el-Müsned, II, 341); kendisinin de Kur'ân dinlemeyi sevdiğini (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 2; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn, 247-248) bildirmiştir. İşte, mukabelede her iki durum da (okumak ve dinlemek) yaşanmış olmaktadır.

Günümüzde de bu güzel uygulama devam etmektedir. Camilerde din görevlileri tarafından, özellikle Kur'ân Kursu bulunan yerlerin merkezi camilerinde kurs hocası ve öğrencileri tarafından okunan mukabeleler zevkle dinlenilmektedir. Müslümanların bu genç evlatlarına olan ilgi ve destekleri, dinlerine olan gönülden bağlılığın tezahürlerinden biridir.

Birçok yörede, ramazanda sabah namazından önce okunan mukabelelerle bir hatim; ikindi namazından önce veya sonra okunan mukabelelerle de başka bir hatim olmak üzere, en az iki defa hatim indirilmektedir ki, bu müslümanların yüzlerce yıldır arza-i ahîrenin hatırasının yaşatılması hususunda gösterdikleri özen ve çabanın canlı bir ifadesidir.

¥ Abdurrahman Çetin

Mukaddes Emanetler (bk. EMÂNÂT-I MUKADDESE)

MUKADDİM

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, yaratıklarından bir kısmını rütbe, yer ve zamanca öne geçiren, peygamberleri, velileri ve müminleri hidayete eriştirerek ve kendine yaklaştırarak diğerlerinin önünde kılan anlamına gelir. Genellikle zıt anlamlısı olan Muahhir ismiyle birlikte kullanılır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmeyen Mukaddim ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde (et-Tirmizî, Daavât, 82) ve Hz. Peygamber'in bir münacaatında yer almıştır (Buhârî, Teheccüd, 1; Daavât, 9; Müslim, Zikr, 70; Ebû Dâvud, Vitr, 25; et-Tirmizî, Daavât, 32). Mukaddim ismi, fiili sıfatlar gurubu içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Mukallid (bk. TAKLİD)

MUKARRABÛN

"Yaklaştırılmış ve yakın kılınmış olanlar" anlamına gelen "mukarrabûn" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de, sahip oldukları samimi iman ve yaptıkları iyi davranışlar sebebiyle Allah katında, diğer insanlardan ve yaratıklardan daha üstün ve saygın bir yere sahip varlıklar için kullanılır. Kelime, belirli kişi veya kişilerin sıfatı olarak değil, iman ve amelleri ile övülen insanların Allah katındaki yerlerini ve cennette erişecekleri yüksek dereceleri belirten bir sıfat olarak geçer. Bu âyetler meâlen şöyledir: "Hayır yarışlarında öne geçip kazananlara gelince; onlar (orada da) öncüdürler. İşte onlar (Allah'a) en çok yaklaştırılmış olanlardır" (el-Vâkı'a 56/10-11); "Şimdi (ölen kişi) eğer mukarreblerden ise artık rahatlık, güzel rızık ve Naîm cenneti onundur" (el-Vâkı'a 56/88-89). "(O içeceğin) katkısı Tesnîm'dendir, yalnız mukarrabûn olanlar o pınardan içerler" (el-Mutaffifîn 83/27-28). Sadece bir âyette Hz. İsa ismen anıldıktan sonra onun mukarrabûndan olduğu belirtilmiştir. Âyetin meâli şöyledir: "Melekler: Ey Meryem! Allah, kendinden bir kelimeyi sana müjdeliyor: Adı İsa, (lakabı) Mesih, (sıfatı) Meryem oğludur. Dünyada da ahirette de şanı yücedir. (Allah'a) çok yakın olanlardandır (mukarrabûn)" (Âl-i İmrân 3/45). Yine bu kelime Kur'ân-ı Kerîm'de bir gurup meleğin sıfatı olarakta geçmektedir. "Ne Mesih, ne de yakın melekler (mukarrabûn) Allah'ın kulu olmaktan asla çekinmezler" (en-Nisâ 4/172; el-Mutaffifîn 83/21).

Mukarrabûn kelimesinin, sözlük anlamına uygun olarak makam-mevki sahibi birine yakın olanlar için de kullanıldığı da görülür: Gerçek peygamber olup olmadığını öğrenmek isteyen Firavun Hz. Musa'dan mucize göstermesini ister. Onun kendisine verilen asa ve el mucizesini göstermesi üzerine Firavun'un ileri gelen adamları, bunun sihir olduğunu iddia ederek ülkedeki sihirbazları toplarlar ve onu mağlup etmeye çalışırlar. Bir araya gelen sihirbazlar galip geldikleri takdirde kendilerine mükâfat verilip verilmeyeceğini Firavun'a sorarlar (el-A'râf 7/106-113). O da: "(Mükâfat) var. Hem siz muhakkak en yakınlarımdan da (mukarrabûn) olacaksınız" der.

¥ Ali Ataç

Mukâssa (bk. TAKAS)
Mukatta' Harfler (bk. HURÛF-I MUKATTA'A)
Mukâyada (bk. TRAMPA)
Mukayyet (bk. TAKYÎD)
Mukim (bk. SEFERİLİK)

MUKÎT

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, rızıkları yaratan, her şeyin karşılığını veren, her şeyin idaresini ve bütün canlıların rızkını üzerine alan, gözeten, kuşatan, muktedir olan, nimet, yardım ve rızıkla kuluna el uzatan anlamlarını ifade eder. Mukît ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette geçer; âyetin meâli şöyledir: "Kim iyi bir işte aracılık ederse; ona onun sevabından bir pay vardır. Kim de kötü bir şeyde aracılık ederse, ona o kötülükten bir hisse vardır. Allah her şeyin karşılığını verir" (en-Nisâ 4/85). Şehîd, Hafîz, Kadîr ve Rezzâk isimleriyle yakın anlamlı olan Mukît ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de

yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Mukît ismi, rızıkları yaratan anlamıyla fiili, karşılığını veren, gözeten, kuşatan ve muktedir olan anlamıyla sübûtî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MUKSİT

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, adaletle hükmeden, mazlumun hakkını zalimden alan, hüküm verirken adil davranan anlamlarına gelir. Muksit ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Ancak bazı âyetlerde Allah'ın adaletli davrananları sevdiği (msl. el-Mâide 5/42; el-Hucurât 49/9; el-Mümtehine 60/8) ifade edilmiş, müminlerin adaletli davranmaları emredilmiştir (el-Hucurât 49/9). Adl ismiyle yakın anlamlı olan Muksit ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Bu isim fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MUKTEDİ

Namazda imama uyan kimseye "muktedî", imama uymaya ise "iktidâ" denir. Bir kimsenin muktedi olabilmesi için, iktidâ şartlarına riâyet etmesi gerektir (Bu konuda bk. CEMAAT).

Muktedi şu üç duruma göre farklı terimlerle anılır: a) Namaza imamla başlayıp (ya da ilk rekâta yetişip) ara vermeden, imamla bitiren kimseye müdrik denir (bk. MÜDRİK). b) Namaza ilk rekâttan sonra (imam selâm vermeden) başlayan kimseye mesbuk denir (bk. MESBUK). c) İmamla namaz kılarken bir mazereti sebebiyle namaza ara verip, namazı bozmadan, sonradan devam eden kişiye lâhik denir (bk. LÂHİK).

Müdrik, mesbuk veya lâhik olsun, muktedinin iktida şartlarının yanısıra bazı hususlara riâyet etmesi cemaatle namazın sıhhati için şarttır. Uyulması geçerlilik için şart olmamakla birlikte vacip, sünnet veya müstehap olarak nitelenen hususlar da vardır.

İmamla cemaat arasındaki mezheb farklılığı, namazın erkân ve âdâbına riâyet edilerek kılınması halinde iktidaya mani değildir. Ancak, Hanefî ve Şafiîler'de, muktedi, imamda kendi mezhebine göre namazı bozan bir durum görürse ona uyması câiz olmaz. Meselâ Hanefî bir kimsenin, kendi mezhebine göre abdestinin bozulduğunu gördüğü Şâfiî bir imama uyması câiz değildir. Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde ise muktedinin namazının sıhhati konusunda imamın mezhebine itibar edilir. İmamın kendi mezhebine göre, namazı sahihse, muktedinin ona iktidası câiz olur.

İmama uyan kimsenin (muktedinin), namazın rükünlerini imamdan önce yapmaması gerekir. Rükûya, secdeye erken varmak veya erken kalkmak gibi. Bu konuda Hz. Peygamber'in oldukça sert uyarıları vardır. Muktedi, rükû veya secdeden imamdan önce başını kaldırırsa hemen (rükû veya secdeye) geri dönmesi gerekir. Böyle bir durumda, iki rükû veya üç secde yapmış sayılmaz. Şayet geri dönmezse namazın o rüknü yerine getirilmemiş sayılır. Namazın bir rüknü yerine getirilmeyince, o rekât yerine getirilmemiş olacağından, bu gibi durumlarda imam selam verdikten sonra eksik kalan o rekâtın tamamlanması gerekir. Şayet tamamlanmazsa

namazı bâtıl olur. İmâm Şafiî muktedinin özürsüz olarak namazın iki fiilî rüknünü imamdan önce yapması halinde namazın bâtıl olacağı, sadece bir fiilî rükün ya da birisi fiilî diğeri sözlü iki rükünün imamdan önce yapılması halinde ise –kerahat bulunmakla birlikte– namazın bâtıl olmayacağı görüşündedir. İmâm Ahmed b. Hanbel'e göre muktedinin özürsüz olarak imamdan önce rükûya gitmesi, rükûdan başını kaldırması, secdeye varması ya da secdeden başını erken kaldırması halinde namazı bâtıl olur; Mâlikîler'e göre ise, muktedinin, imamdan önce secdeye ve rükûya varması halinde, öylece imamı beklerse (kasten yapmışsa günah olmakla birlikte) namazı sahih olur, şayet beklemeyip kalkarsa namazı bâtıl olur.

Muktedinin iftitah tekbirini ve diğer rükünlerini imamın hemen akabinde (imama mütâbaat ederek) yapması esastır. Hatta fakihlerin çoğunluğu, iftitah (başlangıç) tekbirinin imamla birlikte alınması halinde de namazın bâtıl olacağı kanaatindedir. Hanefî mezhebinde, iftitah tekbirinin imamın hemen ardından (mütâbaaten) alınması daha faziletli görülmüş ancak şart sayılmamıştır (Mâlikî mezhebindeki bir görüşe göre ise, Hanefilerde olduğu gibi, iftitah tekbirinin imamla birlikte alınması halinde namaz bâtıl olmaz). Ancak, iftitah tekbirinin imamdan önce alınması halinde namazın sahih olmayacağı hususunda görüşbirliği vardır (İmâm Şâfiî'den, imamdan önce iftitah tekbiri alan kimsenin namazının bâtıl olmayacağına dair bir görüş nakledilmişse de mezhepte tercih edilen ve daha sağlam kabul edilen görüşe göre bâtıl olur).

Muktedinin, iftitah tekbirinde olduğu gibi, namazın sonundaki selamı da, imamın hemen akabinde vermeye özen göstermesi gerekir. Hanefîler'e göre, muktedinin selamı imamdan hemen sonra vermesi daha faziletli olmakla beraber, biraz gecikerek vermesi halinde namaz bâtıl olmaz. Selamın imamdan önce verilmesi halinde de (teşehhüdden sonra olmak şartıyla), namaz sahih olur; fakat bunu özürsüz olarak yapmak mekruhtur. Şâfiîler'e göre, selamı imamla birlikte vermek mekruhtur; imamdan önce vermek ise namazı bâtıl kılar. Mâlikîler'e göre, iftitah tekbirinde olduğu gibi selamda da mütâbaat şart olup, imamdan önce selam verilip namazın bitirilmesi halinde namaz bâtıl olur. İftitah tekbiri ve selamın dışındaki (namazla ilgili fiilleri) imamla beraber yapmak ise namazı bozmayıp, sadece mekruh olur.

Muktedi, namazın rükû, secde ve ka'delerindeki tesbih, zikir, Tahıyyât, salâvât ve duaları içinden okur. Kıyamda ise, Sübhaneke'yi içinden okur; bu duanın dışındaki Fatiha ve zamm-ı sureyi içinden okuyup okuyamayacağı konusunda ise, müçtehit imamların farklı içtihatları vardır. Hanefîler'den, İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Yusuf'a göre, muktedi hiç bir namazda, imamın gerek sesli okuyacağı yerlerde olsun, gerek sessiz okuyacağı yerlerde olsun, içinden kıraat etmeyip, dinlemesi lazımdır. İmamın (gerek sessiz, gerek sesli olarak) okuduğu yerlerde muktedinin de okuması bu iki fakihe göre tahrimen mekruhtur. İmama Fatiha okurken yetişen kimse de, Fatiha bitinceye kadar Sübhaneke'yi okumayıp, Fatiha'nın bitiminden sonra okuması gerekir. Hanefîler'den İmâm Muhammed'e göre ise, imamın açıktan okumadığı namazlarda

muktedi içinden okuyabilir. Mâlikîler'e göre, muktedi, imamın sesli okuduğu yerlerde Fâtiha ve zamm-ı sureyi okumaz. İmamın sessiz okuduğu namazlarda ise, sessiz olarak Fâtiha ve zamm-ı sureyi okuması müstahsendir. İmamı Şâfiî'ye göre imamın sesli okuduğu namazlarda, muktedi sadece Fatiha'yı, sessiz okuduğu namazlarda ise, hem Fatiha, hem zamm-ı sureyi içinden okur. Ancak, imam, sesli olarak Fatiha'yı okurken, muktedi bunu dinleyip, imamın bitirmesinden sonra kendisi okur. İmâm Ahmed b. Hanbel'e göre, ise imamın sesli okuduğu namazlarda muktedi imamın sesini işitiyora okumayıp, işitmiyorsa okur.

Bunların dışında, muktedinin imama uyması ve uymaması gereken hususlara ilişkin görüş farklılıkları şöylece özetlenebilir:

* Hanefîler'e göre, muktedi imamın şunları terketmesi halinde ona uyar (muktedi de terkeder): a) Kunut duası, b) Bayram tekbirleri, c) Birinci oturuş, d) Sehiv secdesi, e) Tilavet secdesi. Şu dört durumda ise, muktedi imama uymaz, a) İmamın, bilerek namazda bir secde fazla yapması, b) Bayram namazı tekbirlerinin sayısını fazlalaştırarak getirmesi, c) Cenaze namazında dörtten fazla tekbir alması, d) Son oturuştan sonra sehven fazladan bir rekâta daha kalkması. Aşağıdaki hususları imam yerine getirmese de muktedi imama uymayıp yerine getirir: a) İftitah tekbirinde ellerini kaldırmazsa, b) Sübhaneke'yi okumazsa, c) Rükû tekbirini getirmezse, d) Secde tekbirlerini getirmezse, e) Rükû ve secdelerde tesbihde bulunmazsa, f) Rükûdan kalkarken "Semiallahulimen hamideh" demezse, g) Teşehhüdde okuyacağı duaları okumazsa, h) Selam vermezse, i) Teşrik tekbirlerini getirmezse.

* Mâlikîler'e göre, imam, bayram namazı tekbirlerinin sayısını fazlalaştırarak getirirse, cenaze namazının tekbirlerini dörtten fazla alırsa, sehven bir fazla rekâta kalkarsa, muktedi bu durumlarda imama uymaz. Yine, imamın, iftitah tekbirini almaması, namaz esnasındaki tekbirleri almaması, namazın sonundaki teşrik tekbirlerini ve bayram namazındaki tekbirleri getirmemesi durumlarında, muktedi imama uymaz; kendisi bunları yerine getirir. Buna karşılık muktedi, imamın, birinci oturuşu, ve tilavet secdesini terketmesi halinde imama uyar. Rükün sayılan fiilleri, imamın terketmesi durumunda ise, imamın da cemaatın da namazı bâtıl olur. Muktedinin sehiv secdesinde imama uyup uymaması, cemaatle namazın en az bir rekâtına yetişmiş olmasına bağlı olup, en az bir rekâta yetişememişse uymaması gerekir, uyarsa namazı bâtıl olur.

* Şâfiîler'e göre, imamın tilavet secdesini terketmesi halinde, muktedinin de terketmesi, yapması halinde de yapması gerekir; bu konuda imama muhalefet edemez. Aynı şekilde imamın ilk oturuşu terketmesi halinde muktedinin ona uyması gerekir. İmâm terkettiği halde, muktedi ilk oturuşu yaparsa namazı bozulur. İmâm ilk oturuşu yaptığı halde muktedi kasten terkederse, muktedinin namazı bozulmaz. Ama bunu unutarak yaparsa, hatırlayınca hemen oturması lazımdır. Sehiv secdesi konusunda muktedinin imama uyması ise sünnettir. İmamın sehiv secdesini terketmesi halinde, muktedinin selamdan sonra bu sehiv secdesini yapması daha faziletlidir.

¥ Beşir Gözübenli

MUKTEDİR

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, hiç bir şey kendisi için imkânsız olmayan, tam, mutlak ve sonsuz güç sahibi anlamına gelir. Kâdir ve Kadîr isimleriyle aynı veya yakın anlamlıdır. Kâdir isminin bilkuvve güç sahibi bir şeyi yapmaya da terketmeye de güç yetiren anlamına gelmesine karşın, Muktedir ismi, kadir olduğu şeyi yapmak suretiyle kudretini açığa çıkaran, gücünü bilfiil olarak ortaya koyan anlamını ifade eder. Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçen (el-Kehf 18/45; el-Kamer 54/42, 55) ve sübûtî sıfatlar gurubu içinde düşünülen Muktedir ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alır (et-Tirmizî, Daavât, 82).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MURABAHA

Satılan malın maliyeti üzerine belirli bir kâr koyarak satma.

İslâm hukukunda alışveriş, malın maliyetini ve kâr oranını açıklamadan pazarlık usulüyle (musaveme) yapılabileceği gibi, malın maliyet ve kâr-zarar belirtilerek alım-satımı da mümkündür. Bu durumda satım akdi, satıcının beyanına güvene dayanan bir akit mahiyetini almakta ve bu açıdan satım akdi, kârlı satım (murabaha), maliyetine satım (tevliye) ve zararına satım (vadia) şeklinde üçe ayrılmaktadır.

İslâm hukukunda bir malın satımında maliyet ve kâr oranı açıklaması akdin kuruluş ve geçerliliğiyle ilgili bir şart değildir. Ancak satıcı, karşısındakine güven vermek, onu ikna etmek için veya alıcı ile olan yakınlığı sebebiyle malın maliyetini ve kâr oranını açıklamakta ise, o takdirde doğru beyanda bulunması gerekir. Yalan ve yanıltıcı beyan üzerine kurulan bir akit sonucu elde edilecek kazancın dinen helal ve meşru bir kazanç olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü yalan beyanın bulunduğu yerde taraflar arasında karşılıklı rızanın ve helal kazancın varlığından sözedilemez. Bu yüzden de İslâm hukukçularının bu konudaki genel temayülü, güvene ve tarafların beyanına dayanan anılan satış türlerinde iki tarafın da yalan ve yanıltıcı beyandan kaçınmasının ahlâken ve dinen olduğu kadar hukuken de gerekliliğidir.

Günümüzde, kâr oranlarının çeşitli yasal düzenlemelerle sınırlandığı veya belirlendiği alanlarda, bu yasal sınırı aşan maliyet ve kâr hesaplamalarının da bir yönüyle benzeri sakıncaları taşımakta olduğu söylenebilir.

¥ Yunus Apaydın

MURAKABE

İnsanın bütün hal ve hareketlerinin Allah tarafından gözetim altında tutulması veya kendisini yine bizzat kendisinin kontrol etmesi anlamında kullanılan dini ve tasavvufi bir terim.

Sözlükte, denetleme, gözleme, dikkati belli bir noktaya toplama anlamına gelen "murâkabe" kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemekle birlikte aynı kökten gelen ve "koruyan, gözetleyen, bir işin sonucunu bekleyip kollayan" anlamında bir sıfat olarak rakîb kelimesi beş âyette geçmektedir. Bu âyetlerin üçünde "rakîb" kelimesi "insanları murakabe eden, onların yaptıkla-

rını kontrolde tutan" anlamında Allah'ın bir sıfatı olarak (en-Nisâ 4/1; el-Mâide 5/117; el-Ahzâb 33/52), bir âyette de insanların yaptıklarını izleyip yazan meleğin sıfatı olarak (Kaf 51/18) kullanılmıştır. Buna göre insanlar tutum ve davranışları itibariyle denetimsiz bırakılmayıp Allah ve görevli melek tarafından murakabe altında bulunmaktadırlar.

Tasavvufta kulun, Allah tarafından her an gözetim altında bulunduğu bilincinde olması ve bu suretle sürekli olarak kendisinin amellerini bu bilinç ile düzenlemesine ve kendi kendini kontrol etmesine murakabe denir. Mutasavvıflar kişinin bu şekilde kendisini murakabe altında hissetmesiyle marifete ulaşacağını, marifetin de tutum ve davranışların düzelmesine yol açacağını belirtirler.

¥ Heyet

Murdar (bk. ÖLÜ HAYVAN)

MURÛR-I ZAMAN

Hukukta murûr-ı zaman veya zamanaşımı (arapça: tekadüm) terimiyle, belli bir zamanın geçmesi sonunda bir hakkın kazanılması veya kaybedilmesi, bir borcun düşmesi kastedilir. İslâm hukukçuları, ilke olarak kişi haklarının zaman aşımına uğramayacağı hükmünü benimsemişler ve bu husus Mecelle'de "tekadüm-i zemân (zamanaşımı) ile hak sâkıt olmaz" kaidesiyle (md. 1674) ifade edilmiştir. Ancak bu kaide daha çok konunun dini ve ahlâkî boyutunu ve İslâm hukukunun temel yaklaşımını göstermekte olup, hak ve borçların hukuk düzeni açısından sabit oluşu, yargı önünde takip ve dava edilebilmesi ve bu konuda hukukî istikrar ve açıklığın sağlanabilmesi için hukukun çeşitli alanlarında birtakım zamanaşımı süreleri kazâî bir şart olarak gündeme getirilmiştir.

Zamanaşımının suç ve cezalara etkisi fakihler arasında tartışmalıdır. Hanefîler dışındaki üç fıkıh ekolüne göre zamanaşımı, tazir dışındaki suç ve cezaları düşürmez. Taziri ne ölçüde etkileyeceği de devletin takdirinde bir konudur. Hanefîler'e göre zamanaşımı tazir cezasını düşürür. Şahsi hakların ağırlıklı olduğu kısas cezasını, bir yönden tazminat bir yönden de ceza niteliği taşıyan diyet hükmünü ve kazf (zina iftirası) cezasını düşürmez. Diğerleri ise –Züfer hariç– Hanefî fakihlere göre zamanaşımı ile düşer. Cezayı düşürücü süre konusunda da farklı görüşler vardır. Ceza hukukunda zamanaşımını kabul edenler, suçun işlenmesi üzerinden belli bir zaman geçmesiyle açık, objektif ve yeterli delil bulmanın güçleşeceği, hak ve adaleti belirlemede yanılma payının artacağı gerekçesinden hareket ederler.

Benzeri bir düşünceyle İslâm borçlar ve eşya hukuku alanında da zamanaşımı ilke olarak benimsenmiş, ilgili olduğu hakkın mahiyetine göre on, onbeş, otuz üç, otuz altı yıl gibi uzunca bir sürenin geçmesi halinde, hak ve borçların yargı önünde gündeme getirilemeyeceği, dava ve takibe konu olamayacağı belirtilmiştir. Çünkü böyle bir tedbir hukuk düzeni, yargılamada istikrar ve güven açısından gereklidir. Ancak bu, konunun kazâî hükmü olup, gerçekte haksız veya borçlu olan şahsın, borcunu veya bu yolla elde ettiği hakkı hak sahibine ödemedikçe diyaneten borcundan kurtulamayacağı da ifade edilmiştir (ayrıca bk. DİYANETEN-KAZAEN).

¥ Ali Bardakoğlu

MUSA (Hz.)

Kur'ân-ı Kerîm'de hakkında geniş bilgi verilen büyük peygamberlerden biri.

Hz. Musa, gerek Kitâb-ı Mukaddes'te gerekse Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine en çok yer ayrılan peygamber oluşu ile temayüz eden ve tebliğ faaliyeti esnasında başından geçenlerle ilgili detaylı bilgi verilen bir peygamberdir. Tevrat'ı teşkil eden beş kitaptan dördü (Çıkış, Levililer, Sayılar, Tesniye) doğumundan vefatına kadar onu ve başından geçenleri anlatmaktadır.

Tevrat'a göre Hz. Musa, Hz. Yakub'un çocuklarından Levi'nin soyundandır. Babası Amram, annesi ise Yokebed'dir (Çıkış 6/18-20). Hz. Musa'nın doğduğu yıl Mısır firavunu, İbrânî kadınların doğurdukları erkek çocukların önce öldürülmelerini, bu uygulanmayınca da ırmağa atılmalarını emretmiştir. Hz. Musa'nın annesi onu üç ay gizlemiş, daha fazla gizleyemeyeceğini anlayınca, harç ve ziftle sıvadığı bir sepete koyarak, ırmak kenarında sazlığın içine bırakmıştır. Firavun'un kızı sepeti görüp aldırır. Hz. Musa'nın ablası uzaktan kardeşinin akıbetini gözlemektedir. Firavun'un kızı tarafından sepetin alındığını görünce ona giderek, çocuğu emzirmek üzere emzikli bir kadın bulabileceğini söyler ve Musa annesine teslim edilir. Musa büyüyünce tekrar Firavun'un kızına getirilir ve onun oğlu olur. Sarayda büyüyen Musa, birgün saray dışına çıkıp halkın arasına karışır ve bir İbrânî ile bir Mısırlı'nın kavga ettiğini görür. Mısırlı'ya vurup öldürür. Daha sonraki gün aynı İbrânî Musa'ya karşı çıkar ve Mısırlı'yı öldürdüğünü ilan eder. Bundan korkan Musa, kırk yaşında Midyan diyarına kaçar ve orada 40 yıl kalır (Rasullerin İşleri 7/23-30). Midyan kâhini Yetro'nun kızlarına yardım eder ve Tsippora ile evlenir. Gerşom ve Eliezer adında iki oğlu olur (Çıkış 2/22; 18/3, 4). Hz. Musa, kayınpederinin sürüsünü otlatırken Horeb dağında ilâhî vahye mazhar olur ve İsrailoğulları'nı Mısırlılar'ın elinden kurtarmakla görevlendirilir. Bu arada kendisine, peygamberliğinin bir alâmeti olmak üzere asâ ve beyaz el mucizeleri verilir. Hz. Musa söz adamı olmadığını, ağzının ve dilinin ağır olduğunu ifade edince, büyük kardeşi Harun kendisine yardımcı olarak verilir. Eşi Tsippora ve iki oğlu ile birlikte Mısır'a giden Hz. Musa, daha sonra Harun ile beraber Firavun'a giderek İsrailoğulları'nı salıvermesini isterler, fakat Firavun kabul etmez ve onlardan harikulâde bir şey göstermelerini ister. Harun'un asası yılana dönüşür ve sihirbazların, yılana dönüşen değneklerini yutar. Firavun'un kalbi iyice katılaşır ve İsrailoğulları'nı salıvermez. Bunun üzerine Firavun ve Mısır halkına çeşitli musibetler gelir. Bütün sular kana dönüşür, ülke kurbağalarla dolar, Mısır diyarını tatarcık istila eder, at sineği her yeri kaplar, Mısırlılar'ın hayvanları telef olur, insanlarda çıbanlar çıkar, dolu yağar, kuvvetli gök gürlemeleri olur, çekirgeler ülkeyi istila eder, üç gün koyu karanlık olur. Her musibet geldiğinde Firavun ve adamları, Musa ile Harun'a bu musibetin kalkması halinde İsrailoğulları'nı salıvereceklerini bildirir fakat musibet ortadan kalkınca sözlerini tutmazlar. Nihayet Rab, son bir felaket daha getirir ve bütün Mısır evlerinde gerek insanların gerekse hayvanların ilk doğanları ölür. Bunun üzerine, halkın baskısına daha fazla dayanamayan Firavun, İsrailoğulları'nın Mısır'dan çıkmasına müsaade eder. Gece yarısı İsrailoğulları Hz.

Musa önderliğinde Mısır'dan çıkar. Ertesi gün Firavun, onların gitmesine izin verdiği için pişman olur ve ordu ile onları takip eder. İlâhî mucize neticesinde Hz. Musa ve İsrailoğulları Kızıldeniz'i geçerler fakat Firavun ve ordusundakiler boğulurlar. Sina yarımadasına geçen İsrailoğulları yiyecek sıkıntısıyla karşılaşınca, Rabbin emriyle Man (Kudret helvası) ve bıldırcın eti verilir (Çıkış, Bap 16). Susuzluk başgösterince Rabbin emriyle Hz. Musa, asasını kayaya vurur ve 12 kaynak fışkırır (Çıkış, Bap 17). Sina dağına vardıklarında Rab, Musa'yı davet eder ve onunla konuşur. On emir başta olmak üzere İsrailoğulları'nın uymaları gereken kuralları bildirir. Dağda kırk gün kalan Hz. Musa'ya Ahid sandığı ve toplanma çadırıyla ilgili talimatlar verilir. On emrin yazılı olduğu iki levhayı da alan Hz. Musa, dönüşünde kavminin buzağıya taptığını görünce öfkesinden taş levhaları yere çalar. Suçlular cezalandırılır ve diğerleri hakkında Hz. Musa af diler. Daha sonra Rab, iki taş levha yontmasını ister ve Musa, levhaları alarak Sina dağına çıkar. Önceki emirler bu levhalara yazılır. Musa dağda Tanrı ile beraber olur fakat onun yüzünü göremez (Çıkış 33/22-23). Rab, Musa'ya İsrailoğulları'nı vadedilen diyara götürmesini söyler ve Rabbin meleğinin kavme öncülük edeceğini bildirir. İkinci defa dağda 40 gün bir şey yemeden ve içmeden kalan Hz. Musa (Çıkış 24/18; 34/28), on emrin yazılı olduğu iki levha elinde olduğu halde Tanrı'yla konuşmanın sonucu yüzünün derisi parlayarak kavmine döner ve Allah'ın emirlerini onlara tebliğ eder. Sina dağından ayrılan Hz. Musa ve İsrailoğulları, Sina çölünde yolculuklarına devam ederler. Hz. Musa'nın ablası Minyam ve ağabeyi Harun, bir Habeşli kadın alması sebebiyle onu kınarlar. Paran çölüne vardıklarında Hz. Musa, her kabileden seçtiği birer kişiyi, Kenan diyarı hakkında bilgi toplamak üzere gönderir. 40 gün sonra geri dönen heyetten, sadece iki kişinin dışında hepsi Kenan diyarına gitmek istemediklerini bildirirler. Mısır'a geri dönmek isteyenler, Musa ile Harun'un liderliklerine de karşı çıkarlar (Sayılar 14/1-3). Vadedilen topraklara girmek istememeleri üzerine Rab, onları helâk etmeye karar verir fakat Hz. Musa'nın araya girmesiyle bundan vazgeçer. Daha sonra ise Levi oğlu Kohat oğlu Yitshar oğlu Korah (Kur'ân-ı Kerîm'de Karun olarak geçmektedir) diğerleri ile birlikte Hz. Musa'nın otoritesine karşı çıkarak "Artık yetti, çünkü bütün cemaat, onlardan herbiri mukaddestir ve Rab onların arasındadır; ve niçin Rabbin cumhuru (kavmi) üzerine kendinizi yükseltiyorsunuz?" derler (Sayılar 16/1-3). Bunun üzerine Hz. Musa, kimin haklı olduğuna Rabbin karar vereceğini bildirerek "Eğer bu adamlar herkesin öldüğü gibi ölürlerse, yahut herkesin yoklanmasına göre yoklanırlarsa o halde Rab beni göndermemiştir. Fakat Rab yeni bir şey yaparsa ve yer ağzını açar, onları ve onlara ait herşeyi yutarsa ve ölüler diyarına diri diri inerlerse o zaman bu adamların Rabbi tahkir ettiklerini anlayacaksınız" der (Sayılar 16/21-30). Hz. Musa sözlerini bitirince Korah ve diğerlerinin üzerinde bulunduğu yer yarılır, onları, evlerinin halkını ve Korah'ın bütün adamlarını ve mallarını yutar. Onlar ve kendilerine ait olanların hepsi ölürler diyarına diri diri inerler ve yer üzerlerine kapanır (Sayılar 16/31-33).

Tevrat'a göre Musa ve Harun, Kadeş'teki ikinci ikametlerinde Tanrı'ya itaatsizlik

ederler (Sayılar, Bap 20). Bunun üzerine Rab, onların Arz-ı mev'ud'a giremeyeceklerini bildirir. Daha sonra Hz. Harun vefat eder.

Kırk yıllık çöl hayatının sonunda Arz-ı mev'uda yaklaştıklarında Hz. Musa "Ya Rab Yahova, senin büyüklüğünü ve kudretli elini kendi kuluna göstermeye başladın; çünkü göklerde ve yerde senin işlerin ve ceberrutun gibi yapabilecek hangi ilâh vardır? Niyaz ederim, geçeyim ve Erden'in öte tarafında olan iyi memleketi, o iyi dağlığı ve Libnanı göreyim" diye niyaz eder fakat Rab, Erden'i geçemeyeceğini bildirir (Tesniye 3/23-28). Nihayet 120 yaşında, Moab diyarındaki Pisga tepesinde vefat eder (Tesniye, Bap 34) ve Moab diyarında Beytpeor karşısındaki dereye defnedilir.

Hz. Musa, Firavun'un sarayında kaldığı süre içinde iyi bir eğitim görmüştür. "Mısırlılar'ın her hikmeti kendisine öğretilmişti, sözlerinde ve işlerinde kudretli idi" (Rasullerin İşleri 7/22). Devlette üst kademe işleri yürütecek şekilde yetiştirilmişti. Tarihi belgeler o dönem Orta doğusunda yazının çok yaygın olduğunu göstermektedir. Sarayda bir prens olarak yetişen Musa, elbette Mısır hiyeroğlif yazısını, çivi yazılı akadca'yı da öğrenmişti. Sarayda yaşadığı için, sarayın ileri gelenlerini, görkemli dinî merasimleri, döneminin edebî ve sanatla ilgili akımlarını, adlî teşkilatı yakından biliyordu. Kitab-ı Mukaddes'e göre bugünkü Tevrat'ı o yazmıştır (Çıkış 17/14; 24/4-7; Sayılar 33/2; Tesniye 31/24). Yahudi ve Hıristiyan inancına göre büyük bir yazar olan Musa, aynı zamanda kavmini dinî ve medenî müesseselerle de donatmıştır. O, İsrailoğulları'nı millet haline getiren bir liderdir ve yahudilerin kabul ettikleri peygamberlerin en büyüğüdür. Tanrı, diğer peygamberlerden farklı olarak Musa'yla yüzyüze görüşmüştür (Çıkış 33/11). Musa, iki defa, kırk günlük sürelerle, Tanrı'yla başbaşa kalmıştır (Çıkış 24/18; 34/28). "Ve Rabbin Mısır diyarında, Firavun'a ve bütün kullarına ve bütün memleketine uygulaması için Musa'yı gönderdiği alâmetler ve hâri-kalarda ve bütün İsrail'in gözü önünde Musa'nın gösterdiği bütün kuvvetli elde ve bütün dehşette, Musa gibi Rabbin yüz yüze bildiği bir peygamber daha İsrail'de çıkmadı" (Tesniye 34/10-12).

Başta Kur'ân-ı Kerîm ve hadisler olmak üzere İslâmî bilgi kaynaklarında Hz. Musa'nın hayatı ve tebliğ faaliyetiyle ilgili oldukça bol malumat bulunmaktadır.

İslâmî kaynaklarda Hz. Musa'nın soyu, Musâ b. İmrân (Amram) b. Yishar (İbrânîce'de Yitshar olarak geçmekte ve Amram'ın kardeşi olduğu belirtilmektedir) b. Kâhes (Kohat) b. Lâvî (Levî) b. Yakub b. İshak b. İbrahim şeklinde verilmektedir. Hz. Musa'nın doğumunun yaklaştığı sıralarda Firavun bir gün rüyasında, Beytülmakdis tarafından gelen bir ateşin, İsrailoğulları'na ait evlere dokunmayıp, Mısırlılar'ın evlerini yaktığını görür. Sihirbaz ve kâhinler bu rüyayı, Beytülmakdis'den çıkacak bir adamın Mısır'ı mahvedeceği şeklinde yorumlar ve "İsrailoğulları'ndan bir erkek çocuk doğacak, o senin mülkünü, saltanatını elinden alacak, seni ülkenden çıkaracak ve dinini değiştirecek. Bu çocuğun doğma zamanı yaklaşmıştır" derler. Bunun üzerine Firavun, İsrailoğulları'ndan doğacak her erkek çocuğun öldürülmesini, kız çocukların ise sağ bırakılmasını emreder. Bu husus Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde ifade edilir: "(Ey İsrailoğulları), hatırlayın o zamanı ki

biz sizi Firavun ailesinden kurtarmıştık. Onlar size azabın en kötüsünü yapıyorlardı: Oğullarınızı öldürüyor, kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda size Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardı" (el-A'râf 7/141; el-Bakara 2/49). Bir süre sonra, İsrailoğulları'nın nüfusunun iyice azalması dolayısıyla da bütün ağır işlerin kendilerine kalacağından korkan halk Firavun'dan, erkek çocukların bir yıl öldürülüp bir yıl sağ bırakılmasını ister ve Firavun bunu kabul eder.

Hz. Musa'ya annesi, erkek çocukların öldürülmesi emredilen yılda hamile kalır. Doğum zamanı yaklaştığında annesi endişelenir. Bunun üzerine "Onu emzir! Onun hakkında sana bir tehlike gelirse kendisini denize (Nil) bırak. (Onun boğulacağından) korkma, kederlenme. Çünkü biz onu sana geri döndüreceğiz, onu peygamberlerden biri yapacağız" (el-Kasas 28/7) diye vahyedilir. Nihayet Hz. Musa dünyaya gelir ve bir müddet annesi tarafından emzirilir, daha sonra da öldürülme korkusuyla bir sandık içinde nehre bırakılır. Hz. Musa'yı nehre bırakan annesi, Musa'nın ablasına, onu takip etmesini söyler (el-Kasas 28/11). Firavun'un sarayının yanındaki ağaçlığa gelen sandık, nehirde yıkanmakta olan Firavun'un eşinin cariyeleri tarafından bulunup, Firavun'un eşi Âsiye'ye getirilir. "Firavun'un karısı (çocuğu sandıktan çıkarıp Firavun'a getirince): Bana da sana da gözaydınlığı. Onu öldürmeyin belki bize faydası dokunur, ya da onu evlat ediniriz" der (el-Kasas 28/9). Firavun önce kabul etmez ve çocuğun İsrailoğulları soyundan olmasından ve ileride kendileri için problem teşkil etmesinden endişe eder, ancak eşinin telkinleriyle buna razı olur. Hz. Musa için süt annesi aranır fakat Musa, hiçbirinin sütünü ağzına almaz. Musa'nın durumunu uzaktan takip eden ablası ortaya çıkarak, çocuğa bakacak bir kadın bulabileceğini belirtir. Bu olayı anlatan Kur'ân-ı Kerîm âyetleri meâlen şöyledir: "Kız kardeşine onun izini takip et dedi. O da onlar farkına varmadan onu uzaktan gözetledi. Biz daha önce, ona süt verenleri haram etmiştik. Sizin için onun bakımını üzerine alacak ve ona öğüt verecek bir aileyi gösteriyim mi? dedi" (el-Kasas 28/11-12).

Böylece annesi tarafından emzirilen Musa, tekrar Firavun ailesine teslim edilir. Firavun Musa'yı kucağına alınca, o, Firavun'un sakalını çekip yolar. Bunun üzerine Firavun, onu öldürtmek ister, ancak Âsiye, onun daha çocuk olduğunu ileri sürer ve bunu küçük bir deneme ile ortaya koyarak Firavun'u ikna eder: Musa'nın önüne hem yakut hem de ateş koyar "Eğer yakutu alırsa akıllı, eğer ateşi alırsa daha çocuk demektir" der. Cebrâil gelerek Musa'nın ateşi tutmasını sağlar. Böylece Firavun onu öldürtmekten vazgeçip oğul edinir.

Hz. Musa, Firavun'un sarayında büyüyüp olgunluk çağına erişince kendisine hüküm ve ilim verilir (el-Kasas 28/14). Daha sonra Hz. Musa'nın başından geçen bazı olaylar Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şöyle anlatılır: "Halkının habersiz olduğu bir sırada şehre girdi, orada biri kendi taraftarlarından öbürü de düşmanlarından olan iki adamın dövüştüklerini gördü. Kendi taraftarlarından olan, düşmanlarından olana karşı, Musa'dan yardım istedi. Musa da ötekine bir yumruk indirip onun ölümüne yol açtı. "Bu, dedi, şeytanın işindendir. O gerçekten apaçık, saptırıcı bir düşmandır. Rabbim, ben nefsime zulmettim, beni bağışla" dedi. Allah onu bağışladı. Çünkü O, çok bağışla-

yan çok esirgeyendir" (el-Kasas 28/15-16). İsrailoğulları'nın Mısırlılarca hor görülüp ağır işlerde çalıştırıldıkları bir ortamda, onlardan birinin bir Mısırlı'yı öldürmesi çok büyük bir suç olduğundan Hz. Musa saraya dönmeyip şehirde korku içinde sabahladı. Ertesi gün aynı kişinin yine kavga ettiğini görünce "Belli ki sen bir azgınsın" diyerek, ikisine de düşman olan adamı yakalamak istediğinde, ilk gün yardım ettiği adam "Ey Musa, dün bir canı öldürdüğün gibi şimdi de beni mi öldürmek istiyorsun? Sen yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun, arayı düzeltenlerden olmak istemiyorsun" (el-Kasas 28/18-19) diyerek, Musa'nın bir Mısırlı'yı öldürdüğünü açıkladı. Bunu duyan ileri gelenler Musa'yı öldürmeye karar verirler, ancak birinin bunu haber vermesi üzerine Hz. Musa Medyen'e kaçar. Kuyu başında hayvanlarını sulamak için bekleyen iki kıza yardım eder. Kızlar durumu babalarına söyleyince babaları onu davet eder ve sekiz yıl hizmet etmesi karşılığında kızlarından birisini ona vereceğini bildirir. Hz. Musa kızlardan biriyle evlenir ve sekiz yıl (veya on yıl) hizmet eder. Sözkonusu süre bitince Hz. Musa ailesiyle birlikte Mısır'a dönmek üzere yola çıkar. Yolculuk esnasında Tûr'un yanında bir ateş görür. Ne olduğunu anlamak ve ısınmak üzere bir parça ateş getirmek için yaklaştığında vadinin sağ kıyısındaki bir ağaçtan "Ey Musa, muhakkak âlemlerin Rabbi Allah benim" denilerek kendisine vahiy gelir. Cenab-ı Hak, Hz. Musa ile Tuvâ vadisinde konuştuğu gibi, daha sonra Turu Sina'da da konuşur. Kur'ân-ı Kerîm'de bir çok peygambere Cenab-ı Hakkın vahyettiği bildirilirken "Daha önce sana anlattığımız elçilere ve sana anlatmadığımız elçilere de vahyetmiştik. Ve Allah, Musa ile de konuşmuştu" (en-Nisâ 4/164) buyurularak bu husus vurgulanır. Bu sebeple Hz. Musa Kelîmullah diye anılır. Kitab-ı Mukaddes'te de Tanrı, diğer peygamberlerle rüya yoluyla konuştuğu halde, Hz. Musa ile yüzyüze konuşmaktadır (Çıkış 33/11). Allah, elindeki asasını atmasını emreder. Asa yılana dönüşür. Hz. Musa korkar fakat korkmaması, onu tutması söylenir. Yılan tekrar asaya dönüşür. Sonra elini koynuna sokup çıkarması emredilir. Eli bembeyaz olmuştur. Cenab-ı Hak: "İşte bunlar Firavun ve onun adamlarına göstermek için Rabbinden sana verilen iki delildir. Çünkü onlar yoldan çıkan bir kavim olmuşlardır" buyurarak Hz. Musa'yı Firavun'a gitmekle görevlendirir. Hz. Musa onlardan bir kişiyi öldürdüğünü, kendisini öldürmelerinden endişe ettiğini belirterek ve kardeşi Harun'un güzel konuştuğuna işaret ederek, onu kendisine yardımcı olarak görevlendirmesini ister. Allah, kardeşinin kendisine yardımcı olarak verileceğini ve Firavun'a galip geleceklerini bildirir (el-Kasas 28/20-35; Tâhâ 20/9-48). Cenab-ı Hak, Firavun'a vardıklarında "Biz Rabbin iki elçisiyiz. Artık İsrailoğulları'nı bizimle gönder, onlara işkence etme. Biz Rabbinden sana âyetler getirdik. Esenlik, hidayete uyanlaradır. Bize, Allah'ı yalanlayıp ondan yüz çevirenin azaba uğrayacağı vahyolundu" (Tâhâ 20/47-48) demelerini ister. Ailesi, Medyen'e dönen Hz. Musa Mısır'a giderek Harun'u bulur ve beraberce Firavun'a giderler. Hz. Musa Firavun'a "Ey Firavun, ben alemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Allah'a karşı, gerçekten başkasını söylememek benim üzerime borçtur. Size Rabbinizden açık delil (mucize) getirdim. Artık İsrailoğulları'nı benimle gönder" der

(el-A'râf 7/104-105; eş-Şu'arâ 26/17). Bunun üzerine Firavun: "Biz seni içimizde bir çocuk olarak yetiştirmedik mi? Ömründen nice yıllar aramızda kalmadın mı? Ve sonunda o yaptığını da yaptın, sen nankörlerdensin" der (eş-Şu'arâ 26/18-19). Hz. Musa da şöyle cevap verir: "O işi o anda sonunun ne olacağını bilmeyerek yaptım. Sizden korkunca aranızdan kaçtım, sonra Rabbim bana hikmet armağan etti ve beni peygamberlerden yaptı. O başıma kaktığın nimet de İsrailoğulları'nı köle yapman yüzündendir" diye cevap verir (eş-Şu'arâ 26/20-22). (Tefsirlerde, Hz. Musa'nın öldürme kasdı olmaksızın o adama vurduğu yönündeki açıklama ağır basmaktadır. Hz. Musa, Firavun'un nimet diye başına kaktığı onu evlat edinmiş olması hadisesinin esasen kendisinin İsrailoğullarıyla ilgili zalimane uygulamasının sonucu olduğunu belirterek inkârî bir üslup kullanmıştır). Daha sonra Firavun "Âlemlerin Rabbi nedir?" diye sorunca Hz. Musa da "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan herşeyin Rabbidir; eğer işin içyüzünü düşünüp gerçeği anlayan kimseler iseniz. O sizin de Rabbiniz, evvelki atalarınızın da Rabbidir" der. Firavun, çevresinde bulunanlara işitiyor musunuz? Size gönderilen elçiniz mutlaka delidir. Ey Musa! Andolsun ki benden başka tanrı edinirsen seni mutlaka zindana atılanlardan yapacağım" der (eş-Şu'arâ 26/23-29) ve "Ey ileri gelenler, ben sizin için benden başka bir tanrı bilmiyorum. Ey Hâmân, haydi benim için çamurun üzerinde ateş yakarak tuğla imal et de bana bir kule yap, belki Musa'nın tanrısına çıkarım çünkü ben onu yalancılardan sanıyorum" (el-Kasas 28/38) diyerek Hz. Musa'yı ciddiye almaz. Hz. Musa ise: "Sana doğru söylediğimi apaçık gösteren bir şey getirmiş olsam da mı?" deyince Firavun: "Doğru söyleyenlerden isen haydi onu göster" diye karşılık verir (el-A'râf 7/106; eş-Şu'arâ 26/30-31).

Bunun üzerine Hz. Musa, asasını yere atar ve asa, ejderhaya dönüşür. Sonra da elini, koltuğunun altından çıkarır ve eli, parlayan bembeyaz bir hale dönüşür. Bunları gören Firavun çevresindekilere dönerek: "Bu bilgin bir büyücüdür. Büyüsüyle sizi yerinizden çıkarmak istiyor? Ne buyurursunuz?" diye sorar (el-A'râf 7/107-110; Tâhâ 20/57; eş-Şu'arâ 26/32-35). Beraberindekiler, buluşma yeri ve zamanı tesbit edilmesini ve o günde karşı tarafın da kendi becerilerini sergileyeceğini önerirler. Hz. Musa, bayram günü ve insanların toplandığı kuşluk vakti buluşmasını önerir (Tâhâ 20/58-60). Şehirlere adamlar gönderilir ve bilgin sihirbazlar toplanır. Halkın da gelmesi istenir. Büyücüler, Firavun'dan üstün geldiklerinde müfakat isterler. Firavun kabul eder (el-A'râf 7/113-114; eş-Şu'arâ 26/36-42). Büyücüler: "Ey Musa, ya sen at, yahut biz önce atalım" derler. Musa, önce onların sihirlerini yapmalarını söyler ve sihirbazların ipleri ve sopaları koşuyor gibi hareket eder halde görünür. Bunun üzerine endişeye kapılan Hz. Musa'ya: "Korkma üstün gelecek sensin" diye vahyedilir (el-A'râf 7/115-116; Tâhâ 20/61-68; eş-Şu'arâ 26/43-44; Yunus 10/79-82).

Hz. Musa, ilâhî emir üzerine asasını atar ve Musa'nın ejderhaya dönüşen asası, sihirbazların sihir aletlerini yutar. Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapanarak: "Musa'nın ve Harun'un da Rabbi olan Alemlerin Rabbine inandık" derler (el-A'râf 7/117-122; Tâhâ 20/69-70; eş-Şu'arâ 26/45-48). Sihirbazların, Hz. Musa'nın getirdiği dine inandığını gören Firavun, "Ellerinizi ve

ayaklarınızı çapraz olarak keseceğim ve hepinizi hurma dallarına asacağım" diyerek onları tehdit eder. Fakat sihirbazlar: "Yapacağını yap, sen ancak bu dünya hayatında istediğini yapabilirsin. Biz Rabbimize inandık. O bizim günahlarımızı ve zorla yaptırdığın büyüyü bağışlar" derler (el-A'râf 7/123-126; Tâhâ 20/71-73; eş-Şu'arâ 26/49-51). Firavun tehdidini yerine getirip onları öldürtür. Onlar ise "Rabbimiz bize sabır ver ve canımızı müslim olarak al" diye dua ederler (el-A'râf 7/126). Bu yenilgi üzerine Firavun, İsrailoğulları'nı serbest bırakması gerekirken, ileri gelenlerin telkinlerini de dikkata alarak İsrailoğullarına zulüm ve işkenceye devam eder. Hz. Musa, kavminden sabretmelerini ister ve Firavun ailesine çeşitli musibetler gelir. Bu musibetler Kur'ân-ı Kerîm'de yıllarca süren kuraklık ve ürün kıtlığı, su baskını, çekirge, haşerat, kurbağa ve kan olarak belirtilmektedir (el-A'râf 7/127-133). Firavun ve ailesine her musibet geldiğinde "Ey Musa, Rabbine sana verdiği ahde göre bizim için yalvar. Bizden azabı kaldırırsan sana, andolsun ki inanacağız ve İsrailoğullarını seninle birlikte göndereceğiz" derler ve fakat azap kalkınca, verdikleri sözü tutmazlar (el-A'râf 7/134-135).

Nihayet Hz. Musa'ya "Kullarımı geceleyin yürüt; siz takip edileceksiniz" (eş-Şu'arâ 26/52) ve "Kullarımı geceleyin yürüt; asânla vur, denizde onlar için kuru bir yol aç, Firavun'un sana yetişmesinden korkma, boğulmaktan endişe etme" diye vahyedilir (Tâhâ 20/77). Firavun ise şehirlere asker toplayıcılar gönderir ve askerleriyle birlikte güneş doğarken onların ardına düşer. İsrailoğulları Firavun ve askerlerini görünce "işte yakalandık" diyerek korkularını dile getirirler. Fakat Hz. Musa, korkmamalarını söyleyerek asâsı ile denize vurur. Deniz yarılır ve İsrailoğulları geçerler. Firavun ve ordusundakiler ise boğulurlar (Yunus 10/90-92; Tâhâ 20/78-79; eş-Şu'arâ 26/53-66; el-Kasas 28/39-40).

İsrailoğulları, denizi aştıktan sonra puta tapan bir kavme rastlayınca Hz. Musa'dan, kendileri için bir put yapmalarını isterler. Hz. Musa'nın ikazı üzerine bu isteklerinden vazgeçtiler (el-A'râf 7/138-141). Tûr-u Sînâ'ya geldiklerinde Hz. Musa, ilâhî vahyi almak üzere dağa gider, yerine de Hz. Harun'u bırakır: "Musa ile otuz gece sözleştik ve buna on gece daha kattık. Böylece Rabbin tayin ettiği vakit kırk geceye tamamlandı. Musa, kardeşi Harun'a dedi ki: Kavmim içinde benim yerime geç, ıslah et, bozguncuların yoluna uyma. Musa, tayin ettiğimiz vakitte bizimle buluşmaya gelipte Rabbi onunla konuşunca: Rabbim, bana kendini göster, sana bakayım dedi. Rabbi buyurdu ki: Sen beni göremezsin fakat dağa bak. Eğer o yerinde durursa sen de beni göreceksin. Rabbi dağa görününce onu darmadağın etti ve Musa da baygın düştü. Ayılınca "Sen yücesin, sana tevbe ettim, ben inananların ilkiyim" dedi (el-A'râf 7/142-143). Bu arada geride bıraktığı kavmi, Sâmirî adlı birisinin telkiniyle altın bir buzağı yaparak ona tapar (el-A'râf 7/148; Tâhâ 20/87-88). Hz. Musa dağdan iner, Hz. Harun ve buzağıyı yapan Sâmirî'ye kızar (el-A'râf 7/150-153; Tâhâ 20/92-98). Tûr-u Sinâ'da Hz. Musa'ya ilâhî bilgileri içeren levhalar verilir (el-A'râf 7/145, 154). Daha sonra Hz. Musa, kavminden seçtiği yetmiş kişi ile birlikte, işledikleri bu günah sebebiyle tevbe etmek üzere Tûr-u Sinâ'ya yönelir (el-Bakara 2/54; el-A'râf 7/155-156).

Hz. Musa İsrailoğulları'ndan, Allah'ın on-

lara takdir ettiği mukaddes toprağa girmelerini ister, fakat kabul etmezler ve Arz-ı mev'ud onlara kırk yıl haram kılınır (el-Mâide 5/21-26). Kırk yıllık çöl hayatı boyunca Hz. Musa kavmi ile birliktedir. Susuzluktan şikayet ettiklerinde Hz. Musa asâsıyla taşa vurur ve su fışkırır (el-A'râf 7/160), üzerlerine bulut gönderilip gölgelendirilirler, kendilerine men (kudret helvası) ve selva (bıldırcın eti) verilir (el-Bakara 2/57; el-A'râf 7/160; Tâhâ 20/80).

Kırk yıllık çöl hayatının sonunda ve Hz. Harun'un vefatından üç yıl sonra Hz. Musa vefat etmiştir. Bir hadise göre Hz. Musa'nın eceli geldiğinde ölüm meleği, ruhunu almak üzere gelmiş fakat Hz. Musa onu kovmuş (bir rivâyete göre de gözünü çıkarmış), bunun üzerine ölüm meleği Cenab-ı Hakk'a dönerek: "Beni öyle bir kula gönderdin ki ölmek istemiyor" demiştir. Bunun üzerine Cenab-ı Hak, tekrar Musa'ya giderek: "Elini bir sığırın üzerine koy. Elinin altında ne kadar kıl varsa o kadar sene yaşayacaksın" demesini emretmiştir. Bunun üzerine Hz. Musa: "Ey Rabbim sonra ne olacak?" diye sormuş, sonra öleceği bildirilince de: "O halde şimdi öleyim" demiş ve Cenab-ı Hak'tan, mukaddes diyara bir taş atımı yerde ruhunu almasını istemiş ve bu duası kabul olmuştur. Peygamberimiz, "Eğer ben orada olsaydım, onun kırmızı tümseğin yanındaki kabrini size gösterirdim" buyurmuştur. Hz. Musa'nın kabri, Sina çölünün Arz-ı mev'ud'a hudud bölgesinde oraya bir taş atımı mesafededir.

Firavun:

Hz. Musa zamanında yaşayan, İsrailoğulları'na baskı uygulayan, daha sonra da Hz. Musa liderliğindeki İsrailoğulları'nı takip ederken Kızıldeniz'de boğulan Firavun'un kim olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Bu Firavun'un II. Ramses veya oğlu I. Merneptah olması muhtemeldir. Boğulmak üzere iken Hz. Musa'nın dinini kabul eden ancak bu tevbesi kabul edilmeyen Firavun'un akıbeti Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde anlatılmaktadır: "İsrailoğulları'nı denizden geçirdik, Firavun ve askerleri de zulmetmek ve saldırmak için onların arkalarına düştü. Nihayet boğulmak üzereyken Firavun "Gerçekten İsrailoğulları'nın inandığından başka tanrı olmadığına inandım, ben de müslümanlardanım" dedi. Şimdi mi? Oysa daha önce isyan etmiş, bozgunculardan olmuştun? Bugün senin bedenini kurtarıp bir tepeye atacağız ki senden sonra gelenlere ibret olsun. Ama insanlardan çoğu bizim âyetlerimizden gafildir" (Yunus 10/90-92).

Son zamanlarda İngiliz Araştırma ekiplerince Kızıldeniz kenarında kumlar arasında bir ceset bulunmuş ve Londra'daki British Museum'a götürülmüştür. Bu cesedin en az üç bin yıllık olduğu tesbit edilmiştir. Bulunan bu cesedin bütün organları tamdır, hatta sararmış saçları ile sakalları da durmaktadır ve bu ceset mumyalanmamıştır. Cesedin mumyalanmamış oluşu, Kızıldeniz kenarında bulunuşu ve asli şekliyle muhafaza edilmiş olması konu ile ilgilenen araştırmacılar tarafından âyette belirtilen hususun tezahürü olarak değerlendirilmektedir. Zira, mumyalanmış cesedler bile zamanla bozulduğuna göre, mumyalanmamış cesedin bu kadar yıl bozulmadan kalması, daha sonra gelenlere ibret olması için ilâhî mucizenin gerçekleştiğini göstermektedir.

Hz. Musa'nın kavminden olan amcasının oğlu Karun büyük servet sahibi zengin biridir. Onun hazinelerinin anahtarlarını ancak güçlü bir topluluk zorlukla taşıyabiliyordu. O, bu serveti sebebiyle gurura kapılmış, Hz. Musa'nın risaletini kabul etmeyerek, Firavun ve Hâmân gibi onu, "çok yalancı bir sihirbaz" olarak nitelemişti (el-Mü'min 40/23-24). Kendi malı mülkü ile böbürlenen Karun, nihayet kendisi, evi, serveti ile birlikte yere batırılır (el-Kasas 28/76-81). Hz. Musa, Karun'a, Firavun ve Hâmân'a açık delillerle gelmiş fakat onlar büyüklük taslamışlar, neticede de kiminin üstüne taş yağdıran bir fırtına gönderilmiş, kimini korkunç ses yakalamış, kimi yere batırılmış, kimi de boğulmuştur (el-Ankebût 29/39-40).

Hz. Musa'ya iman edenler arasında Firavun'un hanımı da bulunmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de ondan, adı verilmeksizin "Firavun'un karısı" diye söz edilmektedir (el-Kasas 28/9; et-Tahrîm 66/11). Hz. Peygamber ise "Firavun'un eşi Âsiye" diyerek adını açıkça belirtmiştir (Buhârî, Enbiyâ, 32, 46). Tarih ve tefsir kitaplarında ise "Âsiye bint Muzahim b. Ubeyd b. Reyyân b. Velîd" diye zikredilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de Âsiye'den, Hz. Musa'nın dünyaya geldikten sonra Firavun'un sarayına intikalinde oynadığı rol ve onun getirdiği dini kabul etmesi dolayısıyla bahsedilmektedir. Musa ile sihirbazların mücadelesinde Musa'nın galip geldiğini duyunca "Musa'nın ve Harun'un Rabbine iman ettim" diyerek hak dini kabul etmiştir. Allah'a iman ettiği için ellerinden ve ayaklarından kazıklara bağlanmış, güneş altında bırakılarak işkence edilmiştir. Üzerine büyük bir kaya parçası atılacağı sırada "Rabbim, benim için yanında cennette bir ev yap, beni Firavun'dan ve onun kötülüklerinden kurtar, beni şu zalimler topluluğundan kurtar" (et-Tahrîm 66/11) demiş ve bunun üzerine kaya parçası altında ezilmeden önce Allah, ruhunu kabzetmiştir. O, Kur'ân-ı Kerîm'de inananlara, iman ve kararlılık örneği olarak zikredilmiştir. Hadislerde de Âsiye'den övgüyle söz edilmiş ve Hz. Meryem'le birlikte o da en yüksek kemâle ermiş bir kadın olarak gösterilmiştir (Buhârî, Enbiyâ, 32, 46; Fedâil ü ashabi'n-nebî, 30; Et'ime, 25; Müslim, Fedâilü's-sahâbe, 70; et-Tirmizî, Et'ime, 31; Müsned, IV, 394, 409).

Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Musa'nın bir zat ile buluşmasına dair de genişçe bilgi vardır ve tefsirlere göre Hz. Musa'nın buluştuğu bu kişi Hızır'dır. İslâmî kaynaklara göre birgün Hz. Musa İsrailoğulları'nın ileri gelenleriyle bir arada iken, bir adam gelip: "Senden daha bilgili bir kimse biliyor musun?" diye sorar. Hz. Musa: "Hayır, bilmiyorum" diye cevap verince Cenab-ı Hak: "İki denizin bitiştiği yerde kullarımdan biri vardır ki o senden daha bilgilidir" diye vahyeder. Hz. Musa: "Onu nasıl bulabilirim" deyince de: "Tuzlanmış ölü bir balık al, onu bir sepetin içine koy, ona nerede can verilirse, onu nerede kaybedersen işte kulum oradadır" buyurulur. Hz. Musa, genç yardımcısı Yuşa b. Nûn ile birlikte, söyleneni yapıp yola koyulurlar. Hadise Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde nakledilir: "Musa, genç yardımcısına: 'Ya iki denizin birleştiği yere varacağım veya uzun bir zaman yürüyeceğim' der. İkisi, iki denizin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular, balık da sıyrılıp denizde yolunu tuttu. Orayı geçip gittiklerinde Musa, yardımcısına: "Kuşluk yemeğimizi getir. Gerçekten bu yolculuğumuzda hayli yorulduk" der. O ise: "Gördün mü? Kayaya

sığındığımız vakit balığı unuttum. Onu söylememi bana ancak şeytan unutturdu. Balık da şaşılacak şekilde denizin içinde yolunu tutup gitti" der. Musa: "İşte aradığımız o idi" der ve izlerini takip ederek geriye dönerler. Orada kullarımızdan birini buldular ki biz ona katımızdan bir rahmet vermiştik ve ona katımızdan bir ilim öğretmiştik. Musa ona: Sana öğretilenlerden bana da öğretmen için, seninle beraber gelebilir miyim? der. O ise: "Sen benimle beraber olmaya sabredemezsin" diye cevap verir (el-Kehf 18/60-67). Hz. Musa sabırlı olmaya çalışacağını ifade eder ve beraberce yolculuğa çıkarlar. O zat, bindikleri gemiyi deler, daha sonra rastladıkları bir erkek çocuğu öldürür. Bir köye varırlar ve oradaki, yıkılmak üzere olan bir duvarı onarır. Her defasında Hz. Musa, o zata niçin böyle yaptığını sorar. Sonunda o, yaptıklarının sebebini açıklar (el-Kehf 18/68-82).

Hz. Peygamber İsrâ ve Mirac mucizesi esnasında, Hz. Musa'yı, ayağa kalkmış ve kabrinde namaz kılarken görmüş, "Vallahi ben orada olsam kendisinin, yol kenarındaki kırmızı kum tepesinin yanında bulunan kabrini size gösterirdim" buyurmuştur (Buhârî, Enbiyâ, 31; Müslim, Fedâil, 42; Müsned, III, 120). Ayrıca Mirac'da, altıncı kat semada onunla karşılaşıp konuşmuştur (Müsned, IV, 207).

¥ Ömer Faruk Harman

Musabaka (bk. SPOR ve EĞLENCE)
Musafaha (bk. TOKALAŞMA)
Musalla (bk. MESCİD)

MUSAVVİR

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, varlıkları en güzel şekilde düzenleyip şekillendiren anlamına gelir. Hâlık ve Bâri' isimleriyle yakın anlamlıdır. Hâlık yaratmayı bir hikmete göre planlayan, Bâri' takdire uygun biçimde varlık alemine çıkaran, Musavvir de varettikten sonra şekillendiren ve biçim veren anlamına gelir. Bu üç isim bir âyette peşpeşe zikredilmiştir (el-Haşr 59/24). Bu da, yaratmadaki düzeni ve derecelendirmeyi gösterir. Musavvir ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de sadece anılan âyette geçer. Bu ismin türetildiği kök tasvîr masdarı olup, bu masdardan türeyen fiiller dört yerde Allah'a nisbet edilir (Âl-i İmrân 3/6; el-A'râf 7/11; el-Mü'min 40/64; et-Tegâbün 64/3). Allah'ın fiili sıfatlarının dayanağı tekvin sıfatı kapsamında düşünülen Musavvir ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de zikredilmektedir (et-Tirmizî, Daavât, 82).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MUSHAF

Kur'ân'ın yazıya geçirilmiş ve kitap haline gelmiş şekli

"Mushaf", iki kapak arasına toplanıp ciltlenen sayfalar ve yapraklar anlamına gelmekle birlikte, bu kelime sadece Kur'ân-ı Kerîm için kullanılır ve Kur'ân'ın yazıya geçirilmiş ve kitap haline gelmiş şekline denir.

Kur'ân-ı Kerîm, indirilmeye başlanmasından vahyin tamamlanmasına kadar, Hz. Peygamber tarafından vahiy katiplerine yazdırılmış ve böylece Kur'ân'ın tamamı, Peygamberimizin sağlığında yazıya geçi-

rilmişti. Kur'ân-ı Kerîm'de "tertemiz" (el-Beyyine 98/2) ve "şerefli" (Abese 80/13) gibi nitelemelerle anılan Kur'ân sayfalarının (suhuf), her türlü tahrif ve yanlışlık şüphesinden uzak, kirli ellerin dokunamayacağı Allah kelâmını içeren belgeler olduğu vurgulanmıştır.

Hz. Peygamber'in vefatından sonra Halife Hz. Ebû Bekir'in görevlendirdiği Zeyd b. Sâbit başkanlığındaki bir komisyon tarafından bu sayfalar bir araya getirilip toplandı. Toplanan bu nüshaya Abdullah b. Mes'ûd'un önerisine uyularak "el-Mushaf" adı verildi. Hz. Osman zamanında bu "Mushaf" esas alınarak, ashabın onayı ve oy birliğiyle, Mushafların çoğaltılması işlemi gerçekleştirildi ve önemli şehirlere birer nüsha gönderildi. Bu işlem Hz. Osman'ın hilafeti döneminde yapıldığı için bu Mushaflara "Osman Mushafları" denilmiştir. Yine aynı Mushaflara, gönderilen merkezlerin adı verilerek "Medine Mushafı", "Mekke Mushafı", "Kûfe Mushafı", "Basra Mushafı", "Şam Mushafı" gibi tabirler de kullanılmıştır. Bunun dışında "Ali Mushafı", "İbn Mes'ûd Mushafı", "Übeyy b. Kâ'b Mushafı", "Âişe Mushafı" olarak anılan mushaflar, onların kişisel mushafları olup, bunlar hakkında verilen bilgilerin güvenilirliği şüphelidir; çünkü bu mushafların mevcut olup olmadığı bilinmemektedir.

Müslümanlar, Hz. Osman Mushaflarına bakarak (onları kopya ederek), yeni birçok Mushaflar yazmışlardır. O günden bugüne, Hz. Osman Mushaflarının yazısına titizlikle uyulmuş ve bu imlâ tarzına sadakatle bağlı kalınmıştır. Hatta Mushaf'ın yazısıyla ilgili olarak müstakil eserler yazılmış ve bunun sonucunda da Resmü'l-Mushaf ilmi doğmuştur. Bu ilme dair yazılan eserlerde, Kur'ân'ın yazısının kendine mahsus özellikleri anlatılmış, kelime ve harflerin çeşitli durumlarda nasıl yazılmış oldukları ve istisnaî durumları inceden inceye tespit edilmiştir.

Hz. Osman zamanında çoğaltılan Mushaflar, harekesiz ve noktasız olarak yazılmıştı ve bu yazım şekli Kur'ân'ın çeşitli kıraat vecihlerine göre okunabilmesine imkân veriyordu. Ancak, hicrî birinci asrın ikinci yarısından itibaren Arap olmayanların İslâm'a girmeleri ve bunların Arapça'yı bilmemeleri sebebiyle, Kur'ân'ı yanlış okuma olaylarına sıkça rastlanır olmuştu. Bunu önlemek üzere önce harekeler konulmuş, daha sonraki yıllarda da harflerin noktalanması yoluna gidilmiştir (bk. KUR'ÂN-I KERİM).

Mushaflara hareke ve nokta konulmasından sonra, âyetleri birbirinden ayırmak için duraklar yapılmıştır. Bunlar süslü daire veya güller şeklinde biçimlenmiş, bunların içine âyet numaraları da yazılmıştır.

Mushaflarda görülen işaretlerden birisi de "secâvend"lerdir. Bir bakıma noktalama işareti görevi yapan secâvendler, okunan yerin anlamı göz önüne alınarak konulan âyet içindeki durak işaretleridir (bk. SECÂVEND).

Kur'ân okumada ve öğrenmede kolaylık sağlanması düşüncesiyle Mushaflar yirmişer sayfadan oluşan 30 cüz'e bölünmüş (bk. CÜZ); her cüz de dörde bölünerek hizip'lere ayrılmıştır. Sayfa kenarlarına bu bölümlemeyi gösteren ve "cüz gülü", "hizip gülü" denilen işaretler konulmuştur. Ayrıca tilâvet secdesi bulunan âyetler de, bulunduğu satır hizasına benzer şekillerle işaretlenmiştir (bk. TİLÂVET SECDESİ).

İlk dönem Kur'ân yazmaları ma'kılî ve kûfî (sert köşelerin ve düz hatların hakim olduğu) yazıyla yazılmıştır. Bu yazı türlerinin karakteri gereği ilk devir Kur'ân yazmaları oldukça hacimlidir. Nesih ve sülüs diye anılan yazı türleri yaygınlaştıktan sonra, hacimler gittikçe ufalmış; sayfaları birbirini tutan Mushafların benimsenmesinden sonra sayfa sayısı bakımından da Mushaf hacmi belirli hale gelmiştir.

Öte yandan, Mushafları en güzel şekilde yazma gayretleri sonunda hat (yazı) sanatı büyük bir gelişme göstermiş, bir yandan yazısı (hüsn-i hat) ve süslemeleriyle (tezhib), diğer yandan cilt ve mahfazalarıyla her biri birer sanat şaheseri olan Mushaflar meydana gelmiştir. Mushafların üzerine konulduğu zarif rahleleri de bu gayretlerin ürünleri arasında anmak gerekir. Özellikle müslüman Türkler bu alanda çok çaba sarf etmişler, bundan ötürü "Kur'ân-ı Kerîm Mekke'de indi, Mısır'da okundu, İstanbul'da yazıldı" sözü meşhur olmuştur. Cevdet Paşa ileri gelen Türk hattatları arasında, Şeyh Hamdullah Âgâh Efendi (vf. 926/1520), onun talebesi Hâfız Osman, onun talebesi Yedikuleli Seyyid Abdullah Efendi, onun talebesi Şekerzade Mehmed Efendi isimlerini zikreder. Kendi tasnifine göre ikinci derecede gelenler ise, Eğri Kapılı Rasim Efendi, Deli Osman, Mehmed Celaleddin ve Şimşir Hâfız'dır.

Kayışzâde Hâfız Osman Nûri (vf. 1894) ve Hasan Rıza Efendi (vf. 1920), nesih yazıyla Mushaf yazımında zirveye ulaşan isimler olarak kabul edilir. Her ikisi de âyetlerin sayfa başında başlayıp sonunda bitecek şekilde (berkenar tertip) ve her sayfada on beş satır düzenine göre nesih yazıyla yazdıkları Mushaflarla tanınmıştır.

Başta İstanbul kütüphaneleri ve Türk ve İslâm Eserleri Müzesi olmak üzere, dünyanın birçok yerinde çok değerli el yazması Mushaflar mevcuttur. Hacim itibariyle en büyük Mushaf (117x98 cm.) Kahire'de Hidiviye Kütüphanesi olarak bilinen Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye Kütüphanesinde bulunmaktadır.

Matbaanın XV. asrın ortalarında icadından sonra ilk Mushaf basımı 1694 tarihinde Hamburg'da gerçekleştirilmiştir. XX. asra gelinceye kadar, tarih sırasıyla ilk baskıları yapılan Mushaflar ve baskı yerleri şöyledir: Hamburg: 1694, Leibzig: 1768, Petersburg: 1787, Kazan: 1801, Londra: 1833, Leipzig (Flügel tarafından): 1834, Leknav-Hindistan: 1850, Bombay: 1852, Kalküta: 1857, Delhi: 1863, Kahire: 1864, İstanbul (Hâfız Osman Hattıyla): 1871, İstanbul (Maarif): 1874, Frankfurt: 1881 ve Kırım: 1911.

¥ Abdurrahman Çetin

Musibet (bk. İMTİHAN)

MUSİKÎ

Müzik genel olarak vokal veya enstrümental ses ve tonların biraraya getirilmesinden oluşan bir sanattır. Yunan dilinden arapçaya geçen musiki kelimesinin yerini tutacak bir arapça kelime yoktur. Meselâ, arapçadaki "ğınâ" kelimesi, yalnızca şarkı söylemeyi, "semâ" kelimesi ise yalnızca dinlemeyi ifade eder. Bu itibarla, gerek âyetlerde gerekse sahih hadislerde doğrudan müziği belirtmek üzere kullanılmış bir ifadeye rastlanmadığını söylemek mümkündür. Bundan dolayı burada, genel olarak "ğınâ" (şarkı) ve çalgı aletleri

(melâhî) ile ilgili görüşlere yer verilecektir.

Ğınâ, İslâm bilginleri tarafından çokça tartışılan ve hakkında lehte ve aleyhte çok şey söylenen konular arasında yer alır. Gerek lehte gerekse aleyhte olan guruplar görüşlerini âyet ve hadislerle desteklemeye çalışmışlardır. Bu konuda genel bir değerlendirme yapmadan önce lehte ve aleyhteki görüşleri ve gerekçelerini vermekte yarar vardır.

Bu konuda mezhep imamlarının görüşleri genel hatlarıyla şöyledir:

Ebû Hanîfe, ğına'yı mekruh görmüş ve günah saymıştır. Sonraki Hanefi bilginlerin, Ebû Hanîfe'nin "mekruh" dediği şeylerin "harama yakın mekruh" olarak anlaşılması gerektiğini ifade ettikleri göz önüne alınınca, Ebû Hanîfe'nin, ğınanın tahrimen mekruh olduğu kanaatini taşıdığı söylenebilir. Mezhepler arasında ğına ve çalgı aletleri karşısında en keskin tavır Hanefilerinkidir. Hanefiler, def, mizmar gibi çalgı aletlerini dinlemenin haram ve masiyet olduğunu açıkça belirtmişlerdir. Hatta bazı Hanefiler, bu çalgı aletlerini dinlemenin (semâ') fasıklık, bundan zevk almanın küfür olduğunu iddia etmişlerdir. İbnu'l-Kay-yim ise, Hanefilerin bu konudaki dayandıkları hadisin Hz. Peygamber'e nisbetinin sahih olmadığını belirtmektedir (Kâsânî, V, 128-129; İbnu'l-Kayyim, İğâsetu'l-Lehfân, I, 227).

Mâlik, ğına'nın hem icrasını, hem dinlenilmesini tasvip etmemiştir. Hatta satın alınan bir cariyenin şarkıcı (muğanniye) olduğunun anlaşılması durumunda, bunun iadeyi gerektiren bir ayıp sayılacağını belirtmiştir. Yine Mâlik, kendisine sorulan, "Medine ehli ne tür ğına'ya ruhsat veriyor" şeklindeki soruya bunu, bizde fasıklar yapar" cevabını vermiştir (İbnu'l-Kayyim, İğâsetu'l-Lehfân, I, 227). Bununla birlikte, ğına konusunda en ılımlı görüşün Medineli bilginlere ait olduğu belirtilmektedir.

Şâfiî, "Ğına, batıla benzeyen mekruh bir eğlencedir. Bunu çok yapan sefih sayılır ve şahitliği reddedilir" demiştir (Gazâlî, İhyâ, II, 267; İbnu'l-Kayyim, İğâsetu'l-Lehfân, I, 227). Sonraki Şafiî bilginlerin büyük çoğunluğu ise ğınanın haram olduğunu belirtmişler ve Şafiî'ye nisbet edilen "ğınanın mübahlığı" yolundaki görüşü doğru kabul etmemişlerdir. Şafiî alimlerden Şîrâzî, hiç bir görüş ayrılığı zikretmeden haram bir menfaati içeren icare akdinin sahih olmayacağını belirtmiş ve bunlar arasında şarap taşıma ile birlikte ğına ve mizmarı da saymıştır (eş-Şîrâzî, Tenbîh, Beyrut 1983, s. 123; İbnu'l-Kayyim, İğâsetu'l-Lehfân, I, 227).

Ahmed b. Hanbel de kendisine ğınanın hükmü sorulduğunda "Ğına kalpte nifakı yeşertir, ben hoşlanmam" diye cevap vermiştir (İbnu'l-Kayyim, İğâsetu'l-Lehfân, I, 229).

Ğınâ'nın aleyhinde olanların dayandıkları delillerin başlıcaları şunlardır:

A– Âyetler

1– "Bazı insanlar, Allah'ın yolunu (âyetlerini) alay konusu yaparak halkı sinsice Allah'ın yolundan saptırmak için 'söz eğlencesi'ni satın alırlar. Küçük düşürücü azap işte bunlar içindir" (Lokman 31/6).

Âyette geçen "sözlü eğlence (lehve'l-hadîs)" ifadesinin yorumuyla ilgili olarak müfessirler iki hususa işaret etmişlerdir. Birincisi; âyette geçen "lehve'l-hadîs", masal, asılsız sözler ve hurafeler anlatmak demektir. Âyetin nüzul sebebi olarak nakledilen şu rivâyet bu yorumu desteklemektedir. Nadr b. Hâris ismindeki biri, Fars

memleketlerine ticaret için gittiği sırada orada Acem kitaplarını satın alarak Kureyşlilere anlatır ve "Muhammed size Âd ve Semûd kavminin hikayelerini anlatıyor. Ben ise, Rüstem'in, Behlül'ün efsanelerini, Kisraların ve Hîre krallarının hikayelerini anlatıyorum" der ve insanları Kur'ân'ı dinlemekten alıkoymaya çalışırdı. İşte âyet bu kişi hakkında nazil olmuştur.

Lehve'l-hadîs için getirilen ikinci yorum ise ğınâ ve müziktir. Bu yorumun hareket noktası yine aynı şahsın Fars memleketlerinden şarkıcı kadınlar getirmek suretiyle insanları Hz. Peygamber'in etrafından uzaklaştırmaya çalışmasıdır. Anlatıldığına göre, bu kişi güzel bir şarkıcı cariye satın almıştı. Birinin müslüman olacağını duyduğu zaman onu alıp cariyesinin yanına getirir ve cariyesine "Hadi buna yedir içir, şarkı söyleyip gönlünü eğlendir" der ve bu suretle onu eğlendirdikten sonra "Gördün ya! bu, Muhammed'in çağırdığı namaz ve oruçtan, onunla birlikte savaşmaktan daha iyi değil mi?" derdi (Zemahşerî, Keşşâf, III, 229-230; Elmalı, Hak Dini, VI, 3838-3839).

Rivâyetlerin değerlendirilmesi sonucunda ve anlatılmak istenen mesaj açısından birinci yorum daha isabetli gözükmektedir. Hangi rivâyet alınırsa alınsın, âyette tenkit edilen husus "Kur'ân'dan uzaklaşma" keyfiyetidir. Bu açıdan bakıldığında, müzik ile geçmiş kavimlerin hikayelerini okumak arasında fark yoktur. Daha doğrusu Kur'ân'dan yüz çevirmeyi ve uzaklaşmayı sonuçlayan her şey aynı hükümdedir. Hatta, Gazzalî'nin de belirttiği gibi, insanları Allah'ın yolundan saptırmak için Kur'ân okumak bile haramdır (Gazzalî, İhyâ, II, 282).

2– "Siz, ağlayacak yerde dudak bükerek ve istihza ile gülerek bu söze mi (Kur'ân'a mı) hayret ediyorsunuz!" (en-Necm 53/59-61).

Nakledildiğine göre, İbn Abbas âyette geçen ve bizim "dudak bükerek" şeklinde tercümesi verilen "semed" lafzının Himyer dilinde "ğına" anlamında olduğunu belirtmiştir. Gazzalî, bu açıklamadan hareketle ğına'nın yasaklandığı sonucunun çıkarılamayacağını, aksi takdirde, gülmenin ve ağlamamanın da yasak olması gerekeceğini ifade etmiştir. Âyette geçen "sâmidûn" kelimesi "şarkı söyleyenler" olarak anlaşılsa bile, buradan hareketle ğına'nın haramlığı sonucu çıkarılamaz. Çünkü, normalde gülme haram olmadığı halde Kur'ân'ı hafife alarak gülme nasıl haramsa, aynı şekilde Kur'ân'ı hafife alan ğına (şarkı) ve şiir de haramdır. Nitekim, "Şairlere ancak azıtmışlar uyar" (eş-Şu'arâ 26/224) âyetinde kastedilen, kafirlerin şairleridir. Yoksa bu âyetten hareketle bizzat şiirin haramlığı sonucuna varılamaz (İhyâ, II, 282; krş İbnu'l-Kayyım, İğâsetu'l-Lehfân, I, 258).

B– Hadisler

1– "Ümmetim içerisinde gayri meşru ilişkiyi, ipeği, şarap ve meâzif'i helal sayan bir gurup olacaktır" (Buhârî, Eşribe, 6).

Bazı alimler, hadiste geçen "meâzif" kelimesini, bütün eğlence (lehv) aletleri olarak açıklarken (İbnu'l-Kayyim, İğâsetu'l-Lehfân, I, 260) bazıları melâhî ile meâzif arasında bir ayırım yaparak, melâhi'yi, el ile vurulan çalgı aletleri, meâzif'i de ağız ile (üflenerek) çalınan çalgılar olarak açıklamışlardır (bk. M. Enver Keşmîrî, Feyzu'l-Bârî, IV, 347).

İbn Hazm, bu hadisin senedinin munkatı olduğunu belirtmiştir.

2– "Allah, (içki meclislerinde erkeklere) şarkı söyleyen cariyelerin satılmasını, ücretini haram kılmıştır".

Gazzalî, yabancı kadının fasıklara ve fitnesinden korkulan kişilere şarkı okumasının haram olduğunu belirtmekle beraber, bu hadisten hareketle cariyenin kendi sahibine şarkı okumasının, hatta fitne olmaması durumunda başka erkeklere şarkı okumasının haramlığı hükmü çıkarılamayacağını ifade etmiş ve bu görüşüne, Hz. Peygamber'in bulunduğu bir sırada iki cariyenin Hz. Ayşe'nin evinde şarkı okumasını delil göstermiştir (İhyâ, II, 282).

Irakî, Taberanî'nin Evsat'ta rivâyet ettiği bu hadisin zayıf olduğunu, Beyhakî de bu hadisin mahfuz olmadığını belirtmiştir.

Müziğin lehinde olanların başlıca gerekçeleri ise şunlardır:

Gazzâlî, İhyâu ulûmi'd-dîn isimli eserinde, "müzik dinlemenin (semâ') mübahlığının delili" başlığı altında söze şöyle başlar: "Müzik dinlemek haramdır demek, Allah bu kişileri cezalandıracaktır demektir. Bu ise, sırf akılla bilinebilecek bir husus değildir. Öyleyse, bu konuda nasslara ve bu nassların ışığında yapılan kıyaslara başvurmak gereklidir. Eğer bu konuda nass ve nassa kıyas yoluyla ulaşılan doğru bir sonuçlama yoksa, müzik dinlemenin haramlığı iddiası boşa çıkmış olur". Gazzâlî daha sonra, ölçülü olsun veya olmasın, güzel sesi dinleme, müziğin dinleyici üzerinde bıraktığı etki ve dinleyici ile ilgili hususları uzun uzadıya açıkladıktan sonra musikînin mübah olduğunu belirtir, karşı görüşte olanların gerekçelerini tek tek ele alarak cevaplandırmaya çalışır (Gazzâlî, İhyâ, II, 268-284).

Ğına konusunda Mâlikî bilgin İbnu'l-Arabî'nin değerlendirmesi de şöyledir: Ğına, alimlerin çoğuna göre gönülleri coşturan bir eğlence olup, gerek Kur'ân'da gerekse Sünnet'te bunun haramlığına dair bir delil yoktur. Hatta sahih bir hadiste, ğınanın mübah olduğuna delil vardır. Bu rivayete göre Hz. Ebubekir, bir defasında Hz. Ayşe'nin evine girip orada iki cariyenin şarkı söylemekte olduğunu görünce "Allah'ın Rasulü'nün evinde şeytanın mizmarı ha!" diye çıkışmıştı. Hz. Peygamber ise "Onlara ilişme ey Ebubekir! Bugün bayram günüdür" demiştir (İbn Mâce, Nikah, 21). Eğer müzik haram olsaydı Hz. Peygamber'in evinde icra edilmezdi. Hz. Ebubekir, görünen duruma nazaran buna karşı çıkmış, Hz. Peygamber ise, gönüllerin dinlendirilmesi hususunda yumuşaklık ve ruhsat gözeterek onlara ilişmemiştir. Çünkü gönüllerin hepsi, sürekli olarak ciddiyeti taşıyamaz. Hz. Peygamber'in, müziğin serbestliğini "bayram günü" ile illetlendirmesi ise, bunun sürekli olarak yapılmasının mekruh olduğunu, fakat bayram, düğün gibi sebeplerle buna ruhsat verileceğini göstermektedir. Bu itibarla, müziğin haramlığı konusunda rivâyet edilen tüm hadisler senet bakımından ve yorum bakımından bâtıl olduğu gibi, bu konuda getirilen âyet yorumları da bâtıldır (bk. İbnu'l-Arabî, Ahkam, III, 1053-1054).

İbnu'l-Arabî, "Bir kısım insanlar lehve'l-hadis'i satın alıyorlar.." (Lokman 31/6) âyetini tefsir ederken, burada geçen lehve'l-hadis'i ğına olarak yorumlayanların bulunduğunu belirtip bu konuda rivâyet edilen hadisleri sıraladıktan sonra bu yorumun ve rivâyet edilen hadislerin de sahih olmadığını ifade etmektedir (bk. Ahkâm, III, 1493-1494; IV, 1950).

Zühaylî, bazı Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî alimlerin, ğına'nın kerahetsiz mübah olduğu görüşünde olduklarını ve bu görüşün üstün ve genelde tercih edilen görüş oldu-

ğunu ifade etmektedir (bk. Vehbe Zühaylî, el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu, Dımeşk 1985, III, 573).

Yine çağımız İslâm düşüncesi yazarlarından Muhammed Gazali, tartışmalara yolaçan "es-Sünnetu'n-nebeviyye beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-hadis" adlı kitabında şaban ayının orta gecesi hakkındaki hadislerin, müziğin haramlığı hakkındaki hadislerden daha kuvvetli olduğunu söyler ve bu konuda İbn Hazm'ın görüşlerine yer vererek şu açıklamada bulunur; İbn Hazm der ki: Satranç, mezâmir, ud, meâzif ve tanburun satımı helaldir. Bunları kıran tazminle yükümlüdür. Aynı şekilde şarkıcı cariyelerin alınıp satılması da helâldir. İbn Hazm'ın bu konudaki delili, eşyanın asıl itibariyle mübahlığını gösteren "Yeryüzündeki her şeyi sizin için yaratan O'dur" (el-Bakara 2/29), "Size haram kıldıklarını sayıp dökmüştür" (el-En'âm 6/119) ve "Allah alımsatımı helâl kıldı" (el-Bakara 2/275) âyetleridir. İbn Hazm, bunların satımının haram olduğu görüşünde olanların ise, sahih olmayan veya sahih olsa bile hüccet teşkil etmeyen rivâyetlere dayandıklarını belirtir. Başka bir yerde İbn Hazm, müziğin haramlığı konusundaki rivâyetlerin hepsinin uydurma olduğunu söylemektedir. Allah, daha çok ciddiyete yardımcı olsun diye, her hangi bir oyunla nefsini rahatlatan kimseyi kınamamıştır. Amelller niyetlere göredir. Bir müslümanın bir bahçeyi seyretmesi veya gezinmesinde bir sakınca yoktur. Doğrusu, müzik sözdür. Sözün de güzeli güzel, çirkini çirkindir. Günahkâr şarkılar olabileceği gibi, anlamı ve edası güzel dinî, askeri veya atıfî şarkılar da vardır. Şatıbî'nin İ'tisam'da anlattığına göre, Hz. Ömer'e bir gurup insan gelerek, imamlarının namazı bitirdikten sonra teğanni ettiğini söyleyerek şikayette bulunurlar. Neticede Ömer adamın yanına gider. Kendisi hakkında iyi olmayan şeyler duyduğunu söyler. Adam, şu şarkıyı mırıldanıyorum deyince, şarkının sözlerini beğenen Ömer, "Böyle olduktan sonra isteyen şarkı söylesin" der (M. Gazali, es-Sünnetu'n-nebeviyye beyne ehli'l-fıkh ve ehli'l-Hadis, Dâru'ş-eş-Şûrâk, Kahire 1989, s. 86).

Bütün bu anlatılanlardan şöyle bir sonuç çıkarılabilir; İslâm müziği mutlak olarak yasaklamamış, aksine mübah bırakmıştır. Ancak, diğer mübahlar gibi müziğin de haramın işlenmesine vesile yapılmasına karşı çıkmıştır. Bu itibarla içinde isyan, küfür veya İslâm'ın hoş karşılamadığı sözler bulunan yahut cinsel tahrik, müstehcenlik gibi dinimizce hoşgörülmeyen şeylere yol açan müziğin söylenmesi ve dinlenilmesi kesinlikle uygun değildir. Bununla birlikte müzik konusunu gerek önceki devirlerde gerekse zamanımızda bir tercih ve takva meselesi olarak değerlendirenler de bulunagelmiştir. Bunların da saygıyla karşılanması gerekir.

Oyun ve şarkı-türkü bulunan bir yemeğe gitmek:

Bir kimse, oyun (la'b) ve şarkı-türkü (ğına) bulunan bir toplantıya veya yemeğe davet edildiğinde, eğer orada İslâmî ölçülerle bağdaşmayacak oyun ve ğına olacağını biliyor ve buna engel olabileceğini kestiriyorsa, bu davete katılmalıdır. Çünkü, bu suretle hem davete icabet etmek suretiyle bir sünnet işlemiş, hem de münkeri değiştirmek suretiyle bir farzı yerine getirmiş olur. Eğer orada bu tarzda oyun ve ğına olacağını biliyor ve bütün bunlara engel olabileceğine aklı kesmiyorsa, yine bu davete icabet etmesinde sakınca yoktur. Çünkü, davete icabet etmek sünnettir.

Başkalarının işlediği bir masiyet yüzünden sünnetin terkedilmesi doğru değildir. Nitekim, ağıt yapma ve elbise yırtma gibi masiyetler işleniyor olsa bile, cenazeyi teşyî etmek ve yas evine gitmek terkedilmemektedir (Kâsânî, V, 128). Eğer, orada işaret edilen şekilde oyun ve ğına olduğunu önceden bilmeksizin gitmiş ve bunların yapıldığını görmüşse, yine değiştirebilirse değiştirir, değiştiremezse, orada oturup yeyip içmesinde sakınca yoktur. Nitekim, Ebû Hanîfe de bir keresinde bu durumla karşılaştığını ve böyle davrandığını haber vermiştir (Kâsânî, V, 128).

Bütün bu davranışlarda bulunurken, iyi niyet beslemek ve dinin hafife alınmasına yol açmamak esastır. Ayrıca toplumun her kesimiyle belirli ölçülerde irtibat halinde bulunmak da tebliğ açısından gereklidir. Bu itibarla, hem bunlara dikkat etmek, hem de orada bulunanlara her hangi bir surette bir şeyler öğretebilmek ve insanların kalplerini kazanmak imkânı varsa bu tür davetlere katılınabileceği, hatta katılmayı tercih etmenin uygun olacağı söylenebilir.

Müzik ve eğlence araçlarının satımı:

Ebû Hanîfe, barbıt, davul, mizmar ve def gibi melâhî aletlerinin satımını mekruh saymakla birlikte câiz görmüştür. Ebû Yusuf ve Muhammed, bu tür aletlerin oyun-eğlence (telehhî) için hazırlanmış, günah ve fesad için yapılmış olduğunu, dolayısıyla hukuken mal hükmünde bulunmadığını ileri sürerek melâhî aletlerinin satımının bâtıl olacağını söylemişlerdir.

Ebû Hanîfe bunların mal hükmünde tutulacağından hareketle bu aletleri kıranların tazmin etmek durumunda kalacaklarını ifade etmiş, Ebû Yusuf ve Muhammed bu durumda tazmin sorumluluğu getirmemişlerdir (Kâsânî, 144).

Şâfiîler, akdin konusunun yararlanılabilir olması geriğinden hareketle, yararı (menfaati) dinen yok sayılmış olan oyun-eğlence (melâhî) aletleri gibi şeylerin satımını bâtıl kabul etmişlerdir (Râfiî, Fethu'l-Azîz, VIII, 118).

Dikkat edilirse İslâm dini sanat, resim, spor ve eğlence konularında olduğu gibi musikî konsunda da ayrıntılı ve özel hüküm koymak yerine, genel ilke ve amaçlar belirlemekle yetinmiştir. Bu tür faaliyetler aslen mübah görülmekle birlikte dinin temel inanç, amel ve ahlâk ilkelerine aykırı olmaması, haramların işlenmesine götürmemesi, başkalarının haklarını ihlal etmemesi gibi kayıt ve şartlar aranmıştır. Şüphesiz ki bu kayıt ve şartlar, daha iyi müslüman olmamızı, daha düzenli, güvenli ve sağlıklı bir ortamda yaşamamızı sağlamaya matuf tedbirlerdir. Dinin dolaylı olarak ilgilendiği ve hüküm koyduğu, musikî de dahil, birçok konu esasen kişinin kendi dini hassasiyeti ve ölçüleri içerisinde çözülebilecek nitelikte konular olmakla birlikte, insanoğlunun kendini kontrol altında tutmasının zorluğu, insan tabiatının yasaklara temayülü, eğitimsiz kişilerin subjektif ölçülerinin değişkenliği gibi sebeblerle bu ve benzeri konularda birtakım objektif ölçüler getirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Esasen İslâm bilginlerinin konuyla ilgili görüş ve tavsiyeleri de bu ihtiyacın sonucudur.

¥ Yunus Apaydın

Muska (bk. FAL, HURÂFE, NAZAR)
Mustalik (bk. BENÎ MUSTALİK SAVAŞI)

MUTAFFİFÎN SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 83. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "ölçü ve tartıda hile yapanlar" anlamına gelen kelimeden alır. Buna "Tatfîf" sûresi de denir. Mekke devrinde nâzil olmuştur. 36 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, toplum hayatında önemli bir yeri olan alım satım işinde hile yapmak şiddetle kınanmakta, müminlerin ve kâfirlerin âhiretteki durumları anlatılmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Ölçü ve tartıda hile yapanlar, âhirette hesap vereceklerini unutmamalı, Allah'ın azabından sakınmalıdırlar (âyet: 1-6).

* Âhireti ve Kur'ân'ı yalanlayan inkârcı kötü kişiler, âhirette mutlaka cehenneme atılacaklardır (7-17).

* Buna karşılık iyi kişiler, nimet dolu cennetlere konulacaklardır (18-28).

* Dünyada iken kaş-göz ederek, şu veya bu şekilde müminleri alaya alan ve bu yaptıklarıyla da övünen inkârcı suçlular, âhirette asıl kendileri gülünecek hale düşecek ve hak ettikleri cezaya çarptırılacaklardır (29-36).

¥ Abdurrahman Çetin

MÛTE SAVAŞI

Hz. Peygamber devrinde, İslâm elçisinin şehit edilmesi üzerine müslümanlarla hıristiyanlar arasında meydana gelen ilk savaş.

Mûte, Şam (Suriye) bölgesinde Kudüs'e yaklaşık 40 km. mesafede Belka yakınlarında bir yerin adıdır. Burada meydana gelen savaş, müslümanlarla hıristiyanlar arasındaki savaşların ilkidir. Savaşın sebebi, Hz. Muhammed (s.a.)'in elçilerinden Hâris b. Umeyr'in Gassânî hıristiyan Araplarının reisi Şurahbil b. Amr tarafından öldürülmesidir. Bizans'a bağlı genel vali olan Şurahbil'in görevini yapmaya fırsat dahi vermeden İslâm elçisini öldürtmesi, milletler arası teâmüle aykırı düşüyordu. Kabileler ve devletler arasında öteden beri benimsenegelmiş olan "elçiye zeval olmaz" prensibinin müslümanlar aleyhine bozulmuş olması, İslâm devletini ciddi bir tavır almaya sevketti. Kur'ân-ı Kerîm'de, ümmetine çok düşkün, onlara karşı çok şefkatli ve merhametli olarak nitelenen (et-Tevbe 9/128) Hz. Peygamber, bu olaydan çok etkilenmişti.

Elçisinin kanını yerde bırakmamak, bir fert olarak onun hukukuna sahip çıkmak ve milletler arası bir prensibin haklı bir gerekçe olmaksızın tek taraflı olarak bozulmasının yanlışlığını göstermek üzere, Rasûlullah derhal ordu hazırlığına girişti. Kısa zamanda üç bin kişilik bir ordu oluşturdu. Ordunun komutanlığına Zeyd b. Hârise'yi tayin etti. Zeyd'in şehit olması durumunda komutayı Cafer b. Ebi Talip, o da şehit olursa Abdullah b. Revâha devralacaktı. Peygamberimiz, orduyu kuzey yönünde hareket ettirdi ve dualarla uğurladı. Uğurlarken komutanlara, düşmanı önce İslâm'a davet etmelerini, İslâm'a girerlerse savaştan vazgeçmelerini, aksi halde Allah'a sığınarak vuruşmalarını hatırlattıktan sonra şöyle dedi: –"Bismillah diyerek gaza ediniz. Allah'ın düşmanlarıyla ve sizin Şam'daki düşmanlarınızla savaşınız. Kiliselerde inzivaya çekilip, ibadetle meşgul olanlara sal-

dırmayınız. Kadınları, çocukları, yaşlı kişileri öldürmeyiniz, ağaçları kesmeyiniz, binaları yıkmayınız!" (Halebî, el-İnsânü'l-Uyûn, III, 66).

Diğer taraftan Busra emiri Şurahbil el-Gassânî de Rumların, Behra, Lahm, Cuzam ve Vâil gibi kabilelerin desteğiyle yüz bin civarında büyük bir ordu hazırlamıştı.

İslâm ordusu Maan'a ulaştığında komutanlar, düşman ordusunun sayısından ve hazırlıklarından haberdar olmuşlardı. Müslümanlar ilk defa bu kadar büyük bir ordu ile yüz yüze gelmiş bulunuyorlardı. Acaba Hz. Peygamber bu durumu bilse yine de üç bin kişiden ibaret olan İslâm ordusuna savaşma talimatı verir miydi? Bir haberci gönderilerek Hz. Peygamber'in kanaatı öğerenilmeli mi, yoksa savaş emri alarak yola çıkıldığına göre tereddüte kapılmadan savaş göze alınmalı mıydı? Bu konuda tartışmak üzere bir savaş meclisi toplandı. Çeşitli alternatifler üzerinde duruldu. Nihayet, düşman ne kadar çok ve kuvvetli olursa olsun savaşa girişilmesine karar verildi. Böyle bir kararın alınmasında Abdullah b. Revâha'nın önemli bir rol oynadığı ve şu sözlerle oturuma katılanları etkilediği rivâyet edilir: "İlk planda gayemiz zafer değil, şehit olmaktır. Sonucu şimdiden bilemeyiz, bize görevimizi yapmak ve Cenab-ı Allah'ın bizi şereflendirdiği yüce din uğruna savaşmak düşer. Ganimet için değil, düşmanla savaş için yola koyulduk, Peygamberimizin bize tevdi ettiği vazife budur."

Bu çetin şartlara rağmen savaşa karar verilmesi, ashabın derin bir sorumluluk duygusuna ve görev anlayışına sahip bulunduğunu açıkça ortaya koyuyordu.

Nihayet, Mûte denilen yerde savaş başladı. Evlât edinmeyi yasaklayan âyet inmeden önce Rasûl-i Ekrem'in evlâtlığı ve sahabe-i kiramdan Kur'ân-ı Kerîm'de adı anılmış tek kişi olan büyük sahabi Zeyd b. Hârise komutanlık görevini kahramanca yerine getirirken şehit düştü. Bunun üzerine, emir-komuta Cafer b. Ebî Talip'e geçti. Yiğitçe savaşırken her iki kolu kesilen Cafer, yine de sancağı şerîfi göğsü ile tutmaya ve onu düşürmemeye çalışıyordu. O da şehit olunca, sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak uğruna bu yollara düştüklerini ve şehadetin özlemi duyulacak bir olay olduğunu vurgulayarak savaş öncesinde etrafındakilere coşku veren bu aziz sahabi de sonunda yüce şehitlik mertebesine kavuştu.

Hz. Peygamber'in emrine göre komutanların üçü de şehit düşerse İslâm ordusu, bir komutan seçecekti. Bu esnada Peygamberimiz Mescid-i Nebî'nin minberinden savaş alanında cereyan eden gelişmeleri gözleri yaş içinde ashabına naklediyordu. Nihayet şöyle buyurdu: "Şimdi sancağı, Allah'ın kılıçlarından bir kılıç (Seyfullah) aldı. Artık Allah, mücahidlere fethi müyesser kıldı!" Rasûlullah'ın sözünü ettiği komutan Halid b. Velid idi.

Halid b. Velid sağ kanattaki askerleri sola, sol kanattakileri sağa, geridekileri öne, öndekileri de geriye almak suretiyle karşı tarafta takviye birlikleri gelmiş izlenimi uyandırdı ve düşmanın içine korku düşürdü. Sonra vurkaç taktiğiyle zaman zaman düşmana zarar verdirip, ganimetler de ele geçirerek, İslâm ordusunu başarılı bir ri'catla Medine'ye getirdi (8 Cemaziyelevvel/629 Ağustos-Eylül).

Değerli komutanların böyle peşpeşe şehit düşmesinden sonra geri dönülmesini uygun bulmayanlar çıkmışsa da, Hz. Pey-

gamber bu savaşta İslâm ordusunun tedbirli bir şekilde Allah yolunda düşmanla defalarca vuruştuğunu, daha sonra Medine'ye dönüp gelmelerinin bir firar olmadığını kesin bir dil ile bildirdi.

Gerçekten bu savaşta İslâm askerleri tahminlerin çok üstünde bir gayret ve metanetle savaşmışlardı. Bir İslâm askerine otuz üç düşman askeri düşüyordu. Bu savaşa katılanlardan Abdullah b. Ömer, Cafer b. Ebî Talip'in vücudunda kılıç ve ok yarası olarak elli yara saydığını, bu yaraların hepsinin göğüs tarafında olduğunu söylemiştir ki bu, onun göğüs göğüse çok çetin bir mücadele verdiğini göstermektedir. Peygamberimiz, Cafer (r.a.)'in kesilen iki koluna karşılık kendisine cennette iki kanat verileceğini belirterek, müminlere onun cennetin çok yüksek derecelerine erişeceğini müjdelemiş oluyordu. Rasûlullah'ın bu müjde ifadesinden dolayı o, Cafer-i Tayyar diye anılagelmiştir (Tayyar, çok iyi uçan demektir). Mûte savaşındaki kahramanlığından ötürü Peygamberimiz tarafından Allah'ın kılıcı ünvanı ile onurlandırılan Halid b. Velid de bu savaşın şiddetini anlatırken şöyle demiştir: "Mûte savaşında elimde dokuz kılıç parçalandı. Yalnız ağzı enli Yemen işi bir kılıcım vardı, elimde ancak o dayanabildi".

İslâm ordusu bu savaşta onbeş şehit verdi. Şehitlerin ardından ağıt yakıp feryat ederek ağlamak Peygamberimiz tarafından yasaklandı. Buna karşılık Hz. Peygamber komşularının ve yakınlarının üç gün süre ile şehit ailelerine yemek götürüp, acılarını paylaşmalarını, onlarla ilgilenmelerini ve işlerinde yardımcı olmalarını tavsiye etti. Peygamberimiz de, aile fertleri vasıtasıyla Cafer'in ev halkına üç gün yemek yolladı. Daha sonra kendisi gidip Cafer-i Tayyar'ın oğullarını yanına aldı ve bakımlarını üstlendi. Böyle durumlarda izlenebilecek yol hususunda müslümanlara örnek bir davranış göstermiş oldu.

¥ Hüseyin Algül

MUTEZİLE

Mutezile, sözlükte ayrılanlar, uzaklaşanlar, bir tarafa çekilenler anlamına gelir. Büyük günah işleyen kişinin, küfür ile iman arasında bir mertebede olduğunu söyleyerek Ehl-i sünnet bilginlerinden ve tabiînin büyüklerinden Hasan Basrî (ö. 110/728)'nin dersini terkeden Vâsıl b. Atâ (ö. 131/148) ile ona uyanların oluşturduğu bid'at mezhebi bu isimle anılır. Kaynaklarda, bu ismin, Hasan Basri'nin "kad i'tezele annâ'l-Vâsıl" (Vâsıl bizden ayrıldı) sözüne dayandığı belirtilir. Mutezile ise, kendisine "Ehlü'l-adl ve't-tevhîd" adını vermiştir. Akılcı bir mezhep olan Mutezile, mantık kurallarıyla çelişir gördüğü âyet ve hadisleri Ehl-i sünnet'ten farklı biçimde yorumlamış, bu yorumlarda akla öncelik vermiştir. Ehl-i sünnet tarafından kurulan kelam ilmi hicri döndüncü asırdan itibaren ortaya çıkmış olmakla birlikte (bk. KELÂM) kelâm ilmini ortaya çıkaran etkenler arasında Mutezile'nin ayrı bir yeri vardır. Hatta genel anlamıyla kelâm ilminin Mutezile'nin öncülüğünde doğmuş olduğu söylenebilir. Bu mezhep, bir kısmı aynı zamanda edebiyatçı ve tefsirci olan Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf (ö. 235/850), Nazzâm (ö. 231/845), Câhız (ö. 255/869), Bişr b. Mu'temir (ö. 210/825), Cübbâî (ö. 303/916), Kadı Abdülcebbâr (ö. 415/1025) ve Zemahşerî (ö. 538/1143) gibi büyük kelâmcılar yetiştirmiştir. Abbasiler döneminde en

parlak günlerini yaşamış olan Mutezile, Me'mûn (ö. 218/833), Mu'tasım (ö. 227/841) ve Vâsık (ö. 232/847)'ın halifeliği sırasında devletin resmi mezhebi olmuştur. Daha sonra Mutezile'nin bu parlak dönemi sona ermiş ve gitgide etkinliğini kaybetmiştir. Günümüzde Mutezile başlıbaşına bir mezhep olarak mevcut değildir. Ancak görüşleri Şia'nın Caferiye ve Zeydiye kolları ile Hariciliğin İbaziye kolunda yaşamaktadır. Mutezile'nin görüşleri beş prensip halinde sistemleştirilmiştir. Bunlara el-Usûlü'l-hamse (beş esas) denilir:

1– Tevhid: Allah'ı zat ve sıfatları yönüyle bir kabul etmektir. Tevhid prensibiyle ilgili kendine özgü anlayıştan ötürü Mutezile sünni bilginler tarafından benimsenen bazı sıfatları inkâr etmiş, Allah'ın kelâm sıfatını ve dolayısıyla Kur'ân'ı yaratılmış ("mahluk") saymış, Allah'ın ahirette müminler tarafından gözle görülmeyeceğini savunmuştur.

2– Adl: Mutezile'ye göre kullar, ihtiyarî fiillerini hür iradeleriyle yaparlar. Bu fiillerin oluşmasında Allah'ın müdahalesi yoktur. Eğer bu fiilleri kul değil de Allah yaratmış olsaydı, kulun o fiilden dolayı ceza görmesi, adalet değil zulüm olurdu. Mutezile bilginleri bu görüşleri ile insanların ihtiyarî fiillerinden doğan sorumluluk prensibine dayanak sağlamak ve dolayısıyla ilâhî adaleti daha açık ve anlaşılır bir biçimde tanımlamak istemişlerdir. Fakat onlar, böylece ilâhî kaderin insan fiilleriyle ilgili kısmını inkâr etmiş, kulun, kendi kaderini kendisinin çizdiğini söylemişlerdir. Bu noktada Kaderiye'den etkilendiği anlaşılan Mutezile aynı prensipten hareketle, kul için en uygun olanı (aslah) yaratmanın Allah'a gerekli olduğu kanaatini de benimsemiştir.

3– Va'd ve vaîd: İyilik yapanın mükafat, kötülük yapanın da ceza görmesi zorunludur. Bu sebeple günah işledikten sonra tevbe etmeyen kulu Allah'ın bağışlaması (af) ve böyle bir kimseye peygamberin şefaat etmesi söz konusu değildir.

4– Menzile beyne'l-menzileteyn: Büyük günah işleyen kimse, ne mümin ne de kafirdir. İman ile küfür arasında fısk denilen bir mertebededir. Eğer tevbe etmeden ölürse ebedî olarak cehennemde kalır, tevbe ederse mümin olarak cennete girer.

5– Emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker: İyiliği yaptırmaya ve kötülüğü önlemeye çalışmak bütün müslümanlara farzdır.

Akaid konularında bu görüşlere sahip olan Mutezile, amelî ve fıkhî konularda çoğunlukla Hanefî mezhebine bağlı olmuştur. Mutezile kendi içinde pek çok kola ayrılmıştır. Bazı mezhepler tarihi yazarları bu kolların sayısının yirmiye kadar çıktığını belirtirler.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Mutlak (bk. TAKYÎD)
Mutluluk (bk. SAADET)
Muvahhid (bk. TEVHİD)

MÜBAREK GECELER

"Mübarek Geceler", dinî eserlerde geçen "el-leyâlî el-mübâreke" tabirinin tercümesi olup, kutlu geceler, dinî yönden özel önemi olan geceler demektir. Bu tabir, tekil şekliyle "leyle mübâreke" şeklinde Kur'ân-ı Kerîm'de de geçer (ed-Duhân 44/3). Mübarek geceler denince, ülkemizde "Kandiller" veya "Kandil Geceleri" tabir edilen (takvimdeki sırasına göre) Regaib, Mirâc, Berat

ve Kadir geceleri kasdedilir. Bunlar "leyl" (gece) kelimesi ile isim tamlaması yapılarak Leyle-i Mi'rac (arapça: leyletü'l-mi'râc), Leyle-i Kadir (arapça: leyletü'l-kadr)... şeklinde anılırlar. Bunların yanısıra, her haftanın cuma ve pazartesi günlerine bağlayan geceler ile Mevlid gecesi, Ramazan bayramı gecesi, Kurban bayramı geceleri, muharrem ayının ilk gecesi ve âşûrâ gecesi gibi geceler de bu kapsamda kabul edilir. Bunların bir kısmının özel önemi haiz olduğuna dair âyet ve hadisler bulunmakla birlikte, bazılarına bu niteliğin verilmesi dolaylı bir yorumla olmuş, bazıları hakkında ise birçok uydurma hadis nakledilerek konu aslî mecrasının dışına taşırılmıştır.

1– Kadir Gecesi (Leyle-i Kadir):

Kur'ân-ı Kerîm'de ismen geçmekte ve hakkında müstakil bir sûre (Kadir sûresi) bulunmaktadır. Duhân sûresinin üçüncü âyetinde sözü edilen "Mübarek bir Gece"-den maksat da tefsircilerin çoğunluğuna göre Kadir Gecesi olduğundan bu gece hakkında "Mübarek Gece" nitelemesinin bizzat Yüce Allah tarafından yapılmış olduğu söylenebilir. "Mübarek" kutlu, bereketli ve hayrı bol, kutsî değeri olan demektir. Kadir sûresinde bu geceden tazimle söz edilir ve "bin aydan hayırlı, meleklerin ve Ruhu'l-Kudüs'ün indiği, tâ fecre dek esenlik dolu bir gece" olduğu anlatılır; özellikle Kur'ân'ın o gecede indirildiği vurgulanır. "Kadr" kelimesi sözlükte, güç yetirmek manasının yanısıra; hüküm, takdir, şeref, ululuk ve tazyik gibi anlamlara da gelir. "Kadir Gecesi"nde bu manaların her biri mevcuttur.

Kadir sûresinde (97/1) Kur'ân'ın bu gecede indirildiği, Bakara sûresinde de (2/185) Ramazan ayında indirildiği belirtilir. Buna göre, Kadir gecesinin Ramazan ayı içerisinde olduğu açıktır. Hadis-i şeriflerdeki bilgilerden hareketle Kadir gecesinin ramazanın hangi gecesine denk geldiği kesinkes söylenememekle beraber, bunun yirmi yedinci gece olduğunda ittifaka yakın bir kanaat mevcuttur. Zamanının kesin olarak bildirilmemesi insanların ona güvenip diğer zamanlarda kulluk görevlerini ihmal etmemelerinin hedeflenmesi gibi bazı hikmetlerle açıklanmıştır.

Bir hadis-i şerifte: "Kim inanarak ve sadece Allah rızası için Kadir gecesinde kalkarsa (o geceyi ihya eder, değerlendirirse) geçmiş günahları bağışlanır" (Buhârî, İman, 28; Savm, 6) buyurulur. Bu gecede kalkıldığında, gecenin nasıl ihya edileceği âyetlerde ve hadislerde açıklanmadığına göre bu, müminin kendisine bırakılmıştır. Namaz, dua ve istiğfar, tefekkür ve zikir, Kur'ân okumak, muhtaçlara yardım etmek, yakınlarının ve din kardeşlerinin gönüllerini almak gibi ameller en güzel değerlendirme yollarıdır. Rasûlullah bunların herbirini yaptığına göre bu geceyi değerlendirmek isteyenler de aynı yolu izlemelidirler. Kaynaklarda Hz. Peygamber'in, bu geceye denk gelebilmek için ibadet ve taate ayrılan bir program içinde ramazanın son on gününü itikâfla geçirdiği kaydedilir (ayrıca bk. İTİKÂF). Bu gecenin feyzinden yoksun kalmak istemeyen mümin, hiç değilse yatsı (teravih) ve sabah namazlarını cemaatle kılmaya gayret etmeli, din kardeşleri ile birlikte yapılan dualara katılmalıdır. Kadir gecesinden sözeden bir hadiste: "Ondan mahrum olan çok büyük şeyden mahrum olmuştur" (Müsned, II, 230, 285) buyurulur.

2– Berat Gecesi:

Berât, berâet ("el-berâ'e") kelimesinin

türkçedeki kullanışı olup; berî olma, aklanma, temiz ve suçsuz çıkmak demektir. Kamerî aylardan olan şabanın onbeşinci gecesini değerlendirenler de tevbe ve istiğfarlarla günahlardan temizlenip, arındıkları için o geceye Berât Gecesi anlamında “Leyle-i Berât” denmiştir. Sahih bir hadise dayandırılmamakla beraber bu gecenin mübarek bir gece olduğu ve bir ibadet şekli belirlemeden değerlendirilmesinde büyük faziletlerin bulunduğu alimler tarafından genellikle kabul edilegelmiştir. Çünkü Duhan sûresinde sözü edilen (44/3-5) “Mübarek bir gece” den maksat her ne kadar ekseriyete (ve sahih görüşe) göre Kadir Gecesi ise de, bunun şabanın onbeşinci gecesi olduğu görüşünde olanlar vardır ve bu görüş de seleften nakledilmektedir.

Şu kadar var ki, Berat gecesine ait ibadet ve namazlardan sözeden hadislerin hepsinin uydurma olduğu hususunda hadis bilginleri görüşbirliği içindedir (Bazı bilginler bu konuyu geniş bir biçimde incelemişlerdir (msl. bk. Ali el-Karî, el-Masnû’, 259; Leknevî, el-Âsâr el-Merfû’a, 70 v.d.). Bu sebeple, bu gece için on iki, on dört, yüz rekât gibi muayyen rekâtları olan namaz kılınması dini dayanaktan yoksun bir iş olur. Fakat gecenin manevî değerine binaen, namaz, Kur’ân tilaveti, zikir, tesbih ve istiğfarlarla geçirilmesi, bu gece vesilesiyle muhtaçlara yardım ve benzeri hayırlı amellere özel bir önem verilmesi müstehaptır.

3– Mirac Gecesi:

Mirâc, çıkılan yer ya da çıkma aleti ve merdiven demektir. Hz. Muhammed (s.a.)’in hicretten bir süre önce, Allah’ın emri ile Mescid-i Haram’dan alınıp, Mescid-i Aksâ’ya götürüldüğü, oradan semaları katederek Rabbine yükseltildiği tarihen sabit, bir kısmı Kur’ân’da, bir kısmı da sünnette anlatılan gerçek bir olaydır ve buna “miraç” denir. İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğu Mirac’ın recep ayının 27. gecesinde gerçekleşmiş olduğu kanaatindedir. Beşeriyetin kurtarıcısının fevkalâde taltiflere ve manevi hediyelere mazhar olduğu böyle bir zaman dilimine müslümanların çok değer vermeleri tabiidir ve eskiden beri bu gece “Mirac Gecesi” adıyla kutlanagelmiştir.

Bu gece münasebetiyle, Mirac olayının öncesinde ve sonrasında Hz. Peygamber'in ve ashabının tevhid mücadelesi uğrunda katlandıkları eziyet ve sıkıntılar hatırlanmalı (bk. HİCRET, MİRAÇ, Hz. MUHAMMED), Rasûlullah’ın örnek hayatı gözden geçirilmeli, sosyal yardımlaşma ve dayanışmaya özel bir önem verilmeli, namaz, Kur’ân tilaveti, zikir, tesbih ve istiğfarla gecenin feyzinden yararlanılmaya çalışılmalıdır. Berat gecesinde olduğu gibi bu geceye ait ibadetler hakkında nakledilen hadislerin asılsız olduğu tesbit edilmiştir. O yüzden bu gece için muayyen rekâtları olan namaz kılınması dinî dayanaktan yoksun bir iş olur.

4– Regaib Gecesi:

“Regâib” rağbet olunan, bol ihsan ve değerli hediyeler demektir. Receb’in ilk cuma gecesinde bu kabil ihsan ve ikramlar beklenildiği için o geceye “Regâib Gecesi” denmiştir. Bazı eserlerde Rasûlullah’ın o gece annesinin rahmine düştüğü kaydedilirse de bu rivâyet güvenilir naklî delillerle sabit olmadığı gibi, Receb’in başı ile Rebîulevvel’in onikisi arasındaki süre tabiî doğum süresinden az olduğu cihetle mantıki açıdan da eleştirilmiştir. Bu durumu izah için bazıları “bu gece annesinin ona

hamileliğini anladığı gündür” demişlerse de bunu doğrulayan bir rivâyet yoktur. Dolayısıyla, Regaib gecesi yukarıda anılan mübarek gecelerden farklı olarak hakkında doğrudan bir delil bulunmayan, Recep ayının ilk cuma gecesi olması sebebiyle, ibadet, taat ve hayırlı işlerle tes’idi için daha bir özen gösterilmesi tavsiye edilen bir gecedir. Konuya ilişkin araştırmalarda kutlanmasına hicri 480 yılında başlandığı belirtilen bu geceye mahsus bir namaz yoktur; bu konuda nakledilen rivâyetlerin asılsız olduğu belirlenmiştir (Mevlid Gecesi için bk. MEVLİD-İ NEBİ).

¥ Faruk Beşer

MÜBDİ’

Allah’ın isimlerinden.

Allah Teâlâ’nın bu ismi, varlıkları ilkin yaratan, önceden bir örneği olmaksızın meydana getiren anlamına gelir. Mu’îd ismiyle yakın anlamlı olmakla beraber, Mübdi’, örneksiz ve modelsiz yaratma, Mu’îd ise ikinci defa tekrar yaratma anlamını vurgular. Esmâ-i hüsnâ hadisinde yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Mübdi’ ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de geçmemektedir. Ancak fiil kalıbıyla, Allah’ın varlıkları örneksiz yaratan olduğu (el-Ankebût 29/19; Burûc 85/13), ilkin yaratıp sonra yaratmayı tekrarladığı (msl. Yunus 10/4, 34; en-Neml 27/64; er-Rûm 30/11) ifade buyurulmuştur. Mübdi’ ismi, Allah’ın fiili sıfatlarının dayanağı olan tekvin sıfatı içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MÜCADELE SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 58. sûresi

Adını, ilk âyetinde fiil olarak (tücâdilü) geçen ve “tartışmak, münakaşa etmek” anlamına gelen “Mücâdele” kelimesinden alır. Buna “tartışan kadın” anlamına gelen “Mücâdile” sûresi de denir. Ayrıca “Kad semia” sûresi de denilmiştir. Medine’de inmiştir. 22 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları dal, zel, râ, ze ve mim harfleridir.

Bu sûrede, zıhâr yapmanın hükmü açıklanır; meclis adabından, toplum içinde fiskos etmenin doğru olmadığından; Allah’a karşı gelenlerin kötü sonlarından ve şeytanın değil, Allah’ın taraftarı olunması gerektiğinden bahsedilir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Karısına, eski bir geleneğe uyarak onu boşamak maksadıyla “Sen bana anamın sırtı gibisin” demek sûretiyle zıhâr yapan kişi, eşine tekrar dönmek isteyince, bir köle azad etmek veya peş peşe iki ay oruç tutmak, buna da gücü yetmezse altmış fakiri doyurmak zorundadır (âyet: 1-4). (Bu âyetlerle, zıhâr geleneği keffâret getirilerek kaldırılmakta ve böylece kadının hakkı korunmakta, ayrıca konulan keffâret de ağır hükümler içerdiğinden nikâh konusunun ciddiye alınması sağlanmış olmaktadır. Ayrıca bk. ZIHÂR).

* Allah ve Elçisine karşı gelenler, daha öncekiler gibi alçaltılacak, âhirette hesap vereceklerdir (5-6).

* Yüce Allah, göklerde ve yerde olanları, gizli-açık her şeyi, bütün konuşulanları çok iyi bilir. Bu bakımdan gizli konuşmalarda bile iyilik ve takvâ konuşulmalı, günah işler konuşulmamalıdır; kötülüğün konuşulduğu meclislerden, fiskoslardan uzak durmalıdır;

topluluk içinde gizli konuşmamalıdır. Meclislerde, yeni gelenlere yer açılmalıdır (7-11).

* Müslümanlar, aralarında Allah'ın öğrettiği şekilde ("Selamün aleyküm" diyerek) selamlaşmalıdır (8).

* Hz. Peygambere saygılı davranmak, Allah'a ve ona itaat etmek gerekir (12-13).

* İki yüzlü yalancılara, yemin etseler bile kanıp aldanmamalıdır; çünkü onlar yalancıdır. Allah yoluna engel olan bu kişiler ebedî cehenneme atılacaklardır. Bunlar şeytanın hizbidir ve şeytanın hizbi (taraftarları) kaybedecektir (14-19).

* Allah'a ve Elçisine karşı gelip düşmanlık edenler en aşağıların arasındadır. Üstün gelecek olan, sadece Yüce Allah ve O'nun Elçisidir (20-21).

* Gerçek mümin; Allah'a ve Elçisine düşmanlık eden kendi babası, çocuğu, kardeşi veya diğer yakınları da olsa, böyleleriyle dostluk etmez. İşte böyle müminler, Allah'ın razı olduğu cennetlik insanlardır (22).

¥ Abdurrahman Çetin

MÜCESSİME-MÜŞEBBİHE

Allah Teâlâ'yı yaratıklara benzeten, cisim veya cisimler gibi kabul eden mezhep.

Sözlükte "tecsim" cisim olarak kabul etme, "mücessime" cisim olarak kabul edenler, "teşbih" benzetme, "müşebbihe" benzetenler anlamına gelir. İslâm akaidinde "Mücessime-Müşebbihe", Cenab-ı Allah'ı yaratılmışlara benzeten ve O'nun Yüce zatını bir cisim gibi tasavvur edenleri ifade eder.

Yaratıcıyı yaratıklara benzetme düşüncesi hemen her dinde, özellikle ilkel dinlerde mevcuttur. İslâm dünyasında da bu akım hicrî birinci asrın sonu ile ikinci asrın başlarında ortaya çıkmıştır. Bu düşüncenin doğuşunda dış faktörlerin yanında iç etkenler de önemli rol oynamıştır. Çünkü İslâm'ın iki ana kaynağı olan Kur'ân ve hadiste Yaratıcı'yı tanıtan ve zahiri anlamlarıyla ele alındığında teşbih ve tecsim fikrini çağrıştıran bazı sıfatlar yer almaktadır. Mesela bazı âyetlerde Allah için yed, sâk, vech, ayn (el, bacak, yüz, göz) gibi uzuv ifade eden sıfatlar geçmektedir (Feth 48/10; el-Mâide 5/64; Sâd 38/75; el-Kalem 68/42; er-Rahmân 55/27; el-Bakara 2/115; es-Secde 32/4; el-Hâkka 69/17). Âyet ve hadislerde geçen benzeri hususlar tevili anlayamayacak seviyedeki bazı müslümanlar arasında teşbih fikrinin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Teşbih fikri ilk olarak "Haşviyye" diye anılan nassların zahirine sıkı sıkıya bağlı kişiler arasında doğmuş sonra Şia ve Kerramiye ve Hanbelîler arasında taraftar bulmuştur. Teşbih anlayışını benimseyenler özetle şu fikirleri savunurlar: "Allah cisimdir; arşın üst tabakasındadır ve ona temas etmiştir; insan şeklinde cüssesi vardır; et ve kandan mürekkep el, ayak, baş, bacak gibi organları vardır; bir yerden bir yere intikal eder; aşağı inip yukarı çıkar; o parlak bir ışıktır; rengi, tadı ve kokusu vardır.."

Allah hakkında bu gurubun ileri sürdüğü yukarıdaki fikirler başta Mâtürîdî ve Eş'ârîler olmak üzere bütün Ehl-i sünnet bilginlerince şiddetle eleştirilmiş ve reddedilmiş, Allah'ın benzeri olmadığı ve hiç bir yönüyle yaratıklara benzetilemeyeceği "O'nun benzeri hiç bir şey yoktur" (eş-Şûrâ 42/11) âyetine dayanılarak savunulmuş, âyet ve hadislerdeki teşbih ve tecsim fikrini

zihne getiren ifadeler, Arap dilinin kurallarına ve tenzih (Allah'ın her türlü noksanlıktan uzak olduğunu kabul etme) inancına uygun biçimde tevil edilmiştir.

¥ Ali Ataç

MÜCÎB

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Hakk'ın bu ismi, isteyene veren, dua edenin duasını kabul ederek ona hemen icabet eden, sıkıntıya düşenin sıkıntısını gideren anlamını ifade eder. Mücîb ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette geçer (Hûd 11/61). Ayrıca aynı kökten türemiş fiil kalıplarıyla, duayı kabul edenin ve çaresiz kalmışın sıkıntısını kaldıranın Allah olduğu (en-Neml 27/62) ifade edilmiş, "Bana dua edin ki karşılığını vereyim" (el-Mü'min 40/6), "Ben şüphesiz kullara yakınım. Dua ettiğinde dua edenin duasını kabul ederim" (el-Bakara 2/186) buyurulmuştur. Fiili sıfatlar gurubuna giren Mücîb ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de geçmektedir (et-Tirmizî, Daavât, 82).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Mücmel (bk. LÂFIZ)

MÜCTEHİD

"Müctehid" sözlükte, bir sonuca ulaşmak için olanca gücünü kullanarak çaba sarfeden kişi anlamına gelir. Fıkıh usulü terimi olarak müctehid, şer'i-amelî bir meselenin hükmünü ilgili delillerinden çıkarma melekesine sahip kişi demektir. Müctehidin bu anlamdaki faaliyetine "ictihad" denir.

İslâm hukukunda farklı anlaşılmaya müsait olmayan nasslarla (âyet ve hadislerle) sabit hükümler dışındaki alan içtihat faaliyetine açıktır. Bu çerçevede müçtehidin karşılaşabileceği durumları iki ana guruba ayırmak mümkündür: 1– Karşılaşılan olayın bir nassın kapsamına katılabilmesi. Müçtehidin buradaki faaliyeti nassın yorumlanması yönündedir. Bu bakımdan bu tür içtihada "el-ictihad el-beyânî" denebilir. Birden fazla nassda farklı şekilde hükme bağlanmış (müteârız) görünen bir meselede, şayet kronolojik sıra delilinden hareketle bu nasslardan sonuncusunun esas alınması ("nesh"e hükmedilmesi) veya birinin diğerinden yahut diğerlerinden daha kuvvetli olduğuna hükmedilmesi ("tercih" yapılması) metodları benimsenmeyip, bu nassları makul bir izaha kavuşturma ("cem'") metodu izlenirse, bu da ictihad-ı beyanî çerçevesinde bir faaliyet olur. 2– Karşılaşılan olayın bir nassın kapsamına katılamaması. Bu gibi durumlarda yapılan içtihat, olay ile nass veya nasslar arasında bir bağ kurma çabasını ifade eder. Bu da başlıca iki yoldan olur: a) Karşılaşılan olay ile nass arasında "illet" olarak nitelenebilecek özel bir bağ kurulabilmesi, yani bu olayın (gerekçe birliğine sahip) bir benzerinin nassda düzenlenmiş olması halinde kıyas yapılarak nassla düzenlenen olayın hükmü yeni olaya verilir. Buna "ictihad-ı kıyâsî" denir. b) Karşılaşılan olay ile nass arasında bu şekilde özel bir bağ kurulamaması halinde nass veya nassların ruhu ve amacı esas alınarak (fıkhın genel ilkelerine göre) olay çözümlenir. Buna "ictihad-ı istıslâhî" adı verilir (ayrıca bk. KIYAS, İSTISLAH).

Gerek nassların çoğunun farklı anlaşılmaya müsait olması gerekse nassların sınırlı ve olayların sınırsız olması, fıkhın

hayatiyeti bakımından içtihat faaliyetini zorunlu kılar. Nitekim bunun kaçınılmazlığını kavratmak ve içtihada alıştırmak için, –henüz vahiy devam etmekte olduğu halde– Hz. Peygamber ashabını içtihada teşvik etmiştir. Rasûlullah'ın Muâz b. Cebel'in, nasslarda (açık) hüküm bulamaması halinde olayı çözümsüz bırakmayıp içtihat edeceğini söylemesinden dolayı memnuniyetini ifade etmesi ve bazı meselelerde bir kısım sahabilere içtihat uygulaması yaptırması, Ashab-ı Kiram'ı kendi vefatından sonra karşılaşacakları yeni olaylara hazır hale getirmiştir. Rasul-i Ekrem'in mektebinde yetişmiş bulunan bu ilk tabakadaki müçtehitler, karşılaştıkları olayları İslâm'ın ruhuna en uygun çözümlere kavuştururken izledikleri içtihat yöntemlerini teorik olarak ifade etme ihtiyacını hissetmemişlerdir. İleriki dönemlerde, içtihat metodları "usulü'l-fıkıh" adı verilen ilmi disiplinin konusunu oluşturmuştur.

Fıkıh usulü bilginleri içtihat faaliyetinin kapsamı ve metodlarını incelerken, bu işe kimlerin yetkili sayılacağı konusunu da ele almışlardır. Bu hususta bazı yazarlarca ileri sürülen şartların bir kısmı aşırı teorik bir görünüm taşımakta olup, hemen tüm bilginlerin aradığı şartları şöyle özetlemek mümkündür: Kur'ân ve Sünnet'i bilmek ve bunlardan sağlıklı anlam çıkarabilecek derecede Arap diline hakim olmak, daha önce üzerinde fikirbirliği (icma) oluşmuş hükümlerden haberdar olmak, kıyas ve istıslah metodlarını kullanabilmek (bu yoldan hüküm çıkarmaya elverecek ölçüde nassların amaç ve ilkelerini ve nasslarda düzenlenmiş olayların illetlerini bilmek), üstün bir muhakeme gücüne sahip olmak, sağlam inançlı, Şâri'in iradesini tesbit edebilme çabasında samimi ve dürüst olmak. Bazı bilginler, bu konuda bilgiye yönelik olarak ileri sürülen şartları aşırı biçimde ağırlaştırmanın içtihat müessesesini hayali hale getireceğine dikkat çekerek, her madde hakkında makul ölçüler getirmeye çalışmışlardır. Burada dikkat edilmesi gereken diğer bir husus içtihadın, şer'î-amelî hükümleri –delilleriyle bile olsa– bilmeyi değil, ilgili delillerinden bu hükümleri elde edebilme melekesini ifade etmesidir. Müçtehitlik vasfının fıkhın belirli konu veya dalları ile sınırlı olup olamayacağı (içtihadın tecezzi edip edemeyeceği), meselâ bir âlimin borçlar hukuku meselelerinde müçtehit seviyesinde sayılmasına karşın ceza hukuku meselelerinde bu seviyede kabul edilmemesinin mümkün ve doğru olup olmadığı konusu ise tartışmalıdır. Öte yandan, bazı fıkıh usulü yazarlarınca müçtehitler içtihat faaliyetine nüfuzları ve başka müçtehitlere bağımlılık dereceleri bakımından da tabakalara ayrılmıştır (bk. MÜFTİ); ancak bu tasniflerin içtihat müessesesinin faal olmadığının kabul edildiği dönemlere ait olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır.

¥ Esat Kılıçer

MÜDÂHENE

Menfaat ve itibar sağlamak için yüze gülme, yersiz ve aşırı övgü, riyakârlık, dalkavukluk gibi anlamlarda kullanılan ahlâkla ilgili bir kavram (bk. MEDİH ve ZEM).

¥ Mustafa Çağrıcı

MÜDÂRÂ

Güçlü ve zâlim veya alıngan birinin şer-

rinden emin olmak için hoş geçinip durumu idare etme anlamında kullanılan ahlâkla ilgili bir kavram.

Riyakârlık ve aşırılığa sapmamak kaydıyla müdârâ ederek şirretli kimselerin kötülüklerinden korunmakta sakınca görülmemiştir. Nitekim Hz. Peygamber de kötülüğünden bahsettiği bazı zorbalarla karşılaştığında onlara müdârâ etmiş; ayrıca kocanın alıngan huylu eşine müdârâ ederek aile barışını yaşatmasının uygun olacağına işaret etmiştir (bk. Buhârî, Nikâh, 79; Hudud, 31; Müslim, Birr, 59; Dârimî, Nikâh, 35).

¥ Mustafa Çağrıcı

MÜDDESSİR SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 74. sûresi

İlk âyetinde geçen ve "örtüye bürünen" anlamına gelen kelime bu sûrenin adı olmuştur. Mekke'de nâzil olmuştur. 56 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, dâl, râ, nun ve he harfleridir.

Sahâbeden Câbir b. Abdullah, Peygamberimizin, kendisine gelen vahiy hakkında bilgi verirken şunları da naklettiğini bildirmiştir: "Bir gün yolda yürürken, birden gökyüzü tarafından bir ses işittim. Başımı kaldırıp baktım: Hirâ'da bana gelen Melek (Cebrâil), gök ile yer arasında bir kürsü üzerinde oturmuştu. Çok korktum ve eve dönüp: "Beni örtün, beni örtün" dedim. Bunun üzerine Allah Teâla: " Yâ eyyühel müddessir / Ey bürünüp sarınan..." âyetlerini indirdi. Artık vahyin ardı arkası kesilmedi" (Buhârî, Bed'ü'l-Vahy, 3; Müslim, Îmân, 255-257).

Bu sûrede, peygamberimize, insanları açıkça uyarması emredilmekte, Kur'ân'a ve Peygambere dil uzatan, âhireti yalanlayan inkârcılar ve elebaşıları şiddetle kınanıp uyarılmakta, onların ve müminlerin âhiretteki durumları açıklanmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Allah'ı yüceltmek, temizliğe dikkat etmek, yapılanı başa kakmamak ve başa gelenlere sabredip katlanmak gerekir (âyet: 1-7).

* İnatçı inkârcılar, Allah'ın kendilerine ihsan ettiği onca nimetleri unutarak, O'nun Kur'ân'ına dil uzatmaya kalkışmalarından dolayı âhirette hesap verecek ve kasıp kavuran cehenneme atılacaklardır (8-30).

* Yüce Allah'ın verdiği bilgilere ve misallere tereddütsüz inanmak gerekir; çünkü bundan sadece kâfirler ve kalplerinde hastalık bulunan (münâfık)lar şüphe eder, sapıtır; inananların ise imanlarını artırır. Cehennem ve bekçileri konusunda verilen bilgi de böyledir, şüpheye düşmeden inanmalıdır (31-37).

* Günahkârları yakıcı cehennem ateşine sokan şey, namazlarını kılmamaları, yoksulu doyurmamaları, bâtıla dalanlarla birlikte olmaları ve ceza gününü (âhireti) yalanlamalarıdır. Âhirette onlara kimsenin şefaati de fayda vermez (34-48).

* Artık inkârcılar bundan öğüt ve ibret almalı, yüz çevirmemeli, çeşitli bahaneler ileri sürmemelidirler. Saygıya en lâyık ve günahları bağışlamaya kadir olan sadece Yüce Allah'tır (49-56).

¥ Abdurrahman Çetin

Müdebber (bk. KÖLELİK)

MÜDRİK

"Müdrik" sözlükte, yetişen, ulaşan, elde eden anlamlarına gelir. Fıkhi bir terim olarak ise müdrik, imama namazın birinci rekatında yetişip uyan ve imamla beraber selam vererek namazı tamamlayan kimseyi ifade eder.

İlk rekatın rükûunda bile imama yetişen kimse, birinci rekata yetişmiş olur ve imamla birlikte namazı tamamlayabilirse müdrik sayılır. Ancak, bir kimse mazereti sebebiyle namaza ara vermek zorunda kalırsa buna lâhik denir (bk. LAHİK). Yine bir kimse, imam ilk rekatın rükûundan başını kaldırdıktan sonra ona uyarsa, birinci rekata yetişememiş olur ve müdrik sayılmayıp, mesbuk sayılır (bk. MESBUK). Gerek mesbuk, gerekse birinci rekatın rükûunda imama uyan müdrik, cemaatle namaz kılma sevabını alırlarsa da, iftitah tekbirini imamla birlikte alarak ona uyan müdrikin sevabı daha fazladır.

Bir kimse tek başına namaz kılarken, o vaktin farz namazı orada cemaatle kılınmaya başlansa, kıldığı namazı bırakıp, cemaate yetişmesi (müdrik olması) gerekir mi?

Kural olarak, başlanmış olan bir namazı, bilerek ve özürsüz olarak bozmak câiz değildir. Ancak, cemaate yetişmek için bazı durumlarda başlanmış namaz bozulabilir. Cemaate yetişmek için tek başına kılınmakta olan namazın bozulmasının ya da bozulmamasının uygun olduğu durumlar, başlanan namazın farz veya nafile oluşuna göre değişir. Bu konudaki mezhep görüşleri şöyle özetlenebilir:

Hanefîler'e göre bir kimse, tek başına bir farz namazı kılmaya başladıktan sonra, bulunduğu yerde o vaktin farz namazı cemaatla kılınmaya başlansa, eğer tek başına kılan kimse henüz birinci rekatın secdesine varmamış ise hangi vaktin farz namazı olursa olsun, hemen namazı kesip, imama uyar. Eğer birinci rekatın secdesine varmış ise, kıldığı farz namaz da dört rekatlı ise, kıldığı bir rekata bir rekat daha ilave ederek, teşehhüdden sonra selam verir ve imama uyar. Bu durumda tek başına kılmış olduğu iki rekat nafile namaz olmuş olur. Tek başına kılmakta olduğu dört rekatlık farz namazın üçüncü rekatında iken ve henüz üçüncü rekâtın secdesine varmadan o namaz cemaatle kılınmaya başlansa, selam vererek namazı bozar ve cemaata uyar. Bu durumda da, kılmış olduğu bu iki rekat yine nafile olmuş olur. Fakat bir kimse, tek başına kılmakta olduğu dört rekatlı farz namazının üçüncü rekatının secdesini yapmışsa ve o namaz o esnada cemaatle kılınmaya başlansa artık namazı tek başına olarak dört rekata tamamlar, başladığı namazı kesmez. Kıldığı namaz, o vaktin döt rekatlı farz namazı olur. Tek başına kılmakta olduğu farz namaz, sabah veya akşam namazı ise ve birinci rekatın secdesini yaptıktan sonra yanında cemaatle o vaktin farz namazı kılınmaya başlansa, bu durumda da namazı kesip imama uyar. Fakat ikinci rekatın secdesini yaptıktan sonra o vaktin (sabah veya akşam) farz namazı cemaatle kılınmaya başlansa, artık namazı kesip, cemaata uyamaz. Bu durumda sabah namazını iki, akşam namazını ise üç rekat olarak tek başına tamamlar.

Vaktin farz namazını kılmamış olan bir kimse nafile namaz kılmakta iken, bulunduğu yerde, vaktin farz namazı cemaatle kılınmaya başlansa, bu kimse nafile nama-

zın ilk iki rekatında ise, namazı iki rekata tamamlayıp, teşehhüdden sonra selam vererek, cemaata yetişir (imama uyar). Fakat üçüncü rekata kalkmışsa, namazı dört rekata tamamladıktan sonra, selam verip imama uyar.

Nafile namaz kılan kimsenin yanında cenaze namazına başlansa (ve cenaze namazını kaçırma korkusu varsa), –cenaze namazının telafisi mümkün olmadığından– namazın neresinde olursa olsun nafile namazı bırakıp cenaze namazına başlar. Sonra da bıraktığı nafile namazı kaza eder.

Malikîler'e göre, vaktin farz namazını tek başına kılmakta olan bir kimsenin bulunduğu yerde o vaktin farz namazını cemaatla kılmak için kamet getirilse, bu kimse dört rekatlı bir namazdan bir rekat kılmışsa ona bir rekat daha ilave edip iki rekata tamamladıktan sonra (teşehhüdü müteakib) selam verip ayrılarak cemaata yetişir. İki rekat kılmışsa, iki rekatdan sonra selam verip ayrılarak cemaata yetişir. Şayet dört rekatlı namazın üçüncü rekatındaysa ve bu rekatın secdesinden önce ise, tekrar teşehhüde döner ve teşehhüdü müteakip selam verir ve iki rekat kılmış olarak ayrılıp imama uyar. Eğer, o namaz üçüncü rekatın secdesinden sonra, cemaatle kılınmaya başlanmışsa –Hanefilerde olduğu gibi– bu namazı tek başına olarak tamamlar. Akşam ve sabah namazlarında, birinci rekatlarda iken o namaz cemaatle kılınmaya başlanırsa –Hanefilerde olduğu gibi– hemen namazı bırakıp, imama uyar. Bu namazların ikinci rekatlarının secdelerini yaptıktan sonra, o namaz cemaatle kılınmaya başlanırsa, bu durumda, –yine Hanefilerde olduğu gibi, sabah namazını iki, akşam namazını ise üç rekat olarak tek başına kılar.

Malikîler'e göre, nafile veya o vaktin farzı dışındaki bir farz namaz kılarken, o vaktin farz namazı cemaatla kılınmaya başlansa, imamla beraber bir rekata yetişememe korkusu olursa, kaç rekat kılmış olursa olsun, derhal namazı kesip cemaata yetişmesi gerekir.

Şafiîler'e ve Hanbelîler'e göre, bir kimse vaktin farz namazını tek başına kılmakta iken, o namazın cemaatle kılınması için kamet getirilmeye başlansa, hemen cemaate katılmak gerekir. Bu durumda, namazı kesmeksizin niyet edip cemaata katılabilme konusunda, Şâfiî mezhebinde iki görüş vardır: Birine göre (kadim görüş), bu tarz katılma namazı bâtıl olur; diğerine göre (cedid görüş) ise sahihtir. Mezhepdeki daha doğru bulunan görüş ikincisi olup, bu durumdaki kişi yalnız başladığı namazı kesmeden doğrudan cemaate katılmaya niyet eder.

Şafiîler'e ve Hanbelîler'e göre, nafile namaz kılarken, vaktin farzı olan namaz için kamet getirilmeye başlanınca, cemaatı kaçırma korkusu yoksa, nafileyi tamamlayıp sonra cemaate katılır. Şayet cemaati kaçırma korkusu varsa, nafileyi kesip cemaata katılır.

Vaktin farz namazı için kamet getirilirken veya vaktin farz namazı cemaatle kılınmakta iken, bu namazı kılmamış bir kimsenin nafile namaza başlamayıp, derhal cemaata katılması gerekir. Ancak Hanefîler, sabah namazının sünnetini bu genel kuraldan istisna etmişlerdir. Hanefiler'e göre, sabah namazında imama (teşahhüdde bile olsa) yetişebileceğini bilen kimse, önce sünneti kılıp, sonra ima-

ma uyar. Hatta bir kimse, imama yetişebilmek için, sabah namazının sünnetindeki bazı sünnetleri bile terkedebilir. Ama bir kimse bu sünneti kılarsa cemaati kaçıracağından korkarsa, doğrudan cemaate katılır. Bu durumdaki kişi kılamadığı bu sünneti İmâm Muhammed'e göre daha sonra kaza edebilirse de, İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Ebû Yusuf'a göre kaza edemez.

Vaktin farz namazını kıldıktan sonra aynı namazın cemaatle kılınıp kılınamayacağı konusunda farklı görüşler vardır:

İmâm Şafiî'ye göre, bütün namazlar, tekrar cemaatle de kılınabilir. İmâm Malik bundan akşam namazını, İmâm Ebû Hanîfe, sabah, akşam ve ikindi namazlarını, İmâm Evzaî ise, ikindi ve akşam namazlarını istisna ederek, bu namazları tek başına kılanın tekrar cemaatle kılmalarını mekruh görmüşlerdir.

¥ Beşir Gözübenli

MÜELLEFE-İ KULUB

Müellefe-i kulub "el-müellefetü kulûbuhum" kalpleri kazanılmak istenen kişiler anlamında bir terim olup, Tevbe sûresi (9), 60. âyette zekat verileceklerin dördüncüsü olarak zikredilir.

Mâverdî, müellefe-i kulubu dört sınıfa ayırır: 1– Müslümanlara yardımları dokunsun diye kalpleri kazanılmak istenenler, 2– Müslümanlara zarar ve kötülükleri dokunmasın diye kalpleri kazanılmak istenenler, 3– Kendilerinin daha çok İslâm'a ısınmaları istenenler, 4– Kendilerinin vasıtasıyla akrabaları ve kabilelerinin müslüman olmaları umulanlar.

Yine Mâverdî'nin açıklamalarına göre, bu dört sınıfa dahil olan kişiye müslüman ise zekâtın müellefe-i kulub fonundan, gayrı müslim ise fey ve ganimet gelirlerinden pay verilir. Buna göre müellefe-i kulub, müslümanlar ve Gayr-i müslimler olmak üzere ikiye ayrılır. Bunlardan müslümanların kalplerinin kazanılmasında: a) İslâm'a yeni girenlerin İslâm'da sebat etmeleri, b) Kavim ve akrabası arasında müslüman olmayanların müslüman olmaları, c) Sınır bölgelerinde görev yapan müslümanların hırs ve görev arzularının güçlendirilmesi amaçlanır. Gayrı müslimlerin ise kalplerinin kazanılması ile ya kendilerinin veya kabile fertlerinin İslâm'a girmeleri umulur, yahut ondan ve onun yakınlarından gelebilecek zarar ve kötülüklerden korunulur.

Hz. Peygamber, kalplerini kazanmak ve İslâm'a ısındırmak istediği kişilere devlet gelirlerinden vermiştir. Ebû Sufyan, Safvan b. Ümeyye, Uyeyne b. Hısn, el-Akra b. Habis, Abbas b. Mirdas, Alkama b. Alâse bunlardandır. Bazılarına da Rasûlullah tarafından bu fondan yararlanacaklarını gösteren belgeler verilmişti. Hz. Peygamber'in vefatından sonra bu belge sahipleri Hz. Ebû Bekir'e gelerek hisselerini istediler. O da –görüşünü almak üzere– bu kişileri Hz. Ömer'e gönderdi. Hz. Ömer onlara: "Hz. Peygamber size, İslâm'a ısındırmak için (pay) veriyordu. Bugün Allah dinini güçlendirmiştir. Müslüman kalırsanız kalırsınız, aksi halde sizinle harb ederiz" dedi.

Hz. Ömer'in uygulamasını da dikkate alan İslâm hukukçuları, Tevbe sûresi 60. âyette geçen müellefe-i kulub hükmünün, Hz. Peygamber'in vefatından sonra işletilip işletilemeyeceğini incelemişlerdir.

Hanefîler, Hz. Ömer'in bu içtihadı üzeri-

ne artık Hulefâ-i Râşidîn devrinde müellefe-i kulub faslından hiçbir kimseye pay ayrılmadığını, bu konuda sahabe icmaı oluştuğunu ileri sürerler. Mâlikî mezhebi fakihleri de bu görüştedir. İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in prensip olarak bu görüşü benimsedikleri, ancak İmâm Şâfiî'nin, müslümanlar savaş gibi felaketlerle karşılaştıklarında bu fonun tekrar kullanılabileceği kanaatinde olduğu nakledilir.

Günümüz İslâm bilginleri nezdindeki hakim kanaate göre de, İslâm'ın yüceltilmesi ve tebliği maksadıyla –gerek duyulduğunda– belli kişi ve guruplara devlet gelirlerinden ödemeler yapılabilir. Aynı şekilde yeni müslüman olanlara, ülkelerindeki gayrımüslimlere İslâm'ı tanıtma ve sevdirme çalışmaları yapmaları amacıyla imkânlar sağlanabilir.

¥ Mehmet Erkal

Müevvel (bk. TEVİL)

MÜEYYİDE

İnsanı, yükümlü ve sorumlu olduğu bir işi yapmaya veya yasaklanan bir işi yapmamaya zorlayan kanun gücü; görevlerin doğurduğu mükâfat ya da ceza anlamında kullanılan bir terim.

Kur'ân-ı Kerîm ve hadislerde sık sık tekrar edilen "ecir", "ceza" (karşılık), "sevâb" veya aynı anlamda "mesûbe" gibi kelimeler türkçede "yaptırım" kelimesiyle de ifade edilen müeyyide anlamında kullanılmıştır. "Kim zerre kadar bir iyilik yapsa onu (karşılığını) görür, kim zerre kadar kötülük yapsa onu da görür" (ez-Zilzâl 99/7-8) meâlindeki âyetler genel olarak her türlü dinî ve ahlâkî davranışların müeyyideleri bulunduğunu göstermektedir. Sorumluluk gibi müeyyide de dinî, ahlâkî ve diğer yükümlülüklerin yerine getirilmesi için bulunması zorunlu bir yaptırıcı güçtür. Zira insan yalnızca akıl ve irade varlığı değil, aynı zamanda duygusal bir varlıktır. Duygularımız lezzeti arzular ve elemden nefret eder. Ahlâk ve din gibi normatif kurumlar ise iyiliğe mükâfat, kötülüğe ceza vadetmek suretiyle insanları görevlerini yapmaya özendirir; kötülük işlemekten vazgeçirir. İslâm düşüncesinde bu etki, "vaad" (mükâfat) ve "vaîd" (ceza tehdidi) şeklinde adlandırılır.

Ahlâk, din ve hukukun en önemli ilkelerinden biri adalettir. Adalet ise ancak görevini yapana mükâfat, yapmayana ceza vermekle gerçekleşir. Özellikle ahlâkî fiiller, her ne kadar iradî ve seçimli fiiller ise de, bu durum ahlâkî görevlerin keyfiliği sonucunu doğurmaz; diğer suçlar gibi ahlâkî suçların da kendine özgü müeyyideleri vardır. Ahlâk ve hukuk bilginleri üç türlü müeyyide kabul ederler:

a) Tabii müeyyide: Ahlâkî görevler çoğunlukla tabiata da uygun düşer. Bu yüzden bazı görevleri ihmal edenler tabii zararlara uğrayabilir. Meselâ içki içmek bünyeye zararlıdır. Çok yemek hem ahlâk bakımından kötüdür, hem de sağlığa zararlıdır. Bu yüzden bazı ahlâkçılar tabiata uygun yaşamakla ahlâklı yaşamanın aynı şey olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak bu çok aşırı bir iddiadır. Çünkü insan bazan doğru ve erdemli yaşamak uğruna birçok tabii, bedeni ve maddi zararlara uğrayabilir. Kuşkusuz, daha yüksek dinî ve ahlâkî ilkelerle çatışmadığı sürece tabiat düzenine uygun yaşamak İslâm'a uygun ve hatta İslâm düşüncesinde büyük önem verilen

"nefsin ve neslin devamı" için gereklidir.

b) Vicdani müeyyide: İnsan, kötülüklerini başkalarının gözünden kaçırsa bile, kendi vicdanına yakalanmaktan kurtulamaz. Vicdanın yaptırım gücü genellikle üzüntü, kişinin kendisini kınaması, pişmanlık gibi psikolojik tepkilerle kendini belli eder. Nitekim Hz. Peygamber "Kötülüğün seni üzüyor, iyiliğin de sevindiriyorsa artık sen müminsin" (Müsned, V, 251, 252) anlamındaki hadisinde vicdanın bu yaptırım gücüne ve bunun İslâm ahlâkı açısından önemine işaret etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'deki "nefs-i levvâme" (kınayan nefs) (el-Kıyâmet 75/2) deyimi de vicdanın yaptırım gücünü ifade eder.

Ancak vicdanın bu etkisi, inanç ve ahlâk bozukluğu, olumsuz dış tesirler gibi sebeplerle zayıflayabilmekte ve bu ahlâkî güç Kur'ân'daki ifadesiyle "kalb-ı selîm" (eş-Şûrâ 26/89) olabileceği gibi, "taş gibi katılaşmış, hatta ondan daha da sert bir kalp" (el-Bakara 2/74) haline de gelebilmektedir. Kur'an-ı Kerîm'e göre vicdanı bu durumdan kurtaracak olan yol "Allah şuuru"dur. İnsan, Allah'ı anmaktan yani Allah şuurundan yoksun kalınca bütün kötülüklerin aslı olan şeytan ona musallat olur ve onu, hiç farkında olmadan doğru yoldan saptırır. Kişi bunun farkına ancak ahirette varabilir ve o zaman şeytana, "Keşke (dünyada iken) seninle benim aramda, doğu ile batı kadar uzaklık olsaydı!" der (ez-Zuhruf 43/36-39). Buna karşılık, Kur'ân'da, iman ve Allah şuurunun vicdanlara kazandırdığı etki şöyle ifade edilmektedir: "İman edenler ve kalpleri huzura erdirilenler bilsinler ki, kalpler ancak Allah'ı anmakla huzur bulur. İman edip de hayırlı işler yapanlara ne mutlu! Güzel gelecek onlarındır (er-Ra'd 13/28-29). Dinî ve ahlâkî hayatta vicdani müeyyidenin en olumlu sonucu tevbedir (bk. TEVBE).

c) Sosyal müeyyide: İslâm dini, kişinin ahlâkından öncelikle yine kişinin kendisini sorumlu tutar; fakat toplumun düzen ve âhenge ihtiyacı olduğunu da kabul eder. İşte toplumun bu yöndeki çabası, fertler açısından sosyal müeyyideleri doğurur.

Sosyal müeyyideler genellikle iki şekilde tezâhür eder: 1– Yaygın sosyal tepki, 2– Hukukî cezalar. İslâm ahlâkı, bir yandan ferdin vicdanında dinî ve ahlâkî kanunları birer ilâhî emir şeklinde algılama bilinci geliştirirken, öte yandan, her ferdin çevresinde ahlâkî değerler konusunda duyarlı bir toplum yapısı oluşturmak suretiyle ferdi içten ve dıştan olmak üzere iki otoritenin etkisi altında bulundurur. İslâm'daki "emr bi'l-ma'rûf, nehy ani'l-münker" (iyiliği emretme, kötülüğü engelleme) yaygın sosyal müeyyidenin en geniş ifadesidir. Öte yandan sosyal düzenin hak ve adalet ölçüleri içinde yaşatılmasında yaygın toplumsal yaptırımlar yetersiz kalacağından, bu boşluğu hukukî yaptırımlar doldurur. Çünkü kınama, ayıplama, nefret gibi sosyal reaksiyonlar genellikle subjektif, psikolojik ve çok zaman ölçüsüz olduğundan, adalet ölçüsünde etkin olmayabilir. Bu etkinlik, hukukun objektif yaptırımlarıyla sağlanabilir. Bu sebeple İslâm'da yalnız ahlâkî buyruk ve yasaklarla yetinilmemiş, adalet ve hakkın tecellisi için hukukî düzenlemelere gidilmiştir.

d) Dinî ve uhrevî müeyyide: İslâm dini, ilke olarak ahlâk ve hukuk kanunlarını ilâhî kaynağa bağlamakta, böylece bu kurumların muhtaç olduğu en önemli yaptırım gücünü, Allah'a saygı ve sevgi şeklinde kişinin kalbine yerleştirmektedir. Böylece

inanan insanda “iyilik” fikri “farz” inancıyla, “kötülük” fikri “haram” inancıyla birleşmektedir. Kişinin görevlerini yerine getirmeyi ilâhî iradeye teslimiyet saymasıyla “takva” erdemine ulaşılmaktadır. Kur’ân’da takva daima ahlâkî ve dinî görevlerle birlikte anılmıştır (bk. TAKVÂ). Ancak bütün insanlar böylesine yüksek bir dinî ve ahlâkî bilince ulaşamazlar. Bu yüzden İslâm’da uhrevî müeyyide büyük önem taşır. Pek çok âyet ve hadiste hesap, kitap, mizan, sorgu, cennet, cehennem gibi âhiret halleri geniş olarak işlenerek somut anlatımlarla uhrevî müeyyidelerin önemi üzerinde durulmuştur. Bu açıdan İslâm dini diğer bütün dinlerden farklı ve ileridir (bk. AHİRET). Ayrıca dikkati çeken bir husus da şudur ki, İslâm’da müeyyideler sadece caydırma (“terhîb”) özelliği ile sınırlı tutulmamış, aynı zamanda özendirme (“terğîb”) özelliği ile de donatılmıştır.

¥ Mustafa Çağrıcı

Müezzin (bk. EZAN)
Müfesser (bk. LÂFIZ)
Müfessir (bk. TEFSİR)
Müflis (bk. İFLAS)

MÜFSİD

Fesad’ın sözlük anlamı bozulma, “ifsad”ınki ise bozmadır. Müfsid, ifsad’ın ismi faili olup sözlük anlamı bozandır. Çoğulu müfsidâttır. Fıkıh terimi olarak ise müfsid, “usul ve âdâbına uygun olarak başlanmış bir ibadeti bozup geçersiz hale getiren davranış” demektir. Meselâ, namaz içinde yiyip içmek, gülmek, konuşmak, oruçlu iken yiyip içmek, cinsel ilişkide bulunmak birer müfsiddir. Bazı fıkıh eserlerinde akdi bozan şartlar için de “müfsid” kavramı kullanılır.

Fâsid ve bâtıl terimleri ibadetler konusunda eşanlamlı olarak kullanıldığı gibi (bk. BÂTIL), müfsid ile mubtil de, ibadet konusunda eş anlamlı sözcüklerdir. Rükün ve şartlarından biri eksik olan bir ibadet fâsid ve bâtıl olacağı gibi, şer’ân geçerli halde başlanmış namaz ve oruç ibadetlerinin mahiyetleriyle bağdaşmayan bir davranışın meydana gelmesi sebebiyle de bu ibadetler fâsid ve bâtıl olur; geçersiz hale gellir. Bozulup geçersiz hale gelen ibadet namaz ise, onun iade edilmesi yani yeniden kılınması, oruç ise, kaza edilmesi gerekir. Kasıtlı bir davranıştan dolayı bozulan oruçtan ötürü ayrıca keffâret de lazım gelir (Hac ve umrenin ifsadı için bk. CİNAYET).

Ey iman edenler! Allah’a itaat edin, Peygamber’e itaat edin. Amellerinizi ibtal etmeyin” âyeti ile –amellerin riya, nifak, günahkarlık ve başa kakma gibi sebeplerle boşa çıkarılmaması istendiği gibi– (Muhammed 47/33) başlanmış bir ibadetin, kasden bozulup geçersiz hale getirilmesi de yasaklanmıştır. Bu yüzden müfsid fiiller, haram ve mekruh gibi meşru olmayan fiillerden sayılır. Ancak istenmeyerek veya bir özür sebebiyle bozulan bir ibadetten dolayı kişiye herhangi bir sorumluluk terettüp etmez. Bunun delili şu hadistir: “Ümmetimden hata, unutma ve zorlandıkları söz ve fiillerin günahı kaldırılmıştır (İbn Mâce, Talâk, 16).

Müfsidin uhrevî açıdan hükmü şudur: Bir ibadeti bozan davranışı isteyerek ve özürsüz olarak işleyen ahirette cezayı hakkeder. Böyle bir fiili istemeyerek veya bir özre binaen işleyen kişiye ise ceza terettüp etmez.

¥ Fahrettin Atar

Müftâbih (bk. MÜFTİ)

MÜFTİ

A– Fetva'nın Mahiyeti ve Tarihçesi

"Fetvâ" (veya "fütyâ"), sözlükte, bir olayın hükmünü açıklayan veya hükmünü koyan ve güçlükleri çözen kuvvetli cevap anlamındadır. Fıkıh terimi olarak ise fetva, fakih bir kişi tarafından, sorulan fıkhî bir meseleye verilen cevaptır. Fetva sözlü olduğu gibi yazılı da olabilir. Fetva'nın çoğulu fetâvâ ve fetâvî'dir. Fıkhî bir meselenin hükmünü yetkili kişilerden sormaya istiftâ, fetvayı isteyene müsteftî, fetvayı verene müftî, fetva vermeye de iftâ denir. Müfti kelimesinin günümüz türkçesinde "müftü" şeklinde okunuşu ve yazılışı yaygındır.

Fetva verirken esas alınan kavle (görüşe) "müftâ bih", müftinin fetva verirken riâyet etmesi gereken usul ve kaidelerin tümüne âdâbu'l-müftî veya resmü'l-müftî denir. Bir mesele hakkındaki muhtelif fıkhî görüşlerden hangisinin fetvaya daha layık olduğunu gösteren ifadeler vardır: "Bununla fetva verilir", "fetva bunun üzerinedir", "bugün amel bunun üzerinedir", "sahih olan budur" gibi.

Fetva ile aynı kökten gelen kelimeler, Kur'ân-ı Kerîm'de sözlük ve terim anlamlarında kullanılmıştır (bk. en-Nisâ 4/127, 176; Yusuf 12/41, 43, 46; en-Neml 27/32; el-Kehf 18/22; es-Sâffât 37/11, 149). Ayrıca, onbeş âyette, "senden fetva istiyorlar" anlamında olmak üzere "senden soruyorlar" ifadesi yer almıştır. Hadislerde de, bu kelimeler sıklıkla kullanılmıştır.

Yüce Allah: "Eğer bilmiyorsanız, bilenlere sorunuz" (en-Nahl 16/43) anlamındaki âyette bilmeyen kişilerin bilenlere sormalarını emretmiştir. Bu âyet, insanlar içinde hem bilenlerin hem de bilmeyenlerin bulunduğunu, bilmeyenlerin karşılaştıkları ve bilmedikleri meselelerin hükümlerini bilenlerden sormaları gerektiğini açık bir şekilde göstermektedir. Yine, bu âyet, bilemeyenlerin karşılaştıkları ve bilemedikleri meseleleri cevaplandırma görevini ifa edecek fetva ehlinin yetiştirilmesinin, İslâm toplumu üzerine dinî bir vecibe (farz-ı kifaye) olduğuna işaret etmektedir.

İslâm'da ilk müfti Hz. Peygamber (s.a.) dir. Müslümanlar karşılaştıkları meseleleri ona götürerek fetva alırlardı. Peygamber'in fetva suretiyle hükümleri tebliğ etmesi, nassların beyanı ve tefsiri mahiyetinde idi. Nitekim, oruç âyeti nâzil olduğu zaman herkes orucun farz kılındığını anlamıştı. Fakat unutarak orucunu yiyen ve içenin durumu hakkında bir açıklık yoktu. Bir gün unutarak orucunu yiyen bir sahabi, Peygamberimize gelip durumunu sordu. Peygamberimiz de unutarak orucunu yiyen ve içene kaza ve keffâretin lazım gelmediğini bildirdi. İşte Peygamberimizin bu cevabı bir fetvadır. Fetva müessesesi bir kaç devreden geçmiştir ki ilki Hz. Peygamber dönemidir. Rasulullah'ın vefatından sonra fetvalar sahabenin Kur'ân ve Sünnet'i iyi bilenlerince verilmeye başlandı. Hz. Peygamber tarafından verilen fetvaların Sünnet kapsamında mütalaa edilmesinin yanısıra, sahabilerin verdikleri fetvalar da sonraki müçtehitlerin içtihatlarına ışık tutan, hatta bir kısmı yine Sünnet kapsamında kabul edilen temel fıkhi malzemeler olarak klasik eserlerde önemli bir yere sahip oldu. Sahabe, tâbiûn ve etbâut'tabiîn dönemlerinde

müftîlik resmi bir memuriyet değildir. Fetva vermek selahiyetini haiz bulunan herkes kadılık, valilik gibi resmi görevi bulunsun veya bulunmasın fetva vermeye yetkiliydi ve fetva veren fıkıh bilginlerine toplumda müfti adı veriliyordu. Ancak, idareciler içtihat mertebesini haiz bulunmayanlara kesinlikle ifta için izin vermiyorlardı. Müftülük taklid döneminde resmi bir makam haline geldi. Karakoyunlu ve Akkoyunlular'da, vilâyetlerde dinî işlere bakan müftiler vardı. Memlüklerde, dört mezhebe mensup dört müfti vardı. Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi kayınpederi Edebalî'yi müfti tayin etti. Osmanlı devletinde XV. yüzyılın başlarında Şeyhülislâmlık (meşihat) makamı kuruldu. Fetva yetkisi Şeyhülislâmlık makamına ait olmakla birlikte ona bağlı olarak vilayet, sancak ve kazalarda halkın sorularına cevap veren müftiler de bulunmaktaydı. Müftiler verdikleri fetvalarda hangi bölge müftisi olduklarını kaydedip mühürlerini basarlar, fetvalarını hangi kaynak eserden aldıklarını belirtirlerdi. Fetvalarda önce soru bölümü yazılır, cevap istenir, cevap bölümünde de "el-cevab" deyiminden sonra gelen cevap genel olarak kısa biçimde belirtilirdi. Fetva sonlarında "en iyi bilen Allah'tır" anlamında "Allahu a'lem" sözü yer alırdı. Fetva metninde fetvaya konu olan olayla ilişkili kişilerin gerçek adları yer almayıp, erkekler için Amr, Zeyd, Bekr, Halid, Velid, kadınlar için de Hind, Zeyneb gibi adlar kullanılırdı.

Müftüler günümüzde Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak illerde ve ilçelerde görev yapmaktadırlar.

Hulefâ-i Râşidîn, Emevî ve Abbasî hilafetlerinde, devlet ve toplum meseleleri ilgili müftülere danışılarak çözümlenirdi. Osmanlı devletinde, yalnız özel hukuku ilgilendiren hususlar değil, savaş açılması, barış yapılması, ıslahat yapılması, padişahın tahttan indirilmesi, eşkiyalık yapanların öldürülmesi gibi meselelerde de şeyhülislamın fetvasına başvurulabilirdi. Çıkarılan örf kanunnamelerde de şeyhülislâmın fetvası istenirdi. Özel hukuku ilgilendiren fetvalar kişilerin isteği üzerine, kamu hukukunu ilgilendiren fetvalar ise, idarecilerin isteği üzerine verilirdi.

Günümüz İslâm ülkelerinde fetva sahasının gittikçe daraldığı görülmektedir. Bir çoğunda kanuni düzenlemeler, fetva hududunun dışında kalmıştır. Bununla birlikte bazı İslâm ülkelerinde, şahıs, aile ve miras (el-ahval eş-şahsiyye) hukuku sahasında doğan ve mahkemelere intikal eden ihtilaf ve davalar için, gerektiğinde fetvaya da müracaat olunmaktadır.

B– İfta ve Müfti

a) İfta:

İfta (fetva verme), dinî görevlerin en önemlilerinden biridir. Bunun manevi mükafatı kadar uhrevi sorumluluğu da çok büyüktür. Fıkhî bir mesele hakkında fetva vermek, kolay bir iş değildir. Bu bir ilim ve ihtisas işidir. Zira, ifta bir içtihat ameliyesi olup, şer'i bir hükmün ihbar, tebliğ ve beyanından ibarettir. Müftinin fetvası, genel ve külli mahiyette bir hüküm olup, şer-i müevveldir ve şer-i münzel olan Kitap ve Sünnet'in beyanıdır. Buna göre, müfti, "bu helâldir, bu haramdır, bu câizdir, bu mekruhtur" gibi sonuçları ifade ederken, o meseleye ilişkin ilâhî iradeyi tesbit için harcadığı çabanın ürününü ortaya koymuş olmaktadır.

Kur'ân ve hadislerin manalarını yüzeysel bir biçimde anlayabilen, din hakkında eksik bilgisi bulunan veya ilmi olduğu halde meseleyi şer'i delillerinden iyice tetkik etmede gerekli çabayı harcamayan kimselerin fetva vermeye ve Allah adına hüküm koymaya kalkışmaları asla câiz değildir. Yüce Allah, ilim sahibi olmaksızın din hakkında konuşmayı yasaklamış ve böyle davrananların pek büyük bir günah işlediklerini şu âyetlerinde beyan buyurmuştur: "...Allah bilmediğiniz şeyleri söylemenizi haram kılmıştır" (el-A'râf 7/33); "Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak 'Bu helaldir, şu da haramdır' demeyin, çünkü Allah'a karşı yalan söylemiş olursunuz. Şüphesiz Allah'a karşı yalan uyduranlar kurtuluşa eremezler" (en-Nahl 16/116).

Peygamberimiz, bilmedikleri şeyler hakkında hemen fetva vermeğe cüret edenler hakkında "Bir kimseye ilimsiz fetva verilirse, bunun günahı sadece bu fetvayı verene ait olur" (Ebû Dâvud, İlim, 8), "Sizin fetva vermeye en cüretli olanınız, ateşe (cehenneme) atılmaya en cüretkâr olanınızdır" (Darimî, Mukaddime, 20) buyurmuştur.

Abdurrahman Ebi Leyla sahabilerin fetva vermekten çekindiklerini şöyle anlatır: "Peygamber'in ashabından yüz yirmi zata yetiştim ki, bunlardan herhangi birine bir mesele sorulunca diğerine gönderir, her biri cevap vermekten çekinir, bu suretle o mesele yine önceki zata gelirdi".

b) Müfti:

Fıkıh usulü bilginlerine göre, "müçtehit", "müfti", "fakih" eş anlamlı sözcüklerdir. Buna göre müfti, müçtehit olan kişidir. İçtihat şartlarını taşımayıp başka bir müçtehitin görüşünü naklederek fetva veren fıkıh bilginine mecazen müfti denir.

Fıkıh usulü bilginlerine göre, müftinin şunları bilmesi gerekir: Kur'ân, Sünnet, Arap dili ve grameri, önceki müçtehitlerin birleştikleri (icma) ve ihtilaf ettikleri konular ve kıyas. Kur'ân ve Sünnet'in özellikle, nâsih ve mensûhunu, nüzul ve vürud sebeplerini, âmm ve hâssını, muhkem ve müteşâbini, mücmel ve müfesserini, ayrıca Sünnet'in, mütevatir, meşhur ve âhâd, kavli, fiili ve takriri kısımlarını, sahih, hasen ve zayıf nevilerini bilmelidir. Müfti Kur'ân, Sünnet ve icmada açık olarak hükmünü bulamadığı konuların hükmünü içtihat ederek çıkaracağı için, delillerden nasıl hüküm istinbat edileceğini gösteren fıkıh usulü ilmini de iyi kavramış olmalıdır. Bunlardan başka müftinin, dindar, güvenilir, zeki, anlayışlı, güçlü bir muhakeme kabiliyetine sahip, hislerinin tesirine kapılmayacak derecede iradesine hakim olması, genel kültür seviyesinin de yüksek olması gerekir.

Hanefîler, fukahayı, ilmi iktidarları itibariyle dinde müçtehit, mezhepte müçtehit, meselede müçtehit, ehl-i tahric, ehl-i tercih, ehl-i temyiz ve mukallid-ı mahz olmak üzere yedi derece (tabaka)ye ayırmışlar ve bunlardan ilk üç dereceye giren müçtehitlerin içtihatla ve ehl-i tahricin de tahric suretiyle fetva verebileceğini, diğer üç gurub içinde yer alan fıkıh bilginlerinin ise mukallid sayılacağından ancak zaruret durumunda ve başka bir müçtehitin görüşünü nakletmek suretiyle fetva verebileceğini ifade etmişlerdir.

Şâfiîler ise müftileri "müstakil müfti" ve "müstakil olmayan müfti" olarak iki kısma ayırırlar. Müstakil müfti, mutlak müçtehittir. Müstakil olmayan müftiler ise dört

guruba ayrılır: 1– Mutlak müntesib müçtehit, 2– Mezhebde mukayyed müçtehit (ashab-ı vücuh), 3– Ashab-ı vücuh derecesine ulaşamayan fakihler, 4– Mezhebi iyi anlayan ve doğru nakleden fakihler. Mutlak müntesib müçtehit içtihat yoluyla, ashab-ı vücuh tahric yoluyla, diğer fakihler ise nakil yoluyla fetva verirler. Mâlikî ve Hanbelî mezhebinde müftilerin taksimi Şâfiîler'inkine yakındır.

Fetva vermeye ehliyeti olan her kişi kendisine sorulan fıkhî sorulara cevap verebilir. Hatta bir bölgede tek bir müfti var ise, fetva verme görevi onun üzerine farzı ayn olur. Fakat bir yerde birden fazla fetva vermeye yetkili kişi bulunuyorsa, ifta görevi bunlardan her biri üzerine farz-ı kifaye olur. Bunlardan birisi bu görevi yerine getirirse maksat hasıl olur. Bu görevi hep birden terkederlerse hepsi birden günahkâr olur.

İfta, bir yönüyle kamusal bir faaliyetir. Bu sebeple, yöneticiler, bilginlerle istişare ederek, bu görevi layıkıyla ifa edecek kişileri tesbit edip onları nasb ve tayin eder, liyakatli olmayanları ise görevden alır; helâli haram, haramı helâl olarak gösteren ve halka batıl hileler öğreten kişileri (müfti-i mâcin) cezalandırırlar.

Bazı fıkıh bilginlerine göre, ifta makamı, ilâhî hükümleri tebliğ etme makamı olduğundan, müftinin verdiği fetva karşılığında bir ücret alması câiz değildir. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise, en uygun olanı fetvayı maddi bir menfaat beklemeden meccanen vermek ve müsteftiden ücret almamaktır. Ancak müfti, bu işle meşgul olunca geçim sıkıntısı çekmesi sözkonusu olabilir. Zarurete binaen beytülmalden geçimini sağlayacak miktarda ücret almasında bir sakınca yoktur. Hatta, şehir halkının müftinin geçimini sağlaması da câiz görülmüştür. Rivâyet edildiğine göre, Ömer İbn Abdilaziz zamanında sırf tedris ve fetva işiyle meşgul olan fakihlere beytülmalden yıllık yüz dirhem ücret veriliyordu. Müftiler, davete icabet edebilir ve hediye kabul edebilirler.

C– Müstefti-İstifta

Fıkıh bilginlerine göre, istifta ile içtihat, müstefti ile müfti birer karşıt terimdirler. Buna göre, içtihat derecesine ulaşan kimseye müfti, ulaşamayana ise müstefti denir. Müçtehit olan bir kimsenin, bir mesele ile karşılaştığında, o konuda içtihat etmesi ve içtihatının sonunda ulaştığı hükme uyması vaciptir. O hususta kendi ulaştığı hükmü bırakıp başkasının fetvasıyla amel etmesi câiz değildir. İçtihat mertebesine ulaşmayan kişiye gelince, –ister avâmdan biri, ister dini ilimlerden önemli bir mesafe katedip avâm mertebesini aşmış (fakat içtihat derecesine ulaşamamış) biri olsun– bu kişinin, karşılaştığı meselelerin hükümlerini fetva ehlinden sorup, aldığı fetvaya göre amel etmesi gerekir.

Peygamberimiz, "Müftiler sana fetva verseler de, sen bir de kalbine danış, fetvanı kalbinden al" (Müsned, I, 194) buyurmuştur. Bu hadis, müsteftinin kendisine verilen ruhsatları (kolaylık hükümlerini) kullanıp kullanmamakta serbest olduğunu göstermektedir.

Müstefti, müfti ile konuşurken saygıda kusur etmemeli ve verdiği bilgiden dolayı ona dua ve teşekkür etmelidir.

İstifta'ya gelince, bunun da bir maslahata ve iyi niyete müstenit olması gerekir. Herhangi bir dinî, hukukî mesele hakkındaki

sual, o hususta bilgi edinip gereğine göre amelde bulunmak, o konudaki görevi hakkıyla yerine getirmek, hak ve hakikati öğrenerek, bilgisizlikten kurtulmak gibi meşru bir maksat ve arzu ile olmalıdır. Böyle bir maksat ve arzu ile sual sorulmaması ve istiftada bulunulmaması soranlar hakkında manevi mesuliyeti gerektirir. Başkasının bilgisini lüzumsuz yere denemek, başkasının cehaletini teşhir etmek, edinilecek bilgiyi başkasının aleyhine haksız yere kullanmak, başkası ile gereksiz tartışmalarda bulunmak veya haksız yere eleştirler yöneltmek için sorulan sorular, istenilen fetvalar böyledir.

İyi niyete ve bir ihtiyaca dayanmayan suale cevap vermek, kötü niyet sahibine yardım etmek, onun mesuliyetine bir nevi ortak olmak anlamına gelir. İleri görüşlü bir âlimin vazifesi ise bu gibi bir mesuliyete düşmekten kaçınmaktır.

D– Fetva ile Kaza Arasındaki İlişki

Fetva veren fakihe "müfti", hüküm vermeye memur edilen fakih'e de "kadı" denir. Gerek müfti ve gerekse kadı hükümlerini aynı kaynaktan (Kur'ân ve Sünnet) alır ve ilgililere tebliğ ederler. Ancak kaza ile fetva arasında bazı esaslı farklar bulunur. Bunlardan en önemlileri şunlardır:

1– İfta, şer'i hükmü sadece açıklamak ve haber vermektir. Müftinin fetvası istişari mahiyette bir hüküm olduğu için, müfti, kendisinden fetva alıp amel etmeyen müsteftiyi amel etmeye zorlayamaz. Kaza (yargı kararı) ise, şer'i sonucu haber vermek ve açıklamakla birlikte bağlayıcı mahiyette bir hükümdür. Bu yüzden taraflar, kadı tarafından verilen hükmü kabul edip onu yerine getirmekle yükümlüdürler. Aksi halde hüküm, devlet kuvvetiyle cebren icra edilir.

2– Müftinin fetvası şer-i müevveldir. Şer-i münzel olan Kitap ve Sünnet'in beyanı demektir. Bu bakımdan, fetva mahiyetindeki cevaplar, hem soranı, hem de başkalarını ilgilendiren genel ve külli bir hüküm mahiyetindedir. Kaza (hakimin hükmü) ise, genel ve külli mahiyette olmayıp ferdidir, belirli bir kişi veya kişilerle (davanın, taraflarıyla) ilgilidir. Bu yüzden kazaî hüküm taraflardan başkasına tesir etmez. Bir başkası, kadı'nın izni olmadıkça bu hükmünden istifade edemez.

3– Fetva şer'i hüküm ve meselelerin tamamını kapsar. Fetva hukukî konuların yanısıra ibadete ve diyanete ait hususlarda da caridir. Kaza ise yalnız ceza ve borç ilişkisi gibi hüküm altına alınması kabil hukukî olaylarda cerayan eder. Bütün ibadetler hüküm altına alınamazlar. Mesela, kadı "bu namaz sahihtir, şu namaz batıldır" gibi hükümler veremez. Bu konudaki hükümler hep fetva niteliğindedir.

4– Bir müçtehitin, başka bir müçtehitten kendi rey ve içtihadına aykırı olarak sadır olan fetva ile amel etmesi câiz değildir. Buna karşılık, bir müçtehitin, hakkında, kadının kendi içtihadına aykırı olarak verdiği hüküm ve kazaya ittiba etmesi vaciptir.

5– Kaza hakkı, aslında devlet başkanın (imam) hakkıdır, kadı onun adına hükmeder. Bu suretle kendisine kaza görevi tevdi edilmeyen bir şahıs müçtehit olsa bile hüküm veremez. Halbuki ifta böyle değildir. İfta ilmî iktidar meselesidir. Kafi derecede ilim sahibi kadın, erkek, hür-köle olan her müslüman fetva verebilir. Ancak ifta

konusunda da birtakım düzenlemeler yapılabilir ve resmi müftiler tayin edilebilir.

6– Müftinin fetvası işin diyanet yönünü (işin iç yüzünü, vicdani tarafını), hakimin hükmü ise zahiri yönünü ilgilendirir. Mesela bir insan müftiye, borç alıp ödediğini ifade ederek borçtan kurtulup kurtulmadığını sorunca müfti ona borçtan kurtulduğunu söyler. Aynı insan kadı'nın önünde davalı sıfatıyla bulunduğunda borç alıp ödediğini ifade etse, kadı onun borçtan kurtulduğuna hükmetmez. Bilakis ödediğine dair ondan delil ve şahit ister. Eğer şahit getiremezse, borç aldığını ikrar etmiş olduğunu göz önüne alarak "borçlusun, öde" der ve gerekirse ödemeye zorlar. Bu bakımdan müfti, fetva verirken sadece Kur'ân, Sünnet gibi delillere, hakim ise hem bu delillere hem de şahitlik, ikrar gibi hüccetlere bağlıdır.

E– Fetva Kitapları

Fıkıh kitaplarında hukukî meseleler, belli bir sistematik kullanılmak suretiyle ve bilimsel olarak tetkik edildiğinde içtihat ehliyetini haiz olmayan müftiler, ortaya çıkan her şer'i ve hukukî meselenin hükmünü bu kitaplardan çıkarmakta bazan güçlük çekiyorlardı. Bu sebeple daha önceden şeyhulislâm veya müftilerin verdikleri cevaplar (fetvalar), bu fetvaları verenler veya başkaları tarafından toplanarak fetva kitapları (kütübü'l-fetâvâ) meydana getirilip neşredildi. Bunlar, genellikle sual-cevap tarzında olduğu, çeşitli görüşlerden birini tercih edip aktardığı, aktüel meselelere temas ettiği için fıkıh kitaplarından daha kullanışlı ve pratik idi. Birçok fetva kitabı ise, fıkıh kitaplarının sistematiğine göre ve fıkıh kitabı tarzında kaleme alınmıştır. Katip Çelebi'nin Keşfu'z-zunun adlı eserinde 150 civarında fetva kitabından sözedilmektedir. Bunların en eskisi h. 4. asrın başlarına ulaşmaktadır.

Fıkıh bilginlerince, türkçe, Ebu's-Suud, Ali Efendi, Behçe, Feyziyye, Netice, arapça, el-Fetâvâ el-hayriyye, el-Fetâvâ el-Mehdiyye fi Vakayi'i'l-Mısriyye gibi eserler en muteber ve en pratik fetva kitapları olarak kabul edilmiştir.

Asrımız alimlerinden Mahmud Şeltut'un el-Fetâvâ adlı eseri ile, Ahmed eş-Şerbâsi'nin "Yes'eluneke fi'd-Dini ve'l-Hayat" adlı fetva kitapları güncel meselelere dair fetvaları da içermesi açısından önem taşımaktadır. Bu iki kitaptaki fetvalar, klasik fetva kitaplarından farklı olarak herhangi bir mezhebe bağlı kalınmaksızın Kur'ân, Sünnet, Sahabe ve Tabiun fetvalarından deliller zikredilerek kaleme alınmıştır.

İslâm bilginlerinin bıraktıkları binlerce fetva, İslâm devlet ve toplumlarının hayat kesitlerini, anlayış ve inançlarını, dertlerini, problemlerini, gelenek ve göreneklerini kültür ve bilim seviyelerini ve benzeri yönlerini yazılı tarihten daha müşahhas örneklerle sergilemektedir. Bu yüzden, eski fetva kitap ve mecmuaları, sadece İslâm hukukçuları, hukuk tarihi araştırıcılarının değil, sosyologlar, kültür, medeniyet ve iktisat tarihi araştırmaları yapanlar için de faydalanılacak bilimsel birer kaynak değerindedir.

¥ Fahrettin Atar

MÜHÂYEE

Mühâyee kelimesi sözlükte bir durum üzerinde ortak muvafakate ulaşmak ve

anlaşmak demektir. İslâm hukuk terimi olarak ise mühâyee, birden çok kişinin birlikte malik olduğu bir eşyanın müşterek mülkiyet devam ettiği sürece hissedarlar tarafından kullanılma şeklini düzenleyen sözleşme türünü ifade eder. Hissedarların, henüz taksim edilmemiş ya da taksime hiç elverişli olmayan bir eşyadan birbirinin haklarını ihlal etmeden fiili olarak istifade etmeleri ilke olarak bu tip bir sözleşme olmadan mümkün değildir. Mühâyee akdi ile hissedarlar ya müşterek eşyanın tümünü belirli zaman aralıklarıyla sırayla, ya da bunun her hissedar için belirlenen kısımlarını sürekli bir şekilde kullanmak üzere anlaşırlar. Mesela iki kişi, ortak oldukları bir arazide, bir sene paydaşlardan biri, diğer sene öbürü; ya da bu arazinin yarısında biri, diğer yarısında öbürü tarım yapmak üzere bir anlaşmaya varabilirler. Bu sayede müşterek eşya üzerindeki pay sahipleri, müşterek mülkiyet sona erinceye kadar bu eşyayı diğer hissedarlardan bağımsız bir şekilde kullanabilme hakkına kavuşur.

Mühâyee taksimin (kısmet) aksine müşterek mülkiyeti kaldıran bir yol olmamasına rağmen kaynaklarda bir taksim çeşidi olarak zikredilir. Kaynaklarda geniş anlamda taksim ikiye ayrılır. Birincisi bir eşyanın ayn denilen maddi yapısının taksimidir ki gerçek anlamda taksim budur. İkincisi ise menfaatlerin taksimi şeklinde tarif edilen mühâyeedir. Yaygın olarak kullanılan bu sınıflamada mühâyeenin sürekli taksim konusu içinde işlenmesi, onun teknik anlamda bir taksim çeşidi olması sebebiyle değildir. Bunun sebebini, İslâm hukukunda bir eşyanın "ayn" ve "menfeat" şeklinde birbirinden bağımsız düşünülebilen iki farklı parçadan oluştuğu anlayışında aramak gerekir. Buna göre bir eşyanın taksimi bu eşyanın ayn ve menfaatlerini birlikte kapsadığı için, müşterek mülkiyeti sona erdirirken, menfaatlerin taksimi olan mühâyeede eşyanın aynı taksim edilmediği için müşterek mülkiyet devam etmektedir.

İşte eşyaya bağlı menfaatler, o eşyanın aynından bütünüyle ayrı ve bağımsız bir unsur olarak görüldüğünden, mühâyee işlemine menfaatlerin taksimi denilmektedir. Oysa mühâyee taksimin bir alternatifi olmayıp, ayrı ve kendine özgü bir sözleşmedir.

Mühâyee, müşterek maliklerin kendi iradeleriyle yapılabileceği gibi bunlardan birinin mahkemeye başvurması sonucunda yargı kararı ile de gerçekleşebilir. Birinci şekle iradi mühâyee denir. Burada taraflar birlikte malik oldukları malın kullanım şeklini serbest iradeleriyle düzenlerler. İkinci şekil ise cebri (kazai) mühâyeedir. İradi mühâyeenin aksine burada, hakim mühâyee istemini dikkate alarak mühâyeeyi istemeyen diğer ortakları da bağlayacak şekilde bir düzenleme getirir. Ancak mühâyee akdinin yargı yoluyla yapılmasını Hanefilerin dışındaki üç mezhep kabul etmez. Çoğunluğu oluşturan bu mezheplere göre mühâyee cebren hakim kararıyla kurulması mümkün olmayan muâvaza karakterli akitlerdendir. Hanefiler ise akdin bu özelliğini kabul etmekle beraber, maliklerin maslahatını gözeterek buna cevaz verirler.

Mühâyeenin Çeşitleri:

Mühâyee, yapılış şekli açısından, zamana bağlı (zamanen) ve mekana bağlı (mekanen) muhâyee olarak iki kısma ayrılır. Zamana bağlı mühâyeede müşterek

malikler müşterek eşyayı hisseleri oranında belirlenen zaman peryotları içerisinde sırayla kullanırlar. Mesela, müşterek bir evin iki hissedarının evde birer sene arayla oturmak üzere anlaşmaları böyledir. Zamana bağlı mühâyeede, hissedarların payları oranında, her birinin eşyadan faydalanma süresi açıkça belirtilmelidir.

Mekâna bağlı mühâyee ise, müşterek eşyanın belirlenen kısımlarının hissedarlar tarafından aynı zaman periyodunda sürekli olarak kullanılmasıdır. Mesela, iki katlı bir konağa sahip olan iki hissedarın, konağın alt katında biri, üst katında diğeri oturmak üzere anlaşmaları böyledir. Mekana bağlı mühâyeede eşya her ne kadar taksim edilmese de, her hissedarın kullanacağı bölüm, diğerinden az çok bağımsız hale getirileceğinden kural olarak, bir adet hayvan ve bir adet kitap gibi taksim edilemeyen eşyalarda mekana bağlı mühâyee yapılamaz.

Mühâyee akdiyle ilgili şartlar:

Mühâyee eşyanın kullanılması ve getireceği faydalardan istifade etmek üzere yapılan bir akit olduğundan, ayn'ından bağımsız faydası düşünülemeyen mallarda sözkonusu olmaz. Mesela bir miktar buğdayın ya da herhangi bir mislî malın hissedarlar arasında mühâyee ile kullanılması sözkonusu değildir.

İradi mühâyee sözleşmelerinde tarafların müşterek eşyayı kendi iradelerine göre değişik tarzlarda kullanmak üzere anlaşmaları mümkün iken, kazai mühâyeelerde taraflar arasında hisselere göre tam bir eşitlik gerçekleşmelidir. Bu sebeple mühâyee'ye konu olacak eşyalardan elde edilecek faydaların farklı olması yüzünden paydaşlar arasında denklik sağlanamıyorsa mahkeme mühâyee'ye hükmetmez. Örnek olarak, paydaşlardan birinin evde oturması, diğerinin arazide tarım yapması üzerine mühâyee'ye hükmedilmez. Mühâyeenin geçerlilik şartlarından biri olarak ileri sürülen hissedarların eline geçen şeyin maddi bir eşya olmaması şartı da bu eşitlik ilkesi gereğidir. Mesela, müşterek koyunların bir sürüsünün sütünü ve yününü hissedarlardan biri, diğer sürününkini öbürü olmak üzere yapılan mühâyee, elde edilecek semerelerde eşitlik sağlanmasının güçlüğü sebebiyle geçerli değildir.

Mühâyeenin hükümleri:

Mühâyee sözleşmesi ile her hissedar diğerlerinden bağımsız hale gelen istifade yetkisi ile, müşterek eşyanın menfaatlerine (milku'l-menfaa) sahip olur. Bu yüzden bu eşyayı normal ölçüler içerisinde kendisi bizzat kullanabileceği gibi (isti'mal), başkasına kiraya vererek gelir elde etmek (istiğlal) için de kullanabilir.

Tarafların ortak iradeleri ile yapılan rızaî mühâyee kural olarak taraflar için bağlayıcı olmayan (gayri lazım) bir akit olduğundan, isteyen taraf bunu feshedebilir. Ancak, mesela zamana bağlı mühâyeede bir hissedar kendi sırasını bir başkasına kiraya vermiş ise bu kiranın süresi dolmadan mühâyee feshedilmez.

Mühâyee akdi ilke olarak geçici bir akit niteliğinde olup, taraflardan birinin taksim istemi ile mahkemeye başvurması halinde yerini taksime bırakır. Zira müşterek eşyanın taksim edilmesi ile her hissedar kendi hissesini müstakil olarak ele geçireceğinden artık bu eşyaların birlikte kullanımını düzenleyen bir akte gerek kalmayacaktır.

Mühâyee bir sözleşme olmasına rağmen hissedarların birinin yahut hepsinin vefatı ile sona ermez. Çünkü müşterek eşyanın birlikte kullanımını düzenleyen bu akdin, vefat eden hissedarın vârisleri tarafından sürdürülmesi istenebilir. Sözleşmeyi sürdürmek istemeyen mirasçılara ise zaten akdi fesih yetkisi verildiğinden, sözleşmenin kendiliğinden sona ermemesi hükmü ile, vefat sonucunda müşterek malın sebepsiz yere mühâyee öncesindeki eski haline dönmesi engellenmiş olur.

¥ Hasan Hacak

MÜHEYMİN

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, varlıkları görüp gözeten, itaatkârların sevaplarını eksiltmeyip mükâfatlarını veren, şahit, güvenilir, hükmü altına alan anlamlarını ifade eder. Şehîd, Hafîz ve Rakîb isimleriyle yakın anlamlı olan Müheymin ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer (el-Haşr 59/23). Esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) bu isim sübûtî sıfatlar içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Mühtedi (bk. İHTİDA)
Mükâfat Vadi (bk. CUALE)

MÜKELLEF

Mükellef kelimesi sözlükte, zor bir işi yapması emredilen yahut zahmete katlanan kişi, sorumlu, yükümlü anlamlarına gelir. İslâm hukuk terimi olarak ise mükellef, kendisine şer'i hitabın yöneltildiği, bu hitapla yükümlü tutulan, söz ve davranışlarına şer'i sonuçlar bağlanan aklî melekeleri yerinde (âkıl) ve ergin (baliğ) olan insan demektir. Çoğulu mükellefûn (mükellefîn)dur. Usul bilginleri bunu, fiillerine hükümler bağlanan anlamına gelen "el-mahkûm aleyh" terimi ile de ifade ederler.

Mükellefiyetin temel şartı ehliyettir. Buna göre insanın bir iş ile mükellef sayılması için o işe ehil olması gerekir. Mükellef tutulduğu işe ehil olması ise kendisine yöneltilen hitabı anlayacak ve bu hitabın gereğini yerine getirebilecek güçte bulunması ile mümkündür. Çünkü mükellef tutmaktaki amaç, kişinin yükümlü kılındığı işin onun tarafından yerine getirilmesidir. Kendisine yöneltilen hitabı anlama gücüne sahip olmayan kişiden ise bir işin yapılmasını istemek mümkün değildir.

Hitabı anlama ve kavrama aracı akıldır. Ancak kişide aklın varlığı gözle görülmeyen gizli bir durumdur. Ayrıca aklî seviyeler farklı farklıdır ve her düzeyden akıl mükellefiyetin dayanağı olmaya yeterli değildir. İşte bu yüzden Şâri, açık ve tesbiti mümkün olan bir durumu mükellefiyetin alâmeti olarak göstermiştir ki, o da kişinin temyiz kudretine sahip olarak buluğa (ergenliğe) ermiş olmasıdır. Buluğ, bünyenin belirli fizyolojik ve biyolojik nitelikler kazanması veya yaş ile sabit olur; temyiz kudretinin varlığı ise, kişinin söz ve davranışlarına bakılarak bilinir. Buna göre insan buluğa ermiş ise, söz ve davranışlarının da normal olduğu görülüyorsa, onun mükellef olduğuna hükmedilir. Bu prensibin sonucu olarak, mükellefiyet şartlarını taşımadıkları için akıl hastası (mecnun) ve çocuklar mükellef sayılmazlar.

Aynı şekilde uyku, unutma, baygınlık hallerindeki kişiler, bu durumlarının devamı

süresince mükellef sayılmazlar. Zira bu durumlarda anlama kudreti yok olmakta ve akıl, fonksiyonunu ifa edememektedir. Hz. Peygamber'in, "Üç kişiden kalem (yani sorumluluk) kaldırılmıştır. Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan ve aklî dengesine kavuşuncaya kadar akıl hastasından" (et-Tirmizî, Hudud, 1; Dârimî, Hudud, 1) anlamındaki hadisi buna delil teşkil etmektedir.

Çocuğun ve akıl hastasının malından –İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre– zekat verilmesi, –bütün İslâm hukukçularına göre– eş ve akraba nafakasının ödenmesi ve meydana getirdiği zararların tazmin edilmesi gerektiği yönündeki hükümlere gelince, bunlar çocuk ve akıl hastasının teklifî hükümlerle mükellef sayıldıkları anlamına gelmez. Akıl hastası ve çocuğun malından tazminat, zekat ve nafaka ödenmesi, bunların vücub ehliyetine sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Üstelik bu durumlarda mükellefiyet, onların malından ödeyerek bu vecibeleri yerine getirmek anlamında olmak üzere kanunî temsilcilerine yöneltilmiştir. Yine çocuklar ibadetlerle mükellef olmamakla birlikte, eğitilmeleri ve yetiştirilmeleri amacıyla, velilerine onları meselâ namaz kılmaya alıştırmaları emredilmiştir.

¥ Fahrettin Atar

Mükellefiyet (bk. MESULİYET, MÜEYYİDE, MÜKELLEF, VAZİFE)
Mükâtebe (bk. KÖLELİK)
Mükreh (bk. İKRAH)
Mülhid (bk. İLHAD)

MÜLKİYET

Mülkiyet hakkı eşya üzerinde en geniş yetki sağlayan ayni haktır. Bir eşyaya malik olan kimse o eşya üzerinde birtakım aktif ve koruyucu yetkilere sahip olur. Mülkiyetin sağladığı aktif yetki, temelde eşya üzerinde hukuka uygun bir şekilde tasarruf etme hakkıdır. Bu yetki, malın kullanılması, semerelerinden istifade ve malın tüketilmesi (sarf ve istihlâk) unsurlarından oluşur.

Mülkiyetin sağladığı koruyucu yetki ise, malikin haksız zilyede karşı açabileceği istihkak davası ile, mülkiyet hakkına yönelik tecavüzleri önlemek için açacağı müdahalenin meni davasıdır.

İslâm hukukunun klasik kaynaklarında mülkiyet hakkını karşılayan tek kelimelik bir kavram yoktur. Buna karşın yaygın olarak kullanılmasa da bazı sınıflamalarda mülkiyet hakkına karşılık gelen kavramlar mevcuttur. Mesela, "milk" (ayni hak) kavramı, verdiği yetkiye göre kamil milk, yani mutlak ayni hak (el-milku't-tâm) ve nâkıs milk yani sınırlı ayni haklar olarak ikiye ayrılır. Buradaki kâmil milk mülkiyet hakkını ifade etmekte ise de, furu eserlerinde yaygın olarak kullanılmaz.

İslâm hukuku kaynaklarında eşya üzerindeki ayni haklarla ilgili kavramlar, eşyanın aynı ya da menfaatleri üzerinde kurulu olması açısından geliştirilmiştir. Buna göre eşyanın aynı üzerinde kurulu olup menfaatleri kapsamayan ayni hak "milku'l-ayn", sadece menfaatler üzerinde kurulu olan ayni hak "milku'l-menfaa", eşyanın her iki parçasını da kapsayan aynî hak ise "milku'l-ayn ve'l-menfaa" kavramıyla ifade edilmektedir ki bu sonuncu kısım mülkiyet hakkına denk gelir. Kavramların eşyanın

ayn ve menfaat şeklinde iki parçası dikkate alınarak üretilmesi o kadar esaslı bir kuraldır ki, kişinin kendi malik olduğu bir eşyanın menfaatleri üzerindeki yetkisi ile, kendi malı olmayıp başkasından kiraladığı bir eşya üzerindeki yetkisi aynı kavramla, “milku’l-menfaa” şeklinde ifade edilir (ayrıntılar için bk. EŞYA).

¥ Hasan Hacak

MÜMİN SÛRESİ (1460’da var)

Kur’ân-ı Kerîm’in 40. sûresi

Sûrenin 28-45. âyetlerinde, Firavun ailesinden olan “mümin” bir kişiden bahsedildiği için, 28. âyetinde geçen kelime, sûrenin adı olmuştur. Aynı kelime 40. âyette de yer almaktadır. Buna “Ğâfir” ve “Tavl” sûresi de denir. Medine’de nâzil olmuştur. 85 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, dâl, râ, ayn, kaf, lâm, mim ve nun harfleridir.

Bu sûre, “Hâ mim” lâfzıyla başlayan yedi sûrenin ilkidir ki bunlara “Havâmim” (Hâmim’ler) denir. Bu sûrelerin okunmasını teşvik sadedinde bazı hadisler ve sahabe sözleri nakledilmiştir. İlgili hadislerden birisinin anlamı şöyledir: “Kim, sabaha ulaştığında “Hâmîm el-Mü’min” sûresini başından “ileyhi’l-masîr”e (üçüncü âyetin sonuna) kadar ve Âyetü’l-kürsî’yi okursa, o kimse bu ikisiyle akşama kadar korunur. Kim bunları akşama erdiğinde okursa, sabaha kadar muhafaza edilir” (et-Tirmizî, Fedailü’l-Kur’ân, 2; Dârimî, Fedailü’l-Kur’ân, 14).

Bu sûrede, bir tek Allah inancı ve bunu ispatlayan deliller ile Allah’ın nimetlerinden söz edilir. Allah’a ortak koşan, Peygamberi yalanlayan inkârcılar kınanır, geçmişten ve âhiret hayatından örnekler verilerek gerekli uyarılarda bulunulur ve son pişmanlığın fayda etmeyeceği bildirilir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur’ân-ı Kerîm, azîz ve alîm (en üstün ve en iyi bilen) Allah tarafından indirilmiştir (âyet: 1-2).

* Allah; bağışlayan, tevbeyi kabul eden, lütuf sahibi ve azabı şiddetli olandır. O’ndan başka Tanrı yoktur, herkes O’na dönecektir; gözlerin bakışını, gönüllerden geçeni, her şeyi çok iyi bilmektedir (3, 19).

* Allah’ın âyetleri hakkında mücadele eden inkârcıların dünyadaki yaşayışlarına aldanmamalıdır; Allah onları cezasız bırakacak değildir. Nitekim geçmişte Nûh kavmi ve daha sonra gelenler de yalanlamış, fakat daha dünyada iken cezalandırılmışlardır; ayrıca âhirette de cehenneme atılacaklardır. Yeryüzünde gezip dolaşarak, güç bakımından çok daha üstün olan daha öncekilerin başlarına gelenden ibret almak lâzımdır (4-6, 21-22).

* Melekler, Yüce Allah’ı tesbih ederler, Allah yolunda olan müminlerin muhafaza edilmesi, azabından ve cehennemden korunması, adn cennetlerine konulması için dua ederler (7-9).

* Âhirette inkârcılar azarlanacak, onlar cehennemden çıkarılmak için yalvaracaklar, fakat Allah’a ortak koştukları hatırlatılarak istekleri reddedilecektir (10-12).

* Kâfirlerin hoşuna gitmese de, dini yalnız Allah’a halis kılarak O’na dua etmelidir. Rızkı veren Allah’tır. O’ndan hiçbir şey gizli değildir, mülk O’nundur ve âhirette kimseye haksızlık edilmeyecektir (13-17).

* Kıyâmeti hatırdan çıkarmamak gerekir; o günde zalimlerin dostu ve şefaatçisi olmayacaktır ve Yüce Allah, adaletle hüküm verecektir (18-20).

* Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya cephe alan Firavun, Hâman ve Kârun gibi kâfirlerin tuzağını boşa çıkarmıştır. Hak dâvetçileri yalnız bırakılmamalı, onlara destek olmalıdır. Allah'ın ihsan ettiği nimetlere karşı nankörlük etmemelidir. O'nun azabından sakınmalıdır. Geçmiş inkârcı toplumların başlarına gelenlerden ibret almalı, kıyâmet hatırdan çıkarılmamalıdır. Dünya hayatı geçicidir, asıl ebedî hayat, âhirettir. Orada, kötülük yapanlar cezasını bulacak, inanıp iyi işler yapanlar ise nimet dolu cennetlere konulacaktır. Cehennemliklerin orada birbirlerini suçlamaları ve azabın hafifletilmesi için yalvarmaları boşunadır (23-50).

* Yüce Allah, dünya ve âhirette peygamberlerine yardım eder; inkârcı, kibirli zalimlere ise lanet ve cehennem vardır; onların mazeretleri de fayda vermez (51-56).

* Gökleri ve yeri yaratan Allah, elbette insanları da yeniden diriltecektir. Körle gören bir olmadığı gibi, inanıp salih amel işleyenlerle, kötülük yapan da bir olmaz. Kıyâmet mutlaka gerçekleşecek (orada herkes hesap verecek)tir (57-59).

* Yüce Allah, Kendisine dua edenin duasını kabul buyurur. O'na dua ve ibadete tenezzül etmeyenler, aşağılanarak cehenneme atılacaklardır (60).

* Geceyi dinlenmeye, gündüzü çalışmaya elverişli kılan, her şeyi yaratan Yüce Allah'tır. O'ndan başka Tanrı yoktur; sadece O'na şükretmelidir. Dünyayı durulacak yer kılan, göğü bina eden, insanları en güzel biçimde yaratıp yaşatan ve rızıklandıran, bütün âlemlerin yaratıcısı Yüce Allah'tır, O'nun her şeye gücü yeter, dilediği her şey hemen oluverir, O diridir, birdir; öyleyse sadece O'na yalvarmalıdır (61-68).

* Allah'ın âyetleriyle mücadele eden ve yalanlayanlar, şımarık kibirli inkârcılar, başlarında demir halka ve zincirlerle sürüklenecek, kaynar su ve ateş azabına atılacak; kendilerine dünyadaki putları (ve dostları) da hiçbir yarar sağlamayacaktır. Allah'ın vaadi gerçektir; sabırlı olmak gerekir ((69-77).

* Allah Teâlâ, insanlara birçok peygamber göndermiştir. Peygamberler Allah'ın izni olmadan hiçbir mucize gösteremez (78).

* Allah, insanlara sayısız nimetler ihsan etmiş, hayvanları ve diğer varlıkları boyun eğdirerek onların hizmetine vermiştir; bundan ibret almalı, Yüce Allah'a iman edip yalnızca O'na kulluk etmelidir (79-81).

* Yeryüzünde gezip dolaşmak, geçmiş toplumların âkıbetinden ders almak gerekir; onların sahip oldukları hiçbir şey, Allah'ın azabı geldiğinde kendilerini kurtaramamış, son andaki imanları da yarar sağlamamıştır; çünkü azap (veya ölüm) gelince iman etmek geçersizdir (82-85).

¥ Abdurrahman Çetin

MÜLTEZEM

Kâbe kapısı ile Hacerü'l-Esved arasında bulunan, tavaf edenlerin dua ettikleri ve duaların makbul olduğu yer.

Hacerü'l-Esved ile Kâbe'nin kapısı arasındaki bu yerin genişliği dört zira (yaklaşık 2-2, 5 m) kadardır. Müslümanların inancına göre Mültezem'e yani Kâbe'nin kuzeydoğusunda ve yerden 2 m. kadar yükseklikte bulunan kapının eşiğine tutunan, ellerini yüzlerini bağırlarını buraya süren müminler

analarından doğdukları günkü gibi tertemiz olurlar. Mültezem'de dua ederken alnın değil, yanakların Kâbe'ye yapıştırılması tavsiye edilmiştir. İbn Abbas, "Mültezem, cehennemden Allah'a sığınılan, dua edilen ve duaların makbul olduğu yerdir" demiştir (Ezraki, I, 246).

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'in burada yapmış olduğu duadan hoşnut olmuş, zürriyetinden gelenler de kendisine Mültezem'de bu dua ile yakarırlarsa onları bağışlayıp, dünya ve ahiret saadeti lütfedeceğini vaadetmiştir. Hz. Âdem'in duasının manası şöyledir: "Allahım! Sen benim gizli açık herşeyimi bilirsin. Özürümü kabul buyur. Yanımda ve içimdekini de bilirsin. Günahlarımı bağışla, neye muhtaç olduğumu da bilirsin. İstediğimi lütfeyle. Allahım, senden doğrudan kalbe nüfuz eden bir iman ve (bu imanın gereklerine) tam bir sadakatle bağlılık (gücü) diliyorum, ki böylece senin takdir ettiğinden başka bir şeyin bana isabet etmeyeceğini bileyim ve verdiğin her hükme razı olayım."

Tarih içinde, Kâbe'nin Mültezem denilen yerine tesadüf eden kısmındaki biçim değişiklikleri çok fazla değildir. Hz. İbrahim, Kâbe'yi inşa ettiğinde üstünü örtmemişti. Daha sonra Kusay b. Kilâb tarafından yeniden yapılışında hurma dalları ve bir çöl ağacı olan "dum" ile örtüldüğü, Mültezem'in bulunduğu yere tesadüf eden Kâbe'nin giriş kapısının eşiğinin Hz. İbrahim zamanında olduğu gibi zemin seviyesinde bırakıldığı bu yüzden de Kâbe'nin sık sık sel baskınına uğradığı bilinmektedir. 605 yılında yanan ve arkasından da sel baskınına uğrayan Kâbe, –ki bu sırada Hz. Peygamber 35 yaşında idi– yeniden inşa edilirken sel baskınlarına engel olmak için Mültezem'in bulunduğu yere tesadüf eden kapının eşiği zeminden yukarda ve ancak merdivenle girilebilecek bir seviyede açıldı.

Abdullah b. Zübeyr halife olduğunu ilan edince, Husayn b. Nümeyr komutasındaki Yezid b. Muaviye ordusu onun üzerine yürüdü (64/683). İbn Zübeyr Kâbe'ye sığınınca Husayn mancınıklarla Kâbe'yi taşa tuttu ve atılan yağlı fitillerden dolayı Kâbe yandı. Bunun üzerine İbn Zübeyr onu eskisinden daha güzel bir şekilde ve Hz. Peygamber'in hadisine göre Hz. İbrahim'in temelleri üzerine inşa etti (bk. HATÎM). Yani Hicr, bina içine alındı ve yer seviyesinde iki kapı açıldı; doğudaki (Mültezem'deki) giriş kapısı, batıdaki (Hatîm'de ki) çıkış kapısı oldu.

Bu olaydan on yıl sonra Haccac, Abdullah b. Zübeyr'i mağlup edince onun Kâbe'yi inşa ediş biçimi ve yaptığı ilaveler konusunda halife Abdülmelik ile istişarede bulundu. Halifeden aldığı emir üzerine Haccac, Kâbe'nin "Hicr" mevkiini meydana getiren bölümünden altı arşın bir karış kadar miktarını yıktırdı ve burasını Kureyş'in yaptırdığı tarzda alçak bir duvarla çevrili bir şekilde inşa etti. Batı kapısının tamamını, doğu cihetinde yani Mültezem'deki kapının da eşiğinin altını kapattı. Kâbe'nin diğer kısımlarını ise olduğu gibi bıraktı (74/693). İbn Haldun (öl. 808/1408) kendi zamanına kadar bu şeklin aynen korunduğunu belirtmekte, daha sonraki dönemlerde Kâbe'de yapılan tadilat hakkında bilgi veren kaynaklarda Hatîm ve Mültezem'de bir değişiklik yapıldığından sözedilmemektedir.

¥ Fuat Günel

Mümeyyiz (bk. TEMYİZ)

MÜ'MİN

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, yaratıklarını zulümden, müminleri de ahirette azaptan emin kılan, güvenlik veren, kıyamet gününde müminlerin tanıklıklarını tasdik eden, birliğine şahitlik eden, peygamberlerini mucize ile doğrulayan, taahhüt ettiklerini yerine getiren anlamlarına gelir. Mü'min ismi, Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette geçer (el-Haşr 59/23). Bir âyette de fiil kalıbıyla Allah'ın korkudan emin kılan olduğu bildirilmiştir. Esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer almış olan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Mü'min ismi, fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MÜMİN

Sözlükte, inanan, doğrulayan, esenlikte olan, güvenlik içinde bulunan anlamlarına gelen mümin, Allah'a, Hz. Peygamber'e ve O'nun verdiği şeylere kesin olarak inanan, kabul ve tasdik eden kimse demektir. Mümin kimseler –imanlı olarak ölmüşlerse– cennete girecekler, orada pek çok nimetlere ulaşacaklardır. Dünyada günah işlemiş bulunan müminleri Yüce Allah dilerse günahlarını affederek cennete eriştirecek, dilerse işledikleri günah ölçüsünde cehennemde cezalandırdıktan sonra cennete koyacaktır. Hiç bir mümin cehennemde ebedî olarak kalmayacaktır. Cennete girme mutluluğuna erişen müminler orada ebedi olarak kalacaklardır. Bu husus Kur'an-ı Kerîm'in birçok âyetinde ifade edilmiştir (msl. en-Nisâ 4/57; el-Beyyine 98/7-8). Mümin Hz. Peygamberin getirdiklerini kalben tasdik eden bir kişi olmanın yanında bunlara teslim olduğunu ve boyun eğdiğini diliyle ve davranışlarıyla da gösteren kişidir. Bu anlamda mümin bir müslimdir. Bir başka anlatımla, kâmil bir imana sahip olan mümin, salih ameller işleyerek Allah'a kul olmanın bilinci içinde bulunan kimsedir.

Müminlerin Kur'ân-ı Kerîm'de sayılan başlıca özellikleri arasında şunlar sayılabilir: Müminler Allah'tan başka tanrı edinip ona yalvarmazlar (el-Furkân 25/68), Allah anıldığı zaman kalpleri titrer, âyetleri okunduğunda da imanları artar ve yalnızca Rablerine güvenirler (el-Enfâl 8/2). Onlar birbirinin kardeşi (el-Hucurât 49/10) ve dostudur, iyiyi emreder, kötülükten alıkorlar, namaz kılarlar, zekât verirler, Allah'a ve peygamberine itaat ederler (et-Tevbe 9/71). Yüce Allah ta müminlerin dostudur onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır (el-Bakara 2/257). Müminler kendilerine verilen rızıktan yerli yerince sarfederler (el-Enfâl 8/3), harcamalarında ne israf ederler ne de cimrilik yaparlar, itidâli gözetirler (el-Furkân 25/67). Kur'ân'da Rahman'ın kulları olarak ta nitelenen müminler, mütevazidirler. Bilgisizler kendilerine takıldıkları zaman onlara güzel ve yumuşak sözlü davranırlar. Gecelerini Rableri için kıyama durarak ve secdeye vararak geçirirler, Allah'ın haram kıldığı cana kıymazlar, zina etmezler (el-Furkân 25/63, 64, 68). Kur'ân'a göre mümin köle müşrik hürden daha hayırlıdır (el-Bakara 2/221). Müminlerin özelliklerini saymakla başladığı için Müminûn adını aldığı kabul edilen surede bu özellikler arasında müminlerin, saadete erenler olması, namazı huşu içinde kılmaları, boş şeylerden yüz çevirmeleri, zekâtlarını vermeleri, mahrem yerlerini korumaları, yerilemeyecekleri, emanetleri ve sözlerini yerine getirmeleri, firdevs cennetinin varisleri olmaları gibi

hususlar sayılır (bk. el-Mü'minûn 23/1-11).

Mümin bir kimsenin imanının geçerli olabilmesi ve ahirette kendisini mutluluğa eriştirebilmesi için, bu imanın ümitsizlik halinde olmaması gerekir. Çünkü azabı gördükten sonra yapılacak iman kişiye fayda vermeyecektir (el-Mü'min 40/85). Mümin Allah'ın rahmetinden ümitsiz olmayacağı gibi O'nun azabına karşı da kendisini güvencede hissetmeme durumundadır. Çünkü ancak kâfirler Allah'ın rahmetinden ümit keserler (Yusuf 12/87), azabına karşı da ancak mahvolacak topluluklar kendilerini güvencede hissederler (el-A'râf 7/99). İslâmî hükümleri bir bütün kabul edip benimsemekle yükümlü olan müminin inkârcılık anlamını taşıyan tutum ve davranışlardan kaçınmaya özen göstermesi gerekir.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MÜ'MİN SÛRESİ

Kur'an-ı Kerim'in 40. sûresi

Sûrenin 28-45. âyetlerinde, Firavun ailesinden olan "mümin" bir kişiden bahsedildiği için, 28. âyetinde geçen kelime, sûrenin adı olmuştur. Aynı kelime 40. âyette de yer almaktadır. Buna "Ğâfir" ve "Tavl" sûresi de denir. Medine'de nâzil olmuştur. 85 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, dâl, râ, ayn, kaf, lâm, mim ve nun harfleridir.

Bu sûre, "Hâ mim" lâfzıyla başlayan yedi sûrenin ilkidir ki bunlara "Havâmim" (Hâmim'ler) denir. Bu sûrelerin okunmasını teşvik sadedinde bazı hadisler ve sahabe sözleri nakledilmiştir. İlgili hadislerden birisinin anlamı şöyledir: "Kim, sabaha ulaştığında "Hâmîm el-Mü'min" sûresini başından "ileyhi'l-masîr"e (üçüncü âyetin sonuna) kadar ve Âyetü'l-kürsî'yi okursa, o kimse bu ikisiyle akşama kadar korunur. Kim bunları akşama erdiğinde okursa, sabaha kadar muhafaza edilir" (Tirmizî, Fedailü'l-Kur'ân, 2; Dârimî, Fedailü'l-Kur'ân, 14).

Bu sûrede, bir tek Allah inancı ve bunu ispatlayan deliller ile Allah'ın nimetlerinden söz edilir. Allah'a ortak koşan, Peygamberi yalanlayan inkârcılar kınanır, geçmişten ve âhiret hayatından örnekler verilerek gerekli uyarılarda bulunulur ve son pişmanlığın fayda etmeyeceği bildirilir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'an-ı Kerim, azîz ve alîm (en üstün ve en iyi bilen) Allah tarafından indirilmiştir (âyet: 1-2).

* Allah; bağışlayan, tevbeyi kabul eden, lütuf sahibi ve azabı şiddetli olandır. O'ndan başka Tanrı yoktur, herkes O'na dönecektir; gözlerin bakışını, gönüllerden geçeni, her şeyi çok iyi bilmektedir (3, 19).

* Allah'ın âyetleri hakkında mücadele eden inkârcıların dünyadaki yaşayışlarına aldanmamalıdır; Allah onları cezasız bırakacak değildir. Nitekim geçmişte Nûh kavmi ve daha sonra gelenler de yalanlamış, fakat daha dünyada iken cezalandırılmışlardır; ayrıca âhirette de cehenneme atılacaklardır. Yeryüzünde gezip dolaşarak, güç bakımından çok daha üstün olan daha öncekilerin başlarına gelenden ibret almak lâzımdır (4-6, 21-22).

* Melekler, Yüce Allah'ı tesbih ederler, Allah yolunda olan müminlerin muhafaza edilmesi, azabından ve cehennemden korunması, adn cennetlerine konulması için dua ederler (7-9).

* Âhirette inkârcılar azarlanacak, onlar cehennemden çıkarılmak için yalvaracaklar, fakat Allah'a ortak koştukları hatırlatılarak istekleri reddedilecektir (10-12).

* Kâfirlerin hoşuna gitmese de, dini yalnız Allah'a halis kılarak O'na dua etmelidir. Rızkı veren Allah'tır. O'ndan hiçbir şey gizli değildir, mülk O'nundur ve âhirette kimseye haksızlık edilmeyecektir (13-17).

* Kıyâmeti hatırdan çıkarmamak gerekir; o günde zalimlerin dostu ve şefaatçisi olmayacaktır ve Yüce Allah, adaletle hüküm verecektir (18-20).

* Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'ya cephe alan Firavun, Hâman ve Kârun gibi kâfirlerin tuzağını boşa çıkarmıştır. Hak dâvetçileri yalnız bırakılmamalı, onlara destek olmalıdır. Allah'ın ihsan ettiği nimetlere karşı nankörlük etmemelidir. O'nun azabından sakınmalıdır. Geçmiş inkârcı toplumların başlarına gelenlerden ibret almalı, kıyâmet hatırdan çıkarılmamalıdır. Dünya hayatı geçicidir, asıl ebedî hayat, âhirettir. Orada, kötülük yapanlar cezasını bulacak, inanıp iyi işler yapanlar ise nimet dolu cennetlere konulacaktır. Cehennemliklerin orada birbirlerini suçlamaları ve azabın hafifletilmesi için yalvarmaları boşunadır (23-50).

* Yüce Allah, dünya ve âhirette peygamberlerine yardım eder; inkârcı, kibirli zalimlere ise lanet ve cehennem vardır; onların mazeretleri de fayda vermez (51-56).

* Gökleri ve yeri yaratan Allah, elbette insanları da yeniden diriltecektir. Körle gören bir olmadığı gibi, inanıp salih amel işleyenlerle, kötülük yapan da bir olmaz. Kıyâmet mutlaka gerçekleşecek (orada herkes hesap verecek)tir (57-59).

* Yüce Allah, Kendisine dua edenin duasını kabul buyurur. O'na dua ve ibadete tenezzül etmeyenler, aşağılanarak cehenneme atılacaklardır (60).

* Geceyi dinlenmeye, gündüzü çalışmaya elverişli kılan, her şeyi yaratan Yüce Allah'tır. O'ndan başka Tanrı yoktur; sadece O'na şükretmelidir. Dünyayı durulacak yer kılan, göğü bina eden, insanları en güzel biçimde yaratıp yaşatan ve rızıklandıran, bütün âlemlerin yaratıcısı Yüce Allah'tır, O'nun her şeye gücü yeter, dilediği her şey hemen oluverir, O diridir, birdir; öyleyse sadece O'na yalvarmalıdır (61-68).

* Allah'ın âyetleriyle mücadele eden ve yalanlayanlar, şımarık kibirli inkârcılar, başlarında demir halka ve zincirlerle sürüklenecek, kaynar su ve ateş azabına atılacak; kendilerine dünyadaki putları (ve dostları) da hiçbir yarar sağlamayacaktır. Allah'ın vaadi gerçektir; sabırlı olmak gerekir (69-77).

* Allah Teâlâ, insanlara birçok peygamber göndermiştir. Peygamberler Allah'ın izni olmadan hiçbir mucize gösteremez (78).

* Allah, insanlara sayısız nimetler ihsan etmiş, hayvanları ve diğer varlıkları boyun eğdirerek onların hizmetine vermiştir; bundan ibret almalı, Yüce Allah'a iman edip yalnızca O'na kulluk etmelidir (79-81).

* Yeryüzünde gezip dolaşmak, geçmiş toplumların âkıbetinden ders almak gerekir; onların sahip oldukları hiçbir şey, Allah'ın azabı geldiğinde kendilerini kurtaramamış, son andaki imanları da yarar sağlamamıştır; çünkü azap (veya ölüm) gelince iman etmek geçersizdir (82-85).

¥ Abdurrahman Çetin

MÜMİNÛN SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 23. sûresi

İlk âyetinde geçen ve "müminler / inananlar" anlamına gelen kelime bu sûrenin adı olmuştur. Mekke'de indirilmiştir. 118 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları mim ve nun harfleridir.

Hz. Ömer'in bildirdiğine göre, Hz. Peygamber'e vahiy geldiği zaman, yüzünün etrafında arı uğultusuna benzer sesler işitilirdi. Bir gün yine kendisine vahiy geldi. Bir süre sonra vahiy halinden sıyrıldı. Kıbleye dönüp ellerini kaldırdı ve şöyle dua etti: "Allah'ım, bize olan hayrını bollaştır, azaltma. Bizi yükselt, alçaltma. Bize ihsân et, mahrûm eyleme. Bizi üstün kıl, başkalarını bize üstün kılma. Bizi memnûn et ve bizden razı ol". Daha sonra Hz. Peygamber: "Bana on âyet indirildi. Kim, onların gereğini yaparsa, cennete girer" buyurdu ve ardından "Kad eflaha'l-müminûn" dan başlayarak on âyeti okudu (et-Tirmizî, Tefsîr, 24; Müsned, I, 34).

Bu sûrede, kurtuluşa eren müminlerin özellikleri, Yüce Allah'a inanıp ibadet etmenin lüzumu, geçmiş peygamberlere karşı tavır alan inkârcıların ortak özellikleri, Yüce Allah'ın varlığını ve birliğini gösteren deliller ile, insanlara olan lütfu; inkârcıların âhiretteki faydasız pişmanlıkları, dünya hayatının çok kısa bir imtihan dönemi olduğu, buna aldanmayıp sadece Yüce Allah'a ibadet etmenin gereği anlatılmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Başarıya ulaşan müminler, namazları huşû ile kılan, boş sözden yüz çeviren, zekâtını veren, zinadan uzak kalıp namusunu koruyan, emaneti ve ahdini gözetip yerine getiren kimselerdir ki bunlar Firdevs (cennet)e vâris olup orada ebedî kalacaklardır (âyet: 1-11).

* Yüce Allah, insanı çeşitli aşamalardan geçirerek yaratmıştır. Gökleri yaratan, toprağı yağmurlarla yeşertip rızık veren, hayvanları da insanlara yararlı kılan O'dur; insanın dönüşü de O'nadır (12-22).

* Allah Teâlâ, Hz. Nûh'u elçi olarak göndermiş, fakat inkârcılar çeşitli bahanelerle onu küçümseyip yalanlamışlar, sonunda da Yüce Allah tarafından bir tûfanla yok edilmişlerdir; bundan ibret almak gerekir (23-30).

* Hz. Nûh'dan sonra da Yüce Allah, birçok elçiler göndermiş; fakat inkârcılar hep aynı tavrı takınarak, peygamberleri yalanlamışlar, öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmişler, ama sonunda ilâhî azapla cezalandırılarak yok edilmişlerdir. Hz. Mûsâ ve Hz. Hârun da Allah Elçileri olarak gönderilmiş, ancak kibirli Firavun ve ileri gelenler tarafından yalanlanmış, sonunda bu inkârcılar da helâk edilmişlerdir (31-49).

* Yüce Allah, babasız doğan Hz. Îsâ'yı ve bir erkek dokunmadan onu doğuran Hz. Meryem'i mucize kılmıştır (50).

* Allah Teâlâ, Elçilerine ve (insanlara) güzel şeylerden yiyip yararlı işler yapmalarını, sadece kendisinden korkulmasını buyurmuştur. Fakat zamanla insanlar dinde ayrılığa düşmüşler, kendilerine verilen mal ve evlât (gibi nimetler) ile imtihan edildiklerini unutmuşlardır (51-56).

* Gerçek müminler; Allah'tan korkan, O'nun âyetlerine inanan, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayan, sadece Allah rızası için harcamada bulunan, hayırda yarışıp öne

geçen kimselerdir (57-61).

* Yüce Allah, kimseye gücünün üstünde bir şey yüklememiştir. Herkesin yaptığı tespit edilmektedir ve kimseye haksızlık edilmeyecektir (62).

* İnkârcılar, gaflet içinde oyalanıp dururlar; onların, azâba yakalanınca feryatları boşunadır; Allah'ın âyetlerine yüz çevirip cephe almanın cezasını çekeceklerdir (63-67).

* Hz. Muhammed (s.a.), insanlara hakkı getirmiştir, doğru yola çağırmıştır, buna karşılık onlardan hiçbir ücret istememiştir; fakat inkârcılar doğru yoldan sapmışlardır, onlara gelen ilâhî uyarılar fayda etmemiştir, sonunda şiddetli bir azap kapısı açılınca şaşkın ve umutsuz kalmışlardır (68-77).

* İnsana kulak, göz ve kalp ihsan eden, yaratıp yaşatan, gece ile gündüzü düzenleyen Allah'tır. Herkes O'na dönecektir. İnsan, aklını kullanıp her şeyin sahibi ve yöneticisi olan, görüneni ve görünmeyeni bilen Yüce Allah'a inanmalı, O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalıdır. Eğer Allah'tan başka tanrılar olsaydı, biri diğerine üstün gelmeğe çalışır, yeryüzünün düzeni bozulurdu (78-92).

* Peygambere karşı gelenler ergeç azaba müstahak olurlar. Bununla beraber sabırlı olmalı, kötülüğe karşılık iyilik yapmalı, şeytanın vesvesesinden ve azgınların başına gelecek ilâhî azaptan Allah'a sığınmalıdır (93-98).

* Ölüm geldikten sonra pişmanlığa düşüp, dünyaya geri dönmeyi ve iyi işler yapmayı istemenin hiçbir yararı olmaz (99-100, 105-108).

* Sûra üflenince soy-sop unutulur ve herkes kendi derdine düşer, orada (sevap) tartıları ağır gelenler kurtulur; hafif gelenler ise cehenneme atılır (101-104).

* Yüce Allah, kendisine inanıp merhamet dileyenleri mükâfatlandıracak, mümin kullarıyla alay eden inkârcıları ise cezalandıracaktır (109-111).

* Dünya hayatı çok kısadır. İnsana yaşadığı ömür bir gün veya daha kısa bir zaman gibi gelir. Öyleyse bu geçici hayata aldanmamalı, Yüce Allah'ın kimseyi boş yere yaratmadığını, insana hayatının hesabını soracağını bilmelidir (112-115).

* Allah, en yücedir; O'ndan başka Tanrı yoktur. O'na ortak koşanlar, Yüce Huzurda hesap vereceklerdir. Kâfirler iflâh olmaz. Sadece Allah'tan bağışlanma ve merhamet dilemelidir; çünkü O, merhametlilerin en merhametlisidir (116-118).

¥ Abdurrahman Çetin

MÜMÎT

Allah'ın isimlerinden.

Mümît, öldüren, ölümü yaratan anlamına gelir. Muhyî ismiyle zıt anlamlıdır. Esmâ-i hüsnâ hadisinde yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Mümît ismi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Ancak pek çok âyette fiil kalıbıyla hayat verme ve diriltmenin yanısıra öldürme ve ölümü yaratma da Allah'a nisbet edilmiştir. Bir hadiste de Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Tek Allah'tan başka ilâh yoktur. O'nun hiç bir ortağı da bulunmamaktadır. Mülk ve hamd O'na mahsustur. O diriltir ve öldürür..." (msl. et-Tirmizî, Daavât, 36; Nesâî, Menâsik, 163; İbn Mâce, Menâsik, 84). Mümît isminin masdarı olan imâte sıfatı Allah'ın fiili sıfatlarının dayanağı olan tekvin sıfatı içinde düşünü-

lür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Mümteddü't-tuhr (bk. HAYIZ, İDDET)

MÜMTEHİNE SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 60. sûresi

Göç ederek müslümanlara sığınan kadınların, gerçekten inanıp inanmadıklarını anlamak için imtihan edilmeleri buyurulduğundan "imtihan eden" anlamında bu adı almıştır. Bu kelime "imtihan edilen kadın" anlamında olmak üzere "Mümtehane" şeklinde de söylenir. Bu sûreye "İmtihan" ve "Meveddet" sûresi de denilmiştir. Medine devrinde nâzil olmuştur. 13 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları dâl, râ, lâm, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, müslümanların, İslâm'a cephe alan inkârcılarla aslâ dostluk kurmamaları, bu konuda Hz. İbrahim ve ona tâbi olanları örnek almaları; bununla beraber, müslümanlarla savaşmayan Gayr-i müslimlere iyi davranılması buyurulmakta; ayrıca küfür diyarından kaçan ve gerçekten inanmış kadınlara sahip çıkılması, Hz. Peygambere biat için gelen kadınların biatlarının kabul edilmesi emredilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Müslümanlar, Allah düşmanlarıyla dostluk etmemelidir; akrabası dahi olsa ona sevgi beslememelidir; bu buyruğa aykırı davrananlar sapmış olur. Aslında böylelerinin içi, inananlara nefretle doludur, fırsat buldukça müminlere zarar vermeye, onları kâfir yapmaya çalışırlar. Bu konuda Hz. İbrahim ve ona uyanlar, müslümanlar için en güzel örnektir: Onlar, inkârcılardan uzak durmuşlar, bir Allah'a inanıncaya kadar kendi kavimleriyle dostluk etmeyeceklerini, aralarında bir düşmanlık ve nefret belirdiğini bildirmişlerdir (âyet: 1-6).

* Âhirette, insana yakınlarının ve çocuklarının hiçbir yararı olmaz (3).

* Düşmana karşı ölçülü davranmalı, bir gün arada barışın sağlanabileceği de göz önünde bulundurulmalıdır (7).

* Müslümanlarla din uğrunda savaşanlar ve onlara yardım edenlerle dostluk edilmemeli, onlarla içli-dışlı olunmamalıdır; düşmanla dostluk eden zalimdir. Bununla beraber, müslümanlarla savaşmayan Gayr-i müslimlere iyi davranmalı, adaletten ayrılmamalıdır (8-9).

* Müslüman olup küfür bölgesinden göç eden kadınların gerçekten inanıp inanmadıkları araştırılır; gerçek müslüman oldukları anlaşılınca bunlar, kâfir kocalarına geri verilmezler, ancak mehir geri verilir. Karı veya kocadan birisi kâfir olursa, nikahları bozulur, mehir geri ödenir. Müslüman kadın, kâfir erkeğe helal değildir; müslüman erkek de kâfir kadınla evlenemez (10-11).

* Allah'a hiçbir ortak koşmamak, hırsızlık etmemek, zina yapmamak, çocukları öldürmemek, gayr-i meşrû çocuk edinmemek ve Hz. Peygamber (s.a.)'e itaat etmek; inanan kadınların başlıca görevleri arasındadır (12).

* İnananlar, Allah'ın gazabına uğramış, âhiretten ümidini kesmiş inkârcılarla asla dostluk etmemelidir (13).

¥ Abdurrahman Çetin

MÜNAFIK

Sözlükte tükenen, yok olan, yer altına girip gizlenen anlamlarına gelen münafık, gönülden inanmadığı halde Allah'ı, Hz. Peygamber'i ve getirdiği vahyi benimsediğini söyleyen, müslümanmış gibi gözüken kimse demektir. Münafıklar özü sözüne uymayan kimselerdir. İman konusunda ikiyüzlü davranan bu kimselerin gerçekte kâfir oldukları Kur'ân-ı Kerîm'de mealen şöyle belirtilir: "...Çünkü onlar dıştan iman ettiler. Fakat sonra kalpleriyle kâfir oldular. Bu yüzden kalplerinin üstüne küfür damgası basıldı. Onun için onlar imanın gerçeğini anlayamazlar" (el-Münâfikûn 63/3). Riya ibadette iki yüzlülük anlamına gelirken, münafıklık, inançta iki yüzlülük demektir. Bununla birlikte, nifak, inançların yanısıra davranışlarda ikiyüzlülük etmeyi ifade etmek üzere de kullanılan daha geniş kapsamlı bir kavramdır.

İslâm dini için münafıklar kâfirden daha tehlikelidirler. Müslümanmış gibi gözüktüklerinden tanınmaları mümkün olmaz. Ancak Hz. Peygamber kimlerin münafık olduğunu vahiyle bildiğinden onlara önemli görevler vermemiştir. Kur'ân-ı Kerîm Peygamberimiz zamanındaki münafıkların özelliklerini ve komplolarını müslümanlara anlatmak suretiyle, bunlardan ibret alınmasını ve münafıklara karşı müslümanların dikkatli ve uyanık davranmalarını amaçlamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra kimlerin gerçekten münafık olduğu bilinemediği için, münafık dünyada müslüman gibi işlem görür. Ancak ahirette ebedî azabı hak eder. Hatta bir âyette onların cehennemin en alt tabakasında bulunacakları bildirilmiştir: "Münafıklar cehennemin en alt tabakasında (derk-i esfelde) dırlar. Asla onların azabını kaldıracak bir yardımcı da bulamazsın" (en-Nisâ 4/145). Kur'an-ı Kerîm'de münafıklardan bahseden pek çok âyetin yanında, on bir âyetten oluşmuş başlıbaşına bir sûre de bulunmaktadır. Münâfikûn sûresi adını alan bu surede onların özellikleri arasında şunlar sıralanmıştır: Hz. Peygamber'in Allah'ın elçisi olduğuna şehadet ederken yalancı olmaları, yeminlerini kalkan edinerek Allah yolundan alıkoymaları, yaptıklarının kötü, kalplerinin mühürlü olması, fiziki yapıları güzel ve sözleri dinlenir olsa bile sıralanmış içi boş kütüklere benzemeleri, kendilerinden çekinilmesi gereken gerçek düşman ve aldatılmış kişiler oldukları, büyüklük taslayarak yüz çevirmeleri, göklerin ve yerin hazinelerinin Allah'a ait olduğu gerçeği ve birçok gerçeği anlayamamaları ve bilmemeleri.

Hz. Peygamber de, münafığın özellikleri arasında emanete hıyaneti, yalan söylemeyi, ahdini tutmamayı, hasımlaştığında itidali terkedip aşırı gitmeyi saymıştır (bk. Buhârî, İman, 24; Şehâdet, 28; Müslim, İman, 107, 109; et-Tirmizî, İman, 14; Nesâî, İman, 20) (ayrıca bk. İKİYÜZLÜLÜK, NİFAK, RİYA).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MÜNÂFİKÛN SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 63. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "ikiyüzlü insanlar" anlamına gelen kelimeden alır. Medine devrinde nâzil olmuştur. 11 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası nun harfidir.

Sahâbeden Zeyd b. Erkam'ın bildirdiğine göre, bir savaş sırasında, münâfıkların reisi Abdullah b. Übeyy, kendi adamlarına:

“Peygamber’in ashabına yardım etmeyin ki etrafından dağılsınlar. Medine’ye dönersek, güçlü olan güçsüz olanı oradan çıkaracaktır” demişti. Zeyd, bu sözleri Sa’d b. Übâde’ye anlattı. O da Peygamberimize nakletti. Peygamberimiz Zeyd’i çağırarak meseleyi tahkik etti. Zeyd aynı şeyleri söyleyince, bu kez Abdullah b. Übeyy ve arkadaşlarını çağırdı. “Biz böyle bir şey söylemedik” diyerek yemin ettiler. Zeyd, yalancı duruma düştüğü için çok üzülüp evine kapandı. Nihayet bu sûre indirildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Zeyd’i çağırarak Münâfikûn sûresini okudu ve “Allah seni tasdik etti” buyurdu (Buhârî, Tefsir, 63/1; et-Tirmizî, Tefsir 63).

Bu sûrede, münâfıkların gerçek yüzleri ve özellikleri anlatılarak bunlara karşı dikkatli olunması ifade edilmekte; ayrıca inananların mal ve evlat derdine düşüp Allah’ı zikir ve ibadetten geri kalmamaları ve sadaka vermeleri buyurulmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Münâfıkların sözlerine güvenmemelidir; çünkü onlar yalancıdır. Yeminler ederek insanları kandırmaya ve Allah yoluna engel olmaya çalışırlar. Onların dış görünüşleri ve konuşmaları hoşa gider, fakat onlar hem korkaktır hem de inananlara düşmandır; bunlara karşı dikkatli olunmalıdır. Onlar kendilerini üstün, müminleri hor görür, morallerini bozmaya çalışırlar. Haktan yüz çeviren bu kendini beğenmiş kibirli kişileri Yüce Allah affetmeyecektir. Gerçekte en üstün olan da Allah ve Elçisi ile müminlerdir (âyet: 1-8).

* Mal ve çocuklar, insanı Allah’ı anmaktan alıkoymamalıdır, Allah’ı unutan zarar eder (9).

* İnsan hayatta iken, Allah yolunda harcama yapmalıdır. Ölüm gelince sadaka vermek ve iyilerden olmak için Allah’tan yeni bir süre istemek boşunadır; çünkü Yüce Allah hiç kimsenin ecelini ertelemez ve O, bütün yapılanları çok iyi bilmektedir (10-11).

¥ Abdurrahman Çetin

MÜNAZARA

Münazara, sözlükte düşünce, gözlemler yaparak bir şey hakkında fikir sahibi olma gibi anlamlara gelen “nazar” kökünden türetilmiş bir mastardır. Buna göre “münazara”nın sözlük anlamı “beraber düşünme”dir. Terim olarak ise münazara, karşılıklı konuşan iki kişinin gerçeği ortaya çıkarmak amacıyla iki düşünce arasındaki nisbet hükmünün doğruluk veya yanlışlığını belirlemek için fikrî güçlerini istenen konuya yöneltmeleri demektir. Bu tür karşılıklı fikir yorma kurallarından bahseden ilme de münazara ilmi denir. Münazara ilmi, esas itibariyle Aristo mantığına dayanır. Aristo diyalektiğinin değiştirilmiş şeklidir. Yalnız karşıt görüşlü kimseleri susturmak için meşhur ve kabul edilmiş öncüllerle yapılan kıyasların oluşturduğu tartışma veya bu tartışmaların kurallarından bahseden ilim demek olan cedel ile münazara arasındaki temel fark şöyle tespit edilmiştir: Cedelde doğruluğu önceden kabul edilmiş peşin hükümler vardır, savunulan konu bellidir. Karşı tarafın kabul ettiği düşüncenin yanlışlığını gösterip kendi tezini ispat amacı bulunan cedelde zaman zaman mantık ve kelime oyunlarına başvurulur. Münazaranın gayesi gerçeği

kesin delillerle ortaya koymaktır. Münazarada peşin hükümle hareket ve karşı tarafı susturma amacı sözkonusu değildir, gaye gerçeğin tez sahibi veya antitez sahibi tarafından ortaya konulmasıdır.

İslâm bilginlerinin münazara ilmi ile ilgili yazdıkları eserlerde iki metod takip ettikleri görülür: 1– Tartışmalarda sadece nass, icma ve kıyastan ibaret deliller kullanan metod, 2– Hangi ilme ait olursa olsun bir fikri desteklemek üzere kendisine dayanılabilecek her delilden yararlanan metod. Bu ikinci metod geniş ölçüde akıl yürütmeye ve muhataba karşı fazlaca delil getirmeye imkân tanıdığı için diğerine oranla daha çok kullanılmıştır.

Münazarada uyulması gereken başlıca kurallar şu şekilde sıralanabilir:

1– Tartışmada kesin delile ve gerçek bilgiye dayanılmalıdır.

2– Peşin hükümden sıyrılmalı, karşı tarafca getirilen ve çürütülemeyen deliller kabul edilmelidir.

3– Delil getirilince tartışma kesilmeli, tartışmalar inatlaşma tavrı içine girmemelidir.

4– Tartışma, uygun zeminde yapılmalıdır.

5– Tartışmacılar birbirlerine karşı nazik davranmalıdır.

6– Tartışmada söz çok uzatılmamalı, meram anlaşılamayacak derecede de kısa tutulmamalıdır.

7– Tesbit edilen sınırdan dışarı çıkılmamalıdır.

8– Münazara esnasında muhatabın sözü kesilmemelidir.

9– Tartışmacılar, alaycı tavırlardan kaçınmalı, gülmemeli, çırpınmamalı, kızarak sesi yükseltmemelidir.

10– Münazara usulünü bilmeyenlerle, kibirli, alaycı, inatçı kimselerle münazara yapılmamalıdır.

¥ Mehmet Bulut

MÜNKER

Aklın ve dinin kötü kabul ettiği, toplum tarafından çirkin görülen ve yadırganan davranış anlamında kullanılan bir ahlâk terimi.

“Nükr” kökünden türetilmiş olan “münker” İslâmî kaynaklarda kötü, çirkin, akıl ve dinin reddettiği, insanların birbirlerine karşı uygulamayı sakıncalı gördükleri tutum ve davranışlar anlamında ve “ma’ruf” kelimesinin zıddı olarak kullanılır. Kur’ân-ı Kerîm’de sekizi “ma’ruf”la birlikte olmak üzere on altı âyette geçmektedir. İslâm ahlâkı ve kelâm kitaplarında daha çok “ma’ruf” kelimesiyle birlikte ve “emr bi’l-ma’ruf nehy ani’l-münker” (iyiliği emretme, kötülüğü engelleme) tarzında kullanılmakta olup bu kullanım şekli âyet ve hadislerden alınmıştır (bk. EMR Bİ’L-MA’RUF NEHY ANİ’L-MÜNKER).

¥ Zeki Duman

MÜNKER VE NEKİR

Kabirde insanları sorguya çeken melekler.

Ahiret aleminin ilk durağı olan berzah hayatında insanların ilk karşılaşacakları olay, sorguya çekilmedir. Kabirde insanların sorguya çekilecekleri, –kabir hayatını tümüyle inkâr eden sapık fırka mensupları hariç– müslümanlarca ittifakla kabul edilmektedir. Kabir suâliyle ilgili sahih hadisler

vardır. Bunların bazılarında meleklerin isimleri zikredilmeksizin sadece melekler tarafından suâl sorulacağı bildirildiği halde, bazı hadislerde bu suâl meleklerinin isim ve sıfatları da açıklanmıştır.

Tirmizî'nin Ebû Hureyre'den rivâyet ettiği uzun bir hadiste kabirde suâl sormak için gelen meleklerin siyah tenli, mavi gözlü iki melek oldukları belirtilerek, bunların birine "Münker", diğerine de "Nekîr" denildiği haber verilmiştir (et-Tirmizî, Cenaiz, 70). Beyhakî'nin Hz. Ömer'den rivâyet ettiği bir hadiste de Hz. Peygamber, Hz. Ömer'e: "Ey Ömer, yerin altına girdiğin ve Münker-Nekir'i gördüğünde halin ne olacak?" diye sorar. Hz. Ömer: "Ey Allah'ın Rasulü, Münker ve Nekir nedir?" deyince Rasulullah şöyle buyurur: "Kabirde sorguya çeken iki melektirler. Bakışları şimşek çakışı, sesleri de gök gürültüsü gibidir. Yanlarında bir tokmak vardır ki, bizden (insanlardan) büyük bir topluluk onu kaldırmaya bile güç yetiremez. Halbuki onlar onu şu değneğimden daha kolay kaldırırlar. Eğer onunla sana bir vuracak olsalar toz olursun." (Beyhakî, İsbâtu Azâbi'l-Kabr, v. 38a, elyazma, İst. Beyazıt Umum Küt.Nr.18807).

Bu son hadisin bir başka rivâyetinde bu sayılan sıfatlara ilaveten ön dişleri ile kabri kazdıkları ve ölünün saçlarını çektikleri de zikredilir. Başka bir hadiste ise ön dişlerinin öküzün boynuzu gibi ve nefeslerinin de alev gibi olduğu, kendilerinden rahmet ve acıma duygusunun alındığı, sadece mü'minlere rahmetle muamele edecekleri haber verilmektedir.

Münker ve Nekîr'in böyle son derece heybetli ve ürküntü verici bir şekilde tasvir edilmeleri, kâfir ve münafıklara çok korkunç bir surette görünmelerinden ötürüdür. Bu meleklerin "Münker" ve "Nekir" isimleriyle isimlendirilişi de, insanlara bilmedikleri ve görmedikleri bir surette görünmeleri sebebiyledir. Ölüye sual sormakla görevlendirilmiş olan bu iki melek, mahlukattan ne insanlara, ne hayvanlara ve ne de başka yaratıklara benzerler. Onları Allah Tealâ eşsiz bir surette yaratmıştır.

Ehl-i sünnet bilginlerinin hepsi, hadislerde geçen "Münker" ve "Nekir" kelimelerinin sual meleklerinin isimleri olduğu görüşündedir. Ancak mü'minlere yumuşaklıkla muamele etmeleri ve mü'minleri cennetle müjdelemeleri sebebiyle, mü'minlere sual soran meleklere "Beşîr" ve "Mübeşşir" adını verenler de vardır.

¥ Süleyman Toprak

Münkir (bk. KÂFİR, KÜFÜR)

MÜNTEKIM

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, hak edilen ölçüde cezalandıran, kafirlerin ve asilerin yaptıklarını yanlarına bırakmayıp hakettikleri cezayı veren anlamına gelir.

Cenab-ı Allah Kur'ân-ı Kerîm'de Müntekım ismini çoğul şekliyle üç yerde (es-Secde 32/22; ez-Zuhruf 43/41; ed-Duhân 44/16) ve "zü'ntikam" şekliyle dört yerde (Âl-i İmrân 3/4; el-Mâide 5/95; İbrâhîm 14/47; ez-Zümer 39/37) Yüce Zatına nisbet etmiştir. Ayrıca, bu kökten gelen fiil kalıpları Allah Teâlâ hakkında kullanılmıştır (msl. el-A'râf 7/36; el-Hicr 15/79). Esmâ-i hüsnâ hadisinde de geçen (et-Tirmizî, Daavât, 82) Müntekım ismi fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Mürâhık (bk. BULUĞ)

MÜRCİE

“Mürcie” sözlükte ümit verenler, tehir edenler anlamına gelir. Haricilik ve Mutezilenin büyük günah işleyen kimse hakkındaki görüşlerine karşı tez olarak doğan bu mezhebin temel görüşü, büyük günah işleyen kimsenin (mürtekib-i kebirenin) durumunun Allah’a bırakılması gerektiği yönünde olduğu için, bu mezhebin mensuplarına, ümit verenler veya hükmü ahirete bırakarak erteleyenler anlamında olmak üzere “mürcie” denmiştir. Bazı araştırıcılar Hulefâ-i Râşidin arasında fazilet sıralaması yapılırken Hz. Osman ve Hz. Ali hakkındaki hükmü Allah’a bırakanlara da Mürcie denildiğini ileri sürmüşlerdir.

Mürcie’ye göre kişi hakkıyla inandıktan sonra, işlediği günah imanına zarar vermez. Çünkü iman, bir bilgi ve dil ile ikrar etme işidir. Bir başka anlatımla Mürcie, amelin imanın bir parçası olmadığı, imanda artma ve eksilme olamayacağı kanaatindedir. Yine Mürcie’ye göre Allah va’dettiği şeyden caymaz, ama tehdidinden dönebilir. Bu sebeble onlar “ehl-i va’d” adıyla da anılmışlardır. Mürcie mezhebi de diğer mezhepler gibi çeşitli kollara ayrılmıştır.

¥ Ali Ataç

Müreysi Savaşı (bk. BENÎ MUSTALİK SAVAŞI)
Mürsel (bk. RESÛL)

MÜRSELÂT SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 77. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve “gönderilenler” anlamına “mürselât” kelimesinden alır. “Gönderilenler”den neyin kastedildiği bilinmemekle birlikte bunların evreni idare etmekle görevli melekler veya peygamberler yahut Kur’ân âyetleri... olduğu yapılan yorumlar arasındadır. Buna, yine ilk âyette geçen bir kelimeye dayanılarak “Urf” sûresi de denilmiştir. Mekke döneminde nâzil olmuştur. 50 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, be, te, râ, ayn, lâm, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, kıyâmetin mutlaka gerçekleşeceğinden ve kıyâmete ilişkin olaylardan bahsedilmekte, Allah’ın varlığını ve birliğini gösteren deliller anlatılmaktadır. Ayrıca, âhirette inkârcıların uğrayacakları azap ile, müttakîlerin kavuşacakları mükâfat açıklanmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kıyâmet mutlaka gerçekleştirilecek ve o günde gök yarılacak, yıldızlar silinecek, dağlar ufalanıp savrulacaktır (âyet: 1-15).

* Allah Teâlâ, buyruğunu tutmayan toplumları helâk etmiştir (16-19).

* İnsanı çeşitli safhalardan geçirerek en güzel şekilde yaratan, yeryüzünü diriler ve ölüler için toplanma yeri kılan ve insanlara sayısız nimetler veren Yüce Allah’tır; öyleyse O’nun vaad ettiği âhirete de inanmak gerekir (20-28).

* İnkârcılar âhirette azgın cehenneme atılacaklardır; özür dilemek üzere kendilerine konuşma izni de verilmeyecektir (29-40).

* Müttakîler (takvâ sahipleri) ise, dünyadaki güzel davranışlarına karşılık, nimet dolu cennetlerle ödüllendirileceklerdir (41-

44).

* Allah'a boyun eğmeyen inkârcılar, dünyada kısa bir müddet sürecekleri sefanın ardından, âhirette perişan olacaklardır (45-49).

* Kur'ân, inanılacak en doğru sözdür, Allah kelâmıdır; artık bunu kabul etmeyenler, hangi söze inanacaklardır? (Kur'ân ile yola gelmeyeni, artık hiçbir şey kurtaramaz) (50).

¥ Abdurrahman Çetin

Mürted (bk. İRTİDAT)
Mürtekib-i Kebire (bk. GÜNAH)

MÜRÜVVET

Ahlâk, fazîlet, dürüstlük, mertlik; din ve toplum tarafından benimsenip takdir edilen tutum ve davranışlar bütünü anlamına gelen ahlâkî bir terim.

Mürüvvet kavramı Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Güvenilir hadis mecmualarında yer alan birkaç hadiste kullanılmıştır (bk. Müsned, II, 265; Muvatta', Cihad, 35). Ayrıca edebî ve ahlâkî eserlerde "mürüvvet" kelimesinin geçtiği ve hadis olduğu söylenen bazı sözlerin bulunduğu görülmektedir.

İslâm kültür tarihi araştırmacıları, mürüvvet kavramının İslâm'dan önceki Araplar'da daha çok üstün bedenî özellikleri ve insanın fiziksel gücünü ifade etmek için kullanılırken, zamanla bu maddi anlamının ikinci planda kaldığını ve soyut ve üstün ruhî nitelikleri anlatır hale geldiğini belirtmektedirler. Özellikle İslâmî dönemde kelimenin bu manevi içeriği daha da önem kazanmış ve giderek bir ahlâk terimi haline gelmiştir. Edebiyat ve ahlâkla ilgili klasik kaynaklarda yer alan ve hadis olduğu söylenen bazı sözlerde kelimenin ahlâkî ve manevi anlamının iyice belirlendiği görülmektedir. Bu rivâyetlerden birine göre Hz. Peygamber "mürüvvet"i "akıl" kavramıyla açıklamış (ibn Hibbân el-Büstî, Ravzatü'l-ukalâ, s. 205); başka bir hadisinde ise "Ahlâkı (güzel) olmayanın mürüvveti de olmaz" buyurmuştur (ibn Kuteybe, Uyûnü'l-ahbâr, I, 295). Bu son hadiste ahlâkla özdeşleştirilen mürüvvet kavramı diğer bir hadiste "Mürüvvetsiz din olmaz" denilerek dinin bir unsuru olarak gösterilmiştir (ibn Abdi Rabbih, el-Ikdü'l-ferîd, I, 221). İslâm'ın ilk yüzyıllarında ahlâklı olma, iyi alışkanlıklar geliştirme, Kur'ân-ı Kerîm'in emirlerini yerine getirip yasakladıklarından uzak durma gibi anlamlarda kullanılan mürüvvet kavramı özellikle çeşitli edebî, hikemî ve ahlâkî sözleri derleyen antolojik mahiyetteki ahlâk kitaplarında yer yer fazilet, ahlâk, dürüstlük, mertlik gibi anlamlarda, daha çok da "ahlâk ve görgü kurallarına uygun, terbiyeli, kibar, toplum tarafından beğenilen iyi ve güzel davranışlar toplamı" demek olan "edep" anlamında kullanılmıştır (bk. EDEP).

İslâm ahlâkçıları içinde "mürüvvet" konusunu en geniş bir şekilde inceleyen İmâm Mâverdî, Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn adlı eserinde, bu konuya ayırdığı bölümde (s. 306-334) "mürüvvet"i "insan ruhunu erdemlerin en yücelerine ulaştıran davranışları yerine getirme" şeklinde tanımlamıştır. Mâverdî'ye göre "erdemlerin alâmetlerinden, cömertlik ve onurlu olmanın delillerinden" olan mürüvvet faziletine sahip olan kişinin bilerek kötülük yaptığı görülmez; bu yüzden de hiçbir kimse onu yerme ve eleştirme hakkını kendinde bulamaz. Nitekim Mâverdî'nin eserinde yer verdiği bir rivâye-

te göre Hz. Peygamber "İnsanlarla ilişkilerinde onlara haksızlık etmeyen, onlarla konuşurken yalan söylemeyen, söz verdiğinde sözünü mutlaka yerine getiren kişi mürüvveti mükemmel, adaletli olduğu apaçık ortada bulunan ve kendileriyle dostluk kurulması gerekli olan bir insandır" (s. 306).

Mürüvvet sahibi olmanın pek çok şartı varsa da bunları: 1– Kişinin kendi şahsına yönelik şartlar, 2– Başka insanlara yönelik şartlar şeklinde iki bölüme ayırmak mümkündür.

1– Öncelikle insan, kendi kişiliğini geliştirmek ve yüceltmek için çalışmak, bunun için de: a) İffet sahibi olmalı, yani cinsel hayatında zina ve fuhuştan, sözleriyle başkalarının onurunu incitmekten ve her türlü edepsizlikten sakınmalı, haram irtikap etmekten kaçınmalıdır; b) Nezâhet sahibi olmalı, yani dünyevî ve maddi menfaatlara aşırı düşkün olmaktan kaçınmalı, tamahkarlığın kendisini küçültmesine razı olmamalıdır; c) Siyânet sahibi olmalı, yani nefsini, çok şeyler arzulamaktan korumalı, bunun için de zorunlu ihtiyaçları karşılamakla yetinme alışkanlığı kazanmalı ve bu suretle lüzumsuz şeyleri elde edebilmek için başkalarına el-avuç açmaktan kurtulmalıdır.

2– Mürüvvetli olmanın, başka insanlara yönelik olarak da, mevki ve makamı insanların yararına kullanma, zor durumda olanlara yardım etme, bağışlama, hoşgörülü olma gibi ahlâkî şartları vardır.

¥ Mustafa Çağrıcı

Müsaferet (bk. SEFERİLİK)
Müsâkât (bk. ŞİRKET)

MÜSÂMAHA

Farklı düşünce ve davranışları olgunlukla karşılama, önemsiz hataları hoşgörerek bağışlama anlamına gelen ahlâkî bir terim.

Sözlükte müsaade etme, güçlük çıkarmama, göz yumma, katlanma, affetme, hoş görme demek olan müsâmaha, başkalarının düşünce, inanç ve davranışlarına müdahele ve baskıda bulunmamak, onları serbest bırakmak, kendi kişilik ve anlayışımıza ya da çoğunluk tarafından benimsenip uygulanan tutum ve davranışlara uymasa da bunlara sabırla ve taraf tutmadan katlanmak manasına da kullanılır. Müsâmaha, bir kimsenin kendi hoşuna gitmeyen bir harekete engel çıkarmamaya her zaman kendisini hazır hissetmesidir.

İnsanlar arasındaki yaratılış, kişilik ve karakter farklılıkları ortadan kaldırılamayacak kadar esaslı ve derindir. Toplumdan topluma değişen inançlar, adetler ve alışkanlıklar hep olagelmiştir. Bir toplum içerisinde yer alan farklı guruplar ve kurumların kendilerine has anlayış ve işleyiş tarzları vardır. Kur'ân-ı Kerîm'de: "Herkesin yöneldiği bir yönü vardır" (el-Bakara 2/148) anlamındaki âyet bu farklılıkların değişmez bir gerçek olduğunu dile getirir. Farklı veya başka olan şey genel olarak insan psikolojisinde içgüdüsel bir tepki doğurur. "Başka", bizde yabancılık, korku, kuşku, antipati hatta düşmanlık duyguları uyandırır. Müsâmaha, bu ilkel duyguyu yenmek hiç değilse dizginlemeye çalışmaktır. İnsan başkalarına katlanabilmeyi öğrendiği ölçüde müsâmahalı bir tutum geliştirir.

Hz. Peygamber bir hadisinde: "Allah katında en sevimli din müsâmahalı olan dindir. Ben müsâmahalı bir din olan hanif dini

ile gönderildim" buyurarak (Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, I, 51) İslâm'ın bir müsâmaha dini olduğunu açıkça ifade etmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de, insanlar arasındaki ırk, dil, renk, makam ve mevki gibi farklılıkların, Allah'ın iradesi dahilinde ve belli hikmetlere bağlı olarak var kılındığı, dolayısıyla insanların bunlara katlanması gerektiği yönünde ifadeler yer alır (bk. el-Hucurât 49/13; er-Rûm 30/22; el-En'âm 6/165; el-İsrâ 17/21; ez-Zuhruf 43/32). Din ve inanç farklılığı da insanlığın bir kaderidir. Genel olarak şu veya bu dinin yaşandığı bir toplumda doğmak insanın iradesi dışında bir durumdur. Kur'ân-ı Kerîm bu farklılığı bir imtihan vesilesi olarak zikreder ve böyle bir durum karşısında izlenmesi gereken tutumu şu şekilde açıklar: "Sizden herbiriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi hepinizi bir tek ümmet yapardı. Fakat O, size verdiklerinde sizi sınamak istedi. Öyleyse hayırlı işlerde birbirinizle yarış edin, hepinizin dönüşü Allah'adır" (el-Mâide 5/48; Hûd 11/118-119). Bu sebeple Hz. Peygamber Medine'de müşrikleri evinde misafir etmiştir. Yahudi ve hıristiyanların kendi dini inanç ve ibadetlerini serbestçe yerine getirmelerine izin vermiştir. Fakat bütün bunlar, insanları güzel bir şekilde Allah'ın dinine davet etmeye bir engel teşkil etmez. Aksine bu davet ve bu yönde verilecek uğraş, Kur'ân-ı Kerîm'de müslümanlara bir görev olarak yüklenmiş, bunun metodlarına işaret edilmiştir (en-Nahl 16/125).

Şahsî ilişkiler bakımından müsâmaha, birinin hatasını yüzüne vurup utandırmadan, başkalarının yanında onu mahcup etmeden, sabır ve anlayışla kusurunu telâfi etmesine imkân vermektir. Nitekim Hz. Peygamber'in önemsiz hataları hoşgördüğü, düzeltilmesi gereken hatalar işleyenleri ikaz etmek gerektiğinde genellikle hatalı kimseyi mahcup edip üzmemek düşüncesiyle ikazlarını isim zikretmeden yaptığı bilinmektedir. Hataları sabırla karşılama, affedici ve hoşgörülü olma, insanların kusurlarına katlanma insanı olgunlaştıran ve değerini yücelten bir davranıştır.

¥ Hayati Hökelekli

Müsavat (bk. EŞİTLİK)

MÜSAVEME

"Müsâveme", İslâm hukuk terimi olarak, müşteriye malın alış fiyatı veya maliyeti açıklanmadan satım bedelinin pazarlık yapılarak belirlendiği satım türünü ifade eder. En yaygın satım türü olan müsâveme, serbest rekabet ortamının bulunduğu, karşılıklı güveni sağlayacak belirli ticari ve ahlâkî geleneklerin oluştuğu toplumlarda tabii ve pürüzsüz biçimde işletilmiştir. İslâm hukukunda kâr için belirli bir alt ve üst sınır belirlenmeyip, fiyatların arztalep dengesi ve serbest rekabet ortamı içinde oluşmasına imkân verilmiş, ancak –gerektiğinde– kanun koyucunun ve yetkili mercilerin kamu yararını gözeterek kâr oranları konusunda belirli sınırlamalar getirilebileceği ifade edilmiştir. Bu itibarla serbest pazarlıkla satışın ve bu satış ortamında belirlenen fiyatın meşruiyetinin de tarafların birbirini yanıltıcı beyanda bulunmaması, açıklık ve güvenin olması, ticari örfün ve şer'î esasların belirlediği sınırlamalara uyulması gibi birtakım şartlara bağlı olduğuna dikkat çekilmiştir (ayrıca bk. SATIM).

¥ Yunus Apaydın

MÜSEBBİHÂT SURELERİ

“Sebbeha” veya “Yüsebbihu” kelimesiyle başlayan Hadîd, Haşr, Saff, Cuma ve Teğâbün surelerine “müsebbihât” denir.

¥ Heyet

Müslim (bk. İSLÂM)
Müsrikat (bk. İÇECEKLER, UYUŞTURUCU MADDELER)
Müstehab (bk. MENDUB)
Müstehaza (bk. İSTİHAZE)

MÜSTEHCEN

Kişinin ar ve utanma duygularını rencide eden her türlü yazı, resim, fotoğraf, film, görüntü ve hareket.

Müstehcen, kelime anlamı bakımından edep ve haya duygularına aykırı, açık-saçık, edep dışı, ayıp görülen demektir. Müstehcenlik, cinsiyet konusunda sınırsızlık ve ölçüsüzlüktür. Bununla birlikte müstehcenlik, toplumun anlayışına göre değişen bir kavramdır. Belli bir toplumda hatta aynı toplumun belli bir kesiminde müstehcen sayılan bir durum, aynı toplumun diğer kesiminde müstehcen sayılmayabilir. İnsan tabiatı kendi içerisinde cinselliğe karşı haya (utanma) duygusundan kaynaklanan bir sansür ve süzgeç taşır. Psikolojik tahlil ve etnolojik gözlem, utanma duygusunun insanlığın en eski ve en köklü özelliklerinden biri olduğunu göstermektedir. Her ilkel kabile, çok basit bile olsa bir utanma duygusuna sahiptir. Küçük çocuklarda da altı-yedi yaşlarından itibaren bu duygu uyanmaya başlar. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Âdem ile Havva’nın meyvesi yasaklanan ağaçtan yemelerini konu alan âyetlerde insandaki ilk utanma duygusunun cinsel organları örtme şeklinde tezahür ettiği anlatılmaktadır (el-A’râf 7/19-20; Tâhâ 20/120-121). Özellikle büyüme çağındaki çocuk ve gençlerin tamamıyla kişisel, mahrem, saklı bir şeye sahip olmaları, onların gelişmeleri açısından son derece önemlidir. Bu gizliliğin utanma ile devam ettirilmesi ve cinsiyet hayatının bu çağda diğerlerinden daha fazla en yeni, olağandışı ve bunun için de en mahrem bir tecrübe olması dolayısıyla, cinsiyet başlıca utanma konusu haline gelmektedir. Utanma, insan tabiatının en nazik unsurlarını yaşatmak bakımından, korunması ve geliştirilmesi zorunlu olan bir duygudur. Utanma, kişiliğimizin önemli bir boyutu olan cinsiyetten hareket eder ve bütün kişiliğimizi korumayı amaç edinir. İşte müstehcenlik insandaki bu önemli duyguyu tahrip eden, yaralayan bir aşırılıktır. Bu bakımdan o bir ahlâkî sapmadır, insan kişiliğini zaafa uğratır ve ilkel bir seviyeye düşürür.

İslâm, kadın ve erkeğin vücutlarının belli yerlerinin örtülmesini emretmiştir. Vücudun örtülmesi gereken yerlerini örtmek, terbiyeli ve edebli bir kıyafette bulunmak, her erkek ve kadına gerekli olan bir insanlık ve medeniyet şiarıdır. Çıplaklık, bir ilkellik ve gerilik alametidir. İnsanın şerefi ve değeri edep yerlerini açmasıyla zedelenir ve alçalır. Kur’ân-ı Kerîm’e göre bu bir aldanma ve yanılmadır: “Ey Adem oğulları! Şeytan ana ve babanızı, avret yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak nasıl cennetten çıkardıysa, sakın size de bir fitne yapmasın..” (el-A’râf 7/26).

Cinsiyetle ilgili konularda açık-saçık konuşmak da doğru değildir. Hz. Peygamber

bir hadisinde, "...mümin insan müstehcen sözler sarfetmez..." (et-Tirmizî, Birr, 48) buyurur. Ancak, eğitim-öğretim maksadıyla ve herhangi bir tahrik edici niyet taşımayan müstehcen ifadeleri Hz. Peygamber'in belli bir hoşgörü ile karşıladığı bilinmektedir (Buhârî, İlm, 50; Edeb, 68; et-Talâk, 7). Bununla birlikte müstehcen konularda bilgi vermek gerektiğinde Hz. Peygamber, benzetme, kinâye ve istiâre tarzındaki ifadeleri tercih etmiştir.

¥ Hayati Hökelekli

MÜSTE'MİN

Müste'min kelimesi "güven, güvence" anlamına gelen "emân" kökünden türemiş olup, eman ve güvenlik isteyen, İslâm hukuk terimi olarak müste'min (veya müste'men) kimse demektir. Müste'men ise, "kendisine eman ve güvence verilmiş kimse" anlamındadır. Her iki kelime de İslâm hukukunda, İslâm ülkesinde geçici bir süre kalma izni verilmiş yabancı gayrimüslimi ifade eder.

Kur'ân'da "Eğer müşriklerden biri eman dileyip yanına gelmek isterse, ona eman ver ki Allah'ın kelamını işitsin. Sonra onu güven içinde olacağı yere ulaştır" buyrularak (et-Tevbe 9/6) uluslararası ilişkilerde sulh ve barışın hakim olması vurgulanmıştır. Tarihi uygulama itibariyle, Hz. Peygamber döneminden itibaren hem İslâm ülkesine barış amaçlı olarak girmek isteyen tüccar, elçi, din adamı, öğretmen ve öğrenci, seyyah gibi şahıs ve guruplara hem de savaş esnasında veya savaş sonrasında düşman askerine, bir şehir veya bölge halkına can ve mal dokunulmazlığı güvencesi anlamına gelen eman verilmiş, İslâm devletince bu emanın şartlarına azami ölçüde uyulmuş ve böylece devletlerarası ilişkilerde barış ve güvenlik ilke edinilmiştir. Hz. Peygamber dönemindeki uygulamalardan da hareketle İslâm hukukçularının, kimlere hangi şartlarda ne süreyle ve kimler tarafından eman verileceği, İslâm ülkesinde geçici oturma izni alan kimsenin hak ve borçlarının ne olacağı konusunda ayrıntılı bir hukuk doktrini geliştirdiği görülür. Bu ayrıntılı görüşlerin ortak amacı ise, gerek müsteminin gerekse İslâm devletinin ve ülke vatandaşlarının karşılıklı hak ve borçlarının belirlendiği bir hukuk düzenini oluşturmaktır.

Özetle ifade etmek gerekirse; ticaret, seyahat, diplomatik ilişki, eğitim-öğretim gibi çeşitli makul ve meşru amaçlarla İslâm ülkesine gelmek isteyenlere İslâm devletinin yetkili organları, eman adı verilen giriş ve geçici oturma izni verir ve bu süre zarfında ilgili Gayr-i müslim mal ve canı itibariyle İslâm devletinin güvencesi altında olur. Onun hakları hukuk düzenince korunur. Eman isteyen ve kendisine eman verilen şahıs da İslâm ülkesinin hukuk düzenine ve kamu düzeniyle ilgili kural ve kaidelerine uymakla yükümlü olur. Müsteminler İslâm ülkesi halkı sayılmadığından zimmî ve müslümanların vatandaş sıfatıyla sahip olduğu haklara sahip değildirler (ayrıca bk. SİYER, ZİMMÎ). Ülkeyi terketmekle de emanın sağladığı güvence ve müstemin statüsü sona erer.

¥ Ali Bardakoğlu

Müşareke (bk. ŞİRKET)
Müşebbihe (bk. MÜCESSİME-MÜŞEBBİHE)
Müşkil (bk. LÂFIZ)

Müşrik (bk. ŞİRK)

MÜT'A

Kendisiyle yararlanılacak şey anlamına gelen metâ ve müt'a, terim olarak, mehri belirlenmeden ve temas olmadan boşanan kadına, gönlünü almak ve ayrılığın verdiği acıyı hafifletmek amacıyla, kocanın vermesi gereken mal, elbise ve bunun gibi şeylerdir. Boşanan kadının gönlünü almak ve onunla olan insani bağları koparmamak amacıyla verilmesi istenen müt'anın, fıkhî hükmü ile ilgili farklı görüşler vardır.

Müt'anın hükmü (hukûkî yönü):

Hanefîler, müt'a vermenin bazan vacip bazan da müstehap olduğu görüşündedirler.

a) Temas olmadan ve mehri tayin edilmeden boşanan kadına müt'a vermek vaciptir. Mâlikîler'in dışında diğer mezhepler bu konuda hemfikirdirler. Bir âyet-i kerîmede: "Nikahtan sonra henüz dokunmadan veya onlar için belli bir mehir tayin etmeden, kadınları boşarsanız, bunda size günah yoktur. Bu durumda onları faydalandırın (kendilerine hediye kabilinden bir şeyler yani müt'a verin). Zengin olan durumuna göre; fakir de durumuna göre verir. İyilikle faydalandırmak muhsinler (iyi davrananlar) için bir görevdir" (el-Bakara 2/236) buyurulmaktadır ki, bu âyetle, bu manaya yakın olan Ahzab sûresinin 49. âyeti "müt'a" vermeyi emretmektedir. Üstelik bu durumda müt'a, mehri tayin edilip de temas olmadan boşanan kadına verilmesi vacip olan yarım mehir mesabesindedir. Bu bakımdan müt'ayı vermek vacip olmaktadır.

b) Mehri tayin edilip de temas olmadan boşanan kadına ise müt'a vermek müstehaptır. Bu verilecek müt'a yarım mehir durumundadır.

Malikîler ise, temastan ve mehrin tayininden önce boşanan kadına müt'a vermenin müstehap olduğunu; ancak, mehir verilemeyeceğini kabul etmişlerdir. Mehir tayin edilsin veya edilmesin, temastan sonra boşanan kadına müt'a verilmesi gerekir. Kadının isteği üzerine meydana gelen ayrılıktan dolayı da müt'a verilmez. Şafiîler ise Mâlikîler'in aksine, her türlü boşama neticesinde boşanan kadına müt'a vermek vaciptir. Ancak mehri belirlenipte temastan önce boşanan kadına mehrin yarısı verilir. Hanbelîler ise genelde Hanefîler'in görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre, hür, köle, müslim ve zimmilerin, nikahtan sonra mehri belirlenmeyen ve temastan önce boşanan her kadına müt'a vermeleri vaciptir. "... Onları faydalandırın (kendilerine hediye kabilinden birşeyler yani müt'a verin)" (el-Bakara 2/236) âyetindeki "faydalandırın" emri, müt'a vermenin dinen gerekli (vacip) olduğunu ifade etmektedir.

Kocası ölen kadına müt'a verilmez; çünkü, konu ile ilgili âyet-i kerîme bu hükmü içermemektedir. Karı-kocanın ayrılmasını gerektiren bazı hukukî sebeplerden dolayı mehrin düşmesiyle müt'a da düşer, verilmesi gerekmez.

Müt'anın miktarı ve cinsi:

Müt'anın miktarı ve nelerden olabileceği konusunda âyetlerde açık bir hüküm yoktur. Başka bir ifade ile Kur'ân, bunun takdirini ve nelerden verilebileceğini içtihada, İslâm bilginlerinin takdirine bırakmıştır.

Bu konuda Hanefîler, kocanın mali durumunu dikkate almışlar, koca zenginse verilecek müt'anın, mehri mislin yarısından fazla, fakir ise beş dirhemden aşağı olmamasını kabul etmişlerdir. Hatta kendisiyle fetva verilen (müfta bih) görüşe göre, karı-kocanın durumlarına bakarak, her ikisi de zengin iseler, verilecek elbisenin yani müt'anın başörtüsü ile birlikte değerli kumaştan yapılmış birtakım elbise olmasını; fakir iseler, ihtiyacı karşılayacak bir elbise olmasını, biri zengin diğeri fakir ise, orta yollu bir elbisenin verilmesini kabul etmişlerdir. Müt'anın takdirinde ölçü daha çok kocanın mali durumu ile yaşadığı yerin örf ve adetidir.

Şâfiîler ise, müt'anın otuz dirhemden aşağı olmamasını veya bu değerde bir şeyin olmasını kabul etmişlerdir. En yükseği ise, bir hizmetçi, ortasını da birtakım elbise olarak kabul etmişlerdir. Ayrıca müt'anın mehri mislin yarısının geçmemesinin sünnet olduğunu, geçerse bunun da câiz olabileceği görüşünü benimsemişlerdir.

Karı-koca müt'anın belirlenmesinde anlaşamazlarsa, hakim zamana ve eşlerin mali durumlarına göre takdir eder. "Onlara (temas olmadan veya mehri belli olmayan kadınlar), zengin olan gücüne; darda olan da haline göre, örfe uygun biçimde bir şey (müt'a) versin" (el-Bakara 2/236) âyet-i kerîmesi müt'anın takdirinde şer'i (hukukî) bir delil olduğu gibi, hakime de bu konuda ışık tutmaktadır. Nitekim Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi'nin 84. maddesi de bu doğrultuda düzenlenmiştir.

Mâlikîler'le Hanbeliler ise, müt'anın takdirini yukarıdaki âyete dayanarak, kocanın durumuna göre belirlenmesi görüşünü benimsemişlerdir. Buna göre, en yüksek müt'a, kocanın mali durumu yerinde ise bir hizmetçinin değeri kadar; fakir ise namaz kılabilecek birtakım elbise, Hanefîler'in dediği gibi baş örtüsü, gömlek, uzun manto ve çorap gibi elbise verilmesi gerekir.

Müt'a terimi hac ve nikah için de kullanılır. Hac için kullanılan, "müt'atü'l-hac" veya "haccü't-temettü" terimleridir. Hacc-ı temettü: Hac aylarında (Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin ilk on günü) umre için ihrama girip, umre yaptıktan sonra yurduna dönmeden Mekke'de kalarak ihramdan çıkıp, tekrar hac için ihrama girip usulüne uygun yapılan hactır. Bu tür hacda umre ile hac birleştirilip, aynı aylarda yapıldığı ve umreden sonra ihramdan çıkıp, ihramsız olduğu süre içinde, ihramda iken haram olan şeyleri yapma imkanına sahip olunduğu yani bunlardan faydalanıldığı için, bu tür hacca, hacc-ı temettü' adı verilmiştir.

Nikahla ilgili müt'a yani müt'a nikahı ise, bir erkeğin bir kadına, şu kadar para karşılığında senden on gün yahut bir ay veya üç ay faydalanayım, diye teklifte bulunup, kadının da bunu kabul etmesiyle oluşan bir nikah türüdür ki, bu, İslâm'ın ilk dönemlerinde kısa bir süre kabul edilmiş, daha sonra Sünnet'le neshedilmiştir. Şia'dan bir gurup bilgin hariç, diğer mezhep imamları bu konuda ittifak halindedirler. Nitekim ilgili âyetler de bunun haram kılındığına delalet etmektedir (bk. Zuhayli, el-Fıkhu'l-İslâmî (Dımaşk, 1987) VII. 66-70).

¥ Mehmet Şener

MÜTEÂL

Allah'ın isimlerinden.

Müteâl, pek yüce, en yüce, yüceler yüce-

si, aşkın ve noksanlıklardan münezzeh varlık anlamına gelir. Müteâlî ismi Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyette geçer (er-Ra’d 13/9). Ayrıca ondan fazla âyette fiil kalıbıyla Allah’ın yüce olduğu ifade edilmiştir. Alî ve A’lâ isimleri Müteâlî ismiyle aynı anlamdadır. Ancak Müteâlî ismi diğerlerine göre mübalağa ifade eder. Esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alan Müteâlî ismi (et-Tirmizî, Daavât, 82). ayrıca Hz. Peygamber’in öğrettiği bir vitr duasında anılmıştır. Rasûlullah şöyle buyurmuştur: “... sevip elinden tuttuğun zelil olmaz. Ey Rabbimiz! Sen mübarek ve yüceler yücesisin” (Ebû Dâvud, Salât, 119; Vitr, 5; et-Tirmizî, Vitr, 10; Nesâî, İftitâh, 17). Müteâlî ismi Yüce Allah’ın selbî-tenzîhî sıfatlarını gösteren isimleri içinde ele alınır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MÜ’TEFİKÂT

Kur’ân-ı Kerîm’de, yaşadıkları toprakların altı üstüne getirilmek suretiyle cezalandırıldıkları bildirilen ahali veya bunların oturdukları yerleşim merkezleri.

Mü’tefike (çoğulu Mü’tefikât) altı üstüne getirilmiş demektir. Müfessirlere göre Kur’an-ı Kerîm’de “Onlardan evvel gelen Nuh, Ad, Semûd kavimlerinin, İbrahim kavminin, Medyen ahalisinin ve yıkılmış kasabaların (Mü’tefikât) haberlerini onlar almadılar mı? Onlara peygamberleri apaşikar delillerle gelmişlerdi fakat onlar inanmamış, Allah onlara zulmetmemiş, lakin onlar kendi öz canlarına zulmetmişlerdi” (et-Tevbe 9/70) meâlindeki âyette anılan “Mü’tefikât” ile Lût kavminin ve bunların oturdukları yerlerin kasdedildiği Hicr 15/74 âyetinin yardımıyla anlaşılmaktadır. Zira bu âyette verilen bilgiye göre, Hz. Lût’un kavmi peygamberlerini dinlemedikleri, ahlâksız yaşayışlarını sürdürdükleri için yaşadıkları şehirlerin altı üstüne getirilmiş, böylece cezalandırılmışlardır. Tevrat’ta da Lût’un kavminin yaşadığı Havza’nın şehirleri harap edilmek suretiyle cezalandırıldıkları bildirilmektedir.

Bazı müfessirler de Ashâb-ı Mü’tefikât’ın sadece Lût kavmi olmayıp davranışları sebebiyle yerle bir edilen bütün kavimler olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

¥ Ömer Faruk Harman

MÜTEKEBBİR

Allah’ın isimlerinden.

Allah Teâlâ’nın bu ismi, zatına nisbetle her varlığın basit ve küçük olduğunu, ululuk ve büyüklüğün ancak O’nun zatına mahsus olduğunu ve büyüklük taslayanları helâk ettiğini ifade eder. Kebîr ismiyle aynı veya yakın anlamda olan Mütekebbir ismi Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyette geçer (el-Haşr 59/23). Allah’ın doksandokuz isminin sayıldığı esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Mütekebbir ismi, tenzîhî sıfatlar gurubunda düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Mütekellim (bk. KELÂM)

MÜTEŞÂBİH

Birçok manaya gelebilen ve anlamı Allah’tan başka kimse tarafından bilinemeyen veya ancak ilimde üstün mertebeye sahip kişilerce bilinen âyetler için kullanılan bir terim

“Müteşâbih” kelimesi sözlükte benzeşen,

başkaları ile karışan gibi anlamlara gelir. Dinî bir terim olarak ise müteşâbih, değişik anlamlara gelebilen ve kendisi ile kastedilen anlamı Allah'tan başka kimsenin bilemediği veya ancak ilimde üstün mertebeye sahip kişilerin bildiği âyetleri ifade eder. Bazı sûrelerin başında bulunan hurûf-i mukatta'a (bk. HURÛF-İ MUKATA'A), "Allah'ın arşa kurulması" (Tâhâ 20/5), "Allah'ın gelmesi" (el-Fecr 89/22), "Allah'ın yüzü" (er-Rahmân 55/27) ve "Allah'ın eli" (Feth 48/10) gibi anlatımları içeren âyetler ile Allah'ın sıfatlarına, kıyâmet, cennet ve cehennemin mahiyeti gibi gaybi konulara ilişkin âyetler bu gruba girer.

Âl-i İmrân sûresinin 7. âyetinde de bildirildiği üzere, Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısım âyetleri muhkem, diğer bir kısmı da müteşâbihtir. Muhkem âyetler, manası anlaşılmak için açıklamaya gerek duyulmayan, bir tek anlamı olan, herkesin anlayabileceği âyetlerdir. Helâl, haram, namaz, oruç, zekât, hacc, peygamberlerin kıssaları türünden olan âyetler muhkem âyetlerdir.

Bilginlerin çoğunluğuna göre, müteşâbih âyetlerin manasını ancak Allah bilir, bunlar üzerinde yorum yapmamak gerekir. Buna karşılık bazı bilginlere göre, Kur'ân-ı Kerîm anlaşılmak üzere gönderildiği için, bu tür âyetleri de manalandırmak ve yorumlamak mümkündür. Onlara göre müteşâbih âyetlerin bazılarının hakikati bilinemez ise de, bazılarını diğer âyet ve bilgilerin yardımıyla anlamak imkânı vardır. Meselâ "Allah'ın gelmesi", emrinin gelmesi demektir; "Allah'ın yüzü", kendisi anlamındadır; "Allah'ın eli", kudreti demektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de müteşâbih âyetlerin bulunması birçok hikmetle açıklanmaya çalışılmıştır. Bu izahlardan bazıları şöyledir: İnsan, daima yeni şeyler öğrenmek ve bilmek ihtiyacındadır. Bu ihtiyacı tatmin için bilinmeyen bir alemin sezinlenmesi zaruridir. İnsanın böyle bir alemin olduğunu bilmesi ve sonsuzluğa doğru marifet yolunda yürümesi ve hangi ilmî mertebeye gelmiş olursa olsun, önünde meçhûller bulunduğunu sezmesi de büyük bir fazilettir. Öte yandan müteşâbih âyetler, her şeyi bilmeye gücü yetmeyen insana, Allah'tan bir rahmettir. Gerçekten kıyâmetin ve insanların ölüm vakitlerinin bildirilmemesi, her şeyden önce bu yolla izah edilebilir. Ayrıca bu âyetlerle insanlar Peygamberin verdiği habere boyun eğerek gayba inanıp inanmamaları hususunda sınanmış olmaktadırlar. Müteşâbih âyetler Allah'ın ilmine ve kudretine delil teşkil etmesi, Kur'ân'ın îcâzı, ezberlenmesinin kolay olması ve insan aklının işletilmesi yönlerinden de birçok hikmetler taşımaktadır.

Müteşâbih âyetlerle ilgili olarak: Mukâtil b. Süleymân (150/767), Ahmed b. Ca'fer el-Münâdî (256/870), İbn Kuteybe (276/889), Râgıb el-Isfehânî (502/1108), İbnü'l-Cevzî (597/1201), Fahruddîn er-Râzî (606/1209), es-Sehâvî (641/1243), İbn Teymiyye (728/1327) ve es-Süyûtî (911/1505) gibi ünlü bilginler çeşitli eserler yazmışlardır. Kâdî Abdülcebbâr el-Hemedânî (415/1024)'nin Müteşâbihu'l-Kur'ân, el-Hatîb el-İskâfî (420/1029)'nin Dürretü't-Tenzîl, Mahmud b. Hamze el-Kirmânî (505/1110)'nin Kitâbü'l-Bürhân, İbn Teymiyye'nin el-İklîl fî'l-Müteşâbih ve't-Te'vîl, es-Süyûtî'nin Müteşâbihu'l-Kur'ân ve Şeyh Halil Yâsîn'in Advâ alâ Müteşâbihâti'l-Kur'ân isimli kitapları, bu konuyla ilgili basılmış eserler arasındadır.

¥ Abdurrahman Çetin

Mütevatir (bk. HADİS)

Mütevelli (bk. VAKIF)
Müttakî (bk. TAKVA)
Müzâre'a (bk. ŞİRKET)
Müzayede (bk. AÇIK ARTIRMA)

MÜZDELİFE

Müzdelife, Arafat ile Mina arasında kalan bir bölgenin adıdır. Sınırları, Arafat'ın sonundaki iki dağ arasında kalan boğazdan başlar, Mina ile sınır teşkil eden "Muhassir Vadisi"ne kadar devam eder. Müzdelife bölgesinin tamamı "Harem" sınırları içindedir.

Bu bölgeye Müzdelife adının verilmesi, kulun, burada Allah'a daha çok yakınlık elde etmesinden dolayıdır. Ayrıca burası, insanların toplanıp akşam ve yatsı namazlarını bir arada "cem-i te'hir" ile (bk. CEM') kılmalarından dolayı "Cem'", Kuzeh Dağı'nın "Meş'ar-i Haram" adıyla bilinen tepesine izafeten de "Meş'ar-i Haram" adıyla anılmakta ve tanınmaktadır.

Muhassir Vadisi dışında Müzdelife'nin her yerinin mevkıf (yani vakfe yapmaya elverişli mahal) olduğu hususunda, İslâm bilginleri görüş birliği içindedirler (bk. VAKFE).

Arefe günü (9 Zilhicce) güneş battıktan sonra Arafat'tan çıkılarak Müzdelife'ye gelinir. Vaktinde kılınmayan o günün akşam namazı, yatsı namazının vakti girdikten sonra burada "cem-i tehir" ile kılınır.

Hanefî mezhebine göre Müzdelife'de "cem-i tehir" vaciptir. Ebû Hanîfe ve Muhammed Arafat'ta veya Müzdelife'ye gelmeden yolda kılınan akşam namazının Müzdelife'de iade edilmesi gerektiği görüşündedir. Şu var ki bu hüküm, geçerliliği ile değil, haccın vacibinin yerine getirilmesi ile ilgilidir.

Şâfiî mezhebine göre ise, buradaki "cem-i tehir" sefer illetine bağlı bir sünnettir, vacip değildir.

Geceyi Müzdelife'de geçirmek sünnettir (Müzdelife vakfesi ile ilgili hükümler için bk. VAKFE). Şeytan taşlamak için atılacak taşlar genellikle bu bölgeden toplanır. Ancak buradan toplanması şart olmayıp, başka yerlerden toplanması da mümkündür (Şeytan taşlama ile ilgili hükümler için bk. CEMERÂT).

¥ Salim Öğüt

Müzik (bk. MUSİKÎ)

MÜZİLL

Allah'ın isimlerinden.

Yüce Allah'ın bu ismi, dilediğinden mülkü çekip alan, düşmanlarını değersiz kılan, kâfirleri alçaltan, zelil eden anlamlarına gelir. Müzill ismi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmemektedir. Ancak fiil kalıbıyla bir âyette meâlen şöyle buyurulmaktadır: "(Rasûlüm!) De ki: "Mülkün sahibi olan Allah'ım, mülkü dilediğine verirsin, dilediğinden çekip alırsın. Dilediğini aziz kılar, dilediğini alçaltırsın..." (Âl-i İmrân 3/26). Esmâ-i hüsnâ hadisinde yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Müzill ismi zıt anlamlısı olan Muizz ismiyle birlikte anılır. Her iki isim fiilî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

MÜZZEMMİL SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 73. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "örtünüp bürünen" anlamına gelen kelimeden alır. Mekke'de indirilmiştir. 20 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, lâm ve mim harfleridir.

Bu sûrede, Yüce Allah'a geceleri de ibadet etmek, inkârcılara karşı sabırlı olmak tavsiye edilmekte, kıyâmet hatırlatılarak, azaptan sakınmak, Kur'ân okumak, namaz kılmak, Allah yolunda harcama yapmak ve mağfiret niyazında bulunmak emredilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Gecenin bir bölümünde kalkıp Allah'a ibadet etmeli, Kur'ân okumalıdır; çünkü gece ibadeti daha huzurlu ve daha etkilidir (âyetler: 1-8, 20).

* İbadette tam anlamıyla gönülden Allah'a yönelmeli ve sadece O'na güvenmelidir (8-9).

* İslâm davetçisi sabırlı olmalı, inkârcıları, Allah'a havale etmelidir; Allah Teâlâ onları gerektiği şekilde cezalandıracaktır (10-13).

* Hz. Muhammed (s.a.), insanlara gönderilmiş Allah Elçisidir; ona inanmak gerekir. Yüce Allah, Hz. Mûsâ'yı yalanlayan Firavun'u nasıl cezalandırmışsa, Hz. Peygamber (s.a.)'i yalanlayanların âkıbeti de öyle olacaktır. Öyleyse, dağların dağılan kum yığınları gibi olacağı, göklerin yarılacağı, çocukların bile ihtiyarlayacağı kıyâmetten sakınmak, Kur'ân'dan öğüt alıp Yüce Allah'ın yoluna girmek gerekmektedir (14-19).

* İmkân ölçüsünde (özellikle geceleri) bol bol Kur'ân okumak, namaz kılmak, zekât vermek ve Allah yolunda harcamada bulunmak, Cenab-ı Hak'tan mağfiret dilemek, müslümanların görevleri arasındadır. Yapılan her iyiliğin bedeli, Allah katında daha hayırlı ve daha büyük ecirle karşılanacaktır (20).

¥ Abdurrahman Çetin

N

Nadîr (bk. BENÎ NADİR SAVAŞI)

NAFAKA

Sözlükte “nafaka”, harcanan mal ve para, giyecek, yiyecek ve barınacak yer anlamına gelir. İslâm hukukunda ise kişinin aile fertleri ve yakınları için yüklendiği harcamaları ifade eden bir terimdir.

İslâm dini kişilerin imkân ve yetkileri ile görev ve sorumlulukları arasında denge kurarak toplumda barış ve düzenin kurulmasını, sosyal adaletin gerçekleşmesini sağlayıcı bir dizi tedbir almıştır. Bunlardan biri de kocanın karısına karşı, kişinin usul ve furûu ile diğer bazı kan hısımlarına karşı taşıdığı nafaka yükümlülüğüdür. Nafaka ile ilgili olarak Kur’ân’da şöyle buyurulur: “Zengin olan nafakayı zenginliğine göre versin. İmkânı çok geniş olmayan da Allah’ın kendisine verdiği kadarından nafaka ödesin. Allah kimseyi verdiği imkândan fazlasıyla yükümlü kılmaz. Allah, bir güçlükten sonra bir kolaylık yaratacaktır (et-Talâk 65/7). Böylece, aile fertleri ve hısımlar arasında dayanışma ve yardımlaşma teşvik edilirken herkese de kendi imkân ve şartına göre görevler yüklenerek hak ve sorumluluklar arasında denge korunmaya çalışılmıştır.

İslâm dini ferdi mülkiyet hakkını temel haklardan biri olarak kabul etmiş ve koruma altına almıştır. Ancak, toplumda sosyal adaleti sağlamak, sosyal dayanışma ve yardımlaşmayı gerçekleştirmek, aile fertleri ve hısımlar arası bağları güçlendirmek maksadıyla kurban, zekât, keffâret, karz-ı hasen, komşu ve kul hakkı, infak ve sadaka, devlet bütçesinden yardım gibi birçok sosyal müessese ve telakkiyi geliştirip devam ettirmiştir. Kocanın karısına, babanın çocuklarına, dedenin torunlarına, evladın ana-babasına, torunların dede ve ninelerine, kişilerin belirli dereceye kadarki hısımlarına karşı nafaka yükümlülüğüyle sorumlu tutulması ve bu mükellefiyet halkasının mümkün olduğu ölçüde geniş tutulması bu amaç ve anlayışın tabii sonucudur. Öyle ki, dini literatürde insanlar dışındaki diğer canlıların ve bitkilerin de nafaka hakkının bulunduğundan hareketle bunu sağlayıcı birtakım dini, ahlakî hatta hukukî yaptırımlardan söz edildiği görülür.

İslâm hukukunda nafaka, bu yükümlülüğü doğuran hukukî sebebin cinsine göre, evlilik nafakası, usul-furu nafakası ve hısımlık nafakası şeklinde üç başlık altında ele alınabilir.

A– Evlilik Nafakası:

İslâmda ailenin geçim yükü, karının ve çocukların geçimini sağlama görevi kural olarak aile reisi olan kocaya aittir. Evlilik nafakası (“nafakatü’z-zevciyye”) tabiriyle de, kocanın karısı için yüklendiği masraflar

kastedilir. Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kadınlar hakkında Allah'tan korkun, onlar sizin korumanız altındadır. Onları Allah'a teminat vererek aldınız, uzuvlarını Allah'ın kelimesiyle helal saydınız. Onların sizin üzerinizde, durumlarına uygun olarak yiyecek ve giyecek hakları vardır" (Buhârî, Nafakât, 1, 4; Ebû Dâvud, Menasik 56). Hadiste her ne kadar sadece yiyecek ve giyecekten söz ediliyorsa da, bunlar kocanın nafaka yükümlülüğünü sembolize eden iki asli görev olarak sayılmıştır. İslâm hukukçularının çoğunluğu, kocanın karısının nafakasını temin edememesi ve görünürde de bunu sağlayacak bir malının bulunmaması halinde kadının hakime başvurarak evliliğin mahkemece sona erdirilmesini (tefrik) isteyebileceği görüşündedir.

Zevciyet nafakası hükmü, evlilik akdinin hukukî sonuçlarındandır. Bu itibarla, kocanın karısına karşı nafaka borcunun doğması için, kocanın zengin olması gerekmediği gibi karısının fakir olması da gerekmez. Kadın zengin veya Gayr-i müslim bile olsa nafakası kocasına aittir. Ancak kocanın nafakayla yükümlü sayılabilmesi için hukuken geçerli bir evliliğin bulunması ve kadının fiilen evliliğe hazır durumda olması ve nafaka ödenmemesini haklı kılacak bir sebebin bulunmaması gerekmektedir. Boşanmış veya hakim tarafından ayrılmış kadınların nafakaları da iddetleri doluncaya kadar kocalarına aittir. Kocası vefat eden kadın ise, kocasına mirasçı olacağından, iddet süresince ona ayrıca nafaka ödenmesi gerekmez.

B– Usul-Furû Nafakası:

Kişinin çocuklarına ve torunlarına karşı yükümlü olduğu nafakaya furû nafakası, ana-baba, dede ve ninelerine karşı yükümlü olduğu nafakaya da usul nafakası denir.

Kız ve erkek çocuklarının nafakaları kural olarak babalarına aittir. Bu nafakanın kapsamına çocukların giyinme, beslenme, barınma, sağlık, eğitim, ulaşım gibi masrafları girer. Baba çocuklarının dini eğitiminden, topluma yararlı bir kişi olarak yetiştirilmesinden sorumlu olduğu gibi onların yeterli ölçüde bakılıp gözetilmesinden, maddi ve bedeni ihtiyaçlarının karşılanmasından da sorumludur. Erkek çocuğun çalışıp kazanacak ve kendi geçimini sağlayacak yaş ve konuma gelmesiyle babanın nafaka yükümlülüğü sona erer. Ahmed b. Hanbel, oğlu fakir olduğu sürece babanın nafaka borcunun bulunduğu görüşündedir. Kızlarda nafaka yükümlülüğünün sona ermesi için yaş sınırı yoktur; evleninceye kadar kız çocuklarının nafakası babalarına aittir. Evlendikten sonra bu yükümlülük kocaya geçer. Kocası ölür ya da boşanırlarsa kadın yine babasının evine döner. Kadın çalışıp kazanmaya zorlanmaz. Kadının mali açıdan bu avantajlı konumuna karşın, erkeğin baba, koca, erkek kardeş vb. sıfatlarla sorumlu olması hükümleriyle mirasta kadın, erkeğe göre yarı oranda pay alması hükmü arasında makul bir dengenin bulunduğu açıktır. Kadın iş sahibi olup kendi geçimini sağlayabiliyorsa babasının nafaka borcu sona erer.

Çocukların nafakasını temin borcu kural olarak babaya ait ise de, baba çalışamaz durumda olup yeterli malı da yoksa, bu borç aile içindeki en yakın erkek akrabaya geçer. Bu konudaki yükümlülüklerle İslâm miras hukukundaki öncelikler ve velâyet hakkı arasında tam bir uyum söz konusu-

dur (bk. ASABE, MİRAS).

Kız olsun, erkek olsun, torunlar ve onların çocukları da aynı şekilde nafaka hakkına sahiptir. Baba bulunmadığında dede, baba hükmündedir. İmâm Malik dedenin torunlarına karşı nafaka yükümlülüğünün olmadığı görüşünde ise de İslâm hukukçularının çoğunluğu dedenin nafaka yükümlüsü sayılması gerektiği kanaatindedir.

Ana-babanın nafakası kural olarak çocuklarına aittir. Kur'ân'da ve hadislerde ana-babaya saygı, iyilik ve güzel davranmanın gereği üzerinde ısrarla durulur (bk. el-İsrâ 17/23; Lokman 31/14-15). Sahabeden bir şahıs Hz. Peygamber'e gelerek "Ey Allah'ın elçisi, benim kendime ait malım var, babamın da kendine ait malı var. Babam benim malımı almak istiyor." deyince Hz. Peygamber "Sen ve malın babana aittir" cevabını verirler (Serahsi, Mebsut, V, 222-229). Yine Hz. Peygamber'e, iyilik ve yardıma en layık kimlerin olduğu sorulunca verilen cevapta üç defa anne sonra da baba zikredilmiştir (Şevkani, Neylu'l-evtâr, VI, 340-342). Hadislerde anlatılmak istenen anne ve babanın çocukları üzerinde küçümsenemez ve ihmal edilemez güçlü bir hakkı olduğudur. Bunun için de İslâm hukukçuları anne ve baba muhtaç olduğunda nafakalarının çocuklarına ait olacağı, bunun ahlâkî ve dinî bir mükellefiyet olduğu kadar hukuken de görev olduğu hususunda fikirbirliği içindedirler (ayrıca bk. ANA-BABA). İmâm Mâlik, usul içinde sadece anne ve babaya nafaka gerekir derken İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu bu konuda dede ve ninelerin de anne-baba hükmünde olduğu görüşündedir.

Anne ve baba çalışabilecek durumda olsalar dahi, buna zorlanamazlar. Muhtaç oldukları sürece tabiî ve makul ölçüler içerisinde geçimlerini sağlamak, ihtiyaçlarını gidermek çocuklarının görevidir.

C– Hısımlık Nafakası

İslâm hukukunda nafaka yükümlülüğü sadece karı-koca, ana-baba ve çocuklarla sınırlı dar bir çerçevede bırakılmamış, kan bağının, geniş ailenin üyesi olma şuur ve sorumluluğunun tabiî sonucu olarak belli şartlarda hısımlar arasında da nafaka yükümlülüğü getirilmiştir. Hanefîler'e göre zevi'l-erham da dahil, aralarında devamlı evlenme engeli bulunan kan hısımları karşılıklı olarak nafaka yükümlülüğü taşırlar. Amca, kardeş, kardeş çocuğu, hala, teyze, dayı gibi. Bunun dışındaki (amca ve teyze oğlu gibi) hısımlara ise nafaka düşmez. Hanbelî mezhebine göre ashab-ı ferâiz ve asabeden olup gerektiğinde mirasçı olabilen hısımlar arasında nafaka bağı vardır. Hz. Ömer, İbn Ebi Leyla, İbn Teymiyye, İbn Kayyım gibi bir gurup fakihe ve Ahmed b. Hanbel'den nakledilen bir görüşe göre ise, aralarında evlenme engeli bulunsun veya bulunmasın, ölmesi halinde mevcut mirasçılar tablosuna göre biri diğerine mirasçı olabilecek bütün hısımlar arasında nafaka yükümlülüğü cereyan eder.

Evlilik ve usul-furû nafakası, yargı hükmü gerekmeden sabit olan bir haktır. Bu sebeple eş, ana-baba ve çocuklar nafaka borçlusunun malından da nafakalarını alırlar. Şu var ki, Hanefî mezhebine göre nafakanın, nafaka borçlusunun zimmetinde borç olarak sabit olması için bu miktarın taraflarca kararlaştırılmış veya mahkemece karara bağlanmış olması gerekir. Böyle olmadıkça nafaka alacaklıları geriye dönük hak talebinde bulunamaz. Diğer hısımların

nafakası ise genelde mahkeme hükmüyle kesinlik kazanır. Mahkeme de nafakayı tarafların imkan ve konumuna, toplumsal ve bölgesel şart ve örfe göre belirler. Nafakaya muhtaç kimsenin nafaka verecek seviyede zengin bir yakını yoksa, onun nafakası devlet hazinesinden karşılanır. Devlet, velisi olmayanın velisi, gözeten yakını bulunmayan kimsenin koruyucusudur.

¥ Hasan Güleç

NÂFİ’

Allah’ın isimlerinden.

Nâfi’ ismi, kullarına bu dünyada sıhhat veren, fayda sağlayan, müminleri hidayete eriştirerek faydalı olan, kendisinden hayır ve yararlı şeyler sadır olan varlık anlamını ifade eder. Bu isim genellikle, zıt anlamlısı olan Zârr ismi ile birlikte anılır. Nâfi’ ismi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmez. Ancak bir çok âyette Allah’tan başka dua edilen varlıkların ve yaratıkların kendiliklerinden fayda sağlamaya veya zarar vermeye güçlerinin bulunmadığı ısrarla vurgalanarak gerçek fayda verenin (Nâfi’), Allah olduğu bildirilir (msl. el-Mâide 5/76; el-En’âm 6/17, 71; el-A’râf 7/188; Yunus 10/49, 106; el-Enbiyâ 21/66; el-Hac 22/12; el-Furkân 25/3). Esmâ-i hüsnâ hadisinde zikredilmiş olan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Nâfi’ ismi fiilî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Nafile (bk. MENDUB)

NAFİLE NAMAZLAR

Farz ve vacip namazların dışındaki namazların genel adı.

A– Nafile Namaz Kavramı

“Nâfile”, sözlükte, bir çok manalarıyla birlikte, ziyade (fazlalık) manasına gelen “nefl” kökünden bir kelimedir.

Dinî bir terim olarak ise nafile, farz ve vacip çerçevesindeki yükümlülüklerinin dışında olmak üzere mükellefin kendi isteği ile yerine getirdiği ibadet cinsinden amellerin genel adıdır. Dolayısıyla sünnet, mendup veya müstehap olarak nitelendirilen tüm ibadetler “nafile” çatısı altına girer. Bunlar, dinen zorunluluğun bulunmadığını belirtmek üzere, “gönüllü olarak yapma” anlamına gelen “tatavvu” terimi ile de anılır. Bu özelliği taşıyan farz ve vacip dışında kalan namazlara da genel bir isimle “nafile namazlar” denir.

Meşhur hadis kitaplarında, Peygamberimizin ibadet hayatında belki de en önemli yeri tutan namaz ibadeti konusunda nakledilen sahih hadislerden, onun günde beş vakit farz namazların yanında çeşitli zamanlarda ve çeşitli vesilelerle nafile namazlar da kıldığı anlaşılmaktadır. Bu konudaki sahih hadis rivâyetlerinde, Peygamberimizin farzların dışındaki namazlara da önem verdiği, bunlardan bazılarını hiç terketmemeye çalıştığı, müslümanlara da bunları terketmemelerini öğütlediği, bazılarını ise, bu seviyede olmasa bile, tavsiye ettiği görülmektedir. Yine konuyla ilgili rivâyetlerden, Peygamberimizin nafile namaza devam hususundaki ısrarının sahabileri bile hayrete düşürecek derecede olduğu anlaşılmaktadır. Hatta, bazı rivâyetlerde Rasûlullah’ın namaz kılmaktan ayaklarının şiştiği, sahabilerin kendisine geçmiş ve gelecek bütün günahları bağışlandığı halde niçin böyle sıkıntıya girdiğini sormaları üzerine de, bunun kulluk görevi

olduğunu ifade sadedinde, “Çokca şükreden bir kul olmayayım mı?” cevabını verdiği nakledilmektedir (Buhârî, Teheccüd, 6; Müslim, Münâfikûn, 18).

Nafile namazların önemi ve bir kısım hikmetleri hakkındaki hadislerden bazıları şunlardır:

Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Bir kulun kıyamet gününde ilk hesap sorulacağı ameli namazdır. Eğer namazı düzgün ve tam çıkarsa kurtulmuş ve kazanmıştır. Eğer namazı düzgün çıkmazsa kaybetmiş ve hüsrana uğramıştır. Kulun farz namazları eksik çıktığında Aziz ve Celil olan Allah meleklere: “Bakınız, kulumun farzlardaki eksikliğini tamamlayacak nafile namazı var mıdır?” diye sorar. Diğer amelleri de bu şekilde muhasebe edilir (Ebû Dâvud, Salât, 140-144; İbn Mâce, İkâme, 202).

Hadisin başka rivâyetlerinde, kulun farzlarında bir eksikliği bulunması halinde, Cenab-ı Hakk’ın meleklere farzlardaki eksikliği nafilelerle tamamlamalarını emredeceği ifade edilmektedir (Nesâi, Salât, 9). Ayrıca bu hadisin bir rivâyetinde, sadece diğer amellerin de aynı usulle hesaplanacağı ifadesiyle yetinilirken, bazı rivâyetlerde oruç ve zekatın isimleri de zikredilerek, aynı usulle muhasebe edilecekleri belirtilmektedir (Hadisle ilgili rivâyetler için bk. San’ani, Sübülü’s-selâm, Beyrut, II, 25-26).

Bu hadisten, ihlas ve samimiyet içinde ve uyulması gereken esaslara da riâyet edilerek kılınacak nafile namazların gerektiğinde farz namazların yerine sayılacağı anlaşılmaktadır ki, bu müslümanlara Cenab-ı Hak tarafından bildirilmiş çok büyük bir fırsattır. Mümin kişi bu fırsatı ve nimeti en iyi şekilde değerlendirmeye çalışmalıdır.

Peygamberimiz başka bir hadisinde de şöyle buyurmuştur: “Herhangi bir müslüman, her gün namazlardan başka nafile olarak Allah rızası için on iki rekât namaz kılarsa, Allah o kimse için cennette bir ev bina eder” (Müslim, Salatu’l-Müsafirîn, 15).

B– Nafile Namazların Nev’ileri

Fıkıh bilginleri, nafile namazları çeşitli açılardan sınıflandırmışlardır. Hanefîler’e göre, nafile namazlar, farz namazlara tabi olup olmaması yönünden iki kısıma ayrılır. Farzlara tabi nafile namazlara “revâtib”, farzlara tabi olmayıp bağımsız olan nafile namazlara da “regaib” adı verilir. Beş vakit farz namazlardan önce veya sonra kılınan nafile namazlar da sünnet-i müekkede ve sünnet-i gayr-i müekkede olmak üzere iki kısma ayrılır. Teheccüd, kuşluk, tesbih ve benzeri namazlar da regaib nev’inden nafile namazlardır.

Şâfiî ve Hanbelîler’e göre ise nafile namazlar, cemaatle kılınmasının sünnet olup olmaması bakımından iki kısma ayrılır. Farz namazlara tabi olan nafile namazlar ile kuşluk, tahıyyetü’l-mescid, tesbih, evvâbîn, ihram, tavaf, sefere çıkış ve dönüş, istihare namazı gibi namazlar cemaatle kılınması sünnet olmayan nafile namazlardır. Küsûf, hüsûf, teravih ve benzeri namazlar ise cemaatle kılınması sünnet olan nafile namazlardır.

a) Farzlara Tabi Olan Nafile Namazlar (revâtib):

Hanefîler’e göre, farzlara tabi nafile namazlar: Sabah namazının farzından önce iki; öğlenin farzından önce dört, farzından sonra iki; ikindinin farzından önce dört; akşamın farzından sonra iki; yatsının farzından önce dört ve sonra iki rekât olmak

üzere yirmi rekâttır. Cuma namazının farzından önce ve sonra kılınan dörder rekâtlık sünnetler de farzlara tabi nafile namazdır. Sabah, öğle, akşam, cuma namazlarının sünnetleri ile yatsı namazının son sünneti sünnet-i müekkededir. Hz. Peygamber bu sünnetleri devamlı olarak kılmışlardır. Vakit müsait ise, bunları olabildiğince kılmaya çalışılmalıdır.

İkindi namazının sünneti ile yatsının ilk sünneti gayri müekked sünnettir. Bunlar arasıra terkolunabilir. Ancak geçerli bir özür bulunmadıkça bunlar da mümkün mertebe terkolunmamalıdır.

Öğle ve yatsının son sünnetlerine iki rekât daha ilave edilerek dört rekât kılmak, akşam namazının sünnetini de altı rekât kılmak menduptur. Buna "evvâbîn" denir.

Şâfiîler'e göre, sabahın farzından önce iki; öğlenin farzından önce iki, farzından sonra iki; akşamın farzından sonra iki; yatsının farzından sonra iki olmak üzere on rekât müekked sünnet vardır. Cuma namazının farzından önce ve sonra kılınan ikişer rekâtlık sünnetler de müekked sünnettir. Öğlenin sünnetlerinin dörder rekât kılınması, ikindinin farzından önce dört rekât, akşamın farzından önce iki rekât namaz kılmak da sünnet-i gayr-i müekkededir. Yine cuma namazının sünnetlerini dörder rekât kılmak da böyledir. Şâfiîler'de, Hanefîler'deki yatsının farzından önceki dört rekâtlık sünnet bulunmamaktadır. Öte yandan Şâfiîler, akşamın farzından önce iki rekât sünnet namaz kılarlar.

Nafile namazların en kuvvetlisi sabah namazının sünnetidir. Hatta bu namazın vacip olduğu kanaatini taşıyan bilginler de vardır. Bu yüzden sabah namazının sünnetinin mazeret bulunmaksızın oturarak kılınması câiz görülmemiştir. Sabah namazının farzı kılınırken, farz bitmeden cemaate yetişebileceğine kanaat getiren kimse, önce sünneti daha sonra da imama uyarak farzı kılar. Sabah namazının sünnetinin birinci rekâtında Fatiha'dan sonra "Kâfirûn" sûresini, ikinci rekâtında ise "İhlas" sûresini okumak sünnettir. Sabah namazının sünnetinden sonra en kuvvetli sünnet, bazı alimlere göre akşamın sünnetidir. Bunu kuvvetçe öğle namazının farzından önceki sünnet takip eder. Bazı alimlere göre ise, sabah namazının sünnetinden sonraki en kuvvetli sünnet öğlenin ilk sünnetidir. Bunun dışındakiler kuvvetçe birbirlerine eşittirler.

Hanefî fakihleri ile diğer bazı mezheplerin fakihlerine göre, nafile namaza başlamak, tamamlamayı vacip kılar. Dolayısıyla nafile namaza başlayan kimse, herhangi bir sebeple o namazı bozacak olsa veya namaz bozulsa, onu kaza etmesi üzerine vacip olur. Mâlikîler'e göre, bozulmuş bir nafile namazın kazası farzdır. Şâfiîler'e göre ise, nafile bir ibadeti bozan kimseye, o ibadeti kaza etmesi gerekmez.

Namaz kılmak mekruh olan vakitler hariç olmak üzere gece ve gündüz istenildiği kadar nafile namaz kılınabilir. Şâfiîler'e göre, sünnet namazlarda iki rekâtta bir selam verilmesi sünnettir. Hanefîler'e göre ise, bunlarda iki veyahut dört rekâtta bir selâm verilir. Gündüz kılınan nafile namazlarda dört, gece kılınanlarda sekiz rekâttan fazlasını bir selâm ile kılmak mekruhtur. Dört rekâtlı sünnet-i müekkedelerde iki rekâttan sonraki oturuşta sadece "et-Tahıyyatü.." okunarak üçüncü rekâta kalkılır ve Besmele ile Fatiha'ya başlanır. Dört

rekâtlı gayri müekked sünnetler böyle değildir. Bunlarda iki rekâtın sonundaki ilk oturuşta "et-Tahıyyatü"den sonra "Allahümme salli, Allahümme barik.." üçüncüye kalkıldığı zaman da önce "Sübhaneke" okunur, sonra Euzü Besmele ile Fatiha okunur.

Nafile namazların bütün rekâtlarında kıraat farzdır. Nafile namazlarda mutlak niyet kafidir. Halbuki farz ve vacip namazlarda mutlak niyet yeterli değildir.

Farz ve vacip namazlardan farklı olarak, nafile namazlar ayakta kılınabileceği gibi oturarak da kılınabilir. Fakat ayakta kılmak daha faziletlidir. Hz. Ayşe, Peygamberimizin gece namazını yaşı ilerleyinceye kadar hiç bir zaman oturarak kılmadığını, yaşı ilerledikten sonra ise, kıraatı oturarak yaptığını, ancak rükua gitmek istediğinde kalkıp otuz kırk âyet kadar ayakta okuduktan sonra rüku yaptığını rivâyet etmiştir.

Nafile namazlar, yine farz namazlardan farklı olarak binit üzerinde de kılınabilir. Nafile namazların evde kılınması daha faziletlidir. Ancak, farz namazın camide kılınması halinde, farz namazlara bağlı sünnet namazların da camide edâ edilmesinin daha iyi olacağı belirtilmiştir. Sünnet namazların camide eda edilmesi halinde, bu namazların, farzın kılındığı yerde kılınmayıp, yer değiştirilerek kılınması daha faziletlidir.

Hanefîler'e göre, farzlara tabi nafile namazlar, farza ait vakit geçtikten sonra kaza olunmazlar. Ancak, sabah namazının sünneti, farzı ile birlikte kuşluk vaktinde kaza olunabilir. Diğer mezheplerde sünnetlerin de kaza edilebileceği yönünde görüşler vardır.

b) Farz Namazlara Tabi Olmayan Nafile Namazlar (regâib):

1– Teheccüd (Gece) Namazı:

Yatsı namazıyla sabah namazı vakitleri arasında farz, vacip ve teravih namazlarının dışında kılınan nafile namazların genel adı.

Hadis kitaplarında yer alan hadislerden, Peygamberimizin gece namazlarına çok önem verdiği hemen hemen hiç aksatmadan kıldığı ve ümmetine de kılmayı tavsiye ettiği açık bir biçimde anlaşılmaktadır.

Genel olarak gecelerin ibadetle ihyası sadedinde, hadis kitaplarında çok sayıda sahih kavlî ve fiilî sünnet rivâyet edilmektedir. Bu rivâyetlerden bir kısmı, genel olarak gece namazlarının faziletine (Müslim, Siyâm 38; et-Tirmizî, Salât, 207) ve Peygamberimizin gece namazlarını hiç aksatmadan kıldığına dairdir (Ebû Dâvud, Salât, 146-147; İbn Mâce, İkâme, 23). Bir kısmı ise, gecenin ortasının namazla, son kısmının da dua, namaz ve istiğfarla ihya edilmesi hakkındadır. Kur'ân-ı Kerîm'deki bir çok âyet-i kerîme'de Peygamberimize hitaben sarih bir şekilde gecenin belli vakitlerinde kalkıp namaz kılmasının emredilmiş olmasını (Müzzemmil 73/1-6; el-İsrâ 17/79; ez-Zâriyât 51/17-18) dikkate alan bazı alimlere göre, gece namazları Peygamberimize farz idi. Diğer bir kısım alimlere göre ise, gece namazları hem Peygamberimize ve hem de bütün müslümanlara farz idi; daha sonra diğer müslümanlardan farziyet kaldırılıp (neshedilip), sadece Peygamberimize has kaldı. Selef alimleri tarafından ümmet için hâlâ vacip olduğu görüşü de ileri sürülmüştür. Bir başka görüşe göre ise, hem Peygamberimize ve hem de diğer

müslümanlara farz olmayıp (özellikle) Peygamberimize sevabı diğer nafilelerden daha fazla olan nafile bir namaz, ümmetine ise günahlara keffâret ve mağfiret vesilesi olan bir nafile namaz idi. Zira, sahih bir hadiste, Peygamberimiz “Farz namazlardan sonra en faziletli namaz gece namazıdır” buyurmuşlardır (Müslim, Siyâm 38; et-Tirmizî, Salât, 207). Gece namazının ümmetine farz olmayıp nafile olduğunu kabul eden alimlerin bir kısmı bu namaza mendup (müstehap) derken, bazıları müekked sünnet olduğunu ifade etmişlerdir.

İsra suresindeki bir âyet-i kerîmede, geceleyin kalkıp gece namazı kılma işi, teheccüd fiiliyle ifade edilmektedir. Arapçada hem uyumak, hem de uyanmak manalarında kullanılan teheccüd kelimesi, Kur’an’daki bu kullanımdan sonra, daha ziyade, gece uyanıp namaz kılmak manasında kullanılmaya ve gece uyanıp namaz kılan kimseye de “hecûd” denilmeye başlanmıştır. Daha sonra, dinî bir terim olarak, farz, vacip ve teravih namazlarının dışındaki geceyi ihya için kılınan namazların tümünü ifade etmek üzere kullanılır olmuştur.

Teheccüd namazının vaktiyle ilgili olarak gelen rivâyetlerde, Peygamberimizin (yatsıyı kılıp vitiri kılmadan) uyuduktan sonra, gecenin ortalarına doğru veya ortasından hemen sonra uyandığı, ondan sonra ibadete başladığı, bir süre namaz kıldıktan sonra vitir namazını ve sonra da sabah namazının sünnetini kıldığı ifade edilmektedir (Müslim, Salatu’l-müsafirîn, 26). Rivâyetlerden bazılarında, Peygamberimizin gece uyandığı ifade edildiğinden, müçtehitlerden bazılarına göre, teheccüd namazı kılmak için yatsı namazından sonra bir süre uyumuş olmak gerekir. Bazılarına göre, böyle bir şart sözkonusu olmayıp, yatsı namazından sonra sabah namazının vakti girinceye kadar teheccüd namazı kılınabilir.

Bir çok rivâyette de, Peygamberimizin vitir namazını gecenin son namazı olarak kılmayı (Müslim, Salatu’l-müsafirîn, 53; Ebû Dâvud, Vitr, 3; Nesaî, Kıyamu’l-leyl, 34), vitri sabah namazının sünnetinden biraz önce kılmayı (et-Tirmizî, Vitr, 12; Ebû Dâvud, Vitr, 8), gece uyanamamaktan korkanlara ise vitri uyumadan önce kılmalarını (Müslim, Salatu’l-müsafirîn, 21) buyurduğu görülmektedir. Buna göre, uyanamama korkusu olmayanlar için, yatsı namazından sonra uyuyup, gecenin uygun bir vaktinde kalkmak ve teheccüd namazını, sonra vitir namazını, sonra da sabah namazının sünnetini kılmak daha faziletlidir. Hz. Ayşe’den gelen rivâyetlerden, Peygamberimizin kıldığı gece namazlarının rekâtları ve kılış şekillerinin (ayakta veya oturarak kılması) onun sıhhat durumuna göre değiştiği anlaşılmaktadır. Kaç rekât kıldığına dair sayı belirtilen rivâyetlerden bazılarında, genellikle bu sayıya vitir ve sabah namazının sünneti de eklendiğinden ve vitir namazının rekât sayısıyla ilgili görüş ayrılığı bulunduğundan, teheccüdün rekâtları konusunda da ihtilaf edilmiştir. Hz. Ayşe, Peygamberimizin sıhhatlı olduğu dönemlerde, gece uyandıktan sonra vitir ve sabah namazının sünnetiyle birlikte onüç rekât (sabah namazının sünneti hariç onbir rekât) namaz kıldığını ifade etmektedir. Bunları da uzun uzun rekâtlarla dörder dörder kılıp sonra da üç rekât kıldığını, (Müslim, Salatu’l-müsafirîn 18), bazı rivayetlerde ise her iki rekâtta bir selam vererek kıldığını belirtmektedir (Müslim, Salatu’l-müsafirîn, 18). Bir çok rivâyette ise, Peygamberimiz

teheccüde, iki hafif (kısa) rekâtla başlamayı tavsiye etmekte (Müslim, Salatu'l-müsafirîn, 26; Ebû Dâvud, Tatavvu, 23), diğer bazılarından da teheccüd namazının sadece iki rekât olduğu anlaşılmaktadır (Bağavî, IV, 18). Hz. Ayşe Peygamberimizin yaşı ilerleyince zayıflayıp güçten düşmesiyle bu sayının (toplam rekât sayısının) dokuz, ve yediye kadar düştüğünü ifade etmiştir (Müslim, Salatu'l-müsafirîn, 18; Ebû Dâvud, Tatavvu, 23).

Buna göre, teferruatla ilgili farklı görüşler bulunmakla birlikte, teheccüd namazının sekiz rekâtla dört rekât arasında kılınabileceği konusunda İslâm alimleri arasında görüş birliği vardır; fakat iki rekât olarak kılınabileceği kanaatine ulaşan bilginler de bulunmaktadır.

2– Kuşluk Namazı:

Kuşluk vaktinde kılınması mendup olan nafile namaz.

Peygamberimizin kuşluk vaktinde nafile namaz kıldığına ve büyük sevabı olduğu için sahabilere de kılmalarını tavsiye ettiğine dair sahih hadis kitaplarında çok sayıda hadis nakledilmektedir.

Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Kim kuşluk vaktinde on iki rekât namaz kılarsa, Allah onun için cennette bir köşk bina eder" (et-Tirmizî, Vitr, 15).

Peygamberimizin bu namazı iki, dört, altı, sekiz ve on iki rekât kıldığına veya kılınmasını tavsiye ettiğine dair de rivâyetler bulunmaktadır. İslâm alimleri bu namazın kaç rekât olarak kılınmasının daha faziletli olacağı konusunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar arasında, bazıları kuşluk namazının sadece iki rekât olduğu görüşünde iken, bazıları dört rekâttan az olmamak üzere kılınmasını tavsiye etmektedirler. Bazıları ise, kuşluk namazının en çoğu on iki rekât olmakla birlikte, en faziletlisinin sekiz rekât olduğunu söylemişlerdir.

İslâm alimlerinin çoğunluğuna göre, kuşluk namazı müstehap (mendup) iken, bazılarına göre bid'attır. Bazılarına göre, sadece seferden dönünce mescidde kılınması müstehap iken, bazılarına göre evde tek başına kılınması müstehaptır. Bazılarına göre ise, devamlı olmayıp, zaman zaman terkedip zaman zaman kılmak müstehaptır. Fakat dört mezhebin imamları başta olmak üzere alimlerin büyük çoğunluğuna göre kuşluk namazı kılmak müstehaptır. Kuşluk namazının Peygamberimize vacip olduğunu söyleyenler de bulunmuşsa da, özellikle Hz. Ayşe'den gelen bazı rivâyetler sebebiyle bu görüş zayıf görülmüştür.

Peygamberimiz bu namazı kuşluk vaktinde kıldığı için, bu namaza kuşluk namazı (salatu'd-duhâ) denilmektedir. Müslim başta olmak üzere, bazı hadis kitaplarında yer alan ve Peygamberimizin evvâbîn namazının kuşluk vakti kılınacağını ifade ettiği bir hadisi dikkate alan bazı alimler, kuşluk namazına evvâbîn namazı demektedirler (Müslim, Salatu'l-müsafirîn, 19) (Bu konuda ayrıca bk. Kurtubî, XV, 160, Şevkanî, III, 63; San'anî, 11, 37-38).

Halbuki, Hanefîler'in de içinde bulunduğu İslâm alimlerinden bir kısmı, evvâbîn namazı terimini akşam namazından sonra kılınması sünnet-müstehap olan altı rekâtlık namaz için kullanmaktadırlar (İbn Ebi Şeybe, II, 102; Taberî, Camiu'l-Beyan, XV, 69; Şevkanî, III, 63). Bazılarına göre ise, evvâbîn her ikisinin de adı olabilir (Taberi, XV, 69; Şevkanî, III, 63).

Kuşluk namazının vakti kuşluk vaktinden, zeval vaktine kadardır. Yani, güneşin doğumuyla başlayan kerahet vaktinin çıkmasından itibaren, öğle namazı öncesindeki kerahet vaktinin başlama zamanına kadardır.

3– İstihâre Namazı:

İstihâre, sözlükte, hayır dilemek, hayır talep etmek manasına gelmektedir. İstihâre namazı (salatu'l-istihâre) ise, bir müslümanın yapılması mübah bir işe girişmeden önce, o işin kendisine hayırlı olup olmadığı hakkında rüyasında bir işaret almasına vesile olması için, kılması mendup olan namazdır.

Ashabdan Cabir şöyle rivâyet etmiştir: "Rasûlullah Kur'ân'dan bir sûre öğretir gibi işlerimizin tümünde bize istihâreyi öğretiyor ve diyordu ki: İçinizden biri, bir işe niyetlendiğinde, farzın dışında iki rekât (nafile) namaz kılsın ve sonra şöyle desin..." (Cabir daha sonra istihare duasını zikretmiştir).

Bu hadiste Peygamberimizden nakledilen istihâre duası şöyledir:

اَللّٰهُمَّ اِنِّي أَستخيْرُكَ بعلمكَ و استقدرُكَ بقدرتكَ وأسألُكَ مِنْ فضلكَ العظيم، فإنَّكَ تَقْدِرُ وَلاَ أَقْدِرُ وَتَعْلَمُ وَلاَ أَعْلَمُ وَأَنْتَ عَلاَّمُ الغُيُوبِ اَللّٰهُمَّ إِنْ كُنْتَ تَعْلَمُ أَنَّ هَذَا الأَمْرَ خَيْرٌ لِي فِي دِينِي وَمَعَاشِي وعَاقبةِ امْرِي، عاجلِ امْرِي وَآجلِهِ فَقْدُرْهُ لي وَيَسِّرْهُ لي ثُمَّ بارِكْ لي فيهِ وانْ كنتَ تعلمُ انَّ هذا الامرَ شرٌّ لي في دِينِي وَمَعَاشِي وعَاقبةِ أَمْرِي، عاجلِ أَمْرِي وَآجلِهِ فَاصْرِفْهُ عَنِّي وَاصْرِفْنِي عَنْهُ وَاقْدُرْ لِي الخَيْرَ حَيْثُ كَانَ ثُمَ ارْضِنِي بِهِ

"Allahümme innî estahîruke bi ılmike ve estakdiruke bi kudretike ve es'eluke min fadlıke'l-azîm, feinneke takdiru vela akdiru ve ta'lemu vela a'lemu ve ente allâmu'l-guyûb. Allahümme, in künte ta'lemu enne haze'l-emra hayrun lî fî dînî ve maâşî ve âkıbeti emrî, –'âcili emrî ve âcilihi– f'akdurhu lî ve yessirhu lî sümme bârik lî fîhi ve in künte ta'lemu enne haze'l-emre şerrun lî fî dînî ve maâşî ve âkıbeti emrî, –'âcili emrî ve âcilihi– f'asrifhu annî v'asrifnî anhu v'akdur lî el-hayra haysu kâne sümme'rdınî bih."

"Allahım! Senin ilminle Senden hayırlısını dilerim. Senden senin kudretinle kudret dilerim ve büyük fazlından nasip dilerim. Çünkü senin her şeye gücün yeter. Benimse gücüm yetmez; sen her şeyi bilirsin, ben ise bilmem ve muhakkak ki sen gaypleri de bilirsin. Ya Rabbi! Eğer senin ilminde bu iş benim dinim, dünyam ve ahiretim için –yahut dünya ve ahiretim için– hayırlı ise, onu bana takdir et (mukadder kıl) ve müyesser et, sonra onda bana bereket ver (mübarek kıl). Eğer senin ilminde bu işte benim dinim, dünyam ve ahiretim için –yahut dünya ve ahiretim için– kötülük varsa onu benden, beni ondan uzak kıl ve hayır nerde ise onu bana takdir et (ve müyesser kıl), sonra benim nefsimi (bana takdir ettiğin) bu hayırlı şeye razı kıl". Dua eden kimse, dua esnasında duada geçen "bu iş" tabiri yerine, kendi ihtiyacını (hacetini) ismen zikreder.

Bazı kaynaklarda istihare namazının ilk rekâtında Fatiha'dan sora "Kâfirun sûresi", ikinci rekâtında "İhlas sûresi" okunacağı ifade edilmekte, bazı kaynaklarda başka âyetler de zikredilmektedir. İstihâre namazı kılınıp, istihâre duası okunduktan sonra abdestli olarak kıbleye karşı yatmalıdır. Rüyada beyaz ve yeşil renk görülürse o işin hayırlı olduğuna, siyah veya kırmızı renk görüldüğünde de hayırsız olduğuna işaret olduğu söylenmektedir (Bunu dua eden kimse duasında veya duadan sonra yatarken içinden geldiği şekliyle, "Ya rabbi! Bu iş

benim için hayırlı ise, rüyamda yeşil veya beyaz renk, hayırsız ise kırmızı veya siyah renk göstermek suretiyle işaret ver" diye açıkça da söyleyebilir). Zira, istihâre namazı mahiyet itibariyle bir hacet namazı, istihare duası da bir hacet duasıdır. Bu namaz ve dua için de kişi ruhen hazır olduktan sonra, içinden geldiği şekilde hacetini Cenab-ı Hakk'a arzedip, O'ndan, karar vermek istediği konuda hayırlı olan cihete karar vermek için yardım dileyebilir. Peygamberimizin istihâreye önem verip, istihâre duasını Kur'ân'dan bir âyet öğretir gibi öğretmesi, büyük küçük her konuda istihâre yapmayı tavsiye etmesi dikkate alındığında, bir müslümanın bir işe karar vermeden önce, o konuda hayırlı olan tarafa karar vermesine yardımcı olması için Cenab-ı Allah'tan yardım dilemesinin Cenab-ı Allah'ı hoşnut edeceği anlaşılmaktadır.

İstihâreyle ilgili rivâyetlerden, istihâre namazı ve duasından sonra, o konuda kalbe bir inşirah ve hoşnutluk hali arız olursa o işin hayırlı, sıkıntı ve daralma halinin arız olması halinde de hayırsız olduğunun anlaşılacağı ve bu işarete göre amel edilmesinin müstehap olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çünkü, Peygamberimiz, bir sahabiye bu konuda istihâre yaptıktan sonra kalbine bakmasını, zira hayrın kalbine gelende olduğunu açıkça belirtmişlerdir. İstihare yapıldığı halde, kalbe inşirah veya darlık halinin gelmesi şeklinde, ya da rüyada hayır ve hayırsızlığa delalet edecek şekilde bir işaret alınmazsa, bu konudaki rivâyetler dikkate alınarak, istihârenin üç kere ve bazılarına göre ise, yedi defa tekrarlanması ve sonuçta alınan işarete uyulması tavsiye edilmektedir.

İstiharede kişinin hacetini Cenab-ı Allah'a arzetmesi sözkonusu olduğu için, buna herhangi bir konuyla ilgili olarak her akla gelen zamanda başvurmayıp, istihâre edeceği şey hakkında araştırma yapıp, o şeyin açık bir şekilde günah olmadığını, meşru olduğunu anladıktan sonra, meşru olmakla birlikte, kendisi için dünya ve ahiret hayatı açısından hayırlı olup olmamasına karar verememesi halinde başvurmalıdır. Yani bir işi yapmaya ciddi bir şekilde yönelince istihâreye başvurmalıdır. İstihare için namaz kılmaya imkân bulamayan kimse, sadece istihâre duasını okuyarak istihâre yapar. İstihare namazı, mekruh vakitlerin dışında her zaman kılınabilir. İstihare namazının iki rekât kılınması sünnet olmakla birlikte, daha fazla da (dört rekât... gibi) kılınabileceği söylenmiştir.

Gerek kişinin ferdi hayatıyla ilgili önemli konularda (evlilik, yolculuk vs. gibi), gerekse toplum hayatını ilgilendiren konularda karar verme safhasında müstehap olduğu ittifakla kabul edilen istihârenin, kalp ve vicdanlar üzerinde çok olumlu ve terbiye edici etkileri vardır. Zira kişi, kendisi için çeşitli açılardan önemli olan bir konuda karar vermek durumunda iken, çoğu kere sıkıntı ve darlık içine girmektedir. Bu durumlarda istihâre, o kimsenin stres ve sıkıntılardan kurtulması için önemli bir vesiledir. Kişi, istihâreyle karar verme konusunda işini Allah'a havale etmekte ve (hem) karar safhasında (hem de sonuçta) ruhen rahat etmektedir. Günümüzde bir çok önemli bedeni rahatsızlıkların kaynağının stres olduğu anlaşıldığına göre, istihârenin yararları daha açık biçimde ortaya çıkmaktadır; zira kişi işini bir nevi Allah'a danışmak suretiyle, karar verme safhasın-

daki sıkıntılı hallerden kurtulmuş, ruhen olduğu gibi bedenen de sıhhat vesilesi bir uygulamaya başvurmuş olmaktadır. Tarih boyunca, çok sayıda kimsenin hiç bir gerçeklik ve ilmi yönü bulunmayan falcılık, astroloji ve medyumlukla uğraşması, hemen hemen her devirde de toplumun her kesiminden çok sayıda kimselerin bunlara iltifat edip, hiç değilse bu yolla kalben rahat edebilmek için önemli ölçüde servetler harcamaları dikkate alındığında, istihârenin bu açılardan ne kadar büyük bir nimet olduğu daha iyi kavranacaktır. Ayrıca, kişinin her işinde karar safhasında istihâreye başvurması, her şeyin Allah'ın ilmi içerisinde ve O'nun takdiriyle olduğunu tasdik etmesini her defasında yenilemesi demektir.

İstiharede, istihâre edilen işle ilgili bir işaret alabilme konusunda, istihâre eden kimsenin imanının ve kanaatındaki salabetin büyük tesiri vardır. Her ne kadar, İslâm'da kişinin hacetini Allah'a doğrudan kendisinin arzetmesi esas ise de, kalben ve ruhen kendisini hazır görmeyen kimselerin, fazilet erbabı olarak hüsnü zan ettikleri kimselere, herhangi bir ücret ve karşılık sözkonusu olmaksızın, istihâre ettirmelerinde bir mahzur olmadığı, hatta bunun isabetli bir iş olacağı bazı alimlerce ifade edilmiştir.

4– Yağmur Duası (ve Namazı):

Allah korusun, bir yerde yağmur yağmaması ve dolayısıyla kuraklık meydana gelmesi durumunda, o beldenin insanlarının topluca, belde dışına çıkıp, tevbe ve istiğfardan sonra Cenab-ı Allah'tan kendilerine bolluk ve berekete vesile olması için yağmur göndermesini istemeleri, bunun için dua etmeleri sünnettir. Bu duaya, yağmur isteme duası manasında, duâu'l-istiska denilmektedir. Yağmur duasına çıkıldığında, duadan önce, cemaatle iki rekât namaz kılınması da (bazı müçtehitlere göre) sünnettir ki, yağmur duasına çıkıldığında kılınan bu iki rekâtlık namaza, yağmur isteme (yağmur duası) namazı manasında, salâtu'l-istiska denilmektedir.

Yağmur duasına çıkmanın, bunu gerekli kılacak şartların tahakkuk etmesi halinde müekked sünnet olduğu konusunda müçtehit imamlar ittifak etmişlerdir. Ancak, meşruiyeti hakkında ittifak edildiği halde, duanın nasıl ve nerede yapılacağı konusunda müçtehitler arasında fikirbirliği mevcut değildir. Bazılarına göre, sadece dua edilir, bazılarına göre duadan önce iki rekât namaz kılınıp, hutbe okunur ve sonra dua edilir, bazılarına göre, bu esnada dış elbiseler ters çevrilir. Diğer taraftan yağmur duası bazı bilginlere göre mescidde yapılır, bazılarına göre de sahraya çıkılır, bazılarına göre, Mekke, Medine ve Kudüs'te mescidde, diğer yerlerde ise sahraya çıkılarak yapılır.

Peygamberimizden yağmur duasında bulunduğuna dair, sahih hadis kitaplarıda çok sayıda hadis nakledilmektedir. Bu rivâyetlerden bir kısmında, Peygamberimizin halkı şehir dışına çıkardığı ve orada yağmur duası yaptığı (Müslim, İstiska, 1; et-Tirmizî, Cuma, 43), bir kısmında ise, cuma hutbesi esnasında birisinin kalkarak Peygamberimizden yağmur için dua talebinde bulunduğu ve Peygamberimizin de yağmur duası yaptığı bildirilmektedir (Müslim, İstiska, 2). Yine bazı rivâyetlerde, yağmur duasına çıkıldığında, Peygamberimizin iki rekât namaz kıldırdığı, namazda sesli okuduğu, namazdan sonra ridasını çıkarıp ters çevi-

rerek giydiği ve kıbleye dönüp ellerini omuzları hizasına kadar kaldırdığı ve yağmur duasında bulunduğu belirtilirken, (Müslim, İstiska, 1), bazı rivâyetlerde, Peygamberimizin yağmur namazını tıpkı bayram namazı gibi kıldırdığı ifade edilmekte (Ebû Dâvud, İstiska, 1; et-Tirmizî, Cuma, 42; İbn Mâce, İkame, 153), bazılarında ise, sadece dua ettiği belirtilip, namazdan bahsedilmemektedir (Müslim, İstiska, 2).

İmâm Ebû Hanîfe ve bazı müçtehitler, yağmur duasına çıkıldığında namaz kılmanın ve bu namazı cemaatle kılmanın sünnet olmadığını, ayrıca, istiskada hutbe de olmadığını belirtmişlerdir. Fakat, bunlara göre, sünnet olmamakla birlikte, yağmur duasına çıkıldığında namaz kılmak câizdir. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre, istiska (yağmur duası) konusunda, Peygamberimizin hiç terketmeyip her zaman yaptığı, dolayısıyla sünnet olan şey, dua etmektir. Dolayısıyla, istiska, duadan ibarettir. Yağmur duasına çıkıldığında, bazan namaz kılıp bazan kılmamış olması, namazın kılınabileceğini, ama mutlaka kılınması gerekmeyeceğini göstermektedir.

İmâm Ebû Hanîfe'nin iki talabesi İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ile, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî, İmâm Ahmed b. Hanbel'e (müçtehitlerin çoğunluğuna) göre ise, yağmur duasına çıkıldığında, duadan önce kıraat yapılarak iki rekât namaz kılınır ve hutbe okunur. Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş (müfta bih) de bu şekildedir. İbn Abbas'ın Peygamberimizin yağmur duasına çıktıklarında tıpkı bayram namazında olduğu gibi iki rekât namaz kıldırdığına dair rivâyetini (Ebû Dâvud, İstiska, 1; et-Tirmizî, Cuma, 42; İbn Mâce, İkame, 153) esas alan İmâm Şâfiî ve İmâm Ahmed b. Hanbel'e göre, yağmur duasına çıkıldığında kılınacak olan namazda, bayram namazındaki zaid tekbirler alınarak, her yönüyle bayram namazı gibi iki rekât namaz kılınır. İmâm Mâlik ve İmameyn'e dolayısıyla Hanefi mezhebindeki müfta bih görüşe göre, bu namazda bayram namazının zaid tekbirleri alınmadan, sabah namazında olduğu gibi iki rekât namaz kılınır. Zahirîler'e göre ise, yağmur duası namazı hem zaid tekbirler alınmak suretiyle, hem de alınmadan kılınabilir.

Peygamberimizin hutbeyi namazdan önce de sonra da okuduğuna dair rivâyetler sebebiyle, İmâm Leys b. Sa'd gibi bazı imamlara göre, hutbe namazdan önce irad edilir. İmâm Malik, İmâm Şâfiî, Hanefîler'den İmameyn başta olmak üzere müçtehitlerden çoğunluğuna göre ise, hutbe namazdan sonradır. Hanefîler'den İmâm Muhammed'in de içinde bulunduğu müçtehitlerin çoğunluğuna göre, imam namazdan sonra iki hutbe irad eder. İmâm Ebû Yusuf'a göre ise, bir hutbe irad eder. Yağmur duasına çıkıldığı zaman kılınan namaz için ezan ve kamet yoktur. Hutbeyi, imam bir yay veya kılıca, ya da bir bastona dayanarak irad eder. İmâm Ebû Hanîfe'ye göre, yağmur duasına çıkıldığında, ayrıca bir hutbe iradı sözkonusu olmayıp, sadece dua ve istiğfar yapılır.

Müçtehitlerden bazılarına göre, imamın ve ona tabi olarak da cemaatin, ridasını ters çevirip giymesi işlemini namazdan önce, bazılarına (İmâm Ebû Yusuf'a ve İmâm Mâlik'in bir görüşüne) göre, namazdan sonra hutbeye başladığı zaman, bazılarına (İmâm Şâfiî'ye ve İmâm Mâlik'in bir görüşüne) göre de hutbeyi bitirdikten sonra yapması sünnettir. Bazılarına (İmâm

Leys b. Sa'd ve Hanefîler'den İmâm Muhammed başta olmak üzere bazı müçtehitlere) göre de, bu işlemi sadece imamın yapması sünnet olup, cemaatin bu konuda imama uyması gerekmez. Zira bunlara göre, konuyla ilgili rivâyetlerde, Peygamberimizin ridasını ters çevirirken, ashabının da çevirdiğine dair bir bilgi rivâyet edilmemiştir.

Müçtehitlerin hemen hemen tümü, yağmur duasına çıkma zamanının bayram namazı vaktinin aynısı olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. İbn Hazm ise, yağmur duasına çıkma zamanının zeval vakti olduğunu söylemiştir.

Yağmur duası, aslında mahiyet olarak, bir çeşit hacet duası, yağmur namazı da yine bir çeşit hacet namazıdır. Diğer konularla ilgili hacet namazı ve hacet dualarında olduğu gibi, yağmur duasına çıkılacağında da, Cenab-ı Hakk'tan bol bol af dileyip, tevbe ve istiğfar edilmesi, temiz (fakat yeni olmayan) elbiseler giyilmesi, duaya yaya olarak, tevazu içinde, mümkünse bolca sadaka verdikten sonra çıkılması tavsiye edilmektedir. Bunlar, duanın kabul edilmesine vesile olması açısından bir kısmı sünnet, bir kısmı müstehap olan davranışlardır. Yağmur duasına çıkmadan önce, imamın cemaate üç gün oruç tutmalarını, bolca tevbe ve istiğfarda bulunmalarını söylemesi ve onları dördüncü gün yağmur duasına çıkarması da müstehaptır. Hatta, cemaatin da böyle bir oruç tutma talebine uymalarının vacip olduğu söylenmiştir. Yağmur duasıyla ilgili rivâyetlerde, yağmur duasının üç gün arka arkaya tekrarlanacağı belirtilmektedir. Hatta, yağmur duasına çıkarken, duaların kabul edilmesi duaya, toplumdaki zayıf ve kimsesizler, ihtiyarlar, acizler ve çocuklar ile, mümkünse hayvanların da çıkarılmasının müstehap olduğu belirtilmiştir.

Yağmur duasına çıkmadan önce, imamın toplumda dargın olanların barışmalarını, aralarında hak-hukuk ilişkisi olanların birbirleri üzerindeki hakları helal etmelerini öğütlemesinin de uygun bir davranış olduğu belirtilmiştir. Aslında bunlar, hem duanın kabul edilmesine hem de toplumda birlik ve beraberliğin sağlanmasına vesile olması, yine, toplumun kendi kendini kontrol edip, kötülüklerin asgariye indirilmesine yardımcı olması, dolayısıyla Cenab-ı Hakk'ı hoşnut edip, oraya rahmet ve bereketini göndermesine vesile olması açısından, çok yönlü faydalar sağlayan hazırlıklardır.

Hadis kitaplarında Peygamberimizden bir kısmı uzunca, bir kısmı çok kısa olan bazı yağmur duaları nakledilmektedir. Bu duaların tümünde, Peygamberimiz Cenab-ı Hakk'tan, bütün yönleriyle hayır ve bereket vesilesi olan yağmur yağdırmasını istemektedir. Bu konudaki rivâyetlerde geçen duaların en kapsamlılarından birisi şöyledir:

اَللّٰهُمَّ أَسْقِنَا غَيْثًا مُغِيثًا، هَنِيئًا، مَرِيئًا، غَدَقًا مُجَلِّلاً، سَحًّا عَامًّا
طَبَقًا اَللّٰهُمَّ اسْقِنَا الْغَيْثَ وَلاَ تَجْعَلْنَا مِنَ الْقَانِطِيْنَ اَللّٰهُمَّ إِنَّ بِالْعِبَادِ
وَالْبِلاَدِ وَالْخَلْقِ مِنَ اللَّأْوَاءِ وَالْجَهْدِ وَالضَّنْكِ مَا لاَ نَشْكُو إِلاَّ إِلَيْكَ
أَللّٰهُمَّ أَنْبِتْ لَنَا الزَّرْعَ وَأَدِرَّ لَنَا الضَّرْعَ وَأَسْقِنَا مِنْ بَرَكَاتِ السَّمَاءِ
وَأَنْبِتْ لَنَا مِنْ بَرَكَاتِ الأَرْضِ اَللّٰهُمَّ ارْفَعْ عَنَّا الْجَهْدَ وَالْعَرَاءَ
وَالْجُوعَ وَاكْشِفْ عَنَّا مِنَ الْبَلاَءِ مَالاَ يَكْشِفُهُ غَيْرُكَ اَللّٰهُمَّ إِنَّا
نَسْتَغْفِرُكَ إِنَّكَ كُنْتَ غَفَّاراً فَأَرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْنَا مِدْرَارًا

"Allahümme eskına ğaysen muğîsen, henîen merîen, ğadakan mücellilen, seyhan âmmen tabakan. Allahümme'skına'l-ğayse velâ tec'alnâ mine'l-kânitîn. Allahümme inne bi'l-ibâdi ve'l-bilâdi ve'l halki mine'l-evai ve'l-cehdi ve'd-danki mâ lâ neşkû illâ ileyk.

Allahümme enbıt lena'z-zer'a ve edirre lena'd-der'â ve eskınâ min berekâti's-semâi ve enbit lenâ min berekâti'l-arz. Allahümme'rfa' anna'l-cehde ve'l-arâ ve'l-cûa ve'kşif annâ mine'l-belâi mâ lâ yekşifuhû ğayruk. Allahümme inna nestağfiruke inneke künte ğaffâran fe ersili's-semâe aleyna midraran."

"Allahım! Bize yardım eden (can kurtaran), içimize sinen, bol ve faydalı olup her tarafı kaplayan ve her tarafı sulayan yağmur ihsan et. Allahım! Bizi yağmurla sula ve bizleri ümitlerini kesmiş kimselerden etme. Allahım! Kullarda, beldelerde ve diğer mahlukatında öyle bir güçlük, yoksulluk ve darlık var ki senden başkasına arzedemeyiz. Allahım! Ekinlerimizi münbit eyle, bitir, hayvanlarımızın memelerini sütle doldur, bize gökyüzünün bereketinden sular indir ve bize yeryüzünün bereketlerinden ürün bitir. Allahım! Bizden yoksulluğu, çıplaklığı ve açlığı kaldır ve senden başka kimsenin def' edemeyeceği belayı bizden def' et. Allahım! Biz senden mağfiret diliyoruz. Şüphe yok ki sen çok bağışlayıcısın (bizleri bağışla ve) bize gökten bol bol yağmur yağdır."

Yağmur duasına çıkmak için hazırlanıp, daha sonra sahraya varmadan yağmur yağmaya başlarsa, buna bir şükür karşılığı olsun diye yine de sahraya çıkılıp, daha fazla berekete vesile olması için bol bol yağmur vermesi için dua edilmesi de menduptur. Yağmur yağarken, Cenab-ı Allah'tan bu yağmuru yararlı yağmur yapması için dua edilir. Şayet yağmur çok fazla yağmaya başlayıp tehlikeli olacağından korkulursa, ihtiyacı olan ve zarar vermeyecek yerlere yağdırması için dua edilir. Böyle durumlarda Peygamberimizin şöyle dua ettiği nakledilmiştir: "Allahümme havâleynâ velâ aleynâ. Allahümme ala'l-akami ve'z-zırabi ve butûni'l-evdiyeti ve menâbi-ti'ş-şecer." "Allahım! Üzerimize değil etrafımıza. Allah'ım! Dağlara, tepelere vadi içlerine ve ağaç biten yerlere."

5– Küsûf Namazı: (Güneş tutulması namazı)

Küsûf namazı, güneş tutulduğu zaman kılınması sünnet olan namazdır ve bunun meşruiyeti (dini bir hüküm oluşu) Hz. Peygamber'in sünneti ile sabittir. Güneş tutulduğu zaman Peygamberimizin küsûf namazı kıldırdığına dair, başta Buhârî ve Müslim olmak üzere, sahih hadis kitaplarında, aralarında rivâyet farklılıkları bulunmakla birlikte, çok sayıda hadis rivâyeti yer almaktadır. Bu hadislerde bildirildiğine göre, Peygamberimizin oğlu İbrahim'in vefat ettiği gün güneş tutulmuştu. Bazı insanlar, güneşin Peygamberimizin sevgili oğlu Hz. İbrahim'in vefatından dolayı tutulduğunu sanmışlardı. Bunun üzerine Peygamberimiz hemen namaza durdu ve güneş tutulması sona erinceye kadar uzunca kıyam, rükû ve secdeler yaparak iki rekât namaz kıldırdı. Namazdan sonra, müslümanlara şöyle hitapta bulundu: "Güneş ile ay Allah'ın âyetlerindendir. Bunlar, hiç bir kimsenin vefatından dolayı tutulmazlar. Siz bunları tutulmuş görürseniz, hemen tekbir alın, Allah'a dua edin, namaz kılın ve sadaka verin..." (Müslim, Küsûf, 1-4).

Küsûf namazı hem cemaatle, hem de münferid olarak kılınabilir. Ancak, müçtehitlerin ekseriyetine göre, cemaatle kılınması daha faziletlidir. Şâfiî ve Hanbelîler dahil bazı müçtehitlere göre, cemaatle kılmak sünnet-i müekkede iken, Hanefîler'e göre müstehaptır. Ancak Hanefîler'e

göre, küsûf namazının cemaatle kılınması halinde, bu namazı, cuma namazını kıldırmakla yetkili olan kimse camide veya sahrada kıldırır. Böyle bir imam bulunmazsa, herkes bu namazı evinde tek başına kılar.

İmâm Şâfiî'nin de içinde bulunduğu bazı müçtehitlere göre, bu namazdan sonra hutbe okumak namazın şartıdır. İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik'in içinde bulunduğu müçtehitlerin bir kısmına göre ise, bu namazdan sonra hutbe yoktur. Bu görüşü savunanlar bu namazda Peygamberimizin hutbe okuduğunu kabul etmekle birlikte, bu hutbeyi, o gün vefat eden oğlu Hz. İbrahim'in ölümü yüzünden güneşin tutulduğunu sananları uyarmak maksadıyla irad ettiğini, bu namazda hutbeye gerek olmadığını söylemişlerdir.

Küsûf namazının kaç rekât olduğu ve nasıl kılınacağı konusunda da müçtehitler arasında farklı görüşler mevcuttur. Hanefîler'e göre, küsûf namazının en azı iki rekât olup, dört veya daha fazla rekât olarak da kılınabilir ve her iki veya dört rekâtta bir selâm verilir. Hanefîler'e göre, bu namaz, diğer namazlar gibi kılınır. Mâlikîler'den İbn Abdilberr gibi alimlere göre ise bu namaz bayram namazı gibi kılınır.

İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî, İmâm Ahmed b. Hanbel ve Hicaz alimlerinin çoğunluğuna göre, küsûf namazı iki rekât olmakla birlikte, her rekâtında ikişer kere rükû yapılır (Bu konuya ilişkin rivâyetler için bk. Müslim, Küsûf, 1; Ebû Dâvud, İstiska, 3).

Bazı müçtehitlere göre ise, konuyla ilgili bütün rivâyetler sahih olduğu için, rivâyetlerde geçen tüm şekillere uygun olarak kılınabilir ki İbn Rüşd de bu görüşü tercih edenlerdendir.

Bu namazın kıraatının sesli veya sessiz yapılacağı konusunda da farklı görüşler mevcuttur. Başta, İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şâfiî ve İmâm Leys olmak üzere müçtehitlerin çoğunluğuna göre kıraat sessiz yapılır. Hanefîler'den İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed ile İmâm Ahmed b. Hanbel gibi bazı müçtehitlere göre ise sesli okunur. İmâm Mâlik'ten de sesli okunacağına dair bir rivâyet vardır. İmâm Taberî'ye göre ise küsûf namazında kıraatın sessiz ve sesli olması arasında hüküm bakımından fark yoktur.

Hanefî ve Mâlikî mezheplerine göre (ki İmâm Mâlik'den nakledilen bir görüş bu yöndedir) ve Hanbelî mezhebindeki yaygın görüşe göre, küsûf namazı güneş tutulduğu zaman kılınır. Güneş tutulması mekruh vakitlere raslarsa bu vakitlerde küsuf namazı kılınamaz. Sadece zikir ve tesbihle meşgul olunur. İmâm Şâfiî'ye göre mekruh vakitlerde bile olsa kılınır. Bu görüş İmâm Mâlik'den de nakledilmiştir. İmâm Mâlik'in üçüncü bir görüşüne göre ise, küsûf namazı zeval vaktinden sonra kılınamaz.

Güneş tutulması bittikten sonra küsûf namazı kılınmaz. Fakat güneşin bir kısmı açılmışsa, bu esnada namaza başlanabilir.

6– Husûf Namazı:

Husûf namazı, ay tutulduğu zaman kılınan namazdır.

Güneş tutulduğu zaman kılınan küsûf namazının sünnet olduğu ve cemaatle kılınmasının daha faziletli olduğu konusunda müçtehitler arasında görüşbirliği bulunmakla birlikte ay tutulduğu zaman husûf namazının sünnet olup olmadığı ve bu namazın cemaatle kılınıp kılınmayacağı konusunda ittifak yoktur.

Husûf namazının bütün yönleriyle küsûf namazı gibi olduğunu savunan müçtehitler, küsûf namazıyla ilgili hadisteki, "Siz bunları tutulmuş görürseniz, hemen tekbir alın. Allah'a dua edin, namaz kılın ve sadaka verin..." ibaresini delil göstermektedirler ki bunlar arasında, İmâm Şâfiî, Ahmed b. Hanbel, Dâvud Zahirî ve bazı başka alimler yer almaktadırlar.

İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Mâlik'in içinde bulunduğu bazı müçtehitlere göre ise, ay tutulması güneş tutulmasından daha fazla vaki olduğu halde, ay tutulması esnasında Peygamberimizin husûf namazı kıldığı rivâyet edilmemiştir. Yukarıdaki zikredilen hadiste emredilen namaz ise, herhangi bir iki rekâtlık nafile namazdır ki, bu imamlara göre de, bu durumda nafile namaz kılmak, cemaatle kılmamak (münferid olarak kılmak) kaydıyla müstehaptır. Hatta bazı kaynaklarda sünnet olduğu da ifade edilmektedir.

Bazı alimler, şiddetli rüzgar, deprem ve benzeri tabii afetlerin meydana geldiği durumlarda da, sahabeden İbn Abbas'ın bir depremde yaptığı gibi, iki rekât namaz kılmayı müstehap görmüşlerdir. Ancak, bu namazın da cemaatle mi, münferiden mi kılınacağı konusunda müçtehitler arasında farklı görüşler mevcuttur. Çoğunluk münferid olarak iki rekât namaz kılmayı tavsiye etmiştir. Bir de tabii afetlere vesile olabilecek şiddetli yağmur, şiddetli fırtına ve benzeri durumlarda, bunların şerrinden Allah'a sığınıp, hayırlara vesile kılması için Cenab-ı Allah'a dua etmek lazımdır. Bir çok hadiste, Peygamberimizin bu ve benzeri durumlarda, bunların şerrinden Allah'a sığındığı ve hayırlara vesile kılması için dua ettiği nakledilmiştir (et-Tirmizî Daavât, 48, 88; Müslim, İstiska, 15; Bağavi, IV, 386-394).

7– Tahıyyetu'l-Mescid Namazı:

Mescide giren bir kimsenin oturmadan önce, (mescidin rabbine) iki rekât tahıyye (mescid sahibini tazim) namazı kılması sünnettir. Bu namaza, tahıyyetu'l-mescid namazı denilir. Bazı bilginler, bunun hükmünün mendup veya müstehap olduğunu belirtmişlerdir. Zahirîler'e göre ise farzdır.

Tahıyyetu'l-mescid namazının meşruiyeti sünnet ve icma ile sabittir. Peygamberimiz, "Sizden biriniz mescide girdiğinde, oturmadan iki rekât namaz kılsın" buyurmuşlardır (Müslim, Salatu'l-müsafirin, 11).

Şâfiî mezhebinde daha sağlam bulunan görüşe göre, mescide ne zaman girilirse girilsin, bu namazın kılınması müstehaptır. Ancak, başta Hanefîler olmak üzere, Mâlikîler, İmâm Evzâi ve İmâm Leys'in de içinde bulunduğu müçtehitlerin bazıları çoğunluğuna göre, kerahet vakitlerinde tahıyyetu'l-mescid namazı kılmak mekruhtur. İmâm Şâfiî'nin bir görüşü de bu şekildedir. Bu namazın farz olduğunu söyleyen Zahirîler'den bazılarına göre kerahet vakti olsun olmasın mescide giren herkese farz iken, diğer bazılarına göre kerahet vakti dışında, namaz kılmanın câiz olduğu zamanlarda mescide girenlere farzdır.

Konuyla ilgili bazı rivâyetlerden tahıyyetu'l-mescid namazı kılmakla mescidin hakkının verilmiş olduğu anlaşılmaktadır (İbn Ebi Şeybe, Musannef, Şevkanî, III, 77). Bundan dolayı, Hanefîler'e göre, mekruh vakitlerde mescide girdiği için tahıyyetu'l-mescid kılamayan kimse, tesbih ve tehlilde bulunarak ve salavat-ı şerife okuyarak mescidin hakkını yerine getirir. Mekruh vakitlerin dışında mescide girdiği halde,

tahıyyetu'l-mescid namazını kılamayan kimsenin, Hanefî, Mâlikî ve Şâfiîler'e göre, dört defa, "Sübhânallah ve'l-hamdu lillah ve lâ ilâhe illallah ve'llahu ekber" demesi menduptur. Hanbelîler'e göre ise, bu durumda bir şey gerekmez.

Cuma ve bayram namazları için hatip minberde iken mescide giren kimse, Hanefîler ve Mâlikîler'e göre tahiyyetu'l-mescid kılamaz; Şâfiîler ve Hanbelîler'e göre ise, uzatmamak ve iki rekâtı geçmemek şartıyla tahiyyetu'l-mescid kılmak sünnettir.

Hanefîler ve Şâfiîler başta olmak üzere müçtehitlerin çoğunluğuna göre, mescide secdeli ve rükûlu namaz kılmak için giren kimse, farz veya başka bir namazı kılmakla aynı zamanda, ayrıca niyet etmese bile, mescidin hakkı olan tahıyyetu'l-mescidi de kılmış sayılır.

Mescide günde birden fazla girilmesi halinde, bir kere tahıyyetu'l-mescid namazı kılmak kafidir. Mescide girildikten sonra, tahıyyetu'l-mescid kılmadan oturulursa, Hanefî ve Mâlikîler'e göre, bu namaz yine de kılınabilir; ancak, oturmadan kılmak daha faziletlidir. Şâfiîler'e göre kasten oturulursa bu namaz sakıt olur. Unutarak oturulması halinde ise, iki rekât namaz kılacak süreden uzunca bir süre oturulmuş ise sakıt olur. Hanbelîler'e göre de örfen uzunca sayılan bir süre oturulduğunda sakıt olur.

Sabah namazının sünnetini evinde kılan kimsenin mescide girince, tahıyyetu'l-mescid namazı kılması hususunda müçtehitler farklı kanaat belirtmişlerdir. Hanefîler'e ve İmâm Mâlik'in bir görüşüne göre, böyle bir kişinin bu namazı kılmasına gerek yoktur. İmâm Şâfiî'ye ve İmâm Mâlik'in diğer görüşüne göre ise bu namazı kılar.

Tahıyyetü'l-mescid namazı Hanefîler'e göre iki veya dört rekât olarak, Mâlikîler'e göre sadece iki rekât olarak kılınır. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre ise, kişi bu niyetle istediği kadar namaz kılabilir.

Tavaf niyetiyle Mescid-i Haram'a girince, buranın tahıyyesi tavaftır. Dolayısıyla oraya giren kimse hemen tavafa başlar.

Mescide girerken "Allahümme'ftah lî ebvâbe rahmetike" demek, çıkarken de "Allahümme innî es'eluke min fadlike" demek menduptur.

8– Tevbe Namazı:

Kur'ân-ı Kerîm'de ve sahih hadislerde, müslüman bir kimsenin herhangi bir şekilde günah işledikten sonra hemen tevbe etmesi gerektiği, günahta ısrar etmeyip tevbe ve istiğfar etmesi halinde Cenab-ı Hakk'ın o kimseyi affedeceği sarih bir şekilde ifade edilmektedir. Günah işleyen kimsenin tevbe ve istiğfarının kabul edilmesi açısından, işlediği günahı tekrarlamaması yanında, içten ve samimi olarak pişmanlık duyması, Cenab-ı Hakk'ın kendisini affetmesi için devamlı olarak ve özellikle duaların kabul edileceği bildirilen şekil ve zamanlarda tevbe ve istiğfar etmesinin önemli olduğu nasslardan açıkça anlaşılmaktadır (ayrıca bk. TEVBE).

Peygamberimizin bile, günahları affedilmiş olduğu halde günde yetmiş defa, yüz defa tevbe ve istiğfarda bulunduğunu sahih hadislerden öğreniyoruz. Özellikle, mübarek gün ve gecelerde, bütün gecelerin sabaha yakın (seher) vakitlerinde, bütün namazların sonunda selam vermeden ve selamdan sonraki tesbihatı müteakıben, kulun tevbe ve istiğfarda bulunması halin-

de Cenab-ı Hakk'ın, şayet samimi ise o kulunun günahını bağışlaması umulur. Ayrıca, tevbe ve istiğfar etmek isteyen kimse, tevbe ve istiğfardan önce güzelce abdest alıp bir miktar namaz kılar ve Allah'tan bağışlanmasını dilerse, Allah'ın o kulunun tevbesini kabul edeceğini, Peygamberimiz bir hadislerinde bildirmektedir ki, tevbe ve istiğfardan önce kılınan bu namaza, tevbe namazı denilmiştir.

Rivâyete göre Peygamberimiz "Mümin bir kul bir günah işler, sonra kalkar güzelce temizlenir (abdest alır), sonra kalkar ve namaz kılar, sonra da Allah'tan mağfiret dilerse, Allah onu mutlaka affeder" buyurmuş, sonra şu âyeti okumuştur: "Onlar ki bir kötülük işledikleri ve nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı zikrederler ve akabinde günahlarının bağışlanması için istiğfar ederler –ki Allah'tan başka günahları kim affedebilir– ve işledikleri günah üzerine bilerek ısrar etmezler" (Al-i İmrân 3/135). Bu hadisin başka bir rivâyeti şöyledir: "... abdest alır ve iki rekât namaz kılıp bu günahının affı için Allah'tan mağfiret dilerse mutlaka Allah o kula mağfiret eder" buyurdu ve şu âyeti okudu, "Kim bir kötülük yapar ya da nefsine zulmeder de sonra Allah'a istiğfar ederse, Allah'ı ğafur ve rahim bulur" (en-Nisâ 4/109)(Hadisteki rivâyet farkları için bk. Bağavi, IV, 151).

Hadisin bir rivâyetinde, günahından dolayı tevbe etmek isteyen kimsenin rekât belirtilmeksizin namaz kılması tavsiye edilirken, diğer rivâyette ise iki rekât namaz kılması tavsiye edildiğinden, bazı fıkıh kitaplarında tevbe namazının iki rekât olduğu belirtilmektedir.

9– Katil Namazı:

Kısas (veya idam)a mahkum olan birisi, cezanın infazından önce, abdest alıp, iki rekât nafile namaz kılmalı ve işlediği günahtan dolayı tevbe ve istiğfarda bulunmalıdır. Kılmış olduğu bu namaz ve müteakıben tevbe ve istiğfar Cenab-ı Hakk'ın mağfiretinin tecellisine vesile olabilir. Ancak, böyle bir kimsenin, namazı ve tevbe-istiğfarının affa vesile olması, sadece kul hakkına ilişkin olmayan günahları için sözkonusudur.

10– Tesbih Namazı:

Mendup olan nafile namazlardan birisi de dört rekâtlık tesbih namazıdır.

Peygamberimiz, amcası Hz. Abbas'a, bu namaz vesilesiyle Cenab-ı Hakk'ın, kulun günahının öncesini sonrasını, yenisini eskisini, hataen yapılanını bilerek yapılanını, büyüğünü küçüğünü, gizlisini açığını affedeceğini ifade etmiş ve bu namazın nasıl kılınacağını anlattıktan sonra, bu namazın mümkünse her gün, mümkün değilse her cuma, o da mümkün değilse ayda bir yahut yılda bir kere hiç değilse ömürde bir kere kılınmasını tavsiye etmiştir (Ebû Dâvud, Tatavvu, 14; İbn Mâce, İkame, 190).

Bu namazın özel bir vakti yoktur. Namaz kılmanın yasak olmadığı her vakitte kılınabilir. Ancak özellikle mübarek gecelerde kılınması tavsiye edilmiştir.

Tesbih namazı şu şekilde kılınır: Abdest aldıktan sonra, önce Allah rızası için namaz kılmaya niyet edilir ve Allahu Ekber diyerek namaza başlanır. Sübhaneke okunduktan sonra, onbeş kere "Sübhânallahi ve'lhamdu lillâhi ve lâ ilâhe illâllahu va'llahu ekber" denilir. Sonra Fâtiha ve zamm-ı sûre okunduktan sonra tekrar on kere bu tesbihlerden okunur ve tekbir alı-

narak rükûya gidilir. Rükûda söylenmesi sünnet olan mutad tesbihlerden sonra on kere de bu tesbihler okunur. Tekbir alınarak secdeye varınca da, secdenin mutad sünnet tesbihlerini takiben on kere yine bu tesbihler okunur, secdeden tekbirle doğrulunca da aynı tesbihler on kere söylenir. İkinci secdede de on kere bu tesbihler okunur. Böylece bir rekât tamamlandığında, toplam olarak yetmişbeş kere bu tesbihler okunmuş olur. Her rekâtta birinci rekâttaki kadar tesbih getirilir. Birinci rekâtın dışındaki rekâtlarda Sübhaneke okunmayacağı için, mezkur tesbihler ayağa kalkılınca hemen okunur. Dördüncü rekâtın ikinci secdesinden sonra oturulur, Tahıyyat, Salavat ve dua okunduktan sonra selâm verilerek tesbih namazı tamamlanmış olur. Böylece toplam üçyüz defa zikri geçen tesbih ifadesi söylenmiş olur.

Tesbih namazının sehiv secdesi, diğer namazlarınkinden farksızdır.

11– Mübarek Gecelerde Nafile Namaz:

Mirac gecesi, Regaib gecesi, Mevlid (Kandili) gecesi, Berat gecesi, bayram geceleri ve Kadir gecesi gibi gecelerin tevbe, zikir ve namazlarla ihya edilmesi, müslümanlar arasında öteden beri gelenek haline gelmiştir. Peygamberimizden, özellikle bu gecelerde kılınması gereken özel bir namaz şekli rivâyet edilmemiştir.

Mübarek gecelerle ilgili özel nafile namaz bulunmasa bile, bu geceleri ihya sadedinde, tevbe ve istiğfarla birlikte, namaz da kılınabilir. Zaten, Peygamberimizden gelen sahih hadislerde, böyle bir ayırım yapmaksızın bütün gecelerin tevbe, istiğfar ve de namazla ihya edilmesi tavsiye edilmektedir (bk. yukarıda TEHECCÜD NAMAZI).

12– İhrama Giriş Namazı:

İhrama girmek için iki rekât namaz kılmak müstehaptır.

13– Yolculuğa Çıkış ve Dönüş Namazı:

Peygamberimizin bir yolculuğa çıkarken ve yolculuktan döndükten sonra ikişer rekât namaz kıldıkları nakledilmektedir. Bu namaz menduptur. Bu namazı yolculuğa çıkarken evde, dönüşte mescidde kılmak daha faziletlidir. Nitekim, Peygamberimizin özellikle sefer dönüşü mescidde iki rekât namaz kıldığına ve biraz orada beklediğine dair, sahih hadis kitaplarında çok sayıda hadis mevcuttur (Müslim, Müsakat, 21).

14– Evvâbîn Namazı:

Evvâbîn "evvâb" kelimesinin çoğuludur. Evvâb, işlediği bir günahtan hemen tevbe ve istiğfar eden demektir. Tevbe ve istiğfar edenlerin namazı demek olan, "evvâbîn namazı" altı rekâtlık nafile namaz olup, akşam namazından sonra kılınır.

Bazı hadis kitaplarında yer alan ve Peygamberimizin evvâbîn namazının kuşluk vakti kılınacağını ifade ettiği bir hadisini dikkate alan bazı alimler, kuşluk namazına evvâbîn namazı demektedirler (Müslim, Salatu'l-müsafirîn, 19. Bu konuda ayrıca bk. Kurtubî, XV, 160, Şevkanî, III, 63; San'anî, II, 37-38).

Hanefîler'in de içinde bulunduğu İslâm alimlerinden bir kısmı, evvâbîn namazı terimini, akşam namazından sonra kılınması sünnet veya müstehap olan altı rekâtlık namaz için kullanmaktadırlar (İbn Ebi Şeybe, II, 102; Taberî, Camiu'l-Beyan, XV, 69; Şevkanî, III, 63).

Bazılarına göre ise, evvâbîn her ikisinin de adı olabilir (Taberî, XV, 69; Şevkanî, III, 63).

Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: “Kim akşam namazından sonra aralarında kötü bir şey konuşmaksızın altı rekât namaz kılarsa (kıldığı bu altı rekâtlık namaz) onun için on iki senelik ibadete denk kılınır” (et-Tirmizî, Salat, 202).

Ayrıca Peygamberimizin, akşam namazından sonra altı rekât nafile namaz kıldığı ve “Her kim akşam namazından sonra altı rekât namaz kılarsa, denizlerin köpükleri kadar bile olsa günahları affedilir” dediği nakledilmektedir (Heysemî, Mecmau’z-Zevaid, II, 230; Şevkanî, III, 64).

Hanefî alimleri, bu namazın kaç selamla kılınmasının daha faziletli olacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, altı rekâtın tümünün bir selamla kılınmasını daha faziletli görürken, bazısı iki selamla, bazısı da üç selamla kılınmasının daha faziletli olacağını söylemişlerdir.

15– Hâcet Namazı:

Dünyevî veya uhrevî bir dileği bulunan kimse, abdest alıp, peşine dört veya on iki rekât namaz kılar, dualar okur, dileğinin yerine gelmesi için Allah’a yalvarır. Peygamberimiz bu hususta şöyle buyurmuştur:

“Her kimin Allah’tan veya insanların birinden bir dileği varsa, abdest alsın ve abdestini güzel yapsın, sonra iki rekât namaz kılsın, sonra Allah’a sena etsin ve Rasûlüne salatü selam getirsin. Daha sonra da şöyle desin:

لاَ إِلَهَ إِلاَّ اللّٰهُ الْحَلِيمُ الْكَرِيمُ، سُبْحَانَ اللّٰهِ رَبِّ الْعَرْشِ الْعَظِيمِ، الْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ، اَسْأَلُكَ مُوجِبَاتِ رَحْمَتِكَ وَعَظَائِمَ مَغْفِرَتِكَ وَالْعِصْمَةَ مِنْ كُلِّ ذَنْبٍ وَالْغَنِيمَةَ مِنْ كُلِّ بِرٍّ وَالسَّلَامَةَ مِنْ كُلِّ اِثْمٍ لاَ تَدَعْ لِي ذَنْبًا إِلاَّ غَفَرْتَهُ وَلاَ هَمًّا إِلاَّ فَرَجْتَهُ وَلاَ حَاجَةً هِيَ لَكَ رِضًى إِلاَّ قَضَيْتَهَا، يَاأَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ

“Lâ ilâhe illâllahu’l-Halîmu’l-Kerîm, Sübhana’llahi Rabbi’l-Arşi’l-Azîm, Elhamdü lillâhi Rabbi’l-Âlemîn, es’elüke mûcibâti rahmetike ve azaime mağfiretike ve’l-ismete min külli zenbin ve’l-ğanimete min külli birrin ve’s-selâmete min külli ismin la teda’ lî zenben illa ğafertehü velâ hemmen illa ferrectehü vela hâceten hiye leke rıdan illâ kadaytehâ, Ya Erhame’r-Rahimîn” (et-Tirmizî, Salât, 348).

Hâcet namazı iki rekât olarak kılındığında, birinci rekâtta Fatiha’dan sonra, üç defa âyetü’l-kürsi, ikinci rekâtta Fâtiha’dan sonra İhlâs sûresi okunur. Dört rekât kılındığında üçüncü ve dördüncü rekâtlarda Fatiha’dan sonra, Felâk ve Nass sureleri okunur. Namazdan sonra, hadislerde belirtilen hâcet dualarını okur ve kendi isteğini de Cenab-ı Hakk’a iletir. Hacet namazının on iki rekât olarak kılınmak istenildiğinde, şu şekilde kılınacağı ve hacet duasının da secdede aşağıda belirtilen şekilde okunacağı rivâyet edilmiştir: Her iki rekâttan sonra teşehhütte bulunmak kaydıyla on iki rekât namaz kılınır ve namazın son oturuşunda Allah’a sena edip, Peygamberimize sâlatü selâm getirdikten sonra, Allahu Ekber deyip secdeye kapanılır ve secde halindeyken, yedi kere Fatiha, yedi kere Âyetü’l-Kürsi, yedi kere İhlas sûresi ve on kere de, “Lâ ilâhe illallahu vahdehû lâ şerike leh, lehü’l-mülkü ve lehü’l-hamdü ve hüve alâ külli şey’in kadîr” okur. Sonra yine secdede iken şu duayı okur: “Allahümme innî es’elüke makaide’l-izzi min arşike ve münteha’r-rahmeti min kitabike ve’smike’l-a’zam ve ceddike’l-a’la ve kelimetike’t-tammeti” ve daha sonra Cenab-ı Hakk’tan isteyeceğini ister ve secdeden başını kaldırıp, sağa ve sola vermek suretiyle namazını bitirir.

Hâcet namazı ferdi veya ümmeti ilgilendiren sıkıntılardan kurtulmak için kılabilir.

Hâcet duasını arapça olarak ezbere bilemeyen kimse Rabbine münacaat ve tazarruda bulunabilir. Talebi, bir kere hacet namazı kıldığı halde yerine gelmeyen kimse, dualarım kabul edilmiyor diye vazgeçip ümitsizliğe kapılmamalı ve ısrarla buna devam etmelidir.

16– Abdest ve Gusulden Sonra Namaz:

Abdest alındıktan veya gusül yapıldıktan sonra iki rekât nafile namaz kılınması, Hanefîler'e göre mendup (müstehap), Şâfiîler'e göre sünnettir.

Peygamberimiz şöyle buyurmuştur: "Her kim benim şu abdestim gibi abdest alır da kalkar ve aklından bir şey geçirmeyerek iki rekât namaz kılarsa, geçmiş günahları affolunur" (Buhârî, Vudû', 14; Müslim, Taharet, 5, 6, 17; Ebû Dâvud, Taharet, 65).

Su, Allah'ın insanlara ihsan ettiği en büyük nimetlerden biridir. Su ile maddi ve manevi temizliğini gerçekleştiren kişi, bu namaz ile su nimetini kendisine bahşeden Rabbine şükürde bulunmuş olur.

¥ Beşir Gözübenli

NAHL SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 16. sûresi

Adını, 68. âyetinde geçen ve "bal arısı" anlamına gelen "nahl" kelimesinden alır. Buna nimetler anlamına gelen "Niam sûresi" de denir. Mekke devrinde nâzil olmuştur. 128 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları râ, mim ve nun harfleridir. 49. âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Bu sûrede; Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren, O'na ortak koşmanın mantıksızlığını ispat eden birçok aklî delillere yer verilir. Sadece bir Allah'a inanılması, Hz. Peygamber'e itaat edilmesi emredilir. İnananlarla inanmayanların âkıbetleri anlatılır. Müşriklerin bâtıl inançlarına değinilerek reddedilir ve bazı ahlâk kurallarına, haram ve helal hükümlerine yer verilir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Gökleri ve yeri yaratan Allah'ın hiçbir ortağı yoktur. Hayvanları ve bal arısını birçok yarar sağlamak üzere insanlar için yaratmıştır. Çok şefkatli ve merhametlidir. Gökten indirdiği yağmurlarla canlılara ve bitkilere hayat veren; geceyi, gündüzü, güneşi, ayı ve yıldızları da insanın hizmetine veren O'dur. Denizler ve içindeki nimetler de O'nun lütfudur. Allah'ın yaratması devam etmektedir. Bunları ve daha nice nimetleri düşünüp ibret almak ve Yaratan Yüce Allah'a şükretmek gerekir. O'nun nimetleri saymakla bitmez. Şu halde O'na hiçbir şeyi ortak koşmamak gerekir. Aslında ortak koşulan putlar, hiçbir şeye gücü yetmeyen, cansız zavallı varlıklardır. Allah, inkârcı kibirli müşriklerin de gizli açık her şeyini bilmekte ve onları sevmemektedir. Bu inkârcılar, Kur'ân'ın Allah sözü olduğuna inanmamakta, üstelik başka insanları da saptırmaktadır; bu yüzden kıyâmetteki sorumlulukları da çok ağır olacaktır. Allah Teâlâ, geçmişte böylelerini hiç ummadıkları bir anda, daha dünyada iken cezalandırmıştır; onların âhiretteki yerleri de cehennemdir. İnkârcı müşrikler, aynı şeylerin kendi başlarına da gelebileceğinden korkmalı, sorumluluklarını idrâk etmelidir. Hz. Peygamber'e düşen, sadece tebliğdir (âyetler: 1-29, 33-35, 65-69, 73-76).

* Takvâ sahibi müminler, Kur'ân'ın bir

hayır ve Allah'ın kendilerine en büyük lütfu olduğunu söyleyen, güzel işler yapan kimselerdir. Bunlar mükâfat olarak, hem dünyada hem de âhirette iyilik ve güzellik bulurlar, nimet dolu Adn cennetleriyle ödüllendirilirler, ayrıca melekler bunların canlarını da selam ve cennet müjdesiyle alırlar (30-32).

* Her millete, Allah'a kulluk etmelerini ve şeytandan kaçınmalarını bildiren bir peygamber gönderilmiştir. İnsanlardan bir kısmı hidâyete ermiş, bir kısmı da sapıklıkta bırakılmış ve cezalandırılmıştır. Yeryüzündeki nice harabe kenti gezip görmek ve ibret almak gerekir (36-37).

* İnkârcılar ne kadar reddetseler de, öldükten sonra mutlaka diriltilecekler ve gerçeği anlayacaklardır. Allah için zor olan hiçbir şey yoktur, O'nun bir şeyi isteyince "Ol!" demesi yeterlidir (38-40).

* Allah Teâlâ, kendi uğrunda güçlüğe katlananlara, hem dünyada hem de âhirette mutlaka karşılığını verecektir (41-42).

* Allah'ın, daha önceki toplumlara gönderdiği elçiler de (melek değil) birer insandır. İşte Hz. Muhammed (s.a.)'i de, insanlara açıklamak üzere Kur'ân ile göndermiştir (43-44).

* Kötü tuzaklar kuranlar, Allah'ın kendilerini yerin dibine geçirebileceğini, hiç ummadıkları bir anda azabıyla yakalayabileceğini unutmamalıdırlar (45-47).

* Her şey Allah'a boyun eğmiştir; göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler O'na secde etmektedir. Allah sadece Kendisine ibadet edilmesini buyurmuştur. Her şey O'nundur, kulluğun da yalnız O'na yapılması gerekmektedir (48-52).

* Her nimet, Allah'tandır. Sıkıntı anında O'na dua edip, sıkıntıdan kurtulunca şirk koşmak nankörlüktür; böyle bir davranış karşılıksız bırakılmayacaktır (53-55).

* Müşriklerin, Allah'ın ihsan ettiği ürünlerden putlara hisse ayırmaları ve melekleri dişi kabul edip Allah'ın kızları saymaları sapıklıktır, bunun cezasını göreceklerdir (56-57).

* Kız çocuk da erkek çocuk da Allah'ın lütfudur. Erkekleri üstün görüp, kız çocukları hakir görmek yanlış ve kötü bir değerlendirmedir (58-60).

* Yüce Allah, insanları yaptıkları kötü işler sebebiyle hemen cezalandırmaz; onlara mühlet tanır. Eğer böyle yapmayıp hemen cezalandırsaydı, yeryüzünde bir tek canlı kalmazdı (61).

* Her Peygambere toplumu tarafından baş kaldırılmış ve şeytan onlara yaptıklarını süslü göstermiştir. İşte bu şeytan dostlarına ve Allah'a haksız isnatta bulunanlara acı bir azap vardır (63).

* Kur'ân-ı Kerîm, insanların ihtilaf ettikleri hususları onlara açıklamak ve inananlara yol gösterici ve rahmet olmak için Hz. Peygambere, Yüce Allah tarafından indirilmiştir. O, her şeyi açıklayan, müslümanlara hidâyet, rahmet, sebat verici ve müjdeci bir kitaptır (64, 89, 102).

* Yaratıp yaşatan Yüce Allah'tır. Kimini gençken öldürür, kimini de ihtiyarlığa eriştirir. Rızıkta da bazılarını diğerinden üstün kılar. İnsanlara eşler, oğullar, torunlar ve güzel rızıklar ihsan eden de O'dur. Bütün bunlara karşı, bâtıla inanıp Allah'ı bırakmak nankörlüktür (70-72).

* Göklerin ve yerin bütün gizli bilgileri Yüce Allah'ın mâlûmudur. İnsanı yaratıp

ona kalp, göz, kulak gibi birçok nimetler veren Allah'tır. O'na şükretmek gerekir. Kuşlara uçma yeteneği veren, hayvanları insanlara çeşitli şekillerde yararlı kılan, ayrıca insana barınaklar ve sıcak ve soğuktan, tehlikelerden korunma imkânları veren de O'dur. Öyleyse O'na inanıp, boyun eğmek lâzımdır. Peygambere düşen gerçekleri duyurmaktır. Aslında müşrikler, Allah'ın nimetlerini bilmektedir, fakat yine de çoğu inkâr edip kâfir olmuştur (77-83).

* Âhirette, inkârcıların özürleri kabul edilmeyecek, azap da hafifletilmeyecektir. Müşriklerin, Allah'a ortak koştukları şeyler, onları yalanlayıp, kendi halleriyle baş başa bırakacaklardır. İnkâr edip, Allah yoluna engel olanlara da azap üstüne azap katılacaktır (84-89).

* Yüce Allah adaleti, ihsanı (iyiliği) ve akrabaya yardımı emretmiş; fuhşu (her türlü çirkin söz ve davranışı), münkeri (aklın ve dinin hoş görmediği şeyi) ve bağyi (hak ve adaletten ayrılıp saldırgan davranmayı) yasaklamıştır (90).

* Antlaşmalara uymak ve yapılan yeminleri bozmamak gerekir; çünkü yemin eden, Allah'ı şahit tutmuş demektir ve insan, her yaptığından sorumludur (91-94).

* Allah'a verilen söz mutlaka tutulmalı, herhangi bir çıkar uğruna sözden dönülmemelidir; dünya malı tükenir, Allah'ın vereceği ise süreklidir; Yüce Allah sabredenlere en güzel karşılığı verecektir (95-96).

* Allah Teâlâ, salih amel işleyen (iyi işler yapan) mümin erkek ve kadına güzel bir hayat yaşatır ve en güzel mükâfatla ödüllendirir (97).

* Kur'ân okurken Allah'a sığınmalı (Eûzübesmele çekilmelidir) (98).

* Şeytan, inanan ve Allah'a dayananlara tesir edemez. Onun gücü sadece kendisini dost tutanlara ve müşriklere işler (99-100).

* Kur'ân sadece Yüce Allah'ın kelâmıdır, insan sözü değildir. O, inananlara sebat vermek, müslümanlara yol gösterici ve müjde olmak üzere indirilmiştir. Allah Teâlâ, âyetlerine inanmayanları doğru yola iletmez, asıl yalancılar da inkârcılardır ve onlara acı bir azap vardır (101-105).

* Herhangi bir ağır zorlama karşısında gönülden değil de, sadece dil ile inkâr edenin sorumluluğu yoktur; ancak isteyerek tekrar küfre dönenlere büyük azap vardır. Çünkü böyle davrananlar dünya hayatını âhirete tercih etmiş olmaktadır; böylelerinin kalpleri, kulakları ve gözleri mühürlenmiştir ve bunlar âhireti kaybetmişlerdir (106-109).

* Yüce Allah, yolunda işkence gören, göç eden, sonra Allah yolunda savaşan ve sabredenlerin yanındadır. Âhirette herkes kendi canının derdine düşer ve herkese yaptığının tam karşılığı verilir (110-111).

* Allah Teâlâ güven, huzur ve bolluk içinde yaşayan, fakat Allah'ın nimetlerini inkâr eden toplumu, açlık ve korkuyla cezalandırmış; Allah'ın elçisini yalanlamalarından ötürü azaba çarptırmıştır (112-113).

* Yüce Allah'ın verdiği nimetlerden helal ve temiz olarak yiyip şükretmelidir. Ancak ölü, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına kesilen hayvanlar haramdır. Bununla beraber, hayati mecburiyet karşısında (ölmeyecek kadar) bunlardan yenilebilir (114-115).

* Uydurma söz ve düşünceleriyle hiç kimse Allah adına "şu helaldir, bu haramdır" diyemez; aksi halde Allah'a yalan uy-

durmuş olur ve Allah'a karşı yalan uyduranlar iflah olmazlar (116-118, 124).

* Cahillik sebebiyle kötülük işleyip de sonra tevbe ederek durumunu düzeltenleri Yüce Allah affedip bağışlar (119).

* Hz. İbrahim (a.s.) Hakka yönelen, Allah'a itaat eden, O'na ortak koşmayan, nimetlerine şükreden, Allah'ın seçtiği ve doğru yola ilettiği bir önderdi. Allah ona, dünyada ve âhirette güzellik vermiştir. İşte Hz. Peygamber'e de onun yoluna uyması buyurulmuştur (120-123).

* İnsanları Allah yoluna hikmet ve güzel öğütle çağırmalı, en güzel şekilde mücadele etmelidir (125).

* Düşmanın yaptığı kötülüğe karşılık verilecekse, misliyle (dengiyle) karşılık verilmelidir; bununla beraber sabretmek daha hayırlıdır. Allah yolunda yapılacak mücadelede sabırlı olmalı, yılgınlığa ve üzüntüye kapılmamalıdır. Allah, müttakîlerle ve iyilik edenlerle beraberdir (126-128).

¥ Abdurrahman Çetin

Nahr (bk. KURBAN)
Naîm (bk. CENNET)

NAKİBÜ'L-EŞRAF

Hz. Peygamber'in torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in soyundan gelen seyyid ve şeriflerin belirli işleriyle ilgilenmesi için görevlendirilen kişi hakkında kullanılan bir terim.

Bir topluluğun, bir cemaatın, bir kabilenin durumlarını iyi bilen ve onlardan sorumlu olan kişiye "nakib" denir. İslâm tarihinde bu tür görevlendirme Akabe Biatları sırasında Hz. Peygamber'in yaptığı uygulama ile başlamıştır. Şöyle ki: Hz. Peygamber ikinci Akabe biatından sonra Hazrec'i temsilen 9, Evs'i, temsilen 3 nakib görevlendirmiş, Es'ad b. Zurare'yi de "Nakibü'n-Nukabâ" unvanı ile vazifelendirmişti. İslâm tarihinin sonraki devirlerinde Hz.Peygamber'in torunlarının soyundan gelenlerle ilgilenen ve bu doğrultuda siyasi otorite ile ilişki kuranlara "Nakibü'l-Eşraf" denilmiştir. İslâm tarihi boyunca Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtıma'dan torunları Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'in sülalesinden gelen "Seyyid" ve "Şerif"lere çok sevgi saygı beslenmiştir. Bunların arasından biri bu camiayı devlet nezdinde temsil etmek üzere seçilirdi. Seçilen bu kişiye "Nakibü'l-Eşraf" denirdi. Bu görevde bulunanlar Ehl-i Beyt'in, Seyyid ve Şeriflerin işleriyle ilgilenir; neseplerini kaydeder; doğumlarını, ölümlerini deftere geçirir, onları niteliksiz rastgele iş tutmaktan engeller, fena hallere düşmekten korur, fey ve ganimetten hisselerine düşeni dağıtır, bu sülaleden olan hanımların dengi olmayanlarla evlenmelerini engellerdi. Bir anlamda Nakibü'l-Eşraf, Peygamber sülalesinin genel bir vasisi gibiydi.

Nakibü'l-Eşraf'lık, gördüğü vazifelerin şerefinden dolayı en yüksek mansıplardan sayılırdı. Dolayısıyla halifeler tarafından bu görevi yürütenlere yazılan berat ve fermanlarda makamın şanına uygun ifadeler kullanılırdı. İslâm tarihinin çeşitli devirleri içinde bağımsız devlet olarak yerini almış Arap veya Türk devletlerinde siyasi otoriteler Nakibu'l-Eşraf'lara büyük saygı göstermişlerdir. Osmanlılar'da Nakibü'l-Eşraf'lık Yıldırım Bayezid'in devrinde Bursa'da başlamış, Edirne ve daha sonra İstanbul döneminde gelişerek devam etmiştir. II.

Bayezid devrinde ana merkez dışındaki vilayet ve liva merkezlerine "Nakibü'l-Eşraf vekili" unvanıyla memurlar tayin ediliyordu. Böylece seyyidlerin soy kütüklerinin, şecerelerinin tespiti, zaptı ve korunması, sağlanmış ve bunların arasına sahtelerinin girmesi önlenmeye çalışılmıştır.

¥ Hüseyin Algül

Nakil (bk. AKIL, SEM', VAHİY)
Nâmahrem (bk. MAHREM)

NAMAZ

A– Namazın Tanımı ve Mahiyeti

"Namaz" kelimesi türkçeye farsçadan geçmiştir; farsçadaki okunuşu "nemâz"dır. Bunun arapça karşılığı olan "salât" sözlükte, dua etmek, yalvarmak, iyi dilekte bulunmak anlamlarına gelir. "Onlar için dua et ("salli aleyhim"), çünkü senin duan ("salâtek") onlar için sükûnettir (onlara huzur sağlar)" (et-Tevbe 9/103) meâlindeki âyet-i kerîmede bu anlam sözkonusudur. Dinî bir terim olarak salât (namaz), tekbir ile başlayıp selâm ile tamamlanan belirli hareket ve sözlerden oluşan ibadeti ifade eder. Ayrıca salât, özellikle Hz. Peygamber için hayır duada bulunma ve ona olan saygı ve bağlılığı gösterme amacı ile söylenen söz anlamına da gelir (bk. SALVELE). Salât kelimesinin çoğulu "salevât"tır. Namaz kılan kişiye "musallî", namaz kılınan mahalle "musallâ" denir.

Namaz İslâm'dan önceki ilâhî dinlerde de emredilmiştir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de Hz. Lokman'ın oğluna verdiği öğütlere değinilirken onun şöyle dediği nakledilir: "Yavrucuğum! Namaz kıl, iyiliği emret, kötülükten vazgeçirmeye çalış, başına gelenlere sabret. Doğrusu bunlar azmedilmeye değer işlerdir" (Lokman 31/17). İslâmiyette namazın meşruiyeti ve farz bir ibadet olduğu Kitap, Sünnet ve İcma ile sabittir.

B– Namazın Önemi ve Yararları

Namaz, ilahî dinlerin ortak hükümlerinden olup, peygamberler üstlendikleri ağır görevi ifa ederken namazın sağladığı sürekli manevî güçten destek almışlardır. Kur'ân-ı Kerîm'in birçok âyetinde Hz. Muhammed'den (s.a.) önceki peygamberlerden sözedilirken onlara da namazın emredildiği belirtilip ve bazı peygamberlerin namazın önemini vurgulayan ifadelerine atıfta bulunulur (msl. el-Bakara 2/83; Yunus 10/87; Hûd 11/87; İbrâhîm 14/37, 40; Meryem 19/30-31, 54-55; Tâhâ 20/14; el-Enbiyâ 21/72-73; Lokman 31/17). Hz. İbrahim'in bu hususla ilgili olarak Kur'ân'da anılan duası şöyledir: "Rabbim! Beni ve soyumdan gelecekleri namazını kılanlardan eyle. Rabbimiz! Duamı kabul buyur" (İbrâhîm 14/40).

İslâmiyette de namaz ibadetine hemen bu dinin tebliğine başlandığı sıralardan itibaren rastlanır. Hadis ve Siyer kaynakları Hz. Muhammed (s.a.)'in müşriklerin baskı ve hakaretlerine rağmen zaman zaman Mescid-i Haram'da Hacer-i Esved ile Rükn-i Yemânî arasında namaz kıldığını, gerek Rasûlullah'ın gerekse müminlerin, vâdilerde, evlerinde, ağılların ve harmanların temiz bölümlerinde namaz kıldıklarını, Dâru'l-erkam'ı da mescit haline getirdiklerini kaydetmektedir. Mekke döneminde nazil olan birçok âyet-i kerîmede de namazın önemi vurgulanmakta ve namaz kılanları engellemeye çalışanlar sert bir dille

kınanmaktadır (msl. Buhârî, Salât, 49; Müsned II, 178, IV, 85; el-Müddessir 74/43; eş-Şûrâ 42/38; el-Alak 96/10; el-A'lâ 87/15; el-Kıyâmet 75/39). Önceki namaz ikişer rekât olarak ve özellikle sabah güneşin doğmasından önce, akşam da güneşin batmasından sonra kılınıyordu. İslâmiyette bilinen şekliyle beş vakit namaz Miraç gecesi farz kılınmış olup, (msl. bk. et-Tirmizî, Salât, 45; Nesaî, Salât, 1; Müsned, III, 161), bu emrin yeryüzüne melek gönderilerek değil Rasûlullah'ın Rabbi'nin Yüce huzuruna çıkarılması yoluyla tebliğ edilmesi namaz ibadetinin bu dindeki yeri ve mertebesi bakımından oldukça manidardır. Bu sebeple, "namaz müminin miracıdır" denmiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de ve Hz. Peygamber'in hadislerinde namaz ile ilgili olarak yer alan ifadeler, bu ibadetin İslâm'ın beş şartından biri ve İslâmiyette çok özel bir önemi haiz olduğunu açıkça göstermektedir (msl. en-Nisâ 4/103; el-Bakara 2/45, 238; Buhârî, İman, 1, 2, 34, Şehâdât, 26, Zekât, 41, 63; Müslim, İman, 8, 10, 15, 17-20; Ebû Dâvud, Salât, 1).

Kişiyi Allah'a yaklaştıran, ruhen arındırıp yücelten, bir taraftan şükretmeye bir taraftan da sabır ve mücadeleye alıştıran, belirli bir disiplin içinde kulluk bilincine eriştiren çok önemli bir ibadet olan namazın; beden ve ruh sağlığı açısından da büyük yararları vardır. Cemaatle kılınan namazın da ırk, renk, dil, sosyal zümre ve ülke ayırımı gözetmeksizin müminleri aynı safta toplaması ve kollektif şuuru pekiştirmesi açısından çok güçlü bir rol üstlendiği kuşkusuzdur.

C– Namaz Çeşitleri

Hanefî fıkhında, namazlar şer'î hükmü (dinî değerlendirme) açısından dört çeşit olarak guruplandırılır: a) Farz Namazlar, b) Vâcip Namazlar, c) Sünnet Namazlar, d) Nafile Namazlar (Tatavvu Namazları).

a) Farz Namazlar:

Farz olan namazlar, aynî farz (farz-ı ayın) ve kîfâî farz (farz-ı kifâye) olmak üzere iki guruba ayrılır.

Farz-ı ayın olanlar yükümlülük çağındaki her bir müslümana ayrı ayrı farzdır. Bunlar günlük ve haftalık olmak üzere iki çeşittir.

Günlük farz namazlar, sabah (2), öğle (4), ikindi (4), akşam (3) ve yatsı (4) olmak üzere bir gün ve gecede toplam on yedi rekâttır (Bu namazlar hakkında bk. AKŞAM NAMAZI, İKİNDİ NAMAZI, ÖĞLE NAMAZI, SABAH NAMAZI, YATSI NAMAZI).

Haftalık farz namaz, cuma günü şartları gerçekleştiğinde öğle namazı vaktinde kılınan iki rekât cuma namazıdır. Cuma namazı kılınınca öğle namazı kılınmaz. Dolayısıyla, cuma günü kılınan farz namazlar toplam on beş rekât olmaktadır. (Bu namaz hakkında bk. CUMA).

Farz-ı kifaye olan namaz ise, bir müslüman öldüğünde çevresindeki müslümanlarca kılınması gereken, bazılarınca kılındığında diğerlerinden sorumluluğun kalktığı, hiç kimse kılmadığında hepsinin sorumlu olduğu cenaze namazıdır. Rükûlu ve secdeli bir namaz olmadığından, bu namazda rekât sözkonusu değildir (Bu namaz hakkında bk. CENAZE).

b) Vâcip Namazlar:

Yatsı namazından sonra kılınan üç rekât vitir namazı ile Ramazan ve kurban bayramlarında kılınan ikişer rekât bayram namazları vâcip namazlardır. Dinen belirli bir vakte bağlı olarak herkese yüklenmiş bir görev olmamakla beraber, kişinin kendi iradesi ile kılmayı adadığı nezir namazları-

nın hükmü de vâciptir (Bu namazlar için bk. BAYRAM, NEZİR, VİTİR NAMAZI).

Bazı Hanefî bilginler küsûf namazını (güneş tutulduğunda kılınan namazı) da vacip olarak nitelendirmişlerdir (bk. KÜSÛF NAMAZI).

c) Sünnet Namazlar:

Bunlar vakit namazlarından önce ve/veya sonra Hz. Peygamber'in sünnetine uyularak kılınan namazlardır. Bazıları "sünnet-i müekkede", diğer bazıları da "sünnet-i gayrı müekkede" olarak nitelendirilir (Bu namazlar için bk. AKŞAM NAMAZI, ÖĞLE NAMAZI, İKİNDİ NAMAZI, SABAH NAMAZI, YATSI NAMAZI).

Ramazan ayında yatsı namazından sonra kılınan yirmi rekât teravih namazı da sünnet-i müekkede türünden bir namazdır (bk. TERAVİH NAMAZI).

d) Nafile Namazlar:

Bunlar Hz. Peygamber'in uygulamalarına dayanılarak belirli zamanlarda veya bazı vesilelerle ya da kişinin kendi isteği ile herhangi bir zamanda Allah'a yaklaşmak ve sevap kazanmak amacıyla kılınan namazlardır. Bunlara tatavvu' namazları da denir (bk. NAFİLE NAMAZLAR).

Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebin eserlerinde genellikle namaz çeşitleri önce rükûlu ve secdeli olup olmaması açısından bir guruplandırmaya tabi tutulur, böylece cenaze namazı ayrı bir gurup oluşturur. Diğer namazlar genellikle a) Farz, b) Mendup kısımlarına ayrılır. Bazı eserlerde mendup olanlar da Hanefîler'de olduğu gibi sünnet ve nafile kısımlarına ayrılır. Hanefî mezhebinde vacip namazlar gurubunda yer alan vitir namazı ile bayram namazları çoğunluğa göre sünnet namazlar arasında yer alır; bununla birlikte diğer üç mezhepte bayram namazlarının farz-ı kifâye olduğu görüşü de vardır (bk. BAYRAM). Öte yandan, tilâvet secdesi de Mâlikî ve Hanbelî mezheplerinde bir namaz çeşidi olarak kabul edilir (bk. TİLAVET SECDESİ).

Bazı eserlerde, mekruh vakitlerde kılınması veya dinî kurallara aykırılıklar içermesi sebebiyle "mekruh namazlar" ve "menhiyyun anh (yasaklanmış) namazlar" şeklinde nitelendirmeler yer alırsa da esasen bunlar birer namaz çeşidi değildir.

Yine, vaktinde kılınmayan farz ve vacip namazların daha sonra yerine getirilmesinin bir vecibe olması dolayısıyla "kaza namazı" tabiri kullanılırsa da, bunlar da birer namaz çeşidi sayılmaz.

D– Namazın Vücub Şartları

Namazın "vücub şartları" denince, bir kimsenin namaz ibadeti ile yükümlü sayılması, farz veya vâcip namazın bir kimsenin zimmetinde borç olarak sabit olması için aranan şartlar kasdedilir. Bu şartlar şunlardır:

1– Müslüman olmak. Fakihlerin çoğunluğuna göre, namaz yükümlülüğü için müslüman olmak şarttır. (Mâlikî mezhebinde Gayr-i müslimlerin de namazla yükümlü olduğu, fakat bu halde kılarlarsa geçerli olmayacağı düşüncesinden hareketle, müslüman olmak vücub şartları arasında değil, sıhhat şartları arasında sayılmıştır).

Yeni müslüman olan bir kimsenin daha önceki namazları kaza etmekle yükümlü olmadığı hususunda dört mezhep görüşbirliği içindedir. "İnkâr edenlere, (İnkârcılıklarından) vazgeçerlerse, geçmiş

günahlarının bağışlanacağını söyle" (el-Enfâl 8/38) meâlindeki âyet ve "İslâm, daha öncesini siler "(Müsned, IV, 199, 204, 205) anlamındaki hadis bu hükmün açık delilidir.

2– Buluğ: Ergenlik çağına ulaşmış olmayan çocuklar namazla yükümlü değildir. Temyiz çağına ulaşmış olan küçük (bk. TEMYİZ) namaz kılarsa bu geçerli olur.

Hz. Peygamber'in, çocukların yükümlülük çağına gelmeden önce namaz disiplinini kazanmış olmalarını sağlamayı hedefleyen hadisi (Ebû Dâvud, Salât 26; Müsned, II, 180, 187) gereğince, çocuk yedi yaşına gelince velisi tarafından yavaş yavaş namaza alıştırılır; on yaşına ulaştığında, bunun üzerinde biraz daha fazla durulması, hatta hafif zorlayıcı tedbirlere başvurulması gerekir. Tabii ki buradaki görev buluğ çağına ulaşmamış çocuğa değil, velisine yöneliktir.

3– Akıl: Dinî yükümlülüklerin sabit olması için, kişinin aklî melekelerinin yerinde olması (temyiz gücünden yoksun bulunmaması) şarttır. Fakat bu şartın namaz yükümlülüğü konusuna uygulanmasında, Hanefî mezhebinde bir gün bir gecenin tamamı esas alınmış ve bu kadar süre devam etmemiş ise akıl hastalığı (cünûn) namaz kılma görevinin zimmette borç olarak sabit olmasına engel sayılmamıştır. Akıl hastalığının, İmâm Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a göre yirmi dört saat sürmesi, İmâm Muhammed'e göre altıncı vaktin geçip yedinci vaktin girmesiyle namaz yükümlülüğü düşer, daha sonra kaza etmek gerekmez. Diğer üç mezhebe göre ise, akıl hastalığının namaz vaktinin tamamını kapsaması halinde yükümlülük düşer. Baygın ve cebren içki içirilip sarhoş olana namaz farz değildir.

Uyuyan kişiden namaz yükümlülüğü düşmez, uykuda geçen namaz veya namazlarını kaza etmesi gerekir.

Bu üç olumlu şartın yanısıra, bütün mezheplere göre, hayız halinde bulunmama ve lohusa olmama da namazın vücub şartlarındandır. (Hanbelî mezhebinde vücub ve sıhhat şartları birbirinden ayırdedilmeksizin sayılır.) Buna göre, bir hanım âdet halinde veya lohusa iken geçen namazları kaza ile yükümlü değildir.

Şu var ki, Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebe göre, namaz vakti girip namaz kılacak kadar süre geçtiği halde namazını kılmamış ve vakit çıkmadan önce adet görmeye başlayan yahut lohusa olan bir hanımın, daha sonra bu namazı kaza etmesi gerekir, Hanefî mezhebine göre kaza etmesi gerekmez.

Öte yandan, Mâlikî ve Şâfiî fıkıh eserlerinde, İslâm'da genel sorumluluk ilkelerinin bir uzantısı olan "yükümlü olduğunu bilme yahut bilecek durumda olma" şartı da vücub şartları arasında anılır. Buna göre, meselâ İslâm ülkesi dışında yaşayan bir Gayr-i müslim müslüman olduktan sonra henüz namazın farz olduğunu öğrenmemişse mazur sayılır ve daha sonra bu dönemdeki namazları kaza etmesi gerekmez.

Yine, Mâlikî ve Şâfiî fıkıh eserlerinde vücub şartı olarak sayılan başka hususlar da vardır: Mâlikî fıkhında kişinin namaz kılmamaya zorlanmış olmaması (ikrah altında bulunmaması) vücub şartları arasında; vaktin girmiş olması, abdest veya teyemmüm yapacak vasıta bulamamış olmama, hem vücub hem sıhhat şartları arasında anılır. Şâfiî fıkhında da, âmâ, sağır veya dilsiz olmama da vücub şartlarından-

dır; böyle kimseler namazla yükümlü değildir.

E– Namazın Farzları (Sıhhat Şartları ve Rükünleri)

Namazın “sıhhat şartları” denince, ister farz veya vacip ister sünnet veya nafile türünden olsun bir namazın geçerli sayılması için aranan şartlar kasdedilir (bunlardan sadece “vakit”, vakte bağlı olan namazlar için sözkonusudur, vakte bağlı olmayan namazlar için bu şart aranmaz. Aşağıda “vakit” başlığındaki açıklamalara bk).

Namazın “rükünleri” ile namaz fiilini meydana getiren unsurlar anlatılmak istenir. Bunlar da namazın geçerliliği için kaçınılmaz hususlardır; Ancak, fiilin mahiyetinden bir cüz (öğe) olduğu için “rükün” olarak adlandırılırlar. Bu rükünlar, –cenaze namazı hariç– ister farz veya vacip ister sünnet veya nafile türünden olsun her bir namazın zaruri öğeleridir. Şu kadar var ki –aşağıda görüleceği üzere– “kıyâm” nafile namazlarda rükün sayılmamıştır; yine, “kıraât” Hanefî mezhebinde farz namazların sadece herhangi iki rekâtında rükün sayılmıştır.

Esasen “Namazın Vücub Şartları” başlığında anılan müslüman olmak, temyiz gücüne sahip olmak, hayızlı ve lohusa olmamak, aynı zamanda namazın geçerliliği için de şarttır. Burada “Namazın Sıhhat Şartları” dendiğinde ise namaz kılan ile değil namaz ibadeti ile ilgili olarak aranan geçerlilik şartları kasdedilmektedir. Bunlar namaz fiilinin mahiyetinden bir cüz olmadığı için “şart” olarak anılırken, namazın mahiyetinden birer cüz olanlar “rükün” olarak anılmıştır. Gerek şartlar gerekse rükünler geçerli bir namaz için yerine getirilmesi zorunlu gereklerdendir; bu itibarla hepsi aynı zamanda namazın “farz”larıdır.

Öğretim kolaylığı sağlamak üzere namazın temel gerekleri Hanefî fıkhında a) Namazın dışındaki şartlar, b) Namazın içindeki şartlar şeklinde iki gurup halinde sayılmıştır. (Bazı eserlerde ikinci gurup “rükünler”, birinci gurup “rükünlerin şartları” olarak anılır.)

Namazın dışındaki şartlar şunlardır: 1– Hadesten taharet, 2– Necasetten taharet, 3– Setr-i avret, 4– İstikbâl-i kıble, 5– Vakit, 6-Niyet.

Namazın içindeki şartlar da şunlardır: 1– İftitah tekbiri, 2– Kıyâm, 3– Kırâat, 4– Rükû, 5– Sücûd, 6– Ka’de-i âhire. Bunlardan iftitah tekbiri esasen Ebû Hanîfe’ye ve Ebû Yusuf’a göre (ki Hanefî mezhebinde kabul gören görüş budur) bir rükün değil, şarttır. Muhammed b. Hasen’e ve diğer üç mezhebe göre ise rükündür (Bu görüş ayrılığının pratik sonucuna aşağıda 7. maddede değinilecektir).

Yukarıdaki rükünlerin yanısıra, “ta’dil-i erkân” da Ebû Yusuf’a (ve Hanefîlerin dışındaki üç mezhebe) göre, “huruc bi sun’ihi” de Ebû Hanîfe’ye göre birer rükündür. Yine, farzlar arasında sıraya riâyet etmek (“tertîb”), Şâfiîler’e ve Hanbelîler’e göre namazın rükünlerindendir.

Öte yandan namazın bu temel gereklerinin detaylarına inildiğinde namazın geçerli olması için hem Hanefî mezhebinde hem diğer mezheplerde aranan başka hususlar da vardır. Diğer üç mezhepte sıhhat şartları ve rükünler sayılırken bu hususlar da dikkate alındığından, bu mezheplerin eserlerinde şartların ve rükünlerin sayılarının yüksek olduğu görülür. Meselâ sadece rükünler

(farzlar), bu üç mezhepte on üç ilâ onbeş sayısına ulaşmaktadır.

Burada sayılanlar gerek münferiden (tek başına) gerekse muktedi olarak (imama uyarak) namaz kılanı ilgilendiren ortak şartlardır. Cemaatle kılınan namazda, imama uymanın (iktidanın) sahih olabilmesinin de şartları vardır (bk. CEMAAT). Yine cemaatle namazda, namazı kıldıran kişinin imamlığının sahih olması için kendisinin bazı şartları taşıması ve namaz esnasında bazı hususlara riâyet etmesi gerektiği gibi (bk. İMAMET), imama uyan kimsenin de namazının geçerli olması için bazı hususlara riâyet etmesi gerekmektedir (bk. MUKTEDİ).

Hanefî mezhebine göre, üzerinde fazla namaz borcu olmayan kişinin önce bunları kaza etmesi de namazın edasının şartları arasında sayılmıştır (Bu özel durum için bk. SAHİBİ TERTİP).

Dikkat edilmelidir ki, yukarıda sayılanlar, namazın geçerli olması için "yapılması" gereken fiillerdir. Namazın geçerli olması için, birde "yapılmaması" (kaçınılması) gereken (konuşmama, gülmeme, yeyip-içmeme gibi) hususlar vardır ki, bunlar "Namazı Bozan Durumlar" başlığında ele alınacaktır.

Aşağıda, Hanefî mezhebi esas alınarak yukarıda sayılan oniki farz (iki diğer üç mezhebe göre de namazın geçerliliği için bunlar gereklidir) ve ihtilaflı olan iki farz (ta'dil-i erkân ve huruc bi sun'ih) ana hatları ile açıklanacak, gerektiğinde ek bilgi için ilgili maddelere atıfta bulunulacaktır. Hanefî mezhebine göre yerine getirilmesi "gerekli" fakat farzdan daha az önemli olan hususlar (vâcipler) daha sonra "Namazın Vacipleri" başlığında görülecektir.

1– Hadesten taharet:

Hades, abdestsizlik ve gusül gerektiren durumlar (cünüplük, âdet hali ve lohusa hali) demektir. Namaz kılacak kişinin, cünüp ise veya âdet yahut lohusalık hali sona ermiş ise boy abdesti almadan, bu durumlardan biri sözkonusu değilse abdest almadan namaz kılması geçerli olmaz. Boy abdesti veya abdest alabileceği su bulamayan veya su bulduğu halde kullanma imkânı olmayan kişi teyemmüm eder (bk. ABDEST, GUSÜL, HADES, TEYEMMÜM).

Namaz kılarken bilerek abdest bozucu bir fiil işleyen kişinin namazı bozulur (ancak Hanefîlere göre namazın sonunda ise bozulmaz). Burun kanaması gibi özür sebebiyle de olsa abdesti bozulanın namazı Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre derhal bozulmuş olur. Hanefîler'e göre böyle kimse bu durumdan sonra bir rükûn eda edecek kadar beklemedikçe namazı bozulmaz; dilerse abdesti yenileyip namaza kaldığı yerden devam eder, dilerse yeniden başlar. Mâlikîler'e göre de –bazı şartlarla– namaza kaldığı yerden devam edebilir.

2– Necasetten taharet:

Namazın geçerli olması için, vücutta, elbisede ve namaz kılınacak yerde dinen necis (pis) sayılan ve namazın geçerliliğine engel olacak miktara ulaşan maddelerin bulunmaması gerekir. Mâlikî mezhebinde meşhur görüş necasetten taharetin sünnet-i müekkede olduğu yönünde ise de Mâlikî fıkhı eserlerinde genellikle, bilerek ve gücü yettiği halde necasetten tahareti terketmenin namazı geçersiz kılacağı yani normal durumlarda bunun şart (farz) olduğu kaydedilir.

Nelerin dinen necis sayıldığı ve bunların ne miktarının tolerans sınırı içinde kabul edildiği NECASET maddesinde açıklanmıştır. Özet olarak, Hanefî mezhebinde, pis olduğu kesin delil ile sabit olan insan kanı ve idrarı gibi maddelerin (necaset-i galiza), katı ise bir dirhem (yaklaşık 3, 5 gram), sıvı ise el ayasını (avuç içini) kaplayacak miktarı tolerans sınırının üzerindedir ve namazın sıhhatini engeller. Pis olduğu kesin delil ile sabit olmayan at ve koyun vb. hayvanların idrar ve dışkıları ile yırtıcı kuşların dışkıları gibi maddelerin (necaset-i hafife) ise, bulaştığı uzvun veya elbisenin tamamının dörtte bir miktarı tolerans sınırının üzerindedir ve namazın sıhhatini engeller. Kaçınılması güç durumlar için de bazı istisnalar sözkonusudur. Diğer mezheplerde de az miktarlar için bazı tolerans hükümleri benimsenmiştir. Unutulmamalıdır ki, bu tolerans hükümleri, temizlemede güçlük bulunan haller içindir; hatta Hanefî mezhebinde, işaret edilen miktarı aşmayan necaset-i galiza ile namaz sahih olmakla beraber, bu şekilde namaz kılmak –yaygın görüşe göre– tahrimen mekruhtur (bk. NECASET).

Namazın sıhhatine engel olacak miktarda necaset taşıyan bir elbise ile (ister pis olduğunu ister namazı geçersiz kıldığını) bilmeyerek namaz kılan kişinin, bu durumu öğrendikten sonra –Mâlikîler dışındaki– üç mezhebe göre namazını iade etmesi gerekir.

Hanefî mezhebinde benimsenen görüşe göre namaz kılınacak yerin temizliği ile ilgili asgari şart, ayakların, ellerin, dizlerin ve alnın konacağı yerlerin temiz olmasıdır, burnun konacağı yer necis olursa –kerahatle beraber– namaz geçerli olur.

Üzerinde pislik bulunan (halı, kilim vb.) bir yaygının necis kısmında kılınan namaz geçersiz, temiz kısmında kılınan namaz geçerlidir. Pis bir yerin üzerine, altını göstermeyecek ve kokusunu dışarı vermeyecek şekilde temiz bir yaygı serilirse veya bu şekilde toprak dökülürse bunun üzerinde namaz kılınabilir.

3– Setr-i avret:

Setr-i avret, vücudun örtülmesi gereken yerlerini örtmek demektir. Namazda örtülmesi gereken yerlerle ilgili asgari ölçüler mezheplere göre şöyle belirlenmiştir. Hanefî mezhebine göre erkek için göbek ile dizkapakları arası (göbek hariç, dizkapakları dahil), kadın için eller, ayaklar ve yüz hariç bütün vücuttur. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre, erkek için göbek ile dizkapakları arası (göbek ve dizkapakları hariç), kadın için eller ve yüz hariç (Ahmed b. Hanbel'den bir rivâyete göre yalnız yüz dışında) bütün vücuttur. Mâlikî mezhebinde ise örtülmesi gereken yerler için, birinci derecede gerekli (avret-i muğalleza) ve ikinci derecede gerekli (avret-i muhaffefe) ayırımı yapılmıştır: Erkeğin muğalleza olan kısmı, ön ve arka avret yerleridir (erkeklik organları ve mak'atdır); muhaffefe olan kısmı ise, göbek ve dizkapakları arasındaki –muğalleza dışında kalan– mahaldir. İmâm Mâlik'e göre erkeğin göbek ve dizkapağı arası avret olmakla beraber, mezhepteki bu ayırıma göre namazda örtülmesi zaruri olan yerler muğalleza olan kısmıdır. Kadının muğalleza olan kısmı, göğüs ve sırtın göğüs hizasına düşen bölümü ile baş, boyun, kollar ve ayaklar dışında kalan yerleridir. Muhaffefe olan kısmı ise, eller ve yüz hariç olmak üzere göğüs ve sırtın göğüs hizasına düşen bölümü ile baş, boyun, kollar ve ayaklardır. Öte yandan, Mâlikî

mezhebinde dini bir hüküm olarak setr-i avret, farz olarak nitelendirilmekle beraber, bir görüşe göre setr-i avret namazın farzlarından, diğer bir görüşe göre ise sünnetlerindendir.

Giyilen şeyin vücudun rengini göstermeyecek şekilde olması gerekir. Vücut hatlarını belli eden elbise ile kılınan namaz –mekruh olmakla birlikte– geçerlidir. Erkeğin ipekli giymesi gibi dinen yasak kıyafet ile kılınan namaz, Hanefî ve Şâfiî mezhebine göre tahrimen mekruh ve Mâlikî mezhebine göre haram olmakla birlikte geçerlidir. Hanbelî mezhebine göre ise böyle namaz geçersizdir.

Namaz kılarken avret mahallinin kişinin iradesi dışında aniden açılıvermesi halinde, Hanefîler'e göre örtülmesi gereken uzvun dörtte bir miktarında açılmışsa ve bir rükün eda edebilecek kadar süre ("Sübhânellâhi'l-azîm" diyebilecek kadar bir süre) açık kalırsa namaz bozulur. Kendi iradesi ile olursa hemen bozulur. Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre ise, hemen kapatırsa (ve açık kalan süre bakımından kusurlu sayılmazsa) namazı bozulmaz. Mâlikîler'e göre, avret yerlerinin muğalleza olan kısmı açılırsa namazı bozulur; muhaffefe olan kısmı açık olarak kılması –mekruh olmakla beraber– namazı bozulmaz, vakti içinde (öğle ve ikindiyi güneşin sararmasına kadar, akşam ve yatsıyı gece boyunca, sabahı güneş doğuncaya kadar) yeniden kılması müstehaptır.

4– İstikbâl-i kıble:

İstikbâl-i kıble, kıbleye yönelmek demektir. Müslümanların kıblesi, Mekke-i Mükerreme'de bulunan Kabe-i Muazzama'dır. Kıbleye yönelmek bütün mezheplere göre namazın geçerli olması için şarttır. (Kıblenin araştırılması, binek ve nakil araçlarında kıbleye yönelme şartının nasıl gerçekleşmiş sayılacağı vb. konulardaki ayrıntılar ve mezhep görüşleri için bk. İSTİKBÂL-İ KIBLE).

5– Vakit:

Farz namazlar, bu namazların sünnetleri, vitir namazı, teravih namazı ve bayram namazları için vaktin girmiş olması şarttır. Belirli bir şarta bağlanmış nezir namazı da, bu şart henüz gerçekleşmeden kılınırsa adak vecibesi yerine gelmiş olmaz; yine belirli bir vakte bağlanmış nezir namazı bu vakit gelmeden kılınırsa İmâm Muhammed'e göre adak vecibesi yerine gelmiş olmaz. Tabii ki, vakte bağlı bir namazı vakit şartı gerçekleşmeden kılma durumunda, bunun geçersizliği bizzat o namaz bakımındandır; şayet diğer şartlarını, ve rükünlerini taşıyorsa böyle bir namaz yine nafile bir namaz olarak geçerli olur, fakat farz ve vacip bir namaz sözkonusu ise bununla ilgili borç yerine getirilmiş olmaz.

Farz namazlarda, vaktin girmiş olması bütün mezheplere göre şart olmakla beraber, Hanefî fıkhında bu, namazın "edâsının şartı" olarak anılır. Vakit aynı zamanda namazın vücub sebebidir. (Fıkıh ve usul kaynaklarında gerçek sebebin îcâb yönündeki ilâhî irade olduğu, kul bakımından da Allah'ın çağrısına uyup O'na kulluk etme olduğu; vakitlerin ise zahirî anlamda sebep olarak nitelendirildiği belirtilir.)

Vakti girmeden kılınan namaz geçerli olmadığından iadesi (vaktinde yeniden kılınması) gerekir (Bazı durumlarda namazın vakti girmeden kılınabilmesi için bk. CEM'). Namazın vakti çıktıktan sonra kı-

lınması ise "edâ" değil, "kaza" olur (bk. EDÂ, KAZA NAMAZI).

Vakit şartının uzantısı olan diğer bir şart da, yükümlü tarafından vaktin girdiğinin biliniyor olmasıdır. Şayet kişi, vaktin henüz girmediği kanaatini taşıdığı yahut girip girmediğinde şüphesi olduğu halde namazını kılsa, daha sonra o sırada vaktin girmiş olduğu anlaşılsa dahi namazı geçersiz olur.

(Vakte bağlı namazların vakitleri ve vakit şartı ile ilgili bazı ayrıntılar için bk. VAKİT).

6– Niyet:

Niyet, sözlükte kasdetmek, azmetmek gibi anlamlara gelir. Niyetin (namaz konusu ile sınırlı olarak) terim anlamı ise, sırf Allah rızası için namaz kılmayı istemek ve hangi namazı kılacağını bilmek demektir.

Namazın geçerli olması için niyetin gerekli olduğunda bilginler görüşbirliği içindedir. Ancak, çoğunluk niyeti sıhhat şartları arasında sayarken, Şâfiîler ve bazı Mâlikîler bunu rükünlerden kabul ederler.

Niyetin kalp ile yapılması esastır, kalpten geçirilen ile dil ile söylenen birbirine uymuyor ise dil ile söylenen geçersizdir. Niyetin dil ile söylenmesi şart olmayıp, çoğunluğa göre müstehaptır; Mâlikîler'e göre ise söylenmesi câiz ise de söylenmemesi daha iyidir.

Hangi farzın kılındığını belirlemek (sabah namazı, akşam namazı gibi), bütün fakihlere göre şarttır. Edâ veya kaza şeklinde bir belirleme zaruri değildir, fakat kaza kılınıyorsa bazı hususlara riâyet gerekir (bk. KAZA NAMAZI). Yine, cemaatle namaz halinde imama uymaya da niyet edilmesi gerekir (ayrıca bk. CEMAAT).

Hanefî mezhebine göre vitir, adak ve bayram namazları için de tayin (belirleme) şarttır. "Sabah namazına" gibi bir niyet yerine "bu vaktin farzına" diye niyet edilse de olur. Nafile namazlar için (müekked sünnetlerden de olsa) belirleme şart değildir, sadece "namaza" niyet edilmesi yeterlidir; fakat belirlemek daha iyidir. Özellikle teravih namazı için "teravih namazına" veya "vaktin sünnetine" diye niyet edilmelidir. Niyetin iftitah (başlangıç) tekbirinden hemen önce yapılması efdaldir; fakat niyet ile tekbir arasında –araya namazla bağdaşmayacak bir iş katılmamak kaydıyla– biraz fâsıla bulunması zarar vermez, meselâ niyet edip sonra abdest alan ve camiye giren kişi doğrudan doğruya namaza başlasa olur, fakat niyet ettikten sonra konuşursa tekrar niyet gerekir. Tekbirden sonra niyet genelde benimsenen görüşe göre geçerli olmaz; bir görüşe göre "Sübhaneke" ve "Eûzü"den önce niyet edilirse olur.

Şâfiî mezhebinde namaz niyeti sıkı şartlara bağlanmıştır; bütün namazlar için niyetin iftitah tekbirinin hemen öncesinde veya bu tekbir ile birlikte yapılması şarttır. Tekbirden az bir süre önce de olsa niyet geçersizdir. Farz (vâcip) namazlar için aranan niyetle ilgili şartları üç maddede özetlemek mümkündür: 1– Farz-ı kifâye türünden bir namaz (cenaze namazı) ya da kaza namazı veya adak namazı olsa bile, "farz" olduğunun belirtilmesi, 2– "Namaz" kasdının bulunması, 3– Hangi farz olduğunun (ikindi namazı gibi) belirlenmesi (bu hususlar meselâ "niyet ettim farz olan öğle namazına" şeklinde kalpten geçirilmeli ve –tercihen– dil ile de söylenmelidir). Muayyen vakti olan nafile (sünnet) namazlar için iki husus gereklidir: 1– "Namaz" kasdı, 2–

Hangi sünnet olduğunun belirlenmesi. “Nafile” (“sünnet”) olduğunu belirtmeye gerek yoktur. Diğer nafile namazlarda ise mutlak olarak “namaza” demek niyet için yeterlidir.

Mâlikî ve Hanbelî mezhebine göre, niyetin iftitah tekbirinden hemen önce veya tekbirle birlikte yapılması gerekir, niyet ile tekbir arasında az bir fâsıla olursa –genelde benimsenen görüşe göre– geçerli olur (ayrıca bk. NİYET).

7– İftitah Tekbiri:

“İftitah tekbiri” namaza başlarken alınan tekbirdir. Bu, kişinin kendi işitebileceği bir sesle “Allahü ekber” demesini ifade eder ki, “Allah en uludur” anlamına gelir.

İftitah tekbiri Ebû Hanîfe’ye ve Ebû Yusuf’a göre rükün değil, şarttır. Muhammed b. Hasen’e ve Hanefiler dışındaki üç mezhebe göre rükündür. Bu görüş ayrılığının pratik sonucu, şöyle açıklanabilir: Setr-i avret, necasetten taharet veya istikbal-i kıble şartını, iftitah tekbirinden sonra yerine getiren kişinin namazı bu tekbiri rükün sayanlara göre geçersiz, şart sayanlara göre geçerlidir.

Sözgelimi başı veya kolu açık olarak tekbir alıp namaza duran bir kadın iftitah tekbirinden sonra başını örtse Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf’a göre namazı geçerli olup, Muhammed b. Hasen’e göre geçerli olmaz.

Allah’ı yüceltme, ululama anlamı taşıyan başka sözlerle bu farz yerine getirilmiş olursa da, “estağfirullah” (Allah’tan bağışlanmamı diliyorum) veya “bismillah” (Allah’ın adıyla başlıyorum) gibi dua ifadeleri ile farz ifa edilmiş olmaz.

Tekbir cümlesinde, “Allah” kelimesinin ilk harfini “Âllah” şeklinde uzatarak, yine “ekber” kelimesinin “be” harfini “ekbâr” şeklinde uzatarak okumamaya dikkat edilmelidir. Bu şekilde okuyunca mana bozulacağı için, bu farz yerine getirilmemiş ve namaz geçersiz olur (ayrıca bk. İFTİTAH TEKBİRİ).

8– Kıyâm:

“Kıyâm”ın sözlükte anlamı ayakta durmaktır. Namazın bir rüknü olarak “kıyâm”, iftitah tekbiri ve her rekâtta Kur’ân’dan okunması gerekli asgari miktar süresince ayakta durmak demektir. Bu asgari süre mezheplere göre farklılıklar taşır (bk. Aşağıda KIRÂAT).

Kıyâmın niteliği, Hanefî mezhebinde, eller uzatıldığında dizlere ulaşmayacak şekilde dik durma, diğer üç mezhepte rükû halinde sayılmayacak derecede dik durma olarak belirlenmiştir. Ayakta iken başın eğik olması kişiyi kıyâm halinden çıkarmaz.

Farz ve vacip namazlarda (ve Hanefî

mezhebinde benimsenen görüşe göre sabah namazının sünnetinde) kıyâm bir rüköndür, gücü yeten kişi bu rüknü yerine getirmeden (meselâ oturarak) farz veya vacip bir namaz kılarsa, namazı geçerli olmaz. Nafile namazlarda ise, kişi gücü yettiği halde kıyâmı yerine getirmese (oturarak kılsa) bile namazı geçerli olur. Bu kuralın bir sonucu şudur: Kişi farz veya vâcip namazlarda gücü yettiği halde, –çekiliverse düşeceği şekilde– duvar, baston vb. bir şeye dayanarak namaz kılarsa, namazı geçerli olmaz.

Hasta veya ayakta durmaya gücü yetmeyen kişiden kıyâm vecibesi düşer, namazını oturarak kılar, oturmaya da gücü yetmeyen hakkında mezheplere göre farklılıklar taşıyan hükümler vardır (bk. KIYÂM).

9– Kırâat:

“Kırâat”ın sözlük anlamı okumaktır. Namazın bir rüknü olarak “kırâat”, namaz kılarken Kur’ân-ı Kerîm’den okunması gereken asgari miktarı kendisinin işitebileceği şekilde okumak demektir. Bu asgari miktar mezheplere göre farklılık taşır: Hanefî mezhebine göre, kırâatin farz olduğu her rekâtta kısa üç âyet veya buna denk düşen bir uzun âyettir; ancak Ebû Hanîfe’den bir rivâyete göre kısa bir âyet de yeterlidir. En kısa âyet (“sümme nazar” gibi) de en az altı harfli olması esas alınmıştır, dolayısıyla üç kısa âyete denk sayılan uzun âyet onsekiz harften aşağı olmamalıdır. “Nûn” ve “müdhâmmetân” gibi tek harf veya kelimeden ibaret âyetlerin okunması yeterli sayılmamıştır. Öte yandan Hanefi mezhebinde, kırâat nafile namazların, vitir namazının ve iki rekâtlı farz namazların bütün rekâtlarında, dört ve üç rekâtlı farz namazların ise herhangi iki rekâtında farzdır (Bunun ilk iki rekâtta olması vâciptir. Diğer rekâtta veya rekâtlarda Fatiha sûresini okumak bir rivâyete göre vâcip, diğer rivâyete göre sünnettir.). Hanefi mezhebinde kırâatle ilgili bu kurallar imam olan veya yalnız başına kılan için sözkonusudur; imama uyanın kırâat yükümlülüğü yoktur, namaz sesli (cehrî) ise imamı dinler, sesli değilse sadece susar (bk. CEMAAT).

Diğer üç mezhepte kırâatın asgari miktarı her rekâtta Fatiha sûresinin okunmasıdır, (ilk iki rekâtta Fâtiha’dan sonra zamm-ı sûre, yani ayrıca Kur’ân’dan bir miktar okunması sünnettir). Bu mezheplerde kırâat, imam ve yalnız başına kılan için geçerli olduğu gibi imama uyan için de geçerlidir; şu var ki sessiz namaz ise Fatihâ’yı ve zamm-ı sureyi okur, sesli namaz ise Şâfiîlere göre sadece Fâtiha’yı okur, Mâlikî ve Hanbelîler’e göre okumayıp dinler (Ahmed b. Hanbel’e göre –tercihan– hem dinlemeli hem imam ara verdiğinde Fâtiha’yı ayrıca okumalıdır). Bu arada be-

lirtmek gerekir ki, Şâfiî mezhebine göre besmele Fâtiha sûresinden bir âyet olduğu için, besmelenin okunması da kırâat vecibesinin bir parçasıdır, yani namazın farzlarındandır (ayrıca bk. BESMELE, KIRÂAT, ZELLETÜ'L-KARİ).

10– Rükû:

Sözlükte "rükû'" eğilmek demektir. Namazın bir rüknü olarak rükû, eller dizlere varacak derecede sırtın eğilmesini ifade eder. Hz.Peygamber'in uygulamalarına en uygun rükû şekli, sırt ve baş düz bir satıh meydana getirecek ölçüde, başını eğmeksizin ve kaldırmaksızın tabii bir duruşla eğilmektir.

Rükûda "tume'nine" yani bir süre rükû vaziyetinde beklemek, yine, rükûdan sonra doğrulup bir süre kıyâm vaziyetinde beklemek (kaveme) ta'dil-i erkânın bir parçası olduğundan, Ebû Yusuf'a ve Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebe göre farzdır, Hanefî mezhebine (Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasen'e) göre ise vaciptir. Bu sürenin asgari ölçüsü Hanefî mezhebinde "sübhânellâhil'azîm" diyebilecek kadar bir zaman dilimi olarak belirtilmiştir. (Hanefî mezhebi eserlerinde rükûda tume'nine ve kavemenin sünnet olduğu görüşü de yer almakla beraber, kuvvetli bulunan görüş vâcip olduğu yönündedir) (ayrıca bk. KAVEME, RÜKÛ).

11– Secde:

Sözlükte "secde" itaat, teslimiyet ve tevazu içinde eğilmek, yere kapanmak anlamına gelir. Namazın her rekâtında vücudun belirli uzuvlarını yere veya yere bitişik bir mahalle koyarak iki defa kapanmak namazın rükünlerindendir ve farzdır. Hz.Peygamber'in uygulamalarına en uygun secde, yüz, eller, dizler ve ayak parmaklarının olmak üzere yedi uzuv üzerinde yapılanıdır. Bununla birlikte bunlardan bir kısmı ile yetinildiğinde secdenin geçerli olup olmayacağı konusunda mezhepler arasında farklılıklar vardır. Hanefî mezhebine göre, farz olan alnın ve ayakların (veya hiç değilse bir ayağın) parmaklarının yere dayanmasıdır (bunun konması vacip, ellerin ve dizlerin konması sünnettir). Bu mezhepte tercih edilen görüşe göre bir ayağın yalnız bir parmağını veya ayağın sadece üstünü yere koymak yeterli olmaz, yine, bir özür yokken, alnı değdirmeden sadece burnun üzerine secde yeterli değildir. Hanefîler'den Züfer ile Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre, yukarıda anılan yedi uzvun herbirinin bir kısmının yere değdirilmesi farzdır; Şâfiîler'e göre avuç içlerinin ve ayak parmaklarının alt taraflarının yere gelmesi gerekir. Mâlikî mezhebinde farz olan secdenin alnın bir kısmı üzerinde yapılmasıdır, özürü sebebiyle bunu yapamayan ima ile secde eder; sadece burnun üzerine secde edilmesi yeterli değildir.

Secdede ve iki secde arasında bir süre bekleme (tume'nine) hakkında da yukarıda "Rükû" başlığında anılan bilgiler dikkate alınmalıdır.

12– Ka’de-i âhire:

“Ka’de-i âhire”, son oturuş demektir. Namazların sonunda bir süre oturuş vaziyetinde bulunmak, namazın rükünlerindendir, farzdır. Sabah namazının sünneti veya farzında olduğu gibi iki rekâtlı namazlardaki oturuş (kendinden önce başka oturuş bulunmadığı halde) ka’de-i âhire (son oturuş) sayılır.

Ka’de-i âhirede oturarak beklenmesi farz olan süre Hanefî mezhebine göre “teşehhüt” miktarıdır. Teşehhüt miktarı ise “Tahıyyât” duasını okuyacak kadar bir süredir (bk. TEŞEHHÜT). Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde farz olan süre, teşehhüt miktarına ilâveten bir de Hz. Peygamber’e salavat getirebilecek (“Allahümme salli alâ Muhammed” diyecek) kadar bir zaman dilimidir. Mâlikî mezhebine göre farz olan, selâm vermeye elverişli bir süre oturmaktır (ayrıca bk. KA’DE).

13– Huruc bi sun’ih ve selâm:

“Huruc bi sun’ih”, kişinin namazdan kendi fiili ile çıkması anlamına gelir. Ebû Hanîfe’ye göre, namaz kılanın namazın sonunda kendi iradesine bağlı olarak yaptığı bir fiil ile çıkması namazın rükünlerindendir ve farzdır. Ebû Yusuf ve Muhammed’e göre ise teşehhüt miktarı oturmakla namaz tamam olmuş olur, kişinin kendi isteğine bağlı bir fiil ile namazın sona erdirilmesi gerekmez. Bu görüş ayrılığının pratik sonucu şöyle açıklanabilir: Bir kimse ka’de-i ahîrede teşehhüt miktarı oturduktan sonra kendi isteği ile (konuşma gibi) namazla bağdaşmayacak bir fiil işlerse her üç müçtehite göre namazı tamam sayılır; fakat bu esnada kendi isteği ile olmaksızın abdesti bozulsa İmameyn’e göre bu kimsenin namazı tamamdır, Ebû Hanîfe’ye göre ise tamam değildir. Hemen abdest alıp kendi isteği ile namazdan çıkmazsa namazı geçerli olmaz. Yine ka’de-i âhirede teşehhüt miktarı oturduktan sonra iradi bir fiil ile namazdan çıkmadan namaz vakti çıkmış yahut yeni vakit girmiş olsa İmameyn’e göre bu namaz geçerli, Ebû Hanîfe’ye göre geçersiz sayılır.

Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre namazdan çıkmak için birinci selâmın verilmesi, Hanbelî mezhebine göre de iki tarafa selâm verilmesi farzdır. Hanefî mezhebine göre selâm farz değil vaciptir. Buna göre diğer üç mezhebe göre de esasen Ebû Hanîfe’nin görüşünde olduğu gibi kişinin fiili ile namaza son vermesi farz olmaktadır, fakat onlara göre –Ebû Hanîfe’nin görüşünden farklı olarak– namazı selâm vermek suretiyle sona erdirmek zorunludur (ayrıca bk. HURÛC Bİ SUN’İH).

14– Ta’dil-i erkân:

“Ta’dil-i erkân”, rükünleri düzgün yapmak demektir. Bu, “tume’nine” kelimesi ile de ifade edilmiştir ki, kişinin içine sindirebileceği huzurlu bir halde olması, bir hareketten sonra yahut iki hareket arasında durma, sükûnet bulma anlamlarına gelir.

Namaz için bu terimin kullanılması ile anlatılmak istenen şudur: Kişi rükû ve secde gibi rükünleri biri diğerinden ayırdedebilecek şekilde sükûnet içinde yapmalı, herbirinde o rükne uygun vaziyette bir süre beklemelidir.

Ta’dil-i erkân Ebû Yusuf’a ve Hanefi mezhebi dışındaki üç mezhebe göre farzdır (rükün veya rüknün şartıdır), Hanefî mezhebine (Ebû Hanîfe ve Muhammed b. Hasen’e) göre ise vâciptir.

Bir rükünde –ta’dil-i erkânın yerine gelmiş sayılması için– beklenmesi gereken sürenin asgari ölçüsü Hanefî mezhebinde bir defa “sübhânallahi’l-azîm” diyecek kadar bir zaman dilimi olarak belirtilmiştir. Diğer üç mezhepte daha çok, vücudun her bir rükünde alınması gereken vaziyete uygun ve yatkın bir şekilde bulunabileceği süre tarzında tanımlar yapılmıştır.

Hanefî mezhebi eserlerinde rükûda tume’nine, rükûdan sonra bir süre ayakta bekleme (kaveme) ve iki secde arasında bir süre oturarak bekleme (celse)nin sünnet olduğu görüşü de kaydedilmekle beraber, kuvvetli bulunan görüş vâcip olduğu yönündedir (ayrıca bk. TA’DİL-İ ERKÂN).

F– Namazın Vacipleri

Dinen yapılması “gerekli” sayılan fiiller Hanefîler’in dışındaki üç mezhebe göre, eşanlamlı birer terim olmak üzere “farz” ve “vacip” diye anılır. Hanefî mezhebinde ise bu fiillerle ilgili delil kesin ise hüküm “farz”, kesin değilse hüküm –farzdan daha alt bir mertebede olmak üzere– “vacip” şeklinde anılır.

Aşağıda, Hanefîler’in terminolojisine göre namazın belli başlı vâcipleri gösterilecektir. Bunlardan bazıları fakihlerin çoğunluğuna göre de yapılması zorunlu (farz =vâcip) sayılırken, bazıları yapılması zorunlu sayılmayıp “sünnet” olarak nitelendirilmiştir. Bir kısmında ise diğer üç mezhep arasında farklı görüşler sözkonusudur. Bunların başlıcalarına yukarıda “Namazın Farzları” başlığı altında değinilmiştir.

Hanefî mezhebine göre, aşağıda anılacak olan vaciplerden birini unutarak terkeden veya geciktiren kişinin sehiv secdesi yapması vaciptir (bk. SEHİV SECDESİ).

1– Namaza, “Allahü ekber” gibi, “tekbir” ifade eden bir cümle ile başlamak.

Bu, çoğunluğa göre farzdır.

2– Namazların tüm rekâtlarında Fâtiha sûresini okumak.

Bu, çoğunluğa göre farzdır.

3– Farz namazların ilk iki rekâtında, vacip ve nafile namazların her rekâtında Fâtiha’dan sonra Kur’ân’dan bir kısa sûre veya buna denk düşecek âyet yahut âyetler okumak (zamm-ı sûre).

Bu, çoğunluğa göre sünnettir.

4– Farz olan kırâati ilk iki rekâtta yerine getirmek.

5– Fâtiha'yı zamm-ı sureden önce okumak.

6– Tek başına kılarken, öğle ve ikindi namazları ile gündüz kılınan nafile namazlarda kırâati hafî yapmak (sadece kendi işiteceği bir şekilde, sessizce okumak). Sabah, akşam ve yatsı namazları ile gece kılınan namazlarda kişi serbesttir: Dilerse sesli, dilerse sessiz okuyabilir.

7– Cemaatle kılarken (imam için), akşam ve yatsı namazlarının ilk iki rekâtı ile sabah, vitir, teravih, cuma ve bayram namazlarının tüm rekâtlarında kırâati cehrî yapmak (sesli okumak); buna karşılık akşam namazının üçüncü, yatsı namazının son iki rekâtı ile öğle ve ikindi namazlarının tüm rekâtlarında kırâati hafî yapmak (sessizce okumak). İmama uyan kişi ise okumaz; cehrî namaz ise dinler, hafî namaz ise susar.

8– Secdede alın ile birlikte burnu da yere koymak.

9– Üç ve dört rekâtlı namazlarda ikinci rekâtın sonunda oturmak (ka'de-i ûlâ=ilk oturuş).

10– Namazların gerek ilk oturuşunda (ka'de-i ûlâ) gerekse son oturuşunda (ka'de-i âhire) teşehhütte bulunmak (Tahıyyât duasını okumak) (bk. TEŞEHHÜT).

11– Namazın sonunda sağ ve sol tarafa selâm vermek ("es-Selâm" kelimesi vacip, "aleyküm ve rahmetullah" kısmı ise sünnettir).

12– Farz olan fiillerin sırasına riâyet etmek (kıyâmdan sonra rükûya gitmek, iki secdeyi ardarda yapmak gibi).

13– Farz olan fiili geciktirmemek (meselâ birinci oturuşta teşehhüdü okuduktan sonra üçüncü rekâta "Allahümme salli alâ Muhammed" diyebilecek kadar bir süre bekleyerek kalkılırsa farz geciktirilmiş sayılır ve sehiv secdesi gerekir).

14– Vitir namazında Kunut duası okumak (Ebû Hanîfe'ye göre vacip; İmameyn'e göre sünnettir).

15– Ramazan ve Kurban bayramı namazlarının her iki rekâtında zâit (ilâve) üçer tekbir almak ve ikinci rekâtında rükûya giderken tekbir almak (ikinci rekâtta zâit tekbirler rükûdan hemen önce olduğu için rükûya giderken alınan tekbir de vacip sayılmıştır).

16– Namaz içinde okunan secde âyetinden ötürü tilavet secdesi yapmak (bk. TİLAVET SECDESİ).

17– Ta'dil-i erkâna riâyet etmek (bu Ebû Yusuf'a göre farzdır).

a) Namazın Sünnetleri:

Namazda dinen yapılması farz ve vacip mertebesinde olmaksızın istenen birtakım fiiller vardır ki bunlara "namazın sünnetleri" denir. Bunların terki namazı bozmaz ve sehiv secdesini gerektirmez; fakat bunlara sürekli riâyet etmek, Hz. Peygamber'in yolunu izlemede titizlik gösterme anlamını taşır. Sünnetler, vacipleri tamamlayıcı özellikte olup, bunların ihlâsla yapılması,

vaciplerdeki kusurların telâfisine ve ayrıca sevap kazanılmasına vesile teşkil eder.

Hanefîler'e göre namazın başlıca sünnetleri şunlardır:

1– Beş vakit farz namaz ve cuma namazı için ezan okumak ve kamet getirmek. Bu hüküm erkekler hakkındadır (ayrıca bk. EZAN, KAMET).

2– İftitah tekbirinde elleri –parmak araları tabii açıklıkta olmak üzere– yukarıya doğru kaldırmak. Erkekler iftitah tekbirini alırken ellerini, baş parmakları kulaklarının yumuşaklarına değecek ölçüde, kadınlar ise parmaklarının uçlarını omuzları hizasına kadar kaldırırlar ve bu vaziyette "Allahü ekber" derler. Ellerin içi kıbleye dönük tutulur; birbirine dönük de olabilir. Kunut ve (erkekler hakkında) bayram tekbirlerinde de hüküm böyledir.

Diğer üç mezhebe göre, erkekler de ellerini yalnız omuz hizasına kadar kaldırırlar.

3– Kıyamda sağ eli sol elin üzerine koymak. Erkekler sağ elin serçe ve baş parmaklarını sol bileğin iki tarafından halkalayıp diğer üç parmağı sol kolun dirseği yönünde uzatırlar ve ellerini bu şekilde göbeğin altında tutarlar. Kadınlar ise halka yapmaksızın sağ eli sol elin üzerine koyup göğüsün üzerinde tutarlar.

4– Namazın başlangıcında (iftitah tekbirini takiben) gizlice "Sübhaneke"yi okumak (bk. SÜBHANEKE).

5– Sübhaneke'den sonra (Fâtiha'dan önce) gizlice euzü-besmele çekmek (bk. BESMELE, İSTİAZE).

6– Sübhaneke'nin okunmadığı rekâtlarda Fatiha'dan önce gizlice besmele çekmek. Her rekâtta Fâtiha'dan önce besmele çekmek bir rivâyete göre vaciptir. Fâtiha'dan sonra okunacak surelerin başlarında ise besmele çekilmez; İmâm Muhammed'e göre sessiz kılınan namazlarda bu surelerin başında da besmele çekilir.

7– Fâtiha'nın sonunda gizlice "âmin" demek (bk. ÂMİN).

8– Rükûya ve secdelere giderken, secdeden kalkarken tekbir getirmek ("Allahü ekber" demek) ve rükûdan kıyama kalkarken "semi'allahü limen hamideh" demek. İmama uyan (muktedi) rükudan kalkarken gizlice "Rabbenâ leke'l-hamd" veya "Allahümme Rabbenâ ve leke'l-hamd" der. Yanlız başına kılan hem "Semi'allahü limen hamideh" hem "Allahümme Rabbenâ ve leke'l-hamd" der. Ebû Yusuf ve Muhammed b. Hasen'e göre imam da bunların her ikisini söyler. (Bunlardan birincisi "Allah kendisine hamdedenin hamdini işitir (kabul buyurur)", ikincisi "Ey Rabbimiz olan Yüce Allah! Hamd da zaten sana mahsustur" anlamındadır.)

9– Rükûda en az üç defa "Sübhâne Rabbiye'l-azîm" ve secdelerde en az üç defa "Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ" demek. (Bunlardan birincisi "Ulu Rabbim her türlü eksiklikten münezzehtir", ikincisi de "Yüce Rabbim her türlü eksiklikten münezzehtir" anlamındadır.)

10– Kıyam halinde iken –bir özür yoksa– ayakların arasını dört parmak kadar açık bulundurmak.

11– Rükûda incikleri dik ve sırtı düz bulundurmak ve –parmak araları açık olarak– dizleri tutmak. Bu, erkekler hakkındadır. Kadınlar ise dizleri bükük ve sırtı biraz yukarıya meyilli tutarlar ve parmak araları açık olmaksızın ellerini dizlerinin üzerine

koyarlar.

12– Secdeye giderken önce dizleri, sonra elleri, sonra yüzü yere koymak, secdeden kalkarken de önce yüzü, sonra dizleri sonra da dizlerin üzerine koyarak elleri yerden kaldırmak. Buna gücü yetmeyen el ile yere dayanıp kalkabilir.

13– Secdede karnı uyluklardan, dirsekleri yanlardan ve kolları yerden uzak tutmak. Bu, erkekler hakkındadır. Kadınlar ise kollarını yanlarına bitiştirirler ve karınlarını uyluklarına yapıştırırlar (bk. ayrıca SECDE).

14– Ka'de ve celse hallerinde (otururken), sağ ayağı olabildiğince –Kıble'ye doğru– dikmek ve sol ayağı yatırıp üzerine oturmak. Bu, erkekler hakkındadır. Kadınlar ise sol ve sağ ayaklarını sağ tarafa yatırıp yere otururlar, ki buna "teverrük" adı verilir.

15– Ka'de ve celse hallerinde (otururken) elleri Kıble'ye karşı bir durumda olmak üzere uyluklar üzerine koyup dizleri tutmak.

16– Ka'delerde Tahıyyât duasının sonunda "lâilâhe" derken sağ elin şehadet parmağını kaldırıp "illâllah" derken indirmek. Bunu yaparken baş parmak ile orta parmak halka yapılır ve diğer iki parmak bükülür. Bazı bilginler bu sünnetin –yerli yerince yapılamaması sebebiyle– terkedilmesini uygun bulmuşlardır.

17– Farz namazların, vitir namazının ve sünnet-i müekkede namazların son ka'deleri ile gayr-ı müekkede sünnet ve nafile namazların her ka'desinde Tahıyyât'tan sonra Hz. Peygamber'e salâtü selâm okumak (bk. ALLAHÜMME SALLİ).

18– Bütün namazların son ka'delerinde salatü selâmdan sonra ve selâm vermeden önce Kur'ân-ı Kerîm'de veya hadislerde yer alan "dua" ifadelerini kullanarak dua okumak (bk. RABBENÂ ÂTİNÂ).

19– Namazın sonunda selâm verirken yüzü önce sağ, sonra sol tarafa çevirmek.

20– İmamın, tekbirleri, rükûdan kalkarken söylenen "semi'allahü limen hamideh

cümlesini ve namazın sonunda iki kez tekrarlanan selâm cümlesini ihtiyaç ölçüsünde sesli okuması.

21– Fâtiha'dan sonra okunacak kıraatin (surenin), sabah ve öğle namazlarında uzun, ikindi yatsı namazlarında orta, akşam namazında ise kısa surelerden olması. Bu hüküm mukim hakkındadır. Uzun surelerden ("tıvâlu'l-mufassal"dan) maksat Hucurât ile Bürûc sûreleri arasındaki, orta surelerden ("evsâtu'l-mufassal"dan) maksat Târık ile Beyyine sûreleri arasındaki, kısa surelerden ("kısaru'l-mufassal"dan) maksat da Zilzâl ile Nâs sûreleri arasındaki surelerdir.

22– Önünden geçilmesi ihtimali varsa önüne sütre koymak (bk. SÜTRE).

b) Namazın Âdâbı:

Hanefî mezhebine göre namazın âdâbından sayılan (yapılması sevap kazandıran ve sünnetleri tamamlayıcı kabul edilen) başlıca hususlar şunlardır:

1– Namazda bâtınen kulluk teslimiyeti içinde olmanın yanısıra zahiren de huşu ve tevazu halini korumaya özen göstermek; bu cümleden olmak üzere uzun yenli cübbe veya elbise giymiş olan erkeklerin iftitah tekbirini alırken ellerini yenlerinden dışarı çıkarmaları.

2– Kıyam halinde iken secde yerine, rükûda ayakların üzerine, secdede burnun iki

yanına, ka'dede kucağa, selâm verirken sağ ve sol omuz başlarına bakmak suretiyle kendini sırf ibadete vermek ve namazın dışındaki şeylerle meşguliyetten korunmak.

3– Rükûdaki ve secdelerdeki tesbihleri üç defadan fazla okumak (bu hüküm tekbaşına kalan hakkındadır).

4– Namazda öksürük vb. şeyleri, olabildiğince gidermeye çalışmak; esneme halinde ağızı fazla açmamaya gayret etmek ve gerekiyorsa elle kapamak.

5– Cemaatle namazda, kamet getirilirken "hayya alâ'l-felâh" dendiğinde ayağa kalkmak ve "kad kameti's-salât" dendiğinde imamın namaza başlaması. (Ebû Yusuf'a ve Hanefîler dışındaki üç mezhebe göre ise namaza kamet bittikten sonra başlanmalıdır.)

H– Namazın Mekruhları

Namazda yapılması dinen hoş karşılanmayan davranışlara "namazın mekruhları" denir. Namazın kılındığı yer, namazda giyilen elbise vb. ye ilişkin olup dinen hoş karşılanmayan durumlar da bu kapsamda incelenmiştir. Kural olarak namazın sünnetlerini terketmek mekruhtur. Bununla birlikte fıkıh kitaplarında namazda mekruh olan bazı hususlara özel olarak değinilmiştir. Hanefî mezhebine göre namazın mekruhlarından sayılan başlıca hususlar şunlardır:

1– Namazı bozacak ölçüde çok (amel-i kesir) olmamakla beraber, bir zararın savılması veya namazın ikmali amacını taşımayan namaz dışı hareketlerde bulunmak. Meselâ alnın secde mahalline yerleşmesini engelleyen (sarık vb.) şeyleri çekmek için yapılan hareket namazın ikmali amacı taşıdığından, akrep vb. haşeratı öldürmek zararı savmak için yapıldığından mekruh değildir. Buna karşılık, özürsüz yere birkaç adım yürümek, parmak çıtlatmak, güzel bir şeyi koklamak, giysinin kolunu kıvırmak, sinek vb. haşeratla meşgul olmak gibi hareketler mekruhtur.

2– Namaza ilişkin fiilleri özürsüz yere, namazın sünnet ve âdâbına uymaksızın yerine getirmek. Meselâ bir özrü olmaksızın, direğe veya duvara dayanmak, daha dizleri yere koymadan elleri yere koymak veya secdeden kalkarken dizleri ellerden önce kaldırmak, oturuşlar esnasında bağdaş kurmak veya dizleri dikmek, kıyam esnasında elleri yana salıvermek, (erkekler için) secde esnasında kolları tamamıyla yere döşemek böyledir.

3– Namazda esnemek, gerinmek ve mecbur olmadıkça öksürmek. Ağzını yumamayacak kadar esneme halinde sağ elin arkası (namaz dışında sol elin arkası) ile ağız kapatılmalıdır.

4– Namazda iken verilen selâmı el veya baş işaretiyle almak.

5– Namazda huşuyu arttırma veya kötü bir şeyi görmekten sakınma gibi bir amaçla olmaksızın gözleri yummak, yine gözleri göğe yahut sağa-sola çevirmek.

6– Abdesti sıkıştığı halde bu şekilde namaz kılmak.

7– Elbise, vücut veya namaz mahallinde namazın geçerliliğine engel olmayacak ölçüde necaset bulunduğu halde ve dinen necis sayılmamakla beraber kirli elbiseyle namaz kılmak.

8– Namazda iken, dişlerin arasında kalan –ve yutulması namazı bozmayacak kadar olan– yemek kırıntısını yutmak (Namazı

bozacak miktar, nohut tanesi kadar ve daha büyük olan şeklinde belirlenmiştir).

9– Temiz olmayan şeylere karşı ve bunların yakınında, kişinin kendini ibadete vermesini engelleyecek ve zihnini meşgul edecek yerlerde namaz kılmak. Ateşe ve puta tapma inancını çağrıştırması düşüncesinden hareketle kor ateşe, insan veya hayvan tasviri taşıyan resim ve heykele karşı namaz kılınması da mekruh sayılmıştır.

10– Başkasının yerinde veya başkasının elbisesiyle rızası olmaksızın namaz kılmak.

I– Namazı Bozan Durumlar

Meşru bir amelin rükünlerinde veya şartlarındaki eksiklik onu geçersiz kılar. Eğer amel ibadetlerden ise, eksiklik ister rükünlerde ister şartlarda olsun, bu geçersizlik haline eşanlamlı olmak üzere “butlan” veya “fesad”, geçersiz ibadete de “bâtıl” veya “fâsid” denir (ayrıca bk. BÂTIL, FÂSİD, RÜKÜN, ŞART).

Namazın da rükünlerinden veya sıhhat şartlarından biri eksik ise bu bâtıl (=fâsid) olarak nitelendirilir. Bir de namaz esnasında yapılmaması (kaçınılması) gereken durumlar vardır ki, bunlara “müfsidâtü’s-salât” denir (ayrıca bk. MÜFSİD). Namazı bozan durumlardan birinin bulunması halinde de namaz geçersiz hale gelir.

Hanefî mezhebine göre namazı bozan başlıca durumlar şunlardır:

1– Konuşmak. İster bilerek, ister yanlışlıkla isterse namazda olduğunu unutarak –çok kısa da olsa– dünya kelamı söylemek namazı bozar. Buna göre, “Allahümme’fu annî ve’r-zuknî” (Allahım! Beni bağışla ve bana rızık ihsan eyle) gibi Kur’ân’da ve hadislerde bulunan dualar namazı bozmamakla beraber, “Allahümme’lbisni” (Allahım! Bana elbise ver) gibi beşer sözünden ifadelerle yapılan dua namazı bozar. Yine, sözlü olarak selam verme ve alma, cevap kasdıyla ve cevap şekli içinde olması halinde aksırana “yerhamükellah” denmesi, Rasûlullah’ın anılmasına karşılık salavat getirilmesi vb. sözler de namazı bozar.

2– Dünyevî bir sebeple sesli olarak ağlamak, harfler belli olacak şekilde (ah, vah gibi) inlemek veya (uf, tuh gibi) bezginlik göstermek, toz vb. şeylere üflemek. İbadet aşkı, uhrevi düşünceler yahut dayanılmaz bir hastalık sebebiyle ağlama ve inleme ise namazı bozmaz.

3– Geçerli bir özrü olmaksızın öksürmek. Herhangi bir zorlama olmaksızın tabii bir şekilde gelen öksürük namazı bozmayacağı gibi, (mezhepte sahih sayılan görüşe göre) sesteki hırıltıyı gidermek, sesi güzelleştirme, namazda olduğunu bildirme, uyduğu imamın yanlış okuduğunu ikaz etme gibi sebeplerle öksürme de namazı bozmaz.

4– Amel-i kesir (namazla bağdaşmayacak ölçüde namaz dışı fiilde bulunmak) (bk. AMEL-İ KESİR).

5– Yemek, içmek. Dışarıdan ağıza giren susam tanesi kadar küçük bir şey yahut bir katre su dahi olsa bunu yutmak namazı bozar. Fakat dişler arasında kalmış bulunan nohut tanesinden küçük bir şeyi yutmak namazı bozmaz. Yine, ağız dolusu olmayan bir kusuntu tutulamayıp geri gitse bundan dolayı da namaz bozulmaz.

6– Öğrenme niteliğinde okuma. Namazda iken göze ilişen bir kitaba veya yazıya bakma ile (sahih sayılan görüşe göre) namaz bozulmaz ise de, karşısındaki mushaftan –daha önce ezbere bilmediği– bir âyeti okumakla İmâm Ebû Hanîfe'ye göre namaz bozulur, çünkü bu öğrenme niteliğindedir. İmameyne göre ise bu durumda namaz bozulmamakla beraber, Ehl-i kitab'a benzeyiş sebebiyle mekruhtur (Hanbelîler'e göre ezbere bilen için mekruh olmakla beraber, namaz esnasında mushaftan okumak câizdir.)

7– Sesli olarak gülmek. Kendisinin duyacağı kadar olursa yalnız namaz, yakındakilerinin de duyabileceği kadar olursa hem abdest hem namaz bozulur. (Çoğunluğa göre abdest bozulmaz.)

Namazın farzları ve cemaatle namazın gerekleri çerçevesindeki ihlâller burada ayrıca anılmamıştır (bk. Yukarıda Namazın Farzları ve ilgili maddeler, CEMAAT, MUHÂZÂTU'N-NİSÂ, MUKTEDİ, ZELLETÜ'L-KARÎ).

İ– Namazdan Sonra Zikir ve Dua

Namazdan sonra Hz. Peygamber'den nakledilen şekiller içinde Allah'ı zikredip O'ndan mağfiret dilemek ve duada bulunmak sünnettir. Bu, farzdan sonra sünnet yoksa farzı takiben, son sünnet varsa bunu kıldıktan sonra yerine getirilir. Namazı takiben yapılacak zikir ve istiğfarın namazın eksiklerini telafi etmesi umulur. Dua da Yüce Allah'a yaklaşma, sevap ve ecir elde etme yolunda çok önemli bir adımdır.

Hz. Peygamber'den namazdan sonraki zikir, istiğfar ve dua ile ilgili olarak değişik uygulamalar nakledilmiştir. Bu hususta şöyle bir özet verilebilir (ki ülkemizde genellikle buna yakın bir yol izlenegelmiştir):

Selâmı takiben üç defa istiğfar cümlesi ("Estağfirullahe'l-azim'ellezi lâ ilâhe illâ hüve'l-hayyul-kayyûm") okunduktan sonra, "Allahümme ente's-selâm'ü ve minke's-selâm, tebârakte yâ ze'l-celali ve'l-ikrâm" denir. Ardından Âyetü'l-Kürsî (ve vakit elverirse İhlâs sûresi ile Muavvizeteyn diye bilinen sureler) okunur (bk. AYETÜ'L-KÜRSİ, İHLAS, MUAVVİZETEYN). Sonra otuzüçer defa "Sübhanellah", "Elhamdülillah" ve "Allahü Ekber" denir, ardından da şu cümleler okunur: "La ilâhe illâllahü vahdehû lâ şerîke leh. Lehü'l-mülkü ve lehü'l-hamd. Yuhyî ve yümît. Ve hüve alâ külli şey'in kadir".

En sonunda kişi, dua âdâbı çerçevesinde kendisi ve tüm müminler için dünya ve ahiret hayırlarını dileyen bir duada bulunur (bk. DUA).

J– Namazın **Kılınışı** (Uygulama)

Aşağıda (sabah namazının farzı veya sünneti gibi) iki rekâtlı bir namaz örnek alınarak, Hanefî mezhebine göre farz, vacip, sünnet ve âdâbı ile namazın nasıl kılınacağı açıklanacaktır. (Sesli-sessiz okumaya, imam veya cemaat olmaya ilişkin özel hükümler, bayram ve cenaze namazı gibi özel kılınış şekli olan namazlar ve beş vakit namazın farz ve sünnet olan rekâtları için bk. AKŞAM NAMAZI, BAYRAM, CEMAAT, CENAZE, İKİNDİ NAMAZI, İMAMET, MUKTEDİ, NAFİLE NAMAZLAR, ÖĞLE NAMAZI, SABAH NAMAZI, TERAVİH NAMAZI, VİTİR NAMAZI, YATSI NAMAZI).

Namaz için gerekli temizlik (hadesten taharet ve necasetten taharet) hazırlığı

tamamlandıktan ve örtülmesi gerekli yerler örtüldükten (setr-i avretten) sonra kıbleye yönelip hangi namaz kılınacaksa ona niyet edilir. Eller başparmaklar kulakların yumuşaklarına değecek şekilde kaldırılır (bk. Şekil 1 s. 435). (Kadınlar ellerini parmak uçları omuz hizasına gelecek kadar kaldırırlar (bk. Şekil 2 s.435)). "Allahü Ekber" denerek namaza başlanır. Sağ el sol el üzerine konur; sağ elin serçe ve başparmakları sol bileğin iki tarafından halkalanıp diğer üç parmak sol kolun dirseği yönünde uzatılır; eller bu şekilde göbeğin altında tutulur (bk. Şekil 3 s. 436). (Kadınlar halka yapmaksızın sağ eli sol elin üzerine koyup göğsün üzerinde tutarlar (bk. Şekil 4 s. 436). Başlangıç tekbirini takiben "Sübhâneke", "Euzü-Besmele", (sonunda "âmîn" denerek) "Fâtiha" ve ayrıca Kur'ân'dan bir miktar (zamm-ı sûre) okunur. (Kıyamda iken –bir özür yoksa– ayakların arası dört parmak kadar açık bulundurulur.) Sonra "Allahü Ekber" diyerek rükûya gidilir. Rükûda dizler –parmaklar aralıklı olmak üzere– ellerle kavranır, dizler ve dirsekler bükülmeden dik tutulur; baş ve sırt bir hizada bulundurulur (bk. Şekil 5 s. 437). (Kadınlar parmakları aralıklı olmaksızın ellerini dizlerinin üzerine koyarlar, dizleri ve sırtı düz tutmazlar (bk. Şekil 6 s. 437)). Rükûda en az üç kez "Sübhâne Rabbiye'l-azîm" denir. Sonra "Semi'allahü limen hamideh" diyerek doğrulunur ve doğrulunca "Rabbena leke'l-hamd" (veya "Allahümme Rabbena ve leke'l-hamd") denir. Secdeye gitmeden önce hiç değilse "Sübhanellahi'-azîm" denecek kadar –eller yana salınmış vaziyette– ayakta durulur ki buna "kaveme" adı verilir. Sonra "Allahü Ekber" diyerek secdeye gidilir. Secdeye giderken –bir özür olmadıkça– yere önce dizler sonra eller, sonra da yüz iki elin arasında bulundurularak alın ve burun değecek şekilde konur. Secdede karın uyluklardan, kollar koltuklardan uzak tutulur ve yere konmaz (bk. Şekil 7 s. 438). (Kadınlar karnı uyluklara, kolları yere ve koltukları yapışık vaziyette bulundururlar (bk. Şekil 8 s. 438)). Bu esnada el parmakları araları açık olmaksızın kıbleye yönelik tutulur, ayak parmakları da yere değer ve hiç değilse birkaçı kıbleye dönük vaziyette bulundurulur. Secdede en az üç defa "Sübhâne Rabbiye'l-a'lâ" denir. Sonra "Allahü Ekber" deyip oturulur. İkinci secdeye gitmeden önce hiç değilse "Sübhânellahi'l-azîm" denebilecek kadar oturulur ki, buna "celse" adı verilir. Sonra "Allahü Ekber" diyerek ikinci secdeye gidilir; bu da birinci secde gibi yerine getirildikten sonra "Allahü Ekber" diyerek ayağa kalkılır. Secdeden kıyama (ayağa) kalkılırken önce baş, sonra eller, daha sonra dizler kaldırılır. Ellerin dizlere dayanılarak kalkılmasında sakınca olmamakla beraber, özürsüz yere elleri yere dayandırarak kalkmak mekruhtur. Kıyamda eller bağlanıp sadece besmele çekilerek Fâtiha ve zamm-ı sûre okunur. Aynı birinci rekatta olduğu gibi rükû, kaveme, iki secde (ve secdelerarası celse) yapılıp oturulur. Buna ka'de adı verilir. (Daha sonra kılınacak rekât veya rekâtlar varsa bu ka'de-i ûlâ= ilk oturuş, yoksa ka'de-i âhire = son oturuş diye anılır. Örneğimizde son oturuş esas alınmış olacaktır.) Bu oturuş esnasında "Tahıyyât", salavât ve dua okunur (bk. ALLAHÜMME SALLİ, RABBENÂ ÂTİNÂ, TAHIYYÂT, TEŞEHHÜT). Gerek celse gerekse ka'delerde (otururken), sağ ayak olabildiğince –kıbleye doğru– dikilir ve sol ayak

yatırılıp üzerine oturulur (bk. Şekil 9 s. 439). (Kadınlar sol ve sağ ayaklarını sağ tarafa yatırıp yere otururlar; buna “teverrük” adı verilir bk. Şekil 10 s. 439)). Belirtilen dualar okunduktan sonra “Esselamü aleyküm ve rahmetullah” diyerek önce sağ sonra sol tarafa selâm verilir ve namaz tamamlanmış olur.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

Namazgâh (bk. MESCİD)
Nâmî (bk. NEMÂ)
Namus (bk. IRZ)
Nâmûs-ı Ekber (bk. CEBRAİL)
Nankörlük (bk. ŞÜKÜR)
Nâr (bk. CEHENNEM)

NARH

Fiyatların kontrol altına alınması ve belli mallara sabit fiyatların getirilmesi, klasik literatürde, çarşı esnafının bir fiyat üzerinde anlaşması ve fiyatların tahdidi anlamına gelen “tes’îr” sözcüğüyle ifade edilmiştir.

Bu konuda şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir; “Hz. Peygamber zamanında birara pahalılık olmuş, fiyatlar yükselmişti. Hz. Peygamber’den fiyatlara narh koyması istenmiş, Hz. Peygamber de; “Fiyatları belirleyen, darlığı, bolluğu ve rızkı veren Allah’tır. Ben, kan ve mal hususunda yapmış olduğum bir haksızlık yüzünden, peşimde bir alacaklı olduğu halde Allah’a kavuşmayı istemem” dedi (et-Tirmizî, Buyû’, 73; Ebû Dâvud, Buyû’, 51; İbn Mâce, Ticârât, 27).

Ebû Dâvud’un rivâyet ettiği başka bir hadiste de yine Hz. Peygamber’den narh koyması istenmiş, Hz. Peygamber “Bunu ben yapamam, siz Allah’a dua edin” demiş, arkasından başka birisi daha gelip aynı talepte bulunmuş, Hz. Peygamber bu defa da “Bunu yapamam. Fiyatları indiren de yükselten de Allah’tır. Ben Allah’ın huzuruna kimseye haksızlık etmemiş olarak çıkmak isterim” demiştir (Ebû Dâvud, Buyû’, 51; İbn el-Hacer, Telhîs, VIII, 217).

Hz. Peygamber’in fiyat belirleme teklifini kabul etmemesine karşılık, Hz. Ömer’in fiyatlara müdahale ettiğine dair şöyle bir rivâyet vardır; “Ömer, pazarda kuru üzüm satmakta olan Hâtıb b. Ebî Beltea’nın yanından geçerken ona “Ya fiyatını yükseltirsin, ya da bizim pazarımızdan çıkarılırsın” demiştir (Muvatta, Buyû’, 57).

Mallara sabit fiyat getirilmesi İslâm hukukçularının çoğunluğu tarafından câiz görülmemiştir. Hanefî hukukçulardan Tahâvî “Mallarınızı aranızda batıl yere yemeyin, ancak karşılıklı rızaya dayalı ticarete dayanarak yiyin” (en-Nisâ 4/29) âyetini gerekçe göstererek fiyat belirlemenin câiz ve uygun olmadığını ileri sürmüştür (Muhtasar, s. 90). Buna göre, satıcı, kendisinin muayyen bir fiyatla satmaya mecbur edilmesine razı değildir. O halde bu alım satım karşılıklı rızaya dayanmamakta ve malı haksız yere yeme kapsamına girmektedir. Bu sonuca götüren şeyler ise câiz değildir.

Şâfiî ekolünde, gerek yukarıdaki hadis gerekse insanlara mallarında diledikleri gibi tasarruf etme imkanı tanıma gerekçesiyle devlet başkanının fiyat belirlemesinin câiz olmadığı görüşü benimsenmiş, fiyat belirlemesi, bir anlamda halkın alım-satımdan alıkonulması olarak değerlendirilmiştir. Hadise şöyle bir yorum getirilmiştir; hadiste, fiyat belirleme, zulüm ve haksızlık olarak nitelendirilmiştir. İnsanları muayyen bir fiyat ile satmaya icbar etmek, onlara haksızlık demek olduğuna ve haksızlık da haram olduğuna göre, bu haksızlı-

ğa götürecek olan fiyat belirleme de haramdır.

Bu gerekçeler yanında şöyle bir düşünce daha ileri sürülmektedir: İnsanlar mallarında hür ve serbest tasarruf hakkına sahiptirler. Fiyat belirleme ise bu hürriyetin kısıtlanması demektir. Devlet başkanı bütün toplumun maslahatına riâyetle yükümlüdür. Fiyatları ucuzlatarak müşterinin maslahatını düşünmesi, fiyatı artırarak satıcının maslahatını düşünmesinden daha iyi değildir. Yani birini diğerine feda etmemesi gerekir. Öyleyse, her iki gurubu kendi hallerine bırakmak en doğrusudur.

Hanbelî hukukçular, bütün bu gerekçeleri tamamlayıcı olarak, meseleye farklı bir boyut getirmişler ve fiyat tesbitinin pahalılığa yol açacağını ileri sürmüşlerdir.

Malik'ten fiyat belirlemenin câiz olduğu yönünde bir rivâyet vardır. Yine bir kısım hukukçular bazı durumlarda bazı şartlarla fiyat belirlemenin câiz olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şafiî ekolünde pahalılık zamanında fiyat belirlemenin câiz olacağına ve malın yaşanılan bölgede üretilmesi veya dışarıdan getirilmesi durumuna göre ayarlanacağına dair yorumlar vardır. Zeydî ekolünde de, yiyecek maddesi dışındaki mallarda fiyat belirlemesine gidilebileceği ileri sürülmüştür. Devlet başkanı mallar için bir fiyat belirledikten sonra, belirlenen bu fiyata aykırı davrananların cezalandırılacağı (ta'zîr) kabul edilmekle birlikte, öngörülen bu fiyata uyulmaksızın yapılan alım satımların sahih olup olmadığı konusu doktrinde tartışmalıdır.

Fiyat belirlemeyi câiz görmeyen hukukçuların temel hareket noktası, insanların mallarında diledikleri gibi tasarruf etme haklarının korunması gerektiği düşüncesidir. Ancak, günümüzde bir taraftan büyük iktisadî teşekküllerin piyasaya hakim olması, diğer taraftan devletin müdahalesi sonucunda, tarafların semen belirleme serbestliği oldukça daraltılmıştır. Bu itibarla alıcılar genellikle fiilî bir tekele sahip olan büyük teşebbüslerin koydukları fiyatları kabul etmek veya onların sattığı şeyi almaktan vazgeçmek durumundadır. Devletin görevi, bütün toplumun iyiliğine olan yöntemi belirlemek ve uygulamaktır. Toplumun menfaat çatışması olan kesimleri arasında da, azınlığın ortalama hakkına zarar vermemek şartıyla, çoğunluğun iyiliğini gözetmek durumundadır. Bu suretle, "Zarar-ı âmmı def için zarar-ı hassa katlanılır" (Mecelle, m. 26) şeklindeki toplayıcı genel kurala göre davranılmış olur. Ancak bu fiyat uygulaması genel ekonomi politikası çerçevesinde uygulanabilecek bir husustur. Böyle bir politika belirlenirken, sağlayacağı yararlar yanında doğuracağı sakıncalar da önceden çok iyi hesaplanmalı ve hangisi toplumun yararına ise o tatbik edilmelidir. Nitekim Hz. Peygamber dönemindeki şartlar, fiyatlara müdahele edilmesini gerektirmediği halde, bu şartlar kısmen değişince Hz. Ömer'in yer yer fiyat belirleme politikasına kaydığı görülmektedir. Günümüzde ise birçok ülkede serbest piyasa sistemine geçiş gözlenmektedir. Bu tür konularda değişmez bir hüküm koymak yerine, ki bu zaten mümkün değildir, halkın maslahatını belirleyici ölçü olarak kabul etmek en doğrusudur.

¥ Yunus Apaydın

Nasârâ (bk. NASRANÎ)

NASİHAT

Bir kişi veya topluluğu iyiliğe yöneltmek, yahut kötülükten vazgeçirmek niyetiyle yapılan tavsiye, uyarı, öğüt anlamına gelen dinî ve ahlâkî bir terim.

Genel anlamda nasihat, yerine göre iyi dilek, hayır isteyicilik, hayır öğreticilik ve daha genelde de dinî öğretim, dinî telkin ve tebliğde bulunmayı ifade eder. Tarafsız ve iyi niyetli bir şekilde karşıdaki insanın hayır ve iyiliğini, doğru yolu bulmasını içtenlikle arzu etme, nasihatın psikolojik ve ahlâkî temelini oluşturur. Nasihat eden kişi hiçbir şekilde kendisini üstün görerek ve karşısındaki insan üzerinde tahakküm kurmaya çalışarak bu işi yapamaz. Ayrıca nasihat, bir insanın ayıp ve kusurlarını sayıp dökmek, onu güç durumda bırakmak da değildir. Nasihat, dinleyene bilmediği birşeyi öğretme amacı da taşımaz. Genellikle, dinleyen tarafından esasen bilinen hususların duygulu, heyecanlı, dokunaklı ve samimi bir şekilde tekrar edilerek hatırlatılmasından ibarettir.

Hz. Peygamber bir hadisinde: “Din nasihattan ibarettir” (Müslim, İman, 95) buyurur. Buna göre nasihat, dini ayakta tutmaya yarayacak her faaliyeti içine alan çok genel bir kavramdır. İslâm’da nasihatin çok geniş ve önemli bir yeri vardır. Dinin gerçeklerini sürekli hatırlatmak ve yaymak, iman ve ibadet esasları kadar önem taşıyan bir konudur. Bazı hadislerde nasihatın, kelime-i şehâdet, namaz, zekât gibi dinî görevlerle birlikte zikredilmesi (Müslim, İman, 97, 98, 99) bunu göstermektedir. Öte yandan Kur’ân-ı Kerîm’de peygamberlerin birer nasihatçı olduğu bildirilmiş, bazı peygamberlerin nasihatlarından örnekler verilmiştir (el-A’râf 7/21, 62, 68, 79). Nasihatta yumuşak söz esastır. Kaba ve kırıcı olmaktan uzak tatlı dil, yumuşak ifade, güzel bir üslup, etkili ve duygulu bir konuşma biçimi gereklidir. Allah, Hz. Musa ve kardeşi Hz. Harun’u Firavun’a kendi âyetlerini bildirmek için görevlendirdiğinde: “Ona yumuşak bir dille nasihat edin, belki bu sayede öğüt alır ve Allah’tan korkar” (Tâhâ 20/44) talimatını verir.

Hz. Peygamber’e hitaben “Onları (müşrikleri) Rabbinin yoluna hikmetle ve güzel öğütle davet et ve onlarla mücadeleni en güzel bir uslupla sürdür” (en-Nahl 16/125) buyurulan âyette nasihatin ne tarzda yapılması gerektiği açıkça ifade edilmiştir.

Eğer dinleyene fayda verecekse nasihatın yapılması uygun olur. Nitekim Kur’an-ı Kerîm’de: “Faydalı olacaksa insanlara öğüt ver. Allah’tan korkan öğüt alacaktır. Bedbaht olan ondan kaçınacaktır” (el-A’lâ 87/10-12) ifadeleri yer alır. Sonuçta herhangi bir olumlu etki yapmayacağı önceden biliniyorsa ya da bunun karşılığında önemli bir zarar doğması söz konusu ise, ihtiyatla hareket etmek gerekir. Kişinin, hayatını tehlikeye sokacak tarzda nasihata kalkışması doğru değildir. “Kendinizi tehlikeye atmayanız” (el-Bakara 2/195) anlamındaki âyet bu anlamı da ifade eder. Öte yandan “Ey inananlar! Yapmadığınız şeyi niçin söylersiniz! Yapmadığınız şeyleri söylemeniz Allah katında şiddetli bir öfkeye yol açar” (es-Saff 61/2-3) meâlindeki âyette de açıkça işaret edildiği üzere kişinin nasihat ettiği iyiliği bizzat kendisinin de uygulaması gerekir.

¥ Hayati Hökelekli

NASRÂNÎ

“Hıristiyan” anlamında arapça kelime.

Nasrânî kelimesinin aslı “nasrân” dır. Kelimedeki “î” takısı, mübalağa içindir ve çoğulu da “nasârâ”dır. Nasrânî kelimesi, Hz. İsa’ya müntesip olan yani hıristiyan anlamındadır. Kur’ân-ı Kerîm’de sadece bir defa “İbrahim ne yahudi ne de hıristiyandı (nasrânîyyen); dosdoğru bir müslümandı. Müşriklerden de değildi” (Al-i İmrân 3/67) anlamındaki âyette geçen bu kelime hıristiyan anlamında kullanılmıştır. Hıristiyanlara bu adın verilmesiyle ilgili olarak şu yorumlar yapılmaktadır: Hz. İsa’nın memleketi olan “nasıra” kasabasına nisbetle, onun peşinden gidenlere nasrânî-nasârâ denilmiştir. Hz. İsa’ya ilk tâbi olanlar arasında kuvvetli bir dayanışma ve yardımlaşma olduğu için, birbirlerine yardım edenler anlamında bu ad verilmiştir. Diğer bir yoruma göre ise, “İsa onlardan inkârı sezince: Allah’a gitmek için kimler bana yardımcı olacak? dedi. Havarîler: Biz Allah yolunun yardımcılarıyız. Allah’a inandık; şahid ol, biz müslümanlarız dediler” (Âl-i İmrân 3/52) âyetinde ifade edilen yardımcılar (ensâr) sebebiyle bu ismi almışlardır. Kelimenin çoğulu olan “nasârâ” ise hıristiyanlar anlamında, Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok yerde geçmektedir. Nasrânî kelimesinin Batı dillerindeki karşılığı olan ‘Chretien, Christian” kelimesi, Mesih anlamına gelen yunanca Hıristos’un latinceye geçmiş şeklinden kaynaklanmaktadır ve Mesih’e tabi olan demektir. Bazı Batılı araştırıcılar, nasrânînin Nâsıralı anlamına gelmediğini, çünkü Nâsıra’nın Hz. İsa’dan çok sonra bir kasaba hüviyetini kazandığını, kelimenin gerçek menşeinin ise, yahudiler içinde kendilerini tamamen Allah’a adayan bir gurubu ifade eden “Naziréen” veya “Nazaréen” kelimesi olduğunu ileri sürmüşlerdir.

¥ Ömer Faruk Harman

NASR SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 110. sûresi

İlk âyetinde geçen ve “yardım, zafer” anlamına gelen “nasr” kelimesi sûreye ad olmuştur. Buna “İzâ câe” sûresi ve Peygamberimizin vefatına işaret olarak değerlendirildiği için de “Tevdi’ (veda)” sûresi denilmiştir. Medine devrinde nâzil olmuştur. 3 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif ve ha harfidir.

Bu sûrenin bir defada tam sûre olarak, Kur’ân’ın en son indirilen sûresi olduğu bildirilmiştir.

Bu sûrede; Hz. Peygamber’e, Allah’ın yardımı ve fetih geldiği ve insanların grup grup Allah’ın dinine girdikleri zaman Rabbine hamd ve tesbih etmesi ve O’ndan mağrifet dilemesi buyurulmakta ve böylece Yüce Allah’ın nimet ve yardımına karşı O’na hamd ve şükredilmesi; O’ndan af ve mağfiret dilenmesi lüzumu da vurgulanmış olmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah, Elçisine ve müminlere yardım etmiş, Mekke’nin fethi yanında birçok fetihler gerçekleşmiş; insanlar grup gurup, dalga dalga Allah’ın dinine girmişlerdir (âyet: 1-2).

* Cenab-ı Hakk’ın ihsan ettiği nimetler ve ulaşılan başarılar karşılığında O’na hamd ve tesbih etmek gerekir (3).

* Aynı zamanda Allah’a tevbe etmelidir; O, tevbeleri çok kabul edendir (3).

¥ Abdurrahman Çetin

NÂS SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 114. ve son sûresi

Beş âyetinin sonunda yer alan ve "insanlar" anlamına gelen "nâs" kelimesi bu sûrenin adı olmuştur. Felak sûresi ile birlikte nâzil olmuştur; ancak Mekke veya Medine döneminde inmiş olduğu konusu ihtilaflıdır. 6 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılası sin harfidir. Bu sûreye, Felak sûresi ile birlikte sığındırıcı iki sûre anlamında muavvizeteyn denir (bk: MUAVVİZETEYN).

Bir yolculuk sırasında ortalığı şiddetli bir fırtına ve karanlığın kaplaması üzerine Peygamberimiz Felak ve Nâs sûrelerini okumaya başlamış ve yanında bulunan Ukbe b. Âmir'e de: "Ey Ukbe! Bu iki sûre ile Allah'a sığın" buyurmuştur (Ebû Dâvud, Vitr, 19). Rasûlüllah, kendisinde bir rahatsızlık hissedince ve ayrıca her gece yatarken İhlas, Felak ve Nâs sûrelerini okurdu (Buhârî, Fedâilü'l-Kur'ân, 14; Müslim, Selâm, 50-51). Onun, namazlarda bu iki sûreyi de okuduğu nakledilmiştir (Ebû Dâvud, Vitr, 19; Nesâî, İftitâh, 46).

Sûrenin birinci âyetinde "insanların Rabbine" yani insanları yaratıp terbiye eden, onları lütuf ve terbiyesiyle olgunluğa eriştirerek diğer varlıklar arasında seçkin hale getiren Allah'a; ikinci âyetinde "insanların Melikine" yani insanların hepsini hükmü altında tutup onları idare eden Hükümdar'a; üçüncü âyette de "insanların İlahına" yani sadece kendisine ibadet edilmesi gereken tek Tanrı'ya sığınılması emredilmiştir.

Sûrenin ikinci bölümünü oluşturan 4, 5 ve 6. âyetlerinde ise, sığınılması gereken konu bildirilmiştir ki bu da, insanların içine fısıldayan, onları ifsad eden –cinlerden ve insanlardan olan– bütün sinsi vesvesecilerin şerridir. İnsanın gerek kendisinden gerekse kendisi dışında başka bir etkenden (cin, şeytan ve kötü niyetli insanlardan) kaynaklanan ve kişinin imanını, ahlâkını bozan, ibadetten ve iyi işler yapmaktan alıkoyan her türlü vesvese ve kötü düşünceden Allah'a sığınmak emredilmektedir. Bu sûrenin birçok kelimesinde bulunan "s" sesleriyle de, içeriğine uygun olarak, sanki kulaklarda bir fısıltı yankılanmaktadır.

¥ Abdurrahman Çetin

NASS

"Nass" sözlükte, bir şeyin sonu, sınırı ve metin gibi anlamlara gelir. Dinî bir terim olarak, –geniş anlamıyla– Kur'ân ve Sünnet metinlerini ifade eder. Fıkıh usulünde dar anlamıyla nass, Kur'ân ve Sünnet'teki açık lâfızların bir türünü belirtmek üzere kullanılan bir terimdir (bk. LÂFIZ).

Mecelle'nin küllî kaideleri arasında yer alan "Mevrid-i nassda içtihada mesağ yoktur" (Nassın bulunduğu meselede içtihada cevaz yoktur) (Madde: 14) kaidesi, Kur'ân veya Sünnet ile düzenlenen bir konuda kıyas vb. yollarla re'y içtihadına başvurulamayacağını vurgulamaktadır.

¥ Heyet

Nâs Sûresi (bk. MUAVVİZETEYN)
Nasturîlik (bk. HIRİSTİYANLIK)

NAZAR

Sözlükte bakmak, görmek ve düşünmek anlamlarına gelen nazar kelimesi terim olarak göz değmesi, bakma neticesi bakılan şeyin etki altına alınması, bazı insanla-

rın bakışlarında bulunduğuna inanılan zararlı gücü ifade eder. Arapçada bu anlamda “isâbetü’l-ayn” (göz değmesi) terimi kullanılır.

Kur’ân-ı Kerîm’de nazar konusuna açıkça değinen bir ifade bulunmamakla birlikte bu konuya dolaylı şekilde değinen âyetler mevcuttur. Kalem sûresinde Yüce Allah, müşriklerin Kur’ân âyetlerini ilk işittikleri zaman onun derin anlam ve yüksek belagatını ve Hz. Peygamber’in bu şerefe erişmesini kıskanmalarını haber vererek “Doğrusu o kafirler Kur’ân’ı işittikleri vakit az kalsın seni gözleriyle devireceklerdi” (el-Kalem 68/51) buyurmaktadır. Müfessirlere göre “seni gözleriyle devireceklerdi” ifadesi “kıskançlıklarından az daha sana nazar değdirecekler, aç ve kötü gözlerinin şerriyle helak edeceklerdi” anlamını taşımaktadır.

Yusuf sûresinde de Hz. Yakub’un çocuklarını Mısır’a gönderirken onlara öğütte bulunarak toplu halde göze çarpmamaları, haset ve garaza uğramamaları ve nazardan korunmaları için nasıl davranmaları gerektiğine dair öğütüne yer verilmiştir (Yusuf 12/67).

Hz. Peygamber ise hadislerinde nazar konusuna açık bir biçimde değinerek onun hak olduğunu (Buhârî, Tıb, 36; Libâs, 86; Müslim, Selâm 41; Ebû Dâvud, Tıb, 15), ondan kurtulmak için dua ve niyazla Allah’a sığınmayı tavsiye etmiştir (İbn Mâce, Tıb, 32). Kendisi de torunları Hz. Hasan ve Hüseyin için bu maksatla dua ve istiazede bulunurken: “Atanız (İbrahim aleyhisselâm) da İsmail ve İshak’ı bu sözlerle Allah’ın korumasına havale ederdi” buyurmuştur (Buhârî, Enbiyâ, 10; Ebû Dâvud, Sünnet, 20; et-Tirmizî, Tıb, 18).

Tecrübeler göstermektedir ki öfkenin beden üzerinde bir etkisi olduğu gibi gözlerin de karşıdakine bakışına göre iyi veya kötü etkileri vardır. Ancak bunun meydana geliş şekli konusunda çeşitli yorumlar yapılmıştır. Bunlar arasında nazarın maddî iletişim şeklinde meydana geldiği yorumu da vardır ki, bu şöyle açıklanmaktadır: İnsan beyni büyük bir enerji gücüne sahiptir ve insan bu gücün çok az bir kısmını kullanabilmektedir. Bazı insanlar kıskançlık dolu bakışları ile bu enerjiden bir kısmını (mıknatısın manyetik alan meydana getirmesi gibi) karşılarındaki varlığa ulaştırarak onu etki altına alabilmektedirler.

Fakat nazar, böyle maddi bir iletişim şeklinde meydana gelebildiği gibi bazen ruhun göz değen varlığa yönelmesi tarzında, bazen de vehm ve hayal gibi psikolojik muhtevada meydana gelmektedir.

Nazar büyük oranda manevi bir rahatsızlık olduğu için tedavisinin de bu tarzda olması tabiîdir. Hz. Peygamber’in tavsiyeleri de bu yöndedir. O, ashabına her türlü şirk, küfür ve isyan şaibelerinden uzak kalabilmeleri için gerekli eğitimi verdikten sonra bazı âyet ve hadisleri okumak suretiyle nazardan korunabileceklerine işaret etmiştir. Kalem sûresinin (68. sûre) 51. ve 52. âyetleri, Âyete’l-kürsî, Muavvizeteyn ve Fâtiha sureleri ile “Eûzü bi kelimâtillahi’t-tâmmeti min külli şeytânin ve hâmmetin ve min külli aynin lâmmetin” (Her türlü şeytandan, her türlü zararlı haşerattan ve dokunan her kötü gözden Allah’ın eksiksiz kelimelerine sığınırım.) şeklindeki duası (Buhârî, Enbiyâ, 10; Ebû Dâvud, Sünnet, 20; et-Tirmizî, Tıb, 18) bunlardan bazılarıdır. Hadislerde geçen rukye (âyet ve hadisleri okuyarak tedavi) tabirini de bu çerçevede anla-

mak gerekir (bk. TEDAVİ).

Folklorümüzde nazardan korunmak için baş vurulan bir çare de nazarlıklardır. Bugün halk arasında kullanılan pek çok çeşit nazarlık bulunmaktadır. Mavi boncuk, kartal pençesi, sarı kehribar, kurt aşığı, yılan kemiği, delikli taş, at nalı, boynuz, süpürge, kafatası bunlardan bazılarıdır. Nazarlıkların, insanların kıskanç bakışlarını dağıtan bir etkisi bulunduğu kanaatı halk arasında yaygındır. Fakat nazarlığı bir süs eşyası olmasının ötesinde, zararı defeden, fayda getiren bir aracı sayarak takınmak, İslâm bilginlerince batıl inançlardan sayılmış, bu tür davranışlardan uzak bulunulması tavsiye edilmiştir. Çünkü bu konudaki yanlış düşünce ve alışkanlıkların, zaman içinde kişiyi farkında olmadan şirk (Allah'a ortak koşma) sınırına yaklaştırması tehlikesinin bulunduğu inkar edilemez.

Nazar, âyet ve hadislerin yanısıra tecrübelerle de varlığı kabul edilmiş bir olgudur. Hz. Peygamber bundan korunmak için bazı manevi ve psikolojik muhtevalı tedaviler öğütlemiştir. Ancak folklorümüzdeki hurafe ve batıl inançlarla karışık haldeki uygulamaların bu çerçeve içinde değerlendirilmesi ve yanlış olanların ayıklanması gerekir (ayrıca bk. HURAFE).

¥ İlyas Çelebi

Nazarlık (bk. NAZAR)

NAZİAT SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 79. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "söküp çıkaranlar, çekip çıkaranlar (melekler)" anlamına gelen "nâziât" kelimesinden alır. Buna "Sâhira" ve "Tâmme" sûresi de denir. Mekke'de nâzil olmuştur. 46 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, yuvarlak te ve mim harfleridir.

Bu sûrede; kıyâmet hakkında bilgi verilir, Allah'a ve âhirete iman telkin edilerek, Hz. Mûsâ'yı yalanlayan Firavun'un akıbetinden ibret alınması istenir; Allah'ın kudretini gösteren delillere işaret edilerek, âhiretin gerçekleşeceği, orada herkesin yaptığının karşılığını göreceği bildirilir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kıyâmet, dehşetli bir gündür ve mutlaka gerçekleşecektir. İnsanların öldükten sonra diriltilmeleri de gerçektir ve bunu yapmak Allah için çok kolaydır (âyet: 1-14).

* Allah Teâlâ, Hz. Mûsâ'yı azgın Firavun'u yola getirmek üzere göndermiş fakat o, yalanlayıp karşı gelmiş, tanrılık taslamış; Allah da onu, herkese ders olacak şekilde dünya ve âhiret cezasına çarptırmıştır. Allah'a ve Peygamber'e karşı koyan zalimlerin sonu budur ve bundan ibret almak lâzımdır (15-26).

* Yüce Allah, gökleri yaratmış ve kusursuz işleyen bir sisteme bağlamış; yerküreyi de döşemiş, onda sular ve bitkiler var etmiştir. İşte bütün bunları yapan Allah, insanı da yaratmıştır ve onu öldükten sonra da diriltecektir; bu, Allah için çok kolaydır (27-33).

* İnsan, âhirette asıl gerçeği anlayacaktır. O gün, dünya hayatını âhirete tercih edip azan kimseler cehenneme atılacak; Allah'ın huzurunda hesap vermekten korkup kendini kötü arzulardan uzaklaştıranlar ise cennete konulacaktır (34-41).

* Kıyâmetin vaktini Hz. Peygamber (s.a.)

bilmez, sadece Yüce Allah bilir. Peygamber, yalnız bir uyarıcıdır (42-45).

* İnsan kıyâmeti görünce, yaşadığı dünya hayatı ona, bir akşam veya kuşluk vakti kadar kısa gelecektir (46).

¥ Abdurrahman Çetin

NEBE’ SÛRESİ

Kur’ân-ı Kerîm’in 78. sûresi

Adını, ikinci âyetinde geçen ve “önemli haber, kıyâmet haberi” anlamına gelen “nebe’” kelimesinden alır. Bu sûreye, “Amme” lâfzıyla başladığı için Amme sûresi de denir. Mushaf’ın bu sûreyle başlayan ve son cüzünü (30. cüzünü) meydana getiren 37 sûrenin yer aldığı kısmı “Amme cüzü” diye anılır.

Nebe’ sûresi Mekke devrinde nâzil olmuştur. 40 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede, Yüce Allah’ın, insanoğluna verdiği nimetlerin bazıları hatırlatıldıktan sonra, kıyâmetin ve cehennemin dehşetinden, inkârcıların buradaki durumundan bahsedilmekte, ayrıca takvâ sahibi müminlerin kavuşacakları nimetler anlatılmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İnkârcılar Kur’ân, Peygamber ve onların haber verdiği kıyâmet hakkında ayrılığa düşmüş, bunu kimisi inkâr ile, kimisi de kuşku ile karşılamıştır. Fakat gerçeği o gün bileceklerdir (1-5).

* İnkârcılar göklere, yere, dağlara, yaratıkların çift olması gerçeğine, gece ve gündüze, uyku olayına, güneşe, yağmur yüklü bulutlara, şırıl şırıl akan sulara, meyvelere, bitkilere ve bahçelere dikkatle bakıp düşünselerdi, bunları bir Yaratan’ın bulunduğunu anlarlardı (6-16).

* İşte Yüce Allah bunları nasıl yaptıysa, öldükten sonra dirilmeyi ve kıyâmeti de gerçekleştirecektir. O gün, haklı haksız ayırdedilecek; inkârcılar azap yeri olan cehenneme, müttakî müminler ise türlü nimetlerle dolu olan cennetlere girecektir. Kâfirler, perişan durumları karşısında “Ah, keşke toprak olaydım!” diye pişmanlıklarını ifade edecekler, fakat önceden uyarılmış oldukları için bu pişmanlığın faydasını göremeyeceklerdir (17-40).

¥ Abdurrahman Çetin

NEBİ

Sözlükte haberci anlamına gelen nebi, dinî bir terim olarak, Allah ile kulları arasında elçilik yapan, O’nun emir ve yasaklarını insanlara haber veren peygamber demektir. Çoğulu “enbiyâ”dır. Allah Teâlâ, kulları ile arasında elçilik yapmak üzere bazı kullarını görevlendirir. Bunlara kendi katından vahiy indirir. Arapçada peygamber kelimesinin karşılığı olarak nebi kelimesiyle beraber –Türkçede “resul” şeklinde telaffuzu yaygın olan– “rasûl” kelimesi de kullanılır. “Rasûl”ün sözlük anlamı gönderilmiş kişi ve elçidir. Çoğulu “rusül”dür. “Mürsel” kelimesi de rasûl anlamında kullanılır. Nebi, rasûl ve mürsel kelimeleri terim anlamıyla –tekil ve çoğul olarak– Kur’ân-ı Kerîm’de ve hadislerde pek çok defa geçer.

Bazı bilginler nebi ve rasûl kavramları arasında kapsam farklılığı bulunmadığı görüşünü benimserken, bazıları da bu iki kavram arasında özellik-genellik ilişkisi

bulunduğunu; nebinin yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilmeyip kendisinden önceki bir peygamberin kitabını ve şeriatını ümmetine bildirmekle görevli peygamber; rasûlün de yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla insanlara gönderilen peygamber anlamına geldiğini ileri sürmüşlerdir. Bu ikinci görüşe göre her rasûl nebidir, fakat her nebi rasûl değildir.

¥ Mehmet Bulut

Nebîz (bk. İÇECEKLER)

NECASET

A– Necaset Kavramı

Necasetin sözlük anlamı pislik, kirlilik demektir. Pis olan maddeye de necis veya neces adı verilir. Ancak "neces" sadece aslen pis olan şeyler için kullanılırken, "necis" hem aslen pis olan (idrar gibi) hem sonradan pislenen (kan bulaşmış elbise gibi) şeyler için kullanılır.

Fıkıh terminolojisinde necaset, hakiki ve hükmi olmak üzere iki kısma ayrılır. Tek başına necaset kelimesi kullanıldığında bundan hakiki necaset (maddi pislik, maddi kirlilik) anlaşılır. Habes terimi de hakiki necaset karşılığında kullanılır. Hükmi necaset (manevi pislik, manevi kirlilik) ifade etmek için ise hades tabiri kullanılır.

Hakiki necasetler, namazda tolerans gösterilebilecek miktarları bakımından "necaset-i hafife, hafif necaset", "necaset-i galiza, kaba necaset" kısımlarına, akıcı olup olmaması yönünden "mayi, akıcı-sıvı", "camid, katı" kısımlarına ve görülüp görülmemesi yönünden de "necaset-i mer'iyye, görülen necaset" ve "necaset-i gayr-i mer'iyye, görülmeyen necaset" kısımlarına ayrılır. Esasen necaset-i galiza ve necaset-i hafife ayırımı, bunların pis olduğuna dair delilin kesin olup olmaması gerekçesine dayanır (Aşağıda ayrıca açıklanacaktır).

Hacmi olan veya kuruduktan sonra görülen herhangi bir pis maddeye necaset-i mer'iyye denir. Akan kan gibi. Katı bir hacmi olmayan veya bulaştığı yerde kuruduktan sonra görülmeyen herhangi bir pis maddeye ise necaset-i gayr-i mer'iyye adı verilir. İdrar gibi.

İslâm dini temizliğe büyük önem vermiştir. Cenab-ı Hak, Kur'ân-ı Kerîm'de: "Şüphesiz Allah çok tevbe edenleri ve temizlenenleri sever" buyurmaktadır (el-Bakara 2/222). Peygamberimiz de temizliğin önemini şöyle belirtmiştir: "Temizlik imanın yarısıdır" (Müslim, Taharet, 1). "Allah temizdir temizliği sever" (et-Tirmizî, Edeb, 41).

Temizlik, sağlıklı yaşamanın da en önemli şartlarındandır. Bundan dolayıdır ki, müslüman her haliyle ve her şeyi ile temiz olmalıdır. Çevresinin, evinin, işyerinin, mahallesinin, sokağının, caddesinin temizliğine son derece özen göstermelidir. Allah'ın temiz olarak nitelendirdiği maddelerden yemeli, içmeli ve giymelidir.

Fıkıh dilinde; beden, elbise ve namaz kılınacak yerde bulunan ve namaz ve benzeri ibadetlerin sıhhatine engel olan hakiki yani maddi pisliklerden temizlenmeye "necasetten taharet", manevi pisliklerden temizlenmeye ise "hadesten taharet" adı verilir. Maddi ve manevi temizlik, namaz gibi ibadetlerin ifası için farzdır. Necasetten taharet hemen bütün İslâm bilginlerine göre namazın geçerlilik şartlarındandır.

Mâlikî mezhebinde meşhur görüş necasetten taharetin sünnet-i müekkede olduğu yönünde ise de, genellikle Mâlikî fıkıh eserlerinde, bilerek ve gücü yettiği halde necasetten tahareti terketmenin namazı geçersiz kılacağı yani normal durumlarda bunun şart (farz) olduğu kaydedilir.

B– Dinen Temiz Sayılan Maddeler

İslâm'da kural olarak bütün yeryüzü, madenler, sular, zehirli veya (afyon gibi) uyuşturucu bile olsa otlar, ağaçlar, çiçekler, meyveler ve aşağıda belirtilecek olanlar dışındaki tüm maddeler temiz sayılmıştır. Fakihlerin necis olduğuna hükmettikleri maddelerin bir kısmı üzerinde görüşbirliği bulunmakla beraber, diğer bir kısmı üzerinde görüş ayrılıkları vardır. Aşağıda bunlar ittifak ve ihtilaf durumuna göre iki ayrı gurup halinde sayılacaktır.

Ancak, necis sayılan maddelere geçmeden önce, bunlarla yakın ilişiği olan fakat bütün İslâm bilginlerince temiz sayılan şeylere kısaca değinmek yararlı olur:

1– İnsan vücudu –Gayr-i müslim de olsa– üzerinde necis bir madde bulunmadığı takdirde temizdir. Meselâ üzerinde pislik bulunmayan bir insanın az su hükmünde sayılan bir havuza veya kuyuya düşüp diri olarak çıkması halinde o pis olmaz. İslâm bilginleri Kur'ân'ı Kerîm'deki "Müşrikler ancak bir pisliktir" (et-Tevbe 9/28) meâlindeki âyet ile, inanç kirliliğinin kasdedildiği kanaatinde oldukları için bu konuda müslüman-Gayr-i müslim ayırımı yapılmamıştır. Tükürük ve balgam türünden olan ağız ve burun ifrazatı, temizlik ve sağlık ilkeleri açısından olabildiğince kaçınılması ve temizlenmesi gereken maddeler olmakla beraber, bunlar ibadet temizliğini engelleyici nitelikte (necis) değildir.

2– Karaciğer ve dalak, kanın haramlığı kapsamı dışında tutulmuş olup temizdir. Hz. Peygamber bir hadislerinde "Bize iki kan helâl kılındı: Karaciğer ve dalak", (İbn Mâce, Et'ıme, 31). Kanın haram olduğunu bildiren âyetlerden birinde de "akmış kan" (el-En'âm 6/145) şeklinde kayıt konmuştur. Usulünce kesilmiş eti yenen hayvanın etinin (damarlarının) içinde kalmış kan da temiz sayılmıştır (Şâfiîler'e göre her türlü "kan" necis sayılmakla beraber kolaylık ilkesine dayanılarak –kaçınılması çok zor olduğu için– bu mezhepte de etin içindeki kan temiz kabul edilmiştir).

3– Eti yenmesi helâl olan hayvanların dini usullere uygun olarak boğazlanması halinde, akmış kanı dışında bütün cüzleri temizdir.

4– Balık ve çekirgenin ölüsü, bu konudaki özel delile binaen bütün İslâm bilginlerince temiz sayılmıştır. Hz. Peygamber bir hadislerinde "Bize iki ölü helâl kılındı: Balık ve çekirge" (İbn Mâce, Et'ıme, 31) diğer bir hadislerinde de denizden söz ederken "Onun suyu temiz, ölüsü helâldir" (Ebû Dâvud, Tahare, 4) buyurmuştur.

5– Şarap kendiliğinden sirke haline gelirse bu şekildeki sirke temizdir.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken önemli bir nokta şudur: Bir şeyin dinen temiz sayılması, öncelikle, ibadet temizliğine engel olmadığının belirtilmesi anlamındadır. Yani dinen necis (pis) sayılmayan bir madde, kişinin vücudunda, elbisesinde veya namaz kılacağı yerde bulunduğu takdirde, bu namazın geçerliliğine engel olmaz; necis bir maddenin buralarda bulunması ise namazın geçerliliğini engeller.

Fakat bir maddenin dinen temiz sayılması, her halûkârda, o nesnenin yenilip içilmesinin de helâl olduğu anlamına gelmez. Meselâ zehirli bir su veya uyuşturucu özelliği olan bir ot, bu açıdan temiz sayılsa bile, bunların yenilmesi ve içilmesi haramdır. Buna karşılık dinen necis sayılan nesnelerin yenilip içilmesi –aşağıda bazılarına işaret edilecek olan tolerans hükümleri dışında– haramdır.

C– Dinen Temiz Sayılmayan Maddeler

a) Necis (pis) olduğunda ittifak edilenler:

Dört mezhebe göre necis (dinen pis) olduğunda ittifak edilen şeyler şunlardır:

1– Meyte (murdar hayvan, dinî usule uygun biçimde boğazlanmamış ölü hayvan eti): Etinin yenmesi ister helâl olsun ister helâl olmayan türden olsun, akıcı kanı olan kara hayvanlarından, dinî usule uygun biçimde boğazlanmadan ölmüş (ve bu hükümde) olanların etleri necistir (bk. ÖLÜ HAYVAN). (Suda yaşayan hayvanlar ile çekirge gibi akıcı kanı olmayan kara hayvanları hakkındaki farklı görüşlere aşağıda işaret edilecektir).

2– Kan, irin ve canlı iken koparılan parça: Şehidin üzerindeki kan dışında insandan ve kara hayvanlarından ister canlı ister ölü iken akan kan necistir. İrin ve canlı iken –kıl vb. dışında– koparılan parça da bu hükümdedir.

Balığın canı ile çekirge ve pire gibi akıcı kanı olmayan hayvanlardan çıkan kan hakkındaki farklı görüşlere ise aşağıda işaret edilecektir (ayrıca bk. KAN).

3– Domuz eti: Dinî usule uygun olarak boğazlanmış olsa bile domuz eti ve diğer cüzleri necistir (Eti dışındaki bazı cüzleri ve canlı halinin hükmü ile ilgili bazı farklı görüşler için bk. DOMUZ).

4– Sarhoş edici içkiler: "Hamr" –bazı istisnaî görüşler dışında– bütün fakihlere göre necistir. Sarhoşluk veren her sıvı madde, İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğuna göre "hamr" kapsamında sayılır (Bazı görüş ayrılıkları için bk. İÇECEKLER).

5– İnsanın idrarı, dışkısı ve ağız dolusu kusuğu: Şâfiî ve Hanbeli mezhebinde (konu ile ilgili bir hadise dayanılarak) başka gıda almayan erkek süt çocuğunun idrarının üzerine su serpmekle temizlenmiş olacağına hükmedilmiştir (Hadis için bk. Ebû Dâvud, Taharet, 137; Müslim, Taharet, 101-104).

6– Etinin yenmesi helâl olmayan hayvanların eti, idrarı ve dışkısı (bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR). Mâlikî mezhebinde meşhur görüşe göre (domuz hariç) eti yenmeyen hayvanın dinî usullere göre boğazlanması halinde eti (yenmesi helâl olmamakla beraber) temiz sayılır.

7– Mezi ve vedi.

b– Necis (pis) olduğunda ihtilaf edilenler:

1– Eti yenen hayvanların idrar ve dışkısı: Eti yenen ehlî ve yabanî hayvanların idrar ve dışkısı Hanbelîler'e ve (pislik yiyerek beslenmiyorlarsa) Mâlikîler'e göre temizdir. Şâfiîler'e göre ise bunlar necistir. Bunlar Hanefîler'e göre de necis olmakla beraber, tavuk ve kaz gibi kümes hayvanlarının tersleri "necaset-i galiza" olarak, koyun ve geyik gibi dört ayaklı hayvanların idrar ve dışkıları "necaset-i hafife" olarak nitelendirilmiştir. Fetvada esas alınan bu görüş Ebû Yusuf ve Muhammed'e aittir, Ebû Hanîfe'ye göre ikinci gurup da necaset-i galiza sayılır. Ancak eti yenen kuşlardan havada

pisleyenlerin dışkıları istihsanen temiz sayılmıştır; havada pislemeyenlerinki necaset-i hafifedir. Kaçınılması zor olduğundan Şâfiî mezhebinde de bu pislikler tolerans hükümlerine tabi tutulmuştur.

2– Eti yenmeyen bazı hayvanların idrar ve dışkıları: Hanefî mezhebinde at, eşek ve katırın idrar ve dışkısı ile havada pisleyen atmaca, kartal gibi yırtıcı kuşların dışkıları, necaset-i hafife sayılmıştır. Fetvada esas alınan bu görüş İmameyne ait olup Ebû Hanefi'ye göre bunlar necaset-i galizadır. Kaçınılması zor olduğu için Şâfiî mezhebinde de bu pislikler tolerans hükümlerine tabi tutulmuştur. Yine kedi ve farenin idrar ve dışkıları çok miktarda değilse –kaçınılması zor olan durumlarda– elbise ve yiyecekler bakımından bunlara göz yumulabileceğine hükmedilmiştir.

3– Canlı hayvanlar: Mâlikî mezhebi dışındaki mezheplere göre domuz canlı hali ile de necistir. Mâlikîlere göre domuz ve köpek dahil, canlı iken hayvanlar temizdir.

Hanefîler'e göre köpeğin bedeni necis olmayıp salyası ve dışkısı pistir. Mâlikîler'e göre köpek mutlak olarak temizdir (sadece dilini hareket ettirerek bir kabı yalarsa –bu konuda hadis olduğu için– yedi defa yıkanır.) Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre köpek herşeyi ile (bedeni, teri ve salyası) necistir; köpeğin kirlettiği şey biri toprakla olmak üzere yedi defa yıkanır (bk. KÖPEK). Domuz ve köpek dışındaki canlı hayvanlar bütün mezheplere göre –üzerinde başka pislik yoksa– temizdir (Salya, idrar ve dışkı ile ilgili hükümlerde farklılıklar vardır).

4– Meytenin (murdar hayvanın) derisi ve içine kan nüfuz etmeyen (boynuz ve tüy gibi) katı cüzleri: Meytenin derisi Hanefîler'e ve Şâfiîler'e göre tabaklanırsa temiz olur. (Hanefîler domuz derisini, Şâfiîler domuz ve köpek derisini hariç tutarlar). Mâlikîler'de ve Hanbelîler'de yaygın görüşe göre meytenin derisi tabaklansa bile temiz olmaz.

Meytenin içine kan nüfuz etmeyen (boynuz, kemik, diş, tüy gibi) katı cüzleri Hanefilere göre temizdir. Şâfiîlere göre bunlar necistir. Mâlikîler'e ve Hanbelîler'e göre meytenin yünü ve kılları temizdir.

5– Su hayvanları ve akıcı kanı olmayan kara hayvanlarının ölüsü ve bunlardan çıkan kan ve pislik: Su hayvanlarının ve akıcı kanı olmayan (pire, akrep, çekirge gibi) kara hayvanlarının ve haşeratın ölüsü temizdir; ancak Şâfiî mezhebinde çekirge dışındaki akıcı kanı olmayan kara hayvanlarının, yine Şâfiî mezhebi ile Hanbelî mezhebinde karada yaşayan (kurbağa ve timsah gibi) su hayvanlarının ölüsü necistir.

Balığın kanı ile pire, sivrisinek gibi akıcı kanı olmayan haşerattan çıkan kan Hanefilere ve Hanbelîler'e göre necis değildir. Şâfiîler'e ve Mâlikîler'e göre ise necistir. Buna göre akan kanları ile üstüste yığılıp tuzlanan balıklar necis olduğundan Şâfiîler'e ve Mâlikîler'e göre bunları yemek câiz olmaz.

6– Eti yenmeyen hayvanların sütleri ve dinî usule göre boğazlandıklarında derileri: Bu hayvanların sütleri çoğunluğa göre etlerinin hükümlerini alır, necistir. Hanefîler'e göre ise, domuz dışındaki bütün hayvanların –ister eti yenen ister yenmeyen türden olsun, yine ister diri ister ölü olsun– sütleri temizdir.

Hanefî mezhebine ve Mâlikî mezhebindeki meşhur görüşe göre, etinin yenmesi

helâl olmayan türden de olsa, (domuz hariç) dini usule uygun olarak boğazlanan hayvanın derisi temizdir.

7– Ölü insanın cesedi: Hanefî mezhebinde –bazı sahabilerin fetvalarına dayanılarak– ölen insanın cesedinin necis hükmünde sayılacağı kabul edilmiş; diğer mezheplerde ise “Mümin necis olmaz” (Buhârî, Gusül 23; Müslim, Hayız, 115) anlamındaki hadise istinaden insan vücudunun –ölse dahi– necis hale gelmeyeceği hükmü benimsenmiştir.

8– Meni: Hanefîler’e ve Mâlikîler’e göre meni necistir; ancak, Hanefîler’e göre kurumuş ise ovalamakla temizlenebilir. Şâfiîler’e ve Hanbelîler’e göre ise meni temizdir. Dikkat edilmelidir ki, daha önce mezi gelmiş ve karışmışsa bu, bütün mezheplere göre necistir.

9– Yaradan çıkan sarı su vb. (kan ve irin dışındaki) akıntılar: Kural olarak bu tür akıntılar da necis sayılmıştır: Ancak Hanbelî mezhebinde, sakınmanın zor olduğu durumlarda –kan ve kanla ilişiği olan irin gibi akıntılar da dahil olmak üzere– bu tür maddelerin aşırı derecede çok sayılmayacak miktarının vücud veya elbisede bulunması haline tolerans hükümleri uygulanmıştır. Şâfiî mezhebinde, yaradan akan sıvının rengi ve kokusu varsa necis sayılmış, küçük sivilcelerden çıkan renksiz kokusuz sıvılar temiz kabul edilmiştir. Hanefî mezhebinde (ağrılı acılı olmasa bile) bir hastalık sebebi ile çıkıyorsa bu tür akıntılar necis sayılmıştır.

10– Ağızdan-burundan akan maddeler ve ter: İnsanın ve artığı temiz olan hayvanların ağzından akan (balgam, tükürük, salya, uyuyan insanın ağzından akan su vb.) şeyler temiz olup, mideden gelen kokuşmuş ve kusuk niteliğinde maddeler ise necistir. Balgam mideden de gelse Mâlikîler’e ve Hanbelîler’e göre temizdir, yine Mâlikîler’e göre mideden gelen safra temizdir.

Bazı hayvanların salyalarının temiz olup olmadığı hususunda ise farklı görüşler vardır (bk. ARTIKLAR). Ter de salya ile aynı hükümde sayılmıştır.

D– Dinen Temiz Sayılmayan Maddelerin Hükümleri:

(Namaz temizliği ile ilgili tolerans sınırı):

İslâm dininde temizliğe büyük önem verilmiş olmakla beraber, İslâm bilginleri bu konudaki kuralların olabildiğince uygulanması gereğini gözardı etmeksizin, Kur’an ve Sünnet’te ağırlıklı bir yere sahip olan “kolaylık” ve “kolaylaştırma” ilkesinden yola çıkarak hükümleri benimsemişlerdir.

Hanefî mezhebinde, temiz olmayan maddeler a) Necaset-i galiza, b) Necaset-i hafife şeklinde iki guruba ayrılmıştır. Bu, o maddelerin pislik derecesine göre yapılmış bir ayırım olmayıp, birinci gurup, necis olduğuna dair kesin şekilde delil bulunan, ikinci gurup ise hakkında bu şekilde delil bulunmayan pislikleri ifade eder. Birinci guruptakilerin namaz temizliği bakımından toleransla karşılanabilecek miktarı çok sınırlı tutulduğundan bunlara “galiza” (ağır), ikinci guruptakilerle ilgili bu sınır daha geniş tutulduğundan da bunlara “hafife” denmiştir.

Hanefi mezhebinde “hafife” sayılan pislikler şunlardır:

1– Atların ve etleri yenen koyun ve geyik gibi evcil ve yabani hayvanların idrarları ve

dışkıları Ebû Hanîfe'ye göre galiz necaset, Ebû Yusuf ve İmâm Muhammed'e göre ise hafif necasettir. Fetva bu son görüşe göredir. Katırlar ile eşeklerin dışkıları hakkında da bu ihtilaf vardır.

2– Etleri yenmeyen hayvanlardan atmaca, çaylak, kartal gibi havada tersleyen kuşların dışkıları ile etleri yenen fakat havada terselemeyen kuşların pislikleri.

Bunların dışında kalanlar ise "galiza" türündendir.

Galiz necaset ile hafif necaset arasında, dinen temiz olan maddeleri kirletmek konusunda herhangi bir fark yoktur. Meselâ, her ikisi de az olan bir suya düştüklerinde o suyu pisletirler. Artık o su maddi ve manevi temizlikte kullanılamaz (Kuyularla ilgili istisnai hükümler için bk. KUYULAR). Temiz olmayan maddeler, bu bakımdan galiza ve hafife kısımlarına ayrılmaz; necasetin hafife ve galiza olarak iki kısma ayrılması namazın sıhhatine engel olup olmaması bakımındandır.

Galiz sayılan necaset, eğer katı ise bir dirhem, yaklaşık 3, 5 gr., sıvı ise el ayasını (avuç içini) kaplayacak miktarı tolerans sınırının üzerindedir; vücut, elbise veya namaz kılınacak yerde bulununca namaza engel olur. Bu miktarlar ise namazın sıhhatine engel olmaz.

Hafif necasette ise, bunun bulaştığı uzvun veya elbisenin tamamının dörtte birinden az miktarı namaza engel olmaz.

Ancak imkân bulunduğu takdirde, gerek bedenin ve gerekse elbise ile namaz kılınan yerin az olsa da her türlü pis maddelerden temizlenmesine çaba sarfedilmelidir. Temiz olmayan bir şeyin tolerans sınırını aşmayan miktarı ile kılınan namaz geçersiz olmamakla beraber bu tahrimen mekruhtur (bazı yazarlar bunun tenzihen mekruh olduğunu kaydederler). Bu sebeple az da olsa her türlü pis maddeleri temizlemeden namaza başlanmamalıdır.

Öte yandan, yine Hanefi mezhebinde, kaçınılması zor olduğu için, toplu iğne başı kadar küçük olup vücut ve elbiseye sıçrayan idrar serpintileri, sokaklarda yürürken sıçrayan çamur parçaları, kasabın üstüne sıçrayan kan, pisliğe konmuş sinek vb. haşeratın taşıdığı pislik, necis bir maddenin kaynatılması ile çıkan buhar, necis maddenin tozu, külü gibi bazı nesneler tolerans hükümlerine tabi kılınmıştır. Yani bunların vücut veya elbisede bulunması namazın geçerliliğine engel sayılmamıştır. Fakat, tolerans hükümleri uygulanan kan ve idrar serpintilerini taşıyan elbise ve uzuv az ve durgun suya sokulursa, o su pislenmiş olur.

Diğer mezheplerde de, esasen necis hükmünde olan birçok nesnenin –bazı durumlarda– tolerans hükümlerine tabi olacağı, yani bunların namazın geçerliliğine engel olmayacağı görüşü benimsenmiştir. Bu nesnelerin neler olduğu ve hangi miktarının tolerans sınırında kabul edileceği hususunda pek çok ayrıntı bulunmaktadır. Bunları belirlemede "kolaylık" ilkesinden yola çıkılarak, genellikle, zaruret bulunması, kaçınılması veya korunulmasında zorluk bulunması gerekçelerine dayanılmıştır.

Dikkat edilmelidir ki, burada sözkonusu edilen tolerans hükümleri İslâm'daki kolaylık ilkesinin gereği olarak benimsenmiş olup, ihtiyaç zaruret gibi durumlar bulunmadıkça bu hükümlerden yararlanmayıp ibadette de genel yaşantıda da temizliğin en ideal şekilde sağlanması esastır. Yine, sağlık açısından sakıncalı ve insan tabiatına

aykırı düşen (kerih) şeylerden, gerek yiyecek ve içeceklerin gerekse vücudun, giysilerin ve yakın çevrenin arındırılması İslâmî ilkelerin gereklerinden olduğu dikkatten uzak tutulmamalıdır.

E– Necaseti Temizleme Yolları

Dinen temiz sayılmayan şeyleri, durum ve niteliklerine göre çeşitli yol ve usuller ile temizlemek mümkündür. Meselâ, su ile yıkamak, kazımak, silmek, ovalamak, ateşe sokmak gibi.

İşaret edilmelidir ki, burada söz konusu olan temizleme yolları “habes” veya “necaset” denilen maddi pisliklerin temizlenmesi ile ilgilidir. “Hades” denilen ve hükmi-manevi kirlilik kabul edilen abdestsizlik, cünüplük, hayız ve lohusalık hallerinden temizlenmenin yolu ise, kural olarak temiz mutlak su kullanmak, böyle suyun bulunamaması ve bulunduğu halde kullanım imkânının olmaması durumlarında toprak veya toprak cinsinden temiz bir madde kullanmaktadır (bk. ABDEST, GUSÜL, HADES, SULAR, TEYEMMÜM).

Hanefî mezhebinde, necaseti temizleme yolları konusunda sosyal şartlar ve ihtiyaçlar dikkate alınarak daha toleranslı bakılmış ve kolaylık ilkesine ağırlık verilmiştir. Mâlikî mezhebinin bu konudaki tavrı da Hanefî mezhebine yakındır. Şâfiî ve Hanbelî mezhebinde ise, temizliğin olabildiğince tereddüde mahal bırakmayacak tarzda yapılması, gerek gıda gerekse ibadet temizliği konusunda dinen necis sayılan durumlardan uzak kalınması ilkesine ağırlık verilmiştir.

Aşağıda Hanefî fıkhında anılan temizleme yollarının başlıcalarının kısaca tanıtılması ile yetinilecektir.

1– Su ile yıkamak suretiyle temizleme: Maddi pislikler, mutlak sularla temizlenebileceği gibi, Hanefî mezhebine göre mukayyet sular ile de temizlenebilir (bk. SULAR). Ancak, temiz olmayan şeyler; yağlı, herhangi bir sebeple tabiatını, inceliğini, akıcılığı kaybeden sularla temizlenmez.

Gözle görülen pisliklerin renkleri, kokuları gidinceye kadar su ile yıkanınca temizlenmiş olur. Bir defa yıkamakla tamamen giderilecek pislikleri birden fazla yıkamak daha iyidir. İçine necis madde karışmış yağlı boya ve kan gibi lekesi kalabilen pislikler, iyice yıkanıp kullanılan su duru olarak akıncaya kadar yıkanır.

Gözle görülemeyen pisliklerle kirlenmiş olan kumaş gibi şeylerin, temiz bir kabın içinde üç defa yıkanıp, her defasında iyice sıkılması gerekir. Son sıkış su damlamayacak şekilde olmalıdır. Keçe ve benzeri sıkılmaları mümkün olmayan sergi ve kumaş türleri temiz bir kap içinde üç defa yıkanır, her defasında suyu süzülüp damlalar kesilinceye kadar bırakılırsa temizlenmiş olur. Günümüzde, çamaşır makinaları gibi teknik araçlarla ve dinen sakıncası olmayan temiz sıvı maddelerle bu tür temizlik daha da iyi sağlanabilir.

Toprak veya ağaçtan yapılmış kaplar pislendiği zaman, üç defa yıkanıp kurutulduktan sonra temizlenmiş olur. Köpeğin yaladığı bir kap da üç defa yıkanmakla temizlenmiş olur.

Pis su içinde kalarak şişmiş olan buğday, arpa, nohut, fasulye ve benzeri şeyler, temiz suda üç defa ıslatılır; su çekilip şişkinliği indiği zaman temizlenmiş olur.

Gözle görülmeyen bir pisliğin, beden ve-

ya elbisenin hangi tarafına bulaştığı unutulursa veya nereye dokunduğunda tereddüt edilirse, bu durumda bedenin veya elbisenin bir tarafının yıkanmasıyla, –tercih edilen görüşe göre– her tarafı temizlenmiş sayılır. Ancak imkân varsa her tarafını yıkamak daha iyidir. İlk görüş, yolculuk, soğuk veya yoksulluk yüzünden yedek elbise bulunmaması hallerinde kolaylık sağlar ve namazın vaktinde kılınmasına da yardımcı olur. Üzerinde pislik veya meni bulunan kimse, bunun ne zaman bulaştığını bilemezse, pislik sebebiyle son abdest bozduğu; meni sebebiyle ise son uyku uyuduğu vakitten itibaren kılmış olduğu namazları yeniden kılar.

Pislenmiş su borularının içinden akan suyun temiz aktığına kanaat getirilince borular temizlenmiş olur.

2– Suda kaynatmak suretiyle temizleme: Hanefi fıkıh bilginlerinin çoğunluğuna ve diğer mezheplerin fıkıh bilginlerinin azınlığına göre, içine temiz olmayan bir şey karışan ve miktarı elli santimetre küpten az olan süt, pekmez, zeytin yağı, bal gibi sıvı maddeler, temiz su ile üç defa asıl kendi miktarı kalıncaya kadar kaynatılmakla temizlenmiş olur. Çünkü böyle bir işlem ile temiz olmayan şeyin niteliğinde bir değişikliğin meydana geldiği kabul edilir.

3– Ateşe sokarak temizleme: Pis çamurdan yapılan kapkacak, bardak ve benzeri eşyalar ateşte pişirilip kendisinde pislik eseri kalmayınca temizlenmiş olur. Dinî ölçülere göre kesilmiş bir hayvanın kellesi ütülendikten veya madeni bir eşya üzerindeki kanlar ateşte yakıldıktan sonra temizlenmiş olur.

4– Silmek yolu ile temizleme: Çakı, bıçak, cam, tahta, düz mermer ve tepsi gibi şeyler, yaş veya kuru bir pislikle kirlenir de, temiz bir bez, sünger veya toprak ile pisliğin eseri kalmayacak şekilde silinirse temizlenmiş olur.

5– Ovalamak ve kazımak yolu ile temizleme: Ayakkabı, mest, potin, bot ve çizme gibi pisiliği emmeyen ayakkabı türleri, hayvan dışkısı gibi görünür bir pislik dokundugu zaman, su ile temizlenebileceği gibi; keskin bir şeyle kazımak veya yere sürtmekle de temizlenir. İdrar gibi görünmeyen pislikler ise, kazımak veya sürtmekle temizlenmez, yıkamak gerekir. Elbisede kuruyan meni de ovalanarak temizlenebilir. Yaş olan meni ise ancak yıkamakla temizlenir. Donmuş yağ ve benzeri katı yiyeceklere herhangi bir pislik dokunduğu zaman, pisliğin dokunduğu yerin çevresiyle birlikte kazınıp atılmasıyla temizlenir. Hz. Peygamber'in eşi Meymune (r.a)'den şöyle bir hadis rivâyet edilmiştir: "Bir fare yağa düştü ve içinde öldü. Rasûlullah'a soruldu: "Onu ve çevresini atın, yağı da yiyin" buyurdu (Buhârî, Vudu, 67).

6– Kurumak ve toprak serpmek yolu ile temizleme: Yeryüzü ve yeryüzünde sabit bulunan ot, ağaç, yere döşenmiş taş, tuğla, kiremit ve bunun gibi maddeler pis olunca, güneş, rüzgar ve ateşin etkisi ile kuruyup üzerlerinde pisliğin eseri kalmayacak olsa temizlenmiş olurlar. Bunlar üzerinde namaz kılınabilir, ancak teyemmüm yapılamaz; çünkü bu tür yerler temiz ise de, temizleyici değildir. Fakat yerde sabit olmayıp koparılmış veya çıkarılmış ot, taş, tuğla, kiremit gibi şeyler pislik eseri giderilinceye kadar yıkamakla temiz olurlar. Bunların kurumaları temizlenmeleri için yeterli değildir. Ancak değirmen taşları gibi sert ve

katı taşlar, yerden ayrılsalar da kurumakla temizlenirler.

Pis olan bir yer, pislik eseri gidinceye kadar üzerinden su akıtmak veya pisliğin kokusu hissedilmeyecek şekilde temiz toprak serpmek suretiyle temizlenmiş sayılır.

7– Suyun akması, kaybolması veya boşaltılması yolu ile temizleme: İçine pislik düşmüş veya karışmış bir su, bir havuz veya bir hamam kurnası, bir suyun gelip oradan akıp gitmesiyle temizlenir. Çünkü böyle bir su akarsu hükmündedir. Yine içine necaset düşen bir kuyunun suyu, zamanla çekilip kaybolunca temizlenmiş sayılır. Ancak böyle durumlarda necaset eserinin bulunmaması gerekir.

İçine pislik düşen bir kuyu kural olarak, suyunun tamamen boşaltılması ile temiz olur. Bununla birlikte bir kuyu bazı durumlarda içine düşen pisliğin hacmine ve niteliğine göre belirli miktarlarda su çıkarılmakla da temiz hale gelir (bk. KUYULAR).

8– Yapı değişikliği (istihale) yolu ile temizleme: Dinen temiz sayılmayan bir şeyin niteliği değişirse temiz hale gelir. Meselâ, bir yığın gübrenin yanıp toprak, bir tezeğin yanıp kül olması, şarabın sirkeye dönüşmesi, pis bir zeytin yağının sabun yapılması gibi.

Ancak pis bir süt peynir yapılmakla veya pis bir buğday öğütülmekle yahut bunun unundan ekmek yapılmakla ya da pis bir susamın yağı çıkarılmakla temiz olmaz. Çünkü bunlarda öze inen bir değişim söz konusu değildir.

9– Boğazlama yolu ile temizleme: Domuzdan başka hayvanlar, İslâmî usullere uygun olarak boğazlandığı zaman derileri temiz olur. Böyle bir deri üzerinde namaz kılınabilir. Bu hayvan, eti yenen cinsten ise, eti de temiz olur, fakat eti yenmeyen hayvanlardan ise sadece derisi temiz olur.

10– Tabaklama yolu ile temizleme:

Domuz dışında meytenin (murdar olarak ölen hayvanın) derisi tabaklanmakla temiz olur.

¥ Mehmet Şener

Neceş (bk. AÇIK ARTIRMA)
Necis (bk. NECASET)

NECM SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 53. sûresi

Adını, ilk âyetinde geçen ve "yıldız" manasına gelen "necm" kelimesinden almıştır. Mekke devrinde indirilmiştir. 62 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, yuvarlak te, nun ve vav harfleridir. Son âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Bu sûrede; Hz. Peygamber'in doğru söyleyen, söyledikleri vahye dayanan, kendi arzularına göre konuşmayan bir elçi olduğu, vahy meleğini gördüğü bildirilmekte; Allah'a ortak koşanların bu tutumları kınanarak, bir Allah'a inanılması gerektiği buyurulmaktadır. İnsanın sorumluluğu da vurgulanan sûrede, Allah'a kulluk ve secde edilmesi emredilmekte, geçmiş inkârcı toplumların başlarına gelenlerden ibret alınması istenmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Hz. Peygamber doğru yoldadır, doğru söylemektedir; çünkü o, kendi arzusuna göre konuşmaz, vahye dayanır. Kur'ân-ı Kerîm'i ona, Allah'tan vahiy yoluyla güçlü

ve üstün yaratılışlı Cebrâil öğretmiştir. Hz. Peygamber onu (Miraçta), daha önce de Sidratü'l-müntehâ'da çok yakından görmüştür. Ayrıca Peygamber'e, Allah'ın en büyük âyetlerinden (harikulâde şeylerden) bir kısmı da gösterilmiştir (âyet: 1-18).

* Allah'ın çocuğu yoktur. Puta tapanların kız adı takıp şefaatini umdukları hiçbir gücü olmayan putlar, boş isimden başka bir şey değildir; onların şefaat etmesi de düşünülemez. Aslında Yüce Allah'ın izni olmadan meleklerin bile şefaatleri hiçbir işe yaramaz. Âhireti inkâr eden müşrikler, bu tutumlarıyla sadece zanlarına uymaktadırlar, zan ise asla gerçeği ifade etmez. Onlara düşen, kendilerine yol gösterici olarak gelen Kur'ân'a ve Peygambere uymaktır. Allah'tan yüz çeviren ve dünya hayatından başka bir şey istemeyen kimseden hayır gelmez. Yüce Allah, yola geleni de sapanı da çok iyi bilmektedir (19-30).

* Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır, O, kötülük edenleri yaptıklarıyla cezalandırır. Güzel davrananları da iyilikle ödüllendirir. Allah Teâlâ, büyük günahlardan ve çirkin işlerden sakınanların küçük günahlarını bağışlar, O, insanı, kendisinden daha iyi bilmektedir. Öyleyse, kimse kendisini temize çıkarmamalı, kendini beğenip övünmemeli ve gururlanmamalıdır; çünkü gerçek müttakîlerin kim olduğunu Allah Teâlâ daha iyi bilmektedir (31-37).

* Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez (38).

* İnsana ancak çalıştığının karşılığı vardır ve ona çalışmasının karşılığı tam olarak verilecektir (39-42).

* Gaybı sadece Yüce Allah bilir, dönüş de O'nadır. Yaratan, güldüren, ağlatan, öldüren, yaşatan, zengin ve varlıklı kılan Allah'tır; tekrar dirilmeyi de O gerçekleştirecektir. O tüm varlıkların Rabbidir (43-49).

* Allah Teâlâ; zalim ve azgın Nûh kavmini, Âd, Semûd ve Lût toplumları gibi nicelerini helâk etmiştir, bunlardan ibret almak gerekir (50-54).

* Kur'ân-ı Kerîm ve Hz. Peygamber birer uyarıcıdır. Azap ve kıyâmet de yakındır. Öyleyse gerçeği görmeli, gaflete dalıp, gülüp eğlenecek yerde Allah'a kulluk ve secde etmelidir (55-62).

¥ Abdurrahman Çetin

NEDÂMET

İnsanın işlediği bir kötülükten, günah ve hatadan dolayı pişmanlık duyması anlamına gelen bir ahlâk terimi.

Nedâmet kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de iki âyette geçmekte, her iki âyette de inkârcı zâlimlerin ahirette azaba uğrayacaklarını anlayınca duydukları pişmanlığı içlerine atacakları bildirilmektedir (Yunus 10/54; es-Sebe 34/33). Ayrıca beş âyette hatalarından dolayı "pişmanlık duyanlar" (nâdimîn) sözkonusu edilir (el-Mâide 5/31, 52; el-Mü'minûn 23/40; eş-Şu'arâ 26/157; el-Hucurât 49/6). Sonuncu âyette "Ey iman edenler! Eğer bir günahkâr size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa yalan habere inanarak bilmeden bir topluluğa sataşırsınız, sonra da yaptığınıza pişman olursunuz" buyurularak insanın, sonradan pişman olmamak için işin başında dikkatli ve tedbirli olması gerektiğine işaret edilmiştir. Aynı şekilde Hz. Peygamber de, insanların makam mevki gibi aşırı tutkularının sonunda pişmanlık ve üzüntü bulunduğunu belirterek ihtiyatlı ve tedbirli olmayı öğütlemiş-

tir (Buhârî, Ahkâm, 7).

İslâm ahlâkçıları, herhangi bir kötülük ve günah işlemiş olan bir kimsenin, daha sonra bundan nedâmet duymasını, "vera'" diye anılan ve günah işlemekten ileri derecede kaçınma, sakınma anlamına gelen faziletin bir sonucu, gelişmiş vicdanın bir belirtisi saymışlardır. Nitekim Hz. Peygamber "Nedâmet tevbedir" (İbn Mâce, Zühd, 30); başka bir hadislerinde de "Günahtan tevbe etmek, pişmanlık duyup Allah'tan bağış dilemekle olur" (Müsned, VI, 264) buyurmuşlardır.

Gazzâlî nedâmetin bir tür vicdan azabı (kalp elemi) olduğunu belirterek, esasen tam ve makbul bir tevbenin üç şartından biri olan pişmanlığın ancak yeterince güçlü olması halinde bu şartın yerine gelmiş sayılacağını ifade eder. Çünkü hatasından dolayı vicdanında pişmanlık ve üzüntü hisseden insan hatasını "biliyor" demektir (tevbenin ilk şartı). Bu bilginin doğurduğu "pişmanlık" (ikinci şart) güçlü ve derin olarak hissedilince günahın sürekli "terk" (üçüncü şart) edilmesini sağlar. Bu suretle tam tevbe gerçekleşir. Hz. Peygamber bu sonuca götüren pişmanlığı "hatanın keffâreti" olarak nitelemiştir (Müsned, I, 259; Gazzâlî, İhyâ, III, 3, 12).

¥ Mustafa Çağrıcı

Nedb (bk. MENDUB)
Nefha (bk. İSRAFİL, SÛR)

NEFİS

İnsanın kişiliğini oluşturan özellikler ve eğilimler bütünü.

Sözlükte nefs, birşeyin kendisi ve hakikati, benlik, can, ruh, kalp ve gönül, insandaki manevi güç, kan, birşeyin bütünü gibi anlamlara gelmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de ise nefs, insanın ruh ve bedenden oluşan bütünü, beşeri varlığı ya da beşeri kişiliğidir. Nefsin bu anlama geldiği çok sayıda âyet vardır (el-Bakara 2/233, 281; Âl-i İmrân 3/25, 30, 145, 161, 185; el-Mâide 5/32, 45; el-En'âm 6/70, 151, 164; Yunus 10/30, 54, 100; Hûd 11/105; Râd 13/133; el-Enbiyâ 21/35; el-Mü'minûn 23/62; el-Ankebût 29/57; Lokman 31/34). Buna göre nefs insanın bütünlüğü ve bu bütünlüğünden doğan faaliyetler cümlesi ya da insan kişiliğinin eğilimleridir. Bir başka deyişle nefs, insanın fizyo-psikolojik ve sosyo-psikolojik özellikleri ve eğilimleri bütünüdür.

Çoğu İslâm kaynaklarında nefs iki değişik anlamda kullanılır: 1– Nefs, insandaki istek ve arzular ile öfke ve saldırganlık dürtülerinden oluşan aşağı yön ve duygulardır. İnsanda ortaya çıkan kötü huy ve özellikler buradan kaynaklanır. Bu içgüdü mekanizması anlamındaki nefs ile mücadele edilmesi, eğitilip arındırılması, ıslah edilmesi gerekir. Nefsin bu anlamı özellikle mutasavvıflar arasında yaygındır. Tasavvufta, insanın kendi kendini eğitmesi, terbiye etmesi asıldır. Nefs insanın içinde ve onun tabiatına zıt, ama insanın hakim olabileceği ikinci bir kişilik olarak kabul edilmiştir. Bu anlayış daha çok eğitime yönelik ve pratik bir düşünceden hareketle oluşmuştur. 2– Nefs, insanın hakikatı ve kendisi demektir. Bu anlamda nefs ile kalp, ruh ve akıl arasında bir fark yoktur (bk. Gazzâlî, İhyâ, III, 4).

Daha çok filozoflarca benimsenen bir düşünceye göre insan nefsi üç farklı gücün bileşiminden oluşmuştur:

a) Akıl ve idrak gücü (Kuvve-i akliyye;

Kuvve-i müdrike). Düşünce, ayırt etme ve olayların gerçekleri hakkında akıl yürütme gücü.

b) Öfke gücü (Kuvve-i gadâbiyye, sebû'iyye). Tehlikeler karşısında kendini koruma, gözüpeklik, saldırganlık ve ataklık, egemen olma, yücelme ve her çeşit şerefi kazanmayı arzu etme gücü.

c) İstek ve arzu gücü (Kuvve-i şeheviyye). Bedeni arzuların gerçekleşmesini, beslenmeyi, yiyecek, içecek, cinsi ilişkiler ve her çeşit zevk verici şeyleri isteme gücü.

Düşünme gücünün bedendeki yeri ve kullandığı aracın beyin olduğu kabul edilir. Öfke gücünün bedendeki aracı kalp, istek gücünün aracı ise karaciğerdir. Kişideki ahlâk ve karakter yapısı bu güçlerin çalışmasının niteliğine bağlıdır. Akıl gücünün normal faaliyetini yerine getirmesi ve diğer güçleri kontrol altına almasıyla hikmet (kuşatıcı ve en yüksek bilgi) fazileti doğar. Arzu gücü akla boyun eğip, kendi isteklerine düşkün olmadığı zaman iffet ve cömertlik fazileti meydana gelir. Öfke gücü ılımlı ve ölçülü olup akla uyarsa yumuşaklık (hilim) ve yiğitlik fazileti ortaya çıkar. Bu üç faziletin dengeli, ılımlı ve ölçülü ilişkileri sayesinde mükemmellik, bütünlük meydana gelir ki, buna da "adalet" denir. Böylece tam bir ahlâkî olgunlaşma, bu dört faziletin elde edilmesine bağlıdır.

İnsan nefsinin iki temel özelliği vardır:

1– Nefs dinamiktir, kendi kendisini dengeleyici bir sistemdir. İnsan nefsinde zıt eğilimlerin meydana getirdiği psikolojik bir gerginlik ortamı vardır. Bu gerginlikler, davranışlara güdüleyici bir sistem olarak rol oynarlar. Kur'ân-ı Kerîm'deki şu âyetler nefsin bu özelliğine işaret etmektedir: "Nefse ve onu dengeleyene (şekillendirene), sonra da ona iyilik ve kötülük eğilim ve yeteneklerini verene andolsun ki, onu geliştiren (arındıran) mutluluğa ermiştir. Ve onun dengesini bozan (onu kötülüklere bulaştıran) da ziyana uğramıştır" (eş-Şems 91/7-10). Böylece nefs kendi içerisinde, beşeri faaliyet ve gayretler sonucu zirve noktalara kadar yücelebilme ya da çok aşağı seviyelere düşme yetenek ve esnekliğine sahip bulunmaktadır (et-Tîn 95/4). Nefste, doğru davranışlara zemin hazırlayan tabii gerginlikler vardır; bunlar, nefsteki aşırı uçlardan ileri gelmektedir. Bunların dengelenmesi ölçüsünde de insanın ahlakî yücelişi mümkün olmaktadır.

2– Nefste gelişme ve olgunlaşma gücü vardır. İlkel haliyle nefs, içgüdüsel isteklerin baskın olduğu, dolayısıyla ahlâkî ölçülere uyum sağlamakta zorlandığı için kötülüğe yatkındır. Bu özellikteki nefs derecesine, "Nefs-i Emmâre" adı verilir. "... Muhakkak ki nefis, gerçekten şiddetle kötülüğü emreder (kötülüğe sürükler)" (Yusuf 12/53) anlamındaki âyet nefsin bu derecesine işaret etmektedir. İnsanda ahlâkî bilincin uyanmasıyla, kişi kendisini eleştirici ve değerlendirici bir tutum geliştirmeye başlar. Kendi sübjektif arzularına kapılma ve onları mutlaklaştırma durumundan uzaklaşmak suretiyle, bir anlamda "kendine güvensizlik"le başlayan nefsin gelişim basamağına, "Nefs-i Levvâme" denilir. Bu, yaptığı kötülüklerden pişmanlık duyan, kendi kendisini kınayan ve kendisini düzeltmeye çalışan nefs basamağıdır. Allah bu nefsin adına yemin etmek suretiyle, onun büyük bir değer taşıdığına işaret etmiştir (el-Kıyâmet 75/2). İyiyi ve kötüyü tam olarak birbirinden ayırt etmeye başlayan

ve ahlâkî ilkelere uygun bir davranış sistemi geliştiren nefse, "Nefs-i Mülhime" denilir (eş-Şems 91/8). Kötülüklerden bütünüyle arınmış ve ahlâkî olgunlaşmasını gerçekleştirmiş olan nefs derecesine, "Nefs-i Mutmainne" (el-Fecr 90/27) denilir. Bu nefs derecesine ulaşan insan huzur ve tatmin içerisindedir; çatışmaları yatışmış, sıkıntı ve gerilimleri son bulmuştur. Ahlâkî gerçekleşme sonucu kendini kabullenmiş ve tam bir benlik saygısı geliştirmiş olan nefse, "Nefs-i Râziye", Allah'ın emir ve takdir ettiği bir hayat tarzıyla aynılaşmış nefse de, "Nefs-i Marziyye" (el-Fecr 90/28) denilir. Gelişimin en üst basamağındaki nefse "Nefs-i Kâmile" denilir ki, bu ilahî hayat projesine göre kendisini gerçekleştirmiş olan benlik ve kişiliktir.

¥ Hayati Hökelekli

Nefis Muhasebesi (bk. MUHASEBE)

NEHİY

Nehyin sözlük anlamı menetmek, yasaklamaktır. Fıkıh terimi olarak ise nehiy, fiilden el çekme ve fiili terketme talebine delâlet eden lâfız (söz) demektir. Meselâ, öldürmeyin, zina yapmayın, yalan söylemeyin, hırsızlık yapmayın gibi. Fiilden el çekilmesini isteyene nâhi, yapılması yasaklanan fiile menhiyyün anh, kendisine nehyin yöneltildiği kişiye de menhi denir.

Fiili terketme talebi çeşitli sıyga ve üslûplarla olabilir:

1– Nehiy sıygası ile. Meselâ, "Mallarınızı aranızda haksız sebeplerle yemeyin" (el-Bakara 2/188) âyetinde olduğu gibi.

2– Fiilden el çekme talebini gösteren emir sıygası ile. Meselâ, "...ve alış-verişi bırakın" (el-Cum'a 62/9) âyetinde olduğu gibi.

3– Nehiy veya tahrim mastarlarından türetilmiş fiil ile. Mesela, "Allah, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar (nehyeder)" (en-Nahl 16/90), "Size analarınız, kızlarınız... (ile evlenmek) haram kılındı" (en-Nisâ 4/23) âyetleri örnek gösterilebilir.

4– Helâllığın nefyedilmesi ile. Meselâ, "..Onlara (kadınlara) verdiklerinizden bir şey almanız helâl değildir" (el-Bakara 2/229) âyetinde olduğu gibi.

Bazı fıkıh bilginlerine göre, karineden mücerret (aksi yönde bir karinenin bulunmadığı) nehiy, nehyedilen fiilin mekruh olduğunu gösterir. Fakihlerin büyük çoğunluğuna ve hakim olan görüşe göre ise, karineden mücerret nehiy, nehyedilen fiilin haram kılındığını gösterir ve özel bir karine bulunmadıkça tahrim dışında bir anlama çekilemez. Meselâ, "Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin" (el-İsrâ 17/33) âyetindeki nehiy, adam öldürmenin haram olduğunu gösterir. Ancak karine varsa, nehiy o karinenin gösterdiği anlamda anlaşılır. Meselâ, "Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman, hemen Allah'ı anmaya koşun ve alışverişi bırakın" (el-Cum'a 62/9) âyetindeki nehiy (Hanefîler'e göre) cuma namazı esnasında alış-verişin tahrimen mekruh olduğuna delalet eder. Çünkü nehiy, alışverişin bizzat kendisi hakkında olmayıp, alışverişin kişiye farz olan cuma namazından alıkoyma endişesine binaen varit olmuştur. "Rabbimiz! Bize hidayet verdikten sonra kalplerimizi saptırma" (Al-i İmrân 3/8) âyetindeki nehiy "dua", "Ey iman edenler! Açıklanması halinde hoşunuza gitmeyecek bir kısım şeyler vardır ki, onlardan sual etmeyin" (el-Mâide 5/101)

âyetindeki nehiy "irşad: yol gösterme", "Ey kâfirler! Bugün özür dilemeyin; siz ancak yaptıklarınızın cezasını çekeceksiniz" (et-Tahrîm 66/7) âyetindeki nehiy "te'yis: ümit kırma" anlamındadır.

Şâri', bir işi nehyetmiş ise, nehyin kendisine yöneltildiği kişinin bu işi derhal terketmesi ve onu hayatı boyunca hiç bir zaman yapmaması gerekir. Kur'ân-ı Kerîm, nehyedilen fiillerden sakınmanın gerekliliğini "O (Hz. Peygamber) sizi neden nehyetmiş ise, ondan sakının" (el-Haşr 59/7) âyetinde açıkça belirtmiştir.

Karinelerden mücerret nehiy, fiilin haram kılındığını gösterdiği için, nehyedilen fiili işleyen kişi günahkâr olur ve ahirette cezaya çarptırılmayı hakkeder. Bu uhrevi bir sonuçtur. Bir de nehyedilen fiile bağlanan dünyevi sonuç vardır. Şöyle ki: Şâri, fiiller için bazı rükünler ve şartlar belirlemiştir ki, onlar birarada bulunmadıkça o fiiller muteber olmaz. Şayet nehiy, fiilin mahiyeti ve özündeki sakatlığı sebebiyle ise, fıkıh bilginlerinin ittifakı ile bu, nehyedilen fiilin butlanını gerektirir. O yüzden domuz eti, şarap, ölü eti gibi mütekavvim olmayan malın satışı, mevcut olmayan malın satışı bâtıldır. Kendisine hiç bir sonuç bağlanmaz. Şayet nehiy, fiilin gereklerinden olmayan fakat onu çevreleyen bir durumdan ötürü ise, o fiilin butlanını ve fesadını gerektirmez. Fiil sahih olarak kalır ve kendisine hukukî-dünyevî sonuçlar bağlanır. Fakat hakkında nehiy olduğu için yapılması mekruhtur; bu fiili işleyen günahkar olur. Çalınmış elbise ile namaz kılma ve cuma namazı esnasında alış-veriş yapma hakkındaki nehiy gibi. Hanefîler'e göre, şayet nehiy, fiilin icaplarından olan bir vasıftaki sakatlık sebebiyle ise bu, ibadet nevinden fiilin butlanını, muamelat nevinden olan fiilin de fesadını gerektirir. Mesela, bayram gününde oruç tutma ve fasid bir satım sözleşmesi yapma gibi. Bayram gününde oruç tutmanın yasaklanması orucun mahiyetinden değildir. Buradaki nehiy o günde Allah'ın misafiri sayılan kulun bu ikramı reddetmiş olacağından dolayıdır. Muamelata gelince, mesela fasid bir satım sözleşmesinde, alıcı satıcının sarih veya zımnî muvafakatı ile satım konusu malı teslim almış ise, bu mal üzerinde alıcı lehine mülkiyet sabit olur; fakat alıcının bu maldan faydalanması taraflar sakatlığı giderip sahih hale dönüştürmedikçe helal olmaz. Cumhur-ı fukahaya göre ise, nehiy, ister ibadet ister muamelat nevinden fiile ilişkin olsun bu fiilin butlanını gerektirir. Mesela, bayram gününde oruç tutma, riba, yahut fasid bir şart ihtiva eden satım sözleşmesi hakkındaki nehiy bu neviye örnek gösterilebilir. Böyle bir fiile, batıl veya fasid adını verirler ve o fiile kendisi ile hedeflenen hiç bir sonucu bağlamazlar (ayrıca bk. BÂTIL, FÂSİD).

¥ Fahrettin Atar

Nekîr (bk. MÜNKER-NEKİR)

NEMÂ

Sözlükte çoğalmak, gelişmek, artmak, üremek anlamlarına gelen "nemâ", fıkıhta, malın gerçek veya itibarî artışını ifade eden zekâtla ilgili bir terimdir. Buna göre, nemânın iki terim anlamı vardır. 1– Hakiki (gerçek) nemâ: Bir malın ticaretle, doğum yoluyla veya tarımla artması, çoğalmasıdır. Ticaret malları ticareti yapılarak, hayvanlar

doğumla, toprak ürünleri de tarımla nemâlanır. 2– Takdirî (hükmen) nemâ: Bir malın kendisinde artma, üreme imkânının bizzat mevcut olmasıdır. Altın, gümüş ve para böyledir. Nemâ özelliğini taşıyan mallara “nâmi mallar” denir.

Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Raşidîn devirlerinde zekâta tabi olan malların artıcı özellikte olduklarını tesbit eden fakihler, bu özelliği zekâtın vücub şartı saymışlardır. Gerçekten, zekâta tabi olan mallar incelendiğinde hepsinin nâmî, artıcı özellikte olduğu görülür.

Altın, gümüş ve paranın bizzat kendileriyle ihtiyaçlar giderilmez. Bunlar mübadele aracı, değer birimidirler. Tedavülde kullanıldıklarında gelir getirir, kâr sağlarlar. Yatırımdan alıkonuldukları durumlarda tasarruf aracı özelliklerini korurlar. Bu sebeple altın ve gümüş ister nakit ister külçe ve ziynet eşyası olsun, bunlar ticarette kullanılsa da kullanılmasa da zekâta tabidirler (Şu var ki, kadınların zinet eşyalarının zekâta tabi olup olmadığı konusunda içtihat farklılıkları vardır (bk. ZEKÂT)).

Ticaret, kâr sağlamak, gelir elde etmek için yapılır. O halde ticarete konu olan her mal da artıcı özelliktedir.

Toprak ürünleri ve hayvanlar da hükmen artıcı özelliktedir. Toprak mahsulleri emek ve tohum karşılığı topraktan elde edilen yeni bir gelirdir. Madenler de yerden çıkarılan cevherlerdir. Hayvanlar ise doğurmak, gelişmek suretiyle artıcı vasıf kazanmaktadır.

Zekâta tabi mallarda nemâ şartı arandığından dolayı, bu şartı taşımayan binek hayvanları, oturulan evler ve ev eşyaları, meslekî aletler, meslek kitapları ve benzeri mallar zekâta tabi değildir. Aynı şekilde inkâr edilen alacaklar, gasb edilen, düşman tarafından alınan, kaybolan, denize düşen, gömülüp yeri unutulan, müsadere edilen mallar (mâl-ı dimâr) tekrar sahipleri tarafından ele geçirilmedikçe zekâta tabi olmazlar.

¥ Mehmet Erkal

NEMİME

İnsanların arasını bozmak için söz getirip götürme, iki yüzlülük anlamında kullanılan ahlâkla ilgili bir terim.

Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyette (Kaf 68/11) “söz getirip götürme” anlamında nemîm, hadislerde de aynı anlamda nemime kelimesi kullanılmıştır. Yine hadislerde ve diğer İslâm ahlâkı kaynaklarında “söz taşıyan” anlamında nemmâm, “iki yüzlü” anlamında “zü’l-vecheyn” deyimleri geçmektedir.

Kur’ân-ı Kerîm ve hadislerde toplumsal barışa büyük önem verildiğinden (msl. bk. el-Hucurât 49/8-12), bu barışı bozan tutumlardan biri olarak söz getirip götürme ve iki yüzlülük kesinlikle yasaklanmış; Kur’ân-ı Kerîm’de “.... daima kusur arayıp kınayan, laf getirip götüren...” kimselere uyulmaması (Kaf 68/11); bir günahkârın (fâsık) getirdiği habere, tahkik etmeden inanılmaması (el-Hucurât 49/6) istenmiş; Hz. Peygamber de “Söz taşıyan cennete giremez” (Müslim, İman, 168); “İnsanların en kötüsü, yanında bulunduğu kimseye göre konuşan iki yüzlü kişidir” (Buhârî, Edeb, 52) buyurmuştur. Başka bir hadiste bildirildiğine göre Hz. Peygamber, sağlığında söz taşıyıcı olmakla bilinen birinin kabrinin yanından geçerken onun azap gördüğünü haber vermiştir (Buhârî, Edeb, 49;

Ebû Dâvud, Tahâret, 11).

İslâm ahlâkı kaynaklarında nemime genellikle "sözlü kötülükler" (âfâtü'l-lisân) arasında gösterilmiş; bunun bireyin ahlâkî kişiliğine ve toplumun huzur ve barış ortamına zarar getiren kötü huylardan olduğu vurgulanmıştır. Gazzâlî, nemmâma karşı şu tavırları takınmayı öğütler:

1– Nemmâmın başkasından size aktardığı aleyhinizdeki söz veya tutumun doğruluğunu kabul etmeyin;

2– Onun size bu tür haberler anlatmasına izin vermeyin;

3– Koğuculuk ve iki yüzlülük yaptığı için hoşnutsuzluğunuzu belirtin;

4– Nemmâmın size kendisinden söz taşıdığı kimse hakkında suizanda bulunup garaz beslemeyin,

5– Nemmâmın söylediklerine itimat ederek öbür kişi hakkında gizli gizli araştırma, soruşturma yapmayın;

6– Nemimenin kötü ve alçaltıcı bir huy olduğunu düşünerek siz de bu huydan uzak durun (bk. İhyâ, III, 154-158).

¥ Mustafa Çağrıcı

Nemire Mescidi (bk. MESCİD-İ NEMİRE)

NEML SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 27. sûresi

İçinde, Hz. Süleyman'ın ordusuna yol veren "karınca"lardan da bahsedildiği için bu adı almıştır. Bu sûreye "Süleymân sûresi" de denir. Mekke'de nâzil olmuştur. 93 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları mim ve nun harfleridir. 25. âyetinde tilâvet secdesi vardır.

Bu sûrede; Kur'ân'ın yüceliği hatırlatılmakta, inananların mükâfat, inkârcıların ceza görecekleri bildirilmektedir. Ayrıca Hz. Mûsâ, Hz. Süleyman, Hz. Salih ve Hz. Lût kıssaları ibret olmak üzere anlatılmakta; tek Allah'a inanıp sadece O'na ibadet etmenin lüzumu açıklanmakta, kıyâmet ve âhiret hakkında bilgi verilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Kur'ân-ı Kerîm, Yüce Allah'tan Hz. Muhammed (s.a.)'e indirilmiş; insanlara rahmet, yol gösterici ve müjdeci bir kitaptır. O, İsrâil oğullarının ihtilaf ettikleri pek çok şeyin aslını ve doğrusunu da anlatmaktadır (âyetler: 1-2, 6, 76-77).

* Müminler, namaz kılan, zekâtı veren ve âhirete kesin olarak inanan kimselerdir (3).

* İnkârcıların yaptıkları işler kendilerine hoş görünür, ancak en kötü azap ve âhirette hüsrân onlar içindir (4-5).

* Yüce Allah, Hz. Mûsâ'ya, asasının bir yılana dönüşmesi, elinin parlaması gibi dokuz mucize vermiş; inkârcılar yine de kibirleri sebebiyle inanmamakta direnmişler ve helâk edilmişlerdir (7-14).

* İlim, bir nimettir; bunun şükrünü yerine getirmek gerekir (15).

* Allah Teâlâ, Hz. Süleyman'ı Hz. Dâvud'a mirasçı kılmış ve ona kuşların ve karıncaların dilini öğretmiş; ayrıca ona cinlerden, insanlardan ve kuşlardan ordu verilmiştir. Böylesi olağanüstü nimetlere kavuşan Hz. Süleyman, şımarmamış, Allah'a şükreden bir kul olmaya çalışmış ve iyi kullarının arasına katması için Rabbine niyazda bulunmuştur (16-19).

* Şeytan, saptırdığı kimselere yaptıkları işi güzel gösterir. Oysa gizli ve açık her şeyi bilen, büyük arşın sahibi Yüce Allah'a ibadet ve secde etmek gerekir; O'nun dışında hiçbir varlığa secde edilmez (20-26).

* Her duyulan habere inanılmamalı, gerçek olup olmadığı iyice araştırılmalıdır (27).

* Gönderilen mektuba (bir söze veya yazıya) Besmele ile başlamak güzel bir davranıştır (28-31).

* Yöneticiler, işlerinde istişare etmeli, bununla birlikte hissî hareketten kaçınmalı, ülke çıkarlarına en uygun akılcı kararlar almaya çalışmalıdır. Savaştan önce barış yolları aranmalı, milletin menfaatleri göz önünde tutulmalıdır. Bununla beraber, Allah yolunda mücadele etmekten de geri kalınmamalıdır (32-39).

* Kişi Allah'ın verdiği nimetlere karşı şükretmelidir; çünkü şükreden kendi lehine, nankörlük eden de kendi aleyhine bir iş yapmış olur (40).

* İnsanları, kendi seviyelerine uygun olarak, ikna olacakları yöntemle irşad etmek gerekir (41-44).

* Allah Teâlâ, Hz. Salih'i, Semûd kavmine Peygamber olarak göndermiş, fakat onlar, Hz. Salih'e uğursuzluk iddiasında bulunarak, onu gizlice öldürmeyi planlamışlar; ancak Yüce Allah, onların tuzaklarını başlarına geçirip, hepsini helak etmiştir (Peygamberimize karşı aynı tutumu takınan inkârcılar da emellerine ulaşamamışlar, yapılan savaşlarda helâk edilmişlerdir. Bâtıl hep böylesi sonuca mahkûmdur.) (45-53).

* Hz. Lût da, homoseksüel (eşcinsel) bir toplum olan kavmini irşâd etmek üzere gönderilmiş, fakat onlar, bu çirkin davranışlarını bırakmayı reddedip, Hz. Lût'u vatanından çıkarmaya çalışmışlardır. Buna karşılık Yüce Allah, onları da helâk etmiştir (Böylesi çirkin bir işe tutkun olanlar, başlarına büyük bir bela gelmesinden korkmalıdır) (54-58).

* Gökleri ve yeri yaratan, yağmurlar yağdırıp ağaçlar ve bitkiler yetiştiren, dünyayı yaşanacak yer yapan, ırmakları ve dağları var eden, iki denizin birbirine karışmasını önleyen, darda kalmışın duasına karşılık onun sıkıntısını kaldıran, insanları yeryüzünün sahibi kılan, karanlıkta yol gösterici yıldızlar yaratan, dinlenmek için geceyi karanlık, çalışmak için gündüzü aydınlık kılan, rüzgârları yağmurun müjdecisi olarak gönderen, varlıkları ilk defa yaratan ve yarattıklarını öldürüp yeniden yaratacak olan, gökten ve yerden rızıklar ihsan eden, gizli ve açık her şeyi bilen sadece Yüce Allah'tır; O'nun dışında hiçbir varlığın bunları yapmaya gücü yetmez; o halde sadece bir olan Yüce Allah'a iman ve ibadet etmek gerekir (59-65, 86).

* Âhiretin gerçekliği hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de bu kadar delil gösterilmişken, inkârcıların tutumlarında inat etmeleri, kötülüklerinin ispatıdır. Onlar, yeryüzünde dolaşarak, geçmiş inkârcıların hallerine bakıp ibret almalıdır. Allah Teâlâ, inkârcıları hemen cezalandırmaz; insanlara karşı lütuf sahibidir, onların gizli açık her şeylerini bilmektedir; her şey Allah'ın bilgisinde mevcuttur (66-75).

* Kişi, Allah'a tevekkül edip, O'na güvenmelidir. Tebliğci, zorluklardan yılmamalı, güvensizliğe düşmemelidir. İnatçı inkârcıların olumsuz tutumlarına da üzülmemeli, iyi niyetli insanlara hakkı anlatmaya devam etmelidir (78-81).

* Kıyâmet zamanı Yüce Allah, yerden bir canlı (dâbbe) çıkaracak ve o, insanlara Allah'ın âyetlerine inanmadıklarını söyleyecek (nankörlüklerini yüzlerine vuracak)tır. O günde inkârcılar azaba uğrayacak, konuşamaz hale geleceklerdir (82-85).

* Sûra üflenince, herkes korku içinde Yüce Huzurda toplanacaktır. Oraya iyilik getirenler, daha güzeliyle karşılık bulacak ve onlar korkudan uzak, güven içinde olacaklardır. Kötülük getirenler ise yaptıklarının cezası olmak üzere yüzüstü cehennemi boylayacaklardır (87-90). (88. âyette, dağların yürüdüğü bildirilerek dünyanın dönmesine işaret edilmiş olmaktadır)

* Hz. Peygamber, Mekke şehrini güvenli ve saygın kılan, her şey kendisinin olan Allah'a kulluk etmek, O'na teslim olmak ve Kur'ân okumakla emredilmiştir (Müslümanlar da aynı şeylerle yükümlüdür). Artık yola gelen kendi yararına gelmiş, sapan da kendi aleyhine sapmış olur. Peygamber sadece bir uyarıcıdır. Allah'a şükretmelidir. Cenab-ı Hak, âyetlerini gösterecek, insanlar Kur'ân'ın söylediklerinin gerçekliğini göreceklerdir. Allah Teâlâ, her şeyi çok iyi bilmektedir (91-93).

¥ Abdurrahman Çetin

Nemrud (bk. İBRAHİM Hz.)

NESEP

Sözlükte ilişki, bağ, benzerlik, hısımlık, nesil ve soy anlamına gelen nesep, terim olarak geniş anlamda, kişinin soyu ile olan münasebetini, ecdadı ile kan ve hısımlık bağını ifade eder. Dar anlamda nesep ise, çocuğun ana ve babasıyla olan hısımlık münasebetidir. Bununla birlikte nesep kelimesi örfî ve hukukî bağlamda daha çok, baba tarafından olan akrabalık bağını ifadede kullanılır.

Nesep bağı, kişinin sosyal mensubiyetinin ilk ve en önemli halkasını oluşturduğu, fiilî olduğu kadar psikolojik, sosyal, ahlâkî açılardan kişi için kayda değer bir önem arzettiği gibi şahıs ve aile hukukuyla ilgili önemli sonuçlar da taşır. Bu yüzden İslâm hukuk literatüründe nesebin sabit oluşu ve sonuçları üzerinde ayrıntı ile durulur.

Çocuğun kendini doğuran kadınla yani anası ile nesep ve hısımlık bağı zaten fiili bir durumdur. Bu bağın sübutu için doğum tek ve yeterli sebep olduğundan başkaca delil ve ispat vasıtalarına başvurulmaz. Bu arada, günümüz Batı toplumlarında tüp bebek uygulamasıyla birlikte gündeme gelen yumurta anneliği ve taşıyıcı (kiralık) annelik ayırımının bu konudaki fıtrî ve İslâmî ölçüyle bağdaşmadığına işaret edilebilir (bk. TÜP BEBEK).

Çocuğun babasıyla olan nesep bağı ise, annede olduğundan farklı olup her toplumda ve hukuk düzeninde ayrı bir önem taşır. İslâm hukukunda da çocuğun babasıyla olan nesep bağının kurulabilmesi, birtakım hukukî ölçü ve kurallara bağlanmıştır. Bunlar da evlilik, evlilik şüphesiyle birleşme ve ikrardır. Bu üç yoldan biriyle çocuğun babaya aidiyeti belirlenir.

Sahih evlilik çocuğun babayla olan nesebini belirlemenin en tabii ve yaygın yoludur. Sahih bir evlilikte doğan çocuğun nesebi kocaya bağlanır. Hz. Peygamberin "Çocuk yatak (firâş) sahibinindir. Zina edene ise mahrumiyet vardır" (Buhârî, Büyû, 3, 100; Müslim, Radâ', 36-37) hadisinde zikredilen

“firâş (yatak)”tan maksat da evlilik bağıdır. Ancak çocuğun babayla olan nesebinin hukuken tanınması için, çocuğun meşru evliliğin asgarî hamilelik süresi içinde doğmuş olması gerekir. İslâm hukukçuları hamileliğin asgari süresinin altı ay olduğunda görüş birliği içindedir. Kur’ân’da, hamilelik ve süt emzirme sürelerinin toplamının otuz ay olduğunu bildiren âyetle (el-Ahkâf 46/15), çocuğun sütten kesilmesinin iki yılda olduğunu bildiren âyetin (Lokman 31/14) dolaylı ifadesinden, hamileliğin en az süresinin altı ay olduğu sonucu çıkarılmıştır. Bu itibarla, çocuğun nesebinin kocaya ait olabilmesi için çocuğun evlilikten en az altı ay sonra doğmuş olması gerekir. Ayrıca erkeğin normalde baba olacak yaşta bulunması ve karı-kocanın cinsel ilişkilerinin imkân dahilinde bulunması şartları da aranır. Ancak bu son şart, İslâm hukukçularının çoğunluğunun görüşü olup, Ebû Hanîfe’ye göre nesebin sübutu için evlilik akdinin bulunması yeterlidir. Buna göre nikah akdinin üzerinden altı ay geçmiş ve bir çocuk dünyaya gelmişse, çocuğun nesebi kural olarak kocaya aittir.

Kocası vefat eden veya boşama (talâk) iddeti bekleyen ve iddetinin sona erdiğini bildirmeyen kadın, vefat ve talâktan itibaren azamî hamilelik süresi içinde doğum yaparsa, çocuğun nesebi yine kocaya aittir. Hamileliğin azamî süresi hakkında İslâm hukukçuları farklı görüşlere sahiptir. Bunun sebebi, konu hakkında âyet ve hadislerde açık bir ifadenin mevcut olmayıp fakihlerin kendi bilgi, kültür ve gözlemlerine göre bir belirleme yapmış olmalarıdır. Ancak, günümüzde tamamıyla tıb ilminin alanına giren bu konuda, bu ilmin verilerini eas almak ve hukukî hükümleri bu ilmî sonuçlar üzerine dayandırmak gerekir.

Fasit evlilikte ve evlilik şüphesi ile birleşmede nesebin sübutu için, akit değil fiili birleşme ve bu birleşmeyi takip eden asgari ve azami hamilelik süreleri içinde doğumun olması şartları aranır.

Neseb, sahih ve fasit evlilikle sabit olduğu gibi, ikrar, yani bir kimsenin bir başkasının kendi çocuğu veya babası olduğunu kabul etmesiyle de sabit olur. İkrar yoluyla nesebin sabit olabilmesi için, baba ile çocuk arasında uygun bir yaş farkının bulunması, çocuğun nesebenin meçhul olması, çocuğun zina mahsulü olduğunun söylenmemiş bulunması, çocuk mümeyyizse onun da bu ikrarı kabul etmiş olması şartları aranır. Bu yolla nesebin sabit olması için “istilhâk” teriminin kullanılışına daha çok Hanefî mezhebi dışındaki üç mezhebin eserlerinde rastlanır.

Sahih veya fasit evlilik yoluyla veya ikrar ile sabit olan nesep bağları arasında hukukî neticeler itibariyle fark yoktur. Nesep sabit olunca akrabalık, evlenme yasağı, nafaka, hıdâne, miras gibi bütün hukukî bağ ve yükümlülükler de sabit olur.

İslâm’da, çocuğun aslî nesep bağını koparıp yeni bir nesep bağı kurarak evlat edinme yolu tasvip edilmemiştir. Evlat edinenle evlatlık arasında nesep bağı, hısımlık ve evlenme engeli gibi hiçbir hukukî sonuç doğmaz. Şu kadar var ki, kimsesiz çocukları alıp büyütmek bazı durumlarda dinî ve ahlâkî bir görev olabilmektedir (bk. EVLAT EDİNME).

¥ Mehmet Şener

Nesep Hısımlığı (bk. KAN HISIMLIĞI)

NESÎ’

Sözlükte erteleme anlamlarına gelen “nesî’” Kur’ân-ı Kerîm’de (et-Tevbe 9/37) birtakım çıkarlar uğruna haram ayın özelliğini (bu aya özgü yasakları) başka bir aya erteleme şeklindeki cahiliye dönemi adetini ifade etmek üzere kullanılmıştır (bk. HARAM AYLAR).

¥ Heyet

Nesîke (bk. AKÎKA KURBANI)

NESİH

Dinî bir hükmün, daha sonra gelen dinî bir hükümle kaldırılması

“Nesh” sözlükte değiştirmek, iptal etmek, gidermek, yok etmek, nakletmek gibi anlamlara gelir. İslâmî bir terim olarak ise nesih; dinî bir hükmün daha sonra gelen dinî bir hükümle yürürlükten kaldırılmasını ifade eder.

Nesih sadece emir ve nehiylerle ilgili hükümlerde olur. Böylece bunlardan bazıları ya tamamen ortadan kaldırılır veya yerine konulan yeni bir hükümle değiştirilir. Hükmü kaldırılmış olana mensûh, hükmü kaldırana da nâsih denir.

Prensip itibariyle neshin aklen mümkün olduğu ve önceki dinlerde fiilen meydana geldiği hususunda görüş birliği vardır. Meselâ Tevrat’taki bazı hükümler İncil’de kaldırılmıştır. Aynı şekilde Tevrat ve İncil’deki hükümler Kur’ân-ı Kerîm ile neshedilmiştir. Bundan başka, İslâm’ın gelişme sürecine bağlı olarak, önceden getirilen bazı hükümler, sonradan değiştirilmiş yahut kaldırılmıştır. Bu hususta da görüş birliği vardır.

Ancak, Kur’ân’da neshin olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Birçok bilgin, Kur’ân’daki bazı âyetlerin, sonra gelen bazı âyet ve hadislerle neshedilmiş olduğunu söylerken; bazı bilginler Kur’ân’da mensûh âyetlerin bulunmasının anlamsız olacağını, bu bakımdan Kur’ân’da neshedilmiş âyet bulunmadığını söylemişler ve neshi kabul edenlerce mensûh olduğu bildirilen âyetlerin çeşitli yönlerden açıklama ve yorumunu yaparak, bunların da yürürlükte olduğunu veya gerektiğinde uygulanabileceğini savunmuşlardır.

Kur’ân’da neshi kabul eden bilginler de mensûh âyetlerin sayısı üzerinde fikir birliğine varamamışlardır. Bu sayı 5 ilâ 200 arasında değişmektedir.

Bazı amelî hükümlerle ilgili olan nesih olayının özünde, birçok hikmetlerin olduğu görülür. Bunların başında “kolaylık” esası yer alır. Bâtıl da olsa, yerleşmiş birçok âdet ve görenekleri olan bir toplumu, bu yaşayışından birdenbire başka bir hayata çevirmek kolay değildir. Yavaş yavaş, alıştıra alıştıra olgunluğa erdirmek daha verimli ve insan ve toplum psikolojisine uygun yoldur. Ayrıca bazı hükümlerin nesih yoluyla kolaylaştırılması da, Allah’ın inananlara olan lütfunun idrak edilmesi bakımından ayrı bir hikmet olarak değerlendirilmelidir.

Kaynaklarda neshin üç çeşidinin olduğu kaydedilmektedir: a) Hükmü mensûh, metni bâkî âyetler. Meselâ: “Nereye yönelirseniz Allah’ın vechi (zâtı, kıblesi) oradadır” (el-Bakara 2/115) âyetini, “Yüzünü Mescid-i Haram tarafına (Kâbe’ye) çevir” (el-Bakara 2/144) âyeti neshetmiştir. b) Metni mensûh, hükmü bâkî âyetler: Hz. Ömer’e nispet edilen recm (evlilerce işlenen zina suçunun cezası) hakkındaki rivâyet bu türe

örnek gösterilir. c) Hem hükmü ve hem de metni mensûh âyetler: “Âdemoğlunun iki vadi dolusu malı olsa, bir üçüncüsünü de ister. Âdemoğlunun iç boşluğunu topraktan başka bir şey doldurmaz. Ancak, tevbe edenin tevbesini Allah kabul eder” anlamındaki rivâyet de bu tür neshe örnektir.

Nesih Kur’ân tefsiriyle uğraşan ve Kur’ân’dan hüküm çıkaranların mutlaka bilmeleri gereken ve hakkında çok sayıda müstakil eser yazılmış bir konudur. Bu eserlerden bazıları şunlardır: Katâde b. Diâme (118/726): Kitâbü’n-Nâsih ve’l-Mensûh, Zührî (124/742): en-Nâsih ve’l-Mensûh, Mukâtil b. Süleymân (150/767): en-Nâsih ve’l-Mensûh, Kâsım b. Sellâm (224/838): en-Nâsih ve’l-Mensûh, Ahmed b. Hanbel (241/855): Kitâbü’n-Nâsih ve’l-Mensûh, Ebû Müslim Muhammed b. Bahr el-Isfehânî (328/934): en-Nâsih ve’l-Mensûh, Ebû Ca’fer en-Nehhâs (338/949): en-Nâsih ve’l-Mensûh, Mekkî b. Ebî Tâlib (437/1045): el-İ’câz fî Nâsihi’l-Kur’ân ve Mensûhih, İbn Hazm (456/1064): Ma’rifetü’n-Nâsih ve’l-Mensûh, İbnü’l-Cevzî (597/1201): Nevâsihu’l-Kur’ân, Dr. Mustafa Zeyd: en-Nesh fi’l-Kur’âni’l-Kerîm.

¥ Abdurrahman Çetin

Neslin Korunması (bk. MAKÂSI-DU’Ş-ŞERÎ’A)

Nesr (bk. PUT)

NESTURİLİK

Hz. İsa’nın insan ve ilâh olarak iki ayrı unsurdan meydana geldiğini iddia eden bir Hıristiyan mezhebi.

M. V. yüzyılda ortaya çıkan bu mezhebin kurucusu olan Nestorius İran menşeli bir aileden gelir. 428-431 yıllarında İstanbul patriği olan Nestorius, İstanbul patriği iken Hz. Meryem’in sıfatı olarak, kilisenin o güne kadar kabul ettiği, “Tanrı taşıyan” lakabı yerine, “insan taşıyan” lakabını öne sürünce, İskenderiyeli Kril’in (Cyrille) hışmına uğramış ve sapık olarak aforoz edilmiştir. İmparator onu önce Antakya manastırına, ordan da Mısır’daki Büyük Vadi’ye sürmüş ve 451 yılında burada ölmüştür.

Nestorius’un öğretisi, eskiye doğru Antakya Kristolojisine kadar uzanır. Antakya’da gelişen Kristoloji akımı Hz. İsa’yı insan olarak kabul etmiştir. Nestorius bu akımı devam ettirmiştir. Hz. İsa’da hem insanlık hem de tanrılık unsurlarının bulunduğunu ve bunların birbirlerine karışmadığını öne sürdü. Ona göre Hz. İsa’nın yeryüzünde yaşadığı hayat tamamen insaniydi, ki bu inanç klasik Hıristiyan inancına tamamen terstir. Nestorius, aynı zamanda İskenderiye kilisesini Hz. İsa’yı tanrı yapmakla suçlamıştı.

Efes konsilinden sonra bu tip görüşleri savunan küçük kiliseler ve din adamları Nesturi kilisesi adı altında ana kiliseden kopdular. Merkezi İran’da olan bu kilise Urfa’da Nestorius’un arkadaşı olan İbas’ın gözetiminde bir Nesturi okulu oluşturmuştu. Daha sonraları bu teoloji okulu Barsumas tarafından kurulan Nizibus’a kaymıştır.

Aktif misyoner olan Nesturiler Arap ülkelerinde, Asya’da ve Hindistan’da cemaatler oluşturmuşlardı. XIII. ve XIV. yüzyıllarda Moğol işgaline uğrayan Nesturi merkezlerinin çoğu bugüne kadar varlığını koruyamamıştır. Ayrıca pek çok Nesturi bu akınlar

sırasında yok olmuştur. Bugün Ortadoğu'da yaklaşık 50.000 civarında olan Nesturiler kendilerini "Asur Hıristiyanları" olarak kabul ederler.

¥ Ömer Faruk Harman

Neşr (bk. HAŞR)
Nevm (bk. UYKU)

NEVRUZ

Eski İran kültüründe baharın gelişini kutlamak üzere yapılan tabiat bayramı.

Nevruz kelimesi farsça "yeni gün" anlamındadır. Kelime bu anlamıyla eski İranlılar arasında baharın gelişini kutlamak için yapılan özel törenlere ve bayramlara verilmiştir. Bu tören ve bayramlar İran güneş takviminin ilk ayı olan Farvardin'in (Nisan) ilk günü başlar ve oniki gün sürer.

Tarihi olarak Nevruz'un menşei net değildir. İran geleneğinde mitik İran kralı Cemşid'le ilişkilendirilir. Firdevsi'nin Şehname'sine (m.s. 1000 civarında tamamlandı) göre, bu bayram Cemşid'in cinler tarafından inşa edilen bir arabayla göklere doğru çıkışını kutlamak için icra edilmektedir. Taberi gibi İslâm tarihçileri de bu mitik görüşü kabul ederler. Bununla birlikte bu bayramın menşeini kıştan bahara geçişi kutlayan putperest geleneklere bağlamak daha doğru olacaktır.

Klasik İran geleneğini yansıtan bu bayram Zerdüştilik'de Mart'ın onüçünde kutlanan Hamaspathmaedeya bayramı ile birleştirilmiştir. Hamaspathmaedeya ölen ruhlara adanmış bir bayramdır. Bu durumda İran'da Nevruz'un hem bahar bayramı ve hem de ölmüş olan ataları anma bayramı olarak kutlandığını söylemek mümkündür.

Zerdüşti gelenekte Nevruz şafakla başlar. Zerdüşti gelenekte bu bayramın bir başka amacı da ateş ve onun ilahî koruyucusu Artavahişt'i (bir nevi melek) anmaktır. Baharın bu ilk günü, kışın yeraltındaki varlıkları korumak üzere yeraltına inen ve öğlen vakti ile şahıslaştırılan melek Rapithvan'a dualar edilir. Nevruz'da bu melek yeraltından yeniden yeryüzüne çıkar.

Ahamenid Kralları (M.Ö. 559-330) Nevruz'u, merkezleri Persopolis'te kutlarlardı. Sasani döneminde Nevruz törenleri yazın bitiş bayramı Mihrican ile de birleştirildi. İslâmî dönemlerde Nevruz, Zerdüşti kılığından çıkarak varlığını İran'ın milli bayramı olarak devam ettirdi. Şiî gelenekte Âdem Nevruz günü yaratılmış, Tanrı insanlıkla bu günde ahit yapmış, İbrahim bu günde putları kırmış, Peygamber Mekke'deki putları kırmak üzere bu günde Hz. Ali'yi yanına almış ve Hz. Muhammed bu günde Hz. Ali'yi halife olarak tayin etmişti.

İslâm öncesindeki Nevruz törenlerinde baharın gelişini sembolize edecek şekilde özel kaplar içerisinde yeşil yapraklı bitkiler yetiştirilir, bunlar "Nevruz masası" denilen özel bir masa üzerine yerleştirilirdi. Yine aynı masaya kutsal metinler, bir ayna ve çeşitli meyvalar konur, bunların başında dualar edilirdi. Akrabalar ziyaret edilir, ateşler yakılarak etrafında oyunlar oynanırdı. Aynı törenler şiî İran'da da sürmüştür. Bununla birlikte bu motiflere Kur'ân'dan okunan âyetler veya ağıtlar da eklenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Nevruz sünni kesim tarafından da kutlanmıştır. Nevruziye denilen özel yiyecekler hazırlanır, akraba ziyaretleri yapılır ve hediyeleşilirdi.

¥ Kürşat Demirci

NEZİR

A– Nezrin Tanımı ve Mahiyeti

Türkçede “adak” diye ifade edilen nezir (“nezr”) sözlükte, iyi olsun kötü olsun, bir şeyi haber vermek manasına gelir. Fıkhî bir terim olarak nezir, dinen mükellef olmadığı bir şeyi kişinin kendi nefsi için vacip kılmasını ifade eder. Daha ayrıntılı bir tarif ise şöyledir: Nezir, kişinin, dinen yükümlü olmadığı halde farz veya vacip cinsinden bir ibadeti yapacağına dair Cenab-ı Allah’a söz vererek kendisine vacip kılmasıdır. Nezrin çoğulu “nüzûr”dur. Adak adayana, “nâzir”, adanan şeye ise “menzûr bih” denilir.

Beklenen veya beklenmeyen bazı kötü durumlardan korunmaya vesile olması için adakta bulunma veya aynı mahiyette başka davranışlar, hemen bütün milletlerin din ve kültürlerinde bulunmaktadır ve belki de bu gibi davranışlar insanlık tarihiyle yaşıttır. Bazı âyet ve hadislerde geçen birtakım kayıtlardan, İslâm’dan önceki ilâhî dinlerde de adağın dinî bir hüküm olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim gerek Ahd-i Atik ve gerekse Ahd-i Cedid’de, adak kavramının bulunduğu görülmektedir. Ayrıca, gerek batı gerekse doğu milletlerinin kültürlerinde, dinî veya örfî kaynaklı olarak adak kavramının bulunduğu ve halk arasında da farklı telakki ve şekillerde olmak üzere adağın yaygın olduğu görülmektedir. Çeşitli kültürlerde her ne kadar farklı adak çeşitleri mevcut ise de, bunların genellikle ibadet mahiyeti olan şeylerden oluştuğu görülmektedir. Hatta, Hindistan’daki bazı dinlerin dinî hayatının çoğunluğu adaklardan oluşmaktadır. Özellikle Çin, Japon, Hind ve İslâm’dan önceki Türk kültüründe farklı şekillerdeki adağın önemli yer tuttuğu ve halkın da bu konuda çok duyarlı bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu kültürlerde, ferdi olarak yerine getirilen adaklar olduğu gibi topluca yerine getirilen ve herkesin katılmak zorunda bulunduğu adaklar da yapılıyordu. Çeşitli dinler ve milletlerin kültüründe aynı veya yakın telakkilere dayalı olarak, ağaçlara ve mübarek yerlerdeki parmaklıklara bez bağlamak, ibadet yerlerinde mum yakmak, belirli durumlarda belirli hayvanlar kurban etmek, bazı yerleri ziyaret etmek, çeşitli vesilelerle ziyafetler vermek, yoksullara aynî yardımlarda bulunmak, oruç veya perhiz mahiyetinde olmak üzere bazı yiyecek ve içeceklerden uzak durmak, belli zamanlarda veya belli olaylardan sonra bir süre cinsi ilişkiden uzak kalmak, istediği bir şeye ulaşıncaya kadar birtakım eğlence ve zevklerden uzak durmak gibi adak şekillerine rastlanmaktadır. Dinlere ve milletlerin kültürlerine göre şekil bakımından farklılık bulunsa bile, insanların adak adamalarının sebebi, ya bir şeye kavuşmaktan dolayı şükretmek veya bir şeye ulaşabilmek için inandığı ilahdan yardım istemektir.

İslâmiyette adak birtakım kayıt ve şartlara uygun olması halinde meşru görülmüştür. Şartlara uygun olarak yapılan adağı (nezri) yerine getirmek vaciptir. Nezrin yerine getirilmesinin vacip olması hükmü, Kitab, Sünnet ve icma ile sabittir.

Cenab-ı Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de, çeşitli vesilelerle, yapılan ahde vefa göstermeyi ve akidlerin gereğini yerine getirmeyi (el-İsrâ 17/34; el-Mâide 5/1), özellikle Cenab-ı Allah’a verilen sözün mutlaka tutulmasını emreder (en-Nahl 14/91). Ayrıca Hac (22) sûresi 29. âyette, yapılan nezirlere (adaklara)

uyulmasını ister. İnsan (76) sûresi 7. âyette, yaptıkları adaklara uymak, iyi kulların vasıfları arasında sayılır.

Hadislerde ise, Peygamberimiz'in, Allah'a itâat kabilinden olan adakları mutlaka yerine getirmeyi emrettiği, adak yaptığı halde yerine getirmeyenleri kınadığı ve yerdiği (Buhârî, Eyman, 26, 27; Nesaî, Eyman, 27, 28, 29...), Allah'a isyan veya masiyet kabilinden olan konularda nezir yapılmamasını, şayet yapılmışsa buna uyulmamasını istediği görülür (Müslim, Nezir, 8; Ebû Dâvud, Eyman, 12; Nesâî, Eyman, 41).

Peygamberimiz'in adak adamayı hoş görmediği manası çıkartılabilecek hadisleri de vardır. Meselâ şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: "Adak bir fayda sağlamaz (bir şeyi değiştirmez); ancak adakla cimrinin malı eksilmiş olur" (bk. Buhârî, Eyman, 26; Müslim, Nezr, 2). İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere bazı müçtehitler, adak adamanın tenzihen mekruh olduğu kanaatine varmışlardır. Hanefîler, Allah'a ibadet ve tâat kabilinden olan konularda adak adamanın mubah olduğu görüşündedirler. Hanefîler'den adak adamayı müstehap sayanlar da vardır. Mâlikîler'de ise, adağın bir şarta bağlı olup olmamasına göre hüküm değişmektedir: Şarta bağlı adak –mezhepteki yaygın görüşe göre– mubah, şarta bağlı olmayan mutlak adaklar ise menduptur.

Bütün bu içtihatların konuyla ilgili hadislere veya hadislerin sahabilerce yapılan yorumlarına dayandırıldığı görülmektedir. Kişinin hiç bir dünyevi menfaat ummadan sırf Allah rızasını kazanmak için veya Allah'ın verdiği nimetlere şükür niyetiyle adak adamasında bir sakınca bulunmadığı açıktır. Mâlikîler'in mendub veya müstehab gördükleri şarta bağlı olmayan adaklar, bu kabil adaklardandır. İlgili hadisler incelendiğinde, mahzurlu sayılabilecek olan veya bazı müçtehitlerce hoş karşılanmayan adakların, Allah'ın takdirinin değişmesine vesile olması dileğiyle, ihlastan uzak, belli şartlarla yapılan adaklar olduğu anlaşılmaktadır. Adağın hiç bir fayda sağlamayacağına dair yukarıda zikredilen hadiste belirtildiği gibi, adaklar Allah'ın takdirini değiştirmez. Dolayısıyla Allah'ın takdirinin değişmesi dileğiyle adak adamak yasaklanmıştır. Fakat böyle bir kastı bulunmaksızın, bir kimsenin ileride olacak bir şeyin daha hayırlı bir şekilde olması dileğiyle Cenab-ı Allah'a yalvararak, bunun gerçekleşmesine vesile olabilir ümidiyle sadaka mahiyetini haiz olmak üzere bir ibadet yapmayı adamasını, her zaman itikadi açıdan tehlikeli olarak değerlendirmek de doğru olmaz. Kur'ân-ı Kerîm'de geçen nezir konusundaki ifadeler dikkate alındığı zaman, şükür ve ibadet mahiyetinde olmak üzere mutlak olarak adak adamada dinî bir sakınca bulunmadığı açıkça anlaşılmaktadır.

Özet olarak, kişinin kendi dinî yükümlülükleri dışında ibadet türünden bazı fiilleri sırf Allah'ın hoşnutluğunu kazanma amacı ile gönüllü olarak yapmayı adaması dinen güzel bulunmuştur. Meselâ, bir kimsenin, herhangi bir dünyevî amaç gözetmeksizin veya eriştiği bir nimete karşı şükran davranışı olmak üzere "nezrim olsun, gelecek hafta içinde üç gün Allah rızası için oruç tutacağım" yahut "nezrediyorum, gelecek ay elde edeceğim kârın yarısını Allah rızası için mahallemin fakirlerine tasadduk edeceğim" diyerek adakta bulunması böyledir. Buna karşılık, dünyevî bir maksada ulaş-

mak için nezirde bulunulması, meselâ kişinin “oğlum işe alınırsa bir hafta oruç tutacağım” veya “yolculuğum sağsalim sonuçlanırsa fakirlere para vereceğim” şeklinde adakta bulunması dinen hoş karşılanmamıştır. Fakat bu şekilde adakta bulunulduğunda da, adağı yerine getirmek vaciptir.

B– Nezrin Sıhhat Şartları

Nezrin sahih (geçerli) olabilmesi için nezreden (adayan) kimse ve adağın konusu ile ilgili birtakım şartlar vardır.

a) Nezrin geçerli olabilmesi için adayan kişide aranan şartlar:

Nezrin geçerli olup hüküm ifade edebilmesi için, adak adayanın müslüman, âkıl (temyiz gücüne sahip) ve bâliğ (ergenlik çağına ulaşmış) bir kimse olması gerekir. Nezrin sıhhatı için nezredenin hür olması şart değildir. Hanefîler’e göre, nezrin sahih olabilmesi için, nezredenin rıza ve ihtiyarının bulunması da şart değildir. Dolayısıyla ikrah altında yapılan nezir geçerli olduğu gibi, öfke ve şaka ile yapılan nezirler de geçerlidir. Şâfiîler’e göre, nezrin sıhhatı için nezredenin ihtiyar ve rızası şarttır. Dolayısıyla Şâfiîler’e göre, ikrah altında yapılan nezirler hüküm ifade etmez.

b) Nezrin geçerli olabilmesi için adağın konusunda aranan şartlar:

1– Nezredilen şeyin cinsinden bir farz veya vacip ibadet bulunmalıdır. Meselâ, oruç tutmak, namaz kılmak, sadaka vermek ve kurban kesmek konularında yapılan nezirler sahihtir. Zira bunların cinsinden farz ve vacip olan ibadetler mevcuttur. Kurbet (Allah’a yaklaşma) manası bulunmakla birlikte, kendi cinsinden farz veya vacip ibadet bulunmayan şeylerin adanması hüküm ifade etmez. Meselâ, hasta ziyaretini adayan bir kimsenin, nezri hüküm ifade etmez. Her ne kadar hasta ziyaretinde kurbet manası varsa da, bu cinsten farz veya vacip bir ibadet yoktur.

Allah için evladını kurban etmeyi adayan kimseye de, İmâm Ebû Yusuf ve İmâm Şâfiî’ye göre bir şey gerekmez. Zira bu şekilde adak adamak, meşru nezir şekli değildir. İmâm Ebû Hanîfe ve İmâm Muhammed’e göre ise, bu şekilde yapılan bir adaktan dolayı, Hz. İbrahim (a.s.) adağında olduğu gibi bir koyun kurban edilmesi gerekir.

2– Nezredilen şey bizzat hedeflenen ibadet cinsinden olmalı, başka bir ibadete vasıta veya onun şartı olmasından dolayı farz veya vacip kabilinden sayılmamalıdır. Meselâ, abdest almaya nezreden kimsenin nezri hüküm ifade etmez. Zira abdest, bizatihi hedeflenen bir ibadet olmayıp, namazın şartı (vasıtası) olmasından dolayı, farz olmaktadır. Buna göre halk arasında çokça yaygın olan ve hiç bir ibadet mahiyeti bulunmayan adak çeşitlerinin hiç bir hüküm ifade etmediği, sevap ve şükür vesilesi de olmadığı da açıktır.

3– Nezrin sahih olabilmesi için, nezredilen şeyin, nezreden üzerine, o anda veya daha sonra yapması farz veya vacip bir ibadet olmamalıdır. Yani, zaten, dinen yapması kendi üzerine farz veya vacip olan bir ibadetin adanması halinde, adak hüküm ifade etmez. Kılmakla mükellef olduğu farz veya vacip bir namazı kılmayı veya Ramazan orucunu tutmayı adamak böyledir; bu tür bir adak geçerli olmaz.

4– Nezredilen şeyin meydana gelmesi imkânsız olmamalıdır. Meselâ geçmiş tarihteki günlerde oruç tutmayı adamak gibi

yapılan adakların yerine getirilmesi imkânsız olduğu için, bu kabil adaklar geçerli değildir.

5– Nezrin sahih olabilmesi için, adağın konusu mal ise, bunun nezretme esnasında o kimsenin mülkünde bulunması şarttır. Buna göre, bir kimse, sahip olmadığı bir malı adasa bu adak sahih olmadığı gibi, sahip olduğundan daha fazlasını adasa, bu durumda, sadece sahip olduğu kadarı hakkında nezir sahih olup, fazlası hakkında sahih değildir. Ancak Hanefîler nezir yapılırken, mülk sebebi belirtilip, bu mülk sebebine izafe edilerek ileride sahip olacağı malı tasadduk etmek üzere adayan kimsenin adağının geçerli olduğunu kabul etmişlerdir. İleride miras yoluyla sahip olacağı malını adayan kimsenin adağı gibi. Yine Hanefîler'e göre, mülk sebebi belirtilmeksizin ileride sahip olacağı malını adayan kimsenin adağı da geçerlidir.

C– Nezrin Çeşitleri

Hanefîler'e göre nezirler, nezredilen şeyin zaman, mekân, kişi veya miktar itibariyle belirli olup olmamasına göre, "muayyen nezir" ve "gayr-ı muayyen nezir" nevilerine, şarta bağlı olup olmamasına göre de, "mutlak nezir" ve "muallak nezir" nevilerine ayrılır.

Herhangi bir gün oruç tutmaya nezreden kimse, zaman açısından gayr-ı muayyen bir nezir yapmış olur. Bir tarih belirleyerek, o gün oruç tutmayı nezreden kimse ise, muayyen bir nezir yapmış olur. Nezri herhangi bir şarta bağlamış olan kimse muallak bir nezir, herhangi bir şarta bağlamaksızın nezir yapan kimse mutlak nezir yapmış olur.

Şarta bağlı olmayıp mutlak olan nezirleri herhalukârda yerine getirmek vacip iken, meydana gelmesi istenen bir şarta bağlı olarak yapılan nezirlerin bağlı bulunduğu şartın gerçekleşmesi halinde yerine getirilmesi vacip olur. Meselâ, herhangi bir şarta bağlı olmaksızın belirli bir tarihte oruç tutmayı nezreden kimsenin bu oruçlarını o tarihlerde tutması vaciptir. Aynı şekilde, iyileşmesi halinde, üç gün oruç tutmayı nezreden kimsenin iyileşince üç gün oruç tutması vacip olur.

Meydana gelmesi istenmeyen bir şarta bağlanmış olan nezirlerde, o şartın tahakkuk etmesi halinde nezreden kişi muhayyerdir, dilerse şart tahakkuk edince nezrettiği şeyi yerine getirir, dilerse yemin keffâreti öder. Böyle durumlarda, Hanefî mezhebinde tercih edilen görüşe göre, yemin keffâreti vermek daha isabetli bir davranıştır.

Bu şekilde yapılan bir adakta, kişinin kötü olan bir işi yapmamaya nefsini zorlamak için sözünü ve azmini güçlendirme manası bulunduğu için, bu kabil adaklar bir nevi yemin olarak kabul edilmiş olduğundan, meydana gelmesini istemediği şartın tahakkuku halinde, kişinin, nezrini yerine getirebileceği gibi, yemin keffâreti de verebileceğine de hükmedilmiştir. Zaten, nezir lafzıyla yapılan birtakım sözvermeler veya kendi kendine ahidleşmeler, yemin sayılmaktadır. Meselâ, "Yalan söylememeye nezrettim" veya fiilin adını zikrederek "falan kötü fiili işlememeye nezrettim" ya da "Nezrim olsun ki filan yere gitmeyeceğim" gibi ifadeler, "Ahdim olsun" sözünde olduğu gibi yemin sayılır. Dolayısıyla, bu kabil ifadelerle yapmamayı nezrettiği bu işleri yapan kimsenin yemin keffâreti ödemesi gerekir.

Bir şarta bağlanmış olan nezir, o şartın tahakkukundan önce ifa edilse, bu ifa geçerli değildir. Meselâ, herhangi bir işi kasdederek, işinin olması halinde belirli sayıda gün oruç tutacağını adayan kimse nezrettiği bu oruçları o işinin olmasından önce tutsa ve daha sonra o işi gerçekleşse, işi gerçekleşmeden önce tuttuğu oruçlarla nezrini yerine getirmiş sayılmaz.

Yerine getirilme tarihi açısından muayyen olan nezirlerin belirlenen bu tarihlerde yerine getirilmesi gerekir. Şayet o tarihte yerine getirilmezse veya getirilemezse başka bir zamanda kaza edilmeleri gerekir. Tarih belirtilmeden, Allah rızası için belirli sayıda gün oruç tutmayı nezreden kimse, nezrettiği bu orucunu oruç tutmanın mubah olduğu her gün tutabilir. Bu konuda bir sınırlandırma sözkonusu değildir.

Nezirler, gerek şarta bağlı (muallak), gerekse şarttan hâlî (mutlak) nezir olsun, zaman, mekân, şahıs ve harcanacak para itibariyle belirlenerek nezredilse bile, bu belirlemeye uymak gerekmez. Buna göre, bir kimse, "şu elimdeki paraları, Ramazan bayramında Adana'da Müftülüğe bağlı Merkez Kur'ân Kursu'ndaki fakir olan şu, şu.... isimli öğrencilere vereceğim" diye nezretse veya bu öğrencilerin yemeleri için kurban kesmeyi nezretse, aynı miktarda başka parayı, başka bir zamanda, başka bir şehirdeki fakirlere verebilir. Aynı şekilde, kurbanını da başka zamanda başka şehirdeki veya aynı şehirdeki başka fakirlerin yemeleri için kesebilir.

Mâlikîler'e göre nezir, mutlak ve mukayyed olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Mutlak nezir, Allah'ın verdiği nimetlere şükür olarak veya herhangi bir sebebe bağlı olmaksızın, Allah rızası için bir ibadet yapmaya nezreden kimsenin nezridir. Bu şekilde nezir yapmak müstehap olup, nezrettiği şeyi yerine getirmek vaciptir. Mukayyed nezir ise, bir şarta bağlı olarak yapılan nezirdir. Meselâ, "Hastalıktan kurtulursam, şu... ibadeti yapacağım" şeklinde yapılan nezir bir mukayyed nezirdir. Bu kabil nezirler mübah olmakla birlikte, mekruh olduğu da söylenmiştir. Ancak, her halukârda, şartın yerine gelmesi halinde, nezredilen şeyin yerine getirilmesi vacip olur.

Şâfiîler ve Hanbelîler, şarta bağlı (muallak) nezirleri, ismi farklı olmakla birlikte, Hanefîler'deki ayırıma benzer bir ayırımla iki kategoriye ayırmışlardır. Birincisi, adayanın meydana gelmesini istediği bir şarta bağlı yaptığı nezirdir ki, buna "nezru't-teberrür" adını verirler. Meselâ, hastalığının iyileşmesi halinde bir ibadeti yapmayı nezreden kimsenin bu nezri, bir nezru't-teberrür'dür. İkincisi, adayanın gerçekleşmesini istemediği bir şarta bağladığı nezirdir ki, buna da "nezru'l-lecac" derler. Nezru'l-lecac, aynı zamanda yemin olarak değerlendirilmekte ve bundan dolayı bu nezre, yeminu'l-lecac, yeminu'l-ğadab ve yeminu'l-ğalak da denilmektedir. Bu kabil nezirlerde, vukuu istenmeyen şartın tahakkuk etmesi halinde, adayan muhayyerdir, dilerse nezrettiği şeyi yerine getirir, dilerse yemin keffâreti öder.

D– Nezir İle İlgili Bazı Hükümler

Kurban kesmeyi nezreden kimse, nezir kurbanının etinden yiyemeyeceği gibi, bakmakla yükümlü bulunduğu kimseler (usul ve furuu yani, babası, annesi, nineleri, dedeleri, çocukları ve torunları ile hanımı) yiyemez. Şayet yiyecek olurlarsa, yedikle-

rinin bedelini fakirlere tasadduk etmeleri gerekir.

Yeminde olduğu gibi, nezirden doğan mükellefiyet de diyânî bir mükellefiyet olup, kazaî bir mükellefiyet değildir. Kişi ile Allah arasındaki bir iş olup, dünyevî bir müeyyidesi yoktur (ayrıca bk. DİYANETEN-KAZAEN).

Üzerinde nezir borcu bulunduğu halde bunu ödemeden ölen kimsenin bu borcunun –vasiyet etmese de– terekesinden ödenmesi gerektiği kanaatinde olan bilginler bulunmakla birlikte, Hanefî ve Mâlikîler'e göre, vasiyet etmedikçe terekesinden ödenmez. Ancak, mecburiyet bulunmamakla birlikte, mirasçıların rızası alınarak terekeden ödenmesi halinde, bu kimsenin nezir borcu ifa edilmiş sayılır.

¥ Beşir Gözübenli

NİFAK

Nifak kavramı, sözlükte köstebek veya arap tavşanının deliğinden çıkması veya deliğine girmesi, azığın tükenmesi anlamlarına gelen "nefk" kökünden türemiştir. Yer altındaki tünel için de "nefak" kelimesi kullanılır. Aynı kökten türeyen münâfık kelimesi sözlükte yer altındaki gizli yolun bir ucundan girip diğer ucundan çıkan köstebek manasına gelir. Sözlükte münafıklık ve ikiyüzlülük anlamlarına gelen "nifak"ın İslâmî terminolojideki anlamı ise bir kişinin, iman etmediği halde dıştan iman ediyormuş gibi görünmesi halidir. Bir başka ifade ile, nifak terimi –sözlük anlamıyla da bağlantılı olarak– bir insanın bir açıdan İslâm'a girerken diğer yönden İslâm'dan çıkmasını ifade eder. Bu durumda olan kişiye münâfık denir. Nifak esasen inançta samimiyetsizliği belirtmekle beraber davranışlarda ikiyüzlülük yapmayı ifade etmek üzere de kullanılan bir kavramdır; bu itibarla "riya"dan daha kapsamlıdır.

Kur'ân-ı Kerîm'de "nifak" kavramı, bu lafız ile üç âyette geçmektedir. Bunlardan birisinin meâli şöyledir: "Çevrenizdeki Bedevîlerden ve Medine halkından birtakım münâfıklar vardır ki, onlar, nifak yapmaya alışmışlardır. Biz, onları iki defa (dünyada ve kabirde) azablandıracağız. Sonra da kıyamette, büyük bir (ateşe) atılırlar." (et-Tevbe 9/101; diğer iki âyet için bk. et-Tevbe 77, 97). Münafıkların durumu Kur'ân-ı Kerîm'in muhtelif âyetlerinde çeşitli yönleri ile tafsilatlı olarak tanıtılmıştır. Onların yaptıkları kötülükler hakkında bir de müstakil sûre (Münâfıkun sûresi) mevcuttur.

Mü'min ve kâfirlerin durumu açık, bir başka ifade ile özleri ile sözleri aynı olduğundan bunları tanımak kolaydır. Münafığın ise içi ve dışı farklı olduğundan onların durumlarını tesbit oldukça zordur.

Nifak içinde olan kişi inandım dediği halde içten iman etmez (el-Bakara 2/8), bozguncudur (el-Bakara 2/11). Yalan en büyük sermayesidir (el-Bakara 2/10). Allah'ı ve müslümanları aldatmaya çalışır (el-Bakara 2/9). Başkalarını inandırmak için yemin eder (el-Münâfıkûn 63/1). Çok korkaktır (et-Tevbe 9/36, 64). Harbe iştirakten çekinir (et-Tevbe 9/45). Gösteriş için istemeye istemeye namaz kılar (en-Nisâ 4/142, 54). Hz. Peygamber, bir hadislerinde nifak içinde olan (ikiyüzlü kişi) kişilerin konuştuklarında yalan söylediklerini, söz verdiklerinde sözlerinden döndüklerini, kendilerine bir şey emanet edildiğinde emanete ihanet ettiklerini, kavga ettikleri zaman bunda taşkınlık ettiklerini belirtmiştir (Müslim, İman, 106-107; et-Tirmizî, İman,

14). Rasûlullah, bir başka hadislerinde Ensara buğzetmenin nifak olduğunu ifade etmiştir (Müsned, III, 70, V, 285; VI, 7). Yine hadislere göre nifak içinde olan kişi namaza karşı soğuktur (Müslim, Mesacid, 256-257). Küfürbaz olma ve çok konuşma da nifakın (münafıklığın) iki şubesidir (et-Tirmizî, Birr, 80). Rasûlullah yaptığı dualardan birinde nifaktan Allah'a sığınmıştır (Ebû Dâvud, Vitr, 32; Nesâî, İstiaze, 21) (ayrıca bk. İKİYÜZLÜLÜK, MÜNAFIK, RİYA).

¥ Ali Toksarı

NİFAS

A– Nifasın Tanımı ve Süresi

Kadınlara mahsus hallerden biri olan "nifas" çocuğun doğumundan hemen sonra gelen kan ve bu kanın sebebiyle meydana gelen hades hali yani bazı ibadetleri yapmaya engel olan hükmî kirlilik durumu demektir. Buna dilimizde lohusalık, kendisinden, doğumu takiben kan gelen kadına da lohusa (nüfesâ) adı verilir. Doğum sırasında (henüz doğum gerçekleşmeden) veya doğumdan önce gelen kan ise, özür (istihaze) kanıdır.

Lohusa kadının, hayızlı kadın gibi, bedeni, artığı, teri ve pişirdiği temizdir. (Değişik kültürlerde aybaşı hali, kadının toplumdan tecrid edilmesini gerektiren bir durum olarak telakki edilirken, İslâm dininde bunun aksi yönünde bir yaklaşım benimsenmiştir bk. HAYIZ).

Nifasın en kısa süresi için belli bir sınır yoktur. Bir gün, bir saat bile olabilir. Çünkü bunu belirleyen bir âyet veya hadis yoktur. Bu durumda, onun fiilen var olduğu süreye bakılır.

Hanefî ve Hanbelîler'e göre nifasın en uzun süresi kırk gündür. Bu duruma göre, her kadın için kırk güne kadar uzayabilen farklı lohusalık süreleri olabilir. Kırk günden sonra gelen kan ise, istihâza (özür) kanı sayılır. Nifasın en uzun süresinin kırk gün olduğunu belirten bazı hadisler vardır. Hadis kaynaklarında Peygamber Efendimiz'in hanımlarından Ümmü Seleme'nin şöyle bir tesbiti yer almıştır: "Rasûlullah zamanında lohusa kadın kırk gün namaz kılmayıp, otururdu (namaz kılmazdı)" (İbn Mâce, Tahâret, 128). Sahabîlerden Enes b. Mâlik de: "Rasûlullah (s.a.), lohusa kadın için kırk günlük bir süre belirlemiştir. Ancak daha önce kanı kesilip temizlenen bunun dışındadır" (İbn Mâce, Tahâret, 128) demiştir.

Mâlikî ve Şâfiîler'e göre ise, nifasın en uzun süresi altmış gündür. Ancak bu süre uygulamada genellikle kırk gün gerçekleşir.

Kadın doğum yapmakla birlikte kan görmeyebilir. Rivâyete göre, Rasûlullah devrinde bir kadın doğum yapmış ve lohusalık kanı görmemiştir. Ebû Yusuf ile İmâm Muhammed'e göre, çocuk doğuran kadından hiç kan gelmese lohusa sayılmaz. Bu yüzden de gusül yapması gerekmediği gibi, oruçlu ise orucu da bozulmaz. Yalnız abdest alması yeterlidir. Ebû Hanîfe'ye göre ise, ihtiyaten gusül yapar.

El ayak gibi organları belirmiş olan bir çocuğun düşmesiyle nifas hali meydana gelir ve bu hal genellikle on-onbeş gün kadar devam eder. Fakat henüz organları belirmemiş bir düşüğe nifas hükümleri uygulanmaz. Bunun düşmesiyle görülen kan üç gün sürerse ve daha önce de en az onbeş gün temizlik hali devam etmiş bulunursa, bu hayız kanı kabul edilir. Böyle

değilse özür kanı sayılır.

Hanefîler'e göre nifasın azamî süresi içinde fasılalı olarak görülen temizlik de nifastan sayılır. Meselâ, on gün kan gelip beş gün kesildikten sonra tekrar on gün kan gelecek olsa bu yirmi beş günün tamamı nifas hali sayılır. Şâfiî ve Mâlikîler'e göre ise, aradaki temizlik süresi onbeş günü geçerse, bu süre "tuhur" (temizlik) dönemi, bundan sonra kan gelen süre ise "hayız" dönemi sayılır. Temizlik hali yarım ay yani onbeş günden az devam ederse, hepsi lohusalık kapsamında kabul edilir. Hanbelîler'e göre de, kan gelmeyen günler normal temizlik süresi sayılır; bu durumdaki kadına, temiz haldeki kadınlara vacip olan şeyler vacip olur.

İkiz doğumlarda lohusalık süresi, ilk çocuğun doğumu ile başlar. Şâfiîler'e göre ise, bu süre ikinci çocuğun doğumu ile başlar. Birinci çocuğun doğmasından sonra gelen kan ise, eğer âdet zamanına rastlamış ise hayız kanı, aksi halde özür kanı sayılır.

Bir kadının önceki doğumunda kan gördüğü süre lohusalıktaki âdeti kabul edilir ve yeni doğumla azamî lohusalık süresinden fazla kan gelirse bu âdet süresi esas alınır. Buna göre mesela, bir kadın önceki doğumunda yirmi gün kadar kan görse bu, onun lohusalık âdeti sayılacağından, ikinci doğumunda kırk günden fazla meselâ kırk iki gün kan görse, yirmi günü aşan bu sürede (yirmiiki günde) gelen kanın lohusalık değil özür kanı olduğu kabul edilir; dolayısıyla bu süre zarfında kılınmayan namazlar ve tutulmayan oruçlar kaza edilir.

İkinci doğumda kan kırk günü aşmaz da meselâ otuzdokuz veya kırk gün devam ederse bu defa lohusalıktaki âdeti otuzdokuz veya kırk güne intikal etmiş sayılır ve kırk günü aşmadığı için bu sürenin tamamına lohusalık hükmü uygulanır.

B– Nifasla İlgili Hükümler

Hayız ile ilgili hükümler nifas için de geçerlidir. Buna göre, kadın lohusa olduğu zaman, namaz kılamaz, tilavet ve şükür secdesinde bulunamaz, oruç tutamaz, eline Kur'ân-ı Kerîm'i alamaz. Kur'ân okuyamaz, camiye giremez. Kâbe'yi tavaf edemez, cinsel ilişkide bulunamaz. Bunların hepsi haramdır. Lohusalığı sona erdikten sonra gusletmesi farzdır. Bu süre zarfında geçirdiği namazları kaza etmez. Fakat oruçları varsa, onları sonradan kaza etmesi farzdır. Bu hükümler aşağıda maddeler halinde kısaca açıklanacaktır:

a) Namaz ve Oruç: Lohusa kadının namaz kılması ve oruç tutması câiz değildir. Lohusalık süresince kılmadığı namazları kaza etmez. Namazlar her gün tekrarlandığı için dinimiz ona kolaylık göstermiştir. Fakat tutamadığı farz ve vacip oruçları sonradan kaza eder. Yine, nafile bir namaza başlamış iken lohusa olan kadın bu namazı sonradan kaza eder. Fakat farz namaza başlamış iken lohusa olan bunu kaza etmez. Çünkü bunun kendisine farz olmadığı belirmiş olur.

Hayızlı iken tutulamayan orucun kaza edileceği, kılınamayan namazın ise kaza edilmeyeceği hükmü (bk. Ebû Dâvud, Taharet, 105; Buhârî, Hayz, 20; Müslim, Hayz, 69) nifas halinde de geçerlidir.

b) Tavaf: Lohusa bir kadın, hac esnasında Kâbe'yi tavaf hariç, hacla ilgili diğer bütün işleri ve ibadetleri (menâsik) yapabilir. Tavafın yapılamayışı, abdest gibi şer'î bir

temizliğe ihtiyaç duyulmasındandır; çünkü tavaf abdestsiz yapılamaz. Bu bakımdan hayız veya lohusa olan kadın, abdest alamayacağı için tavaf edemez. Hz. Peygamber (s.a.) hac esnasında hayızlı olan hanımı Hz. Ayşe'ye: "Hacıların yapacakları fiilleri sen de yap; şu kadar var ki temizleninceye kadar Kâbe'yi tavaf etme" (Buhârî, Hayız, 1, 7; Müslim, Hac, 120) demiştir. Bu hüküm nifas halindeki kadınlar için de geçerlidir.

c) Kur'ân okumak ve o'na dokunmak: Hayız ve lohusa kadın da Kur'ân okuyamaz ve ona el süremez. Bir âyette: "Ona ancak temizlenenler dokunabilir." (el-Vâkı'a 56/79) buyurulmaktadır (Yorum için bk. ABDEST). Bir hadiste: "Hayızlı ve cünüp olan kimse Kur'ân'dan bir şey okumasın (okuyamaz)" (et-Tirmizî, Tahare, 98; İbn Mâce, Tahare, 105). Bu hüküm, nifas halindeki kadınlar için de geçerlidir. Şu kadar var ki, cünüp kişiler ile, hayız veya nifas halindeki hanımlar, dua ve zikir niyetiyle bazı dua âyetlerini mesela Fâtiha ve İhlâs surelerini, Âyetü'l-kürsî'yi okuyabilirler. Ayrıca, Besmele, Lâ ilâhe illellah, Sübhânellah ve Allahü ekber gibi cümleleri de söyleyebilirler.

Mâlikî mezhebindeki bir görüşe göre lohusa ve hayızlı kadının, ezberden Kur'an'ı okumalarında sakınca yoktur.

d) Camiye girmek: Bir hadiste şöyle buyurulur: "Hiç bir hayızlı veya cünüp mescide giremez" (İbn Mâce, Taharet, 92). Bu hüküm nifas halindeki kadınlar hakkında da geçerlidir. Bu kişilerin mescide girmeleri ve mescidde kalmaları haramdır. Ancak mescitten bir şeyi almak veya oraya bir şey koymak gibi zaruret olursa o zaman teyemmüm eder ve mescide girerler.

Şâfiî ve Hanbelîler, hayızlı ve lohusanın kirletmemek şartıyla mescidin içinden karşıdan karşıya geçmesini câiz görürler. Hz. Peygamber'in Hz. Ayşe'ye böyle bir izin verdiği nakledilir.

e) Cinsel ilişkide bulunmak: Hayızlı veya lohusa olan kadınla cinsel ilişkide bulunmak haramdır. Bir âyette: "Ay halinde olan kadınlardan uzak durun (onlarla cinsel ilişkide bulunmayın). Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri vakit, Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın" (el-Bakara 2/222) buyurulmaktadır. Bu hüküm nifas halindeki kadınlar hakkında da geçerlidir. Konuya ilişkin bir hadisten (bk. Ebû Dâvud, Taharet, 13; Buhârî, Hayz, 5), erkeğin, hayızlı veya lohusa olan karısının göbek ile dizkapağı arasının dışındaki yerlerinden cinsel anlamda yararlanabileceği (bk. İSTİMTA) hükmü çıkarılmıştır.

Hayızlı ve lohusa iken kadınla cinsel ilişkide bulunmak büyük günahlardandır. Bu fiili işleyen kişinin tevbe ve istiğfar etmesi gerekir. Hanbelîler ve diğer bazı bilginler, hanımı hayızlı veya lohusa iken cinsel ilişkide bulunan kimsenin, keffâret olarak bir ya da yarım dinar (bir dinar yaklaşık 4, 25 gram altın) sadaka vermesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir.

Doktorlar da, doğumdan sonra rahimin içerisi tamamen yara haline dönüştüğü

için, lohusa ile cinsel ilişkide bulunmanın sağlık açısından oldukça zararlı ve tehlikeli olduğunu vurgularlar.

Nifasın azami süresi geçince, hayız halinde olduğu gibi cinsel ilişkide bulunmak hemen helâl olur. Fakat âdeti bu süreden yani kırk günden daha kısa olan bir kadının, lohusalık âdetinin bitiminde kanı kesilince

onunla cinsel ilişkide bulunmak hemen helâl olmaz. Böyle bir durumda cinsel ilişkide bulunmanın helâl olabilmesi için kadının, ya gusletmiş olması veya üzerinden bir namaz vakti geçmiş olması veyahut da bir özründen dolayı teyemmüm edip onunla nafile de olsa bir namaz kılmış olması gerekir.

Eğer kan, kadının önceki doğumundaki lohusalık müddeti tam dolmadan önce kesilmiş ise, kadın gusül yapmış olsa dahi, âdet süresi tamamlanmadıkça koca onunla cinsel ilişkide bulunamaz. Çünkü lohusalıktaki âdet süresi içinde kanın tekrar gelmesi mümkündür. Ancak kadın, böyle kanın kesilmesi üzerine yıkanmış olunca ihtiyaten namazlarını kılar ve oruçlarını da tutar.

f) Boy abdesti almak: Hayız ve nifas guslü gerektirir. Yani lohusalık süresi sona erip kan kesildikten sonra hemen guslederek (boy abdesti alarak) temizlenmek gerekir. Çünkü bir âyette: "Sana ay halinden soruyorlar. De ki, o bir ezâdır. Ay halinde hanımlardan geri durun (cinsel ilişkide bulunmayın). Temizlenene kadar onlara yaklaşmayın. İyice temizlendikleri zaman, Allah'ın size emrettiği yerden yaklaşın" (el-Bakara 2/222) buyurulmaktadır. Bu âyette hayız halinin bitiminde temizlenmek gerektiği belirtilmektedir. Nifas da hayız gibi olduğundan, bu da aynı hükme tabidir.

¥ Mehmet Şener

NİKAH

Türkçemizde evlenme ve evlilik terimleriyle ifade edilen nikah İslâm hukukçularınca en dar anlamda kadın ile erkeğin iki ayrı cins olarak birlikte yaşamalarına meşrûiyet kazandıran akit olarak tarif edilmiştir.

Nikah her ne kadar kadınla erkeğin birbirlerinin cinselliklerinden faydalanmalarına meşrûiyet kazandırıyorsa da nikah akdinin temel gayesi cinsel yönden tatmin olmanın yanında neslin çoğalması ve korunması, iki ayrı cinsin kendilerine ait meskenlerinde birbirlerine karşı duydukları sevgi ve alaka ile dolu olarak mutlu olmaları, hayatın güçlüklerine karşı birbirlerine destek olarak bilinçli ve sürekli bir sorumluluk paylaşımını ve hayat arkadaşlığını gerçekleştirmeleridir. Nitekim Rum sûresi 21. âyette mealen "kaynaşmanız için size kendi cinsinizden eşler yaratıp da aranızda sevgi ve merhamet peyda etmesi de O'nun (varlığının) delillerindendir. Doğrusu bunda iyi düşünen bir kavim için ibretler vardır" buyurulmuş olması nikahın maksadının sadece cinsel tatminden ibaret olmadığını ifade eder.

Nikah bütün semavi dinlerin kabul ettiği bir müessese ve peygamberlerin sünnetidir. Ra'd sûresi 38. âyette mealen "andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlara da eşler ve çocuklar verdik" buyurulması nikah müessesesinin, neslin devamı için bütün semavi dinlerde kabul edilmiş tek meşru müessese olduğunu ifade eder.

İslâm'ın iki aslî kaynağı Kur'ân ve Sünnet'te nikah özendirilmiştir. "Aranızdaki bekarları, kölelerinizden ve cariyelerinizden iyi davranışlı olanları evlendirin" mealindeki âyet (en-Nûr 24/32) ve Hz. Peygamber'in "içinizden nikahlanmaya gücü yetenler evlensinler" (Ebû Dâvud, Nikah, 1), "nikahlanınız, çoğalınız, ben kıyamet günü sizin çokluğunuzla iftihar ederim" (İbn Mâce, Nikah, 8), "nikah benim sünnetimdir. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değil-

dir” (Buhârî, Nikah, 1; Müslim, Nikah, 5) anlamındaki hadisleri İslâm’da nikahın ne ölçüde önemli bir müessese olduğunu ifade eden delillere örnek gösterilebilir.

Hanefî mezhebine göre normal şartlarda evlenmenin hükmü sünnettir. Âyet ve hadislerdeki evlenme ile ilgili emirler teşvik anlamındadır. Zira Nisâ sûresi 33. âyette mealen “evlenme imkanını bulamayanlar ise Allah lutfu ve keremi ile kendini varlıklı kılıncaya kadar iffetlerini korusunlar” buyurulmuş olması, Hz. Peygamber’in evlenmeye mali imkanı bulunmayan gençlere oruç tutmayı tavsiye etmesi, keza sahabeden bazılarının evlenmemiş olmaları evlenmenin farz değil sünnet olduğunu gösterir. Şâfiîler’e göre ise evlenmek kural olarak sünnet değil mubahtır. Ancak evlenmenin sünnet oluşu şartların elverişli olması halindedir.

Duruma göre evlenmek farz veya mekruh da olabilir. Kişinin mâlî gücü evlenmeye müsaitse ve evlenmediği takdirde zina edebileceği ve gayri meşru ilişkilere girebileceği endişesini taşıyor, evlendiği takdirde ise karısına karşı âdil davranabileceğine ve evlilikten doğan hakları yerine getirebileceğine inanıyorsa bu kişinin evlenmesi farzdır (Evlilikten doğan haklar için bk. AİLE). Buna mukabil kişi evlendiği takdirde karısına zulmedeceği kanaatini taşıyorsa, evlenmesi mekruhtur.

Nikah evlenen taraflar arasında bir akit olduğundan nikahın rüknü icâb ve kabuldür. Yani evlenme talebinde bulunan tarafa diğer tarafın olumlu cevap vermesiyle akdin temel unsurları oluşmuş olur. İcâb (evlilik teklifi) karşı taraftan kabul görmedikçe akit teşekkül etmez. İcâb ve kabul sözle olduğu gibi, yazı ile veya sağır ve dilsizler arasında işaretle de olur. Taraflar irade beyanlarını veli veya vekil aracılığıyla da açıklayabilirler. Burada önemli olan tarafların evlenme yönündeki irade beyanlarını açık, kesin ve karşılıklı uyum içerisinde açıklamalarıdır. Klasik fıkıh kitaplarında irade beyanının şekli konusunda ayrıntı ile durulması, karışıklığa ve yanlış anlamaya engel olma, açıklık ve güveni sağlama amacına yöneliktir.

Müslüman bir erkekle müslüman bir kadının evliliğinde akdin geçerli olması için iki müslüman erkeğin veya bir müslüman erkek ile iki müslüman kadının şahitliği şarttır. Hanefîler’e göre şahitlerin âkıl ve bâliğ olması yeterli olup âdil (dinî ölçülere göre mahkemede şahitlik yapacak kişilerde aranan şartları haiz) olması şart değildir. Diğer mezheplere göre evlenmede şahitlerin erkek olması gerektiği gibi bunların âdil olması da gerekir.

Hanefîler’e göre âkıle ve bâliğa olan bir kızın veya kadının mehr-i mislini (bk. MEHİR) almış olmak ve küfvüyle (bk. KEFÂET) evlenmiş olmak kaydıyla velisinden izinsiz evliliği câizdir. Bu şartlara uyulmadığında kızın velisinin akdini feshettirme hakkı doğar. Şâfiîler’e göre kadının velisinin izni olmaksızın nikahlanması câiz olmadığı gibi kadının akdin kuruluşunda bizzat taraf olması da câiz değildir; akitte kadını velisi temsil eder. Hanefîler’e göre âkıle ve bâliğa olan kızı istemediği bir evliliğe velisi zorlayamaz (bk. VELÂYET). Kız, rızası olmadığını açıkça ifade ettiği takdirde kıyılan nikah geçerli olmaz. Mâlikî ve Şâfiîler’e göre baba ve dede evlenmemiş (bakire) kızını istemediği bir nikaha zorlayabilir. Ancak bunu kızına kötülük olsun için yaptığı anlaşılırsa nikah geçerli olmaz.

Dul kadınların istemedikleri bir kimseyle velileri tarafından evlendirilmelerinin câiz olmayacağı konusunda Hanefîlerle Şâfiîler görüş birliği içindedir.

Cumhurun görüşüne göre bulûğa ermemiş küçüklerin velileri tarafından evlendirilmeleri câizdir. Küçüklerin henüz bulûğa ermeden evlendirilmelerinde, o an için mevcut veya ileride muhtemel bazı yararları düşünüldüğü için bu câiz görülmüştür. Ancak küçüğü nikahlayan veli küçüğün babası veya dedesi değilse evlendirilen küçük bulûğa erdiğinde küçükken kıyılan nikahı kabul etmeyebilecektir (bk. HIYÂRU'L BULÛĞ). Henüz bulûğa ermeden nikahlanan küçüklerin fiilen evlilik hayatı sürdürmeleri tabiatıyla bulûğa erdikten sonra mümkün olacaktır ve ergenlik çağına ulaşıncaya kadar kızın velisinin yanında kalması tabiidir. Bütün bunlardan ve nikah akdinin gözettiği temel amaçlardan hareketle bazı İslâm hukukçuları küçüklerin bulûğa ermeden evlendirilmesini câiz görmez. Bu eğilim İslâm aile hukukuyla ilgili son dönem kanunlaştırmalarına da yansımıştır.

Akıl hastaları edâ (fiil) ehliyetine sahip olmadıklarından kural olarak bunlar velileri tarafından evlendirilir. Ancak bazı fakihler akıl hastalarının evlendirilmesini kabul etmezken bir kısmı da bunu hakim iznine bağlamadan yanadır. Zorlama (ikrah) altında yapılan evlilikler de, Hanefîler hariç, İslâm hukukçularının çoğunluğuna göre geçersizdir.

Evlenmede veliye, özellikle de evlenecek kızın velisine önemli bir söz hakkı ve yetki tanınarak, hem toplumun geleneksel aile yapı ve telakkisi korunmuş hem de evliliğin daha kalıcı ve sağlam temellere oturması sağlanmak istenmiştir (bk. VELÂYET). Evlenecek iki tarafın birbirine denk olması (kefâet) konusunda gösterilen titizlik de benzeri bir amaç taşır (bk. KEFÂET). Ancak bu konularda İslâm hukuk doktrininde katı bir kuralcılıktan ziyade tarafların ve toplumun ortak yararlarını dengeleyen uzlaşmacı ve gerektiğinde farklı çözümleri de benimseyen hoşgörülü bir tavrın sergilendiği görülür.

İslâm hukukunda aralarında belli derecede kan ve süt hısımlığı veya sıhrî hısımlık bulunan kimseler bakımından sürekli evlenme engeli bulunduğu gibi, din farkı, üç talakla boşanmış olma, birbirinin belli derecede yakını iki kadını birlikte nikahı altında tutma (cem') gibi geçici evlenme engelleri de mevcuttur (bk. MUHARREMAT).

Evlenme akdinin icap-kabul, veli, şahit, evlenme engelinin bulunmaması vb. gibi kuruluşu ve hukuken geçerliliği için gerekli şartlar tamam ise, bu, "sahih evlilik" olarak adlandırılır. Böyle bir evlilik karı-koca ilişkisinin helâl olması, mehir, nafaka, sıhrî hısımlık, nesep gibi evliliğin bütün muteber hukukî sonuçlarını da doğurur. Sıhhat şartlarında eksiklik bulunan evlilik ise "fasit" adını alır. Bir kısım İslâm hukukçusuna göre fasit nikah, zifafın olması halinde mehir, nesep, talak gibi bazı hukukî neticeler doğurur. Unsur veya kuruluş (in'ikâd) şartlarında eksiklik bulunan batıl evlilikler ise benzeri hiç bir hukukî sonuç doğurmaz.

İslâm hukukunda evlilik akdinde, diğer akitlerde de olduğu gibi şekil serbestisi hakim olup herhangi bir şekil ve merasim zorunlu değildir. Nikahın din adamının veya bir başka kimsenin huzurunda kıyılması ya da dini merasim icra edilmesi şartı da yoktur. Ancak ilk dönemlerden itibaren

İslâm toplumlarında nikah akitleri bir taraftan önemi ve toplum hayatında oynadığı rol sebebiyle diğer taraftan da sünnete ve İslâmî âdâba uygunluğunu sağlamak amacıyla din görevlileri ve (kadı gibi) meslek adamları huzurunda yapılagelmiştir. Böylece, hem nikah şartlarının din görevlisi tarafından kontrolü, dini bilgilenme, böyle hayırlı ve kalıcı bir insanî ilişkiye dua ve iyi temennilerle başlama amacı gerçekleşmiş, hem de nikahın toplum nezdinde aleniyet kazanması, taraflar üzerinde evliliğin devamı yönünde olumlu bir kamuoyu baskısı oluşması sağlanmış olmaktaydı. Osmanlı toplumunda da bu amaçların yanısıra, nikahın resmi kayıt ve kontrol altına alınmasının tarafların ve çocukların evlilik içi ve sonrası hakları için koruyucu bir tedbir olması sebebiyle, nikahın devlet kontrolünde, hakimlerin bilgisi dahilinde kıyılması ve kıyılan nikahların resmi kayıt altına alınması yönünde öteden beri ciddi teşebbüs ve uygulamalar olmuştur. Özellikle son iki yüz yılda bu konuda önemli mesafe alındığı ve 1917 tarihli Osmanlı Aile Hukuku Kararnamesi'nde de bu temayülün hakim olduğu görülür.

Nikah akdinin geçerliliğine etkisi olmamakla birlikte Hz. Peygamber'in tavsiyelerine uygun bir nikahta icap ve kabulden önce "hutbe" olarak da anılan şu dua okunur: " " Okunuşu: "Alhamdü lillâhi nahmeduhü ve nesteînühû ve nestağfiruhû ve neûzü billahi min şürûr'i enfüsina. Men yehdillâhü felâ mudılle leh. Ve men yudlil felâ hâdiye leh. Ve eşhedu en lâ ilâhe illallah ve enne Muhammeden abduhû ve rasûlüh." Anlamı: "Hamd yalnız Allah'adır. O'na hamdeder, O'ndan yardım diler, O'nun af ve mağfiretini dileriz. Nefislerimizin şerrinden Allah'a sığınırız. Allah'ın hidayete eriştirdiğini hiç kimse saptıramaz; kimi de dalalete düşürürse artık onu hidayete eriştirecek yoktur. Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilâh yoktur, Hz. Muhammed de O'nun kulu ve Râsulüdür." Bu duanın ardından müminleri takvaya davet eden Âl-i İmrân 3/102, Nisâ 4/1 ve Ahzâb 33/70-71 âyetleri okunur. Yine Rasûlullah'ın tavsiyelerine uygun olarak nikah akdi, şenlik, ziyafet vb. yollarla topluma duyurulmalıdır (bk. DÜĞÜN).

Gerekli şartları taşıyan ve usulüne uygun olarak yapılan evlilik akdinin taraflar için birtakım hak ve sorumluluklar doğurması gayet tabiidir. Bunlar arasında kadının mehir ve nafaka hakkı (bk. MEHİR, NAFAKA), kocanın aile birliğini temsil hak ve yükümlülüğü, tarafların evlilik birliğinin devamı için birbirlerine gerekli sevgi, saygı, itaat ve hoşgörüyü gösterme sorumlulukları sayılabilir (bk. AİLE). İslâm hukukunda evliliğin sona ermesi de yine belli bir prosedür ve esasa bağlanmış, tarafların haklarını koruyucu, beklenmedik mağduriyetlerini giderici birtakım tedbirler alınmaya çalışılmıştır (bk. HIDÂNE, İDDET, MUHÂLA'A, NESEP, TALAK, TEFRİK).

¥ Hamza Aktan

NİSAB

Sözlükte "nisab", işaret, veya hedefe dikilen işaret anlamlarına gelmektedir. "Nisab"ın fıkıhtaki terim anlamı ise, zekâtın vücubunda alamet olmak üzere tesbit edilen muayyen miktardır.

Buna göre nemâ özelliğine sahip mallar, mükelleflerin zaruri ihtiyaçlarının dışında, "nisab" denilen muayyen miktarlara ulaşır-

sa, ancak o zaman zekâta tabi olurlar (ayrıca bk. HAVÂİC-İ ASLİYE, NEMÂ).

Dinen zengin sayılmanın asgari sınırı diyebileceğimiz ve servetin zekâtı gerektiren miktarını ifade eden nisab, çeşitli zekât malları için ayrı ayrı olmak üzere Hz. Peygamber tarafından gösterilmiştir. Bu itibarla fakihler –toprak ürünleri ve madenler hariç– bütün zekât mallarında nisabın şart olduğunda görüş birliğine varmışlardır.

Nisab miktarları şöyledir: Gümüşte 200 dirhem (595 gr. gümüş), altında 20 miskal (85 gr. altın), hayvanlarda 5 deve, 30 sığır, 40 koyun, cumhura (fakihlerin çoğunluğuna) göre toprak ürünlerinde 5 vesk (653 kg). Ebû Hanîfe'ye göre toprak mahsüllerinde nisab aranmaz.

Hz. Peygamber devrinde çeşitli zekât mallarının nisab miktarlarının kıymetçe birbirlerine eşit oldukları nakledilir. Dinî hükümlerin ilke ve amaçları konusundaki önemli tesbitleri ile tanınan büyük bilgin Şah Veliyullah ed-Dehlevi de hadislerle belirlenen her bir nisab miktarının, karı-koca ve çocuklardan oluşan en küçük bir ailenin bir yıllık masraflarının karşılığı olduğunu belirtir.

Nisab miktarına ulaşan nâmî mala sahip kişi dinen zengin sayıldığından, bu kişinin –zekât yükümlüsü olmasının yanısıra– zekât ve fitre alması da câiz değildir. Bu tür zenginliğin ölçüsü olan nisaba "nisâb-ı ğınâ" denir. Nisab miktarına ulaşan fakat nâmi olmayan mala sahip kişi, zekât ve fitre alma konusunda dinen zengin sayılır ve bu kişinin zekât ve fitre alması câiz olmaz. Bu tür zenginliği belirten nisab için "nisâb-ı istiğnâ" tabiri kullanılır. Havâic-i asliye dışında hangi türden olursa olsun nisab miktarı değerinde malı olmayan kişi ise dinen fakir hükmündedir; zekât ve fitre alması câizdir (ayrıca bk. FİTRE, ZEKÂT).

¥ Mehmet Erkal

NİSÂ SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 4. sûresi

Bazı bölümlerinde kadın haklarından da bahsedildiği için "kadınlar" anlamına gelen "nisâ" kelimesi bu sûrenin adı olmuştur. Medine devrinde indirilmiştir. 176 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, lâm, mim ve nun harfleridir.

Hz. Âişe'nin bildirdiğine göre Peygamberimiz: "Kur'ân'ın yedi uzun sûresini, kim öğrenip bellerse, o kişi bilgin sayılır" buyurmuştur ki, bu yedi sûre arasında Nisâ sûresi de vardır (Müsned, VI, 73, 82).

Bu sûrede; yetim ve kadın hakları, miras hükümleri, evlilik hukuku, ibadet ahkâmı, uygulanması zorunlu olan birtakım içtimâî esaslar, Gayr-i müslim ve münâfıkların iç yüzleri, Allah ve Elçisine itaatin gereği, cihadın önemi, inanıp iyi işler yapmanın lüzumu ve hıristiyanların yanlış itikatları söz konusu edilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* İnsanları bir tek "nefs" (canlı)dan yaratan Allah'tan korkmalı, akrabalık hakları da gözetilmelidir (âyet: 1).

* Yetim malı yemekten sakınmalıdır. Bilhassa yetim kızlara daha çok özen gösterilmelidir. Yetimler yetişkin hale gelince, malları şahitlerin huzurunda kendilerine geri verilmelidir. Haksız yere yetim malı yiyenlerin ateş yemiş olacakları ve çılgın ateşe (cehenneme) atılacakları bilinmelidir

(2, 5-6, 10).

* Aralarında âdil davranılabilecekse, dörde kadar kadınla evlenmek câizdir. Adalet yapılamayacağından korkulursa bir tane ile yetinilir. Kendisiyle evlenilen kadınlara mehirleri tam olarak verilmelidir; ancak hanım, mehrin bir kısmını kendi isteğiyle bağışlarsa bu da câizdir (3-4).

* Anne ve babanın ve diğer yakınların bıraktıkları miras, varsa borçları ve vasiyeti yerine getirildikten sonra, Yüce Allah'ın emrettiği şekilde paylaşılmalıdır. Allah, buyruklarına uyanı cennetine koyar; Kendisine ve Elçisine karşı gelip sınırı aşanlara ise alçaltıcı ve sürekli azap vardır (7-9, 11-14, 33, 176).

* Fuhuş yapan erkek ve kadınlar Allah'ın emrettiği şekilde cezalandırılır (15-16).

* Cahillikle bir kötülük yapıp hemen tevbe edenlerin tevbesini Yüce Allah kabul eder. Ancak, kötülüğü âdet edinen ve kendisine ölüm gelip çatınca tevbe edenlerle, kâfir olarak ölenlerin tevbesi kabul edilmez (17-18).

* Eşler, güzelce geçinmelidir. Namuslarını korudukları sürece kadınlarla iyi geçinmek gerekir; kendilerinden hoşlanılmasa bile bu yol izlenmelidir; çünkü Allah, bunda çok hayır murad etmiş olabilir (19).

* Karısından ayrılan kişi, daha önce ona verdiği mehiri geri almamalıdır (20-21).

* Kur'ân'da açıklandığı şekliyle, soy akrabalığı, süt akrabalığı ve evlilik bağı sebebiyle evlenilemeyecek kadınlarla evlenmek haramdır (22-28).

* Haksız yere başkalarının malını yemek, cana kıymak yasaktır; böyle yapanlar cehenneme atılacaktır (29-30).

* Allah Teâlâ, büyük günahlardan kaçınan kişilerin küçük günahlarını örter (31).

* Kimseye karşı kıskançlık beslenmemeli, ne istenecekse Allah'tan istenmelidir (32).

* Erkekler, kadınların yöneticisi ve koruyup kollayıcısıdır. İyi kadınlar, namuslu ve itaatkâr olanlardır. İtaatsiz kadınlar, gerekli şekilde ikaz edilir. İş ayrılık noktasına gelirse, iki taraftan birer hakem tayin edilip, uzlaşma yolları aranmalıdır (34-35).

* Ortak koşmadan Allah'a kulluk etmek, ana babaya ve herkese iyilik etmek; kibirden, cimrilikten, gösteriş için iyilik yapmaktan kaçınmak lâzımdır (36-38).

* İnkârcının arkadaşı şeytandır ve en kötü arkadaş da odur (38).

* Allah'a ve âhiret gününe inanmak, Allah yolunda harcamada bulunmak gerekir. Cenab-ı Hak iyilik edene kat kat karşılığını verir ve kimseye haksızlık etmez (39-40).

* İnkâr edip Hz. Peygambere karşı gelenler, kıyâmette yerin dibine geçirilmeyi isterler ve Allah'tan hiçbir şeyi de gizleyemezler (42).

* Sarhoş veya cünüp kişi namaz kılamaz. Kendisine abdest yahut gusül gerekenler, su bulamazlarsa teyemmüm ederler (43).

* Geçmişte yahudilerden bir kısmı, müslümanları saptırmaya çalışıp, Allah'ın kendilerine gönderdiği kitabı tahrif etmişler; dillerini eğip bükerek ve dine saldırarak Hz. Peygambere hakaret etmeye yeltenmişlerdir. Oysa onların, Kur'ân'a inanmaları, kibri bırakmaları gerekirdi. Yüce Allah, âyetlerini inkâr edenlere sürekli azap edecek, inanıp iyi işler yapanları da ebedî cennetlerle ödüllendirecektir (44-57).

* Emanetleri ehline vermek, insanlar arasında adaletle hükmetmek; Allah'a, Elçisi'ne ve müslüman yöneticilere itaat etmek, ihtilafları Allah ve Elçisi'nin buyrukları doğrultusunda çözümlemek gerekir (58-59).

* Müminler, Allah'ın kitabını bırakıp tâğût'un (şeytanın, sapıkların) hakemliğine başvurmamalı ve onun buyruğuna girmemelidir. Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'den uzaklaşanlar münâfıktır. Allah onları çok iyi bilmektedir. Bununla beraber, onların tutumlarına aldırmayıp, kendilerine öğüt vermek ve tesirli sözler söylemek gerekir (60-63).

* Allah Teâlâ, peygamberlerini itaat edilmek üzere göndermiştir. Peygamberi bir işte hakem yapıp sonra onun verdiği hükme karşı içinde bir burukluk duymadan, tam manasıyla teslim olmayan kişi inanmış olmaz. Allah ve Elçisi'ne itaat edenler peygamberler, sıddîklar, şehîdler ve sâlihlerle beraberdir; bu da en güzel nimettir (44-70, 80).

* Düşmana karşı hazırlıklı ve uyanık bulunup gerekli tedbirler alınmalıdır. Allah yolunda cihad edenler, büyük ödül kazanır. Savaş gerektiğinde bundan kaçınmamak lâzımdır. İnananlar Allah yolunda, inkâr edenler de tâğût yolunda savaşır. Münâfıklar ise, savaştan çekinen korkak kişilerdir; hep galibin yanında görünmek isteyen çıkarcı kimselerdir (71-76, 84).

* Savaştan ve Allah yolunda cihaddan korkmamak gerekir; ölüm insanı nerede olsa gelip bulur (77-78).

* İnsanın başına gelen iyilik, Allah'tan; kötülük de kendi olumsuz ve hatalı davranışlarındandır; bu bakımdan kimseyi suçlamamak gerekir (78-79).

* Yüce Allah, insanların yaptıkları gizli, açık her şeyi bilir; münâfıkların iç yüzlerini de çok iyi bilmektedir (81).

* Kur'ân-ı Kerîm, baştan sona tutarlı, içinde çelişki bulunmayan Allah kelâmıdır (82).

* Millî güvenliği ilgilendiren haberler gizli tutulmalı, herkese yayılmamalıdır (83).

* İyi bir işe destek olan ondan bir pay alır, kötülüğe destek olan da bundan sorumlu olur (85).

* Verilen selâma, daha güzeliyle yahut aynısıyla karşılık verilmelidir (86).

* İnsanlar, dünyada iken yaptıklarının hesabını Yüce Allah'a vereceklerdir (87).

* Müslümanlara ihânet eden münâfıklarla, müslümanlara düşmanlık edenler ve düşmanla iş birliği yapanlar cezalandırılır. Müslümanlarla barış içinde yaşamak isteyenlere ise dokunulmaz. Aynı şekilde, savaş sırasında karşı taraftan kendisinin müslüman olduğunu söyleyen de –aksi sâbit olmadıkça– öldürülmez (88-91, 94).

* Kasıt olmadan, hata ile öldürmelerde diyet verilir. Ancak, kasıtlı olarak bir müslümanı öldüren kimsenin cezası ilâhî lanet ve ebedî cehennemdir (92-93).

* Allah yolunda cihâd edenler, cihada katılmayanlardan daha üstündür (95-96).

* Müslümanlar, dinin gereklerini yerine getiremedikleri ve baskıya maruz kaldıkları yerden –eğer imkân bulabilirlerse– daha müsait bir yere hicret ederler. Allah yolunda hicret edenler bir çok güzel yer ve bolluk bulur (97-100).

* Savaş sırasında yahut sefer esnasında namazlar kısaltılabilir. Önemli olan, düş-

mana fırsat vermemek, gerekli tedbirleri almaktır. Ayrıca savaşta düşmanı takipten de geri durulmamalı, savaşın kesin sonucu alınmalıdır (101-104).

* Hainlerden ve haksızlardan yana çıkılmamalı, onlar savunulmamalıdır. Bunlar, dünyada iken kendilerini kurtarsalar bile, âhirette Allah'tan kurtulamazlar (Haksızdan yana olmamak, genelde herkese olduğu gibi, özellikle hukukçulara önemli bir uyarıdır.) (105-109).

* Kötülük edip tevbe edeni Allah affeder. Herkesin yaptığı kendisinedir. Kim, işlediği suçu başkasının üzerine atarsa, büyük bir iftira ve açık bir günah yüklenmiş olur (110-112).

* Hz. Peygamber, Allah'ın koruması altındadır. Allah ona, Kitab'ı ve hikmeti indirmiş, bilmediği şeyleri öğretmiştir (113).

* Kötü maksatla gizli konuşmalar ve toplantılar düzenlemek hayır getirmez. Ancak, iyilik ve insanların arasını düzeltmek ve Allah rızasını kazanmak için yapılırsa iyidir (114).

* Hz. Peygamber'in ve müminlerin yolundan sapanlar cehenneme gider (115).

* Yüce Allah, kendisine ortak koşulması dışında, dilediği kimsenin günahını bağışlar. Allah'a ortak koşanlar, şeytana yalvarırlar ama şeytan lanetlenmiştir. Şeytanın dostları da hüsrana uğrar, cehennemi boylar. Çünkü şeytan yalancı ve aldatıcıdır. Kötülük yapan, cezasını görecektir. Ancak inanıp yararlı işler yapan erkek ve kadınlar cennetliktir; bu, Allah'ın vaadidir ve en doğru sözlü olan da Yüce Allah'tır (116-126).

* Kadınlara, çocuklara ve öksüzlere karşı adil olunmalıdır. Karı-koca, birbirleriyle iyi geçinmeye çalışmalıdır. Ayrılık olunca da karamsarlığa kapılmamalı, Yüce Allah'ın yardımına güvenmelidir (127-130).

* Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. Cenab-ı Hak, kendisine başkaldıran toplumları dilerse helâk eder ve yerine başkalarını getirir. Dünya ve âhiret mutluluğunu sadece O'ndan istemek gerekir (131-134).

* Kişi, şahitliği Allah için ve dürüst yapmalı, kendisinin ve akrabasının aleyhine bile olsa, yine, aleyhine şahitlik edilenler ister zengin ister fakir olsunlar adaletten ayrılmamalıdır (135).

* Allah'ı veya diğer iman esaslarından birisini inkâr eden sapıklığa düşmüş olur. Bir inanıp bir inkâr eden, sonra küfre saplanıp kalanları Allah bağışlamaz. Müminleri bırakıp kâfirlerle dost olanlara da acı bir azap vardır. Böylesi münâfıklardan uzak durmak gerekir, çünkü onlarla düşüp kalkanlar onlar gibi olurlar; böylelerinin yeri de cehennemdir. İkiyüzlü münâfıklar, gösteriş için zoraki namaz kılarlar; arada yalpalayıp dururlar. Bunlarla ve inkârcılarla dost olunmamalıdır. Münâfıklar, cehennemin en aşağı tabakasında bulunacaklardır. Ancak tevbe edip iman eden ve samimiyetle İslâm'a sarılanlar, müminlerle beraberdir. Allah Teâlâ, inananlara büyük bir ödül verecektir. Şükredenler de şükürlerinin karşılığını alacaklardır (136-147).

* Allah, açıkça kötü söz söylenmesini sevmez; ancak, haksızlığa uğrayan kişi bunun dışındadır, o kendisini savunabilir (148).

* İyiliğin gizlisini de açığını da Allah bilmektedir. Yapılan kötülüğü açıklamayıp affedeni de Allah bilir (böylelerini de O affeder) (149).

* Allah'ın peygamberlerinden kimine inanıp, kimini inkâr edenler kâfirlerdir; böylelerine alçaltıcı bir azap vardır. Buna karşılık, Allah'a ve elçilerine inanıp, onlar arasında ayırım yapmayanlara da mükâfat vardır (150-152).

* Peygamberine karşı saygısız davranan, Allah'a verdiği sözden dönüp âyetlerini inkâr eden, yalan söyleyen, zulmeden, insanları Allah yolundan saptıran, haksız yere insanların mallarını yiyen kimseler bela üstüne belaya uğrar (153-162)

* Yüce Allah, Hz. Muhammed (s.a.)'den önce de birçok peygamber göndermiştir. Hz. Peygamber'e indirilen Kur'ân da Allah kelâmıdır. Bunun şahidi de Allah ve melekleridir. Bu gerçeği inkâr eden zalimleri Allah affetmeyecek ve onlar cehenneme atılacaklardır. Öyleyse insanlar, kendi yararlarına olmak üzere bu gerçeği kabul etmelidirler. Eğer inkâr ederlerse, bununla Allah'a hiçbir zarar veremezler. Çünkü göklerde ve yerde bulunanların hepsi Yüce Allah'ındır ve O her şeyi çok iyi bilmektedir (163-170).

* Allah, bir tek Tanrı'dır. Hıristiyanların iddia ettiği gibi üç değildir; O, çocuk sahibi olmaktan yücedir. Aslında göklerde ve yerde olan her şey O'nundur. Hz. Îsâ da bir peygamberdir (171).

* Allah'a kulluğa tenezzül etmeyenleri Yüce Allah, huzurunda toplayacak (ve bunun hesabını soracak)tır. İnanıp salih amel işleyenleri, fazlasıyla mükâfatlandıracak, kulluktan çekinip büyüklük taslayanları da acı bir şekilde cezalandıracak ve onlar kendilerini azaptan kurtaracak bir dost da bulamayacaklardır (172-173).

* Bütün insanlar, Hz. Muhammed (s.a.)'e gönderilen aydınlık Kur'ân'a inanmalıdır. Allah'a inanıp O'nun buyruğuna uyanlar, dosdoğru yolu bulmuş, ilâhî rahmet ve lütfu kazanmış olurlar (174-175).

¥ Abdurrahman Çetin

NİSYAN

Unutma. Bir ehliyet ârızası.

Sözlükte unutmak, hafızada bulunan ve hatırlanması mümkün olan bir şeyin hatırlanmaması demektir. Fıkıhta bir ehliyet ârızası kabul edilen nisyan, "kişiyi mükellef tutulduğu şeyi hatırlamaz veya ibadetini hakkıyla yapamaz hale sokan ârızi bir hal" şeklinde tanımlanır.

Nisyan, vücub ve edâ ehliyetlerini ortadan kaldırmaz. Çünkü akıl ile birlikte kudret, nisyan halinde de bulunmaktadır. Kul hakların (hukuku'l-ibâd)'da nisyan bir mazeret kabul edilmez. Zira kul haklarının masuniyeti vardır. Bu tür hakların masuniyeti nisyan ile de ortadan kalkmaz. Buna göre insan başkasının malını unutarak itlâf etse, itlâf olunan malın bedelini tazmin etmesi gerekir. Yine bir kişi herhangi bir suçu unutarak işledim diye mazeret beyan edemez; unutarak işlenen suçlardan dolayı da kişi sorumludur. Ancak unutma, bunaklıktan (ateh) ötürü ise, bu durumda unutan kimseye ma'tûh hükümleri uygulanır.

Allah hakların (hukukullah)da ise unutmak, kişinin kusuruyla meydana gelmemişse mazeret sayılır. Peygamberimizin, "Ümmetimden hatanın, unutmanın ve zorlandıkları söz ve fiillerin günahı kaldırılmıştır" (İbn Mâce, Talâk, 16) hadisinde Allah'ın, kişinin kendi kusurundan kaynaklanmayan unutma sebebiyle işlediği suçların günahını bağışladığını ifade buyurmuş-

tur. Buna göre insan unutarak Allah'ın ismini anmadan (bismillah demeden) bir hayvanı boğazlasa, günah işlemiş olmaz ve o hayvanın eti yenir. Çünkü kişi, kesim anında heyecan, telaş ve korku gibi elinde olmayan sebeplerle besmeleyi söylemeyi unutabilir. Yine namazını vaktinde kılmayı unutan kişi günahkâr sayılmaz, fakat bunu kaza etmekle mükelleftir. Kezâ oruçlu iken unutarak yiyen veya içen kişinin orucu bozulmaz. Zira oruç hali, bu nisyana engel olacak bir mahiyette değildir. Ancak Allah haklarında eğer kişi kendi kusurundan ötürü nisyana düşmüşse, bu tür nisyan özür sayılmaz. Buna göre namaz kılarken unutarak yiyen, içen veya konuşan kişinin, kusuru söz konusu olduğu için namazı bozulur ve onu iade etmesi gerekir. Çünkü namaz hâli, kişiye namaz kıldığını devamlı olarak hatırlatmakta ve bu hal onun yemesine, içmesine ve konuşmasına engel olmaktadır. Şâfiî mezhebinde geçerli olan görüşe göre, unutularak yapılan bir iki kelimelik bir konuşma namazı bozmaz.

¥ Fahrettin Atar

NİŞANLANMA

Nişanlanma bir evlenme vadidir. Nişanlılık genelde erkeğin evlenme niyetinde olduğunu açık veya kapalı biçimde kadına açıklaması, kadının da açıklanan bu düşünceyi olumlu bulmasıyla teessüs eder. Kadının erkeğe kendisiyle evlenme niyetinde olduğunu açıklamasına dinî bir engel yoktur. Evlenme niyetinin açıklanması İslam hukukunda "hıtbe" terimi ile ifade edilmiştir. Niyetini açıklayan erkeğe "hâtib", olumlu karşılayan kadına da "mahtûbe" denilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de kocası ölmüş kadınların dört ay on gün iddet bekleyeceklerini açıklayan Bakara sûresi 235. âyette mealen "kadınlara evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinizde gizli tutmanızda size günah yoktur" buyurulmuş olması kocası ölen ve iddetini bitirmemiş olan kadınlara açıkça evlilik teklifi yapılamayacağı, ancak evlenme niyetinin dolaylı biçimde ifade edilebileceği şeklinde yorumlanmıştır.

Bir erkeğin herhangi bir kadına evlenme niyetinde olduğunu açıklayabilmesi için aralarında evlenme engeli bulunmaması gerekir. Buna göre kişinin, kendisine mahrem olan kadınlara (bk. MUHARREMÂT), başkasıyla evli bulunan kadınlara ve ister ric'î ister bâin talakla boşanmış olsun boşanmadan dolayı veya kocası ölmüş olduğu için iddet bekleyen kadınlara evlenme niyetini açıklaması câiz değildir. Başkasının mahtubesi (nişanlısı) olan kadına da evlenme teklif edilmesi câiz görülmemiştir. Zira Hz. Peygamber "İçinizden hiç kimse kardeşinin pazarlık etmekte olduğu şeyi almaya teşebbüs etmesin ve içinizden hiç kimse din kardeşinin evlenme teklifinde bulunduğu kadına, ilk teklifte bulunan vazgeçmedikçe evlenme teklif etmesin" (Buhârî, Nikah, 45; Müslim, Nikah, 28) buyurmuştur. Şâfiîler'e göre kocası ölen kadında olduğu gibi bâin talakla boşanmış kadına açıkça değilse de kapalı ve dolaylı ifadeyle (târîz) evlenme fikri ifade edilebilir.

Evlilik teklifinde bulunacak erkeğin kadını görmesi Rasûlullah tarafından tavsiye edilmiştir. Nitekim bu konuyla ilgili olarak rivâyet edilen bir hadise göre ashaptan Muğire b. Şu'be bir kadınla evlenmek istemiş, Hz. Peygamber "O'nu gör. Çünkü onu

görmen aranızda sevgi ve anlaşma olması için daha uygundur" (İbn Mâce, Nikah, 9) buyurmuştur. Görme hususunda kadının el ve yüzünün açık olması kafidir.

Nişanlılık döneminin evlenmeyle nihayete ermesi tabii olarak beklenen bir sonuç ise de bazan nişan bozulabilir. Nişanlılık (hıtbe) bir akit olmayıp, sadece tarafların evlenme niyetini ızhar eden bir evlenme vadi olduğundan nişanlılık taraflara evlenme mecburiyeti yüklemez. Nişanın bozulması halinde gündeme gelen başlıca hukukî meseleler şunlardır: Mehrin iadesi, verilen hediyelerin geri alınıp alınamayacağı, maddi veya manevi tazminat talep edilip edilemeyeceği.

Nişan bozulduğunda, nişanlılık döneminde kadına ödenmiş olan mehirin, mislî mal ise mislen, aynî mal ise aynen veya kıymetiyle geri alınabileceği hususunda mezhepler arasında görüşbirliği vardır. Zira mehir, evlilik akdinin hukukî sonucudur ve kadının bunu hak etmesi evlilik sebebine dayalıdır. Dolayısıyla, nişanlılık evlilik ile tamamlanmayınca kadının önceden aldığı mehir üzerinde herhangi bir hakkı olmaz (ayrıca bk. MEHİR).

İki tarafın birbirlerine verdikleri hediyelerin geri alınıp alınamayacağı konusunda ise görüş ayrılığı vardır. Hanefîler'e göre hediyeler hakkında hibe hükümleri uygulanır. Buna göre prensip olarak, verilen hediyeler geri alınmaz. Ancak verilen hediyeler karşı tarafın elinde aynen mevcutsa, yani tüketilmemiş, başkasına devredilmemiş veya tebdil ve tağyire uğratılmamışsa geri alınabilir. Aksi halde geri alınamaz. Şâfiîler'e göre ise hediyeler her halükârda geri talep edilebilir. Hediye edilen şey karşı tarafın elinde aynen mevcutsa aynen, istihlak edilmişse, kıymetiyle geri istenir. Mâlikîler ise bu konuda nişanı kimin bozduğunu dikkate alarak hüküm vermişlerdir. Eğer nişanı bozan erkek ise kadın tarafından hiçbir şey talep edemez. Kadın tarafına verilen hediyeler aynen mevcut olsa da olmasa da hüküm aynıdır. Eğer nişanı bozan kadın ise erkek, verdiği hediyeleri geri alabilir. Eğer tüketilmiş ise kıymetini talep edebilir.

Nişanın bozulması halinde, haklı ve mağdur olan tarafın bu sebeple diğer taraftan tazminat talep edip edemeyeceği meselesine gelince, klasik fıkıh literatüründe bu konuda açık bir ifade ve eğilime rastlanmaz. Bazı çağdaş İslâm hukukçuları, nişanlılığın taraflara evlenme mecburiyeti yüklemediğinden hareketle, nişanı bozmanın maddi veya manevi tazminat hakkı doğurmayacağı görüşündedir. Zekiyyuddin Şaban, Mustafa Sibâî, Mahmut Şeltut gibi diğer bir kısım İslâm hukukçusu ise İslâm'da zararın tazmininin ilke olarak benimsendiğinden hareketle, –maddi bir zarar varsa– nişanı bozma halinde maddi tazminat hakkının, belli şartların bulunması halinde de manevi tazminat hakkının doğabileceği kanaatindedir. Bu konuda nişanı bozmanın haksız bir davranış olup olmadığına, zararın bulunup bulunmadığına karar verecek organın ise mahkeme olacağı açıktır. Bazı İslâm ülkelerinde de kazaî içtihatlar bu yönde gelişmektedir.

¥ Hamza Aktan

NİYABET

Niyabet ("en-niyabet) sözlükte, başkasının yerine geçme anlamına gelir. Fıkıhta da niyabet kelimesi kamu görevlerinden özel

hukuk ilişkilerine ve ibadetlere kadar başkasının işini veya görevini yürütmesi ya da başkasını temsil etmeyi ifade eden geniş kapsamlı bir kavram olarak kullanılmıştır. Başkasını temsil eden kişiye "naib" denir. Özel hukukta bir sözleşmeye dayanarak başkasını temsil konusu "el-vekâle" başlığı altında incelenir (bk. VEKÂLET). İbadetlerde niyabetin câiz olup olmadığı hususu ise, ibadetin türüne bağlıdır (bk. AMEL, ÜCRETLE İBADET-KUR'AN OKUMA).

¥ Heyet

NİYET

³ Fıkıh

Niyetin ("en-niyye") sözlük anlamından hareketle yapılan genel tanımı şöyledir: Kalbin, hemen veya sonucu itibariyle maksada uygun bulduğu, yani bir faydayı sağlayacağına veya bir zararı savacağına hükmettiği fiile doğru yönelmesidir. Dini bir terim olarak ise niyet "Allah'ın rızasını kazanma arzusuyla ve O'nun hükmüne tabi olmak üzere fiile yönelen irade" şeklinde tanımlanmıştır.

Amellerin dini açıdan değer kazanması ile niyet arasında sıkı bir bağ vardır. Dış dünyaya yansıtılan salih amel görünümündeki davranış ile kalpteki yöneliş aynı doğrultuda olmadığı takdirde o amelin Allah katında bir değeri olmaz. Gerek Hz. Peygamber'in "Ameller ancak niyetlere göredir" (Buhârî, Bed'ü'l-vahy, 1; Ebû Dâvud, Talâk, 11) hadisi gerekse aynı anlamı destekleyen nasslar ışığında ifadelendirilen "el-Umûr bi makasıdıhâ" kaidesi İslâm hukukunun beş temel küllî kaidesinden birini oluşturmuş ve Mecelle'de "Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir" şeklinde (mad. 2) yer almıştır. Hanefî yazarlar bu kaidelere "lâ sevabe illâ bi'n-niyye" (niyetsiz sevap yoktur) şeklinde bir altıncısını eklemişlerdir.

Hanefî fıkhı esas alınarak niyet ile amel arasındaki ilişki için şöyle bir tasnif yapılmıştır. A– İbadet türünden olan dinî ameller: a) Geçerliliği için niyetin şart olduğu ameller: Oruç, namaz gibi, b) Geçerliliği için niyetin şart olmadığı ameller: Ezan, abdest gibi. B– Muâmelât türünden olan ameller: a) Hüküm doğurması niyetin bulunmasına bağlı ameller: "İhraz"da mülkiyeti kazanabilmek için temellük kastının bulunması gibi, b) Hüküm doğurması niyetin bulunmasına bağlı olmayan ameller: Akit sırasında kesin irade beyanı kabul edilen mazi (geçmiş zaman) sıygasının kullanılması gibi, c) Sırf niyet aşamasında kalmış, fiile dönüşmemiş ameller: Kalben talâk veya vakıf işlemine niyet edip irade açıklamasında bulunmama gibi.

Amellere bağlanacak fıkhî sonuçlara gerçek iradenin etkisi konusunda fıkıh bilginleri değişik tasnifler ve değerlendirmeler yapmış olmakla birlikte, İslâm bilginleri niyetin, amelin temeli ve özü olduğu noktasında fikirbirliği içindedirler. Bu itibarla, amellerin uhrevî sonucunun ve ibadetlere ait dünyevî sonucun belirlenmesinde önem taşıyan dini anlamda niyetin varlığını takdir hususu kişinin kendisine bırakılmıştır. Kalpteki bu yönelişin dil ile pekiştirilmesi tavsiye edilmekle beraber, asıl olan kalptir. İslâm hukukunun dini karakterde bir hukuk olması sebebiyle ortaya konan diyânî-kazâî ayırımının da niyet meselesi ile yakın ilişkisi vardır (bk. DİYANETEN VE KAZAEN).

³ Ahlâk

Niyet, bir fiilin, belli bir sonucu gerçek-

leştirecek, önceden düşünülen bir amaca ulaştıracak şekilde zihinde tasarlanmış ve belirlenmiş biçimidir. Fiillerin formel (şeklî) olmasına karşılık, niyetler zihin ya da kalpteki düşünce ve tasarılardır. Niyet, kişinin kendi iradesine bağlı, kendi akıl ve zihninin ürünü olmakla birlikte tasarlanan fiilin, düşünüldüğü biçimde gerçekleşmesi, kişinin kendi çaba ve eylemleri yanında onu aşacak birçok şartların da elverişli olup olmamasına bağlıdır. Nitekim, bir kimsenin, belli bir amaca ulaşmak niyetiyle giriştiği bir iş, bazan düşünüldüğünden farklı bir şekilde sonuçlanabilir; hatta iyilik niyetiyle başlanan fiiller kötü sonuçlar verebileceği gibi bunun aksi de olabilir. İşte burada ahlâk biliminin en önemli sorularından biri ortaya çıkmaktadır: İnsan, kasıt ve niyetine göre mi sorumludur, yoksa –niyetinin iyi ya da kötü olduğuna bakılmaksızın– fiillerin doğurduğu sonuçlara göre mi sorumludur?

Niyetimize uygun olarak başardığımız işlerden sorumlu olduğumuzda kuşku yoktur. Burada, ister niyetimize göre, ister fiillerimize göre sorumlu olalım, sonuç aynı olacaktır. Bu durumda eğer niyet ve fiil iyi ise, sorumluluğun sonucu da iyi olmalı, yani böyle biri ödüllendirilmelidir; niyet ve fiil kötü ise cezalandırılmalıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyurulmuştur: "İyi iş yapan kendi lehine, kötü iş yapan da kendi aleyhine yapmış olur" (Fussilet 41/46).

Niyet ve fiilin birbiriyle uyuşmadığı durumlara gelince, İslâm ahlâkına göre bu tür durumlarda öncelikli öğe niyettir. Konu ile ilgili âyet ve hadisler bir bütünlük içinde incelenecek olursa, sorumluluğu belirleyen şeyin fiilin şekil ve sonucundan çok, bu fiilin arkasındaki kasıt ve niyet olduğu anlaşılır. Nitekim çok meşhur bir hadiste "Ameller niyetlere göredir" (Buhârî, Itk, 6) buyurulmuştur. Şu âyetlerde de sorumlulukta niyetin esas alındığı ifade edilmiş olmaktadır: "Yanılarak yaptıklarınızda size vebal yok; fakat kalplerinizin bile bile yöneldiğinde günah vardır" (el-Ahzâb 33/5), "Allah sizin kalplerinizi en iyi bilendir. Eğer siz iyi olursanız, şunu bilin ki Allah (kendisine) yönelenleri bağışlayıcıdır" (el-İsrâ 17/25), "Onların (kurbanların) ne etleri ne de kanları Allah'a ulaşır; fakat O'na sadece sizin takvanız ulaşır" (el-Hac 22/37).

Ehl-i sünnet inancına göre insanın iyilik ve kötülüğü yapabilmesi, Allah'ın buna uygun şartları yaratmasına bağlıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de "Sizi de sizin yaptıklarınızı da Allah yarattı" (es-Sâffât 37/96) buyurulur. En duyarlı teknik imkanların kullanıldığı fizikte bile önceden kestirilemeyen ihtimallerle karşılaşılmaktadır. Şu halde, yakından bile bildiğimiz tek şey niyet ve maksatlarımızdır. Bu yüzden de öncelikle niyetlerimizden, kasıtlı yaptığımız işlerden sorumluyuz. Bir kısmına yukarıda yer verilen birçok âyet ve hadis de açıkça bunu göstermektedir (ayrıca bk. İRADE).

¥ Heyet

Nizam (bk. ÂHENK)

NOEL

Hıristiyanların Hz. İsa'nın doğum tarihi olarak kabul ettikleri 25 aralıkta kutladıkları dinî bayramın adı.

İncillerde Hz. İsa'nın ne zaman doğduğuna dair bir bilgi olmadığı gibi IV. yüzyıldan önce de böyle bir kutlama yapılmıyordu.

Bununla birlikte, kimi ilk dönem Kilise tarihçileri, Basilidianların (II. yüzyılda yaşayan “Basilide” taraftarları) ocağın 6’ sında veya şubatın 19-20’sinde böyle bir bayram kutladıklarına işaret ederler. Bu bayramın kutlanışıyla ilgili en erken referans (Ephaem Syrus, 373) 6 ocaktır. 6 ocak gerçekte ilk yüzyıllar kilisesince Mesih’in vaftiz bayramı olarak kutlanıyordu. Papa Liberius döneminde (IV. yüzyıl) bu tarih aralık 25’e kaydırıldı. Böylece Roma’dan başlayarak bu tarih kabul edilmiş oldu. 378-388 arasında İstanbul’da; 388’de Antakya’da; 383’de Kapadokya’da ve 400-432 arasında da İskenderiye’de İsa’nın doğum kutlaması olarak aynı tarih benimsendi.

De Pascha Compotus’a göre yaradılışın ilk günü 25 marttı. Kitab-ı Mukaddes’deki kronolojiden yararlanıp, bu tarihten ileriye doğru gidildiğinde İsa’nın doğum tarihi olarak 25 aralığa geliniyordu. Bu tarih aynı zamanda güneşin tanrı olduğu inancını içeren Mithra geleneğinde “zaptedilemeyen güneşin doğum günüydü”. Böylece Kilise bu tarihi kabul etmekle putperest olarak adlandırdığı halklara daha kolay hitap edebilecekti. Bu kanalla aralığın 17’sinde kutlanan Roma Saturnalia festivaline ait bazı unsurlar da (hediye vermek, oruç ve oyunlar) hıristiyanlığa sokuldu.

Katolik kilisesinin belirlediği bu tarihe rağmen Ermeniler Hz. İsa’nın doğumu olarak 6 ocağı kutlar. İskoçya, Presbiter ve Congregasyon kiliseleri bu geleneği kutsal metinlerde geçmiyor diye reddederler. Bu bayram XIX. yüzyıla kadar Amerika’da resmi olarak kabul edilmemiştir. İngiliz Püritenleri de Stuartlar dönemine kadar kabul etmemişlerdi.

İlk dönem Kilise’nin dualarla kutladıkları bu bayram ortaçağlardan sonra festival anlamına bürünmüştür. Asis’li St. Francis XIII. yüzyılda İtalya’ya İsa’nın doğumunu sergileyen ahır dekorasyonunu getirmiştir. Bu dekorda İsa bir kilisede doğarken gösterilmektedir (Presepio). Roma’daki Santa Maria Kilisesi Hz. İsa’ya ait olduğu söylenilen bir beşiği Noel’den bir gün önce halkın huzuruna çıkarır. Yarı Latin dininin yarı Kuzey Avrupa geleneklerinin ürünü olan “Noel Baba” da bu bayramda ortaya çıkan bir figürdür. Çocuklara hediye veren “Noel Baba”, Allah’ın, oğlu İsa’ya bahşettiği hediyeyi temsil eder. Noel aslında Likya’da Myra piskoposunun adıdır. Noel Diokletien’in zamanında zulüm görmüş ve Konstantin’in zamanına kadar hapiste kalmıştır. Rusya’nın da koruyucu azizi olan Noel, Batıda Santa Claus, Father Christmass veya Krıs Krıngle adıyla bilinir.

Bayramın kutlanmasına arife gününden başlanır. Kapı kapı dolaşılıp ilahiler okunur, hediyeler verilir. Bayram günü gece yarısı, güneş doğarken ve sabah dualardan oluşan kutlamalar yapılır. Azizlere ait olduğu söylenilen eşyalar çıkarılır ve önlerinde dua edilir.

Hz. İsa’nın, 24 Aralığı 25 Aralığa bağlayan gece dünyaya geldiği kabul edildiğinden Noel bayramı Katolik hıristiyanlarda 24-25 Aralık günlerinde kutlanır (ayrıca bk. YILBAŞI).

¥ Kürşat Demirci

NUH (Hz.)

Kur’ân-ı Kerîm’de adı geçen bir peygamber.

Kur’ân-ı Kerîm ve Kitâb-ı Mukaddes’te

kendisinden ve peygamberliği zamanında cereyan eden Tufan hadisesinden bahsedilen Hz. Nuh, Tevrat'ın verdiği soykütüğüne göre Hz. Âdem'in oğlu Şît'in neslinden gelen Lamek'in oğludur. Lamek, yüz seksen iki yaşında iken doğan oğluna "İşimizden, Rabbin lânet ettiği topraktan olan ellerimizin zahmetinden bu bizi teselli edecek" (Tekvin 5/29) diyerek "rahatlık, dinlenme ve teselli" anlamında Nuh (ibrânîcede Nô-ah) adını vermiştir. Hz. Nuh, beş yüz yaşına geldiğinde Sam, Ham ve Yafet'in babası olur (Tekvin 5/32). O sıralarda insanlar bozulmuş, kötülükler çoğalmıştı. Fakat Nuh, Rabbin gözünde inayet bulmuş, sadık ve kâmil bir insandı (Tekvin 6/1-9). Allah, zorbalıkla dolan yeryüzünü ve insanları helâk etmeye karar verir. Nuh'a, gofer ağacından bir gemi yapmasını emreder. Yapılacak geminin ölçüleri, şekli, özellikleri Tanrı tarafından bildirilir. Nuh ile birlikte hanımları ve çocukları, her canlıdan da birer (bir başka yerde ise yedişer) çift gemiye alınacaktır (Tekvin 6/14-7/3). Tufan başladığında Hz. Nuh, altı yüz yaşındadır (Tekvin 7/6). Kırk gün kırk gece yağmur yağar. Sular yeryüzünü kaplar. Bir rivâyete göre yüz elli gün sonra sular çekilmeye başlar ve gemi Ararat dağları üzerine oturur. Diğer bir rivâyete göre ise tufan bir yıl sürer (Tekvin 7/24-8/3-13). Tufan sonrasında gemiden çıkan Hz. Nuh, Rabbe bir sunak (kurban sunma mahalli) yaparak, her temiz hayvan ve her temiz kuştan kurban takdim eder.

Allah, Nuh'u ve oğullarını mübarek kılarak; semereli olmalarını, çoğalıp yeryüzünü doldurmalarını emreder (Tekvin 9/1). Daha sonra da, Nuh ile bir ahid yapar. Bu ahde göre Nuh ve zürriyeti, belirtilen kurallara (Tekvin 9/2-7) uyacaklar, buna karşılık da bir daha tufan olmayacaktır.

Tufan sonrasında Hz. Nuh çiftçilik yapar, bağ dikip üzüm yetiştirir. İmal ettiği şaraptan içerek iyice sarhoş olan Nuh çadırının içinde çıplak iken Ham, babasının çıplaklığını görüp diğer kardeşlerine haber verir ve beraberce babalarının çıplaklığını örterler fakat Nuh, ayıldıktan sonra Ham'ın oğlu Kenan'ı lânetler.

Tufandan sonra üç yüz elli yıl daha yaşayan Hz. Nuh, dokuz yüz elli yaşında vefat eder (Tekvin 9/20-29).

İslâmî kaynaklarda Hz. Nuh'un şeceresiyle ilgili verilen bilgiler Tevrat'taki gibidir. O, Âdem'in oğlu Şîs'in (Şit) neslinden Lemek'in (Lamek) oğludur. Irak'ta yaşayan Hz. Nuh, Vedd, Sûvâ, Yağûs, Yaûk ve Nesr diye anılan putlara tapan kavmini (Nuh 71/23), putlara tapmaktan uzaklaştırmak, bir olan Allah'a ibadete davet etmek üzere peygamber olarak gönderilmiştir. Hz. Nuh onlara "Ey kavmim, Allah'a ibadet ediniz. Sizin, Ondan başka hiçbir ilahınız yoktur. Doğrusu ben size büyük bir günün azabının inmesinden korkuyorum" (el-A'râf 7/59; Hûd 11/25-26; Nuh 71/1-3) diyerek ikaz etmiş fakat kavmi: "Biz seni açık bir sapıklık içinde görüyoruz" diye karşılık vermiştir (el-A'râf 7/60). Bunun üzerine Hz. Nuh: "Ey kavmim, bende bir sapıklık yok, ben alemlerin Rabbi tarafından gönderilmiş bir elçiyim. Size Rabbimin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum. Korunupta merhamete kavuşmanız için, içinizden bir adam vasıtasıyla Rabbimizden bir ihtar geldi diye şaşıyor musunuz?" demiş (el-A'râf 7/61-63) fakat kavmi onun bu sözlerini kabul etmediği gibi, onun sıradan

bir insan olduğunu, ona tabi olanların da aşağı tabakaya mensup olduklarını ileri sürerek küçümsemişlerdir (Hûd 11/27). Bunun üzerine Hz. Nuh, kendisine kulak vermelerini, yaptığı bu görev karşılığında bir ücret de belirlemediğini, sadece onların bilmediklerini bildiğini ve kendilerini azabdan korumaya çalıştığını ifade eder ancak kavminden inanmayanlar: "Ey Nuh, bizimle mücadele ettin. Hem bizimle mücadelede çok ileri gittin. Eğer doğru söylüyorsan, haydi bizi tehdit ettiğin şeyi getir" (Hûd 11/32) diye meydan okurlar. Bunun üzerine Hz. Nuh, cezanın ancak Allah tarafından verilebileceğini ve buna engel olunamayacağını bildirir (Hûd, 11/33-34). Buna karşılık ise: "Ey Nuh! Sen bu dediğinden vazgeçmezsen muhakkak taşlanmışlardan olacaksın" (eş-Şu'arâ 26/116) diye tehdit ederler. Bunun üzerine Hz. Nuh: "Rabbim, kavmim beni yalanladı. Benimle onların arasını aç, beni ve benimle beraber olan müminleri kurtar" (eş-Şu'arâ 26/116) diye dua eder. Nihayet Hz. Nuh'a: "Biz de ona vahyettik ki: Gözlerimizin önünde ve vahyimizle o gemiyi yap. Bizim buyruğumuz gelip de tandır kaynayınca her cinsten ikişer çift ve aileni de alıp ona sok. Yalnız onlar içinde aleyhlerine söz geçmiş olanları bırak. O zulmedenler hakkında bana yalvarma, onlar mutlaka boğulacaklardır" (Hûd 11/40; el-Mü'minûn 23/27) emri gelir. Bu emir üzerine gemi yapılır. Hz. Nuh ve inananlar gemiye binerler. Hz. Nuh'un karısı, ona inanmadığı için (et-Tahrîm 66/10) gemiye binmez. "Gemi onları dağlar gibi dalgalar arasından geçirirken Nuh, bir kenarda duran oğluna: Yavrum, bizimle beraber bin, kafirlerle beraber olma" diye seslendi. Oğlu: "Beni sudan koruyacak bir dağa sığınacağım" dedi. Nuh: "Bugün Allah'ın emrinden korunacak hiçbir şey yoktur, ancak onun acıdığı insanlar kurtulur" dedi. Ve aralarına dalga girdi, o da boğulanlardan oldu" (Hûd 11/42-43). Hz. Nuh'un, oğlu için yaptığı dua kabul edilmedi (Hûd 11/46).

Nihayet "Ey arz suyunu yut ve ey sema tut" denildi. Su azaldı, iş bitirildi. Gemi Cudi'ye oturdu. Haksızlık yapan kavim yok olsun denildi" (Hûd 11/44).

Tufandan sonra rivâyete göre üç yüz elli yıl yaşayan Hz. Nuh, çocuklarına gerekli vasiyetleri yaptıktan sonra bir rivâyete göre Mekke'de vefat eder.

¥ Ömer Faruk Harman

NUH SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 71. sûresi

Nûh Peygamber ve onun tevhid mücadelesi anlatıldığı için bu adı almıştır. Mekke devrinde nâzil olmuştur. 28 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları elif, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrenin tamamında Hz. Nûh aleyhisselamın tevhid mücadelesinden bahsedilmektedir.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Hz. Nûh, Allah'a şirk koşan kavmine bir uyarıcı olarak gönderilmiş Allah Elçisidir. O, toplumunu Allah'a kulluk etmeye çağırmış, bu uğurda gece gündüz çalışmış, her fırsat ve imkânı değerlendirmiştir. Fakat kavmi kibirlenip inkârda direnmişlerdir; bu yüzden de helâk edilmişlerdir (âyetler: 1-9, 25).

* Allah'a sığınıp, O'ndan af ve mağfiret dilemek, sadece O'na kulluk edip şükret-

mek, nimetin bollaşmasına ve Allah'ın yardımının ulaşmasına sebep olur (10-13).

* Allah Teâlâ, insanı birtakım safhalardan geçirerek biçimlendirmiştir. Gökleri, yeri, ayı ve güneşi yaratan da O'dur. İnsanları öldürüp diriltecek olan da O'dur (14-20).

* Mal ve evlat gibi sahip oldukları imkânlarla şımarıp azanlar, hem dünyada hem de âhirette ziyana uğrar (21-25).

* Kâfirlere karşı dikkatli olmak gerekir. Çünkü onlar, masum insanları şaşırtır ve ahlâksız ve nankör insanlar yetiştirirler (26-27).

* Başta anne baba olmak üzere, bütün müminler için hayır duada bulunmalı, zâlimlere fırsat vermemesi için Yüce Allah'a niyaz etmelidir (28).

¥ Abdurrahman Çetin

Nûn Sûresi (bk. KALEM SÛRESİ)

NÛR

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, bütün gizli şeyler kendisine aşikâr olan, gökleri ve yeri ışıklandıran, kullarının yararına olan şeyleri yaratarak onların geleceğini aydınlatan, hidayet eden, nuru yaratan, kalpleri iman ve tevhid nuruyla parıldatan anlamlarına gelir. Nûr kelimesi, Allah'ın ismi olarak Kur'ân-ı Kerîm'de bir yerde geçer. Âyette mealen şöyle buyurulur: "Allah, göklerin ve yerin nûrudur" (en-Nûr 24/35). Bir başka âyette de Allah'ın gökleri ve yeri yaratıp, karanlıkları ve aydınlığı (nûru) var eden olduğu belirtilir (el-En'âm 6/1). Ehl-i sünnet kelâmcıları Allah'ın nûr olduğunu fakat niteliğinin ve mahiyetinin bilinemeyeceğini ileri sürmüşlerdir. Nûr ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de geçmektedir (et-Tirmizî, Daavât, 82). Ayrıca bir hadiste Hz. Peygamber'in gece teheccüd için kalktığında "Ey Allahım... Hamd sana mahsustur. Sen göklerin, yerin ve bu ikisinde olanların nûrusun" dediği bildirilmiştir (msl. Buhârî, Teheccüd, 1; Müslim, Müsâfirîn, 26). Nûr ismi bütün gizli şeyler kendine aşikâr olan anlamıyla sübutî, aydınlatan anlamıyla fiilî sıfatlar gurubunda yer alır.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

NUR SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 24. sûresi

Allah'ın nûrunu tasvir eden 35. âyeti münasebetiyle bu ismi almıştır. Medine devrinde nâzil olmuştur. 64 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, râ, lâm, mim ve nun harfleridir.

Sahihliği kesin olmamakla birlikte, Mücâhid'den rivâyete göre Rasûlüllah: "Erkeklerinize Mâide, kadınlarınıza ise Nûr sûresini öğretin" buyurmuştur (Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, IV, 3). Harise b. Mudarrib de "Hz. Ömer bize Nisâ, Ahzab ve Nûr sûrelerini mutlaka öğrenin, diye yazılı emir gönderdi" demiştir (Şevkânî, Fethu'l-Kadîr, IV, 3).

Bu sûrede, zina, hadd-i kazf (zina iftirası cezası) ve mülaane hükümleri, aile ve toplum ilişkileri, tesettür (örtünme), mümin, kâfir ve münâfıkların durumu, Yüce Allah'ın birliği, kudreti, Allah ve Elçisi'ne itaatin gereği vb. hususlar üzerinde durulmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Allah'ın indirdiği âyetler üzerinde dü-

şünüp gerekli öğüt alınmalıdır (âyet: 1).

* Zina eden erkek ve kadın cezalandırılır (2).

* İffetli bir mümin, zinakâr bir kimseyle evlenmemelidir (3, 26).

* Namuslu kadınları zina ile suçlayıp, bu iddialarını dört şahitle ispat edemeyenlere ceza uygulanır ve onların bundan sonra hiçbir konuda şahitlikleri kabul edilmez. Ancak tevbe edenin tevbesini Allah kabul eder (4-5).

* Kendi karısını zina ile suçlayıp dört şahit bulamayan kimse eşiyle birlikte hâkim huzurunda yüzleştirilir ve taraflara dörder defa yemin ettirilir. Taraflar, kendi söylediklerinin doğruluğunda ısrar ediyorlarsa, yalan söyleyene lanet ederler (mülaane) ve artık boşanmış sayılırlar (6-10).

* Namuslu bir müslümana, bilhassa namuslu bir kadına iftira edenler cezasız kalmaz. Müslümanlar, aralarında bozguncular dikkat etmeli, yapılan dedikodulara hemen inanılmamalı, dedikodu sözleri ona buna nakletmemeli, gerçek olup olmadığını iyice araştırmalıdırlar; aksi halde büyük günah işlenmiş olur (10-20).

* Müminler arasında kötü söz ve davranışların yayılmasını isteyenlere dünya ve âhirette acı bir azap vardır (19).

* Müminler, şeytana uymamalıdır; çünkü şeytan edepsizliği ve kötülüğü emreder (21).

* Müminler, aralarındaki kırgınlık sebebiyle, birbirlerine yardımı kesmemeli, hoşgörülü olmalıdırlar, böylelikle Allah'ın bağışı kazanılmış olunur (22).

* Namuslu müslüman kadınlara iftira edenler, dünya ve âhirette lanetlenmiştir; Allah onlara hak ettikleri cezayı verecektir (23-25).

* Başkasının evine girmek için önce izin alınır, sonra selam verilip girilir. Evde kimse yoksa veya girilmesine izin verilmiyorsa geri dönülür. Ancak, kişinin, içinde kendi eşyası bulunan ve oturulmayan eve (veya odaya) izinsiz girmesi câizdir (27-29).

* Müslüman erkek ve kadınlar, harama göz dikmemeli, namuslarını korumalıdır. Kadınlar, gereği şekilde örtünmeli, erkeklerin dikkatini üzerlerine çekecek davranışlarda bulunmamalıdırlar (30-31, 60).

* Evlenme çağına gelen müslüman evlenmeli, evleneceklere yardımcı olunmalıdır. Evlenme imkânı olmayanlar da, bu imkâna kavuşuncaya kadar namuslarını korumalıdır (32-34).

* Fuhuş yapmak haram olduğu gibi, fuhşa teşvik etmek, insanları fuhşa yöneltmek de haramdır (33).

* Allah, göklerin ve yerin nûrudur. Bu nûr, Allah'ın, yükseltilmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerdedir. Orada, ne ticaretin, ne de alışverişin Allah'ı zikirden, namazı kılmaktan, zekâtı vermekten alıkoymadığı müminler, Yüce Allah'ı sabah akşam tesbih ederler. İşte Allah, bu insanları, yaptıklarından daha fazlasıyla ödüllendirecektir (35-38).

* İnkârcıların işleri, aldatıcı seraba benzer, hiçbir işe yaramaz. Yahut engin bir denizdeki yoğun karanlıklar gibidir ki, orada kendi elini bile göremez. Allah bir kimseye nûr vermeyince, o kimsenin ışıktan ve aydınlıktan nasibi yoktur (39-40).

* Göklerde ve yerde bulunanlar, havada uçan kuşlar bile Allah'ı tesbih eder. Her şey Allah'ındır ve dönüş de O'nadır. Bulutlar-

dan yağmur ve dolu yağdıran, şimşeği çaktıran, gece ile gündüzü yöneten O'dur. O, her canlıyı sudan yaratmıştır. İşte bütün bu gerçekleri Yüce Allah, indirdiği âyetlerle açıklamıştır. Bunlardan ibret alıp doğru yola girmek lâzımdır (41-46).

* Münâfıklar, çıkarcı kimselerdir. Bunlar, işlerine gelince ilâhî hükümleri kabul eder, çıkarlarına dokununca hemen uzaklaşırlar. Bunların verdikleri söze de güvenilmez, bunlar hasta ruhlu kimselerdir. Oysa onlardan beklenen, Allah'a ve Elçisine gönülden inanıp itaat etmektir. Kurtuluşa ermek ancak böyle mümkün olur. Hz. Peygamber (s.a.) sadece bir uyarıcıdır ve görevini yapmaktadır. Ona itaat eden doğru yolu bulur ve herkes, üzerine yüklenen görevi yapmalıdır (47-54).

* Allah Teâlâ, iman edip salih amel işleyenlere, yer yüzünde hükümran kılmayı vaad etmiştir. Ayrıca onlara, dinlerini güçlendirecek, korkularını da güvene çevirecek, böylece onlar korkmadan Allah'a kulluk edebileceklerdir (55).

* Namazı kılan, zekâtı veren ve Hz. Peygambere itaat edenler, ilâhî rahmete kavuşur (56).

* Cehennemlik inkârcılar, yeryüzünde Hakkı aslâ mağlup ve aciz bırakamazlar, eninde sonunda üstün gelecek olanlar Hakk yanlılarıdır (57).

* Anne babanın yatak odalarına izin almadan girilmemelidir (58-59).

* Allah, kimseye güçlük göstermemiştir. Yakın akrabaların ve dostların birbirlerinin evlerinde yemek yemeleri câiz olduğu gibi, toplu veya ayrı yemek yemek de câizdir. Evlere girerken selâm vermek lâzımdır (61).

* Hz. Peygamber (s.a.)'e gereken saygı gösterilmelidir. Onun emrine aykırı davrananlar, kendilerine bir belanın yahut azabın gelmesinden sakınmalıdır (62-63).

* Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ındır. Yüce Allah, kimin ne yaptığını çok iyi bilmektedir; âhirette de hesap soracaktır (64).

¥ Abdurrahman Çetin

NUSAYRÎLİK

Hz. Ali'nin ilah olduğunu ileri süren aşırı şîî bir mezhep.

Nusayrilik, İbnu'n Nusayr en-Nemirî (öl. 270/883) tarafından kurulan aşırı bir şîî fırkadır. Diğer bâtınî fırkalarda olduğu gibi Nusayriyye de tarihi itibariyle gizli kalmış bir guruptur. Son asırlarda bazı eserleri ele geçirilen bu mezhep hakkında ilim dünyası sınırlı bilgi sahibi olabilmiştir. Kimliği hakkında değişik rivâyetler bulunan İbnu'n-Nusayr, –Nevbahtî'ye göre– İsnaaşeriyye Şiasının onuncu imamı Ali en-Naki'nin hayatında, onun tarafından gönderilmiş bir peygamber olduğunu iddia ederek hakkında aşırı görüşler ileri süren, tenasühü yani ruhgöçünü savunan bir kimse idi. Bir başka rivâyete göre ise bu şahıs onbirinci imam Hasan el-Askerî'nin bâbı (kapısı) olduğunu ileri sürmüş ve onun ölümünü takiben oğlu Muhammed b. el-Hasan'ın mehdiliğini kabul etmişti. Mezhebin kuruluşundan sonra gelişmesini sağlayan en önemli kişi, Kûfe ve Halep arasındaki Cunbulâ'da yetişen, IV/X. asır ortalarında Haleb'de ölen Hüseyin b. Hamdan el-Hasîbî'dir. Bu şahsın zamanında mezhep büyük bir gelişme kaydederek Fırat nehrinin ötesindeki Irak topraklarına, Suriye ve komşu alanlara yayılmıştır. Hasîbî'nin eserleri mezhebin

temel düşüncelerini oluşturmuş, öğrencileri mezhebin yayılmasında etkili olmuş, onun eserlerinden birisi olan Kitabu'l-Mecmu' ise Nusayriyye'nin kutsal kitabı sayılmıştır.

Karmatiler, Selçuklular, Haçlılar ve Eyyubiler devrinde varlıklarını sürdüren Nusayriler Yavuz Sultan Selim'in 1516 yılında Mercidabık zaferiyle Osmanlı hakimiyetine girdiler. Dört asırlık bir süre içinde Osmanlı hakimiyetinde kalan bu cemaatin mensupları, günümüzde çoğunluğu Suriye'de bulunmakla birlikte kısmen Hatay ve Adana gibi güney vilâyetlerimizde çeşitli mahalli isimler altında varlıklarını sürdürmektedirler.

Nusayriliğin görüşlerinin temelinde Hz. Ali'nin ilâh ve yaratıcı olduğu düşüncesi vardır. Onlara göre Ali mabuddur, tanrıdır, doğurmamış ve doğurulmamıştır, ölümsüzdür. Yerler ve göklerin yaratılmasından önce var olan Ali, ilâhî zatı itibariyle gizlidir, manâdır, görünüşte imam ise de aslında Allah'tır. Bu bakımdan Nusayri mezhebinin şehadet kelimesi "Ali'den başka ilâh olmadığına şehadet ederim" şeklindedir.

Manâ olan Ali kendi nurundan isim olan Muhammed'i, o da bâb olan Selman-ı Farisi'yi yaratmıştır. Bu üçlü (Ali-Muhammed-Selman) A.M.S. şeklinde sembolleştirilmiştir. Bab olan Selman-ı Farisi, herbirinin muhtelif vazifeleri olan ve beş eytâm diye bilinen Mikdad b. el-Esved, Ebû Zer el-Gıfari, Abdullah b. Revaha, Osman b. Maz'un ve Kanber b. Kâdân'ı yaratmış ve bunlara tabiat aleminin idaresi için görevler vermiştir.

Nusayriler, kendilerini Ali'nin ilâhlığına inanmış bahtiyar kimseler oldukları için gururlandıklarını, bundan dolayı Ali'nin kendilerini cezalandırmak üzere insan suretinde yeryüzüne gönderdiğine inanırlar. Dünyada bulunduğu esnada Ali'ye inanan gerçek Nusayrilerin ruhları ölümle birlikte, yıldızlar haline dönüşerek nurlar alemine yükselecektir. Nusayri olmayanların ruhlarının hayvan cesetlerine gireceğine inanan bu mezhep mensuplarına göre insanların günahlarından şeytanlar, şeytanların günahlarından da kadınlar yaratılmıştır. Bu bakımdan mezhep sırları kesinlikle kadınlara açıklanmaz. Çok hürmet ettikleri ve masum saydıkları Fâtıma'nın ismini ise, müzekker (erkek ismi) olarak ve "yaratıcı" anlamı da katarak "Fâtır" şeklinde söylemeyi tercih ederler. Ali'nin ilâhlığına inanmak konusunda aralarında bir ihtilaf olmamakla beraber Ali'nin güneşte yahut ayda bulunduğu konusu aralarında tartışmalıdır. Nusayriliğin diğer şartları şunlardır:

Şehadet: Tafsilatlı ve mücmel olarak yapılan şehadette, Ali'den başka ilâh olmadığını kabul etmek yeterlidir.

Namaz: Nusayrilere göre "Ali, Muhammed ve Selman'ı yüceltiriz, tenzih ederiz" şeklinde söylemek namaz yerine geçer. Dua şeklinde olan namaz ferdî olarak ve cemaat halinde yapılır ve duadan önce abdest alınmaz.

Oruç: Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın sessizliğini temsil eder, müslümanların tuttuğu oruç gibi değildir.

Zekât: Mânası dini öğrenmek ve öğretmek olan zekatın cemaat idaresinde mali yönü de vardır. Her ailenin mali seviyesine göre şeyhlere verdiği para zekat yerine geçer.

Ziyaretler: Bu fırka mensupları için ziyaret ve ziyaret yerlerinin büyük önemi vardır. Kutsal kişilerin ziyaret mahalleri kubbeli olup beyaza boyanır ve daha çok su kenarlarında bulunur.

Nusayri toplumunun dinî işlerini yürüten sınıf, büyük şeyh, şeyh ve nüvvâb denilen üç guruptan oluşur. Ali'nin yeryüzündeki gölgesi olduğuna inanılan ve az sayıda olan büyük şeyhlerden sonra gelen şeyhler cemaatin manevi önderleri olarak kabul edilir ve insanların ihtiyaç duyduğu kanunları yapmak için Ali tarafından gönderildiklerine inanılır. Gelecekte şeyh olmaları mümkün olan nüvvâblar ise aşağı tabakanın şeyhleridir. Ortadoğuda mevcut çeşitli din ve inançlardan etkilenmiş bulunan Nusayri mezhebinin mensuplarının sayısı hakkında kesin bir istatistik mevcut bulunmamasına rağmen sayılarının en çok Suriye'de bulunmak üzere yarım milyon civarında olduğu sanılmaktadır.

¥ Mustafa Öz

Nübüvvet (bk. PEYGAMBERLİK)
Nüfus Planlaması (bk. DOĞUM KONTROLÜ)

NÜKÛL

"Nükûl" sözlükte, imtina etmek, dönmek, yüz çevirmek, iltifat etmemek, kaçınmak, çekinmek gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak ise, nükûl, bir davacı veya davalının hakim tarafından kendisine yöneltilen ve teklif edilen yemini yapmaktan kaçınması, yüz çevirmesidir. Böyle yemin yapmaktan imtina eden kimseye "nâkil" denir.

Fıkıh bilginleri, davacının iddiasını delillerle ispat ettiğinde davanın onun lehine sonuçlanacağı, ispat edememesi halinde ise davalıya yemin teklif edileceği ve yemin etmesi durumunda ileri sürülen iddianın sabit olmadığına hükmedileceği konusunda görüşbirliğine sahiptirler. Bu görüşün en meşhur delili ise, "Davasını delillerle (beyyine) ile ispat etmek davacıya, yemin ise iddiayı reddedene düşer" (et-Tirmizî, Ahkam, 12) mealindeki hadistir.

Fıkıh bilginleri, kendisine yemin teklif olunan davalı konumundaki tarafın, yemin etmeyeceğini açıkça bildirmesi veya susması hallerinde, yeminin konusunu teşkil eden vakıayı ikrar etmiş sayılıp sayılamayacağını tartışmışlardır. Bu konuda iki görüş ortaya çıkmıştır:

1– Hanefî mezhebine göre, kendisine yeminin cari olduğu davalarda yemin teklif olunan kimse, "yemin etmem" diye sarahaten veya (konuşma özrü gibi) herhangi bir özür olmaksızın sükût ederek delaleten yeminden nükûl etse, bu nükûlü ikrar veya müddeabihi "bezl" etmiş (dava konusu ile ilgili hakkından feragat etmiş) sayılacağından hakim, onun nükûlüyle hüküm eder.

Hakimin davalıya yemin etmesini üç defa teklif etmesi ihtiyata daha uygundur. Hatta daha hüküm vaki olmadan yemin etmem demesine iltifat olunmaz, üç dört tekliften sonra yemin etse yine muteber olur. Çünkü bundan dolayı verilmiş bir hüküm bozulmuş olmaz. Fakat hüküm verdikten sonra yemin edeceğim denilmesine iltifat edilmez. Zira bu takdirde davalı, nükûl ile hakkını kaybetmiş olur, artık hükmü bozmaya mahal kalmaz.

Dilsizin mahud (bilinen) işaretiyle yemini

ve yeminden nükûlü muteberdir.

Bazı Hanbelî fakihleri de Hanefîler gibi davalının, yeminden kaçınmasının, davacının iddiasını ikrar etmiş sayılacağı anlamına geleceğini ifade etmişlerdir.

2– Mâlikî, Şâfiî fakihler ile bazı Hanbelî fakihlere göre, davalının nükûlü ile aleyhine hükmedilemez, bu yeminin davacıya da reddedilmesi gerekir. Mâlikîler, yeminin reddini, ancak bir erkek ve iki kadın veya bir şahid ve yemin ile ispat edilmesi mümkün olan malî haklarla ilgili davalara hasretmişlerken, Şâfiîler bunun –cinayet davaları dışında– bütün davalarda cari olacağını ileri sürmüşlerdir. Davalının kendisine teklif edilen yeminden kaçınması üzerine davacıya tevcih edilen yemine “yemin-i merdûde” adı verilir. Davacı kendisine reddedilen yemini kabul eder ve yemin ederse, dava lehine sonuçlanır, aksi halde davayı kaybeder.

Mâlikî ve Şâfiî ve Hanbelî mezhebi fakihleri, mali haklarla ilgili davalarda davacının bir şahitten başka şahidi bulunmaması halinde ona yemin teklif edileceğini, yemini kabul edip yemin etmesi halinde lehine hüküm verileceğini, aksi halde davanın aleyhine sonuçlanacağını kabul etmişlerdir. Hanefîler ise, buna karşı çıkmaktadırlar. Ancak Hanefîler’de, bazı davalardan dolayı beyyine ikame eden davacıya hakkın ortaya çıkmasını sağlamak için yemin tevcih edilebileceği ve buna da “yemin-i istizhâr” adı verildiği bilinmektedir. Buna göre, davacı konumunda olan tarafa –beyyine ikame etmesine rağmen– usulüne uygun olarak yemin teklif edilir ve bu teklif kabul edilip yemin edilirse, dava lehine, teklif kabul edilmez ve yemin edilmezse aleyhine sonuçlanır.

¥ Fahrettin Atar

Nüsük (bk. MENÂSİK)

NÜŞÛZ

Sözlükte yükselmek, tepeye çıkmak, geçimsiz olmak, serkeşlik yapmak gibi anlamlara gelen nüşûz, İslâm hukukunda kadının kocasına itaatsizlik etmesini ifade eden bir terimdir. İtaatsiz kadına da “nâşize” denilir.

Kur’ân’da ve hadislerde eşlerin karşılıklı uyum, saygı ve hoşgörü içinde olması, her bir tarafın kendi hak ve sorumluluklarının bilincini taşıması öğütlenir. Kadınların da dinen ve örfen makul ölçüler içinde yükümlülüklerine denk hakları olduğu, fakat ailenin yönetiminde ve fertleri arasında uyumu sağlamada kocaya daha ağır bir görev yüklendiği belirtilir (el-Bakara 2/228). Buna göre kadının, mehrini alıp, meşru ve makul ölçülerde nafakası temin edildiği sürece kocasına itaat etmesi onun bilgi ve izni olmadan evi terketmemesi, aile bağlarını zedeleyecek davranışlarda bulunmaması gerekir. Kur’ân’da kocasına karşı itaatsizlik eden kadınlara uygulanabilecek bazı sözlü ve fiili tedbirlere örnek kabilinden temas edilir (en-Nisâ 4/34). Bu âyetten ve Rasûlullah’ın tatbikatından anlaşıldığına göre, kadının itaatsizliği (nüşuz) halinde öteden beri uygulanagelmekte olan bu yöntemler arasında en etkin ve insana en yaraşır olanı öğüt verme ve ikna metodudur. Öte yandan Kur’ân-ı Kerîm’de, nüşuz kavramı, kocanın geçimsizlik göstermesi halinden sözedilirken de kullanılmış ve bu durumda kadının endişelerinin gözardı edilmeksizin uygun bir çözümde buluşul-

ması önerilmiştir (en-Nisâ 4/128).

Karının kocasının iznine bağlı olmadan kullanabileceği ve yerine getirebileceği birtakım hak ve ödevleri vardır. Söz gelimi karı, anne ve babasını kocasının izni olmadan da ziyaret edebilir. Karının kocasına itaat borcunun sınır ve kapsamını belirlemede, dini emir ve yasaklar ile örf iki önemli ölçü sayılır. Kadının hangi hal ve davranışının nüşuz sayılacağı hususu da böyledir. Kadın, kocasının ahlâk ve âdâba aykırı, İslâm'ın hüküm ve ilkelerini ihlal edici emirlerine itaat zorunda değildir. Aksine iki tarafın da karşılıklı hak ve sorumlulukları vardır. Ancak ailede yöneticilik görevi ve nihai karar yetkisi kocaya verildiği için, kadına yüklenen kocaya itaat ve saygı görevinin kocaya tanınmış bir imtiyaz olarak değil, ailenin müşterek huzur ve mutluluğu için öngörülen bir görev dağılımı olarak düşünülmesi ve aile içi hak ve sorumlulukların dengelenmesi ilkesine göre değerlendirilmesi gerekir.

¥ Mehmet Şener

NÜZÛL-İ İSA

Kıyametin kopuşuna yakın bir zamanda kıyametin büyük alâmetlerinden biri olarak Hz. İsa'nın semadan inmesi.

Yahudi ve hıristiyanlar, Hz. İsa'nın çarmıha gerilerek öldürüldüğüne ve defnedildikten üç gün sonra semaya yükseltildiğine inanırlar ve bu olay incillerde bu şekilde anlatılır. Halbuki Kur'ân-ı Kerîm'in açıklamasına göre onlar Hz. İsa'yı ne öldürmüşler, ne de çarmıha germişlerdir. Onlar, Hz. İsa'yı ihbar ettiği için Allah Teâlâ tarafından bir ceza olarak Hz. İsa'ya benzetilen bir başka şahsı yakalayıp çarmıha germiş ve öldürmüşlerdir (en-Nisâ 4/157) Cenab-ı Hakk Hz. İsa'yı vefat ettirmiş ve katına yükseltmiştir (Al-i İmran 3/55) Ancak bu vefat işinin ne zaman ve nasıl olduğu hususunda Kur'ân'da açıklama yoktur.

Âyetlerde açıkça ifade edildiği için, bir müslümanın, Hz. İsa'nın yahudiler tarafından öldürülmediğine ve çarmıha gerilmediğine inanması gerekir.

Hz. İsa'nın, kıyametin kopuşundan önce, kıyamet alametlerinden biri olarak yeryüzüne inmesi ve dünyada kalacağı süre içerisinde yapacağı işler konusundaki açıklamalar ise, Hz. Peygamber'in hadislerinde yer almaktadır. Değişik hadislerde bildirildiğine göre Hz. İsa, Deccâl ortaya çıktığında inip, Deccâl ile savaşacak, onu öldürecek ve bir rivâyete göre kırk yıl yaşayacak, sonra vefat edecek ve cenaze namazı müslümanlar tarafından kılınıp defnedilecek, sonra da bir rüzgar estirilerek mü'minlerin ruhu alınacak, geriye insanların kötüleri ve şerlileri kalacak ve kıyamet onların üzerine kopacaktır (Müslim, Fiten, 23).

Yine konuya ilişkin hadislerde, Hz. İsa'nın, dünyaya bu gelişi esnasında hıristiyanların haçını kıracağı, domuzu öldüreceği ve cizyeyi kaldıracağı; insanlar arasında adaletle hükmedeceği ve malın kimse tarafından kabul edilmeyecek kadar bollaşacağı da haber verilmektedir (Buhârî, Buyû', 102; Mezâlim, 31; et-Tirmizî, Fiten, 54). Bu hadisler müslüman bilginlerce şöyle yorumlanmıştır:

Hz. İsa'nın adaletle hükmetmesi, İslâm ahkâmını uygulamasıdır. Çünkü gerek Hz. İsa'nın dini gerekse diğer dinler, İslâm'ın gelişiyle neshedilmiştir (yürürlükten kaldırılmıştır). Haçı kırması ve domuzu öldür-

mesi, hıristiyanların kendisine yapmış oldukları iftiraları ortadan kaldırması anlamındadır, zira o, domuz etini haram kıldığı halde onlar onu helal saymışlardır. Cizyeyi kaldırması ise, Ehl-i kitabın hepsinin müslüman olmalarını şart koşması, onlardan ya İslâm'ı, ya da ölmeyi yani ölmek için savaşmayı kabul etmelerini istemesi demektir. Bir başka anlatımla, cizye vermeleri şartıyla kendi dinlerinde kalmalarına müsaade etmeyecektir. Malın çoğalıp mala rağbet edilmemesine gelince, bunun sebebi, artık kıyametin kopmasının çok yaklaşmış olması ve herkesin mal, mülkden ziyade ibadet ve taata yönelmiş bulunmasıdır. Hatta o derecede ki, bir secde, yani bir rekat namaz onlara bütün dünyanın kendilerine verilmesinden daha sevimli gelecektir. Çünkü artık kıyametin büyük alametleri belirmiş, Deccâl çıkmış ve öldürülmüş, Ye'cüc ve Me'cüc Hz. İsa tarafından mahvedilmiş, yeryüzü adaletle dolmuş ve artık herkes kıyametin kopuşunu beklemektedir. Hz. İsa'nın inişi ile ilgili rivâyetler bir kısım bilginler tarafından tevatür derecesinde kabul edillirken çoğunluk tarafından haber-i vahid derecesinde kabul edilmiştir. Bu sebeple Hz. İsa'nın inişini inkâr edenin kafir sayılması mümkün değildir.

Ancak, doğru olanı, geleceğe yönelik bilgiler veren sahih hadislerin içeriğine olduğu gibi inanmak, gerek zorlanmış yorumlar yapma gerekse inkâr yönüne gitmeksizin, bunların hikmet ve amaçları doğrultusunda herkesin kendi yükümlülüklerini yerine getirmeye çalışmasıdır (ayrıca bk. KIYAMET ALAMETLERİ).

¥ Süleyman Toprak

O

Okuma Secdesi (bk. TİLAVET SECDESİ)

ON EMİR

Yahudi inancına göre Rabbın bizzat kendi parmaklarıyla taş levhalar üzerine yazdığı ve Hz. Musa aracılığıyla İsrailoğulları'na bildirdiği birtakım yasaklamaları ifade eden bir terim.

Eski Ahid, Çıkış Kitabı'na göre (Bap 20) On Emir Sina dağında Hz. Musa'ya verilmiştir. Çıkış 32: 15'de anlatılanlara bakılırsa On Emir "bizzat Rab tarafından" iki taş levhaya yazılmış ve Hz. Musa'ya verilmiştir. Fakat Hz. Musa İsrailoğulları'nın altın bir buzağı yapıp ona tapmalarına kızarak onları kırmış, bunun üzerine emirler yeniden yazılmış ve bir sandığın içine konulmuştur (Tesniye 10: 1-5).

On Emir Tevrat'ta iki ayrı şekilde verilir (Çıkış 20: 1-17 ve Tesniye 5: 1-21). Bu farklı anlatımlar metnin bir redaksiyon aşamasından geçtiğini gösterir. Çıkış 20: 1-17'ye göre On Emir şu şekildedir:

"1– Seni Mısır diyarından çıkaran Allah'ın Yehova benim, karşımda başka ilâhların olmayacaktır.

2– Kendin için oyma put yapmayacaksın... Onlara eğilmeyeceksin...

3– Allah'ın Rabbin ismini boş yere ağzına almayacaksın...

4– Yedinci gün sebttir... Hiçbir iş yapmayacaksın...

5– Babana ve anana hürmet et.

6– Katletmeyeceksin

7– Zina etmeyeceksin

8– Çalmayacaksın

9– Komşuna karşı yalan şehadet etmeyeceksin

10– Komşunun hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin".

Tevrat'taki bu On Emrin (Çıkış 20/1-17; Tesniye 5/6-21), cumartesi yasağı ile ilgili olanı dışında diğerleri bütün ilâhî dinler için söz konusudur. Kur'ân-ı Kerîm'in "Andolsun biz Musa'ya açık açık dokuz âyet (mucize) vermiştik" (el-İsrâ 17/101) meâlindeki âyetinde belirtilen dokuz mucizenin, cumartesi ile ilgili yasakların dışındaki Tevrat'ın On Emri olduğu belirtilmektedir. "Cumartesi gününe saygı, onda ayrılığa düşenlere farz kılındı" (en-Nahl 16/124) meâlindeki âyet cumartesi yasağının sadece yahudiler için söz konusu olduğunu ifade etmektedir.

¥ Kürşat Demirci

ORGAN NAKLİ

Günümüzde organ nakli konusu, alternatifsiz bir tedavi yöntemi olması yüzünden tıb ilminin önemli bir uğraşısı olduğu gibi, organı veren ve alan iki tarafın da insan olması ve insan uzvu üzerinde tasarruf

yapılmasını gerektirmesi sebebiyle konu din, hukuk ve ahlâkı da yakından ilgilendirmektedir.

Yaklaşık XVI. yüzyılda başlayan otoorgan nakli giderek geliştirilmiş, XIX. yüzyılda insandan insana doku ve organ nakline (allogref) başlanmış, önceleri deri, damar, kas nakli şeklinde başlayan bu tedavi yöntemi giderek geliştirilerek kalp, karaciğer, böbrek, kemik iliği, kornea gibi hayatî organların nakli aşamasına gelinmiş, XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bunda da başarılı sonuçlar alınmaya başlanmıştır. Artık organ nakli günümüzde, diğer ülkelerde olduğu gibi ülkemiz ve toplumumuzda da binlerce ölümcül hasta için bir ışık ve yaşama ümidinin kaynağı durumundadır. Ancak, insandan insana organ nakli böylesine önemli bir tedavi yöntemi olmasının yanısıra, bazı dinî ve hukûkî sorunları da beraberinde getirmiş ve konu değişik çevrelerde farklı açılardan tartışılmaya başlanmıştır.

Organ naklinin İslâm'ın prensipleriyle ve amaçlarıyla ilişkisini kurarken konu iki ayrı açıdan ele alınabilir. Birincisi, organ naklinin itikâdî (inanç esasları) ve uhrevî (ahiret hayatına ilişkin sonuçları) açıdan değerlendirilmesi. İkincisi de, organ naklinin İslâm hukukunun ilke ve gayeleri açısından incelenip câiz olup olmadığının araştırılması.

İtikâdî ve uhrevî açıdan organ naklinin değerlendirilmesi, bunun cismânî haşir inancıyla, organların sorumluluğu ve kıyamet günü şahitliği meselesiyle ve genel olarak dinî sorumluluk esaslarıyla bağdaşıp bağdaşmayacağının belirlenmesini gerektirecektir.

Ehl-i sünnet bilginlerinin ve kelâmcıların çoğunluğu, ahirette haşrin cismânî olacağı, insanın ruh ve bedeniyle birlikte diriltilip böylece haşrolacağı, hesaba çekileceği, ceza veya ödüle muhatap olacağı görüşündedir. Kur'ân âyetleri de bu görüşü doğrular mahiyettedir (msl. el-Hac 22/5, 7; el-Kıyâmet 75/3-4; Yâsîn 36/78-79; en-Nûr 24/20; Tâhâ 20/55) (bk. BA'S, HAŞR). Ahirette haşrın cismânî (bedeni) olacağı inancının, organ naklinin tereddütle karşılanmasında kısmen de olsa etkisi vardır. Ancak konu yakından incelendiğinde organ naklinin cismânî haşirle doğrudan ilişkisi, daha doğrusu organ naklinin cismânî haşir inancını zedeleyen bir yönü bulunmadığı, nakledilecek organın tekrar asıl sahibine döneceği ifade edilebilir. Nitekim organların toprakta çürümesi, yanıp kül olması, hayvanlar tarafından parçalanıp yenmesi de onun tekrar asıl sahibinde haşrolunmasına engel değildir. Gerçekten Kur'ân-ı Kerîm'de (el-Kıyâmet 75/3-4) ahirette insanın bütün uzuvlarının en ince ayrıntıya kadar toplanacağı ifade edilir. Bu ve benzeri delillerden yola çıkan kelâmcılar da herkesin aslî parçalarının kendisiyle haşrolacağı görüşündedirler.

Takma organın yeni sahibinde sevap veya günah işleyen bir kişinin cüz'ünü oluşturması da tamamen bu yeni sahibiyle alakalı bir meseledir. Çünkü sorumlulukta aslolan iradedir, sorumlusu da o organları kullanan şahıstır.

Kıyamet gününde organların şahitliği meselesine gelince, bu husustaki nasslar lisanı hâl ile konuşacağı şeklinde anlaşılabileceği gibi, Allah'ın huzurunda insanın hiçbir mazeret ileri sürme ve yalan beyanda bulunma imkânının olmayacağı, herşeyin apaçık ortada olacağı anlamında da yorumlanabilir. Bu konudaki âyetler

(Fussılet 41/19, 21, 22; en-Nûr 24/24) gerçek anlamında alınsa bile yine organ nakline engel bir delil teşkil etmez. Zira herşey Allah'ın bilgisi dahilindedir.

Konuya genel olarak dini sorumluluk esasları açısından bakıldığında ise, öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, duygu, düşünce, akıl, inanç gibi manevî, ruhî özellikler, organların biyolojik yapısına bağlı olmadığından, organ nakliyle kişilik transferi olmamaktadır. Diğer taraftan, dikkatten uzak tutulması gereken bir husus, İslâm dininin, cinsi, milliyeti, rengi, dini, konumu ne olursa olsun her insana insan olarak baktığı ve eşit bir yaşama hakkı tanımış olduğudur. Şu halde organ veren kimsenin veya organ verilen şahsın fâsık yahut Gayr-i müslim olması gibi şahsî durumlarından ötürü diğer tarafın dinen sorumlu olabileceğinin ileri sürülmesi de isabetli olmaz. İslâm tedaviye önem vermiş, her insana tedavi olmada eşit haklar tanımış, bir insana hayat vermeyi bütün insanlığa hayat verme mesabesinde görmüştür (el-Mâide 5/3). Buna göre, organ nakli açısından müslüman ile Gayr-i müslim, dindar ile fâsık ayırımı yapılması doğru olmaz. Kaldı ki doğruya hidâyet eden de, eceli takdir eden de Allah'tır. Sorumlulukta herkesin kendi hür iradesi esastır. Bu sebeple, müslüman veya dindar olmayana organ vermenin, onun günah işlemesine yardımcı olmak veya ömrünü uzatmak olarak değerlendirilmesi İslâm'ın bu konudaki esasları ile bağdaşmaz.

İslâm hukuku açısından organ naklinin hükmüne, câiz olup olmadığına gelince; çağımızda güncelleşen bu mesele hakkında gerek nasslarda gerek klasik fıkıh kitaplarında açık bir ifadenin bulunmayacağı açıktır. Kur'ân ve Sünnet gerekli gördüğü bazı konularda ayrıntılı hükümler koymakla beraber, genelde her hukukî olaya ayrıntıyla inmeyip, bütün devir ve dönemlerde ortaya çıkabilecek problemler için geçerli birtakım ilke ve ölçüler koymakla yetinmiştir. Bu, Kur'ân ve Sünnet'in kıyamete kadar müslümanlar için kaynak ve ölçü olmasının tabiî sonucudur. Klasik fıkıh kitapları da, Kur'ân ve Sünnet ışığında kendi devirlerinin problemlerini çözmüş, müslümanlara günlük yaşayışları için kılavuzluk etmiş, onlara yardımcı olmuştur. Bu duruma göre, günümüzdeki organ naklinin hükmünü, nassların ve İslâm hukukçularının benzeri olaylar karşısında gösterdiği tavra ve gözettiği gayeye bakarak kavramak mümkündür.

Kur'ân'da (msl. el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/119, 145) ve hadislerde (msl. Müsned, V, 96, 218; Ebû Dâvud, Etıme, 36) insan hayatını tehdid eden bir açlık ve zaruret halinde haram fiillerin mübah hale geleceği ve günahın kalkacağı bildirilmiştir. İslâm ölüye değer vermekle birlikte, insana ve hayata daha çok değer vermiş, hayatı korumayı dinin beş temel maksadından biri saymıştır.

İslâm hukukçuları da hayatı tehdit eden açlık zarureti karşısında kalan kimsenin ölü insan eti bile yiyebileceğini, tedavi maksadıyla haram ve necis şeyleri kullanabileceğini, kemik, diş, kan gibi insan parçalarıyla tedavi olabileceğini, yavruyu kurtarmak için ölen annenin karnının yarılabileceğini, yutulmuş mücevher gibi değerli bir malı çıkarmak için ölünün karnının açılabileceğini belirtmişlerdir. İslâm hukukçularının bu ve benzeri fetvaları günümüzdeki organ nakline bir hayli ışık tutmaktadır. Ancak bu

gibi durumlarda belirtilen çözümleri benimsemeyen fakihler de vardır.

Çağdaş İslâm bilginleri ve fetva kuruluşları, ölüden (kadavra) tedavi maksadıyla organ alınmasına ve hastaya nakledilmesine, çeşitli gerekçelere istinaden cevaz vermişlerdir. Bu cümleden olarak, ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu daha önceki kararlarının yanısıra 3.3.1980 tarih ve 396/13 sayılı kararı ile, belli şartların bulunması halinde ölüden diriye organ naklinin câiz olduğuna fetva vermiştir. Aynı şekilde Kuveyt Vakıflar ve Din İşleri Başkanlığı'na bağlı Fetva Kurulu'nun (el-lecinetu'l-âmme li'l-mevsûati'l-fıkhiyye) 24.12.1979 tarih ve 132/79 sayılı, 14.9.1981 tarih ve 87/81 sayılı kararları ile, Suudi Arabistan'da faaliyet gösteren Dünya İslâm Birliği'ne bağlı Fıkıh Akademisi (el-Mecma'ul-fıkhi)'nin ve Mısır'daki Ezher Fetva Kurulu'nun kararları ve İslâm Konferansı Teşkilatına bağlı İslâm Fıkıh Akademisi'nin 11.2.1988 tarih ve 4/1 sayılı kararı da bu yönde olup, bu kararda ölüden organ nakli belli şartlarla câiz görülmektedir. Çağdaş İslâm bilginlerinin büyük bir kısmı da ferdî olarak bu paralelde fetva vermiştir. Bu kurullar ve şahıslar, ölüden diriye organ naklinin câiz olabilmesi için şu şartların bulunması gerektiğini belirtirler:

1– Organ naklinde zaruretin bulunması,

2– Konunun uzmanlarında hastanın bu tedavi ile iyileşeceğine dair güçlü bir kanaatin oluşmuş bulunması,

3– Ölümünden önce kendisinin veya ölümünden sonra mirasçılarının onayının alınmış olması,

4– Tıbbî ve hukukî ölümün kesinleşmiş olması,

5– Organın bir ücret ve menfaat karşılığında verilmemiş olması,

6– Alıcının da buna razı olması.

Söz konusu kurullar ve bilginler, ölüden organ nakline fetva verirken genellikle, zaruret halinde haramı işlemeye, necis ve haramla tedavi olmaya ruhsat veren nassları ve bunlardan kaynaklanan fıkhî kuralları ve içtihatları delil olarak göstermektedirler. Ayrıca, zaruretteki kimsenin ölü insan etinden yiyebilmesi, deve idrarıyla tedavi olabilmesi, ipek ve altın kullanabilmesi, insan vücuduna ölünün kemiğinin veya dişinin takılabilmesi, cenini kurtarmak için ölü annesinin karnının yarılabilmesi, annenin hayatını kurtarabilmek için karnındaki ceninin parçalanarak çıkarılabilmesi gibi ruhsat hükümlerini örnek göstererek bunların gerekçelerini esas almaktadırlar.

Ölüden organ naklini câiz görmeyen bazı çağdaş bilginler ise, insan ölüsünün saygınlığını ve dokunulmazlığını, "Ölünün kemiğini kırmak, diri iken kemiğini kırmak gibidir" meâlindeki hadisi, cismânî haşir ve organların şahitliği inancını, hilkati (asli yaratılışı) bozmanın câiz olmaması ilkesini gerekçe göstermektedir. Ancak bu görüşün ve dayanaklarının, İslâm'ın yukarıda zikredilen ilke ve gayeleri karşısında daha zayıf kaldığı açıktır.

Diriden diriye organ naklinin hükmüne gelince; bazı çağdaş İslâm bilginleri ve fetva kurulları belli şartlarla buna da cevaz vermişlerdir. Bu cümleden olarak Kuveyt Evkâf ve Din İşleri Bakanlığı'na bağlı "Kuveyt Fetva Kurulu"nun 24.12.1979 tarih ve 132/79 sayılı kararında Suudi Arabistan'daki Dünya İslâm Birliği'ne bağlı Fıkıh

Akademisi'nin 19-28 Ocak 1985 tarihinde Mekke'de düzenlenen 8. dönem toplantısında alınan kararlarda ve İslâm Konferansı Teşkilâtına bağlı İslâm Fıkıh Akademisi'nin 11.2.1988 tarih ve 4/1 sayılı 20.3.1990 tarih ve 6/5-8 sayılı kararlarında diriden diriye organ nakli, belli şartlarla caiz görülmüştür. Bunun cevazı için ileri sürülen şartlar ise şunlardır:

1– Zaruretin bulunması,

2-Vericinin izin ve rızasının bulunması,

3-Organın alınmasının, vericinin hayatını ve sağlığını bozmayacak olması ve bu durmun tıbbî raporla belgelendirilmesi,

4– Konunun uzmanlarında operasyon ve tedavinin başarılı olacağına dair güçlü bir kanaat oluşmuş bulunması,

5– Yeterli tıbbî ve teknik şartların bulunması,

6– Organ vermenin ücret veya belli bir menfaat karşılığı olmaması.

Bu fetvanın dinî dayanağı olarak yukarıda zikredilen deliller özellikle "Kim bir insana hayat verirse, bütün insanlara hayat vermiş gibidir" (el-Mâide 5/32) ve "İyilik ve takva üzere yardımlaşınız" (el-Mâide 5/2) meâlindeki âyetler ile, yardımlaşmayı, dayanışmayı, fedakârlığı, zararı önleyip faydalıyı hakim kılmayı emir ve tavsiye eden hadisler gösterilmektedir.

Diriden diriye organ naklini câiz görmeyen çağdaş İslâm bilginlerinin sayısı, ölüden organ nakli konusundakine göre biraz daha fazladır. Bu görüşün sahipleri gerekçe olarak da, insanın kendi organlarına mâlik olmadığını ve onlar üzerinde tasarruf yapma hakkının bulunmadığını, insanın mükerrem olduğunu, organ naklinin hilkati (asli yaratılışı) değiştirdiğini, iki taraf için de denk bir tehlike teşkil ettiğinden bunun zararın zararla giderilmesi olduğunu ileri sürmektedirler.

Ancak, diriden alınan her organ ve dokunun aynı sonucu doğurmadığı ve aynı derecede hayati tehlike, sağlık bozukluğu veya görünüm çirkinliği meydana getirmediği açıktır. Vericiyi riske sokmadığı, sağlığını veya görünümünü bozmadığı takdirde, tıbbî verileri esas almak ve organ nakline –zarureten başvurulan alternatifsiz bir tedavi yöntemi olduğu sürece– olumlu bakmak, herhalde İslâmî prensiplerle ve dini hükümlerin amaçlarıyla daha uyumlu bir tavır olacaktır.

Öte yandan, kişiye kendi vücudundan organ veya doku nakli meselesi önemli tereddütlere yol açmamış; İslâm Konferansı Teşkilatına bağlı olan İslâm Fıkıh Akademisi'nin 11.2.1988 tarih ve 4/1 sayılı kararında, sağladığı yarar, getireceği zarardan fazla olmak, biyolojik veya psikolojik açıdan kişiyi sıkıntıya sokan bir kusur veya rahatsızlığın giderilmesi amacına yönelik bulunmak şartıyla bu tür tıbbi operasyonların câiz olduğu belirtilmiştir.

Buna karşılık aynı kararda, kişinin hayatiyetine son veren, yine, hayatiyetine son vermese de vücudun temel fonksiyonlarından birini tamamen sona erdiren organ yahut organların alınması yoluyla diriden diriye organ naklinin câiz olmadığı vurgulanmıştır.

¥ Ali Bardakoğlu

Ortodoks Kilisesi (bk. HIRİSTİYANLIK)

ORUÇ

A– Orucun Tanımı ve Mahiyeti

Oruç farsçadaki “rûze”, pehlevî dilindeki “rûzek” kelimelerinin türkçeleşmiş şeklidir. Arapçası “savm” veya “sıyam”dır. Sözlük anlamı, bir işten kendini tutmak, nefsini engellemektir. Bu iki kelime ve türevleri Kur’ân-ı Kerîm’de on üç yerde geçer. Orucun faziletlerinden ve hükümlerinden söz eden pek çok hadiste de savm ve sıyam kelimeleri kullanılmıştır.

Orucun İslâm dinindeki terim anlamı, tan yerinin ağarmasından (fecrin doğmasından) güneşin batmasına kadar oruç tutmaya niyet ederek ve oruçlu olduğunu bilerek yemekten, içmekten ve cinsî temastan uzak durmaktır (Farz olan orucun vaktini ve süresini belirleme ile ilgili bazı özel durumlar ve hükümleri için bk. FECİR, RÜ’YET-İ HİLÂL, VAKİT). Dinen orucu bozan davranışlardan nefsi engellemeye “imsak” denir. İmsakın karşıtı “iftâr”dır. Oruca hiç başlamamak ve oruçlu iken onu bozacak davranışta bulunmak iftar olarak anıldığı gibi, güneş battıktan sonra orucu açmaya da iftar denir. Oruç tutmayan, orucu vaktinden önce bozan veya vaktinde açan kimseye “muftır” adı verilir. Ramazan ayına, oruç ayı anlamına gelmek üzere “şehr-i sıyam” ve imsaka son verildiği için Ramazan bayramına îdu’l-fıtr (oruç açma bayramı) denmiştir.

Oruç, İslâm’ın beş şartından biridir. Yapılması farz olan ibadetler içinde yer alır. İslâm’ın beş temel üzerine kurulu olduğunu bildiren hadis-i şerifte bu husus vurgulanmıştır (Buhârî, İman, 34, 40; İlim, 25; Şehâdât, 26; Âhâd, 5; Meğâzî, 69; Müslim, İman, 8, 19, 22; Ebû Dâvud, Sünnet, 15, 16; et-Tirmizî, İman, 3; Nesâî, Salât, 4; İman, 23; Sıyâm, 1; İbn Mâce, Mukaddime, 9; Muvatta, Sefer, 94; Müsned, I, 162, 228; II, 93; IV, 201, 286). Ramazan orucunun farz olduğu Kitap, Sünnet ve icma-i ümmet ile sabittir.

Orucun farz kılındığını bildiren âyet-i kerîmeler mealen şöyledir:

“Ey iman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi, (Allah’a karşı gelmekten) sakınasınız diye, size de sayılı günlerde farz kılındı. İçinizden hasta olan veya yolculukta bulunan, tutamadığı günlerin sayısınca diğer günlerde tutar. Oruç tutmaya gücü yetmeyenler, bir fakiri doyuracak kadar fidye verirler. Kim gönülden isteyerek hayır işlerse bu kendisi için daha hayırlı olur. Eğer bilseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır. (Sayılı günler) Ramazan ayıdır ki bu ayda Kur’ân indirilmiştir. O Kur’ân, insanlar için hidayet kaynağı, yol gösterici ve doğruyu yanlıştan ayıran belgeler (olarak gönderilmiş)dir. İçinizden kim bu aya erişirse oruç tutsun. Hasta veya yolcu olan da tutamadığı günler sayısınca diğer günlerde tutsun. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bu kolaylığı, sayıyı tamamlamanız ve sizi hidayete erdirdiğine karşılık O’nu büyük tanımanız için meşrû kılmıştır. Umulur ki şükredersiniz” (el-Bakara 2/183-184).

Ramazan ayında oruç tutmak müslümanlara hicretten 1, 5 veya 2 yıl sonra, kıblenin değiştirilmesini müteakip şaban ayının 10. günü farz kılınmıştır. Hz. Peygamber sağlığında dokuz yılda dokuz Ramazan orucu tutmuşlardır. Bunların dördü 29, beşi de 30 gün olmuştur.

Eski Mısır dininde oruç, belirli zamanlarda günahların keffâreti olarak tutulurdu.

Budizm’de aşırılıklardan kaçınma temel

prensiplerden biri olduğu için aşırı yemek de aşırı riyazet de yasaktı. Budist keşişler yeni ayın ve dolunayın olduğu günlerde oruç tutmalıydı. Ayda dört kez günahların itiraf edildiği bir oruç söz konusudur. Lamaistler ayın 14, 15, 29 ve 30. günlerinde nişastalı yiyeceklerden ve çaydan başka hiçbir şey almamakta, dindarlar ise bunları da terketmektedir. Tibetlilerde dört gün süren bir "uzun oruç" merasimi vardır ki ilk iki gün hazırlıktır ve üçüncü gün tükrüğün yutulması bile yasaktır. Dördüncü ayın 15'inde, Buda'nın ölüm yıldönümünü, etten uzak durulan beş günlük bir perhiz dönemi izler. Lamaizmin komünyonuna katılan din adamları 24 saat süren oruç tutarlar.

Yahudilik'te oruç bir tevbe biçimi olarak görülürdü. Tanrı'nın merhametini sağlayacak bir yol olarak başlayan oruç, sonraları içten gelen pişmanlığın bir tezahürü olmuştur. Çeşitli vesilelerle günahların itirafı olmak üzere oruç tutulduğu gibi, toplumsal felaketler de halkın günahkarlığının bir işareti kabul edilerek bu durumlarda da oruç tutulurdu. Yahudilikte oruç adeta matem alametidir; yahudiler tarihlerinin en kötü günlerini oruçla yadetmektedirler. Yahudilikte toplam altı gün oruç vardır: Tişri ayının 10'unda keffâret günü (Yom Kippur) olduğu için, Tibet ayının 10'u ve Tammuz'un 17'sinde Yeruşalim'in (Kudüs) düşmanlarca zaptedilmesini, Ab ayının 9'unda birinci ve ikinci Kudüs mabedinin yıkılışını, Tişri ayının 3'ünde Guedalia'nın öldürülmesini, Adar ayının 13'ünde de yahudileri imha planının hazırlanmasını yadetmek üzere oruç tutulur. Bu oruçlardan 10 Tişri ve 9 Ab oruçları 24 saat sürer.

Hıristiyanlık'ta oruç mezheplere göre değişmektedir. Paskalya'dan önceki 40 gün oruç (perhiz) günleri olarak kabul edilmektedir. Doğu kiliselerinde (Ortodokslar, Ermeniler, vs.) bu 50 gündür. Oruç, genelde perhiz olarak kabul edilmekte, bu günlerde sadece günde bir öğün yemek yenilmekte, katoliklerde cuma, doğu hıristiyanlarında çarşamda ve cuma et yenilmemektedir. 40 günlük oruç mecburi değildir. Mecburi oruç günü 40 gün içinde sadece bir gün (katoliklerde paskalya'dan önceki son cuma) dür.

B– Orucun Önemi ve Yararları:

Yüce Allah'ın kullarından yapmalarını istediği her davranışta bir çok faydalar, yapmamalarını istediği her davranışta da birçok zararlar vardır. Allah Teâlâ'nın buyruk ve yasaklarına uymanın sağladığı insan aklı ile kavranabilecek faydaların yanısıra, bu buyruk ve yasaklar akıl ile kavranamayacak hikmetler ve incelikler de içerir. İslâm bilginleri, oruç emrinin sebep ve hikmetleri üzerinde düşünerek, orucun faydaları hakkında önemli tesbitler ve geniş açıklamalar yapmışlardır. Hz. Peygamber'den de bu konuya ışık tutan birçok hadis rivâyet edilmiştir.

Oruç farizasını yerine getiren bir müslüman herşeyden önce Yaratıcısının buyruğuna uymanın derin hazzını tadar ve huzurunu yaşar. O'nun verdiği nimetlere gün boyu el sürmez; böylece bu nimetleri bulamayanların, yoksulların ve ihtiyaç sahiplerinin durumlarını deneyerek, yaşayarak öğrenir. Ciddi bir sabır sınavından geçen oruçlu kişi, bir yandan fani dünya nimetlerinden bir süre uzak kalmasına karşılık Allah'ın ebedî nimetlerini haketme fırsatını elde ederken, bir yandan da geçici dünya nimetlerinin paylaşılmasında başkalarının hakkını gözetme melekesi kazanır.

Bu tecrübeyi nefsinde yaşayan insan başkalarına daha çok sevgi ve saygı gösterir.

İnsanları büyük dertlere sokan aşırılıklar ve taşkınlıklar, çoğu kez mideye bağlı isteklerden ve cinsel arzulardan kaynaklanır. İnsanın insanlığı da bunlara hâkim olabilmesindedir. Oruç, bu konudaki kötü istekleri kırar, değiştirir, düzeltir. Bunların kontrolünü iradenin eline verir. Oruçla nefis mücahedesine alışılır, hayatın zorlukları yenilir, ahiret saadetine erişilir. İmâm Gazzâlî, orucun sırlarına dair açıklamasında bu hususa şöyle değinir: “Oruç, Allah’ın düşmanı olan Şeytan’ı kahreder. Şeytan’ın kullandığı araç şehvettir. Şehvet de yemek ve içmekle kuvvetlenir. İşte oruç, Şeytan’ın bu aracını zayıflatır.”

Oruca riya karışmaz. Ebû Hüreyre’nin rivâyet ettiği bir hadis-i şerifte bu konu şöyle açıklanır: Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Allah, orucun dışındaki bütün ibadetlerin ademoğluna ait olduğunu söyler. Oruç sadece benim içindir ve onun karşılığını bizzat ben vereceğim, der. Oruç, kötülüklerden koruyan bir kalkandır. Biriniz oruçlu iken cinsî temasta bulunmasın, kavga etmesin, başka bir şahıs kendisine kötü söz söyleyecek ve onunla dövüşecek olursa, ben oruçluyum desin. Muhammed’in canını elinde tutan Allah’a and olsun ki oruç tutanın ağzının kokusu, Allah katında miskten daha güzeldir. Oruçlu için iki sevinç (ecir) vardır: Birisi iftar ettiği, diğeri de Rabbine kavuştuğu zaman” (Buhârî, Savm 9; Müslim, Siyam 30).

Oruç günahların bağışlanmasını sağlayan en önemli ibadetlerdendir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Kim Kadir gecesini inanarak ve sevabını yalnız Allah’tan bekleyerek geçirirse önceki günahları bağışlanır. Yine kim iman ederek ve sevabını sadece Allah’tan umarak Ramazan orucunu tutarsa önceki günahları affedilir” (Buhârî, Savm 6).

Oruç tutanların Allah katındaki mevkileri pek yüksektir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Cennette Reyyân adında bir kapı vardır. Kıyamet gününde buradan başkaları değil yalnız oruç tutanlar girerler” (Buhârî, Savm 4).

Oruç, şekilci bir bakışla sadece yeme içme ve cinsel temastan uzak durma olarak telakki edilmemeli, gönülden bağlılık içinde tüm organlar bu ibadete katılmalıdır. Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: “Kim yalan sözü ve bu söze göre hareket etmeyi bırakmazsa Allah’ın onun aç ve susuz kalmasına bir ihtiyacı yoktur” (Buhârî, Savm 8).

İmâm Gazzâlî bu konuda şöyle bir açıklama yapar: “Oruçlu hem midesini hem de cinsi isteklerini frenlemelidir. Göz, kulak, dil, el, ayak ve diğer organlar da kötülüklerden korunmalıdır. Gönül de kötü düşüncelerden arındırılmaya çalışılmalıdır. Avâmın, havâssın ve hâssü’l-havâssın olmak üzere orucun üç derecesi vardır. Birincisinde midenin isteklerine ve cinsel arzulara engel olunur. İkincisinde bunlardan başka göz, kulak, dil, el, ayak gibi uzuvların da isteklerine mani olunur. Üçüncüsünde bütün bunlara ek olarak gönlün de kötü düşüncelerine engel olunur.”

Kötülüğü emreden nefis, oruçla terbiye edilir. Kötü hırsların önüne oruçla geçilir. Hayatın hazzını, iradenin değerini en iyi biçimde oruç öğretir. Ramazan ayı değişik mevsimlere isabet ettiğinden, oruç ibadetinin aksatılmadan ve özenle ifa edilmesi,

müslümanın ister yazın kavurucu sıcağında ister kışın dondurucu soğuğunda olsun her durumda Ulu Yaratıcısı'nın buyruğuna uyma hususunda samimi bir teslimiyet içinde olduğunun davranış haline getirilmiş bir ifadesi niteliği taşır.

Mutasavvıflar hayvânî tabiatın azmasının, insan ruhunun kemâle ermesine engel olduğuna dikkat çekmişlerdir. Bedeni ruha tâbî kılmak için bedenin kuvvetini kırmak ve ruhunkini çoğaltmak gerekir. Tecrübeler göstermiştir ki, bu hususta hiç bir yol, aç ve susuz kalma, hayvani arzulardan vazgeçmek ve dili, kalbi (aklı) ve diğer organları kontrol altında tutma kadar etkili değildir. Ferdî olgunlaşmanın görünüşlerinden biri hayvani tabiatın akla ve ruha boyun eğmesidir. Bir kimsenin hayvani arzularına gem vurmak için, şartlarına riâyet ederek oruç tutması bu sonucu sağlayabilecek en etkin yollardandır. Bir kimse günah işlediğinde oruç tutarak, keffâret ve riyazetle teselli bulur, ruhunu temizler. Şu da kayda değerdir ki yememek, içmemek meleklerin şanındandır. Bu yolu gönüllü olarak izlediğinde insan gittikçe kendisini meleklere benzetir ve bunu da Allah'a itaat kasdıyla yaptığından O'na yaklaşır, O'nun rızasını elde eder ki bu bir insan için en ulvî gayedir.

Orucun beden sağlığı açısından da pek çok yararları vardır. Oruç tutulurken organizmada depolanan besin maddeleri harcanır, sonradan bunların yerine yenileri gelir. Böylece bütün vücutta bir yenilenme olur. Karaciğerdeki şeker, deri altındaki yağlar, kas, gudde ve dalak hücrelerindeki proteinler harekete geçer. Birikmiş fazlalıklar erir, eskiyenler temizlenir, değişme imkânına kavuşur. Ancak oruç, bütün bunların üstünde olmak üzere, Allah'ın emri olduğu için ve sırf onun rızasına erişme amacıyla tutulduğu takdirde gerçek anlamına kavuşur.

İstatistiklere bakılınca İslâm ülkelerinde Ramazan ayında suç oranlarında büyük azalma olduğu görülür. Çünkü oruç tutanlar artık günah ve suç işlememeye çalışmaktadırlar. Bu konuda Hz. Peygamber (s.a.) şöyle buyurmuşlardır: "Ramazan ayı gelince cennetin kapıları açılır, cehennemin kapaları kapanır, şeytanlar zincire vurulur" (Buhârî, Savm, 5; Müslim, Siyam, 1).

Gerçekten oruç ayı müslümanlar için çok özel bir manevi atmosfer sağlar. Kur'an sadaları kulaklarda çınlar, onun manalarını açıklayan vaaz ve dini konuşmalarla İslâmî şuur ayrı bir canlılık kazanır. Teravih namazları, camilerin müslümanların hayatındaki önemini hatırlatır. Hayır faaliyetleri hızlanır, fakirlerin ve ihtiyaç sahiplerinin dertlerine daha çok eğilinir. Günlük yaşantılarını gereksiz işlerden ve faydasız konuşmalardan arındıran ve Kur'ân okuma, okunan Kur'ân'ı dinleme, zikir, tesbih ve diğer ibadetlerle vakitleri değerlendirme yolunu tutan müslümanlar gönüllerinde apayrı bir incelik, ruhlarında safiyet hissederler; iftar ve imsak vakitleri arasında gündüz gösterdiği sabır başarısını sürdürebilip denge ve ölçüyü koruyabilenler orucun ruh ve beden sağlığı açısından sağladığı faydaları açıkça görürler, zinde bir vücuda kavuşurlar.

C– Oruç Çeşitleri:

İslâm'ın beş şartından biri olan oruç, Ramazan ayında farz olan oruçtur. Bununla birlikte İslâm'da başka bazı vesilelerle oruç tutulması da emir veya tavsiye edilmiştir.

Diğer taraftan bazı zamanlarda veya durumlarda oruç tutulması yasaklanmış ya da hoş karşılanmamıştır. Buna göre: a) emredilenler "farz ve vacip oruçlar" gurubunda, b) tavsiye edilenler "mendup oruçlar" gurubunda, c) yasaklanan yahut hoş karşılanmayanlar da "haram ve mekruh oruçlar" gurubunda ele alınacaktır. Tabii ki, bu son guruptakiler esasen birer oruç çeşidi olmayıp, şer'î hükmü (dinî değerlendirme) açısından yapılan yaygın tasnif dikkate alınarak ayrı bir gurup olarak gösterilmiştir.

a) Farz ve vacip oruçlar:

Dinen yapılması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiili ifa etmek farzdır. Hanefîler'in dışındaki mezheplerde –kural olarak– farz ve vacip terimleri eşanlamlı olarak kullanılır. Hanefîler'e göre ise zanni delile dayanılarak belirlenen görevler vacip diye anılır ve farzın bir alt derecesini oluşturur.

Ramazan orucunun edası da kazası da farzdır. Yine, edasına başlanan Ramazan orucunun kasden bozulması halinde gerekli olan keffâret orucu ile, zıhâr, katl (adam öldürme), halk (hacda ihramlı iken vaktinden önce tıraş olma) ve yemin için tutulacak keffâret oruçları da farz gurubuna girer (ayrıca bk. KEFFÂRET, ÖLDÜRME, YEMİN, ZIHÂR). Ramazan orucunun edası "muayyen farz", diğerleri "gayr-ı muayyen farz" olarak nitelendirilir; çünkü Ramazan orucunun edası sadece belirli bir vakitte mümkündür, diğerleri ise istenilen mübah günlerde tutulabilir.

Nezir (adak) oruçlarını tutmak vaciptir. Bunların belirli zamanda tutulmasının adanmış olması halinde "muayyen vacip" ten, aksi halde "gayr-ı muayyen vacip"ten sözedilir. Nezredilen itikâf oruçları muayyen vacip sayılır (ayrıca bk. İTİKÂF, NEZİR). Başlanmış bir nafile (mendup gurubuna giren) orucun bozulması halinde bunun kaza edilmesi de Hanefiler'e göre vacip Mâlikîler'e göre farzdır (İmâm Mâlik'ten kaza gerekmediği de rivâyet edilmiştir).

b) Mendup oruçlar:

Fıkıh usulü terimi olarak mendup, "yapılması kesin ve bağlayıcı tarzda olmaksızın (tavsiye tarzında) istenen fiil"i ifade eder. Bu anlamıyla mendup, sünnet, müstehap, nafile gibi kavramları da içine alacak geniş bir kapsamda kullanılmış olur. Ancak fıkıh eserlerinde, özellikle Hanefî ve Mâlikî fıkhında mendup kavramı, sünnetin (mesnun) bir alt derecesindeki durumları ifade etmek yani çoğu kez "müstehap"la eşanlamlı (yahut ona yakın) olmak üzere kullanılmıştır.

Aşağıda geniş anlamıyla mendup oruçlar, bir başka anlatımla, dinen zorunlu olmamakla birlikte tutulması tavsiye edilen oruçlar sayılacaktır.

Bunlara genel bir niteleme ile "tatavvu" oruçları ve "nafile oruçlar" da denir.

1– Muharremin dokuzuncu günü ile birlikte onuncu günü ya da onuncu günü ile birlikte onbirinci günü oruç tutmak. Bu oruç Hanefîler ve Mâlikîler'de mesnun (sünnet) olarak nitelenir. Hanefîler'e göre sadece onuncu günü (âşûrâ günü) oruç tutulması mekruhtur (ayrıca bk. ÂŞÛRÂ).

2– Her ayın üç gününde oruç tutmak. Ancak efdal olanı, kamerî ay hesabıyla ayın onüç, ondört ve onbeşinci günlerinde tutulmasıdır, ki bu günlere "eyyâmu'l-bîyd" denir.

3– Gün aşırı oruç tutmak. Bir gün oruç tutup bir gün tutulmaması. Hz. Peygamber

tarafından "Savm-ı Dâvud" olarak anılmış ve övülmüştür.

4– Her haftanın pazartesi ve perşembe günleri oruç tutmak.

5– Şevval ayının altı gününde oruç tutmak. Ayrı ayrı veya peşpeşe tutulabilir. Ancak hemen Ramazan bayramını takiben tutulması efdaldir. Mâlikîler'e göre ise, –farz olduğu izlenimini uyandırmamak için– ya gizli tutulmalı, ya da bayramdan sonra ara verilmelidir; aksi halde mekruhtur.

6– Haram Aylar'da (zilkâde, zilhicce, muharrem, recep) oruç tutmak (ayrıca bk. HARAM AYLAR). Hanefî mezhebinde bu ayların perşembe, cuma ve cumartesi günlerinde tutulması müstehap sayılmıştır.

7– Zilhiccenin ilk dokuz gününde oruç tutmak. Ancak hacda bulunan kişinin dokuzuncu günü (arafe günü) oruç tutması mekruhtur; orucun güç kaybına yolaçmaması halinde Hanefîler'e göre mekruh değildir.

8– Şaban ayında oruç tutmak. Ancak bu ayın ikinci yarısında kişinin mutadı dışında nafile oruç tutması Şâfiî mezhebine göre haram, bazı bilginlerce mekruh sayılmıştır.

Yukarıda sayılan oruçların faziletleri ve kişiye kazandıracağı sevaplarla ilgili pek çok hadis rivâyet edilmiştir.

Bunlar dışında kalan ve oruç tutulması mekruh yahut haram olmayan günlerde kişinin kendi durumuna ve tercihine göre Allah rızası için oruç tutulması da dinen özendirilmiştir. Bunlara dar anlamıyla "nâfile" oruçlar denir.

c) Haram ve mekruh oruçlar:

Dinen kaçınılması kesin ve bağlayıcı tarzda istenen fiili işlemek haramdır. Bu tarz bir yasak kat'i delil ile sabit olmamışsa Hanefî mezhebine göre bu fiile tahrimen mekruh denir. Bu tarzda yasaklanan oruçlar şunlardır:

1– Ramazan bayramının birinci günü ile kurban bayramının dört gününde oruç tutmak dinen yasaklanmıştır. Bu günlerde oruç tutulması Hanefîler'e göre tahrimen mekruh, diğer üç mezhebe göre haramdır (ancak Kurban bayramının dördüncü günü Malikîler'de haram değil mekruhtur).

2– Ramazan ayının başladığına hükmedilememesi halinde şaban ayının otuzuncu günü "yevm-i şek" (şüphe günü) diye anılır.

Bir müslümanın tutmayı âdet edindiği oruçlardan birinin (pazartesi orucu gibi) şek gününe denk gelmesi halinde, bu günde oruç tutulması –dört mezhebin ittifakıyla– mekruh değildir.

Hanefîler'e göre, şek gününde Ramazan orucu veya başka bir vacip oruç niyeti ile oruç tutulması tahrimen mekruhtur. Sırf nafile niyeti ile oruç tutulmasında ise sakınca yoktur.

Mâlîkiler'e ve Hanbelîler'e göre şek gününde nafile oruç mekruh, Şâfiîlere göre haramdır; bugünde kaza, keffâret ve nezir orucu tutmak ise câizdir.

3– Âdet gören ve lohusalı kadınların oruç tutması haramdır. Ramazan orucu bu günlere tesadüf ederse, yükümlülükleri düşmez, başka zaman kaza ederler (ayrıca bk. HAYIZ, NİFAS).

4– Bir kadının, kocasının hasta ve gaip olma gibi fiili yahut hacda bulunma gibi dinî bir engeli yokken onun muvafakati olmaksızın nafile oruç tutması çoğunluğa göre haram, Hanefîler'e göre tenzihen mekruhtur; kocası rıza göstermezse, oru-

cunu bozması gerekir.

5– Şâfiîler'e göre, şaban ayının son yarısında nafile oruç mekruhtur (bazı eserlerde haram olarak zikrederler); ancak kişinin âdet edindiği nafile oruç günlerinin bu zaman dilimine tesadüf etmesi halinde sakınca yoktur. Yine, bu günlerde kaza, keffâret ve nezir oruçları tutulabilir.

Dinen kaçınılması kesin ve bağlayıcı tarzda olmaksızın istenen, yapılması hoş karşılanmayan davranışlara mekruh denir. Hanefî mezhebinde harama yakın mekruhtan ayırdetmek için bu durumlar hakkında tenzihen mekruh terimi kullanılmıştır. Bu çerçevede ele alınabilecek başlıca oruç türleri şunlardır:

1– Savm-ı dehir ("savmu'd-dehr"): Oruç tutulması haram olan günler dışında bütün seneyi oruçlu geçirmek Hanefîler'e göre mekruhtur (kişiyi zayıf düşürmemesi veya âdet haline getirilmemesi halinde ise câiz görülmüştür). Mâlikîler'in bazılarına göre mekruh, bazılarına göre ise menduptur. Şâfiî ve Hanbelî mezheblerinde bu konuda bir ayırım yapılmıştır: Şayet kişiye zarar vermesi yahut başkalarının hakkını ihlâl sözkonusu değilse müstehap, aksi halde mekruhtur.

2– Savm-i visal ("savmu'l-visâl"): Hiç iftar etmeksizin iki (yahut daha fazla) gününün orucunu birleştirmek, Hanefîler'e, Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre mekruhtur, Mâlikîler'e göre haramdır (ayrıca bk. İFTAR).

3– Sadece cuma veya sadece cumartesi günlerinde oruç tutmak Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre mekruhtur. Bazı Mâlikî bilginler de bir gün önce yahut sonra oruç tutmaksızın sadece cuma veya cumartesi oruçlu geçirmeyi mekruh saymışlardır.

4– Muharrem ayının sadece onuncu gününde oruç tutmak Hanefîler'e göre, sadece recep ayını oruçlu geçirmek Hanbelîler'e göre, Peygamberimizin doğum gününde (Mevlid-i Nebevi) oruç tutmak Mâlikîler'e göre mekruhtur.

5– Nevruz ve Mehrican diye anılan mecusilerin ilkbahar bayramı ve sonbahar bayramı günlerinde oruç tutmak Hanefî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre mekruhtur; ancak başka günlerle birleştirilirse veya kişinin zaten tutmayı planladığı nafile oruçlar bu günlere raslarsa mekruh olmaz. Şâfiî mezhebinde bu günlerde oruç tutulması sakıncalı görülmemiştir.

6– Hac ibadetini ifa eden kişinin arefe günü oruç tutması Mâlikîlere göre mekruhtur. Gündüz vakfe yapan kişi bakımından Hanbelîler, orucun zayıf düşüreceği kişi bakımından Hanefîler de kerahete hükmetmişlerdir (ayrıca bk. VAKFE).

7– Üzerinde kaza borcu olan kişinin bu borcu yerine getirmeden nafile oruç tutması Mâlikîler'e ve Şâfiîler'e göre mekruhtur. Hanefîler'e göre böyle bir kimsenin nafile oruç tutmasında sakınca yoktur.

Ahmed b. Hanbel'in aksi yönde de bir görüşü bulunduğu belirtilmekle birlikte bu konuda Hanbelî mezhebinde tercih edilen görüş cevaz yönündedir.

8– Kişiye büyük sıkıntı vereceği anlaşılıyorsa yolculuk halinde oruç tutmak Hanefî ve Şâfiîler'e göre mekruh sayılmıştır. Şâfiî fıkıh eserlerinde, ağır sıkıntı doğmasına sebebiyet vermesi halinde, hastaların, hamile yahut emzikli kadınların ve çok yaşlı kişilerin oruç tutmalarının da mekruh olduğu kaydedilir.

9– Misafirin, ev sahibinden izin almadan nafile oruç tutması Mâlikîler'e göre mekruhtur. Sağlıklı karar vermesini engelleyebileceği düşüncesiyle hakimin, yine orucun çalışma verimini etkilemesi halinde, ücretle çalışan işçinin iş sahibinin müsaadesini almadan nafile oruç tutması Hanefî mezhebinde mekruh kabul edilmiştir.

10– Savm-i sumt ("Savmu's-sumt"): Oruçlu olduğu sürece hiç konuşmamaya niyet etmek suretiyle tutulan oruç da Hanefî fıkıh eserlerinde mekruh oruçlar arasında sayılmıştır.

D– Orucun Vücub Sebebi:

Vücub sebebi, vaciplik hükmünün varlığına temel teşkil eden durum demektir. Çoğunluğa göre vacip terimi, Hanefîler'deki farz ve vacibi kapsayacak tarzda kullanıldığından, incelenen olaya göre "vücub sebebi", "farz oluş sebebi" anlamını da taşır.

Orucun farz veya vacip oluş sebebi oruç çeşitlerine göre değişir:

Ramazan orucunun farz oluş sebebi, ramazana erişmiş bulunmaktır. Ancak Hanefî bilginler, bunu açıklarken farklı iki görüş ortaya koymuşlardır. Bunlardan birine göre Ramazan ayının herhangi bir vaktine erişmiş olmak farziyet için yeterlidir. Diğer görüşe göre ise, Ramazan günlerinden birinin oruca başlamaya elverişli bir bölümüne erişmiş olmak gerekir ki, bu da tan yerinin ağarmasından (ikinci fecirden) gün ortasına (istivâ vaktine) kadar olan zaman dilimidir.

Ramazan orucunun kazasının farz oluş sebebi de, daha önce Ramazan ayına erişmiş olmaktır.

Gündüzü veya gecesi çok uzun olan kutuplara yakın bölgelerde oruç süresinin takdiri konusunda, bazı bilginler Mekke ve Medine gibi dinin ilk tebliğ edildiği mıntıkanın, bazıları ise orucu en yakın normal vakitli bölgenin esas alınacağı kanaatindedir.

Keffâret oruçlarının sebepleri keffâret sebeplerine göre değişir. Meselâ yemin keffâreti olarak tutulan orucun sebebi yemini bozmuş olmaktır (ayrıca bk. KEFFÂRET).

Ramazan orucunun keffâreti olarak tutulan orucun sebebi, Ramazan orucuna gösterilmesi gereken saygının kasden ihlâl edilmiş olmasıdır. Ancak bu sebebin açıklamasında farklı sonuçlar ortaya konmuştur: Hanefîler'e ve Mâlikîler'e göre Ramazan ayında oruçlu olan kimsenin kasden yemesi, içmesi ve cinsi temasta bulunması keffâret gerektirir. Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre ise sadece kasden cinsi temas keffâret sebebidir, bilerek yemek ve içmek keffâret gerektirmez.

Nezir oruçlarının sebebi, bunların adanmış yani kişinin kendi isteği ile borçlanılmış olmasıdır; bozulması halinde kaza edilme sebebi de, borçlanılan bir ibadetin tamamlanma gereğidir.

Nafile (mendup) oruçların tutulmalarını dinen mecburi kılacak bir sebep yoktur. Ancak –yukarıda belirtildiği üzere– Hanefîlere ve Mâlikîler'e göre nafile bir oruç bozulduğunda, onu kaza etmek vaciptir; bunun vacip olma sebebi ise böyle bir ibadete başlayıp bozmuş olmaktır. Şâfiîler'e göre nafile oruca başlamak tamamlanmasını vacip kılmaz; ister hata ile ister kasden bozulsun, onun kazası vacip değildir. Hanbelî mezhebine göre de bu tür orucun ka-

zası vacip olmamakla beraber, müstehaptır.

E– Orucun Rüknü:

“Rükün” kendisine fıkhî sonuç bağlanan bir olayın meydana gelmiş sayılabilmesi için bulunması zorunlu olan ana unsur veya unsurlar demektir. İbadetin geçerliliği için rüknün bulunması da kaçınılmaz bir şart olmakla beraber, rükün, (tek ise) amelin mahiyetini oluşturduğu yahut (birden fazla ise) amelin mahiyetinden bir parça olduğu için sıhhat şartlarından ayrı olarak incelenmiştir.

Orucun rüknü, –oruç süresi içinde– orucu bozan durumlardan (yeme, içme, ve cinsi temas) uzak durmak (“imsâk”)tır. Şâfiî mezhebinde ve bazı Mâlikî bilginlerce niyet de orucun rükünlerinden sayılmıştır.

F– Orucun Şartları:

Orucun şartları Hanefî mezhebinde üç kısımda incelenmiştir:

I– Vücub şartları: Bir kimsenin oruç ibadeti ile yükümlü sayılması, farz veya vacib orucun bir kimsenin zimmetinde borç olarak sabit olması için aranan şartları,

II– Edasının vücubu şartları: Zimmette borç olarak sabit bir orucun, belirli bir zamanda edâ edilmesinin gerekli olması için aranan şartları,

III– Sıhhat Şartları: İster farz veya vacip ister nafile türünden olsun bir orucun geçerli sayılması için aranan şartları ifade eder.

Bu ayırımın mantığı esasen diğer mezheplerin hükümlerine de uygun düşmektedir. Ancak diğer mezheplerde bazı nitelendirme farklılıkları vardır, ki bunlara yeri geldikçe işaret edilecektir.

I– Vücub şartları:

1– Müslüman olmak: Oruç yükümlülüğü için müslüman olmak şarttır. Müslüman olmayanların dinin fer’î hükümleri hususunda ilahî hitabın muhatabı olup olmadıkları meselesindeki usul ihtilafından dolayı, genellikle fıkıh eserlerinde, müslüman olmanın Hanefîler’e göre vücub şartı, diğer üç mezhebe göre ise sıhhat şartı sayıldığı kaydedilirse de, pratik sonuç bakımından önemli bir farklılık yoktur: Bir Gayr-i müslim, İslâm’a girdikten sonra, önceki dönemlerin oruçlarını kaza etmez. Ramazanda gün ortasında müslüman olan bir Gayr-i müslimin güneş batıncaya kadar oruç yasaklarından kaçınması Hanbelîler’e göre vacip, diğer üç mezhebe göre müstehaptır. Hanbelîlere göre bu kimsenin o günün orucunu kaza etmesi gerekir, Mâlikîler’e göre müstehaptır, Hanefîler’e ve Şâfiîler’de sahih sayılan görüşe göre gerekmez.

2– Akıl: Dini yükümlülüklerin sabit olması için kişinin aklî melekelerinin yerinde olması (temyiz gücünden yoksun bulunmaması) şarttır. Fakat bu şartın oruç yükümlülüğü konusuna uygulanmasında Hanefî mezhebinde Ramazan ayının tamamı esas alınmış ve Ramazan ayı boyunca devam etmemiş ise, akıl hastalığı (cünûn) oruç tutma görevinin zimmette borç olarak sabit olmasına engel sayılmamıştır. Dolayısıyla, böyle bir kimse daha sonra orucunu kaza etmekle yükümlüdür.

Şâfiîler’e ve Hanbelîler’e göre akıl hastalığı gün boyunca devam etmişse yükümlülük kalkar ve o günü kaza etmesi gerekmez. Mâlikî mezhebinde şöyle bir ayırım yapılmıştır: Niyet vaktinde sağlıklı olsun olmasın günün tamamını veya çoğunluğu-

nu akıl hastası olarak geçiren ve günün yarısını veya daha azını hasta olarak geçirse bile niyet vaktinde hasta olan kimsenin kaza etmesi gerekir, aksi halde gerekmez.

Baygınlık Ramazan ayı boyunca devam etmiş bile olsa (koma hali), sürekli olmayan akıl hastalığı gibi kabul edilmiştir; bu durum, orucu zamanında eda etmeme açısından bir özür sayılmakla beraber, vücuba engel değildir, bu halde geçen günlerin orucunu daha sonra kaza etmek gerekir. Hanefîler'e göre, Ramazan gününün tamamını baygın geçiren kişinin o günkü orucu kaza etmesi gerekmez (gece niyet etmiş kabul edilir), daha sonraki günleri kaza eder. Şâfiî ve Hanbelîler'e göre bir an bile ayılmış olsa o günü kaza etmesi gerekmez. Mâlikîler'e göre ise akıl hastalığı hususunda yukarıda anılan ayırım geçerlidir.

İster isteği ile ister isteği dışında sarhoş olan kişi de, tutamadığı orucu kaza etmekle yükümlüdür.

Uyku halinin ise, bütün gün boyu devam etse de oruca etkisi yoktur.

3– Buluğ: Ergenlik çağına ulaşmış olmayan çocuklar oruçla yükümlü değildir. Temyiz çağına ulaşmış olan küçük (bk. TEMYİZ) oruç tutarsa bu geçerli olur. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelîler'e göre çocuk yedi yaşına girince, eğer güç yetirebilecekse velisi tarafından yavaş yavaş oruç tutmaya alıştırılır. On yaşına ulaştığında, bunun üzerinde biraz daha fazla durulması, hatta hafif zorlayıcı tedbirlere başvurulması gerekir. Mâlikîler'e göre ise, buluğ çağına girinceye kadar çocuktan oruç tutması istenmez. Ramazan gününde buluğa eren çocuk o gün oruç yasaklarına riâyet etmelidir, fakat o günü kaza etmesi gerekmez.

Bu üç şarttan başka bazı eserlerde, İslâm'da genel sorumluluk ilkelerinin bir uzantısı olan "yükümlü olduğunu bilme yahut bilecek durumda olma" şartı da zikredilir. Buna göre, meselâ İslâm ülkesi dışında yaşayan bir gayrımüslim müslüman olduktan sonra henüz orucun farz olduğunu öğrenememişse mazur sayılır ve daha sonra bu dönemdeki oruçları kaza etmesi gerekmez.

II. Edasının vücubu şartları:

1– Sağlıklı olmak: Oruç tutamayacak kadar hasta olan kişi, orucu zamanında ifa etmekle yükümlü değildir. Âdet görme ve lohusa olma da Ramazan orucunun edasını erteleme sebebidir; fakat bu iki durum aynı zamanda –aşağıda görüleceği üzere– orucun sıhhatine de engeldir.

2– İkamet: Yolcu da orucu zamanında ifa ile yükümlü değildir.

Mâlikîler bu iki şartı, Şâfiîler ve Hanbelîler de oruca güç yetirebilme şartını vücub şartları içinde incelemişlerdir.

Burada öz olarak temas edilen ve farz olan Ramazan orucunu ertelemeye imkân veren durumlar, daha detaylı olarak "Orucu Ertelemeyi ve Başlanmış Orucu Bozmayı Mubah Kılan Özürler" başlığı altında incelenecektir.

III. Sıhhat Şartları:

1– Niyet: Bütün oruç çeşitlerinde, orucun geçerliliği için niyet şarttır. Hatta –daha önce işaret edildiği üzere– Şâfiîler'e ve bazı Mâlikî bilginlere göre niyet orucun bir rüknüdür.

Önemine binaen niyet ile ilgili hükümler, "Oruçta Niyet" başlığı altında ayrıca ince-

lenecektir.

2– Hayız ve nifas halinde olmamak: Âdet gören yahut lohusa olan hanımlar –yukarıda belirtildiği üzere– orucu eda (zamanında tutma) ile yükümlü olmadıkları gibi, bu durumda oruç tutmaları geçersizdir.

Vücub şartları başlığının birinci maddesinde belirtildiği üzere Hanefîler dışındaki üç mezhepte "müslüman olmak" sıhhat şartı, Hanefîler'de ise vücub şartı sayılmıştır. Vücub açısından pratikte önemli bir farklılık olmadığına yani dört mezhebe göre de müslüman olmadan önceki oruçların kaza edilmesi gerekmediğine aynı yerde işaret edilmişti. Burada sıhhat açısından da pratikte önemli bir fark olmadığı söylenebilir; zira dört mezhebe göre de, müslüman olmayan kişinin orucu geçerli değildir.

Vücub şartları içinde yer alan "akıl" şartı, Hanefîler dışındaki üç mezhebe göre aynı zamanda sıhhat şartıdır. Hanefîler'e göre ise, gece niyet edip gündüz aklî melekesini yitiren (cinnet getiren) yahut o günü baygın geçiren kişinin orucu geçerli kabul edildiğinden, bu, sıhhat şartlarından sayılmamıştır.

Şâfiîler ve Mâlikîler "zamanın oruca elverişli olması"nı da sıhhat şartlarından saymışlardır. Buna göre bayram günü tutulan oruç geçersizdir.

Oruç yasaklarından uzak durma ("imsâk") orucun rüknü olduğu için ayrıca sıhhat şartı olarak sayılmamıştır. Fakat "Orucun Rüknü" başlığında belirtildiği üzere, rükün, ibadetin geçerliliği için kaçınılmaz bir şarttır; o halde bilerek oruç yasaklarından birinin işlenmesi halinde geçerli bir oruçtan sözedilemez. O yüzden bazı yazarlar, bu hususu da sıhhat şartları arasında saymışlardır.

G– Oruçta Niyet:

Niyet bütün amellerin özü ve ruhudur. İbadetlerde niyet kaçınılmaz bir gerekliliktir (ayrıca bk. NİYET). Yukarıda belirtildiği üzere, ister farz ister vacip isterse nafile (mendup) türünden olsun, bütün oruç çeşitlerinde orucun geçerliliği için niyet şarttır. Hatta Şâfiî mezhebinde ve bazı Mâlikî bilginlerince niyet, orucun rükünlerindendir. Buna karşılık Hanefîler'den Züfer'e göre Ramazan günü oruçla yükümlü kişi oruç yasaklarına riâyet etmekle –niyet etmese bile– orucunu ifa etmiş olur.

a) Oruca niyetin zamanı:

Hz. Peygamber "Fecrin doğuşundan önce oruca azmetmeyenin (niyet etmeyenin) orucu yoktur" (Nesaî, Sıyam, 68; et-Tirmizî, Savm, 33; Muvatta, Sıyam, 5; Darimî, Savm, 10) buyurduğu için bilginler, oruca geceden niyet etmek ("tebyit") gerektiği hususunda fikirbirliği içindedirler. Ancak, bazı hadislere dayanarak ve oruç çeşitlerinin özelliklerini dikkate alarak niyetin zamanı hakkında birtakım farklı sonuçlara da ulaşmışlardır. Şöyle ki:

* Hanefîler'e göre, bütün oruç çeşitleri bakımından en iyisi, mümkünse fecrin doğuşu sırasında, değilse geceden niyet etmektir. Bununla beraber, (eda halinde) Ramazan orucuna, belirli günde tutulması adanmış oruca ve her türlü nafile oruca gecenin başlangıcından (güneşin batmasından) itibaren gün ortasına (istivâ vaktine) kadar niyet edilebilir; imsak vaktinden itibaren oruç yasaklarına uyulmuş olması kaydıyla bu niyet geçerlidir. Kişiye borç

olmuş fakat belirli zamanda tutulması gerekmeyen oruçlarda ise fecrin doğuşundan sonra niyet geçerli olmaz. Bu oruçlar şunlardır: Kazaya kalmış Ramazan orucu, keffâret oruçları, gün belirtilmeksizin adanan oruç, temettü haccı ve kıran haccı'nda kurban kesilememesi dolayısıyla tutulacak oruç, bozulan nafile orucun yerine tutulacak oruç. Geceden niyet eden kişinin bu niyetten sonra imsak vaktine kadar oruç yasaklarına uymaması niyete zarar vermez. Geceden oruca niyet edip, imsak vaktinden önce niyetten dönülmesi bütün oruç çeşitleri bakımından geçerlidir. Bu hususlarda yolcu ile mukim ve hasta ile sağlıklı kişi arasında fark yoktur.

* Mâlikîler'e göre nafile de olsa, imsak vaktine kadar oruca niyet edilmiş olması gerekir. Şâfiîler ve Hanbelîler farz ve vacip oruç ile nafile oruç arasında bir ayırım yapmışlardır. Buna göre, Ramazan orucunun edası veya kazası ve nezir orucu gibi oruçlar için geceden (imsak vaktine kadar) niyet edilmesi şarttır; nafile oruçlar için ise –oruç yasaklarına riâyet edilmiş olması kaydıyla– Şâfiîler'e göre gün ortasına kadar, Hanbelîler'e göre gün ortasından sonra da niyet edilebilir.

b) Oruca niyetin şekli:

Herşeyden önce belirtmek gerekir ki, bütün bilginlere göre niyet sadece dil ile söylemekle olmaz, niyette kalp esastır. Şart olmamakla birlikte çoğunluğa göre dil ile de söylenmesi sünnettir; Mâlikîler'e göre dil ile söylenmemesi daha iyidir. Fakihlerin çoğunluğuna göre, sahur yemeği oruç niyeti yerine geçer; oruç tutmama niyeti taşımakla beraber sahura kalkma hali müstesnadır. Şâfiîler'e göre, sadece sahura kalkmış olmak niyet yerine geçmez.

Farz ve vacip oruçların niyetinde hangi orucun (Ramazan orucu mu, nezir mi, keffâret mi) tutulduğu –bilginlerin çoğunluğuna göre– mutlaka belirlenmiş olmalıdır. Hanefîler'e göre ise –mukim ve sağlıklı kişi açısından– vakti muayyen oruç (özellikle Ramazan orucu) için böyle bir belirleme şart değildir; çünkü Ramazan günü başka oruca niyet edilse bile Ramazan orucu tutulmuş olur. Fakat yolcu ve hasta başka bir vacip oruca niyet ederse –Ebû Hanîfe'ye göre– o oruç tutulmuş olur.

Aynı şekilde Hanefîler dışındaki üç mezhebe göre, oruca niyette kesinlik şarttır. Hanefîler'e göre ise vakti muayyen oruç bakımından niyetin kesin olmaması orucu geçersiz kılmaz. Mesela şaban ayının otuzuncu günü Ramazan olması ihtimaline göre oruca niyet etse ve o günün Ramazan olduğu anlaşılsa, tuttuğu oruç Ramazan orucu yerine geçer (Bununla birlikte" Haram ve mekruh oruçlar" başlığında geçtiği üzere, şek günü Ramazan orucuna veya başka bir vacip oruca niyet etmek Hanefiler'e göre tahrimen mekruhtur).

Farz ve vacip oruçlara niyette hangi orucun tutulacağının belirlenmiş olması çoğunluğa göre şart olmakla beraber, orucun hükmünün ("farz olan oruca niyet ettim" şeklinde) belirlenmesi –bazı istisnai görüşler dışında– dört mezhebe göre de şart değildir. Aynı şekilde "eda" olduğunun belirtilmesi ve "Allah rızası için" diye kayıtlanması niyetin geçerliliği için şart değildir.

Bununla birlikte, bilginlerin çoğunluğuna göre, bu hususta efdal (üstün) olan tutum, "Niyet ettim Allah rızası için farz olan yarınki Ramazan orucunu eda etmeye" şeklinde bir ifade ile kalpten geçeni desteklemektir.

Mâlikîler dışındaki üç mezhebe göre ramazanın hergünü için ayrı niyet gerekir. Mâlikîler'e göre ise ramazanın başlangıcında bütün Ramazan ayı için, yine oruç keffâreti ve katil keffâreti gibi peşpeşe tutulacak oruçlar için bir defa niyet yeterlidir; ancak hastalık, yolculuk gibi sebeplerle bunlar arasına fasıla girerse yeniden niyet gerekir.

Hastalık sebebiyle Ramazan orucunu tutmayan bir kimsenin, Ramazan orucu yerine nafile oruca niyet etmesi halinde bu oruç dört mezhebe göre geçersizdir. Başka bir vacip oruca niyet ederse, Hanefiler'e göre geçerli; diğer üç mezhebe göre yine geçersizdir.

H– Orucu Ertelemeyi Veya Başlanmış Orucu Bozmayı Mubah Kılan Özürler:

a) Genel olarak:

Kendisine Ramazan orucu farz olan kişi, aşağıda belirtilecek özürlerden biri sözkonusu olmadığı halde orucunu eda etmezse (zamanında tutmazsa) günahkar olur ve o günün orucu zimmetinde borç olarak kalır; bunu ilk fırsatta kaza etmesi gerekir. Hatta Mâlikî mezhebine göre, özrü olmadığı halde Ramazan günü oruç tutmayan kişiye hem kaza hem keffâret gerekir. Hanbelîler'e göre –aşağıda görüleceği üzere– sadece cinsî temas keffâret sebebi sayıldığından, özrü olmadığı halde Ramazan gününde oruca niyet etmeyen kişi imsak halini bu yolla (cinsî temas ile) ihlâl ederse, bu mezhebe göre de hem kaza hem keffâret gerekir.

Öte yandan, başlanmış bir farz veya vacip orucu, aşağıda sayılacak özürlerden biri bulunmadığı halde bozmak günahtır. Kur'ân-ı Kerîm'de mealen "Amellerinizi boşa çıkarmayın" (Muhammed 47/33) buyurulmuştur. Bozmanın dünyevî hükmü ise duruma göre kaza yahut hem kaza hem keffârettir.

Başlanmış nâfile orucu özürsüz bozmak Hanefîler'e ve Mâlikîler'e göre günahtır ve kazası gerekir; kaza etmenin hükmü Hanefîler'e göre vacip, Mâlikîler'e göre farzdır; İmâm Mâlik'ten kaza etmek gerekmediği de rivâyet olunmuştur. (Şu kadar var ki, misafirlik ve ziyafete davet edilme durumları da nafile orucu bozma hususunda özür sayılmıştır). Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre ise, nafile orucu tamamlamak müstehap olmakla beraber, bozulması günah değildir ve kazası gerekmez; bununla birlikte, Hanbelî mezhebinde kaza edilmesi de müstehap sayılmıştır.

b) Geçerli özürler:

Aşağıda muayyen vakitli bir farz veya vacip orucu (özellikle Ramazan orucunu) ertelemeyi yahut başlanmış olan böyle bir orucu bozmayı mubah kılan özürler sayılacaktır. Bu durumlarda oruç tutmayan veya orucunu bozan kişinin, (6. maddede belirtilecek olan fidye verme durumu hariç) oruçlarını bir güne karşılık bir gün şeklinde kaza etmesi gerekir.

1– Yolculuk:

Kur'ân-ı Kerîm'de mealen "Sizden her kim hasta olur yahut yolculuk halinde bulunursa (tutamadığı günler kadar) başka günlerde kaza eder" (el-Bakara 2/184, 185) buyurulmuştur. Bu sebeple bütün bilginler dinen yolcu hükmünde olan kişinin, Ramazan orucunu kazaya bırakabileceği hususunda fikirbirliği etmişlerdir (Yolcu hükmünde sayılma hakkında bk. SEFERİLİK).

Yolcu (seferî) olan bir kimse geceden

oruca niyet edip oruca başladıktan sonra, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre isterse orucunu bozabilir ve onu kaza eder; Hanefîler'e ve Mâlikîlere göre orucunu tamamlaması gerekir, bozarsa Hanefîler'e göre yalnız kaza, Mâlikîler'e göre hem kaza hem keffâret gerekir. Oruca güç yetiremeyecek duruma gelmesi ise başkadır; bu durumda –aşağıda görüleceği üzere– yolcu olmasa da kişi orucunu bozabilir.

Yolculuğa çıkacak ve bu sebeple orucunu erteleyecek kişi, geceden oruca niyet etmez. Oruca başladıktan sonra yolculuğa çıkan kişinin –Hanbelîler dışındaki üç mezhebe göre– orucunu tamamlaması gerekir. Bununla birlikte, yola çıktıktan sonra orucunu bozan kişiye Hanefîler'e ve Mâlikîler'e göre keffâret gerekmez, sadece o günün kazası gerekir. Şâfiîler'e göre keffâreti gerektirici fiil ile (cinsi temas ile) bozmuşsa keffâret, bunun dışında bir fiil ile bozmuş ise yalnız kaza gerekir. Hanbelîler'e göre ise böyle bir durumda, zorunlu olmamakla beraber orucu tamamlamak efdaldir, bozarsa yalnız kaza eder.

Bu hükümlerden anlaşılacağı üzere, Hanbelîler'e göre yolculuk hali hem oruç tutmamayı hem başlanmış orucu açmayı, diğer üç mezhebe göre sadece oruç tutmamayı mubah kılan bir özürdür. Bununla birlikte başlanmış oruç yolculuk dolayısıyla bozulursa Şâfiîler'de ve Mâlikîler'de keffâret hükmü bakımından şu ayırım önem taşır: a) Eğer yolcu (seferî) hükümlerine tabi olduğu halde geceden oruca niyet edip oruca başlamış ve sonra bozmuşsa Mâlikîler'e göre kaza ile birlikte keffâret gerekir; Şâfiîler'e göre keffâret gerekmez, b) eğer oruca başladıktan sonra yolculuğa çıkmış ve orucunu bozmuşsa Şâfiîler'e göre (keffâreti gerektiren fiil yani cinsî temas söz konusu ise) kaza ile birlikte keffâret gerekir, Mâlikîler'e göre keffâret gerekmez. Hanefîler'e gelince, her iki durumda orucunu bozmaması gerekirse de, bozması halinde keffâret gerekmez, sadece kaza eder.

Oruç süresi içinde yolculuk durumu sona eren (mukim haline gelen) kişi iftar vaktine kadar oruç yasaklarına riâyet etmelidir. (Mezheplerin görüşleri aşağıda "Özürlü Kişilerle İlgili Bazı Hükümler" başlığı altında belirtilecektir).

Yolcunun, şayet sıkıntı vermeyecekse oruç tutması, sıkıntı verecekse orucunu ertelemesi Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre daha faziletlidir. Hanbelî mezhebine göre yolcunun oruç tutmaması daha üstündür. Herhalukârda yolcu oruç tutarsa üzerinden borç düşer.

Şâfiî mezhebinde sürekli seyahat eden kişiler için yolculuk hali orucu erteleme sebebi sayılmamıştır. Böyle kimseler, canına bir zarar gelmesi yahut ağır bir hastalığa tutulma tehlikesi olmadıkça sefer sebebiyle oruçlarını erteleyemezler.

Yolcunun, ramazanda nafile oruca niyet etmesi halinde, bu oruç dört mezhebe göre geçersizdir. Başka bir vacip oruca niyet ederse, Hanefîler'e göre geçerli, diğer üç mezhebe göre yine geçersizdir.

2– Hastalık:

Yukarıda meali verilen âyetlerde (el-Bakara 2/184, 185) hastalık da orucu kazaya bırakmayı mubah kılan bir özür olarak anılmıştır. Buradaki "hasta" kelimesini geniş bir yoruma tabi tutan bazı selef bilginleri parmağı yahut dişi ağrıyanın dahi bu kapsamda düşünülebileceğine dair fetva vermiş-

lerse de, bilginlerin çoğunluğuna göre, burada oruca engel olacak nitelikteki hastalık kasdedilmiştir.

Buna göre, oruç tutulması veya oruca devam edilmesi halinde hastalığın kişiye çok eziyet vereceği, ağırlaşacağı veya iyileşmesinin gecikeceği anlaşılıyorsa böyle bir hastalık orucun ertelenmesini ve başlanmış orucun bozulmasını mubah kılar. (Hanbelîler'e göre böyle kimsenin oruç tutmaması mesnun, oruç tutması mekruhtur). Can veya organ kaybına yol açacağı kuvvetle muhtemelse –canın korunması ilkesinin gereği olarak– oruç tutmaması veya başlamışsa bozması gerekir, devam etmesi haramdır.

Mesleğinde ehil müslüman bir doktorun teşhisine, tecrübeye veya bir belirtiye göre, hasta olmayan bir kişinin oruç tutarsa hastalanacağı yahut zaafiyete uğrayacağı kuvvetle muhtemel ise, bu kişi de Hanefîler'e göre hasta hükmünde sayılır ve orucunu erteleyebilir. Mâlikîler'e göre hasta olmamakla beraber oruç tutmasının can kaybına yahut çok şiddetli eziyete yol açacağı kuvvetle muhtemel olan kişi hasta hükmündedir; Hanbelîler'e göre böyle kimsenin –hastalar hakkında olduğu gibi– oruç tutmaması mesnun, oruç tutması mekruhtur. Şâfiî mezhebinde ise sağlıklı kişinin hasta hükmünde kabul edilmesi düşüncesi benimsenmemiştir.

Oruç tutmayacak hastanın kendisine tanınan ruhsat (kolaylık) hükmünden yararlanmaya niyet etmesi Şâfiîler'e göre gereklidir (niyet etmezse günahkâr olur), diğer üç mezhebe göre gerekli değildir.

3– Gebelik ve süt analık:

Şayet oruç tutmasının kendisine yahut çocuğuna zarar vereceğinden endişe ederse gebe veya emzikli kadın orucunu erteleyebilir, başladığı orucu bozabilir. Bazı bilginler bu iki durumun yorum veya kıyas yoluyla Bakara 2/185 hükmü kapsamında düşünülebileceği kanaatindedir; ayrıca gebe ve emzikli kadınlara bu müsaadenin verildiğine dair hadis de vardır (Nesaî, Sıyâm, 50, 51, 62; İbn Mâce, Sıyâm, 3, 50; et-Tirmizî, Edâhi, 10; Müsned, II, 183).

Hanefiler'e göre orucunu erteleyen gebe veya emzikli kadın sadece o günü kaza eder, fidye vermez. Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre gerek gebe gerekse emzikli kadın, yalnız kendisi için yahut hem kendisi hem çocuğu için endişe duymuşsa sadece kaza eder; fakat yalnız çocuk için endişe duymuşsa hem kaza eder hem fidye verir. Mâlikîler gebe ile emzikli kadının hükmünü ayırdetmişlerdir: Her üç durumda gebe sadece kaza eder, emzikli kadın ise hem kaza eder, hem fidye verir (bk. FİDYE).

4– Şiddetli açlık ve susuzluk:

Özellikle uzun günlerde ve sıcak yerlerde oruç tutan kişilerin açlık ve susuzluk hissetmeleri tabii bir durumdur. Ancak açlık ve susuzluk sebebiyle hayati tehlikenin belirmesi durumunda, –canın korunması ilkesinin gereği olarak– orucun açılmasına müsaade edilmiştir; hatta orucun açılması can veya organ kaybına sebebiyet verecekse bu durumda oruca devam etmek haramdır.

5– Âdet görme ve lohusalık:

Hayız ve nifas hali orucun ertelenmesi için bir mazeret olduğu gibi aynı zamanda orucun geçerliliğine de engeldir. Buna göre bir hanım, Ramazan gününde âdet görmeye başlarsa veya doğum yaparsa orucu

bozulmuş olur. Âdeti veya lohusalık hali devam ettiği sürece orucun edası (vaktinde yerine getirilmesi) ile yükümlü sayılmaz ve bu durumda oruç tutması câiz de değildir (ayrıca bk. HAYIZ, NİFAS).

6– Yaş büyüklüğü:

Kur'ân-ı Kerîm'de mealen "(Oruç tutmaya) gücü yetmeyenlerin bir yoksulu doyuracak kadar fidye vermeleri gerekir." (el-Bakara 2/184) buyurulmuştur. Bu sebeple bilginler, oruç tutmaya gücü yetmeyen çok ileri yaştaki (pîr-i fânî) kişilerin senenin hangi mevsiminde olursa olsun oruç tutmayabilecekleri hususunda görüş birliği içindedirler. Gerek böyle kimselerin gerekse iyileşme umudu olmayan hastaların –Mâlikîler dışındaki üç mezhebe göre– her gün için bir fidye vermeleri gerekir; Mâlikîler'e göre böyle kimselerin fidye vermeleri müstehaptır.

Ramazanda oruç tutmaya gücü yetmeyip sonra gücü yeten kişi geçen günleri kaza eder, fidye vermez.

Bilginler oruç tutacak güce sahip olmayan kişi henüz hayatta iken başkasının onun yerine oruç tutmasına gerek olmadığı hususunda fikirbirliği içindedir. Ölmeden önce oruç tutabilecek olduğu halde oruç borcu ile vefat eden kişinin yerine yakınları tarafından oruç tutulup tutulmayacağı hususunda ise farklı iki görüş vardır: İmâm Ebû Hanîfe'ye, İmâm Mâlik'e ve İmâm Şâfiî'den nakledilen meşhur görüşe göre onun yerine oruç tutulmaz, her gün için fidye verilir. Hz. Peygamber'in konuya ilişkin bir hadisine dayandırılan ve Şâfiî mezhebinde tercih edilen görüşe göre ise, yakınlarının onun yerine oruç tutması müstehaptır; böylece ölünün zimmetinden borç düşer ve fidye vermeye gerek olmaz (ayrıca bk. İSKAT).

7– İkrah:

Öldürülme veya bir organının telef edilmesi tehdidi altında bulunan kişinin orucunu açması bilginlerin çoğunluğuna göre câizdir. Esasen normal durumlarda böyle hayati bir tehlike kuvvetle muhtemel olduğu halde kişinin orucuna devam etmesi haram ise de, ikrah halinde konuya daha çok şu açıdan bakılmıştır: Kişi dinindeki metanetini göstermek ve dini tüm değerlerin üstünde tutmak için direnmiş ve bu uğurda canını kaybetmiş olursa, günah işlemiş sayılmaz, aksine sevap kazanır; çünkü "dinin korunması" ilkesi "canın korunması" ilkesinden önce gelir. Cebir kullanılması halinde zaten kişinin seçim imkânı bulunmadığından, orucunun bozulmasından ötürü kendisi günahkâr olmaz, ancak, kaza etmesi gerekir. Şâfiîler'de cebir durumunda kaza gerekmez; böyle kimsenin orucu bozulmamış sayılır.

8– Savaş:

Hanefî fıkhına ait eserlerde, oruç tutmamayı mubah kılan özürler sayılırken yolcu hükümlerine tabi olmasa da savaşta düşman karşısında zayıf düşmekten endişe eden müslümanın orucunu erteleyebileceği hususu da kaydedilir.

Ağır işlerde çalışma, oruç tutmamanın mubahlığı hususunda başlıbaşına bir özür sayılmamıştır. Bazı bilginler bu durumdaki kişinin büyük bir zarara uğramayacaksa işini oruç süresince bırakması gerektiği, fakat zarara uğrayacaksa orucunu erteleyebileceği kanaatindedir. Bazı bilginler de Bakara 2/184 âyetinden yola çıkarak böyle kimselerin çok ileri yaştaki kimseler gibi

sayılması ve tutamadıkları oruçlar için birer fidye vermeleri gerektiği görüşünü ileri sürmüştür. Fakat fakihlerin çoğunluğuna göre, ağır işlerde çalışan kişi sırf bu sebebe binaen oruç tutmama serbestisi elde etmiş olamaz; oruca niyet eder, başlar, şayet dayanamayacak hale gelip hayati bir endişe duyarsa –genel ilkelere göre– orucunu açar ve sonra kaza eder.

c) Özürlü kişilerle ilgili bazı hükümler:

aa) Özürlü kişilerin açıktan yiyip içmesi:

Yolculuk, hastalık, âdet hali ve lohusalık sebebiyle oruç tutmayanların kendilerini oruçlu gibi göstermeleri gerekmez. Ancak, gerek başkalarının yanlış zanda bulunmalarına yol açmamak gerekse oruçlu bulunan din kardeşlerine karşı saygılı olmak bakımından, bu kimselerin açıktan açığa yiyip içmemeleri İslâmi âdaba daha uygun görülmüştür.

bb) Özür halinin sona ermesi:

Özürü sebebiyle oruç tutmamış veya orucunu bozmuş kişinin bu özürü (yolculuk, hastalık, âdet ve lohusalık halleri) gündüz vaktinde sona ermişse, günün kalan kısmında oruç yasaklarına riâyet etmesi Hanefîler'e ve Hanbelîîer'e göre vâcip, Şâfiîler'e göre müstehaptır; Mâlikîler'e göre vacip olmadığı gibi müstehap da değildir.

cc) Kazaya kalan oruç için fidye:

Hanefîler'e göre vaktinde tutulmayan Ramazan orucu günü gününe kaza edilir, kişi bunu ilk fırsatta kaza etmelidir; fakat kaza etmekte gecikir, üzerinden bir veya daha fazla yıl geçerse ayrıca fidye ödemesi gerekmez. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde ise bir kimse tutamadığı Ramazan oruçlarını kazaya imkan bulduğu halde ertesi yılın Ramazan ayına kadar kaza etmezse, daha sonra bunları hem kaza etmesi hem de her bir günü için fidye vermesi gerekir. Şâfiîler'e göre kazası geciktirilen orucun her yılı için ayrı ayrı fidyesi verilir, Mâlikî ve Hanbelîler'e göre üzerinden kaç yıl geçerse geçsin bir fidye verilir (miktarı için bk. FİDYE).

I– Orucu Bozan Durumlar:

"Orucun Rüknü" başlığında açıklandığı üzere, dini anlamda "oruç"un varlığından sözedilebilmesi için, bu ibadetin süresi içinde oruç yasaklarından kaçınmak ("imsâk") gerekir. Bu yasaklardan biri bilerek ve isteyerek işlenirse, bütün mezheplere göre oruç bozulmuş olur. Ancak, Ramazan orucunu eda ederken bilerek ve isteyerek orucu bozmanın müeyyidesine ilişkin hadisin (Buhârî, Savm, 30; Hibe, 20; Nafakât, 13; Keffârât, 2-4; Müslim, Sıyâm, 81; Ebû Dâvud, Savm, 37; et-Tirmizî, Savm, 28; İbn Mâce, Sıyâm, 14) kapsamı konusunda müçtehitler farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Şöyle ki: Oruç yasaklarından birinin (yeme, içme, cinsî temas) Ramazan orucunu eda ederken kasden ihlal edilmesi, Hanefîler ve Mâlikîler'e göre kaza ile birlikte keffâret gerektirir; Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre ise cinsi temas dışındakiler keffâret gerektirmez, sadece kaza gerektirir. (Bu konulara ait ayrıntılar aşağıda geniş biçimde açıklanacaktır). "Kaza", bozulan her bir orucun yerine bir gün oruç tutmak demektir. "Keffâret" ise, orucu bilerek bozma sebebiyle bir köleyi hürriyetine kavuşturma, mümkün olmazsa peşpeşe altmış gün (iki kamerî ay) oruç tutma, güç yetirilemezse altmış fakiri doyurma şeklinde yerine getirilmesi gereken bir dinî yükümlülüktür.

Oruçlu kişinin oruç yasaklarının yanısıra yalan söyleme vb. haram fiillerden de titiz-

likle kaçınması gerektiği tüm İslâm bilginlerince kabul edilmekle beraber, orucu bozan durumlar, fakihlerin büyük çoğunluğunca oruç yasakları (yeme, içme, cinsi temas) ile sınırlı sayılmıştır. Bununla birlikte Evzaî ve Sevrî gibi bazı müçtehitler, gıybet etme ve yalan söyleme ile de orucun bozulacağına ve bu durumda orucun kaza edilmesi gerektiğine hükmetmişlerdir.

Bilginlerin büyük çoğunluğuna göre, keffâreti gerektiren durumlarda ayrıca bozulan orucun kaza edilmesi de gerekir. Evzâî gibi bazı fakihlere göre, keffâretin yerine getirilmesi ile kaza vecibesi de ifa edilmiş olur, ayrıca kaza gerekmez; Şâfiî'den nakledilen iki görüşten biri de bu yöndedir.

"Orucun Şartları" başlığında belirtildiği üzere hayız (âdet görme) ve nifas (lohusa olma) hallerinde orucun edası (vaktinde yerine getirilmesi) vacip olmadığı gibi bu durumdaki hanımların oruç tutmaları geçerli de değildir. Buna göre oruç tutmakta olan bir hanım âdet görmeye başlarsa veya doğum yaparsa orucu bozulmuş olur; şayet bu oruç farz veya vacip türünden ise o günün orucunu daha sonra kaza eder. Yine aynı başlık altında işaret edildiği üzere, "akıl" Hanefiler dışındaki üç mezhebe göre sıhhat (geçerlilik) şartıdır; dolayısıyla, oruç tutmakta olan kişinin şuurunu kaybetmesi (akıl hastalığına duçar olması) yahut gün boyunca baygın kalması ile orucu bozulur (kaza yükümlülüğü ile ilgili görüşler belirtilen başlıkta açıklanmıştır). Hanefîler'e göre ise gece niyet eden kişinin cinnet getirmesi ve baygınlık geçirmesi ile orucu bozulmuş olmaz.

Bu itibarla, aşağıda orucu bozan durumlar sayılırken âdet görme, doğum yapma, cinnet getirme ve baygınlık geçirme durumlarına tekrar temas edilmeyecektir. Öte yandan, mezheplerin yaklaşım farklılıkları sebebiyle, konu dört mezhebe göre ayrı ayrı ele alınacaktır.

I. Hanefî Mezhebi:

A) Hem kaza hem keffâret gerektiren durumlar:

Ramazan orucunu eda ederken, hem şekil hem öz (amaç) itibariyle ("sûreten" ve "ma'nen") orucu bozan bir fiili bilerek, isteyerek ve dinen geçerli bir özrü olmaksızın işleyen kimseye kaza ile birlikte keffâret gerekir. "el-İftâr'ul-kâmil" diye anılan "oruç yasağının tam ihlâli" şu durumlarda gerçekleşmiş sayılır:

a) Yenilip içilmesi mutad bir nesnenin ağız yoluyla alınıp vücuda gıda veya deva (ilaç) sağlama amacı ile yutulması (yeme-içme),

b) Boşalma olmasa da cinsi temas.

Buna göre, başlanmış bir oruç bozulduğunda keffâretin gerekli olması için aranan şartlar şöyle açıklanabilir:

1– Ramazan orucunun edasına geceden niyet edilmiş olması. Ramazan orucu dışındaki bir orucu (meselâ adak orucunu) yahut kaza edilmekte olan Ramazan orucunu bozma halinde keffâret gerekmez. Yine Ramazan orucunun edası da olsa, keffâret gerektirmesi, geceden niyet edilmiş olmasına bağlıdır. Diğer üç mezhebe göre –geceden niyet edilmemesi sebebiyle– böyle bir oruç geçersiz sayıldığı, dolayısıyla oruçsuzluk şüphesi bulunduğu için bu durumda Hanefî mezhebinde keffârete hükmedilmemiştir. Binaenaleyh kişi bu hususu dikkate alarak, niyetin geciktirilmesinin keffâret ihtimalini ortadan kaldıracağı

düşüncesine meyletmemeli ve olabildiğince niyeti imsak vaktinden sonraya bırakmamalıdır. Diğer taraftan belirtilmelidir ki, Ebû Yusuf'tan (bazı kaynaklarda Ebû Yusuf ve Muhammed'den) niyet etmeden sabahlayan kişinin oruç yasaklarını zevalden önce veya sonra ihlâl etmesi arasında fark gözettiği rivâyet edilmiştir. Şöyle ki: Zevalden önce niyet edilebileceği için, bu süre içinde başlanmış bir orucun bozulmasını düşünmek mümkündür ve zevalden önce yasağın ihlalinden dolayı keffâret gerekir; zevalden sonra yeme, içme veya cinsi temas halinde ise keffâret gerekmez. Züfer'e göre ise, niyet etmeden fiilen oruca başlayan kişinin orucu geçerli olduğundan, orucu bozan davranış hem kaza hem keffâret gerektirir.

2– Oruç yasağının bilerek ve isteyerek ihlal edilmesi. Hata ile veya uykuda iken, sözgelimi boğazına su kaçan kimseye keffâret gerekmez. Fakat ağzına yağmur, kar, dolu suyu kaçan kimse bunu bilerek ve isteyerek yutarsa keffâret gerekir. (Daha sonra açıklanacağı üzere, unutma halinde oruç bozulmaz).

3– Orucu bozmak için dinen geçerli bir özrün bulunmaması. Dinen geçerli bir mazerete binaen orucunu bozan kişiye keffâret gerekmez. Buna göre, şu durumlarda orucu açmaktan dolayı keffâret gerekmez, sadece kaza gerekir:

a) "Orucu Ertelemeyi ve Başlanmış Orucu Bozmayı Mubah Kılan Özürler" başlığı altında sayılan özürlerden biri sebebiyle.

Bu özürlerden biri orucu bozduktan sonra meydana gelirse bakılır: Eğer bu, semavi (insanların iradesi dışında oluşan) bir özür ise, meselâ orucunu bozduktan sonra bayılsa veya âdet görmeye başlasa keffâret gerekmez; böyle bir özür değilse meselâ yolculuğa çıkmış olsa keffâret gerekir. ("Yolculuk" başlığı altında belirtildiği üzere, oruca başladıktan sonra yolculuğa çıkar ve bundan sonra orucunu bozarsa keffâret gerekmez.)

b) İmsak vaktinin henüz başlamadığını veya iftar vaktinin girmiş olduğunu zannederek.

c) Orucu bozmayan fakat bozulduğunu düşündürebilecek bir fiilden sonra orucunun bozulduğunu zanederek.

Şöyle ki: Unutarak yeyip içen kişinin orucunun bozulduğunu zannederek orucunu açması halinde keffâret gerekmez. Çünkü yeme içme esasen oruç vakıasını fiilen ortadan kaldıran bir durumdur. Fakat Hz. Peygamber'in hadisi ile genel kuraldan istisna yapılarak orucun dinen varlığını koruduğu bildirilmiştir. Bu meselede orucun bozulduğunu zannetmek geçerli bir mazeret sayıldığından orucunu açan kişiye keffâret gerekmez. Buna karşılık kan aldırma, misvak kullanma, gıybet etme, bıyığına yağ sürme gibi durumların oruç yasakları ile ilgisi olmadığından bunların orucu bozduğunu zannederek orucunu açan kişiye keffâret gerekir. (Ebû Hanîfe, kustuktan sonra orucunun bozulduğunu zannetme ve kan aldırdıktan sonra müftinin –yanlış olarak– orucunun bozulduğu fetvası vermiş olması durumlarını da keffâreti düşüren sebeplerden saymıştır).

4– Sureten ve manen (şekil ve öz olarak) orucu bozan davranışta bulunulmuş olması. Şu durumlarda bu şart gerçekleşmiş sayılmıştır:

a) Yenilip içilmesi mutad bir nesnenin

ağız yoluyla alınıp vücuda gıda veya deva (ilaç) sağlama amacıyla yutulması (yeme-içme).

Bu madde çerçevesinde anılan ayrıntıların ortak kesitlerine ışık tutmak üzere örnekleme yoluyla birkaç hususa işaretle yetinilecektir:

aa) Ağızdan başka tabiî veya tabiî olmayan bir menfezden giren gıda veya deva keffâret gerektirmez. Mesela burundan su çekilmesi veya enjektörle vücuda vitamin zerkedilmesi halinde keffâret gerekmez. Boğaza huni ile su akıtılması halinde de bu şart gerçekleşmemiş sayılmıştır (Ebû Yusuf'a göre bu durumda keffâret gerekir).

bb) Tütün (sigara) ve diğer keyif veren maddelerin dumanını genize çekme durumunda bu şart gerçekleşmiş sayılır, keffâret gerekir.

cc) Yenmesi mutad olmayan nesnelerin, mesela ilaç özelliği olmayan çamurun yenmesi keffâret gerektirmez, fakat alışkanlık haline getirilmişse keffâret gerekir. Yutulması keffâret sebebi sayılmayan nesnelere örnekler "Yalnız kaza gerektiren durumlar" başlığında görülecektir. Burada özellikle şunları hatırlatmak uygun olur: Çiğ et yemek, az miktarda tuz yemek keffâreti gerektiren durumlardandır.

b) Cinsî temasta bulunma. Keffâretin gerekliliği için sünnet mahallinin girmiş olması yeterlidir, boşalma olması şart değildir. Bu durumda hem erkeğe hem kadına keffâret gerekir.

B) Yalnız kaza gerektiren durumlar:

Hanefî mezhebine göre şu hallerde orucun sadece kaza edilmesi gerekir:

a) Oruç süresi içerisinde oruç yasaklarından biri gerek şekil gerekse öz olarak ihlal edildiği halde, "hem kaza hem keffâreti gerektiren durumlar" başlığı altında açıklanan sebeplerden dolayı keffâret gerekmeyen durumlarda,

b) Oruç süresi içerisinde oruç yasaklarından birini, ister bilerek ister hata ile, ister geçerli bir özür sebebiyle ister özürsüz olarak sırf şekil veya sırf öz itibariyle ihlal eden durumlarda.

Bir başka anlatımla, ister Ramazan orucunun edası, kazası veya keffâreti isterse Ramazan orucu dışında bir oruç tutarken olsun, kişiyi oruçlu saymanın mümkün olmadığı (oruç vakıasını fiilen ortadan kaldıran) ve keffârete de hükmedilemeyen durumlarda orucun yalnız kaza edilmesi gerekir. (Sadece, unutarak orucu bozan bir fiilin işlenmesi bu kuralın istisnasıdır. Oruçlu olduğunu unutarak yeyip-içen kişi bakımından oruç vakıası fiilen ortadan kalkmış olmakla beraber, Hz. Peygamber'in bu konudaki hadisi ile istisna yapılmış (İbn Mâce, Sıyâm, 15) ve bu durumda orucun bozulmadığına hükmedilmiştir.) Nafile orucun bozulması halinde bunu kaza etmek vaciptir.

Aşağıda sırf şekil veya sırf öz itibariyle orucun bozulmuş sayıldığı belli başlı durumlar dört başlık altında açıklanacatır:

1– Ağız yoluyla cevfe (vücudun içine) giden nesneler:

a) Gıda veya deva (ilâç) amacıyla yenilip içilmesi mutad olmayan bir nesneyi yutmak. Bu madde çerçevesinde anılan başlıca örnekler şunlardır: Zeytin çekirdeği, çiğ pirinç, başka bir şeyle karıştırılmış un veya hamur (-İmâm Muhammed'e göre un yemek keffâret gerektir-), pişirilmemiş ve tuz

gibi başka maddeyle karıştırılmamış ham meyve, kabuğu sertleşmiş fındık ve badem gibi kuru yemişlerin kabuklu şekli, bir defada yenmek kaydıyla çokça tuz, pamuk, kağıt, toprak, taş, demir vb. yenilmesi amaçlanmayan ve kaçınılması da mümkün olmayan bir şeyin ağız yoluyla içeriye gitmesi orucu bozmaz. Mesela havaya dağılan duman veya uçan tozun yutulması, dişe konulan ilaç ve karanfilin (içeri gitmesi değil) tadının boğazda hissedilmesi ile oruç bozulmaz.

b) Nohut tanesinden fazla olan dişler arasında kalmış yiyeceği yutmak.

c) Birkaç damla gibi az miktarda olmayıp ağızda tuzluluğu hissedilecek derecede çok olan göz yaşı veya yüz terini yutmak.

d) Kendi isteği ile ağız dolusu kusmak. Kendiliğinden gelen kusuk ağız dolusu olmayıp kendiliğinden geri giderse oruç bozulmaz; ağız dolusu ise, kendiliğinden geri gitse bile Ebû Yusuf'a göre bozar, Muhammed b. Hasen'e göre bozmaz; ağız dolusu değilse bile, bilerek geri gönderildiğinde Muhammed'e göre bozar, Ebû Yusuf'a göre bozmaz. Çok bile olsa balgamın yutulması ile oruç bozulmaz.

e) Diş çektirme sebebiyle veya kendiliğinden diş etlerinden çıkan, tadı hissedilecek yahut tükürüğe galip gelecek ölçüde çok olan kanı yutmak.

f) Oruçlu olduğu hatırında iken fakat istemeksizin (hata ile) yenip içilmesi mutad bir nesneyi yutmak (mesela abdest alırken ağzına su kaçmak).

g) Uyurken yenilip içilmesi mutad bir nesneyi yutmak.

2– Ağız dışındaki tabiî menfezlerden vücudun içine giren veya katılan nesneler:

a) Buruna çekilen su ve akıtılan yağ, ilaç vb.'nin genize varması.

b) Kulağa yağ akıtılması. (Kulağa su kaçması ve hatta –tercih edilen görüşe göre– su akıtılması halinde oruç bozulmaz.)

c) İhtikan (şırınga ile makatdan ilaç akıtılması) ve büyük abdestten sonra temizlenme sırasında ihtikan hükmüne girecek şekilde içeriye su kaçması veya ıslak madde girmesi. Kadının tenasül organından içine ilaç akıtılması veya kaybolacak şekilde ıslak cisim konmasında da hüküm aynıdır (oruç bozulur).

Gözeneklerden vücudun içine nüfuz eden (deriye sürülen ilaç gibi) nesneler sebebiyle oruç bozulmaz. Yine, göze ilaç damlatılması ve sürme sürülmesi ile –tadı boğazda hissedilse veya izi (renk, koku,) tükürükte belirse bile– oruç bozulmaz.

3– Tabiî olmayan menfezlerden vücudun içine giren veya katılan nesneler:

a) Vücutta açılan menfezden ve tamamen içeriye girecek şekilde (demir veya odun parçası bile olsa) vücudun yararına olacak bir nesne katılması. Bu hüküm Ebû Hanîfe'ye göredir; İmameyn'e göre tabiî olmayan menfezlerden giren nesneler sebebiyle oruç bozulmaz.

Osmanlı döneminde Fetvâhâne-i Âli tarafından, İmameyn'in bu içtihadı ışığında iğne yaptırmanın orucu bozmayacağı yönünde fetva verilmiştir. Bununla birlikte, iğnenin gündüz yapılması gerekmiyorsa bu, iftardan sonraya bırakılmalıdır. Gündüz iğne yapılması gerekiyorsa, bu takdirde iğne yapılır; çünkü Ebû Hanîfe'nin içtihadı esas alınsa da, kişiye hastalık sebebiyle orucunu bozma müsaadesi verilmiştir.

Buna göre, iyileştikten sonra orucunu kaza eder. İmameyne göre verilen fetvaya uyarsa kaza etmesi gerekmez. (Hastalığı sebebiyle orucunu erteleme yolunu değil de, oruca niyet edip iğne yaptırma yolunu seçen kimsenin –Ebû Hanîfe'nin ictihadına göre bu orucu kaza edecek bile olsa– hastalığı iğne dışında bir şey almayı gerektirmiyorsa iftar vaktine kadar oruç yasaklarına riâyet etmesi gerekir.)

b– Vücuttaki bir yaraya konan (sıvı veya kuru olmakla beraber yara ile ıslanmış) ilacın beyine veya hazım cihazına ulaşması. Beyine veya hazım cihazına ulaşmazsa oruç bozulmaz. Bu hüküm de Ebû Hanîfe'ye göredir. Yukarıda belirtildiği üzere yara tabiî menfez olmadığı için İmameyne göre her iki durumda oruç bozulmaz.

4– Cinsi temas hükmünde sayılmayan cinsi tatmin:

a) Öpme, okşama vb. hareketler sonucunda boşalma olması. Bu durumlarda kadında yaşlık belirirse onun da orucu bozulur; yaşlık olmayıp sadece haz duyarsa Ebû Yusuf'a göre bozulur, İmâm Muhammed'e göre bozulmaz.

b) İstimna (el ile tatmin) yoluyla boşalma olması.

Sadece bakma, düşünme sonucunda boşalma olması, boşalma olmaksızın sırf öpme, okşama vb. hareketlerden ötürü ve ihtilam (uykuda boşalma) sebebiyle oruç bozulmaz.

II. Mâlikî Mezhebi:

A) Hem Kaza hem Keffâret Gerektiren Durumlar:

Mâlikî mezhebinde keffâreti gerektiren durumları önce iki guruba ayırmak gerekir: a– Ramazanda "Orucu Ertelemeyi veya Başlanmış Orucu Bozmayı Mubah Kılan Özürler" başlığında belirtilen özürlerden biri fiilen bulunmadığı halde oruç tutmama niyeti ile sabahlamış olmak, b– Ramazan orucunu eda ederken hem şekil hem öz veya sadece şekil itibariyle orucu bozan bir fiili bilerek, isteyerek ve dinen geçerli bir özrü bulunmadan işlemek.

İkinci durumun meydana gelmiş sayılması için aranan şartlar şöyle açıklanabilir:

1– Bozulan orucun Ramazan orucunun edası olması.

Ramazan orucu dışındaki oruçların (meselâ keffâret veya adak orucunun) bozulmasından ötürü keffâret gerekmediği gibi, kaza edilmekte olan Ramazan orucunun bozulması sebebiyle de keffâret gerekmez.

2– Oruç yasağının bilerek ve isteyerek ihlal edilmesi.

Hata ile veya unutarak orucunu bozan kimseye keffâret gerekmez.

3– Orucu bozmak için dinen geçerli bir özrün bulunmaması.

Şu durumlarda oruç yasaklarının ihlâlinden ötürü keffâret gerekmez:

a) "Orucu Ertelemeyi veya Başlanmış Orucu Bozmayı Mubah Kılan Özürler" başlığı altında sayılan özürlerden biri sebebiyle.

Bu özürlerden biri orucu kasden bozduktan sonra meydana gelirse (mesela kişi orucu bozduktan sonra hastalansa veya yolculuğa çıksa yahut kadın orucu bozduktan sonra âdet görmeye başlasa) –mezhepte yaygın görüşe göre– artık keffâret hükmü düşmez.

b) Dinen mazeret olarak kabul edilen bil-

gisizlik sebebiyle.

Ramazan ayının girdiğini bilmeme veya yeni müslüman olduğu için oruç yasaklarını ihlâl etmenin haram olduğunu bilmeme örneklerinde olduğu gibi.

c) Orucu bozmayan fakat bozulduğunu düşündürebilecek bir fiilden sonra orucunun bozulduğunu zannetmesi sebebiyle.

Unutarak veya zor altında orucunu bozduktan sonra artık oruca devam etmesi gerekmediğini zannetmesi örneklerinde olduğu gibi kabul edilebilir bir yanlış kanaat keffâreti düşürürse de, mesela gıybet etmekten dolayı orucunun bozulduğunu zanederek orucunu açan kimseye keffâret gerekir.

d) İmsak vaktinin henüz başlamadığını veya iftar vaktinin girmiş olduğunu zannetmesi sebebiyle.

4– Hem şekil hem öz veya sadece şekil itibariyle orucu bozan bir fiilin işlenmiş olması. Şu iki şıktan birinin meydana gelmesi ile bu şart gerçekleşmiş sayılır:

a) Ağız yoluyla mideye bir nesnenin ulaşmış olması.

Buna göre, ağız yoluyla alınan ve mideye ulaşan nesne vücuda gıda veya deva (ilaç) sağlama amacı taşımasa veya yenilip içilmesi mutad şeylerden olmasa bile, mesela bir taş parçasının yutulması yahut –hastalık sebebiyle olmaksızın– kasden kusup bir miktarının yutulması durumlarında keffâret gerekir. Buna karşılık, ağız yoluyla alınmayıp mesela kulak, burun gibi tabiî menfezlerden içeriye giden bir şeyden ötürü keffâret gerekmez. Yine, boğaza gitmekle beraber mideye ulaşmadan geri getirilen nesneden dolayı keffâret gerekmez.

b) Cinsi temasta bulunma veya cinsi temas hükmünde sayılan bir yolla boşalma.

Cinsî temasta keffâretin vücubu için sünnet mahallinin girmiş olması gereklidir ve boşalmanın meydana gelmiş olması şart değildir. Bu durumda hem erkeğe hem kadına keffâret gerekir.

Öpme, okşama vb. hareketler sırasında cinsel haz duyarak meni gelmesi durumunda keffâret gerektiği gibi; eğer boşalma meydana gelinceye kadar devam ederse ve bu yolla boşalma alışkanlığı varsa sırf bakma ve düşünme neticesinde meni gelmesi halinde de keffâret gerekir.

B) Yalnız kaza gerektiren durumlar:

Mâlikî mezhebinde orucun dinen geçerli bir özür sebebiyle bozulması halinde bunu kaza etmek gerekip gerekmeyeceği açısından oruçlar iki guruba ayrılır:

1– Nafile oruçlar ve muayyen nezir orucu (belirli bir zamanda tutulması adanmış oruç). Nafile oruç tutarken unutarak orucunu açan kişiye kaza yükümlülüğü yoktur. Yine hastalık, âdet görme gibi sebeplerle muayyen nezir orucunu açan kişiye kaza gerekmez.

2– Diğer (farz=vacip) oruçlar. Bu guruba girenlerde orucu bozup yalnız kazayı gerektiren durumlar şöyle özetlenebilir:

a) Bilerek ve isteyerek olmayıp, hata ile, ikrah (zor) altında, unutarak veya başlanmış orucu açmayı mubah kılan özürlerden biri sebebiyle oruç yasaklarını (yeme, içme, cinsi temas) ihlal etmek.

Diğer üç mezhepten farklı olarak, Mâlikî mezhebinde (nafile oruçlar dışındaki oruçlarda) unutarak oruç yasaklarından birini ihlal ile oruç bozulur ve kaza edilmesi gere-

kir.

b) İster bilerek ve isteyerek ister hata ile, ikrah (zor) altında, unutarak veya başlanmış orucu açmayı mubah kılan özürlerden biri sebebiyle olsun, ağız dışındaki bir menfezden (burun, kulak, göz yoluyla) mideye –gıda veya deva (ilaç) özelliği olsun olmasın ve yenip içilmesi mutad olsun olmasın– bir nesnenin ulaşmış olması veya mideye varmaksızın sıvı bir maddenin boğaza ulaşmış olması.

İhtikan (makattan şırınga ile ilaç akıtılması) ile de oruç bozulur. Buna karşılık, derinin gözeneklerinden ve karındaki yaradan vücudun içine bir maddenin nüfuz etmesi, aynı şekilde, koldan veya kabadan iğne yapılması ile oruç bozulmaz.

c) Kasden olmayıp kendiliğinden gelen kusuktan bir miktarının geri gitmesi.

d) Öpme, okşama vb. hareketler sırasında ya da bakma ve düşünme neticesinde cinsel haz duyarak mezi gelmesi; keffâret gerektirmeyecek tarzda bakma ve düşünme neticesinde meni gelmesi. (İhtilam olmakla oruç bozulmaz.)

III. Şâfii Mezhebi:

A) Hem kaza hem keffâret gerektiren durumlar:

Şâfiî mezhebine göre oruç keffâreti sadece şu durumda gereklidir: Erkeğin, geceden niyet etmiş olduğu Ramazan orucunun edası sırasında bilerek, isteyerek, yolculuk veya hastalık gibi orucu bozmayı mubah kılan bir sebep de bulunmaksızın cinsi temasta bulunması (kadına keffâret gerekmez). Keffâretin gerekliliği için sünnet mahallinin girmiş olması yeterlidir, boşalma olması şart değildir. Sadece kaza gerektiren bir fiilden (mesela su içtikten) sonra veya unutarak bir şey yeyip artık orucunun bozulmuş olduğunu zanederek cinsi temasta bulunma halinde keffâret gerekmez. Yine, imsak vaktinin henüz başlamadığını veya iftar vaktinin girmiş olduğunu zannederek cima etme halinde keffâret hükmü düşer. Cinsi temastan sonra henüz iftar vakti girmeden akıl hastalığına duçar olmak keffâret hükmünü düşürür; fakat yolculuk, hastalık gibi durumların ortaya çıkmasından dolayı keffâret düşmez.

Hem kaza hem keffâret gerektirecek şekilde orucunu bozan kişinin, iftar vaktine kadar oruç yasaklarına uyması gerekir; bu durumdaki kişiye ayrıca ta'zir cezası da uygulanır.

B) Yalnız kaza gerektiren durumlar:

Şâfiî mezhebinde farz (=vacip) gurubuna giren orucu bozup yalnız kazayı gerektiren durumlar üç ana maddede özetlenebilir:

1– Kasden olması kaydıyla, oruçlunun cevfine (vücudunun içine) ister tabiî menfezlerden isterse beyine veya hazım cihazına ulaşmasını sağlayıcı tabiî olmayan menfezlerden yenmesi mutad olsun veya olmasın bir nesnenin girmesi. Buna göre orucun bozulması için:

a) Vücuda giren nesnenin tabiî menfezlerden (ağız, burun, kulak, ön veya arkadan) yahut tabiî menfez olmamakla beraber beyine veya hazım cihazına ulaşmasını sağlayıcı bir yerden (mideye, beyine, boğaza, mesaneye açılan yerlerden) katılmış olması gerekir.

Bu sebeple adaleden veya damardan yapılan iğne orucu bozmadığı gibi, deriye sürülen (ilaç gibi) bir nesnenin gözeneklerden vücudun içine nüfuz etmesi veya göze

damlatılan ilaç yahut sürülen sürmenin boğazda tadının hissedilmesi ile de oruç bozulmaz (zira göz menfez olmayıp, boğaza tadın ulaşması gözenekler yoluyladır).

b) Vücuda giren nesnenin gıda veya deva sağlama özelliği taşıması ve yenip içilmesi mutad şeylerden olması gerekmez; taş, toprak gibi nesnelerden dolayı da oruç bozulur. Bu arada belirtmek gerekir ki, tütün (sigara) ve diğer keyif veren maddelerin dumanını içine çekmekle de oruç bozulur.

c) Vücuda giren nesnenin bilerek ve isteyerek katılmış olması gerekir.

Unutarak veya ikrah (zorlama) altında yeme– içmeden, abdest alırken (ağıza– buruna su vermede aşırılık göstermediği halde) boğazına su kaçmaktan, cünüplükten temizlenmek için suya dalıp ağızına veya kulağına su kaçmaktan, kasden olmaksızın balgamını veya dişlerinin arasında kalan yemek kalıntısını yutmaktan, yolun tozunu veya uçan sineği yutmuş olmaktan dolayı oruç bozulmaz.

Fakat ağzından çıkarıp atabileceği halde bunu yapmayıp balgamını veya dişler arasındaki kalıntıyı bilerek yutarsa, abdest alırken ağıza– buruna su vermede aşırılık gösterdiği için yahut dördünce kez su verdiği için boğazına su kaçarsa, serinlemek için başını suya sokup boğazına su girerse mazur sayılmaz ve orucu bozulur.

İmsak vaktinin henüz başlamadığını zannederek yemeye devam etme veya iftar vaktinin girdiğini zannederek orucunu açma orucun bozulmasını engelleyen bir mazeret sayılmaz. Oruç süresi içinde yeyip içtiği anlaşılınca orucunu kaza etmesi gerekir.

2– Geri gitmediğinden emin olsa bile kasden kusmak. Şayet istemeden kusmuşsa yahut oruçlu olduğunu unuttuğu esnada kusmaya çalışmışsa orucu bozulmaz.

3– Erkekten –cinsel haz duysun veya duymasın– isteyerek meni çıkması ve kadının cinsi temasta bulunması.

Yukarıda belirtildiği üzere cinsi temasta bulunma halinde keffâret yalnız erkeğe gereklidir, kadına keffâret gerekmemektedir; işte bu durumda kadının orucu da bozulur ve kendisine yalnız kaza gerekir. Öte yandan, cinsel haz duysun veya duymasın erkeğin kendi isteği ile meni çıkarması ile orucu bozulur ve yalnız kaza etmesi gerekir. İhtilam olmakla ise oruç bozulmaz.

Orucu bozup yalnız kazayı gerektiren durumlarda da kişinin –özrü yoksa– iftar vaktine kadar oruç yasaklarına riâyet etmesi gerekir.

Şâfiî mezhebine göre nafile orucun bozulması halinde, bunu kaza etmek gerekmez.

IV-Hanbelî Mezhebi:

A) Hem kaza hem keffâret gerektiren durumlar:

Hanbelî mezhebine göre oruç keffâreti sadece şu durumda gereklidir: İster geceden niyet ederek Ramazan orucunu eda ederken isterse (Ramazan gününde) orucu ertelemeyi mübah kılan bir özrü olmadığı halde niyet etmemişken yolculuk veya hastalık gibi orucu bozmayı mubah kılacak bir sebep de meydana gelmeden, gerek bilerek ve isteyerek gerekse unutarak, hata ile yahut ikrah sebebiyle (zor altında) cinsî temasta bulunmak. Keffâretin gerekliliği için boşalma olması şart değildir. Cinsi temas sebebiyle –Şâfiîler'dekinden farklı

olarak– kadına da keffâret gerekir; ancak bilerek ve isteyerek olmamışsa (oruçlu olduğunu unutmuş veya zor kullanılmışsa) kadına keffâret gerekmez, yalnız kaza gerekir. Cinsî temastan sonra hastalanma, cinnet getirme, adet görme, doğum yapma gibi bir özürün meydana gelmesi keffâret hükmünü düşürmez.B) Yalnız kaza gerektiren durumlar:

Hanbelî mezhebinde orucu bozup yalnız kazayı gerektiren durumlar şöyle özetlenebilir:

1– Bilerek ve isteyerek olmak kaydıyla, insanın cevfine (içine) veya dimağına ulaşmasını sağlayacak ağız vb. tabiî menfezden veya yara gibi tabii olmayan menfezden gıda özelliği olsun veya olmasın bir nesnenin girmesi. İhtikan (makattan şırınga ile ilaç akıtılması) ve (menfez kabul edildiği için) göze sürülen sürmenin tadının boğazda hissedilmesi ile de oruç bozulur. Kadının, cinsel organına –yaş da olsa– bir nesne katması ile orucu bozulmaz.

İmsak vaktinin henüz başlamadığını zannederek yemeye devam eden yahut iftar vaktinin girdiğini zannederek orucunu açan kişi, oruç süresi içinde yiyip içtiğini anlarsa orucunu kaza etmesi gerekir.

2– Az bile olsa isteyerek kusmak (çıkarılan şey balgam da olsa oruç bozulur).

3– Kan gelmesi şartıyla kan alma ve aldırma (hacâmet). Kan gelse bile çentik atma veya ustura ile yarma durumunda oruç bozulmaz.

4– Öpme, okşama vb. hareketler yahut istimnâ (el ile tatmin) sırasında meni veya mezi gelmesi. Böyle bir hareket olmadan ısrarlı bakma ve düşünme ile meni gelirse oruç bozulur, sadece mezi gelirse bozulmaz.

Unutarak veya ikrah (zor) altında yeme-içme ile oruç bozulmaz ve kaza etmek gerekmez.

Hanbelî mezhebine göre nafile orucun bozulması halinde, bunu kaza etmek gerekmez; şu var ki kaza edilmesi tavsiye edilmiştir (müstehaptır).

Değerlendirme:

Fıkıh kitaplarında, oruç ibadetinin olabildiğince en sağlam biçimde yerine getirilmesi esas alınarak orucu bozan durumları belirlemede titiz bir yöntem izlendiği gibi, hayat olaylarının çokluğu karşısında zaman zaman fazla teorik ayrıntılar üzerinde de durulmuş, dolayısıyla bu tutum bazı eleştirilere yol açmıştır. Önceki dönemlerin bazı bilginlerinin yanısıra günümüz İslâm bilginleri ve fetva kurulları genellikle, orucu bozan durumların “yeme-içme, cinsi temas ve bu kapsamda düşünülebilecek fiiller” şeklinde sınırlandırılması eğilimindedir. Bu yaklaşıma göre de, yeme, içme olarak nitelendirilemese bile sigara ve nargile gibi keyif verici maddelerin içe çekilmesi, yine yeme-içme tad ve arzusu ile ilişkili olmasa da ağız yoluyla ilaç alınmasının orucu bozacağında tereddüt yoktur. Fakat Rasûlullah zamanında savaşlarda yaralanan bir çok kişinin bulunmasına karşın yaradan vücuda giren nesnelerin orucu bozacağına dair hiçbir hadisin bulunmadığı, yine fıkıh kitaplarında orucu bozanlar arasında anılan birçok durumun nasslarla değil (gerçekte illet birliği taşımayan) kıyaslara dayandırıldığı dikkate alınarak, bu konunun oruç ibadetinin amacı dışına taşırılmasına yol açabilecek şekilde genişletilmesinden kaçınılmalıdır. Dolayısıyla, bu

eğilime göre, orucun, vücudun belirli bir süre yeme ve içmeden mahrum bırakılması özelliğini ihlal etmeyecek tedavi yöntemlerinin uygulanması ve özellikle gıda sağlayıcı nitelikte olmayan iğnelerin yapılması sebebiyle oruç bozulmaz. Oruçla ilgili meseleleri tıbbi tesbitler ışığında inceleyen günümüz araştırmacıları arasında, astım ve nefes darlığı sebebiyle ağıza sıkılan spreyin zerrecikler halinde içeriye gittiğini dikkate alarak bunun orucu bozacağı kanaatine ulaşanlar bulunduğu gibi, bunların akciğerlerden öteye geçmediği ve mideye ulaşmadığı, gıda ve susuzluk giderme özelliğini de taşımadığından hareketle orucun bozulmayacağını savunanlar da vardır. Bu tedavi yönteminin mideye ulaştırılmak üzere ağız yoluyla alınan ilaçları yutmaya benzemediği, kaçınılması mümkün olmayan durumlarda yeme-içme kasdı olmaksızın yolun tozu ve havaya yayılan duman gibi nesnelerin içeriye gitmesiyle orucun bozulmadığı ve özellikle belirli bir süre ile sınırlı olmayan bu tedavi sebebiyle oruç için başka engeli olmayan böyle kişilerin bu ibadetin manevi hazzından yoksun bırakılmaması gerektiği gerekçeleri ile ikinci görüş daha kuvvetli bulunmaktadır. (Orucu bozan durumları değerlendirirken dikkatten uzak tutulmaması gereken önemli bir husus, “Orucu Ertelemeyi veya Başlanmış Orucu Bozmayı Mubah Kılan Özürler” başlığında açıklandığı üzere hastalık halinde orucun açılmasına müsaade edilmiş, hatta hayati tehlike bulunduğunda oruca devam edilmesinin yasaklanmış olduğudur.)

İ– Orucu Bozmayan Durumlar:

“Orucu Bozan Durumlar” başlığı altında açıklanan sebeplerden biri bulunmayınca oruç bozulmaz. Bununla birlikte, bu konuda tereddüde yol açabilecek olan ve Hanefî mezhebine göre orucu bozmayan bellibaşlı durumlara aşağıda işaret edilecektir:

1– Oruçlu olduğunu unutarak oruç yasaklarından birini ihlâl etmek (yemek, içmek, cinsi temasta bulunmak). Oruçlu olduğunu unutarak yeyip içen kişiye bunu hatırlatmak gerekir; ancak, bu kişi bünyesi oruca dayanamayacak kadar zayıf ise o takdirde oruçlu olduğunu hatırlatmamak evlâ (daha iyi) görülmüştür.

2– Yeme-içme kasdı bulunmaksızın, kaçınılması mümkün olmayan bazı nesnelerin içeriye gitmesi. Meselâ havaya dağılan dumanın, yolun tozunun, öğütülen şeylerden kalkan tozun, uçan bir sineğin, ağrıyan dişe konulan karanfil veya ilâcın tadının tükürükle boğaza gitmesi böyledir (İlaç ve karanfilin kendisi içeriye giderse oruç bozulur)

3– Tad boğazda hissedilse veya izi (renk, koku) tükürükte belirse bile göze ilaç damlatmak veya sürme çekmek.

4– Deriye sürülen ilaç veya başka nesnenin gözeneklerden vücudun içine nüfuz etmesi.

5– Kulağa su kaçması, hatta –tercih edilen görüşe göre– su akıtılması.

6– Kan veya ilaç yutmuş olmamak kaydıyla diş çektirmek.

7– Su ile ıslatılmış bile olsa misvak (diş fırçası) kullanmak.

8– Erkeğin idrar yoluna su veya ilaç damlatılması.

9– Çok bile olsa balgamını veya baştan burun içerisine gelen akıntıyı yutmak. (Ancak, gerek pislikten kaçınmak bakımından

gerekse bazı mezheplerde bu fiilin oruç bozduğu dikkate alınarak balgamın yutulmayıp çıkarılması tavsiye edilmiştir).

10– Kendi isteği ile olmaksızın –ağız dolusu bile olsa– kusmak. Kendiliğinden gelen ve ağız dolusu olmayan kusuğun kendiliğinden gitmesi halinde de oruç bozulmaz; ağız dolusu ise kendiliğinden geri gitse bile Ebû Yusuf'a göre bozar, Muhammed b. Hasen'e göre bozmaz; ağız dolusu değilse bile bilerek geri gönderildiğinde Muhammed'e göre bozar, Ebû Yusuf'a göre bozmaz.

11– Kan aldırmak ve kan almak.

12– Abdest alırken ağızı çalkaladıktan sonra kalan yaşlığı tükürük ile yutmak: Yine, abdest için olmasa bile ağızı su ile çalkalamak ve buruna su vermek. Ancak, içeriye kaçma ihtimali olduğundan, suyu fazla tutmamalı, mübalağa göstermemelidir.

13– Serinlemek için banyo yapmak veya yüzmek.

14– Konuşma veya başka sebeple tükürük ile ıslanan dudağını emmek.

15– Nohut miktarından az olup dişlerin arasında kalan yemek kalıntısını yutmak veya dışarıdan alınan susam gibi küçük bir nesneyi ağızda dağılacak şekide çiğnemek.

16– Gül, esans vb. şeyleri koklamak.

17– Cünüp olarak sabahlamak. Bütün gün cünüp kalsa da oruç bozulmaz; fakat cünüp olarak sabahlayan kişi derhal boy abdesti almalıdır, zaten ibadetlerini yapabilmesi için de temizlenmesi şarttır.

18– İmameyne göre, vücuda gıda sağlama amacı ile olmaksızın iğne yaptırmak. Ebû Hanîfe'ye göre iğne ile oruç bozulur.

19– Sırf bakma veya düşünme sonucunda –cinsel haz duyarak bile olsa– boşalma olması; boşalma olmaksızın öpme, okşama vb. hareketlerde bulunma; ihtilam olma.

J– Orucun Sünnetleri ve Âdâbı:

Oruçlu için sünnet veya âdâptan olan başlıca hususlar şunlardır:

1– Sahur yapmak. Sahur, orucun başlangıç vaktine yakın bir zamanda bir miktar yeyip içmeyi ifade eder. Sahur imkân ölçüsünde geciktirilir. Bunun en son sınırı ikinci fecre (fecr-i sâdıka) kadardır. Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: "Sahura kalkınız. Çünkü sahurda bereket vardır" "Ehl-i kitapla bizim orucumuzun farkı sahur yemeğidir" (Müslim, Sıyam, 9).

2– Güneş batınca gecikmeden iftar etmek.

3– İftar duasını okumak (bazı rivâyet farklılıkları ile ve kısa şekliyle) iftar duası şöyledir:

اَللّٰهُمَّ لَكَ صُمْتُ وَبِكَ آمَنْتُ وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ وَعَلَى رِزْقِكَ أَفْطَرْتُ

"Allahümme leke sumtü ve bike âmentü ve aleyke tevekkeltü ve alâ rızkıke eftartü". Anlamı şudur: "Allahım! Senin (hoşnutluğun) için oruç tuttum. Sana inandım. Sana güvendim. Senin rızkınla orucumu açtım". Kişi, duaların makbul olduğu bu anda başka dualar da yapabilir. Hz. Peygamber şöyle buyurmuşlardır: "Oruç tutanın iftar esnasında yapacağı dua geri çevrilmez" (ayrıca bk. İFTAR).

4– Orucu hurma veya benzeri tatlı bir şeyle veya su ile açmak.

5– Yakınlara ve muhtaçlara çokça yardımda ve ikramda bulunmak. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim bir oruçluya

iftar yemeği verirse, oruçlunun ecri gibi sevap kazanır. Bununla beraber oruç tutanın sevabından da hiçbir şey eksilmez".

6– Yıkanmak gerekiyorsa bunu tan yerinin ağarmasından önce yapmak.

7– Oruçlu için mekruh olan davranışlardan uzak durmak.

8– Mümkün olduğu kadar Kur'ân-ı Kerîm okumak; namaz, dua, salavat ve diğer ibadetlerle meşgul olmak.

K– Oruçlu İçin Mekruh Olan Fiiller:

Hanefî fıkhında oruçlu için mekruh olarak nitelendirilen başlıca fiiller şunlardır:

1– Özürsüz olarak bir şeyin tadına bakmak. Gerekli hallerde (yutmadan) bir şeyin tadına bakılması, meselâ annenin çocuğuna vereceği ilacı kontrol amacıyla tatması veya yemek pişirenin –sonuçtan zarar doğması muhtemelse– yemeğin tuzuna bakması mekruh sayılmamıştır.

2– Şekersiz, boyasız daha önce çiğnenmiş (parçalanmış) sakızı çiğnemek. Oruçlu iken yeni sakızı çiğnemek ise câiz değildir.

3– Abdest alırken ağıza ve buruna su almakta mubalağa göstermek.

4– Zayıf ve halsiz düşürmesinden endişe edildiği halde kan aldırmak. Böyle bir endişe yoksa mekruh değildir.

5– Harareti azaltmak için ağza-buruna su almak veya banyo yapmak. Bu, İmâm Ebû Hanîfe'ye göredir. İmâm Ebû Yusuf'a göre mekruh değildir; fetva da bu yönde verilmiştir.

6– Cinsî temasa hazırlayıcı hareketlerde bulunmak. Bu sonuca yöneltici olmaksızın, eşini öpmek vb. fiiller mekruh değildir.

Güzel koku sürünmek veya koklamak, göze sürme çekmek, misvak veya fırça ile dişleri temizlemek oruçlu için mekruh değildir

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

OTOPSİ

İnsan cesedinin açılıp iç organlarının muayene edilmesi demek olan otopsi, özellikle tıbbî ve hukukî ihtiyaç ve gerekçelerle olmak üzere günümüzde başvurulan bir yöntemdir. Otopsi, gerek ölenin ölüm neden ve seyrinin anlaşılması, gerekse hastalığın veya organların tanınması ve bu alanda uzmanlaşacak olanların eğitilmesi gibi açılardan alternatifsiz bir uygulama görünümündedir.

İslâm dininin insanı mükerrem bir varlık sayması ve insana saygı üzerinde ısrarla durmasının yanısıra İslâmiyet'te kıyamet günü cismanî haşrin gerçekleşeceği inancının bulunması ve ölüye karşı da birtakım vecibelerin bulunduğunun hükme bağlanmış olması gibi sebeplerle otopsi, müslümanlar arasında öteden beri tereddütle karşılanmakta, konunun ahlâkî ve dinî hükmü üzerinde birtakım tartışmalar yapılagelmektedir. Ancak belirtmek gerekir ki, ölümden sonra insan cesedine müdahale edilmesini doğru bulmayanlar, bununla genelde otopsiye karşı çıkmaktan çok ölenin cesedinin keyfi sayılabilecek müdahalelere maruz kalmasını önlemeyi amaçlamaktadırlar. Kaldı ki, ilk devirlerden itibaren İslâm toplumlarında, tatbikatta tıp ilmindeki gelişmeye paralel olarak cesede otopsi benzeri müdahalelere olumlu yaklaşıldığı görülmekte ve konu hakkında ilmi tartışmalara da rastlanmaktadır. Meselâ, klasik kaynaklar, karnındaki canlı çocuğun kurtarılması için ölü annenin karnının ya-

rılması, hatta ölü karnında bulunan altın, mücevherat gibi değerli şeylerin çıkarılması için ölünün karnının yarılması gibi örnek olayları incelemekte olup, kaynaklarda bu ve benzeri konular üzerinde yapılan tartışmalar ve serdedilen olumlu tavır günümüzdeki otopsinin dinî değerlendirmesine de ışık tutmaktadır.

İnsan ve insan haklarına büyük önem veren İslâm dini, insan haklarına ilişkin meselelere de gerekli önemi vermiştir. Hatta insan haklarını, Allah haklarından önde tutmuştur. Bu sebeple bu hakları temin eden vasıtalara da olumlu bakmıştır. Otopsi, gerek mağdur olan tarafın hakkını tespit, gerekse ilmî gelişmeleri temin açısından insanların hakkıdır, yararlı ve gerekli bir müdahaledir. İslâm'ın insan, insan hakları, adalet temini vb. gibi kavramlara kıymet veren genel prensiplerini göz önüne alan çağdaş İslâm bilginleri, otopsi uygulamasına olumlu yaklaşmışlar ve buna cevaz vermişlerdir.

Bu husustaki olumlu kanaat çeşitli İslâm ülkelerinde dinî fetva vermekle yetkili kurullarca ve çağdaş İslâm bilginlerince ifade edilmektedir. Ülkemizde Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu 16.04.1952 tarih ve 211 sayılı kararıyla, otopsi yapmanın dinen câiz olduğu hükmünü açıklamıştır.

Yine birçok dinî kurulun ve bu meyanda İslâm Konferansı Teşkilâtına bağlı İslâm Fıkıh Akademisinin, –belirli şartlarla– organ naklinin dahi câiz olduğuna ilişkin kararı da, ihtiyaç halinde otopsiye olumlu bakılmasının İslâmî esaslara uygun olduğunu düşündürmektedir (bk. ORGAN NAKLİ).

¥ Menderes Gürkan

OTUZİKİ FARZ-ELLİDÖRT FARZ

"Otuziki farz", Hanefî mezhebinin hakim olduğu bazı yerlerde ve özellikle yurdumuzda, İslâm'ın başta gelen inanç ve ibadet esaslarını topluca belirtmek üzere kullanılan bir tabirdir. Bunlar altı küme halinde şöylece özetlenir: 1– İmanın şartları (6), 2– İslâm'ın Şartları (5), 3– Namazın farzları (12), 4– Abdestin farzları (4), 5– Guslün farzları (3), 6– Teyemmümün farzları (2).

Tasnifte görüldüğü üzere, farzların sayısında Hanefî mezhebi esas alınmıştır. Diğer mezheplere göre aynı konulara ilişkin farzların belirtilmesi durumunda sayının farklı çıkacağı açıktır. Hatta Hanefîler'e göre de teyemmümün farzlarının iki veya üç olarak sayılması sebebiyle toplam sayı 32 veya 33 olabilmektedir. Nitekim günümüzde Yugoslavya'da yaşayan müslümanlar arasında "otuzüç farz" tabirinin yaygın olduğu ve otuziki rakamına isabetsiz nazarıyla bakıldığı bilinmektedir.

Öğretim kolaylığı sağlama bakımından bu tasnife olumlu bakılabilirse de, İslâm'ın şartlarından sadece bir kısmının detaylandırılmış olması ve farzların 32 sayısı ile sınırlandırılması açısından isabetli ve ilmi olduğu söylenemez.

"Ellidört farz" ise yine aynı muhit içinde İslâm'ın en önemli emir ve yasaklarını ifade etmek üzere yaygınlık kazanmış bir tabirdir. Mızraklı İlmihal'de bu farzlar şu şekilde sayılır:

Allah'ı bir bilip zikretmek– Helâl olanı kazanıp yemek – Abdest almak – Beş vakit namaz kılmak – Cünüplükten yıkanmak – Rızka Allah'ın kefil olduğunu bilmek – helal ve temiz olanı giymek – Allah'a tevekkül etmek –Kanaat etmek –Kazaya razı olmak

– Belaya sabretmek – Günahlardan tevbe etmek – Şeytanı düşman bilmek – Kur'ân-ı delil kabul etmek – Ölümü hak bilmek – Allah'ın sevdiğini sevmek, sevmediğini sevmemek – Ana-babaya iyilik etmek – İyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak – Akrabayı gözetmek – Emanete ihanet etmemek – Allah'tan daima korkmak – Allah'a ve Rasûlü'ne itaat etmek – Günahlardan sakınıp ibadetle meşgul olmak – Ululemre itaat etmek – Dünyadaki varlıklara ibret gözü ile bakmak – Tefekkür etmek – Dilini çirkin sözlerden korumak – Kalbini kötü düşüncelerden temizlemek – Kimse ile alay etmemek – Harama bakmamak – Doğru sözlü olmak – Kötü şeyler dinlememek – İlim öğrenmek – Ölçü ve tartıda adil olmak – Allah'ın azabından emin olmayıp korkmak – Fakirlere sadaka verip yardım etmek – Allah'ın rahmetinden ümit kesmemek – Nefsin arzularına uymamak – Allah için yemek yedirmek – Yeterli helal rızık aramak – Zekâtını vermek – Hayızlı ve nifaslı zevcesine yaklaşmamak –Kalbi bütün günahlardan temizlemek – Kibirlenmemek– Yetimin malını korumak – Livatadan sakınmak – Beş vakit namaza devam etmek – Kimsenin malını haksız yere yememek – Allah'a şirk koşmamak – Zinadan sakınmak – Sarhoş edici içkileri içmemek– Yalan yere yemin etmemek.

Bazı yasakların farz olarak nitelendirilmesi mantığı ile yapılan bu tasnifte haksız yere adam öldürmek, zina iftirasında bulunmak, riba yemek, sihir yapmak gibi büyük günahların sayılmaması bir tutarsızlıktır. "Ölümü hak bilme"yi farz olarak nitelendirme, içiçelikler ve tekrarlar ihtiva etme, önem sırası gözetmeme gibi başka olumsuzluklar da taşıyan bu tasnifin –otuziki farzdan farklı olarak– öğretici özelliğinin bulunmadığı da açıktır.

¥ Faruk Beşer

Oyun (bk. SPOR ve EĞLENCE, TAVLA ve SATRANÇ)

Ö

Öç Alma (bk. İNTİKAM)
Ödev (bk. VAZİFE)
Ödül Va'di (bk. CUÂLE)
Ödünç (bk. KARZ)

ÖĞLE NAMAZI

Öğle namazı dört rekâtlı farz bir namazdır. Kur'ân-ı Kerîm'de öğle namazı vaktinin başlangıcından sözedilirken "dülûkü'ş-şems" (güneşin batıya doğru meyletmesi) ifadesi kullanılmıştır (el-İsrâ 17/78).

Öğle namazının vakti, güneşin gökyüzünde çıktığı en yüksek noktadan batıya doğru meyletmesiyle başlar ve herşeyin gölgesinin bir misli uzamasına kadar devam eder. Cisimlerin, güneş tam tepe noktada iken yere düşen gölgesi (fey-i zevâl) bunun dışındadır (ayrıca bk. FEY-İ ZEVÂL). Bu, Ebû Yusuf, İmâm Muhammed, Şâfiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel'in görüşüdür. Ebû Hanîfe'ye göre ise, öğlenin vakti, fey-i zeval dışında, cisimlerin gölgesi, iki misli uzayıncaya kadar devam eder. Bununla öğle namazı vakti çıkmış, ikindi vakti girmiş olur. Çoğunluğun görüşüne göre belirlenen ikindi vaktine "asr-ı evvel", Ebû Hanîfe'nin esas aldığı ikindi vaktine ise "asr-ı sânî" denir.

Çoğunluğu oluşturan fakihlerin delili şu hadistir: Cebrâil (a.s.), Hz. Peygamber'e namaz vakitlerini öğretirken, ikinci gün herşeyin gölgesi bir misli olduğu zaman ikindi namazını kıldırmıştır (Ebû Dâvud, Salât, 2; et-Tirmizî, Mevâkît, 1; Nesâî, Mevâkît, 6, 10, 15; Müsned, I, 383, II, 330; Muvatta', Salât, 9). Ebû Hanîfe'nin delili ise, şu hadistir: "Öğle namazını hava serinlediği zamanda kılınız. Çünkü öğle vaktindeki sıcaklığın şiddeti, cehennemin sıcaklığını andırır" (Buhârî, Mevâkît, 9, 10, Ezan, 18, Bed'ül Halk, 10; Müslim, Mesâcid, 180, 181, 184, 186). Arabistan yöresinde sıcaklığın en şiddetli olduğu zaman, her şeyin gölgesinin bir misli olduğu zamandır. Bu yüzden öğleyi yazın serine bırakmak (ibrâd) müstehap sayılmıştır.

Öğle namazının farzından önce dört rekât, farzından sonra da iki rekât sünnet kılınır ki bunlar müekked sünnettir. Bu konuda Hz. Peygamber'den nakledilen bir hadis-i şerifin anlamı şöyledir: "Her kim bir gün ve gecede farz namazlar dışında oniki rekât namaz kılarsa, Allah Teâlâ ona cennette bir konak inşa edecektir. Bunlar şu namazlardır: Sabah namazından önce iki rekât, öğleden önce dört rekât, öğleden sonra iki rekât, akşamdan sonra iki rekât ve yatsıdan sonra iki rekât" (et-Tirmizî, Salât, 189; Nesâî, Kıyâmu'l-leyl, 66). Yine Hz. Peygamber, öğle namazından sonra kılınacak sünnet namazın mükafatı olarak Cenab-ı Hakk'ın, kişinin cesedini cehennem ateşine haram kılacağını ifade etmiştir (İbn Mâce, İkame, 100, 106; Nesâî, Kıyamu'l-leyl, 66).

Öğle namazının dört rekât farzı şöyle kılınır: Önce "Bugünkü öğle namazının farzını kılmaya" diye niyet edilip, tekbir ile başlanır. Birinci rekâtta "Sübhâneke", "Eûzü-Besmele", "Fâtiha" sûresi ve zamm-ı sûre (ayrıca Kur'ân'dan bir miktar) okunur. İkinci rekâtta Besmele, Fâtiha sûresi ve zamm-ı sûre okunur. İkinci rekât tamamlanınca oturulur. Bu, birinci oturuştur. Bunda yalnız "Tahıyyât" okunur, sonra üçüncü rekâta kalkılır. Üçüncü ve dördüncü rekâtlarda Besmele ve Fâtiha sûresi okunur, zamm-ı sûre okunmaz. Dördüncü rekâtın secdeleri tamamlanınca oturulur, ki bu son oturuştur. Bunda "Tahıyyât" ile "Salli-Barik" ve "Rabbenâ âtinâ" duaları okunarak iki tarafa selâm verilir. Öğle namazının farzında uzun surelerden okunması sünnete uygun bulunmuştur.

Öğle namazının farzından önceki dört rekât sünnetin kılınışı, dört rekât farzın kılınışına çok yakındır. Farkları şunlardır: "farza değil" "ilk sünnet"e niyet edilir; üçüncü ve dördüncü rekâtlarda Fâtiha'dan sonra zamm-ı sûre okunur.

Öğle namazının farzından sonraki iki rekât sünnet, farzının ilk iki rekâtı gibi kılınır. Ancak, "farz"a değil "son sünnet"e niyet edilir ve ikinci rekâtın sonunda oturulunca, farzın son oturuşunda okunan dualar okunup iki tarafa selâm verilir. Bu son sünneti dört rekât olarak kılmak müstehaptır. Bu takdirde ya her iki rekâtta bir selâm verilir, yahut dört rekâtın sonunda selâm verilir. Dört rekâtın sonunda selâm verilecekse ilk oturuşta hem Tahıyyat, hem de Salli-Bârik duaları okunur. Üçüncü rekata kalkılınca Sübhâneke okunur ve bu son iki rekât da ilk iki rekât gibi kılınır.

¥ Hamdi Döndüren

Öğretim (bk. EĞİTİM ve ÖĞRETİM)

ÖLDÜRME

İslâm dini insanı yaratılanların en değerlisi ve üstünü, insan hayatının korunmasını da dinin temel amaçlarından biri saymıştır. Kur'ân'da haksız yere bir cana kıyanın bütün insanları öldürmüş gibi ağır bir suç işlediği, bir insanın hayatını kurtarmanın da bütün insanlara hayat verme gibi yüce ve değerli bir davranış olduğu ifade edilir (el-Mâide 5/32). Bunun için de İslâm'da adam öldürme (cinayet) büyük günahlardan birini teşkil eder. Haksız yere ve kasden mümin bir kimseyi öldürenin, –yakınlarının talebine bağlı olarak– dünyada kısasen öldürüleceği (el-Bakara 2/178; el-İsrâ 17/33), ahirette de ebedi cehennem azabıyla cezalandırılacağı, Allah'ın gadab ve lanetine uğrayacağı bildirilmiştir (en-Nisâ 4/93).

Veda haccında Hz. Peygamber bütün müslümanlara hitaben "Bu gün, bu ay ve bu belde nasıl kutsal ve masûn ise, canlarınız, mallarınız ve ırzlarınız da öylesine masûndur (toplumun sorumluluğu ve hukukun güvencesi altındadır)" buyurarak (Buhârî, İlim, 37, el-Hac, 132, Müslim, Hac, 147), insanın yaşama hakkının dokunulmazlığını belirtmiştir. Bir başka hadiste de "Yedi helak edici şeyden sakınınız. Bunlardan biri de, haklı durumlar müstesna, Allah'ın haram kıldığı bir cana kıymaktır" buyurmuştur (Buhârî, Vasâyâ, 23; Tıb, 48; Hudûd, 44; Müslim, İman, 144; Ebû Dâvud, Vasâyâ, 10). Nasslarda idam cezası üç durumla sınırlandırılmıştır: Belirli şartların gerçekleşmesi kaydıyla evlinin zinası, kasden adam öldürme ve irtidat (Ebû Dâvud, Hudud, 1). Bu yüzdendir ki, İslâm hukukçuları genelde, bu ağır suçlar-

dan birini işlemediği sürece eşkıyaya, suçlu ve isyankara, hilekâr ve hırsıza ölüm cezasının uygulanmasının doğru olmayacağı, devlet başkanına veya kanun koyucuya bu yönde bir takdir hakkı vermenin yanlış olacağı görüşündedirler. İnsan hayatının dokunulmazlığı böyle bir sınırlamayı gerekli kılmaktadır. İslâm'ın kasten adam öldüren kimseye kısas cezasını öngörmesi de yine insan hayatına verdiği değerle açıklanır.

İslâm dininde, savaş halinde bile müslüman savaşçıların düşmanı öldürme hakkı çok sınırlı tutulmuş, kadın, çocuk, din adamı, yaşlı kimseler gibi savaşa bilfiil katılmayanların öldürülmesi yasaklanmış, savaş esirlerinin yaşama hakkı korunmuştur. Fiilî savaş durumu veya bir cezanın infazı, meşru müdafaa gibi hukuka uygunluk hallerinin bu yasak dışında kaldığı açıktır. Zina suçu işlerken yakalanan veya adam öldüren kimsenin ilgili mağdurlarca öldürülmesi değil, suçlunun, devlet eliyle, objektif ve adil yargılama sonucu cezalandırılması ilkesi benimsenmiştir. Bütün bunlar insan hayatına verilen değerin ifadesidir.

İslâm'ın gerek dini ve ahlâkî zeminde gerekse hukuk düzeni planında aldığı tedbirlere rağmen bir kimsenin suç işlediği sabit olmuşsa, o takdirde hem suçlunun cezalandırılması, hem suç mağdurunun haklarının korunması, hem de toplum vicdanının tatmin edilip suçun tekrar işlenmesinin önlenmesine yönelik bir cezalandırma öngörülerek hak ve hakkaniyete dayalı bir ceza adaleti benimsenmiştir (bk. CEZA). Bu yaklaşımın bir uzantısı olarak, kasden öldürmelerde, öldürülen kimsenin yakınlarının da (veli) istemesi şartıyla, katilin kısasen öldürülmesi esastır (bk. KISAS). Kısas istenmez veya mümkün olmazsa ölenin kan bedeli demek olan diyet ödenir. Hataen öldürmelerde de kural olarak ölenin mirasçılarına diyet ödemesi yapılır (bk. DİYET). Hataen öldürmelerde öldürene katil keffâretinin gerekmesi ise (bk. KEFFÂRET), bir yönüyle toplum yararını bir yönüyle de nefis terbiyesini sağlamayı amaçlar. Yakınını öldüren kimsenin ek bir cezai müeyyide olarak o şahsın mirasından mahrum edilmesi, mirasa konma amacıyla cinayet işlenmesini başlangıçta önlemeyi hedef almaktadır.

Kasden adam öldüren kimse dinen âsi ve fâsık sayılır. İslâm âlimleri katilin tevbesinin, Allah'ın dilemesine bağlı olarak, kabul edilebileceğini ifade ederken, suçun günah ve ağırlığından ziyade katile, şayet kısasen öldürülmemişse kendini ıslah edip o andan itibaren iyi bir insan olma şansını vermeyi gözönünde bulundurmuşlardır. Katilin Allah katındaki konum ve akıbetinin ise, tamamıyla Allah'ın dilemesine ve bağışlamasına kaldığı günahların bağışlanmasına ilişkin âyetlerden anlaşılmaktadır (bk. en-Nisâ 4/48, 116; ez-Zümer 39/53).

¥ Ali Bardakoğlu

Ölü (bk. CENAZE)

ÖLÜ HAYVAN

"Ölü hayvan"ı ifade etmek için fıkıhta kullanılan terim "meyte"dir. "Meyte" sözlükte "ölü" anlamına geldiği için, insana izafetle de kullanılabilir. Nitekim fıkıh kitaplarının bazı bahislerinde (özellikle kuyuların temizlenmesi bölümünde) "meytetü'l-âdemî" (insan ölüsü) tabiri çokça geçer.

Kur'ân-ı Kerîm'de (el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3) "meyte" haram kılınmıştır. Dar anlamda meyte kendiliğinden ölmüş hayvan demektir. Geniş anlamda ise meyte, esasen eti yenmesi helâl olan fakat dinî usullere göre boğazlanmamış ölü (murdar) hayvan anlamındadır; gerek insan müdahalesi olmaksızın kendiliğinden ölen hayvanlar, gerekse insanın –dinî boğazlama usullerine uygun olmayan– fiili neticesinde ölen hayvanlar bu kapsamdadır (Boğazlama kuralları için bk. HAYVANLARIN KESİMİ). Mâide sûresinin 3. âyetinde sayılan şu beş tür hayvan eti de meyte hükmündedir (yenmesi haramdır): Boğulmuş, bir yerine vurulup sürülüp ölmüş, yukardan yuvarlanıp ölmüş, boynuzlanıp ölmüş ve yırtıcı hayvanların artığı. Bu sayılanların yenmesinin haram olduğu hususunda İslâm bilginleri fikirbirliği içindedir. Hanefîler'in dışındaki üç mezhebe göre kendiliğinden ölen balıklar ve diğer su hayvanları yenmesi yasaklanan "meyte" kapsamında sayılmaz; bunların yenmesi câizdir (bk. ETİ YENEN VE YENMEYEN HAYVANLAR).

Kendiliğinden ölmüş hayvan etini yemenin haram kılınmasındaki hikmetler arasında, böyle eti yemenin insan fıtratına uygun olmadığı, hayvanın etinden istifadenin niyet ve irade unsurundan yoksun olduğu, hayvanın zehirli bir madde yemiş olmaktan veya bulaşıcı bir hastalıktan dolayı ölmüş olabileceği, damarlarda dolaşan akıcı kanın dışarıya çıkmasının ancak boğazlamakla mümkün olduğu gibi hususlar sayılmıştır. Şüphesiz ölü hayvan etini yemekten uzak durma, bu ve benzeri yararları gözönünde tutmakla beraber herşeyden önce ilâhî buyruğa boyun eğme iradesi ile bütünleştiğinde de değer kazanacak bir davranıştır. Hayati tehlike ile karşı karşıya kalındığında, haram kılınan diğer şeylerden –zaruri ölçüler içinde– istifade câiz olduğu gibi meytenin yenmesi de câizdir (ayrıca bk. RUHSAT, ZARURET).

¥ Menderes Gürkan

ÖLÜM

Hayatın zıddı, ruhla bedenin birbirinden ayrılması, dünya hayatının sonu.

Ölüm, insan ve canlıların ölçülü ve belirli olan hayat sürelerinin sona ermesi, başka bir ifade ile, ruhun cesetten ayrılmasıdır. Ruh cesedi terkedince ölüm olayı meydana gelir. Ölümle birlikte bedenin ve bedendeki bütün organların fonksiyonları son bulur. Bedene hayat ve canlılık veren ruh ayrıldığı için ceset bir et ve kemik yığını haline gelir.

Ölüm, inkârı düşünülemeyen, her insanın kabul etmek zorunda olduğu gerçeklerdendir. Çünkü canlıların birer birer ölüme doğru gittiklerini her gün görmekteyiz. Bu sebeple ölüm, vukuu muhakkak olan, tecrübe ve müşahede ile sabit bir hakikattir. Hiçbir akıl sahibinin ölümü inkâr etmesi mümkün değildir. Bununla birlikte ölümün mahiyeti tam olarak bilinememektedir

Çünkü ölümün hakikat ve mahiyetinin anlaşılması, ruhun mahiyetinin idrak edilmesine bağlıdır. Oysa, âyet-i kerîmede belirtildiği üzere (el-İsrâ 17/85) insanoğlunun ruh hakkında eksiksiz ve kuşatıcı bir bilgi sahibi olması mümkün değildir (bk. RUH). Biz ancak ölüde müşahede ettiğimiz hallerle; kalp atışlarının durması ve dokulardaki hücrelerin kendi enerjilerini tüketmeleri sonucu vücudun soğumasıyla kişinin öldüğüne hükmediyoruz. Ama ruhun çıkmasıyla, yani bedeni hayatın sona ermesiyle

birlikte tüm hayatın sona ermediğini ve ruhun, ölümle tamamen yok olmayıp, sadece bir âlemdan başka bir âleme göçtüğünü âyet ve hadislerden öğreniyoruz.Bedenin ölümünün ve ruhun bedenden ayrılışının ruh için ölüm olmadığı, gerek Kur'ân-ı Kerîm'deki şehitlerin ölüler olmadığını (el-Bakara 2/154) ve nimetler içinde rızıklandırılmakta olduklarını (Âl-i İmrân 3/169-171) bildiren âyet-i kerîmelerden, gerekse "Her nefis ölümü tadacaktır" (Âl-i İmrân 3/185) anlamındaki âyetten anlaşılmaktadır. Çünkü nefsin, yani ruhun ölümü tatması, bedeninin ölümünü duyması, ölen bedeninin ölüm acısını çekmesi ve bedeninden ayrılması demektir. Bir şeyi tatmak için diri ve duyarlı olmak gerekir. Eğer ruh da bedeniyle birlikte ölmüş olsaydı bedeninin ölümünü tatması mümkün olmazdı.

Buna göre ölüm yok olup gitmek değil, aksine dar dünyadan daha geniş bir âleme göç etmektir. Bundan da öteye ölüm mü'min için sevgiliye ve sevdiklerine kavuşmadır. Çünkü onun için meşakkatlerden kurtulma ve sevdiklerine kavuşmanın yolu ölümden geçer.

Allah Tealâ'nın her insan için takdir ettiği ömrün son bulduğu an olan ölüm, mutlaka her insana gelir, ondan kaçıp kurtulmaya hiç kimsenin gücü yetmez. Nitekim Yüce Allah: "(Rasûlüm onlara) de ki: O kaçıp durduğunuz ölüm, muhakkak (bir gün) gelip size kavuşacaktır" (el-Cum'a 62/8) buyurmuştur. Diğer bir âyet-i kerîmede de: "Nerede olursanız olun, ölüm size çatıp yetişir; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile!" (en-Nisâ 4/78) buyurulmuştur.

Ölüm mutlaka geleceğine göre, insanlar ölümden kurtulmanın çarelerini düşünmek yerine, ölümden sonra kendilerini rahata ve ebedi mutluluğa erdirecek olan işler yapmaya çalışmalıdır. Çünkü ölüm, iyiler için bir kurtuluş vesilesi, sevdiklerine kavuşma yolu ve fani hayattan ebedi hayata göç etmektir. Kötüler için ise, kabirden başlamak üzere ebedî azaba doğru yol almak için atılan zorunlu bir adımdır.

Buna göre ölüm karşısında insanlar, hadis-i şerifte de belirtildiği üzere (bk. Buhârî, Rikak, 42) iki kısma ayrılır: Ölümle rahata erenler ve ölümüyle başkalarına rahatlık verenler. Ölümle rahata erenler şüphesiz mü'min ve salih olanlardır. Şu kadar var ki, şehitlik mertebesine erişme arzusu dışında, başa gelen bir felaket vb. sebebiyle ölümü temenni etmek (bir an önce ölme dileğinde bulunmak) dinimizce hoş karşılanmamış (Buhârî, Temenni, 6, Maraz, 19; Ebû Dâvud, Cenaiz, 9; et-Tirmizî, Cenaiz, 3), özellikle hastalık durumlarında tedavi yollarına başvurulması tavsiye edilmiştir (bk. TEDAVİ).

Kısacası ölüm, görünüşte her ne kadar sona ermek, yok olup gitmek ise de, hakikatte ikinci bir doğuştur. Tıpkı anne karnındaki bebeğin müddeti dolunca dünyaya ve yeni bir hayata erdiği gibi ölümle de insan yeni ve ebedî bir hayata kavuşur.

¥ Süleyman Toprak

Ölüm Hastalığı (bk. MARAZ-I MEVT)
Önceki Şeriatler (bk. ŞER'U MEN KABLENÂ)

ÖRF VE ÂDET

"Avd" kökünden gelen âdet ("el-âde") kelimesinin sözlükteki kök anlamı geri dönmek, tekrar edile edile süreklilik kazanmaktır. Örf kelimesinin de sözlükte, iyi,

tanınmış, alışılmış, dalga, yüksek yer gibi anlamları vardır. İslâmî literatürde bu kelimelerin terim anlamı ile ilgili olarak yer alan açıklamalar incelendiğinde, hangisinin daha kapsamlı olduğu hususunda farklı sonuçlara ulaşılabilmektedir. Şu var ki bunlardan herbirinin diğerinin yerine kullanıldığı genellikle kabul edilmekte ve kavram birliği sağlayabilme amacıyla "örf ve âdet" şeklindeki kullanım tercih edilmektedir.

İnsan aynı durumlarda aynı şekilde davranmak suretiyle hayatını büyük ölçüde kolaylaştırmış ve her durumda davranışını belirlemek üzere seçim yapma külfetinden kurtulmuş olur. Zamanla alışkanlık karakteri kazanan bu tipik reaksiyonların fertlerin hayatında önemli bir role sahip olduğu kuşkusuzdur (bk. İTİYAT). Bu durum, toplu alışkanlıklar için de geçerli olup, bir tür sosyal alışkanlık olarak düşünülebilecek olan örfler, kişi, yer ve zaman bakımından değişiklikler gösteren sosyal davranış kurallarıdır. Örflerin hukuk kurallarına benzeyen ve hukuk kurallarından farklılıklar gösteren yönleri vardır. Bu benzerlikler ve farklılıklar bir yana, örfün sosyal bir norm olduğu, hukukun da sosyal hayatın bir formu olduğu dikkate alınırsa, örf ile hukuk arasında derin bir ilişkinin bulunduğunu tesbit etmek zor değildir. Nitekim bir sosyal norm niteliği taşıması itibariyle örflerden teamül hukuku meydana gelebilmektedir. İşte, (kanundan farklı olarak) yetkili bir makamın yazılı olarak açıklanmış iradesi değil ma'şeri vicdanın kanaati olarak ortaya çıkan ve yazılı hukuk kurallarından ayrı olarak hukuk normu görevi üstlenen örf ve âdet kurallarının tümü örf ve âdet hukukunu meydana getirmektedir. Şu var ki, doğrudan hukuk kaynağı görevi ifa eden örf ve âdet hukuku ile alelâde örfler (sosyal örf ve âdetler) birbirine karıştırılmamalıdır. Günümüz hukuk teorilerine göre, bir örf ve âdet hukuku kuralının varlığından sözedebilmek için birtakım şartların gerçekleşmiş olması gerekir. Bunlar kısaca şöyle ifade edilebilir: a) Toplumda sürekli uygulanma şartı (örf ve âdet hukuku kuralının objektif, fiilî unsuru), b) Toplumda yerleşen genel kanaat (örf ve âdet hukuku kuralının sübjektif, manevi unsuru, c) Devlet desteği veya hukukî müeyyide (örf ve âdet hukuku kuralının hukukî unsuru). Alelâde örf ve âdetten bahsedebilmek için ise örf ve âdet hukukunun varlığı açısından aranan şartların bulunması gerekli olmayıp, bir bölgede teamül haline gelmiş genel bir uygulama bu tür örf ve âdetin varlığından sözedebilmek için yeterlidir.

Kur'ân ve Sünnet'in hukukî düzenlemelerinde, sosyal realitenin ve insanların alışkanlıklarının gözardı edilmediği, köklü değişikliklerde tedricilik metodunun uygulandığı, kendi ilkelerine ters düşmeyen kurum ve kuralların ise korunduğu görülür. Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrı ve uygulamaları ışığında fakihler de, içtihatlarında ve kazai kararlarında örf ve âdeti olabildiğince dikkate alarak hüküm verme usulünü benimsemişlerdir. Bununla birlikte İslâm hukuk metodolojisinde (fıkıh usulü eserlerinde) örf ve âdet incelemeye alınmamış, özellikle edille-i şer'iyye arasında örf ve âdete yer verilmemiştir. Bir başka anlatımla, İslâm hukukunun "doğrudan" kaynakları arasında yer alamayan örf ve âdet, hüküm çıkarmada üstlendiği rolü daha çok istihsan ve istıslah gibi metodlar aracılığıyla yerine getirmiştir.

İslâm hukuk literatüründe bu konuda görülen ikilik, yani furû eserlerinde örf ve âdet kavramlarının çok sık geçmesi ve örf ve âdetle ilişkili hükümlerin geniş bir yer tutmasına karşın usul eserlerinde örf ve âdete yer verilmeyişi değişik gerekçelerle izah edilebilir. Bu konunun tahliline girmeksizin, belirtilen sonucun ortaya çıkmasında, İslâm hukukunda aklın menşe' kaynak kabul edilmeyip asıl menşe' kaynak olan vahiyden hüküm istinbatında bir vasıta sayılışının (husün ve kubuh meselesinin), örfün yanlış üzerine teşekkül etme ihtimalinden uzak olmayışının ve edille-i şer'iyyenin işletilme usullerinin (içtihat metodolojisinin) önemli rolü bulunduğuna dikkat çekmekle yetinilecektir. Öte yandan, furu eserlerinde örf ve âdetin önemini vurgulayacı ifade ve örneklerin bolluğu İslâm fıkhında örf ve âdet hukuku kurallarının çok ağırlıklı bir yere sahip olduğu izlenimini vermekte ise de, gerçekte bunların önemli bir bölümünün irade beyanlarının yorumu ve isbat hukukundaki delillerin takdiri ile ilgili olduğuna dikkat edilmelidir.

İleriki dönemlerde bazı fıkıh bilginlerinin örf ve âdetin teorisine temel teşkil edebilecek açıklamalarında ve monoğrafik çalışmalarında (meselâ İbn Âbidin'in "Neşru'l-arf fi binâ'i ba'zı'l-ahkâm'i alâ'l-urf" adlı risalesi) örf ve âdetin varlık ve geçerlilik şartları, örf ve âdetin değişik açılardan ayırımlara tabi tutulması gibi konular yer almıştır.

Buna göre, a) Ittırâd (veya galebe), b) İstikrar, örf ve âdetin varlık şartlarını teşkil eder. Bunlardan birincisinin, modern teorilerdeki toplumda sürekli uygulanma şartına (objektif unsura), ikincisinin de toplumda yerleşen genel kanaat şartına (sübjektif unsura) tekabül ettiği söylenebilir. Örf ve âdetin muteberiyet şartları olarak nitelenebilecek hususlar ise şunlardır: a) Târi' olmama. Mevcut bir örf ve âdete göre hüküm verilebilmesi için, bu örf ve âdetin olayın meydana gelmesinden önce mevcut olması gerekir. Bu husus özellikle nassların yorumu açısından önem taşır. b) Aksi yönde sarahat bulunmaması. Akdin tarafları örf ve âdete aykırı bir hususu açıkça kararlaştırmışlarsa, bu durumda örf ve âdet muteber olmaz. c) Şer'î delillere aykırı olmama. Nasslara ve nassların ruhuna (İslâm hukukunun temel ilkelerine) aykırı olan örf ve âdet muteber değildir. İlk bakışta nasslara aykırı görünmekle beraber, yorum kuralları çerçevesinde bu aykırılığın bulunmadığının tesbiti halinde, örf ve âdet muteber olur. Meselâ, Hz. Peygamber'in buğday ve arpa gibi bazı maddelerin hacim ölçüsü ("keyl") ile alınıp satılabileceği anlamını taşıyan hadisine dayanan birçok İslâm bilgini, bu maddelerin tartı ile alınıp satılması yönündeki örf ve âdeti nassa aykırı bulmuşken, İmâm Ebû Yusuf bu hadisi şöyle yorumlamıştır: Burada düzenlenmek istenen konu birim ölçüleri değil riba yasağı konusudur. "Keyl" lâfzının kullanılması ise o günkü uygulamayı yansıtmaktadır. Sonraki bilginler bu konuda Ebû Yusuf'un görüşünü benimsemişler ve bu hadis İslâm hukuk literatüründe "en-nass'ul-mübtenî alâ'l-urf" diye meşhur olmuştur.

Örf ve âdet çeşitleri ile ilgili açıklamaları da şöyle tasnif etmek mümkündür:

A– Geçerlilik Açısından Yapılan Ayırım:

a) el-Urfu's-sahîh: Nassa aykırı olmayan, maslahatı gerçekleştiren ve mefsedete yol açmayan örf ve âdet, b) el-Urfu'l-fâsid:

Sahih örf şartlarını taşımayan örf ve âdet.

B– Yayıldığı Muhit Açısından Yapılan Ayırım:

a) el-Urfu'l-âmm: Bütün İslâm beldelerine yayılmış olan örf ve âdet, b) el-Urfu'l-hâss: Bütün İslâm beldelerinde teâmül haline gelmeyip, belirli bir ülkeye, bölgeye veya zenaat çevresine has örf ve âdet.

C– Yapısı Açısından Yapılan Ayırım:

a) el-Urfu'l-lâfzî: Bu, bazı lâfızların toplum tarafından sözlük anlamı dışında kullanılmasının teamül haline getirilmesini ifade eder. Bazan bir lafzın hakikat anlamı dışında kullanılması öylesine yaygınlaşır ki, kasdedilen anlam "karîne"siz ve "aklî alâka" olmaksızın anlaşılır. İşte bu tür teâmüle el-urfu'l-lâfzî denmektedir. b) el-Urfu'l-amelî: Teâmül haline gelmiş hukukî uygulamalar, yapısı itibariyle lâfız değil fiilden oluşan örfler demektir.

Örf ve âdetin, fıkhî hükümlerin istinbatında (gerek yorum içtihadı gerekse kıyas ve istıslah metodları ile gerçekleştirilen re'y içtihadında), irade beyanlarının yorumlanmasında ve hakimin takdir yetkisini kullanması, özellikle delillerin takdiri esnasında önemli bir rol üstlendiği kuşkusuz olmakla birlikte, "Ezmânın tağayyuru ile ahkamın tağayyuru inkâr olunamaz" (zamanın değişmesi ile hükümlerin değişmesi inkâr olunamaz) (Mecelle mad: 39) kaidesinin sadece örf ve âdetteki değişmelerle izah edilmesi isabetli olmaz.

¥ İbrahim Kâfi Dönmez

ÖRTÜNME

Örtünme diğer bütün canlılar arasında sadece insana ait bir özellik ve meziyet olup çıplaklık öteden beri bütün toplumlarda arsızlık ve hayasızlık olarak görülür. Bununla birlikte, bireyler ve toplumlar öteden beri dinlerin, kültür ve iklimlerinin, modanın, dış tesirlerin, toplumsal çözülme, yabancılaşma ve başıboşluğun etkisiyle bu konuda farklı farklı ölçü ve anlayışlara sahip olagelmişlerdir.

İslâm, ferdin özel hayatıyla, sosyal hayata katılımıyla ve beşeri ilişkileriyle ilgili birtakım hükümler koymuş, bu cümleden olarak aynı ve karşı cinsler arası mahremiyet, yakınlar ve yabancılara karşı örtünme, kadınların erkeklerle bir arada bulunması, dokunma, bakma gibi özel hayatla ilgili bazı sınırlama ve ölçüler getirip, emir ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bütün bunların amacı, cinsler ve insanlar arası münasebetleri makul bir dengede tutmak, nesebin karışmasını, nesillerin bozulmasını ve akrabalık bağlarının kopmasını önlemek, insanın haysiyetine yakışır bir cinsi hayat ve aile hayatı kurmasına yardımcı olmaktır.

Vücudun açılması, gösterilmesi ve bakılması dinen haram olan yerlerine ve organlarına dinî literatürde "avret" tabir edilir. Erkeğin namazda örtülmesi gereken yeri ile erkeklere ve karısından başka kadınlara karşı avret yeri, göbeği ile dizkapağı arasında kalan bölgedir. Bu İslâm alimlerinin çoğunluğunun görüşüdür. Şâfiîler'e göre, mahremi olmayan kadınlar bakımından erkeğin tüm vücudu avrettir. Mâlikîler de bazı bölgeleri istisna etmekle birlikte Şâfiîler'e yakın bir görüşü benimsemişlerdir. Öte yandan, namazdaki örtünme vecibesi bakımından Hanefîler'e göre göbek, Şâfiîler'e ve Hanbelîler'e göre göbek ve dizkapakları avret sayılmaz. Mâlikîler bu konuda muğallaza ve muhaffefe ayırımı

yaparlar (bk. NAMAZ, SETR-İ AVRET).

Kadının müslüman kadınlara karşı avret yeri, Hanefî ve Şâfiîler'e göre, erkeğin erkeğe karşı avret yeri ölçüsündedir yani göbeği ile dizkapağı arası avrettir; mahrem (kendisi ile aralarında daimi evlenme engeli bulunan ve Nûr Sûresi 31. âyetinde belirtilen) akrabasına karşı avreti ise ziynet yerleri olan baş, saç, boyun, göğüs; gerdan, pazu, bilek, el, bacak, ayak ve yüz dışında diğer organlarıdır. (Mâlikî ve Hanbelîler'e göre mahrem erkeklere karşı, kadının yüz, burun, el ve ayaklar hariç bütün vücudu avrettir. Kadının yabancı erkekler yani kendisiyle arasında devamlı evlenme engeli bulunmayan erkekler karşısında avret yeri yüzü, elleri ve ayakları hariç bütün vücududur. Bu, Hanefî mezhebinin görüşü olup, çoğunluğa göre kadının ayakları da avrettir. (Ebû Yusuf'tan, genellikle – hareket sebebiyle– görünebileceği gerekçesiyle dirseklere kadar kollarına bakmanın da câiz olduğu nakledilmiştir.) Öte yandan, kadının müslüman olmayan kadınlar karşısında avret yeri Hanbelîler'e göre müslüman kadınlar karşısındaki gibi ise de, çoğunluğa göre bu durumda mahrem olmayan erkekler karşısındaki ölçüler geçerlidir. Cariyelerin hizmet yükümlülükleri dikkate alınarak avret yerleri konusunda kolaylaştırma ilkesine ağırlık verilmiş, daha çok erkeğin durumu esas alınmıştır (Hanefî mezhebinde göbek ile dizkapağı arasındaki bölgeye ilaveten karın ve sırt bölgeleri de avret sayılmıştır. Karı-koca arasında ise avret yoktur. Bu ölçüler genelde Hz. Peygamber'in hadislerinden ve uygulamalarından alınmıştır.

Müslüman erkek ve kadının yukarıda belirtilen avret yerlerini gerek namazda, gerekse namaz dışında örtmesi dinen gereklidir. Meşru bir ihtiyaç olmadan avret yerini açması, başkasına göstermesi câiz olmadığı gibi bir başkasının da açılan avret yerine bakması câiz değildir.

Konuyla ilgili olarak Kur'ân'da şöyle buyrulur:

"Mümin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır. Mümin kadınlara da söyle, gözlerini (harama bakmaktan) korusunlar, namus ve iffetlerini esirgesinler. Görünen kısımları müstesna olmak üzere, zinetlerini teşhir etmesinler. Baş örtülerini yakalarının üzerine (kadar) örtsünler. Kocaları, babaları, kocalarının babaları, kendi oğulları, kocalarının oğulları, erkek kardeşleri, erkek kardeşlerinin oğulları, kız kardeşlerinin oğulları, kendi kadınları (mü'min kadınlar), ellerinin altında bulunan erkekler (köleleri), yahut kadınların gizli kadınlık hususiyetlerinin henüz farkında olmayan çocuklar hariç, başkasına zinetlerini göstermesinler. Gizlemekte oldukları zinetleri anlaşılsın diye ayaklarını yere vurmasınlar (dikkatleri üzerlerine çekecek şekilde yürümesinler). Ey müminler, hep birden Allah'a tevbe ediniz ki kurtuluşa eresiniz" (en-Nûr 24/30-31). İslâm bilginleri arasında, âyetteki "zinet" kelimesi ile kadının vücudunun ve zinet eşyasını taktığı organlarının kasdedildiği, bu sebeple de kadının el, yüz ve ayakları hariç vücudunu yabancılara göstermesinin yasaklandığı görüşü hakimdir. Yine âyet, bir tarafa (kadınlara) avret yerlerini örtmeyi ve fitneye sebep olacak davranışlardan kaçınmayı emrederken, diğer tarafa da iffetini korumayı ve

gözünü haramdan sakınmayı emrederek her iki tarafa (erkeklere) da ortak bir sorumluluk yükler.

Kadının örtünmesi gereğinden söz eden yukardaki âyette ve ilgili hadislerde erkeğin ve kadının avret yerlerini örtmeleri emredilmiş ise de, bu örtünme için belli bir elbise modeli getirmemiştir. O dönemde yaygın olarak kullanılan hımâr (baş örtüsü) ile cilbâb (dış giysi), kadınların gerektiği şekilde örtünmelerini sağlıyordu. Ancak ilgili âyette (el-Ahzâb 33/59) geçen ve "dış örtü" anlamına gelen "cilbâb" kelimesini "çarşaf" vb. şekillerde tercüme edip kadının ancak çarşafla dışarı çıkabileceğini, yüzünü peçeyle örtmesi gerektiğini, başka türlü örtünmenin câiz olmadığını söylemek isabetli görünmemektedir. Gerek Kur'ân âyetlerinin hitap tarzı ve gerekse Hz. Peygamber'in hadisleri ve tatbikatı dikkatlice incelendiğinde görülür ki, İslâm'ın asıl üzerinde durduğu husus, kadın ve erkeğin fitneye ve şüpheye sebep olmayacak, karşı cinsin arzusunu kışkırtmayacak tarz ve şekilde, usulüne uygun olarak örtünmesidir. Hanefîler'in ayakları avret saymadığı da göz önünde bulundurulursa, müslüman kadınların ve kızların yerlerde sürünerek kirlenen uzun etek giymelerine gerek olmadığı söylenebilir. Öte yandan avret yerlerini gösterecek kadar ince, vücut hatlarını iyice belirtecek kadar dar elbise giyilmesi de doğru değildir. Bunun dışında, her erkek ve kadın, avret yerlerini örtmek kaydıyla şahsi ve bölgesel zevk ve kültürüne, şart ve imkânlarına göre giyinebilir.

¥ Ali Bardakoğlu

ÖŞÜR

Öşür ("el-uşr") onda bir demektir. Öşür terimi toprak ürünlerinden alınan zekât anlamında kullanılmıştır.

İslâm ülkesinden geçen tüccarların ticaret mallarından veya İslâm ülkesine getirilen ticarî emtiadan belirli nisbetlerde alınan vergiye ise "uşûr" denir. Bir tür gümrük vergisi olan uşûru tahsil eden görevliye "âşir" adı verilir. Âşirin tahsil edeceği vergiler çoğunlukla uşr (onda bir: 1/10), nısfu'l-uşr (onda birin yarısı: % 5), rub'u'l-uşr (ondabirin çeyreği: % 2, 5) nisbetlerinde olduğundan, bu vergi türüne "ondabirler" anlamında olmak üzere "uşûr" ve tahsili ile görevli memura da "âşir" denmiştir.

Toprak mahsüllerinde zekâtın (öşürün) farz olduğu Kitap, Sünnet ve icma delilleriyle sabittir. Yüce Allah Bakara sûresi 267. âyette "...sizin için yerden çıkardıklarımızdan infak edin..", En'am sûresi 141. âyette de "...hasat günü mahsulün hakkını verin..." buyurmuştur. Hz. Peygamber de "...yağmur ve nehir sularıyla sulanan toprak ürünlerinde uşr (1/10), kova (el emeği) ile sulananlarda nısfu'l-uşr (1/20) vardır" (Buharî, Zekât, 55) buyurmuştur. İslâm alimleri de ziraî ürünlerde zekâtın farz olduğunda görüş birliğine varmışlardır.

A– Öşrün Vücub Sebebi:

Toprak mahsüllerinde zekâtın "vücub sebebi" (farz olmasının sebebi) topraktan elde edilen üründür. Bir kimse arazisini ekip biçebileceği halde boş bıraksa o araziden zekât alınmaz. Aynı şekilde ekin bir afetten dolayı bitmese yine mal sahibi zekâtla mükellef tutulmaz.

B– Öşrün Vücub Şartları:

Hanefî fıkhına göre öşrün vücub (farz olma) şartları öşür mükellefine ve konuya ilişkin şartlar olmak üzere iki gurupta top-

lanabilir:

a– Öşrün mükellefine ilişkin şartlar:

1– Müslüman olmak: Fakihlerin çoğunluğu, Gayr-i müslimlerin, müslüman olmadan önce yaptıkları hiçbir ibadetin sahih ve muteber olmadığında görüşbirliğine varmışlardır. Öşür de toprak ürünlerinden alınan zekâtın özel adıdır. Dolayısıyla bunda da mükellefin müslüman olması şartı aranır. Ancak Mâlikîler müslüman olmanın zekâtta vücub şartı değil, sıhhat şartı olduğu görüşündedir. Öşür ibadet özelliği de taşımakla beraber, malî mükellefiyet özelliğinden hareketle fakihler öşür yükümlülüğü için akıl ve buluğ şartının aranmayacağı hususunda fikirbirliği etmişlerdir. Buna göre, mal sahibi çocuk ve akıl hastası da olsa onların veli ve vasileri öşürlerini vermekle mükelleftir.

2– Mahsul üzerinde tam mülkiyet sahibi olmak: Öşür borcu toprağa değil, mahsule taalluk eder. Mahsule sahip olanın toprağın maliki olup olmaması önemli değildir. Bu anlayışı benimseyen ve içlerinde Ebû Yusuf ve Muhammed'in de bulunduğu fakihlerin çoğunluğuna göre toprağı kiralayarak eken kimse elde ettiği ürünün zekâtı ile mükelleftir. Ebû Hanîfe ise bu durumda zekât yükümlüsünün toprak sahibi olduğu kanaatindedir. Ebû Hanîfe'ye göre, toprağı kiralayan kişi sanki aldığı ücret karşılığı mal sahibi adına ekin ekmiştir, ekin hükmen mal sahibinindir.

Arazi müzaraa (yarıcılık) usulü ile ekilmişse öşür, İmâm Azama göre mal sahibinden alınır. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre ise mal sahibi ve kiracı, hisselerine düşen mahsulün öşrünü ayrı ayrı öderler.

b– Öşrün konusuna ilişkin şartlar:

1– Toprağın öşür toprağı olması: Hanefîler'e göre müslüman harac toprağını ister sahip ister mutasarrıf olarak işlesin sadece harac vermekle yükümlüdür. Onlara göre harac ve öşür aynı topraktan birlikte tahsil edilemez. Hem harac hem de öşrün vücup sebebi ürün veren (nâmî) arazidir. Aynı sebeb altında iki vergi birleşemez. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise bu durumdaki mükellef hem harac hem de öşür verecektir. Çünkü bu iki vergi ayrı ayrı haklardır. Biri toprağa diğeri de mahsüle bağlıdır.

Hanefî fıkıh kitaplarında Türkiye, Suriye, Mısır, Irak topraklarının haracî olduğu, dolayısı ile öşre tabi olmadığı zikredilir (İbn Humam 5/287; İbn Abidin, 2/60) Hanefîlerce, bu tür toprakların ziraî mahsullerinden öşür alınamayacağı görüşü, büyük ölçüde, "Müslüman arazisinde harac ve öşür birleşmez" (Beyhaki, Sünen, IV, 131) anlamındaki hadis ile aynı sebep altında iki ayrı verginin tahsil edilemeyeceği prensibine dayanmaktadır. Gerçekten de aynı araziden ve aynı sebep altında iki farklı vergi tahsil etmek vergi adaleti yönünden tartışmaya açık bir konudur. Ancak bugün yurdumuzda harac vergisi alınmamaktadır. Müslüman, mahsulünün zekatını da vermezse, yine fıkıh kitaplarında "işlenen arazi iki vergi yükünden de muaf tutulamaz" (İbn Abidin 2/80; Kasıni 2/57) şeklinde ortaya konan kaidenin dışına çıkılmış olacaktır. Dolayısıyla, aynı araziden, aynı sebep altında iki vergi alınmış durumu ortadan kalktığına göre, Hanefî mezhebi ilkelerine göre de ülkemiz topraklarından, farziyeti nassla sabit olan ziraî mahsul zekatı verilmelidir.

2– Mahsulün mevcut olması: Ekilen araziden ürün çıkmaz yahut bir afetle telef olursa –bütün fakihlere göre– öşür farz

olmaz.

3– Mahsulün belirli nitelikteki toprak ürünlerinden olması.

Ebû Hanîfe'ye göre ot, odun, farisi kamışı dışında kalan bütün ürünler öşre tabidir. Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre bir sene çürümeden kalabilen mahsüller zekâta tabidir.

Ahmed b. Hanbel'e göre ölçülebilen, kurutulabilen dayanıklı gıda maddeleri ile insanlar tarafından yetiştirilen bütün ürünler zekâta tabidir.

İmâm Mâlik ve Şâfiî'ye göre ise bir sene muhafaza edilebilen ve gıda maddesi özelliğine sahip mahsüller zekâta tabidir. Şâfiîler meyvelerden sadece hurma ve üzümün zekâta tabi olduğu görüşündedirler.

C– Öşrün Nisabı:

Ebû Hanîfe'ye göre toprak ürünlerinde nisab şartı aranmaz. Mahsül ister çok ister az olsun öşre tabidir. Fakihlerin çoğunluğuna göre ise toprak mahsülleri zekatında da nisab şarttır. Onlar bu görüşünün dayanağı "beş vesk'ten az (üründe) zekât yoktur" (Ebû Ubeyd, nr. 1422) anlamındaki hadistir. Beş vesk mahsul bugünkü ölçülerle 653 kg.dır (ayrıca bk. NİSAB).

D– Öşrün Nisbeti:

Toprak mahsüllerinin zekâtı yukarıda zikredilen hadis-i şerife uygun olarak belirlenir. Buna göre, toprak emek sarfedilmeden yağmur ve dere sularıyla sulanıyorsa 1/10, emek sarf edilerek kova, dolap vb. ile sulanıyorsa 1/20 nisbetinde zekâta tabi olur.

Eğer arazi hem emek sarfedilmeden yağmur veya nehir sularıyla ve hem de emek harcanarak dolap vb. usullerle sulanıyorsa, hangisi ile daha çok sulanmış ise ona bakılır. En çok külfetsizce sulanmış ise 1/10, en çok emek harcanarak sulanmışsa 1/20 nisbetinde zekât alınır. Eşit usüllerle sulanmışsa mükellefin lehine olmak üzere 1/20 nisbetinde zekâta tabi olur.

Tohum, gübre ve işçi ücretleri gibi masraflar öşürde dikkate alınmaz.

E– Öşrün Tahsil Zamanı:

Öşür Ebû Hanîfe ve İmâm Züfer'e göre hububatta taneler ortaya çıktığı, meyvalarda olgunlaşma başladığı, Ebû Yusuf'a göre hasat zamanı, Muhammed'e göre hasattan sonra tarlada deste yapıldığı zaman vacip olur. Şâfiîler'e göre hububat sertleşmeye, meyvalar olgunlaşmaya başladığı zaman zekâtları vacip olur. Fakihlerin ittifakı ile öşür, harman sürüldükten, meyvalar toplandıktan, üzümler de kesildikten sonra alınır. Ayrıca Hanefîler'e göre öşrün vücubu için üzerinden bir yılın geçmesi şart değildir. Bir sene içinde kaç defa mahsul alınırsa her defasında öşür verilmesi gerekir.

¥ Mehmet Erkal

Övme (bk. MEDİH)
Övünme (bk. TEFÂHUR)

ÖZÜR HALİ

Fıkıh terminolojisinde, abdesti bozan durumlar olunca "özür" adını alır. Özürlüye erkek ise "ma'zûr", kadın ise "ma'zûre" denir. Meselâ, idrarı tutamamak, devamlı burun kanaması, devamlı kusmak, yaranın devamlı kanaması, kadından istihaze kanının gelmesi birer özür halidir. Aynı şekilde ağrıdan dolayı göz sulanması, kulak ve

meme gibi bir organdan sarı su ve iltihap gibi sıvıların gelmesi de birer özürdür.

İslâm dini, kolaylık dinidir. Nitekim birçok âyet ve hadiste Yüce Allah'ın kulları için kolaylık dilediği ve zorluk vermek istemediği, kişiye gücünün üstünde görev yüklemediği vurgulanmış, müslümanların da başkalarına kolaylık göstermeleri, zorluk çıkarmamaları ve özellikle dinden soğutmaya sebebiyet verecek davranışlardan kaçınmaları istenmiştir (msl. bk. el-Bakara 2/185; el-Mâide, 5/6; el-Hac 22/78). Bu ilkeden hareketle ve müstehâza hakkındaki hükme kıyasla (bk. İSTİHAZA), özür sahibi kişiler için özel hükümler öngörülerek kolaylıklar sağlanmış, normal durumlarda abdesti bozulmuş sayılacak kişinin bu durumda abdestli olduğu kabul edilerek ya da ibadet etmesine cevaz verilerek ibadetin özü ve aslî bedeli korunmuştur. Öte yandan, dinimizde abdest almanın sağlığa zarar vereceği durumlarda teyemmüm etme ya da yaranın üstüne mesh etme hükümleri de birer kolaylık hükmü olarak teşri kılınmıştır (bk. MESH, TEYEMMÜM).

Hanefî mezhebine göre, bir kimsenin özürlü sayılabilmesi için, özür, abdest alıp namaz kılacak kadar bir süre kesilmemek üzere tam bir namaz vakti devam etmeli ve bu hal her namaz vaktinde bir defa olsun meydana gelmelidir. Böyle olmazsa, özür hali gerçekleşmiş olmaz. Meselâ, burnu kanayan birinin, bir namaz vakti çıkıncaya kadar abdest alıp namaz kılacak kadar bir süre kanı durmazsa özür sahibi sayılır. Fakat bu özür, müteakip namaz vakti veya vakitleri içinde bir defa olsun görünmezse, özür sona ermiş ve kişi de özür sahibi olmaktan çıkmış olur. Mezhepte sahih kabul edilen görüşe göre, özürlünün abdesti vaktin girmesiyle değil çıkmasıyla bozulur. Şöyle ki: Sabah namazının vaktinde abdest alan mazurun bu abdesti sabah namazı vaktinin çıkmasıyla (yani güneşin doğmasıyla) sona erer. Buna karşılık, mazur güneşin doğmasından sonra aldığı abdest ile öğle vakti çıkıncaya kadar dilediği namazı kılabilir, öğle vaktinin girmesi ile abdesti bozulmaz. Ebû Yusuf'a göre mazurun abdesti hem vaktin girmesi hem de çıkmasıyla bozulur; Züfer'e göre ise yalnız vaktin girmesiyle bozulur, çıkmasıyla bozulmaz.

Kişiyi özürlü kılan sebebin dışında abdesti bozan bir durumun meydana gelmesi ile özürlünün abdesti bozulur. Meselâ idrarını tutamama sebebiyle özürlü sayılan kişinin burnu kanadığında abdesti bozulur.

Özürlü olan kimse her namaz vakti için abdest alır, o vakit içinde aldığı abdestle, onu bozan bir durum meydana gelmedikçe dilediği kadar edâ ve kaza suretiyle farz ve nafile namaz kılabilir. Yani bu abdest ile vaktin farzı ile birlikte kazaya kalmış namazlarını, vitir, bayram ve cenaze namazlarını kılabilir. Özürlü kimselerin abdestleri namaz vaktinin çıkmasına kadar devam eder. Özürlü abdestli iken tavaf edebilir, mushafa el sürebilir.

Özürlü kimse oturarak namaz kılmak, yere kapanmadan başını hafif öne eğme (îmâ) şeklinde secdesini yapmak yahut özel bir külfet getirmeksizin akıntı mahalline pamuk ve benzeri şeyler koymak suretiyle akıntısını durdurabiliyorsa, bu durumda özürlü olmaktan çıkar ve özürlü hükmüne tabi olmaz.

Özürlünün elbisesine özründen neşet edip bulaşan pislik ve benzeri şeyler, ne kadar çok olursa olsun, özür devam ettiği

sürece, namazın sıhhatine engel değildir. Ancak, özürden meydana gelen pislikler, elbiseye dokunmayacak şekilde olursa, bunların yıkanması gerekir.

Mâlikîler'de özürlü sayılmak için abdest bozucu maddenin kendiliğinden ve tabiî sayılmayacak ölçüde çıkması esastır. Bu hal ("seles"), namaz vaktinin tamamı, çoğu veya yarısında görülürse kişi mazur sayılır. Özrün kesintiye uğraması mutad hale gelmişse (meselâ vaktin sonunda kesiliyorsa) veya tedaviye gücü yetiyorsa özürlü sayılmaz. Mâlikîler'e göre, özürlünün her vakit için ayrı abdest alması farz değil, müstehaptır; abdesti bozan başka bir durum meydana gelinceye kadar dilediği türden dilediği kadar namaz kılabilir. Şâfiîler ve Hanbelîler sürekli abdest bozucu durumu ("el-hadesu'd-dâim", "es-selesu'd-dâim" kavramlarını) esas almışlar, bir vakit abdest alıp namaz kılmaya imkân veremeyecek abdest bozucu durumun bulunması halinde kişiyi mazur kabul etmişlerdir. Şâfiî mezhebinde vaktin girmesinden sonra def'i hacette bulunup akıntı veya yelin çıktığı mahalle pamuk vb. bir madde koyup bağlamak ve hemen –farzları arasındaki sırayı gözeterek ve ara da vermeksizin– abdest alıp akabinde de namaz kılmak şart koşulmuştur (bu şekilde abdest alıp camiye giden kişinin cemaati beklemesinde sakınca görülmemiştir). Öte yandan "farz namazı mubah kılmaya" niyet etmek gerekir; "küçük hadesi kaldırmaya" niyet yeterli değildir, çünkü abdestsizlik hali devam etmektedir. Yine Şâfiî mezhebine göre ister kaza ister eda edilecek her farz namaz için ayrı abdest almak gerekir. Fakat özürlü kişi, bir vaktin abdesti ile dilediği kadar nafile namaz kılabilir. Hanbelî mezhebine göre, mazur kişi vakit girdikten sonra akıntı mahallini yıkayıp, bez vb. bir şeyle bağlayarak akıntıyı mümkün mertebe önlemeye çalışır. Bundan sonra alacağı abdest ile dilediği kadar farz veya nafile namaz kılabilir. Ancak, abdestten sonra özür sebebi olan maddenin çıkması halinde her vakit için ayrı abdest alması gerekir. Diğer taraftan, özrün abdest alıp namaz kılınabilecek kadar bir süre kesilmesi mutad hale gelmişse, kişi özürlü sayılmaz; bu süre içinde abdestini alıp namazını kılması gerekir.

¥ Mehmet Şener

P

Papa (bk. HIRİSTİYANLIK)
Papalık (bk. HIRİSTİYANLIK)
Papaz (bk. HIRİSTİYANLIK)
Para (bk. ENFLASYON, RİBA, SARF)
Patrik (bk. HIRİSTİYANLIK)
Patrikhane (bk. HIRİSTİYANLIK)
Peri (bk. CİN)
Peruk (bk. SÜSLENME)

PEY AKÇESİ

Yapılan alım-satımı yürürlüğe koyması halinde toplam fiyata mahsup edilmek, akitten cayması halinde mal sahibine (satıcıya) kalmak üzere, müşterinin mal sahibine ekonomik değeri olan herhangi bir şey vererek bir mal satın alması türkçede pey veya pişmanlık akçesi, kaporolu alışveriş gibi terimlerle ifade edilmekte, klasik İslâmî eserlerde "el-bey bi'l-urbûn", verilen şey de urbûn (arabûn ve urbân) olarak adlandırılmaktadır.

Hukuk literatüründe yer alan yukarıdaki bu tanım her ne kadar alım satım üzerine yapılmışsa da, urbûn, kiralama vb. akitlerde de sözkonusu olmaktadır. Pozitif Türk hukukunda, akit meydana geldiğinde yapılan bu tür bir ödeme, şayet tarafların birbirlerine bağlandıklarını gösterme amacına dayanıyorsa buna "pey akçesi" denir. Bunun normal şartlarda hükmü, bu akçeyi alan tarafın onu alacağına mahsup etmesidir; bir başka anlatımla pey akçesinin kısmi bir ifa teşkil etmesidir. Şayet böyle bir ödeme akitten caymanın yaptırımı olması amacıyla yapılmışsa, buna "pişmanlık akçesi" (="zaman-ı rücû") adı verilir. Bu durumda taraflardan her biri tek taraflı bir irade açıklaması ile akitten dönebilir; fakat akitten cayan pişmanlık akçesini veren taraf ise verdiğini terketmeyi, alan taraf ise aldığının iki mislini ödemeyi kabul etmiş olur. Bununla birlikte Türk Borçlar Kanunu'nda "pey akçesi" teriminin her iki durumu da kapsayabilecek bir üst kavram gibi kullanıldığı söylenebilir (mad. 156). Klasik İslâm hukuku eserlerinde kullanılan "urbûn" kavramı yukarıda verilen tanımla sınırlı olarak ele alınırsa, urbûnda, akçeyi veren taraf kendisi için bir serbestlik meydana getirmekte ve sözleşmeyi satıcı açısından bağlamış olmaktadır. Bu itibarla urbûn, bir yönüyle pey akçesine bir yönüyle cayma akçesine benzemektedir.

Hz. Peygamber'in urbûn yoluyla satımı yasakladığına dair (Muvatta, Büyû', 1) bir rivâyet vardır. Bununla birlikte Hz. Ömer'in böyle bir akit yaptığı (Zemahşerî, Faik, II, 416), İbn Ömer'in bu akdi câiz gördüğü (İbnu'l-Esir, Nihaye, III, 202) de rivâyet edilmektedir.

İslâm hukukçularının çoğunluğu yukarıdaki hadisi esas almalarının yanısıra bu satımın, garar içerdiği ve akdin gerçekleşmeme riski taşıdığı, başkasının malını hak-

sız ve bedelsiz yeme kabilinden olduğu, bünyesinde fasid şart (hibe şartı ve beğenmediği takdirde iade etme şartı) bulunduğu ve peşinat verene tanınan muhayyerliğin meçhul olduğu gibi noktalardan hareketle, bu şekilde yapılan akdi batıl saymışlardır. Hanefî fıkıh literatüründe, Hanefî imamlardan bu konuda açık bir görüş nakledilmemekle beraber, diğer ekollerin kitaplarında Ebû Hanîfe'nin de bu görüşte olduğu belirtilmektedir.

Ahmed b. Hanbel ve urbûn yoluyla satımı yasaklayan hadisi sahih kabul etmeyen Hanbelî bilginler ise, Hz. Ömer'in uygulamasını gerekçe göstererek ve akitlerde şart koşma hürriyetini en geniş biçimde tanıma hususundaki eğilimlerinin gereği olarak bu şekildeki alım satımı câiz görmüşlerdir.

Genel olarak çağımız İslâm hukuku bilginlerinin konuya bakışı şöyle özetlenebilir: Günümüzde, ticari hayatın gerekleri ve İslâm hukukunun genel ilkeleri, yüklendiği edimi yerine getirmekte geciken tarafın mali tazminat ödemekle yükümlü olacağı şartının (cezaî şartın) koşulmasına olumlu bakmayı mümkün kılmaktadır. Urbanın da bu çerçevede değerlendirilmesi mümkündür. Şöyle ki, belli bir miktar ödeme yapıp malı alan tarafa, malı iade etme hakkının tanındığı bir akitte satıcı için böyle bir muhayyerliğin tanınmaması durumunda satıcı, malı başka birine satma ve pazarlama imkanına sahip olmamaktadır. İşte böyle bir akitte satıcının müşteriden aldığı ve müşterinin vazgeçmesi halinde kendisinde kalacak olan kapora, daha iyi bir satım imkanını kaçırma riskinin karşılığı olarak değerlendirilebilir. Ancak, taraflar arasında anlaşmazlık çıkmaması için, eğer bu muhayyerlik süresi konusunda yerleşik bir teamül yoksa, muhayyerlik süresinin akit esnasında tesbit edilmesi şarttır. Önemli olan hukukî muamelelerde istikrarı ve güveni sağlamak, haksızlığı önlemektir. Bunu gerçekleştirmek üzere getirilecek tedbirler yerinde ve uygun karşılanmalıdır.

¥ Yunus Apaydın

PEYGAMBERLİK

Peygamber, farsçada haber alan, getiren ve götüren anlamlarına gelir. Dinî bir terim olarak, Allah'ın kulları arasından seçtiği, vahye mazhar kılarak emir ve yasaklarını insanlara ulaştırmak üzere görevlendirdiği Allah elçisine peygamber denir. Arapçada peygamber kelimesinin karşılığı olarak gönderilmiş ve elçi demek olan "rasûl" ve "mürsel" kelimeleri ile haberci, haber getiren anlamındaki "nebi" kelimesi kullanılır. Terim olarak, rasûl ve mürsel yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla insanlara gönderilen peygambere denilir. Çoğulları "rusül" ve "murselûn" dur. Nebi de Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara haber veren, fakat yeni bir kitap ve yeni bir şeriatla gönderilmeyipte önceki bir peygamberin kitap ve şeriatını ümmetine bildirmeye görevli olan peygamberdir (ayrıca bk. NEBÎ). Çoğulu "enbiyâ"dır. Risalet ve nübüvvet kelimeleri masdar olup, peygamberlik anlamına gelmektedir.

Peygamberlere iman "Âmentü"de sayılan altı iman esasından biridir (bk. ÂMENTÜ). Peygamberlere iman demek, insanlara doğru yolu göstermek için Allah tarafından seçkin kimselerin gönderildiğine ve bu kimselerin Allah'tan getirdiği bütün bilgilerin gerçek ve doğru olduğuna

inanmak, peygamberlere has özellikleri bilip öylece tasdik etmektir. Allah Teâlâ her müslümana, aralarında herhangi bir ayrım yapmadan bütün peygamberlere inanmayı farz kılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şöyle buyurulur: "(Ey müminler) deyin ki: "Biz Allaha, bize indirilene, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakub'a ve torunlarına indirilenlere, Musa'ya İsa'ya verilenlere ve (bütün) peygamberlere iman ettik. Onlardan hiçbirini (kimine inanıp, kimini inkâr etmek suretiyle) diğerinden ayırdetmeyiz. Biz (Allah'a) teslim olmuşuzdur" (el-Bakara 2/136), "O peygamber de kendisine Rabbinden indirilene iman etti, müminler de. Onlardan her biri, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inandı. Ve dediler ki: Allah'ın peygamberlerinden hiçbirisini diğerlerinden ayırmayız" (el-Bakara 2/285). İslâm dininde peygamberlerin bir kısmına inanıp diğerlerini tasdik etmemek küfür sayılmıştır. Şu anlamdaki âyet bu hususu açıkça belirtmektedir: "Allah'ı ve peygamberlerini inkâr ederek kâfir olan, bir de Allah ile peygamberlerinin arasını ayırmak isteyen, bunlardan kimine inanırız, kimini inkâr ederiz diyen ve böylece (küfür ile iman) arasında bir yol tutmaya yeltenen kimseler yok mu? İşte onlar gerçek kâfirlerin ta kendileridir" (en-Nisâ 4/150-151).

Kur'ân'da da belirtildiği üzere Yüce Allah, asırlar boyunca peygamberler göndermiş, insanları onlar aracılığıyla gerçeği benimseyip yaşamaya çağırmıştır. Kendilerine peygamber gelmemiş hiç bir topluluk ve ümmet yoktur: "Şüphesiz biz seni, müjdeci ve uyarıcı olarak, gerçekle gönderdik. Geçmiş her ümmet içinde de mutlaka bir uyarıcı peygamber bulunagelmiştir" (el-Fâtır 35/24), "Allah'a andolsun ki, biz senden önceki ümmetlere de peygamberler gönderdik" (en-Nahl 16/63), "Her ümmetin bir peygamberi vardır" (Yunus 10/47) meâlindeki âyetler bu hususu vurgulamaktadır.

Peygamberlerde insan olmanın ötesinde bulunması gerekli ("vacip") olan özellikler doğruluk, güvenilirlik, zekâ, günahtan korunmuş olmak, ilâhî talimatı insanlara ulaştırmaktır. Bu özellikler toplumu etkileyen, insanların peygambere uymasını ve davetine olumlu bir karşılık vermesini kolaylaştıran özelliklerdir. Peygamberler doğru sözlüdürler, asla yalan söylemezler (bk. SIDK), güvenilir ve emin kişilerdir (bk. EMANET). Çok zeki, ferâset sahibi ve anlayış melekesi güçlü kimselerdir (bk. FETANET). Günahtan özellikle kasten büyük günah işlemekten korunmuşlardır. İnsan olmaları sebebiyle büyük günah derecesinde olmayan birtakım hatalar yaparlarsa da bunlar, Allah'ın kendilerini uyarması ile mutlaka düzeltilir (bk. ISMET). Allah'tan aldıkları vahyi ümmetlerine eksiksiz bildirirler (bk. TEBLİĞ). Bu özelliklerin zıddı olan durumlar peygamberler için "müstahîl" (imkânsız) özelliklerdir.

Temel kaynaklarda sıdk, emanet, fetanet ve tebliğ sıfatları ile ilgili detaylı bilgi verilmemiş, sıralanmakla yetinilmiştir. İsmet sıfatı hakkında ise oldukça detaylı bilgi verilmiş hatta bu konuda müstakil eserler kaleme alınmıştır. İsmet dışındaki sıfatlara fazla temas edilmemesinin sebebi olarak bunların ismet sıfatının uzantısı ve detayı durumunda olması, ismet sıfatı gibi tartışmalı maddelerinin bulunmaması gösterilebilir.

Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde vurgulandığı gibi peygamberler de insandırlar.

Bu açıdan onlarla diğer insanlar arasında fark yoktur. Peygamberler de diğer insanlar gibi oturup kalkar, yiyip içerler, gezerler, evlenip çoluk çocuk sahibi olurlar, hastalanır ve ölürler. Bu gibi özellikler için peygamberler hakkında "câiz" özellikler denmiştir. Bu konuda Kur'ân'da birçok âyet vardır. Bazılarının meali şöyledir: "De ki: Ben ancak sizin gibi bir beşerim" (el-Kehf 18/110), "Ey Muhammed senden önce gönderdiğimiz bütün peygamberler de şüphesiz yemek yerler, sokaklarda gezerlerdi" (el-Furkân 25/20), "Andolsun biz senden önce nice peygamberler gönderdik. Onlara eşler ve çocuklar verdik." (er-Ra'd 13/38), "Muhammed ancak bir peygamberdir. Ondan önce de peygamberler geçmişti. Şimdi O ölür veya öldürülürse gerisin geriye mi döneceksiniz" (Âl-i İmrân 3/144).

Yüce Allah'ın, peygamberleri, insanlardan seçmesinde birtakım hikmetler vardır. Peygamber gönderilmesindeki sebeplerden birisi insanların sıkıntılarını giderip onları dünya ve ahirette mutluluğa kavuşturmaktır. Bu ise, kendi cinslerinden olan, içlerinde yaşayan, sıkıntı ve problemlerini iyi bilen bir varlığın görevlendirilmesi ile mümkün olur. Ayrıca her yaratığın hemcinsine karşı bir eğilimi vardır. Yüce Allah daha yararlı olmaları, görevlerini etkin ve eksiksiz yerine getirmeleri ve davetlerinin kabul görmesi için peygamberleri melek veya bir başka varlıktan değil de insanlardan göndermiştir. Peygamberin melek değil, insan olması, mesajın topluma ulaştırılıp uygulanışında son derece etkin olmuş, birer önder olarak peygamberler ümmetleriyle kolayca diyalog kurmuşlardır. Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen: "Kendilerine doğru yolu gösteren peygamberler geldiğinde, insanların inanmasını sırf "Allah peygamber olarak bir insanı mı gönderdi?" demeleri engellemiştir. (Ey Muhammed) şunu söyle: Eğer yeryüzünde yerleşmiş melekler olsaydı, elbette onlara gökten peygamber olarak bir melek indirirdik" (el-İsrâ 17/94-95) buyurularak bu gerçek dile getirilmiştir. Anılan konularda insanlar gibi olan peygamberler, her hareketiyle Allah'ın insanlar için seçtiği kulu ve elçisi, insanların kendilerine bakarak davranışlarına çeki düzen verdikleri bir örnek olduklarının bilinci içindedirler. Bu sebeple fakirken ve sıkıntıdayken bile Allah'a şükrederler. Allah'ın buyruk ve yasaklarına herkesten önce kendi yaşantılarında uygulamaya özen gösterirler. Kur'ân-ı Kerîm'de meâlen şöyle buyurulur: "Onların hepsini, emrimizle doğru yol gösteren imamlar (önderler) yaptık" (el-Enbiyâ 21/73).

Her konuda olduğu gibi peygamberler konusunda da orta yolu gözeten İslâm, onları Hıristiyanlık'taki gibi ilâh mertebesine çıkarmamış, Allah'ın elçisi ve kulu kabul etmiştir. İslâm'da vahiyle şereflendirilmiş ve diğer insanlarda bulunmayan niteliklere sahip seçkin kişiler oldukları kabul edilmekle beraber, peygamberlerin hiç birisinde tanrılık özelliği olmadığına, evrende tasarruf etmediklerine, Allah'ın müsaadesi dışında fayda sağlama ve zararı giderme güçlerinin bulunmadığına, Allah'ın bildirdiklerinden öteye gaybı bilmediklerine inanılır (bk. el-Mâide 5/72-73, 75; et-Tevbe 9/30; el-A'râf 7/188).

Peygamberlik Allah vergisidir. Çalışma, ibadet ve taatla elde edilemez. Allah, peygamberlik yükünü taşıyabilecekleri ve layık olanları bilir ve dilediğini kendinden bir lütuf olarak seçer (el-Cum'a 62/4); bu seçimde

mal, mülk, saltanat, şöhret, makam, san etkili değildir (bk. ez-Zuhruf 43/31-32).

Ehl-i sünnet bilginlerine göre, Yüce Allah'ın peygamberler göndermesi, O'nun hakkında câiz olan sıfatlarındandır. O'na gerekli ve zorunlu değildir. Fakat O hikmetinin bir sonucu olarak peygamberler göndermiştir. Peygamber gönderilmesinde pek çok fayda ve hikmet vardır. İnsanların gerçek birer yol gösterici olan peygamberlere ihtiyacı ortadadır. İnsanlar kendi akıllarıyla Allah'ın varlığını ve birliğini anlayabilirlerse de, bunun ötesinde O'na ait birtakım yüce sıfatları tamamen anlayamazlar. Ne yolda ibadet edileceğini ahirette ceza ve mükafaatla karşılanacak davranışları ve bu bakımdan dünya hayatlarını nasıl düzenlemeleri gerektiğini dosdoğru bilemezler. İnsanların en kısa ve pürüzsüz bir yoldan giderek, dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşması, fikren ve ahlâken yükselmesi, ancak peygamberlerin öğrettiği buyrukları yerine getirip, yasaklardan kaçınmakla mümkün olabilir. İşte insanların bu ihtiyaçlarını gidermek için Allah, peygamberler göndermiş ve onlara insan olma sorumluluğunun gereklerini bildirip, insanlara hak yolu gösterme görevini yüklemiştir.

Peygamber göndermekteki hikmetlerden biri de bir âyette meâlen şöyle açıklanmaktadır: "Biz müjdeleyici ve uyarıcı peygamberler gönderdik ki, artık bu peygamberlerden sonra insanların Allah'a karşı bir mazeretleri olmasın" (en-Nisâ 4/165). İslâm bilginleri de bu ve benzeri nassların ışığında, İslâm'da sorumluluğun şartları arasında, o konuda bilgi sahibi olma veya bilgisizlik olabilecek durumda bulunmayı da saymışlardır. Yine aynı anlayışın bir uzantısı olarak İslâm ceza hukukunda kanunilik ilkesi benimsenmiştir.

İlk peygamber Hz. Âdem'den son peygamber Hz. Muhammed'e kadar pek çok peygamber gelip geçmiştir. Gönderilen peygamberlerin sayısı konusunda Kur'ân'da herhangi bir rakam verilmemektedir. Bir hadiste nebilerin (peygamberlerin) sayısının 124 bin olduğu, bunlardan 315'ini rasûllerin teşkil ettiği haber verilmektedir (Müsned, V, 266). Fakat Ehl-i sünnet bilginleri bir âyette "Öyle peygamberler (gönderdik ki) hayat hikâyelerini önceden sana bildirdik. Yine öyle peygamberler yolladık ki sana onların hayat hikayelerini anlatmadık" (el-Mü'min 40/78) buyurulmasını göz önünde bulundurarak, peygamberlerin sayısı ile ilgili bir rakam belirlememenin daha uygun olacağı görüşünü benimsemişler ve "Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar gönderilmiş olan peygamberlerin hepsine inandım, hepsinin hak ve gerçek olduklarını kabul ettim" demeyi yeterli bulmuşlardır. Peygamberlerin bir kısmı Kur'ân'da isimleri ile anılmış bir kısmı ise anılmamıştır (aşağıya bk. Peygamberler).

İslâm akaidine göre, bütün peygamberler, peygamber olmak açısından eşittir. Allah, her müslümana, aralarında herhangi bir ayırım yapmadan bütün peygamberlere inanmayı farz kılmıştır (bk. el-Bakara 2/136, 285). Peygamberlerin hepsinin peygamberlikleri kabul edildikten sonra aralarında derece farklılığı bulunabileceği hususu Kur'an'da da ifade edilmektedir: "İşte bu peygamberlerden bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık. Allah onlardan biri ile konuşmuş, bazısını bir çok derecelere yükseltmiştir" (el-Bakara 2/253). Âyetteki "Allah'ın bir çok derecelerle yükselttiği kişi"den kasıt Peygamberimiz Hz. Muhammed'tir. Çünkü

O'nun diğer peygamberler arasında üstün ve eşsiz bir yeri vardır. O'nun diğer peygamberlerden üstün tarafları şöyle sıralanabilir: 1– Allah'tan alıp insanlara tebliğ ettiği vahiy yani Kur'ân-ı Kerîm kendi zamanında hem ezberlenmiş hem de yazı ile tesbit edilmiştir. Kur'ân aslına uygun olarak korunabilmiş yegâne ilâhî kitaptır. 2– Önceki peygamberler belli topluluklar için gönderilmişken O'nun elçiliği bütün insanlaradır, mesajı evrenseldir. Bir âyette meâlen şöyle buyurulur: "Biz seni ancak, bütün insanları içine alan bir elçilikle, bir müjdeci ve bir uyarıcı olmak üzere gönderdik" (es-Sebe' 34/28). 3– O'nun peygamberliği kıyamete kadar sürecektir. Peygamberlik zinciri O'nunla sona ermiştir. O'ndan sonra bir başka peygamber gelmeyecektir. Bu husus Kur'an-ı Kerîm'de mealen şöyle ifade edilmiştir: "Muhammed adamlarınızdan hiçbirisinin babası değildir. Fakat Allahın elçisi ve peygamberlerin sonuncusudur" (el-Ahzâb 33/40). Hz. Muhammed (s.a.)'in peygamberlerin sonuncusu olduğu inancına "hatm-i nübüvve" adı verilir. 4– Getirdiği din en son ve en mükemmel dindir: "Bugün size dininizi kemâle erdirdim. Üzerinizdeki nimetimi tamamladım. Din olarak sizin için İslâm'a (onu seçmenize) razı oldum" (el-Mâide 5/3). Hz. Peygamber'den sonra derece itibariyle, Hz. Nuh, İbrahim, Musa ve İsa'nın içinde yer aldığı ülü'l-azm (azim ve sebat sahibi) peygamberler, daha sonra rasûller ve diğer nebiler gelir.

Peygamberler dini tebliğ ederlerken, önce dinin esaslarını açıklamışlar, ümmetlerine öğretmişler, kendileri dinin bütün hükümlerini uygulayarak bizzat örnek olmuşlar ve bu yolla onları eğitmişlerdir. Bu uğurda sayısız eza, cefa ve sıkıntıyı göğüslemişler, dünyanın geçici zevklerinden tat almak yerine kalıcı eserler vermeye çalışmışlardır. Her bir peygamber ümmetini Allah'ın varlığı ve birliğine, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahirete, kader ve kazaya inanmaya, Allah'a gerçek kul olmaya ve ahlâklı davranmaya çağırmıştır. Özellikle Allah'ı tapılacak yegâne ilâh, sığınma mercii, otorite tanımak demek olan tevhid inancı, peygamberlerin ısrarla üzerinde durdukları bir esas olmuştur.

Peygamberin Allah elçisi olduğu, gösterdiği mucize ile anlaşılır (bk. MUCİZE). Yüce Allah peygamberleri mucize ile desteklemiş, onların peygamberlik iddialarının haklı ve doğru olduğunu ortaya koymuştur. Kur'ân-ı Kerîm peygamberlerin bir çok mucizesinden söz eder. Bunlardan bazıları şunlardır: İbrâhîm (a.s.)i ateşin yakmayışı (bk. el-Enbiyâ 21/58-69), Yakub (a.s.) un, oğlu Yusuf (a.s.)'un gömleğini yüzüne sürmesi sonucu gözlerinin açılması (Yusuf 12/92-96), Hz. Musa'nın elindeki asanın yılan haline gelmesi, Firavun'un huzurundaki sihirbazların ip ve sopalarını yutuvermesi (Tâhâ 20/17-21, 65-70), asasını denize vurunca denizin yarılıp İsrailoğulları'nın bu yoldan geçip, Firavun ve ordusu geçeceği sırada denizin tekrar kapanıp onları boğması (eş-Şu'arâ 26/61-66), Hz. Süleyman'ın kuşlarla konuşması, karıncanın sözünü anlaması (en-Neml 27/18-28), Hz. İsa'nın, Allah'ın izniyle çamurdan kuş yapıp ona üflediği zaman canlı bir kuş olup uçması, ölüleri diriltmesi, anadan doğma körü ve alaca hastalığına tutulmuş kimseleri iyileştirmesi (el-Mâide 5/110). Hz. Peygamber'e de akıl sahibi bütün insanlara hitap eden Kur'ân mucizesi başta olmak üzere pek çok mucize verilmiştir. Ayın ikiye

yarılması (Buhârî, Menâkıb, 27; Müslim, Münâfikûn, 8), İsrâ (el-İsrâ 17/1), Hz. Peygamber'in Miraç olayını yaşaması, taşın konuşması (Müslim, Fedâil, 2), hurma kütüğünün inlemesi (Buhârî, Menâkıb, 25) vb. mucizeler bunlar arasında sayılabilir.

Peygamberlik ve vahiy birbirinden ayrılmayan iki kavramdır. Vahiy almayan peygamber düşünülemez. Yüce Allah emir, yasak, hüküm ve haberlerini peygamberine vahy ederek (bk. VAHY) yaratıkları ile iletişim kurar.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Peygamberler:

Çeşitli yollarla ilahî vahye mazhar ve muhatab olan kişiye nebi denilir. Arapçada nebi, haberci anlamına gelir. İbranice'de ise (nevi), tanrı tarafından göreve çağrılan demektir. Aldığı ilahî mesajı (sahife, kitap vs.) insanlara iletmek ve onlara örnek olmak üzere görevlendirilen kişiye de "gönderilen, elçi" anlamında rasûl denilir.

Peygamberlik, kişinin kendi gayret ve çabasıyla elde edebileceği bir makam olmayıp, Allah vergisidir. Allah dilediği kulunu seçip peygamber olarak görevlendirir. Peygamber olarak seçilip görevlendirilen kişilerin bazı özellikleri vardır: Onlar günahlardan korunmuş, güvenilir, Allah'ın emir ve yasaklarını insanlara hiç eksiltmeden veya ilave yapmadan olduğu gibi ulaştıran, elçilik vazifesi yaparken, Allah'tan başka kimseden korkmayan, özü sözü doğru, insanları maddi ve manevi kirlerden arındıran, onları doğru yola sevkeden, yaptıklarının karşılığını sadece Allah'tan bekleyen, zekî ve müstesna kişilerdir.

Kur'ân-ı Kerîm'de peygamber olduğu bildirilerek adı zikredilenlerin tamamı erkeklerdendir. Yahudilikte ise kadınlardan da peygamber olarak gönderildiği bildirilen kişiler vardır. İnsanlara gönderilen ilk peygamber Hz. Adem, son peygamber ise Hz. Muhammed'dir. İslâm'a göre ilk insan aynı zamanda ilk peygamberdir. Ebû Zer el-Gıffârî şöyle anlatmaktadır: Nebi aleyhisselâm'a: Ey Allah'ın Rasûlü, ilk nebi kimdir? diye sordum. Adem'dir buyurdu. O nebi mi idi? diye sordum. Evet, mükemmel bir nebi idi, buyurdu (Müsned, V, 178).

İlk insan ve ilk peygamber Hz. Adem'den sonra her topluluğa ve her millete, kötülüklerden sakındırıcı ve uyarıcı, iyilikleri müjdeliyici peygamberler gönderilmiştir. Ebû Zer'in sorusu üzerine Allah'ın Rasûlü (s.a.) peygamberlerin sayısını 124 bin olarak bildirmiştir (Müsned, V, 266). Bir başka rivâyette bu sayı 224 bin olarak nakledilmektedir. Bütün bu peygamberlerin isimleri bize bildirilmemiştir. Kur'ân-ı Kerîm "Andolsun ki senden önce de birçok rasûller gönderdik. Onların içinden sana kıssalarını anlattıklarımız da vardır, sana bildirmediklerimiz de vardır" (el-Mü'min 40/78) diyerek bu hususu belirtmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri anılan veya kıssaları anlatılan peygamberler yirmisekizdir ve şunlardır: Âdem, İdris, Nuh, Hûd, Sâlih, İbrâhim, İsmail, İshak, Lût, Yakub, Yusuf, Eyyûb, Zülkifl, Şuayb, Musa, Harun, İlyâs, Elyesa, Yunus, Dâvud, Süleyman, Lokmân, Üzeyir, Zülkarneyn, Zekeriya, Yahya, İsâ, Muhammed (s.a.). Bunlardan üçünün (Lokman, Zülkarneyn ve Uzeyr) peygamber mi veli mi oldukları hakkında bilginler arasında görüş birliği oluşmamıştır. 124 veya 224 bin nebiden 315 veya 313'ünün hem nebi hem de rasûl olduğu nakledilmektedir.

Peygamberlerin hepsi de, peygamber olmaları sebebiyle diğer insanlardan farklı özelliklere sahip olmakla birlikte, aralarında derece farklılıkları vardır. İslâm akaidinde Hz. Nuh, Hz. İbrahim, Hz. Musa, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in peygamberlerin en uluları olduğu kabul edilir (bk. ÜLÜ'L-AZM).

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen peygamberlerden birçoğu Kitab-ı Mukaddes'te de zikredilmektedir. Diğer taraftan Kur'ân-ı Kerîm'de zikredildiği halde Kitab-ı Mukaddes'te zikredilmeyen (Hûd, Sâlih, Şuayb gibi) peygamberler olduğu gibi, Kitâb-ı Mukaddes'te yer aldığı halde Kur'ân-ı Kerîm'de hiç bahsedilmeyen peygamberler de vardır.

Kitab-ı Mukaddes'te "nebî" sıfatı ilk olarak Hz. İbrahim için kullanılır. Hz. Musa, yahudilere göre en büyük peygamberdir. Yahudi inancına göre, Kitab-ı Mukaddes'te kendilerine nisbet edilen yazılar bulunan peygamberler "kanonik peygamberler"dir. Bunlar şu şekilde nakledilmektedir. İşaya, Yeremya, Hezekiel, Hoşea, Yoel, Amus, Obadya, Yunus, Mika, Nahum, Habakkuk, Tsıfanya, Haggay, Zekarya, Malaki. Eski Ahid'de kendi isimleriyle anılan yazıları bulunan bu peygamberler, m.ö. VIII-m.ö. IV. asırlar arasında görev yapmışlardır. Bunların dışında, Tanrı'nın kendileriyle konuştuğu, birtakım görevler verdiği pek çok kişi daha vardır ki bunları da peygamberler arasında saymak mümkündür. Hz. Musa'nın yardımcılığını yapan ve ondan sonra, İsrailoğulları'nı sevk ve idare eden Yeşû (İslâmî kaynaklarda Yûşa diye geçmektedir), Saul'ü (Tâlût'u), Tanrı'nın emriyle kral olarak seçilen Samuel, Hz. Dâvud ve Süleyman dönemlerinde peygamberlik yapan Gad ve Natan bunlardandır.

Bazı peygamberlerle ilgili olarak Kitab-ı Mukaddes'te verilen bilgiler hem gerçeklere, hem de İslâm'ın peygamberlik inancına uymamaktadır. Ahd-i Atik'e göre Hz. Nuh, iyice sarhoş olup torununu lanetlemiş, Hz. Yakub, babasından ilk oğulluk hakkını almak için hile'ye başvurmuş, Hz. Lût kızlarıyla zina etmiş, Hz. Dâvud ordusundaki bir askerin karısıyla zina etmiş, Hz. Süleyman, evlendiği putperest kadınların arzularına uyarak putlara tapmıştır. Sıradan insanlar tarafından bile işlenmesi hoş karşılanmayacak olan bu yasak fiilleri peygamberlerin yaptığını iddia etmenin bu yüce şahsiyetlere karşı hem haksızlık hem de saygısızlık olduğu açıktır.

¥ Ömer Faruk Harman

Pişmanlık (bk. NEDAMET)

PİYANGO

İslâm dini fert ve toplum olarak insanların huzur, güven ve düzen içinde yaşamasını öngördüğü ve bunu sağlamaya matuf olarak birtakım temel tedbirleri de almak istediği için içki ve kumarı yasaklamıştır (bk. İÇECEKLER, KUMAR). Kur'ân ve hadiste kumar ilke olarak yasaklanmış (el-Mâide 5/90-91; en-Nisâ 4/29) fakat bu konuda hangi tür oyun ve eğlencenin kumar sayılacağı yönünde bir ayrıntıya girilmemiştir. Piyango da İslâm'ın kumar yasağıyla, hak ve haksızlık konusundaki temel yaklaşımıyla açıklanacak olursa, sosyal bir hastalık ve umut sömürüsü olarak nitelendirilebilir. İslâm'da emeğe ve riske dayalı meşru yoldan kazanç esas alınmış, servetin dengeli dağılımı amaçlanmış, insanların kumar,

toto, piyango gibi usullerle umutlarının sömürülmesi yasaklanmıştır. Piyangoya iştirak edenlerin bu maddi ödemeye ve aralarından bir kimsenin yüklüce meblağı almasına razı olmaları piyangonun dinen meşruiyeti için yeterli olmaz. Çünkü bu tür kötü alışkanlıklar toplumda hızlı bir şekilde yayılma temayülü gösterir. Çalışıp meşru yoldan kazanç yerine sonuçta bir kesimin mağduriyetine, bir diğer kesimin de emeksiz, risksiz yoldan para kazanmasına yol açan usuller rağbet görmeye başlar. Bu da toplumlar için yıkım demektir. İslâm bu tehlikeyi gördüğünden, kumarı yasaklamış, kumara yol açabilecek davranışları da değişik usullerle önlemeye çalışmıştır (ayrıca bk. SPOR ve EĞLENCE).

İslâm dini çalışmaya, emek ve alınterine dayalı kazanca özel bir önem verdiği gibi toplumda sosyal adaletin gerçekleşmesi için de bir dizi tedbir almıştır. Öte yandan insanların ruh sağlıklarının korunması yanısıra, umutlarının, ve fakirlik ve çaresizlik içinde oluşlarının da sömürülmeyip iyileştirilmesi hedeflenmiştir. İslâm'ın loto, toto, piyango, müşterek bahis gibi her dönemde farklı isimler alabilen kumar çeşitlerini yasaklamış olması da bu ve benzeri gerekçelere dayanır. İslâm kumarı yasaklarken belli bir tür ve şeklini değil, kavram ve anlam olarak kumarı yasaklamıştır. Bu yüzden birkaç kişi arasında oynanan kumarların yanısıra toplumun büyük bir kesiminin iştirakiyle oynanan toto, piyango, çekiliş gibi düzenlemeler de mahiyet itibariyle kumar olduğundan aynı yasağın kapsamındadır. Bu tür kumarların kamu kurum ve kuruluşları veya vakıflar gibi hayır amaçlı kuruluşlar yararına düzenlenmesi de onların dini hükmünü değiştirmez. Çünkü İslâm'a göre gayeler kadar kullanılan araç ve yöntemlerin de meşru olması gerekir. Çünkü dar anlamdaki kumarın çirkin ve haram oluşunun dayandığı bütün gerekçeler, toto, piyango gibi toplumsal boyut kazanmış kumar çeşitlerinde de fazlasıyla mevcuttur (ayrıca bk. KUMAR).

¥ Yunus Apaydın

Poliçe (bk. HAVALE)
Protestanlık (bk. HIRİSTİYANLIK)

PUT

İnsanların kutsal kabul ederek taptıkları, maddî türden cansız varlık ve eşyaya verilen ad.

Türkçedeki put kelimesinin aslı farsça "büt"dür. Arapçada ise put karşılığı olarak "sanem" (çoğulu "esnâm") ve "vesen" (çoğulu "evsân") kelimeleri kullanılmaktadır ki bu iki kelimenin eşanlamlı olduğunu söyleyenler yanında, farklı anlamda olduğunu ifade edenler de vardır. Buna göre "sanem"; tahtadan, altından veya gümüşten insan şeklinde oyularak yapılmış olanına; "vesen" ise taştan yapılmış olanına verilen addır.

İnsanlık, Allah'ın kendilerine gönderdiği hak din ve peygamberlerin yolundan sapmaya başladığı andan itibaren, ya bizzat Tanrı'nın somut şekli kabul ettikleri veya ulûhiyyetine inandıkları çeşitli varlıklara tapmaya başlamışlar, böylece putperestlik ortaya çıkmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'de çeşitli kavimler ve bunların taptıkları putlardan bahsedilir. Kur'ân-ı Kerîm'de putlarla ilgili ilk atıf Hz. Nûh kavmiyle ilgilidir: "(Nuh'un

kavmi) dediler ki: Sakın tanrılarınızı bırakmayın; hele Vedd'den, ne Suvâ'dan, Yeğûs'tan, Yeûk'tan ve Nesr'den asla vazgeçmeyin. Böylece onlar, birçok kimseleri yoldan çıkardılar" (Nûh 71/23-24). Kur'ân'da zikredilen bu putlarla ilgili olarak, İslâmî kaynaklarda şu bilgiler bulunmaktadır: Vedd, Suvâ, Yeğûs, Yeûk ve Nesr dindar, iyi kişilerdi, hepsi de aynı ayda öldüler. Akrabaları çok üzüldüler. Kâbil oğullarından biri dedi ki: "Ey hemşehrilerim, size onların şeklinde beş put yapayım mı? Yalnız ruhlarını veremem". Onlardan olumlu karşılık alınca, beş put yapar. Herkes onlara saygı göstermeye başlar. Bu, Yered b. Mahlâil döneminde olmuştur. Daha sonra insanlar, Hz. Nuh dönemine kadar buna devam ederler ve neticede, Nuh tufanıyla bu putlara tapanlar cezalandırılır ve putlar da, tufan sonrasında kum fırtınası sebebiyle toprağa gömülürler (İbnu'l-Kelbî, Putlar Kitabı, s. 48). Çok sonraları, Arap Yarımadasına putları ilk sokan Amr b. Luhayy, tufan sonrası putların bulunduğu Cüdde'ye giderek onları alır ve Vedd'i Avf b. Uzrâ'ya verir. O da bunu Dûmetu'l-Cendel'e diker. Kelb kabilesi buna tapmıştır. Rasûlullah'ın emri üzerine, Hâlid b. Velid, uzun boylu bir erkek şeklinde tasvir edilen bu putu yıkıp parçalar. Huzeyl b. Mudrike ve kabilesi de Suvâ adlı putu alıp BATNI Nahle'ye yerleştirmiş ve ona tapmıştır. Yeğûs adlı put ise Yemen'de Mezhic adlı bir tepenin üzerinde bulunmakta ve Mezhicliler ona tapmaktaydı. Hamdânlılar Yeûk'a, Himyerililer ise Nesr'e tapıyorlardı.

Kur'ân-ı Kerîm'de bunların dışında, İslâm öncesi Arapların taptıkları diğer bazı putlar da şu şekilde nakledilir: "Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? Ve üçüncüleri olan öteki put Menât'ı? Demek erkek size, dişi O'na (Allah'a) öyle mi! O halde bu, insafsızca bir taksim. Onlar (o putlar) sizin ve atalarınızın taptığı (boş, kavramsız) isimlerden başka birşey değildir. Allah onlar hakkında hiçbir delil indirmemiştir. O putlara tapanlar, zann ve nefislerin arzusuna uyuyorlar. Halbuki onlara, Rableri tarafından yol gösterici gelmiştir" (en-Necm 53/19-23).

Lât, Menât ve Uzzâ Arap Yarımadasında değişik yerlerde bulunan ve kendilerine tapınılan putlar idi. Bunların en eskisi Menât olup, Mekke ile Medine arasında Kudeyd denilen yerde, sahilde dikiliydi. Arapların hepsi, özellikle Evs ve Hazrec kabileleri ile, Mekke'de, Medine'de ve komşu bölgelerde oturan herkes ona saygı gösterir, kurban ve hediyeler sunarlardı. Evs ve Hazrec, onu ziyaret etmedikçe haclarını tamam saymazlardı. Hicretin sekizinci senesi Mekke'nin fethi için yola çıkıldığında Rasûlullah, Medine'den ayrıldıktan dört veya beş gün sonra Hz. Ali'yi göndererek bunu yıktırmıştır. Lât adı verilen put ise Tâif'te bulunuyordu ve dört köşe bir kaya parçasından ibaretti. Üzerine bir bina yapılmıştı ve Kureyş ile bütün Araplar ona saygı gösteriyorlardı. Sakîf kabilesinden Attâb b. Mâlik oğulları ona bekçilik yapıyordu. Sakîf kabilesi müslüman olduğunda, Hz. Peygamber Muğîre b. Şu'be'yi göndermiş ve burayı yıktırmıştır. Uzzâ ise Kureyş'in en büyük putuydu ve Nahle-i Şâmiyye vadisinde Hurâd denilen mevkide bulunuyordu. Onun bekçiliğini Benû Süleyman kabilesinden Benû Şeybân b. Câbir b. Mürre yapıyordu. Hz. Peygamber Hâlid b. Velid'i göndererek BATNI Nahle'deki hurmaları kestirmiş ve orayı yıktırmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de ismen zikredilen bu

putların dışında İsâf ve Nâile, Hübel, Menâf, gibi pek çok put daha vardı ki bunlar Kâbe'nin içine veya çevresine yerleştirilmişti. Hz. Peygamber, Mekke'yi fethinde bunların hepsini yıktırıp yok etmiştir.

Kur'ân-ı Kerîm, Allah'a eş ve ortak koşulmasını yasaklayarak, ne fayda ne de zarar verebilecek olan şeylere tapmanın manasızlığını birçok defa vurgulamıştır: "Allah'a ibadet edin, ona hiçbir şeyi ortak koşmayın..." (en-Nisâ 4/36). "De ki: Allah'ı bırakıp size ne zarar ne de yarar vermeye gücü yetmeyen şeylere mi tapıyorsunuz? Oysa Allah, işiten, bilendir" (el-Mâide 5/76). "Allah'ı bırakıp kendilerine ne zarar ne de yarar vermeyen şeylere tapıyorlar ve: "Bunlar Allah katında bizim şefaatçilerimizdir" diyorlar. De ki: Allah'ın göklerde ve yerde bilmediği bir şeyi mi Allah'a haber veriyorsunuz? O, onların koştukları ortaklardan uzak ve yücedir" (Yûnus 10/18).

¥ Ömer Faruk Harman

PUTPERESTLİK

Canlı veya cansız varlıkları tanrılaştırarak onlara tapınma.

İnsanlar, kendilerinden daha üstün bir varlığın mevcudiyetini zihnen kabul etme, bu üstün kudrete bağlanma, onun için ibadet denilen bazı davranışları yapma durumundadır. Mevcudiyeti kabul edilen üstün varlığın bir veya birden çok olması ve onun tasvirinde, tarih boyunca farklı durumlar ortaya çıkmıştır. Bir tek yüce kudret kabul edenlere monoteist, iki tanrı veya temel prensip kabul edenlere dualist, birden çok tanrı kabul edenlere politeist denilmektedir. Diğer taraftan cansız varlık ve nesnelere kutsallık atfedip onlara tapınmaya Fetişizm, bu tür cansız objelere fetiş, bitki veya hayvanlara kutsalık atfedip onlara tapınmaya Totemizm, bu tür bitki ve hayvanlara da totem denilmektedir.

İnsanlık başlangıçta yüce bir Tanrı'ya tapmakta idi. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'a göre ilk insan Hz. Adem'dir, ki o, Allah'a tapıyordu ve İslâm'a göre peygamberdi. İnsanlar zamanla bu tek tanrı çizgisinden uzaklaşıp kendilerinde uluhiyetin var olduğunu kabul ettikleri başka şeylere tapmaya başlamışlardır ki putperestlik böylece doğmuştur. Kur'ân-ı Kerîm'de putperestliğin ortaya çıkışı ile ilgili olarak Hz. Nuh'un kavmi örnek gösterilir. "Dediler ki: Tanrılarınızı bırakmayın, ne Vedd'i, ne Suva'ı ne de Yegûs'u, Yeûk'u ve Nesr'i bırakmayın" (Nûh 71/23). İnsanlar hak dinden uzaklaşınca çok değişik varlıkları kutsal kabul edip onlara tapmışlardır. Ruhlar, tabiat olayları, tarihi varlıklar, bitkiler, hayvanlar ve insanlar tapınma konusu olmuştur. Bu varlıklara tapanlar, onlarda gizli ve görünmez bir gücün mevcudiyetine veya tanrılarla kendileri arasında aracılık görevi yaptıklarına inandıkları için tapmışlardır. Tarihin değişik dönemlerinde ve çeşitli coğrafi bölgelerde farklı tapınma objeleri söz konusu olmuştur. Eski Mısır'da ilahların çokluğu, insana tapınma yanında bazı hayvanların kutsal sayılmaları da söz konusuydu. Bu inançların etkisi altında kalan İsrailoğulları, Mısır'ı terkettikten sonra da altın bir buzağı yaparak ona tapmışlardır. Cahiliye dönemi Arapları Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte, tahta veya taştan yapılma çok sayıda puta tapıyorlardı.

Yahudilikte Tanrı'nın dışında başka şeylere tapınma kesin olarak yasaklanmıştır.

Hıristiyanlıkta ise günümüzde Hz. İsa tanrının oğlu, Hz. Meryem tanrı doğuran olarak kabul edilmekte, kilisilerde onların yanında, heykelleri bulunan diğer azizlere de saygı gösterilmektedir.

İslâm'da ise Allah'ın bir olduğu, onun yaratılmışlardan hiç birine benzemediği vurgulanarak başka ilahların mevcudiyeti şirk kavramıyla ifade edilmekte ve bu kesinlikle yasaklanmaktadır. Dikili taşların (el-Mâide 5/90) şeytan işi bir pislik olduğu, putların kimseye zarar ve fayda veremeyeceği, şefaat edemeyeceği, kendilerine tapınanlardan habersiz oldukları (el-Enbiyâ 21/66; Yunus 10/18, 106; el-Hacc 22/12; el-Furkân 25/55) belirtilmektedir.

¥ Ömer Faruk Harman

R

Rab (bk. ALLAH)

RABBÂNİYYÛN

Kur'ân-ı Kerîm'de, Tevrat'ın emirlerini uygulayan yahudi din adamları ve bilginlerine verilen ad.

Rabbâniyyûn, "rabbânî" kelimesinin çoğul şeklidir. Kaynaklarda arapça, "Rabb'e ibadet eden, dindar, Rabb'e mensup, ilim ve amelde kâmil" anlamındaki rabbânî kelimesinin "Rabbân"dan, bunun da "eğitmek, yetiştirmek" manasındaki "rabb" kökünden geldiği, "n" harfinin ise ilave olduğu, tıpkı "cism" kelimesinden "cismânî" denildiği gibi "rabb" kökünden de rabbânî denildiği nakledilmektedir. Kelimenin aslının süryânîce olduğunu söyleyen dilciler de vardır. Kelimenin aslı ibrânîce "rab (rav)" dır. Rab (rav), "büyük" demektir. Daha sonra kelime, "efendi, sahip" anlamını kazanmıştır. Mişna ve Talmud'un hazırlandığı dönemlerde ise "din bilgini, üstad" anlamında kullanılmıştır. "Rabbi" de, "üstadım, efendim" anlamındadır. Rabban (çoğulu rabbanîm) kelimesi de rab kelimesinin pekiştirilmiş şeklidir ve aynı manadadır. Rabbâniyyûn (ibrânîcede rabbanim), dinî ilimler ve özellikle Tevrat'la meşgul olup, halka doğru inanç öğreten din üstadları demektir.

Kur'ân-ı Kerîm'de rabbâniyyûndan, Tevrat'ın hükümleriyle amel eden ve yahudilere bu hükümleri öğretip uygulayan, onların, Tevrat'ın emirlerine göre yaşamalarını sağlayan kişiler olarak şöyle sözedilir: "Gerçekten Tevrat'ı biz indirdik, onda hidayet ve nur vardır. Allah'a teslim olmuş peygamberler, onunla yahudilere hüküm verirlerdi; rabbâniyyûn (yahudî fakihleri) ve ahbâr (yahudi din bilginleri) da Allah'ın kitabını korumakla görevlendirildiklerinden (onunla hüküm verirlerdi) ve onu gözleyip kollarlardı. Öyleyse insanlardan korkmayın, benden korkun ve benim âyetlerimi az bir pahaya satmayın! Kim Allah'ın indirdiği ile hükmetmezse işte küfreden onlardır" (Mâide 5/44). "Rabbâniyyûn ve Ahbâr'ın onları, günah söz söylemekten, haram yemekten menetmeleri gerekmez miydi? Yaptıkları şey ne kötüdür" (el-Mâide 5/63). "Hiçbir insana yakışmaz ki, Allah ona kitâb, hüküm ve peygamberlik versin de sonra insanlara: Allah'ı bırakıp bana kullar olun, desin; fakat öğrettiğiniz ve okuduğunuz kitap gereğince, gerçek din âlim ve fakihi (rabbâniyyûn) olun, der" (Âl-i İmrân 3/79).

¥ Ömer Faruk Harman

RABBENÂ ÂTİNÂ

Kur'ân-ı Kerîm'de en güzel yakarış ifadeleri arasında zikredilen

رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ

“Rabbenâ âtinâ fi'd-dünya haseneten ve fi'l-âhireti haseneten ve kına azabe'n-nâr” (el-Bakara 2/201) duası, kısaca “Rabbenâ âtinâ” duası olarak anılır. İslâm'ın dünya hayatı ile ahiret hayatının dengelenmesi yönündeki teşvik ve tercihini yalın bir biçimde ortaya koyan bu duanın anlamı şudur: “Rabbimiz! Bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ve ve bizi cehennem azabından koru.”

Namazların son ka'delerinde Tahıyyat ve salatü selamdan sonra ve selam vermeden önce duada bulunulması sünnettir. Bu, Mâlikîler'e göre sünnet değil mendup mertebesindedir. Hanefîler'e göre dua Kur'ân'da veya hadislerde yer alan ifadelerle yapılmalıdır. Ancak, ka'dede okunan duanın Kur'ân'dan olması halinde bunun dua niyetiyle okunması gerekir, Kur'ân niyetiyle okunursa mekruh olur.

Diğer üç mezhebe göre kişi bu esnada dünya veya ahirete ilişkin hayırlı istekler içeren duada bulunabilir. (Duanın arapça olması asıldır; Şâfiî'ye göre imkansızlık halinde başka dilde de yapılabilir. Ebû Hanîfe'ye göre namazda arapça dışında dua yapılması tahrimen mekruh, Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre haramdır). Bununla birlikte Hanefîler'in dışındaki üç mezhebe göre mendup olan, Kur'ân veya Sünnet'te yer alan dualardan okunması ve dua ifadesinin genel (tüm müminleri kapsayıcı tarzda) olmasıdır.

Hanefî muhitinde yaygın olan, namazın bu aşamasında yukarıda anılan “Rabenâ âtinâ” duasının ve yine kısaca “Rabbenağfirli” diye anılan duanın okunmasıdır. Bu dua da Kur'ân-ı Kerîm'de (İbrâhîm 14/41) yer almış olup şöyledir:

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ

“Rabbenağfir lî ve li vâlideyye ve li'l-mü'minine yevme yekûmu'l-hısâb” Anlamı şudur: “Rabbimiz! Hesap kurulacağı gün (kıyamet günü) beni, ana-babamı ve tüm müminleri yarlığa.”

¥ Heyet

Rabbenağfirlî (bk. RABBENÂ ÂTİNÂ)

RACÎ' OLAYI

Bir gurup İslâm mürşidinin Mekke yakınlarında Racî' mevkiinde pusuya düşürülerek şehit edilmeleri olayı (4 Safer/626).

Uhud savaşından sonra, Mekkeli müşrikler Medine müslümanları aleyhine olabildiğince geniş bir ittifat oluşturma çabası içine girmişlerdi. Bu çaba Mekke civarındaki Ehâbişler'den başlamak üzere, Hayber yahudilerini ve onların siyasî paralelinde yer alan Gatafan ve Fezare kabilelerine kadar uzanıyordu. Diğer taraftan, Kureyş müşrikleri, bazan isim vererek, bazan da isim vermeksizin herhangi bir müslümanın başını getirene yüz deve ve benzeri ödüller koyuyorlardı. Bu da bazı tamahkârları müslüman avı için harekete geçiriyordu.

İşte bu sıralarda, Uhud'da müşriklerin sağladığı başarıyı tebrik için Adl ve Kâre kabilelerinden bir toplulukla Mekke'ye giden benî Hüzeyl'den Süfyan b. Halid de, Sülâfe bint Sa'd'ın Âsım b. Sâbit'i öldürüp başını getirene iki yüz deve vereceğine dair vadini duydu. Hemen Âsım'ı tuzağa düşürmek amacıyla güvendiği yedi kişiyi görevlendirdi. Bunlar Medine'ye gidip, gerçek maksatlarını farkettirmeden Âsım'ın babası Sâbit'in evine misafir oldu-

lar. Bu arada Âsım ile dostluk kurma fırsatını elde ettiler. Sonra Rasûl-i Ekrem'in huzuruna giderek, müslüman olduklarını beyan edip, kabilelerine de İslâm'ı öğretmeleri için ashabtan bazılarının görevlendirilmesini istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber Âsım b. Sâbit'in yanına Mersed b. Ebî Mersed el-Ganevî, Halid b. Bükeyr, Hubeyb b. Adiy, Zeyd b. Desinne ve Abdullah b. Tarık'ı verip gönderdi. Mürşitlerin sayısının on olduğu rivâyeti de vardır. Kafile, hayli yol aldıktan sonra bir müşrik, başından beri bu planı yapan Süfyan'a haber verdi. O da iki yüz kişilik bir kuvvetle, mürşidleri Usfan ile Mekke arasında Hüzeyl kabilesine ait Racî' suyu civarında yakaladı. Mürşitler her ne kadar bir tepeye tırmanarak kendilerini savundularsa da Zeyd ile Hubeyb dışındakiler şehit edildiler. Bu ikisi teslim oldu. Bu arada Süfyan, Âsım'ın başını kesip Sülâfe'ye götürmek için ne kadar uğraştıysa da bunu başaramadı. Rivâyete göre önce Âsım'ın başının etrafını arılar kaplamış ve geceleyin sel cesedini alıp götürmüştü. Zira o, ruhunu teslim etmeden önce "Allahım! Cesedimi düşmanın şerrinden sen koru!" diye dua etmişti.

Süfyan ve diğer caniler, ellerindeki iki esiri Mekke'ye götürüp, Bedir'de yakınları ölen müşriklere sattılar. Hubeyb'i Hâris b. Âmir b. Nevfel'in kızı yüz deve karşılığında satın aldı. Zeyd'i ise Safvan b. Ümeyye satın aldı. Her ikisi de İslâm'a bağlılıklarından vazgeçmedikleri için şehit edildiler. Hz. Peygamber'i inkâr ettikleri takdirde canlarının bağışlanacağı kendilerine hatırlatıldığı halde buna asla iltifat etmediler. Rasûlullah'ı inkâr etmek şöyle dursun, geçeceği yollarda onun ayağına bir diken batmasına bile rıza gösteremeyeceklerini söylediler. Onların bu tavrı, Ebû Süfyan gibilerini, "Muhammed kadar arkadaşları tarafından sevilen başka biri yoktur" demeye mecbur etmişti.

¥ Hüseyin Algül

Radâ' (bk. SÜT HISIMLIĞI)

RA'D SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 13. sûresi.

13. âyetinde geçen ve "gök gürültüsü" anlamına gelen "Ra'd" kelimesi sureye ad olmuştur. Mekke devrinde indirilmiştir. Ancak içinde Medine döneminde nazil olan âyetlerin bulunduğu da belirtilmiştir. 43 âyettir; 855 kelime ve 3506 harften oluşmuştur. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları be, dal, râ, ayn, kaf, lâm ve nun harfleridir. 15. âyetinde tilavet secdesi vardır.

Bu surede; yüce Allah'ın varlığını, birliğini ve kudretini gösteren deliller, putlara tapmanın anlamsızlığına ilişkin ifadeler, kötülerin özellikleri ve ahiretteki durumları, müşriklerin Peygamberimize karşı davranışları hakkında açıklamalar ve gerekli uyarılar yer almaktadır.

Sureden çıkarılabilecek sonuçlar özetle şunlardır:

* Hz. Muhammed (s.a.)'e indirilen Kur'an, Allah Kelâmıdır. Arap dilinde indirilmiştir. Bu ilahî Kitab'ın tamamına inanmak şarttır (âyetler: 1, 36-37).

* Gökleri yaratan, güneş ve ayı buyruğuna boyun eğdiren, yeri yayıp döşeyen, orada aynı toprak ve sudan türlü türlü rızıklar ihsan eden Allah'tır. Bunları gerçekleştiren Allah, elbette ölüleri de diriltecektir. Bu gerçeği inkâr edenler ise, ebediyyen ce-

hennemliktir. Yüce Allah, gizli ve açık herşeyi bilir. O, herşeyi bir ölçü ile yaratmıştır, hiçbir şey tesadüfi değildir. Tabiat olayları da O'nun buyruğuyla olmaktadır (1-10, 12-13). (2. âyette, uzay cisimleri arasındaki itme çekme kuvvetine ve ayrıca güneş ve ayın hareket halinde olduklarına; 3. âyette ise meyve ve ürünlerin çift çift (erkek eli dişili) yaratıldığına işaret edilmektedir ki bunlar, Kur'ân'ın ilmi mucizelerindendir).

* Her insanın etrafında, onu koruyucu melekler vardır (11).

* Bir millet, kendi durumunu değiştirmedikçe, Yüce Allah onların durumlarını değiştirmez. Fakat insanlar, yoldan çıkıp bozulurlarsa, onların başlarına gelecek ilahî belayı da kimse önleyemez (11).

* Göklerin ve yerin Rabbi Allah'tır, herşeyin yaratıcısı O'dur. Putların yaratma gücü olmadığına göre, onlar tanrı da olamazlar, aslında onlar, hiçbir şeye gücü yetmeyen aciz varlıklardır. Göklerde ve yerde bulunan herşey Allah'a boyun eğmiştir. Dua da yalnız O'na yapılır. Görenle kör, aydınlıkla karanlık bir olmadığı gibi, inananla inanmayan da bir değildir. Hak, yararlı ve kalıcı; bâtıl ise köpük gibi faydasız ve geçicidir. Puta tapan inkârcılara dünya ve ahiret azabı, muttakî mü'minlere ise nimet dolu cennetler vardır (14-17, 33-35).

* Allah'a itaat edenlere, en güzel karşılık verilir. O'na itaat etmeyenlere ise cehennem vardır ki, yeryüzünde bulunanların tümü ile bunun yanında bir misli daha kendilerinin olsa, oradan kurtulmak için onları feda ederlerdi (fakat bu mümkün olmayacaktır) (18).

* İyi mü'minlerin özellikleri şunlardır: Allah'a verdiği sözde durmak, akraba ve dostlarla ilişkiyi sürdürmek, Allah'a karşı gelmekten sakınmak, ahiret hesabından korkmak, Allah için sabırlı olmak, namazı kılmak, Allah yolunda harcamada bulunmak, kötülüğü iyilikle savmak. İşte böyle kimseler, nimet dolu cennetlere, iyilerden olan yakınlarıyla birlikte gireceklerdir. Buna karşılık, Allah'a verdiği sözü bozan, yakınlarıyla ilişkisini kesen ve bozgunculuk yapanlara ise azap vardır (19-25).

* Rızkı bollaştıran da daraltan da Yüce Allah'tır. Dünya malıyla şımarıp azarak, ahiret hayatı unutulmamalıdır (26).

* Yüce Allah, kendisine yönelenleri doğru yola iletir. Bunlar, iman eden, Allah'ın zikriyle gönülleri huzur bulan ve salih amel işleyen kimselerdir ki sonsuz mutluluk ve cennetler onlarındır (27-29).

* Mü'minler, inkârcıların olumsuz davranışları karşısında üzülüp karamsarlığa kapılmamalıdır. Hidâyeti verecek Allah'tır. Yüce Allah, mü'minlerle alay edenlere cezalarını verecektir (31-32).

* Hz. Muhammed (s.a.) de, daha önceki peygamberler gibi bir peygamberdir. Onlar da evlenip çoluk çocuk sahibi olmuşlardır. Mucize göstermeleri de ancak Allah'ın izniyle olmuştur. Hz. Peygamber, sadece bir tebliğcidir; hesabı görecek olan da Allah'tır. Geçmişte Yüce Allah, inkârcıları cezalandırmış, onların tuzaklarını boşa çıkarmıştır. Müşriklerin de böyle bir sonuçtan korkup ibret almaları lazımdır (38-43).

¥ Abdurrahman Çetin

Râfıza (bk. ŞÎA)

RÂFİ’

Allah’ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah’ın bu ismi, yükselten, hakkı yücelten, dünyada bazı insanların, ahirette de sadece müminlerin derecelerini yükselten, mesut kılan, göğü yükselten anlamlarına gelir. Râfi’ ismi zıt anlamlısı olan Hâfıd ismiyle birlikte Allah’a nisbet edilir. Râfi’ ismi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmez. Ancak birçok âyette fiil kalıbıyla, Allah’ın peygamberlerin veya insanların derecelerini yükselttiği, onları birbirlerinden üstün kıldığı ifade edilmektedir (msl. el-Bakara 2/253; el-En’âm 6/83, 165, Yusuf 12/76; ez-Zuhruf 43/32; el-Mücâdele 58/11). Ayrıca aynı kökten fiil kalıpları kullanılarak Allah’ın göğü ve Tûr dağını yükselttiği bildirilmektedir (msl. er-Ra’d 13/2; er-Rahmân 55/7; el-Bakara 2/63, 93; en-Nisâ 4/154; en-Nâzi’ât 79/28). Râfi’ ismi esmâ-i hüsnâ hadisinde yer almıştır (et-Tirmizî, Daavât, 82).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

RAHÎM

Allah’ın isimlerinden.

Allah Teâlâ’nın bu ismi, son derece merhametli, verdiği rızık ve fayda ile yaratıklara rahmetini göstermiş olan, merhamet eden anlamına gelir. Aynı kökten türetilmiş olan Rahmân ismiyle eş anlamlıdır. Her ikisi de mübalağa ifade ettiği hususunda bilginler farklı görüş belirtmişlerdir. Genel kanaata göre Rahmân rahmetle nitelenmiş olan, Rahîm rahmetiyle merhamet edendir. Rahmân merhametini dünyada herkese şamil kılan, Rahîm ahirette müminlere rahmetiyle muamele edendir. Rahîm ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de yüzden fazla yerde geçmektedir. Ve bunların yetmişten fazlasında Gafûr ismiyle birlikte kullanılmıştır. Rahîm ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinin yanısıra (et-Tirmizî, Daavât, 82) bazı hadislerde yer almaktadır (msl. Buhârî, Daavât, 17; Müslim, Zikr, 47; Ebû Dâvud, Salât, 179). Bir hadiste de Rahîm isminin, Rahmân ismiyle birlikte Allah’ın en büyük ismi (ism-i a’zam) olması ihtimaline işaret edilmiştir (et-Tirmizî, Daavât, 65). Bu ismin masdarı olan “rahmet”i sübûtî sıfat kabul eden bilginlere göre Rahîm ismi sübûtî, fiilî sıfat kabul eden bilginlere göre fiili sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Rahib, rahibe (bk. HIRİSTİYANLIK)

RAHMÂN

Allah’ın isimlerinden.

Allah Teâlâ’nın bu ismi, rahmeti bütün yaratıklara yayılmış olan, mümin-kâfir, iyi-kötü herkesi rahmeti ile kuşatmış olan, rahmetle nitelenen, yaratıklarını rızıklandırarak şefkat eden anlamlarına gelir. Rahmet kökünden türetilmiş olan Rahîm ismiyle aynı anlamdadır. Her ikisi de mübalağa kalıbıyla gelmiş olmasına rağmen, hangisinin daha çok mübalağa ifade ettiği hususunda bilginler farklı görüş belirtmişlerdir (bk. RAHÎM). Rahmân ismi, Kur’ân-ı Kerîm’de elliden fazla yerde zikredilmiş ve çoğunlukla uluhiyyetin özel ismi durumunda kullanılmıştır. Bu sebeple bilginlerin çoğunluğu Rahmân isminin, rahmetin en ileri derecesini ifade ettiği kanaatını benimsemiştir. Rahmân ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de geçmektedir (et-Tirmizî, Daavât, 82). Ayrıca bir hadiste Rahîm ismiyle birlikte Allah’ın en büyük ismi (ism-i a’zam) olması ihtimaline işaret edilmiştir

(et-Tirmizî, Daavât, 65). Bu ismin masdarı olan "rahmet"i sübûtî sıfat kabul eden bilginlere göre Rahmân ismi sübûtî, fiilî sıfat kabul edenlere göre fiilî sıfatlar gurubuna girer.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

RAHMAN SÛRESİ

Kur'ân-ı Kerîm'in 55. sûresi

Adını ilk âyetinde geçen ve Yüce Allah'ın "çok merhametli" anlamına gelen isminden alır. Buna "Arûsu'l-Kur'ân / Kur'ân'ın gözdesi" de denilmiştir. Mekke devrinde nâzil olmuştur. 78 âyettir. Âyet sonlarına ahenk veren fâsılaları râ, mim ve nun harfleridir.

Bu sûrede; Yüce Allah'ın nimetleri hatırlatılmakta ve kâinattaki kudret işaretlerine dikkat çekilmektedir. Ayrıca insanların ve cinlerin sorumlulukları vurgulanmakta ve kötülerin cehennemdeki durumlarıyla, iyilerin kavuşacakları nimet dolu cennetler ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Sûrede bahsedilen konular ve bazı sonuçlar özetle şunlardır:

* Yüce Allah, çok merhametlidir. O bunu, insanlara Kur'ân'ı öğreterek ve konuşma kabiliyeti vererek de göstermiştir (1-4).

* Güneş ve ay, belli bir hesap ile yörüngelerinde yürümektedir (5).

* Bitkiler ve ağaçlar Allah'a secde etmektedir (6).

* Allah Teâlâ, gökleri yaratıp, uzay cisimleri arasında denge kanunu koymuştur. İnsanlar da ilâhî nizama uygun davranmalı, dengeyi bozmamalıdır. Ayrıca ölçü ve tartıda hile yapmamalıdır (7-9).

* Yüce Allah, yeryüzünü ve içindeki nimetleri canlılar için yaratmıştır. Öyleyse, Allah'ın bu nimetlerini bilip dururken, O'na karşı nankörlük etmemelidir (10-13).

* Allah, insanı pişmiş çamurdan, cini de ateşten yaratmıştır. Bütün varlıkların Rabbi O'dur. O'nun ihsan ettiği nimetlere karşı nankörlük edilmemelidir (14-18).

* Bitişik iki deniz, aradaki bir engel sebebiyle birbirine karışmamaktadır. İkisinden de inci mercan gibi mücevherler çıkarılır, denizlerde gemiler yüzer. İşte bunlar da Allah'ın nimetlerindendir (19-25). (İki deniz arasında tuzluluk farkı sebebiyle bir dikey su tabakası engeli oluştuğu son keşiflerde ortaya çıkarılmıştır.)

* Her şey fânî, yalnız Allah bâkîdir. Göklerde ve yerde bulunanlar ihtiyaçlarını Allah'tan isterler. Yüce Allah, insanlara ve cinlere, yaptıklarının hesabını soracak, bu hesaptan kaçış da mümkün olmayacaktır (26-36) (33. âyette uzaya çıkma imkânının olduğuna işaret edilmiştir).

* Kıyâmet kopunca, insan ve cin, bütün suçluların durumu yüzlerinden belli olacaktır. Bunlar, tutulup cehenneme atılacak ve kaynar su azabına çarptırılacaklardır (37-45).

* Yüce Allah'ın huzurunda hesap vermekten korkup ona göre davrananlara ise, nimet dolu cennetler vardır. İşte bütün bu nimetler, celâl ve ikram sahibi, adı yüce, şanı ulu Allah'ındır (46-78).

¥ Abdurrahman Çetin

RAKÎB

Allah'ın isimlerinden.

Cenab-ı Allah'ın bu ismi, gözeten, insanların bütün yaptıklarını kontrol eden, bilen, yaratıklarından bir an bile gafil olmayan anlamına gelir. Alîm, Hafîz ve Şehîd isimle-

riyle yakın anlamlıdır. Kur'ân-ı Kerîm'de üç yerde geçen (en-Nisâ 4/1; el-Mâide 5/117; el-Ahzâb 33/52) ve esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer alan (et-Tirmizî, Daavât, 82) Rakîb ismi sübûtî sıfatlar içinde düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Rakîb-Atîd (bk. KİRÂMEN KÂTİBÎN)
Rakîm (bk. ASHAB-I KEHF)
Raks (bk. SPOR ve EĞLENCE)
Ramazan (bk. KAMERÎ AYLAR, ÜÇ AYLAR, ORUÇ)
Ramazan Bayramı Namazı (bk. BAYRAM)
Râşid Halifeler (bk. HULEFÂ-İ RÂŞİDÎN)

RAÛF

Allah'ın isimlerinden.

Raûf, son derece merhametli ve şefkatli demektir. Rahîm ismiyle yakın anlamlıdır. Çoğu Rahîm ismiyle birlikte olmak üzere Kur'ân-ı Kerîm'de on yerde geçen Raûf ismi, esmâ-i hüsnâ hadisinde de yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Bu isim genellikle sübûtî sıfatlar gurubunda düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Ravâfız (bk. ŞİA)
Râvi (bk. HADİS)

RAVZA-İ MUTAHHARA

Mescid-i Nebevî'de Hz. Peygamber'in kabr-i şerîfinin bulunduğu hücre-i saâdeti ile minberi arasındaki yere verilen isim.

Hz. Peygamber'in mescidi de Ravza-i Mutahhara ("er-Ravdatu'l-Mutahhara") adıyla anılır. Bu isim şu hadis-i şeriften alınmıştır: "Kabrimle minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir". Bâbû's-selâm'dan giren bir ziyaretçi doğrudan oraya ulaşır. Ravza ile hücre-i saâdetin arası bakırdan yapılmış bir kafesle ayrılır. Ravza, hücre-i saâdetin batısında yer almaktadır.

On ve on ikinci asır kaynaklarına göre Ravza'nın güneyindeki sütunlar kireçle badana edilmişti ve yaldızlı başlıkları vardı. Diğer sütunlar ise mermerdendi. Duvarlar mermer, altın ve mozaiklerle kaplıydı. Ravza'nın güney tarafındaki tahta perdenin arkasında çok kıymetli bazı dinî emanetler vardı. Hz. Osman tarafından tasdik edilmiş Kur'ân-ı Kerîm metninin Medine nüshası da mescidin çok kıymetli eşyası arasında yer alıyordu.

Ravza-i Mutahhara'nın uzunluğu yani Hz. Peygamber'in kabri ile minberi arasındaki mesafe 22 m., genişliği ise 15 m. dir.

Maksûre yani mescidin asıl haremi, 4 kenarlı olup kuzeyde 16 m. güneyde ise 15 m. genişliğindedir. Parlatılmış bakırdan bir kafesle çevrilmiştir.

Hz. Peygamber'in minberi, doğudaki Hz. Peygamber'e ait mihrap ile, batıdaki Süleyman mihrabı arasındadır. Hz. Peygamber'in minberini kaldırmak isteyen Muâviye, manevi bir yolla ikaz edildiğinde ona 5 basamak daha ilave etmişti. 8 basamaklı bu minberin oturacak yeri abanoz ağacındandı. 12 basamaktan oluşan bugünkü minber yaldızlarla kaplıdır. Minberin mermer kubbesi, yine mermerden dört direk üzerine oturur. Hz. Peygamber'in minberinin yerine konan bu minberi, önce Sultan Kayıtbay, sonra 980'de (1573) Osmanlı Sultanı İkinci Selim, daha sonra 998'de (1590) yine Osmanlı sultanlarından

III. Murad yenilemiştir.

Hz. Peygamber'in mihrabı ile kabr-i şerifi arasında 25 m. kadar mesafe vardır. Bu mihrap Sultan Kayıtbay tarafından yaptırılmıştır. Renkli kırmızı mermerdendir. İki yanda mermerden iki direk bulunmaktadır. Mihrabın önünde iki yanda meyveleri billûrdan gövdeleri bakırdan mamul iki ağaç vardır ki, salkımları lamba şeklindedir. Batıdaki mihrap, Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılmıştır.

Ravza'nın tavanı, adına yakışan biçimde çiçek şekilleriyle süslü mermer direkler üzerinde yükselmektedir. Günümüzden (1995) yaklaşık çeyrek asır öncesine ait bilgilere göre, tabana kıymetli Türk halıları serilmiştir. Tavanda 106 adet kıymetli lamba asılıdır. Minberin önüne, tekbir sesini daha uzaklara ulaştırmak için bir maksûre (has oda) yapılmıştır. Burası 8 direk üzerine oturtulmuş mermer kare bir yapıdır.

Mescid-i Nebevî'yi ziyaret edenler, Ravza-i Mutahhara'da bol bol namaz kılıp, Kur'ân-ı Kerîm okumaya gayret eder ve Hz. Peygamber'e salat ve selam getirirler (ayrıca bk. MESCİD-İ NEBEVİ).

¥ Fuat Günel

Rebîulâhir (bk. KAMERÎ AYLAR)
Rebîulevvel (bk. KAMERÎ AYLAR)Recâ (bk. HAVF VE RECÂ)
Receb (bk. KAMERÎ AYLAR, ÜÇ AYLAR)
Recim (ZİNA)
Reenkarnasyon (TENÂSÜH)
Regaip Gecesi (bk. MÜBAREK GECELER)
Regl (bk. HAYIZ)

REHİN

A– Rehin Kavramı

Rehin, sözlükte, sabit olmak, hapsetmek, devamlı olmak, alıkoymak gibi anlamlara gelir. Fıkıh terimi olarak ise, rehin, bir malı ondan istifası (hakkın alınması) mümkün olan bir hak karşılığında hapsetmek ve alıkoymaktır. Rehin, bir borcu tevsik için teslim alınan mal olarak da tanımlanmıştır. Teslim alınan mala merhûn denildiği gibi rehin de denilir.

Rehin verene râhin, alana mürtehin, rehin alma işlemine irtihân, rehin verme işlemine terhîn, mürtehin ile râhinin emniyet edip de rehni tevdi ve teslim ettikleri kimseye de adl (yed-i emîn) adı verilir.

Kur'ân-ı Kerîm'de: "...Yolculukta olursanız, yazdıracak bir kimse de bulamazsanız, (borca karşılık) alınmış bir rehin de yeterlidir" buyurulmuştur (el-Bakara 2/288). Peygamberimiz de zırhlı gömleğini bir borcu karşılığında rehin vermiştir.

Bir alacağı borçludan vadesinde geri almanın normal yolu ifa'dır. Fakat, borçlu borcunu bazan istenilen zamanda ve beklenen şekilde ifa etmeyebilir. Borcun ödenmemesi halinde borçlu, zimmeti ile sorumludur. Ancak, alacaklı, kredi verirken borçlunun ödeme gücünü yerinde görmeyerek alacağını genellikle iki şekilde teminata bağlamış olabilir: Bunlardan biri, aynî teminat, diğeri şahsî teminat'tır. Kefâlet, havâle şahsi bir teminat, rehin ise aynî bir teminattır. Bugün sosyal hayatta şahsî teminatlar eski değerini kaybetmemekle birlikte, aynî teminatların önemi gün geçtikçe biraz daha artmaktadır. Çünkü, her zaman aynî teminatlar, şahsi teminatlardan daha güçlü bir teminat görevini ifa

etmektedirler. Rehin alacaklısının hakkı hem rehin konusu mal hem de rehin veren borçlunun zimmeti ile ilgilidir; diğer alacaklıların alacağı ise sadece zimmeti bağlamaktadır. Bu sebeple, rehin alacaklısı, borçlu olan râhin'in ademi ifası, kötü ifası, kısmi ifası, iflası, ölümü, kaybolması hallerinde, rehinli mal sayesinde alacağını daha kolay bir şekilde tahsil etme imkânını bulur.

Rehin müessesesinin borçluya da faydası vardır. Zira, borçlu verdiği rehin sayesinde veresiye mal almak, ödünç para almak suretiyle ekonomik faaliyetini düzenli bir biçimde sürdürür, ihtiyaçlarını karşılar ve sıkıntılarını giderir.

Fıkıh bilginlerine göre, rehin sözleşmesi her sözleşme gibi, icab ve kabul ile kurulur. Ancak, rehin hakkının doğumu için, rehin sözleşmesinden başka bir de rehin konusu mal kabz olmadıkça, rehin hakkı da doğmaz. Bu sebeple, râhin rehnin teslim edilmesinden önce, rehin sözleşmesinden dönebilir. İmâm Mâlik'e göre, icab ve kabul ile rehin akdi kurulur ve rehin hakkı da doğmuş olur. Rehin akdinin doğumu için kabz şart değildir. Bu sebeple mürtehin rehin sözleşmesinden sonra, râhini, rehni kendisine teslim etmesi için icbar edebilir.

Rehin sözleşmesinde taraflardan biri mürtehin, diğeri ise râhin'dir. Mürtehin hem borç ilişkisinden dolayı, hem de rehin sözleşmesinin gereği alacaklıdır. Bu kişiye rehin alacaklısı veya rehinli alacaklı demek doğru olur. Râhin hem alacağın, hem de rehin verilen malın teslimi borçlusudur. Râhin kendi mülkü olan bir malı rehin verebileceği gibi, üçüncü bir kişiye ait bir malı da sahibinin rızası ile rehin verebilir. Buna rehn-i müsteâr denir. Borçluya müsteîr, malı emânet olarak veren kişiye de muîr adı verilir. Gerek râhinin ve gerekse mürtehinin teaddüdü (birden fazla olması câizdir. Yani iki veya daha fazla borçlu, bir malı borçlarına karşılık olarak bir mürtehine rehin olarak verebilirler. Aynı şekilde bir borçlunun iki veya daha fazla alacaklısı –alacak ister bir sebepten doğsun, ister ayrı ayrı sebeplerden doğsun– alacakları için, borçludan bir malı rehin olarak alabilirler. Bu mal, alacakların toplamına karşılık rehnedilmiş olur. Burada önemli olan bir şart vardır: O da, rehin sözleşmesinin aynı tarihte yapılmış olmasıdır. Çünkü bir mal, rehnedildikten sonra, o mal ikinci kez rehnedilemez. Ancak, Hanefî mezhebi dışındaki diğer mezheplere göre, şâyi' hisseli bir mal rehin verilebilir. Bir kişi şâyi' hissesi bulunan bir malı herhangi bir tarihte, diğer bir kişi de o maldaki şâyi' hissesini ayrı bir tarihte bir başkasına rehin verebilir. Ancak, her alacaklı, kendisine terhin edilen kesim üzerinde rehin hakkına sahip olabilir.

Alım-satım, dava ehliyetine sahip olan kişiler, rehin sözleşmesinde de taraf olabilirler.

Rehine konu olan şeyin satılmağa elverişli olması gerekir. Zira borç ödenmediği takdirde, alacaklı merhûnu sattırarak, alacağını satış bedelinden tahsil edecektir. Mahiyeti itibariyle ve hukuk düzeni yönünden satılması geçerli olmayan bir şeyin merhûn olarak tayini, rehin müessesiyle bağdaşmaz.

Rehnedilecek malın sözleşme sırasında mevcut olması gerekir. Rehin hakkı, teslim almakla doğduğu için mevcut olmayan şeyin teslimi mümkün olmadığından rehnedilmesi de sahih değildir. Bu yüzden-

dir ki, Hanefî mezhebinde mücerret hakların rehnedilmesi mümkün görülmemektedir. Meselâ, bir alacak hakkı rehnedilemez.

Rehne konu olan şeyin muayyen olması şarttır. İslâm hukuku, meseleyi sağlama bağlamak ve muhtemel ihtilafları peşinen önlemek ve anlaşmazlıkları asgari hadde indirmek gayesine yönelik olarak, rehne konu olan şeyin muayyen olmasını sıhhat şartı olarak kabul etmiştir.

Rehne konu olan şeyin devamlı olarak teslim edilmeğe elverişli olması gerekir. Bu sebeple Hanefîler, şâyi' hisseli malın rehnedilmesini kabul etmemişlerdir. Diğer mezhepler ise, şâyi' hisseli malın satılmağa elverişli olması sebebiyle, rehne de konu olabileceğini ileri sürmüşlerdir.

Hanefî fıkıh bilginleri, satımda ayrıca zikredilmeden satım konusuna giren müştemilatın (eşyanın mütemmim cüzleri)'nin, rehinde de zikredilmese bile teminatın şümulüne gireceğini, ayrıca arazi veya arsa rehnedildiği takdirde, üzerlerinde bulunan bütün ağaçların meyveleri ve diğer ürünlerin (arzın mütemmim cüz'leri)'nin rehine dahil olacağını ifade etmişlerdir.

Ahmed b. Hanbel, tabiî ve medenî semerelerin rehne dahil olacağını ifade ederken, İmâm Şâfiî bunların rehne dahil olamayacağını ileri sürmüştür. İmâm Mâlik ise, sadece rehinden doğan ve aynı cinsten olan şeylerin rehnin şümulüne dahil olacağını ifade etmiştir. Koyundan doğan kuzu gibi.

Rehin sözleşmesinden sonra, önceden belirtilen rehnin değiştirilmesi, çoğaltılması mümkündür.

Bir kişi rehinle hem bir para alacağını ve hem de paradan başka bir alacağını teminat altına alabilir. Ancak, merhûnun karşılığı olan hakkın, deyn ise sahih bir deyn, ayn ise bizzat mazmûn olması gerekir. Yani zayi ve telef olması halinde, tazmin edilecek cinsten olmalıdır. Şu halde rehin ile teminat altına alınan hak ve alacak hem mal olmalı ve hem de mazmûn olmalıdır. Meselâ, ödünç alınan para için, veresiye satılan malın bedeli için, kiralanan bir yerin kira bedeli için rehin alınabilir. Çünkü bunlar sahih bir deyndir. Gasbedilen bir mal karşılığında da rehin alınabilir. Çünkü gasıb telef ettiği mağsûbu tazmin etmek mecburiyetindedir. Fakat vedia, âriyet için, mudarebe ve şirket malları için rehin alınamaz. Çünkü bunlar, kusursuz olarak zayi ve telef olmaları halinde tazmin edilmezler. Aynı şekilde kısas hakkı gibi para ile ölçülemeyen ve mal olmayan bir hak için de rehin alınamaz. Çünkü bu tür haklar, rehin mal satılarak bedelinden alınacak haklar değildir.

B- Rehin Hakkı ve Satılması

Rehin hakkı, sınırlı bir aynî haktır. Borçluya veya üçüncü bir şahsa ait menkul veya gayrimenkul bir mal üzerinde alacaklı lehine kurulur. Rehin hakkı, önce teminat görevini ifa eder. Nitekim borcun ademi ifası, kısmî ifası veya kötü ifası hallerinde, alacaklı rehin hakkının konusu olan malı paraya çevirterek, alacağını satış bedelinden tahsil eder.

Rehin hakkı, aynı zamanda alacaklıya öncelik (rüçhan) hakkı verir. Borcun ademi ifası, yahut borçlunun iflâs ve ölmesi halinde, rehin konusu malın bedelinden, öncelikle rehin alacaklısının alacağı ödenir; bu borç ödenmedikçe, diğer alacaklılar ve varisler, rehinli mal üzerinde herhangi bir

hak iddia edemezler. Merhûnun bedeli, borcu karşılamazsa, mürtehin geri kalan alacağı almak üzere diğer alacaklılar sırasına geçer.

Rehin hakkı, aynî bir hak olup bu hakka dayanarak mürtehin merhûnu elinde tutma yetkisini (hapis hakkı) kazanır. Mürtehinin hapis hakkı, borcun tamamen ödenmesine kadar devam eder. Borcun kısmen ödenmesi, hapis hakkını sona erdirmez.

Rehin hakkı, rehinli alacaklıya –rehin veren izin vermedikçe ne yararlanma ve ne de kullanma yetkisi verir; sadece alacağını vadesinde alamayan alacaklıya, rehinli malı paraya çevirterek, satış bedelinden alacağını tahsil imkânını sağlar. Rehin hakkı, alacaklının alacağını vadesinde, borçlunun şahsından talep etmesine de bir engel değildir. Hiç şüphesiz borcun ödenmesinden borçlu şahsen sorumludur. Bu sebeple alacaklı, borcun ifasını öncelikle borçlunun şahsından isteyebilir. Alacaklı, borçlu borcunu ifaya hazır olduğu halde, merhûnu paraya çevirmek suretiyle alacağının ödenmesini isteyemez. Borcunu ödemeyen borçlunun rehinli malı, mürtehinin mülkiyetine de geçmez. Alacaklının hakkı, borcun ödenmemesi halinde, ancak merhûnu paraya çevirterek, satış bedelinden alacağını tahsil edebilmektir. Aynı şekilde alacaklı, rehin aracılığı ile borçludan, başka bir borcun ifasını isteme hakkına da sahip değildir.

Rehin alacaklısı, mahkemeden, rehnin cebrî icra yolu ile paraya çevrilmesini ve bedelinden alacağının ödenmesini, borçlunun temerrüdü, iflası, ölümü, gaip olması, merhunun bozulması, yıkılması ve benzeri hallerinde isteyebilir. Rehinli mal, hakim veya görevlendireceği bir memur tarafından usulüne uygun bir biçimde satılır; şayet satış bedeli, sadece rehinli alacağı karşılıyorsa, rehinli alacaklı bunu alır. Eğer satış bedeli alacaktan fazla ise, fazla kalan para borçluya verilir. Borçlunun iflası halinde, eğer bedel alacaktan fazla ise, fazla kalan para diğer alacaklılara dağıtılır. Alacak rehnin satış bedelinden fazla ise, rehin alacaklısı mevcut olan bedeli alır ve karşılanmayan alacak kesimi için diğer alacaklılarla eşit hakka sahip olur ve hissesine düşeni alır.

¥ Fahrettin Atar

REKÂT

Namazların kıyam, rükû ve iki secdeden meydana gelen her bir bölümüne rekât denir. Meselâ “iki rekâtlı namaz” dendiğinde kıyam, rükû ve iki secdeden sonra kalkıp aynı şekilde kıyam, rükû ve iki secdenin yapıldığı namaz kasdedilir. Namazlarda iki secde arasındaki oturuş (bk. CELSE) dışında, genellikle iki rekâtta bir teşehhüt için oturulur (bk. KA’DE, TEŞEHHÜT) ve son oturuş selâmla tamamlanır (bk. SELÂM). Akşam namazının farzı ve vitir namazı üçer rekât olduğundan, bu namazlarda birinci oturuştan sonra sadece bir rekât daha kılınarak son oturuş yapılır.

Namazların rekât sayıları şöyledir: Sabah namazının sünneti ve farzı ikişer rekât; öğle namazının ilk sünneti ile farzı dörder rekât ve son sünneti iki rekât; ikindi namazının sünneti ve farzı dörder rekât; akşam namazının farzı üç ve sünneti iki rekât; yatsı namazının ilk sünneti ve farzı dörder rekât, son sünneti iki rekâttır. Böylece günlük (beş vakit) farz namazların toplam

rekât sayısı onyedidir.

Vitir namazı üç rekâttır. Bayram namazları ise ikişer rekâttan ibarettir. Cuma namazının dört rekât ilk sünneti, iki rekât farzı, dört rekât son sünneti vardır; İmameyne göre ayrıca iki rekât daha sünnet kılınır (ayrıca bk. CUMA, ZUHR-İ AHİR). Teravih namazı yirmi rekâttır (ayrıca bk. TERAVİH NAMAZI). Diğer nafile namazlar da en az ikişer rekât olur. Cenaze namazı rükûsüz ve secdesiz olduğundan, bu namazda rekât ve rekât sayısı sözkonusu değildir.

Namazda imama uyan kimse, imam rükûda iken yetişse, ayakta tekbir alıp imam rükûdan başını kaldırmadan önce ona uysa, o rekâta yetişmiş sayılır. İmamın rükûundan sonra ona uyan kimse o rekâtı kaçırmış olur (ayrıca bk. MESBUK, MÜDRİK).

¥ Hamdi Döndüren

REMEL

“Remel”, kısa adımlarla, hızlıca ve omuzları silkerek çalımlı bir şekilde yürümek demektir. Tavafta remel ilk üç şavtta yapılır ve diğer dört şavtta normal yürüyüşe devam edilir. Arkasından sa’y yapılacak bütün tavaflarda remelin sünnet olduğu hususunda dört mezhep ittifak etmiştir. Yalnız bu sünnet erkeklere hastır. Kadınlar bütün şavtları normal yürüyüşle tamamlarlar.

Sahih hadis kaynaklarının ittifakla rivâyet ettiğine göre, remelin başlangıcı Mekke’nin fethinden önce (h. 7. yıl) ifa edilen kaza umresine dayanmaktadır. Medine havasının müslümanlara iyi gelmediği, onları hasta ve zayıf düşürdüğü iddia edilmiş, Hz. Peygamber de müşrikler müslümanların gücünü ve kuvvetini görsünler diye ashabına tavafın üç şavtında remel yapmalarını, Rükn-i Yemânî ile Hacerü’l-Esved arasında da normal yürüyüşle yürümelerini emretmiştir (Buhârî, Hac, 55, Meğâzî, 43; Müslim, Hac, 39; Ebû Dâvud, Menâsik, 50; Nesâî, Menâsik, 155).

Nevevî Hz. Peygamber’in Veda Haccı’nda Hacerü’l-Esved’den başlayarak yine aynı noktaya gelinceye kadar remel yaptığını belirterek, bu son fiiliyle amel etmenin vacip olduğu kanaatini ileri sürmüştür (ayrıca bk. UMRETÜ’L-KAZÂ).

¥ Salim Öğüt

Remy-i cimâr (bk. CEMERÂT)
Resim (bk. SÛRET)
Resul (bk. NEBİ)

REŞÎD

Allah’ın isimlerinden.

Yüce Allah’ın bu ismi, hikmet sahibi, fiillerinde anlamsızlık, düzensizlik ve yanlışlık bulunmayan, hidayete erişmeleri için kullarına yol gösteren, dilediğini irşadıyla mesut kılan, yönetiminde ve takdirinde unutkanlık ve ahenksizlik bulunmayan anlamlarını ifade eder. Reşîd kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmekle beraber, Allah’ın ismi olarak yer almaz. Allah Teâlâ’nın Reşîd ismi sadece esmâ-i hüsnâ hadisinde yer almaktadır (et-Tirmizî, Daavât, 82). Reşîd isminin, yol gösteren anlamıyla fiilî, diğer anlamlarıyla sübûtî sıfatlar gurubu içinde yer aldığı düşünülür.

¥ Ahmet Saim Kılavuz

Reşid (bk. RÜŞD)

Re'y (bk. EHL-İ HADİS-EHL-İ RE'Y, KIYAS, MÜÇTEHİT)

REZZÂK

Allah'ın isimlerinden.

Allah Teâlâ'nın bu ismi, rızkı çok ve tekrar tekrar veren, rızka kefil olan, her canlıyı yaşatacak zorunlu gıdayı üstlenen, rızkı sebeplere bağlayan ve yaratan, rızıklandıran anlamına gelir. Rezzâk ismi Kur'ân-ı Kerîm'de bir âyette geçer. Âyetin meâli şöyledir: "Şüphesiz rızıklandıran (rezzâk) da güç ve kuvvet sahibi olan da Allah'tır" (ez-Zâriyât 51/58). Ayrıca beş yerde Allah, "rızık verenlerin en hayırlısı" anlamındaki "hayru'r-râzikîn" ismiyle nitelenir (bk. el-Mâide 5/114; el-Hacc 22/58; el-Mü'minûn 23/72; es-Sebe' 34/39; el-Cum'a 62/11). Rızık çeşitli fiil kalıplarıyla da Allah'a nisbet edilmiştir. Fiili sıfatlar gurubuna giren Rezzâk ismi esmâ-i hüsnâ hadisinde de geçmektedir (et-Tirmizî, Daavât, 82).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

RIDVAN

Rıdvan, sözlükte rıza ve hoşnutluk anlamına gelir. Hoşnutsuzluk anlamındaki "sehat" kelimesinin zıddıdır. "Allah'ın rızasına ("rıdvan") uyan kimse, Allah'ın hışmına ("sehat") uğrayan gibi midir?" (Âl-i İmrân 3/162) âyetinde bu zıt anlama işaret edilmiştir. Kur'ân'a göre rıza, kurtuluşa erenlerin Allah'tan, O'nun da kendilerinden hoşnut olmasıdır, ve bütün maddi nimetlerin üstündedir (bk. et-Tevbe 9/72; el-Fecr 89/27-30; el-Beyyine 98/8). Ayrıca, cennet meleklerinin başkanına "rıdvan" adı verilir (bk. HAZENE-İ CENNET VE CEHENNEM).

Kulların fiilleri ile Allah'ın rızası arasındaki ilişki konusunda mezhepler, "rıza" kavramının kapsamına ilişkin ihtilaftan kaynaklanan birtakım farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ehl-i sünnete göre, hayırşer ve iman-küfür olmak üzere kulların bütün fiilleri Allah'ın irade ve dilemesi ile meydana gelir; ancak Allah'ın şerre ve küfre rızası yoktur. Mutezile'ye göre ise, –rıza, irade anlamını taşıdığı için– küfür ve isyanda Allah'ın rızası dolayısıyla da iradesi söz konusu değildir (ayrıca bk. FİİL, İRADE).

Rıdvan kelimesinin "rıdvânullahi teâlâ aleyh/aleyhim" şeklindeki dua cümlesinde kullanılışı yaygındır, ki bu "radıyallahü anh/anhüm" (Allah'ın rızası üzerine/üzerlerine olsun) anlamındadır.

İslâm tarihinde rıdvan kelimesi, Hudeybiye'de Hz. Peygamber'e 1400 civarında müslüman tarafından verilen bağlılık andı dolayısıyla da bir terim anlamı kazanmıştır. Bu and "Rıdvan biatı" ve altında biatın yapıldığı ağaç "şecere-i rıdvan" diye anılır (bk. RIDVAN BİATI).

¥ Osman Karadeniz

RIDVAN BİATI

Hudeybiye'de 1400 civarında müslümanın Hz. Peygamber'e verdiği and.

6/628 tarihinde (Zilkade/Mart-Nisan) Hz. Peygamber, haram ayların dokunulmazlığından yararlanarak İslâm'ı tebliğ faaliyetinin stratejisine ilişkin bazı düşüncelerle ashabından 1400 kişi ile birlikte umre yapmak üzere Mekke'ye doğru yola çıkmıştı. Üzerlerinde sadece yol silahı kılıçları vardı.

Peygamberimiz, Mekke yakınlarında Hudeybiye denilen yerde konakladı ve

Huzâîler'den Hıraş b. Ümeyye'yi Kureyş'e sadece umre maksadıyla geldiğini bildirmek üzere elçi olarak gönderdi. Hıraş'ın devesini vurdular; kendisi de canını zor kurtarıp döndü ve durumu Peygamberimize arzetti. Daha sonra, Hz. Peygamber Hz. Ömer'i göndermeyi düşündüyse de, onun Kureyş'e olan hasımlığı sebebiyle onlara güven telkin edemeyeceğini, kendisini himaye edecek yakınlarının da bulunmadığını söylemesi ve Hz. Osman'ı tavsiye etmesi üzerine Hz. Osman'ı gönderdi. Ümeyyeoğullarının ileri gelen bir ailesine mensup olan Hz. Osman, Mekkeliler'den Eban b. Said'in himayesinde şehre girdi ve bir elçi olarak görevini yaptı. Bu esnada Hz. Osman'ın akrabası olan Ebû Süfyan şehirde değildi. Mekkeliler, onun getirdiği öneri hakkında bir karar veremediler. Eban, onun Kâbe'yi tavaf edebileceğini, fakat Medine'den gelen herkese bu imkânın tanınamayacağını belirtti. Hz. Osman ise, Rasûl-i Ekrem tavaf etmeden kendisinin Kâbe'yi tavaf edemeyeceğini ifade etti. Bunun üzerine onu göz hapsine aldılar ve salıvermediler. Bu durum, dışarıya "Osman öldürülmüş" tarzında yansıyınca Hz. Peygamber, semure veya sidr cinsinden bir ağacın altında oturup bu durumda savaşmak zorunda kalabileceklerini belirtti ve gerekirse sebat ederek sadece yol silahı kılıca sahip olan müslümanlar şartlar ne olursa olsun gereken her türlü mücadeleyi vereceklerine dair sadakat andı içip tek tek Peygamberimize biat verdiler. Rivâyete göre, Hz. Osman'ın sağ olduğu haberi duyulunca Hz. Peygamber: "O, şimdi, Cenab-ı Hakk'ın ve Rasûlü'nün hizmetindedir. Biat sevabından mahrum olmasın" diyerek sağ elini sol eli üstüne koymak suretiyle onun adına da biat almıştı. Müşrikler bu zor şartlarda bile müslümanların bu şekilde biat etmesi karşısında korkuya kapıldılar, neticede Hudeybiye barış anlaşmasını yapmak üzere bir heyet gönderdiler, Hz. Osman'ı da salıverdiler (bk. HUDEYBİYE BARIŞI).

Yüce Allah, Rasûl-i Ekrem'e ağacın altında biat veren müslümanlardan razı olduğunu bildirdiğinden bu biata "Rıdvan Biatı" denilmiştir. Feth sûresinde bu olaydan şöyle sözedilir: "And olsun ki, müminler seninle o ağacın altında biat ettikleri zaman Allah onlardan hoşnut olmuştu ve kalplerindeki (samimiyeti) bilerek manevi kuvvetini indirmiş ve yakın bir fetih ile müjdelemişti (el-Fetih 48/18).

Hz. Peygamber de Rıdvan biatında bulunanların cennetlik olduklarını müjdelemiştir.

Hz. Ömer, halifeliği sırasında söz konusu semure ağacının yanına gidip namaz kılan müslümanların olduğunu öğrenince onu hemen kestirdi. Çünkü insanlardan cahiliye devrinin âdetlerini bütünüyle unutamamış olanların, farkında olmadan, Allah'tan başkasına ibadet etme tehlikesine düşmeleri ihtimali henüz varlığını koruyordu. Böylece, halife İslâm itikadı içine batıl inançların sızmasını ve hurafe türünden davranışların müslümanların hayatında yer tutmasını önlemek istiyordu.

¥ Hüseyin Algül

RIFK

Yumuşaklık, iyi huylu ve geçimli olma anlamında kullanılan bir ahlâk terimi.

Rıfk kelimesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmez. Bir âyette aynı kökten olup "iyi huylu,

dost" anlamına gelen "refîk" kelimesi kullanılmıştır (en-Nisâ 4/69). Hadislerde hem "rıfk", hem de türevlerinin kullanıldığı görülür. Bu hadislerden birinde Hz. Peygamber "Allah'ım! Her kim benim ümmetime rıfk ile (yumuşak) davranırsa sen de ona aynı şekilde muamele et" diyerek dua etmiştir (Müsned, VI, 62, 93). Başka bir hadiste rıfkın önemi "Her kim rıfktan yoksun kalırsa hayırdan da yoksun kalmış olur" ifadesiyle ortaya konmuştur (Müslim, Birr, 74-76). Hz. Peygamber'in son derece yumuşak huylu olduğu ve herkese dostça davrandığı, rıfkı Allah'ın sıfatları arasında gösterdiği konularda ashab-ı kiramın açıklamaları vardır (msl. bk. Buhârî, Edeb, 38; Âhâd, 1; Ezan, 17, 18; Müslim, Birr, 79).

İslâm ahlâkçıları, cahiliye insanı ile müslüman arasında ahlâk bakımından önemli farklardan birinin rıfk konusunda olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim cahiliye Arapları son derece katı, sert ve hoşgörüsüz oldukları halde müslümanlar, tersine rıfkı ilke edinmişlerdir. Hz. Peygamber "Allah her işte rıfkı sever" buyurmuş (Buhârî, İstizan, 22); öte yandan bir sahabi kendisi hakkında "Allah Rasûlü'nden daha iyi huylu (erfak) bir öğreticiyi asla görmedim" demiştir (Ebû Dâvud, Salât, 167).

¥ Mustafa Çağrıcı

RIZIK

Sözlükte, azık, yenilen, içilen, faydalanılan şey anlamına gelen rızık, dinî bir terim olarak Yüce Allahın canlılara, yiyip, içmek ve yararlanmak üzere sağladığı her türlü imkân demektir. Çoğulu "erzak" tır. Bu tanıma göre rızık, helâl olan imkânların yanısıra haram olanlarını da kapsar.

Ehl-i sünnetin rızık anlayışı şöyle maddeleştirilebilir: 1. Yegane rızık veren (rezzâk-ı âlem) Allah Teâlâ'dır. Nitekim, Kur'ân-ı Kerîm'de tüm canlıların rızkını verenin Allah olduğu ve O'nun dilediğine bol rızık verip, dilediğinin rızkını ise daralttığı birçok âyette belirtilmiştir (msl. bk. Hûd 11/6; eş-Şûrâ 42/12). Rezzâk Allah'ın güzel isimlerindendir (bk. ESMÂ-İ HüSNA, REZZÂK); terzîk (rızıklandırma) de O'nun fiilî sıfatlarından olup, tekvin sıfatı içinde incelenir. 2. Haram olan bir şey, onu kazanan kul için bir rızık sayılır. Fakat Yüce Allah'ın, haram olan rızkı kulun kazanmasına rızası yoktur. Bir âyette "Artık Allah'ın size rızık olarak verdiği şeylerden helâl ve temiz olarak yiyiniz" (en-Nahl 16/114) buyurularak, helâl yenilmesi emredilmiş, haram yasaklanmıştır. 3. Herkes kendi rızkını yer. Bir kimse başkasının rızkını yiyemeyeceği gibi, başka biri de onun rızkını yiyemez.

Bid'at mezheplerinden olan Mutezile'ye göre haram, rızık değildir. Çünkü onlar rızkı, kişinin mülkiyet altında bulundurup meşru ve helâl yoldan yediği şey veya kendisinden yararlanılması yasaklanmamış olan şey diye tanımlamışlardır. Ehl-i sünnet, rızkın bu şekilde tanımlanması durumunda, hayvanların ve ömrü boyunca haram yiyenlerin Allah tarafından rızıklandırılmamış oldukları gibi yanlış bir sonucun da kabullenilmiş olacağını ileri sürer. Mutezile'nin bu konudaki görüşünün gerekçesi şudur: Rızık mutlaka Allah'a nisbet edilir. Çünkü O'ndan başka rızık veren yoktur. Kul haram yemekten ötürü kötülenmeye ve cezaya hak kazandığına göre haram olan şeylerin rızık sayılması halinde Allah'a kötü bir fiil izafe edilmiş olur. Halbuki Ehl-i sünnete göre kötüyü

yaratmak kötü değil, onu kazanmak, onu elde edebilmek için çaba göstermek kötüdür. Kulun haram rızkı yediği için cezaya hak kazanmasının sebebi, haramı seçmesi, cüz'î iradesini harama yöneltmesi, haramı kazanmasıdır (bk. FİİL, İRADE, HAYIR-ŞER, KESB).

¥ Ahmet Saim Kılavuz

RİBA

Riba, arapça bir kelime olup sözlükte, herhangi bir şeydeki artışı ve fazlalığı ifade eder. Terim olarak ise riba, borç verilen bir parayı belli bir süre sonunda belirli bir fazlalıkla veya herhangi bir borç ilişkisi ile doğan ve süresinde ödenmeyen bir alacak için ek vade tanıyıp vade sonunda bu alacağı fazlalıkla geri almanın, yine bu şekilde alınan fazlalığın genel adıdır. Bu türden şart ve uygulamaları içeren işlemlere de "faizli işlemler" denir. Türkçede daha çok, yine arapça kökenli "faiz" kelimesi yaygınlık kazanmış olup genelde riba ile eşanlamlı olarak kullanılır.

Riba yasağı İslâm'la başlamış olmayıp uzun bir geçmişi vardır. Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta da faiz yasağı olmakla birlikte, yahudiler Tevrat'ı tahrif ederek ribayı kendi aralarında (İsrailoğulları) yasak sayıp kendilerinden olmayanlara karşı serbest saymışlardır. Kur'ân da yahudilerin bu tutumuna değinmekte, yasaklandığı halde faiz alıp vermelerinin yol açtığı ve açacağı sonuçlardan söz etmektedir (en-Nisâ 4/160-161).

Tarih boyunca gelip geçmiş birçok düşünür, filozof ve devlet adamı da açık bir haksızlığa yol açtığı, sermayeyi belli bir sınıfın elinde topladığı, geniş halk kitlelerinin sömürülmesine sebep olduğu için faize karşı çıkmış, onunla mücadele edip önlemeye çalışmışlardır. Nitekim Eflatun faizi doğru bulmamakta, Aristo "paranın parayı doğurmayacağını" belirterek faiz yoluyla sağlanan kazancı, tabiî olmayan kazanç diye nitelendirmektedir.

Luka İncil'inde de faiz yasağından sözedilmiş olup hıristiyan dünyasında faiz yasağı uzun bir süre devam etmiştir. Ancak Batı'nın iktisadî gelişiminin doğurduğu ihtiyaçları karşılayacak yeni müesseseler ortaya konamadığı için faiz yasağı giderek aşılmış ve Fransız ihtilalinden sonra iyice yaygınlaşıp Batı ekonomisinin temel unsuru haline gelmiştir.

Ayrıca, sermayeyi ellerinde bulunduranların, hiç bir çaba göstermeksizin ve riske girmeksizin bu sermaye aracılığıyla gelir elde etmek istemeleri, öte yandan, ticaret erbabının ve çalışan fakir kesimin de devamlı sermayeye ihtiyaç duyması sebebiyle faiz her dönem ve devir toplumunda az veya çok bulunagelmiş, yol açtığı zararlar bilindiği halde yaşamış ve yaygınlık kazanmıştır.

İslâm'ın ortaya çıktığı VII. yüzyıl Arap toplumunda da faiz bütün çeşitleriyle biliniyor ve uygulanıyordu. Bu yüzden sermaye belli kesimin elinde yoğunlaşmış, gittikçe katlanan faiz borcunu ödeyemeyen kimseler veya bunların çocukları köle olarak satılmaya başlanmış, sonuç itibariyle az bir kesim büyük çıkar sağlamasına karşı geniş halk kesimi perişan olmuştu.

Kur'ân bu yaygın adeti aşamalı bir akış içerisinde, gerekli önlemleri alarak ve bu uygulamanın yerini tutacak kurumları da göstererek yasaklamış, Hz. Peygamber de devrinde bilinen ve yapılan faizli ticari iş-

lemlerin faizden arındırılmasına kılavuzluk etmiş, bu konudaki emir ve yasaklarıyla, belli ölçü ve ilkeleri çıkarmaya elverişli bir uygulamayı başlatmıştır.

A– Kur'ân'da Faiz Yasağı

Kur'ân'da riba yasağına değişik üslûp ve anlatım tarzlarıyla birden çok yerde temas edilir. Ancak hiç birinde ribanın tanımı yapılmaz, ayırıcı özellikleri ve kapsamı belirtilmez. Ancak Kur'ân'da geçen "riba" nın anlamı, o dönem Arapları'nın bu kelimeye yüklediği anlamdan farklı değildir.

Kur'ân'da riba meselesi dört yerde ele alınmış ve riba yasağı içki yasağında olduğu gibi aşamalı yöntem izlenerek dört aşamada ortaya konmuştur.

Bu konuda ilk âyet Mekke döneminde, yani müslüman toplumun inanç ve ahlâk temellerinin kuruluşu sağlamlaştırıldığı dönemde nâzil olmuştur. Mekkî Rum sûresinin 39. âyetinde meâlen şöyle buyrulmuştur: "İnsanların mallarında artış olsun diye verdiğiniz faiz Allah katında artmaz. Fakat Allah'ın rızasını isteyerek verdiğiniz zekâta gelince, işte onu verenler (sevaplarını ve mallarını) kat kat artıranlardır". Bu âyet faizi açıkça yasaklamamakla birlikte Allah katında çirkin görüldüğüne ve bereketsizliğine değinerek onu dolaylı olarak reddetmekte, müminlere bu yönde uyarıda bulunmaktadır.

Medine döneminde nâzil olan Nisâ suresinin 160-161. âyettleri ile Allah, yahudilere faizin haram kılındığını, fakat onların bunu helâl sayıp alıp-vermeye devam ettiğini, bu yüzden de birçok ceza ve azaba uğradıklarını ve uğrayacaklarını haber vererek yine dolaylı olarak faiz yasağına temas etmiş ve müslümanları yönlendirmiştir.

Üçüncü aşamada ise "Ey iman edenler, kat kat faiz yemeyin. Allah'tan korkun ki kurtuluşa eresiniz" buyurularak (Al-i İmrân 3/130) faiz açıkça yasaklanmıştır. Tabii ki Kur'ân'ın bu uslubu, ilk planda Mekke'de yaygın olan bileşik faizli borç işlemlerini kapsıyor gözüküyorsa da âyetteki "kat kat" kaydı, tek dereceli faizin helâl olduğu anlamında olmayıp o günkü olguyu açıklamak için gelmiştir.

Dördüncü aşamaya gelince, artık faiz bir önceki kaydı da taşımaksızın şiddetli bir uslupla yasaklanmış, faizi bırakanlara bazı imkânlar gösterilirken faizde ısrar edenlere acı sonuçlar bildirilmiştir. Bu konuya ayrılmış bulunan Bakara sûresinin 275-279. âyetlerinde meâlen şöyle buyrulur: "Faiz yiyen kimseler (kabirlerinden) tıpkı şeytan çarpmış kimseler gibi çarpılmış olarak kalkarlar. Onların bu hali, "alış-veriş (ticaret) de faiz gibidir" demelerindendir. Oysa ki Allah ticareti helâl, faizi haram kılmıştır. Bundan sonra kime Rabbinden bir öğüt gelir de faizden vazgeçerse geçmişte olan kendisinindir ve işi Allah'a kalmıştır. Kim tekrar faize dönerse, işte onlar cehennemliktir, orada devamlı kalırlar. Allah faizi mahveder, sadakaları çoğaltır. Allah günahkar kafirlerin hiç birini sevmez... Ey iman edenler, Allah'tan korkun, eğer gerçekten inanıyorsanız, faiz olarak artakalan (anaparanın üzerindeki) miktarı almayın. Şayet bunu yapmazsanız (faize devam ederseniz), Allah ve Rasulü ile savaşa girdiğinizi bilin. Tevbe ederseniz ana sermayeniz sizindir. Ne haksızlık edersiniz, ne de haksızlığa uğratılırsınız".

Bu âyette Allah Teâlâ, faiz ile alışverişin farklı olduğunu vurgulayıp, faiz alıp vermenin dünyadaki ve ahiretteki kötü sonuçları-

na işaret etmiş, bu arada, anaparadan fazla kısmın da faiz olacağını belirtmiştir. Kur'ân'ın bu uslubu, faiz yasağı konusunda açık-seçik ve kat'i bir delalettir. Öte yandan bu âyetlerde geçen "riba" kelimesi, kapalı bir kelime olmayıp vahyin ilk muhatabı olan Araplar arasında bilenen ve uygulanan yaygın faiz şeklini ifade eder. O da, vadeye karşılık alacakta artış yapma uygulamasıdır.

B– Sünnette Faiz Yasağı

Hz. Peygamber'in Sünnet'i, Kur'ân'ın koyduğu "faiz yasağı" ilkesini açıklamış, uygulamasını göstermiş, ayrıca Kur'ân'da işaret edilmeyen bazı işlemleri de faiz olarak nitelendirip yasaklamıştır.

Meselâ, Hz. Peygamber Veda Haccında şöyle buyurmuştur. "Dikkat edin. Cahiliyye döneminin faizlerinin hepsi de kaldırılmıştır. Ana paralarınız sizindir. Artık ne haksızlığa uğratılırsınız, ne de haksızlık yaparsınız..." (Ebû Dâvud, Büyû', 5). Bir başka hadiste de, "Faiz ancak veresiyededir" buyururken (Buhârî, Buyu, 79; Müslim, Musakat 101-103) cahiliye döneminde yaygın olan "vade karşılığı alacağı artırma" adetine işaret etmiştir.

Buna ilave olarak Hz. Peygamber, kendi döneminde uygulanan işlemleri ve alım-satım türlerini de, ya faize yol açacağı, ya da faiz olduğu için yasaklamıştır. Meselâ, "eşyay-ı sitte" veya "emval-i ribeviyye" hadisi diye meşhur bir hadislerinde şöyle buyurmuşlardır: "Altına mukabil altını, gümüşe mukabil gümüşü, buğdayla buğdayı, arpa ile arpayı hurma ile hurmayı tuza mukabil tuzu satmayınız. Ancak eşit miktarlarda ve peşin olursa o müstesna. Her kim artırır veya fazla alırsa faiz alıp vermiş olur. Bunda alan ile veren arasında fark yoktur." Hadisin başka yoldan gelen rivâyetlerinin son kısmında "cinsler değişirse peşin olmak şartıyla nasıl satarsanız satınız. Peşin olmak kaydıyla altını gümüşle, gümüşü altınla, buğdayı hurmayla, arpayı hurmayla satabilirsiniz..." ilaveleri vardır (Buhârî, Büyû', 77-81; Müslim, Musakât 79-85).

Bu konuda birçok hadis rivâyet edilmiş olup bunlarda Hz. Peygamber özetle, altın ve gümüşün, hurma, buğday, arpa ve tuzun (–aşağıda görüleceği üzere– bu özellikteki gıda maddelerinin) aynı cins karşılıkla vadeli veya fazla karşılıklı değişimini yasaklamış, cinslerin değişmesi halinde de, peşin olması kaydıyla, mübadeleye izin vermiştir. Aynı şekilde kuru hurma ile yaş hurmanın, iyi cins hurma ile kötü cins hurmanın fazlalıkla değişimi, gümüşün vadeli olarak altın karşılığı satımı yasaklanmış, altının altınla, gümüşün gümüşle değişimine ancak peşin ve tartılarının eşit olması halinde izin verilmiştir. Hatta Hz. Peygamber, üzerinde altın bulunan bir gerdanlığın bile altının ayrıldıktan sonra satılmasını istemiş, (Müslim, Musakât 89-90) iki ölçek kötü cins hurmayı verip bir ölçek iyi cins hurma alan sahabî'ye böyle bir işlemin faiz olduğunu belirterek "sakın böyle yapma, iyi cins hurma almak istediğin zaman önce kalitesi düşük hurmayı parayla sat, sonra eline geçen para ile iyi cins hurma satın al" buyurmuştur (Müslim, Musakât, 96).

Hz. Peygamber aynı cins iki şeyin biri diğeriden fazla olarak değişimini hatta dalındaki yaş hurma ile kuru hurmanın tahminen değişimini de (beyu'l-müzabene) yasaklamıştır. Ancak Medine'de bahçe sahiplerinin bu yöndeki ihtiyaçlarını ve isteklerini göz önüne alarak Hz. Peygamber bahçe sahipleri için dalındaki yaş hur-

mayı, tahmin suretiyle aynı miktarda kuru hurma ile değişime (bey'u'l-arâyâ, bey'u'l-ariyye) izin vermiştir. Halbuki ağaçtaki hurmanın fazla olması ihtimali göz önüne alınırsa bu fazlalık faiz olur. Ancak Hz. Peygamber belli bir ihtiyaca binaen genel kuraldan bir istisna olarak buna izin vermiştir. Ariyye satışına beş veskten (yaklaşık 900-1000 kg) aşağısı için izin verdiği rivâyetleri de göz önüne alınınca Hz. Peygamberin bahçe sahiplerinin veya elinde kuru hurma bulunup taze hurma yemek isteyenlerin bu yöndeki ihtiyacını ve isteğini makul karşıladığı, böyle küçük çaptaki bir değişimin faize, sömürü ve aldatmaya yol açmayacağı için izin verdiği söylenebilir. Bu izinden hareketle yaş üzüm ile kuru üzümün değişimini câiz gören mezhepler de vardır.

Buğday, hurma, arpa vs.'nin fazlalıkla değişimi yasağı ve dalında henüz olgunlaşmamış meyvenin satışı yasağı ile ilgili hadisler birlikte ele alınınca, buradaki asıl amacın bahçe sahiplerinin ve üreticilerin korunması, paraya olan ihtiyaçlarının istismar edilerek kandırılmalarının önlenmesi olduğu sonucuna varılabilir.

Görüldüğü üzere Kur'ân, kesin bir ifade ile, "cahiliyye faizi", "borç faizi (ribe'd-deyn)" veya "ribe'n-nesîe" denilen, "vade karşılığında alacağın miktarının artırılması" şeklindeki faizi yasaklamış, sünnet de bu yasağı teyid etmiştir. Buna ilave olarak Sünnet, Araplar arasında cari olup pek faiz olarak görülmeyen bazı ticari işlemleri ve mübadele şekillerini de yasaklamıştır. Bu o günkü Arap toplumu için de yeni bir durum olup daha sonra İslâmî literatürde bu "ribe'l-fadl" veya "alışveriş faizi" adıyla anılır olmuştur. Birinci nevi faizin, yani vade sebebiyle tahakkuk ettirilen fazlalığın haramlığında hiçbir tartışma ve tereddüt bulunmamaktadır. Buna karşılık paranın ve gıda maddelerinin peşin olarak fakat fazlalıkla değişiminin (ribe'l-fadl) yasaklanmış olmasının gerekçesi ve illeti üzerinde farklı görüşler bulunduğundan, bu yasağın ölçüsü, sınırı ve hangi cins ve nevi malları kapsadığı hususu tartışmalıdır.

C– Faiz Yasağının Amacı

Faiz yasağı, İslâm iktisadının hem ana ögelerinden birisi, hem de makul bir gereğidir. İslâm servetin atıl bırakılmamasını, üretim ve yatırım dışında tutulmamasını isteyerek faiz ortamının doğuşunu engelleyici bazı tedbirler almıştır. İslâm'da temel üretim faktörü olarak "emek" kabul edilip, sermayenin risk ve zarara katlanmadan tek başına kazanç aracı olması önlenmiştir. Çünkü bu, sermaye ve servetin giderek belli bir zümrenin elinde toplanmasına, neticede insanların sınıflaşmasına, büyük bir kesimin mağduriyetine sebep olacaktır. İslâm'ın yerleştirmeye çalıştığı ahlâkî anlayış, yardımlaşma ve sosyal dayanışma ilkesi, zekât ve infak emri, emek ve sermayenin birlikte üretime ve yatırıma yönelmesi, kar ve zararı birlikte göğüslemesi prensibi ve benzeri düzenlemeler, bir bütünün birbirini tamamlayan parçalarıdır. İslâm nimetleri ve külfetleri topluma dengeli biçimde yaymayı ilke edinmiştir. Ağır diyet borcu altındaki suçluya hazine veya akrabalarının hatta mensubu bulunduğu meslek kesiminin yardımını sağlarken, savaş ganimetini, sermayenin belli ellerde dolaşmasını önleme gerekçesiyle, geniş bir kesime yaymıştır. Mirascı zümrenin genişliği de bu anlayışın sonucudur.

Halbuki maddeci ve sömürgeci Batı toplumunda ise, sermayenin belli ellerde toplanması istenmekte, bu amaçla sermayenin belli merkezlerden daha organizeli şekilde üretim ve yatırıma aktarılması, buna karşılık geniş bir çalışan zümre oluşması sağlanmaya çalışılmaktadır. Buna göre faiz Batı'nın iktisadî hayatının ve anlayışının en vazgeçilmez unsurlarından birini oluşturmaktadır. Batı tipi hayat ve düşünce tarzına hızla adapte olan müslüman toplumlarda da faizin iktisadî hayatın temel unsuru ve sermayenin en tabiî hakkı olarak görülmeye başlanması bu sebepledir.

Kur'ân faiz ile zekât ve infakın karşılaştırmasını yaparak zekat ve infakın değerli ve kalıcı, faizin ise değersiz ve bereketsiz olduğunu bildirmektedir (er-Rûm 6/39). Gerçekten de zekât ve infak sosyal adaleti ve refahı artırıcı olduğundan değerli ve bereketlidir. Faiz ise gelir akışını belli ellerde toplayıp sosyal refahı önleyeceğinden, dolayısıyla geniş bir kesimin tüketim eğilimini ve imkânını azaltacağından neticede bereketsiz bir yoldur. Öte yandan, zekât ve infakın Allah katında ecir ve mükafat ile faizin de ceza ve günah ile karşılanması bir müslüman için kuşkusuz daha da önemli bir farklılıktır.

Kur'ân'ın, faizle ticaret arasındaki ilişkiye değinerek ticaretin helâl, faizin haram olduğunu bildirmesi de dikkat çekicidir. Çünkü ticaret üretken olup toplumda emeğe ve sermayeye dengeli bir pay verir, paranın akışını hızlandırır, belli istihdam imkânları ortaya çıkarır. Faiz ise üretken değil tek taraflı çıkar sağlayan bir sömürüdür. Eşit ve iki taraflı riziko taşıyan ticaret ile eşitsiz ve tek taraflı riziko taşıyan faiz arasında önemli bir mahiyet farkı vardır. Faizle ticaretin aynı olmadığını vurgulayan bir üslûp kullanırken, Kur'ân'ın bu noktaya dikkat çekmeyi amaçladığı söylenebilir.

Hadislerde geçen "ribe'l-fadl" yani eşitsizliğe dayanan faizli alışveriş ve mübadele yasağı da birtakım hikmetlere ve gayelere dayalıdır. Öncelikle belirtilmelidir ki, dört mezhep imamı da dahil olmak üzere İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu hadiste sayılan maddelerin sınırlama için değil belirli illetlere dayalı örnekleme için anıldığı kanaatindedir. Aynı cinsten olan fakat kalite ve miktar farklılığı olan malların mübadelesi yerine birincinin satılması, ikincinin de para ile satın alınması, yani devreye paranın ve pazarın girmesi istenmiştir. Bu da bir yönüyle, toplumda iktisadî ve hayati önemi haiz maddelerin piyasada dolaşıp her kesimin ve ihtiyaç sahiplerinin yararlanmasına imkân verilmesi amacıyla açıklanabilir. Belirtilen yönüyle ribe'l-fadl yasağı, esasen toplumda ticaretin hacmini genişletmeyi amaçlayan bir tedbir görünümündedir. Öte yandan bu yasakla dar durumda kalan üreticinin sömürülmesi, kandırılması da önlenmek istenmiştir. Böyle bir ihtimalin en aza indiği özel durumlarda ise yasak kaldırılmıştır.

Görüldüğü üzere Kur'ân ve Sünnet'te ribanın (faiz) tanımı yapılmamakta, bazı örnekler üzerinde durulmaktadır. İslâm hukuk ve iktisadında faiz ise "malın mal ile değişimi mahiyetindeki bir akitte karşılığı bulunmayan bir fazlalık" olarak tanımlanır.

Ancak, faiz denilen bu fazlalığın neye karşılık ödendiği öteden beri Batılı iktisatçılar arasında da tartışma konusudur. Bir kısmı faizi, parayı ödünç alanın paradan sağlayacağı kar için ödünç verene, onun

fedakârlığına karşı ödediği bir tazminat olarak değerlendirir. Halbuki piyasa şartlarına göre değişkenlik taşıyan, oranı/miktarı ve meydana gelip gelmeyeceği belirsiz olan, hatta negatif yönde (zarar şeklinde) gerçekleşme ihtimaline açık olan kâr ile, sabit bir oran/miktar olan faiz arasında bağ kurulması doyurucu bir izah sayılamaz. Piyasadaki kâr haddinin azalmaya başladığı dönemlerde de yine sabit olarak ödenecek olan faiz, ticari faaliyetlere, yatırım ve sanayiye büyük bir yük teşkil edecektir. Nitekim günümüzde yüksek kredi faizleri ticaretteki kâr haddini çıkabileceği en yüksek sınıra çıkmaya zorlamakta, bundan da geniş tüketici ve halk kesimi zarar görmektedir. Kredi kullanan yeterli ve beklediği kârı yapamadığında işyerini, fabrikasını kapatıp satmak ve faizi ödemek zorunda kalmaktadır. Öte yandan faizli krediyle çalışan iktisadî organizasyonlar, diğerleriyle rekabet etmekte çok zorlanmakta, hatta çoğu kez bu hiç mümkün olmamaktadır. Bundan özellikle yatırımını kısa sürede kâra geçiremeyen işletmeler zarar görmekte, dolayısıyle bu sistem kısa vadeli yüksek karlı alanlarda yatırımı hızlandırıp küçük işletmeleri ve esnafı mağdur etmektedir. Günümüzde bu sebeple kapanan işyerleri, satılan fabrika, iflas eden büyük işletme ve şirketlerin sayısı az değildir.

Bazı Batılı iktisatçılar ise faizi, fedakârlık ve teşebbüse bizzat girmekten geri durmanın (imsak) karşılığı olarak izah etmeyi yetersiz bulurlar ve onu "bekleme"nin karşılığı olarak görürler. Bunlara göre, tasarruf eden bugünkü tüketimini gelecek bir zamana ertelemiştir. Faiz bunu özendirmekte ve teşvik etmektedir. Ne var ki, bu beklemenin maliyetini tespit edici bir ölçü koyma imkânı yoktur.

Günümüzde ferdi tasarruflardan ziyade kollektif tasarruflar söz konusu olduğundan, iktisatcılar faizi, tasarruf ile yatırım arasındaki dengeyi sağlayan bir unsur olarak telakki eder, tasarrufa ödenen bir prim olarak değerlendirirler.

Aslında, sabit bir oran ve miktar olan faiz, sermayenin verimliliğine sınır koymakta, onu çoğu zaman kısa vadeli yatırımlara yönlendirmekte, emeğin üretimden yeterli payı almasını önlemektedir. Bunun için, İslâm, sermayenin üretim ve kârdan sabit bir pay alarak bütün risk ve sorumluluğu emeğe yüklemesine karşı çıkmış, sermayenin payını değişken bir oran/miktar üzerine oturtarak emek-sermaye arasında makul bir denge kurmuştur.

D– Faiz Yasağının İlleti

İslâm dininin koymuş olduğu emirler, yasaklar ve prensipler, herşeyden önce müslümanlar için bir imtihan vesilesi olup müslümanlar İslâm'ın hükümlerine sadakatle bağlı kaldıkları, onları koruyup yaşattıkları ölçüde iyi müslüman olabilirler. Bununla birlikte dinin emir ve yasakları, pek çok âyet ve hadiste hatırlatıldığı üzere belli aklî gerekçelere, makul izah ve ölçülere de sahiptir. Bu sebeple, İslâm hukukçuları hem Şâri'in faiz yasağını daha iyi anlamak, hem de faiz yasağının mahiyet ve kapsamı konusunda objektif kriterler belirleyebilmek için bu yasağın illetinin ne olduğu konusu üzerinde geniş biçimde durmuşlardır.

İllet, kısaca, varlığı hükmün varlığını, yokluğu hükmün de yokluğunu gerektiren özelliktir. Aynı anlayışın bir uzantısı olarak, benzer durumlarda aynı hükmün uygu-

lanması (kıyas işlemi) için dayanak teşkil eden özellik de illet diye anılır (bk. İLLET, KIYAS). Hanefî ve Hanbelîler'e göre riba yasağının illeti, mübadele edilecek mallar arasında cins ve ölçü-tartı birliğinin bulunmasıdır. Şâfiîler'e göre illet, gıda maddesi ve para olma, Mâlikîler'e göre ise saklanıp depolanabilen gıda maddesi ve para olma özelliğidir.

Böyle olunca, Hanefîler'e ve Hanbelîler'e göre, mübadele edilecek iki malın hem cinsleri, hem de ölçü-tartı sınıfları aynı ise, peşin olarak ve eşit miktarlarda mübadele edilmelidir. Aksi takdirde faiz gerçekleşmiş olur. Burada aslolan miktar bakımından eşitlik olup nitelik yönünden farklılık dikkate alınmaz. Meselâ on ölçek buğdayın on iki ölçek buğdayla peşin olarak da olsa değişimi kaliteleri farklı bile olsa faiz sayılır. Araya vade girerse, cins birliği veya ölçü-tartı birliğinden birinin bulunması faizin gerçekleşmesi için yeterlidir. Meselâ, aynı cins oldukları için altın ile altının veya buğday ile buğdayın eşit miktarda bile olsa veresiye değişimi câiz olmadığı gibi aynı guruba dahil buğday ile arpa veya altın ile gümüş, yahut demir ile bakır da veresiye mübadele edilmez. Buna karşılık buğdayın veresiye olarak altın, gümüş, demir karşılığı değişimi câizdir.

Şâfiîler'e göre, mübadele edilen malların her ikisi de yiyecek veya para (semen) ise, veresiye olma halinde faiz gerçekleşir. İki ayrı sınıftan malın veresiye mübadelesi ise câizdir. Meselâ, hurma ile arpanın veresiye mübadalesi câiz görülmezken, buğdayın demir karşılığı mübadelesi câiz görülür.

Altın ve gümüşün peşin mübadelesi câiz iken veresiye olunca câiz görülmemesi, aradaki değer farkının vadeden ileri gelmiş ve böylece faiz amacına hizmet etmiş olması ihtimaline dayanmaktadır.

Burada belirtilmelidir ki, hadiste faiz yasağı için model ve maddi vakıa olarak ele alınan maddelerden çok bu yasağın konmasındaki amacın iyi belirlenip bu amacın bütün ticari ilişkilerde korunması daha önemlidir. Bu itibarla faiz yasağını hadiste zikredilen mal ve mübadele şekillerine hasretmek, faizi çok dar kalıplara oturtup faize vesile olabilecek birçok yolu açık bırakmak olacaktır. Özellikle Zahiriyye mezhebinin bu konudaki lâfızcı yaklaşımı bir yana bırakılırsa İslâm bilginlerinin büyük çoğunluğunun, riba yasağının illeti üzerinde yoğun biçimde fikir üretme ihtiyacını duymaları bu düşünceyi desteklemektedir.

E– Faiz-Ticaret Kârı İlişkisi

Faizin de bir nevi ticaret kârı olduğu öteden beri ileri sürülmekte olup Kur'ân buna açık ve veciz bir uslûpla cevap vermiştir (el-Bakara 2/276). Ticarette elde edilen kâr, belli bir emeğin, çalışma ve teşebbüsün karşılığı iken faiz sadece vadenin karşılığıdır. Ticarette satan ile alanın menfaatleri arasında denge varken, faizli işlemlerde karşılıklı menfaatten ziyade bir tarafın sıkışmasından kaynaklanan tek taraflı istifade ve sömürü vardır. Ticarette kâr bir defa alınır ve biter, faiz ise devamlı katlanarak büyür. Ticarette zarar ve risk daima mevcutken faizde sermaye sahibi hiçbir risk yüklenmeyip bütün riski emek sahibinin omuzlarında bırakmaktadır. Ticaret üretken ve verimli, faiz ise atıl bir kazanç yoludur. Bu yüzden de Kur'ân'da, Allah'ın ticareti helal faizi ise haram kıldığı belirtilmiştir (el-Bakara 2/276).

F– Faiz Konusunda İslâm Bilginlerinin Tavrı

Kur'ân'da ve Sünnet'te faiz (riba) açıkça yasaklanmış olup bu konuda bütün İslâm bilginleri fikir birliği içindedir. Ancak fıkıh bilginleri faizin kapsamı ve faizli işlemlerin hukukî sonuçları konusunda farklı tavır ve görüşler ortaya koymuşlardır.

Bir gurup bilgine göre; faizin her türü haram olduğu gibi, faiz şüphesi taşıyan veya faize yol açabilen her türlü ticari işlemler de yasaktır. Bu konuda bir ayırım ve derecelendirme yapmamak gerekir. Gerek âyetler ve gerek hadislerin şiddetli bir uslûpla faizi yasaklaması böyle anlaşılmalıdır. Ancak ölüm tehlikesi gibi zaruret hallerinde diğer haramlar gibi faizi alıp vermek de mübah olabilir.

Diğer bir gurup bilgin, faiz konusunda bir ayırım ve derecelendirmeye giderler. Bunlara göre asıl haram olan, vadeden kaynaklanan faiz yani "ribe'n-nesîe" dir. Peşin mübadelelerdeki fazlalığın (ribe'l-fadl) faiz sayılması ise "faize yol açma" tehlikesi sebebiyledir. Elbetteki bir şeyin bizzat haram olması ile dolayısıyle haram olması arasında fark vardır. Bu sebeble de vadeden doğan faiz ancak zaruret halinde câiz olabilirken, fazlalık faizi (ribe'l-fadl) ihtiyaç halinde de mübah olabilir.

Özellikle son devir Mısır bilginlerinden bir kısmı ise, Kur'ân'da yasaklanan faizin cahiliyye dönemi faizi olduğu, yani "alacağın vadesi gelip de ödenmediğinde vadesini uzatıp miktarı artırma" şeklindeki faiz olduğunu ileri sürüp malı baştan veresiye verirken veya parayı ödünç verirken belirlenen bir fazlalığı bu yasaklanan faizin kapsamında görmezler. Bir gurup Mısırlı bilgin de, kredi faizlerini emek-sermaye ortaklığının değişik bir nev'i olarak değerlendirmektedir. Bu arada, tüketim kredisinden alınan faizi haram görüp üretim ve yatırım kredisinden alınan faizi haram saymayanlar da vardır.

Ancak bu son görüşler, İslâm'ın asli iki kaynağı olan Kur'ân ve Sünnet'in yorumundan çok içinde yaşanılan Batılı iktisadî hayatın ve şartların etkisi altında oluşmuştur. Kur'ân ile Sünnet'in arasını ayırmak yanlış olup Sünnet'i, Kur'ân'ın açıklayıcısı ve uygulanmasının göstericisi kabul etmek gerekir. İslâm sistem olarak faizi reddedip onun yerini alacak başka kurumlar ikame etmeye önem vermiştir. Bu itibarla, böyle kapsamlı bir faiz yasağını, yatırım ve üretim kredileri, konut kredisi, devlet bankası kredisi gibi bazı münferit olay ve örnekler üzerine uygulayıp, taraflara bir zararının olmadığını, aksine iki tarafa da yarar sağladığını öyleyse helâl olması gerektiğini ileri sürmek isabetli bir yol değildir. İslâm emir ve yasaklarında genel ve toplumsal yarar ve zararı dikkate alır, yoksa şahısların özel yarar ve zararı ölçü alınmaz.

Faizi alıp/vermek için İslâm'ın "zaruretler haramları mübah kılar" ilkesini işletmek de çok sakıncalı bir yoldur. Önce, zaruretin subjektif değil objektif ölçüleri vardır. İkinci olarak, hukukta kurallar istisnai durumlara göre değil normal ve olağan durumlara ve yapıya göre konur. O halde istisnai durumun genelleştirilmesi, ona göre verilen istisnai hükümleri de kural haline getirme yanlışlığına yol açacaktır.

G– Faizde Hile

İslâm'ın faiz konusundaki çok sıkı ve açık yasağına rağmen öteden beri müslüman toplumlarda faize ulaşma için hileli yolların

keşfedildiği de bilinen bir gerçektir. Meselâ ilk müçtehitler devrinden itibaren "bey'u'l-iyne" denilen alışveriş şekli toplumda belli bir yaşama şansı bulmuştur. Bu nevi alışverişte bir kimse vadeli olarak aldığı bir malı daha düşük para ile peşin olarak satmakta, böylece fazla ödemeli de olsa vade ile para bulmuş olmaktadır.

Yine Osmanlı toplumunun özellikle sonraki dönemlerinde görülmeye başlanan "muamele-i şeriyye" de, faizle borç para sağlama yolunda zorlanmış hileli bir yoldur. Bu işlem de şöyle yapılır: Bir kimse başka bir kimseden belli bir meblağı borç olarak alır, sonra onun yanında bulunan bir malı faiz olarak ödenecek miktarda bir bedelle ve aynı vade ile satın alır, sonra bu malı geri hibe ve iade eder. Bu amaçla yapılan işlemin başka şekilleri de vardır.

Burada asıl dikkate alınması gereken nokta şudur; İslâm faizi yasaklarken sermayeyi müstakil bir kazanç vasıtası olmaktan çıkarıp emek ile birlikte üretim ve yatırıma girmeye teşvik etmiştir. Toplumda yeni kredi imkânlarını oluşturacak bir çok kurumu teşvik etmiş, müslümanları zihnen, ahlâken buna hazırlamıştır. Müslümanların da gösterilen bu yönde adımlar atıp faiz yerine yeni alternatif sistemler ve kredi imkânları üretmeleri, bu ihtiyacı karşılayacak başka kurumlar oluşturmaları gerekirdi. Bu yapılmadığı sürece gerçek anlamda İslâm iktisadî hayatına geçilemeyeceği gibi faiz kapısını zorlayan hileli yollar ve usuller de artacaktır. İslâm, dinî-ahlakî umdeleri, ilke ve prensipleri, emir ve yasakları ile kendi içerisinde belli bir bütünlüğe sahip olup bunlar birbirini destekleyeci ve tamamlayıcı bir rol ve konuma sahiptir. Faiz yasağı da bu bütünün bir parçasıdır. Toplum, İslâmî hayat tarzına ve anlayışa adapte olup sistem geliştiğinde, haliyle faizin yerini alacak orijinal ve İslâmî müesseseler kurulacak, faize hileli yollardan ulaşmaya ihtiyaç kalmayacaktır. Müslüman toplumlarda zaman zaman faiz konusunda görülen zorlamalar da herhalde, bu bütünlüğün sağlanamamasından kaynaklanmaktadır. Faizsiz banka modeli de ancak böyle bir ortamda sağlıklı yaşama şansı bulabilir.

Ahlâkî ve dinî hassasiyetin kaybedilmesine paralel olarak faiz hızla yaygınlaşıp iktisadî hayatın adeta ayrılmaz bir parçası haline gelmeye başladığı günümüzde ve toplumumuzda faiz maliyete yansıdığından bundan en çok geniş halk kitlesi zarar görmekte, sermayenin belli ellerde toplanması hızlanmakta, insanlar acımasız ve barbarca bir mücadelenin içine itilmektedir. Öte yandan yüksek faizle alınan kredilerle yapılan yatırımlar ve girişilen teşebbüsler beklenen kârı vermediğinde kapatılıp satılmakta, bundan da yine büyük bir kesim zarar görmektedir. Haram kazançla beslenen yeni nesiller dinî emir ve yasaklara karşı daha kayıtsız olmakta, netice itibariyle faiz alanı da vereni de dünyevî ve uhrevî birçok sıkıntı ve ıztırapla, günah ve perişanlıkla karşı karşıya bırakmaktadır. Şu halde, Kur'ân-ı Kerîm'in riba yasağı üzerinde ısrarla durmasının, bu kötü sonuçların önlenmesi amacına yönelik olduğunu dikkatten uzak tutmamak gerekir.

Son olarak şu hususa da değinmek yararlı olacaktır: Paranın satın alma gücünün yani gerçek değerinin hızlı bir düşüş kaybettiği, enflasyonun çok yüksek oranlarda seyrettiği toplumlarda faiz, bu sınıra kadar, paranın eflasyon kaşısındaki eriyişini durdurucu bir çözüm olarak görülmekte, dola-

yısıyla bilhassa dar ve orta gelirlinin faize yönelmesinin önemli bir sebebini de bu oluşturmaktadır. Burada şu sorulabilir: Enflasyon oranını aşmayan bir faiz oranı gerçek faiz sayılır mı? Vade farkı ile banka faiz oranları arasında sıkı bir ilişkinin olduğu, enflasyonun bir sebebinin de faiz olduğu, faizin gerçek kâr yönü kadar başlangıçtaki niyet yönünün de olduğu göz önünde bulundurulursa, bu soruya açık bir cevap vermek bir hayli güçleşmektedir. Fakat herhalukârda, başlangıçta belirli bir miktar veya oran üzerinden garanti edilen bir fazlalığın faiz dışında mütalaa edilmesi de mümkün değildir. Ancak İslâm'da zarar vermek ve zarara zararla karşılık vermek yasak olduğundan, enflasyonun yüksek olduğu ortamlarda ödünç verilen paranın gerçek değerini koruyucu önlemler almakta (mesela altın gibi gücünü koruyabilen bir mubadele aracını esas almakta) sakınca yoktur (bk. ENFLASYON). Yine, bu tür ortamlarda vadeli satış halinde satım sırasında belirlenen ve satım bedeline dahil olan vade farkının da faiz olarak nitelenmemesi gerekir (bk. VADELİ SATIŞ); bununla birlikte bu yolun enflasyonu körükleyici olduğu, dinî ve iktisadî açıdan tavsiyeye şayân bir yöntem olmadığı da dikkatten uzak tutulmamalıdır. Şüphesiz kişisel ve yüzeysel çözümlerden ziyade müslümanların, faize ihtiyaç duymayacakları, malları ve gelecekleri itibariyle güvencede olacakları, istikrar, huzur ve dayanışma içinde yaşayacakları kapsamlı çözümlere, kurumlara ve hayat tarzına talip olmaları en çıkar yoldur.

¥ Ali Bardakoğlu